ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

του ΔΗΜΗΤΡΗ ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΗ

ΘΕΜΑ: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 1949 – 1963, ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΠΡ. ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ

ΜΕΛΗ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΔΑΦΕΡΜΟΥ ΧΑΡΑ & ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

Επταμελής Εξεταστική Επιτροπή: Παπαστράτης Προκόπης - (**επιβλέπων καθηγητής**) Ομ.Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Πάντειο Πανεπιστήμιο (Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία 20^{ου} αιώνα), **Παπαδημητρίου Δέσποινα,** Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο (Ελληνικές και Ευρωπαϊκές Σπουδές: πολιτικές ιδεολογίες και δημοσιότητα), **Δαφέρμου Χαρά**, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα ΤΕΑΠΗ, ΕΚΠΑ (Παιδαγωγική: προγράμματα και διδακτική μεθοδολογία), **Λαγάνη Ειρήνη**, Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας Πάντειο Πανεπιστήμιο. (Διπλωματική Ιστορία της Μεταπολεμικής Ευρώπης), **Κοτέα Μαριάνθη** Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο (Εκσυγχρονισμός και κοινωνική ιστορία της Ελλάδας στον 19ο αιώνα.), **Καρακατσάνη Δέσποινα**, Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου(Επιστήμες της Εκπαίδευσης: εξέλιξη θεσμών και θεωριών), **Σπηλιωτοπούλου Μαρία**, Διευθύντρια Σπουδών, ΚΕΙΝΕ, Ακαδημία Αθηνών

ΑΘΗΝΑ 2021

«….Κάθε ιδεώδες της Παιδείας μπορεί να χαρακτηριστεί προοδευτικό και δημοκρατικό, αν δίνει την ευκαιρία σε όσο το δυνατό περισσότερους ανθρώπους να το χρησιμοποιήσουν. Κάθε άνθρωπος πρέπει να είναι σε θέση να αναπτύξει ολοκληρωμένα και αρμονικά το Εγώ του μέσα στην κοινωνία και η κοινωνία θα πρέπει να ανεβάζει τις ηθικές και πολιτιστικές αξίες της, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για μία διαρκή ανάπτυξη του ατόμου….»

Δ. ΓΛΗΝΟΣ

Η παρούσα διατριβή αφιερώνεται στη μνήμη των αγαπημένων φίλων, συναδέλφων και συντρόφων Σταύρου Καλλώνη και Πάνου Οικονόμου, με τους οποίους ξεκινήσαμε μαζί το ταξίδι αυτό αλλά έμελε να το τελειώσω μόνος!

Ευχαριστίες:

Θερμές ευχαριστίες στο Δάσκαλό μας Προκόπη Παπαστράτη, χωρίς την ουσιαστική συμβολή του οποίου δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί η παρούσα διατριβή

Χορηγήται άδεια χρήσης από τον συγγραφέα για οποιουσδήποτε ερυνητές/ερευνήτριες επιθυμούν να διαβάσουν και να κάνουν χρήση της παρούσας διατριβής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή – Μεθοδολογία της έρευνας – Ερευνητικά ερωτήματα σελ. 5 – 20

Εισαγωγή σελ. 5

Μεθοδολογία της έρευνας σελ. 6

Ερευνητικά Ερωτήματα σελ. 19

Ενότητα 1η : Κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1949 – 1963 σελ. 20 – 69

- **Οι πολιτικές δυνάμεις**
- **Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση**
- **Η κατάσταση στην ελληνική εκπαίδευση**

Ενότητα 2η : Η Ελληνική εκπαίδευση από τις αρχές της σύστασης του νέου ελληνικού κράτους (μικρή ιστορική αναδρομή) σελ. 69 – 123

- **Η Ελληνική εκπαίδευση την περίοδο 1830 – 1900 σελ. 69**
- **Η Ελληνική εκπαίδευση στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα ή η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που δεν έγινε……. σελ. 78**
- **Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις από το 1900 έως το 1929 σελ. 80**
- **Η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 σελ. 91**
- **Αναστολές – αναιρέσεις και οπισθοδρόμηση της αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (1932 – 1941) σελ. 106**

Ενότητα 3η: Ελληνική εκπαίδευση 1941 – 1949, από την ελπίδα της ανάτασης στην απελπισία της ήττας σελ. 124 – 175

- **Η εκπαιδευτική πολιτική του Ε. Α. Μ. – Το σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία της Π. Ε. Ε. Α. σελ. 124**

- **Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 & και η αντίστοιχη εκπαιδευτική πολιτική του Ε.Α.Μ. την ίδια περίοδο σελ. 136**
- **Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου 1946 – 1949 σελ. 159**

- **Οι διώξεις των αριστερών εκπαιδευτικών και οι εκκαθαρίσεις του σώματος των εκπαιδευτικών την περίοδο 1945 – 1949 σελ. 164**

Ενότητα 4η : Η Ελληνική εκπαίδευση κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαπενταετία 1949 – 1963 σελ. 175 – 499

- **Οικονομία και κοινωνία στην Ελλάδα 1949 – 1963 σελ. 175**

- **Η εκπαίδευση στην υπηρεσία του μετεμφυλιακού κράτους της εθνικοφροσύνης σελ. 199**

- **Η Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση (μαθητές – εκπαιδευτικοί – σχολικές εγκαταστάσεις) σελ. 222**

- **Η εκπαιδευτική νομοθεσία, τα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία (Στοιχειώδους & Μέσης Εκπ/σης) και τα εκπαιδευτικά προγράμματα των πολιτικών σχηματισμών της περιόδου 1949 – 1963 σελ. 239**

- **Ανώτερη & Ανώτατη Εκπαίδευση 1949 – 1963 σελ. 334**

- **Η στάση και η δράση των Εκπαιδευτικών Ομοσπονδιών (Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε.) 1949 – 1963 σελ. 376**

- **Το μαθητικό – φοιτητικό – σπουδαστικό κίνημα της περιόδου 1949 – 1963 σελ. 434**

Ενότητα 5η : Συμπεράσματα - Επιμύθιο σελ. 500 – 522

Πίνακας διατελεσάντων Υπουργών Παιδείας και μελών της πολιτικής ηγεσίας του ΥΠΕΠΘ περιόδου 1949 – 1963 σελ. 523 – 524

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ σελ. 525 – 551

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ σελ. 552 – 571

Εισαγωγή – Μεθοδολογία της έρευνας – Ερευνητικά ερωτήματα

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή φιλοδοξεί να καταγράψει, να παρουσιάσει και να αναλύσει όλες τις πτυχές της εκπαιδευτικής πολιτικής που συνθέτουν τη διαμόρφωση και οικοδόμηση του μεταπολεμικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας καθώς και της ιδεολογίας που διαμορφώνει τις εκπαιδευτικές επιλογές των νεοελλήνων.

Η σκληρή μεταπολεμική και μετεμφυλιακή κοινωνική – οικονομική και πολιτική πραγματικότητα που έζησε ο ελληνικός λαός κατά την περίοδο 1949 – 1963 και οι κοινωνικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που λαμβάνουν χώρα στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας την περίοδο αυτή, καθώς και οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που συντελούνται θα έχουν καθοριστικές επιδράσεις και στο χώρο της εκπαίδευσης.

Οι ανώμαλες πολιτικές συνθήκες της εποχής, η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας, η έντονη αστυφιλία του πληθυσμού αλλά και οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες και τα κοινωνικά αιτήματα που θα διατυπωθούν την περίοδο αυτή θα καθορίσουν τη μορφή της ελληνικής κοινωνίας μέχρι τις μέρες μας, θέτοντας και τις βάσεις για την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα που μέχρι και σήμερα, σε πολλά σημεία, έχουμε.

Στην προσπάθεια μας αυτή επιχειρούμε στην εισαγωγή να περιγράψουμε το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1949 – 1963 καθώς και μια σύντομη αναδρομή της εκπαιδευτικής πολιτικής του νεοελληνικού κράτους κατά την περίοδο του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα.

Ακολουθεί η παρουσίαση των βασικών επιλογών και νομοθετημάτων της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της χώρας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου στα 1949 έως το 1963 (εκπαιδευτική νομοθεσία, αναλυτικά προγράμματα και σχολικά βιβλία καθώς και εκπαιδευτικά προγράμματα των κομμάτων της ίδιας περιόδου).

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η κατάσταση στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση την περίοδο 1949 – 1963 καθώς και τα κοινωνικά – εκπαιδευτικά αιτήματα της περιόδου και οι κοινωνικοί – εκπαιδευτικοί αγώνες (μαθητικό – φοιτητικό – σπουδαστικό κίνημα και απεργιακές κινητοποιήσεις εκπαιδευτικών) της εποχής στην προσπάθεια μας να καταδείξουμε πως όλα αυτά συνέτειναν στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής αντίληψης και ιδεολογίας των νεοελλήνων γύρω από το ζήτημα της

κοινωνικής κινητικότητας που επιδιώκεται μέσω της διεύρυνσης του σχολικού μηχανισμού και του ανοίγματός του στις πλατιές λαϊκές μάζες.

Τα συμπεράσματα εκτίθενται στην τελευταία ενότητα.

Μεθοδολογία της έρευνας

Οι απαιτήσεις της διεκπεραίωσης της παρούσας εργασίας επέβαλαν πριν ξεκινήσει η εργασία την υιοθέτηση τριών βασικών αρχών: α) Να διευρύνουμε και να αποκτήσουμε τον απαιτούμενο για μια τέτοια εργασία επιστημονικό – ιστορικό εξοπλισμό. Να μελετήσουμε τον σύγχρονο προβληματισμό της ιστορικής επιστήμης, ώστε κατά την προσέγγιση και ανάλυση των κειμένων του παρελθόντος, να γνωρίζουμε συνειδητά ποιο είναι το σημερινό συγκείμενο της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης και ποιο της μελετώμενης από εμάς περιόδου, ώστε να μην την αναλύουμε και να μην την ερμηνεύουμε προβάλλοντας τα σημερινά δεδομένα. β) Να προβούμε σε αρχειακή έρευνα δεδομένου ότι υπάρχουν ανεξερεύνητα αρχεία της περιόδου που μπορούν να διαφωτίσουν τις παραμέτρους της υιοθέτησης και εφαρμογής συγκεκριμένων εκπαιδευτικών πολιτικών κατά την εξεταζόμενη περίοδο. γ) Να έχουμε σαφή αντίληψη για τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις της ιστορικής έρευνας και την υιοθέτηση της μεθοδολογίας που θα χρησιμοποιήσουμε κατά την εκπόνηση της εργασίας μας.

Η ύπαρξη και αξιοποίηση των πηγών αποτελεί προϋπόθεση για την ιστορική έρευνα και θεμελιακό δόγμα για την Ιστορία.

Ως αρχεία ορίζονται γενικά « το σύνολο των τεκμηρίων» που προέρχονται από τη δραστηριότητα ενός φορέα – ιδρύματος ή ενός προσώπου είτε αυτό έχει φυσική υπόσταση είτε όχι. Τα αρχεία αποτελούν πρωτογενείς πηγές και η σημασία της αξιοποίησης τους στη συγγραφή της ιστορίας είναι πολυσήμαντη διότι:

α) Φέρνοντας στο φως νέα στοιχεία, καινούριο πληροφοριακό υλικό για το υπό μελέτη θέμα, μέσω της αρχειακής εργασίας, εμπλουτίζουμε και διευρύνουμε τις γνώσεις μας γι’ αυτό και συμβάλλουμε στην πληρέστερη κατανόηση του.

β) Ελέγχουμε εκ νέου τις κατεστημένες γνώσεις και τις αποδεκτές ερμηνείες για το μελετώμενο θέμα και τις υποβάλλουμε σε περαιτέρω διερεύνηση.

γ) Καθιστούμε δυνατή την εξιχνίαση αθέατων και αδιερεύνητων πτυχών της ιστορικής πραγματικότητας.

δ) Επιτρέπουμε την υπέρβαση έναντι των ήδη γνωστών στοιχείων και ενίοτε την ανασκευή των ήδη παραδεδεγμένων «αληθειών» για το συγκεκριμένο θέμα.

Οι πληροφορίες, οι γνώσεις που αποκομίζει κανείς από ένα αρχείο είναι ψήγματα αλήθειας, είναι ίχνη που οδηγούν στην γνώση του παρελθόντος.

Έχοντας υπόψη το σύνολο των ερευνητικών μας ερωτημάτων προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε στοιχεία που θα μας οδηγούσαν σε απαντήσεις.

Οι ψηφίδες της αλήθειας που συλλέγει κανείς σε ένα αρχείο ωστόσο δεν είναι η αλήθεια. Σε καμία περίπτωση ένα τεκμήριο δεν συμπίπτει απολύτως με ένα γεγονός και δεν το φωτίζει πλήρως. Τα τεκμήρια συνιστούν μια ανολοκλήρωτη αλήθεια. Είναι κομμάτια ενός συνόλου που πρέπει να τοποθετηθούν στη σωστή τους θέση για να γίνει αντιληπτή η σημασία τους, ενώ ταυτόχρονα δεχόμαστε ότι δεν υπάρχει ένα και μοναδικό νόημα στα πράγματα του παρελθόντος. «Ανοίγουμε το δρόμο μιας ανάγνωσης μέσα από ρήγματα και από τη διασπορά των πληροφοριών, σφυρηλατούμε ερωτήσεις παίρνοντας αφορμή από σιωπές και από τραυλίσματα. Μπροστά στα μάτια μας το καλειδοσκόπιο περιστρέφεται χίλιες φορές.»[1]

Προσπαθούμε να ξαναβρούμε το παρελθόν μέσα από την πηγή σχεδόν διαβάζοντας μέσα από αυτή σα να ήταν διάφανη και να σχηματίσουμε μια εικόνα για το παρελθόν χρησιμοποιώντας μια σειρά από μεθόδους για να ερμηνεύσουμε τις πηγές μας. Σε συνάρτηση με τον προσανατολισμό της έρευνάς μας διαλέγουμε, ταξινομούμε απομονώνουμε στοιχεία και προσπαθούμε να συνθέσουμε μια εικόνα για το παρελθόν. Ο ρόλος της σύνθεσης καταλήγει να είναι πρωταρχικός για να δοθεί ένα νόημα στα στοιχεία μας. Η προσπάθεια συνίσταται στο να πάμε πέρα από τα ακατέργαστα δεδομένα που προσφέρουν οι πηγές και να φτιάξουμε μια συνεκτική αφήγηση – έκθεση των γεγονότων. Για να το πετύχουμε αυτό στηριζόμαστε σε δύο παραδοχές: 1) πως μελετάμε ένα παρελθόν το οποίο πράγματι υπήρξε και 2) πως η ιστορία πρέπει να νοεί τον εαυτό της ως επιστήμη. Θεωρώντας ότι η αφήγησή μας πρέπει να χαρακτηρίζεται ως επιστημονικός λόγος και όχι ως μυθοπλασία αποδεχόμαστε ότι πρέπει, όπως κάθε επιστημονικός λόγος, να εμπεριέχει και την εξήγηση.[2]

Λέγοντας «εξήγηση» εννοούμε μια εντελώς ορθολογική διαδικασία η οποία οδηγεί σε μία ανάλυση αιτίου – αιτιατού. Σ' ό,τι αφορά την ιστορική προσέγγιση η εξήγηση δεν πρέπει να νοείται στο πρότυπο του μηχανιστικού αιτιακού μοντέλου των φυσικών

[1] Arlette Farge, *Η γεύση του αρχείου*, Αθήνα, Νεφέλη, 2004, σ. 107.

[2] Γκέοργκ Ίγκερς, *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2006, σ. 35

επιστημών. Ο γνωστικός κλάδος της ιστορίας δεν απέκτησε ποτέ την εννοιολογική αυστηρότητα των αναλυτικών επιστημών διότι μελετάει ανθρώπινες πράξεις και ενέργειες στις οποίες ενυπάρχουν τα στοιχεία της βούλησης της πρόθεσης και του νοήματος, στοιχεία που αντιστέκονται στον υψηλό βαθμό αφαίρεσης που διακρίνει τις σκληρότερες επιστήμες.[3] Σύμφωνα με τη Σχολή του Βερολίνου υπάρχει μια αυστηρή διαχωριστική γραμμή μεταξύ Ιστορίας και Φυσικών Επιστημών. Ενώ οι τελευταίες επιχειρούν μια αιτιοκρατική εξήγηση επαναλαμβανόμενων φαινομένων η πρώτη προσεγγίζει μοναδικά και ανεπανάληπτα περιστατικά.[4] Γι' αυτό και το σχήμα αίτιο – αιτιατό δεν μπορεί να ισχύσει με την ίδια αυστηρότητα και στον ίδιο βαθμό αφαίρεσης στην Ιστορία όπως στις Θετικές επιστήμες ούτε τα ιστορικά φαινόμενα συλλαμβάνονται ως στοιχεία γενικότερων νομοτελειών και κανονικοτήτων όπως συμβαίνει με τα φυσικά φαινόμενα. Είναι σίγουρο πως το αξίωμα της «απόλυτης αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας της ιστορικής γνώσης δεν γίνεται πια ανεπιφύλακτα αποδεκτό».[5]

Το αίτημα να συλληφθεί η ιστορία ως κοινωνική επιστήμη το αντιλαμβανόμαστε κυρίως ως ένα άνοιγμα στους προβληματισμούς και στις μεθόδους των κοινωνικών επιστημών, γιατί η ιστορία ακόμα κι όταν χρησιμοποιεί γενικεύσεις, όπως αυτές, το πράττει μόνο σε σχέση με μια συγκεκριμένη εποχή και συγκεκριμένα ιστορικά περιστατικά, ενώ επιπρόσθετα οι υποθέσεις κατά τη μελέτη ενός ιστορικού γεγονότος δεν περιέχουν συνήθως επαρκείς – όπως στη νομολογική εξήγηση – αλλά μόνο αναγκαίους όρους εμφάνισης των ιστορικών γεγονότων. Υποστηρίζουμε ότι όπως όλες οι επιστήμες, η ιστορία οφείλει να παρέχει αιτιακές εξηγήσεις και αυτό σε ό,τι μας αφορά, το αντιλαμβανόμαστε έτσι όπως το έθεσε ο Μαξ Βέμπερ. Ο Μ. Βέμπερ δεν αρνείται το καθήκον των κοινωνικών επιστημόνων να προσφέρουν αιτιακές εξηγήσεις. Ανήκοντας στην νεοκαντιανή παράδοση, ο Μ. Βέμπερ αρνείται πως η αιτιακότητα εδράζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα, και θεωρεί ότι το αποφασιστικό στοιχείο της επιστημονικής αναζήτησης βρίσκεται στις μεθόδους της.

---

[3] Γκέοργκ Ίγκερς, *ό.π.,* σελ. 35

[4] Πέτρος Γέμτος, *Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών*, τ.1ος , Αθήνα, Παπαζήσης, 2004, σ. 244.

[5] Ροζέ Σαρτιέ στο Γκέοργκ Ίγκερς, *Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 1999 σ. 27-28.

Οι μέθοδοι κάθε επιστήμης πρέπει να διαθέτουν ένα βαθμό εγκυρότητας και αντικειμενικότητας που να υπερβαίνει τους περιορισμούς της συγκεκριμένης κοινωνίας και της συγκεκριμένης κουλτούρας, εντός της οποίας αυτή η επιστήμη δομείται.

Σε ό,τι αφορά στην Ιστορία, απαιτείται η συμμόρφωση σε μια ερευνητική λογική κοινώς αποδεκτή από τους ειδικούς από τους οποίους τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας μπορούν να ελεγχθούν για την εγκυρότητα τους το ίδιο όπως και στις άλλες επιστήμες.

Η διάκριση ορθολογικότητας και ανορθολογικότητας στην ιστορική αναζήτηση δεν στηρίζεται πάνω σε μια αφηρημένη έννοια της αλήθειας ή της αντικειμενικότητας αλλά πάνω στην ιδέα της ιστορίας ως ερμηνευτικής κοινότητας, ως μιας εφαρμοσμένης επιστήμης που εργάζεται με συγκεκριμένα κριτήρια. Η επιστημονική αναζήτηση πρέπει να ακολουθεί μια λογική που να διαθέτει διαπολιτισμική εγκυρότητα.[6] Ο ερευνητής, εξακολουθεί να εργάζεται κριτικά με τις πηγές που του δίνουν την δυνατότητα να έρχεται σε επαφή με την παρελθούσα πραγματικότητα. Η έννοια της αλήθειας, και μαζί μ' αυτήν και το καθήκον του ερευνητή να αποφεύγει και να αποκαλύπτει την πλαστογράφηση, κάθε άλλο παρά έχουν εγκαταλειφθεί. Αντίθετα καλούμαστε να εγκαταλείψουμε την ψευδαίσθηση της συγγραφής μιας οριστικής ιστορικής αλήθειας ενός παρελθόντος που μπορούμε να ανασυνθέσουμε ολικά.[7]

Απέναντι στις γενικές και θεωρητικές κατασκευές, ωστόσο, το αρχείο αντιτάσσει το βάρος του που συντίθεται από αληθινές υπάρξεις και μικροσκοπικά αδιάψευστα γεγονότα. Το αρχείο δεν εκφράζει βέβαια «την αλήθεια» αλλά παρέχει στοιχεία για να κατασκευαστεί μια αφήγηση αληθοφανής που δεν θα είναι ψέμα. Χωρίς να αποτελεί οριστική απόδειξη μιας οποιασδήποτε αλήθειας, το έγγραφο, το κείμενο ή το αρχείο αποτελεί αδιάψευστο μάρτυρα μιας αλήθειας και ενός νοήματος που θα πρέπει να προσεγγίσουμε και να ανασυνθέσουμε.[8]

---

[6]Γκέοργκ Ιγκερς, *ό. π.*, σ.27-28.

[7]Eric Hobsbawm, *Για την Ιστορία,* Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, Θεμέλιο, 1998, σ. 292.

[8] Arlette Farge, *ό.π.* σ. 114.

Η αποκατάσταση των γεγονότων είναι ταυτόσημη με την προσπάθεια για την αξιολόγηση των στοιχείων και την ένταξή τους στο πλαίσιο εντός του οποίου γεννήθηκαν: κατανόηση και εξήγηση.

Στο σημείο αυτό νομίζουμε ότι αντιμετωπίσαμε το μεθοδολογικό δίλημμα κάθε ιστορικής προσέγγισης. Διότι από τη μια μεριά η προσπάθεια για επιστημονική θεμελίωση επιβάλλει την εισαγωγή θεωρητικών σχημάτων και την συστηματική συλλογή εμπειρικών στοιχείων. Η επεξεργασία όμως αυτών των σχημάτων καταδεικνύει τα όρια της νομολογικής – θεωρητικής προσέγγισης των ιστορικών φαινομένων, αφού για την ολοκληρωμένη προσέγγισή τους απαιτείται η βιωματική κατανόηση που δεν υπόκειται σε αυστηρούς μεθοδολογικούς κανόνες.[9] « Με σπάνιες εξαιρέσεις, το έγγραφο, το κείμενο ή το αρχείο δεν αποτελούν οριστική απόδειξη μιας οποιασδήποτε αλήθειας, αλλά αδιάψευστο μάρτυρα του οποίου το νόημα πρέπει στη συνέχεια να συνθέσουμε με ειδικά ερωτήματα…».[10]

Στη μεθοδολογία της ιστορικής μας έρευνας χρησιμοποιούμε ένα συνδυασμό μεθόδων και παραδόσεων, από τον ευρύτερο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Με βάση το γεγονός ότι σε κάθε επιστημονική περιοχή χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο συγκεκριμένες μέθοδοι, πέρα από τις γενικές (π.χ. επαγωγική, απαγωγική κ.λπ.), η ιστορική έρευνα δανείζεται επίσης ερευνητικές μεθόδους και από τις άλλες κοινωνικές επιστήμες ανάλογα με το αντικείμενο μελέτης.

Με τον τρόπο αυτό διαμορφώνει η ιστορική έρευνα τη δική της μεθοδολογία. Η εργασία αυτή δεν αγνοεί τις επιμέρους ερευνητικές μεθόδους του χώρου της ιστορίας και των ποικίλων παραδόσεων που ενυπάρχουν μέσα σ' αυτήν. Έτσι, από αυτές επιλέγονται ως κατάλληλες για την καθαυτό ιστορική διάσταση, πορίσματα από την ίδια την ιστορική επιστήμη και μέθοδό της, καθώς και η συγκριτική και ερμηνευτική παράδοση, ως δύο σημαντικές επιμέρους διαστάσεις της.

Γενικότερα χρησιμοποιείται η ιστορική μέθοδος ανάλυσης στην εξέταση των εκπαιδευτικών ζητημάτων της περιόδου 1949 – 1963. Διαστάσεις αυτής της μεθόδου ανάλυσης αποτελούν η συγκριτική και η ερμηνευτική, δια μέσου τη μελέτης και της παραγωγικής χρήσης των πορισμάτων της.

---

[9] Πέτρος Γέμτος, *ό. π.,* σ. 243.

[10] Arlette Farge, *ό.π.,* σ. 114.

Με τον τρόπο αυτό εξετάζεται η ελληνική εκπαίδευση σε σχέση με τον κοινωνικό περίγυρο στον οποίο βρίσκεται αλλά και τις ελληνικές και διεθνείς πολιτικές εξελίξεις οι οποίες αναπόφευκτα επηρεάζουν τα διαλαμβανόμενα στο χώρο της εφαρμογής εκπαιδευτικών πολιτικών στην ελληνική εκπαίδευση της περιόδου. Με γνώμονα την πάντα επίκαιρη ρήση του Michael Sadler πως «τα πράγματα που βρίσκονται έξω από τα σχολεία είναι ακόμα πιο σημαντικά και από τα πράγματα που βρίσκονται μέσα στα σχολεία»,[11] αποτελεί αναπόφευκτο γεγονός ότι στην υπό διερεύνηση περίοδο οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στη χώρα, καθώς και οι ιδεολογικές αντιδράσεις και ανταγωνισμοί που αυτές προκαλούν την περίοδο 1949 – 1963 επηρεάζουν την εκπαίδευση και τις εφαρμοζόμενες σε αυτήν πολιτικές.

Έτσι, στο υπό διερεύνηση αντικείμενο της παρούσας εργασίας, η ερμηνεία και η κατανόησή του, επιβάλλει να ληφθούν υπόψη τα χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου που καλύπτει η έρευνα, τα οποία επηρεάζουν και αντανακλώνται στην εκπαίδευση. Επιχειρήσαμε να μην μείνουμε σε θεωρητικές γενικεύσεις, αλλά να εστιάσουμε σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, προκειμένου να ελεγχθούν οι γενικεύσεις αυτές σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο ως προς την εγκυρότητα ή τη διαψευσιμότητά τους και το βαθμό που αυτή ισχύει. Σύμφωνα με τον Ν. Σβορώνο, «ο ιστορικός ενός τόπου σε συγκεκριμένο χρόνο δεν αρκείται στις θεωρητικές γενικεύσεις που έχουν διατυπώσει οι διάφορες επιστήμες του ανθρώπου – η οικονομία, η κοινωνιολογία, κτλ. – ούτε σε μακρινές αναλογίες με τους διάφορους τύπους κοινωνιών, κοινωνικών καθεστώτων και πολιτικών συστημάτων. Γυρεύει στις πηγές του όχι μόνο τα γενικά κοινά χαρακτηριστικά, αλλά επίσης, και κυρίως, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τυχόν θα βρει στον τύπο και στη μορφή που μελετά, αλλιώτικα κινδυνεύει να εξαγγείλει μερικές κοινωνιολογικές ή άλλες κοινοτυπίες χωρίς μεγάλη σημασία, να μεταφέρει μηχανικά, έτοιμες θεωρητικές κατασκευές».[12] Για το λόγο αυτό παρουσιάζονται σε συνδυασμό τα ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά και εκπαιδευτικά

[11] Καζαμίας, Α. *Συγκριτική παιδαγωγική: επιστημολογία, ιδεολογία και προβληματική, στην Παιδαγωγική-Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια- Λεξικό*, Αθήνα, 1990, Ελληνικά γράμματα, τομ. 8ος, σ. 442,

[12] Βλ. Σβορώνος Ν., *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα, 1982, Θεμέλιο, σ. 28.

γεγονότα της περιόδου την οποία εξετάζει η παρούσα μελέτη, με αφετηρία την περίοδο αμέσως μετά το τέλος του ελληνικού εμφυλίου πολέμου. Έτσι, το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας που παρουσιάζεται, θα εξεταστεί παράλληλα με τα ιστορικά – πραγματολογικά δεδομένα της περιόδου, προκειμένου και τα δύο να συμβάλλουν σε ένα συνεκτικό πλαίσιο ερμηνείας. Τέλος, τα όποια τελικά εξαγόμενα συμπεράσματα θα συνδεθούν τόσο με τα πραγματολογικά, όσο και με τα θεωρητικά δεδομένα της έρευνας.

Ένα άλλο μεθοδολογικό πρόβλημα, συνυφασμένο με τα όσα ειπώθηκαν αμέσως παραπάνω, έχει να κάνει με το γεγονός ότι η ερμηνεία ενός εκπαιδευτικού φαινομένου η οποία στηρίζεται σε ένα μόνο ερμηνευτικό και θεωρητικό υπόδειγμα κινδυνεύει σε μονομέρεια. Από την άλλη μεριά όμως μια έρευνα δε θα πρέπει να οδηγείται στην υιοθέτηση ενός ερμηνευτικού πλαισίου, μιας και κάτι τέτοιο δεν μπορεί να εγγυηθεί μια πειστική ερμηνεία του εκπαιδευτικού γίγνεσθαι.[13] Ένα συγκεκριμένο ερμηνευτικό μοντέλο λοιπόν, δεν είναι αποκλειστικό, όμως σε τελευταία ανάλυση, πρέπει να είναι κυρίαρχο. Το κριτήριο επιλογής του κυρίαρχου επιστημολογικού υποδείγματος θα πρέπει να είναι οι κοινωνικοπολιτικές, οι εκπαιδευτικές και οι οικονομικές συγκυρίες μιας συγκεκριμένης περιόδου όπου εμφανίζεται ένα εκπαιδευτικό φαινόμενο.

Σύμφωνα με τον M. Bloch: «Η Ιστορία χαρακτηρίζεται ως η επιστήμη που μελετά τον άνθρωπο μέσα στο χρόνο»,[14] ενώ οι κοινωνικές επιστήμες αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως ένα δρων υποκείμενο σε σχέση με τον κοινωνικό του περίγυρο, ο οποίος σαφώς και τον καθορίζει αλλά όχι απόλυτα. Επίσης, θα πρέπει πέρα από τις δομές κατά την ιστορική ερμηνεία και εξήγηση να εξετάζονται και τα γεγονότα, ως το πρωτογενές υλικό της ιστορίας. Η ιστορία αφορά κατ' αρχάς στις ενσυνείδητες και ασυνείδητες πράξεις δρώντων υποκειμένων. Από εκεί εκκινεί. Οι ευρύτεροι μηχανισμοί και δομές εξατομικεύονται και αντανακλώνται σε ατομικές συμπεριφορές, τα συλλογικά φαινόμενα εμπεριέχουν ατομικές ταυτότητες, δράσεις και συμπεριφορές.

---

[13] Μπουζάκης Σ., *Σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση - Μια συγκριτική προσέγγιση της συντηρητικής στροφής στην εκπαίδευση, στο: Μπουζάκης, Σ. (επιμ.). Συγκριτική Παιδαγωγική ΙΙΙ. Θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση,* Αθήνα, Gutenberg, 1993 σ. 58.

[14] Bloch, M. *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού (μτφρ. Κ. Γαγανάκης),* Αθήνα, Εναλλακτικές εκδόσεις, 1994, σ. 54.

Άλλωστε, σύμφωνα με τον Σπύρο Ασδραχά, η κάθε διάρκεια «καθορίζεται από το αντικείμενο στο οποίο αναφέρεται, δηλαδή τον ιδιαίτερο χρόνο του κάθε φαινομένου»[15] και «στον κατακερματισμένο χρόνο της επιμέρους ιστορικής περιόδου συμβιώνουν διαφορετικού μεγέθους διάρκειες»,[16] μιας και κάποιες συνήθως ανήκουν σε κάποιον άλλο χρόνο που προϋπάρχει.

Η ιστορική έρευνα και επιστήμη έχει επίσης το χαρακτηριστικό ότι εισάγει σε δύο χρόνους: α) στο χρόνο της ιστορικής περιόδου η οποία μελετάται και β) στο χρόνο του ίδιου του ιστορικού και των επιταγών του καιρού του. Το γεγονός αυτό δημιουργεί το πρόβλημα της δημιουργίας δύο ιστοριών. Τόσο της ιστορίας ως συλλογικής μνήμης των μελών της κοινωνίας, η οποία αναπόφευκτα εμπεριέχει στοιχεία ιδεολογικά και παραμορφωτικά της ιστορικής πραγματικότητας, όσο και αυτής των ίδιων των ιστορικών. Η δεύτερη πρέπει να έρθει δημόσια σε αντιπαράθεση με την πρώτη, ως προς τα σφάλματα και τις αδυναμίες της. Αλλά μπορεί να διδαχθεί από αυτή, κυρίως από φορείς της που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο, μιας και πολλά τεκταινόμενα έχουν μείνει στην αφάνεια και χρειάζονται τον ιστορικό να τα ανασύρει, πάντα όμως διασταυρωμένα.

Ο Marc Bloch, για παράδειγμα, πίστευε ότι η γνώση για το παρελθόν πηγάζει από το κάθε παρόν, που την ανακαλύπτει προοδευτικά.[17] Πιστεύει πως ο ιστορικός εργάζεται όπως ο σκηνοθέτης που, επιζητώντας να δει την αλληλουχία των φωτογραφιών, «πρέπει κατ' αρχάς να γυρίσει τη μπομπίνα σε ανάστροφη φορά από τη σειρά των φωτογραφιών».[18] Ο M. Bloch πρότεινε μια αντίστροφη πορεία γιατί «φυσική κατεύθυνση κάθε έρευνας είναι να προχωρεί από το πληρέστερα (ή λιγότερο κακά) κατανοημένο στο περισσότερο ασαφές».[19] Μια αναδρομική πορεία στην εξιστόρηση του παρελθόντος, από το κοντινό στο μακρινό, είναι ίσως περισσότερο χρήσιμη στη

[15] Ασδραχάς Σπ., *Ιστορικά απεικάσματα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 41.

[16] Ασδραχάς Σπ. , *ό. π.*, σελ.41

[17] Βλ. Bloch, M. (1994), *ό. π.,* σ. 83.

[18] *Στο ίδιο,* σ. 73.

[19] *Στο ίδιο,* σ. 72.

διδασκαλία της ιστορίας, προκειμένου να γίνει ευκολότερα κατανοητή από τους μαθητές.

Έτσι, η όποια ανάγνωση θα πρέπει να προσεγγίσει τα τεκταινόμενα του παρελθόντος περισσότερο με τη λογική του τότε και όχι με τα μέτρα και τα σταθμά του τώρα. Η αναδρομική χρήση της ιστορίας με βάση τα κριτήρια του σήμερα δε θα πρέπει να οδηγεί σε μια ματιά του παρελθόντος μέσα από τους παραμορφωτικούς φακούς του παρόντος. Αντίθετα, θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν κοντά στην πραγματικότητα την οποία περιγράφει και ερμηνεύει, μιας και τα γεγονότα της συνέβησαν μια φορά και το κάθε παρόν προσπαθεί να τα αναπαραστήσει όσο το δυνατόν πιστότερα, αλλά κάθε φορά διαφορετικά αν εφαρμόσει την ανάστροφη πορεία. Στο κάθε παρόν ο ιστορικός θα πρέπει να αναπαραστήσει το παρελθόν με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη τάση αμεροληψίας, χωρίς πάντα να καταφέρει να το αποδώσει με απόλυτη αντικειμενικότητα. Άλλωστε σχετικά ο Γ. Β. Δερτιλής επισημαίνει: «άλλο αντικειμενικότητα, όμως και άλλο αμεροληψία. Το ένα είναι ιδανική ιδιότητα, το άλλο ηθική στάση. Την ιδανική, τελειωμένη αντικειμενικότητα την έχει ο πανόπτης Θεός, αν υπάρχει. Ο άνθρωπος, πάντοτε περίκλειστος στην υποκειμενικότητά του, δεν μπορεί να είναι «αντικειμενικός». Μπορεί, όμως, αντιμετωπίζοντας ως επιστήμονας ένα πρόβλημα, μια κρίση, ένα ερμηνευτικό δίλημμα, να τηρεί στάση σχετικά αμερόληπτη».[20] Τόσο στην ιστορία, όσο κυρίως στις άλλες κοινωνικές επιστήμες υπάρχει μια διπλή ερμηνευτική, σύμφωνα με την οποία τα πορίσματά τους συνυφαίνονται με την κοινωνία και την εποχή από την οποία τα μελετούν.

Η συγκριτική μεθοδολογική παράδοση είναι κοινή σε όλο το εύρος των κοινωνικών επιστημών. Η σύγκριση είναι μια θεμελιώδης επιστημονική διαδικασία, πέρα από το αν η επιστημονική περιοχή φέρει τον τίτλο «συγκριτική» ή όχι. Τα ιστορικά γεγονότα, τα κοινωνικά φαινόμενα, οι προτεινόμενες λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα σε μια κοινωνία εξετάζονται σε σύγκριση τόσο με αντίστοιχα προβλήματα αυτής στο παρελθόν όσο και με αυτά άλλων κοινωνιών ή χωρών, οι οποίες βρίσκονται περίπου στο ίδιο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο ανάπτυξης. Είναι δηλαδή συγκρίσιμες. Η σύγκριση χρησιμοποιείται ως μέσο για την επεξεργασία του ιστορικού υλικού, βοηθάει στη μελέτη του, εστιάζοντας στην κοινή, γενική χρήση του όρου, «ως

[20] Βλ. Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830-1920. Τομ. Α΄,* Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείου της Εστίας, 2005, σ. 8-9.

την παράλληλη εξέταση προσώπων, πραγμάτων ή ενεργειών για να διαπιστωθούν οι ομοιότητες ή/και οι διαφορές τους».[21] Κατά τη συγκριτική εξέταση επιλέγονται κατηγορίες σύγκρισης σε κοινωνίες οι οποίες είναι κατά το δυνατόν σε κοινό επίπεδο ανάπτυξης ή έχουν παρόμοιες κοινωνικές δομές.

Ειδικότερα στο χώρο της ιστορίας της εκπαίδευσης και σύμφωνα με τον Αλ. Δημαρά, η συγκριτική προσέγγιση «στα ερωτήματα για τούτο ή εκείνο το φαινόμενο του παρελθόντος θα προσφέρει την απάντηση προσδιορίζοντας τις ιδιαιτερότητες του πότε, σε ποιους από ποιους και γιατί – θα προσδιορίζει, δηλαδή απαραίτητα βασικά «συμφραζόμενα».[22]

Η άλλη διάσταση της ιστορικής μεθόδου που θα χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο αυτής της εργασίας είναι η ερμηνευτική. Πρόκειται για μια μεθοδολογική παράδοση και ένα θεωρητικό υπόδειγμα, τα οποία προήλθαν από το χώρο της φιλοσοφίας της επιστήμης, παρά από άλλες κοινωνικές επιστήμες. Άλλωστε, η ίδια η φύση της ερμηνείας οδήγησε στην ανάπτυξη και στη χρήση πολλαπλών μεθόδων, από πολλά και διαφορετικά επιστημονικά πεδία, συχνά ετερόκλητων μεταξύ τους. Παρόλα αυτά η ερμηνευτική κατέληξε σε πορίσματα και θέσεις σε σημαντικό βαθμό κοινά με τις κοινωνικές επιστήμες, σε ό,τι αφορά στην ιστορική μεθοδολογική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Άλλωστε, και σε μεθοδολογικό επίπεδο τέθηκαν κοινά ζητήματα, με αυτά των κοινωνικών επιστημών. Η ερμηνευτική παράδοση έδωσε έμφαση στη διεργασία αποκρυπτογράφησης του κρυφού νοήματος, το οποίο είναι πέρα και πάνω από το άμεσα ορατό. Η ερμηνεία έχει σκοπό να καλύψει την απόσταση ανάμεσα στο χρόνο και στον κόσμο της παραγωγής του κειμένου και στους αντίστοιχους του ερμηνευτή. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την παραδοχή ως συμβολικής της αρχικής, όταν γράφτηκε, διάστασης του κειμένου, διάσταση η οποία επιτρέπει την ανανέωση της αρχικής μεταβίβασης του νοήματος του κειμένου τη στιγμή της παραγωγής του σε νέα χρονικά και τοπικά πλαίσια. Η ίδια γραφή οδηγεί στην αυτονόμηση του κειμένου από τις οποιεσδήποτε προθέσεις του συγγραφέα και τα ιστορικά του συμφραζόμενα, έτσι ώστε να μπορέσει να ενταχθεί σε μια νέα,

---

[21] Δημαράς Α., *Η συγκριτική προσέγγιση στην ιστορία της εκπαίδευσης, στο: Μπουζάκης Σ. (επιμ.) Ιστορικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης. (Πρακτικά 2ου επιστημονικού συνεδρίου Ιστορίας εκπαίδευσης,* Πάτρα, 4-6/10/2002). Αθήνα, 2004, Gutenberg, σ.104.

[22] Βλ. Δημαράς Α., *ό. π.,* σ. 110.

διαφορετική κατάσταση συμφραζομένων. Αποσπάται, προκειμένου να καταστεί το αντικειμενικοποιημένο στοιχείο της κατανόησης, διαμέσου των ουσιωδών δομών του. Η δράση για την παραγωγή ενός κειμένου, όσο και το ίδιο το κείμενο έχουν τα χαρακτηριστικά της μη οικειότητας κατά την ερμηνεία τους από πιθανούς αναγνώστες στο μέλλον. Διαμέσου της ερμηνευτικής, ο λόγος, ο οποίος υλοποιείται ως συμβάν, γίνεται κατανοητός ως πρόθεση και ως σημασία. Με αυτόν τον τρόπο η ερμηνεία καταφέρνει να αντικειμενικοποιήσει τον άνθρωπο διαμέσου του λόγου, τον οποίο αφήνει πίσω του σαν έργο και κληροδότημα των επόμενων.

Μέσα από την ερμηνευτική μέθοδο θα γίνει προσπάθεια προκειμένου να αναδειχθεί και η γενικότερη φιλοσοφία η οποία διέπει την εξεταζόμενη περίοδο στο χώρο της εκπαίδευσης. Δηλαδή, ο ιστορικός μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση προσεγγίζει τις πηγές του ως μαρτυρίες, οι οποίες οδηγούν σε μια πραγματικότητα πέρα και πάνω από τις πηγές αυτές.

Όλα όσα ειπώθηκαν μέχρι εδώ αποτελούν μεθοδολογικά ζητούμενα αυτής της εργασίας. Η κατάλληλη χρήση των παραπάνω μεθοδολογικών στοιχείων της θα οδηγήσει στην επίτευξη εγκυρότητας και αξιοπιστίας στην έρευνα. Πέρα από τα παραπάνω μεθοδολογικά κριτήρια πάντως, θα εφαρμοστούν και δευτερεύουσες μέθοδοι και τεχνικές έρευνας, όπως απαιτεί η θεωρητική τεκμηρίωση κάθε επιμέρους θεματικής.

Η ιστορική γραφή ξεκινά στο σταυροδρόμι μεταξύ της σημασίας που πηγάζει από την εσωτερική οργάνωση του κειμένου και του σημείου αναφοράς που παραπέμπει σε μια εξωτερική ως προς τη γλώσσα πραγματικότητα.

Η ερμηνευτική κατανόηση του ανθρώπινου πολιτισμού και η αναζήτηση νοήματος σε ανθρώπινα έργα πράξεις και θεσμούς, όπως αυτά που αφορούν την εκπαιδευτική πραγματικότητα, χρησιμοποιεί την κατανόηση ως κεντρική αναλυτική κατηγορία. Πρόκειται για μια ιδιότυπη πνευματική προσέγγιση που στηρίζεται σε επεξεργασία και γενίκευση των τεχνικών ερμηνείας κειμένων. «Κεντρική της θέση που την διαφοροποιεί ουσιαστικά από το ορθολογικό μοντέλο των αναλυτικών επιστημών είναι η απόρριψη της μεθοδολογικής διάσπασης γνωστικού υποκειμενισμού και κόσμου (που διασφαλίζει ελεγξιμότητα των επιστημονικών υποθέσεων) και η σύντηξη

οριζόντων ερμηνευτή και ερμηνευόμενου αντικειμένου, ώστε να επιτυγχάνεται η δημιουργική πρόσληψη της παράδοσης».[23]

Η Ερμηνευτική δεν είναι αναπαραγωγική διαδικασία αλλά δημιουργική. Αντιμετωπίζει συνολικά και «εκ των έσω» το αντικείμενό της. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα: 1. Το όλον κατανοείται από τα επιμέρους και τα επιμέρους από το όλον. Για το σκοπό αυτό απαιτείται μια κυλιόμενη διαδικασία. Ανάλυση του όλου κατά τα μέρη που το απαρτίζουν και σύνθεση τους σε ολότητα. Κατανόηση του όλου από τα επιμέρους και κατανόηση εκάστου των επιμέρους σε συσχέτιση με το όλον. 2. Το αντικείμενο δεν υπάρχει άσχετα από τον ερευνητή, με την έννοια ότι αυτός δεν ξεκινά ως tabula rasa.

Στην προσπάθειά μας να αναλύσουμε, να ερμηνεύσουμε, να κατανοήσουμε και να συλλάβουμε τη σημασία ενός κειμένου δεν προσλαμβάνουμε απ' ευθείας το προϊόν του συγγραφέα όπως μας παρουσιάζεται αλλά το «ανακατασκευάζουμε» με βάση τον εννοιολογικό εξοπλισμό που διαθέτουμε, τις γνώσεις που ήδη έχουμε γι' αυτό - γνώσεις μεταγενέστερες αυτών που είχαν υπόψη τους οι συγγραφείς των αρχείων αφού εμείς γνωρίζουμε την σύγχρονή μας εκδοχή για τα υπό μελέτη θέματα - καθώς και τον τρόπο που επιλέγουμε να επεξεργαστούμε το κείμενο. Τα ερωτήματα που θέτουμε ανακλούν τις αξίες στις οποίες πιστεύουμε, δεν είναι ουδέτερα, υπάρχουν άρρητες πολιτικές και φιλοσοφικές παραδοχές πίσω από αυτά οι οποίες είναι καθοριστικές για την έρευνα.

Το αρχείο δεν είναι απλώς ένα σύνολο κειμένων που η κοινωνία κρίνει ότι πρέπει να διαφυλάξει ως πηγές της ιστορίας και της ταυτότητας της αλλά ορίζει το τι μπορεί να διατηρηθεί και άρα να υπάρξει και να ειπωθεί, ενώ ταυτόχρονα εγκαθιδρύει λόγους και αποφάνσεις ως συμβάντα. Όπως το έθεσε στη δεκαετία του 1960 ο Foucault, το αρχείο γίνεται κατανοητό ως προϊόν της εξουσίας που του δίνει ζωή, το υλικό που περιέχει όπως και οι σιωπές του, υπακούουν σε σκοπιμότητες της εξουσίας που το παράγει.[24]

[23] Γέμτος Πέτρος, *ό. π.* ,σ. 518-519.

[24] Arlette Farge, *ό.π.*, σ.14.

Η συνείδηση του ότι δεν είμαστε και δεν μπορούμε να είμαστε απολύτως αντικειμενικοί δεν αίρει την υποχρέωση του ερευνητή να παλεύει για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη αντικειμενικότητα και αμεροληψία στην έρευνα και τα πορίσματα του.

Άλλωστε η συγγραφή της ιστορίας συνεπάγεται μια συνεχή διαδικασία προσδιορισμών και οριοθετήσεων. Πρόκειται για την εμφάνιση σε οξυμένη μορφή μεθοδολογικών προβλημάτων κοινών σε κάθε ιστορική μελέτη που σχετίζονται με την ανάγκη να απομονωθεί το αντικείμενο της έρευνας από τα σύγχρονά του κοινωνικά φαινόμενα, όταν αυτά δεν ανήκουν στις αιτίες ή τις άμεσες συνέπειες, ενώ πρέπει να εντοπισθούν εκείνα τα στοιχεία των οποίων η ανάλυση αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για την κατανόηση της λειτουργίας και της δυναμικής του φαινομένου που μας ενδιαφέρει.[25]

Κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας προσπαθήσαμε, όπως είπαμε, να συνδυάσουμε την ερμηνευτική προσέγγιση με μεθόδους και προβληματισμούς από το χώρο των κοινωνικών επιστημών. Αναζητήσαμε αιτιακές εξηγήσεις, κατά το σχήμα αίτιο - αιτιατό όπου αυτό ήταν δυνατό, αλλά επίσης προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε πράξεις, θέσεις και συμπεριφορές όσων πρωταγωνίστησαν στην άρθρωση εκπαιδευτικού – πολιτικού λόγου και στην εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών στη χώρα κατά την εξεταζόμενη περίοδο καθώς και να αναπλάσουμε το κλίμα μιας εποχής εντάσσοντας τα γεγονότα που μελετάμε και τους πρωταγωνιστές τους σε αυτό.

Η προσπάθειά μας αφορούσε έναν όσο το δυνατόν πιο διαλεκτικό συνδυασμό των δύο αυτών τρόπων ανάγνωσης των τεκμηρίων μας.

Στην ενασχόλησή μας με τα αρχεία προσπαθήσαμε να κρατηθούμε μακριά από το αρχείο – καθρέφτη από όπου αντλούμε μονάχα πληροφορίες. Μακριά δηλαδή, από έναν μη αναστοχαστικό τρόπο δουλειάς που στηρίζεται στην υπόθεση ότι η ίδια η ιστορική έκθεση εμπεριέχει και την εξήγησή της. Προσπαθήσαμε επίσης να αποφύγουμε το αρχείο – απόδειξη που προσφέρει τα στοιχεία του δηλώνοντας ότι τελειώσαμε μια για πάντα με το υλικό. Θεωρούμε ότι η έρευνα μας δεν εξαντλεί το υπό μελέτη θέμα αλλά ότι προσφέρει ερεθίσματα και νέα δεδομένα για την περαιτέρω διερεύνησή του.

---

[25] Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Η γηραιά Σελήνη – Η βομηχανία στην Ελλάδα 1830 – 1940,* Αθήνα, 1993, ΘΕΜΕΛΙΟ, σελ. 15

Ερευνητικά ερωτήματα

Η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα ακόλουθα ερωτήματα, τα οποία την απασχολούν:

α) ποιοι ήταν οι βασικοί άξονες της εκπαιδευτικής πολιτικής της μετεμφυλιακής περιόδου και ποιοι οι βασικοί άξονες της ιδεολογίας, στους οποίους στηριζόταν αυτή η εκπαιδευτική πολιτική;

β) εάν και πόσο η μετεμφυλιακή ιδεολογία της εθνικοφροσύνης των κυβερνώντων και η λειτουργία της εκπαίδευσης μέσα σε ένα αυταρχικό πλαίσιο καθόρισαν την εκπαιδευτική πολιτική;

γ) η στροφή στην «παραδοσιακή» παιδαγωγική και τις αξίες στο χώρο της γενικής εκπαίδευσης, έπληξε ή όχι τις αντίστοιχες προσπάθειες στο χώρο της τεχνικής - επαγγελματικής εκπαίδευσης και ποιοι λόγοι επέβαλαν αυτές τις επιλογές;

δ) οι νομοθετικές παρεμβάσεις στο χώρο της εκπαίδευσης από τις θέσεις ποιων εκπαιδευτικών ρευμάτων (συντηρητικό, αστικό – φιλελεύθερο, αριστερό) επηρεάστηκαν, σε ποιο δίκτυο εκπαίδευσης (γενική ή επαγγελματική) έγιναν και σε ποια χρονική φάση της περιόδου;

ε) στους εκπαιδευτικούς θεσμούς της περιόδου, το οικονομικό – κοινωνικό ή το πολιτικό έπαιξε τον κυρίαρχο ρόλο; Υπάρχει αυτονομία του πολιτικού πεδίου στη χάραξη στρατηγικών εκπαιδευτικής πολιτικής ή αυτή υπακούει στις απαιτήσεις της οικονομικής – κοινωνικής δομής;

στ) τι είδους θεωρητικές αντιλήψεις εξέφρασαν οι αρμόδιοι, οι οποίοι στελέχωσαν σε καίριες και επιτελικές θέσεις τους εκπαιδευτικούς θεσμούς και ποιες τελικά επικράτησαν κατά την άσκηση της εκπαιδευτικής τους πολιτικής;

ζ) υπήρχε σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ των κοινωνικών αιτημάτων για ζητήματα Παιδείας της περιόδου και των εφαρμοζόμενων εκπαιδευτικών πολιτικών;

η) ποιοι πολιτικοί φορείς επηρέασαν και κατεύθυναν την ανάπτυξη ιδεολογικών και πολιτικών κινημάτων της περιόδου ικανών να διατυπώσουν και να εκφράσουν κοινωνικά αιτήματα Παιδείας;

θ) αν και σε ποιο βαθμό συνέτειναν στη διατύπωση και υιοθέτηση προτάσεων εφαρμογής συγκεκριμένων εκπαιδευτικών πολιτικών τα κινήματα (συνδικαλιστικό των εκπαιδευτικών, φοιτητικό κ.ά.) και η δράση τους την περίοδο αυτή;

ι) Υπήρχε ή αναπτύχθηκε διάλογος στο πολιτικό – κοινωνικό πεδίο της περιόδου ικανός να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο αυτή

αποκρυσταλλώνει και διαμορφώνει σε πλειοψηφικό επίπεδο την αντίληψη ότι η απόκτηση Παιδείας (και ιδιαίτερα μέσης & ανώτερης ή ανώτατης μορφής) αποτελεί διαβατήριο κοινωνικής κινητικότητας και εφόδιο για οικονομική ανέλιξη των μελών της;

ια) Διατυπώνεται, για πρώτη φορά από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους, την περίοδο αυτή ένα μαζικό και μαχητικά υποστηριζόμενο από την κοινωνία αίτημα για τη δημιουργία Δημόσιου και Δωρεάν εκπαιδευτικού συστήματος που αφορά τη στοιχειώδη, τη μέση αλλά και την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα;

ιβ) Πόσο επηρέασαν οι οικονομικές – κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που σημειώνονται στη χώρα την περίοδο αυτή την ανάπτυξη της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης;

Τα παραπάνω ερωτήματα επιχειρείται να απαντηθούν στην 4η ενότητα της παρούσας διατριβής (Η ελληνική εκπαίδευση κατά την περίοδο της πρώτης μετεμφυλιακής δεκαπενταετίας 1949 – 1963), ενώ έχει περιγραφεί πρωθύστερα το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου καθώς και μια συνοπτική ιστορική διαδρομή της ιστορίας της νεοελληνικής εκπαίδευσης από την ίδρυση του νεότερου ελληνικού κράτους ως το τέλος της δεκαετίας του 1940.

Ενότητα 1η

Κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1949 – 1963

Ο πολιτικός διχασμός που ακολούθησε τον εμφύλιο πόλεμο (1946 – 1949) είχε σαν αποτέλεσμα να ξεκινήσει η χώρα και ο λαός, τη δύσκολη και επίπονη προσπάθεια της οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης κάτω από ένα ασφυκτικά ανελεύθερο πολιτικά καθεστώς.[26]

[26] Ν.Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας,* Θεμέλιο, Αθήνα, 1986, σελ. 144 – 145…Το πολίτευμα έμενε επιφανειακά μία «βασιλευόμενη κοινοβουλευτική Δημοκρατία», αλλά στην πραγματικότητα το καθεστώς των έκτακτων μέτρων του εμφυλίου πολέμου συνεχιζόταν (απαγόρευση της νόμιμης δράσης του Κ.Κ.Ε. κ.λπ.) και η εξουσία περνούσε στα χέρια εξω-κοινοβουλευτικών δυνάμεων που κατέληξαν να συγκροτήσουν μια πραγματική

Η πολιτική διαχείριση της νίκης των κυβερνητικών δυνάμεων τον Αύγουστο του 1949 από ένα σταθερό πλέγμα εξουσίας αποτέλεσε ζήτημα άμεσης προτεραιότητας. Για την διαμόρφωση του πλέγματος εξουσίας συνέβαλαν, ο ξένος παράγοντας, αρχικά από το τέλος της κατοχής οι Άγγλοι και στη συνέχεια οι Αμερικάνοι, η μοναρχία και ο στρατός.

Το ελληνικό μετεμφυλιακό πολιτικό καθεστώς δεν ήταν ούτε δικτατορία αλλά ούτε και κοινοβουλευτική δημοκρατία, εφόσον τα «έκτακτα μέτρα» του εμφυλίου πολέμου παρέμειναν σε ισχύ και λειτούργησαν παράλληλα προς το νέο Σύνταγμα του 1952, «κατά παρέκλισιν» των θεμελιωδών του διατάξεων, ενώ για τις ένοπλες δυνάμεις καθιερώθηκε ειδικό status που δε διέφερε πολύ από εκείνο της ουσιαστικής αυτονομίας τους απέναντι στο Κοινοβούλιο και την Κυβέρνηση. Η προστασία του συστήματος και ο έλεγχος των αριστερών θα ανατεθεί στο στρατό και μάλιστα στην πιο εξτρεμιστική αντικομμουνιστική ομάδα των αξιωματικών του ΙΔΕΑ.[27] Ο στρατός αποτέλεσε το κύριο κέντρο εξουσίας του κράτους που δημιουργήθηκε μέσα από την αστική νίκη του 1944 που είχε προετοιμαστεί από τις εκκαθαρίσεις στο στρατό στη Μέση Ανατολή και μετά τη δημιουργία του ΙΔΕΑ.[28] Ο στρατός δημιούργησε μιας σχέσης πατρωνείας – πελατείας, μια σχέση υπεροχής του στρατού απέναντι στην πολιτική εξουσία, ήδη από την εποχή της εξόριστης κυβέρνησης (1941 – 1944) και αυτό γιατί ο στρατός αποτελούσε τη μόνη πολιτική δύναμη που ήταν σε θέση με τη βοήθεια των Βρεττανών

παράλληλη κυβέρνηση που υπερσκέλιζε κάθε επίσημη κυβέρνηση (βασιλιάς, στρατός, αστυνομία και παραστρατιωτικές – παρακρατικές οργανώσεις).

[27] Ν. Μουζέλης: *«Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης»,* Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1978, σελ. 255-256

[28] ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών): Στρατιωτική οργάνωση που ιδρύθηκε τον Οκτώβρη του 1944 στην Αθήνα. Σκοπός του ΙΔΕΑ ήταν η πλήρης διάλυση του κομμουνιστικού κινήματος και της επιρροής του και η εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή του στρατιωτικού μηχανισμού ως κομβικού σημείου της οργάνωσης της αστικής εξουσίας, της οργάνωσης του ελληνικού αστικού μεταπολεμικού κράτους. Δημήτρης Χαραλάμπης: «Η θέση του στρατού στη δομή της κρατικής εξουσίας στην Ελλάδα μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.» *Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 4, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1983*

να επαναφέρει τους αστούς πολιτικούς στην Ελλάδα και να επαναλάβει το ρόλο τους. Χωρίς τη στρατιωτική υπεροχή η ανασυγκρότηση του αστικού κράτους θα ήταν αδύνατη. Ο στρατός καθώς ήταν ο αρχικός και καθοριστικός μοχλός της ταξικής συγκρότησης, αποτέλεσε κέντρο της πολιτικής εξουσίας της αστικής τάξης, συστατικό στοιχείο της οργάνωσης της ηγεμονίας της. Οι παρακρατικοί μηχανισμοί καταστολής που δημιουργήθηκαν την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και συνεχίστηκαν την επόμενη περίοδο της κυριαρχίας της συντηρητικής παράταξης, αποτέλεσαν μαζί με τη Χωροφυλακή και την Αστυνομία, συμπλήρωμα της αυταρχικής δομής του μεταπολεμικού κράτους, γύρω από το κέντρο οργάνωσης της αστικής εξουσίας που ήταν ο στρατός.[29]

Η ευρεία ερμηνεία, επιπλέον, των συνταγματικών εξουσιών του Στέμματος – οπισθοδρόμηση στις περί διευρυμένων βασιλικών «προνομιών» αντιλήψεις του «δυαδικού κοινοβουλευτισμού» του 19ου αιώνα – όσο και οι τυπικές θεσμικές ή εξωθεσμικές δραστηριότητες της Μοναρχίας, ο χαρακτηριστικά υψηλός βαθμός υποκαταστάσεως της νομοθετικής λειτουργίας της βουλής από την εκτελεστική εξουσία, η παρουσία ένοπλων (αστυνομικού χαρακτήρα) μονάδων στην ύπαιθρο (Τ. Ε. Α./ Τάγματα Εθνικής Ασφαλείας), η πρακτική των «διοικητικών εκτοπίσεων» και οι στερήσεις της ελληνικής ιθαγένειας, ο θεσμοθετημένος έλεγχος της «νομιμοφροσύνης» των πολιτών, οι «φάκελοι» των εκατοντάδων χιλιάδων «εθνικώς υπόπτων», η υπαγωγή στην αρμοδιότητα των στρατοδικείων των «αντεθνικών» εγκλημάτων για τα οποία οι κατηγορούμενοι ήσαν ιδιώτες, και η νομική αντιμετώπιση των συλλαμβανομένων στελεχών του παράνομου Κ. Κ. Ε. ως «κατασκόπων», υπήρξαν όψεις της μετεμφυλιακής πραγματικότητας στην Ελλάδα, οι οποίες δεν συνηγορούν ασφαλώς υπέρ της αποδοχής του αυτοπροσδιορισμού του πολιτεύματος της ως «Βασιλευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας».[30]

Στο επίπεδο των νόμων δηλαδή (χάρις στη διατήρηση του παρασυνταγματικού corpus των «έκτακτων μέτρων»)και των ειδικών ασυλιών του στρατού, όπως άλλωστε

---

[29] Δ. Χαραλάμπης, *«Στρατός και πολιτική εξουσία η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα»,* Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 224-229

[30] Ν. Αλιβιζάτος, *Οι Πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974 Όψεις της Ελληνικής Εμπειρίας, Θεμέλιο,* Αθήνα, 1995, σελ. 180 – 523.

και σε εκείνο των καθημερινών δικαστικών, διοικητικών ή ευθέως αστυνομικών πρακτικών, ο εμφύλιος πόλεμος συνεχιζόταν με νομικό αντέρεισμα το «πλάσμα δικαίου» (fictio juris) της «συνεχιζόμενης ανταρσίας» και μόνιμο στόχο την αποεαμοποίηση της χώρας.

Ο νέος Διχασμός ο οποίος ρητώς επεδίωκε να καταργήσει ή μάλλον να υπερβεί το σχίσμα μεταξύ «βασιλοφρόνων» και «δημοκρατικών» που προξένησε στην ελληνική κοινωνία του μεσοπολέμου το πολιτειακό ζήτημα, στηρίχθηκε στην αντίληψη του διαχωρισμού των πολιτών σε δύο άλλες βασικές κατηγορίες: τους εθνικόφρονες και τους, υπό επιτήρηση, αντεθνικώς σκεπτόμενους.[31] Στον ενδιάμεσο χώρο οι αρχές Ασφαλείας, στις οποίες ανήκε το προνόμιο όλων των «χαρακτηρισμών», τοποθετούσαν όσους δεν είχαν επαρκώς αποσαφηνίσει τη θέση τους και έπρεπε συνεπώς να αποδείξουν (ή να αποδεικνύουν) ότι δεν «συνοδοιπορούν» με τον κομμουνισμό.[32]

Ο στρατός υπήρξε η κύρια καθεστωτική δύναμη, ήταν ο μηχανισμός συγκρότησης και αναπαραγωγής του μεταπολεμικού καθεστώτος και γι' αυτό το λόγο επέβαλε τόσο τα όρια όσο και το πλαίσιο που λαμβάνονταν οι αποφάσεις. Η καθοριστική παρουσία του στρατού που λειτουργούσε ως καθεστωτικός εγγυητής οριοθετούσε το πλαίσιο των διαχειριστικών κυβερνητικών πρακτικών. Η αντικοινοβουλευτική αυτή διαδικασία καλύφθηκε ιδεολογικά με τον μανδύα του αντικομμουνισμού. Ο στρατός ταυτίστηκε με το έθνος ώστε να ταυτιστεί με τον καταναγκασμό.[33]

Η ελληνική πολιτική και οικονομική εξουσία ήταν άμεσα εξαρτημένη από την πρεσβεία των ΗΠΑ και την ECA (Economic Cooperation Administration). Οι παρεμβάσεις των Αμερικάνων ήταν συνεχείς καθώς καθόριζαν τη στάση τους από το βαθμό συνεργασίας των ελληνικών κυβερνήσεων στις οδηγίες της Επιτροπής. Η δικαιολογία αυτών των επεμβάσεων ήταν ότι στο μέτρο που αυτό αφορούσε τη

---

[31] Βλ. σχ. Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων – Η Συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922 – 1967,* σελ. 177 – 284.

[32] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963),* Παπαζήσης, Αθήνα, 1992 σελ. 277 – 280.

[33] Δ. Χαραλάμπης: *«Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός»*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1989, σελ. 176-183.

διαχείριση των κεφαλαίων του σχεδίου Μάρσαλ[34] τα οποία προέρχονταν από τα λεφτά των Αμερικανών φορολογούμενων δεν ήταν δυνατόν να δίνονται χωρίς έλεγχο. Σε αυτό συνέβαλε και η εκπόνηση αντίστοιχων σχεδίων οικονομικής ανασυγκρότησης από τις ελληνικές κυβερνήσεις, αφού από τον μεσοπόλεμο έχουν μπει οι βάσεις για τη σαθρή και αποσπασματική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας κατάσταση που θα

[34] Με τον όρο σχέδιο Μάρσαλ εννοείται η οικονομική ενίσχυση κρατών της ευρωπαϊκής ηπείρου, αποκύημα της εξωτερικής πολιτικής των Η. Π. Α. μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και της αντίληψης ότι η επικράτηση του κομμουνισμού θα αποτελούσε κίνδυνο για τα συμφέροντα και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Στις 12 Μαρτίου του 1947 ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν, αγορεύοντας στο Κογκρέσο, δεσμεύθηκε ότι η χώρα του θα παρείχε γενναία οικονομική ενίσχυση στα κράτη που θα επιθυμούσαν και θα «[…]αντιστέκονταν σε απόπειρες καθυπόταξης από οπλισμένες μειοψηφίες ή από ξένες πιέσεις[…]».

Οι θέσεις, αυτές, της αμερικανικής εξουσίας εκδηλώθηκαν στην Ευρώπη δια μέσου του Σχεδίου Μάρσαλ. Επρόκειτο για οικονομική βοήθεια που χορηγήθηκε σε χώρες της Ευρώπης. Αποσκοπούσε αφενός στην τόνωση των οικονομιών τους, (που με σημαντικά δάνεια χρηματοδότησαν έτσι τις κατεστραμμένες από τον πόλεμο οικονομίες τους) και αφετέρου, εξυπηρετούσε άμεσα την αμερικανική εξωτερική πολιτική, που επιθυμούσε να αποφευχθεί ο κίνδυνος να περιέλθουν οι χώρες αυτές, εξαιτίας ανέχειας, στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Η χορηγία της βοήθειας αυτής δεν έγινε με διμερείς διαδικασίες, αλλά με όρους που τέθηκαν από την Ουάσιγκτον. Αυτοί περιλάμβαναν την καταστολή των κομμουνιστικών απειλών και την έμμεση περιστολή της ανεξαρτησίας των δικαιούχων κρατών, μιας και με όπλο το μπλοκάρισμα των πιστώσεων η αμερικανική ηγεσία μπορούσε να πιέσει τις κυβερνήσεις σε περίπτωση που αρνούνταν να ανταποκριθούν στις επιθυμίες της. Τον Ιούλιο του 1947 ιδρύθηκε η «Επιτροπή για την Ευρωπαϊκή Οικονομική Συνεργασία» (ΟΕΕC), που αποσκοπούσε στη διαχείριση του Σχεδίου Μάρσαλ. Πρώτοι παραλήπτες της βοήθειας που παρείχε το σχέδιο Μάρσαλ, ήταν οι χώρες που κατά τη γνώμη της Αμερικανικής ηγεσίας κινδύνευαν άμεσα από την εξάπλωση του κομμουνισμού, δηλαδή της Ελλάδας και της Τουρκίας.

συνεχιστεί και ενταθεί μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.[35] Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Δημ. Σφαέλλος στο έργο του, που εκδίδεται το 1944, αναφορικά με την ελληνική μεταπολεμική ανασυγκρότηση και τους όρους «ανάπτυξης» βιομηχανίας βασισμένης και ενταγμένης κυρίως στην ανάπτυξη βιομηχανικών μονάδων εντάσεως κεφαλαίου και όχι εργασίας: «….και της πειθαρχίας εν τη εκτελέσει της εργασίας, και ταύτα πάντα όχι υπό την πίεση ταραχών, απεργιών και πεζοδρομίων, αλλά από την πεποίθησιν ότι η καλυτέρα λύσης των ζητημάτων όλων είναι εκείνη που δίδεται όχι υπό πιέσεις, και από την συναίσθησιν ότι δεν δύναται να αποδώσει μια βιομηχανία εάν εργάται και εργοδόται δεν έχουν ξεκαθαρίσει τα ζητήματά των ειλικρινώς, και αν δεν εμπνέει αμφοτέρους η αυτή πίστης ότι η Δικαιοσύνη είναι ο σύντροφος του έργου που καλούνται και οι δύο μαζί χειροπιαστά να οδηγήσουν εις την επιτυχία….».[36] Προφανώς η αστική τάξη ενόψει της απελευθέρωσης της χώρας και της αναμέτρησης που αναμενόταν με το Ε.Α.Μ. για τον έλεγχο της εξουσίας καταθέτει, δια των εκπροσώπων της, τις προτάσεις της και το όραμά της, σε αντιδιαστολή με την αριστερά και το Ε.Α.Μ., για την οικονομική και κοινωνική ανασυγκρότηση της χώρας μετά τον πόλεμο αλλά και το είδος της κοινωνίας που επεδίωκαν οι αστικές πολιτικές δυνάμεις να εγκαθιδρυθεί στην απελευθερωμένη Ελλάδα. Ήταν εύλογο ότι στην προσπάθειά της αυτή η αστική τάξη της χώρας θα αναζητούσε και θα έβρισκε συμμαχίες μεταξύ των ισχυρών δυτικών δυνάμεων – «συμμάχων» της Ελλάδας που ανησυχούσαν έντονα για την άνοδο της πολιτικής επιρροής του Ε.Α.Μ. στη χώρα και την αμφισβήτηση της κυριαρχίας τους επ' αυτής. Έτσι εξηγείται, ως ένα βαθμό, και η μαζική προσκόλληση των αστικών πολιτικών δυνάμεων στους Αγγλοαμερικανικούς σχεδιασμούς και στην διασφάλιση των συμφερόντων τους στη χώρα που θα εξασφαλιζόταν με τη διαιώνιση της εξουσίας των αστικών προπολεμικών πολιτικών δυνάμεων. Ωστόσο το δικαίωμα παρέμβασης των Αμερικάνων στην πολιτική ζωή προσφέρθηκε τόσο από πολιτικούς

[35] Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Η γηραιά Σελήνη – Η βομηχανία στην Ελλάδα 1830 – 1940,* Αθήνα, 1993, ΘΕΜΕΛΙΟ, κεφ. οι Τράπεζες και η Βιομηχανία στην περίοδο της αυτάρκειας, σελ. 249 – 264

[36] Σφαέλλος Δ., *Ελληνική Μεταπολεμική ανασυγκρότηση,* Παπαζήσης, Αθήνα 1944, σελ. 45

που εποφθαλμιούσαν τον πολιτικό θώκο και τάσσονταν αναφανδόν με τους Αμερικάνους όσο και από πολιτικούς που δεν ήταν ακραιφνείς αμερικανόφιλοι.[37]

Το δημοψήφισμα του 1946 επανάφερε το καθεστώς της βασιλείας στην Ελλάδα. Η επιστροφή του Γεώργιου του Β΄ το 1946 επισφράγισε την αποκατάσταση της τριπλής συμμαχίας ανάμεσα στην ξένη δύναμη αρχικά στους Άγγλους και αργότερα στους Αμερικάνους, στο θρόνο και στις αντιδραστικές πολιτικές δυνάμεις. Ο βασιλιάς παρά τις πρωταρχικές του ευθύνες για την επιβολή της μεταξικής δικτατορίας, βοηθήθηκε να επιστρέψει στην Ελλάδα από τις μεγάλες δυνάμεις της αντιφασιστικής συμμαχίας, οι οποίες για να τον επιβάλουν στον ελληνικό λαό δε δίστασαν να εξοντώσουν τους Έλληνες αντιστασιακούς συμμάχους τους, στο όνομα μάλιστα της δυτικής δημοκρατίας.[38]

Μετά τον πόλεμο η θέση του βασιλιά εξασθένισε απέναντι στην ξένη δύναμη και στο στρατό, ενισχύθηκε όμως απέναντι στον πολιτικό κόσμο, το γεγονός αυτό οφείλονταν στο γεγονός ότι ο βασιλιάς ανέλαβε το ρόλο του εκφραστή του στρατού μέσα στον πολιτικό κόσμο. Ο βασιλιάς είχε έναν ιδιαίτερο δεσμό με το σώμα των αξιωματικών, ο οποίος τον έκανε άτρωτο από οποιαδήποτε απειλή απέναντι στο θρόνο, παγίωνε μάλιστα την αντίληψη ότι ο βασιλιάς μπορούσε όποτε ήθελε να χρησιμοποιήσει τους αξιωματικούς του στρατού για να επιβάλει είτε δικτατορία είτε πολιτικές λύσεις της αρεσκείας του. Το στέμμα έχοντας αυτό το πλεονέκτημα επεξεργάστηκε ένα ολόκληρο σύστημα ελέγχου του πολιτικού κόσμου, το οποίο «τύποις» ήταν σύμφωνο με το Σύνταγμα αλλά ουσιαστικά κατέλυε την ουσία του κοινοβουλευτισμού.[39] Ο βασιλιάς καθόριζε τον πρωθυπουργό και τα κύρια μέλη της υπηρεσιακής κυβέρνησης, ήταν εκείνος που καθόριζε και τον χαρακτήρα των εκλογών, αν θα χρησιμοποιηθούν ή όχι οι μηχανισμοί πίεσης υπέρ ενός κόμματος. Ο βασιλιάς ήταν εκείνος που ενέπνεε την επιθετικότητα των σωμάτων ασφαλείας καθώς είχε

---

[37]Λυμπεράτος Μ., *«ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ, Πολιτικές διαδικασίες και κοινωνική πόλωση στις απαρχές της προδικτατορικής περιόδου»,* Αθήνα 2015, Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, σελ. 37 -43

[38] Γ. Κατηφόρης, «Ο ρόλος της βασιλείας στην Ελλάδα.» Στο: *«Η νομοθεσία των βαρβάρων»,* Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1975, σελ. 100

[39] Γ. Κατηφόρης, *ό. π.* , σελ. 100 – 101

αποδείξει με παρεμβάσεις του (την περίοδο αυτή) επιβάλλοντας υπουργούς της δικής του εμπιστοσύνης στα υπουργεία Εθνικής Άμυνας και Δημοσίας Τάξεως.

Οι παρεμβάσεις του παλατιού σχετίζονταν με την αντίληψη ότι τα συμφέροντα της χώρας μπορούσαν να υπηρετηθούν από τη μοναρχία και όχι από τους φορείς της λαϊκής κυριαρχίας. Οι λόγοι που επέτρεπαν τέτοιου είδους παρεμβάσεις ήταν η δυνατότητα που έδινε το σύνταγμα για βασιλικές παρεμβάσεις στο διορισμό και την παύση των κυβερνήσεων και της διάλυσης της βουλής. Η παρέμβαση του στέμματος οφείλονταν στην έλλειψη συνοχής των κομμάτων, στον κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων, στην αδυναμία τους να τηρήσουν τη συνέπεια λόγων και έργων, πολλές φορές δε επιθυμούσαν τα ίδια τη βασιλική παρέμβαση. Επίσης οι Αμερικάνοι και οι Βρετανοί έβλεπαν το στέμμα ως ένα χρήσιμο θεσμικό παράγοντα που διέθετε συνέχεια σε μια ρευστή πολιτική σκηνή. Άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν η σχέση στρατού – μοναρχίας, σχέσεις όμως που από τις αρχές του 1950 διαρρηγνύονται εξαιτίας της ρήξης Παπάγου – παλατιού.[40]

Το τέλος των εχθροπραξιών του εμφυλίου πολέμου, όπως είδαμε δε σήμανε την επιστροφή στην ομαλότητα. Το παλάτι αλλά και μερίδα του πολιτικού κόσμου προσπάθησαν να αναστείλουν τις εκλογές και να επιβάλουν μεταβατική κυβέρνηση χωρίς να προσδιορίζεται όμως η διάρκειά της. Η υπηρεσιακή κυβέρνηση του Τ. Θεοτόκη προκήρυξε τις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές για τις 19 Φεβρουαρίου 1950 οι οποίες όμως διεξάγονται τελικά στις 5 Μαρτίου 1950 εξαιτίας των διαπραγματεύσεων για το εκλογικό σύστημα, το οποίο τελικά ήταν η απλή αναλογική.[41] Στο χώρο της αριστεράς ήδη με απόφαση του πολιτικού γραφείου του Κ.Κ.Ε. της 16ης Σεπτεμβρίου του 1949 προκύπτει ότι το σταμάτημα του ένοπλου αγώνα, η μεταφορά του κέντρου βάρους της κομματικής δουλειάς στους οικονομικούς και πολιτικούς αγώνες, η χρησιμοποίηση όλων των νόμιμων δυνατοτήτων, η δημιουργία πλατιού δημοκρατικού συνασπισμού στη βάση ενός ελάχιστου κοινού

[40] Σ. Ριζάς, *«Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο: κοινοβουλευτισμός και δημοκρατία»,* Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σελ. 23-25

[41] Η. Νικολακόπουλος, «ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ», στο *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ 1950 -2004, Αθήνα 2004,* Β΄ Έκδοση, σελ. 11-12

προγράμματος στοιχειοθετούν το περιεχόμενο της «στροφής». Η διατήρηση μικρών αντάρτικων τμημάτων, η στήριξη σε γερές παράνομες οργανώσεις και η αποστολή κομματικών στελεχών από το εξωτερικό αποτελούν μέσα για την εφαρμογή της «στροφής».[42] Στο πλαίσιο αυτό έχουν τεθεί ήδη οι βάσεις για την, μετά από λίγο καιρό, ίδρυση της Ε.Δ.Α. στα 1951. Οι εκλογές επιβάλλονται από τους Αμερικάνους που θέλουν την εκλογική νομιμοποίηση της κυβέρνησης που είχε πραγματοποιήσει την τελευταία φάση του εμφυλίου. Εκτιμούσαν ότι ο πολιτικός χάρτης της χώρας θα παρέμενε αναλλοίωτος, ενώ η εκλογική διαδικασία θα βελτίωνε τη διεθνή εικόνα της Ελλάδας, και θα διευκόλυναν την παραγωγή νέων πιο ενεργητικών πολιτικών παραγόντων. Στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου ολοκληρώθηκε η άρση του στρατιωτικού νόμου και αναστάλθηκε η ισχύς του Γ΄ Ψηφίσματος από την υπηρεσιακή κυβέρνηση. Τα παραπάνω μέτρα δεν απέφεραν την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και δε διαμόρφωσαν τις συνθήκες για τη συμμετοχή της Αριστεράς στις εκλογές. Κοινοβουλευτική εκπροσώπηση εξασφάλισαν δέκα κομματικοί σχηματισμοί χωρίς όμως κάποιο κόμμα να υπερβεί το 20% των έγκυρων ψηφοδελτίων.[43]

Στον οικονομικό τομέα οι συνέπειες του Β΄ παγκόσμιου πολέμου, της ξένης κατοχής και των εσωτερικών ταραχών που κατέληξαν στον εμφύλιο πόλεμο των ετών 1946 – 1949, είχαν κατερειπώσει τη χώρα.

Οι ανθρώπινες απώλειες ανήλθαν στα 7 – 8 % του πληθυσμού, η αγροτική παραγωγή μειώθηκε περισσότερο από 70%, η ναυτιλία έχασε πάνω από 73% της χωρητικότητάς της, η υποδομή της χώρας καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά.[44] Περισσότερο από χίλια χωριά καταστράφηκαν, το νόμισμα εκμηδενίστηκε, ενώ χιλιάδες πέθαναν από την πείνα.[45] Καθώς, ωστόσο, τα ποσά που εισέπραξε η Ελλάδα ως πολεμικές αποζημιώσεις ήταν ελάχιστα σε σχέση με την πραγματική αξία των

---

[42] Τρίκκας Τάσος, *Ε.Δ.Α. 1951 – 1967, Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς,* Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, Τόμος Α, Η ανασυγκρότηση σελ. 41.

[43]Η. Νικολακόπουλος, *ό. π.* , σελ. 12

[44] Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας,* Θεμέλιο, Αθήνα, 1976 σελ. 144 – 156

[45] Δες σχετικά στο Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ – Η εμπειρία της κατοχής,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σελ. 27 – 78

απωλειών, η ανασυγκρότηση της χώρας δεν μπορούσε να ξεκινήσει παρά με την άμεση βοήθεια και τη μαζική είσοδο ξένων κεφαλαίων με όλες τις υποχρεώσεις οικονομικού και πολιτικού χαρακτήρα τις οποίες συνεπάγονται. Κατά την περίοδο 1944 – Ιούνιος 1946 η «ξένη βοήθεια στην Ελλάδα»[46] υπολογίζεται σε 4.600 εκατομμύρια δολάρια περίπου, από τα οποία 4.000 εκατομμύρια προερχόμενα από τις Η. Π. Α. Ωστόσο, ένα ελάχιστο μέρος του ποσού αυτού (21%) χρησιμοποιήθηκε σε παραγωγικές επενδύσεις, αφού το μέγιστο μέρος(54%) αφιερώθηκε στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς και στις στρατιωτικές δαπάνες. Η είσοδος των ξένων κεφαλαίων ιδιωτικής προέλευσης στην Ελλάδα από το 1953, χάρη στους νόμους που τους παραχωρούσαν υπερβολικά προνόμια,[47] μεταμόρφωσε σχεδόν την οικονομία της χώρας σε οικονομία νεοαποικιακού τύπου. Δεν είναι λοιπόν καθόλου εκπληκτικό, αν αυτή η οικονομία παρά τις ποσοτικές της επιτυχίες παρουσιάζει περισσότερο από κάθε άλλη φορά παρασιτικό και μη ισορροπημένο χαρακτήρα. Παρά τις φορολογικές και τις άλλες ευκολίες που του παραχωρήθηκαν, ο τομέας της βιομηχανίας παραμένει εξαιρετικά αδύνατος. Αποτελείται κυρίως από μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις με περιορισμένο κεφάλαιο, προσανατολισμένες στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών, ενώ μεγάλο μέρος απ' αυτές διατηρεί ακόμη βιοτεχνικό χαρακτήρα. Η γεωργία παραμένει πάντα ο σημαντικότερος κλάδος της ελληνικής οικονομίας, αλλά τα μέτρα που πάρθηκαν για τον εκσυγχρονισμό των αγροτικών τεχνικών, τη βελτίωση της παραγωγικότητας και τον ορθολογισμό της παραγωγής δεν κατέληξαν παρά σε μέτρια αποτελέσματα. Οι χωρικοί, που μετά από την αγροτική μεταρρύθμιση έγιναν κύριοι μικρών δυσκολοκαλλιέργητων αγρομεριδίων, αποτελούν μια φτωχή τάξη εξαρτημένη από τις

---

[46] Το σύνολο της ξένης βοήθειας στην Ελλάδα την περίοδο 1944 – 1953 ανήλθε στο 8,4% του ΑΕΠ κατά μέσο όρο. Πηγή Χ. Ι. Ιορδάνογλου, Μετεμφυλιακή Οικονομική ιστορία της Ελλάδας, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 2008 – 2009. Δες σχετικά και στο Χ. Ιορδάνογλου «Η οικονομία 1949 – 1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα» στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000(Παναγιωτόπουλος Β. επιμέλεια),* τόμος 9ος , Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003 – 2004 σελ. 65 – 100

[47] Νόμος 2687 του 1953 που ψηφίστηκε επί κυβερνήσεως Ελληνικού Συναγερμού (πρωθυπουργός Αλ. Παπάγος και υπουργός Συντονισμού Σπ. Μαρκεζίνης).

τράπεζες και τους εμπόρους. Ο τριτογενής τομέας (εμπόριο, μεταφορές, ολόκληρη σειρά υπηρεσιών λίγο πολύ παρασιτικών), αναπτυγμένος υπερβολικά, παραμένει γενικά ο περισσότερο επικερδής κλάδος. Ωστόσο, υπάρχει ένας αριθμός ποσοτικών πραγματοποιήσεων. Παρ' όλα αυτά η οικονομία φτάνει από τα 1951 το προπολεμικό της επίπεδο για να το ξεπεράσει κατά πολύ κατόπιν. Η αγροτική παραγωγή διπλασιάζεται ανάμεσα στα 1952 και 1963, η βιομηχανική παραγωγή αυξάνει κατά 100%, ο εμπορικός στόλος με ελληνική σημαία ξαναβρίσκει την προπολεμική του χωρητικότητα, ενώ ο στόλος των Ελλήνων εφοπλιστών με ξένη σημαία κατέχει την τρίτη θέση στην παγκόσμια ναυτιλία. Η αύξηση του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος φαίνεται εντυπωσιακή: από 112 $ στα 1951, σε 270 $ στα 1956 και γύρω στα 500 $ στα 1964.

Παρόλα αυτά αριθμός των απόρων την περίοδο 1951 – 1957 ξεπερνούσε τα 3.000.000 δηλ. 37% και πλέον του συνολικού πληθυσμού της χώρας, ενώ το εισόδημα του 70% των οικογενειών της χώρας επέτρεπε μόνο τη στοιχειώδη κάλυψη των οικονομικών τους αναγκών.[48]

Αυτές οι ποσοτικές μεταβολές καθώς και η έναρξη ενός μετασχηματισμού στις οικονομικές δομές άρχισαν να μεταβάλλουν αργά και τις κοινωνικές δομές.

Η κατανομή του ενεργού πληθυσμού, ο οποίος αυξήθηκε ελαφρά σε σχέση με τον αντίστοιχο πριν από τον πόλεμο (42% του συνολικού πληθυσμού στα χρόνια 1940 – 1944, 44% στα 1961), τροποποιείται προς όφελος της βιομηχανίας και των υπηρεσιών. Η γεωργία, που απασχολούσε προπολεμικά το 60% του ενεργού πληθυσμού και συμμετείχε κατά 50% στο σχηματισμό του ΑΕΠ, δεν απασχολεί στα 1952 παρά τα 56,8%, στα 1962 τα 53,4% του ενεργού πληθυσμού, έναντι 21,1% και 22,1% για τη βιομηχανία και 22, 1% και 24,2% για τις υπηρεσίες. Δε συμμετέχει (η γεωργία) στο σχηματισμό του ΑΕΠ γι' αυτά τα ίδια χρόνια παρά κατά 33,5% και 27,6% έναντι 21,4% και 26,6% της βιομηχανίας και 43,9% και 42,5% των υπηρεσιών.

Ο αστικός πληθυσμός ο συγκεντρωμένος σε οικιστικές συναθροίσεις ανώτερες των 10.000 κατοίκων αυξάνει σταθερά: από 33% στα 1940 περνά στα 39% στα 1951, στα 44% στα 1961.[49]

---

[48] Λυμπεράτος Μ., *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ»,* Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2011, σελ. 50

[49] Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας,* Θεμέλιο, Αθήνα, 1986, σελ. 145 – 146

Σύμφωνα με τον Ν. Σβορώνο: « Θα ήταν αναμφίβολα υπερβολικό να μιλήσουμε για βαθιά αλλαγή της ελληνικής κοινωνίας σ' αυτή την περίοδο σε σχέση με την προπολεμική. Οι περισσότερες δομικές αλλαγές εκείνες που αφορούν την αγροτιά, χρονολογούνται, ουσιαστικά πριν από τον πόλεμο (στα 1945 η μεγάλη γαιοκτησία δεν αποτελούσε παρά τα 8% της καλλιεργήσιμης επιφάνειας). Μπορεί τουλάχιστον να διαπιστώσει κανείς μια τάση επιτάχυνσης των μεταβολών των οικονομικών και κοινωνικών δομών και κυρίως τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η πολιτική που ασκούσε η δεξιά ανέκοπτε κάθε προσπάθεια οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανανέωσης, κάθε εκσυγχρονισμό της ζωής της χώρας».[50]

Σε ολόκληρη τη μετεμφυλιακή περίοδο το πιο σημαντικό πεδίο παρέμβασης του μαζικού κινήματος στην Ελλάδα αναδείχθηκε το ίδιο το αίτημα της εθνικής ανεξαρτησίας. Το οποίο θα εκφραστεί από τους πολιτικούς σχηματισμούς της αριστεράς και κυρίως την Ε. Δ. Α., αφού το ειδικό καθεστώς που είχαν επιβάλλει οι Αμερικανοί κατά τη διάρκεια του εμφυλίου ως προς την απόλυτη εξάρτηση της ελληνικής πολιτικής εξουσίας από τις αμερικανικές πολιτικές και οικονομικές επιλογές, συνεχιζόταν χωρίς ιδιαίτερους περιορισμούς. Η θέση της πανταχού παρούσας « ανώτατης Αρχής» είχε μετατοπιστεί από την στρατιωτική εξουσία και την AMAG (American Mission for Aid to Greece) την περίοδο του εμφυλίου στην οικονομική της ECA (Economic Cooperation Administration), που είχε καταστεί μαζί με την αμερικανική πρεσβεία ως ο υπερκυβερνήτης της Ελλάδας. Οι δε Αμερικανοί κανόνιζαν τη στάση τους έναντι των ελληνικών κυβερνήσεων ανάλογα με το πόσο συνεργάσιμες ήταν στις οδηγίες της Επιτροπής αυτής και τα σχέδια και τις μορφές οικονομικής ανασυγκρότησης που προωθούσε. Στην περίπτωση που επικρατούσε η εκτίμηση ότι δεν υπήρχε επαρκής συμμόρφωση, τότε οι κυβερνήσεις ήταν υποχρεωμένες να αλλάζουν ή με τη μεσολάβηση της Αμερικάνικης Πρεσβείας να αναδιατάσσονται οι υπάρχουσες πολιτικές συμμαχίες και να προκύπτουν έτσι νέες κυβερνητικές λύσεις.[51]

Στο επίπεδο των κυβερνήσεων της περιόδου η εναλλαγή στην εξουσία των αστικών πολιτικών σχηματισμών που ήταν ενταγμένες στην πλευρά των νικητών του εμφυλίου πολέμου, ακολουθεί την ακόλουθη καταγραφή για την περίοδο 1949 – 1963.

---

[50] Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σελ. 147

[51] Λυμπεράτος Μ., *« ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ»,* ό. π., σελ. 37

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος τελείωσε τον Αύγουστο του 1949 με την υποχώρηση του Δ. Σ. Ε. στο έδαφος της Αλβανίας και την οριστική συντριβή των δυνάμεων του Κ. Κ. Ε., το οποίο βρισκόταν εκτός νόμου από το 1947 και θα αποκτήσει νόμιμη έκφραση στην Ελλάδα στα 1974. Οι πρώτες μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου βουλευτικές εκλογές θα διεξαχθούν, όπως ήδη αναφέραμε, το Μάρτιο του 1950 και θα δώσουν την πλειοψηφία των εδρών στα κεντρώα κόμματα, δηλ. στο κόμμα Φιλελευθέρων του Σοφ. Βενιζέλου, το κόμμα του Γ. Παπανδρέου και την Ε. Π. Ε. Κ. του Ν. Πλαστήρα, ενώ η συντηρητική παράταξη, δηλ. το Λαϊκό κόμμα υπό τον Κ. Τσαλδάρη, θα χάσει την αυτοδυναμία που διέθετε στη βουλή από τις εκλογές του 1946[52] και οι δυνάμεις της αριστεράς θα επιτύχουν ποσοστό περίπου 10% με την κάθοδο της Δημοκρατικής Παράταξης στις εκλογές, στην πρώτη μετά το 1944 εκλογική καταγραφή των δυνάμεων της αριστεράς σε βουλευτικές εκλογές.

Η Ε.Π.Ε.Κ. διακήρυξε την «αλλαγή» και την «ειρήνευση» χωρίς όμως να ξεκαθαρίζει το θέμα της γενικής αμνηστίας. Είχε σταθερό μέτωπο ενάντια στον κομμουνισμό αλλά με πολιτικά μέσα. Στον προεκλογικό της λόγο ανέφερε ότι θα έπρεπε να εφαρμοστούν ευρύτατα μέτρα επιείκειας, τα οποία θα ελαχιστοποιούν τους κρατούμενους και εκτοπισμένους αριστερούς. Πρότεινε επίσης να κλείσουν τα στρατόπεδα εγκλεισμού και τα ειδικά κέντρα όπως η Μακρόνησος. Στο θέμα της οικονομικής ανασυγκρότησης υποσχέθηκε επιτάχυνσή της και πιο δίκαιη πολιτική εισοδημάτων. Οι δηλώσεις αυτές είχαν μεγάλη απήχηση σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα που πλήττονταν από την φτώχεια. Το αίσθημα της ανισότητας κυριαρχούσε

[52] Οι εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 θα διεξαχθούν υπό καθεστώς βίας και διώξεων για τους οπαδούς της αριστεράς και χωρίς τη συμμετοχή των δυνάμεων του Ε. Α. Μ. ως κομματικού σχηματισμού και με αποχή των ψηφοφόρων του. Τα αποτελέσματα των εκλογών (στις οποίες η αποχή κυμάνθηκε μεταξύ του 40% έως 51%) ήταν τα εξής: Ηνωμένη Παράταξη Εθνικοφρόνων (Κ. Τσαλδάρης) 55,12%/206 έδρες, Εθνική Πολιτική Ένωση (Σοφ. Βενιζέλος – Γ. Παπανδρέου – Π. Κανελλόπουλος) 19,68%/68έδρες, Κόμμα Φιλελευθέρων (Θ. Σοφούλης) 14,39%/48έδρες, Εθνικό κόμμα Ελλάδας (Ν. Ζέρβας) 5,96%/20έδρες (πηγή: Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945 – 1963,* σελ. 249).

σε αυτές τις ομάδες καθώς οι δραστηριότητες μιας ομάδας επιχειρηματιών, εμπόρων, βιομηχάνων και εισαγωγέων επωφελούνταν από τον πληθωρισμό.[53]

Η δημιουργία ενός μετώπου ομάδων της αριστεράς αποτέλεσε επιδίωξη του παράνομου ΚΚΕ. Το Φεβρουάριο του 1950 ιδρύεται η Δημοκρατική Παράταξη (Δ.Π.) αποτελούμενη από την Ένωση Δημοκρατών Αριστερών του Ι. Σοφιανόπουλου, το Κόμμα Αριστερών Φιλελευθέρων και το Σοσιαλιστικό Κόμμα – Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας των Σβώλου και Τσιριμώκου, η οποία συγκέντρωσε το 9,7% των ψήφων. Η Δημοκρατική Παράταξη έθεσε με έμφαση τα θέματα της γενικής αμνηστίας, της αναδιανομής του εισοδήματος και της αποστασιοποίησης της εξωτερικής πολιτικής από τις ΗΠΑ.[54]

Η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης δόθηκε από τον βασιλιά στο Σ. Βενιζέλο, παρά την αποστολή πρωτόκολλου κυβερνητικής συνεργασίας από τους αρχηγούς του Κέντρου, (Ν. Πλαστήρας, Σ. Βενιζέλος, Γ. Παπανδρέου και Ε. Τσουδερός) ο οποίος σχημάτισε κυβέρνηση με τον Π. Κανελλόπουλο. Μετά από παρέμβαση των Αμερικάνων η κυβέρνηση παραιτείται και στις 15 Απριλίου 1950 τα τρία κόμματα του κέντρου σχηματίζουν κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ν. Πλαστήρα. Τέσσερις μήνες αργότερα το Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.) αποσύρει την υποστήριξή του από τον κυβερνητικό σχηματισμό διαφωνώντας με τα μέτρα ειρηνεύσεως που προωθούσε η κυβέρνηση.[55]

Η έναρξη του πολέμου στην Κορέα τον Ιούλιο του 1950 θα επηρεάσει και τα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Η αντισοβιετική υστερία που ξέσπασε στις ΗΠΑ καθόρισαν και τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις. Η στρατηγική θέση της Ελλάδας στη λεκάνη της Μεσογείου ήταν σημαντική και δεν έπρεπε να χαθεί για τους Αμερικάνους. Πολύ γρήγορα η ελληνική πολιτική ζωή προσαρμόστηκε και καθορίστηκε από τα ευφάνταστα αμερικάνικα σενάρια περί απειλής της Ελλάδας από τους γειτονικούς

---

[53] Σ. Ριζάς, *«Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο: κοινοβουλευτισμός και δημοκρατία»,* Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σελ. 67

[54] Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σελ. 68

[55] Η. Νικολακόπουλος, «ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ», στο *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ 1950 -2004,* Αθήνα 2004, Β' Έκδοση, σελ. 12 – 16

λαούς, τα οποία αναπαρήγαγαν τις διαιρέσεις του εμφυλίου και την πολιτική αστάθεια, έθεταν σε απειλή την ίδια τη χώρα, δημιουργούσαν κλίμα πολέμου στα Βαλκάνια και πόλωναν τις σχέσεις της με τους γειτονικούς λαούς.[56]

Στο πεδίο του πολιτικού ανταγωνισμού πάντως, κύριο χαρακτηριστικό ολόκληρης της μετεμφυλιακής περιόδου, μέχρι τη στρατιωτική δικτατορία του 1967, υπήρξε η σταθεροποίηση του τριπαραταξιακού χαρακτήρα των εκλογικών αναμετρήσεων. Η προσθήκη δηλαδή ενός τρίτου «παίκτη» στα δύο πολιτικά σχήματα που αντιπροσώπευαν τις δύο πλευρές, τους νικητές και τους ηττημένους, του εμφυλίου. Ωστόσο η αυτόνομη συγκρότηση του Κέντρου, μετά την απελευθέρωση, δε συνοδεύτηκε από μια δυναμικά ανοδική πορεία, παρά το γεγονός της απουσίας ισχυρής αριστεράς σε επίπεδο κοινοβουλίου, εξαιτίας της πολυδιάσπασης των δυνάμεων του, των αλληλοσυγκρουόμενων φιλοδοξιών των ηγετών του και της αδυναμίας του να συγκροτήσει μια ενιαία πρόταση, εναλλακτική στην ιδεολογία, τη μεθοδολογία και τις οικονομικές επιλογές του εθνικόφρονος συντηρητισμού.[57]

Παρά την παράλληλη εμφάνιση, τριών διαφορετικών κομματικών φορέων του κεντρώου χώρου, στον εκλογικό στίβο και την πολιτική αστάθεια της τριετίας 1950 – 1952 (περίοδος διακυβέρνησης της χώρας από κεντρώες κυβερνήσεις) η δεκαετία του 1950 θα ξεκινήσει με την εκπεφρασμένη θέληση του ελληνικού εκλογικού σώματος για «ειρήνευση» και ανασυγκρότηση της ερειπωμένης και πολιτικά διχασμένης χώρας.

Εκφραστής όλων αυτών των προσδοκιών του ελληνικού λαού θα αναδειχθεί ο αρχηγός της Ε.Π.Ε.Κ. (Εθνική Πολιτική Ένωση Κέντρου) Ν. Πλαστήρας, ο οποίος θα γίνει πρωθυπουργός, καταφέρνοντας να κερδίσει την υποστήριξη ενός σημαντικού τμήματος των Εαμικών δυνάμεων ενισχύοντας το ποσοστό του κόμματός του και στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951[58] στις οποίες θα συμμετάσχει για πρώτη φορά και

---

[56] Λυμπεράτος Μ., *«ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ, ό. π.,* σελ. 39-47

[57] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963),* Παπαζήσης, Αθήνα, 1992 σελ. 286

[58] Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951 θα κάνει για πρώτη φορά την εμφάνισή του το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού υπό τον Αλ. Παπάγο, εκφράζοντας την προσπάθεια της ελληνικής συντηρητικής παράταξης (με τις ευλογίες των Αμερικανών) για ανανέωση και υπέρβαση του παλαιοκομματικού πολιτικού της δυναμικού με αξιοπρόσεκτα αποτελέσματα,

η Ε. Δ. Α., ο νόμιμος και μόνιμος εκφραστής των δυνάμεων της Αριστεράς σε όλη την προδικτατορική πολιτική περίοδο.

Ωστόσο η ισχνή κοινοβουλευτική πλειοψηφία της κυβέρνησης Πλαστήρα, οι πολιτικές και προσωπικές αντιθέσεις των Πλαστήρα – Βενιζέλου, οι διαψεύσεις[59] των οπαδών της εαομογενούς αριστεράς, που είχαν στηρίξει την Ε.Π.Ε.Κ. επενδύοντας στις εξαγγελίες για «ειρήνευση» και άμβλυνση των έκτακτων μέτρων του εμφυλίου πολέμου, αλλά κυρίως η καθοριστικής σημασίας παρέμβαση του Αμερικανού πρέσβη John Peurifoy**,** θα οδηγήσουν στην πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα και στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 (αφού πρώτα αλλάξει ο εκλογικός νόμος της απλής αναλογικής με αυτόν του πλειοψηφικού) και στο τέλος του κεντρώου διαλλείματος αναφορικά με τη διακυβέρνηση της χώρας την περίοδο 1949 – 1963.

Στις αρχές Αυγούστου 1951 ο Παπάγος ιδρύει τον Ελληνικό Συναγερμό (Ε.Σ.), στον οποίο προσχωρούν το Λ. Ε. Κ. – Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα προερχόμενο από τη διάσπαση (μεταξύ των 27 αποχωρησάντων βουλευτών από τους 62 του Λαϊκού Κόμματος που έγινε στις 16 Νοεμβρίου 1950 ήταν και οι Κ. Καραμανλής, Γ. Ράλλης και Στ. Στεφανόπουλος) του Λαϊκού Κόμματος και την συννένωση του με το Εθνικό

αφού ο Ελληνικός Συναγερμός θα καταλάβει την πρώτη θέση στις εκλογές με 36,5 % των ψήφων. Το σύστημα όμως της απλής αναλογικής θα εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική αυτοδυναμία για την κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα (το κόμμα του οποίου θα βγει ενισχυμένο από τις εκλογές έναντι του κυβερνητικού του εταίρου – του Κόμματος των Φιλελευθέρων του Σοφ. Βενιζέλου – και της πρωτοεφανιζόμενης στον εκλογικό στίβο Ε. Δ. Α. (Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς, η οποία θα ιδρυθεί στις 3 Αυγούστου 1951). Στις εκλογές αυτές δε θα εκλεγεί ούτε καν βουλευτής ο Γ. Παπανδρέου (αρχηγός κεντρώου κόμματος, το οποίο συμμετείχε στην υπό τον Ν. Πλαστήρα προηγούμενη κυβέρνηση) και το Λαϊκό κόμμα του Κ. Τσαλδάρη (άλλοτε κύριου εκφραστή της συντηρητικής παράταξης) θα περιοριστεί στο 6.6% των ψήφων και δύο έδρες.

[59] Η υπόθεση και δίκη του Ν. Μπελογιάννη (ανώτερου στελέχους του παράνομου Κ.Κ.Ε. που στάλθηκε στην Ελλάδα από την ηγεσία του Κ. Κ. Ε. με στόχο την ανασυγκρότηση του κόμματος) ο οποίος θα πέσει στα χέρια της Ελληνικής αστυνομίας και θα δικαστεί και καταδικαστεί σε θάνατο με την κατηγορία της κατασκοπίας το Μάρτιο του 1952, θα βαρύνει πολύ στις πολιτικές εξελίξεις αναφορικά με το μέλλον της κυβέρνησης Πλαστήρα.

Ενωτικό Κόμμα τον Ιανουάριο του 1951 – και το Νέο Κόμμα του Μαρκεζίνη. Η ίδρυση του Ε.Σ. αποτέλεσε την πρώτη φάση αναμόρφωσης της συντηρητικής παράταξης. Στις γραμμές του Ε.Σ. θα ενταχθούν και συγχωνευτούν ρεύματα και σχήματα της Δεξιάς. Ο Ε.Σ. θα διαμορφώσει επίσης ένα νέο πλέγμα πολιτικής εξουσίας.[60]

Την ίδια περίοδο οι διεργασίες στο χώρο της αριστεράς θα οδηγήσουν στην ίδρυση της Ε.Δ.Α. ως συνασπισμού κομμάτων και προσωπικοτήτων της αριστεράς (σοσιαλιστικού – κομμουνιστικού χώρου) φιλοδοξώντας να καλύψει το κενό της πολιτικής εκπροσώπησης των ΕΑΜογενών πολιτικών δυνάμεων ύστερα από την κήρυξη ως παράνομου του Κ.Κ.Ε. με τον α.ν. 509/1947 στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. Η Ε.Δ.Α. είχε χαρακτήρα περισσότερο πολιτικού – κοινοβουλευτικού μηχανισμού και λιγότερο κόμματος, ενώ η λειτουργία της ως συνασπισμού κομμάτων παρεμπόδιζε την οργανωτική της ανάπτυξη.[61] Σχετικά με την ιδεολογία του κόμματος αν και ο σχηματισμός του ήταν μαρξιστικής έμπνευσης, όμως η Ε.Δ.Α. δεν αποτελούσε ένα καθαυτό κομμουνιστικό κόμμα, παρότι τα κομμουνιστικά στοιχεία έπαιζαν από την αρχή σημαίνοντα ρόλο.[62] Με στήριγμα το παράδειγμα της πολιτικής δομής του Ε.Α.Μ. και με τη λαϊκο – δημοκρατική ιδεολογία να αντικαθιστά την εθνικο – απελευθερωτική ιδεολογία της κατοχής, η Ε.Δ.Α. πρότασσε την αναγκαιότητα κοινοβουλευτικής έκφρασης των αριστερών δυνάμεων, αλλά με ιδεολογικό άξονα τη στρατηγική της «Δημοκρατικής απελευθέρωσης» έθετε τα πλαίσια της νέας πολιτικής αναφοράς του ελληνικού εργατικού κινήματος, διατηρώντας ως άξονα το πρόταγμα της εθνικής ανεξαρτησίας – απελευθέρωσης, προσαρμοσμένο στην απαίτηση για

[60] Η. Νικολακόπουλος, «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του Εμφυλίου, 1950 – 1952» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα (Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλινόρθωση) επιμέλεια Χ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτη,* Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009 τόμος Δ2, σελ. 338 – 340

[61] J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* Αθήνα, Μπάυρον, 1964, σελ. 171

[62] J. Meynaud, *ό. π.*, σελ. 205

αποτίναξη των δομών πολιτικής εξάρτησης από τις Η.Π.Α., κάτι που χαρακτήρισε τη στρατηγική όλης της μετεμφυλιακής Αριστεράς.[63]

Η Ε.Δ.Α., με το συγκροτημένο πρόγραμμά της και τη νεωτερική, για την εποχή της φυσιογνωμία, θα αποκτήσει στενούς δεσμούς με το λαό. Θα γίνει το μεγάλο, μαζικό κόμμα που θα εκφράσει και εκπροσωπήσει μια πλατιά κοινωνική συμμαχία, που οι καταβολές της σφυρηλατήθηκαν στη φωτιά της ΕΑΜικής αντίστασης: στη συμμαχία του κόσμου της μισθωτής εργασίας με την αγροτιά, με στρώματα της μικρής και μεσαίας αστικής τάξης και με διαταξικές κοινωνικές κατηγορίες όπως η νεολαία και οι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών. Η οργανωτική της δομή – η «χαλαρότητα» που της προσάπτει μέρος της ηγεσίας της που μάταια εναντιώνεται σ' αυτήν (όπως συμβαίνει με τη διάκριση ανάμεσα στα «ενεργά» και «μη ενεργά» μέλη της) – θα ανταποκριθεί στις ανάγκες ενός παρόμοιου πολιτικού σχήματος. Τα αποτελέσματα επανειλημμένων προσπαθειών της ηγεσίας για την «ποιοτική οικοδόμηση» της Ε.Δ.Α. σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις είναι πενιχρά. Παρ' όλα αυτά, τα μέλη της θα αυξηθούν με εντυπωσιακούς ρυθμούς. Η οργανωτική κατάσταση του κόμματος, η εγγύτητα των κατηγοριών του μέλους και του οπαδού αντιστοιχείται με τη μαζικότητά του και την «ανοικτότητά» του στην κοινωνία. Τα χαρακτηριστικά της αυτά διαφοροποιούν σε βάθος την Ε.Δ.Α. από τη μετακατοχική Αριστερά και κυρίως από το Κ.Κ.Ε. της περιόδου μετά το 1945.[64]

Γενικά η πολιτική γραμμή της Ε.Δ.Α. χαρακτηριζόταν από μετριοπάθεια στο περιεχόμενο και ελαστικότητα στην τακτική. Όπως τόνιζε ο πρόεδρος της Ε.Δ.Α., Ιωάννης Πασαλίδης κατά την Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του κόμματος: « Η Ε.Δ.Α. δεν ήταν κόμμα επαναστατικό σύμφωνα με το καταστατικό της, αλλά δρούσε μέσα στα πλαίσια της συνταγματικής νομιμότητας και του κοινοβουλευτικού συστήματος.[65]

Σχετικά δε με την αλλαγή, την οποία, κατά τη γνώμη της Ε.Δ.Α., χρειαζόταν ο τόπος, η Ε.Δ.Α. διευκρίνιζε ότι η αλλαγή αυτή θα έπρεπε να είναι εθνική και

---

[63] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 24

[64] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 1.307

[65] Ι. ΠΑΣΑΛΙΔΗΣ, « Ομιλία στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α.» *εφ. ΑΥΓΗ, 22 – 7 – 1956*

δημοκρατική, όχι σοσιαλιστική. Αλλαγή, η οποία θα επεδίωκε την εθνική ανεξαρτησία, το απαραβίαστο της ακεραιότητας της χώρας, την πλήρη αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και τη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας προς το συμφέρον του συνόλου. Για την πραγματοποίηση δε αυτής της αλλαγής η ΕΔΑ θεωρούσε αναγκαία τη συμμαχία με τις δυνάμεις του Κέντρου και της πατριωτικής δεξιάς, καθώς και την ενότητα όλων των δημοκρατικών δυνάμεων που διαθέτει ο τόπος.[66] Η Ε. Δ. Α. πρέσβευε ένα σύνολο δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων, στη βάση ενός ευρύτερου πλαισίου κοινωνικής υποστήριξης που θα περιλάμβανε την εργατική τάξη, τους αγρότες, τα μικροαστικά και τα μεσαία στρώματα της πόλης, την εθνική αστική τάξη, τους πατριώτες αξιωματικούς, τον κλήρο και τις εθνικές μειονότητες. Ταυτόχρονα ζητούσε γενική αμνηστία, κατάργηση των φακέλων και έθετε ως στόχο της την αναγνώριση της εθνικής αντίστασης χωρίς όμως να κάνει σαφή αναφορά στη νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε., ενώ το κοινωνικό της πρόγραμμα συμπυκνωνόταν στη διεκδίκηση κοινωνικών δικαιωμάτων για τα αδύναμα στρώματα του πληθυσμού, ισοτιμία στις σχέσεις ανδρών και γυναικών, την προάσπιση των δικαιωμάτων της νεολαίας για μόρφωση και πρόσβαση στα πανεπιστήμια αλλά και εύρεση εργασίας.[67]

Στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951 πρώτο κόμμα αναδείχθηκε ο Ε.Σ. με 36,5% και 114 έδρες, ενώ συμμετείχε για πρώτη φορά στις εκλογές η ΕΔΑ με πρόεδρο τον Ιωάννη Πασαλίδη, συγκεντρώνοντας το 10,6% των ψήφων και εξέλεξε 10 βουλευτές ανάμεσα σε αυτούς και πολιτικούς εξόριστους η εκλογή των οποίων ακυρώθηκε από το εκλογοδικείο. Μετά την άρνηση του Ε.Σ. να συμμετάσχει στο κυβερνητικό σχήμα σχηματίστηκε συμμαχική κυβέρνηση από την ΕΠΕΚ και το Κ.Φ., με πρωθυπουργό τον Ν. Πλαστήρα και αντιπρόεδρο τον Σ. Βενιζέλο.[68]

---

[66] Ι. ΠΑΣΑΛΙΔΗΣ, *ό. π.*

[67] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 27

[68] Η. Νικολακόπουλος, *«ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ», στο ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ 1950 -2004,* Αθήνα 2004, Β' Έκδοση, σελ. 16-20

Η νέα κυβέρνηση προώθησε άμεσα την ψήφιση του νέου Συντάγματος με βάση το σχέδιο που είχε επεξεργαστεί η Βουλή του 1946. Η ψήφιση του Συντάγματος ήταν επείγουσα για το παλάτι και ιδιαίτερα για τη Φρειδερίκη που ήθελε να κατοχυρώσει τις αρμοδιότητές της καθώς ο Βασιλιάς Παύλος ήταν άρρωστος και ο διάδοχος Κωνσταντίνος ανήλικος. Πολιτικές δυνάμεις όπως ο Ε.Σ. πρόβαλαν προσκόμματα για το νέο Σύνταγμα. Ο Ε.Σ. συμφωνούσε στην οριοθέτηση των εξουσιών του Παύλου δε δεχόταν όμως τον περιορισμό του αυτεξούσιου του στρατού και της δυνατότητάς του να εμπλέκεται στα πολιτικά πράγματα.[69]

Το νέο σύνταγμα έφερνε τις επιρροές του εμφυλίου, αποτελούσε μια αυταρχική έκδοση του φιλελεύθερου συντάγματος του 1864/1911, ψηφίστηκε μάλιστα από την κεντρώα πλειοψηφία που μέχρι τότε επέκρινε την οπισθοδρόμησή του. Στα δεκαπέντε χρόνια εφαρμογής του κατόρθωσε να ρυθμίσει ελάχιστες πλευρές της άσκησης της εξουσίας, στον τομέα της εκτελεστικής εξουσίας παρόλο που αποσκοπούσε να τερματίσει την εξωσυνταγματική πρακτική των αναγκαστικών νόμων κατέληξε να επιβεβαιώσει τη θεσμική υπεροχή της κυβέρνησης στην παραγωγή νομοθετικού έργου. Καθόριζε το καθεστώς των ελευθεριών, οι οποίες όμως προσδιορίζονταν και από τα έκτακτα μέτρα που καθιερώθηκαν την περίοδο του εμφυλίου και συγκροτούσαν ένα «παρα – συνταγματικό» corpus και διατηρήθηκαν σχεδόν στο σύνολό τους.[70]

Το νέο Σύνταγμα προέβλεπε ότι μια Ειδική Επιτροπή (άρθρο 35) μπορούσε να νομοθετεί για επείγοντα θέματα χωρίς η Βουλή να επικυρώνει τα νομοθετήματα αυτά αλλά μόνο να τα καταργεί με έναν άλλο νόμο. Μπορούσε να παρακάμψει όλους τους περιορισμούς στη συζήτηση των νομοθετικών διαταγμάτων που έθετε στη Βουλή το ίδιο το Σύνταγμα, αφού αυτά ψηφίζονταν από την Επιτροπή σε μια μόνο συνεδρίαση και χωρίς τα διατάγματα αυτά να έχουν γίνει αντικείμενο επεξεργασίας από κάποια κοινοβουλευτική επιτροπή. Με τέτοια διατάγματα επικυρώθηκαν οι συμφωνίες για τις βάσεις στην Ελλάδα, ιδρύθηκε η ΚΥΠ, διαμορφώθηκε το καθεστώς ξένων επενδύσεων στην Ελλάδα. Ο Η. Ηλιού θα το χαρακτηρίσει στην αγόρευσή του ως «Libro d' oro» της ολιγαρχίας.[71] Το νέο Σύνταγμα δημοσιεύτηκε την 1η Ιανουαρίου του 1952.

---

[69] Λυμπεράτος Μ., *«ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ,ό. π.,* σελ. 52 – 53.

[70] Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σελ. 526-527

[71] Λυμπεράτος Μ., *«ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ», ό. π.,* σελ. 50-53

Η κυβέρνηση Πλαστήρα ολοκλήρωσε την ένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ το Φεβρουάριο του 1952, έθεσε ως στόχο τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων ενώ αρνήθηκε να θέσει το Κυπριακό[72] στον ΟΗΕ παρά τις πιέσεις του αρχιεπισκόπου Μακαρίου και τις πιέσεις τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας τα οποία διαδήλωναν πολύ συχνά υπέρ της ένωσης. Το Κυπριακό άρχισε να αποτελεί κεντρικό ζήτημα της ελληνικής πολιτικής. Η αυστηρή αντιπληθωριστική οικονομική πολιτική της κυβέρνησης θα πλήξει τα λαϊκά στρώματα που είχαν όμως υποστηρίξει την ΕΠΕΚ.
Η κυβέρνηση Πλαστήρα ωστόσο θα υποχωρήσει από τις προεκλογικές της δεσμεύσεις για ειρήνευση. Η Χωροφυλακή και η Αστυνομία μπορούσαν να παρατείνουν τη διακοπή της εκτόπισης με όρο ο απολυόμενος με τη διαγωγή του να αποδείκνυε ότι δεν ήταν ύποπτος για ανάμειξη στον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ. Τα στρατοδικεία συνέχιζαν να εκδίδουν καταδικαστικές αποφάσεις χωρίς να αναγνωρίζουν τα νόμιμα δικαιώματα στους κατηγορούμενους. Οι επιτροπές αξιολόγησης των αιτημάτων για απόλυση κρατουμένων λειτουργούσαν χωρίς κανέναν κρατικό έλεγχο, οι όποιες θετικές αποφάσεις δεν ήταν δεσμευτικές για τον Υπουργό Δικαιοσύνης. Οι διοικητικές επιτροπές συνέχιζαν την αυθαίρετη λειτουργία τους καθώς για τις αναστολές των ποινών οι αποφάσεις παίρνονταν με βάση την δική τους πρόβλεψη για την μελλοντική πορεία του εξόριστου, ο υπουργός υπέγραφε τις αποφάσεις με βάση τις εισηγήσεις των επιτροπών. Οι κυβερνήσεις του Κέντρου μετονόμασαν τα ΜΑΥ και τα ΜΑΔ σε ΤΕΑ συνεχίζοντας την ανεξέλεγκτη δράση και τρομοκράτηση στην ύπαιθρο του κόσμου της Αριστεράς. Τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων συνέχιζαν να εκδίδονται, παρότι η νεολαία της Ε.Π.Ε.Κ. ζήτησε την κατάργησή τους για τους φοιτητές και μαθητές.[73]
Τον Απρίλιο του 1952 και μετά από συνεχείς ταλαντεύσεις θα ψηφίσει η κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα τα μέτρα ειρηνεύσεως του νόμου 2058/1952, με τον οποίο μετατράπηκαν σε ισόβια οι 20.000 θανατικές καταδίκες που είχαν απαγγελθεί μέχρι την ορκωμοσία της, αλλά όχι εκείνες που απαγγέλθηκαν από τα έκτακτα στρατοδικεία

---

[72] Το αίτημα που προβάλλονταν τόσο στην Κύπρο από τους Ελληνοκύπριους όσο και στην Ελλάδα η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.

[73] Λυμπεράτος Μ., *«Μετά τον Εμφύλιο», ό. π.*, σελ. 59-63

μετά από αυτήν. Οι όροι απόλυσης όσων είχαν καταδικαστεί σε ποινές κάτω των είκοσι ετών θα εξετάζονταν από 5μελής επιτροπές στις οποίες τα τρία μέλη θα ήταν αξιωματικοί της Αστυνομίας και της Χωροφυλακής. Για τον Ν. Πλαστήρα τα μέτρα ειρηνεύσεως αποτελούσαν απόπειρα να στερηθεί η αριστερά επιχειρημάτων ότι ήταν θύμα διώξεων, ταυτόχρονα όμως δε θα έβγαιναν από τα όρια που επέβαλε η περιφρούρηση της εσωτερικής ασφάλειας. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης αποτέλεσαν και δύο πολιτικές δίκες καθώς και τέσσερις θανατικές δίκες και εκτελέσεις που έγιναν επί κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα. Ο Ν. Μπελογιάννης, μέλος της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. συλλαμβάνεται τον Δεκέμβριο του 1950, δικάζεται δύο φορές, αρχικά με τον Α.Ν. 509/1947 και στη συνέχεια με τον Α.Ν. 375/1936 περί κατασκοπείας, καταδικάζεται σε θάνατο και εκτελείται στις 30 Μαρτίου 1952 μαζί με άλλους τρεις συντρόφους του (Δ. Μπάτση, Ν. Καλούμενο και Ηλ. Αργυριάδη) παρά τις διεθνείς αντιδράσεις. Με πρόσχημα την κομμουνιστική διείσδυση στην Πολεμική Αεροπορία στήθηκε μια δικαστική σκευωρία με μοναδικό στόχο την άλωση της Αεροπορίας από τον ΙΔΕΑ, η δίκη έμεινε γνωστή ως «η δίκη των αεροπόρων».[74]

Με την αποχώρηση τεσσάρων κυβερνητικών βουλευτών θα οξυνθούν τα σημάδια πολιτικής κρίσης που υπήρχαν εξαιτίας της ασθένειας του Πλαστήρα, η οποία δημιουργούσε και προβλήματα στη λειτουργία της κυβέρνησης. Ωστόσο η παραμονή της κυβέρνησης του Ν. Πλαστήρα στην εξουσία συνεχίζονταν εξαιτίας δύο βουλευτών που εξελέγησαν με την ΕΔΑ και στη συνέχεια αποχώρησαν. Η αντιπολίτευση αλλά και οι Αμερικάνοι θα θέσουν θέμα «εθνικόφρονος πλειοψηφίας». Η κυβέρνηση Πλαστήρα αναγκάζεται να επαναφέρει το πλειοψηφικό σύστημα και να προχωρήσει στην προκήρυξη εκλογών οι οποίες προσδιορίστηκαν για τον Νοέμβριο του 1952.

Στις εκλογές παίρνουν μέρος μόνο τρεις κύριοι εκλογικοί σχηματισμοί, καθώς οι πολιτικές παρατάξεις συσπειρώνονται εξαιτίας της μετωπικής σύγκρουσης και της δημοψηφισματικής πολιτικής που παίρνουν οι εκλογές. Στην εκλογική μάχη συμμετείχαν επίσης άλλοι δέκα συνδυασμοί ανεξάρτητων και πάνω από 200 μεμονωμένοι υποψήφιοι.

Ο Ε. Σ. (Ελληνικός Συναγερμός) διευρύνεται και εκπροσωπεί το σύνολο της Δεξιάς, μαζί του θα συνεργαστεί και ο Γ. Παπανδρέου μαζί με αρκετούς πολιτευτές του οι οποίοι θα ενταχθούν στα ψηφοδέλτια ως ανεξάρτητοι. Οι κεντρώες πολιτικές δυνάμεις θα συσπειρωθούν στον συνασπισμό Ε.Π.Ε.Κ. – Κ.Φ., μαζί τους θα συνεργαστούν το

[74] Λυμπεράτος Μ., *ό. π.*,σελ.64-96

Λ.Κ. με αρχηγό τον Κ. Τσαλδάρη, το Σοσιαλιστικό Κόμμα – ΕΛΔ με πρόεδρο τον Αλ. Σβώλο. Ο συνασπισμός αυτός θα αποτελέσει ένα αντισυναγερμικό μέτωπο. Η Αριστερά θα εκπροσωπηθεί από την Ε.Δ.Α. με πρόεδρο τον Ι. Πασαλίδη, η οποία αποτελούσε και την νόμιμη έκφραση του ΚΚΕ.[75] Οι συζητήσεις που έγιναν για εκλογική συνεργασία μεταξύ Ε.Π.Ε.Κ. και Ε.Δ.Α. δεν απέδωσαν κυρίως λόγω του επιθετικού τρόπου που αντιμετώπιζε τις προτάσεις της Ε.Δ.Α. ο Ν. Πλαστήρας. Η Ε.Δ.Α. επέλεξε την αυτόνομη κάθοδο πιστεύοντας ότι μπορεί να εκλέξει σημαντικό αριθμό βουλευτών αποκτώντας έτσι ρυθμιστικό ρόλο, η αυτόνομη κάθοδος και η καταγραφή ενός υψηλού ποσοστού της θα δυσκόλευε την όποια μετεκλογική κυβέρνηση να συνεχίσει την πολιτική των διώξεων. Ένας ακόμη λόγος που την ώθησε στην αυτόνομη κάθοδο ήταν ότι η τυχόν αυτοδιάλυσή της και η ενσωμάτωσή της στην Ε.Π.Ε.Κ. ή παράδοση λευκής εξουσιοδότησης θα δημιουργούσε ένα προηγούμενο που θα καθιστούσε σχεδόν αδύνατη την επαναφορά της στην πολιτική σκηνή.[76]

Οι εκλογές του Νοεμβρίου 1952[77] θα εγκαινιάσουν την υπερδεκαετή παραμονή της συντηρητικής παράταξης στην εξουσία, αφού τα εκλογικά αποτελέσματα θα δώσουν άνετη πλειοψηφία στο κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού υπό τον Αλ. Παπάγο, αφού θα επιστρατευθεί ένας πρωτοφανής, για τα πολιτικά δεδομένα της εποχής εκλογικός νόμος, το πλειοψηφικό, προκειμένου να αποσοβηθεί η de facto ανατροπή του καθεστώτος των πολιτικών σχέσεων που κάποιοι απέδιδαν ως επιδίωξη στην ΕΔΑ.[78]

---

[75] Η. Νικολακόπουλος, *«Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967»,* Εκδόσεις Πατάκη Αθήνα 2001, σελ. 161-163

[76] Λυμπεράτος Μ., *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ»,* Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2011, σελ. 532 -542

[77]Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 ο Ελληνικός Συναγερμός (Αλ. Παπάγος) θα πάρει την πρώτη θέση με 49,2% των ψήφων, ενώ ο συνασπισμός των κομμάτων του Κέντρου (Ε.Π.Ε.Κ. – Φιλελεύθεροι – Σοσιαλιστικό κόμμα του Αλ. Σβώλου) θα πάρει το 34,2 % των ψήφων και η Ε. Δ. Α. θα πάρει το 10% περίπου.

[78] Λυμπεράτος Μ., *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ», ό. π.,* σελ. 35

Η επιτυχία του Ελληνικού Συναγερμού στις εκλογές του 1952 δε θα πρέπει να αποδοθεί μόνο στις ιδιομορφίες του εκλογικού συστήματος ή στην τρομοκρατία και σε άλλους παράγοντες, αλλά και στον έντονα λαϊκιστικό λόγο του νέου κόμματος της δεξιάς και στις προσδοκίες που καλλιέργησε στο εκλογικό σώμα, συσπειρώνοντας μια ευρύτατη διαταξική, εκλογική συμμαχία. Στη συμμαχία αυτή συσπειρώθηκαν οι αντιβενιζελικοί «νοικοκυραίοι» του μεσοπολέμου, η «νέα αστική τάξη» των «μικροκαπιταλιστικών» συμφερόντων που ανέδειξε το κατοχικό εμπόριο, τα μεσαία στρώματα των πόλεων που μονίμως προσέβλεπαν στη δημοσιοϋπαλληλική αποκατάσταση του μεγαλύτερου αριθμού «μορφωμένων εθνικοφρόνων», αριθμού που θα έπρεπε να αντιστοιχεί προς τις, απροσδιόριστες ασφαλώς, ανάγκες ενός «ισχυρού κράτους», ο κόσμος της υπαίθρου, που ήταν απόλυτα εξαρτημένος από τις πολιτικές αποφάσεις των κρατικών υπηρεσιών για την κάλυψη μικρών δανειακών διευκολύνσεων και την εξασφάλιση τιμών προστασίας για τα αγροτικά προϊόντα και τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα που είχαν δημιουργηθεί στην Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 1950. Όλοι αυτοί οι παράγοντες θα οδηγήσουν στη δημιουργία του «Κράτους της Δεξιάς», όπως το ονόμαζαν οι αντίπαλοί του και ο αντιπολιτευόμενος τύπος.

Το κράτος αυτό – απροσχημάτιστα κομματικό κατά την άσκηση των καθιερωμένων παρεμβατικών του ρόλων – ανέλαβε στη συνέχεια να μετατρέψει την εκλογική συμπαράταξη του 1952 σε μόνιμη βάση στήριξης του Ελληνικού Συναγερμού και του κόμματος της Ε. Ρ. Ε. (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) που τον διαδέχτηκε.[79]

Ο δυτικός προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής της χώρας θα επιβεβαιωθεί με την ένταξή της στο Ν. Α. Τ. Ο. το Φεβρουάριο του 1952 και οι αναταράξεις που θα προκύψουν από την ένταση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Ελληνοκυπρίων, αν και θα δημιουργήσουν σοβαρά εσωτερικά προβλήματα με την ανάπτυξη ενός δυναμικού κινήματος, εντός της χώρας, υπέρ του αιτήματος της αυτοδιάθεσης – ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, δε θα διαταράξουν ουσιαστικά τις σχέσεις της Ελλάδας με τους εταίρους της στο Ν. Α. Τ. Ο. (Η. Π. Α. – Μεγάλη Βρεττανία – Τουρκία).

---

[79] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963),* σελ.301 – 302

Ο Αλ. Παπάγος θα σχηματίσει την πρώτη μονοκομματική κυβέρνηση στην Ελλάδα μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Ο Ε.Σ. εξαιτίας της κοινοβουλευτικής του πλειοψηφίας θα διαμορφώσει ένα κράτος απόλυτα ελεγχόμενο από το κυβερνητικό κόμμα. Θα προχωρήσει σε αλλαγές στο στράτευμα, βοηθώντας έτσι στον έλεγχό του από τον ΙΔΕΑ, στην αστυνομία, αλλά και σε εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών.
Ο πολιτικός λόγος του Ε.Σ. περιείχε από τη μια τον αντικομμουνισμό, τον εσωστρεφή εθνικισμό των εθνικοφρόνων αλλά και τον εξευρωπαϊσμό που στα τέλη της δεκαετίας του 1950 θα ταυτιστεί με την ανάπτυξη και την ασφάλεια. Ο Ε.Σ. απέναντι στα άλλα κόμματα επέλεξε την πόλωση μεταξύ δεξιάς και αριστεράς καθώς εκτιμούσε ότι κάτι τέτοιο θα επέτρεπε τη συνεχή και αδιατάραχτη κυριαρχία του, αφού θεωρούσε βέβαιη την επιλογή της Δεξιάς σε περίπτωση που έμπαινε δίλλημα στους μετριοπαθείς ψηφοφόρους των Φιλελευθέρων.[80] Απέναντι δε στην Αριστερά και παρά τις προεκλογικές διακηρύξεις της για λήθη του παρελθόντος, διατήρησε το εμφυλιοπολεμικό κλίμα, ενέτεινε τις διώξεις, επανέφερε τη διοικητική εκτόπιση και την απόλυση ανεπιθύμητων προσώπων από το χώρο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης. Ο αριθμός των πολιτικών κρατουμένων διατηρήθηκε σταθερός κατά τη διάρκεια των κυβερνήσεων του Συναγερμού. Βασικός στόχος της κυβερνητικής πολιτικής ήταν η εξάρθρωση των παράνομων μηχανισμών του ΚΚΕ,[81] τα στελέχη του οποίου δικάζονταν με τον μεταξικό νόμο περί κατασκοπείας (Ν.375/1936) και οι δίκες μετατρέπονταν σε κεντρικό ζήτημα της πολιτικής επικαιρότητας. Κορυφαίο παράδειγμα η δίκη και η εκτέλεση του Ν. Πλουμπίδη τον Αύγουστο του 1954.[82]
Η ίδρυση του Ε.Σ. σταθεροποίησε την πολιτική εκπροσώπηση των νικητών του εμφυλίου. Η νίκη του στις εκλογές του 1952 έθεσε τις βάσεις σταθεροποίησης του νέου

[80] Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σελ. 131

[81] Το ΚΚΕ έθεσε ως στόχο του τη συγκρότηση παράνομων οργανώσεων στην Ελλάδα την περίοδο 1951-1955 και αφού εγκατέλειψε τη στρατηγική των ανταρτοομάδων. Στάλθηκαν αποστολές μεσαίων και υψηλόβαθμων στελεχών από τις αρχές του 1953. Πολλά από τα στελέχη του συνελήφθησαν μεταξύ των οποίων ο Χ. Φλωράκης, η Ρ. Κουκούλου, Κ. Λουλές, Α. Παρτσαλίδου μέλη της Κ.Ε. και ο Γ. Ερυθριάδης αναπληρωματικό μέλος του Π.Γ.

[82] Η. Νικολακόπουλος, *ό. π.*, σελ. 181

κοινωνικού μπλοκ που θα ονομαστεί «Δεξιά». Την κοινωνική βάση του Ε.Σ. αποτελούσαν: α) οι αγρότες των καθυστερημένων οικονομικά και κοινωνικά περιοχών που πλήγηκαν ιδιαίτερα από τον εμφύλιο καθώς και οι παραμεθόριοι πληθυσμοί που με το πρόσχημα της ασφάλειας κρατήθηκαν αποκομμένοι από την πολιτική ζωή, β) όσοι κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας, της κατοχής και του εμφυλίου εντάχθηκαν στις δυνάμεις καταπίεσης ανεξάρτητα από ταξική προέλευση (τα τμήματα αυτά συνδέθηκαν με δεσμούς αίματος με την εξουσία καθώς είχαν αποτελέσει τον εκτελεστικό όργανο της καταπίεσης), γ) σημαντική μερίδα των παραδοσιακών μικροαστών της υπαίθρου, της πόλης και του εκκαθαρισμένου κρατικού μηχανισμού, δ) παλιές και νέες μερίδες της αστικής τάξης.[83] Κινητήρια, όμως, δύναμη της ευρύτερης κοινωνικής συμμαχίας την οποία συνέθετε ο Ε.Σ. (και στη συνέχεια η ΕΡΕ) ήταν τα νέα μεσαία αστικά στρώματα, που αναδείχθηκαν πλουτίζοντας τη δεκαετία του 1940 και επιζητούσαν να διαχειριστούν οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά την «ανασυγκρότηση» και την «ανάπτυξη», βασικό κινητοποιητικό πρόγραμμα της δεκαετίας του 1950.[84] Στο πλαίσιο αυτό το εύρος της πολιτικής, κοινοβουλευτικής επιλογής περιοριζόταν από το κρίσιμο «περιθώριο ασφάλειας» για τους νικητές του εμφυλίου πολέμου. Το ζητούμενο ήταν να κατοχυρωθεί η επικράτηση των νικητών του εμφυλίου και να διασφαλιστεί η εξουσία τους: α) στο πολιτικό πεδίο, με τη διατήρηση της έκτακτης νομοθεσίας και των μηχανισμών καταστολής του κράτους και του παρακράτους που απωθούσαν την αριστερά έξω από το πλαίσιο του δημόσιου βίου και της αστικής νομιμότητας, β) στο ιδεολογικό πεδίο, με την «αποεμαοποίηση», την εκρίζωση δηλαδή της ΕΑΜικής απελευθερωτικής εμπειρίας ευρύτατου τμήματος του πληθυσμού και την επιβολή των «υγιών κοινωνικών φρονημάτων» - την εμπέδωση της «εθνικοφροσύνης», γ) στο πεδίο της οικονομίας, με την ανάπτυξη, απαραίτητη για την αναπαραγωγή του συστήματος και την κοινωνική συνοχή και δ) στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, με τη σταθερή ένταξη της χώρας στο στρατόπεδο του δυτικού «ελεύθερου

[83] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα,* Εξάντας, Αθήνα 1991, σελ. 174 – 175

[84] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα (Χατζηιωσήφ Χ. – Παπαστράτης Π. επιστημονική επιμέλεια),* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, Νικολακόπουλος Η., «Κομματική και εκλογική αποτύπωση του Εμφυλίου 1950 – 1952» τόμος Δ2 σελ. 348

κόσμου» και τη στενή πρόσδεσή της στο άρμα των Η.Π.Α., που είχαν, μετά το Δόγμα Τρούμαν, θεσμοποιημένο, αποφασιστικό ρόλο στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας.[85]

Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 ο κεντρώος σχηματισμός (ΕΠΕΚ – Κ.Φ.) έλαβε 32,22 %, εξέλεξε 51 βουλευτές και σημείωσε μείωση των δυνάμεων του. Το αρνητικό αποτέλεσμα των εκλογών, η αδυναμία του Σ. Βενιζέλου να συνεργαστεί με την Ε.Π.Ε.Κ. η οποία διαλύονταν εξαιτίας της ασθένειας του Ν. Πλαστήρα, ήδη από το Μάιο του 1952 μια σειρά από στελέχη του είτε είχαν αποχωρήσει είτε είχαν διαγραφεί, οδήγησαν τον Σ. Βενιζέλο να πρότεινει στον Γ. Παπανδρέου την ηγεσία του Κ.Φ. (Κόμμα Φιλελευθέρων). Η πρόταση έγινε δεκτή, καθώς ο Γ. Παπανδρέου είχε αρχίσει να διαφωνεί με τον Ε.Σ. σε αρκετά ζητήματα με κορυφαία την υποτίμηση της δραχμής, επίσης στόχευε στη δημιουργία ενός βιώσιμου κόμματος στον κεντρώο χώρο που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εναλλακτικό εθνικόφρον κόμμα.

Οι εξελίξεις στο χώρο του κέντρου συνεχίστηκαν καθώς τον Ιούλιο του 1953 ο Γ. Καρτάλης μαζί με άλλους πέντε αποχωρήσαντες βουλευτές της Ε.Π.Ε.Κ. ιδρύουν το Δημοκρατικό Κόμμα (Δ.Κ.). Τον Σεπτέμβριο του 1953 το Δ.Κ. συγχωνεύεται με το Σ.Κ. – ΕΛΔ του Αλ. Σβώλου (Σοσιαλιστικό Κόμμα – Ελληνική Λαϊκή Δημοκρατία). Και δημιουργούν το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (Δ.Κ.Ε.Λ.) με συναρχηγούς τους Γ. Καρτάλη και Αλ. Σβώλο. Το κόμμα αυτό αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια για τη γεφύρωση των ρηγμάτων που είχε προκαλέσει ο εμφύλιος στο χώρο της Κεντροαριστεράς. Ο Γ. Καρτάλης, ως δήμαρχος Βόλου, θα είναι και ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που θα επισκεφτεί την ΕΣΣΔ μετά τον εμφύλιο. Το ΔΚΕΛ θα επιλέξει ως στρατηγική να ενισχύσει τις τάσεις για συνεργασία ενός τμήματος του Κέντρου με την ΕΔΑ, αφού οι προσπάθειες για ενοποίηση του Κέντρου κρίθηκαν άκαρπες.[86] Πρώτο βήμα ήταν η συμφωνία μεταξύ Καρτάλη και ΚΚΕ στις αρχές του 1954 στη βάση ενός προγράμματος έξι σημείων τα οποία δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα «Ελευθερία» το Φεβρουάριο του 1954 και με τις οποίες δημόσια συμφώνησε ο Ν. Ζαχαριάδης και αφορούσαν την εξωτερική πολιτική, τις αμυντικές δαπάνες, την οικονομική πολιτική, την κοινωνική πρόνοια, τις ελευθερίες του πολίτη

[85] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 49

[86] Λιναρδάτος Σπύρος, *«Από τον εμφύλιο στην χούντα»* τόμος Β', Αθήνα 1986, Παπαζήσης, σελ. 147.

και το αστυνομικό κράτος. Η συμφωνία αυτή οδήγησε στη συνεργασία ΔΚΕΛ με την ΕΔΑ η οποία υλοποιήθηκε αρχικά στις δημοτικές εκλογές του 1954. Αποτέλεσμά της ήταν επίσης και η ίδρυση του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος (ΔΣΚ) με επικεφαλής τον Δ. Στρατή, συνδικαλιστικό στέλεχος του ΔΚΕΛ.

Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 ΕΔΑ πήρε 9,55% δεν κατάφερε όμως λόγω του εκλογικού νόμου να εκλέξει βουλευτές, είχε όμως μια σταθερότητα στην επιρροής της.[87]

Για πρώτη φορά στις επαναληπτικές εκλογές του 1953 που έγιναν στη Θεσσαλονίκη εκλέγεται γυναίκα βουλευτής η Ε. Σκούρα με την παράταξη του Ε.Σ. Στις επαναληπτικές εκλογές του 1953 στη Θεσσαλονίκη συμμετέχουν στα ψηφοδέλτια για πρώτη φορά πέντε γυναίκες. Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 οι γυναίκες δεν κατάφεραν να ψηφίσουν καθώς δεν ήταν έτοιμοι οι εκλογικοί κατάλογοι. Με εξαίρεση την ΕΔΑ που χαιρέτησε τη συμμετοχή των γυναικών, στα δύο άλλα κόμματα υπήρξαν έντονες αντιδράσεις από μερίδα πολιτικών για την είσοδο των γυναικών στο κοινοβούλιο. Οι αντιδράσεις τους καταδικάστηκαν και από τον Αλ. Παπάγο και από τον Ν. Πλαστήρα.[88]

Τον Οκτώβρη του 1953 υπογράφεται διμερής ελληνοαμερικάνικη συμφωνία, ενταγμένη στην εξάπλωση των αμερικάνικων δυνάμεων και μέσα στο πλαίσιο του δόγματος της στρατιωτικής ανάσχεσης, με την οποία παραχωρήθηκαν στρατιωτικές διευκολύνσεις και βάσεις στις ΗΠΑ. Ήδη στις 23 Φεβρουαρίου 1953 είχε υπογραφεί μεταξύ των υπουργών εξωτερικών της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και της Τουρκίας στην Άγκυρα το Βαλκανικό Σύμφωνο, που τείνει να μετεξελιχθεί τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου, σύμφωνα με τα σχέδια των Αμερικανών, σε τριμερή στρατιωτική συμμαχία. Ο ψυχρός πόλεμος βρίσκεται ακόμα στην ακμή του και ο Τίτο αισθάνεται υποχρεωμένος ν' αναζητήσει στη Δύση ερείσματα απέναντι στην Ε.Σ.Σ.Δ.[89] Με τον τρόπο αυτό θα δημιουργηθεί ένα ευρύ δίκτυο αμερικάνικων εγκαταστάσεων, κυρίαρχη θέση θα έχουν τέσσερις βάσεις (Σούδας, Ηρακλείου Κρήτης, Ελληνικού και Ν.

[87] Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.,* σελ.165 – 178

[88] Τ. Βουρνάς, *«Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας»,* Εκδόσεις Α/φων Τολίδη, σελ. 51-53.

[89] Τρίκκας Τάσος, *ό. π.*, σελ. 223

Μάκρης). Οι κυβερνητικοί και στρατιωτικοί παράγοντες αλλά και ο ίδιος ο πρωθυπουργός Αλ. Παπάγος θεωρούσαν ότι η εγκατάσταση των βάσεων θα σήμαινε και πρόσθετη εγγύηση ασφάλειας για τα βόρεια σύνορα της χώρας, σε περίπτωση επίθεσης η παρουσία των βάσεων θα σήμαινε εμπλοκή της αμερικάνικης πλευράς, άποψη που δεν συμμερίζονταν οι Αμερικάνοι. Με βάση τη συμφωνία στο αμερικάνικο προσωπικό παραχωρείται το προνόμιο της ετεροδικίας, ζήτημα που θα αποτελέσει μείζον θέμα και θα συμβάλει στην όξυνση του αντιαμερικανισμού.[90]

Η κυβέρνηση Αλ. Παπάγου θα προωθήσει την ελληνοτουρκική φιλία και θα συγκροτήσει τριμερή συμμαχία με τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία.[91] Ο Τίτο θα επισκεφτεί αρχικά την Τουρκία τον Απρίλιο του 1954 όπου κάνει λόγο για Βαλκανικό σύμφωνο που θα μετατραπεί σε στρατιωτική συμμαχία μεταξύ των τριών χωρών και στη συνέχεια τον Ιούλιο του ίδιου έτους την Αθήνα. Η συμφωνία θα υπογραφεί τελικά στις 9 Σεπτεμβρίου 1954 και προέβλεπε 20χρονη στρατιωτική συμμαχία ανάμεσα στις τρεις χώρες και παροχή αμοιβαίας βοήθειας σε περίπτωση που κάποια από τις τρεις δεχτεί επίθεση. Οι εξελίξεις στο Κυπριακό και η πορεία των σχέσεων της Γιουγκοσλαβίας με την ΕΣΣΔ θα καταστήσουν τη συμφωνία κενό γράμμα.[92]

Η παραίτηση του Σπ. Μαρκεζίνη τον Απρίλιο του 1954 από τη θέση του υπουργού Συντονισμού και η αναζωπύρωση του Κυπριακού θα κλονίσουν την κυβέρνηση Παπάγου. Το Μάρτιο του 1954 γίνεται η πρώτη αποστολή όπλων στην Κύπρο, τον επόμενο μήνα η κυβέρνηση αποφασίζει να φέρει το θέμα της Κύπρου στον ΟΗΕ επιδιώκοντας έτσι τη διεθνοποίησή του, ενώ διεξάγονται μαζικές αντιαγγλικές διαδηλώσεις μαθητών και φοιτητών οι οποίες γενικεύονται και κορυφώνονται τον Δεκέμβριο όταν η Γ.Σ. του ΟΗΕ απέρριψε το ελληνικό αίτημα για εγγραφή του Κυπριακού στην ημερήσια διάταξη, αφού οι ΗΠΑ θα αντιταχθούν στην ελληνική προσφυγή καθώς πρόκριναν τη διατήρηση της συνεργασίας τους με τη Μ. Βρετανία

[90] Σ. Ριζάς, *ό. π.,* σελ. 162 – 163

[91] Η. Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη δημοκρατία, από το τέλος του εμφυλίου ως τη δικτατορία», στο *Ελληνική Πολιτική Ιστορία 1950 -2004,* Θεμέλιο, Αθήνα 2004, Β' Έκδοση, σελ.26

[92] Τ. Βουρνάς, *ό. π.*, σελ. 58 – 59

και την Τουρκία. Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα θα στηριχτεί στην αμερικάνικη στάση στο Κυπριακό καθώς επίσης και στη θέση της αριστεράς η οποία ήταν αντίθετη στην ανάμειξη των ΗΠΑ στην Ελλάδα από την εποχή του δόγματος Τρούμαν, παρόμοια στάση κρατούσαν και τμήματα της κεντροαριστεράς και του κέντρου που θεωρούσαν ότι ο αμερικάνικος παράγοντας που αναμειγνύονταν στα εσωτερικά της χώρας μετά το 1952 ταυτίζονταν με τη συντηρητική παράταξη η οποία αποτελούσε εχέγγυο της πολιτικής σταθερότητας που είχαν ανάγκη οι ΗΠΑ.[93] Το σκεπτικό της απόφασης του ΟΗΕ για την απόρριψη της ελληνικής προσφυγής στηρίζονταν στη θέση ότι οι Κύπριοι δεν αποτελούσαν έναν «ιδιαίτερο λαό» αλλά έναν πληθυσμό Ελλήνων (κατά πλειοψηφία) και Τούρκων (κατά μειοψηφία) και επομένως το Κυπριακό θα έπρεπε καταρχήν να επιλυθεί μεταξύ Μ. Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας. Την άποψη αυτή υποστήριξαν και οι δυτικές χώρες που επιθυμούσαν την παραμονή του Κυπριακού στα πλαίσια του ΝΑΤΟ, αλλά και χώρες του Γ΄ Κόσμου των λεγόμενων αδέσμευτων χωρών, που έβλεπαν το Κυπριακό περισσότερο ως διένεξη τριών νατοϊκών χωρών, παρά ως ζήτημα αποικιακής υποδούλωσης. Η παρέμβαση της Τουρκίας υπήρξε καθοριστική καθώς υποστήριξε ότι το αίτημα της Ελλάδας για αυτοδιάθεση των Κυπρίων αποτελούσε στην ουσία «αίτημα προσάρτησης εδάφους» από μια χώρα στερώντας έτσι το δικαίωμα της «αυτοδιάθεσης» των Τούρκων που ζούσαν στην Κύπρο.[94] Η απόρριψη της προσφυγής πυροδοτεί στην Ελλάδα έντονες αντιδράσεις της κοινής γνώμης και ιδιαίτερα της νεολαίας, που ήδη έχει εκδηλώσει σε προηγούμενες φάσεις του Κυπριακού το φρόνημά της με έντονες αγωνιστικές κινητοποιήσεις. Μεγάλες, μαχητικές διαδηλώσεις πραγματοποιούνται στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα, τα Χανιά και σε πολλές άλλες επαρχιακές πόλεις. Στη Θεσσαλονίκη οι φοιτητές λιθοβολούν το Αμερικανικό Προξενείο. Τα συνθήματα των διαδηλωτών στρέφονται κατά των ΗΠΑ, ενώ η οργή του λαού κατά των Άγγλων, των Αμερικανών και των κρατών – μελών του ΝΑΤΟ εξαιτίας της εγκατάλειψης της Ελλάδας στο ζήτημα του Κυπριακού συνεχώς διογκώνεται, με το Κυπριακό να προκαλεί όλο και περισσότερο τη σύντηξη των αντιιμπεριαλιστικών διαθέσεων του

[93] Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σελ. 168 – 169

[94] Γ. Μηλιός – Τ. Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Περιοδικό Θέσεις, τ. 25,* περίοδος Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1988

λαού με τη συσσωρευμένη αγανάκτησή του εναντίον της καταπίεσης από το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος.[95]

Τον Απρίλιο του 1955 άρχισε ο ένοπλος αγώνας της Ε.Ο.Κ.Α. στην Κύπρο. Οι συζητήσεις για την έναρξη ένοπλου αγώνα στην Κύπρο ξεκίνησαν το Δεκέμβριο του 1950 όταν ο Γ. Γρίβας συνάντησε τον στρατηγό Γ. Κοσμά, αρχηγό του Γ.Ε.Σ. και εξασφάλισε την έγκρισή του. Το ξεκίνημα αναβάλλεται καθώς είχε αντιρρήσεις ο Αλ. Παπάγος. Στο οργανωτικό σχήμα που αποφασίζεται δεν συμμετέχει κανένα επίσημο μέλος της ελληνικής κυβέρνησης αλλά μόνο «σημαίνοντες Έλληνες» εξόριστοι Κύπριοι, ο Μακάριος και ο Γρίβας. Τον Οκτώβριο του 1952 ο Γρίβας μεταβαίνει στην Κύπρο για την «αναγνώριση του εδάφους» και το Μάρτιο του 1953 παίρνεται η τελική απόφαση για την έναρξη του ένοπλου αγώνα. Η ΕΟΚΑ δεν αποτελούσε με κανέναν τρόπο πολιτική οργάνωση που διεξήγαγε ανταρτοπόλεμο. Ήταν μια (παρα)στρατιωτική οργάνωση απόλυτα υποταγμένη στις πολιτικές και διπλωματικές πρωτοβουλίες και εντολές του ενιαίου κέντρου Αθήνας – Λευκωσίας. Δεν είχε κανενός είδους εσωτερικές πολιτικές λειτουργίες ήταν στρατιωτικά οργανωμένη και τα μέλη και στελέχη της υπάκουαν στις διαταγές του αρχηγού.[96] Στην ηγεσία της ΕΟΚΑ θα αναδειχθούν τα πιο ακραία φασιστικά και αντικομμουνιστικά στοιχεία. Οι ιδεολογικές της βάσεις στηρίζονται στις «αστείρευτες» πηγές της σκοταδιστικής θρησκευτικής ιδεολογίας, του αρχαίου ελληνικού μεγαλείου, στην ανωτερότητα της φυλής, στην προσήλωσή της στην αρχές του «ελεύθερου κόσμου», στον ρατσισμό, στον αντικομμουνισμό και στην βίαιη αποστροφή της «αντεθνικής» αριστερής ιδεολογίας. Η Ε.Ο.Κ.Α. δε θα διστάσει να κηρύξει ανακωχή με τα αγγλικά στρατεύματα, να βοηθήσει στη διέλευσή τους κατ' επανάληψη προκειμένου να επέμβουν στους εξεγερμένους λαούς της Ασίας και της Αφρικής.[97]

---

[95] Τρίκκας Τ., *ΕΔΑ 1951 – 1967, Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς,* τόμος Α, Η ανασυγκρότηση, Κεφ. 9ο «Το πνεύμα της Γενεύης», Θεμέλιο, Αθήνα, 2009 σελ. 293 – 318

[96] Γ. Μηλιός – Τ. Κυπριανίδης: «Το Κυπριακό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», *Περιοδικό Θέσεις, τ. 25,* περίοδος Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1988 (από την ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού)

[97] Θ. Τσεκούρας: «Κυπριακό: Από την «Ένωση» στη Ζυρίχη», *Περιοδικό Θέσεις, τ. 7,* Απρίλιος – Ιούνιος 1984 (από την ηλεκτρονική σελίδα του περιοδικού)

Για ν' αντιμετωπίσει τον ένοπλο αγώνα των Κυπρίων η Βρετανία συγκαλεί Τριμερή Συνδιάσκεψη (Ελλάδα – Τουρκία – Μ. Βρετανία) στο Λονδίνο. Η ελληνική πλευρά αποδέχεται άνευ όρων τη συμμετοχή της καταθέτει όμως νέα προσφυγή στον ΟΗΕ τον Ιούλιο του 1955 κάτω από την πίεση του Μακάριου. Ως αντίποινα από την τουρκική πλευρά στις αρχές του Σεπτέμβρη 1955 η ελληνική μειονότητα της Κωνσταντινούπολης και το Πατριαρχείο δέχτηκαν πρωτοφανή επίθεση, λεηλασία και καταστροφή.

Τον Νοέμβριο του 1954 διεξάγονται δημοτικές εκλογές στις οποίες, όπως ήδη είπαμε, το Δ.Κ.Ε.Λ., η Ε.Δ.Α. (κόμματα τα οποία συνεργάζονταν) και η Ε.Π.Ε.Κ., έδωσαν πολιτικό χαρακτήρα στις εκλογές, ενώ σε αυτό συμφώνησαν και στελέχη του Κ.Φ. παρά την άρνηση του Γ. Παπανδρέου, ο οποίος συντάχτηκε με την κυβέρνηση του Αλ. Παπάγου και κατήγγειλε τη συγκρότηση του νέου ΕΑΜ και τον πολιτικό χαρακτήρα των εκλογών. Η συνεργασία κατάληξε σε κοινές υποψηφιότητες στους κυριότερους δήμους της χώρας και την κατάκτηση της δημαρχίας στους περισσότερους με σημαντικότερους τους τρεις μεγάλους δήμους: Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Πειραιά. Οι εξελίξεις στο Κυπριακό, η ασθένεια του Παπάγου και η άσχημη πολιτική κατάσταση αποτέλεσαν τη βάση για τη διαμόρφωση ενός διάδοχου κυβερνητικού σχήματος. Ο Παπάγος απαντά αρνητικά στην πρόταση του Βασιλιά Παύλου να παραιτηθεί και ορίζει αναπληρωτή του τον Στ. Στεφανόπουλο, μετά από λίγες ώρες όμως πεθαίνει. Ο βασιλιάς παραβιάζοντας το Σύνταγμα δίνει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κ. Καραμανλή. Η πρωτοβουλία του Βασιλιά Παύλου, προτού ακόμη αποφασίσει η κοινοβουλευτική ομάδα του Ε.Σ., θεωρήθηκε ως εύνοια. Η επιλογή βασίστηκε στο γεγονός ότι ο Κ. Καραμανλής ήταν ο πιο πετυχημένος υπουργός της κυβέρνησης Παπάγου,[98] η δημόσια εικόνα του ανταποκρίνονταν στο αίτημα για ανανέωση του

[98] Κριτική θέση στην άποψη διατυπώνει ο Meynaud, ο οποίος υποστηρίζει ότι ο Κ. Καραμανλής ήταν όντως ένας πετυχημένος υπουργός, ωστόσο δεν έχαιρε γενικής εκτίμησης, θεωρούνταν από το ίδιο του το κόμμα ως δεύτερης τάξης τεχνοκράτης πολιτικός, το όνομά του ήταν άγνωστο στις μάζες, η πρωθυπουργοποίησή του θα προκαλέσει έκπληξη. Ο Κ. Καραμανλής στη διάρκεια της πρωθυπουργικής του θητείας χρησιμοποιώντας το ραδιόφωνο αλλά και τον τύπο προσπάθησε να δημιουργήσει σε εθνικό και διεθνές επίπεδο την εικόνα ενός ηγέτη νέου, δυναμικού, δημιουργικού, πιστού υπερασπιστή των δυτικών αξιών, γνήσιο

πολιτικού προσωπικού, αποστασιοποίηση από την περίοδο του Εθνικού Διχασμού και είχε σταθερό προσανατολισμό προς την οικονομική ανάπτυξη. Αποτελούσε τον εκπρόσωπο μιας νέας γενιάς πολιτικών που δεν είχαν ιδιαίτερες σχέσεις με τη Μ. Βρετανία και απέβλεπαν αποκλειστικά στις ΗΠΑ.[99] Η επιλογή του δεν μπορούσε να γίνει αν δεν ενέπνεε απόλυτη εμπιστοσύνη, στην οποία φάνηκε απόλυτα άξιος, στο βασιλιά και στους Αμερικάνους, με τους οποίους είχε έρθει σε επαφή εξαιτίας της άσκησης των υπουργικών καθηκόντων του και πιθανόν να είχε αναγνωριστεί ως persona grata, εμπνέοντας τους εμπιστοσύνη στο θέμα του αντικομμουνιστικού αγώνα. Ο Κ. Καραμανλής θα αποτελέσει τον καλύτερο εγγυητή των προνομιούχων και μεσαίων στρωμάτων στη διαφύλαξη της χώρας από τον κομμουνιστικό κίνδυνο, στη διατήρηση της αμερικάνικης υποστήριξης, η οποία εγγυόταν την υπάρχουσα κοινωνική δομή, στην εξασφάλιση της εμπιστοσύνης των ξένων από τους οποίους αναμένονταν το αναγκαίο συνάλλαγμα για τον πλουτισμό των ευνοούμενων της υπάρχουσας τάξης.[100] Η επιλογή Καραμανλή θα προκαλέσει αντιδράσεις τόσο από την αντιπολίτευση όσο και στο εσωτερικό του Ε.Σ. Ωστόσο κατά τη συνεδρίαση της Κ.Ο. του Ε. Σ. η πρωθυπουργοποίηση του Κ. Καραμανλή έγινε δεκτή. Στις προγραμματικές της δηλώσεις η νέα κυβέρνηση ανακοίνωσε την πρόθεσή της να διεξάγει εκλογές την άνοιξη του 1956, αναθεωρώντας πρώτα τον εκλογικό νόμο. Το εκλογικό σύστημα που ψηφίστηκε και ονομάστηκε τριφασικό στηρίζονταν στο πρότυπο του Βενιζελικού νόμου για την εκλογή των γερουσιαστών (στη διάρκεια του μεσοπολέμου) και ήταν προσαρμοσμένο στις εκλογικές αναγκαιότητες της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Μετά την ψήφιση του νόμου το Φεβρουάριο του 1956 ο Καραμανλής ιδρύει την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (Ε.Ρ.Ε.), στην οποία συμμετείχαν οι περισσότεροι από τους βουλευτές του Ε.Σ. καθώς και ομάδα στελεχών που προέρχονταν από το Κ.Φ. Η Ε. Ρ. Ε. υπήρξε μετεξέλιξη του Ε.Σ. με ριζική αλλαγή της ηγετικής της ομάδας, κεντρικός

τέκνο του λαού. (Jean Meynayd, *«Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965,* Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002, τ. Α΄ σελ. 285-286)

[99] Νικολακόπουλος Η., *«Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967»,* Εκδόσεις Πατάκη Αθήνα 2001, σελ. 186 – 199

[100] Jean Meynaud, *«Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965,* Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002, τ. Α' σελ. 287-289

ιδεολογικός της άξονας ήταν η υπέρβαση του Διχασμού ο οποίος συνδυάζονταν με την άνοδο στην εξουσία μιας νέας γενιάς διαχειριστών της εξουσίας.[101]

Στο νέο κόμμα της Ε. Ρ. Ε., όπως αναφέραμε, θα προσχωρήσουν οι περισσότεροι βουλευτές του Ελληνικού Συναγερμού, αλλά και γνωστά στελέχη των Φιλελευθέρων (Ε. Αβέρωφ, Γρ. Κασιμάτης, Κ. Τσάτσος).

Το περίπλοκο όμως και σαφέστατα μεροληπτικό εκλογικό σύστημα (υπέρ της Ε. Ρ. Ε.) που επελέγη από την κυβέρνηση, προκάλεσε τη συνένωση όλων των δυνάμεων της αντιπολίτευσης (συμπεριλαμβανομένης και της Ε. Δ. Α.) στη Δημοκρατική Ένωση. Η «ανήκουστη», κατά τις φιλοκυβερνητικές εφημερίδες της εποχής, αυτή σύμπραξη «εθνικόφρονων κομμάτων» με τον εκτός νόμου «κομμουνισμό» βρήκε ανταπόκριση στο εκλογικό σώμα – χαρακτηριστικό της αλλαγής του πολιτικού κλίματος στη χώρα – αφού η Δημοκρατική Ένωση θα καταλάβει την πρώτη θέση σε ψήφους (με μικρή διαφορά από την Ε.Ρ.Ε., όχι όμως, όπως θα δούμε, και την πλειοψηφία των εδρών στη νέα Βουλή).

Με τη δημιουργία της Δ.Ε. οι εκλογές παίρνουν το χαρακτήρα πολωτικής και μετωπικής σύγκρουσης ανάμεσα στο άρχον συγκρότημα εξουσίας και στο σύνολο των δυνάμεων που είχαν μείνει εκτός ή είχαν αποκλειστεί από την εξουσία. Η συνεργασία των κεντρώων κομμάτων με την ΕΔΑ αποφασίστηκε να είναι μόνο εκλογική και να βασίζεται στις διακηρύξεις του Δημοκρατικού Κέντρου, ενώ ταυτόχρονα της παραχωρήθηκαν μόνο 20 υποψηφιότητες. Οι εκλογές θα πάρουν αντιμοναρχικό χαρακτήρα μετά την ανοικτή παρέμβαση του Βασιλιά Παύλου στο ζήτημα της πρωθυπουργοποίησης του Κ. Καραμανλή. Θρόνος και εθνικοφροσύνη, σύμβολο και ιδεολογία και καθημερινή πρακτική, κόντευαν να βρεθούν στο επίκεντρο της εκλογικής αναμέτρησης παρ' όλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης και η ηγεσία της Δ.Ε. δεν τα αμφισβήτησαν με οποιονδήποτε τρόπο.[102] Η συνεργασία της ΕΔΑ με τα κόμματα του Κέντρου θα αποδειχθεί επιτυχής για την Αριστερά καθώς θα πετύχει να

[101] Νικολακόπουλος Η., *ό. π.,* σελ. 186 – 199

[102] Νικολακόπουλος Η., *ό. π.*, σελ.190

βγει από την πολιτική απομόνωση στην οποία βρίσκονταν.[103] Η Δ.Ε. εμφανίστηκε ως η έμπρακτη υπέρβαση των διαιρέσεων του εμφυλίου, ενώ η παράταξη των εθνικοφρόνων αντιπροσωπεύτηκε από ένα μόνο κόμμα, γεγονός που περιόριζε το εύρος της και υπονόμευε τα θεμέλια της πολιτικής της κυριαρχίας. Τα γεγονότα αυτά μαζί με τον έντονο αντιαμερικανισμό προσέδιδαν ιδιαίτερη κρισιμότητα στις εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου του 1956. Η πιθανή επικράτηση της Δ.Ε. απασχόλησε την αμερικάνικη κυβέρνηση. Η κρισιμότητα των εκλογών προκάλεσε την ανησυχία νεότερων αξιωματικών του ΙΔΕΑ, οι οποίοι είχαν αρχίσει να απομακρύνονται από την ηγεσία του, ενώ δεν έλειπαν και σχεδιασμοί για πραξικόπημα στην περίπτωση που κέρδιζε η Δ.Ε. Στις εκλογές η Ε.Ρ.Ε., με τη βοήθεια του εκλογικού νόμου, κέρδισε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, παρόλο που συγκέντρωσε λιγότερους ψήφους από τη Δ.Ε.[104]

Τα αποτελέσματα ωστόσο των εκλογών απέδειξαν ότι διατηρήθηκε η εκλογική επιρροή του Ε.Σ., η Δεξιά είχε μια εντυπωσιακή σταθερότητα, η επιρροή της ήταν υψηλή τόσο στους γηγενείς όσο και στους προσφυγικούς πληθυσμούς. Έστεψε με απόλυτη επιτυχία την επιδίωξη του Ε.Σ. να αποτελέσει και να εμφανιστεί στο επίπεδο της λαϊκής βάσης ως υπέρβαση του προπολεμικού Διχασμού. Οι εκλογές κατέγραψαν επίσης άνοδο των δυνάμεων της Αριστεράς, γεγονός που είχε ξεκινήσει ήδη από τις επαναληπτικές εκλογές του 1953 και τις δημοτικές του 1954. Στις επτά εκλογικές περιφέρειες που η ΕΔΑ είχε δικούς της υποψηφίους εξελέγησαν άνετα όλοι.[105] Άλλωστε η ΕΔΑ αντιμετωπίζοντας ανυπέρβλητες ιστορικές αναγκαιότητες, κατέδειξε από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας της, ότι η εξαθλίωση του πληθυσμού, η καθήλωση του κράτους πρόνοιας σε συνθήκες προπολεμικές, παρά τις τεράστιες ανάγκες, και η κατασπατάληση δημόσιου χρήματος ήταν συνάρτηση, όχι μόνο των υλικών επιπτώσεων του εμφυλίου, όπως επιχειρούσε να δικαιολογήσει τα πράγματα η κυρίαρχη ιδεολογία, αλλά αποκύημα του αμερικανικού «ελέγχου» αλλά και των

[103] Γρ. Δαφνής, *«Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961»,* Εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα 1961, σελ. 160

[104] Νικολακόπουλος Η., *ό. π.*, σελ. 200 -202

[105] Νικολακόπουλος Η., *ό. π.*, σελ. 206-214

πολιτικών του επιπτώσεων, με την έννοια της καταστροφής των συνδικαλιστικών και πολιτικών εκπροσωπήσεων των κυριαρχούμενων στρωμάτων του πληθυσμού. Το γεγονός αυτό που απέκοψε τα επιτακτικά κοινωνικά αιτήματα από τις κρατικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν από το τέλος του εμφυλίου και εντεύθεν.[106]

Οι εξαιρετικά δύσκολες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιούσε η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού και είχε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή αντικατοπτρίζονταν στα εκλογικά αποτελέσματα, αφού ο αριθμός των απόρων ξεπερνούσε τα 3.000.0000 άτομα την περίοδο 1951 – 1957, ενώ το εισόδημα του 70% των οικογενειών της χώρας επέτρεπε μόνο τη στοιχειώδη κάλυψη των οικονομικών αναγκών τους. Στις πόλεις είχε συγκροτηθεί μια τεράστια φτωχολογιά, ενώ το 94% των κατοίκων στην ίδια την πρωτεύουσα δεν είχαν μπάνιο και το 30% κουζίνα. Αντίστοιχα οι μισές περίπου αγροτικές οικογένειες διαβιούσαν σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας έχοντας αρνητικό εισόδημα, ενώ μόνο το 35% ακόμα και στα 1960 μπορούσε να ισοσκελίζει τα έσοδα με τα έξοδά του. Η ανεργία είχε αγγίξει εκρηκτικά επίπεδα (σχεδόν το ¼ του ενεργού εργατικού πληθυσμού στις πόλεις ήταν άνεργοι και υποαπασχολούμενοι), ενώ η μερική απασχόληση στην ύπαιθρο ξεπέρασε τα 700.000 άτομα. Το μέσο εργατικό εισόδημα στα 1956 ήταν μικρότερο από τα αντίστοιχο του 1938, ενώ οι μέσες ώρες εργασίας ξεπερνούσαν τις 50 ώρες την εβδομάδα.[107]

Αμέσως μετά τις εκλογές η όξυνση του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων τέθηκαν ξανά στο προσκήνιο. Ο Κ. Καραμανλής επιθυμούσε τη γρήγορη διευθέτηση του Κυπριακού, γιατί από τη μια δεν ήθελε να δημιουργήσει προβλήματα στις σχέσεις της Ελλάδας με τους δυτικούς συμμάχους και από την άλλη ήθελε να ασχοληθεί χωρίς κανένα εμπόδιο με την οικονομική ανασυγκρότηση. Εξάλλου ο Καραμανλής επελέγη από τα Ανάκτορα και τους Αμερικάνους ως ο άνθρωπος που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια λύση του Κυπριακού χωρίς να υπάρξουν προβλήματα στο εσωτερικό της Δυτικής Συμμαχίας. Ο Ψυχρός πόλεμος ήταν σε όξυνση και δεν έπρεπε να υπάρχει ρωγμή στο εσωτερικό του ΝΑΤΟ. Ωστόσο το Κυπριακό αποτελούσε εθνικό ζήτημα για όλη τη δεκαετία του 1950 και η αντιπολίτευση τον

---

[106] Μ. Λυμπεράτος, *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ»,* Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2011, σελ.33 – 34

[107] Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο*, Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015, σελ.13

κατηγορούσε για δεσμεύσεις έναντι των Αμερικάνων και στην υιοθέτηση συμβιβαστικής λύσης αφήνοντας στο περιθώριο το αίτημα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.[108]

Τον Οκτώβρη του 1955 άρχισαν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του αρχιεπισκόπου Μακαρίου και του Βρετανού κυβερνήτη της Κύπρου, στρατάρχη σερ Τζον Χάρντινγκ. Οι διαπραγματεύσεις ναυαγούν αμέσως μετά τις ελληνικές βουλευτικές εκλογές του Φεβρουαρίου του 1956 και η κρίση κορυφώνεται με τη σύλληψη και τον εκτοπισμό του Μακαρίου (στα νησιά Σεϋχέλλες στον Ινδικό Ωκεανό) το Μάρτιο του 1956. Η ανακοίνωση της πρόθεσης των Άγγλων να προχωρήσουν στην εκτέλεση δύο αγωνιστών της ΕΟΚΑ (Μ. Καραολή και Α. Δημητρίου) κορυφώνει την κρίση το Μάιο του 1956. Στην Αθήνα οργανώνεται την παραμονή της εκτέλεσης τεράστια διαδήλωση. Οι διαδηλωτές συγκρούστηκαν με την αστυνομία. Υπήρξαν τέσσερις νεκροί και εκατοντάδες τραυματίες. Η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, εξαιτίας του αδιεξόδου, αναπροσανατολίζει το Κυπριακό. Θέτει ως στόχους την απελευθέρωση του Μακαρίου, την προσπάθεια για ευρύτερη στήριξη στο πλαίσιο του ΟΗΕ και την εξασφάλιση της αμερικάνικης μεσολάβησης για να υπάρξει μια συμβιβαστική λύση. Για το λόγο αυτό προσπαθεί να ελέγξει τη δράση της ΕΟΚΑ, αναθεωρεί εν μέρει την εξωτερική της πολιτική. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιείται η πρώτη έστω και ανεπίσημη επίσκεψη του Σοβιετικού Υπουργού Εξωτερικών στην Ελλάδα και δεν υποστηρίζει την αγγλογαλλική επέμβαση στο Σουέζ. Τον Φεβρουάριο του 1957 η Γ.Σ. του ΟΗΕ παίρνει απόφαση για το Κυπριακό, ενώ λίγο αργότερα απελευθερώνεται ο Μακάριος. Τα παραπάνω γεγονότα δεν άμβλυναν την αμφισβήτηση στην κυβέρνηση Καραμανλή, ενώ ταυτόχρονα υπήρξαν διεργασίες για κυβέρνηση ευρύτερης συνεργασίας σε όλη τη διάρκεια του 1957.

Η κοινοβουλευτική αυτοδυναμία της Ε. Ρ. Ε. και η διάλυση της Δημοκρατικής Ένωσης μετά τις εκλογές του 1956, εξαιτίας διαφωνιών μεταξύ των συνηγετών των Φιλελευθέρων Γ. Παπανδρέου και Σοφ. Βενιζέλου, θα αφήσει το πεδίο ελεύθερο στον πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής της Ε. Ρ.

[108] Γ. Λουτσίδης, «Η πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή το 1958 και οι επιπτώσεις της στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής», στο *«Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940 -1960»*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2014, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σελ. 282

Ε. Από το 1956 η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. εφάρμοσε απαρέγκλιτα το οικονομικό της πρόγραμμα για την ανασυγκρότηση της χώρας δίνοντας έμφαση στη νομισματική σταθερότητα, τον έλεγχο της αύξησης των μισθών σε σχέση με την αύξηση της παραγωγικότητας, την επένδυση κεφαλαίων στο βιομηχανικό τομέα, την ανάπτυξη των υποδομών**,** την αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας και της σφιχτής δημοσιονομικής πολιτικής**,** τη σύνδεση με την Ε.Ο.Κ.[109] (απόφαση ιστορικής σημασίας ενδεικτική των προσανατολισμών της εξωτερικής πολιτικής της κυβέρνησης της Ε. Ρ Ε.- η συμφωνία σύνδεσης με την Ε. Ο. Κ. υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1962).

Αυτή ήταν η μία, η αναμφισβήτητα θετική, πλευρά των πραγμάτων. Χωρίς συγκεκριμένους στόχους ωστόσο, λεπτομερώς επεξεργασμένους και σαφώς ιεραρχημένους, χωρίς σοβαρή προσπάθεια δημιουργίας θεσμικής υποδομής, χωρίς αλλαγές στην παραδοσιακά εισπρακτική νοοτροπία της δασμολογικής πολιτικής του ελληνικού κράτους, χωρίς την εισαγωγή σύγχρονης τεχνολογίας (και σε άλλες, εκτός των μεγάλων ξένων επιχειρήσεων) και χωρίς ουσιαστικής φύσεως παρεμβάσεις στις πεπαλαιωμένες δομές της αγροτικής παραγωγής, η ανάπτυξη – ή, κατ' άλλους, η «απογείωση» - της ελληνικής οικονομίας της δεκαετίας του 1950, αν συνδυαστεί με την πλήρη απουσία πολιτικών οικοδόμησης κοινωνικού κράτους (δημόσια δωρεάν παιδεία, υγεία, κοινωνική ασφάλιση κ.λπ.), δεν μπορούσε παρά να δικαιολογεί το χαρακτηρισμό «στρεβλή», που αργότερα της αποδόθηκε.

Ειδικότερα ο πολύ περιορισμένος βαθμός κοινωνικής ευαισθησίας που διέθεταν οι κυβερνήσεις της περιόδου 1949 – 1963 είχε σαν αποτέλεσμα να συνοδεύονται οι δείκτες της (υπαρκτής) οικονομικής προόδου, από την αύξηση της ανεργίας, τη διεύρυνση της ανισοκατανομής του εθνικού πλούτου, τη μετεγκατάσταση του μονίμως πλεονάζοντος υποαπασχολούμενου αγροτικού πληθυσμού στις «αυθαίρετες» νέες συνοικίες των μεγαλουπόλεων, και τη μετανάστευση του 7% του συνολικού

[109] Χ. Ι. Ιορδάνογλου, Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, 2008 – 2009. Δες σχετικά και στο Χ. Ιορδάνογλου «*Η οικονομία 1949 – 1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα» στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000(Παναγιωτόπουλος Β. επιμέλεια),* τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003 – 2004 σελ. 65 – 100

πληθυσμού της χώρας, μεταξύ του 1955 και του 1964, εκτός των συνόρων της προς αναζήτηση εργασίας.[110]

Όπως είπαμε παραπάνω ένας από τους βασικούς στόχους της οικονομικής πολιτικής της Ε. Ρ. Ε. ήταν η επίτευξη νομισματικής σταθερότητας.

Ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε, αλλά με υψηλό κοινωνικό κόστος – υψηλότερο από το συνηθισμένο – και αντίστοιχη φθορά για το κυβερνών κόμμα, εφόσον τα εμφανώς θετικά αποτελέσματα της σταθεροποίησης, η εδραίωση της εμπιστοσύνης προς το εθνικό νόμισμα, η συγκράτηση του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα και η αύξηση των ιδιωτικών καταθέσεων, δεν ήταν δυνατό να υπερκαλύψουν, να δικαιολογήσουν ή να αποκρύψουν τις ακόμη εμφανέστερες αρνητικές του συνέπειες: τη σταθερά αυξανόμενη ανισοκατανομή του εισοδήματος, την πτώση του βιοτικού επιπέδου της πλειοψηφίας των εργαζομένων και την αύξηση της ανεργίας, η οποία, μαζί με τη συμπίεση των αγροτικών εισοδημάτων, εγκαινίασαν στα μέσα της δεκαετίας του 1950 το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Δυτική Ευρώπη (Γερμανία, Βέλγιο κ.λπ.).

Θεμέλιο και εγγύηση αναπαραγωγής αυτών των δυσμενών εξελίξεων, υπήρξε η απουσία ισχυρού συνδικαλιστικού κινήματος,[111] το φορολογικό σύστημα, και η

---

[110] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963),* Παπαζήσης, Αθήνα, 1992, σελ. 369 – 370.

[111] Από τις αρχές της περιόδου του Εμφυλίου Πολέμου το συνδικαλιστικό κίνημα είχε πλήρως εκκαθαριστεί από τα κομμουνιστικά ή φιλοκομμουνιστικά στοιχεία και ήταν πλήρως χειραγωγούμενο και ελεγχόμενο (με διοικητικές ή τρομοκρατικές πράξεις) από την εκάστοτε κυβέρνηση. Οι διοικήσεις της Γ. Σ. Ε. Ε. και της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. αν δεν ήταν πλήρως ελεγχόμενες και προσκείμενες στις κυβερνήσεις της εποχής, παύονταν με διοικητικά μέτρα και στη θέση τους διορίζονταν άλλες. Ο έλεγχος των συνδικαλιστικών οργανώσεων (ιδιαιτέρως της Γ. Σ. Ε. Ε.) από δοτούς «εργατοπατέρες» θα συνεχιστεί ως ένα βαθμό ως και τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν με νόμο (ν.1264/1982 περί εκδημοκρατισμού του συνδικαλιστικού κινήματος) θα καταγραφούν οι όροι και οι προϋποθέσεις ανάδειξης των εκπροσώπων των εργαζομένων με αδιάβλητα – δημοκρατικά μέσα.

αντιεπενδυτική νοοτροπία – με εξαίρεση τις ευκαιριακές επενδύσεις ταχείας απόδοσης – της «νέας αστικής τάξης» που προέκυψε από τις ανώμαλες συνθήκες της κατοχής.

Οι αντικειμενικές δυσκολίες συγκρότησης οργανωμένου, ευρέως φάσματος, διεκδικητικού μετώπου, δε σήμαιναν ασφαλώς και απουσία δυναμικής προβολής οικονομικών ή θεσμικών αιτημάτων. Από τα μέσα του 1957, οι κινητοποιήσεις συγκεκριμένων κλάδων εργαζομένων θα καταλήξουν στις πρώτες μεγάλες απεργίες εναντίον του σταθεροποιητικού προγράμματος της Ε. Ρ. Ε., όπως εκείνη των Δασκάλων (Ιούνιος 1957), η οποία μαζί με την απεργία των φοιτητών μερικούς μήνες αργότερα, συνέβαλε αποφασιστικά στη συνολική προβολή των δραματικών ελλείψεων στο χώρο της Παιδείας. Ένα χώρο για τον οποίο το, διαχρονικό άλλωστε, ενδιαφέρον της ελληνικής κοινής γνώμης ήταν δεδομένο,[112] γεγονός που εξηγεί, όπως θα δούμε παρακάτω, και την ανάπτυξη ενός μαχητικού κινήματος υπέρ της καθιέρωσης της Δημόσιας Δωρεάν Παιδείας την περίοδο 1957 – 1964 (δες κίνημα του 15% για την Παιδεία).

Στα πλαίσια αυτά και υπό τις πιέσεις που ασκούνταν από την ένταση του Κυπριακού προβλήματος,[113] η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. θα προχωρήσει σε νέες εκλογές το Μάιο του 1958, αντικαθιστώντας τον εκλογικό νόμο του 1956 με ένα εκλογικό σύστημα ενισχυμένης αναλογικής.

Τον Φεβρουάριο του 1958 με αφορμή τον εκλογικό νόμο της «ενισχυμένης αναλογικής» που φέρνει η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή στη βουλή για ψήφιση, ο οποίος είχε και τη σύμφωνη γνώμη του συναρχηγού του Κ.Φ. Γ. Παπανδρέου, η κρίση κορυφώνεται. Ο εκλογικός νόμος της ενισχυμένης αναλογικής με απαγορευτικά

---

[112] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος ό. π.,* σελ. 315 – 316

[113] Το θέμα της Κύπρου και η ανάπτυξη ενωτικού κινήματος (Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα) αποτέλεσε θέμα μεγάλης βαρύτητας για τα πολιτικά πράγματα της χώρας σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, αφού βρέθηκε στην ημερήσια διάταξη της ελληνικής πολιτικής ζωής αμέσως μετά τον εμφύλιο. Η ανάπτυξη μαζικών διεκδικητικών αγώνων της νεολαίας της εποχής θα αποτελέσουν πεδίο ευρείας ανάμιξης και ανάδειξης των νόμιμων πολιτικών σχηματισμών έκφρασης της αριστεράς με προεξάρχουσα την Ε.Δ.Α. Δες σχετικά στο Μ. Λυμπεράτος, *«Μετά τον Εμφύλιο»,* Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015, σελ. 243 – 252

ποσοστά συμμετοχής στη δεύτερη κατανομή για τα μικρά κόμματα και τους συνασπισμούς κομμάτων έχει εμπνευστές του τους Αμερικανούς και τη CIA και ένθερμο θιασώτη και εκτελεστή τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος θα στρατευθεί, για άλλη μια φορά, στον αγώνα της απίσχανσης των εκλογικών ποσοστών της αριστεράς και της αντιμετώπισης του κομμουνιστικού κινδύνου προκαλώντας με τη στάση του σε τέτοιο βαθμό ώστε ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της Ε. Δ. Α. Ηλίας Ηλιού να καταγγείλει σε αγόρευσή του στη Βουλή ότι: «οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Ε.Ρ.Ε. και Κ. Φ. για το εκλογικό σύστημα άρχισαν ύστερα από παρέμβαση της αμερικανικής πρεσβείας, την οποία προκάλεσε ο Γ. Παπανδρέου».[114] Ο εκλογικός νόμος οδήγησε δύο υπουργούς σε παραίτηση και αποχώρηση από την ΕΡΕ μαζί με άλλους 13 βουλευτές, έχοντας ως αποτέλεσμα να χάσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο Καραμανλής υποβάλει την παραίτησή του, ζητά άμεση διάλυση της Βουλής και προσφυγή στις κάλπες. Στόχος του ήταν να εκκαθαρίσει την κατάσταση στο εσωτερικό του κόμματός του και να αντιμετωπίσει την πολιτική κρίση. Ο Βασιλιάς Παύλος κάνει δεκτές τις εισηγήσεις των Κ. Καραμανλή και Γ. Παπανδρέου και στις 5 Μάρτη 1958 ορίζει εξωκοινοβουλευτική κυβέρνηση η οποία αναλαμβάνει να διεξάγει εκλογές στις 11 – 5 – 1958, αφού πρώτα ψήφισε τον εκλογικό νόμο που είχαν ήδη συμφωνήσει ΕΡΕ και Κ.Φ. Ο εκλογικός νόμος είχε ως στόχο να ενισχύσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία του πρώτου κόμματος, ώστε να του εξασφαλίσει αυτοδύναμη πλειοψηφία.

Στην εκλογική αναμέτρηση του Μαΐου του 1958 η Ε. Ρ. Ε., παρά τη σημαντική μείωση της δύναμής της, εξασφάλισε κοινοβουλευτική πλειοψηφία μεγαλύτερη από εκείνη που διέθετε στην προηγούμενη Βουλή. Την έκπληξη όμως την πρόσφερε η Ε. Δ. Α. που κατέλαβε τη δεύτερη θέση με ποσοστό 24,43% και περιόρισε το κόμμα των Φιλελευθέρων στο 20,67%.

Η εκλογική άνοδος της Ε. Δ. Α., πέρα από το συγκυριακό της χαρακτήρα, αναδεικνύει και τις προσδοκίες του εκλογικού σώματος (ιδιαίτερα των παλαιών οπαδών του Ε. Α. Μ.) που επενδύουν τις ελπίδες τους για «ειρήνευση, αλλαγή, εκδημοκρατισμό και κοινωνική δικαιοσύνη» στην Ε. Δ. Α. και στους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες της περιόδου αυτής.

Η Ε. Δ. Α. από την άλλη πλευρά, «νομιμοποιημένη» μετά τη σύμπραξή της στη Δημοκρατική Ένωση των προηγούμενων εκλογών και την ενεργό συμμετοχή των οπαδών της στις κινητοποιήσεις για το Κυπριακό υπό το κοινό σύνθημα της «Ένωσης»,

[114] Τρίκκας Τ., *ό. π.*,σελ. 518 – 521

είχε αρχίσει να εξελίσσεται σε κύριο πόλο του «αντιδεξιού μετώπου». Ήταν άλλωστε το κόμμα που είχε άμεση και συγκεκριμένη επαφή με τα προβλήματα των εργαζομένων και τα κοινωνικά κινήματα της εποχής – στα οποία η Αυγή, το δημοσιογραφικό του όργανο, αφιέρωνε μεγάλο μέρος της ύλης της – και υποστήριζε τις διεκδικήσεις τους.

Το 1959 επί κυβέρνησης ΕΡΕ και πρωθυπουργίας Κ. Καραμανλή ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις της Ελλάδας για τη σύνδεση με την ΕΟΚ. Η Ελλάδα είχε ήδη συμμετάσχει σε συζητήσεις για τη δημιουργία ενός ευρύτερου σχηματισμού οικονομικής ολοκλήρωσης με τη συμμετοχή 16 δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Οι διαπραγματεύσεις ναυαγούν και η ελληνική κυβέρνηση επιλέγει τη συστράτευσή της με την ΕΟΚ των έξι υπό την ηγεσία του γαλλογερμανικού άξονα. Η επιλογή αυτή εξυπηρετούσε γεωπολιτικούς και οικονομικούς στόχους. Οι πολιτικοί κύκλοι της εποχής με επικεφαλής τον τότε πρωθυπουργό εκτιμούσαν ότι η χώρα έπρεπε να ενδυναμώσει τους δεσμούς της με τη Δύση. Στην εκτίμηση αυτή θα συμβάλλουν το ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής, η δραστική μείωση της αμερικάνικης βοήθειας, η ανάδυση του κινήματος των Αδεσμεύτων, η επιδείνωση του Κυπριακού, η μεγάλη αύξηση του ποσοστού της ΕΔΑ, η αύξηση των εμπορικών συναλλαγών με τις κομμουνιστικές χώρες, η αδυναμία της ελληνικής αγοράς να απορροφήσει το πλεονάζον εργατικό δυναμικό. Η προβολή της σύνδεσης με την ΕΟΚ από την ΕΡΕ αλλά και από τα κόμματα του Κέντρου προβλήθηκε ως ένα αναγκαίο βήμα για την ενσωμάτωση της Ελλάδας στη δυτική συμμαχία καθώς στόχος της ΕΟΚ δεν ήταν μόνο η ίδρυση μιας ζώνης ελεύθερων συναλλαγών, αλλά να αποτελέσει όχημα για την πολιτική ολοκλήρωση της Δυτικής Ευρώπης. Η ελληνική κυβέρνηση προσδοκούσε ότι η σύνδεση θα εξασφάλιζε την ελεύθερη πρόσβαση των ελληνικών αγροτικών προϊόντων στις αγορές της ΕΟΚ. Η σύνδεση θα επέφερε σημαντική οικονομική στήριξη, θα βοηθούσε στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων, θα λειτουργούσε ως μέσο στην απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, θα ενίσχυε τον εξαγωγικό προσανατολισμό και θα συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας. Η ελληνική κυβέρνηση επιδιώκοντας να εξασφαλίσει ευνοϊκότερους όρους σύνδεσης και μεγαλύτερη οικονομική στήριξη χρησιμοποίησε ως διαπραγματευτικό χαρτί και μοχλό

πίεσης τον κίνδυνο απομάκρυνσης από το δυτικό στρατόπεδο και την ευάλωτη θέση της απέναντι στον κομμουνισμό. Η συμφωνία υπογράφεται τον Ιούνιο του 1961.[115]
Η μόνη πολιτική δύναμη που θα διαφωνήσει με τη σύνδεση ήταν η ΕΔΑ. Η συμφωνία θα οδηγούσε αν δε μεσολαβούσε μια σημαντική κοινωνική ανακατανομή σε τεράστια προβλήματα, αφού η υπάρχουσα πενιχρή κατανάλωση θα στρέφονταν σε φθηνότερα αδασμολόγητα δυτικά προϊόντα, διαλύοντας την εγχώρια παραγωγή. Το κύριο οικονομικό πρόβλημα της χώρας για την ΕΔΑ, ήταν ότι μετά το 1954 είχε διαμορφωθεί μια κατάσταση όπου χωρίς να υπάρχει καν μεσαία τάξη, χίλιοι βιομήχανοι κέρδιζαν υπερδιπλάσια χρήματα από ό,τι οι 135.000 απασχολούμενοι σε αυτούς. Χωρίς εσωτερική κατανάλωση δημιουργούνταν οι όροι μιας ιδιότυπης υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου που αποφορτίζονταν με μεταβιβάσεις κεφαλαίων στο εξωτερικό της μορφής των καταθέσεων σε τράπεζες, χωρίς να αποδίδονται στο δημόσιο οι αναλογούντες φόροι. Η προσδοκία αναζήτησης ενός νέου καταναλωτικού κοινού στην ΕΟΚ θα απαιτούσε περαιτέρω συμπίεση του εργατικού κόστους, ώστε να βελτιωθεί η ελληνική ανταγωνιστικότητα, επιβάλλοντας πολιτικές ανηλεούς λιτότητας και παραπέρα συρρίκνωσης της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων. Με τον τρόπο αυτό θα αντιμετωπίζονταν το υψηλό κόστος παραγωγής στην Ελλάδα, που οφείλονταν στην έλλειψη υποδομών και στην εξάρτηση της βιομηχανίας από εισαγόμενες πρώτες ύλες. Η Ελλάδα δε διέθετε τα επίπεδα παραγωγικότητας της εργασίας, ώστε να συναγωνιστεί τα προϊόντα των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων στη διεθνή αγορά. Η ταχύρρυθμη κάλυψη της παραγωγικής διαφοράς με τις αναπτυγμένες χώρες αποτελούσε για την ΕΔΑ μια χίμαιρα των υποστηρικτών της ένταξης της χώρας στην Ε.Ο.Κ., καθώς στο ελληνικό ΑΕΠ η βιομηχανική παραγωγή καταλάμβανε στα τέλη του 1950 το 20% σε αντίθεση με τη δυτική Ευρώπη που το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 46,5%.
Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προσπάθησαν να εξαναγκάσουν την Ελλάδα να σταματήσει τις εμπορικές σχέσεις με τις ανατολικές χώρες, οι οποίες απορροφούσαν ακόμη και την παθητική αγροτική παραγωγή.[116]

---

[115] Ν. Μαραβέγιας – Γ. Ανδρέου: «Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση της ελληνικής οικονομίας. Από τη σύνδεση στην ΕΟΚ στη συμμετοχή στην ΟΝΕ» στο *«Η Ελλάδα στον 19ο και 20ο αιώνα. Εισαγωγή στην ελληνική κοινωνία»,* Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2010, σελ. 401 -406

[116] Μ. Λυμπεράτος, «Αριστερά και διαδικασίες περιφερειακής ολοκλήρωσης: η ΕΔΑ και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) (1959 - 1961). Στο

Τις κοινωνικές εντάσεις που παρήγαγε η οικονομική και κοινωνική της πολιτική, η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. είχε προετοιμασθεί να τις αντιμετωπίσει με την (ούτως ή άλλως αποφασισμένη λόγω της εκλογικής ανόδου της Ε. Δ. Α.) διεύρυνση της δραστηριότητας των μηχανισμών καταστολής γενικώς, την έμμεση πλην σαφέστατη πολιτική κάλυψη του «εθνικού έργου» μιας σειράς νέων παρακρατικών οργανώσεων, και την αναβάθμιση των «ειδικών» τμημάτων της Ασφάλειας (συνδικαλιστικό, εργατικό, σπουδαστικό κ.λπ.), με στόχο την αντιμετώπιση της αυξανόμενης ανόδου των κοινωνικών κινημάτων της εποχής (π.χ. φοιτητικό – σπουδαστικό κίνημα για την Παιδεία και το 15%), αλλά και την ψήφιση νέου εκλογικού νόμου μια μορφή λιγότερο (σε σχέση με τον εκλογικό νόμο του 1958) ενισχυμένης αναλογικής, βασισμένη στην αρχή των «συγγενών κομμάτων» με στόχο την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου.

Για την αντιμετώπιση του ίδιου κινδύνου η «αφανής επιτροπή εναντίον του κομμουνισμού» που είχε συγκροτηθεί από παράγοντες του παρακράτους αμέσως μετά τις εκλογές του 1958, προετοίμαζε ειδικό σχέδιο, με την κωδική ονομασία «Περικλής».

Το σχέδιο αυτό το οποίο οριστικοποιήθηκε σε ειδική σύσκεψη στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης (Γ.Ε.ΕΘ.Α.) τον Αύγουστο του 1961, προέβλεπε την κινητοποίηση ολόκληρου του κρατικού (και παρακρατικού) μηχανισμού, καθώς και των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας, για την άσκηση «ψυχολογικής» βίας εναντίον των οπαδών της Ε.Δ.Α. στις εκλογές που ορίστηκε τελικώς να διεξαχθούν στις 29 Οκτωβρίου 1961.[117]

Στο σημείο αυτό μπορεί κανείς εύκολα να διαπιστώσει μια τάση επιτάχυνσης των μεταβολών των οικονομικών και κοινωνικών δομών και κυρίως τη συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η πολιτική που ασκούσε η Ε. Ρ. Ε. ανέκοπτε κάθε προσπάθεια οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανανέωσης, κάθε εκσυγχρονισμό της ζωής της χώρας.

Το κλίμα της νομιμοποιημένης τρομοκρατίας και ο μηχανισμός των έκτακτων μέτρων, που κατά τον εμφύλιο πόλεμο τέθηκαν σε ισχύ εναντίον της αριστεράς και της

Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940 -1950, Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014, σελ. 299 – 305.

[117] Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963),* σελ. 370 – 372

άκρας αριστεράς και που ενισχύθηκαν μετά το 1958 κατέληξαν να χτυπούν κάθε αντιπολιτευόμενο, χωρίς να κατορθώσουν να κόψουν την πρόοδο της αντιπολίτευσης που κέρδιζε πλατιά στρώματα του πληθυσμού: τους εργάτες, ορισμένους μικρούς και μεσαίους αστούς που είχαν ενισχυθεί από την οικονομική ανάπτυξη, μεγάλο αριθμό επιχειρηματιών λιγότερο ή περισσότερο ανεξάρτητων από το εξωτερικό, χωρίς να μιλήσουμε για τα παρασιτικά κοινωνικά στρώματα που ήταν ιδιαίτερα πολυάριθμα στις πόλεις (κυρίως στην Αθήνα) και τέλος την αγροτιά που, έχοντας μπει στο κύκλωμα των καπιταλιστικών σχέσεων, ανοιγόταν όλο και περισσότερο στη ζωή των πόλεων και γινόταν περισσότερο δύσκολη η χειραγώγησή της.

Όλοι αισθάνονταν βαθιά, άλλοι έμμεσα άλλοι άμεσα, τις συνέπειες μιας πολιτικής εξαρτημένης δίχως όρους από το εξωτερικό, πολιτική στην υπηρεσία μιας κοντόφθαλμης ολιγαρχίας. Γιατί στο τέλος της γραφής, οι οικονομικές πρόοδοι που σημειώσαμε παραπάνω δε κατάφερναν να ζήσουν τον πληθυσμό της Ελλάδας. Η ανεργία και η υποαπασχόληση συνεχιζόταν (20% του ενεργού πληθυσμού, ποσοστό που είναι ανώτερο από τη δημογραφική αύξηση), το εθνικό εισόδημα έμενε ανισότατα κατανεμημένο, το φορολογικό σύστημα, βασισμένο στους έμμεσους φόρους, (75%), έπληττε τους οικονομικά ασθενέστερους. Υπολογίζεται ότι, ενώ το εισόδημα των βιομηχάνων είχε διπλασιαστεί στα 1951 σε σχέση με το αντίστοιχο του 1939, το ύψος των φόρων τους είχε μειωθεί στο μισό. Το μερίδιο του φόρου σε σχέση με το εισόδημα των βιομηχανικών και εμπορικών επιχειρήσεων, που ανέρχονταν στα 1958 σε 55,9%, έπεφτε στα 1961 σε 48,9%. Αντίθετα, το ποσοστό αύξησης των ημερομισθίων δεν αντιστοιχούσε παρά στο μισό του ποσοστού αύξησης της παραγωγικότητας.[118]

Η ίδρυση της Ένωσης Κέντρου (Σεπτέμβριος 1961) θα συμβάλλει στη ριζική μεταβολή του πολιτικού σκηνικού της χώρας. Η συμπαράταξη όλων των δυνάμεων του κεντρώου χώρου σε έναν και μοναδικό φορέα – πράγμα που συνέβαινε για πρώτη φορά – και η εκλογική σύμπραξη της Ε. Κ. με το κόμμα των Προοδευτικών του Σ. Μαρκεζίνη,[119] δηλαδή η πλήρης κάλυψη του πολιτικού εδάφους μεταξύ Ε. Ρ. Ε. και Ε.

[118] Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σελ. 147

[119] Ο Σ. Μαρκεζίνης υπουργός στην κυβέρνηση του Ελ. Συναγερμού (υπό τον Αλ. Παπάγο) και ένας από τους βασικούς συντελεστές της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης, θα αποχωρήσει το 1954 από τις τάξεις του Ελ. Συναγερμού και θα ιδρύσει δικό του κόμμα, με το οποίο θα πολιτευτεί έως και την εγκαθίδρυση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967).

Δ. Α. σε ένα ενιαίο ψηφοδέλτιο, έθετε τις προϋποθέσεις για τον υποσκελισμό της Αριστεράς αλλά και για την αμφισβήτηση της παραμονής της Ε. Ρ. Ε. στην κυβέρνηση.

Οι εκλογές του 1961 θα διεξαχθούν μέσα σε ένα όργιο καταγγελιών, των αντιπολιτευόμενων την κυβέρνηση κομμάτων, για βία και νοθεία.

Στις εκλογές του 1961, η Ε.Ρ.Ε. συγκέντρωσε ποσοστό 50,81% (176 έδρες), η Ε. Κ. – Κόμμα Προοδευτικών 33,65% (100 έδρες) και το ΠΑΜΕ (Ε.Δ.Α. και συνεργαζόμενοι) 14,62% (24 έδρες).

Η Ε. Κ. μετά τις εκλογές μέσα από τις στομφώδεις δηλώσεις του αρχηγού της Γ. Παπανδρέου θα κηρύξει ανένδοτο αγώνα εναντίον «του κομματικού και αστυνομικού κράτους της Δεξιάς».

Οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες της διετίας 1961 – 1963 αλλά και η συνεχώς αυξανόμενη εμπλοκή των παρακρατικών μηχανισμών στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, με αποκορύφωμα τη δολοφονία του βουλευτή της Ε. Δ. Α. Γρ. Λαμπράκη (Μάιος 1963) από παρακρατικούς, με την ανοχή των αστυνομικών δυνάμεων, σε ανοιχτή συγκέντρωση ειρηνιστικών οργανώσεων στη Θεσσαλονίκη, θα οδηγήσουν στην πτώση της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε.

Η επί έντεκα χρόνια κυριαρχία της συντηρητικής παράταξης θα διακοπεί (ύστερα από έντονες πολιτικές διεργασίες και ανακατατάξεις στο πολιτικό σκηνικό της χώρας και στο εκλογικό σώμα, που έχουν να κάνουν, όπως είδαμε, με την άνοδο των ενωμένων δυνάμεων του φιλελεύθερου κεντρώου χώρου – ίδρυση της Ένωσης Κέντρου στα 1961, Ανένδοτος Αγώνας κ.λπ. – αλλά και την ένταση των διεκδικητικών αγώνων του λαϊκού κινήματος της εποχής για πολιτικές και κοινωνικές ελευθερίες και καλύτερους όρους ζωής – κινήματα του 114 και του 15% προίκα στη Δημόσια Παιδεία) στα 1963.

Οι εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963 έδωσαν στο κόμμα της Ε. Κ. την πρώτη θέση με 42% των ψήφων και στο κόμμα της Ε.Ρ.Ε. τη δεύτερη θέση.

Χωρίς τη δυνατότητα αυτοδυναμίας στη Βουλή, η κυβέρνηση της Ε. Κ. θα προσφύγει λίγους μήνες αργότερα σε νέες εκλογές (16 Φεβρουαρίου 1964) στις οποίες

Η συνεργασία του με τους δικτάτορες και η ανάθεση της πρωθυπουργίας σ' αυτόν, στα πλαίσια των προσπαθειών φιλελευθεροποίησης του δικτατορικού καθεστώτος στα 1973 θα σφραγίσουν το πολιτικό του μέλλον.

θα εξασφαλίσει απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, σχηματίζοντας για δεύτερη φορά κυβέρνηση με Πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου.[120]

«Η κυβέρνηση της Ε. Κ. γεννούσε την ελπίδα ότι η Ελλάδα θα ξανάβρισκε μια κανονική πολιτική και κοινωνική ζωή…..Την ελπίδα αυτή δικαιολογούσαν οι δοκιμές της κυβέρνησης να ασκήσει μια κοινωνική πολιτική ανακατανέμοντας το εθνικό εισόδημα, να αναθεωρήσει προς όφελος της Ελλάδας τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί στα ξένα κεφάλαια, να προγραμματίσει, ύστερα από επιστημονική μελέτη, την οικονομία της οποίας εντεινόταν ο ρυθμός ανάπτυξης (ποσοστό αύξησης 8% στα 1965) και οι δομές της έτειναν να ισορροπήσουν (για πρώτη φορά η αξία της βιομηχανικής παραγωγής υπερβαίνει την αντίστοιχη της γεωργίας), να εκσυγχρονίσει και να εκδημοκρατίσει τη δημόσια εκπαίδευση και κυρίως να φιλελευθεροποιήσει το πολίτευμα (προσπάθεια να εκδημοκρατίσει το συνδικαλιστικό κίνημα, να προστατεύσει τις ατομικές ελευθερίες, να αμβλύνει τα έκτακτα μέτρα).[121]

Αξίζει όμως στο σημείο αυτό να γίνει αναφορά για τις εξελίξεις στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων της χώρας και της θέσης της στη διεθνή πολιτική σκηνή. Στο βαθμό που οι Αμερικανοί επικυρίαρχοι της χώρας εγκαινίασαν μια διεθνή στρατηγική σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα ετέθη στο κέντρο των διεθνών αντιπαραθέσεων του ψυχρού πολέμου με κίνδυνο να εμπλακεί σε έναν καταστροφικό πόλεμο, την υποχρέωναν σε μόνιμες προστριβές με τους βόρειους γείτονές της, αφαιρώντας της κάθε δυνατότητα εθνικής ανεξαρτησίας και δημιουργώντας καθεστώς πολιτικής πόλωσης στο εσωτερικό της. Σύμφωνα με μελέτη που εκπόνησε το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας των Η. Π. Α., η Ελλάδα απειλούνταν από τρεις παράγοντες: το Κ.Κ.Ε., τους

---

[120] Στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963, η Ε. Κ. έλαβε ποσοστό 42,04% (138 έδρες), η Ε.Ρ.Ε. 39,37% (132 έδρες), η Ε. Δ. Α. 14,34% (28 έδρες) και το Κόμμα των Προοδευτικών 3,73% (2 έδρες). Τα συγκεντρωτικά αποτελέσματα των εκλογών της 16ης Φεβρουαρίου 1964 ήταν: Ε. Κ. 52,72% (171 έδρες), Ε. Ρ. Ε. (σε συνεργασία με το Κόμμα των Προοδευτικών) 35,26% (107 έδρες), Ε. Δ. Α. 11,80% (22 έδρες). Τα στοιχεία για τα εκλογικά αποτελέσματα από: Γ. Γιανουλόπουλος , *Ο Μεταπολεμικός Κόσμος (Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία 1945 – 1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992.

[121] Ν. Γ. Σβορώνος, *ό. π.*, σελ. 149

Βόρειους Γείτονες και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Δεν έπρεπε κανείς από αυτούς να αποκτήσει οποιοδήποτε έλεγχο στην Ελλάδα. Για αυτό χρειαζόταν, εκτός των στρατιωτικών μέσων, να υποστηριχθεί η εφαρμογή «υγιών» πολιτικών και κοινωνικών ιδεών από τις φίλα προσκείμενες στις Η.Π.Α. πολιτικές δυνάμεις, ώστε να αποτραπεί η επιβολή του κομμουνισμού, να υπάρξει άμεση επίβλεψη των πολιτικών και συνταγματικών διαδικασιών και να προστατευτούν μόνο οι συμβατές με την κρατική ασφάλεια πολιτικές ελευθερίες.[122]

Όπως είναι ευνόητο, οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της περιόδου 1949 – 1963 έχουν άμεσες συνέπειες και στην ελληνική εκπαίδευση, τόσο σε επίπεδο εκπαιδευτικής πολιτικής όσο και σε επίπεδο καθημερινής λειτουργίας. Ιδιαίτερα οι συνέπειες των γεγονότων της δικτατορίας Μεταξά (1936 – 1941), του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου (1939 – 1945) της ξένης κατοχής της χώρας (1941 – 1944) και του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946 – 1949) είχαν καταστροφικές συνέπειες για την ελληνική εκπαίδευση.

Στην Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 1950 η οικτρή κατάσταση της συντριπτικής πλειοψηφίας των νέων της εποχής και των οικογενειών τους τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο κοινωνικών δικαιωμάτων επιτεινόταν από τη στέρηση του εκπαιδευτικού δικαιώματος λόγω της ουσιαστικής απουσίας ύπαρξης ενός ολοκληρωμένου και δωρεάν παρεχόμενου Δημόσιου Εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο θα απαντούσε στοιχειωδώς στις ανάγκες της κοινωνίας και των νέων ανθρώπων ιδιαίτερα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα 3/5 της χώρας δεν διέθεταν καθόλου εκπαιδευτική υποδομή, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες των μαθητών ακόμα και στο επίπεδο της στοιχειώδους εκπαίδευσης, αφού δεν υπήρχαν ούτε δάσκαλοι, ούτε καθηγητές, ούτε αίθουσες διδασκαλίας, ενώ το ίδιο το κράτος αναγνώριζε ότι, χωρίς ίδιες (ατομικές) οικονομικές πηγές ήταν αδιανόητες οι σπουδές. Με μια μέση αναλογία ενός δασκάλου – καθηγητή για περισσότερους από 90 μαθητές, και με μισθό που εξασφάλιζε στους εκπαιδευτικούς μόνο την απαιτούμενη τροφή για τη συντήρησή τους, τα σχολεία λειτουργούσαν με επιστρατευμένους συνταξιούχους εκπ/κούς, τη στιγμή που πάνω από 3.000 εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων βρίσκονταν εκτός υπηρεσίας – σε χώρους εκτόπισης. Μάλιστα, έναντι τόσο εκτεταμένων αναγκών, η

[122] Μ. Λυμπεράτος, *«Μετά τον Εμφύλιο»,* Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015, σελ.204 – 205

αμερικανική βοήθεια είχε αποφέρει μόνο τη δημιουργία 956 νέων σχολικών αιθουσών, ενώ περίπου 3.800 είχαν στοιχειωδώς επισκευαστεί, παρότι αυτό είχε αρκούντως διαφημιστεί.[123]

Επιπλέον η μέση εκπαίδευση αλλά κυρίως το Πανεπιστήμιο ήταν απρόσιτα για τη συντριπτική πλειοψηφία των νέων της εποχής (χαρακτηριστικά στην Ιατρική στα 1952 στις εισαγωγικές εξετάσεις έδωσαν μόνο 300, στη Νομική 1000, στη Φιλοσοφική 650). Στη Μέση Εκπ/ση στη Νίκαια, σε έναν πληθυσμό 80.000 κατοίκων, υπήρχε μόνο ένα Γυμνάσιο, ενώ στο Κερατσίνι με 60.000 πληθυσμό κανένα. Αυτό αποτυπώνεται και στους αντίστοιχους στατιστικούς δείκτες της εποχής (στα 1951 στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας ανώτατη παιδεία είχε το 3,2%, μέση εκπ/ση το 9,4%, ενώ οι απόφοιτοι Δημοτικού και αγράμματοι έφταναν το 87,4%).[124]

Επιπλέον εκατοντάδες σπουδαστές ήταν εκτοπισμένοι, ενώ τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων καθιστούσαν απροσπέλαστη την ανώτατη εκπαίδευση για μεγάλο τμήμα νέων.

Την ίδια στιγμή σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες εξαιτίας των απαιτήσεων της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας, ο ακραίος εθνοκεντρισμός και η αρχαιολατρία αποτελούσαν το βασικό μηχανισμό αναπαραγωγής της γνώσης αποκλείοντας χιλιάδες αριστερούς νέους. Οποιαδήποτε κριτική για το περιεχόμενο της επέσυρε την απειλή ποινικοποίησης και αποβολής από τα σχολεία και τις πανεπιστημιακές σχολές, ενώ επιστημονικοί σύλλογοι, αναγνωρισμένοι από το κράτος, σφραγίζονταν από την αστυνομία για αντεθνική προπαγάνδα. Επιπλέον υπήρχε και το πρόβλημα της υποχρεωτικής στράτευσης των φοιτητών (ένας νέος που βρισκόταν στο 1ο ή στο 2ο έτος των σπουδών του έπρεπε να διακόψει για να στρατευθεί, αφού αναβολές δίνονταν μόνο σε τελειόφοιτους και σε περιορισμένο αριθμό, με αποτέλεσμα μετά από τριετή στρατιωτική υπηρεσία η πρόσκτηση του πτυχίου να καθυστερεί ανάλογα ή και να ματαιώνεται δημιουργώντας συνθήκες ακατάσχετης οικονομικής αιμορραγίας για τους νέους και τις οικογένειές τους, με δεδομένο ότι δεν υπήρχε ούτε καν η έννοια της Δημόσιας Δωρεάν Εκπ/σης την εποχή εκείνη). Επομένως, όπως ήταν φυσικό το δικαίωμα στην παροχή Δημόσιας – Δωρεάν Εκπ/σης σε όλες τις βαθμίδες κατέληξε, λίγα χρόνια μετά να αναχθεί στον άξονα αναφοράς των εκπαιδευτικών και νεανικών

[123] Μ. Λυμπεράτος, *«Μετά τον Εμφύλιο»,* Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015, σελ. 100

[124] Μ. Λυμπεράτος, *ό. π.*, σελ.101

κινητοποιήσεων της περιόδου αποτελώντας την προμετωπίδα της ανασύνταξης ολόκληρου του κοινωνικού κινήματος της χώρας.[125]

Αξίζει όμως να δούμε, σε μια σύντομη ιστορική αναδρομή, τις προσπάθειες που είχαν καταβληθεί από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και ιδιαίτερα από τις αρχές του 20ου αιώνα ως τα 1949 αναφορικά με το θέμα της οργάνωσης και λειτουργίας της εκπαίδευσης στο νεότερο ελληνικό κράτος.

Ενότητα 2η

Η Ελληνική εκπαίδευση από τις αρχές της σύστασης του νέου ελληνικού κράτους

2.1 Η Ελληνική εκπαίδευση την περίοδο 1830 – 1900

Η Ελλάδα αποκτώντας την πολιτική ανεξαρτησία της, με την εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση του 1821, ευθύς αμέσως αρχίζει να εφαρμόζει εκπαιδευτικές πολιτικές στην απελευθερωμένη από τους Οθωμανούς χώρα, έχοντας επηρεαστεί από τις ιδέες του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, όπως αυτές εκφράστηκαν μέσα από το κίνημα του νεοελληνικού διαφωτισμού. Ήδη την περίοδο της ελληνικής επανάστασης, σύμφωνα με τον Κώστα Λάππα, για τις ελληνικές επαναστατικές κυβερνήσεις: « Η εκπαίδευση και γενικότερα η παιδεία ήταν μεταξύ των βασικών προϋποθέσεων για την εθνική αναγέννηση. Μέσω της Παιδείας, το ελληνικό έθνος, που έκανε τα πρώτα βήματα προς την πολιτική ανεξαρτησία του, θα καταπολεμούσε την αμάθεια και τη «βαρβαρότητα» που του είχε επιβάλει η πολύχρονη δουλεία, θα κατοχύρωνε την ανεξαρτησία του και θα αναδεικνυόταν αντάξιο των προγόνων του και των προσδοκιών της «πεφωτισμένης Ευρώπης». Η παιδεία, τα φώτα, η φιλοσοφία, οι επιστήμες, και μάλιστα η «επιστήμη της πολιτικής», αποτελούσαν τα απαραίτητα εργαλεία για την οργάνωση και στερέωση ενός ευνομούμενου, πολιτισμένου κράτους».[126]

---

[125] Μ. Λυμπεράτος, *ό. π.*, σελ. 102

[126] Λάππας Κ., *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα,* Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2004, σελ. 34

Στο πλαίσιο αυτό, κύριοι στόχοι της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής, από τις πρώτες μέρες της ανεξαρτησίας του νέου ελληνικού κράτους ως τις μέρες μας, θα αποτελέσουν η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού μεταξύ των Ελλήνων, η κάλυψη της απόστασης (χάσματος) που χωρίζει την Ελλάδα από την Ευρωπαϊκή εκπαιδευτική πραγματικότητα, ως συνέπεια της μακραίωνης Οθωμανικής κατάκτησης των Ελληνικών χωρών, αλλά και η ανάπτυξη «εθνικής» συνείδησης στους μετέχοντες της ελληνικής παιδείας, ως απαραίτητο συμπλήρωμα των προσπαθειών του νέου ελληνικού κράτους για επέκταση και «εθνική» ολοκλήρωση. Από τις πρώτες στιγμές της πρώιμης συγκρότησης του νεότερου ελληνισμού σε έθνος – κράτος προβλέπεται και καταγράφεται στα συνταγματικά κείμενα της ελληνικής επανάστασης η καθιέρωση της καθολικής Δημόσιας & δωρεάν εκπαίδευσης για όλους άρρενες και θήλεις (τουλάχιστο στην πρώτη βαθμίδα), ως επήρεια των ιδεολογικών προταγμάτων του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού αλλά και της διδασκαλίας και των παραινέσεων του Αδ. Κοραή στους επαναστατημένους Έλληνες. Άλλωστε την εκλαΐκευση και εφαρμογή των ιδεών αυτών αναλαμβάνουν φιλελεύθεροι διανοούμενοι και πολιτικοί του κοραϊκού κύκλου, όπως ο Θεόκλητος Φαρμακίδης, ο Γρηγόριος Κωνσταντάς και ο Άνθιμος Γαζής, οι οποίοι συμμετέχουν από διάφορες θέσεις στον σχεδιασμό της εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού κράτους.[127] Οι Έλληνες οραματίζονται για το ελεύθερο κράτος τους ένα εκπαιδευτικό σύστημα κλιμακωμένο σε τρεις βαθμίδες με υπεύθυνο στην κυβέρνηση έναν ειδικά ορισμένο υπουργό. Το δικαίωμα στη μόρφωση θα είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο και η εκπαίδευση θα αποβλέπει στη διαμόρφωση ελεύθερων πολιτών, που θα έχουν συνείδηση τόσο των καθηκόντων όσο και των δικαιωμάτων τους.[128]

Οι πρώτες προσπάθειες του κυβερνήτη της Ελλάδας Ι. Καποδίστρια για τη δημιουργία εκπαιδευτικού συστήματος στην καθημαγμένη από τον 10χρονο απελευθερωτικό πόλεμο χώρα, καθορίζονται από την απόλυτη έλλειψη οικονομικών πόρων, υποδομών και εκπαιδευτικού προσωπικού.

---

[127] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 34

[128] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας),* Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1987, τόμος Α΄, τεκμ.2, σελ.5

Οι φιλότιμες και αξιοθαύμαστες προσπάθειες του κυβερνήτη Καποδίστρια για την εκπαιδευτική ανέλιξη της χώρας (ίδρυση σχολείων στοιχειώδους εκπ/σης, εισαγωγή της αλληλοδιδακτικής μεθόδου,[129] ώστε να αντιμετωπιστεί η έλλειψη δασκάλων, ίδρυση ορφανοτροφείου, για τα ορφανά του πολέμου της ανεξαρτησίας στην Αίγινα με ενσωματωμένη - στο ορφανοτροφείο - σχολή εκπαίδευσης δασκάλων, για την αντιμετώπιση της έλλειψης εκπαιδευτικού προσωπικού, ίδρυση της στρατιωτικής σχολής των Ευελπίδων και ίδρυση αγροτικής σχολής στην Τύρινθα), θα διακοπούν με τη δολοφονία του στα 1831.

Η διάδοχη πολιτική κατάσταση (Βασιλιάς Όθωνας – Βαυαροκρατία) με την εισαγωγή εκπαιδευτικών θεσμών από τη Βαυαρία, θα καθορίσει τη λειτουργία και την εξέλιξη του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με τις επιλογές της ως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Μέσα σε μια πενταετία, από το 1833 ως το 1837, η Αντιβασιλεία, σε συνεργασία με τις ελληνικές πολιτικές αρχές και με έλληνες διανοούμενους, θα θέσει τις βάσεις ενός ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού συτήματος και θα διαμορφώσει το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί η νεοελληνική εκπαίδευση για πολλές δεκαετίες.[130] Ουσιαστικά ανάμεσα στα 1833 – 1837 θα διαμορφωθούν όχι μόνο τα θεωρητικά πλαίσια αλλά και τα πρακτικά μέσα που θα χαρακτηρίζουν τη νεοελληνική εκπαίδευση ως τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Με νόμους που θεμελιώθηκαν ανάμεσα στα 1834 – 1836, η αντιβασιλεία με υπεύθυνο για την εκπαίδευση τον V. Maurer θα εγκαθιδρύσει το εξής σχολικό οικοδόμημα: Ένα τετράχρονο δημοτικό σχολείο, ένα τρίχρονο Ελληνικό σχολείο και ένα τετράχρονο Γυμνάσιο…η υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση έπρεπε να ανέρχεται σε επτά χρόνια, χωρίς να εφαρμοστεί ποτέ η διάταξη αυτή του νόμου. Με νόμο του

[129] Η αλληλοδιδακτική μέθοδος ήταν ιδανική για χώρες που δε διέθεταν επαρκή εκπαιδευτικό προσωπικό, αφού οι μεγαλύτεροι και καλύτεροι στις επιδόσεις μαθητές (οι πρωτόσχολοι) αναλάμβαναν τη διδασκαλία των μικρότερων μαθητών. Τις αρχές της αλληλοδιδακτικής μεθόδου τις κατέγραψε σε ειδικό εγχειρίδιο ο Γάλλος παιδαγωγός Sarazin και υιοθετήθηκαν και από την εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια αλλά και από την Βαυαρική αντιβασιλεία που ακολούθησε.

[130] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 41

1837 ιδρύεται το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σύμφωνα με τον Κ. Λάππα: « Τα μέτρα αυτά της Αντιβασιλείας αποτελούσαν μέρος μιας ευρύτερης προσπάθειας για τη θεσμική ανασυγκρότηση και τον εκσυγχρονισμό του κράτους με βάση τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα. Ειδικά στον εκπαιδευτικό τομέα, φιλοδοξία των Βαυαρών ήταν να δημιουργήσουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα εκπαίδευσης (με κατώτερη μέση και ανώτερη βαθμίδα), που θα ακολουθούσε ως προς την εσωτερική του διάρθρωση γερμανικά πρότυπα. Αυτό συνάγεται εύκολα από το είδος των σχολείων που προεξαγγέλλονται, καθώς και από τις ονομασίες τους, που δεν είναι παρά μεταφράσεις ή προσαρμογές στα ελληνικά αντίστοιχων γερμανικών όρων».[131]

Ως μέθοδος διδασκαλίας οριζόταν με βάση το νόμο η αλληλοδιδακτική και η επίσημη γλώσσα διδασκαλίας των μαθητών ήταν η αρχαία ελληνική, με ότι αυτό συνεπαγόταν για τα παιδιά του σχολείου (με δεδομένο ότι άλλη γλώσσα μιλούσαν τα παιδιά στο σπίτι τους – τη νεοελληνική – και άλλη διδάσκονταν στο σχολείο).

Η ευθύνη της ίδρυσης και λειτουργίας των Δημοτικών Σχολείων ανετέθη στους Δήμους (οι οποίοι από έλλειψη οικονομικών πόρων παραμελούσαν ενίοτε την υποχρέωση τους αυτή), με αποτέλεσμα η μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών να μένει μακριά από το σχολείο. Το γεγονός αυτό θα παίξει ιδιαίτερα αρνητικό ρόλο στην ίδρυση και επέκταση του σχολικού δικτύου της στοιχειώδους εκπαίδευσης (Δημοτικά Σχολεία) ως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Το εκπαιδευτικό σύστημα είχε απόλυτα συγκεντρωτική δομή μιας και όλες οι εξουσίες πήγαζαν από το Υπουργείο Παιδείας.

Η Μέση εκπαίδευση, δηλ. Ελληνικά σχολεία και Γυμνάσια, προβλεπόταν να λειτουργεί με δαπάνες του κράτους. Ποιος, όμως μπορούσε να φτάσει ως εκεί δηλ. ως το Γυμνάσιο, αφού η υποχρεωτική εφτάχρονη φοίτηση στο Δημοτικό και Ελληνικό σχολείο βάραινε αποκλειστικά τους γονείς σε μια χώρα που το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της ήταν αγροτικός και αντιμετώπιζε τραγικές δυσκολίες ακόμα και για την επιβίωση του; Επιπρόσθετα, στον κανονισμό λειτουργίας του 1836 για τα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης, παρότι η μέση εκπαίδευση διακρίνεται σε δύο βαθμίδες (Ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο), η διάκριση αυτή είναι σχετική, καθώς το Ελληνικό σχολείο στην πραγματικότητα δεν είναι παρά ένα προκαταρτικό στάδιο για την είσοδο στο

[131] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 42

Γυμνάσιο. Η εξάρτηση του Ελληνικού σχολείου από το Γυμνάσιο δηλώνεται σαφώς στο άρθρο 2 του Κανονισμού του 1836 όπου αναφέρεται ξεκάθαρα ότι «πρώτιστος σκοπός των ελληνικών σχολείων είναι να προετοιμάζουν δια τα γυμνάσια, και κατ' αυτόν συμμορφούται το αντικείμενον, η έκτασις, και ο τρόπος της διδασκαλίας…».[132] Ουσιαστικά το Ελληνικό σχολείο δεν ήταν παρά ο προθάλαμος του Γυμνασίου, χωρίς να είναι αυτονομημένο από το Γυμνάσιο και μαζί με το τετράχρονο Δημοτικό Σχολείο, με το οποίο αποτελούσε μια ενότητα, δεν μπορούσαν να προσφέρουν στους νέους μια αυτοτελή μόρφωση, γενική και επαγγελματική. Με τις ρυθμίσεις και τους νόμους της περιόδου 1833 – 1837 δημιουργείται ανάμεσα στο Ελληνικό σχολείο και στο Γυμνάσιο μια σχέση συγκοινωνούντων δοχείων, ενώ μια ανάλογη σχέση υπάρχει μεταξύ Γυμνασίου και Πανεπιστημίου, αφού ένας από τους βασικούς σκοπούς του πρώτου ήταν « η προπαρασκευή των μαθητών όσοι μέλλουν να σπουδάσωσιν ανωτέρας επιστήμας εις το πανεπιστήμιον». Θα πρέπει να σημειωθεί ωστόσο ότι η μονόδρομη αυτή κατεύθυνση, που καθιερώθηκε και στην πράξη, δεν οφείλεται μόνο στον κανονισμό του 1836 αλλά και σε άλλες αιτίες, όπως η έλλειψη μεταγενέστερων διορθωτικών παρεμβάσεων και προσαρμογών που θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις αρχικές επιλογές, καθώς και η απουσία σχεδόν μιας παράλληλης επαγγελματικού τύπου εκπαίδευσης.[133]

Το πνεύμα της εκπαιδευτικής πολιτικής του Βασιλείου της Ελλάδας ήταν μακριά από τις ανάγκες του ελληνικού λαού σε αντίθεση με την εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια που γύρευε ν' απαντήσει στις άμεσες ανάγκες του λαού για εκπαίδευση, η οποία θα ήταν σε θέση να τον βοηθήσει στον καθημερινό του αγώνα για επιβίωση στα πρώτα δύσκολα χρόνια της ανεξαρτησίας.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής εκπαίδευσης κατά το 19ο αιώνα (αλλά και αργότερα) είναι: α) «Η επιστροφή στο παρελθόν, μια τάση για την αναβίωση της κλασσικής εποχής» και β) Η μίμηση ξένων προτύπων. Και οι δύο αυτές τάσεις

[132] Λάππας Κ., *ό. π.*,σελ. 54

[133] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 54 – 55

συνέβαλαν τόσο στην καθυστέρηση της ελληνικής εκπαίδευσης όσο και στην κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση της Ελλάδας.[134]

Παρά τις νομοθετικές ρυθμίσεις περί δωρεάν και υποχρεωτικής παιδείας το ελληνικό κράτος έφτασε το 1895 (61 χρόνια μετά το νομοθετικό διάταγμα του 1834) να έχει πετύχει τη φοίτηση στο σχολείο μόλις των μισών παιδιών που βρίσκονταν σε σχολική ηλικία (53% των παιδιών).[135] Αντίστοιχα χαμηλά ήταν και τα ποσοστά φοίτησης των μαθητών στο Ελληνικό σχολείο και στο Γυμνάσιο (μέση εκπαίδευση) όπου ενδεικτικά στα 1868 έχουμε σε ολόκληρη τη χώρα 123 Ελληνικά σχολεία με 6.675 μαθητές και 16 γυμνάσια με 1.908 μαθητές.[136] Τα παραπάνω στοιχεία για τις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης αν τα δούμε συγκριτικά με τον αριθμό των πρωτοεγγραφέντων φοιτητών στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας κατά το ακαδημαϊκό έτος 1874 – 1875 (σύνολο πρωτοεγγραφέντων φοιτητών 361) και τον αριθμό των διπλωματούχων του ίδιου έτους (σύνολο διπλωματούχων 140) μπορούμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα για το μέγεθος της διαρροής συνολικά και στις τρεις βαθμίδες.[137] Ακόμα χειρότερη ήταν η κατάσταση σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση των γυναικών, αφού το 1870 ο αναλφαβητισμός των γυναικών στο ελληνικό κράτος ξεπερνούσε το 93%. Ουσιαστικά το κράτος είχε αποσυρθεί από το χώρο της εκπαίδευσης των γυναικών αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στη διαμόρφωσή της σε επίπεδο μέσης εκπαίδευσης (ιδιωτικά παρθεναγωγεία).

---

[134] Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 – 1986),* Παπαδήμας, Αθήνα, 1986 σελ. 60

[135] D. Dendrinou – Antonakaki, *Greek education,* New York 1995, σ. 22

[136] Μωραΐτης Δημ., *Ιστορία της Παιδαγωγικής,* εκδ. 3η, Αθήναι 1953, σ. 290, όπως καταγράφεται στο Χ. Κάτσικας & Κ.Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελ. Εκπ/σης – Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007,* Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 52

[137] Δες σχετικά για τα πλήρη στοιχεία της φοίτησης των μαθητών στα σχολεία του ελληνικού κράτους της περιόδου 1834 – 1895 στο Χ. Κάτσικας & Κ.Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελ. Εκπ/σης – Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007,* Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 50, 51,52

Τέλος, στη μέση εκπαίδευση (ελληνικό σχολείο και Γυμνάσιο) ελλείπει εντελώς ο συγκεντρωτικός διοικητικός έλεγχος από την πλευρά του Υπουργείου Παιδείας, αφού « …το Υπουργείο….ηρκείτο εις την αποστολήν, εγκυκλίων, αι οποίαι φιλογογικήν μόνον αξίαν είχον, διότι ουδέποτε εφηρμόζοντο, ούτ' αν εφηρμόζοντο θα επέφερον ουσιώδη τινά βελτίωση».[138]

Την περίοδο αυτή διαμορφώθηκε ο μονοδιάστατος προσανατολισμός της εκπαίδευσης στις κλασικές σπουδές και εδραιώθηκε η προγονοπληξία με την επιβολή της αρχαιομάθειας και της αρχαΐζουσας και την περιφρόνηση της γλώσσας του λαού.[139] Ο κλασικός προσανατολισμός και η χρήση στην εκπαίδευση μια γλώσσας που δεν χρησιμοποιούνταν από το λαό είχαν καθοριστικές επιπτώσεις τόσο στη διαμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος όσο και στον προσανατολισμό της αντιπολίτευσης και της κριτικής του. Σε αυτά τα σημεία συσπειρώθηκαν όσοι αγωνίστηκαν για εκπαιδευτικές αλλαγές. Στη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα ελάχιστοι ήταν όσοι εξέφραζαν την ανάγκη της σύνδεσης του εκπαιδευτικού συστήματος με την κοινωνία και τις ανάγκες της. Ο Νεόφυτος Βάμβας από το 1823 είχε τονίσει την ανάγκη χρήσης δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση.[140]

Οι επιλογές της Οθωνικής περιόδου, όσο αφορά τη διαίρεση των σχολείων θα παραμείνουν αμετάβλητες όλο το 19ο αιώνα και ως τις αρχές του 20ου αιώνα και μόλις το 1929 θα μεταβληθούν με την καθιέρωση του 6/τάξιου Δημοτικού Σχολείου και του 6/τάξιου Γυμνασίου.

Η αλλαγή των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών στην Ελλάδα και η άνοδος της αστικής τάξης θα επηρεάσουν και την εκπαίδευση κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, αλλά ιδιαίτερα από τις αρχές του 20ου αιώνα και έπειτα.

Η ανάπτυξη του γλωσσικού κινήματος του Δημοτικισμού και ο ανταγωνισμός γύρω από το ζήτημα της γλώσσας που έπρεπε να μιλούν και να διδάσκονται στα σχολεία οι νεοέλληνες θα έχει καθοριστική σημασία και για τις εκπαιδευτικές επιλογές τους. Η γλώσσα αποτελούσε βέβαια ένα εξωτερικό

---

[138] Λέφας Χ., *Ιστορία της εκπαιδεύσεως,* Εκδόσεις Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1942, σ.12

[139] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελ. Εκπ/σης – Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007,* Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 53

[140] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Α΄ τεκμ.4, σελ. 8 – 10

χαρακτηριστικό της εκπαίδευσης αλλά πέρα απ' αυτό, με τις διάφορες γλωσσικές μορφές οι υποστηρικτές αυτών σύνδεσαν και διαφορετικές απόψεις σχετικά με την εσωτερική μορφή της εκπαίδευσης, δηλ. τους σκοπούς, τους στόχους, τα προγράμματα αυτής κ.ά.[141]

Κάτω από αυτές τις συνθήκες στην Ελλάδα η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση αποτελεί αίτημα των καιρών ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα. [142]

Όμως κάθε φορά που διαγραφόταν μια προσπάθεια για την επιβολή μιας τέτοιας αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (σε όλη τη διάρκεια της χρονικής περιόδου 1899 – 1974) η μεταρρύθμιση τελικά είτε δε γινόταν ή αν θεσμοθετούνταν με νόμο κατέληγε σύντομα να αναιρεθεί.

«Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε είναι εκείνη η εκπαιδευτική αλλαγή η οποία στηρίζεται στην αρχή του δικαιώματος όλων για μόρφωση, στην αρχή δηλαδή που λέει ότι η Παιδεία πρέπει να είναι όχι το προνόμιο μερικών κοινωνικών ομάδων, αλλά δικαίωμα αναφαίρετο όλων των πολιτών, ανεξάρτητα από την προέλευση και τις οικονομικές τους δραστηριότητες».[143]

Η έλλειψη ίσων ευκαιριών για μόρφωση μέχρι και σήμερα ακόμη είναι γνώρισμα της ελληνικής εκπαίδευσης. Πριν το 1970 ήταν ακόμη πιο σοβαρό το πρόβλημα αυτό με αποτέλεσμα πολλοί αξιόλογοι Έλληνες που θα μπορούσαν να διακριθούν σε επιστημονικούς αλλά και σε άλλους τομείς του πνεύματος, της τέχνης και της πολιτικής, δεν είχαν τις ευκαιρίες παραπέρα μόρφωσής τους.

«Ακόμα δεν έγινε η μεταρρύθμιση εκείνη που στρέφει το σχολείο προς τις θετικές επιστήμες, που προσαρμόζει το σχολείο – με τη δημιουργία τεχνικού κλάδου – στις οικονομικές ανάγκες της κοινωνίας και τέλος η αλλαγή εκείνη που στηρίζει το περιεχόμενο της διδασκαλίας στην αντικειμενικότητα και την κοινωνική λειτουργία των γνώσεων».[144]

---

[141] Ευαγγελλόπουλος Σπ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπ/σης (οργάνωση και διοίκηση της εκπ/σης),* Δανιάς, Αθήνα 1987, Τεύχος Β΄ σελ. 11

[142] Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι (Άγονοι Αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο),* Κέδρος, Αθήνα, 1977 σελ. 156

[143] Φραγκουδάκη Άννα, *ό. π.*, σελ. 11 – 12

[144] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.*, σελ. 12

Μέσα στο πλαίσιο αυτό και μετά τον ταπεινωτικό για την Ελλάδα πόλεμο του 1897, θα αρχίσουν οι προσπάθειες για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με την υποβολή στα 1899, από τον υπουργό Παιδείας της κυβέρνησης Θεοτόκη (Α. Ευταξία), σειράς νομοσχεδίων με τα οποία θα επιχειρηθεί η γενίκευση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (που προβλεπόταν 7/χρονη και υποχρεωτική για όλους), η κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στο Δημοτικό Σχολείο και η αντικατάστασή τους από την καθαρεύουσα, η βελτίωση της παιδαγωγικής κατάρτισης του διδακτικού προσωπικού της Μέσης εκπ/σης.

Τα νομοσχέδια – Ευταξία αποτελούν μια από τις πρώτες και πιο γενναίες απόπειρες μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού μας συστήματος, με την οποία ξεκινάει ο 20^{ος} αιώνας για την εκπαιδευτική πολιτική της χώρας και ο Αθ. Ευταξίας κατέχει αναμφισβήτητα τη θέση του εισηγητή της πρώτης αστικής μεταρρύθμισης, αφού με αυτήν διατυπώνεται μια ολοκληρωμένη αντίληψη για το σχολείο και τη σχέση του με την κοινωνία. Πάνω στη βάση της διάρθρωσης της κοινωνίας σε τρεις τάξεις θα αναπτυχθεί ένα καλά οργανωμένο σχέδιο για την, κατ' αντιστοιχία, τριμερή οργάνωση της εκπαίδευσης. Μία εκπαιδευτική βαθμίδα για κάθε κοινωνική τάξη αυτός ήταν ο πυρήνας της επιδιωκόμενης μεταρρύθμισης αποβλέποντας στην ένταξη και φοίτηση των παιδιών των κατώτερων τάξεων έστω στη στοιχειώδη εκπαίδευση με μαζικούς όρους και υπό το πρίσμα της έντονης ταξικής διαστρωμάτωσης της ελληνικής κοινωνίας της εποχής.[145] Έκτοτε το γενικό σχήμα της τριμερούς ταξικής διαίρεσης θα εφαρμοστεί χωρίς τροποποιήσεις και στην ελληνική κοινωνία και θα χρησιμοποιηθεί για να θεμελιωθεί η αυστηρή αντιστοίχιση μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και εκπαιδευτικών βαθμίδων,[146] μέχρι την οριστική αμφισβήτησή του από το Ε. Α. Μ. και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της ΠΕΕΑ (κυβέρνησης του βουνού) στα 1944.

Αν και τα νομοσχέδια του 1899 είχαν ως στόχο την ανανέωση της ελληνικής εκπ/σης, μετά τον «ατυχή» πόλεμο του 1897, η κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από το Δημοτικό Σχολείο που πρότειναν καθώς και η προσπάθειά

---

[145] *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνας 2009, τόμος Α2, σ. 189 – 190

[146] *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα,* ό. π. τόμος Α2, σ. 202

για σύνταξη νέου οργανισμού λειτουργίας του πανεπιστημίου Αθηνών[147]σήκωσε θύελλα αντιδράσεων, εμπλέκοντας την τύχη των νομοσχεδίων με τους ολοένα αυξανόμενους ανταγωνισμούς και τριβές γύρω από το γλωσσικό ζήτημα, καταλήγοντας τελικά να αποσυρθούν, μετά από την παραίτηση του υπουργού Παιδείας (Α. Ευταξία) που τα είχε εισηγηθεί.[148]

2.2 Η Ελληνική εκπαίδευση στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα ή η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που δεν έγινε…….

Η πλήρης επικράτηση των αστικών φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων, μετά το κίνημα των αξιωματικών στο Γουδί το 1909, και η άνοδος στην εξουσία του Ελ. Βενιζέλου, καθώς και οι επιτυχείς προσπάθειες των Ελλήνων για «εθνική ολοκλήρωση» και επέκταση των ορίων της χώρας, θα θέσουν ξανά το αίτημα για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στα 1913.

---

[147] Σύμφωνα με τον Πρ. Παπαστράτη: «…η προσπάθεια για σύνταξη νέου οργανισμού λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών απηχούσε την άποψη του Αθ. Ευταξία ότι τελικός κριτής στη ρύθμιση των ζητημάτων του Πανεπιστημίου είναι η πολιτεία «δι' ενός υπευθύνου υπουργού αντί των νυν πολλών ανευθύνων καθηγητών». Η προσπάθειά του θα αποτύχει εξαιτίας των αντιδράσεων που συνάντησε από το Πανεπιστήμιο, την αντιπολίτευση,αλλά και από την απροθυμία του ίδιου του Πρωθυπουργού Γ. Θεοτόκη. Η στάση όμως αυτή του πολιτικού κόσμου εκφράζει ως ένα βαθμό και την απροθυμία, ή έστω αδράνεια, της ελληνικής κοινωνίας να ενστερνιστεί προς το παρόν την ανάγκη μια τέτοιας αλλαγής στο χώρο της εκπαίδευσης. Δες σχετικά στο Παπαστράτης Πρ., «Σχέσεις Πανεπιστημίου και Κράτους στις αρχές του 20ου αιώνα», Άρθρο στην *Εφ. ΑΥΓΗ, 21 – 6 – 2007* (βασισμένο στην ομότιτλη εισήγηση του Πρ. Παπαστράτη στο συνέδριο του Πανεπιστημίου Αθηνών:*«Πανεπιστήμιο και Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις»,* Αθήνα, 7 – 8 Ιουνίου 2007

[148] *Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 – 1986),* Παπαδήμας, Αθήνα, 1986 σελ. 256 – 258

Ήδη από το 1910 έχει ιδρυθεί ο Εκπαιδευτικός Όμιλος[149] και με το σύνταγμα του 1911 (άρθρο 107) έχει καθιερωθεί ως επίσημη γλώσσα του κράτους και της

[149] Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποτελεί την κορυφαία προσπάθεια των αστικών – φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων του γλωσσικού κινήματος του δημοτικισμού να καθορίσουν με το έργο τους (πνευματικό και εκπαιδευτικό) τα πράγματα της ελληνικής εκπαίδευσης. Ο όμιλος που είχε σαν ιδρυτικά του μέλη κορυφαίους εκπροσώπους της κοινωνικής, πνευματικής, επιστημονικής και πολιτικής ζωής της χώρας (Α. Δελμούζος, Μ. Τριανταφυλλίδης, Δ. Γληνός, Αλ. Παπαναστασίου κ.ά.) θα διαγράψει μεγαλειώδη και καθοριστική για τα ελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα πορεία ως τη διάσπασή του το 1927. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, την εποχή της δράσης του αλλά και μεταγενέστερα περιβλήθηκε με ιδιαίτερη αίγλη, θεωρήθηκε από φίλους και αντιπάλους ως ο πρωταγωνιστής των μεταρρυθμίσεων στην ελληνική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το πρόγραμμά του που δημοσιεύτηκε το 1915 η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής(νεοελληνική παράδοση, λαϊκά τραγούδια, παραμύθια, θρύλους, παροιμίες, ήθη και έθιμα του λαού, ζωντανή γλώσσα και δημιουργική λογοτεχνία). Ο Ε. Ο. εργάστηκε δυναμικά και προσπάθησε, με το περιοδικό «Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου», με διαλέξεις και άλλα μέσα να διαφωτίσει τους δασκάλους και την κοινωνία για την εκπαιδευτική αναμόρφωση, να εισάγει στα σχολεία τη δημοτική γλώσσα, νέα σχολικά και παιδικά βιβλία και νέες μεθόδους, καθώς και να μορφώσει «ζωντανούς ανθρώπους» καλύτερους από τη δική τους γενιά, όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Αλ. Δελμούζος. Στους κόλπους του ομίλου συγκεντρώνονταν και συνυπήρχαν άνθρωποι προερχόμενοι από διαφορετικά ιδεολογικά ρεύματα του δημοτικιστικού κινήματος γεγονός που θα αρχίσει σταδιακά να ξεκαθαρίζεται μετά το 1918 , έτος ίδρυσης του Σ.Ε.Κ.Ε. – πρόδρομος του Κ.Κ.Ε. και των ιδεολογικών και πολιτικών ανακατατάξεων που θα φέρει η Οκτωβριανή επανάσταση του 1917 στη Ρωσία), οδηγώντας στην διάσπαση του ομίλου το 1927. Από το 1927 τα μέλη του Ε.Ο. λειτουργούν σε δύο διαφορετικές παρατάξεις και το 1936 διαλύεται. Δες σχ. και στα: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμος Α2, σ. 233 – 239, Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.,* σελ. 13 αλλά και για περισσότερες πληροφορίες Δελμούζου Αλ., *Το κρυφό Σχολειό, 1908 – 1911,* Αθήνα 1950, Παπανούτσου Ε., *Αλέξανδρος Δελμούζος,* Αθήνα 1978, Ξηροτύρης Ι., *Αλέξανδρος Δελμούζος,* Θεσσαλονίκη 1972, Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι,* Κέδρος, Αθήνα 1977

εκπαίδευσης η καθαρεύουσα. Στο αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1911 κατοχυρώνεται συνταγματικά (άρθρο 16) η παροχή δωρεάν στοιχειώδους εκπαίδευσης, αλλά ο Ελ. Βενιζέλος θα αρνηθεί κατηγορηματικά την πρόταση για παροχή δωρεάν παιδείας και στις άλλες βαθμίδες, ενώ απαλοίφονται οι ενδείξεις των προηγούμενων συνταγμάτων που αφορούσαν την ευθύνη και ανάμειξη των Δήμων στη στοιχειώδη βαθμίδα,[150] χωρίς αυτό να ολοκληρωθεί πριν από το 1950.

2.2.1 Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις από το 1900 έως το 1929

Στις 21 Μαρτίου του 1911, ο υπουργός Παιδείας Απόστολος Αλεξανδρής αναπτύσσει στη Βουλή το «εκπαιδευτικόν πρόγραμμα» της κυβερνήσεως του Ελ. Βενιζέλου και ανακοινώνει την κατάθεση δεκαέξι νομοσχεδίων. Πέντε από τα νομοσχέδια αυτά που αναφέρονται σε θέματα του Πανεπιστημίου, τα κτήρια, τα διδακτικά βιβλία και τη σύσταση κεντρικού εποπτικού συμβουλίου για τη δημοτική εκπαίδευση, θα ψηφιστούν και θα αποτελέσουν νόμους του κράτους. Με τα πανεπιστημιακά νομοθετήματα (νόμοι ΓΩΚΓ΄ και ΓΩΚΕ΄ του 1911) εισάγεται ο πρώτος από την έναρξη λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, οριστικός «οργανισμός» του – μέχρι τότε εφαρμοζόταν, με ποικίλες προσθήκες, ο «προσωρινός» οργανισμός του Πανεπιστημίου του 1837 – ο οποίος και θα ισχύσει μέχρι το 1922. Οι πανεπιστημιακοί νόμοι που ψηφίστηκαν στη Βουλή, με τον «οργανισμό» τον οποίο εισάγουν, αποτελούν σημαντικό σταθμό στην Ιστορία του Πανεπιστημίου, αφού με αυτούς αναθεωρείται συνολικά το φιλελεύθερο γερμανικό μοντέλο, το οποίο είχε ισχύσει από το 1837. Με τον νέο «οργανισμό» θεσμοθετείται η εσωτερική διαδικασία αναπαραγωγής του καθηγητικού σώματος από τους τακτικούς καθηγητές, χωρίς κρατική παρέμβαση, ενώ ενισχύονται οι καθηγητικές εξουσίες. Όσον αφορά τα γνωστικά αντικείμενα, διπλασιάζεται σχεδόν ο αριθμός των εδρών της Φυσικομαθηματικής Σχολής, από 9 σε 16. Συνολικά όμως, ο νόμος θα αποδειχθεί πιο

---

[150] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνας 2009, τόμος Α2, σ. 242

συντηρητικός σε σχέση με τις προτάσεις της κοινοβουλευτικής επιτροπής, προχωρώντας με συγκρατημένα βήματα σε καινοτομίες που αφορούν τις φυσικομαθηματικές και εφηρμοσμένες επιστήμες.[151]

Με τα νομοσχέδια του 1913 (εισηγητής ο υπουργός παιδείας Ι. Τσιριμώκος) και πάλι η κυβέρνηση του φιλελεύθερου κόμματος του Ελ. Βενιζέλου επιχειρεί να μεταρρυθμίσει την ελληνική εκπαίδευση.

Η εισηγητική έκθεση των νομοσχεδίων γραμμένη από το Δ. Γληνό, περιλαμβάνει τους ακόλουθους βασικούς προσανατολισμούς: «Πραγματικά υποχρεωτική εκπαίδευση, πρακτική κατεύθυνση της ύλης, σύγχρονη παιδαγωγική, μόρφωση της γυναίκας, προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της χώρας, στροφή προς τις θετικές επιστήμες, δημιουργία επαγγελματικής εκπαίδευσης».[152] Ο Δ. Γληνός[153]στην εισηγητική έκθεση

---

[151] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνας 2009, τόμος Α2, σ. 244 – 246

[152] Α. Φραγκουδάκη, *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι…, ό. π.* σελ. 28

[153] Στο σημείο αυτό, αξίζει να σταθούμε ειδικά στην περίπτωση του Δ. Γληνού, του κορυφαίου και πρωτοπόρου παιδαγωγού, που με τον στοχασμό του άνοιξε νέους δρόμους στην παιδαγωγική επιστήμη της χώρας μας και συνέδεσε το όνομά του με τη διατύπωση της εκπαιδευτικής πρότασης της Αριστεράς. Η αντιπαράθεση με τον Α. Δελμούζο και ο πρωταγωνιστικός του ρόλος στη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου τον καθιστούν έναν από τους κύριους εκπροσώπους της αριστερής παιδαγωγικής σκέψης. Η Αριστερά θα φροντίσει να προβάλει το έργο του μέσω των δικών της επίσημων αναγνώσεων. Ο Δ. Γληνός έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο και στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που επιχειρήθηκε από τις πρώτες κυβερνήσεις του Βενιζέλου, αναλαμβάνοντας υψηλές θέσεις στο Υπουργείο Παιδείας. Από το 1912, η παιδαγωγική δραστηριότητα του Δ. Γληνού εμφανίζει στενές εξαρτήσεις με την πολιτική. Την εποχή αυτή, ο Δ. Γληνός συνδέεται με το αστικό φιλελεύθερο κόμμα του Ελ. Βενιζέλου, χωρίς όμως να είναι ξένος με τις σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις και ιδέες που κυριαρχούν στη Γερμανία και διαδίδονται εκείνη την εποχή στη χώρα μας. Ο Δ. Γληνός θεωρεί ότι η παιδεία καθρεφτίζει τα κοινωνικά ιδεώδη, εφόσον σκοπό έχει να

σκιαγραφούσε τις δομικές αδυναμίες και τα χρόνια προβλήματα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος από την ίδρυση και σύσταση του νεοελληνικού κράτους με χαρακτηριστικότερες (αδυναμίες) τον ψευτοκλασσικισμό, την έλλειψη πρακτικού προσανατολισμού, τη μονολιθικότητα, την έλλειψη σχολείων, την υποβαθμισμένη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, την αυταρχική διοίκηση.[154]

Με τα νομοσχέδια αυτά καθιερώνεται εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο και μετά από την αποφοίτηση από αυτό προτείνονται δύο επιλογές, δύο ειδών σχολεία ανεξάρτητα μεταξύ τους το τρίχρονο «Αστικό Σχολείο» και το εξάχρονο Γυμνάσιο. Επίσης ιδρύονται τα πρώτα δημόσια νηπιαγωγεία ως απάντηση στην αναγκαιότητα της διάδοσης της χρήσης της ελληνικής γλώσσας στα παιδιά του Ελλήνων πολιτών και ιδιαίτερα αυτών που κατοικούν στις «νέες χώρες» δηλ. τις περιοχές που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος μετά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 – 1913. Παρά τις προσπάθειες της μεταρρύθμισης η έννοια της ταξικότητας παραμένει

διαπλάσει τη νέα γενιά σύμφωνα με ορισμένα ιδανικά που επικρατούν στη συνείδηση των ώριμων ανθρώπων. Από την άποψη αυτή, η παιδεία είναι δευτερογενώς συντελεστής της κοινωνικής εξέλιξης. Στις διατυπώσεις του Δ. Γληνού, όπως αυτός σταδιακά τις ξεκαθαρίζει και τις διαμορφώνει, υπάρχει η δυνατότητα να θεωρήσουμε την παιδεία βασικό αναπαραγωγικό μηχανισμό που μπορεί να αναλυθεί σύμφωνα με τις νεότερες επεξεργασίες της κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης. Επίσης ο Δ. Γληνός, ήδη από το 1909, έχει συνειδητοποιήσει τον ταξικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης ως προς το ιδεολογικό της περιεχόμενο. Την εποχή των νομοσχεδίων του 1913, κυρίαρχο στοιχείο της ταξικότητας της εκπαίδευσης θεωρείται η μονοδιάστατη δομή της προς όφελος των παιδιών των ανώτερων στρωμάτων που έχει καταπνίξει τον ρόλο του δημοτικού ως σχολείου του λαού. Ο Δ. Γληνός φαίνεται να προχώρησε τον στοχασμό του ως το σημείο να προσεγγίζει τους όρους της πολιτιστικής κυριαρχίας των κυρίαρχων στρωμάτων σε μια κοινωνία. Δες σχ. στο Παπαστεφανάκη Ελευθερία, *Αριστερή Παιδαγωγική Σκέψη στην Ελλάδα (1910 – 1951), Από το Αστικό Σχολείο Εργασίας στον Πολυτεχνισμό,* ΕΚΚΕ ebooks, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2020, σελ. 63

[154] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελ. Εκπ/σης – Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007,* Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 129

διάχυτη στην εκπαίδευση, αφού το 95% των μαθητών προορίζεται να φοιτήσει μόνο στο Δημοτικό Σχολείο (συνέχεια της φιλοσοφίας των νομοσχεδίων Ευταξία του 1899).

Ο εισηγητής προτείνει ακόμη την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών» στο Δημοτικό Σχολείο και την επαρκή διδασκαλία της «νεωτέρας γλώσσης» εννοώντας με τον όρο αυτό όχι τη δημοτική αλλά την καθαρεύουσα, υιοθετώντας συμβιβαστική – υποχωρητική τακτική και πολιτική σε ό,τι αφορά την καθιέρωση της Δημοτικής γλώσσας στη στοιχειώδη εκπαίδευση έστω, κάτι για το οποίο η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου είχε στηριχθεί από τις δυνάμεις του Εκπαιδευτικού Ομίλου χωρίς όμως το απαιτούμενο αποτέλεσμα.

Παρόλο που η μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1913 προσπαθούσε με επιτυχία να αντιμετωπίσει τις δυσλειτουργίες που χαρακτήριζαν την ελληνική εκπαίδευση από το 1834 και μετά (όπως ο αναλφαβητισμός,[155] ο ψευτοκλασσικισμός, η έλλειψη πρακτικού προσανατολισμού, η μονολιθικότητα, η αδυναμία καθιέρωσης λαϊκής Παιδείας, οι ελλείψεις σχολείων, η υποβαθμισμένη εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, η αυταρχική διοίκηση, η έλλειψη δικτύου τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης) σκόνταψε στις αντιδράσεις (της Φιλοσοφικής Σχολής και του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου και πάλι για το ζήτημα της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών), με αποτέλεσμα να μην ψηφιστούν στο σύνολό τους τα νομοσχέδια στη Βουλή αλλά για άλλη μια φορά να μπουν στο χρονοντούλαπο.[156]

Από τα επτά νομοσχέδια θα ψηφιστούν τα τέσσερα, αυτά που αφορούν τα Διδασκαλεία της Δημοτικής Εκπ/σης, το τεχνικό διδασκαλείο, την παιδαγωγική μόρφωση των λειτουργών της μέσης βαθμίδας, τη διοίκηση της εκπαίδευσης. Μια άλλη θετική προσφορά της μεταρρύθμισης του 1913 ήταν η σύνταξη νέων αναλυτικών προγραμμάτων για το δημοτικό σχολείο, που ίσχυσαν περισσότερο από πενήντα χρόνια. Τα προγράμματα αυτά, έργο του παιδαγωγού Δ. Λάμψα, περιόρισαν τις ώρες

[155] Σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία που μας δίνει ο Δ. Γληνός το φαινόμενο του αναλφαβητισμού ήταν πολύ σοβαρό, αφού «επί 1.324.972 αρρένων κατοίκων φοιτούσαν στα δημοτικά σχολεία 160.901 μαθητές(12,14%) και επί 1.307.010 θηλέων είχαμε 72.263 μαθήτριες δημοτικού σχολείου(5,53%). Σε μερικές επαρχίες της Ελλάδας ο αναλφαβητισμός μεταξύ των γυναικών ανερχόταν στο 80% περίπου.

[156] Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *ό. π.*, σελ. 262 – 265

διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων και αύξησαν τις ώρες των τεχνικών, ικανοποιώντας έτσι αιτήματα της εποχής.[157] Η μεταρρύθμιση, όμως, συνολικά θα μείνει λειψή, αφού ανάμεσα στα νομοσχέδια που δεν ψηφίστηκαν περιλαμβάνονται δύο από τα πιο σημαντικά, αυτά για τη δημοτική και τη μέση εκπ/ση, ενώ τα υπόλοιπα θα προωθηθούν αποσπασμένα το ένα από το άλλο.[158]

Οι πολιτικές ανακατατάξεις στην Ελλάδα, που θα ακολουθήσουν την έκρηξη του Α΄ παγκόσμιου πολέμου στα 1914 και η ρήξη και σύγκρουση μεταξύ Ελ. Βενιζέλου και Βασιλιά Κωνσταντίνου θα οδηγήσουν στον «εθνικό διχασμό» και στην συγκρότηση της προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης από τον Ελ. Βενιζέλο στα 1916.

Για άλλη μια φορά θα εισαχθεί στην ελληνική εκπαίδευση μια μεταρρύθμιση, αρχικά από την επαναστατική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και αργότερα, όταν η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου εγκατασταθεί στην Αθήνα, με τη βοήθεια των Αγγλογάλλων συμμάχων, θα νομοθετηθεί η μεταρρύθμιση και από τη Βουλή, αυτή του 1917.

Η βασική αλλαγή που θεσμοθέτησε η μεταρρύθμιση του 1917 αφορά στη γλώσσα του Δημοτικού σχολείου, ενώ η διάρθρωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος παραμένει η ίδια με εκείνη της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1913. Εκτός από τη γλώσσα όμως – τη δημοτική – τα βιβλία που κυκλοφόρησαν για το Δημοτικό σχολείο είναι εμποτισμένα από ένα νέο πνεύμα, πράγμα που αποτελεί ίσως αλλαγή μεγαλύτερης σημασίας και από την ίδια τη γλώσσα.

Δηλαδή τα βιβλία αυτά περιέχουν μια ιδεολογία διαφορετική από αυτήν που βρίσκουμε κυρίαρχη στο σχολείο πριν από τη μεταρρύθμιση. Η ιδεολογία αυτή είναι η αστική.[159] Τα νέα αναγνωστικά που κυκλοφόρησαν γράφτηκαν στη Δημοτική

---

[157] Ευαγγελλόπουλος Σπ., *ό. π.,* σελ. 15

[158] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμος Α2, σ. 246

[159] Με το αναγκαστικό διάταγμα 2585/ 11-5-1917 ορίζεται να είναι γραμμένα τα αναγνωστικά βιβλία των τεσσάρων πρώτων τάξεων του Δημοτικού καθώς και τα βιβλία αριθμητικής όλων των τάξεων στη Δημοτική γλώσσα. Με τους νόμους 827 του 1917 και 1332 του 1918 η γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου καθιερώνεται να είναι η Δημοτική (αποκλειστικά στις τέσσερις πρώτες τάξεις ενώ στις δύο τελευταίες υπάρχει παράλληλη διδασκαλία και της

γλώσσα από δόκιμους λογοτέχνες της εποχής, σε συνεργασία με παιδαγωγούς, και είχαν το πλεονέκτημα να προσελκύουν το παιδικό ενδιαφέρον και να είναι απαλλαγμένα από διδακτισμούς, ηθικολογίες, εντολές, και αφορισμούς.[160]

Η μεταρρύθμιση του 1917 πήρε μέτρα για την καλύτερη μόρφωση, τη μετεκπαίδευση και τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των δασκάλων, καθώς και μέτρα για την αποκέντρωση και βελτίωση της διοίκησης των σχολείων (με το νόμο 826). Με τους νόμους 2125 και 2243 του 1920, το κράτος ανάλαβε όλες τις δαπάνες της στοιχειώδους εκπαίδευσης και καθιέρωσε την αμοιβή των δασκάλων από το δημόσιο, απαλλάσσοντας έτσι τους Δήμους από το οικονομικό αυτό βάρος και αποδίδοντας ηρεμία στο προσωπικό των Δημοτικών Σχολείων, ενώ ιδρύθηκε η «Παιδαγωγική Ακαδημία», μεταπτυχιακή σχολή διετούς φοίτησης με σκοπό της την ειδική μόρφωση των καθηγητών – φιλολόγων, φυσικών, μαθηματικών, θεολόγων – για να διοριστούν μετά την αποφοίτησή τους στα Διδασκαλεία του κράτους και να συντελέσουν στην καλύτερη κατάρτιση των Δασκάλων.[161]

Η εφαρμογή της μεταρρύθμισης ανατέθηκε βασικά στα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου, αφού τα κύρια πρόσωπα του ομίλου τοποθετήθηκαν σε θέσεις κλειδιά (Ανώτεροι Επόπτες και μέλη του εκπαιδευτικού Συμβουλίου διορίστηκαν ο

καθαρεύουσας. Έτσι τη διετία 1917 – 1919 κυκλοφορούν 10 νέα αναγνωστικά στη δημοτική γλώσσα, ανάμεσά τους τα «Ψηλά βουνά» του Ζ. Παπαντωνίου και το «Αλφαβητάριο»(«Αλφαβητάρι με τον Ήλιο») όλα γραμμένα με βάση τη γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη. Επίσης με το νόμο 1332 του 1918 καθορίζεται ο τρόπος συγγραφής και έγκρισης των σχολικών βιβλίων αλλά και ο χρόνος ισχύος τους, καταργώντας το νόμο ΓΣΑ΄ του 1907 που προέβλεπε την κρατική μονοπώληση των σχολικών βιβλίων και όριζε την υποχρεωτική χρήση σε όλα τα σχολεία του κράτους του ενός και μόνου αναγνωστικού που εγκρινόταν κάθε τετραετία. Ο νόμος του 1907 απαγόρευε τη χρήση οποιουδήποτε βοηθητικού βιβλίου εκτός από την Καινή Διαθήκη σε έκδοση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ας σημειώσουμε ότι (με την κατάργηση των νόμων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917) όλη τη μεταπολεμική περίοδο ως το 1974, το σύστημα συγγραφής και έγκρισης των διδακτικών βιβλίων είναι ουσιαστικά αυτό του 1907.

[160] Πολυχρονοπούλου Π., *Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα,* τομ. Α΄, Καστανιώτης, Αθήνα 1980, σελ. 193

[161] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό.π.*, σελ. 16

Αλ. Δελμούζος και ο Μ. Τριανταφυλλίδης και γραμματέας του υπουργείου Παιδείας ο Δ. Γληνός). Στην περίπτωση του βενιζελισμού, μάλιστα, οι εκπρόσωποι της μεταρρύθμισης, που θα συγκεντρωθούν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, θα νιώσουν ότι αρχίζει να υλοποιείται το όραμα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ανεξάρτητα από τις όποιες σοσιαλιστικές τους αναζητήσεις.[162]

Η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στα 1920 φαινόταν να έχει πλήρως εδραιωθεί, αλλά οι πολιτικές εξελίξεις στη χώρα (εκλογές του Νοεμβρίου του 1920) θα οδηγήσουν στην ήττα των αστικών φιλελεύθερων δυνάμεων και στην κατάργηση της μεταρρύθμισης του 1917 από τους διαδόχους του Ελ. Βενιζέλου.

Η κυβέρνηση της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως (συνασπισμός όλων των αντιβενιζελικών κομμάτων με τη συμμετοχή και του Λαϊκού Κόμματος), αφού επαναφέρει τον εξόριστο Βασιλιά Κωνσταντίνο στο θρόνο, θα καταργήσει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και θα διορίσει «Επιτροπεία»[163] (Νοέμβριος 1920) για να εξετάσει τη γλωσσική διδασκαλία των Δημοτικών Σχολείων.

Η «Επιτροπεία» με απόφασή της που δημοσιεύθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1921 πρότεινε στην κυβέρνηση να κηρύξει άκυρους και αντισυνταγματικούς τους νόμους της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 – 1918, να βγουν από τα σχολεία και να καούν τα σχολικά βιβλία της μεταρρύθμισης, «ως έργα ψεύδους και κακοβούλου προθέσεως», να αναθεωρηθεί το αναλυτικό πρόγραμμα του Δημοτικού σχολείου και να προκηρυχθεί διαγωνισμός για τη συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων στην καθαρεύουσα, να εισαχθούν τα εγκεκριμένα προ του 1917 παλαιά σχολικά βιβλία, να καταδιωχθούν ποινικά οι υπεύθυνοι για τη διαφθορά της ελληνικής γλώσσας και της Παιδείας στοχεύοντας στους εμπνευστές και πρωτεργάτες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917.[164]

---

[162] Παπαστεφανάκη Ελευθερία, *ό. π.*, σελ. 40

[163] Τα μέλη της «Επιτροπείας» ήταν: Ν. Εξαρχόπουλος, Σ. Σακελλαρόπουλος, Α. Σκιάς, Θ. Μιχαλόπουλος, Ι. Μεγαρέας και Χρ. Οικονόμου όλοι φανατικοί καθαρευουσιάνοι.

[164] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε,* Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1987, τόμος Β΄, σελ. 131

Η κυβέρνηση θα δεχθεί τις αποφάσεις της «Επιτροπείας» στο μεγαλύτερο μέρος τους (δεν θα κάψει τα σχολικά βιβλία της μεταρρύθμισης αλλά θα απαγορεύσει να κυκλοφορούν ως διδακτικά – σχολικά βιβλία), θέτοντας, για άλλη μια φορά, τέρμα στις προσπάθειες για τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαίδευσης. Πάνω στα πορίσματα της επιτροπής αυτής στήριξε η κυβέρνηση το Ν.2678/10 – 8 – 1921 «Περί εισαγωγής ως αναγνωστικών εις τα δημοτικά σχολεία των καταλληλοτέρων εκ των προ του 1917 εγκεκριμένων».[165]

Από το σημείο αυτό και στις συνθήκες του εθνικού διχασμού που βιώνει η ελληνική πολιτική και κοινωνική ζωή, ανάμεσα στα αντιπαρατιθέμενα πολιτικά και πολιτιστικά ρεύματα θα αποκατασταθεί μια σχέση αντιστοιχίας: η γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα συνδεθεί στενά με τον Βενιζελισμό, ενώ η αντιμεταρρύθμιση και οι «γλωσσαμύντορες» με το αντίπαλο στρατόπεδο.[166] Και αυτή η παραδοχή θα αμφισβητηθεί έντονα μετά το 1930 και ακόμα εντονότερα ύστερα από το τέλος του εμφυλίου πολέμου στα 1949.

Οι μεγάλες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της δεκαετίας 1910 – 1920 θα προκαλέσουν έντονες συγκρούσεις και διαμάχες. Υπ' αυτή την έννοια, ακόμα κι αν τελικά δεν ευοδώνονται, θα αφήσουν ευδιάκριτα τα ίχνη τους στην εκπαίδευση, στους ανθρώπους της και στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα. Η εικόνα της παιδείας στην Ελλάδα παύει να διατηρείται αμετάβλητη στις αρχές της δεκαετίας του 1920, το συνολικό τοπίο στην ελληνική εκπαίδευση έχει υποστεί αρκετές και σημαντικές αλλαγές, όπως άλλωστε έχει υποστεί και θα υποστεί και στο μέλλον η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της.[167]

---

[165] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.,* σελ. 17

[166] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνας 2009, τόμος Α2, σ. 202

[167] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό.π.*, τόμος Α2, (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος) σ. 274

Σύντομα όμως η τομή του 1922 (μικρασιατική καταστροφή, έλευση 1,5 εκατομμυρίου προσφύγων στην Ελλάδα, τέλος των μεγαλοϊδεατικών επεκτατικών βλέψεων της ελληνικής αστικής τάξης και αναπροσδιορισμός τους, έξωση της μοναρχίας και επιβολή της Δημοκρατίας) θα επανακοθορίσουν το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της χώρας μέσα στο οποίο θα τεθεί επιτακτικά, κάτω από την πίεση νέων συνθηκών, για άλλη μια φορά το αίτημα για την αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της ελληνικής εκπαίδευσης.

Οι νέες συνθήκες που επικρατούν μετά το 1922 τείνουν να οδηγήσουν τη χώρα στην ολοκλήρωσή της ως σύγχρονου αστικού καπιταλιστικού κράτους σε οικονομικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό η ελληνική κοινωνία μετά από μια δεκαετία πολεμικών συγκρούσεων και εμφύλιων αναταραχών, δέχεται την απότομη εισροή των προσφύγων ενώ ταυτόχρονα αντιμετωπίζει οξύτατα οικονομικά προβλήματα. Η αργή διαδικασία κοινωνικής αφομοίωσης και οικονομικής αποκατάστασης, δέχεται ένα ακόμα πλήγμα με την οικονομική κρίση του 1929. Παρ' όλα αυτά τα πλήγματα, και ίσως ακριβώς γι' αυτά η ελληνική κοινωνία δεν φαίνεται να έχει κατανοήσει ότι η Μεγάλη Ιδέα ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Επειδή η κατάληξη της Μικρασιατικής περιπέτειας, αποκλείει την επικράτηση με πολιτικά και στρατιωτικά μέσα, η έμφαση τώρα, δίνεται στην οικονομική διείσδυση, και επακόλουθη επικράτηση, ενώ η πνευματική ανωτερότητα των Ελλήνων στη νέα αυτή περίοδο, θεωρείται δεδομένη. Το οικονομικό αδιέξοδο που αντιμετωπίζει η Ελλάδα αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη οικονομική κρίση στην Ευρώπη, οδηγεί ήδη από το 1923 την αναζήτηση διεξόδου προς τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, όπου συμπεριλαμβάνεται και η Τουρκία. Η λύση που προτείνεται έχει τη μορφή βαλκανικής συνεννόησης καθαρά οικονομικού χαρακτήρα και ειδικότερα βαλκανικής τελωνειακής ένωσης.[168] Ουσιαστικά οι πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις του 1922 αναδιατάσουν τους στόχους και τα προτάγματα της «εθνικής» αστικής ιδεολογίας, χωρίς να επιφέρουν καθοριστικές αλλαγές στο περιεχόμενο των στόχων αυτών επαναφέροντας στο προσκήνιο τις συζητήσεις για καλύτερη και αποδοτικότερη οργάνωση του κρατικού μηχανισμού, στο πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης με όρους κοινωνικής

[168] Παπαστράτης Πρ., Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Βαλκανική Ένωση, στο *«Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» Επιμέλεια Γ.Θ.Μαυρογορδάτος – Χρ.Χατζηιωσήφ,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Αθήνα, 1988, σελ. 429

δικαιοσύνης που επαγγέλεται στις πολιτικές του διακηρύξεις ο Ελ. Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων, χωρίς να τις κάνει πράξη, για άλλη μια φορά, όταν θα αναλάβει την εξουσία την περίοδο 1928 – 1932. Ωστόσο οι αντιστοιχίσεις αυτών των προθέσεων και προταγμάτων του αστικού πολιτικού προσωπικού της εποχής δεν θα μπορούσαν να μην καταγράφονται και στο επίπεδο των αντίστοιχων εκπαιδευτικών πολιτικών της εποχής του μεσοπολέμου.

Κατά τη χρονική περίοδο 1922 – 1928, 30 περίπου κυβερνήσεις διαδέχτηκαν η μία την άλλη. Είναι εύκολο να αναλογιστεί κανείς τη σύγχυση που επικράτησε στο χώρο της εκπαίδευσης με τους αντιφατικούς νόμους, αφού κάθε πολιτική αλλαγή ακολουθούνταν, κατά κανόνα, και από μεταβολές στην εκπαιδευτική πολιτική. Το 1923 η κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα επανάφερε τα μεταρρυθμιστικά μέτρα του 1917.[169]

Ωστόσο δε θα λείψουν και στην περίοδο αυτή οι επιθέσεις σε βάρος των δημοτικιστών και του Εκπαιδευτικού Ομίλου με χαρακτηριστικότερη την περίπτωση των «Μαρασλειακών» του 1926, όταν Δελμούζος και Γληνός θα απολυθούν και η «Παιδαγωγική Ακαδημία» θα κλείσει ύστερα από καταγγελίες για αντεθνική και ανήθικη δράση στους κόλπους της με αιτία την εισαγωγή και χρήση της Δημοτικής γλώσσας στο ίδρυμα μεταπτυχιακών σπουδών των εκπαιδευτικών.[170]

Οι δυνάμεις εκείνες – αστικές φιλελεύθερες – που προώθησαν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 – 1920, οι οποίες μάχονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1880 για την επιβολή της δημοτικής γλώσσας, την καταπολέμηση της αμάθειας και την ενσωμάτωση του σχολείου στην οικονομική ανάπτυξη και στο χώρο

---

[169] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.,* σελ. 18

[170] Ύστερα από την πτώση του δικτάτορα Πάγκαλου από το κίνημα του στρατηγού Κονδύλη κατόπιν εντολής του Υπουργού Δικαιοσύνης θα εκδοθεί το πόρισμα της ανάκρισης για το θέμα των «Μαρασλειακών» από τον Αρεοπαγίτη Γ. Αντωνακάκη, το οποία θα δικαιώσει πλήρως τους Γληνό - Δελμούζο και τους συνεργάτες τους, διαπιστώνοντας ότι η πέτρα του σκανδάλου ήταν η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Μαράσλειο και στην Παιδαγωγική Ακαδημία και ότι όλες οι άλλες συκοφαντίες (αντιθρησκευτικότητα, ανηθικότητα, αντεθνικότητα) χρησιμοποιήθηκαν σαν μέσα επίθεσης που θα έκαναν εντύπωση και θα συγκινούσαν την ελληνική κοινωνία, όπως και την συγκίνησαν. Δες σχ. στο Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ 19

της εκπαίδευσης εφαρμόζουν την πολιτική εκείνη που τείνει στην ολοκλήρωση του αστικού χαρακτήρα της κοινωνίας και του κεφαλαιοκρατικού χαρακτήρα της οικονομίας της,[171] αν και ηττήθηκαν προσωρινά στα 1920, απόρροια της πολιτικής ήττας του κόμματος των Φιλελευθέρων, θα ξαναπάρουν τα πράγματα στα χέρια τους και θα προχωρήσουν, με όσο ριζοσπαστικό πνεύμα τους επιτρέπουν οι αντικειμενικοί κοινωνικοί όροι, προς την ολοκλήρωση των μεταρρυθμίσεων, που από το 1910, τις αναστέλλει και τις αναβάλλει το εθνικό ζήτημα και οι συνεχείς πολεμικές και πολιτικές περιπέτειες της χώρας.

Όμως η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών στη χώρα και η εισβολή στη διεθνή πολιτική σκηνή των επαναστατικών - κομμουνιστικών ιδεών, μετά την Οκτωβριανή επανάσταση του 1917 στη Ρωσία, θα αλλάξουν και τη φυσιογνωμία και τον προσανατολισμό των αστικών εκείνων δυνάμεων που επεδίωκαν τη ριζική μεταρρύθμιση και τον εκσυγχρονισμό του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα.

Στις παλινωδίες και στις υποχωρήσεις των αστικών πολιτικών δυνάμεων αναφορικά με τα ζητήματα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης έναντι των προαστικών κοινωνικών δυνάμεων την περίοδο 1910 – 1920 θα προστεθούν την περίοδο 1920 – 1930 οι εγγενείς αδυναμίες της κυρίαρχης αστικής τάξης να αντιμετωπίσει την άνοδο της πολιτικής συνειδητοποίησης της εργατικής τάξης και των διεκδικήσεων του εργατικού κινήματος. Στο πλαίσιο αυτό η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου στα 1927 αποτελεί χαρακτηριστικό σύμπτωμα που φανερώνει τη διαφοροποίηση της πολιτικής, ιδεολογικής και κοινωνινικής σύγκρουσης που προηγήθηκε στην ελληνική κοινωνία, ιδιαίτερα μετά το 1922. Οι τάσεις που παρουσιάστηκαν μέσα στον Εκπαιδευτικό Όμιλο είχαν, η μεν πρώτη φιλελεύθερη ταυτότητα, η δε δεύτερη σοσιαλιστική.[172]

[171] Ά. Φραγκουδάκη, *ό. π.*, σελ. 49 – 50

[172] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *Εκπαίδευση και Πολιτική – Η περίπτωση της 4ης Αυγούστου,* Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 1999, σελ. 16

2.2.2 Η αστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929

Ωστόσο η εκκρεμούσα, από τις αρχές του αιώνα, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα επιχειρηθεί να υλοποιηθεί στα 1929, για άλλη μια φορά, από τις πολιτικές δυνάμεις του κόμματος των Φιλελευθέρων με πρωθυπουργό τον Ελ. Βενιζέλο, κατεξοχήν εκπρόσωπο της αστικής τάξης και ιδεολογίας, και υπουργούς Παιδείας τους Κ. Γόντικα και Γ. Παπανδρέου.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 αποτελεί το σημαντικότερο σταθμό στην ελληνική εκπαιδευτική ιστορία του πρώτου μισού του 20ου αιώνα. Στα 1928 ο Ελ. Βενιζέλος αναλμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας μέσα σ' ένα κλίμα αρκετά διαφορετικό από αυτό της προηγούμενης δεκαετίας. Η άνοδος των σοσιαλιστικών ιδεών και η συνειδητοποίηση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων που εκφράζουν την αντίθεσή τους με το ιφιστάμενο πολιτικό σύστημα, δημιουργούν μια εντελώς νέα πραγματικότητα. Η τελευταία κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου με μια σειρά μέτρων προσπαθεί να ανακόψει τα φαινόμενα που πηγάζουν από αυτή τη νέα πραγματικότητα. Το Ιδιώνυμο του 1929 και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της ίδιας χρονιάς είναι δύο πράξεις που φιανομενικά δεν τις συνδέει τίποτα, αλλά τις χαρκατηρίζει μία εσωτερική συνάφεια, εφόσον αποσκοπούν και οι δύο, η κάθε μία στον τομέα της, να περιορίσουν την άνοδο των σοσιαλιστικών ιδεών και όσων κοινωνικών φαινομένων εμφανίστηκαν ως επακόλουθα, δηλ. τη συνειδητοποίηση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, την κοινωνική αναταραχή, τις διεκδικήσεις, τις απεργίες και γενικά τις ταξικές τριβές.[173]

Είναι η μεταρρύθμιση αυτή που βάζει τα θεμέλια του αστικού σχολείου και θεσμοθετεί το σχολείο που έχουμε μέχρι το 1964 – με κάποιες ενδιάμεσες ασήμαντες αλλαγές.[174]

Σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση του 1929 το Δημοτικό Σχολείο γίνεται εξάχρονο και υποχρεωτικό,[175] καταργείται το τρίχρονο Ελληνικό Σχολείο και

---

[173] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π. σελ. 17*

[174] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.*, σελ. 59

[175] Η φοίτηση προβλεπόταν να είναι εξάχρονη και υποχρεωτική από το 1911 αλλά και από το άρθρο 23 του Συντάγματος της Ελληνικής Δημοκρατίας του 1927.

ιδρύονται το εξάχρονο γυμνάσιο και το εξάχρονο πρακτικό Λύκειο ως φορείς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ίδρυση και λειτουργία κατώτερων επαγγελματικών σχολείων (γεωργικά, εμπορικά, βιοτεχνικά, οικοκυρικά για τα κορίτσια) με διετή ή τριετή φοίτηση (χωρίς εξετάσεις εισαγωγής για τις/τους απόφοιτους του Δημοτικού Σχολείου), με στόχο την πρακτική μόρφωση των αποφοίτων του Δημοτικού σχολείου που δεν θα συνέχιζαν τις σπουδές τους στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Επίσης ιδρύονται πειραματικά σχολεία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσσαλονίκης, ενώ τροποποιείται πλήρως και επεκτείνεται η εκπαίδευση, η επιμόρφωση και η εποπτεία των εκπαιδευτικών.[176]

Η στοιχειώδης εκπαίδευση περιέλαβε σχολεία γενικής μόρφωσης και σχολεία επαγγελματικής εκπαίδευσης. Στα σχολεία γενικής μόρφωσης υπάγονταν τα νηπιαγωγεία, για πρώτη φορά, τα δημοτικά σχολεία και οι νυχτερινές σχολές. Στα σχολεία της επαγγελματικής εκπαίδευσης υπάγονταν τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία. Σκοπός των νηπιαγωγείων ορίστηκε η υποβοήθηση της σωματικής και πνευματικής εξέλιξης των νηπίων, με απλές και τερπνές παιδιές, ασχολίες και ασκήσεις, και η προπαρασκευή τους, με τον παραπάνω τρόπο, για το Δημοτικό Σχολείο. Επίσης πέρα από την υπαγωγή των Νηπιαγωγείων στο Υπουργείο Παιδείας βελτιώθηκε και η οργάνωσή τους, με τον αριθμό των νηπίων από 80 ανά νηπιαγωγό που όριζε Β.Δ. του 1914, να μειώνεται σε 60. Με τη θέσπιση του εξατάξιου Δημοτικού Σχολείου και εξατάξιου Γυμνασίου ενιαίου (αντί του τριτάξιου Ελληνικού Σχολείου και του τετρατάξιου Γυμνασίου, που λειτουργούσαν από τα χρόνια του Όθωνα) το βασικό εκπαιδευτικό σχήμα της παλιάς Ελλάδας (4 + 3 + 4 δηλ. 4/τάξιο Δημοτικό, + 3/τάξιο Ελληνικό σχολείο + 4/τάξιο Γυμνάσιο) αντικαταστάθηκε με το σχήμα 6 + 6 (6/τάξιο Δημοτικό + 6/τάξιο Γυμνάσιο)[177] δίνοντας την εντύπωση της αύξησης της παρεχόμενης μόρφωσης από 11 σε 12 έτη, χωρίς αυτό να αποτελεί πραγματικότητα για την συντριπτική πλειοψηφία των ελληνοπαίδων, αφού η φοίτηση στο Γυμνάσιο ούτε υποχρεωτική ήταν ούτε δωρεάν. Επίσης χαρακτηριστικό στοιχείο της παγίωσης και έντασης των ταξικών φραγμών στη μόρφωση θα είναι η εγκαθίδρυση εξετάσεων εισαγωγής από βαθμίδα σε βαθμίδα (Δημοτικό – Γυμνάσιο – Πανεπιστήμιο).

[176] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 148

[177] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ. 22

Το Δημοτικό Σχολείο με την μεταρρύθμιση του 1929 αποκτά την αυτοτέλειά του και αρχίζει να βρίσκει εφαρμογή « η αρχή της χρησιμότητας και λειτουργικότητας των γνώσεων» της ενσωμάτωσης δηλαδή του σχολείου στις ανάγκες της ζωής και της κοινωνίας, όπως αναφέρεται και στις εισηγητικές εκθέσεις των νομοσχεδίων της μεταρρύθμισης του 1929.[178]

Στα θετικά και αναγκαία για την ελληνική κοινωνία σημεία της μεταρρύθμισης είναι η καθιέρωση της μεικτής φοίτησης (συνεκπαίδευση) των δύο φίλων σε όλα τα σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης, γενικής και επαγγελματικής εκτός από τις οικοκυρικές σχολές, για λόγους παιδαγωγικούς και οικονομικούς (εξοικονόμηση θέσεων εκπαιδευτικών με την σύμπτυξη των σχολείων αρρένων και θηλέων).

Σημαντική καινοτομία της μεταρρύθμισης του 1929 αποτελεί η ίδρυση και λειτουργία νυχτερινών δημοτικών σχολείων για τη φοίτηση σε αυτά ενηλίκων, με στόχο την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.[179]

Η γλώσσα του Δημοτικού σχολείου ορίζεται να είναι η δημοτική στις τέσσερις πρώτες τάξεις, δημοτική και καθαρεύουσα στις δύο τελευταίες,[180] ενώ ο σκοπός του Δημοτικού σχολείου για πρώτη φορά ορίζεται αποκλειστικά πρακτικός και κοινωνικός (καθαρά αστική αντίληψη).[181] Ο νόμος ακόμα ορίζει όλα τα Δημοτικά σχολεία να είναι μικτά.

---

[178] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ. 22

[179] Κατά την απογραφή του 1928, ο μέσος όρος αναλφάβητων από 8 ετών και πάνω είναι 40,72% του πληθυσμού, 23,47% για τους άντρες και 57,97% για τις γυναίκες. Μια έκθεση της Κοινωνίας των Εθνών του 1926 δίνει αριθμούς πολύ ψηλότερους(άνδρες 35%, γυναίκες 66%, μέσος όρος 50%).

[180] Το ίδιο προβλεπόταν για τη γλώσσα διδασκαλίας του Δημοτικού σχολείου και από το νόμο 3438 του 1927. Το 1930, με υπουργό Παιδείας τον Γ. Παπανδρέου, θα ψηφιστεί ο Ν. 5045 «περί σχολικών βιβλίων», που ορίζει υποχρεωτική διδασκαλία της δημοτικής σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου με παράλληλη (χωρίς το επίθετο υποχρεωτική) διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες.

[181] Με βάση τους νόμους του 1929 ορίζεται: «Σκοπός των Δημοτικών Σχολείων είναι η στοιχειώδης προπαρασκευή των μαθητών δια την ζωήν και η παροχή εις αυτούς των απαραίτητων προς μόρφωσιν χρηστού πολίτου στοιχείων», ενώ μέχρι τότε, όλοι οι

Στην εισηγητική του έκθεση προς τη Βουλή ο Υπουργός Παιδείας Κ. Γόντικας τόνιζε ότι: α) η ριζική ρύθμιση των εκπαιδευτικών πραγμάτων αποτελούσε την ασάλευτη βάση και απαραίτητη προϋπόθεση της κυβερνητικής πολιτικής, β) το εκπαιδευτικό σύστημα δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της κοινωνίας, γιατί έλειπε η ενιαία μελέτη των αναγκών της κοινωνίας και η ενιαία διοίκηση και κατεύθυνση της παιδείας, γ) το εκπαιδευτικό σύστημα παραμέλησε την εκπαίδευση των μαζών και έκανε την παιδεία ολιγαρχική, δ) υπερεκτίμησε τη θεωρητική μόρφωση και, με βλαβερές συνέπειες στην πρακτική μόρφωση και τους πλουτοπαραγωγικούς κλάδους, ε) παρεμπόδισε τη γνώση των στοιχείων του νεοελληνικού πολιτισμού και δε φρόντισε για τη σωστή κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, για την ανέγερση υγιεινών διδακτηρίων, τη φυσική αγωγή των ελληνοπαίδων κ.ά.[182]

Την περίοδο της υπουργείας του Γ. Παπανδρέου στο υπουργείο Παιδείας θα γίνουν ακόμα μερικές βασικές παρεμβάσεις, όπως η συγκέντρωση όλης της διοίκησης της εκπαίδευσης στο υπουργείο Παιδείας και η ίδρυση Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου με το νόμο 4653 του 1930. Τα πορίσματα των εργασιών του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, που αντιμετώπιζαν όλα τα προβλήματα της εκπαίδευσης, δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ. Προσέφεραν όμως τουλάχιστον μια εκτενή μελέτη των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Η μεταρρύθμιση στο χώρο της οργάνωσης της στοιχειώδους εκπαίδευσης θα συνεχιστεί κατά την περίοδο 1930 – 1932 με τα εξής μέτρα (υπουργός Παιδείας ο Γ. Παπανδρέου): α) ως γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου διατηρείται αρχικά ότι έχει οριστεί από τους νόμους του 1917 και 1927, δηλ. η Δημοτική στις τέσσερις πρώτες τάξεις, δημοτική και καθαρεύουσα στις δύο τελευταίες, β) με το Ν.5045 του 1930 «Περί σχολικών βιβλίων» καθιερώθηκε υποχρεωτική διδασκαλία της Δημοτικής σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου με παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας στις δύο τελευταίες, γ) με νόμο του 1930 ορίστηκε όπως

αντίστοιχοι νόμοι περιέχουν τη θρησκευτική, εθνική και ηθική διαπαιδαγώγηση μέσα στους σκοπούς του σχολείου.

[182] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ. 21

όλα τα Ελληνόπουλα φοιτούν υποχρεωτικά σε Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο, δημόσιο ή ιδιωτικό.[183]

Παρά το γεγονός ότι με τους νόμους του 1929 διαγράφεται μια νέα παιδαγωγική τάση προς τις αρχές του «σχολείου εργασίας» και εγκατάλειψη της νοησιαρχίας και της ερβαρτιανής[184] παιδαγωγικής, που μέχρι τότε κυριαρχούσε απόλυτα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και μια τάση για το γενικό εκσυγχρονισμό της διδασκαλίας, δε θα εφαρμοστούν τελικά οι καινοτομίες αυτές.

Η μεταρρύθμιση του 1929 αστικοδημοκρατική κι ανανεωτική ως προς τις κατευθύνσεις της, βάζει ορισμένες βάσεις του αστικού σχολείου. Η κύρια αλλαγή που θεσμοθετεί είναι τα κατώτερα επαγγελματικά σχολεία και τα πρακτικά λύκεια. Ο νέος δηλαδή προσανατολισμός του κράτους είναι η τάση προς την ενσωμάτωση του εκπαιδευτικού συστήματος στις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες εξέλιξης. Ωστόσο το «διπλό δίκτυο σχολείων» που θεσμοθετήθηκε από τη μεταρρύθμιση του 1929 (Γυμνάσια – κλασσικού τύπου & Επαγγελματικά Σχολεία ή σχολές), στην πραγματικότητα δεν υπήρχε. Υπήρχε το μονολιθικό Γυμνάσιο κι από εκεί και πέρα υπήρχαν στα χαρτιά πλήθος επαγγελματικών σχολείων, για τα οποία το κράτος διέθεσε ελάχιστες πιστώσεις και τα είχε αφήσει στη φροντίδα των κοινοτήτων και των

[183] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ. 24

[184] Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του J. F. Herbart (Γερμανός φιλόσοφος – ψυχολόγος και παιδαγωγός 1776 – 1841) και το διδακτικό του σύστημα (συνδιδακτική) με τα πέντε γνωστά τυπικά στάδια διδασκαλίας(προπαρασκευή – προσφορά – σύγκριση – σύλληψη – γνώση) επικράτησαν στην Ελλάδα από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ως το 1930.Ο Έρβαρτος θεωρείται ο ιδρυτής της Παιδαγωγικής επιστήμης και στην εποχή του επηρέασε έντονα και θετικά την παιδαγωγική σκέψη και τη διδακτική, θέτοντας τις βάσεις για την επιστημονική εξέλιξη της Παιδαγωγικής. Το διδακτικό του σύστημα αντικατέστησε την αλληλοδιδακτική μέθοδο αποθεώνοντας την τυποποίηση στο ρόλο του δασκάλου και περιορίζοντας την αυτενέργεια του μαθητή, γεγονότα για τα οποία δέχθηκε οξύτατη κριτική. Οι παιδαγωγικές αρχές του Έρβαρτου καθόρισαν την επιστημονική πορεία πολλών Ελλήνων Παιδαγωγών (οι οποίοι σπούδασαν στη Γερμανία δηλ. Σπύρος Μωραΐτης, Χαρίσιος Παπαμάρκου, Παναγιώτης Οικονόμου κ. ά.) μεταλαμπαδεύοντας τις επιστημονικές τους γνώσεις στην Ελλάδα. Δες σχετικά Θ. Δ. Χατζηστεφανίδης, *ό. π.*, σελ. 70 – 78.

επιχειρήσεων. Μετά την αποφοίτηση από το Δημοτικό Σχολείο λοιπόν τα ελληνικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης στα οποία θα έπρεπε να έχουν πρόσβαση οι χιλιάδες απόφοιτοι του Δημοτικού Σχολείου είχαν αντικατασταθεί από ένα δίκτυο επαγγελματικών σχολών για τη συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών που στέκονταν απέναντι σε ένα επιλεκτικό Γυμνάσιο, το οποίο ήταν για λίγους.[185]

Ένα ακόμα στοιχείο της εκπαιδευτικής πολιτικής της κυβέρνησης του Ελ. Βενιζέλου είναι η πρώτη σοβαρή κρατική προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος της σχολικής στέγης με την προώθηση ενός προγράμματος ανέγερσης σχολικών κτηρίων σε όλη τη χώρα με τη σύναψη σχετικού δανείου από το εξωτερικό.

Χάρη στο δάνειο των 600 εκατομμυρίων, το οποίο συνομολογείται στις αρχές του 1930, αλλά και στο νόμο 4179 του Ιουνίου του 1929 «Περί ανεγέρσεως διδακτηρίων», θα ανεγερθούν από το 1930 έως το 1938 περί τα 4.000 σχολικά κτίρια σε όλη την επικράτεια, υλοποιώντας ένα τεράστιο για τα ελληνικά δεδομένα πρόγραμμα ανέγερσης σχολικών κτιρίων, που εντασσόταν στο ευρύτερο πρόγραμμα της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων, αποσκοπώντας στη σταθερότητα του κοινωνικού συστήματος, για την επιβίωση του οποίου έπρεπε να δοθεί η εντύπωση της κινητικότητας και του δυναμισμού, με παραγωγικά έργα που χρηματοδοτήθηκαν με δημόσια δάνεια.[186]

Η σημασία της μεταρρύθμισης του 1929 είναι μεγάλη. Έρχεται να λύσει βασικά προβλήματα, έπειτα από τριάντα χρόνων εκκρεμότητες και κυρίως έπειτα από μια περίοδο απερίγραπτου χάους στα εκπαιδευτικά πράγματα, από το 1920 και μετά.

Σ' αυτό το χάος βάζει ουσιαστική τάξη η μεταρρύθμιση του 1929. Οι θεμελιακές κατευθύνσεις της όμως, που βασικά ήταν το πρακτικό περιεχόμενο των σπουδών και η ενσωμάτωση των μαθητών στην κοινωνία, ούτε ολοκληρώθηκαν ούτε κυριάρχησαν.

Ωστόσο δεν μπορεί να μην αναγνωριστεί ότι οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις των κυβερνήσεων των Φιλελεύθερων του Ελ Βενιζέλου (1913 – 1917 – 1929) για πρώτη φορά σε επίπεδο κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής επιδιώκουν: α) την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις ανάγκες της οικονομίας και τη δημιουργία δικτύου

---

[185] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 148

[186] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940, τόμος Β1, Αλέκας Καραδήμου – Γερολύμπου: Πόλεις και ύπαιθρος, σελ. 86 – 87

τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης, β) την ενίσχυση του κρατικού σχεδιασμού – συγκεντρωτισμού και γ) την αναμόρφωση του περιεχομένου της παιδείας, έτσι ώστε να μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως εργαλείο μιας νέας εθνικής συνείδησης που διαμορφώνεται. Ουσιαστικά γίνεται μια ολοκληρωμένη προσπάθεια ένταξης της εκπαίδευσης στις ανάγκες του αστικού μετασχηματισμού της χώρας.[187]

Η κρατική εξουσία θ' αντιμετωπίσει για τριάντα ακόμη χρόνια τον προσανατολισμό των σπουδών προς τις νεκρές γλώσσες (αρχαία ελληνικά – λατινικά) σαν τη μόνη εγγύηση για την ιδεολογική διαμόρφωση των μαθητών με στόχο τη διατήρηση των κοινωνικών κατεστημένων. Για τριάντα ακόμα χρόνια θα βλέπει στην πρακτική κατεύθυνση του σχολείου τον κίνδυνο να ξεφύγουν οι μαθητές από τον ιδεολογικό και πολιτικό έλεγχο της εξουσίας.

Το πρακτικό πνεύμα, η στροφή προς την επαγγελματική εκπαίδευση έχει άμεση σχέση με τη γλωσσική μεταρρύθμιση. Δεν είναι αντικειμενικά δυνατό οι πρακτικές επαγγελματικές γνώσεις να μεταδοθούν στην καθαρεύουσα. Το λαϊκό σχολείο προϋποθέτει τη γνώση και τη χρήση της δημοτικής, τόσο σ' ολόκληρο το Δημοτικό σχολείο, όσο και στο επαγγελματικό σχολείο. Ο διπλός προσανατολισμός του Γυμνασίου, από την άλλη, προϋποθέτει σπουδές στραμμένες κατά μεγάλο βαθμό προς τις θετικές επιστήμες, και όχι αφιέρωση του τρίτου των ωρών της διδασκαλίας στο αρχαίο συντακτικό και τις λατινικές κλίσεις.[188]

Το πνεύμα τελικά του ελληνικού σχολείου δεν άλλαξε.[189]

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι το γλωσσικό και εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας έχει από το 1922 και μετά τελείως διαφορετική διάσταση απ' αυτήν που το χαρακτηρίζει από το 1880.

Η αστική ιδεολογία στα 1930 έχει προ πολλού χάσει την προοδευτική ανανεωτική ορμή της και αυτό φαίνεται και στις εκπαιδευτικές της επιλογές. Ο Εκπαιδευτικός

---

[187] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* (Στρ. Μπουρνάζος – Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος), Βιβλιόραμα, Αθήνας 2009, τόμος Α2, σ. 263

[188] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Β΄, σελ. 175 «Ωρολόγιον Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου», Διάταγμα της 18ης Νοεμβρίου 1931, Υπουργός Παιδείας ο Γ. Παπανδρέου

[189] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.,* σελ. 60 – 65

όμιλος έχει από το 1927 διασπαστεί[190] και ο Δ. Γληνός που αποτελεί τον κυριότερο εκφραστή – εκπρόσωπο των κομμουνιστικών ιδεών στο χώρο των εκπαιδευτικών διανοούμενων θα γράψει, σε μια σειρά άρθρων του στην εφημερίδα «Ακρόπολη» των Αθηνών, για τη μεταρρύθμιση του 1929: «….Τα νομοσχέδια δεν αντιμετωπίζουν τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή της μεταρρύθμισης». Υποστηρίζει ακόμα «την ανάγκη να δημιουργηθεί επαγγελματική εκπαίδευση και να γενικευθεί το Δημοτικό σχολείο, να δημιουργηθεί δηλαδή το λαϊκό σχολείο».[191]

Κρίνει την κυβέρνηση γιατί τα θέματα αυτά τα προβάλει χωρίς να παίρνει ριζικά μέτρα για να τα εφαρμόσει, γιατί τα μέτρα που παίρνει είναι ανεπαρκέστατα, αμελέτητα, ή απλώς δημαγωγικά, δηλαδή γραμμένα στο χαρτί δίχως καμιά φροντίδα για το πώς θα γίνουν πραγματικότητα. Πρέπει να βρεθούν τρόποι, ώστε να δημιουργηθεί το λαϊκό σχολείο, το εκπαιδευτικό σύστημα που θα αντιστοιχεί στις οικονομικές ανάγκες της κοινωνίας, και να πεισθεί ο λαός για την αξία του επαγγελματικού σχολείου.

Στη συνέχεια, η κριτική του στρέφεται στον κλασικισμό του Γυμνασίου που δημιουργεί, όπως γράφει, - θεσιθήρες και πνευματικούς προλετάριους - ενώ βλέπει τη λύση στον περιορισμό της γενικής μέσης εκπαίδευσης με τη δημιουργία τεχνικών και επαγγελματικών γυμνασίων. Κατακρίνει συγκεκριμένα το νομοθέτη ότι δεν κάνει

---

[190] Από το 1920 και μετά ο Δ. Γληνός θα ασπαστεί τις κομμουνιστικές ιδέες. Η ένταξή του στο Κ. Κ. Ε. και η κριτική του απέναντι στην πολιτική του Εκπαιδευτικού Ομίλου (ως κατεξοχήν εκφραστή της εκπαιδευτικής πολιτικής της αστικής – φιλελεύθερης τάξης) για τα ζητήματα της διδασκαλίας των Θρησκευτικών στο σχολείο (ο Δ. Γληνός ήταν αντίθετος) και της εισαγωγής της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης ως απόρροια της ταξικής πάλης (την οποία δεν αποδέχονταν οι Α. Δελμούζος, Μ. Τριανταφυλλίδης κ. ά.) θα οδηγήσουν στη διάσπαση του ομίλου με την επικράτηση (στις εκλογές του 1927) του ψηφοδελτίου του Δ. Γληνού (έλαβε 65 ψήφους επί 116 ψηφοδελτίων, έναντι 30 ψήφων που έλαβε το ψηφοδέλτιο Δελμούζου) και στην αποχώρηση των οπαδών του Αλ. Δελμούζου, οι οποίοι θεώρησαν ότι το σωματείο αλλάζει σκοπό, ενώ έπρεπε να μείνει σωματείο καθαρά εκπαιδευτικό και όχι πολιτικό. Με τη διάσπαση αυτή του Εκπαιδευτικού Ομίλου διακόπτεται οριστικά η συμμαχία των αριστερών με τους αστούς φιλελεύθερους διανοούμενους πάνω στα ζητήματα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που είχε ανάγκη η ελληνική εκπαίδευση.

[191] Δ. Α. Γληνός, «Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια …», 13 άρθρα, *Εφημερίδα Ακρόπολις,* 9 – 21 Ιουνίου 1929

τίποτα προς την κατεύθυνση αυτή, αφού, δίχως να ιδρύει ούτε ένα νέο πρακτικό λύκειο, αυξάνει τα κλασικά γυμνάσια και τα ολέθρια ημιγυμνάσια.[192] Ακόμα αναφέρεται στην εκπαίδευση της γυναίκας και στην έλλειψη κάθε προοπτικής για τη λύση του ιδιαίτερου αυτού κοινωνικού προβλήματος που αποτελεί η αγράμματη Ελληνίδα. Αναφέρεται επίσης στην εκπαίδευση των δασκάλων, που όλοι τη θεωρούν ελλιπέστατη, και στη μετεκπαίδευσή τους. Θεωρεί, επίσης, ότι τα μέτρα που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού είναι γελοία, λέγοντας ότι με τα μέτρα που παίρνει η κυβέρνηση και τα ποσά που διαθέτει για το τεράστιο αυτό πρόβλημα, χρειάζονται 200 χρόνια για να εκλείψει από την Ελλάδα ο αναλφαβητισμός».[193]

Η κριτική του Δ. Γληνού στη μεταρρύθμιση του 1929 δεν είναι, όπως ο ίδιος λέει, η κριτική από τη σκοπιά ενός κομμουνιστή, αλλά η κυβέρνηση κατακρίνεται γιατί περιορίστηκε σε μέτρα ανεπαρκή, με αποτέλεσμα η μεταρρύθμιση που εκκρεμούσε να μην μπορεί να ολοκληρωθεί ούτε αυτή τη φορά. Η εξήγηση που δίνει ο Γληνός είναι ότι «πρόκειται για οπισθοχώρηση του κόμματος των Φιλελευθέρων σε συντηρητικότερες βάσεις».[194]

---

[192] Τα ημιγυμνάσια ήταν μορφές παροχής μέσης εκπαίδευσης και ιδρύονταν σε περιοχές όπου δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν πλήρη και αυτοτελή γυμνάσια ή πρακτικά λύκεια. Η έλλειψη πόρων και πολιτικής βούλησης από την πολιτεία κατέληξε να συντηρεί τέτοιου είδους ημίμετρα με ολέθρια αποτελέσματα για την ελληνική εκπαίδευση.

[193] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.*, σελ. 69 – 70

[194] Μερικά χρόνια αργότερα (1965), σε συνέχεια όσων λέει ο Δ. Γληνός, ο Κ. Σωτηρίου θα γράψει για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929: « Θετικά προοδευτικά χαρακτηριστικά παρουσιάζει η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 μόνο σχετικά με την οργάνωση της Παιδείας. Καταργείται το τρίχρονο ελληνικό σχολείο και θεσπίζεται εξατάξιο ενιαίο Δημοτικό σχολείο και εξατάξιο Γυμνάσιο. Για τα άλλα σημαντικά προβλήματα της Παιδείας με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, ή δεν δίνεται καμία λύση, ή εκείνη που δίνεται, είναι συντηρητική και επιφανειακή. ….και συνεχίζει…..Και στη Δημοτική εκπαίδευση, - έγινε βέβαια εξάχρονο το Δημοτικό Σχολείο κι αυτό είναι ένα σημαντικό βήμα για τη βελτίωσή της – η κατάσταση κάθε άλλο παρά ικανοποιητική είναι. Ο αναλφαβητισμός ξεπερνάει το 40%. Το 1930 – 1931 γραφτήκανε στα Δημοτικά Σχολεία 706.461 αγόρια και κορίτσια, αντί για 965 χιλιάδες, δηλαδή 239 χιλιάδες λιγότερο. Θεσπίζονται οι σχολές «αναλφαβήτων», λειτούργησαν όμως 51, γιατί δε χορηγήθηκαν οι αναγκαίες πιστώσεις. ……Υπάρχουνε

Από το σημείο αυτό, όπως θα δούμε και παρακάτω, η υπόθεση της εκκρεμούσας αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και της κατοχύρωσης του δικαιώματος όλων των Ελλήνων για ίσες ευκαιρίες μόρφωσης με δωρεάν παροχή τους από την πολιτεία, θα γίνεται όλο και περισσότερο υπόθεση των λαϊκών – κοινωνικών διεκδικήσεων. Οι λαϊκές αυτές διεκδικήσεις θα αρχίσουν να εκφράζονται και από τις ανερχόμενες δυνάμεις της εργατικής τάξης και της πολιτικής της έκφρασης που δεν είναι άλλη από τις αριστερές (σοσιαλιστικές – κομμουνιστικές) δυνάμεις. Άλλωστε η ελληνική κοινωνία έχει, από το 1922 και μετά, τεράστια οικονομικά προβλήματα, που μαζί με τις διεθνείς οικονομικές συνθήκες θα οδηγήσουν στην ολοκλήρωση της οικονομικής εξάρτησης από το ξένο κεφάλαιο.

Το επίπεδο των ιδεών χαρακτηρίζεται από μεγάλη ιδεολογική αδυναμία των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων, μετά το κενό που άφησε η καταστροφή της Μικρασίας.

Στο πολιτικό επίπεδο, η ριζοσπαστικοποίηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων και η παράλληλη παρουσία των κομμουνιστικών δυνάμεων, των οποίων η προπαγάνδα ενισχύεται αποφασιστικά από την οικονομική αθλιότητα πλατύτατων μαζών, θα δημιουργήσουν τελείως νέες πολιτικές συνθήκες, με κύριο χαρακτηριστικό την αντανακλαστική στάση αυτοάμυνας των αστικών δυνάμεων.[195]

πολλά μονοτάξια σχολεία με ένα δάσκαλο και πάνω από 120 παιδιά και εξατάξια με 700 παιδιά, όπου ιδιαίτερα οι δάσκαλοι στην Α΄ και Β΄ τάξη είχανε και αυτοί πάνω από 120 παιδιά ο καθένας στην τάξη του. ……Κ. Σωτηρίου: Η Παιδεία μας τα τελευταία πενήντα χρόνια, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις 1956 – 1965,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966 σελ.15

[195] Για την αύξηση των δυνάμεων του Κ. Κ. Ε. και τη στρατηγική του ο M. Mazower γράφει: «…υπήρχε κι ένας άλλος τρόπος εξασφάλισης πολιτικής δύναμης πριν από το 1941, κι αυτός ήταν να ξεκινήσει κανείς από τη βάση. Κάνοντας την ανάγκη φιλοτιμία, το Κ. Κ. Ε. είχε υιοθετήσει αυτή τη στρατηγική. Μόνο το Κ.Κ.Ε. – απ' όλα τα προπολεμικά κόμματα – είχε καταφέρει να οργανώσει μια μόνιμη νεολαία, κάτι που μαρτυρούσε την πολύ διαφορετική προσέγγισή του στην πολιτική και υποδήλωνε τη μελλοντική του αύξηση. Γιατί, όντως ένα κόμμα που δεν είχε καταφέρει ποτέ να συγκεντρώσει πάνω από 10% των ψήφων πριν το 1936, παρ' όλα αυτά απέκτησε απρόσμενη δύναμη στο συνδικαλιστικό κίνημα και στους σπουδαστές». M. Mazower, *Η εμπειρία της κατοχής, ό. π.,* σελ. 124

Η κοινωνική κατάσταση δηλαδή χαρακτηρίζεται από γενικευμένη ιδεολογική, πολιτική και οικονομική κρίση που οξύνεται από τις εργατικές – κοινωνικές διεκδικήσεις και την ολοένα αυξανόμενη ένταση της ταξικής πάλης.[196] Στο πλαίσιο αυτό και προϊόντος του χρόνου, οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι εισπράττουν αρνητικά τα συνεχή κύματα των αντιμεταρρυθμίσεων και την καταστολή και σταδιακά περιορίζονται στα καθαρά φιλολογικά και γλωσσολογικά τους καθήκοντα. Ακόμη και οι πιο δραστήριοι, όπως ο Μ. Τριανταφυλλίδης και λίγο αργότερα ο Ε. Παπανούτσος, θα προτιμήσουν την ευκαιριακή συνεργασία με τους επίσημους κρατικούς θεσμούς από τη δημιουργία οργανωμένων ομάδων πίεσης ή τη συμμετοχή τους σε αυτές. Ταυτόχρονα, η δυναμική άνοδος και παρουσία της κομμουνιστικής Αριστεράς κατά τη δεκαετία του 1930 θα αλλάξει τον χαρακτήρα του γλωσσικού. Το νέο πολιτικό ρεύμα θα υιοθετήσει, ήδη από τη δεκαετία του 1920, μια εκδοχή της δημοτικής και το ΚΚΕ θα αποτελέσει τη σοβαρότερη ομάδα πίεσης, που ανάμεσα στους στόχους της θα θέσει την επιβολή και επικράτηση της δημοτικής.[197]

Δίκαια λοιπόν ο Δ. Γληνός, στο πλαίσιο αυτό, και από την κρίση της ελληνικής κοινωνίας, κρίση βαθιά από το 1922 και μετά, στα τέλη της δεκετίας του 1920 οδηγείται στο συμπέρασμα πως η άρχουσα τάξη, έκανε μια αντιδραστική στροφή και πολέμησε τα δικά της αιτήματα, τις δικές της μεταρρυθμίσεις.

Υπάρχει μια «Ελληνική αρρώστια» για το Γληνό που είναι η «κατώτερη ποιότητα της Ελληνικής αστικής τάξης» και που έχει για αιτίες την ιστορία και την κοινωνική οργάνωση της οικονομίας. Κυρίως όμως βλέπει αλλαγή, στροφή, οπισθοχώρηση. Το αστικοδημοκρατικό κίνημα που ήταν ο Δημοτικισμός, άμεσα δεμένο με την αστικοδημοκρατική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: λαϊκό σχολείο – λαϊκή γλώσσα, το κίνημα που το 1917 ήταν διεκδίκηση των αστών, δέκα χρόνια αργότερα

[196] Η ένταση της ταξικής πάλης θα οδηγήσει στα 1936 τις κοινοβουλευτικές δυνάμεις του Κ. Κ. Ε. μέσα από το Παλλαϊκό Μέτωπο να αναδειχθούν, σύμφωνα με τη λαϊκή – κοινοβουλευτική εντολή, σε ρυθμιστές της πολιτικής κατάστασης και μετά το σύμφωνο Σοφούλη – Σκλάβαινα, που προέβλεπε τη συνεργασία των Φιλελευθέρων με τους Κομμουνιστές για την ανάδειξη Προέδρου της Βουλής και το σχηματισμό κυβέρνησης, αλλά και τις εργατικές κινητοποιήσεις της ίδιας περιόδου (Μάης 1936) θα οδηγηθεί η χώρα, βάση των επιλογών του Βασιλιά και της αστικής τάξης, στη δικτατορία Μεταξά.

[197] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 43

«το φοβούνται» λέει ο Γληνός. Για το βασικό αυτό ιδεολογικό πρόβλημα θα πειστεί ότι, όπως λέει το 1931, «η αστική τάξη δεν μπορεί πια» να το λύσει, «γιατί έγινε αντιδραστική», κι ακόμα, όπως γράφει το 1934, δε θέλει, «δεν έχει πια καμιά διάθεση» να το λύσει, ότι «έχει κάθε συμφέρο…….να του δώσει μια στραβή λύση, για να δυσκολέψει το δρόμο της πνευματικής απολύτρωσης του λαού».[198] Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Ελ. Παπαστεφανάκη για την περίοδο του μεσοπολέμου: «Το οργανωτικό άπλωμα της Αριστεράς μέσα σε λαϊκά στρώματα επιτρέπει ώστε τα στρώματα αυτά να αποκτήσουν πρόσβαση σε απαγορευμένες και αποκλεισμένες για αυτούς έως τότε σφαίρες έκφρασης: πολιτική, οργάνωση, οικονομία, επιστήμη, κομματική ζωή κ.λπ., πεδία δηλαδή που πρώτη φορά αγγίζουν πλατύτερες μάζες του ελληνικού πληθυσμού. Έτσι, η γλώσσα και η Αριστερά αποτελούν ευρύτερα πεδία που ξεπερνούν το στενό πλαίσιο της προσέγγισης της αριστερής εκπαιδευτικής πρότασης, αλλά ταυτόχρονα το τέμνουν. Το τέμνουν ακριβώς γιατί κοινωνία και γλώσσα δεν μπορούν να διακριθούν και η Αριστερά θα παρέμβει στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου δυναμικά, τόσο σε πνευματικό επίπεδο, ως πνευματική πρόκληση, όσο και ως κοινωνικό κίνημα. Παράλληλα, η ίδια η λογική των αριστερών δυνάμεων και σχημάτων (από τη Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης ως το κατοπινό ΚΚΕ και τις τροτσκιστικές μεσοπολεμικές ομάδες) ακολουθούν με συνέπεια μια πολιτική δια-παιδαγώγησης των μελών και των οπαδών τους. Σε βαθύτερο επίπεδο ανάλυσης και εξήγησης του φαινομένου, η Αριστερά θα συνδέσει το γλωσσικό ζήτημα με την ταξική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό δεν αφορά μόνο την ερμηνεία της αποτυχίας της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που ο Δ. Γληνός θα διαμορφώσει μετά το 1927 για να δώσει ένα νέο πρόγραμμα δράσης, αλλά θα αποτελέσει και σημείο κριτικής για όλους όσοι θέλουν να διακρίνουν τον δημοτικισμό ως αυτόνομο κίνημα».[199]

Η τελική κατοχύρωση της 6/χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης και της εισαγωγής της Δημοτικής Γλώσσας στη διδασκαλία στη βαθμίδα αυτή από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων του Ελ. Βενιζέλου είναι η τελευταία παρέμβαση των

---

[198] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.,* σελ. 80 – 81

[199] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.,* σελ. 34

αστικών – φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων στην εκπαιδευτική πολιτική της χώρας στη βάση των προωθημένων αστικών διεκδικήσεων του Εκπαιδευτικού Ομίλου της περιόδου 1910 – 1920. Το πλαίσιο άλλωστε μέσα στο οποίο συντελείται η γλωσσική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 χαρακτηρίζεται από τις ενδοαστικές αντιφάσεις και ανταγωνισμούς. Η μεταρρύθμιση δηλ. που προωθείται από την κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου συγχρόνως προσκρούει σε συμφέροντα κοινωνικών στρωμάτων που όλα ανήκουν στην αστική τάξη. Δηλαδή, οι ίδιες ταξικά δυνάμεις υπερασπίζονται και καταπολεμούν την εκπαιδευτική αλλαγή, αφού εχθροί της μεταρρύθμισης δεν είναι πια εκπρόσωποι κοινωνικών συμφερόντων άλλων από τα αστικά. Η «αντίδραση» δηλαδή, την οποία παρακολουθούμε να δρα για μισό αιώνα περίπου με τα ίδια επιχειρήματα και μεγάλη αποτελεσματικότητα εμποδίζοντας ή καταστρέφοντας την προσπάθεια επιβολής της γλωσσικής μεταρρύθμισης, δεν είναι ίδια σε όλες τις εποχές. Οι «αντιδραστικές» και οι προοδευτικές δυνάμεις ανήκουν τώρα στο ίδιο ταξικό σύνολο.[200] Η μεταρρύθμιση του 1929 έχοντας ως χαρακτηριστικά πολιτικά της γνωρίσματα όλα τα παραπάνω ήταν λιγότερο δημοκρατική από τις μεταρρυθμίσεις του 1913 και του 1917 και αυτό πιστοποιείται από το γεγονός της καθιέρωσης εξετάσεων για την εισαγωγή των μαθητών από βαθμίδα σε βαθμίδα (δημοτικό – γυμνάσιο – πανεπιστήμιο).[201]

Στο πλαίσιο αυτό ποινικοποιούνται τα πολιτικά φρονήματα (1929 – Ιδιώνυμο) και ο μεταρρυθμιστής Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου δεν θα διστάσει να δηλώσει στην ομιλία του στο συνέδριο των επιθεωρητών στα 1930: « Έχει κανείς εξ υμών κομμουνιστήν διδάσκαλον εις την περιφέρειάν του;», και όταν οι επιθεωρητές διαμαρτυρόμενοι για την αστήρικτη και άδικη ερώτηση του Υπουργού τους τον διαβεβαιώσουν ότι δεν έχουν κανέναν (δάσκαλο – κομμουνιστή), εκείνος θα τους απαντήσει: « Χαίρω δια την διαβεβαίωσιν, η οποία μου επιτρέπει να διακηρύξω προς την Ελληνικήν κοινωνίαν, ότι η Ελληνική Παιδεία παραμένει πιστή και αφοσιωμένη εις τα ιδεώδη του έθνους».[202]

---

[200] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.,* σελ. 54

[201] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.,* σελ. 149

[202] Αθανασιάδης Χ., «Εκπαιδευτικοί και εξουσία», Η αντιπαράθεση για τη διοίκηση της εκπαίδευσης (1930), *Παιδεία και κοινωνία τεύχος 6*

Σε αντίστοιχη δήλωσή του προς τα μέλη του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου αναλύοντας την εκπαιδευτική ιδεολογία της κυβέρνησης, ο Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου θα πει ακόμα: «εκπαιδευτικοί οι οποίοι τυχόν δεν συμφωνούν δικαιούνται βεβαίως να διατηρούν τας πεποιθήσεις των αλλά όχι και τας θέσεις των».[203] Ενώ σε δηλώσεις του στην εφημερίδα ΠΑΤΡΙΣ (αναδημοσίευση στο Διδασκαλικό Βήμα)[204]θα τονίσει: «Ημείς προκειμένου περί διδασκάλων προχωρούμεν και πέραν του Ιδωνύμου. Διότι το Ιδιώνυμον, προς τιμωρίαν, ζητεί προπαγάνδαν των κομμουνιστικών ιδεών, ενώ το Υπουργείον, δια την απόλυσιν των διδασκάλων, αρκείται εις την ύπαρξην και οπωσδήποτε διαπίστωσιν του κομμουνιστικού φρονήματος».

Με ίδια ή ανάλογα επιχειρήματα θα επιχειρηθεί μέχρι τις ημέρες μας δια της «αξιολόγησης» των εκπαιδευτικών ο ιδεολογικός και πολιτικός έλεγχος του σχολικού μηχανισμού και του περιεχομένου της σχολικής γνώσης και διδασκαλίας ώστε να μη διακυβεύβεται η ιδεολογική και πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης.

Και αφού ο Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου στρέψει τα όπλα της επιστημοσύνης των προσοντούχων και καταρτισμένων επιθεωρητών, στην προσπάθειά τους να κάνουν καλύτερο το σχολείο, εναντίον του κομμουνιστικού «κινδύνου» θα επανέλθει, όταν θα διαπιστώσει υπερβάλλοντα ζήλο από την πλευρά τους, για να επισημάνει σε επιστολή του προς το ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟ ΒΗΜΑ ότι ως γραμμή το Υπουργείο Παιδείας έχει «την αμείλικτον δίωξιν και απόλυσιν των κομμουνιστών διδασκάλων», όμως με προσοχή ώστε «μη η εμπάθεια και η παρεξήγησις οδηγήσουν εις διωγμούς και δημιουργίαν αθώων θυμάτων».[205] Ενώ από την πλευρά της η Διδασκαλική Ομοσπονδία (Δ.Ο.Ε.) υποστηρίζει ότι έγιναν διώξεις

---

[203] Σακελλαρίου Χ., *Μιχάλης Παπαμαύρος, Η ζωή - Οι διώξεις - Το έργο του,* Gutenberg, Αθήνα 1985 σελ. 96 – 97

[204] *ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ*, χρονιά Ζ, αρ. φύλλου 337/ 2 – 8 – 1931, σελ. 8

[205] Μπουζάκης Σ., *Γεώργιος Παπανδρέου 1888 – 1968 – Ο πολιτικός της Παιδείας,* Gutenberg, Αθήνα 1999, σελ. 312

δασκάλων «με το πρόσχημα του κομμουνισμού», «με υπόνοιες και αφηρημένες κατηγορίες, πλαστές και ασύστατες». [206]

Το αστικό κράτος λοιπόν από την πρώιμη κιόλας στιγμή της ενηλικίωσής και παγίωσής του στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό θα έχει στα χέρια του ένα εργαλείο «αξιολόγησης» εκπαιδευτικών είτε για τις ιδέες τους είτε για την «ποιότητα της διδασκαλίας τους», χωρίς κανείς να μπορεί να εγγυηθεί ότι αυτό δε θα χρησιμοποιηθεί ως μοχλός πολιτικής πίεσης, ιδιαίτερα σε καιρούς ανώμαλων πολιτικών καταστάσεων και όξυνσης της ταξικής πάλης. Η συνέπεια τέτοιου είδους επιλογών θα είναι καθοριστική για τις εξελίξεις, στρεβλώσεις και τελματώσεις που θα αντιμετωπίσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα τουλάχιστον ως το 1982, χρονιά κατάργησης του θεσμού των επιθεωρητών και της «αξιολόγησης», που αυτοί διακονούσαν, στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Γι' αυτό το λόγο εξηγούνται, ως ένα βαθμό, και οι αναστολές και αναιρέσεις της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1929 – 1932, που επιχειρήθηκαν από τους διαδόχους της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων και σε συνδυασμό με τις ανώμαλες πολιτικές εξελίξεις στη χώρα και τις διεθνείς συγκυρίες θα οδηγήσουν την ελληνική εκπαίδευση, για άλλη μια φορά, σε οπισθοδρόμηση ως τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Είναι πιθανό βέβαια όλα τα μέτρα της μεταρρύθμισης του 1929 να μην υπήρξαν εξίσου αξιόλογα και μερικά από αυτά να μην επέφεραν ουσιαστικές αλλαγές στην πράξη, όπως π.χ. δεν άλλαξαν τη γλωσσοφιλολογική κατεύθυνση του σχολείου, ωστόσο θα περάσουν αρκετά χρόνια πριν αναληφθούν νέες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες, της ίδιας ή αντίστοιχης κατεύθυνσης, για την ανανέωση των ελληνικών σχολείων.[207]

---

[206] Μπουζάκης Σ., *Γεώργιος Παπανδρέου 1888 – 1968, Ο Πολιτικός της Παιδείας,* Gutenberg, Αθήνα 1999, σελ. 315

[207] Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.*, σελ. 24

2.3 Αναστολές – αναιρέσεις και οπισθοδρόμηση της αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (1932 – 1941)

Την περίοδο 1922 – 1935 ολοκληρώνεται ο κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας της ελληνικής οικονομίας, από το 1920 και πέρα δεν μπορεί κανείς να αναφέρεται σε προαστικά στρώματα, αφού αυτά ενσωματώνονται σταδιακά στην αστική τάξη.

Με αφετηρία τα γεγονότα του 1922 και εντεύθεν τις εξελίξεις θα καθορίσουν τρεις βασικοί παράγοντες: η οικονομική κατάσταση και οι κατευθύνσεις της οικονομίας, ο οριστικός θάνατος της εθνικής πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας με την μορφή που είχε προ του 1922, η άνδρωση του νέου ταξικού εχθρού.

Η οικονομική κατάσταση της χώρας είναι αθλιότατη. Οι πόλεμοι, που κρατάνε δέκα χρόνια (1912 – 1922), έχουν κλονίσει πάρα πολύ την ελληνική οικονομία. Όταν ξαναρχίζει η οικονομική ανοικοδόμηση μετά το 1922, η ανάπτυξη της βιομηχανίας γίνεται βασικά χάρη στην αυξημένη υπεραξία, σε βάρος δηλαδή των ήδη χαμηλών εργατικών μισθών. Γενικά, η οικονομική κατάσταση των λαϊκών στρωμάτων είναι οικτρή. Τα 80% του πληθυσμού συμμετέχουν σε λιγότερο από το μισό του εθνικού εισοδήματος.[208] Μετά μάλιστα τους απόηχους στην Ελλάδα που είχε στα 1929 – 1930 η διεθνής οικονομική κρίση και την πτώχευση που έγινε το 1932, οι μισθοί των εργατών πέφτουν κάτω από το κατώτατο ζωτικό όριο.

Η κατεστραμμένη από τους πολέμους λοιπόν οικονομική υποδομή θα ορθοποδήσει σε βάρος των λαϊκών στρωμάτων και κυρίως χάρη στη μαζική εισαγωγή ξένου κεφαλαίου που ελέγχει ολόκληρη την ελληνική οικονομία. Η οικονομική αυτή εξάρτηση, χαρακτηριστικό κυρίαρχο της νεοελληνικής κοινωνίας, θα καθορίσει την ανορθολογική και ανισόρροπη οικονομική ανάπτυξη, και θα κρατήσει την Ελλάδα στην αλυσίδα των «υπανάπτυκτων» χωρών.[209] Και τούτο, με όλες τις τεράστιες πολιτικές και ιδεολογικές συνέπειες της έλλειψης οικονομικής ισχύος, που θα

[208] Ν. Σβορώνος, *ό. π.,* σελ. 130 – 131

[209] Χατζηιωσήφ Χρ., *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα* - Ο Μεσοπόλεμος 1922 – 1940 – Τόμος Β1, Το Προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της Ελληνικής οικονομίας, σελ. 9 – 57, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009

καθορίσει τόσο την οικονομική συμπεριφορά, όσο και την κοινωνική ανασφάλεια της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης.

Η άνδρωση του ταξικού εχθρού, που δεν είναι άλλος από την εργατική τάξη και τον πολιτικό της εκφραστή το Κ. Κ. Ε., θα αποτελέσει τον καθοριστικό παράγοντα των χαρακτηριστικών της ελληνικής κοινωνίας την περίοδο 1922 – 1936.

Οι αστικές δυνάμεις δεν αποτελούν δύναμη επαναστατική με την έννοια ότι η κυριαρχία τους έχει πλέον οριστικοποιηθεί και δεν αντιμάχονται πλέον παλιότερες δομές. Η τάση της αστικής τάξης της περιόδου αυτής δεν είναι τάση προς κοινωνικές αλλαγές (ριζικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις) αλλά προς υπεράσπιση του κοινωνικού οικοδομήματος.[210]

Από την άλλη μεριά η άνοδος της ταξικής πάλης και οι εργατικές διεκδικήσεις θα οδηγήσουν την κυρίαρχη αστική τάξη στην αμφισβήτηση ακόμα και των θεμελιωδών αρχών του αστικού φιλελευθερισμού με την ψήφιση του «ιδιώνυμου», όπως ήδη αναφέραμε, στα 1929.[211]

Στο πλαίσιο αυτό, εξηγούνται, ως ένα βαθμό, και οι αναστολές (αναιρέσεις) και η οπισθοδρόμηση που θα σημειωθούν στην ελληνική εκπαίδευση αναφορικά με το ζήτημα του αστικού εκσυγχρονισμού της την περίοδο 1932 – 1940.

Έτσι από το 1933 ως το 1935 οι κυβερνήσεις του Λαϊκού κόμματος, που θα διαδεχθούν το κόμμα των Φιλελευθέρων στην εξουσία, θα αποδομήσουν σε μεγάλο βαθμό την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929.[212]

---

[210] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.*, σελ. 100 – 101

[211] Πρόκειται για το νόμο 4229 («Περί προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος»), που ψηφίστηκε από την ελληνική Βουλή στα 1929 με τις ψήφους της συντριπτικής πλειοψηφίας των βουλευτών του κόμματος των Φιλελευθέρων αλλά και του Λαϊκού κόμματος με στόχο τη δίωξη των κομμουνιστικών ιδεών και τελικά την περιστολή βασικών δημοκρ. δικαιωμάτων. Βλ. Ν. Αλιβιζάτος, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922 – 1974) Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σελ. 350 – 361

[212] Στα 1933 ο υπουργός Παιδείας του Λαϊκού κόμματος Θ. Τουρκοβασίλης θα φέρει στη Βουλή το Ν. 5911, ο οποίος θα ψηφιστεί, περιορίζοντας τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, ενώ δύο χρόνια αργότερα ο ίδιος υπουργός (στην κυβέρνηση Κονδύλη αυτή τη φορά) θα περιορίσει τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου με νομοθετικό

Τη χαριστική βολή όμως στη μεταρρύθμιση του 1929 θα τη δώσει το δικτατορικό καθεστώς του Ι. Μεταξά.

Το ιδιόμορφο δικτατορικό καθεστώς του Ι. Μεταξά, με έντονες τις φασιστικές επιρροές, θα επιδιώξει τον έλεγχο του εκπαιδευτικού μηχανισμού για να στρέψει τη νεολαία προς την κατεύθυνση που ήθελε. Η «4η Αυγούστου» θα προπαγανδίσει ότι βρήκε τους εκπαιδευτικούς να «στενάζουν» κάτω από την μαφία των μεταρρυθμιστών, ενώ η ίδια η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση θα παρουσιαστεί ως η διαλυτική προσπάθεια ορισμένων αντεθνικά και αντικοινωνικά σκεπτόμενων εκπαιδευτικών λειτουργών να εξαρθρώσουν τελείως την Παιδεία επιτυγχάνοντας μέσα από αυτήν την κατάργηση της Θρησκείας, της Πατρίδας και της Οικογένειας, δηλαδή την εξαφάνιση των ουσιασιτικών στοιχείων της εθνικής και κοινωνικής υπόστασης των Ελλήνων, με στόχο την διευκόλυνση της τελικής επικράτησης των αναρχικών τους ιδεών.[213]

Μάλιστα από το 1938 ο ίδιος ο Ι. Μεταξάς θα αναλάβει το υπουργείο Παιδείας αντικαθιστώντας τον Κ. Γεωργακόπουλο, το οποίο από το 1937 με τον Α. Ν. 782/1937 θα μετονομαστεί από «Θρησκευμάτων και Παιδείας» σε «Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας». Και οι δύο αυτές αλλαγές επισφραγίζουν το πέρασμα από μια σχετικά

διάταγμα (2-11-1935). Η εξουδετέρωση του πνεύματος της μεταρρύθμισης του 1929 θα παρατηρηθεί και στο νέο ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθημάτων του Γυμνασίου που θα εκδοθεί στις 5-11-1935, αντικαθιστώντας αυτό του 1931 επαναφέροντας τα λατινικά ως υποχρεωτικό μάθημα, μειώνοντας το μάθημα των αρχαίων ελληνικών κατά 1 ώρα και το μάθημα των νέων ελληνικών κατά 3 ώρες αυξάνοντας τα θρησκευτικά κατά μία ώρα και καταργώντας την παράλληλη διδασκαλία δημοτικής και καθαρεύουσας στο μάθημα των νέων ελληνικών καθώς και τη διδασκαλία των αρχαίων κειμένων από μετάφραση(δες Α. Δημαρά, ό. π. τόμος β΄, σελ. 182 και Κάτσικας Χ. – Θεριανός Κ. ό.π. σελ 168). Ακόμα με τον Ν.5802 του 1933 θα καταργηθούν τα πεντατάξια Διδασκαλεία Εκπαίδευσης των δασκάλων και θα αντικατασταθούν από τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, διετείς μεταγυμνασιακές σχολές, για τη θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση και κατάρτιση των δασκάλων(δες Ευαγγελόπουλος Σπ., *ό. π.,* σελ. 25)

[213] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.*, σελ. 49

φιλελεύθερη εποχή σε μια περίοδο που η παιδεία θα γινόταν υποχείριο ενός αυταρχικού, εθνικιστικού και αυθαίρετου κράτους.[214]

Ο Μεταξάς θέλησε να δώσει το δικό του στίγμα στην εκπαίδευση. Το 1937 καθιέρωσε το ενιαίο οκτατάξιο Γυμνάσιο, στηριζόμενο σε τετραετή κύκλο στοιχειώδους εκπαίδευσης. Παράλληλα, υπήρχαν τα προγυμνάσια για όσους δεν ήθελαν να συνεχίσουν σε ανώτερες σπουδές και τα «αστικά σχολεία» με πενταετή φοίτηση, διαδοχική της στοιχειώδους, για όσους ήθελαν να ακολουθήσουν συγκεκριμένο τεχνικό ή επαγγελματικό κλάδο. Τα αστικά σχολεία, που θεσπίστηκαν πριν από τη δικτατορία με το νόμο 5874 του 1933, είχαν συνήθως αντικείμενο διδασκαλίας σχετικό με την ενασχόληση και την οικονομία της περιοχής που έδρευαν: αλιεία, κτηνοτροφία κ.λπ. Με τον Α. Ν. 770/1937 το καθεστώς προτίθεται όχι μόνο να περιορίσει τον αριθμό των μαθητών της μέσης εκπαίδευσης, αλλά να στρέψει το μεγαλύτερο μέρος του στα αστικά σχολεία, αυτά που θα υλοποιούσαν τις ιδεολογικοπολιτικές επιλογές του, να περιορίσει δηλαδή την αστυφιλία, επομένως και την ανεργία, συγκρατώντας τον αγροτικό πληθυσμό στη γη του. Αστικά σχολεία, Γυμνάσια, Πρακτικά Λύκεια λειτουργούσαν σε πόλεις ή κωμοπόλεις, όπου δεν ήταν δυνατό, για πρακτικούς λόγους, δεκάχρονα παιδιά από αγροτικές περιοχές να εγκατασταθούν. Η για δύο επιπλέον χρόνια καταβολή εκπαιδευτικών τελών, λειτουργούσε επίσης ανασταλτικά για τα παιδιά των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων. Η εκπαίδευσή τους τελείωνε στο εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο. Υπήρχε βέβαια και η άποψη ότι οι δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου θα μπορούσαν να μετατραπούν σε προεπαγγελματικές, συντελώντας έτσι στην καταπολέμηση της ανεργίας[215] και στην απογείωση του ποσοστού της παιδικής εργασίας.

Το 1939 (Α.Ν.1849) το σύστημα άλλαξε πάλι: η στοιχειώδης εκπαίδευση παρέμεινε τέσσερα χρόνια και η μέση μειώθηκε στα έξι. Όσοι ήθελαν να ακολουθήσουν πανεπιστημιακή φοίτηση έπρεπε επιπλέον να παρακολουθήσουν τα διτάξια Λύκεια για να ενταχθούν στα ανώτατα εκπ/κά ιδρύματα. Τέλος, η φοίτηση στα αστικά σχολεία έγινε τριετής, με προϋπόθεση, όμως, την εξαετή φοίτηση στα δημοτικά

[214] Β. Αγγελής, *«Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα…»,* Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2006, σελ. 133

[215] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.,* σελ. 101

σχολεία. Σχηματικά και πιο εύληπτα, οι βασικές επιλογές κάποιου νέου, εκτός εννοείται των περιπτώσεων που διέκοπταν στο δημοτικό, ήταν οι εξής:

4 χρόνια ΔΗΜΟΤΙΚΟ – 6 χρόνια ΓΥΜΝΑΣΙΟ ή

6 χρόνια ΔΗΜΟΤΙΚΟ – 3 χρόνια ΑΣΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ή

4 χρόνια ΔΗΜΟΤΙΚΟ – 6 χρόνια ΓΥΜΝΑΣΙΟ – 2 χρόνια ΛΥΚΕΙΟ – ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Οι αλλαγές στη δομή του σχολείου σκόπευαν να δώσουν στην εκπαίδευση έναν πρακτικό προσανατολισμό που θα ευνοούσε την επαγγελματική αποκατάσταση, αν και τα μαθήματα με «κλασικιστικό» περιεχόμενο ήταν ακόμη πολλά. Γενικότερα, φαίνεται πως το καθεστώς της 4ης Αυγούστου θεωρούσε χρήσιμη την εκπαίδευση για προπαγανδιστικούς και οικονομικούς σκοπούς. Μια παρόμοια οικονομική κατεύθυνση στην εκπαίδευση είχε εισαγάγει, όπως είδαμε, και ο Ελ. Βενιζέλος με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, προωθώντας τον αστικό εκσυγχρονισμό της χώρας, αφήνοντας ίσως σε δεύτερη μοίρα τη στενά μορφωτική της διάσταση.[216]

Το καθεστώς πάντως κατέβαλε ιδιαίτερες προπαγανδιστικές προσπάθειες για να ωθήσει τους νέους σε μια «πραγματιστική» στροφή με πρακτικό αντίκτυπο τόσο για τους ίδιους όσο και για την οικονομία της χώρας. Άλλωστε η ενίσχυση του πρώιμα (μετά το 1922) αναπτυγμένου βιομηχανικού τομέα της οικονομίας, εκτός από προστατευτικούς δασμούς, είχε ανάγκη από φτηνό και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα με τον Χ. Χατζηιωσήφ: « Η δικτατορία του Μεταξά, παρά τη διευθυνόμενη οικονομία που επαγγελλόταν, δεν στάθηκε δυνατό να προχωρήσει σε ουσιαστικές παρεμβάσεις στο χώρο της βιομηχανίας, αλλά εξαντλήθηκε στην πιστή εφαρμογή ενός πλήθους γραφειοκρατικών ρυθμίσεων που παρέλαβε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις και τις εμπλούτισε με νέες. Η επισκόπηση των ενεργειών των διαδοχικών κυβερνήσεων από το 1922 ως τη γερμανοϊταλική κατοχή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κρατική πολιτική άσκησε οριακά μόνο θετική επίδραση πάνω στο ρυθμό της ανάπτυξης της βιομηχανίας χωρίς να επηρεάσει την κατεύθυνση της και αφήνοντας άθικτες τις κυρίαρχες δομές της. Η ουδετερότητα της ελληνικής βιομηχανικής πολιτικής στο μεσοπόλεμο γίνεται εμφανέστερη, όταν η πολιτική αυτή συγκριθεί με τις ενέργειες άλλων κρατών, στα οποία οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες παρουσιάζουν

[216] Β. Αγγελής, *ό. π.,* σελ. 134 – 135

αρκετά κοινά σημεία με την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα. Τόσο η Ιταλία και η Ισπανία όσο και η Γιουγκοσλαβία με τη Ρουμανία, αλλά ακόμα και η Τουρκία, κατόρθωσαν να αναβαθμίσουν τη θέση της εθνικής οικονομίας τους στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας με την ενίσχυση των κλάδων νεότερης τεχνολογίας και παραγωγής μέσων παραγωγής στις δύο πρώτες χώρες, με την εισαγωγή νέων βιομηχανικών κλάδων στους βαλκανικούς γείτονες της Ελλάδας, της οποίας η βιομηχανία δεν είχε ακόμα αναπτύξει αυτούς τους κλάδους. Στην Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τουρκία την περίοδο του μεσοπολέμου χάρη στην ανάπτυξη πολιτικών έντονης κρατικής παρέμβασης θα κατορθωθεί, παρά τα λάθη, τη σπατάλη πόρων και τις αντιοικονομικές ενίοτε λύσεις, να θεμελιωθεί μια πρώιμη βάση βαριάς βιομηχανίας, της οποίας η συμβολή στα επόμενα στάδια της εκβιομηχάνισης δεν υπήρξε αμελητέα. Η Ελλάδα και η Βουλγαρία ήταν οι μοναδικές χώρες της Βαλκανικής που έμειναν έξω από αυτή την κίνηση, αφήνοντας την αποκλειστική ευθύνη για τη συμπλήρωση της βιομηχανικής τους υποδομής στην ιδιωτική πρωτοβουλία ».[217]

Ένα από τα μέτρα που υιοθέτησε το καθεστώς ήταν η ενίσχυση των αστικών σχολείων, που πήραν ακόμη περισσότερο επαγγελματική και πρακτική κατεύθυνση. Ένα δεύτερο ήταν η κατάργηση των ημιγυμνασίων και η μείωση του αριθμού των γυμνασίων που εξυπηρετούσαν κυρίως τη γενική μόρφωση της νεολαίας. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η μείωση των τάξεων του Δημοτικού σχολείου σε τέσσερις (για τη συνέχιση των σπουδών μετά τη Δ΄ τάξη προβλέπονταν εξετάσεις), αφού όσοι δεν είχαν τη δυνατότητα να μορφωθούν τελείωναν πιο γρήγορα την υποχρεωτική εκπαίδευση και ήταν έτοιμοι να ενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία.

Παρά την όποια αμφιλεγόμενη επίδραση μπορούσε να έχει αυτή η πολιτική στην αγορά εργασίας, γεγονός είναι ότι μείωσε τη δυνατότητα των λαϊκών τάξεων να έχουν στοιχειώδη πρόσβαση στη γνώση. Δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία της νεολαίας σταματούσε την επαφή της με την εκπαίδευση στο Δημοτικό σχολείο, η μείωση των τάξεων του σήμαινε λιγότερη μόρφωση για τη μεγάλη μάζα του ελληνικού πληθυσμού. Ανάλογα αποτελέσματα είχε και η μείωση των γυμνασίων, που ουσιαστικά απέτρεπε τη μόρφωση με την ευρεία έννοια θέτοντας το δίλλημα: ανώτερες σπουδές ή δουλειά άμεσα. Με λίγα λόγια, για να ικανοποιήσει η 4η Αυγούστου τας

[217] Χατζηιωσήφ Χρ., *Η Γηραιά Σελήνη….ό. π.,* – κεφ. «Η Πολιτική του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου απέναντι στη βιομηχανία» σελ. 308 – 319

«κρατικάς ανάγκας» εφάρμοσε μια πολιτική αύξησης του χάσματος μεταξύ μιας μορφωμένης ελίτ και της υπόλοιπης αμόρφωτης πλειοψηφίας.[218] Περαιτέρω το καθεστώς Μεταξά θα ιδεολογικοποιήσει τις επιλογές του αυτές στον τομέα της εκπαιδευτικής πολιτικής προβάλλοντας το ιδεολόγημα ότι η επιλογή του επαγγέλματος οφείλει να βασίζεται στο μεγαλύτερο δυνατό όφελος που θα προκύψει για το κοινωνικό σύνολο και όχι στις μελλοντικές οικονομικές απολαβές. Στο πλαίσιο αυτό, και με βάση τις προβλέψεις για την εθνική οικονομία και έχοντας στόχο την ευημερία του Έθνους, το Νέο Κράτος θα επέμβει στον επαγγελματικό προασανατολισμό των νέων, εφόσον η επιλογή του επαγγέλματος, άρα και των σπουδών, στοχεύει στην ευτυχία και ευημερία του συνόλου. Το άτομο στο Νέο Κράτος της 4ης Αυγούστου μπαίνει στην υπηρεσία του συνόλου και η καθοδήγησή του θα γίνει και μέσα στην Ε. Ο. Ν., ένας από τους σκοπούς της οποίας, σύμφωνα με τον ιδρυτικό της νόμο, είναι και ο έγκαιρος επαγγελματικός προσανατολισμός των νέων, ανάλογα προς τις φυσικές ιδιότητες του καθενός.[219] Στην Ε.Ο.Ν. ήταν υποχρεωτική η εγγραφή όλων των μαθητών, όποιος μάλιστα είχε είκοσι απουσίες από τις συγκεντρώσεις της οργάνωσης έχανε τη σχολική χρονιά, ενώ και αργότερα, όταν ήταν σε αναζήτηση εργασίας, απαραίτητο προσόν ήταν η συμμετοχή του στη φασιστική οργάνωση.[220] Η Ε.Ο. Ν. συνέβαλε στη διάχυση της νέας ολοκληρωτικής ιδεολογίας, κατά τα πρότυπα της χιτλερικής νεολαίας στη ναζιστική Γερμανία. Μάλιστα με εγκύκλιο του Δημ. Παπούλια, αρχηγού της Ε.Ο.Ν. Ηπείρου και Γενικού Επιθεωρητή Μέσης Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, απαγορεύται στα Γυμνάσια της δικαιοδοσίας του η διδασκαλία του Επιτάφιου του Περικλή από την Ιστορία του Θουκιδίδη, επειδή υμνούσε τη δημοκρατία.[221]Αντίστοιχη απαγόρευση θα εκδοθεί και για την Αντιγόνη του Σοφοκλή. Πρόκειται για επιλογές με σαφή ιδεολογικό

[218] Β. Αγγελής, *ό. π.*, σελ. 136

[219] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.*, σελ. 62 – 63

[220] Καραφύλλης Αθ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση – Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών,* Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2002 σελ. 118

[221] Παπανούτσος Ε., *Απομνημονεύματα,* Φιλιππότης Αθήνα 1982, σελ. 37

προσανατολισμό. Οι εν λόγω εγκύκλιοι δημοσιεύτηκαν στον ξένο τύπο, συνοδευόμενες με, ιδιαίτερα δυσμενή για τη χώρα, σχόλια.[222]

Από την άλλη μεριά η ένταση του ιδεολογικού – αυταρχικού ελέγχου της εκπαίδευσης με την κατάργηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών,[223] τις διώξεις των αντιφρονούντων στο καθεστώς και την εκκαθάριση του σώματος των εκπαιδευτικών από τα «ανεπιθύμητα κομμουνιστικά στοιχεία», καθώς και η εισαγωγή και ένταξη στα σχολική διαδικασία προπαγανδιστικών μηχανισμών όπως η Ε. Ο. Ν.,[224] στην οποία η συμμετοχή όλων των μαθητών ήταν

[222] Παπαδάκης Ν., *Η Παλίμψηστη Εξουσία – Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική Πολιτική,* Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 276

[223] Παρά το γεγονός της επιβολής σκληρών απαγορευτικών διατάξεων για τη δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεων δεν έλειψαν οι προσπάθειες για οργάνωση του λαού και των εργαζόμενων με στόχο την ανατροπή της δικτατορίας Μεταξά, όπως μας πληροφορεί ο Γ. Κατσαντώνης: « Στις αρχές του 1937 έγινε συνεδρίαση παράνομων αντιδικτατορικών εργατικών και δημοσιοϋπαλληλικών οργανώσεων με θέμα την παραπέρα οργάνωση του αγώνα για τα προβλήματα του λαού και την ανατροπή της δικτατορίας. ……Σοβαρές αντιδικτατορικές κινητοποιήσεις έγιναν με την ευκαιρία της επίσκεψης στην Αθήνα του Γάλλου Υπουργού Παιδείας Ζαν Ζαί, για να πάρει μέρος στις γιορτές για τα εκατοντάχρονα του Πανεπιστημίου. Τέτοιες εκδηλώσεις έγιναν έξω από το ξενοδοχείο της «Μεγάλης Βρεττανίας», στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου, στον «Παρνασσό» κατά τη διάρκεια της δεξίωσης της Ελληνογαλλικής Ένωσης Νέων προς τιμή του Γάλλου Υπουργού, στο Στάδιο κατά τη διάρκεια των φοιτητικών Αγώνων. Αντιπροσωπεία του αντιδικτατορικού μετώπου των δημοσίων υπαλλήλων, αποτελούμενη από τον καθηγητή Κομνηνό Πυρομάγλου και τον δάσκαλο Γιάννη Κατσαντώνη, έγινε δυνατό να δει στο Γαλλικό Ινστιτούτο το Γάλλο υπουργό παιδείας και να του εκθέσει την κατάσταση, που διαμορφώθηκε με την επιβολή της δικτατορίας και να ζητήσει τη συμπαράσταση του Γαλλικού λαού και της κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου. Δες στο Γ. Κατσαντώνη, *Οι δάσκαλοι στους αγώνες για Ψωμί, Παιδεία, Ελευθερία,* Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σελ. 119 – 120

[224] Δες Σχετικά με την ίδρυση και τη λειτουργία της Ε. Ο. Ν.: Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.,* κεφάλαιο: Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, σελ. 70 – 84

υποχρεωτική,[225] με στόχο τη διαιώνιση του καθεστώτος, μέσα από την απόκτηση λαϊκού ερείσματος στη νεολαία, θα είναι καθοριστικές για την ελληνική εκπαίδευση με μακροπρόθεσμες συνέπειες στη λειτουργία της. Ουσιαστικά ο Μεταξάς προσπάθησε να συνδέσει την Ε.Ο.Ν. με το σχολείο ώστε να αλληλοσυμπληρώνονται και να αλληλοτροφοδοτούνται με ό,τι αυτό συνεπάγεται εγείροντας αντιδράσεις ακόμα και από συντηρητικούς εκπαιδευτικούς της εποχής.[226]

Χαρακτηριστικές του κλίματος ανελευθερίας και ζόφου που επικρατούσε στην ελληνική εκπαίδευση και την κοινωνία είναι οι δηλώσεις του Ι. Μεταξά κατά την ανάληψη των καθηκόντων του ως υπουργός Παιδείας στις 29 Νοεμβρίου 1938.[227]

---

[225] Δες σχετικά: Το ζήτημα των σχέσεων σχολείου – ΕΟΝ, στο Β. Αγγελής, *ό. π.*, σελ. 127 – 131

[226] Είναι χαρακτηριστική η μαρτυρία του Μαρουσιώτη Δάσκαλου και επί πολλά χρόνια Διευθυντή του 1ου Δημοτικού Σχολείου Αμαρουσίου Βαγγέλη Δούση, όπως καταγράφεται στα απομνημονεύματά του. Σύμφωνα με αυτήν τη μαρτυρία ο Μαρουσιώτης δάσκαλος επί δικτατορίας Μεταξά, θα στείλει επιστολή στο Νομάρχη Αττικής κατακεραυνώνοντας τη δράση της φασιστικής οργάνωσης νεολαίας του καθεστώτος Μεταξά (Ε.Ο.Ν.), η δράση της οποίας μέσα στα σχολεία οδηγούσε στη διάλυσή τους. Για την πράξη του αυτή θα εξαναγκαστεί σε παραίτηση προκειμένου να αποφύγει βασανιστήρια και εξορία. Δες σχετικά στο Ευάγγελος Δούσης, *Η Ιστορία μου, Τα απομνημονεύματα ενός δραστήριου Μαρουσιώτη δάσκαλου 1888 – 1975,* Πολιτεία, Αθήνα 2015 σελ. 12

[227] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Β΄, τεκμήριο 164, σελ. 189 – 190 Δηλώσεις Ι. Μεταξά ως Υπουργός Παιδείας, 29 – 11 – 1938: «…. Από όλους τους εκπαιδευτικούς προσδοκώ αμέριστον βοήθειαν. Θέλω να σας είπω μίαν ιδιότητα του χαρακτήρος μου, την οποίαν δεν είμαι πλέον εις ηλικίαν δια να την μεταβάλω. Συζητώ με τον καθένα και επιτρέπω, όταν πρόκειται να ληφθεί μια απόφασις, πάσαν συζήτησιν και πάσαν αντίρρησιν προς εμέ, ελεύθερα.
Αλλ' όταν λάβω την απόφασιν, και πολλές φορές μπορώ να την λάβω και αντιθέτως προς τας γνώμας σας, η απόφασις αυτή είναι οριστική και ανέκκλητος και τίποτα δεν είναι δυνατόν να με κάμει να υποχωρήσω από την απόφασιν αυτήν. Εννοείται δε, εις τον δρόμον της εκτελέσεως δεν είναι δυνατόν κανείς να με σταματήσει.
Και εκείνος ο οποίος θα έχει την αντίθετον γνώμην οφείλει να υποκύψει και να παραδεχθεί την γνώμην μου. Δέχομαι την συζήτησιν προκαταβολικώς, άμα όμως η απόφασις εκδηλωθεί δια μιας διαταγής, δια διατάγματος ή νόμου, τότε ουδεμία αντίστασης επιτρέπεται πλέον. Και εις το ζήτημα αυτό παρακαλώ να προσέξετε πολύ. Διότι αντίστασιν δεν εννοώ μονάχα

Επίσης στο προπαγανδιστικό φυλλάδιο: «Η Εκπαίδευσις μετά την 4ην Αυγούστου» που κυκλοφόρησε από το καθεστώς στα 1937 αναφερόταν ότι: « Η 4η Αυγούστου 1936 εύρε την εκπαίδευσιν υπό την ανενοχλήτως αυξάνουσαν επίδρασην των ερυθρών οργάνων του κομμουνισμού. Επί σειρά ετών τας εκπαιδευτικάς κατευθύνσεις εχάρασσεν ο υπαρχηγός του κομμουνιστικού κόμματος» (ο συντάκτης του άρθρου εννοεί τον Δ. Γληνό).[228] Φυσικά είναι άξιο απορίας πόσες χιλιάδες κομμουνιστές εκπαιδευτικοί είχαν καταφέρει, παρά τις επίπονες προσπάθειες των υπουργών παιδείας των προηγούμενων αστικών κυβερνήσεων (δες παραπάνω σχετικές δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου ως υπουργού Παιδείας στα 1930 – 1932) και την αυστηρή εφαρμογή του Ιδιώνυμου να «αλώσουν» τους χώρους της Δημόσιας Εκπαίδευσης και εύκολα συμπεραίνει κανείς ότι η προσπάθεια επιβολής της αστικής κυριαρχίας σε περιόδους που έντονα αμφισβητείται η κυριαρχία και εξουσία της δεν ορρωδεί να στραφεί ακόμα και εναντίον των ίδιων των εκπροσώπων της. Στο πλαίσιο αυτό ο Αλ. Δελμούζος θα παραιτηθεί στις 25 Σεπετεμβρίου 1937 από την έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στο κείμενο της παραίτησης του θα προσπαθήσει να αντικρούσει όσα το καθεστώς της 4ης Αυγούστου καταλόγιζε στους προηγούμενους μεταρρυθμιστές της εκπαίδευσης, υποστηρίζοντας ότι οι προηγούμενες

εκείνην την οποίαν φυσικά κανείς δεν μπορεί να φέρει, δηλαδή από απόψεως τυπικής, αλλά και εσωτερικής, δηλαδή την έλλειψιν ιεραρχίας και υποταγής εν διανοία……..Οφείλετε να γνωρίζετε ότι η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας είναι θεσμός κρατικός, έργον μου, επί του οποίου στηρίζω τας μεγίστας ελπίδας. Προσεπαθήσαμεν τελευταίως να τον προσαρμόσωμεν και με το σχολείον ούτως ώστε να αλληλοσυμπληρούνται. Επί του ζητήματος αυτού, κύριοι, είμαι αποφασισμένος, εάν παρουσιασθεί οιαδήποτε αντίδρασις, να την θραύσω κατά τρόπον αμείλικτον.

Θα σας παρακαλέσω επομένως επί του ζητήματος αυτού να μη μου παρουσιασθεί ποτέ από κανέναν εκπαιδευτικόν αντίδρασις, όχι φανερά βέβαια που δεν θα το κάμει, αλλ' ούτε υπόκωφος. Είναι θέλησις μου η οποία αποσκοπεί γενικώτερα συμφέροντα της εκπαιδεύσεως, της μορφώσεως της νεολαίας και του κράτους εν γένει. Λοιπόν θα σας παρακαλέσω να είσθε εις το ζήτημα αυτό βοηθοί αφοσιωμένοι…..»

[228] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 162 , σελ. 186 – 187

μεταρρυθμίσεις υποστήριξαν τα εθνικά και θρησκευτικά ιδεώδη και το έργο τους «ήτο βαθύτατα και ουσιαστικώτατα και εθνικόν και θρησκευτικόν και ηθικόν».[229] Στη δήλωση του Αλ. Δελμούζου είναι εμφανέστατη η συντηρητικοποίηση της ομάδας των αστών φιλελευθερων παιδαγωγών του Αλ. Δελμούζου από το 1927 και μετά, χρονιά της διάσπασης του Ενιαίου Εκπαιδευτικού Ομίλου, κάτι που εύστοχα είχε παρατηρήσει και ο Γ. Κορδάτος,[230] γεγονός που θα οδηγήσει αργά αλλά σταθερά στην ανοχή τους προς το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αλλά και προς το μετεμφυλιακό καθεστώς όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στην περίοδο της Μεταξικής δικατορίας ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου θα βρεθεί εξόριστος στην Άνδρο και τα Κύθηρα, ενώ ο «υπαρχηγός» του Κ.Κ.Ε., όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε αυτόν το προπαγανδιστικό έντυπο της 4ης Αυγούστου, Δ. Γληνός θα εξοριστεί στην Ανάφη, από εκεί θα μεταφερθεί στις φυλακές Ακροναυπλίας και τέλος θα εξοριστεί στην Σαντορίνη. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εκπαιδευτικών Δ.Ο.Ε. & Ο.Λ.Μ.Ε. θα κηρυχθούν οριστικά παράνομες, όπως ήδη αναφέραμε, η Δ.Ο.Ε. είχε τεθεί εκτός λειτουργίας από την εποχή του κινήματος του Στρατηγού Κονδύλη στα 1935 και θα πάψουν να λειτουργούν, ενώ πολλά στελέχη τους θα εξοριστούν. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η προσπάθεια του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου να ελέγξει πλήρως το περιεχόμενο της συγγραφής και έκδοσης των σχολικών βιβλίων μέσω της ίδρυσης του Ο.Ε.Σ.Β. (Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων)[231] με στόχο την

[229] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 162α, σελ. 187 – 188

[230] Κατά τον Γ. Κορδάτο, οι «παρεκκλίσεις» του Δελμούζου και η στροφή του προς τον νεοκαθαρευουσιανισμό, δηλαδή η ενίσχυση μέσα στο σχολείο του εθνικισμού και της θρησκείας, «αντικαθρεφτίζουν τις ανησυχίες της αστικής τάξης μπροστά στα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα». Κορδάτος Γ., *Δημοτικισμός και λογιωτατισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος,* Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1974, σελ. 243

[231] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 161, σελ. 185

ιδεολογική προπαγάνδα μέσα από ένα δίκτυο αποκλειστικά κρατικό και ασφυκτικά ελεγχόμενο.[232]

Εύκολα μπορεί κανείς να συνάγει από τις παραπάνω δηλώσεις του επικεφαλής του δικτατορικού καθεστώτος της 4ης Αυγούστου (υποσημείωση αρ. 224) και τον έντυπο προπαγανδιστικό λόγο του καθεστώτος κάτω από ποιες συνθήκες ιδεολογικού και πολιτικού καταναγκασμού και περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης και της ακαδημαϊκής αυτονομίας διεξάγονταν στους χώρους της εκπαίδευσης η διδασκαλία αλλά και η κάθε είδους προσπάθεια διαπαιδαγώγησης της ελληνικής νεολαίας από τη στοιχειώδη έως και την ανώτατη εκπαίδευση. Μάλιστα με αναγκαστικό νόμο του 1938 θα καταργηθεί ο οργανισμός λειτουργίας του 1932 του Πανεπιστημίου Αθηνών και δόθηκαν εξαιρετικά διευρυμένες αρμοδιότητες στον υπουργό Παιδείας, με σκοπό την πλήρη υπονόμευση της αυτοτέλειας του ιδρύματος.[233]Το «εθνοσωτήριο» έργο της 4ης Αυγούστου στο χώρο της εκπαίδευσης θα έχει τραγικές συνέπειες σε ό,τι αφορά το μορφωτικό επίπεδο του ελληνικού λαού, το οποίο ήδη βρισκόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα και καταβαραθρώθηκε ακόμα περισσότερο[234] αλλά και στις ιδεολογικού

[232] Σιούτας Αθ., Ιστορική ανασκόπηση του τρόπου συγγραφής και έγκρισης των διδακτικών βιβλίων, *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου, τεύχος 11,* Αθήνα 2009

[233] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκης Β., Μπάρκουλα Χ., *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 – 1937] και η ιστορία του,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σελ. 229 Ο αναγκαστικός νόμος του 1938 θα καταργηθεί το 1942 και θα επανέλθει ο οργανικός νόμος του 1932 για τη λειτουργία του Πανεπιστημίου Αθηνών ο οποίος ίσχυσε εν πολλοίς έως το 1982.

[234] Ο Αλ. Δελμούζος θα παρατηρήσει το 1939 ότι: « Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση η οποία άρχισε το 1910, ουσιαστικά δεν υπήρχε πια, γιατί ούτε η υποχρεωτική εκπαίδευση γενικεύτηκε, ούτε η δημοτική γλώσσα έγινε διδακτική γλώσσα, ούτε η επαγγελματική κατάρτιση εδραιώθηκε και η ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης παρέμεινε εξαιρετικά χαμηλή, διατηρώντας τα ποσοστά των αναλφάβητων σε υψηλά επίπεδα (δες στο Α. Δελμούζος, Ο δημοτικισμός και η επίδρασή του στην Ελληνική Παιδεία, *Νέα Εστία, τ. 309/Νοέμβριος 1939*

χαρακτήρα παρεμβάσεις που θα επιβληθούν και θα κληροδοτηθούν στις επόμενες γενιές διατηρούμενες ως τις ημέρες μας σε κάποιο βαθμό (βλ. μαθητικές παρελάσεις).

Στο επίπεδο του περιεχομένου της εκπαίδευσης παρατηρείται να αποκτά αυτό ολοένα και περισσότερο φασιστικό προσανατολισμό, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απαγόρευση διδασκαλίας του Επιτάφιου του Περικλή και της προβολής ως πρότυπο της Σπαρτιατικής Αγωγής καθώς και της τυφλής υποταγής στον αρχηγό, ενώ τα παιδιά μάθαιναν ότι πρέπει να καταδίδουν του γονείς τους, αν αυτοί είχαν διαφορετικά φρονήματα.[235] Αντίστοιχες θα είναι οι αντιλήψεις επίλεκτων συνεργατών του καθεστώτος, όπως τον Β. Τσίριμπα και Σπ. Καλλιάφα, οι οποίοι στελεχώνουν την περίοδο της μεταξικής διακτατορίας το Υπουργείο Παιδείας, σχετικά με την εκπαίδευση των γυναικών, οι οποίες δεν προορίζονται για το Πανεπιστήμιο αλλά για την οικοκυρική μόρφωση με την οποία θα καταστούν αργότερα επιτυχημένες σύζυγοι, μητέρες και νοικοκυρές.[236]

Στα 1941 το Δημοτικό σχολείο παρέμενε τυπικά εξατάξιο, απλώς οι εξετάσεις το μετέτρεπαν σε τετρατάξιο, καθώς η φοίτηση στις δύο τελευταίες τάξεις προϋπέθετε την επιτυχία σε εισιτήριες εξετάσεις. Το γεγονός αυτό λειτουργούσε ως λεόντειος φραγμός για τη συνέχιση των σπουδών χιλιάδων παιδιών των ασθενέστερων οικονομικά κοινωνικών τάξεων που εξαναγκάζονταν να εγκαταλείπουν το σχολείο από την Δ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου με ό,τι συνέπειες είχε αυτό. Ιδιαίτερα στην ύπαιθρο όπου οι ανάγκες για αγροτικά χέρια στις οικογένειες των μεσαίων και μικρών αγροτικών ιδιοκτησιών καθιστούσαν επιτακτικό όρο επιβίωσης την χρησιμοποίηση των ανήλικων παιδιών, οδηγούσαν στην περαιτέρω μαζικοποίηση του φαινομένου της εγκατάλειψης του σχολείου όσο γινόταν νωρίτερα. Η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη στη μέση εκπαίδευση, αφού το λύκειο περιλάμβανε δύο τμήματα: το «Θεωρητικόν» και το «Πρακτικόν». Για πρώτη φορά στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, τα Γυμνάσια περιλαμβάνουν οκτώ ενιαύσιες τάξεις, ενώ με την απαγόρευση εγγραφής «πλειόνων των εξήντα εις εκάστην τάξιν των γυμνασίων και παρακτικών λυκείων»

---

[235] Κ. Σωτηρίου, Η Παιδεία μας τα τελευταία πενήντα χρόνια, στο *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις 1956 – 1965,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966 σελ. 16

[236] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.,* σελ. 107 – 108

εισάγεται ο κλειστός αριθμός – Numerus Clausus στη μέση εκπαίδευση.[237] Την ίδια στιγμή, η μέση επαγγελματική εκπαίδευση φυτοζωούσε καθώς το 1938 – 1939 φοιτούσαν μόνο 11 χιλιάδες μαθητές. Στην επίσημη στατιστική του 1938 – 1939 η κατάσταση στη Δημοτική εκπαίδευση περιγραφόταν ως εξής: 74.392 παιδιά διέκοψαν τη φοίτηση από το σχολείο, διαρρέοντας από τάξη σε τάξη. Το 60,4% του συνόλου των Δημοτικών σχολείων ήταν μονοτάξια, γεγονός που φανέρωνε ότι μεγάλο μέρος των ελληνοπαίδων λάμβανε στοιχειώδη μόρφωση. Την ίδια χρονιά πάνω από 100 χιλιάδες παιδιά σχολικής ηλικίας Δημοτικού σχολείου δε φοιτούσαν στο Δημοτικό σχολείο. Σε πάνω από 3 χιλιάδες χωριά και συνοικισμούς δεν υπήρχε καν Δημοτικό σχολείο. Τα υπάρχοντα νηπιαγωγεία εξυπηρετούσαν, την ίδια χρονιά, μόνο το 15% περίπου των παιδιών νηπιακής ηλικίας.[238] Ενώ στο χώρο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τη χρονιά 1938 – 1939 οι φοιτητές των ανώτατων σχολών (Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ε. Μ. Π., Α.Σ.Ο.Ε.Ε., Πάντειος και Α.Σ.Κ.Τ.) ανέρχονταν στους 8.301 εκ των οποίων γυναίκες ήταν μόνο 925.[239]

Οι επιλογές του καθεστώτος σχετικά με: α) την υιοθέτηση της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας από το 1939 παράλληλα με τη διδασκαλία της απλής καθαρεύουσας στα μαθήματα της γλώσσας και της έκθεσης, β) την εισαγωγή του μαθήματος της γυμναστικής ως υποχρεωτικού, γ) της συγγραφής στα 1939 νέων αναγνωστικών για το Δημοτικό σχολείο από συγγραφείς ενταγμένους στο κίνημα του Δημοτικισμού – Μυρτιώτισσα, Νιρβάνας – με εθνοκεντρικό περιεχόμενο, γ) η έκδοση της Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη, η οποία εκδόθηκε στα 1941

[237] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.,* σελ. 95

[238] Κ. Θεριανός: «4η Αυγούστου και εκπαίδευση», εισήγηση στο Διεθνές συνέδριο: «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και Ισπανία σε Δημοκρατικά και Αυταρχικά Καθεστώτα:Misiones Pedagogicas. Δικτατορία του Φράνκο και του Μεταξά και η κατοχή στην Ελλάδα» που οργάνωσε το Π. Μ. Σ., Τμήμα Πολ. Επ. & Ιστορίας. Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών, 19 -20 Μαΐου 2008, (δημοσιευμένη στα *Αντιτετράδια της Εκπ/σης, τεύχος 90,* καλοκαίρι 2009)

[239] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.,* σελ. 173

από τον Ο.Ε.Σ.Β.[240] μετά από ανάθεση από το καθεστώς της έκδοσής της σε ειδική επιτροπή με Πρόεδρο τον ίδιο το Μ. Τριανταφυλλίδη, η οποία συγκροτήθηκε στα 1939, δ) της ίδρυσης στα 1937 του πρώτου Ειδικού Δημοτικού Σχολείου Καισαριανής – Αθηνών για νοητικά καθυστερημένα παιδιά, απαντούν περισσότερο στην ανάγκη του καθεστώτος για δημοκοπία και απόκτηση ερεισμάτων μέσα στις τάξεις των αστών διανοουμένων. Οι αστοί διανοούμενοι άλλωστε επέδειξαν ιδιαίτερη ανοχή προς το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Προφανώς η ανοχή του καθεστώτος στη διάδοση της δημοτικής γλώσσας εξυπηρετούσε και τους προπαγανδιστικούς του σκοπούς.[241]

Αν όμως το καθεστώς της 4ης Αυγούστου κατέβαλε ιδιαίτερες και φιλότιμες προσπάθειες για την αποδυνάμωση της Δημόσιας Εκπαίδευσης και την απογείωση των ταξικών φραγμών στη μόρφωση οδηγώντας την πλειονότητα των ελληνοπαίδων στην ουσιαστική έξωσή τους από το σχολικό μηχανισμό από πολύ νωρίς, δεν έκανε το ίδιο και με την ιδιωτική εκπαίδευση.

Με τον αναγκαστικό νόμο 2545/1940 «περί ιδιωτικών σχολείων, φροντιστηρίων, οικοτροφείων», τα φροντιστήρια θεσμοθετούνται ως «….η ταυτώ χώρω διδασκαλία μαθημάτων εις ομάδα προσώπων πλειόνων των πέντε εν συνόλο ή ασχέτως αριθμού ομάδων προς συμπλήρωσιν και εμπέδωσιν γνώσεων αναγομένων εις τον κύκλον μαθημάτων της στοιχειώδους, μέσης, ανωτέρας και ανωτάτης εκπαιδεύσεως ή προς εκμάθησιν ξένων γλωσσών ή μουσικής ή γενικώς μαθημάτων αναφερομένων εις ελευθέρας σπουδάς».[242] Ο ίδιος νόμος θεσμοθέτησε το δικαίωμα της κατ' οίκον διδασκαλίας (ιδιαίτερο μάθημα), καθώς και τις προϋποθέσεις λειτουργίας φροντιστηρίου.

Τα φροντιστήρια, αν και ήταν ιδιωτικός εκπαιδευτικός θεσμός, ουσιαστικά δημιουργήθηκαν από το ελληνικό κράτος, το οποίο στη δεδομένη στιγμή νομοθετεί

---

[240] Ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων θα ιδρυθεί από τον υπουργό Παιδείας της 4ης Αυγούστου Κ. Γεωργακόπουλο με το Ν. 952/1937 με στόχο τον πλήρη έλεγχο των εκδόσεων σχολικών και Πανεπιστημιακών βιβλίων και συγγραμμάτων. Δες σχετικά Α. Δημαρά, *ό. π.*, τόμος β΄, σελ. 185 – 186

[241] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *ό. π.*, σελ. 132 – 137

[242] Γ. Η. Δήμου, *Φροντιστηριακή Δραστηριότητα στην Ελλάδα. Εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου,* Gutenberg, Αθήνα, 1999, σελ. 12

δηλώνοντας υπόρρητα την πλήρη αδυναμία του να ανταποκριθεί, έστω και στοιχειωδώς, στην κάλυψη των μορφωτικών αναγκών των πολιτών του μέσω ενός συστήματος εκπαίδευσης με δημόσιο και δωρεάν χαρακτήρα που θα έχουν πρόσβαση όλοι οι πολίτες του. Στην πραγματικότητα και από επιλογή το κράτος μετακύλησε ένα σημαντικό μέρος των γνωστικών λειτουργιών του σχολείου σε ιδιώτες και ιδιωτικούς εκπαιδευτικούς φορείς, ενώ ταυτόχρονα σημαντικό τμήμα του κόστους της εκπαίδευσης των παιδιών μετατοπίστηκε στα νοικοκυριά.[243] Αν αναλογιστεί κανείς ότι από το 1922 έχει αρχίσει να εισάγεται στα ελληνικά πανεπιστήμια και τελικά κατοχυρώνεται νομοθετικά και στα 1930 (μεταρρύθμιση των Κ. Γόντικα – Γ. Παπανδρέου, κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου) ο θεσμός των εισαγωγικών εξετάσεων στα Πανεπιστήμια για την επιλογή φοιτητών, εύλογα συμπεραίνει κανείς ότι το ίδιο το κράτος και μάλιστα το καθεστώς της 4ης Αυγούστου προωθεί και κατοχυρώνει την πλήρη ιδιωτικοποίηση της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση απογειώνοντας τους όρους της ταξικότητας στο ζήτημα της επιλογής των φοιτητών, μέσω επιτυχίας στις εισαγωγικές εξετάσεις, που θα φοιτήσουν στα πανεπιστήμια. Από το σημείο αυτό και στη συνέχεια, όπως θα δούμε, η ύπαρξη των εισαγωγικών εξετάσεων στα Α.Ε.Ι. και ο ολοένα αυξανόμενος ανταγωνισμός αλλά και η αύξηση της ζήτησης για παροχή πανεπιστημιακών σπουδών θα οδηγήσουν το φροντιστηριακό φαινόμενο σε ιδιαίτερα μεγάλη διόγκωση έχοντας καθοριστικές συνέπειες για την ελληνική εκπαίδευση ως τις μέρες μας.[244] Ακόμα με τους ρυθμιστικούς νόμους 818 και 1216 θα ρυθμιστεί από το καθεστώς Μεταξά ο οργανισμός, το πρόγραμμα και το διδακτικό προσωπικό των ιδιωτικών σχολείων, συνδυάζοντας τόσο το ενδιαφέρον του καθεστώτος για τον πλήρη ιδεολογικό και πολιτικό έλεγχο της εκπαίδευσης αλλά και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επιδείχτηκε την περίοδο αυτή για την ανάπτυξη της ιδιωτικής εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις αυτές το πρόγραμμα των ιδιωτικών σχολείων όφειλε να συμβαδίζει ρητά με αυτό του Δημοσίου Σχολείου, ενώ και στα ιδιωτικά σχολεία εισάγεται η οργάνωση της Ε.Ο.Ν. Από την εικόνα των στατιστικών στοιχείων για την ιδιωτική εκπαίδευση το σχολικό έτος 1938 – 1939 μπορούμε να συνάγουμε ότι η ιδιωτική εκπαίδευση αφορούσε την εποχή εκείνη ένα πολύ μικρό αριθμό οικογενειών σε σχέση

[243] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 176

[244] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 177

με την συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών που πήγαιναν στα Δημόσια Σχολεία ή δεν πήγαιναν καθόλου στο σχολείο.

Η ΙΔΩΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 1938 – 1939

Βαθμίδα Εκπ/σης	**Αριθμός Ιδιωτικών Εκπ/ρίων**	**Προσωπικό σχολείων**	**Εγγραφέντες Μαθητές**	**Σύνολο**	**Φοιτήσαντες**	**Διδακτήρια**
			Αγόρια - Κορίτσια			
Στοιχειώδης	308	803	18.022 – 10697	28.179	25.801	220
Μέση	172	950	6.767 – 4.669	11.466	10.758	70 [245]

Η έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου θα αφήσει στα χαρτιά την τελευταία βασική εκπαιδευτική επιλογή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, τον Α. Ν. 1849 του 1939 με τον οποίο θεσπιζόταν η ίδρυση εξαταξίων γυμνασίων που βασίζονταν σε τετρατάξιο Δημοτικό σχολείο και διτάξιο Λύκειο, και το χάος που επικρατούσε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θα επιταθεί εξαιτίας των πολεμικών συνθηκών και της τριπλής ξένης κατοχής που θα ακολουθήσει.

Ο πόλεμος του 1940 και η γερμανική – ιταλική – βουλγαρική κατοχή του 1941 θα διακόψουν την ολοκλήρωση του «εθνοσωτήριου» έργου της 4ης Αυγούστου στο χώρο της εκπαίδευσης, όμως οι συνέπειες της μεταξικής εκπαιδευτικής πολιτικής, σε συνδυασμό με τις πολιτικές περιπέτειες της χώρας (κατοχή, εμφύλιος πόλεμος), όπως θα δούμε, θα είναι σοβαρές και υπαρκτές για πολλά χρόνια μετά.

Οι συνθήκες αυτές προκάλεσαν όχι μόνο σοβαρή αναστάτωση στη λειτουργία των σχολείων, αλλά οδήγησαν και στην ολοκληρωτική εξάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Πολλά σχολεία κλείνουν από έλλειψη μαθητών ή δασκάλων, οι οποίοι επιστρατεύονται κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου και στη συνέχεια μαζικά εντάσσονται στο ένοπλο αντιστασιακό κίνημα της περιόδου 1941 – 1944. Σχολικά κτίρια καίγονται από τους καταχτητές ή επιτάσσονται και

[245] Καλαντζής Κ., *Παιδεία εν Ελλάδι, 1935 – 1951,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002 σελ.89

αχρηστεύονται.[246] Τα παιδιά γυρίζουν στους δρόμους πεινασμένα, ο αναλφαβητισμός μεγαλώνει και η αμάθεια παίρνει μεγάλες διαστάσεις.[247]

Υπό αυτές τις συνθήκες λόγω των βομβαρδισμών, της καταστροφής ή της επίταξης των διδακτηρίων και της έλλειψης διδακτικού προσωπικού το εκπαιδευτικό σύστημα υπολειτουργούσε. Το σχολικό έτος 1940 – 1941 κράτησε μόνο τρεις μήνες, ενώ το σχολικό έτος 1941 – 1942 μόνο 20 ημέρες. Από τα κατεχόμενα 8.345 διδακτήρια, μόνο τα 719 παρέμειναν άθικτα. Τα 1.000 πυρπολήθηκαν ή γκρεμίστηκαν και τα υπόλοιπα υπέστησαν σημαντικές καταστροφές.[248] Στα 1944 ο αριθμός αυτών που φοιτούσαν στο δημοτικό σχολείο έπεσε από το 99% το 1939 στο 65% το 1944 και μόλις 12% φοιτούσαν στο γυμνάσιο. [249]

Η ίδρυση του Ε. Α. Μ. στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941 και η ανάπτυξη ενός μαχητικού αντιστασιακού κινήματος θα καθορίσουν τις πολιτικές εξελίξεις στην κατεχόμενη χώρα. Η συμμετοχή των εκπαιδευτικών και ιδιαίτερα των δασκάλων στην εθνική αντίσταση ενάντια στους καταχτητές θα είναι μαζική και θα καθορίσει το εύρος του κοινωνικού – εκπαιδευτικού έργου του Ε. Α. Μ. και της Π. Ε. Ε. Α. όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο**.**

---

[246] Χ. Γκόντζου – Κ. Αναστασάκου*, Οι εκπαιδευτικοί στην αντίσταση,* Αθήνα, 1985, Δίπτυχο σελ. 367….Τα περισσότερα σχολεία μετά την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου δε μπόρεσαν να λειτουργήσουν. Το σχολικό έτος 1940 – 1941 διήρκεσε μόλις 3 μήνες. Το σχολικό έτος 1941 – 1942 διήρκεσε 20 μόνο ημέρες. Πέθαναν 60.000 παιδιά από την πείνα. Έμειναν ορφανά 130.000 παιδιά. Κλείστηκαν στο ψυχιατρείο 450 παιδιά. Δε φοίτησαν στο σχολείο 600.000 παιδιά.

[247] Γ. Κατσαντώνη*, Οι Δάσκαλοι στους Αγώνες για ψωμί – παιδεία – ελευθερία,* Αθήνα, 1981, Σύγχρονη Εποχή, σελ. 128

[248] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό.π.,* σελ. 180

[249] Θ. Δ. Χατζηστεφανίδη, *Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης,* Αθήνα, 1986, Παπαδήμας, σελ. 281

Ενότητα 3η

Ελληνική εκπαίδευση 1941 – 1949, από την ελπίδα της ανάτασης στην απελπισία της ήττας.

3.1 Η εκπαιδευτική πολιτική του Ε. Α. Μ. – Το σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία της Π. Ε. Ε. Α.

Όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου, καθώς και την περίοδο της Κατοχής, κύρια θεωρητική σκευή των αριστερών παιδαγωγών παραμένει η έννοια του σχολείου εργασίας, όπως αυτό έγινε γνωστό από το γερμανικό παράδειγμα και εφαρμόστηκε από τους μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς στον Βόλο, όπως ο Αλ. Δελμούζος, στα αναγνωστικά των μεταρρυθμίσεων του 1917 και του 1929, στο Μαράσλειο από τους: Δ. Γληνό – Αλ. Δελμούζο – Ρ. Ιμβριώτη, στο Διδασκαλείο Θηλέων Θεσσαλονίκης από τον Μ. Κουντουρά, καθώς και στις ειδικές συνθήκες του Ειδικού Σχολείου Αθηνών από την Ρ. Ιμβριώτη. Οι αριστεροί παιδαγωγοί από την εποχή της διάσπασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου στα 1927 θα ζητήσουν την «πλέρια εφαρμογή του σχολείου εργασίας», για την οποία αναγνωρίζουν ως προϋπόθεση την ανατροπή του πολιτικού status quo της χώρας, φτάνοντας στο Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας στο πρότυπο του πολυτεχνισμού με τρόπο λεπτομερειακής παράθεσης της δομής του εκπαιδευτικού συστήματος, του περιεχομένου της γνώσης και της μεθόδου διδασκαλίας.[250]

Παρά το χάος που ακολούθησε την επιβολή της τριπλής ξένης κατοχής στη χώρα, το Ε. Α. Μ. θα επιδείξει μέγιστο έργο στον τομέα της Παιδείας μέσα από τις οργανώσεις του, τόσο σε πρακτικό όσο και σε θεωρητικό επίπεδο. Είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια που θα γίνει τόσο στα αστικά κέντρα αλλά κυρίως στη ορεινή – ελεύθερη Ελλάδα για το άνοιγμα το σχολείων και την ομαλή λειτουργία τους αλλά και η σε θεωρητικό επίπεδο, αξιόλογη επεξεργασία ενός «Σχεδίου λαϊκής

[250] Παπαστεφανάκη Ελευθερία, *Αριστερή Παιδαγωγική Σκέψη στην Ελλάδα (1910 – 1951), Από το Αστικό Σχολείο Εργασίας στον Πολυτεχνισμό,* ΕΚΚΕ ebooks, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2020, σελ.227

Παιδείας» που δεν υλοποιήθηκε βέβαια, εξαιτίας των δυσκολιών και του ανώμαλου πολιτικού κλίματος της κατοχής και του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε.[251]

Με το σχέδιο αυτό επιχειρείται από το Ε. Α. Μ. να λυθεί ολοκληρωτικά το πρόβλημα του αστικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σε προοδευτική βάση και να τεθούν οι βάσεις για την οικοδόμηση ενός δημοκρατικού – ανοιχτού – δωρεάν παρεχόμενου σε όλους εκπαιδευτικού συστήματος, το οποίο θα συνδέεται και θα απαντά στις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου της εποχής.

Η μαζική συμμετοχή του λαού και των εκπαιδευτικών στο Ε. Α. Μ. θα αποτελέσει τον καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη του όχι μόνο ως αντιστασιακό κίνημα ενάντια στους ξένους καταχτητές, αλλά και ως κοινωνικό – διεκδικητικό πολιτικό κίνημα μπολιασμένο με τις ως τότε περιθωριοποιημένες και διωκόμενες προοδευτικές – κομμουνιστικές ιδέες και επιρροές και θα διαμορφώσουν τη φυσιογνωμία του και στο επίπεδο της εκπαιδευτικής του πολιτικής. Από τις τάξεις του εκπαιδευτικού δημοτικισμού και του εκπαιδευτικού ομίλου, διασπασμένου από το 1927, με κύριο εκφραστή του το Δ. Γληνό, τη Ρ. Ιμβριώτη, τον Κ. Σωτηρίου, το Μ. Παπαμαύρο και άλλους, θα στελεχωθεί από τις πρώτες ημέρες της λειτουργίας του το Ε.Α.Μ., ενώ στις τάξεις του θα ενταχθούν χιλιάδες επώνυμοι και ανώνυμοι εκπαιδευτικοί.

Κύριο μέλημα του Ε. Α. Μ. είναι να σωθεί ο πληθυσμός από τη λιμοκτονία και να ξανανοίξουν τα σχολεία που είχαν κλείσει και δε λειτουργούσαν. Τα σχολεία θα λειτουργούσαν και ως κέντρα κοινωνικής και ιδεολογικής πολιτικής κυρίως στην ελεύθερη Ελλάδα.

Το Ε. Α. Μ. έχει συνείδηση της ιδεολογικής και πολιτικής επιρροής της εκπαίδευσης στις λαϊκές μάζες και εκδηλώνει το ανάλογο ενδιαφέρον.

Μέσα από τη δράση των μαζικών οργανώσεών του Ε. Α. Μ., όπως η Εθνική Αλληλεγγύη και η Ε. Π. Ο. Ν., θα αντιμετωπιστεί το ζήτημα της επιβίωσης του πληθυσμού μέσω της οργάνωσης του λαού απέναντι στο φάσμα της πείνας και της λιμοκτονίας, αλλά και της επιτυχούς αντίστασης απέναντι στους ξένους καταχτητές.[252]

---

[251] M. Mazower, *ό. π.*, σελ. 203, 212

[252] M. Mazower, *ό. π.,* 307 – 311

Και ενώ ο ελληνικός λαός αντιμετωπίζει με θάρρος τα τραγικά αυτά χρόνια η επίσημη ελληνική πολιτεία με τα κυβερνητικά όργανα που διορίζονται από τους καταχτητές και συνεργάζονται με αυτούς, φτάνουν σε τέτοιο κυνισμό, που δε διστάζουν να περάσουν από πειθαρχική δίκη τον καθηγητή Γ. Κακριδή, γιατί έγραψε βιβλίο με μονοτονικό σύστημα. Είναι η «δίκη των τόνων» στα 1943, με κύριο κατήγορο το Ν. Εξαρχόπουλο, καθηγητή της Παιδαγωγικής και μέλος της Επιτροπείας του 1920, που αποφάσισε να καούν τα αναγνωστικά της μεταρρύθμισης του 1917.[253] Προφανώς οι συντηρητικοί κύκλοι του Πανεπιστημίου Αθηνών επιλέγουν με τον τρόπο αυτό ν' αντιδράσουν στο νέο που απειλεί ανατροπή της κοινωνικής ιεραρχίας, όπως προειδοποιεί χαρακτηριστικά ο Κ. Τσαλδάρης τον Μάρτιο του 1943 τον πρωθυπουργό της εξόριστης βασιλικής ελληνικής κυβέρνησης στο Κάιρο Εμ. Τσουδερό. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι οι δημοτικιστές δέχονταν οξείες επιθέσεις, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις των Ευαγγελικών, των Αθεϊκών του Βόλου, των Μαρασλειακών, της

[253] Χ. Γκόντζου – Κ. Αναστασάκου, *Οι εκπαιδευτικοί στην αντίσταση,* Αθήνα, 1985, Δίπτυχο, σελ. 367 και «Η Δίκη των Τόνων» (Η Πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή), Αθήνα, 1998, Βιβλιοπωλείο της Εστίας. Επίσης το αίτημα της κατάργησης της ιστορικής ορθογραφίας συνδέθηκε με την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του ελληνικού λαού, διότι εκείνη την εποχή τα σχολεία παρήγαν αγράμματους και αναλφάβητους καθώς κατανάλωναν χιλιάδες ώρες διδασκαλίας και απέκλειαν μαθητές στο όνομα της «ορθής γραφής» της γλώσσας. Η πρόταση «Γράφουμε όπως μιλούμε» ήταν για τον Δ. Γληνό ο μόνος δρόμος για να μείνουν οι χιλιάδες των αναλφάβητων Ελλήνων στις σχολικές αίθουσες και να μην εκβάλλονται απ' αυτές επειδή δε γνώριζαν τη διαφορά του «σφήξ» από το «Σφίγξ». Ο Δημήτρης Γληνός σε κείμενό του του 1934 αναλύει την πολιτική στόχευση του αιτήματος: «Το ξύπνημα της συνείδησης στις μάζες είναι αδύνατο, αν δεν χρησιμοποιηθεί για όργανο ολάκερης της πνευματικής ζωής η γλώσσα που μιλάει ο λαός……Το φαινόμενο αυτό το είδαμε στη Σοβιετική Ένωση……Ύστερα από την Επανάσταση αναγνωρίστηκαν όλες οι εθνικές γλώσσες, έγιναν βάση για τη μόρφωση των λαών, έγιναν όργανο για το ξύπνημα της συνείδησης των μαζών. Γράφτηκαν γλώσσες που ως τότε δεν είχαν ούτε αλφάβητο. Δημιουργήθηκαν αλφάβητα λατινικά, γράφτηκαν βιβλία, βγήκαν εφημερίδες, δημιουργήθηκε θέατρο……πήρανε τη δημοτική γλώσσα, απλοποιήσανε την ορθογραφία και την έκαμαν φωνητική …κάθε λαϊκή ομάδα μορφώνεται με τη γλώσσα που μιλάει», δες σχετικά στο Εκλεκτές Σελίδες, σ. 110, τόμος τέταρτος και στο Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.* σελ.183

δίωξης Κακριδή, καθώς προχωρά ο 20ός αιώνας η υπεράσπιση της καθαρεύουσας σε επίπεδο κοινωνικής γείωσης φθίνει. Το γεγονός αποτυπώνεται χαρακτηριστικά σε μια επιστολή του Ε. Κακούρου προς τον Α. Δελμούζο μέσα στην Κατοχή, όπου σχολιάζει τα της δίκης των τόνων και εκφράζει την αισιοδοξία του. Γράφει λοιπόν: «…η φατρία του Εξαρχόπουλου νόμισε πως θα μπορούσε κάτι να πετύχη στο σκοτάδι των περιστάσεων… Μα το ευχάριστο είναι από τη μια πλευρά πως μίκρηνε ο αριθμός της φατρίας…, ενώ μεγάλωσε η αντίθετη παράταξη σε αριθμό και σε πρόσωπα. Ο δημοτικισμός σαν πνεύμα πλέον προοδευτικό δίνει τους καρπούς του. Ούτε Ναυπλιακά πλέον, ούτε Ευαγγελικά, ούτε Ορεστειακά.»[254]

Κάτω από το βάρος της ξένης κατοχής και του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα που διεξάγει το Ε. Α. Μ. και μέσα στο πλαίσιο της κοινωνικής, ιδεολογικής και πολιτικής διαμάχης που διεξάγεται στην κατεχόμενη Ελλάδα αναφορικά με το μέλλον της εξουσίας στην απελευθερωμένη Ελλάδα, θα διαμορφωθεί το « Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία » - εισήγηση του Ε. Α. Μ. και της Ε. Π. Ο. Ν. – στη Γραμματεία της παιδείας της Π. Ε. Ε. Α. το Μάρτιο του 1944. Το σχέδιο αυτό είχε ως εμπνευστή του το Δ. Γληνό,[255]ο οποίος έχει πεθάνει λίγους μήνες νωρίτερα το 1943, και ως βασικούς συντάκτες του τους Κ. Σωτηρίου, Ρ. Ιμβριώτη, Μ. Παπαμαύρο.

Θα είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους που ένας πολιτικός οργανισμός, το Ε. Α. Μ., θα παρουσιάσει σε συνθήκες τριπλής κατοχής, ένα πλήρες και ολοκληρωμένο πρόγραμμα – σχέδιο, που θα αφορά την παιδεία και τις

---

[254] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 31, Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 3, Επιστολή Κακούρου προς Δελμούζο, Επιστολή χ.α., 24/1/1943.

[255] Ο Δ. Γληνός θα υποστεί από το 1935 τις συνέπειες της ένταξής του στο Κ. Κ. Ε., αφού θα εξοριστεί από τη δικτατορική κυβέρνηση του Γ. Κονδύλη στον Άγιο Ευστράτιο, όπου θα παραμείνει ως τον Ιανουάριο του 1936 και από τις 4 Αυγούστου του 1936 θα εξοριστεί στην Ανάφη, ενώ το 1937 θα μεταφερθεί στις φυλακές της Ακροναυπλίας, όπου θα γίνει και απόπειρα εναντίον της ζωής του από αστυνομικά όργανα, και στη συνέχεια στη Σαντορίνη, όπως ήδη έχουμε αναφέρει. Ο Γληνός με την κατοχή βρίσκεται στην Αθήνα και θα πεθάνει στα 1943 μετά από εγχείρηση στην οποία υποβλήθηκε. Σχετικά με τη ζωή και το έργο του Δ. Γληνού δες επίσης στο Γληνός Δ., *Άπαντα,* τόμος Α΄ 1898 – 1910, Εκδοτική επιμέλεια, εισαγωγή, σημειώσεις Φίλιππος Ηλιού, Θεμέλιο, Αθήνα 1983 σελ. κβ – κγ

λειτουργίες της από τη βρεφική ηλικία ως και την εκπαίδευση των εφήβων. Το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία» χαράζει μια νέα προοπτική για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας και είναι χαρακτηριστικά τα όσα επισημαίνει, στην αρχή της εισήγησής του προς την Π.Ε.Ε.Α. και το Εθνικό Συμβούλιο ο Πέτρος Κόκκαλης αναπληρωτής γραμματέας Παιδείας: « Το δρόμο μας φωτίζει η μεγάλη μορφή του Δημήτρη Γληνού. Τα χαρακτηριστικά της παλιάς παιδείας είναι η αντιλαϊκότητα, ο ατομικισμός, ο ασκητισμός. Τα ιδανικά της καθαρά αντιδραστικά ο μεγαλοϊδεατισμός, ο ψευτοκλασσικισμός, ο φασισμός. Εμείς θα επιδιώξουμε μέσα από το λαϊκό κράτος η παιδεία να εξυπηρετήσει τα ζωντανά ιδανικά της λευτεριάς, της λαοκρατίας και της ειρήνης».[256] Η εισήγηση και το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία θα εγκριθούν από την Π.Ε.Ε.Α. και το Εθνικό Συμβούλιο.

Στο σχέδιο προτείνονται τα ακόλουθα:

Η παιδεία θεωρείται «η σπουδαιότερη κοινωνική λειτουργία ταγμένη στην υπηρεσία του λαϊκού συνόλου…» που «…δε μένει ξένη από τη γύρω της ζωή, αλλ' απεναντίας είναι συνδεδεμένη στενά μ' αυτήν» και διέπεται από τη θεμελιακή αρχή «ένας λαός μια παιδεία», μια παιδεία, όπου όλοι θα έχουν τα ίδια δικαιώματα μόρφωσης «χωρίς κανένα περιορισμό από οικονομικούς ή κοινωνικούς λόγους» και που δεν πρέπει ποτέ «να γίνει αντικείμενο ιδιωτικής εμπορικής εκμετάλλευσης».[257]

Σκοπός της παιδείας είναι να εμπνέει σ' όλα τα παιδιά «ως υπέρτατο χρέος τους να εργάζονται πάντα για την υπεράσπιση των λαϊκών κατακτήσεων, για την εδαφική ακεραιότητα, την ανεξαρτησία και την Εθνική Ελευθερία της Ελλάδας», είναι, ανάμεσα στ' άλλα, να προετοιμάζει πολίτες όχι «παθητικούς, υποτακτικούς και άβουλους» μα «ελεύθερους αυτοπειθάρχητους και φωτεινούς φορείς της λαϊκής θέλησης».[258]

---

[256] Χ. Κάτσικας & Κ. Ν. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 182

[257] Αποσπάσματα από το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» όπως παρατίθεται στο *«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση» Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις 1956 – 1965,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα, 1966 (Έκδοση της επιτροπής παιδείας της Ε. Δ. Α.) σελ. 37 – 35

[258] Στο ίδιο, «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας», *ό. π.*, σελ. 39

Στο «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» θα τονιστεί, ακόμη, η ανάγκη για πανεπιστημιακή μόρφωση των δασκάλων σε τετράχρονες πανεπιστημιακού επιπέδου Παιδαγωγικές Ακαδημίες,[259] για επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, για λήψη προστατευτικών μέτρων για τους μαθητές, όπως δωρεάν βιβλία, ιματισμός, συσσίτια, υποτροφίες, υγειονομική περίθαλψη. Θα ζητηθεί, επίσης, η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και του μονοτονικού σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, και της μεικτής φοίτησης με συνεκπαίδευση αγοριών – κοριτσιών. Επίσης προέβλεπε και τη διδασκαλία, στις δύο ανώτερες τάξεις του Γυμνασίου, συλλογής λογοτεχνικών κειμένων, όπου θα προσφέρονται δείγματα όλων των εποχών και ιδιωμάτων της ελληνικής γλώσσας, καθώς και λογοτεχνικά κείμενα της καθαρεύουσας όπως των Καλλιγά, Βικέλα, Παπαδιαμάντη, Παπαρηγόπουλου, Κάλβου.[260]

Σχετικά με τη διάρθρωση των σχολείων, στο παραπάνω «Σχέδιο» προτείνεται: α) προσχολική αγωγή που θα καλύπτει τις ηλικίες 0 – 6 με παιδικούς σταθμούς, νηπιαγωγεία, παιδικές εξοχές, συμβουλευτικούς σταθμούς, β) πρωτοβάθμια εκπαίδευση για τις ηλικίες 7 – 14, γ) δευτεροβάθμια για τις ηλικίες 15 – 18 και δ) τριτοβάθμια για τις ηλικίες 18 – 22. Μία κατηγορία που θα αναδειχθεί στον λόγο του αριστερού κινήματος της εποχής από την περίοδο της Κατοχής και που σχετίζεται με το ενδιαφέρον για την προστασία της μάνας και του παιδιού είναι η μέριμνα για την παιδική ηλικία. Το ενδιαφέρον αυτό διαφαίνεται ξεκάθαρα και στο « Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας », στο οποίο προβλέπεται η όσο το δυνατό μεγαλύτερη επέκταση των νηπιαγωγείων και των παιδικών σταθμών, που θα ελευθερώσουν την εργαζομένη γυναίκα, αλλά ταυτόχρονα αποτελούν και εστία εκπολιτισμού και λαϊκής υγείας. Στο «Σχέδιο» επικρίνεται η μέχρι τώρα αντιλαϊκή, αντιεπιστημονική και αντιοικονομική

[259] Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες, ως ιδρύματα μόρφωσης των δασκάλων, θα ιδρυθούν το 1933 (από την κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος) απηχώντας τις προσπάθειες για αναβάθμιση της μόρφωσης των δασκάλων του Δημοτικού Σχολείου(με βάση το Ν. 286 για την εισαγωγή στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες προβλέπονταν εξετάσεις μεταξύ των ενδιαφερομένων, που έπρεπε να είναι κάτοχοι απολυτηρίου γυμνασίου ή πρακτικού Λυκείου). Δες σχετικά και Α. Δημαρά, *«Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε»,* ό. π. τόμος β΄, σελ. 179 – 181

[260] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 168, τόμος Β΄, σελ. 202 – 207

πρωτοβάθμια εκπαίδευση και προτείνεται μια ενιαία, αυτοτελής, δωρεάν και υποχρεωτική οκτάχρονη, με δύο τετράχρονους κύκλους, δημοτική εκπαίδευση.[261]

Η δευτεροβάθμια εκπαίδευση προβλεπόταν στο «Σχέδιο» τετραετής. Σκοπός της βαθμίδας αυτής ήταν να δώσει στους μαθητές επαγγελματική εκπαίδευση που δε θα ήταν «στενά τεχνική παρά επιστημονική» και θα παρεχόταν σε διαφορετικούς τύπους σχολείων (αγροτικά, βιομηχανικά – βιοτεχνικά, κλασικά), που θα τους καθόριζαν «οι ασχολίες του λαού και τα ενδιαφέροντα των παιδιών».[262] Και το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» θα καταλήξει με την παρακάτω διαπίστωση: «Μόνο μ' αυτή την οργάνωση της Παιδείας, εμείς τα παιδιά του δουλευτή λαού, θα μεγαλώσουμε μέσα στην κοινωνικά ωφέλιμη εργασία, την επιστημονικά οργανωμένη μέσα στην παραγωγή, και θα γίνουμε ικανοί να εξυπηρετήσουμε θετικά και πολύπλευρα τις υλικές και τις πνευματικές ανάγκες της χώρας».[263]

Το «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» θα υιοθετηθεί από την Π. Ε. Ε. Α. (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης)[264] και θα αποτελέσει τον οδηγό των προσπαθειών της για την ανόρθωση της ελληνικής εκπαίδευσης.

Με ενέργειες της Π. Ε. Ε. Α. θα ανασυσταθεί η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας με την πράξη 45 της Π.Ε.Ε.Α., ενώ θα καταργηθεί και το «ιδιώνυμο» του Ελ. Βενιζέλου, θα ανοίξουν παιδικοί σταθμοί, οι διδασκαλικοί σύλλογοι θα ιδρύσουν μαθητικά συσσίτια, θα στελεχωθούν τα κλειστά σχολεία της Ελεύθερης Ελλάδας, για την αντιμετώπιση του προβλήματος της έλλειψης δασκάλων θα ιδρυθούν δίμηνα

---

[261] Παπαστεφανάκη Ελευθερία, *ό.π.*, σελ. 238

[262] «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» όπως παρατίθεται στο *«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση», ό. π.,* σελ. 69

[263] «Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας» όπως παρατίθεται στο *«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση» ό. π.*, σελ. 75

[264] Για την ίδρυση της Π.Ε.Ε.Α. δες στο παράρτημα σελ. 524

Παιδαγωγικά Φροντιστήρια, θα ιδρυθούν και θα λειτουργήσουν γεωργικές σχολές και ακόμα θα συγγραφούν και εκδοθούν αναγνωστικά σχολικά βιβλία για το Δημοτικά αντικαθιστώντας τα αντίστοιχα της Μεταξικής περιόδου.[265]

Ιδιαίτερη μέριμνα για τη μόρφωση του δασκάλου βλέπουμε στο « Σχέδιο μιας λαϊκής παιδείας ». Προσπαθώντας να θέσει τα θεμέλια μιας νέας πολιτικής κατάστασης και να προσεγγίσει κάθε πτυχή της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αναφέρεται στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Για να πραγματοποιηθεί η εκπαιδευτική αλλαγή, θα πρέπει οι εκπαιδευτικοί να είναι άρτια καταρτισμένοι. Ο δάσκαλος λοιπόν πρέπει να διακρίνεται από «ανώτατη μόρφωση, δηλαδή θα φοιτά σε σχολή ισότιμη με το πανεπιστήμιο».

Το «Σχέδιο» διευκρινίζει ότι οι δημοδιδάσκαλοι θα είναι τελειόφοιτοι γυμνασίου που θα φοιτούν σε παιδαγωγικές ακαδημίες τετράχρονες, όπως ήδη αναφέραμε, ισότιμες με το πανεπιστήμιο, ενώ οι εκπαιδευτικοί μέσης παιδείας θα φοιτούν στις διδασκαλικές σχολές του πανεπιστημίου. Ακόμη, το « Σχέδιο» προβλέπει υποχρεωτική μετεκπαίδευση καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους, εκπαιδευτικές εκδρομές στο εξωτερικό με έξοδα του κράτους και συμμετοχή σε ένα τουλάχιστον εκπαιδευτικό συνέδριο τον χρόνο υποχρεωτικά. Ως προς την οικονομική τους θέση οι εκπαιδευτικοί εξομοιώνονται με τους υπόλοιπους δημόσιους υπάλληλους. Την ανάγκη πανεπιστημιακής εκπαίδευσης των δασκάλων τη συναντάμε νωρίτερα και στο «Σχέδιο για το πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου» του 1929, στο οποίο τονίζεται η ανάγκη για την πανεπιστημιακού επιπέδου μόρφωση του εκπαιδευτικού και για τη μετεκπαίδευσή του, όμως στο «Σχέδιο για μια λαϊκή Παιδεία» η συγκεκριμένη πρόταση ολοκληρώνεται και εξειδικεύεται.

Ο ρόλος του δασκάλου στο νέο σχολείο είναι αυτός του ανθρώπου και παράλληλα του επιστήμονα, αυτού που «θα γνωρίσει στα παιδιά την ανθρώπινη κοινωνία και τη φύση, θα τους δώσει τις σωστές μέθοδες εργασίας, και θα ριζώσει στις καρδιές τους το αίσθημα της ανθρώπινης αλληλεγγύης και της δικαιοσύνης». Ο δάσκαλος δηλαδή είναι αυτός που θα μεταδώσει γνώσεις στους μαθητές αλλά και ιδανικά για να προετοιμάσει ενεργούς πολίτες της μελλοντικής ζωής.[266]

---

[265] Σ. Μπουζάκης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1998),* Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 111

[266] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 260

Ειδικότερα οι προσπάθειες του Ε. Α. Μ. στον εκπαιδευτικό τομέα δεν έμειναν απλώς στα χαρτιά, ως σχέδια θεωρητικής σύλληψης, αλλά σε ικανοποιητικό βαθμό εφαρμόστηκαν, όπου ήταν αυτό δυνατό, κάτω από τις αντίξοες συνθήκες της ξένης κατοχής και των πολεμικών συγκρούσεων, καταθέτοντας μια άλλη αντίληψη για τη σχολική μόρφωση της εποχής εκείνης, εισάγοντας πρωτοποριακούς θεσμούς και καινοτομίες.

Στα πλαίσια των προσπαθειών αυτών:

- θα ιδρυθούν 35 παιδικοί σταθμοί στην ελεύθερη Ελλάδα οι οποίοι θα περιθάλψουν 12.000 παιδιά[267] με τη συνεργασία της «Εθνικής Αλληλεγγύης», της «Επιμελητείας του Αντάρτη» και της «Ε.Π.Ο.Ν.» καλύπτοντας τις επισιτιστικές και μορφωτικές ανάγκες των παιδιών αυτών, πολλά από τα οποία δεν επρόκειτο να έρθουν σε επαφή με την προσχολική εκπαίδευση κάτω από άλλες συνθήκες,
- θα καταβληθεί προσπάθεια να ανοίξουν όλα τα κλειστά λόγω πολεμικών συνθηκών σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας και να στελεχωθούν με εκπαιδευτικό προσωπικό, με θεαματικά αποτελέσματα,
- θα ιδρυθούν 5 παιδαγωγικά φροντιστήρια (Τύρνας, Καρπενησίου, Θήβας, Γρεβενών, Πιερίας, Λαγκαδίων) για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έλλειψης δασκάλων για τα σχολεία της Ελεύθερης Ελλάδας,
- θα συγγραφούν και θα εκδοθούν νέα αναγνωστικά[268] για το Δημοτικό Σχολείο, όπως ήδη αναφέραμε,

---

[267] Σακελλαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση,* Αθήνα, 1984, Φιλιππότης, σελ. 33 – 34

[268] Πρόκειται για τα αναγνωστικά *«Τ' Αετόπουλα»* για τις Γ΄ και Δ΄ τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και *«Ελεύθερη Ελλάδα»* για τις τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄ του Δημοτικού Σχολείου που εκδόθηκαν το Σεπτέμβριο του 1944 από την Π. Ε. Ε. Α. και μοιράστηκαν στα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας. Δες σχετικά στο Σακελλαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση,* σελ. 105 – 124. Επίσης το αναγνωστικό *«Τ' Αετόπουλα»* γράφτηκε από το Παιδαγωγικό φροντιστήριο της Τύρνας με την καθοδήγηση της Ρόζας Ιμβριώτη, ενώ το αναγνωστικό *«Ελεύθερη Ελλάδα»* γράφτηκε από το Παιδαγωγικό φροντιστήριο του Καρπενησίου, με την καθοδήγηση του Μιχάλη Παπαμαύρου και τυπώθηκαν και τα δύο στο τυπογραφείο των αντιστασιακών

- θα ιδρυθούν 3 γεωργικές σχολές στην μονή Αγάθωνος, στη Σπερχειάδα και στη Φτέρη, με στόχο την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των αγροτών και ιδιαίτερα των νέων αγροτών, αλλά και την ενημέρωσή τους πάνω σε θέματα σύγχρονης καλλιέργειας της γης και οργάνωσής τους πάνω σε συνεταιριστική βάση ώστε οι κόποι τους να μη γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης των επιτήδειων – τοκογλύφων,[269]
- θα υπάρξει μια άνευ προηγουμένου προσπάθεια πολιτιστικής – μορφωτικής ανόδου του πληθυσμού της ορεινής ελεύθερης Ελλάδας, μέσα από κατάλληλες πολιτιστικές παρεμβάσεις της σχολικής εκπαίδευσης, όπως θέατρο, κουκλοθέατρο, μουσική, έκδοση νεανικών περιοδικών πρωτόγνωρων για την ελληνική εκπαίδευση της εποχής.[270]

Το σχέδιο για μια λαϊκή Παιδεία που υπέβαλαν στην Π. Ε. Ε. Α. οι επιτροπές του Ε. Α. Μ. και της Ε. Π. Ο. Ν. επιχειρεί να θέσει και να λύσει ορισμένα βασικά

οργανώσεων στα βουνά σε περισσότερα από 100.000 αντίτυπα και μοιράστηκαν δωρεάν (για πρώτη φορά) στα ελληνόπουλα της ελεύθερης Ελλάδας.

[269] Η ίδρυση των γεωργικών σχολών εντάσσεται στα πλαίσια της λειτουργίας των επιμορφωτικών σχολείων και της αγροτικής μόρφωσης που αναφέρει το « Σχέδιο μιας λαϊκής Παιδείας» της Π. Ε. Ε. Α. Δες ακόμα σχετικά στο Σακελλαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση,* σελ. 142 – 150

[270] Για τις προσπάθειες αυτές πολιτιστικής ανάτασης και αναδημιουργίας δες σχετικά στο Σακελλαρίου Χ., *Η Παιδεία στην Αντίσταση,* σελ. 43 – 54 σχετικά με το έργο των Β. Ρώτα, Γ. Κοτζιούλα και Γ. Σταύρου για το παιδικό θέατρο και το κουκλοθέτρο στην ελεύθερη Ελλάδα, την ίδρυση παιδικών χορωδιών και την έκδοση νεανικών περιοδικών (*Τ' Αετόπουλα*) στην ελεύθερη Ελλάδα με τη συμμετοχή πολλών εμπνευσμένων καλλιτεχνών που βρέθηκαν την εποχή εκείνη, ενταγμένοι στην εθνική Αντίσταση, στα βουνά της ελεύθερης Ελλάδας. Επίσης για το θέατρο που οργανώθηκε στην αντίσταση δες σχετικά στο Βογιατζόγλου Αθηνά, *Ποίηση και πολεμική. Μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα,* Κίχλη, Αθήνα 2015 σελ. 173 – 185

εκπαιδευτικά προβλήματα της εποχής απαντώντας καθοριστικά στο ζήτημα του αστικού εκσυγχρονισμού της ελληνικής εκπαίδευσης, όπως αυτό είχε τεθεί από τις αρχές του 20ου αιώνα. Η θέση της Αριστεράς και η θεσμοθέτηση της λαϊκής παιδείας από τα χρόνια της Κατοχής με κύριο σύνθημα «ένας λαός, μια παιδεία» θα έρθουν να ανατρέψουν την οπτική του σχολείου που διαφοροποιείται ταξικά και έμφυλα και να το αντικαταστήσουν με μια φιλοσοφία ανοιχτών προοπτικών, θεωρητικά για όλους τους μαθητές, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικοοικονομικής κατηγορίας.[271]

Η υποχρεωτική και δωρεάν προσχολική αγωγή από 0 έως 6 ετών, το 8χρονο Δημοτικό σχολείο για όλους, οι αυξημένες δαπάνες για την Παιδεία και η δημοκρατική διοίκηση της εκπαίδευσης, η ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών, η κατάργηση των τόνων και η απλοποίηση της ιστορικής ορθογραφίας, η δωρεάν Παιδεία και οι ίσες ευκαιρίες μόρφωσης όλων των Ελλήνων, η λαϊκή συμμετοχή στην εκπαίδευση και το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία κ.ά. αποτελούν το ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα της εκπαιδευτικής πολιτικής του Ε. Α. Μ. και μας δείχνουν με τον καλύτερο τρόπο ποια κοινωνία ήθελε το Ε. Α. Μ. και οι δυνάμεις που το στήριζαν να οικοδομήσουν μετά την κατοχή στην απελευθερωμένη Ελλάδα.

Η υιοθέτηση, πολύ αργότερα και καθυστερημένα, εν μέρει, κάποιων από τα μέτρα αυτά από τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο (1949 – 2007) κάτω από διαφορετικές κοινωνικές – οικονομικές και πολιτικές συνθήκες και πολλές φορές υπό τη λαϊκή πίεση δείχνουν το μέγεθος της ιδεολογικής και πολιτικής επιρροής των δυνάμεων εκείνων που στη διάρκεια της κατοχής οικοδόμησαν ένα μεγαλειώδες ένοπλο κίνημα αντίστασης και με τον πολιτικό τους λόγο επέδρασαν καθοριστικά στην εξέλιξη της Ελληνικής κοινωνίας.

Η οικοδόμηση του όποιου κοινωνικού κράτους, ιδιαίτερα στο χώρο της Παιδείας, δε θα μπορούσε στα κατοπινά χρόνια να παραγράψει ή να παραγνωρίσει το έργο του Ε. Α. Μ. και της Ε. Π. Ο. Ν. σε επίπεδο λόγων και έργων.

Η πρώτη φορά που ελληνική πολιτική οργάνωση νεολαίας (η Ε. Π. Ο. Ν. η οποία έφτασε να έχει 600.000 μέλη σε όλη τη χώρα) θα καταθέσει τις απόψεις της για το είδος της παιδείας που επιθυμεί, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο θέλει να αυτοδιοικείται καταγράφεται στο σχέδιο για μια λαϊκή Παιδεία.

---

[271] Παπαστεφανάκη Ελευθερία, *ό.π.*, σελ. 230

Οι θέσεις αυτές που καταγράφονται στο Σχέδιο μιας Λαϊκής Παιδείας αντανακλούν τις παιδαγωγικές καταβολές τους από το έργο του Εκπαιδευτικού ομίλου αλλά και τα πολιτικά προτάγματα της αριστεράς την περίοδο αυτή για τη σύνδεση του αιτήματος της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με το πολιτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ, όπως αυτό διαμορφώνεται πάνω στον άξονα της μετωπικής πολιτικής του ΚΚΕ και των διακηρύξεων της Λαϊκής Δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά ειδικά τις εκπαιδευτικές προτάσεις της εποχής, μπορούμε να πούμε ότι εδράζονται πάνω σε δύο πυλώνες: α) την παιδαγωγική πρόταση της Αριστεράς, όπως αυτή άρχισε να διαμορφώνεται από την εποχή της διάσπασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου, στην οποία και ο Κ. Σωτηρίου, ένας εκ των συντακτών του Σχεδίου Λαϊκής Παιδείας, είχε συμμετάσχει, με τη διακήρυξη της σύνδεσης της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με την ταξική πολιτική και πολιτική κυριαρχία της εργατικής τάξης και β) τη θεώρηση της παιδείας για την οποία προβλέπονται ριζικές μεταρρυθμίσεις για όλες τις βαθμίδες ως κεντρικού μοχλού στη διαδικασία ανασυγκρότησης και εκβιομηχάνισης της χώρας. Ο σχετικά στενός πυρήνας των αιτημάτων του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1910) και οι πρωτοπόρες και «μοναχικές» επεξεργασίες του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου (1927) επεκτείνονται τώρα με την επίδραση σημαντικών παραγόντων της πανεπιστημιακής ζωής, όπως του Ν. Κιτσίκη, του Χ. Θεοδωρίδη, του Ι. Δεσποτόπουλου, οι οποίοι έρχονται να καταθέσουν εντός του ΕΑΜ τη δική τους πρόταση, που αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι παραπάνω μοχλοί κίνησης συνδέονται μέσω του ιμάντα της νέας πολιτικής πρότασης με την ευρύτερη ανοικοδομητική πρόταση του ΕΑΜ και των πρώτων μεταπολεμικών σχεδιασμών του ΚΚΕ, όπως αυτοί διατυπώνονται από την Εταιρεία «Επιστήμη – Ανοικοδόμηση» (ΕΠΑΝ).[272]

Οι ιδεολογικές και πολιτικές συγκρούσεις της κατοχής και ο ένοπλος αντιστασιακός αγώνας δε θα αποτελέσουν ούτε για μια στιγμή ανασχετικό παράγοντα για το εκπαιδευτικό/διοικητικό και κοινωνικό έργο του Ε. Α. Μ., ιδιαίτερα στην Ελεύθερη Ελλάδα, το οποίο αν συγκριθεί με το έργο των μεταπελευθερωτικών κυβερνήσεων της χώρας, ακόμα και σε περιόδους ειρηνικής ζωής και απόλυτης ομαλότητας, θα αποβεί σε βάρος των αστικών πολιτικών κομμάτων που θα κυβερνήσουν τη χώρα από το 1945 έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Άλλωστε η εκπαιδευτική πολιτική του ΕΑΜ και στη συνέχεια της Ε.Δ.Α., όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, ιεραρχείται από την ικανοποίηση των πρώτιστων

[272] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 89

κοινωνικών αναγκών στη βάση της οικοδόμησης μιας δημοκρατικής μεταπολεμικής κοινωνίας στην οποία θα αμβλύνονται οι ταξικές διακρίσεις και οι φραγμοί στην παροχή εκπαίδευσης – μόρφωσης και θα εδράζεται στον σχεδιασμό για την παραγωγική ανάπτυξη της χώρας, χωρίς εξαρτήσεις και αναφορές στο ξένο τραπεζικό και βιομηχανικό κεφάλαιο που εκμεταλλευόταν ασύστολα, σε συνεργασία με τους εγχώριους οικονομικούς παράγοντες και τους πολιτικούς τους εκπροσώπους, τις πλουτοπαραγωγικές πηγές του τόπου και την εργατική δύναμη των εργαζόμενων. Η εκπαίδευση για την Αριστερά, ήδη από την εποχή της Κατοχής, συνδέεται σε επίπεδο σχεδιασμού και με τη μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η σύνδεση αυτή θα προβληθεί κυρίως από το έργο του περιοδικού ΑΝΤΑΙΟΣ, στο οποίο η παιδεία προβλέπεται να λειτουργήσει ως βασικός πυλώνας της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης και του σχεδίου για την εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.[273]

3.2 Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 & η αντίστοιχη εκπαιδευτική πολιτική του Ε.Α.Μ. κατά την ίδια περίοδο.

Οι αξιοθαύμαστες προσπάθειες του Ε. Α. Μ. και της Π. Ε. Ε. Α. θα ανασταλούν μετά τον ερχομό τον Οκτώβριο του 1944, στην απελευθερωμένη από τους ξένους καταχτητές χώρα, της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, υπό τον Γ. Παπανδρέου, προϊόν της συμφωνίας των αστικών ελληνικών πολιτικών κομμάτων και της Βασιλικής κυβέρνησης του Καΐρου με το Ε. Α. Μ., πάντα κάτω από τις οδηγίες και την επίνευση των Άγγλων. Η επιλογή της ανάλυσης της εκπαιδευτικής πολιτικής από την απελευθέρωση ως τη γενίκευση του εμφυλίου πολέμου συνιστά προνομιακό πεδίο για την ανάδειξη της μετατροπής των κοινωνικοπολιτικών ανταγωνισμών της περιόδου σε μορφές κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής, η εφαρμογή της οποίας συμβάλει στην αντίστοιχη έκφραση των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών ανταγωνισμών. [274]

Για την εκπαιδευτική πολιτική και τη σχολική πραγματικότητα της συγκεκριμένης περιόδου διαθέτουμε αποσπασματικές σε αρχειακό υλικό και πληροφορίες πηγές.

---

[273] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.,* σελ. 91

[274] Χ. Νούτσος, *Ο δρόμος της Καμήλας και το ελληνικό σχολείο – Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944 – 1946,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σελ. 20

Οι εξαιρετικά συγκεχυμένες πληροφορίες που διαθέτουμε προέρχονται κατά κύριο λόγο από ορισμένους πρωταγωνιστές της εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η πρώτη φροντίδα του Γ. Παπανδρέου ήταν οι ενέργειές του για την αναδιοργάνωση του κράτους και των μηχανισμών του, με τη διαδικασία της ανασυγκρότησης και της επανάκτησης του πλήρους ελέγχου του κρατικού μηχανισμού.

Με δεδομένο ότι η εξουσία του αστικού κρατικού μηχανισμού έχει ουσιαστικά καταρρεύσει στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας, κυρίως στην ύπαιθρο που ελέγχεται από τον ΕΛΑΣ, αλλά και στα αστικά κέντρα η αναδιοργάνωση και ο έλεγχος των μηχανισμών του περνάει μέσα από την αποστράτευση – εξουδετέρωση της ένοπλης ΕΑΜικής εξουσίας και την επιβολή της θέλησης των αστικών δυνάμεων.

Αν και το σχολείο, ως κατεξοχήν μηχανισμός ιδεολογικού ελέγχου του αστικού κράτους, δεν έχει σε αυτή την πρώιμη μεταπελευθερωτική φάση προτεραιότητα σε ό,τι αφορά στις διαδικασίες ανασυγκρότησης και ελέγχου του ως μέρος του κρατικού μηχανισμού, ο Γ. Παπανδρέου δεν επέδειξε αδιαφορία για τους νέους προσανατολισμούς και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης.

Οι προτεραιότητες αυτές της εκπαιδευτικής πολιτικής της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου σύντομα θα αντιπαρατεθούν με τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές αντιλήψεις και πρακτικές της ΕΑΜικής αριστεράς, η ηγεσία της οποίας γνώριζε πολύ καλά ότι η πολιτική επιρροή της στους εκπαιδευτικούς,[275] δηλαδή εκεί ακριβώς που οι σχολικές

[275] Οι δάσκαλοι και το συνδικαλιστικό τους όργανο, η ΔΟΕ, βρίσκονται από τις αρχές της περιόδου του Μεσοπολέμου σε στενή σύνδεση με τις προοδευτικές και αριστερές ιδέες, ενώ οι εκπαιδευτικοί συνολικά, ουσιαστικά χωρίς αντικείμενο εργασίας μέσα στην περίοδο της Κατοχής, θα στραφούν προς το ΕΑΜ και θα αναπτύξουν συλλογική δράση στο πλαίσιο ευρύτερων οργανώσεων. Στην ύπαιθρο, οι δάσκαλοι και οι καθηγητές θα συμμετέχουν προνομιακά σε σχέση με άλλες κατηγορίες εργαζομένων στην Αντίσταση. Πρέπει να σημειώσουμε ότι στις πόλεις οι εκπαιδευτικοί θα συμμετέχουν στην Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή, η οποία προσπαθεί να αντιμετωπίσει τα επισιτιστικά αιτήματα και τις ανάγκες των δημοσίων υπαλλήλων. Από την άλλη πλευρά, από το φθινόπωρο του 1943 στην ύπαιθρο θα οργανωθούν σύλλογοι δασκάλων και καθηγητών με προοπτική τον αγώνα για την απελευθέρωση. Το αδύνατο κατοχικό κράτος, που στα μάτια των υπαλλήλων αποτελεί ένα δωσιλογικό καθεστώς, που αδυνατεί να καλύψει τις στοιχειώδεις ανάγκες των δημοσίων υπαλλήλων, θα έχει ως συνέπεια την απονομιμοποίησή του στα μάτια των

πρακτικές αποβαίνουν αποτελεσματικές, ήταν συντριπτικά ευνοϊκή. Οι εκπαιδευτικοί και ειδικότερα οι δάσκαλοι της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελούσαν τη ραχοκοκαλιά των στελεχών της ΕΑΜικής αριστεράς. Η εκπαιδευτική πολιτική στη μετακατοχική Ελλάδα δεν μπορούσε να ασκηθεί ερήμην αυτής της ευρύτατης συμπαγούς βάσης.[276] Ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος του άμεσου πρωθυπουργικού ενδιαφέροντος για τον πλήρη έλεγχο του σχολικού μηχανισμού και την επιβολή των κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών ενόψει και της υπόρρητης πλην σοβούσας πολιτικής και εντέλει στρατιωτικής αναμέτρησης των αστικών πολιτικών δυνάμεων με την ΕΑΜική αριστερά και τον ΕΛΑΣ τον Δεκέμβρη του 1944.

Στις 25 Οκτωβρίου 1944 ορίζεται υπουργός Παιδείας ο Π. Χατζηπάνος και Γενικός Δ/ντής του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ο Ευάγγελος Παπανούτσος, πρόσωπο το οποίο θα επιβληθεί ύστερα από πρόταση των φιλελεύθερων αστών – δημοτικιστών διανοούμενων του παλαιού ενιαίου Εκπαιδευτικού Ομίλου και συγκεκριμένα του Αλ. Δελμούζου στον Γ. Παπανδρέου, ως αντίρροπο μέτρο στην υπουργοποίηση του Π. Χατζηπάνου που ανήκε στο προπολεμικό Λαϊκό Κόμμα κατεξοχήν εκφραστή της συντηρητικής παράταξης.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, από το 1933 ο διοικητικός και εποπτικός έλεγχος της εκπαίδευσης έχει περάσει στα χέρια ακραίων συντηρητικών διανοούμενων, οι περισσότεροι από τους οποίους διατηρούσαν εχθρικές σχέσεις με το Δημοτικισμό, ενώ η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1929 – 1932 είχε εν πολλοίς αναιρεθεί από τις διάδοχες πολιτικές καταστάσεις με ιδιαίτερη έμφαση την περίοδο του δικτατορικού καθεστώτος του Ι. Μεταξά.

Ουσιαστικά με το διορισμό του Ε. Παπανούτσου στη θέση του Γεν. Δ/ντή του Υπουργείου Παιδείας θα επιχειρηθεί να περάσει ο ουσιαστικός έλεγχος της Διοίκησης του Υπουργείου Παιδείας στα χέρια της νέας κυβέρνησης επιβάλλοντας

τελευταίων, ενώ ο Ά. Ελεφάντης εκτιμά ότι το 32% των καπετάνιων του ΕΛΑΣ ήταν δάσκαλοι. Δες σχετικά Ελεφάντης Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης – Κ.Κ.Ε. και αστισμός στο μεσοπόλεμο,* Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 60 και Γ. Κατσταντώνη, *Η αριστερή παράταξη των Δασκάλων στο Μεσοπόλεμο,* Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988

[276] Χ. Νούτσος, *ό.π.,* σελ. 28

παράλληλα την εγκαθίδρυση των απόψεων και αντιλήψεων του αστικού φιλελευθερισμού στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι της χώρας.

Ενώ διορίζεται ο Ε. Παπανούτσος στη θέση του Γεν. Δ/ντή Εκπαίδευσης ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου θα προχωρήσει στις εξαγγελίες της κυβέρνησής του αναφορικά με τις νέες εκπαιδευτικές κατευθύνσεις μεταβαίνοντας ο ίδιος στο Υπουργείο Παιδείας.[277]

Ο πρωθυπουργός θα αναπτύξει ο ίδιος στις 16 Νοεμβρίου 1944 τις βασικές αρχές του εκπαιδευτικού προγράμματος της κυβέρνησής του.

Τα κύρια σημεία των πρωθυπουργικών εκπαιδευτικών εξαγγελιών μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Τονίζεται με έμφαση πως και τούτη τη φορά ο «διδάσκαλος είναι η πρώτη υπόθεσις της παιδείας» και βασικό γνώρισμά του είναι η πίστη στα ιδεώδη «μιας εθνικής αποστολής».
2. Το «Εθνικόν ιδεώδες» παραμένει πάντοτε κύριος σκοπός της Παιδείας και βρίσκεται σε πλήρη αρμονία προς το «Ανθρωπιστικόν» και προς το «Κοινωνικόν» ιδεώδες.
3. Καθιερώνεται εξάχρονο δημοτικό σχολείο, με προοπτική να αυξηθούν σε οχτώ τα χρόνια της φοίτησής του, δηλαδή με την προσθήκη «ενός ή δύο ετών επαγγελματικής μορφώσεως».
4. Η μέση παιδεία θα κατανεμηθεί σε δύο κύκλους: Τέσσερα χρόνια το «γυμνάσιον» και δύο χρόνια το «κλασσικόν ή πρακτικόν λύκειον». Η έμφαση στο περιεχόμενο των γυμνασιακών μαθημάτων θα δοθεί στη διδασκαλία μεταφρασμένων κειμένων του αρχαίου πολιτισμού.
5. Θα υπάρξουν κυρώσεις στην ανώτατη Παιδεία, για τις περιπτώσεις δηλαδή συνεργασίας ανώτατων ιδρυμάτων με τη δικτατορία και τις αρχές κατοχής. Θα ακυρωθούν συνεπώς οι εκλογές καθηγητών πανεπιστημίου, που έγιναν τη μεταξική και κατοχική περίοδο, και θα «ανασυνταχθούν», επειδή συνδέονται με τη Μέση εκπαίδευση, η Φιλοσοφική και Φυσικομαθηματική σχολή. [278]

---

[277] Χ.Νούτσος, *ό. π.,* σελ. 33 – 34

[278] Έναντι της εξαγγελίας αυτής του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου θα υπάρξουν άμεσα έντονες αντιδράσεις από την πλευρά των πανεπιστημιακών καθηγητών ενόψει των «εκκαθαρίσεων», μόλο που ακολούθησε ρητή πρωθυπουργική αναφορά στον τρόπο και τη

6. Θα εφαρμοστεί ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός. Στο εξάχρονο δημοτικό σχολείο θα διδάσκεται μόνο η δημοτική γλώσσα, και στις δύο άλλες εκπαιδευτικές βαθμίδες θα είναι ισότιμη με την καθαρεύουσα.
7. Θα γενικευτεί ο θεσμός των υποτροφιών και θα υπάρξει ιδιαίτερη φροντίδα για τη φυσική αγωγή της νεολαίας και τον προσκοπισμό που, σε ρητή αντιδιαστολή με τη μεταξική Ε.Ο.Ν. και φυσικά σιωπηρά με την Εαμική Ε.Π.Ο.Ν., ανακηρύσσεται σε αποτελεσματικό όργανο για την καλλιέργεια του «πατριωτικού αισθήματος».
8. Θα εισαχθεί στην παιδεία η «Πολιτική Αγωγή» που είχε καταργηθεί από τον Μεταξά, θα γίνουν ευρείες μεταρρυθμίσεις στην «περιοχή των Γραμμάτων και Τεχνών» και τέλος θα προσεχτεί ιδιαίτερα η πολιτική που αφορά το «σχολικόν μας βιβλίον».[279]

Η εξέλιξη όμως των πραγμάτων, όπως θα δούμε, μπορεί εύκολα να μας πείσει, ότι ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου πίστευε στις εξαγγελίες του για την εκπαιδευτική

διαδικασία αυτής της «εκκαθάρισης» που προέβλεπε διαδικασία επανεκλογής κατόπιν υποβολής παραιτήσεων, ωστόσο έγινε φανερό στην πλειοψηφία των πανεπιστημιακών καθηγητών πως αυτές οι κυβερνητικές προθέσεις οδηγούσαν τόσο σε απολύσεις, διαθεσιμότητες και νέες εξαρτήσεις, με ταυτόχρονη απώλεια των υλικών και συμβολικών προνομίων, όσο κυρίως και σε αλλαγή συσχετισμού δυνάμεων σε όλες κι όχι μόνο στις δύο υπό ανασύνταξη πανεπιστημιακές σχολές, με εξαίρεση το Πολυτεχνείο. Έτσι, η σύγκλητός του Πανεπιστημίου Αθηνών, διερμηνεύοντας τις εντεινόμενες ανησυχίες μεγάλης μερίδας συντηρητικών καθηγητών, θα συνεδριάσει στις 28 Νοεμβρίου 1944 και, μετά από ζωηρή συζήτηση διανθισμένη με ρητορικές αποστροφές για τον εθνικό ρόλο του πανεπιστημίου, θα αποφασίσει να εμμείνει στην αρχική της θέση, την οποία είχε λάβει έπειτα από τον πρωθυπουργικό λόγο στο Σύνταγμα, για υποβολή δηλαδή των παραιτήσεων των μελών της, ακολουθώντας το παράδειγμα της Νομικής και της Ιατρικής Σχολής. Δες σχετικά στο Παπαστράτης Πρ., « Η εκκαθάριση του Πανεπιστημίου μετά την απελευθέρωση» στο Μ. Mazower (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο, Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα 1943 – 1960,* μεταφρ. Ειρήνη Θεοφύλακτου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2004, σ. 77 – 78 και *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Νούτσος, «Το σχολείο της εθνικοφροσύνης», τόμος Δ2, σελ. 110 – 111

[279] Χ. Νούτσος, *ό. π.,* σελ. 33 – 35

πολιτική της πρώτης μεταπελευθερωτικής κυβέρνησης της χώρας, όσο πίστευε και «εις την λαοκρατίαν», όπως χαρακτηριστικά είπε στο διάγγελμα του προς το λαό της Αθήνας στις 18 Οκτωβρίου 1944 στην πλατεία Συντάγματος των Αθηνών.

Οι ελπίδες λοιπόν του κόσμου της εκπαίδευσης και τα κοινωνικά αιτήματα για εκπαιδευτική ανάταση της χώρας και του λαού στην μεταπελευθερωτική ελληνική κοινωνική πραγματικότητα συντελούν πιεστικά στη διατύπωση των πρωθυπουργικών εξαγγελίων του Γ. Παπανδρέου για την εκπαιδευτική πολιτική που θα ακολουθήσει η κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» και θα καθοριστεί στο μέγεθος που θα εφαρμοστεί από την έκβαση της επικείμενης ένοπλης Δεκεμβριανής αναμέτρησης. Άλλωστε η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου θα παραιτηθεί μετά το Δεκέμβρη του 1944 και θα αντικατασταθεί από την κυβέρνηση του στρατηγού Ν. Πλαστήρα. Όμως ήδη από την 1η Δεκεμβρίου 1944 θα δημοσιευθεί ο νόμος 54 «Περί διοικήσεως της εκπαιδεύσεως»,[280] με τον οποίο καταργείται το κατοχικό «Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον», συνέχεια του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου της Μεταξικής Περιόδου, και απολύονται τα μέλη του, ενώ στη θέση του συνίσταται το «Κεντρικόν Διοικητικόν και Γνωμοδοτικόν Συμβούλιον Εκπαιδεύσεως» αποτελούμενο από 10 τακτικά και δύο αιρετά μέλη ενώ καλούνται να διοριστούν τα αιρετά μέλη της

[280] Οι συγκρούσεις του Δεκεμβρίου του 1944 και η κυβερνητική αλλαγή που ακολούθησε με την οροκωσία της κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα θα καθυστερήσει την εφαρμογή του νόμου 54 και τη συγκρότηση του Κεντρικού Διοικητικού και Γνωμοδοτικού Συμβουλίου Εκπαιδεύσεως - Κ. Δ. Γ. Σ. Ε. το οποίο θα συγκροτηθεί σε σώμα το Μάρτιο του 1945 με τη νέα του σύνθεση διατηρώντας τέσσερα από τα παλιά μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου – φίλους της δικτατορίας Μεταξά. Οι επιδερμικές αλλαγές στη διοίκηση της εκπαίδευσης με τις απολύσεις των Μεταξικών εκπαιδευτικών συμβούλων Ι. Σκουτερόπουλου, Σπ. Καλλιάφα κ.ά. δεν είναι ικανές να αναστρέψουν το κλίμα της μισαλλοδοξίας και της λευκής τρομοκρατίας που είχε εξαπολυθεί και στους χώρους της εκπαίδευσης από τους δεξιούς συντηρητικούς κύκλους σε βάρος των οπαδών της Εαμικής Αριστεράς με το πρόσχημα της συμμετοχής τους στο «στασιαστικό» κίνημα του Δεκεμβρίου του 1944, όπως ονόμαζαν τις συγκρούσεις του Δεκέμβρη του 1944.

προμεταξικής περιόδου και ταυτόχρονα ιδρύεται «Ανώτατη Επιτροπή μελέτης των εκπαιδευτικών ζητημάτων» στην κεντρική υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας.[281]

Οι συγκρούσεις του Δεκέμβρη του 1944, η αποχώρηση του Ε. Λ. Α. Σ. από την Αθήνα και η συμφωνία της Βάρκιζας το Φεβρουάριο του 1945 που θα ακολουθήσει, θα αλλάξουν ριζικά την πολιτική συγκυρία και θα τροποποιήσουν συνακόλουθα τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή του «εκπαιδευτικού προγράμματος» του Γ. Παπανδρέου.[282]

Οι διάδοχες κυβερνήσεις του Ν. Πλαστήρα με υπουργό παιδείας τον Κ. Άμαντο και του Π. Βούλγαρη με υπουργούς Παιδείας τους Δ. Μπαλάνο, Γ. Οικονόμου και Γ. Αθανασιάδη – Νόβα, ενώ ο Ε. Παπανούτσος μένει πάντα στη θέση του Γεν. Δ/ντή του υπουργείου Παιδείας ως το Μάρτιο του 1946, θα καθορίσουν το τοπίο στην ελληνική εκπαίδευση, στρώνοντας το δρόμο για τον ιδεολογικό αναπροσανατολισμό του περιεχομένου του σχολείου, προετοιμάζοντας τους κοινωνικοπολιτικούς όρους για μια ακόμα εντονότερη συντηρητική αστική στροφή στην εκπαιδευτική πολιτική και στις σχολικές πρακτικές.

Αυτή η στροφή θα εκφραστεί τόσο γύρω από το ζήτημα της σχολικής γλώσσας, όσο και της δομής της εκπαίδευσης ερμηνεύοντας το σύνολο των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών και ιδεολογικών συγκρούσεων της ίδιας χρονικής περιόδου.

Η μάχη της Αθήνας και η έκβασή της και οι όροι της εφαρμογής ή μη της συμφωνίας της Βάρκιζας, όπως ήδη αναφέραμε, θα προσδιορίσουν από εδώ και πέρα το πλαίσιο και το χαρακτήρα των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων της συγκυρίας ως την έναρξη του εμφυλίου πολέμου, θέτοντας με έντονο τρόπο τα σημάδια τους και στην ελληνική εκπαίδευση. Ιδιαίτερα θα επηρεάσουν και θα παρατείνουν για πολύ, την απουσία βασικών υλικών όρων για τη λειτουργία της εκπαίδευσης καθορίζοντας τελικά το εύρος και τη βιοσιμότητα των εκπαιδευτικών πολιτικών των κυβερνήσεων έως το Μάρτη του 1946. Συγκεκριμένα θα ακυρώσουν, μέσα στο κλίμα της πολιτικής μισαλλοδοξίας και της τρομοκρατίας, τις όποιες προσπάθειες για προοδευτικές – δημοκρατικές – αστικές ρυθμίσεις στο χώρο της εκπαίδευσης.

---

[281] ΦΕΚ, τχ. Α αρ. Φ. 30, 1 – 12 – 1944.

[282] Χ. Νούτσος, *ό.π.,* σελ. 45

Συγκεκριμένα οι προσπάθειες των υπουργών Παιδείας της περιόδου 1944 – 1946 για καθιέρωση της Δημοτικής γλώσσας θα ανασταλούν,[283] όπως και αυτές για εκκαθάριση του σώματος των εκπαιδευτικών από τα μεταξικά στοιχεία και τους συνεργασθέντες με τις αρχές κατοχής.

Καταταγράφουμε χαρακτηριστικά από το «Διδασκαλικό Βήμα» της 8ης Ιουνίου 1945: «Δεν ήτανε ζηλευτή η Παιδεία μας. […] Ο αναλφαβητισμός κι η αγραμματοσύνη προνομιακό ρεκόρ του περιούσιου λαού μας. […] Η γλώσσα του λαού μας περιφρονημένη και κυνηγημένη πάντα απ' τα σχολειά μας. Η μέση κι η ανώτερη παιδεία πάντα προνόμιο των λίγων. Το ψευτοκλασικό κι άλλα ανεδαφικά ιδανικά έδειχναν λαθεμένους δρόμους κι οδηγούσαν το λαό μας μακριά από τη σημερινή πραγματικότητα, μακριά από την πρόοδο. […] Χιλιάδες οι κατατρεγμένοι, εκατοντάδες οι απολυμένοι, οι διωκόμενοι.[…] Ακολούθησε η δικτατορία. Ήρθεν η κατοχή. Αλλάζει στο χειρότερο η εικόνα που παρουσιάζει η παιδεία: Πάσχισαν να κάμουν όργανο άβουλο στα χέρια τους το δάσκαλο. Τον βρήκανε απρόθυμο. Τον είδανε αποφασισμένο ν' αντισταθεί. [….] Όλη η χώρα μας έγινε ερείπια. Πέτρα πάνω σε πέτρα δεν έμεινε στο φτωχόσπιτο της Λαϊκής Παιδείας.

Μα να που τα δύσκολα χρόνια πέρασαν. Οι μεγάλοι μας σύμμαχοι, οι προοδευτικές δυνάμεις όλων των λαών – ανάμεσα στους πρώτους του λαού μας – τσάκισαν τους βάρβαρους επιδρομείς, κλείσανε το δρόμο στις σκοτεινές δυνάμεις του κακού. Απάλλαξαν την ανθρωπότητα από τον κίνδυνο του φασισμού, της καταστροφής του πολιτισμού, της πισοδρόμησης. Οχτώ μήνες τώρα ζούμε στη χώρα μας ελεύθεροι, χωρίς Γερμανούς και Βουλγάρους στο κεφάλι μας. Οχτώ μήνες περιμένομε να φυσήξει ο ζωογόνος αέρας της λευτεριάς στα σχολειά μας. [….] Τι γίνεται όμως ως τα σήμερα; Με ανείπωτη πικρία κάνομε τη διαπίστωση πως καμιά προσπάθεια δε βλέπομε για ν' αρχίσει η ανόρθωση της παιδείας μας. Με ανησυχία βλέπομε να δείχνουν πάλι τους παλιούς χρεωκοπημένους δρόμους. Συγκροτούν το εκπαιδευτικό συμβούλιο και ξεχνούν τον εκπαιδευτικό κλάδο και το αίτημά του για αιρετούς. Φτιάνουν εποπτικά κι

[283] Ο νόμος περί εισαγωγής της Δημοτικής Γλώσσας στη διδασκαλία του Δημοτικού Σχολείου και της κατοχύρωσης της ισοτιμίας δημοτικής και καθαρεύουσας στη Μέση Εκπ/ση, που θα προωθήσει το υπουργείο Παιδείας Φεβρουάριος 1945 – Υπουργός Παιδείας Κ. Άμαντος) θα συναντήσει την άρνηση της υπογραφής του από τον Αντιβασιλέα – Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, με το πρόσχημα των πολιτικών ανωμαλιών και της κυβερνητικής αστάθειας.

ανώτερα εποπτικά συμβούλια και βάζουν προέδρους τους αξιωματικούς της εθνοφυλακής. Εισάγουν και πάλι τα σχολικά βιβλία της 4ης Αυγούστου, που εξυμνούν τη δικτατορία και την Ε. Ο. Ν. [….] Φασιστικές συμμορίες και όργανα της εθνοφυλακής πιάνουν, βασανίζουν δασκάλους και δασκάλες, τους αναγκάζουν να μαζεύονται στις πόλεις, όπως και τον καιρό της κατοχής. […] Και οι δάσκαλοι – όπως όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι – ζούνε πείνα χειρότερη από κείνη του χειμώνα του 1941. Είναι περισσότερο γυμνοί παρά στον καιρό της κατοχής. Αντικρίζουν με ψυχικό πόνο την έλλειψη κατανόησης των αναγκών τους για να μην πούμε την αδιαφορία των αρμοδίων…..».[284] Το παραπάνω σημείωμα στο Διδασκαλικό Βήμα της εποχής αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της απογοήτευσης που επικρατούσε στο χώρο της εκπαιδευτικής κοινότητας εξαιτίας της έντονης διάψευσης των ελπίδων της ευρύτατης μάζας των εκπαιδευτικών που είχαν στρατευτεί στο ΕΑΜ και είχαν συμβάλλει απεριόριστα στον ανιστασιακό αγώνα του ελληνικού λαού ενάντια στην τριπλή φασιστική κατοχή τρέφοντας ελπίδες για την κοινωνική – οικονομική και εκπαιδευτική ανασυγκρότηση της χώρας μετά την απελευθέρωσή της, διακύβευμα το οποίο φαινόταν ότι επιχειρούνταν ευθέως να ακυρωθεί από τις μεταπελευθερωτικές αστικές κυβερνήσεις που διαχειρίζονται την εξουσία από τον Ιανουάριο του 1945 και μετά.

Ακόμα οι «εκκαθαρίσεις» θα αφορούν όλο και περισσότερο από το 1945 και μετά τα στοιχεία εκείνα που συμμετείχαν ή στήριξαν ή ακόμα και συμπαθούν το Ε. Α. Μ. με βάση και τη μετά το Δεκέμβρη του 1944 νομοθεσία των κυβερνήσεων Πλαστήρα και Βούλγαρη και ακόμα περισσότερα των κυβερνήσεων που θα προκύψουν από τις εκλογές του Μαρτίου του 1946.[285]

Η κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα, η οποία διαδέχεται την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου στις 3 Ιανουαρίου 1945 με υπουργό Παιδείας τον Κ. Άμαντο[286] θα προσπαθήσει να

---

[284] *Διδασκαλικό Βήμα(Όργανο των Δημοδιδασκάλων), Αρ. Φύλλου 3, 8 – 6 – 1945,* Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής (Αρχείο Χ. Φλωράκη)

[285] Χ. Νούτσος, *ό. π. ,* σελ. 99 – 102

[286] Μέσα στη δεκαετία του 1940, ενώ ο κρατικός μηχανισμός θα εκκαθαριστεί σταδιακά από τα αριστερά στοιχεία, εκπρόσωποι του δημοτικισμού θα συνεχίσουν να βρίσκονται εντός των τειχών της αστικής δημοκρατίας, στην κατηγορία αυτή εντάσσεται ο Κ. Άμαντος, έστω και αν οι θέσεις τους γίνονται περιθωριακές.Δες σχ. στο Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.,* σελ. 33

εφαρμόσει το νόμο 54 για την εκπαίδευση, ο οποίος όπως είδαμε είχε ψηφιστεί από την προηγούμενη κυβέρνηση αλλά εκκρεμούσε η εφαρμογή του, και να νομιμοποιήσει τη χρήση της Δημοτικής Γλώσσας στο σχολείο επιλέγοντας τη συμβιβαστική λύση της συνύπαρξής της με την καθαρεύουσα καταθέτοντας σχετικό νομοσχέδιο «Περί οργανώσεως της Εκπαιδεύσεως» αποτελούμενο από τέσσερα άρθρα. Μάλιστα το νομοσχέδιο θα εισαχθεί για συζήτηση στο υπουργικό συμβούλιο στις 10 Φεβρουαρίου 1945 δύο ημέρες πριν από την τελική υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας.[287]

Η απόλυση των μελών του κατοχικού «Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» και ο διορισμός 10 νέων και παλαιών[288] προσώπων στο νεοσυστηθέν Κ. Δ. Γ. Σ. Ε. το οποίο θα συγκροτηθεί σε σώμα με τη νέα του σύνθεση στις 28 Μαρτίου 1945 θα ξεσηκώσει αντιδράσεις τόσο από τους απολυμένους εκπαιδευτικούς συμβούλους της μεταξικής περιόδου που διατήρησαν το αξίωμά τους και στην περίοδο της κατοχής όσο και από μερίδα του αστικού τύπου κυρίως της δεξιάς,[289] μέσα στους έντονους πολιτικούς και ιδεολογικούς ανταγωνισμούς της περιόδου και τις συνεχώς αυξανόμενες προεμφυλιακές εντάσεις που ακολούθησαν τη μάχη του Δεκέμβρη του 1944. Μάλιστα πολλά από τα μέλη του νεσυστηθέντος Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. θα κατηγορηθούν ανοικτά μέσα από τις στήλες του δεξιού τύπου της εποχής ως συμπαθούντες το ΕΑΜ και συμμετέχοντες ενεργά στο «κομμουνιστικό κίνημα» του Δεκεμβρίου του 1944, δημοσιεύοντας κατάλογο ονομάτων μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται ο Ε. Παπανούτσος, η Σ. Γεδεών, ο Θρ. Σταύρου, ενώ ο ίδιος ο υπουργός Παιδείας κατηγορείται ως συμπαθών το Ε.Α.Μ. «καθ' όσον διετέλεσε πρόεδρος της γνωστής Παναθηναϊκής επιτροπής, ήτις υπήρξεν εν των οργάνων του ΕΑΜ». Από το παλαιό Ανώτατο Εκπαιδευτικό

---

[287] Χ. Νούτσος, *ό.π.,* σελ. 58

[288] Η νέα σύνθεση του Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. «εξέπληξε και απογοήτευσε τον εκπαιδευτικόν κόσμον», διότι διατηρήθηκαν τέσσερα από τα παλιά του μέλη (του Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου), «φίλοι της δικτατορίας», σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ της 22 – 2 – 1945.*

[289] Εφημερίδα *«Ελληνικόν Αίμα»,* δες σχετικά δημοσιεύματα 13 Ιανουαρίου 1945 & 23 Ιανουαρίου 1945 & 6 Φεβρουαρίου 1945. κ.ά.

Συμβούλιο απολύονται οι μεταξικοί εκπαιδευτικοί σύμβουλοι Σ. Καλλιάφας, Ι. Σκουτερόπουλος.

Η τύχη του σχετικού νόμου για την εφαρμογή της Δημοτικής Γλώσσας στο σχολείο, έστω και με συνύπαρξη με την καθαρεύουσα θα αποτελέσει κορυφαίο ζήτημα σύγκρουσης για τον έλεγχο της ιδεολογικής κυριαρχίας στο χώρο της εκπαίδευσης ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις της δεξιάς και ακροδεξιάς της εποχής, τις φιλελεύθερες αστικές αντιλήψεις και τις απόψεις της αριστεράς, όπως αυτές εκφράζονται από το Ε. Α. Μ. Απέναντι λοιπόν στην οριστική και μόνιμη αναγνώριση της Δημοτικής Γλώσσας ως μοναδικό και ουσιαστικό γλωσσικό όργανο της έκφρασης του λαού τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην καθημερινή λειτουργία του κρατικού μηχανισμού που είχε υιοθετηθεί από το Ε. Α. Μ. και την Π.Ε.Ε.Α. με τη σύνταξη του Σχεδίου για μια Λαϊκή Παιδεία, η συμβιβαστική λύση που θα προταθεί και υιοθετηθεί από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1944 – 1946 για το γλωσσικό θα οδηγήσουν σε μια ακόμα ήττα σε ότι αφορά το υπερώριμο αίτημα της εφαρμογής της Δημοτικής Γλώσσας παραπέμποντας την εφαρμογή του δεκαετίες αργότερα.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, η έγκριση του σχετικού νόμου δε θα υπογραφεί ποτέ από τον αντιβασιλέα – αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, αφού πρώτα δεχθεί τις ομοβροντίες του δεξιού τύπου της εποχής και την αντίδραση μαζικών οργανώσεων που ελέγχονται από εκκλησιαστικούς και παραεκκλησιαστικούς κύκλους και τη δεξιά, παραπέμποντας ουσιαστικά την επίλυση του προβλήματος στην κυβέρνηση του ναυάρχου Π. Βούλγαρη και του νέου υπουργού Παιδείας Δ. Μπαλάνου,[290] κυβέρνηση

[290] Δ. Μπαλάνος καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Αντιπρύτανης του Ε.Κ.Π.Α., η συμμετοχή και η ομιλία του στο αντιεαμικό συλλαλητήριο στην πλατεία Συντάγματος στις 14 Ιανουαρίου 1945 σηματοδότησε την απαρχή όλων εκείνων των πρακτικών με τις οποίες μεταλλάχτηκε το αρχικό αίτημα της κάθαρσης από τα μεταξικά στοιχεία και τους συναργασθέντες ή διορισθέντες από τις δωσιλογικές ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου 1941 – 1944 και αποδείχτηκε ουτοπική η αυτοκάθαρση στα «πνευματικά ιδρύματα», δες σχετικά *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, Το σχολείο της Εθνικοφροσύνης (1945 – 1952),* σελ. 112. Ωστόσο αποτελεί αντίφαση η άρνηση του Δ. Μπαλάνου να υπογράψει το κείμενο της γενικής συνέλευσης των καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών που καταδίακαζε απερίφραστα τους καθηγητές της αντίστασης

απόλυτα ελεγχόμενη από τον αντιβασιλέα Δαμασκηνό και τους Βρεττανούς, η οποία διαδέχεται την κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα στις 8 Απριλίου 1945.

Ήδη όμως και στον τομέα των «εκκαθαρίσεων» οι όροι και οι ρόλοι θα αντιστραφούν μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας και των συντακτικών πράξεων 25 και 36 που αφορούν τους αναμιχθέντες στο στασιαστικό κίνημα του Δεκεμβρίου του 1944 Δημοσίους Υπαλλήλους και στρέφονται ανοικτά σε έναν απεινή διωγμό των εκπαιδευτικών που μετείχαν ή συμπαθούσαν το ΕΑΜ με κύριους αποδέκτες τους εκπαιδευτικούς της Στοιχειώδους Εκπ/σης, αλλά και γνωστούς ΕΑΜικούς πανεπιστημιακούς δασκάλους που απολύονται από το Πανεπιστήμιο διότι συμμετείχαν ή κατηγορήθηκαν ότι συμμετείχαν στην «εξέγερση» του Δεκέμβρη του 1944.[291] Άλλωστε η σχετική εφαρμογή των Συντακτικών Πράξεων 25 και 36 δευρύνθηκε κατά το δοκούν από τους διώκτες.

Στο πλαίσιο αυτό ο νέος Υπουργός Παιδείας Δ. Μπαλάνος, σε ότι αφορά το γλωσσικό και την υιοθέτηση της Δημοτικής Γλώσσας στο σχολείο, θα υιοθετήσει τη γνώμη και την πρακτική μερίδας του αστικού τύπου με πρωτεργάτη την ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ[292] του Γ. Α. Βλάχου αλλά και τις απόψεις των ακραίων συντηρητικών κύκλων στο χώρο της εκπαίδευσης (Ν. Εξαρχόπουλος, Σ. Καλλιάφας, Ι. Σκουτερόπουλος) ότι μια κυβέρνηση που δεν διαθέτει τη λαϊκή εντολή, όπως η κυβέρνηση του Π. Βούλγαρη, δεν μπορεί να επιφέρει τέτοιου είδους σοβαρές μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση χωρίς να έχει την έγκριση του λαού.

Ουσιαστικά από το 1945 ως το τέλος της δεκαετίας του 1950 και κάτω από τις πολιτικές εξελίξεις που θα ακολουθήσουν θα κλείσει κάθε συζήτηση γύρω από το θέμα της χρήσης της Δημοτικής Γλώσσας στο σχολείο και τα πράγματα θα παραμείνουν αμετάβλητα σε ότι αφορά τα αναλυτικά προγράμματα, αφού επανέρχονται τα

καταγγέλοντας έντονα την παρακτική των «εξηναγκασμένων υπογραφών», Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρακτικά Συγκλήτου, Συνεδρία 19η, 6 Μαρτίου 1945

[291] Πρόκειται για τους πανεπιστημιακούς καθηγητές: Α. Αγγελόπουλο, Γ. Γεωργαλά, Αλ. Σβώλο και Π. Κόκκαλη.

[292] Εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 22 Φεβρουαρίου 1945* (σημείωμα Γ. Α. Βλάχου – «Το ανύπαρκτον») *& 21 Φεβρουαρίου 1945* «Η Δημοτική» & 25 Φεβρουαρίου 1945 (κύριο άρθρο) «Κάτι να γίνει….»

αναλυτικά προγράμματα του 1935 και μάλιστα για το Δημοτικό Σχολείο σε πολλές περιπτώσεις τα αναλυτικά προγράμματα ανάγονται σε ρυθμίσεις του 1911.

Αξίζει όμως να μελετήσουμε τις εξελίξεις την περίοδο αυτή σε ότι αφορά το ζήτημα της σχολικής οργάνωσης και των πολιτικών που υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν από τις κυβερνήσεις της περιόδου.

Ο Υπουργός Παιδείας Δ. Μπαλάνος με βάση τις εισηγήσεις του Γενικού Δ/ντή του ΥΠΕΠΘ Ε. Παπανούτσου, η παρουσία του οποίου στο ΥΠΕΠΘ θα συνεχιστεί αδιάλειπτα έως τις 31 Μαρτίου 1946 οπότε και θα απομακρυνθεί μετά τις εκλογές, θα αποδεχτεί τη σύγκλιση σύσκεψης ειδικών στο Υπουργείο Παιδείας για το ζήτημα της σχολικής οργάνωσης. Στην επιτροπή αυτή συμμετείχαν δύο πρώην Υπουργοί Παιδείας (Ι. Μακρόπουλος και Κ. Άμαντος) τα μέλη του Κ. Δ. Γ. Σ. Ε. Νικόλαος Καραχρίστος και Ηλίας Λάγιος (Πρόεδρος και αντιπρόεδρος αντίστοιχα του ΚΔΓΣΕ διορισμένα επί υπουργείας Κ. Άμαντου) αλλά και οι πανεπιστημιακοί καθηγητές: Παν. Ζέπος (Γεν. Γραμματέας του ΥΠΠΕΘ), Ν. Εξαρχόπουλος, Ν. Βλάχος, Αλ. Δελμούζος, Νείλος Σακκελαρίου, Λ. Ζέρβας, ο Δ/ντής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπ/σης Κ. Γεωργούλης, και φυσικά ο Ε. Παπανούτσος ως εισηγητής και ο Υπουργός Παιδείας Δ. Μπαλάνος. Η επιτροπή θα καταλήξει ότι το εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο δεν πρέπει να θιγεί, αλλά οι μαθητές που θα κάνουν σπουδές Μέσης Παιδείας να εισέρχονται σ' αυτήν μόνο μετά την αποφοίτησή τους από την ΣΤ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου και κάτω από τις παρούσες συνθήκες να παραμείνει ο τύπος του εξαταξίου Γυμνασίου και σε ευθετώτερο χρόνο να φροντίσουμε για τη βελτίωση των σπουδών της Μέσης Παιδείας. Ουσιαστικά γυρίζουμε στο σχήμα 6 έτη στοιχειώδης εκπαίδευση και 6 έτη Μέση εκπαίδευση, το οποίο θα παραμείνει έως το 1964 χρονιά της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης της Ε. Κ., η οποία θα αναιρεθεί από τις επόμενες κυβερνήσεις και τη δικτατορία των Συνταγματαρχών διαιωνίζοντας εν πολλοίς τις ρυθμίσεις του 1945 έως τους χρόνους της μεταπολίτευσης στα 1974.

Η απόρριψη ωστόσο των μεταξικών εκδοχών σχολικής οργάνωσης 4τάξιο Δημοτικό Σχολείο και 8τάξιο Γυμνάσιο, που είχαν οδηγήσει σε πραγματική οπισθοδρόμηση τη λαϊκή Δημόσια Παιδεία στη χώρα και η περιθωριοποίηση των απόψεων του κυριότερου εκφραστή τους καθηγητή Παιδαγωγικής Ν. Εξαρχόπουλου, στο πλαίσιο των αποφάσεων της επιτροπής δε θα περάσει χωρίς αντιδράσεις τόσο από τους ακραίους συντηρητικούς κύκλους της εκπαίδευσης όσο και από τον αστικό τύπο της δεξιάς παράταξης που θα υπερασπιστούν λυσσαλέα την μεταξική λογική του περιορισμού του Δημοτικού Σχολείου σε τέσσερις τάξεις και τη λειτουργία του

απολιθωμένου – αριστοκρατικού χαρακτήρα 8ταξίου Γυμνασίου προορισμένου για λίγους και εκλεκτούς.[293]

Ουσιαστικά η πολιτική του υπουργού Παιδείας Δ. Μπαλάνου και των υπουργών που θα τον ακολουθήσουν (Γ. Οικονόμου στην ανασχηματισμένη κυβέρνηση του Π. Βούλγαρη από 11 Αυγούστου 1945, Ι. Θεοδωρακόπουλος, για τις επόμενες 20 ημέρες και Γ. Αθανασιάδης – Νόβας) δεν πρόκειται να αλλάξει σε ό,τι αφορά τη σχολική οργάνωση διότι στο πεδίο της «πάλης» των ιδεών και των αντίστοιχων πολιτικών θα εισέλθει και η έντονη αντίδραση του συνδικαλιστικού κινήματος των Δασκάλων, οι οποίοι μέσω των αποφάσεων της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας, που μόλις έχει ανασυγκροτηθεί μετά την απελευθέρωση και λειτουργεί νόμιμα ύστερα από δέκα χρόνια κατάργησής της από τη μεταξική δικτατορία και παράνομης λειτουργίας της στα χρόνια της κατοχής, θα διατυπώσει ξεκάθαρα το αίτημα για οχτάχρονο και υποχρεωτικό Δημοτικό Σχολείο στη βάση των προπολεμικών αποφάσεων του κλάδου και του Σχεδίου για μια Λαϊκή Παιδεία που είχε υιοθετήσει το Ε.Α.Μ. και η Π.Ε.Ε.Α. από το 1944.[294]

---

[293] Σχετική αρθρογραφία εντοπίζεται με συντάκτες: α) τον Ν. Εξαρχόπουλο: «Προς αναμόρφωσιν της Ελληνικής Εκπαιδεύσεως», Αθήνα 1945, Ανακοίνωση προς την Ακαδημία Αθηνών Βλ. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών τ. 20 (1945) – Αθήνα 1949, αλλά και β) τον Σ. Καλλιάφα, *«Η αναδιοργάνωσης της Εκπαιδεύσεως. Πραγματεία κοινωνιολογική περί αναγεννήσεως της μορφώσεως αξίων πολιτικών και κοινωνικών ηγετών»,* Αθήνα 1945.

[294] Στην ΙΓ΄ Γενική Συνέλευση της Δ.Ο.Ε. (1930) ο εισηγητής της διοίκησης της Ομοσπονδίας γενικός γραμματέας Β. Παπάς ζητά την καθιέρωση του «*οκτάχρονου Λαϊκού Σχολείου ζωής και εργασίας*», πρόταση που ήδη είχε κάνει ο Γληνός το 1927 και την επαναδιατυπώνει το 1928, όταν πλέον ηγείται του νέου Εκπαιδευτικού Ομίλου (προερχόμενου από τη διάσπαση του παλαιού Εκπαιδευτικού Ομίλου), ενώ το οκτάχρονο Δημοτικό σχολείο με γενική μόρφωση σε όλες τις τάξεις του και με γενικό επαγγελματικό προσανατολισμό ανάλογα με τις ανάγκες των διαφόρων περιφερειών θα αποτελέσει αίτημα της Δ.Ο.Ε. σε ψήφισμα και της ΙΖ΄ Γενικής Συνέλευσης της Δ.Ο.Ε. (1934). Το ίδιο αίτημα θα υιοθετηθεί από την μεταπολεμική Ιδρυτική Γ. Σ. της Δ. Ο. Ε. (5 έως 9 Ιανουαρίου 1946), πρακτικά ΙΗ΄ Γ. Σ. της Δ. Ο. Ε. (12 έως 19 Ιουλίου 1946) ζητώντας αμέσως την «καθιέρωση του οκτατάξιου Δημοτικού Σχολείου χωρίς παράλληλες τάξεις σε άλλο σχολείο», αλλά και από την επόμενη Γ. Σ. του κλάδου του 1947, πρακτικά ΙΘ΄ Γ. Σ. της Δ. Ο. Ε. (7 έως 13 Ιουλίου 1947) – Αρχείο Δ. Ο. Ε., *Διδασκαλικό Βήμα*, Περ. Γ΄, Αρ. Φύλου 50, Αθήναι, 30 Ιουλίου 1947 σελ. 2 (ΙΘ΄ Γενική

Με τον τρόπο αυτό και υπό το καθεστώς συνεχών υποχωρήσεων και συμβιβασμών από την πλευρά των κυβερνήσεων της περιόδου έναντι των συντηρητικών κύκλων της εκπαίδευσης που στήριξαν το καθεστώς Μεταξά και απείχαν επιδεικτικά από τον αντιστασιακό – απελευθερωτικό αγώνα του λαού την περίοδο της ξένης κατοχής, θα προχωρήσει η «εκκαθάριση» από την κορυφή της εκπαιδευτικής ιεραρχίας, ώστε να εξασφαλιστεί ο έλεγχος της διοικητικής – εποπτικής λειτουργίας του σχολικού μηχανισμού για την αστική εξουσία που αυτή την περίοδο ενδύεται το πέπλο του αστικού φιλελευθερισμού. Όπως είναι προφανές, οι προγραμματικές δηλώσεις του πρωθυπουργού της κυβέρνησης εθνικής ενότητας (1944) Γ. Παπανδρέου και η ψήφιση των σχετικών νόμων και η εφαρμογή τους θα αποδειχθούν «ευσεβείς πόθοι» για τις κυβερνήσεις και τους υπουργούς Παιδείας της περιόδου, αφού ακόμα και όταν ψηφίζονται η εφαρμογή ή η ακύρωσή τους θα διέρχεται πάντα από τις σφοδρές και ενορχηστρωμένες επιθέσεις των συντηρητικών κύκλων της εκπαίδευσης και του δεξιού αστικού πολιτικού μπλοκ δυνάμεων, που από το Δεκέμβρη του 1944 έως το Μάρτιο του 1946 οδεύει ακάθεκτο, υπό το καθεστώς της λευκής τρομοκρατίας και την επίνευση του ξένου παράγοντα, προς την κατάληψη της εξουσίας, ύστερα από την ήττα της ΕΑΜικής αριστεράς (Δεκέμβρης 1944) και τη συμφωνία της Βάρκιζας.

Το Ε.Α.Μ. δεν φαίνεται να έχει καταθέσει δικούς του όρους για τον έλεγχο της κεντρικής διοίκησης του σχολικού μηχανισμού, από τη στιγμή που αποφασίζει να συμμετάσχει στην κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» τον Αύγουστο του 1944, ωστόσο η εκπαιδευτική πολιτική του έχει ήδη εκφραστεί και εφαρμοστεί στην ελεύθερη Ελλάδα με μια σειρά από μέτρα και έχει καταγραφεί στο «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία» της Π. Ε. Ε. Α.

Συνέλευση – Πορίσματα του κλάδου:.....Να καθιερωθεί το 8/τάξιον Δημ. Σχολείον χωρίς να υπάρχουν παράλληλοι τάξεις εις το Γυμνάσιον...). Η πρόταση αυτή δεν επανέφερε μόνο μια από τις προπολεμικές θέσεις του κλάδου και φυσικά της Εαμικής Αριστεράς (δες Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία της Π.Ε.Ε.Α. στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις, Κρίσεις, Απόψεις, ό. π.,* σελ. 50), ταυτόχρονα εξέφραζε τη ριζική αντίθεση των δασκάλων στις απόψεις όλων των υποστηριχτών της μεταξικής εκδοχής για την οργάνωση του δημοτικού σχολείου.

Τον Ιούνιο του 1944, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για τη συγκρότηση της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας» θα προταθεί στο Ε. Α. Μ. να αναλάβει τη θέση του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων ένας από τους δύο ιεράρχες που είχαν προσχωρήσει στο Ε. Α. Μ. (ο Κοζάνης Ιωακείμ και ο Ηλείας Αντώνιος), πρόταση η οποία θα απορριφθεί από την Π.Ε.Ε.Α.[295]

Το Ε. Α. Μ. στις τάξεις των εκπαιδευτικών και ιδιαίτερα των δασκάλων διέθετε ευρύτατη και συμπαγή βάση υποστήριξης με δεδομένο ότι οι δάσκαλοι αποτελούσαν την πλειοψηφία του στελεχιακού του δυναμικού, όπως ήδη έχουμε αναφέρει.[296]

---

[295] *Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), Πρακτικά συνεδριάσεων,* Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990, σ. 104. Όπως θα τονίσει τότε ο Γ. Σιάντος, απορρίπτοντας την πρόταση, «δεν θα ήτανε ορθό να ζητήσουμε εμείς τώρα τη συμμετοχή στην κυβέρνηση του σεβασιωτάτου, γιατί στο σημείο που βρίσκονται οι διαπραγματεύσεις, θα φαινόταν ότι επιζητούμε να βάλουμε ακόμα έναν υπουργό δικό μας μέσα στην κυβέρνηση». Προφανώς η παραπάνω τοποθέτηση υπαγορευόταν από λόγους τακτικής ή ήταν ένας εύσχημος τρόπος, στο όνομα της τακτικής, για τη διατήρηση των διακριτών ρόλων Εκκλησίας και πολιτικής εξουσίας ή και τα δύο ταυτόχρονα.

[296] Σύμφωνα με τον Μ. Λυμπεράτο: «…… ο ρόλος του εκπαιδευτικού είχε ήδη αποδειχθεί πολλαπλά καθοριστικός. Δεν είναι μόνο ότι είχαν δεσπόζουσα παρουσία ως κοινωνική ομάδα στις αντιστασιακές οργανώσεις, ότι ήταν συντελεστές στην πρωτοβουλία για τη συγκρότηση των οργανώσεων αυτών, αλλά ακόμα και μέσα στα επιτελικά πολιτικά όργανα της αντίστασης είχαν κυρίαρχο ρόλο. Με βάση κάποιες εκτιμήσεις περίπου το 80% των εκπαιδευτικών έγιναν μέλη των αντιστασιακών οργανώσεων. Μάλιστα, ο πρώτος αντάρτης του ΕΛΑΣ που φέρεται ότι σκοτώθηκε ήταν ο δάσκαλος Δ. Σαξώνης, ο παλιός πρόεδρος του Συλλόγου Δασκάλων Θεσσαλονίκης, στο Κρίκελο της Ευρυτανίας, στις 29 Οκτωβρίου 1942. Ο Γ. Ζεύγος, η Χρ. Χατζιβασιλείου, Μαρ. Κωτσάκης, ο Απ. Τζανής, η Κ. Ζεύγου, ο Ν. Πλουμπίδης, ο Κ. Πουρνάρας, η Ρ. Κοσκινά, ο Κ. Παπανικολάου, ο Μπ. Δρακόπουλος, ο Δ. Γληνός, Σ. Σουκαράς κ.ά. ήταν ανώτερα στελέχη του ΚΚΕ. Εκπαιδευτικοί ήταν και οι περισσότεροι καπεταναίοι του ΕΛΑΣ: ο Θ. Γκένιος-Λασάνης, ο Ν. Καρκάνης-Νικηφόρος, ο Β. Πριόβολος-Ερμής, ο Γ. Μιχαλόπουλος-Ωρίων, ο Θαν. Ελεφάντης-Θρύλος, ο Ν. Διένης-Παπούας, ο Π. Μαγλάρας-Δαφνομήλης, ο Μιχ. Πέτρου-Φτελιάς, ο Χρ. Καινούργιος-Βρασίδας, ο Κ. Ράφτης-Νεμέρτσικας, ο Γ. Μπλάνας-Κίσσαβος, ο Απ. Παπακωσταντίνου-Πανουργιάς, ο Α. Ρόσιος-Υψηλάντης. Γιατί ο καπετάνιος με βάση το οργανόγραμμα του ΕΛΑΣ είχε κάτι από το ρόλο του δασκάλου: ήταν αυτός που θα εξασφάλιζε τη σωματική και ψυχική

Αυτό δεν διέλαθε, όπως ήδη αναφέραμε, της προσοχής της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας» και του Πρωθυπουργού της Γ. Παπανδρέου αλλά και όλων των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946.

Σχετικά με τις πρωθυπουργικές εξαγγελίες του Γ. Παπανδρέου για την Παιδεία (16 Νοεμβρίου 1944) ο Κ. Σωτηρίου, εκπαιδευτικός, ένας από τους συντάκτες του Σχεδίου μιας Λαϊκής Παιδείας του Ε.Α.Μ. και στέλεχος του Ε.Α.Μ., σε αντίθεση με τους αστούς φιλελεύθερους διανοούμενους[297] θα γράψει ότι «καταρχήν δεν πρέπει να υπάρξει συμβιβασμός στο γλωσσικό ζήτημα».[298] Τονίζει ακόμα ότι «πρέπει να θεσμοθετηθεί από τώρα το οχτάχρονο κι όχι εξάχρονο δημοτικό σχολείο και ν' αντικατασταθεί ο προτεινόμενος διαφορισμός της μέσης εκπαίδευσης από διαφοροποιημένη επαγγελματική μέση παιδεία, γιατί αλλιώτικα με την πρωθυπουργική εξαγγελία θα οξυνθεί ο παρασιτικός κλασικισμός». Για τον Κ. Σωτηρίου το «μόνο προοδευτικό μέτρο μέσα στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του κ. Παπανδρέου είναι η καθολίκευσις των υποτροφιών», μόλο που κι εδώ χρειάζονται περισσότερα χρήματα. Στη σημερινή «μεταβατική περίοδο» τόνιζε ο Κ. Σωτηρίου, πρέπει να λυθούν τα άμεσα

ευεξία των ανταρτών και θα ανέπτυσσε μια σχέση συναισθηματικής προσήλωσης τους προς τις ανάγκες του αγώνα. Είναι εξίσου χαρακτηριστικό ότι η ΕΠΟΝ, η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων, που ξεπέρασε κάποια στιγμή και τα 800.000 μέλη στο σπίτι ενός δασκάλου από την Αθήνα γεννήθηκε, στις 23 Φεβρουαρίου 1943, του Παν. Δημητράτου, προέδρου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας στα 1927». Μ. Λυμπεράτος, Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα, *Εφημερίδα ΑΥΓΗ, 17 – 11 – 2013*

[297] Οι εξαγγελίες του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου περί της εκπ/κής πολιτικής της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, θα τύχουν εξαιρετικής αποδοχής από τους φιλελεύθερους αστούς διανοούμενους (Γ. Θεοτοκά, Π. Χάρη), οι οποίοι με αρθρογραφία τους στον αστικό τύπο της εποχής θα χαιρετήσουν τα εκπαιδευτικά μέτρα της κυβέρνησης και την επιλογή των προσώπων για τη στελέχωση του υπουργείου Παιδείας (αναφερόμενοι στην ανάθεση της θέσης του Γενικού Διευθυντή του υπουργείου παιδείας στον Ευ. Παπανούτσο, ο οποίος θα μείνει στη θέση αυτή ως το Μάρτιο του 1946).

[298] *Ελεύθερη Ελλάδα εφ. 26 – 11 – 1944,* Κ.Δ.Σωτηρίου, «Για μια πραγματική εκπαιδευτική αναγέννηση».

εκπαιδευτικά προβλήματα: Γρήγορο άνοιγμα των σχολείων, φροντίδα για την υγεία των παιδιών, εκκαθάριση όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων από τα «λίγα ευτυχώς» σάπια στοιχεία τους, μέριμνα για τα ορφανά και απροστάτευτα παιδιά και απαγόρευση των μεταξικών σχολικών βιβλίων. «Ελπίζουμε» κατέληγε ο Κ. Σωτηρίου «οι παιδαγωγοί σύμβουλοι να μην τον παρασύρουν (τον Γ. Παπανδρέου) σε αντιλαϊκές λύσεις».[299]

Ήταν προφανές για τους Εαμικούς διανοούμενους πως το «εκπαιδευτικό πρόγραμμα» του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου δεν αντιστοιχούσε στις κατευθυντήριες εκπαιδευτικές αντιλήψεις και πρακτικές του Ε. Α. Μ. και φυσικά δεν αντιμετώπιζε τα άμεσα εκπαιδευτικά προβλήματα αυτής της «μεταβατικής περιόδου» και πάνω απ' όλα, γι' άλλη μια φορά, δεν έδινε λύση στο πρόβλημα του αστικού εκσυγχρονισμού της ελληνικής εκπαίδευσης, που το Ε. Α. Μ. επιχείρησε να πραγματοποιήσει, σε προωθημένη βάση, με το «Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία» λίγους μήνες νωρίτερα το Μάρτιο του 1944.

Ιδιαίτερα το ζήτημα της μη επέκτασης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε οχτώ χρόνια με την καθιέρωση του οχτάχρονου Δημοτικού Σχολείου, βασικό και πάγιο προπολεμικό και μεταπολεμικό αίτημα της Δ.Ο.Ε. αλλά και ο εμφανής συμβιβασμός σε ό, τι αφορά το γλωσσικό με την καθιέρωση της «ισοτιμίας» μεταξύ Δημοτικής και Καθαρεύουσας στη μέση εκπαίδευση θα αποτελέσουν τα κυριότερα σημεία τριβής στην εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών ανάμεσα στις αστικές πολιτικές δυνάμεις και την αριστερά από το σημείο αυτό και εντεύθεν ως τις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η εκπαιδευτική πολιτική του Κ.Κ.Ε. θα καθοριστεί αυτή την περίοδο στη βάση της συσπείρωσης ευρύτερων δυνάμεων στο ΕΑΜ οι οποίες βοήθησαν στην οικοδόμηση των εκπαιδευτικών θεσμών της Ελεύθερης Ελλάδας, όπως είδαμε. Η ποιοτική αλλαγή του λόγου που εκφέρει το Κ.Κ.Ε. στο αναπτυξιακό και οικονομικό του πρόγραμμα όσο και στο υπόβαθρο του εκπαιδευτικού του λόγου διαφαίνεται στα κείμενα του 7ου συνεδρίου του ΚΚΕ το 1945, του πρώτου δηλαδή μεταπολεμικού συνεδρίου, το οποίο λαμβάνει χώρα όταν οι ελπίδες της Αριστεράς για την κυριαρχία στη μεταπολεμική κεντρική πολιτική σκηνή είναι ακόμα ζωντανές. Η επεξεργασία του σχεδίου για την εκβιομηχάνιση της χώρας από τις Ο.Μ.Σ.Α. (Ομάδες Μελέτης

[299] Χ. Νούτσος, *ό. π.,*σελ. 37 – 38

Σχεδιοποιημένης Ανοικοδόμησης)[300] της Κατοχής θα επιτρέψουν την κατάθεση ενός πολύ πιο επεξεργασμένου και αναλυτικού αναπτυξιακού προγράμματος στο 7ο συνέδριο του ΚΚΕ το 1945, από τα χείλη μάλιστα του ίδιου του Ν. Ζαχαριάδη. Ενός προγράμματος που τώρα διατρανώνει την επιδίωξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης στο πλαίσιο της «Λαϊκής Δημοκρατίας» με στοιχεία περάσματος στον σοσιαλισμό. Το πρόγραμμα αυτό θα τύχει περαιτέρω επεξεργασίας από το περιοδικό ΑΝΤΑΙΟΣ, στον οποίο θα συνεργαστεί και ο Κ. Σωτηρίου, διαμορφώνοντας τις παιδαγωγικές θέσεις του περιοδικού σε συνάρτηση με το πρόγραμμα της μεταπολεμικής ανάπτυξης.[301] Πρέπει επίσης να διευκρινίσουμε την ιδεολογική υφή του εαμικού μπλοκ, ώστε να γίνει κατανοητό το πλέγμα αξιών και προτάσεων που υιοθέτησε ο κόσμος του ΕΑΜ, αλλά και οι στόχοι των εκπαιδευτικών του προτάσεων. Η ιστορική εξέταση του ΕΑΜ ως φαινομένου και ως συνασπισμού εξουσίας που οικοδομήθηκε την περίοδο της Κατοχής πιστεύουμε ότι καταδεικνύει πως το ΕΑΜ απέχει πολύ από το να μπορεί να χαρακτηριστεί ως καθαρά κομμουνιστικό, εκφραζόμενο περισσότερο μέσω μιας εθνικοαπελευθερωτικής και λαϊκής φρασεολογίας παρά μιας ταξικής/προλεταριακής. Επιπλέον, το ΕΑΜ αποτέλεσε συνασπισμό δυνάμεων που περιλάμβανε κόμματα και οργανώσεις μη κομμουνιστικής αναφοράς για τα οποία, όπως γίνεται φανερό και από τα γραπτά των κομμουνιστών της εποχής, υπήρχε ιδιαίτερη μέριμνα και φόβος να κρατηθούν εντός του συνασπισμού του ΕΑΜ. Από την άλλη, ήδη στη λογική των κομμουνιστών της εποχής γίνεται μια αναφορά στον ρόλο εκείνης της μερίδας της αστικής τάξης που δεν σχετίζεται με τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα και το πλέγμα των δεσμών με το ξένο κεφάλαιο και η οποία κατά τη λογική της ηγεσίας του ΕΑΜ θα συνεχίσει να αποτελεί σύμμαχο και

[300] Οι Ο.Μ.Σ.Α. συγκέντρωσαν την περίοδο της Κατοχής το επιστημονικό δυναμικό της Αριστεράς και δημιουργήθηκαν με πρωτοβουλία του ΚΚΕ την άνοιξη του 1944. Τον Σεπτέμβρη του 1945 διανοούμενοι που συμμετείχαν στις Ο.Μ.Σ.Α., όπως ο Δ. Μπάτσης, ο Α. Αγγελόπουλος, ο Π. Κόκκαλης, ο Σ. Μάξιμος, ο Η. Ηλιού, ο Δ. Καββαδάς, ο Ν. Κιτσίκης, ιδρύουν την επιστημονική εταιρεία νεοελληνικών προβλημάτων «Επιστήμη – Ανοικοδόμηση», γνωστή ως ΕΠ.ΑΝ., από την οποία συγκροτήθηκε η ομάδα του περιοδικού Ανταίος που εξαρχής στράφηκε στη μελέτη των προβλημάτων της Ανοικοδόμησης της οικονομίας και της χώρας.

[301] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 75

μετά την απελευθέρωση. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, επίσης, την έντονη φρασεολογία της εποχής που κάνει λόγο για ένα νέο 1821, αξιοποιώντας την εθνική μάλλον ιδεολογία, παρά μια καθαρά ταξική.[302]

Ήδη από τις αρχές του 1946 θα εκφραστεί η έντονη κριτική της ΕΑΜικής Αριστεράς στο ναυάγιο και στην καταστροφή της Παιδείας των Ελληνοπαίδων εξαιτίας των εφαρμοζόμενων κυβερνητικών πολιτικών που δεν είχαν καταφέρει, σχεδόν δύο χρόνια μετά την απελευθέρωση της χώρας από τον κατοχικό ζυγό, να εξασφαλίσουν ούτε τους στοιχειώδεις όρους για τη λειτουργία του σχολικού μηχανισμού στη χώρα αφήνοντας αθεράπευτες της χαίουσες πληγές στο σώμα της ελληνικής εκπαίδευσης. Πληγές που δεν ήταν άλλες από την ύπαρξη έντονων ταξικών φραγμών και επιλεκτικότητας στην παροχή της δημόσιας εκπαίδευσης, οι οποίες σε συνδυασμό με τις ελάχιστες δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού για την Παιδεία καθιστούσαν την εκπαίδευση προνόμιο των λίγων και οικονομικά ισχυρών, απογειώνοντας τον αναλφαβητισμό και την αγραμματοσύνη για τους φτωχούς και μη έχοντες. Είναι χαρακτηριστικά όσα θα καταθέσει ο Κ. Σωτηρίου στα 1946, τραγικά όμοια σε επίπεδο αιτημάτων και πολύ χειρότερα σε επίπεδο πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών με αυτά που είχε γράψει και πει τον Νοέμβριο του 1944: « Σύμφωνα με την επίσημη στατιστική έχουμε αναλφάβητους το λιγότερο 30 – 32% επί του συνολικού πληθυσμού……οι μεταδεκεμβριανές κυβερνήσεις εξάρθρωσαν κυριολεκτικά την παιδεία, με τα μέτρα που πήρανε, με το διωγμό κάθε δημοκρατικού και αγωνιστή δασκάλου. Τους υπουργούς της Παιδείας, τους καθηγητές Μπαλάνο και Οικονόμου, θα τους βαραίνει η κατάρα του έθνους. Νέο λοιπόν κύμα αναλφαβητισμού πάει να πνίξει στην αμορφωσιά τη χώρα μας. Φυσικά, ο αναλφαβητισμός δεν κατανέμεται αναλογικά στους πλούσιους και στους φτωχούς. Φωλιάζει στη φτωχολογία, στους εργάτες και στους αγρότες. Κύρια αιτία του η φτώχεια….». Η φοίτηση των παιδιών στα σχολεία στα 1946 μόλις έφτανε το 60% της προπολεμικής, ενώ η τεράστια μαθητική διαρροή από την Δ΄ τάξη του Δημοτικού και μετά οδηγούσε μόλις ένα 10% των παιδιών που φοιτούσαν στο Δημοτικό να λάβει σπουδές στη μέση εκπαίδευση που είχε τις πόρτες της κλειστές για τη μεγάλη μάζα των παιδιών της ελληνικής κοινωνίας. Από την άλλη η επίσημη κρατική πολιτική θεωρούσε ότι «η μεγάλη συρροή μαθητών» είναι «εθνικός κίνδυνος» και «εμβάλει τον καλόν μελετητήν

[302] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 117 και Μ. Λυμπεράτος, «*Η Επανάσταση του 1821 και το Ε.Α.Μ. – Η έμπνευση, οι επιδράσεις, οι αναλογίες »*, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2021

εις παντοειδής ανησυχίας», γιατί βοηθεί στη δημιουργία «του διανοητικού προλεταριάτου» ενώ οι εκπρόσωποι του κράτους παιδαγωγοί φωνάζουν, χρόνια τώρα, και ζητούν να περιορίσει το κράτος τον αριθμό των παιδιών, που θα πάνε στη μέση παιδεία. Μερικοί μάλιστα δε δίστασαν να προτείνουν επίμονα να βάλει το κράτος βαριά δίδαχτρα και να καλύψει όλα του τα έξοδα για τη μέση Παιδεία, ή να την κάνει «ιδιωτική». Έτσι, φυσικά θα αποκλειστούν οι ανεπιθύμητοι, τα παιδιά του λαού, συμπεραίνει ο Κ. Σωτηρίου. Ήδη από το 1946 ο Κ. Σωτηρίου κάνει αναφορά στα παιδιά των δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων και των μικροαστών και μικροχτηματιών στις πόλεις και στην επαρχία, τα παιδιά των οποίων φοιτούν στη μέση εκπαίδευση χωρίς να έχουν τα οικονομικά μέσα ακολουθώντας μια βασανιστική πορεία προκειμένου να πάρουν, όσα μπορούν, το χαρτί του γυμνασίου για να βρούνε κάποια θεσούλα να ζήσουν, ενώ καταλήγει τονίζοντας ότι ολόκληρο το εκπαιδευτικό σύστημα είναι έτσι οργανωμένο, ώστε να εξυπηρετεί μόνο τα παιδιά της «ηγέτιδος τάξεως».[303]

Το κυρίαρχο μέλημα της εκπαιδευτικής πολιτικής του ΕΑΜ στα 1946 εκφραζόταν από την προσπάθειά του να εξασφαλιστεί τροφή για τις/τους μαθήτριες/μαθητές μέσω μαθητικών συσσιτίων και να εξασφαλιστούν ρούχα και παπούτσια για όλα τα άπορα παιδιά και τα ορφανά παιδιά της κατοχής. Αντίστοιχα εκφράζεται η ανάγκη της εξασφάλισης των απαραίτητων όρων για τη λειτουργία των σχολείων με τη λύση της επίταξης των επίταχτων διδακτηρίων που στέγαζαν κρατικές ή άλλου είδους υπηρεσίες και την επισκευή και συντήρηση όσων διδαχτηρίων είχαν υποστεί ζημιές κατά τη διάρκεια της κατοχής ενώ τονίζεται η ανάγκη να εφοδιαστούν τα σχολεία με τα απαραίτητα διδαχτικά όργανα και εργαλεία με τη βοήθεια της UNRRA.[304] Η ενίσχυση της ανύπαρκτης προσχολικής αγωγής με την ίδρυση νηπιαγωγείων και παιδικών σταθμών για τα παιδιά των εργαζόμενων, η απόσυρση των φασιστικών βιβλίων της 4ης Αυγούστου και η κατάργηση των οικονομικών φραγμών ώστε η παιδεία δημοτική και μέση να γίνει πραγματικά δωρεάν, αλλά και η πρόνοια για την ίδρυση και λειτουργία τεχνικών – επαγγελματικών σχολών που θα ελέγχονται από το Υπουργείο Παιδείας και

[303] Σωτηρίου Κ., *Η Παιδεία μας σήμερα,* Αθήνα 1946, σελ. 11 – 20

[304] UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency) οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών που χορηγούσε ανθρωπιστική βοήθεια προερχόμενη κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής προς τις χώρες της Ευρώπης που λιμοκτονούσαν μετά το τέλος του Β΄ παγκοσμίου πολέμου.

συνάμα η υλική και ηθική ενίσχυση του διδακτικού προσωπικού αποτελούν κυρίαρχα ζητήματα για την εκπαιδευτική πολιτική του ΕΑΜ στα 1946. Η βαριά σκιά της λευκής τρομοκρατίας της περιόδου λίγο πριν την έναρξη του εμφυλίου πολέμου και η μη εφαρμογή των όρων της συμφωνίας της Βάρκιζας οδηγούν στη διατύπωση αιτημάτων από το ΕΑΜ που καταδεικύουν το μέγεθος του πολιτικού διχασμού και της απογείωσης των πολιτικών παθών που θα οδηγήσουν στην έκρηξη της εμφύλιας σύρραξης, αφού διατυπώνεται το αίτημα της απομάκρυνσης από την υπηρεσία της εκπαίδευσης λειτουργών της παιδείας και επιθεωρητών, που καταδίωξαν τους ήρωες εκπαιδευτικούς της Εθνικής Αντίστασης, ενώ ζητείται να πάψει ο πρωτάκουστος διωγμός των λειτουργών της παιδείας, που τάχτηκαν στο πλευρό του λαού και της νεολαίας στον απελευτερωτικό και λυτρωτικόν αγώνα. …..Να σταματήσει ο διωγμός των δημοκρατικών δασκάλων και να κατοχυρωθεί η ζωή και η ασφάλειά τους. Ν' αποφυλακιστούν οι φυλακισμένοι δάσκαλοι. Ν' ακυρωθούν όλες οι μεταθέσεις που έγιναν για πολιτικούς λόγους. Να ξαναγυρίσουν στη θέση τους όσοι παύτηκαν για τα φρονήματά τους και να επανέλθουν στην υπηρεσία όσοι μπήκαν σε διαθεσιμότητα. Να διοριστούν όλοι οι αδιόριστοι. Και τέλος τονίζεται ότι είναι άμεση ανάγκη να ανασυγκροτηθούν τα δικοικητικά εποπτικά συμβούλια. Να φύγουν από τη διοίκηση της Παιδείας οι στρατιωτικοί και οι δικαστικοί, αφού όπως χαρακτηριστικά κατατίθεται – ο εκπαιδευτικός κλάδος είναι υπεράξιος να αυτοδιοικηθεί – και να μπούνε αιρετοί αντιπρόσωποι των λειτουργών της Παιδείας σ' όλα τα διοικητικά εποπτικά συμβούλια ως το ανώτατο εκπαιδευτικό συμβούλιο.[305]

Οι εκπαιδευτικές πολιτικές των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 στο μόνο που ουσιαστικά επέτυχαν, όπως φαίνεται, είναι να διατηρήσουν αλώβητο τον εκπαιδευτικό μηχανισμό και τα στελέχη της μεταξικής δικτατορίας και να επιτείνουν τα τεράστια προβλήματα λειτουργίας της εκπαίδευσης εξαιτίας των καταστροφών της κατοχής και της έξαψης των πολιτικών παθών στο πλαίσιο της Δεκεμβριανής σύγκρουσης και της συμφωνίας της Βάρκιζας. Οι εξελίξεις που θα ακολουθήσουν στο χώρο της εκπαίδευσης πλέον θα εγγραφούν στο πολιτικό πλαίσιο του αποτελέσματος των βουλευτικών εκλογών της 31ης Μαρτίου του 1946 και του εμφυλίου πολέμου που θα ακολουθήσει.

[305] Σωτηρίου Κ., *Η Παιδεία μας σήμερα, ό. π.*, σελ. 40 – 42

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονίσουμε και πάλι το γεγονός ότι η εκπαιδευτική πρόταση του Ε.Α.Μ., όπως αποτυπώνεται στο θεωρητικό έργο των Ομάδων Μελέτης Σχεδιοποιημένης Ανοικοδόμησης (Ο.Μ.Σ.Α.) και της οργάνωσης «Επιστήμη – Ανοικοδόμηση» (ΕΠ.ΑΝ.), βρίσκεται σε στενή συνύφανση με ένα κεντρικό αναπτυξιακό σχέδιο, το οποίο επεξεργάζονται οι τεχνικοί και οι οικονομολόγοι της οργάνωσης. Η συμπύκνωση αυτής της συνολικής πρότασης για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας βρίσκεται στο ογκώδες έργο του Δ. Μπάτση «Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα».[306] Ο τομέας παιδείας της ΕΠ.ΑΝ., θα επικεντρωθεί στην ανάγκη να ανταποκριθεί το σχολείο στην παραγωγική ανασυγκρότηση της χώρας, ενώ θα προβάλλεται η χαρακτηριστική για την Αριστερά ρητορική της συνεργασίας των λαών και της διασφάλισης της ειρήνης. Η αναπτυξιακή αυτή προοπτική αποτελεί ουσιαστική πλευρά της πραγματικότητας, την οποία αναγνωρίζουν οι αριστεροί παιδαγωγοί και η οποία θα πρέπει να εμπνεύσει τη νέα γενιά. Ουσιαστικά η εκπαιδευτική πρόταση του Ε.Α.Μ. εντάσσεται στην ευρύτερη προσέγγιση της μεταρρυθμιστικής παιδαγωγικής και του σχολείου εργασίας στην Ελλάδα.[307] Η ταχύρυθμη διαδικασία εκκαθάρισης του εκπαιδευτικού σώματος ανάμεσα στα 1945 – 1947 με ιδεολογικά κριτήρια θα οδηγήσει όλες αυτές τις προτάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής και τις αντίστοιχες παιδαγωγικές πρακτικές του Ε. Α. Μ., όπως θα δούμε στη συνέχεια, στην περιθωριοποίηση και μάλιστα θα αποτελούν αιτίες διώξεων για όσες/όσους τις επαγγέλλονται και τις εκφράζουν από το 1947 και μετά, εφόσον το Ε.Α.Μ. και οι οργανώσεις που το απαρτίζουν τέθηκαν εκτός νόμου στο πλαίσιο της εμφύλιας σύρραξης που επήλθε. Οι ήδη εκπεφρασμένες αυτές θέσεις της ΕΑΜικής αριστεράς δια του Σχεδίου για μια Λαϊκή Παιδεία για την καθιέρωση ενός συστήματος Δημόσιας Εκπαίδευσης δωρεάν παρεχόμενης για όλα τα ελληνόπουλα από 0 έως 18 ετών αλλά και με την δωρεάν παροχή των Πανεπιστημιακών σπουδών που επαγγελλόταν το ΕΑΜ θα καθορίσουν και θα επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο τις εκπαιδευτικές πολιτικές των αστικών πολιτικών σχηματισμών αλλά και τις λαϊκές διεκδικήσεις και αιτήματα γύρω από τα θέματα της Παιδείας στις δεκαετίες του 1940 και 1950.

---

[306] Μπάτσης Δ., *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα,* Εκδόσεις ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ, Αθήνα, 1947 και Κέδρος, Αθήνα, 1977

[307] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 102 και 120

3.3 Η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου 1946 – 1949

Η κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος του Κ. Τσαλδάρη με υπουργό Παιδείας τον Α. Παπαδήμο θα επιδιώξει μαζί με τις εκτεταμένες εκκαθαρίσεις αριστερών εκπαιδευτικών να αναδιοργανώσει την εκπαίδευση, με βάση τη μεταξική λογική. Οι ακροδεξιοί διανοούμενοι, Ν. Εξαρχόπουλος, Σπ. Καλλιάφας κ.ά. επανέρχονται και περιστοιχίζουν τον υπουργό Παιδείας για τη χάραξη των σύστοιχων οργανωτικών πλαισίων του σχολείου.

Ενώ απομακρύνεται ο Ευ. Παπανούτσος από τη Γενική Διεύθυνση του ΥΠ.Ε.Π.Θ μετά την κυβερνητική αλλαγή του Μαρτίου του 1946, η συντονισμένη αντίδραση των δημοτικιστών διανοούμενων, με εκφραστή τους τον Αλ. Δελμούζο, αλλά και της οργανωμένης συνδικαλιστικής έκφρασης των δασκάλων μέσω της Δ. Ο. Ε. θα αποτρέψει τον κίνδυνο του περιορισμού του Δημοτικού Σχολείου και της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε τέσσερα χρόνια, όπως είδαμε, κατοχυρώνοντας το εξάχρονο υποχρεωτικό Δημοτικό Σχολείο ως τη μόνη υποχρεωτική βαθμίδα εκπαίδευσης για όλους τους Έλληνες.

Η κυβερνητική αλλαγή του Ιανουαρίου του 1947 και η συμμετοχή στην κυβέρνηση της «Εθνικής Πολιτικής Ένωσης» των Βενιζέλου, Κανελλόπουλου, Παπανδρέου αλλά και ο σχηματισμός της κυβέρνησης του Θ. Σοφούλη που θα τον διαδεχθεί στην πρωθυπουργία, μετά το θάνατο του, ο Αλ. Διομήδης θα ακυρώσουν τα σχέδια του υπουργού Παιδείας Α. Παπαδήμου, παραπέμποντας το σχετικό νομοσχέδιο του για τη διάρθρωση της εκπαίδευσης στις ελληνικές καλένδες.

Είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει ο πανεπιστημιακός καθηγητής Αμίλκας Αλιβιζάτος σχολιάζοντας τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας σε ένα κείμενό του για τα «Πανεπιστημιακά Προβλήματα» στα 1947: « Δύο πολύτιμα έτη συνεπληρώθησαν από της απελευθερώσεώς μας και όπως τόσα άλλα βασικά προβλήματα της πολιτικής, της οικονομικής και της κοινωνικής μας ζωής παραμένουν άλυτα, έτσι και το εκπαιδευτικόν παραμένει άλυτον και αμελέτητον. [….] Η δημοτική και μέση εκπαίδευσης απολύτως πανεπιστημιακά προσανατολισμένη προητοίμαζε την «μαθητιώσαν νεολαίαν» αποκλειστικώς δια το Πανεπιστήμιον, και τούτο απέμεινεν η μόνη ελπίς (επαγγελματική ελπίς) δια την σπουδάζουσαν νεολαίαν μας επί δημιουργία αφορήτου πληθωρισμού επιστημόνων δευτέρας και τρίτης ποιότητος. […] Ενόψει της φοβεράς καταστάσεως της λειψενδρίας και της ελλείψεως μέσων, θα ηδύνατο να γίνει σκέψης περί συγκεντρώσεως της προσοχής μας εις μίαν μόνο βαθμίδα της

εκπαιδεύσεως, παραμελουμένων προσωρινώς των λοιπών, και εις την περίπτωσιν αυτήν την προτίμησίν μου θα έδιδον εις την στοιχειώδη εκπαίδευσην, διότι άνευ καλής βάσεως είναι αδύνατον καλόν οικοδόμημα…..». [308]

Οι παραπάνω διατυπώσεις του πανεπιστημιακού καθηγητή, πέρα από τις συντηρητικού χαρακτήρα αντιλήψεις του για την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, απηχούν σε ελάχιστο βαθμό την ζοφερή κατάσταση που επικρατούσε στη στοιχειώδη εκπαίδευση δημιουργώντας ανυπέρβλητους ανασχετικούς παράγοντες για την ουσιαστική και καθολική εφαρμογή ακόμα και αυτής της εξάχρονης υποχρεωτικής στοιχειώδους εκπαίδευσης σε ολόκληρη την μετακατοχική Ελλάδα και για όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά σχολικής ηλικίας της χώρας.

Μέσα στη δίνη του εμφυλίου πολέμου και με ανοιχτές τις πληγές του πολιτικού διχασμού και της ιδεολογικής σύγκρουσης που επέφερε στην ελληνική κοινωνία, η ελληνική εκπαίδευση θα υποστεί βαρύτατες απώλειες τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό με διώξεις, εκκαθαρίσεις και ανθρώπινες απώλειες, όσο και σε πόρους, με την καθήλωση μέχρις εξαφανίσεως των κονδυλίων για τη λειτουργία της Δημόσιας Εκπαίδευσης μέσα στις συνθήκες του εμφυλίου πολέμου και για άλλη μια φορά θα παραμείνει σε εκκρεμότητα το αίτημα για αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης και ουσιαστικής μεταρρύθμισής της στα πλαίσια του αστικού εκσυγχρονισμού της και όπως θα δούμε η εκκρεμότητα αυτή θα αρθεί, προσωρινά και πάλι, είκοσι χρόνια μετά την απελευθέρωση της χώρας από τους Γερμανούς και κάτω από την πίεση πολύ διαφορετικών κοινωνικών αναγκών.

Η στρατιωτική ήττα της Εαμικής αριστεράς στα Δεκεμβριανά και η συνακόλουθη συμφωνία της Βάρκιζας είχε και για τους εκπαιδευτικούς, κυρίως για τους δασκάλους βαρύτατες συνέπειες. Το άρθρο 7 της συμφωνίας για την «εκκαθάρισιν υπαλλήλων» δεν αναφερόταν μόνο σε όσους υπαλλήλους είχαν συνεργαστεί με τον εχθρό και τη δικτατορία Μεταξά, αλλά και σε όσους «συμμετέσχον ή συνήργησαν εις την εκδήλωσιν των γεγονότων από της 3ης Δεκεμβρίου 1944 μέχρι της υπογραφής του παρόντος ». Ειδικά συμβούλια θα αρχίσουν να κρίνουν και να απομακρύνουν από την υπηρεσία χιλιάδες Εαμικούς εκπαιδευτικούς καθώς το αίτημα για εκκαθάριση όλων των δημοσίων υπαλλήλων, που συνεργάστηκαν με τη μεταξική δικτατορία και τις

[308] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Β΄, τεκμήριο 170, σελ. 213 – 215

εχθρικές δυνάμεις κατοχής, θα συρρικνωθεί τελικά, εξαιτίας των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων οι οποίες προσδιορίστηκαν από την έκβαση των Δεκεμβριανών και τη συμφωνία της Βάρκιζας, σε μονομερή επιχείρηση εκκαθάρισης των αριστερών δημοσίων υπαλλήλων. Σ' αυτή την επιχείρηση οι δάσκαλοι του Δημοτικού σχολείου θα έχουν τα περισσότερα θύματα.[309] Το νομοθέτημα με το οποίο εγκαινιάζονται θεσμικά οι διώξεις και εκκαθαρίσεις των αριστερών εκπαιδευτικών είναι καταρχήν η Συντακτική Πράξη 25, που συντάσσεται από την κυβέρνηση Πλαστήρα, και ειδικότερα η συμπληρωματική πράξη 36 της 14ης Απριλίου 1945, που αναφέρεται συγκεκριμένα στη «διαθεσιμότητα του διδακτικού προσωπικού των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως». Η κατάσταση θα εκτραχυνθεί ακόμα περισσότερο μετά τις εκλογές του Μαρτίου του 1946 και την υιοθέτηση του Θ΄ ψηφίσματος από τη Βουλή με βάση το οποίο θα απολυθούν και θα διωχθούν χιλιάδες αριστεροί εκπαιδευτικοί.[310]

Επιπλέον οι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις της περιόδου 1944 – 1949 θα επιτείνουν ακόμα περισσότερο τους ήδη αποτρεπτικούς παράγοντες για την ομαλή λειτουργία των Δημόσιων Σχολείων της χώρας σε τέτοιο βαθμό ώστε στα 1949, όταν θα λήξει ο εμφύλιος πόλεμος, να είναι ακόμα χειρότερη και από το 1944 η κατάσταση της Ελληνικής εκπαίδευσης σε γενικές γραμμές, όπως θα δούμε και στα επόμενα κεφάλαια.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, όπως ήδη αναφέραμε, το μόνο που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια μικρή θετική συμβολή των εκπαιδευτικών πολιτικών των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 είναι ότι μάταια ο Υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης του Λαϊκού κόμματος Α. Παπαδήμος, πλαισιωμένος και πάλι από τους μεταξικούς εκπαιδευτικούς συμβούλους, που είχαν απομακρυνθεί λίγους μήνες πριν για να επανέλθουν απροκάλυπτα μετά τις εκλογές του Μαρτίου 1946, θα προσπαθήσει να επαναφέρει τη μεταξική εκδοχή της σχολικής οργάνωσης περιορίζοντας το Δημοτικό Σχολείο σε τέσσερεις τάξεις ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων.

---

[309] Προκόπης Παπαστράτης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα στις παραμονές του εμφυλίου πολέμου» στο *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945 – 1949, (επιμ. L. Baerentzen κ.ά.),* Ολκός, Αθήνα, 1992 σελ. 47-66.

[310] Χ. Νούτσος, *ό. π.*, σελ. 107 – 151.

Αντιδράσεις που προήλθαν όχι μόνο από την πλευρά των αστών φιλελεύθερων διανοούμενων και της ΕΑΜικής αριστεράς, αλλά όπως ήδη είδαμε και από τις αντιδράσεις του οργανωμένου συνδικαλιστικού κινήματος των Δασκάλων, ακόμα κι όταν η Δ. Ο. Ε. και η διοίκησή της περάσει στα χέρια των «εθνικόφρονων» συνδικαλιστικών δυνάμεων, ύστερα από τις εκτεταμένες εκκαθαρίσεις χιλιάδων δημοκρατικών εκπαιδευτικών οργανωμένων ή συμπαθούντων το ΕΑΜ που θα γίνουν μετά την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας,[311]αλλά ιδιαίτερα ύστερα από την έναρξη του εμφυλίου πολέμου και την υιοθέτηση από τη Βουλή στις 18 Ιουνίου 1946 του Θ΄ ψηφίσματος που νομιμοποιεί τη λευκή τρομοκρατία.

Ήδη από τις 31 Μαρτίου 1946 και μετά σταδιακά επανέρχονται στις θέσεις τους οι απολυμένοι από τις προηγούμενες κυβερνήσεις εκπαιδευτικοί σύμβουλοι διορισμένοι ή συνεργασθέντες από το Μεταξικό καθεστώς και συνεργασθέντες ή διορισμένοι με τις δωσιλογικές κυβερνήσεις της κατοχής. Τώρα ήταν η κατάλληλη στιγμή τόσο για τον ιδεολογικό αναπροσανατολισμό του περιεχομένου του σχολείου όσο και για την πλήρη συντηρητική αστική στροφή στην εκπαιδευτική πολιτική και στις εκπαιδευτικές πρακτικές που θα οδηγήσουν στην οικοδόμηση του σχολείου της «εθνικοφροσύνης» του αντικομμουνισμού και της μισαλλοδοξίας της περιόδου 1948 – 1963. Η «εθνικοφροσύνη» ως έννοια κάνει την εμφάνισή της στο προσκήνιο μετά τα Δεκεμβριανά του 1944. Καθώς οι προπολεμικοί ιδεολογικοί συσχετισμοί έχουν ανατραπεί άρδην, μέσα από την εμπειρία του πολέμου και της Αντίστασης, και η απουσία ισχυρού ιδεολογικού οράματος αποτελεί σοβαρό εμπόδιο για τις κυρίαρχες τάξεις, ο αντικομμουνισμός θα προσφέρει έναν αμυντικό συνεκτικό ιστό. Η εθνικοφροσύνη θα συγκεράσει τις παραδοσιακές συντηρητικές αξίες πατρίς, θρησκεία, οικογένεια αλλά και ιδιοκτησία με τον επιθετικό αντικομμουνισμό. Ωστόσο, ενώ τα συστατικά της προϋπάρχουν, η ίδια η εθνικοφροσύνη είναι γέννημα του εμφυλίου. Οι συνθήκες και η δυναμική της εμφύλιας σύγκρουσης είναι εκείνες που οδηγούν στη

[311] Σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς από το 1945 έως το 1949 απολύθηκαν περίπου 4.000 εκπαιδευτικοί στοιχειώδους και Μέσης Εκπ/σης με βάση τη δημοσίευση των ονομάτων τους στα ΦΕΚ. Δες σχετικά Φ. Κ. Βώρος, Από την ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Ένα κεφάλαιο μεγαλείου και οδύνης – Διώξεις εκπαιδευτικών για πολιτικούς λόγους 1931 – 1974 (ανάτυπο από το *περιοδικό «Εκπαιδευτικά»,* τ. 14), Αθήνα, 1989

συνάρθρωση των προγενέστερων στοιχείων σε μια νέα σύνθεση. Πέρα της ιδεολογικής λειτουργίας του αντικομμουνισμού, ένα κρίσιμο άλλα λίγο μελετημένο ζήτημα είναι η κοινωνική του διάσταση. Σε όλη τη χώρα αναπτύσσεται ένα μεγάλο δίκτυο, που συμπεριλαμβάνει την εκκλησία, το στρατό, τη φιλανθρωπία και την εκπαίδευση, τα οποία αφού καθαρθούν και στεγανοποιηθούν, ενεργοποιούνται για τις ανάγκες του αντικομμουνιστικού αγώνα. Το αντικομμουνιστικό αυτό δίκτυο συνεπάγεται την κινητοποίηση και ένταξη χιλιάδων ανθρώπων, οι οποίοι αποκτούν νέο κοινωνικό ρόλο μέσα σε αυτό, κατοχυρώνοντας υλικές σχέσεις με το κράτος.[312] Άλλωστε όπως επισημαίνει η Δ. Παπαδημητρίου ενώ στο Μεσοπόλεμο ο κομμουνισμός στην Ελλάδα συγκαταλεγόταν μεταξύ των εγκλημάτων κατά τον ψυχρό πόλεμο ο κομμουνισμός συνιστούσε αυτός καθαυτόν έγκλημα.[313]Αυτή η συντηρητική στροφή δεν μπορούσε παρά να βασιστεί στην άσκηση ανοιχτών μορφών τρομοκρατίας και στην επιβολή εκτεταμένων εκκαθαρίσεων στους δασκάλους όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων. Το έδαφος για την εφαρμογή όλων αυτών των ενεργειών που θα ακολουθήσουν οι αστικές κυβερνήσεις από το Μάρτη του 1946 και μετά, με ελάχιστα μικρά διαλείμματα, προετοιμάστηκε ουσιαστικά από τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1944 – 1946. Είναι χαρακτηριστική η ουσιαστική ακύρωση των προσπαθειών των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 να εκκαθαρίσουν τον διοικητικό – εποπτικό μηχανισμό της εκπαίδευσης από τα μεταξικά στοιχεία και τους συνεργασθέντες με τις γερμανικές αρχές κατοχής, αφού ουσιαστικά οι ελάχιστοι απολυμένοι εκπαιδευτικοί σύμβουλοι της μεταξικής και κατοχικής περιόδου όχι μόνο επανέρχονται μετά τις 31 Μαρτίου 1946 στους διοικητικούς μηχανισμούς του Υπουργείου Παιδείας και στα Πανεπιστήμια αλλά επιβάλλουν και τις απόψεις τους στη χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής χωρίς ουσιαστική αντίδραση και αντίλογο, εφόσον χιλιάδες δημοκρατικοί εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων έχουν απομακρυνθεί από την εκπαίδευση «ως αντεθνικώς δρώντες» χάρη στις πολιτικές των κυβερνήσεων της περιόδου 1944 – 1946 στη βάση της σύγκρουσης και των πολιτικών ανταγωνισμών της εμφύλιας σύρραξης που σοβεί και θα φουντώσει από το τέλος του 1946 και μετά.

---

[312] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* Στρ. Μπουρνάζος, Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές, ό. π. τόμος Δ2 σελ. 9 – 12

[313] Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, ό. π.,* σελ. 207

3.4 Οι διώξεις των αριστερών εκπαιδευτικών και οι εκκαθαρίσεις του σώματος των εκπαιδευτικών την περίοδο 1945 – 1949

Ακόμα χειρότερα και εξαιτίας των συγκρούσεων και πολιτικών ανταγωνισμών της προεμφυλιακής περιόδου (1944 – 1946) και της πολιτικής των κυβερνήσεων της περιόδου θα ενταθεί η αυθαιρεσία και ο ασφυκτικός έλεγχος σε βάρος των εκπαιδευτικών, υπό το καθεστώς της λευκής τρομοκρατίας και των διοικητικών μέτρων του ΥΠΕΠΘ όπως διοικητικοί διωγμοί και ασφυκτικοί έλεγχοι,[314] αθρόες δυσμενείς μεταθέσεις και υπηρεσιακές μεταβολές εκπαιδευτικών με πολιτικά κριτήρια, με αποτέλεσμα χιλιάδες εκπαιδευτικοί να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους οδηγούμενοι στην οριστική απόλυση.[315] Η οικτρή οικονομική κατάσταση των εκπαιδευτικών και η παντελής έλλειψη πόρων για επενδύσεις στη Δημόσια Εκπαίδευση, δηλ. διορισμούς εκπαιδευτικών, συντήρηση και ανέγερση σχολικών κτιρίων, προμήθεια εποπτικών υλικών, θα συμπληρώσουν την εικόνα της πλήρους διάλυσης του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, στο βωμό των προσπαθειών για την ισοσκέλιση του προϋπολογισμού που θα επιβάλλουν οι Βρετανοί & Αμερικανοί επικυρίαρχοι μέσω των κυβερνήσεων της περιόδου, αλλά και των αυξημένων στρατιωτικών δαπανών ως το 1949 αλλά και αργότερα. Όσο αφορά δε την πολιτική για το σχολικό βιβλίο είναι χαρακτηριστική η παραμονή των μεταξικών σχολικών εγχειριδίων ύστερα από την αφαίρεση ορισμένων κεφαλαίων μόνο που αφορούσαν την εξύμνηση του δικτάτορα Ι. Μεταξά, εφαρμόζοντας την παλαιά δοκιμασμένη συνταγή της ιδεολογικής και

---

[314] Χαρακτηριστικό της αυθαιρεσίας από την πλευρά του κράτους είναι ότι για την ένταση των ασφυκτικών ελέγχων των εκπαιδευτικών θα διοριστούν απευθείας από τον Υπουργό Παιδείας Α. Παπαδήμο, χωρίς διαγωνισμό, στα 1947 επιθεωρητές οι οποίοι θα εντείνουν τον αυταρχισμό και την πίεση σε βάρος των εκπαιδευτικών στο πλαίσιο της διοικητικής και εποπτικής εξουσίας τους. Δες σχ. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, ό.π.,* τόμος Δ2 σελ. 124

[315] Είναι χαρακτηριστικό του κλίματος τρομοκρατίας που επικρατεί την περίοδο εκείνη, ότι μέσα στο 1947 απολύονται ή εξαναγκάζονται σε παραίτηση 7.972 δημόσιοι υπάλληλοι, αριθμός που ξεπερνάει το 12% του συνόλου (των τότε υπηρετούντων δημοσίων υπαλλήλων). Δες σχετικά στο Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, ό. π.,* σελ. 473

πολιτικής διαμόρφωσης των συνειδήσεων των εκπαιδευομένων μέσω του σχολικού μηχανισμού και των σχολικών εγχειριδίων.

Στο μεταβαρκιζιανό κράτος τον πρώτο λόγο για την επιβολή της εθνικής και ηθικής αταξίας είχαν τα παρακρατικά όργανα, ωστόσο η επίφαση νομιμότητας κρίθηκε αναγκαία και διαμορφώθηκε σταδιακά ένα νομικό πλαίσιο που τα επιμέρους τμήματά του μπορούν να ταξινομηθούν ως εξής:

Α. Το ιδιώνυμο του 1929 και οι νόμοι της δικτατορίας Μεταξά αποτελούσαν μια έτοιμη αφετηρία.

Β. Από τη συμφωνία της Βάρκιζας ως τη σύνοδο της πρώτης μεταπολεμικής Βουλής του 1946, το κράτος διεύρυνε την κατασταλτική νομοθεσία του με συντακτικές πράξεις.

Γ. Όταν άρχισε το νομοθετικό έργο της Βουλής του 1946, εγκρίνονται μια σειρά ψηφίσματα εμπνευσμένα από το άγριο κλίμα μισαλλοδοξίας του εμφυλίου.

Δ. Με βάση το παραπάνω νομοθετικό πλαίσιο ανατίθεται σε «επιτροπές», σε περιφερειακά όργανα, σε υπηρεσίες ξένες προς την εκπαίδευση και τη δικαιοσύνη, αρμοδιότητες και δικαιοδοσίες να κρίνουν και να απολύουν εκπαιδευτικούς για το «ήθος» τους ή για τα φρονήματά τους. Πρόκειται για τα «εκκαθαριστικά συμβούλια» για τους εκπαιδευτικούς της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης που συστήνονται μετά τα Δεκεμβριανά με τη συντακτική πράξη 25 και τα συμβούλια ελέγχου της νομιμοφροσύνης των εκπαιδευτικών και όλων των Δημοσίων υπαλλήλων που η σύστασή τους θα πραγματοποιηθεί μεσούντος του εμφυλίου πολέμου για να παραμείνουν με διάφορες μορφές έως τη μεταπολίτευση. Οι νόμοι, τα ψηφίσματα, οι Συντακτικές Πράξεις εκτελούνται με αποφάσεις ή διατάγματα που δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης. Βασικό γνώρισμα όλων αυτών των νομοθετημάτων είναι ότι καθιερώνουν «έκτακτα μέτρα», παρακάμπτουν διαδικασίες νόμιμες σε καιρούς ειρήνης, εισάγουν διαδικασίες νομιμοφανείς, συνοπτικές, αυθαίρετες.[316] Πρόκειται για τις συντακτικές πράξεις 25, 36 και 59 του 1945 και τα Γ΄ και Θ΄ ψηφίσματα της

[316] Φ. Κ. Βώρος, Από την Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπ/σης: Ένα κεφάλαιο μεγαλείου και οδύνης – Διώξεις εκπαιδευτικών για πολιτικούς λόγους, ανάτυπο από το *περιοδικό ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ,* τ.14, Αθήνα 1989, σελ. 7

Βουλής των Ελλήνων του 1946, τον νόμο 509/1947 και νόμο 516/1948.[317] Στο πλαίσιο αυτό χιλιάδες εκπαιδευτικοί θα τεθούν σε διαθεσιμότητα από τα συμβούλια ελέγχου – επιτροπές εκκαθαρίσεων ή «νομιμοφροσύνης», « εφόσον συμμετέσχον ή συνήργησαν εις την εκδήλωσιν της στάσεως της 3ης Δεκεμβρίου 1944[318] και τιθέμενοι εις διαθεσιμότητα θα μείνωσιν εις την κατάστασιν ταύτην μέχρι τον οριστικόν κανονισμόν της θέσεως αυτών της μετά την ενέργειαν εκλογών σχηματισθησομένης Κυβερνήσεως».[319] Οι εκλογές έγιναν στις 31 Μαρτίου του 1946 την ίδια ημέρα που τυπικά έρχισε κι ο εμφύλιος πόλεμος. Στη διάρκεια λοιπόν του χρόνου που πέρασε από τη δημοσίευση της συντακτικής πράξης 25 έως τις εκλογές του 1946 το μεταβαρκιζιανό κράτος ξεπέρασε τον εαυτό του αναφορικά με τις διώξεις εκκαθαρίσεις ΕΑΜικών στοιχείων σε όλο το Δημόσιο με ιδιαίτερη έμφαση στις τάξεις των εκπαιδευτικών.
Αποτέλεσμα της εφαρμογής των «έκτακτων» μέτρων αυτών ήταν μόνο για το 1945 η έκδοση 80.000 ενταλμάτων και η σύλληψη 50.000 ατόμων, κυρίως για αδικήματα που συνδέονταν με τα Δεκεμβριανά. Το Σεπτέμβριο του 1949, με βάση της στοιχεία της κυβέρνησης, υπάρχουν 49.400 πολιτικοί κρατούμενοι σε φυλακές και τόπους εξορίας. Με βάση στοιχεία του Υπουργείου Στρατιωτικών, από το 1946 δικάστηκαν από έκτακτα στρατοδικεία 36.920 άτομα, και καταδικάστηκαν από όσα γνωρίζουμε τουλάχιστον 8.000 σε θάνατο. Στο στρατόπεδο της Μακρονήσου, σύμφωνα με τα μετριοπαθέστερα, αλλά και πιο ασφαλή επίσημα νούμερα, από τα μέσα του 1947 μέχρι τα μέσα του 1950 εκτοπίστηκαν περίπου 50.000 άνθρωποι, πολίτες και στρατιώτες. Υπολογίζεται ότι, από το 1947 μέχρι το 1949, 40.000 – 50.000 άνθρωποι βρίσκονταν έγκλειστοι σε στρατόπεδα, ενώ είναι βέβαιο ότι ο συνολικός αριθμός όσων εξέτισαν ποινή, στη φυλακή ή την εξορία, είναι αισθητά μεγαλύτερος.[320]

---

[317] Με τον ν. 516/1948 συστήνονται συμβούλια «νομιμοφροσύνης» στις Δημόσιες υπηρεσίες για να εξετάσουν τα «φρονήματα» των Δημοσίων υπαλλήλων.

[318] Συνταντική πράξη 25/ άρθρο 1/ ΦΕΚ 21 – 3 – 1945

[319] ό.π. Σ.Π. 25/άρθρο 7/ΦΕΚ 21 – 3 – 1945

[320] Βόγλης Πολυμέρης, *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002 σελ. 87 και Στ. Μπουρνάζος Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* τόμος Δ2 σελ. 16

Υπό τις συνθήκες αυτές από τις παραμονές της έναρξης του εμφυλίου πολέμου αλλά ιδιαίτερα μετά την έναρξή του το αστικό κράτος, που έχει ουσιαστικά προκαλέσει τον εμφύλιο, νιώθοντας τα θεμέλιά του να κλονίζονται, προχωράει με ταχύτατους ρυθμούς στην εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού αντιμετωπίζοντας ανελέητα ειδικά την εκπαίδευση. Χαρακτηριστικό του κλίματος μισαλλοδοξίας που επικρατούσε εκείνον των καιρό – και πριν από το Θ΄ ψήφισμα και κατά την εφαρμογή του – είναι τα παρακάτω λόγια του Ε. Παπανούτσου, όπως καταγράφονται στα απομνημονεύματά του: « …από τις μεγαλύτερες δυσχέρειες για τη λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν ο απηνής διωγμός των λεγόμενων «αριστερών» εκπαιδευτικών, το φάσμα εδώ υπήρξεν ανέκαθεν μεγάλο, στην κατηγορία τους περιλαμβάνονται όλοι όσοι ενσωματώνονται στην αποτελμάτωση της παράδοσης, από τους φιλελεύθερους δημοκράτες έως τους δηλωμένους κομμουνιστές…».[321]

Ολόκληρο τότε το σώμα των εκπαιδευτικών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης δεν ξεπερνούσε τις 24.000 – 25.000 χιλιάδες, περίπου 16.000 δάσκαλοι/δασκάλες και περίπου 7.000 καθηγητές/καθηγήτριες. Η συντριπτική πλειοψηφία αυτών ήταν εγγεγραμμένοι ως μέλη στις δύο εκπαιδευτικές ομοσπονδίες Δ.Ο.Ε. & Ο.Λ.Μ.Ε. Αν αναλογισθούμε ότι απολύθηκαν 4.000 εκπαιδευτικοί στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης με βάση τη δημοσίευση των ονομάτων τους στα ΦΕΚ της εποχής[322] και συνυπολογίσουμε τους χιλιάδες που αναγκάστηκαν να παραιτηθούν μην αντέχοντας το ασφυκτικό πλέγμα ελέγχου του εμφυλιακού κράτους ή ακόμα και να εγκαταλείψουν τις σπουδές τους ως εκπαιδευτικοί λόγω των διώξεων σε βάρος τους, μπορούμε εύκολα να συνάγουμε το συμπέρασμα ότι εξαιτίας των διώξεων αυτών έμεινε για πολλά χρόνια η δημόσια εκπαίδευση με μεγάλο αριθμό ελλείψεων και κενών σε εκπαιδευτικούς με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την λειτουργία της. Στο τέλος του εμφυλίου πολέμου παρ' όλο που ο νέος Υπουργός Παιδείας Κ. Τσάτσος αντιπαρέρχεται σιωπηρά το ζήτημα και την έκταση των εκκαθαρίσεων στην εκπαίδευση, υπάρχει ένα ποσοστό περίπου 30% των κενών οργανικών θέσεων στη

[321] Ε. Π. Παπανούτσου, *Απομνημονεύματα,* Φιλιππότης, Αθήνα 1982, σελ. 51 – 56

[322] Ομαδικές απολύσεις εκπαιδευτικών καταγράφονται στα ΦΕΚ 25/21 – 9 – 1946, 272/11 – 10 – 1946, 303/21 – 10 – 1946, 324/17 – 12 – 1946, 325/ 31 – 12 – 1946 ενώ στα ΦΕΚ 278/18 – 10 – 1946 και 289/4 – 11 – 1946 καταγράφονται όσοι εκπαιδευτικοί τίθενται «Εις ειδικήν κατάστασιν διαθεσιμότητος προς κρίσιν…» και Φ.Κ.Βώρος, *ό.π.,* σελ. 8

στοιχειώδη εκπαίδευση που οφείλεται ακριβώς στην εκκαθαριστική πολιτική του κυβερνητικού συνασπισμού των δύο παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων τη διετία 1947 – 1948. Θα χρειαστεί και πάλι το «κεντρώο» πολιτικό διάλειμμα του 1950 – 1952 για να ελπίσουν, κυρίως όσοι εκπαιδευτικοί υποχρεώθηκαν να πολεμήσουν «ευδοκίμως» στο πλευρό του κυβερνητικού στρατού κατά τη διάρκεια του «αντισυμμοριακού αγώνος», πως θα γυρίσουν και πάλι στα σχολεία τους (με βάση ιδιαίτερα τον Α.Ν. 150/1950). Στο πλαίσιο αυτό 1.137 απολυμένοι εκπαιδευτικοί των δύο πρώτων βαθμίδων «επαναφέρονται εν τη υπηρεσία άνευ δικαιώματος απολήψεως αποδοχών διά το μεσολαβήσαν διάστημα». Από αυτούς 917 στη στοιχειώδη και 220 στη μέση εκπαίδευση. Οι υπόλοιποι βρίσκονταν ήδη αλλού: από την εξορία και τη φυλακή στην προσπάθειά τους να επιζήσουν πολύ αργότερα με άλλη εργασία, ή είχαν από νωρίς συνδέσει την τύχη τους με την πορεία του Δημοκρατικού Στρατού. Η «διαπίστωσις της νομιμοφροσύνης» (Α.Ν.516/1948) μέσω της χορήγησης πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων ή της στέρησής του από τους κατόχους του, δηλ. η συνεχής διακρίβωση της πίστης και υποταγής των εκπαιδευτικών στο πολιτικό καθεστώς και τους στόχους του μετεμφυλιακού κράτους θα παραμείνει, ωστόσο, για πολύ καιρό ακόμα έμμεση απειλή για όσους επανήλθαν στην υπηρεσία, και θεσμικός φραγμός κυρίως για όσους επέλεγαν να φοιτήσουν σε Σχολές Νηπιαγωγών και σε Παιδαγωγικές Ακαδημίες. Αυτή η «διαπίστωσις» ελαχιστοποιούσε ασφαλώς και τα περιθώρια ανοιχτής αμφισβήτησης του περιεχομένου και των κατευθύνσεων της επίσημης σχολικής γνώσης στην καθημερινή διδακτική πράξη.[323]

Στο πλαίσιο αυτό χιλιάδες θα είναι οι διωχθέντες και απολυθέντες εκπαιδευτικοί ξεκινώντας από τις τάξεις των πανεπιστημιακών καθηγητών. Με βάση το Θ΄ Ψήφισμα θα απολυθούν από τα Πανεπιστήμια ανάμεσα στα έτη 1946 – 1947 οι παρακάτω καθηγητές: Αλ. Σβώλος, Άγγ. Αγγελόπουλος, Γ. Γεωργαλάς, Π. Κόκκαλης, Ν. Βέης, Κ. Κατράκης, Γ. Σπηλιόπουλος, Ι. Φρονιμόπουλος, Κ. Δεσποτόπουλος, Σοφία Γεδεών, Αγλαΐα Λουκοπούλου, Ν. Τζελέπης, Γ. Χείλαρης, Δ. Μπουντούνας, Χ. Θεοδωρίδης, Ι.

[323] ΦΕΚ, τεύχος Γ΄, αρ.φ. 272(11 – 10 – 1946), 160(12 – 7 – 1947) και 182(20 – 10 – 1947) Δες σχ. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Νούτσος, Το σχολείο της εθνικοφροσύνης 1945 – 1952, τόμος Δ2, σελ. 118. Για την γενίσκευση της χρήσης των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων βλέπε και Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974,* Θεμέλιο, Αθήνα 1995 σελ. 473 – 474

Ιμβριώτης, Δ. Καββάδας, Α. Σιγάλας, Ν. Ρουσόπουλος, Κ. Τζώνης, Γ. Τενεκίδης, Ι. Κατσικόπουλος, Μ. Αναγνωστίδης, Ν. Κιτσίκης, Αχ. Παπαπέτρου, Ν. Κριτικός, Γ. Δεσποτόπουλος, Δ. Κασάπης, Κ. Κλαδάς, Γ. Σημίτης.[324] Προχωρώντας προς τις βαθμίδες της μέσης και της στοιχειώδους εκπαίδευσης φτάνουν στον ίδιο τον Ε. Παπανούτσο, ο οποίος θα απολυθεί από τη θέση του Γενικού Δ/ντή του Υπουργείου Παιδείας θα επιστρέψει στη θέση του Δ/ντή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Τριπόλεως για να τεθεί και ο ίδιος λίγο αργότερα υπό το καθεστώς της «επιτήρησης» (ειδικής κατάστασης διαθεσιμότητος προς κρίσιν) εφόσον αμέσως μετά τη δημοσίευση του Θ΄ ψηφίσματος (28 – 8 – 1946), με υπουργική πράξη που έχει αριθμ. 78260/20 – 9 – 1946 και σύμφωνα με το άρθρο 7 του Θ΄ ψηφίσματος, τέθηκαν «εις ειδικήν κατάστασιν διαθεσιμότητος προς κρίσιν» οι: Ευάγγελος Παπανούτσος Δ/ντής της Παιδ. Ακαδημίας Τριπόλεως, Παναγιώτης Παπαηλιού και Κωνσταντίνος Σωτηρίου της Ραλλείου Παιδ. Ακαδημίας Πειραιώς ….», και φυσικά αργότερα απολύθηκαν,[325] στο πλαίσιο της ευρύτερης προσπάθειας να ελέγξουν/εκκαθαρίσουν τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες από κορυφαία στελέχη που το κράτος των «εθνικοφρόνων» του εμφυλίου πολέμου θεωρούσε ενταγμένα ή φίλια στο Ε.Α.Μ. και συνεπώς επικίνδυνα να διαμορφώνουν τις συνειδήσεις των σπουδαστών των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και αυριανών δασκάλων. Οι διώξεις αυτές κατέληγαν στη συντριπτική πλειοψηφία τους να είναι διαρκείς και για πολλά χρόνια μετά να βαρύνουν οι συνέπειές τους τους διωκόμενους, αφού τα όργανα ασφαλείας, δεν άφηναν τους απολυμένους να σταδιοδρομήσουν πουθενά, με χαρακτηριστική των περίπτωση του παιδαγωγού Μ. Παπαμαύρου ο οποίος διωκόταν ως το θάνατό του μετά το 1960. Πολλοί απολυμένοι εκπαιδευτικοί δεν επανήλθαν ποτέ στην υπηρεσία αναζητώντας αλλού σταδιοδρομία και εργασία (ιδιωτικά σχολεία, φροντιστήρια, εμπόριο βιβλίου) όπου και εκεί τους παρακολουθούσε άγρυπνο το βλέμμα της «εθνικόφρονος» πολιτείας. Ακόμη πιο σημαντική από την ίδια την «εκκαθάριση»/απόλυση είναι η θέσπιση του «πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων», το οποίο, αρκετά χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, ήταν απαραίτητο όχι μόνο για την πρόσληψη στο Δημόσιο, αλλά

[324] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Νούτσος, ό. π., τόμος Δ2, σελ. 117

[325] Δες σχ. στο Φ.Κ. Βώρος, *ό. π.,*σελ. 10

και για ένα πολύ ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων, λ.χ. για να δουλέψει κανείς σε πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις ή να πάρει υποτροφία για σπουδές.[326]

Επιπρόσθετα των απολύσεων ο υπουργός Παιδείας Α. Παπαδήμος κατ' εφαρμογή του άρθρου 10 του Θ΄ ψηφίσματος, με μια σειρά αποφάσεις του μετέθεσε εκατοντάδες «φίλα προσκείμενους» εκπαιδευτικούς, κυρίως της στοιχειώδους εκπαίδευσης, από σχολεία της επαρχίας – μόλις είχε αρχίσει ο εμφύλιος πόλεμος – σε σχολεία μεγάλων αστικών κέντρων.[327] Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να κλείσουν εκατοντάδες μονοθέσια Δημοτικά Σχολεία σε χωριά, να υπολειτουργούν πολλά σε κωμοπόλεις και κυρίως να μην αποδέχονται οι πρωτοδιοριζόμενοι εκπαιδευτικοί τον αρχκό διορισμό τους στην επαρχία, ελπίζοντας πως με τον αναδιορισμό τους θα εξασφαλίσουν μια θέση σε σχολείο αστικού κέντρου. Η μεταγενέστερη απόπειρα να ρυθμιστεί αυτή η ανισοκατονομή, ό,τι δηλαδή ονομάστηκε «τακτοποίησης υπεραριθμιών» (Α. Ν. 958/1949), θα προσκρούσει σε νέες αντιθέσεις. Η πολιτική της ανισοκατανομής μαζί με τις εκκαθαρίσεις, τη στράτευση περίπου 1.600 δασκάλων για να συμμετάσχουν στον εμφύλιο πόλεμο και τη «φυσική» έξοδο από την υπηρεσία είχαν οδηγήσει ως το Δεκέμβριο του 1948 στο κλείσιμο περίπου 4.000 σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης, σε σύνολο 9.785. Στο τέλος του 1952 η ΔΟΕ υπολόγιζε πως περίπου 1.000 από αυτά ήταν ακόμα κλειστά.[328]

Φαίνεται τελικά ότι ο έλεγχος του σχολικού μηχανισμού από το 1946 και μετά δεν ήταν υπόθεση μόνο της κρατικής εξουσίας όπως φαίνεται να πίστευαν μάλλον οι ιδεολογικοί εκπρόσωποι του αστικού φιλελεύθερου κέντρου που εκπροσωπήθηκαν στις κυβερνήσεις της περιόδου 1944 – 1946. Ήταν κυρίως διακύβευμα των πολιτικο - ιδεολογικών συγκρούσεων στο πεδίο της λεγόμενης «κοινωνίας των πολιτών». Για τα κόμματα και τις οργανώσεις της δεξιάς ο περισσότερο αποτελεσματικός τρόπος ελέγχου της εκπαίδευσης ήταν ο απηνής και διαρκής διωγμός των εκπαιδευτικών που

---

[326] Δες σχ. στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* ό. π., Στρ. Μπουρνάζος, Το κράτος των εθνικοφρόνων….., τόμος Δ2, ό. π., σελ. 17

[327] ΦΕΚ, τεύχ. Γ, αρ. φ.257/ 27 – 9 – 1946 και 272/ 11 – 10 – 1946

[328] *ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, αρ. 118/10 – 10 – 1949* σ.8, και αρ. 209/10 – 10 – 1952 σ.1. όπως καταγράφεται στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Νούτσος, Το σχολείο της εθνικοφροσύνης, τόμος Δ2, σελ. 129

πολιτικά, ιδεολογικά και εκπαιδευτικά ήταν αντίπαλοί της, ώστε τα αποτελέσματα των εκκαθαρίσεων, τις οποίες υποχρεωτικά και για σύστοιχους λόγους εγκαινίασαν οι εκπρόσωποι του αστικού φιλελεύθερου κέντρου, να συμβάλλουν στην ενίσχυση και κατίσχυση των δεξιών ερεισμάτων των σχολικών μηχανισμών.[329]

Στο πλαίσιο αυτό είναι σημαντική η συμβολή, σε θεωρητικό επίπεδο, στον ιδεολογικό εξοπλισμό της αντικομμουνιστικής επίθεσης, του επιφανούς παιδαγωγού, κύριου εκπροσώπου του Δημοτικισμού στη χώρα και πρώην φίλου του Δ. Γληνού με τον οποίο υπήρξαν για πολλά χρόνια συνοδοιπόροι στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, Αλέξανδρου Δελμούζου ο οποίος στα 1947 θα συγγράψει το βιβλίο του « Παιδεία και Κόμμα». Το βιβλίο αυτό αποτελεί μια προσπάθεια απομυθοποίησης του εκπαιδευτικού έργου που συντελέστηκε στα βουνά της Ελλάδας από το ΕΑΜ, φανερώνοντας έτσι και την ανησυχία του αστικού κόσμου για την αυξημένη επίδραση του ΕΑΜ και του ΚΚΕ στις λαϊκές μάζες, κατά τον απόηχο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, και ιδιαίτερα στους νέους τους οποίους «κρατούσε στα δίχτυα του η λάμψη ενός πανανθρώπινου ιδανικού, όσο και αν ήταν ρηχό και εξαφάνιζε τους πιο πολύτιμους θησαυρούς με τα μέσα που χρησιμοποιούσε για την επιτυχία του: το μίσος, την ωμή βία και την πνευματική σκλαβιά».[330] Ο Αλ. Δελμούζος, χωρίς να μπορέσει να παραλείψει το γεγονός ότι το ΕΑΜ και η ΕΠΟΝ αποτέλεσαν τις πιο μαζικές και πιο δραστήριες αντιστασιακές οργανώσεις, θα εστιάσει την επιχειρηματολογία του στο ότι οι σκοποί τους ήταν ιδιοτελείς για να επιβάλει το ΚΚΕ την εξουσία του η οποία παρουσιάζεται πιο ολοκληρωτική και από αυτήν του καθεστώτος Μεταξά.[331] Πέρα όμως από τις ανεδαφικές κατηγορίες περί «δολοφόνων» και τις λεκτικές υπερβολές για «ματωμένα αναγνωστικά», ενδιαφέρον παρουσιάζει η προτροπή του προς τους δασκάλους για συμμόρφωση. Αφού πρώτα παραδέχεται ότι ακολούθησαν μαζικά το ΚΚΕ και ακόμα ότι μέσα από αυτήν τους τη δράση, είδαν οι ίδιοι στην πράξη την παιδαγωγική δυναμική που απελευθερώνουν οι ηθικές αξίες που ανυψώνουν το άτομο,[332] επιμένει να παρουσιάζει την παιδεία σαν κάτι ουδέτερο και αταξικό και πως

[329] Χ. Νούτσος, *ό. π.,* σελ. 128

[330] Δελμούζος Αλ., *Παδεία και Κόμμα,* Αλικώτης και Υιοί, Αθήνα, 1947, σελ. 20

[331] *ό. π.,* σελ. 12

[332] *ό. π.,* σελ. 27

η μόνη ανώτερη αξία που πρέπει να καθοδηγεί τον δάσκαλο είναι αυτή του «έθνους», ενώ φροντίζει παράλληλα να υπενθυμίσει στους εκπαιδευτικούς ότι τους περιμένει ο δρόμος του διωγμού αν συνεχίσουν και επιμένουν να επηρρεάζονται από τις ιδέες του ΚΚΕ. Ο αστός παιδαγωγός φαίνεται να έχει ξεχάσει εντελώς, την περίοδο αυτή, όσα καταμαρτυρούσε στον Ν. Εξαρχόπουλο και στον Σπ. Καλλιάφα για την διαστρέβλωση των αρχών του σχολείου εργασίας μέσω της εμμονής τους για την υπεράσπιση της χρήσης της καθαρεύσας στο σχολικό μηχανισμό και στη διδακτική πράξη [333] επιλέγοντας την πλήρη συμπόρευση με αυτούς στον αγώνα της αστικής τάξης για τη διασφάλιση της κυριαρχίας της στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Ουσιαστικά η εκπαιδευτική πολιτική των αστικών κυβερνήσεων 1944 – 1949 παρά τις περί του αντιθέτου αρχικές εξαγγελίες της συμβάλλει με κάθε τρόπο στην πλήρη καθυπόταξη της εκπαίδευσης και του προσωπικού της στην υπηρεσία της εδραίωσης της εύθραυστης αστικής κυριαρχίας και στην εξουδετέρωση κάθε επικίνδυνου για αυτήν στοιχείου πέρα και πάνω από τις όποιες ανάγκες της κοινωνίας και της Δημόσιας Παιδείας και των μετεχόντων σ' αυτήν μαθητών.

Είναι χαρακτηριστική η δημοσίευση σχετικής επιστολής του Γ. Παπανδρέου τον Μάρτιο του 1948 στην εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ σύμφωνα με την οποία ξεκαθαρίζονται πλήρως οι στόχοι και οι προτεραιότητες της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας» του 1944 : «…..Κατέχομαι από την συνείδησιν ότι χάριν εις την πολιτικήν την οποίαν ηκολούθησα κατά τους κρισιμώτατους εκείνους μήνας, κατά τους οποίους η Μοίρα με είχεν επιφορτίσει με την ευθύνην της Ελλάδος, κατέστη δυνατή η συντριβή της Κομμουνιστικής Τυραννίας η οποία τότε ήτο παντοδύναμος και εδυνάστευε την Ελλάδα. Και πιστεύω ότι η πορεία των γεγονότων – και εις την Ελλάδα και εις την Ευρώπην – επαληθεύει την πρόβλεψιν του μεγάλου Βρετανού ηγέτου, ο οποίος μου ετηλεγράφει τον Ιανουάριον του 1945 ότι «η πολιτική μου θα εύρη την οφειλομένην επιβράβευσίν της εις τας ημέρας που έρχονται…… Όλαι αι άλλαι παραχωρήσεις μου προς το ΚΚΕ – αι οποίαι τόσον επεκρίνοντο τότε από ανθρώπους, οι οποίοι δεν είχον εμβαθύνει εις την υφισταμένην πραγματικήν κατάστασιν – ήσαν εντελώς δευτερεύουσαι και άνευ ουσιαστικής αξίας. Επειδή τότε μία ήτο η επείγουσα και υπέρτατη ανάγκη: Να αφοπλισθή το ΚΚΕ, και να εξοπλισθή το Κράτος. Κατόπιν, όλα

[333] Δελμούζος Αλ., *Δημοτικισμός και Παιδεία,* Εκδοτική Εταιρεία «ΑΘΗΝΑ» Δ. Ι. Ράλλης & Σία, Αθήναι – Ευριπίδου 6, 1927, σελ. 120 – 128

τα άλλα, αυτομάτως θα επηκολούθουν» και εξηγεί παρακάτω γιατί έδειξε και την δέουσα προσοχή στον έλεγχο της διοίκησης της εκπαίδευσης και συναίνεσε και συνέβαλε για την εκκαθάρισή της από κάθε είδους ΕΑΜικών ή φιλικά προσκείμενων στο ΕΑΜ εκπαιδευτικών: « Την 6η Ιουλίου 1944 απήντησα από το ραδιόφωνον του Καΐρου προς την Επιτροπήν των Βουνών, η οποία είχε ζητήσει επιπροσθέτως τα υπουργεία των Στρατιωτικών και των Εσωτερικών. Και είπα. «Αποδοχή των νέων όρων σημαίνει κατ' ουσίαν: Στρατός ΕΑΜ. Έλεγχον της Αστυνομίας, της χωροφυλακής, της Διοικήσεως και της Δικαιοσύνης από το ΕΑΜ. Και έμπνευσιν της Παιδείας μας από το ΕΑΜ. Τώρα, πλέον, ημπορεί να γίνει πλήρης εξήγησις. Γνωρίζομεν τι μας ζητούν. Και απέναντι των αιτημάτων των λαμβάνωμεν επίσημον, υπεύθυνον θέσιν: Αρνούμεθα. Μας ζητούν να παραδώσουμε την Ελλάδα. Αρνούμεθα!».[334]

Η επιλογή του Γ. Παπανδρέου να δημοσιεύσει την επιστολή αυτή τη δεδομένη χρονική στιγμή ήταν απόλυτα φυσιολογική, διότι σε συνθήκες ανταγωνισμού μεταξύ των αστικών πολιτικών παραγόντων, μετά τις εκλογές του 1946, επεδίωξε την προβολή του έργου του ως πρωθυπουργού και τη συμβολή του στην επάνοδο και εγκαθίδρυσει της αστικής πολιτικής εξουσίας στη χώρα, ύστερα από τις επιλογές του Αμερικανικού παράγοντα για δημιουργία κυβέρνησης συνασπισμού των δύο μεγαλύτερων αστικών κομμάτων Λαϊκών και Φιλελεύθερων που σχηματίστηκε υπό την Προεδρία του Θ. Σοφούλη τον Σεπτέμβριο του 1947. Στο χρηματιστήριο των πολιτικών αξιών της εποχής η υπόμνηση των υπηρεσιών του Γ. Παπανδρέου στο αστικό πολιτικό καθεστώς και στον ξένο παράγοντα, όπως φαίνεται θα έπαιζε καθοριστικό ρόλο για τις επιλογές των πολιτικών προσώπων στις σχεδιαζόμενες από τους Αμερικανούς μελλοντικές κυβερνητικές μεταβολές, ενώ παράλληλα θα απέσειε από πάνω του τις όποιες κατηγορίες των πολιτικών του αντιπάλων για δήθεν συμπόρευση του ή ανοχή έναντι του Ε.Α.Μ. Το 1948 ο Εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα εξακολουθούσε και στην Τσεχοσλοβακία η κυβέρνηση Συνασπισμού που είχε προέλθει από τις εκλογές του 1946 με επικεφαλής τον κομμουνιστή πρωθυπουργό

---

[334] Εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 1 – 3 – 1948,* ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (ολόκληρη η επιστολή βρίσκεται στο παράρτημα της παρούσας διατριβής).

καταλάμβανε την εξουσία και την μετέτρεπε σε Λαϊκή Δημοκρατία. Ο Γεώργιος Βλάχος στην Καθημερινή στις 29 Φεβρουαρίου, ημέρα Κυριακή, έγραψε ένα άρθρο που συνέκρινε την Ελλάδα του 1944 και την κυβέρνηση Παπανδρέου με την Τσεχοσλοβακία του 1948 και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι: « ο Ύψιστος προφύλαξε τη χώρα με τα Δεκεμβριανά και την επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων».[335]Στο πλαίσιο αυτό, ο Γεώργιος Παπανδρέου βρήκε την ευκαιρία και έστειλε την επιστολή του αυτή στην εφημερίδα με την οποία εξηγούσε ότι την Ελλάδα δεν την έσωσε ο Ύψιστος, όπως θεωρούσε ο Γ. Βλάχος, αλλά ο ίδιος. Άλλωστε οι στρατιωτικές αποτυχίες της κυβέρνησης στην καταστολή της «κομμουνιστικής ανταρσίας» στις αρχές Φεβρουαρίου του 1948, με ομάδα ανταρτών να προχωρά σε μία παράτολμη επιχείρηση, η οποία προκάλεσε έντονη ανησυχία στις κυβερνητικές αρχές τη νύχτα της 9ης προς τη 10η Φεβρουαρίου του 1948, βομβαρδισμού με ρίψεις οβίδων προς τη Θεσσαλονίκη, την ίδια περίοδο που ο κυβερνητικός στρατός πραγματοποιούσε επιχειρήσεις για την κατάληψη του όρους Μουργκάνα που κατέληξαν σε αποτυχία, προϊόνιζε προφανώς την προοπτική κυβερνητικών αλλαγών ανάλογων αυτών που είχαν επιβάλλει οι Αμερικανοί με τον σχηματισμό της κυβέρνησης Δ. Μάξιμου τον Ιανουάριο του 1947 και Θ. Σοφούλη το Σεπτέμβριο του 1947.

Είναι προφανές ότι τα χρόνια που ακολούθησαν από την απελευθέρωση έως τον εμφύλιο πόλεμο και αργότερα, όπως θα δούμε και σε επόμενα κεφάλαια της παρούσας διατριβής, θα σβήσει κάθε σημάδι της μεταρρύθμισης που ονειρεύτηκαν στην «Ελεύθερη Ελλάδα» και όπως λίγα χρόνια αργότερα θα γράψει ο Κ. Σωτηρίου: « Η ελευθερία στη σκέψη, η ελευθερία στο φρόνημα πνίγηκε. Το μεσαιωνικό σκοταδιστικό πνεύμα πύκνωσε. Η δημοτική γλώσσα χαροπαλαίει στις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου και νοθεύεται, η καθαρεύουσα αληθινός γλωσσοδέτης και πάλι, η παιδεία γίνεται προνόμιο των λίγων. Με τα βαριά δίδαχτρα, τις εισφορές και τα πανάκριβα βιβλία κλείνουν οι πόρτες της για τα παιδιά του λαού».[336]

---

[335] *Εφημερίδα Καθημερινή 29 – 2 – 1948,* Άρθρο Γ. Βλάχου

[336] Κ. Σωτηρίου, « Η παιδεία μας τα τελευταία πενήντα χρόνια», στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966, σελ. 18 – 19

Οι ελπίδες για κοινωνική και εκπαιδευτική ανάταση που εξέθρεψε ο λαός και μεγάλο κομμάτι των εκπαιδευτικών κατά την περίοδο της κατοχής και του αντιφασιστικού αγώνα θα ακυρωθούν από τις εκπαιδευτικές & κοινωνικές πολιτικές που θα εφαρμοσθούν από τις αστικές κυβερνήσεις με καταστροφικές συνέπειες για την εκπαίδευση και τους εκπαιδευτικούς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπό το βάρος των εξελίξεων του εμφυλίου πολέμου και την ήττα του λαϊκού κινήματος και της αριστεράς. Οι ελπίδες αυτές δε θα ξεχαστούν όμως, αφού κάτω από νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες και υπό την πολιτική καθοδήγηση ενός άλλου φορέα της αριστεράς της Ε. Δ. Α. θα οδηγήσουν σε νέες διεκδικήσεις και λαϊκές κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 δημιουργώντας ένα πρωτόγνωρο για τη χώρα διεκδικητικό κίνημα για την Παιδεία, οι αγώνες και οι προτάσεις του οποίου θα συμβάλλουν στην υλοποίηση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964.

Ενότητα 4η

Η Ελληνική εκπαίδευση κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαπενταετία 1949 – 1963

4.1. Οικονομία και κοινωνία στην Ελλάδα 1949 – 1963

Η εκπνοή της δεκαετίας του 1940 και το τέλος του εμφυλίου πολέμου θα βρει την Ελλάδα εντελώς κατεστραμμένη και κοινωνικά και πολιτικά διαιρεμένη. Είχαν χαθεί 474.00 ανθρώπινες ζωές, είχε διαλυθεί το οδικό και σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας, από την περίοδο του Β΄ παγκασμίου πολέμου και της κατοχής και είχαν καταστραφεί 150.000 κατοικίες, η δραχμή είχε υποτιμηθεί μέχρις εξαφανίσεως της αξίας της, ενώ σχεδόν 1.000.000 άτομα από τον ορεινό πληθυσμό της χώρας είχαν αναγκαστικά μετακινηθεί από τις στρατιωτικές και κυβερνητικές αρχές, για να αποκοπεί ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας από τις βάσεις του.[337]

[337] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα και Κοινωνικές Συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα,* Εξάντας, Αθήνα 1991, σελ. 118

Οι πρώτες εξαγγελλίες της κυβέρνησης εθνικής ενότητας υπό τον Γ. Παπανδρέου αναφορικά με την πολιτική οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης της χώρας θα τονίσουν ότι « το ιδεώδες μας είναι να πραγματοποιήσωμεν συγχρόνως και την οικονομικήν ευημερίαν και την κοινωνικήν δικαιοσύνην….»,[338] στο πλαίσιο ανάλογων υποσχέσεων και προγραμμάτων των πολιτικών ηγεσιών του λεγόμενου δυτικού κόσμου, αρχής γενομένης από την χάρτα του Ατλαντικού, με την οποία ο Ρούζβελτ και ο Τσώρτσιλ υποσχέθηκαν στις 14 Αυγούστου 1941 στους λαούς της γης την απελευθέρωση από το φόβο και την ανάγκη. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα Δυτικοευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, υιοθέτησαν κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο ενισχυμένους μηχανισμούς κοινωνικής πρόνοιας[339]

[338] ΦΕΚ Α, αριθμ.1/ 18 Οκτωβρίου 1944

[339] Σύμφωνα με τους Χ. Βερναρδάκη – Γ. Μαυρή: Το κράτος πρόνοιας είναι υποβαθμισμένο στην Ελλάδα όχι μόνο στην προδικτατορική περίοδο, αλλά σουσιαστικά μέχρι τη δεκαετία του 1980. Μετά τη συντριβή της ΕΑΜικής επανάστασης και την εγκαθίδρυση της «έκτακτης» μορφής του αντικομμουνιστικού κράτους, η κοινωνική ειρήνη και η καπιταλιστική συσσώρευση δεν πραγματοποιήθηκαν με «κοινωνικό συμβόλαιο» αλλά κάτω από την ωμή, φυσική βία και καταστολή. Το ποσοστό των κοινωνικών δαπανών στην Ελλάδα, ως ποσσοτό συμμετοχής (%) του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), παραμένει απελπιστικά χαμηλό καθ’ όλην τη μετεμφυλιακή περίοδο. Μόνο προς τα τέλη της δεκαετίας του 1970 παρατηρείται μια μικρή σταδιακή αύξηση. Αν εξαιρέσει κανείς την Ισπανία και την Πορτογαλία όπου για τους ίδιους ιστορικούς λόγους (δικτατορίες) οι κοινωνικές δαπάνες είναι επίσης χαμηλές, η Ελλάδα στην περίοδο που μας ενδιαφέρει, κατέχει την τελευταία θέση στην Ε.Ο.Κ. (παρεπιπτόντως αυτό ισχύει και σήμερα) και από τις χαμηλότερες στο σύνολο των χωρών του Ο.Ο.Σ.Α. ……. Το κράτος – πρόνοιας αντίθετα με ευρύτατα διαδεδομένες απόψεις δεν είναι (ήταν) μια παραχώρηση και μάλιστα «συνειδητή» των κυρίαρχων τάξεων προς τις κυριαρχούμενες αλλά μια κατάκτηση των τελευταίων. Γι’ αυτό άλλωστε και η έκβαση του κοινωνικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα θα επιβάλλει την καθήλωση των κοινωνικών δαπανών και όχι την «παραχώρησή» τους. Δες σχ. στο Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα, Εξάντας,* Αθήνα 1991, σελ. 123 – 124

και προχώρησαν στην εθνικοποίηση μεγάλων επιχειρήσεων.[340] Φυσικά οι δηλώσεις αυτές του Γ. Παπανδρέου γίνονται λίγο πριν από την άφιξή του στην άρτι απελευθερωμένη Αθήνα έχοντας ως πρώτη προτεραιότητα στο μυαλό του την αποστράτευση του ΕΛΑΣ, δηλαδή την πλήρη εξουδετέρωση της ένοπλης Εαμικής εξουσίας, και τη συνακόλουθη επιβολή της θέλησης των αστικών πολιτικών δυνάμεων που επεδίωκε και ο ίδιος και οι Άγγλοι. Η λυδία λίθος για τη συγκρότηση και τον έλεγχο του αστικού κράτους προϋπέθετε τη στρατιωτική εξουδετέρωση και συντριβή του ΕΑΜ.[341] Ήταν αναμενόμενο λοιπόν να προβεί σε τέτοιες δηλώσεις, οι οποίες καταγράφονται και στο πρώτο ΦΕΚ της απελευθερωμένης Ελλάδας ενισχύοντας την εικόνα αναφορικά με την έξωθεν καλή μαρτυρία των ειλικρινών προθέσεων του ως πρωθυπουργού της κυβέρνησης εθνικής ενώσεως έναντι των δεσμεύσεών του για την οικοδόμηση ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου στην απελευθερωμένη Ελλάδα, λίγες ώρες προτού ανακοινώσει από το μπαλκόνι της πλατείας Συντάγματος το περιβόητο «πιστεύομεν και εις την λαοκρατίαν», ως απάντηση στα παραληρούντα ενθουσιώδη πλήθη του ελληνικού λαού που εμπιστεύτηκαν τις εξαγγελίες του πρωθυπουργού της κυβέρνησης εθνικής ενώσεως για την εμπέδωση της δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών των πολιτών της χώρας.

Συνακόλουθα σ' ένα τέτοιο κλίμα οι συζητήσεις, οι διεκδικήσεις και οι επιδιώξεις, αποτέλεσαν ένα βασικότατο θέμα – πρόβλημα, η λύση του οποίου θα καθόριζε την τύχη της ελληνικής οικονομίας και θα είχε καθοριστικές επιπτώσεις και στη διάρθρωση και το χαρακτήρα των εκπαιδευτικών πολιτικών που θα ακολουθούνταν από τις ελληνικές κυβερνήσεις της περιόδου. Στο πλαίσιο των συζητήσεων για την ανασυγκρότηση – ανάπτυξη της απελευθερωμένης χώρας υπήρχε ανάπτυξη έντονου διαλόγου για το θέμα της εκβιομηχάνισης και της αξιοποίησης των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πηγών, οι οποίες είχαν μείνει ανεκμετάλλευτες. Οι μελέτες είχαν αρχίσει από την καιρό της κατοχής και οι προοπτικές για μια ευρεία εκβιομηχάνιση της

---

[340] Χρ. Χατζηιωσήφ, Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του Εμφυλίου, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμος Δ1 σελ. 9

[341] Παπαστράτης Πρ., Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το προοίμιο του Δεκέμβρη, στο Π. Παπαστράτη, Μ. Λυμπεράτου, Λ. Σαράφη (επιμέλεια), *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά – Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας, Πρακτικά συνεδρίου,* Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2016, σελ. 547 – 556

χώρας δεν αποτελούσαν μόνο αισιόδοξες προβλέψεις.[342] Σύμφωνα με τον Πρύτανη του Πολυτεχνείου Ν. Κιτσίκη: « Η εκβιομηχάνιση της χώρας πρέπει να είναι σκοπός όλων εκείνων που θα ρυθμίζουν στο μέλλον τις τύχες του έθνους», όπως δηλώνει μεσούσης της κατοχής και ένα χρόνο περίπου πριν την απελευθέρωση.[343] Αν και υπήρχαν καθοριστικές διαφορές[344] μεταξύ των απόψεων αριστερών και συντηρητικών

[342] Προβατά Ανθή, *Ιδεολογικά Ρεύματα, Πολιτικά κόμματα και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (1950 -1965) – Ο «Λόγος» για την Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση και ανάπτυξη,* Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ. 57

[343] Ν. Κιτσίκης, Πρυτανικός Λόγος, 13 – 11 – 1943, Αθήναι, 1943

[344] Μετά την απελευθέρωση η πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί τόσο για την αποκατάσταση των ζημιών, όσο και για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας διαμορφώθηκε σε δύο διαφορετικές αντιλήψεις: Εκφραστές της πρώτης ήταν οι οικονομολόγοι και οι τεχνικοί που προέρχονταν από τον ευρύτερο χώρο της αριστεράς και υποστήριζαν ότι η εκβιομηχάνιση της χώρας και η ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας είναι απόλυτα δυνατή και πραγματοποιήσιμη, γιατί υπάρχουν όλες οι προϋποθέσεις γι' αυτό. Οι εκπρόσωποι της άποψης αυτής ήταν συγκεντρωμένοι γύρω από την Επιστημονική Εταιρεία μελέτης νεοελληνικών προβλημάτων ΕΠ.ΑΝ. – ΕΠιστήμη – ΑΝοικοδόμηση, με στόχο τη μελέτη των προβλημάτων της ανοικοδόμησης και εξέδιδαν το περιοδικό *ΑΝΤΑΙΟΣ* προβάλλοντας μελέτες διαπρεπών οικονομολόγων και τεχνικών με θέμα την ανασυγκρότηση της χώρας. Τη συντακτική επιτροπή του ΑΝΤΑΙΟΥ αποτελούσαν οι: Η. Ηλιού (δικηγόρος), Ν. Κιτσίκης (πρύτανης του Πολυτεχνείου), Π. Κόκκαλης (Καθ. Πανεπιστημίου), Σ. Μάξιμος (δημοσιογράφος), Δ. Μπάτσης (οικονομολόγος), Κ. Σακαντάνης (Γεωπόνος), Σ. Σταυρόπουλος (Μηχανικός), Κ. Σωτηρίου (Παιδαγγωγός) – Η εταιρεία ΕΠ.ΑΝ. διατηρήθηκε ως το 1950 ενώ το περιοδικό *ΑΝΤΑΙΟΣ* διέκοψε την έκδοσή του το 1951 λόγω των διώξεων – συλλήψεων των μελών του και του εκδότη του Δ. Μπάτση κατά την μετεμφυλιακή περίοδο – υπόθεση Μπελογιάννη – και την τελική καταδίκη του σε θάνατο τον Μάρτιο του 1952. Τη δεύτερη άποψη υποστήριζαν οι «παραδοσιακοί οικονομολόγοι» με συντηρητικότερες απόψεις και κυριότερους εκπρόσωπους τους: Θ. Ραυτόπουλο (υφηγητή στο Πολυτεχνείο), Κ. Βαρβαρέσο (οικονομολόγο), Ξ. Ζολώτα (οικονομολόγο) κ.ά. κατά τη γνώμη των οποίων θεωρούνταν απαραίτητη η ξένη βοήθεια για τη στήριξη και προστασία των βιομηχανιών που θα ιδρύονταν στην Ελλάδα, ενώ χωρίς την είσοδο του ξένου κεφαλαίου δε φαινόταν δυνατή η εκβιομηχάνιση. Σταδιακά οι απόψεις της ομάδας αυτής θα διολισθήσουν στην εδραίωση

οικονομολόγων για τον προσανατολισμό της οικονομικής ανάπτυξης και την βιωσιμότητα της Ελλάδας, είχε γίνει κοινή συνείδηση σε ευρεία τμήματα της ελληνικής κοινωνίας την εποχή της απελευθέρωσης (1944 – 1945) πως η Ελλάδα είχε περιθώρια ανάπτυξης και ευρύτερης εκβιομηχάνισης, αφού διέθετε και αρκετό ορυκτό πλούτο και πολλές υδατοπτώσεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την εξασφάλιση της ενέργειας.[345] Φυσικά πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψει μας ότι το εύρος των συζητήσεων αυτών περιοριζόταν από τη μορφή οργάνωσης της παραγωγής που εμφανιζόταν στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό με τον μεγάλο καταμερισμό της εργασίας που γινόταν αιτία για έναν ακόμα λεπτότερο τεχνικό και κοινωνικό καταμερισμό των οικονομικών λειτουργιών. Επιλέον σε κοινωνίες όπως η ελληνική, η παρέμβαση του κράτους είναι συνεχής και πολύμορφη με στόχο τόσο την αναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων παραγωγής στο εσωτερικό του κοινωνικού σχηματισμού όσο και την εξασφάλιση μιας ικανοποιητικής θέσης για την εθνική οικονομία στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.[346] Ακόμα οι πλουτίσαντες – συνεργασθέντες με τους Γερμανούς επί κατοχής και τα τεράστια οικονομικά συμφέροντα που εκπροσωπούσαν πλέον ήταν από τα πλέον εχθρικά τμήματα της ελληνικής κοινωνίας σε κάθε είδους προτάσεις οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης της χώρας που θα φορολογούσαν, περιόριζαν τις τεράστιες περιουσίες τους και την οικονομική επιρροή τους στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.

Ωστόσο οι πολιτικές προτεραιότητες των μεταπελευθερωτικών κυβερνήσεων της χώρας, οι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις της περιόδου και η εμπλοκή του ξένου παράγοντα θα οδηγήσουν τις εξελίξεις σε εξαιρετικά διαφορετικές ατραπούς και καταστάσεις. Το πρώτο που απασχολούσε τις κυβερνήσεις της χώρας ήταν η

και κατίσχυση της άποψης για ανάπτυξη αποκλειστικά και μόνο ελαφράς βιομηχανίας καταναλωτικών αγαθών και ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας στη χώρα και εγκατάλειψη των σχεδίων για εκβιομηχάνιση βαριάς μορφής. Δες σχετικά Προβατά Ανθή, *ό.π.,* σελ. 58 και Χρ. Χατζηιωσήφ, *ό.π.,*σελ. 9 – 60. Για την υπόθεση Μπελογιάννη δες σχετικά Σακελλαρόπουλος Σπ. (επιμ.), *Έτσι αγαπάμε εμείς την Ελλάδα. Πλήρη πρακτικά και ιστορικό των δικών Μπελογιάννη. Τα σήματα Βαβούδη,* Τόπος, Αθήνα 2016

[345] Προβατά Ανθή, *ό.π.,* σελ. 58

[346] Χατζηιωσήφ Χ., *«Η γηραιά σελήνη», ό. π.,* σελ. 1

νομισματική σταθερότητα και σε δευτερεύοντα χρόνο η ανάπτυξη. Αυτό δικαιολογούνταν ως ένα βαθμό βέβαια, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο υπερπληθωρισμός της κατοχής είχε εξανεμίσει την αξία της δραχμής και η διατροφή του πληθυσμού κυρίως στα αστικά κέντρα, και όχι μόνο, εξαρτιόταν από την ξένη βοήθεια.

Η διαχείριση της ξένης βοήθειας με τη συνεργασία και τη διαπλοκή του βρετανικού και ελληνικού πολιτικού προσωπικού με τα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας που είχαν πλουτίσει από παράνομες δραστηριότητες συνεργασίας με τους κατακτητές την περίοδο της κατοχής θα έχει καθοριστική σημασία στον προσδιορισμό των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών των ελληνικών κυβερνήσεων της μεταπελευθερωτικής περιόδου, ιδιαίτερα από τη στιγμή που τα συμφέροντα βρετανικών τραπεζών και επιχειρηματικών ομίλων αμφισβητούνταν από το εαμικό κίνημα. Συγκεκριμένα, στις 12 Δεκεμβρίου 1944 στην αμερικανική εφημερίδα Philadelphia Record δημοσιεύται άρθρο του δημοσιογράφου Ντρου Πήρσον, ο οποίος υποστηρίζει «ότι η προσωπική εμπλοκή του Τσώρτσιλ δεν έχει να κάνει μόνο με την προστασία των βρετανικών συμφερόντων στην Ελλάδα αλλά και με αυτά μεγάλων Βρετανικών ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν για δεκαετίες πριν από τον πόλεμο στην Ελλάδα και με τις οποίες ο Τσώρτσιλ είχε οικονομικές συναλλαγές,[347] αναφέροντας το συγκεκριμένο παράδειγμα των δανειστών της Hamro Bank προς το ελληνικό δημόσιο και των απαιτήσεων του Ε.Α.Μ. να αποκλιμακωθούν τα επιτόκια αποπληρωμής τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι Βρετανοί εκβιάζοντας με μοχλό την οικονομική βοήθεια επέβαλαν πολιτικές που στόχευαν στη συγκράτηση του πληθωρισμού μέσω δραστικών περικοπών των κρατικών εξόδων, αυστηρή λιτότητα, σύνδεση της δραχμής με τη λίρα και έκδοση νέας δραχμής στην Ελλάδα, για να χρηματοδοτήσουν τις ανάγκες του στρατού τους, συνεχίζοντας αντίστοιχες πρακτικές των γερμανικών και ιταλικών στρατευμάτων κατοχής που μετέθεταν το κόστος διαβίωσης των κατοχικών στρατών στην ελληνική οικονομία. Αποτελεί αντίφαση ότι την αντίστοιχη περίοδο οι οικονομικές πολιτικές που υιοθετούνται στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά δυτικά κράτη χαρακτηρίζονται από το συστηματικό κυβερνητικό έλεγχο της οικονομίας, τον κρατικό παρεμβατισμό και τον οικονομικό προγραμματισμό και σε αρκετές περιπτώσεις, όπως στη Μ. Βρετανία και στη Γαλλία, σε εκτεταμένες εθνικοποιήσεις. Μάλιστα, θα λέγαμε ότι η επίτευξη οικονομικών στόχων όπως ο

[347] Χαραλαμπίδης Μενέλαος, *Δεκεμβριανά 1944 – Η μάχη της Αθήνας,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014, σελ. 17

περιορισμός της ανεργίας είχαν απόλυτη προτεραιότητα ακριβώς ως στρατηγικές αναχαίτισης του κομμουνισμού. Ωστόσο, στην περίπτωση της Ελλάδας, η στρατηγική επολογή της αναχαίτισης του κομμουνισμού σε συνδυασμό με την ιδιοτυπία της ελληνικής αστικής τάξης υπονόμευε κάθε περιθώριο υλοποίησης μιας πολιτικής εθνικοποιήσεων, ελέγχου των τιμών, φορολόγησης των κερδών και παραγωγικής ανασυγκρότησης. Ουσιαστικά, οι Βρετανοί και η αστική τάξη έχουν τον ίδιο στρατηγικό προσανατολισμό σε όλη την Ευρώπη, αλλά ιδιαίτερα στην Ελλάδα αυτός ο προσανατολισμός υπηρετείται από μια εντελώς διαφορετική οικονομική και πολιτική ατζέντα.[348]

Το 1947 ο Δ. Μπάτσης θα δημοσιεύσει το βιβλίο του « Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα», με σκοπό να αποδείξει με επιστημονικά θεμελιωμένο λόγο, ότι η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα ήταν απόλυτα δυνατή και πραγματοποιήσιμη.[349]

Ο Ν. Κιτσίκης, προλογίζοντας το έργο του Δ. Μπάτση, θα γράψει: « …βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα, πάνω σε ορισμένες οικονομικές και πολιτικές προϋποθέσεις, σημαίνει διάσπαση του κλοιού της κακομοιριάς και της μοιρολατρίας, αποτίναξη του ζυγού της ξένης κηδεμονίας και έξοδο στην πλατιά λεωφόρο της που οδηγεί τις μεγάλες λαϊκές μάζες στην ευημερία, στην πρόοδο και στον πολιτισμό, και συνεχίζει λέγοντας ότι η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα είναι απόλυτα δυνατή και πραγματοποιήσιμη……Όλες οι προϋποθέσεις υπάρχουν. Το ενεργειακό μας δυναμικό σε υδατοπτώσεις και σε στερεά καύσιμα ανεβαίνει σε πολλά δισεκατομμύρια κιλοβατώρια το χρόνο. Είναι υπεραρκετό να φέρει την ενεργειακή κατανάλωση κατά κάτοικο γύρω στους μεγάλους αριθμούς που χαρακτηρίζουν τις μεγάλες βιομηχανικές χώρες του κόσμου».[350] Το κεντρικό σημείο ήταν η πίστη, πως με την αξιοποίηση των

[348]Μαριόλης Δ., *Η αδύνατη ταξική ανακωχή – Η πολιτική του ΕΑΜ στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά,* Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2015, σελ. 53 – 56

[349] Δ. Μπάτσης, *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα,* Εκδόσεις ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ, Αθήνα 1947, σελ. 374 – 520

[350] Δ. Μπάτσης, *ό. π.* – Ν. Κιτσίκης, Πρόλογος στο έργο του Δ. Μπάτση, σελ. 17

πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, αυτού του είδους η εκβιομηχάνιση ήταν απόλυτα δυνατή.[351]

Οι ιδεολογικές και πολιτικές διαφωνίες για τον τρόπο και το είδος της ανασυγκρότησης και της οικονομικής ανάπτυξης που χρειαζόταν ο τόπος μετά την απελευθέρωση και σύστοιχα το είδος της κοινωνίας και της Παιδείας που θα οικοδομούνταν ως συνέπεια των επιλογών που θα ακολουθούσαν οι Έλληνες, θα καθοριστεί από το εύρος των αντίστοιχων συγκρούσεων για την κατοχή και διαχείριση της εξουσίας μεταξύ των αστικών κομμάτων και της αριστεράς αλλά και από μια σειρά διεθνών – εξωτερικών παραγόντων που θα επηρεάσουν καθοριστικά τις εξελίξεις.

Η διαμάχη με το ΕΑΜ για τον έλεγχο του στρατού και της εξουσίας δεν επέτρεψε στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γ. Παπανδρέου να ασχοληθεί πέρα από τις προσπάθειες της για την επαναφορά της νομισματικής σταθερότητας στη χώρα, και με τα μακροπρόθεσμα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, έτσι οι υποσχέσεις του διαγγέλματος της απελευθέρωσης έμειναν, και στο σημείο αυτό εκτός των άλλων, λόγος κενός.[352] Σ' αυτό συνέβαλαν και οι συμβιβασμοί και οι χειρισμοί της αριστεράς κατά την πρώτη περίοδο συμμετοχής του ΕΑΜ στην κυβέρνηση εθνικής ενώσεως αλλά και αργότερα, αφού η οικονομική και εργατική πολιτική που ακολούθησε το ΕΑΜ όχι μόνο δεν περιείχε στοιχεία κοινωνικού μετασχηματισμού, αλλά αποτελούσε μια αρκετά μετριοπαθή εκδοχή αντίστοιχων πολιτικών οικονομικής ανασυγκρότησης, που εφαρμόστηκαν στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη μεταπολεμικά. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι ο υπουργός Εργασίας, στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, Μ. Πορφυρογένης σε συνέντευξή του στην ΚΟΜΕΠ (τεύχος 33, Δεκέμβριος 1944), όριζε ως κατευθύνσεις της εργατικής πολιτικής του υπουργείου του την εξασφάλιση μιας «πολιτισμένης ζωής για τον εργαζόμενο», την εξασφάλιση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, την ασφάλιση όλων των εργαζομένων και το «πέρασμα των ασφαλιστικών ταμείων στα χέρια των εργαζομένων».[353] Στο πλαίσιο αυτό παρά τις προθέσεις των Εαμικών υπουργών να θέσουν ως πρώτιστο μέλημα την άμεση ανακούφιση των λαϊκών

[351] Προβατά Ανθή, *ό. π.,* σελ. 59

[352] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Χατζηιωσήφ, Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλινόρθωση, τόμος Δ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σελ. 9

[353] Μαριόλης Δ., *ό. π.*, σελ. 79

μαζών που λιμοκτονούσαν, αμέσως μετά την απελευθέρωση, ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα, οι αντιφάσεις, οι καθυστερήσεις, η διστακτικότητα και η επιλογή να κινηθούν μέσα στα όρια που έθετε ο βρετανικός παράγοντας έδωσαν στην αστική τάξη τη δυνατότητα να βρει τον τρόπο να ευνοηθεί, να αναπαράγει τις μεθόδους κερδοσκοπίας και παρασιτισμού[354] ενσωματώνοντας και καλύπτοντας τα στρώματα εκείνα της ελληνικής κοινωνίας που συνεργάσθηκαν με τον κατακτητή και πλούτισαν εκμεταλλευόμενοι τη δυστυχία και την πείνα του ελληνικού λαού κατά τη διάρκεια της κατοχής. Χαρακτηριστική επιβεβαίωση όλων των παραπάνω είναι επίσης ότι τα μέτρα που θα έπληταν τα αστικά συμφέροντα και θα έθεταν σε κίνηση την παραγωγή – έστω με όρους κρατικού ελέγχου, όπως συνέβη μεταπολεμικά και στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη – και, κυρίως, θα υλοποιούσαν το κυβερνητικό σύνθημα «κανένας πλουσιότερος μετά την 28η Οκτωβρίου του 1940», δηλαδή οι επιτάξεις εργοστασίων, οι κατασχέσεις περιουσιών των δωσίλογων και μαυραγοριτών, η βαριά φορολογία του μεγάλου κεφαλαίου και των κατοχικών κερδών, ουδέποτε τέθηκαν σε εφαρμογή εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις. Κάποια από αυτά τα μέτρα επιχείρησε να υλοποιήσει αναλαμβάνοντας από τις αρχές του 1945 διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας και αντιπρόεδρος της κυβέρνησης ο Κ. Βαρβαρέσος, αλλά συνάντησε τη σθεναρή αντίδραση του Συνδέσμου Ελληνικών Βιομηχανιών Βιοτεχνιών (Σ.Ε.Β.Β.) και συνολικά της αστικής τάξης και υποχρεώθηκε να παραιτηθεί την 1η Σεπτεμβρίου του 1945.[355]

Οι διαδοχικές κυβερνήσεις της χώρας μέχρι το 1952 δοκίμασαν μερικές εκδοχές βραχυπρόθεσμων οικονομικών πολιτικών με τον ίδιο πυρήνα αντιλήψεων και μέτρων όμως, με καθεμιά από αυτές να αποκλείουν συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές, ώστε στο τέλος ο «μόνος» εφικτός δρόμος που απέμενε ήταν αυτός της λεγόμενης οικονομίας της αγοράς, με ενεργή κρατική παρέμβαση.

Η αποδοχή όμως από την πολιτική και οικονομική ηγεσία του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους μιας τέτοιας οδού για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας

---

[354] Μαριόλης Δ., *ό. π.*, σελ. 87

[355] Αναλυτικά για την οικονομική πολιτική του Κ. Βαρβαρέσου και τις αντιδράσεις του ΣΕΒΒ βλ. Χ. Χατζηιωσήφ, « Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του εμφυλίου», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλινόρθωση 1945 – 1952,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σελ. 16

ανάγεται στις ιδεολογικές και κοινωνικές συγκρούσεις της μεταπελευθερωτικής περιόδου τόσο στο ελληνικό όσο και στο διεθνές επίπεδο.

Οι δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για την επιβολή της νομισματικής σταθερότητας στη χώρα εκφράστηκαν εντός του αστικού πολιτικού κόσμου από τις απόψεις των Ξ. Ζολώτα και Κ. Βαρβαρέσου.[356]

Ο Ξ. Ζολώτας υποστήριζε ότι με την απελευθέρωση οι μηχανισμοί της αγοράς θα επέστρεφαν ταχύτατα στη φυσιολογική κατάσταση της οικονομίας δείχνοντας υπέρμετρη εμπιστοσύνη στις δυνάμεις της αγοράς και προτείνοντας την απελευθέρωση των αγοραπωλησιών του χρυσού σε αντίθεση με τον Κ. Βαρβαρέσο που υποστήριζε ότι η κατοχύρωση της νομισματικής αξίας της δραχμής θα επέλθει μέσω της φορολογικής πολιτικής και του ελέγχου των τιμών και εισοδημάτων.[357]

---

[356] Ο Κ. Βαρβαρέσος θα επιβληθεί ως Υπουργός Εφοδιασμού με αυξημένες αρμοδιότητες (ασκώντας παράλληλα τα καθήκοντά του ως Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας) από τους Άγγλους επικυρίαρχους τον Ιούνιο του 1945 προσπαθώντας να επιβάλει το πρόγραμμά του για νομισματική σταθερότητα με έλεγχο των τιμών και των ημερομισθίων αλλά και με φορολόγηση των κερδών των επιχειρήσεων καταφέρνοντας μόνο το πάγωμα των ημερομισθίων των εργαζόμενων και οδηγούμενος σε παραίτηση (1 Σεπτεμβρίου 1945), εξαιτίας της πλήρους αποτυχίας του οικονομικού του προγράμματος. Οι λόγοι της αποτυχίας εξηγούνται εύκολα αν αναλογισθούμε ότι οι κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις εκείνες που είχαν επωφεληθεί από την κατοχή συνεργαζόμενες με τα στρατεύματα κατοχής και αποκομίζοντας τεράστιες προσόδους και περιουσίες αποθησαυρισμένες σε ακίνητα και χρυσό δεν επέτρεψαν τη φορολόγηση των τεράστιων περιουσιών τους, ιδιαιτέρως επειδή είχαν «στρατευτεί» στον αγώνα του αστικού πολιτικού κόσμου εναντίον της επικράτησης του ΕΑΜ και των κομμουνιστικών του απόψεων. Ο Κ. Βαρβαρέσος θα αποχωρήσει από τη χώρα και θα εγκατασταθεί στο εξωτερικό εργαζόμενος ως σύμβουλος στη Διεθνή Τράπεζα. Ωστόσο στην Ελλάδα και ύστερα από το σχηματισμό της κυβέρνησης του Θ. Σοφούλη τον Φεβρουάριο του 1946, θα συγκροτηθεί η νομισματική επιτροπή με συμμετοχή Ελλήνων Υπουργών και υπηρεσιακών παραγόντων αλλά και ενός Άγγλου και ενός Αμερικανού με δικαίωμα βέτο. Η θέσπιση της νομισματικής επιτροπής συνιστούσε σημαντικό και μόνιμο θεσμό περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας. Δες σχετικά στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.,* σελ. 14 – 18

[357] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Χατζηιωσήφ, ό. π.*, σελ. 10

Αν και οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στον Βαρβαρέσο ότι κατά την περίοδο της υπουργείας του σε οικονομικού χαρακτήρα υπουργεία και ως Διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας προσπάθησε περισσότερο από τον Ζολώτα να εφαρμόσει κεϋνσιανού χαρακτήρα οικονομικές πολιτικές στρεφόμενος εναντίον των συμφερόντων των τμημάτων εκείνων που είχαν πλουτίσει στην κατοχή και κατάφεραν εντέλει να συνεχίσουν ατιμώρητα και ασύδοτα να λυμαίνονται τον εθνικό πλούτο σε βάρος της κοινωνικής πλειοψηφίας, και οι δύο απόψεις πάντως, στην προσπάθεια εφαρμογής τους ως σύστοιχων οικονομικών πολιτικών δεν θα καταφέρουν να δώσουν άμεσα και απτά αποτελέσματα παρά σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, αφού η σταθεροποίηση της δραχμής θα γίνει το 1953 και ύστερα από τις προσπάθειες και πολιτικές που θα εφαρμοσθούν από τις κεντρώες κυβερνήσεις (1950 – 1952) και υπουργό τον Γ. Καρτάλη, οι οποίες θα επισφραγισθούν και τελεσφορήσουν με την άνοδο στην εξουσία του Αλ. Παπάγου και του Ελληνικού Συναγερμού με αρμόδιο υπουργό τον Σπ. Μαρκεζίνη.

Καθοριστικός ακόμα θα είναι και ο ρόλος του νέου ξένου παράγοντα με την έλευση των Αμερικανών και την υιοθέτηση από τις κυβερνήσεις της περιόδου του σχεδίου Μάρσαλ[358] για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας.

Έτσι οι διαφωνίες πολιτικής τοποθέτησης μεταξύ αριστερών και αστών οικονομολόγων για τον τρόπο εκβιομηχάνισης και το είδος οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της χώρας θα καθοριστούν πλέον από το εύρος των συγκρούσεων του εμφυλίου πολέμου και την εμπλοκή του ξένου παράγοντα. Αν για τους αριστερούς οικονομολόγους ετίθετο θέμα διαρθρωτικών αλλαγών στο υπάρχον κοινωνικό – οικονομικό πλαίσιο της χώρας για να επέλθει η βιομηχανική ανάπτυξη και η οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας, για τους αστούς όμως (συντηρητικούς και μη), όπως ήδη αναφέραμε, δεν υπήρχε τέτοιο θέμα, αφού μια βιομηχανική ανάπτυξη στον τύπο που πρότειναν μπορούσε να γίνει εντός των σχεδιασμών μιας ελεύθερης οικονομίας της αγοράς,[359]στο πλαίσιο του «από μηχανής θεού», δηλ. του προγράμματος οικονομικής βοήθειας «Ευρωπαϊκής Ανορθώσεως» που προέβλεπε το

---

[358] Δες σχετική υποσημείωση αρ. 34, σελ. 24 της παρούσας διατριβής

[359] Προβατά Ανθή, *ό. π.*, σελ. 61

σχέδιο Μάρσαλ που χορηγούνταν από τους Αμερικανούς στο πλαίσιο του δόγματος Τρούμαν, με τη συμφωνία που υπογράφτηκε στις 20 Ιουνίου του 1947.

Σύμφωνα με τον Ξ. Ζολώτα το πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανορθώσεως αποτέλεσε τον «από μηχανής Θεό», ο οποίος είναι έτοιμος να ανελκύσει την Ελλάδα από την «φυτοζωΐαν εις την βιωσιμότητα», και διευκρινίζει: « ….δεν αρκεί η διαπίστωσις ότι έχομεν υδραυλικάς δυνάμεις, πολλά ορυκτά και διαφόρους βιομηχανικάς δυνοτότητας για να προχωρήσωμεν εις την εκμετάλλευσιν, χρειάζεται να εξακριβώσουμε ποίο θα είναι το κόστος και ποία η ποιότητα του παραχθησόμενου προϊόντος», και συνεχίζει: « Το πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανορθώσεως θα εξασφαλίσει την βιωσιμότητα της χώρας αρκεί να υποβληθεί πρόγραμμα που θα αποβλέπει εις την ίδρυσιν βιομηχανίας, η οποία θα στηριχθεί α) εις την εκμετάλλευσιν του ορυκτού πλούτου της χώρας, β) εις την εκμετάλλευσιν της παραχθησομένης ευθυνής ηλεκτρικής δυνάμεως από τας υδατοπτώσεις και τους λιγνίτες, ενώ θα πρέπει να εξασφαλισθεί το απαραίτητο εργατικό δυναμικό με την ανάπτυξιν της τεχνικής εκπαιδεύσεως και εξασκήσεως».[360]

Το θέμα της εκβιομηχάνισης της χώρας θα είναι επομένως για τις δεκαετίες του 1950 και 1960 στο επίκεντρο των συζητήσεων και οι επιλογές που θα ακολουθήσουν θα καθορίσουν την κοινωνική φυσιογνωμία της χώρας το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα[361]και θα επηρεάσουν τις εκπαιδευτικές πολιτικές που θα εφαρμοστούν. Ωστόσο από τη στιγμή που το Σχέδιο Μάρσαλ είχε αναγορευθεί από τον άρχοντα κοινωνικό συνασπισμό στην Ελλάδα σε «από μηχανής Θεό», κατά την έκφραση του Ξ. Ζολώτα, ήταν βέβαιο ότι οι Έλληνες ιθύνοντες θα δίσταζαν να προσβάλλουν τα θεία και πραγματικά δεν το οποτόλμησαν. Η «ευσέβειά» τους εκδηλωνόταν σε τρία βασικά ζητήματα που ήταν αντικείμενο των συζητήσεων ανάμεσα στις αμερικανικές αποστολές και τους Ευρωπαίους ιθύνοντες σε όλες τις χώρες: το ζήτημα των αντικαταβολών, της φορολογίας και της μισθολογικής πολιτικής. Και τα τρία

[360] Ξ. Ζολώτας, *Ανασυγκρότησις και βιωσιμότης,* Παπαζήσης, Αθήναι 1948, σελ. 10 – 20. Η αναφορά στην «βιωσιμότητα» του Ξ. Ζολώτα εντάσσεται στην σχετική συζήτηση που εξελίσσεται από τον 19ο αιώνα και απασχολεί τον ανησυχούντα ελληνικό αστισμό ιδιαίτερα στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Δες σχετικά Χ. Χατζηιωσήφ, *«Απόψεις γύρω από τη βιωσιμότητα της Ελλάδας και το ρόλο της βιομηχανίας»*, Ανάτυπο από το «Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο», τόμος δεύτερος, Ρέθυμνο 1986

[361] Προβατά Ανθή, *ό. π.,* σελ 63

σχετίζονταν με τη νομισματική σταθερότητα, η επίτευξη της οποίας θεωρούνταν η προϋπόθεση για την υλοποίηση των πολιτικών στόχων του Σχεδίου Μάρσαλ. Η δημοσιονομική και νομισματική σταθερότητα θεωρούνταν ότι θα δημιουργούσε το κατάλληλο κλίμα μέσα στο οποίο θα αναπτυσσόταν η εγχώρια οικονομική πρωτοβουλία και θα προσελκύονταν ξένα ιδιωτικά κεφάλαια. Το ζήτημα της διάθεσης των «αντικαταβολών» (counterpart funds), των ισόποσων δηλαδή σε τοπικό νόμισμα που προέρχονταν από τη διάθεση στο εσωτερικό των εφοδίων της αμερικανικής βοήθειας, η αξία των οποίων υπολογιζόταν σε δολάρια, βρισκόταν στο κέντρο των διαπραγματεύσεων Αμερικανών και Ευρωπαίων ιθυνόντων σε κάθε χώρα. Πριν από την έναρξη της ροής της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ, οι Η.Π.Α. διαπραγματεύθηκαν με κάθε ευρωπαϊκή χώρα χωριστά διμερείς συμφωνίες που πρόβλεπαν τη χρήση των «αντικαταβολών». Η σημασία που απέδιδαν στον έλεγχο της χρήσης των «αντικαταβολών» οφειλόταν στο ότι μέσω αυτών μπορούσαν να επηρεάσουν τη νομισματική κυκλοφορία και να προωθήσουν τον βασικότερο οικονομικό στόχο του Σχεδίου Μάρσαλ, δηλαδή την αποκατάσταση της νομισματικής και της δημοσιονομικής ισορροπίας στις ευρωπαϊκές χώρες. Κατά συνέπεια, η «χρήση» των αντικαταβολών για τη χρηματοδότηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων χρειαζόταν την έγκριση των κατά τόπους αμερικανικών αποστολών.[362] Πρόκειται για την ουσιαστική και απόλυτη υποταγή των αστικών ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου στις αμερικανικές οικονομικές και πολιτικές επιδιώξεις και σχεδιασμούς πέρα και έξω από κάθε έννοια υπεράσπισης των συμφερόντων και αναγκών της ελληνικής κοινωνίας και του λαού.

Στο πλαίσιο αυτό η πολιτική προσέλκυσης ξένων κεφαλαίων θα κατοχυρωθεί και θα διευκολυνθεί με τον ν. 2687/1953 (νόμος Μαρκεζίνη – Κυβέρνηση Αλ. Παπάγου), σύμφωνα με τον οποίο θα παραχωρηθούν υπερβολικά προνόμια στο ξένο κεφάλαιο, το οποίο από το 1953 ως το 1965 θα φθάσει τα 281,5 εκατομμύρια δολάρια.[363] Η

[362] Χατζηιωσήφ Χ. « Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του Εμφυλίου», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* σελ. 41 – 42

[363] Μ. Νικολινάκος, *Μελέτες πάνω στον ελληνικό καπιταλισμό,* Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976, σελ. 76

προσέλκυση ξένων επενδυτών προωθήθηκε με τις ειδικές φορολογικές απαλλαγές και την ελεύθερη εξαγωγή κεφαλαίων και τόκων που θέσπισε η ελληνική νομοθεσία.[364]

Ο τρόπος και το είδος της οικονομικής ανάπτυξης που όπως είδαμε παραπάνω επιλέχθηκε τελικά για τη χώρα καταγράφεται πλήρως στην έκθεση του Κ. Βαρβαρέσου ο οποίος κλήθηκε το 1951, από την Αμερική όπου εργαζόταν στη Διεθνή Τράπεζα, από τον πρωθυπουργό της χώρας Ν. Πλαστήρα προκειμένου να βοηθήσει με την υποβολή προτάσεων για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Στην έκθεση αυτή που θα κατατεθεί στην ελληνική κυβέρνηση στις 12 Ιανουαρίου 1952 θα υπάρξει πλήρης ταύτιση με τις επιδιώξεις και τις προτεραιότητες των Αμερικανών σε ό,τι αφορά τις προοπτικές ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας κάνοντας σαφές, μέσω των προτάσεων της έκθεσης, ότι επίκειται η διακοπή της παροχής αμερικανικής βοήθειας και ακόμα ότι «η Ελλάς είναι και θα παραμείνει χώρα με περιορισμένας οικονομικάς δυνατότητας, δηλαδή χώρα πτωχή». Συγκεκριμένα προτείνεται ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, ανάπτυξη του οικοδομικού τομέα, εξηλεκτρισμός της χώρας, πενιχρή εκβιομηχάνιση με την ανάπτυξη ελαφράς βιομηχανίας καταναλωτικών ειδών και μόνο, δίκαιη φορολογία, έλεγχο της νομισματικής πολιτικής προκειμένου να διασφαλίζεται η νομισματική σταθερότητα.[365] Πρόκειται για την ουσιαστική παλινόρθωση των δομών του μεσοπολέμου[366] ύστερα από την εφαρμογή επί πέντε χρόνια του σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα και την επίτευξη των βασικών στόχων του.[367]

Υπό τις συνθήκες αυτές το είδος της εκβιομηχάνισης και των επενδύσεων που έγιναν από ξένο και ντόπιο κεφάλαιο ήταν κυρίως σε βιομηχανίες εντάσεως κεφαλαίου και όχι εντάσεως εργασίας με αποτέλεσμα εκβιομηχάνιση χωρίς απορρόφηση του εργατικού δυναμικού.[368] Ο χαρακτήρας αυτός της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, όχι μόνο δεν έλυσε βασικά προβλήματα αλλά μάλλον τα

---

[364] Ν. Μουζέλης, *Νεοελληνική Κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης,* Εξάντας, Αθήνα 1978, σελ. 275

[365] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.*, σελ. 53 – 57

[366] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.*, σελ. 37

[367] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Χ. Χατζηιωσήφ, *ό. π.*, σελ. 44 – 45

[368] Τ. Φωτόπουλος, *Εξαρτημένη ανάπτυξη, η ελληνική περίπτωση,* Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 274

επιδείνωσε.[369] Η χαμηλή παραγωγικότητα στη γεωργία, η αύξηση ενός παρασιτικού τριτογενούς τομέα, η εξαγωγή του εγχώριου οικονομικού πλεονάσματος στο εξωτερικό, η τεχνολογική εξάρτηση από τις τεχνολογικά αναπτυγμένες χώρες, ώστε όλος σχεδόν ο βιομηχανικός εξοπλισμός να εισάγεται από το εξωτερικό και η αδυναμία της δημιουργηθείσας βιομηχανίας να απορροφήσει το υπάρχον εργατικό δυναμικό, είναι μερικά από τα βασικά αρνητικά στοιχεία της ελληνικής οικονομίας με σοβαρές συνέπειες και στην κοινωνική δομή της χώρας, όπως η επιδείνωση παρά εξάλειψη της ανεργίας και η ανισομερής κατανομή εισοδήματος.[370] Σε μια οικονομία λοιπόν σαν την Ελληνική, όπου δεν καταφέρνει να ισοσταθμίσει το χρόνιο έλλειμα στο ισοζύγιο πληρωμών, να μειώσει τις μεγάλες ανισοκατανομές στην κατανομή του εισοδήματος και αδυνατεί να απορροφήσει το πλεονάζον εργατικό δυναμικό, το οποίο ουσιαστικά σπρώχνεται να εγκαταλείψει τη χώρα βρίσκοντας διέξοδο κυρίως στη μετανάστευση σε αναπτυγμένες δυτικές χώρες ή ασχολείται με παρασιτικές εργασίες στην πρωτεύουσα,[371] όταν δεν επιλέγει τη λύση της εξωτερικής μετανάστευσης, δεν μπορούμε να μιλάμε για οικονομική ανάπτυξη αλλά για απλή ποσοτική αύξηση κάποιων δεικτών.[372] Όλα τα παραπάνω αποτελούσαν τα αποτελέσματα, εκτός των εκπεφρασμένων και υλοποιούμενων στόχων των οικονομικών πολιτικών των κυβερνήσεων της περιόδου, των επιδιώξεων του περιβόητου σχεδίου Ευρωπαϊκής Οικονομικής Ανορθώσεως του σχέδιου Μάρσαλ σε ό,τι αφορούσε την Ελλάδα. Όσο περνούσε ο καιρός γινόταν όλο και πιο προφανές ότι η διακήρυξη του G. Marshall, στις 5 Ιουνίου του 1947, που είχε ως στόχο του σχεδίου του την οικονομική και κυρίως πολιτική ανασυγκρότηση της Ευρώπης μέσω της επίτευξης όρων ανάπτυξης, νομισματικής σταθερότητας και καταναλωτικής επάρκειας ήταν ψευδεπίγραφη, ενώ στην πραγματικότητα το σχέδιο ήταν το όχημα για την εδραίωση της κυριαρχίας των Η.Π.Α. στη μεταπολεμική Ευρώπη. Οι Αμερικανοί μέσω αυτού επιχειρούσαν να υλοποιήσουν τρεις βασικές επιδιώξεις: καταρχήν να συγκροτήσουν ένα διεθνές πεδίο

[369] Προβατά Α., *ό. π.,* σελ. 66

[370] Ν. Μουζέλης, *ό. π.,* σελ. 268 – 296

[371] Ν. Μουζέλης, *ό. π.,*σελ. 268 – 296 & Κ. Τσουκαλάς, ό. π. σελ. 116 – 128

[372] Β. Πεσμαζόγλου, « Μεταφορά Τεχνολογίας, εξάρτηση κι ανάπτυξη: μια γενική θεώρηση», *Περιοδικό Σύγχρονα θέματα, τεύχος 2,* Σεπτέμβριος 1978, σελ. 47

οικονομικών και εμπορικών σχέσεων στο οποίο θα διέθεταν την απόλυτη οικονομική κυριαρχία, αξιοποιώντας το δολάριο και θεσμούς συναλλαγών που θα αποδυνάμωναν τον ευρωπαϊκό ανταγωνισμό. Δεύτερον, να εδραιώσουν την πολιτική και ιδεολογική συνοχή αυτού του οικονομικού χώρου μέσω του αποκλεισμού άλλων δυνατοτήτων πολιτικής συγκρότησης και δομών διακρατικής συνύπαρξης. Τρίτον, να διοχετεύσουν τμήμα της υπεραξίας που παρήχθη στην αμερικανική οικονομία κατά τη διάρκεια του πολέμου σε εκτός της Αμερικής πεδία αξιοποίησής της, ώστε να αποφευχθεί και μια ενδεχόμενη κρίση υπερσυσσώρευσης.[373] Ωστόσο στο πεδίο της οικονομίας στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ευθύς αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, το επιτακτικό ζήτημα για την Ελλάδα ήταν να αντιμετωπίσει τα οξυμμένα οικονομικά της προβλήματα με τρόπους που θα υπερέβαιναν την απλή χρήση της αμερικανικής βοήθειας που στην καλύτερη περίπτωση δεν εγγυόταν παρά την πρόσκαιρη επίλυση άμεσων βιοποριστικών προβλημάτων του ελληνικού λαού. Για μακροπρόθεσμες λύσεις απαιτούνταν μια εγχώρια αυτοδύναμη ανάπτυξη και ένας οικονομικός προγραμματισμός που θα στόχευε στη μεσοπρόθεσμη απεξάρτηση από τη βοήθεια, όπως άλλωστε προέβλεπε το ίδιο το σχέδιο Μάρσαλ. Γιατί χωρίς τη συνθήκη αυτή, όταν η βοήθεια θα έληγε, η ελληνική οικονομία κινδύνευε με άμεση κατάρρευση. Επιπλέον, δεδομένου ότι η βοήθεια πήγαινε σε συγκεκριμένους τομείς και χρήσεις, δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστούν τα οξυμμένα κοινωνικά προβλήματα, πέραν του γεγονότος ότι αυτό προσέκρουε στις αντιπληθωριστικές πολιτικές που επέβαλαν οι Αμερικανοί, γεγονός που ανακύκλωνε το οικονομικό πρόβλημα της χώρας.[374]

Στην παραγματικότητα, η όλη οικονομική ανάπτυξη υπαγορευόταν από τις αμυντικές ανάγκες, όπως αυτές προσδιορίζονταν από τους αμερικανικούς σχεδιασμούς. Ακόμα και οι επενδύσεις σε τομείς της βαρειάς βιομηχανίας, όπως η ηλεκτρική ενέργεια, γίνονταν με άξονα να βελτιωθεί η δυνατότητα της χώρας στην απόκρουση των φανταστικών εκ βορρά εισβολέων, μην επιτρέποντας την ευρύτερη παραγωγική αξιοποίηση αυτών των επενδύσεων.[375] Γιατί στις ΗΠΑ είχε παραχωρηθεί

---

[373] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον εμφύλιο, ό. π.,* σελ. 143

[374] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 111

[375] Μηλιός Γ., *Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός,* εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2000, πρώτη έκδοση Αθήνα 1988, σελ. 326 – 330

από τους Έλληνες πολιτικούς ο απόλυτος έλεγχος στην οικονομία της χώρας, σε αντάλλαγμα της βοήθειας που προσέφεραν, πράγμα που συνέβαινε σε πρωτοφανή βαθμό σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, που είχαν υποστεί τους ίδιους περιορισμούς.[376] Ο ασφυκτικός αυτός έλεγχος εξασφαλιζόταν από τους εμπειρογνώμενες που Αμερικανοί και Βρετανοί διέθεταν στη Νομισματική επιτροπή, το όργανο που είχε ιδρυθεί το 1946 και καθόριζε ακόμη και το συνολικό ποσοστό των πιστώσεων και την κατανομή τους κατά κλάδο, αλλά και από την Αμερικανική Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας που ασκούσε εξονυχιστικό έλεγχο στον κρατικό προϋπολογισμό της χώρας, σε σημείο που ακόμη και η Αμερικανική πλευρά διατύπωνε ότι σχεδόν αποκλείονταν προωτοβουλίες από τις ελληνικές κυβερνήσεις.[377] Είναι χαρακτηριστικά για τον τρόπο ανάπτυξης της βιομηχανίας και των πλουτοπαραγωγικών πηγών του τόπου όσα καταθέτει ο ναύαρχος Ι. Καραβίδας, Διευθύνων Σύμβουλος της Δ. Ε. Η. στα 1954 – 1955 αναφορικά με τον τρόπο σύστασης και λειτουργίας της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού ως κρατικής επιχείρησης λειτουργούσας με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια[378] ικανής εκ της φύσεώς της να εγγυηθεί την ανάπτυξη του εξηλεκτρισμού της χώρας σε αντίθεση με τις παλαιότερες επιλογές εκχώρησης της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας σε ιδιωτικά χέρια. Και συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι η έλλειψη αγροτικής γης προς διανομή[379] στην Ελλάδα μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο με την ανάπτυξη της βιομηχανίας ώστε να αντιμετωπιστούν τα τεράστια ποσοστά ανεργίας του πληθυσμού διαπιστώνοντας ότι μεγάλα έργα στην Ελλάδα μπορούν να γίνουν μόνο με κρατικές δαπάνες κι όχι μέσω ιδιωτικών κεφαλαίων[380] και γι' αυτό η Δ.Ε.Η. οφείλει να παραμείνει υπό κρατικό – δημόσιο έλεγχο αποτελώντας καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής και οικονομικής ζωής της χώρας με εμφανείς τις Αμερικανικές επιρροές του new deal και του Κεϋνσιανισμού. Η συζήτηση βέβαια αυτή όπως και η έκδοση των σχετικών πονημάτων

---

[376] Χατζηιωσήφ Χ., Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του εμφυλίου, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*, σελ. 42 – 43

[377] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 112

[378] Καραβίδας Ι., *Δημόσια Επιχείρησις,* Αθήνα, Ιανουάριος 1954 σελ. 7 – 8

[379] Καραβίδας Ι., *ό. π.*,σελ. 11

[380] Καραβίδας Ι., *ό. π.*, σελ. 13 – 15

του Ι. Καραβίδα γίνεται σε μια περίοδο που ιδιωτικά οικονομικά συμφέροντα εποφθαλιούν τη Δ.Ε.Η. αξιώνοντας την εκχώρησή της σε ιδιωτικά χέρια, κατά το πρότυπο της προπολεμικής ανάπτυξης της βιομηχανίας παραγωγής ηλεκτρισμού με το αποτέλεσμα η χώρα να είναι πολύ πίσω σε σχέση με τον εξηλεκτρισμό της αλλά και την ανάπτυξη βιομηχανίας μέχρι το 1940. Στο πλαίσιο αυτό, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Νίκος Παντελάκης η πορεία προς τη συγκεντροποίηση και την κεντρική (κρατική) διαχείριση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας ήταν προδιαγεγραμμένη, ενώ ο πρόσθετος παράγοντας της ανασυγκρότησης μετά τον Β΄Παγκόσμιο πόλεμο και ο ρυθμιστικός ρόλος που έπαιζε ο παράγοντας της ξένης βοήθειας τόσο για το σχεδιασμό όσο και για τη χρηματοδότηση των μεταπολεμικών έργων μεγάλης κλίμακας έθεσαν δεσμευτικά στην ουσία πλαίσια στην εξέλιξη της ηλεκτρικής βιομηχανίας προς την κατεύθυνση του κρατικού μονοπωλίου.[381] Η σύνδεση της ανάπτυξης της Δ.Ε.Η. και του εξηλεκτρισμού με την ανάπτυξη εγχώριας βιομηχανίας, προστατευόμενης αρχικά, με στόχο αυτή κάποια στιγμή να γίνει ανταγωνιστική διεθνώς[382] θα αποτελέσει πολιτική επιλογή τελικά των αστικών κυβερνήσεων της περιόδου θέτοντας σε παράλληλη τροχιά συζητήσεις και σχεδιασμούς για την ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

Οι διαφορές ανάμεσα στις αντιλήψεις για την εκβιομηχάνιση της χώρας εκφράζονται με σαφήνεια στις προτάσεις για την τεχνική εκπαίδευση. Ο Ν. Κιτσίκης πρύτανης του Πολυτεχνείου, πρότεινε το 1945 από τις στήλες του περιοδικού *Ανταίος* την πλήρη ανάπτυξη και των τριών βαθμίδων της τεχνικής εκπαίδευσης: κατώτερης (Γυμνάσιο), μέσης (Σχολή Υπομηχανικών) και ανώτερης (Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο). Για το Πολυτεχνείο, ειδικότερα, ο Κιτσίκης υπερασπιζόταν τον οργανισμό που εκπονήθηκε μέσα στην κατοχή και πρόβλεπε τμήματα για τις νέες ειδικότητες που θα καθιστούσε απαραίτητες η ριζική εκβιομηχάνιση της χώρας. Με τον οργανισμό αυτό, η Σχολή Πολιτικών Μηχανικών αποκτούσε τμήμα Υδραυλικών Μηχανικών, οι χημικοί μηχανικοί μπορούσαν να εξειδικευθούν σε χημικούς μεταλλειολόγους και χημικούς μεταλλουργούς, ενώ νέες ειδικότητες προτείνονταν και

[381] Παντελάκης Ν., *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας – Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889 – 1956),* Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1991, σελ. 448

[382] Καραβίδας Ι. *« Πολιτική Εξηλεκτρισμού»,* Αθήνα Δεκέμβριος 1955, σελ. 137

για τη σχολή Μηχανολόγων – Ηλεκτρολόγων. Οι καινούργιες έδρες που ιδρύονταν σε αυτή τη Σχολή ήταν οι έδρες Κατασκευής Μηχανών Εσωτερικής Καύσης, Ναυπηγικής, Κατασκευής Αυτοκινήτων και Αεροπλάνων, Υδροκινητήρων και Ασυρμάτου Τηλεπικοινωνίας. Για να ξεπεραστεί το πρόβλημα του διδακτικού προσωπικού που δημιουργούσε η ανυπαρξία βιομηχανίας κατασκευής μηχανών ο Κιτσίκης εισηγούνταν την προσωρινή μετάκληση ξένων καθηγητών. Μεγάλη σημασία έδινε επίσης στα οικονομικά μαθήματα.[383]

Η αντίθετη άποψη που υπερασπιζόταν ο Θ. Ραυτόπουλος, υφηγητής στο Πολυτεχνείο διαφωνούσε με τη δημιουργία νέων ειδικοτήτων, καθώς τη θεωρούσε απομίμηση ξένων προτύπων άσχετων με την ελληνική πραγματικότητα υποστηρίζοντας ότι η όποια ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας θα βασιζόταν σε χρήση εισαγόμενων μηχανημάτων και μηχανών από το εξωτερικό. Όσο για τους ήδη υπάρχοντες στα 1945 3.500 αποφοίτους του Ε.Μ.Π. και ξένων πανεπιστημίων και τους 500 υπομηχανικούς ο Θ. Ραυτόπουλος δεν πρότεινε, όπως ο Ν. Κιτσίκης, την ανάπτυξη της κατώτερης και μέσης τεχνικής εκπαίδευσης αλλά την απλούστευση των σπουδών στο Πολυτεχνείο. Όχι νέες ειδικότητες, αλλά μια βασική τριετής ή το πολύ τετραετής σπουδή, που θα κατέληγε στο γενικό πτυχίο «βιομηχανικών τεχνών». Η εξειδίκευση θα προοριζόταν για τους λίγους, που θα συνέχιζαν στο τέταρτο και πέμπτο έτος. Το σχήμα αυτό παρουσίαζε, κατά τη γνώμη του, το βασικό πλεονέκτημα να μην αποθαρρύνει τους γιούς των βιομηχάνων που δεν ενδιαφέρονταν για μακροχρόνιες σπουδές. Τους τελευταίους ιδίως είχε υπόψη του ο Θ. Ραυτόπουλος, όταν πρότεινε ενίσχυση των τεχνικοοικονομικών μαθημάτων, ενώ ο Κιτσίκης προσέβλεπε κυρίως στους μηχανικούς που θα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο κράτος και τους δημόσιους οργανισμούς.[384]

---

[383] Κιτσίκης Ν., «Η τεχνική παιδεία στο πλαίσιο της ανοικοδόμησης», *Ανταίος,* Αθήνα, 20 – 5 – 1945, φ. 1, σ. 7. Δες *σχετικά Περιοδικό Ανταίος, δεκαπενθήμερο περιοδικό για τη μελέτη της ανοικοδόμησης 1945 – 1951 τόμοι Α – Β,* ΕΛΙΑ, Αθήνα 2002

[384] Χατζηιωσήφ Χ., *Η πολιτική οικονομία της ανασυγκρότησης και του εμφυλίου, ό. π.,* σελ. 31 – 33

Στη δεκαετία του 1950 η Ελλάδα χαρακτηριζόταν από μαζική και αυξανόμενη ανεργία, η οποία πλησίαζε το 30%.[385] Η μεταπολεμική ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση όχι μόνο δεν αύξησε τις δυνατότητες απασχόλησης του λαού αλλά αντίθετα τις μείωσε, όπως ήδη αναφέραμε. Το 1961 περίπου το 24% του ενεργού πληθυσμού (864.000 άτομα) ήταν άνεργο ή υποαπασχολούμενο.[386] Το ποσοστό των απασχολούμενων στη βιομηχανία ήταν μικρό σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό. Η αδυναμία της μεταποίησης να δημιουργήσει απασχόληση εξαιτίας του πολύ χαμηλού βαθμού απορροφητικότητάς της και η χαμηλή παραγωγικότητα της γεωργίας καθώς και η έλλειψη προγραμματισμού για την ανάπτυξή της οδήγησε, όπως ήδη αναφέραμε, ένα μεγάλο μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στην εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Μέχρι το 1960 έφευγαν κάθε χρόνο από την Ελλάδα γύρω στα 100.000 άτομα. Μέσα σε 10 χρόνια το 7% του ελληνικού πληθυσμού εγκατέλειψε τη χώρα προσωρινά ή μόνιμα. Οι εξωτερικοί μετανάστες τη δεκαετία 1955 – 1964 υπολογίζονται σε 600.000.[387] Μεταξύ του 1956 και του 1961 ήρθαν από τις επαρχίες στην Αθήνα 220.000 χιλιάδες άτομα και από αυτά το 66% προέρχονταν από καθαρά αγροτικές περιοχές που οδηγήθηκαν στην πρωτεύουσα για να ενταχθούν στα υποαπασχολούμενα και παρασιτικά κοινωνικά στρώματα[388] αναζητώντας καλύτερη τύχη. Όμως μόνο το 30 % των νεοαφιχθέντων στα αστικά κέντρα απασχολούνταν στη βιομηχανία, ενώ το ποσοστό της ανεργίας παρέμενε σταθερό. Εφόσον το οικονομικό σύστημα δεν μπορούσε να απορροφήσει το εργατικό δυναμικό, ο λαός έπρεπε να φροντίσει μόνος του για την τύχη του. Νέα επαγγέλματα γεννήθηκαν. Το μικρεμπόριο, η χειροτεχνία, οι προσωπικές υπηρεσίες όλων των ειδών, οι διάφορες μεσολαβητικές δραστηριότητες απορρόφησαν χιλιάδες άτομα.[389] Παράλληλα με την είσοδο του ξένου

---

[385] Τσουκαλάς Κ., *Η ελληνική τραγωδία, ό. π.,* σελ. 118

[386] Φωτόπουλος Τ., *Εξαρτημένη ανάπτυξη….., ό. π.*, σελ. 123

[387] Μπαμπανάσης Σ., « Ανάπτυξη και απασχόληση», *Περιοδικό Τεχνικά χρονικά, τεύχος 8 – 9,* Μάιος 1981, σελ. 122

[388] Φωτόπουλος Τ., «Πόσο είναι εξαρτώμενη από το ξένο κεφάλαιο η ελληνική οικονομία», *περιοδικό Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος,* Ιούλιος 1975, σελ. 22 – 27

[389] Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική ….ό. π.,* σελ. 116

κεφαλαίου και την ανάπτυξη των υποδομών, (επικοινωνίες, συγκοινωνιακό δίκτυο) ενθαρρύνθηκε η καταναλωτική νοοτροπία και δημιουργήθηκαν στον πληθυσμό ανάγκες και προσδοκίες που ξεπερνούσαν κατά πολύ την άνοδο του βιοτικού του επιπέδου. Και ενώ υπήρχε μια ταχύρρυθμη ανάπτυξη βιομηχανική και αστική – οικοδομική και μια μακρόχρονη ευνοϊκή συγκυρία που έδινε αισιόδοξες προοπτικές στην ελληνική οικονομία ανεβάζοντας κάποιους δείκτες σε πολύ καλά για τις προβλέψεις επίπεδα, στο θέμα της απασχόλησης τα πράγματα εξελίσσονταν αντιστρόφως ανάλογα, αφού από το 1952 μέχρι το 1958 παρουσιάστηκε ελάχιστη άνοδος της απασχόλησης εργατών (από 78,8 σε 80,6 χιλιάδες) και στη συνέχεια μία πτώση μέχρι του σημείου, το 1960 να είναι μικρότερη από το 1952. Παράλληλα ένα ποσοστό 25% του συνόλου του εργατικού δυναμικού των πόλεων παρέμεινε μακριά από κάθε ελπίδα απασχόλησης και εξασφάλισης βιοποριστικής εργασίας, ενώ στον αγροτικό τομέα το ποσοστό ανέβηκε σε 36%.[390]

Το 1951 ο πληθυσμός της περιφέρειας της Αθήνας ήταν το 18% του συνολικού πληθυσμού, το 1961 έφθασε το 22%, για να συνεχίσει να ανεβαίνει με ιλιγγιώδεις ρυθμούς.[391] Η συρροή εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων στις πόλεις και βασικά στην Αθήνα έχει ως αποτέλεσμα να διευρυνθεί ακόμα περισσότερο η κοινωνική κατηγορία της «φτωχολογιάς» στην περιφέρεια της πρωτεύουσας, η οποία είχε διαμορφωθεί την περίοδο της κατοχής.[392] Η αδιάλειπτα συνεχιζόμενη, ως το 1963, από όλες τις μεταπελευθερωτικές κυβερνήσεις της χώρας, οικονομική πολιτική της συμπίεσης των μισθών και ημερομισθίων[393]και των χαμηλών εισοδημάτων, στο βωμό της

---

[390] Φωτόπουλος Τ., *Εξαρτημένη ανάπτυξη…..ό. π.*, σελ. 246 – 249

[391] Πεσμαζόγλου Β., *«Μεταφορά τεχνολογίας, εξάρτηση….», ό. π.*, σελ. 48

[392] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα….ό. π.*, σελ. 118

[393] Η συμπίεση των μισθών και εισοδημάτων καθ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου οφείλεται στην ιστορική συντριβή της εργατικής τάξης και τη διάλυση των πολιτικών και συνδικαλιστικών οργανώσεών της. Στο πλαίσιο αυτό το μέσο πραγματικό ημερομίσθιο είναι μέχρι και το 1956, μικρότερο από το προπολεμικό (1938). Ακόμα και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η αύξηση φτάνει μόνο το 1/3 του προπολεμικού ημερομισθίου. Επίσης ο χρόνος εργασίας στην εβδομάδα των έξι (6) εργασίμων ημερών ήταν συχνά επίσημα οχτώ (8) ώρες, στην πραγματικότητα όμως μπορούσε να φτάσει τις εννέα (9)

εξασφάλισης της νομισματικής σταθερότητας (που μπορούσε να ανατραπεί από τυχόν πληθωριστικές τάσεις) και της ενίσχυσης των αποταμιευτικών περιθωρίων και του ποσοστού κέρδους των επιχειρήσεων, σε συνδυασμό με την εκτεταμένη ανεργία πίεζε τον εργατικό μισθό σε πολύ χαμηλά επίπεδα,[394] ενώ η αναμενόμενη από την πλευρά των επιχειρηματιών, που υπό τις συνθήκες αυτές αύξαναν τα κέρδη τους, αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων αποδείχθηκε φρούδα ελπίδα.[395] Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 φαίνεται ότι έχουν πια ωριμάσει οι συνθήκες για την ανάπτυξη κοινωνικών αγώνων και τη διεκδίκηση, με μαζικούς όρους, καλύτερων συνθηκών ζωής και οικοδόμησης ενός στοιχειώδους κράτους πρόνοιας στη χώρα με αιχμή του δόρατος το αίτημα για παροχή δημόσιας και δωρεάν παιδείας για όλους σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αυτό διαπιστώνεται και από τον αντίλογο που αρθρώνει συνολικά η αντιπολίτευση στη Βουλή ακόμα και πέραν της Ε.Δ.Α. που από το 1958 έχει καταστεί αξιωματική αντιπολίτευση σύμφωνα με τα αποτελέσματα των εκλογών του ίδιου έτους.

Το 1951, στο σύνολο της χώρας, μόνο το 26,7% των κατοίκων είχε ηλεκτρικό ρεύμα. Το 1961 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 53,2 %. Δηλαδή σχεδόν οι μισές κατοικίες δεν διέθεταν ακόμη ηλεκτρισμό. Η μέση πυκνότητα κατοίκησης στο σύνολο της χώρας ήταν το 1961 4,07 άτομα ανά οικία και 1,45 άτομα ανά δωμάτιο.[396] Από την άλλη πλευρά παρατηρείται ανάμεσα στα 1945 – 1955 μια ασυγκράτητη διόγκωση του ελληνικού κράτους, δηλ. προσλήψεις δημοσίων υπαλλήλων, χωρίς όμως και σημαντική επέκταση των μορφών κοινωνικής παρέμβασης στον κοινωνικό χώρο.[397]

ή τις δώδεκα (12) ώρες. Οι μισθοί συγκαταλέγονται στους πιο μικρούς της Ευρώπης. Δες σχ. Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα….,ό. π.*, σελ. 122

[394] Γ. Ζίγδης, ομιλία στη συνεδρίαση Π.Δ΄, 29 – 4 – 1960, περίοδος Β΄, Πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής (επερώτηση του Ι. Ζίγδη προς τον υπουργό Συντονισμού Α. Πρωτοπαπαδάκη σχετικά με το πενταετές πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως).

[395] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 73 – 75

[396] Τα στοιχεία από Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα …… ό. π.*, σελ. 124

[397] Σ. Καράγιωργας – Θ. Πάκος, « Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες», στο *Η Ελλάδα σε εξέλιξη,* Εξάντας, Αθήνα 1986, σελ. 278

Έτσι σε μια εποχή που το «κράτος πρόνοιας»[398] οικοδομούνταν στα περισσότερα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, σαν έκφραση της «συναίνεσης» κράτους και πολιτών σε νέες εκσυγχρονισμένες σχέσεις,[399]στην Ελλάδα παρατηρείται διόγκωση του κρατικού τομέα για άλλους λόγους. Το ελληνικό κράτος μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου θα παίξει το ρόλο του εργοδότη για ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού που μεταναστεύει μαζικά στα αστικά κέντρα, με στόχο τη δημιουργία μιας κοινωνικής τάξης άμεσα ελεγχόμενης, μιας τάξης – στηρίγματος του κράτους της εθνικοφροσύνης.[400] Αποτέλεσμα η υπερδιόγκωση του κρατικού μηχανισμού πάνω σε μια ανορθόλογη δομή, η οποία καθοριζόταν μάλλον από τις ανάγκες των ατόμων που ζητούσαν απασχόληση και ήταν πρόθυμοι να στηρίξουν το εθνικόφρων κράτος και τους πολιτικούς του εκφραστές, παρά αυτή (η κρατική δομή) καθόριζε την απασχόληση ανάλογα με τις ανάγκες της.[401] Ο διορισμός στο κράτος αποτελούσε για

---

[398] Δες υποσημείωση 307 της παρούσας διατριβής και σχετικές πληροφορίες και διαγράμματα στο Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα…., ό. π.*, σελ. 123

[399] Σ. Καράγιωργας – Θ. Πάκος, *ό. π.,* σελ. 272

[400] Είναι αξιοπρόσεκτο ότι ενώ οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων ήταν ιδιαίτερα χαμηλοί, γεγονός που διευκόλυνε τον χρηματισμό τους, την ίδια στιγμή είχαν πραγματοποιηθεί αθρόοι διορισμοί, που αύξησαν τον αριθμό των προπολεμικών υπαλλήλων κατά 32%, όπως και οι προαγωγές τον αριθμό αυτών που βρίσκονταν σε ανώτερες βαθμίδες της δημοσιοϋπαλληλικής ιεραρχίας. Οι περισσότεροι εξ αυτών (περίπου το 50% του συνόλου) είχαν προϋπηρεσία (στις αρχές και στα μέσα της δεκαετίας του 1950) κατώτερη των δέκα ετών, δηλαδή είχαν διοριστεί είτε στην Κατοχή, είτε λίγο μετά την απελευθέρωση, σχετιζόμενοι και με το καθεστώς που επιβλήθηκε μετά τη Βάρκιζα. Εκτός του ότι δεν είχαν (οι υπάλληλοι αυτοί) σύμφωνα με παρατηρητές τη στοιχειώδη επαγγελματική κατάρτιση, το τμήμα αυτό των δημοσίων υπαλλήλων είχε διοριστεί μέσω σκαναδαλώδους εύνοιας και εξυπηρετούσε πελατειακές πρακτικές. Εξαιτίας δε της ανάγκης του κράτους να εξασφαλίσει κοινωνικά ερείσματα η κατάσταση έφτασε μέχρι του σημείου να προάγονται χωρίς προϋποθέσεις οι «εγκεκριμένοι» υπάλληλοι σε σημείο ώστε το 47% του συνόλου των υπαλλήλων να διαθέτει βαθμούς από τμηματάρχη και πάνω. Δες σχ. Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 159

[401] Σ. Καράγιωργας – Θ. Πάκος, *ό. π.*, σελ. 272

τους αποφοίτους του Γυμνασίου αλλά και τους πτυχιούχους των πανεπιστημίων αποκατάσταση, οικονομική εξασφάλιση και ενίοτε κοινωνική ανέλιξη. Για το κράτος η αλόγιστη και χωρίς προηγούμενο επέκταση της κρατικής εργοδοσίας στη δεκαετία του 1950 αποτελούσε συνάρτηση μιας γενικότερης πολιτικής στρατηγικής, όπως ήδη αναφέραμε, δηλ. τη δημιουργία μιας εκτεταμένης τάξης – στηρίγματος. Με αυτόν τον τρόπο το κράτος οδηγούσε στη δημιουργία ενός κρατικού μηχανισμού συγκροτημένου και υπάκουου, όπου αναπαράγονταν στα πλαίσια των πολιτικών και ιδεολογικών του προσανατολισμών».[402] Μέσα στην τεράστια, λοιπόν σε ποσοστά ανεργία του 1950 – 1960 λειτούργησαν δύο ασφαλιστικές δικλείδες για το αστικό καθεστώς: πρώτον, η απασχόληση στο Δημόσιο, όπου για πολλές κοινωνικές κατηγορίες εμφανιζόταν ως η μοναδική ελπίδα οικονομικής εξασφάλισης, επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής – ταξικής ανέλιξης στα μεσαία στρώματα, και δεύτερον, η μαζική έξοδος του άνεργου εργατικού δυναμικού της χώρας προς τα εργοστάσια της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης. Όταν στο γεωργικό τομέα το κατά κεφαλήν αγροτικό εισόδημα από 83,3% του μέσου εθνικού εισοδήματος το 1951 πέφτει στο 60% στα 1962 θα ακολουθήσει μαζική έξοδος με τη μορφή της εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης του αγροτικού πληθυσμού, η οποία λειτούργησε ως «μαζική κοινωνική λύση».[403]

Τα στρώματα αυτά θα ενισχύσουν και θα διευρύνουν τη σύσταση μικροαστικών στρωμάτων στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό που μαζί με τα μεσαία στρώματα της κοινωνίας, αλλά και τα κατώτερα στρώματα εργατών και αγροτών θα συγκροτήσουν όπως θα δούμε παρακάτω μια διαταξική συμμαχία για τη διεκδίκηση και κατοχύρωση ουσιαστικών όρων καλύτερης διαβίωσης, η ύπαρξη των οποίων, θα τους βοηθούσε στον αγώνα τους για καλυτέρευση της καθημερινής τους ζωής και της διεκδίκησής του οράματός τους για κοινωνική – ταξική κινητικότητα μέσω της Παιδείας και των σπουδών. Οι σπουδές όμως αυτές δεν ήταν προσιτές για την συντριπτική πλειοψηφία των στρωμάτων αυτών στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, αφού δεν υπήρχε κατοχυρωμένη παροχή Δημόσιας & Δωρεάν Παιδείας για τους Έλληνες πολίτες πέραν των έξι ετών φοίτησης στο Δημοτικό. Οι σημαντικές πολιτικές

[402] Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα,* Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 84

[403] Κ. Τσουκαλάς, *ό.π.*, σελ. 355

επιπτώσεις του γεγονότος αυτού σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που συντελούνται στην χώρα την περίοδο αυτή, καθώς και η άνοδος των διεκδικήσεων από την πλευρά του εργατικού – λαϊκού κινήματος και η επανεμφάνιση συγκροτημένα της ηττημένης και εξοβελισμένης πολιτικά και κοινωνικά αριστεράς, μέσω της ίδρυσης και δράσης της Ε.Δ.Α., θα έχουν καταλυτικές επιπτώσεις, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, για την ελληνική κοινωνία και την ελληνική εκπαίδευση.

4.2 Η Εκπαίδευση στην υπηρεσία του μετεμφυλιακού κράτους της «εθνικοφροσύνης»

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, με τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας κατεστραμμένες, η αστική τάξη, που είχε αναπτυχθεί κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, δεν μπόρεσε να αναλάβει τον προηγούμενο κοινωνικό και οικονομικό ρόλο της. Το κοινωνικό τοπίο της απελευθερωμένης Ελλάδας ήταν εντελώς διαφορετικό από το αντίστοιχο προπολεμικό.[404] Η νέα αστική τάξη και τα κοινωνικά μεσοστρώματα που αναδύθηκαν από την κόλαση της κατοχής αισθάνονταν μια ιδιαίτερη ταξική ανασφάλεια, ειδικά για τα κατοχικά υπερκέρδη που είχαν συσσωρεύσει με αθέμιτα μέσα.[405] Γι' αυτές τις κοινωνικές ομάδες, που λειτουργούσαν αδίστακτα και κυνικά μέσα σε καθεστώς μιας ιδιόμορφης «πρωταρχικής

[404] Για τις οικονομικές εξελίξεις στην περίοδο της κατοχής και συγκεκριμένα για τις οικονομικές δραστηριότητες της ελληνικής αστικής τάξης και τη διαπλοκή/συνεργασία της με τον κατακτητή βλ. αναλυτικά: Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η ελληνική οικονομία, πεδίο μάχης και αντίστασης» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή – Αντίσταση 1940 – 1945,* τόμος Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σελ. 181-217

[405] Για παράδειγμα: «Σύμφωνα με την Εφορία, δεκαέξι κατηγορίες επιχειρήσεων είχαν πραγματοποιήσει τεράστια κέρδη από τον Απρίλιο του 1941. Ανάμεσά τους βρίσκονταν εργολάβοι δημοσίων έργων, κατασκευαστικές εταιρίες, εταιρίες εισαγωγών, καπνοβιομηχανίες, βαμβακοβιομηχανίες, οινοποιίες, βιομηχανίες δέρματος και επεξεργασίας ελαιολάδου, παραγωγοί τροφίμων, τράπεζες». Αρχείο Τσουδερού, Σειρά Γ. Φάκελος 7,Ι (14): Εφορία προς το Υπουργείο Οικονομικών, 13/10/1945, στο *Θανάσης Σφήκας, Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα,* Φιλίστωρ, 1977, σελ. 95

συσσώρευσης», ο εμφύλιος πόλεμος αποτελούσε τη «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα»,[406] μια διαδικασία που μεγιστοποιούσε τη χρησιμότητά τους στο διεθνές αντικομμουνιστικό στρατόπεδο και εξασφάλιζε τη συνεχή ροή χρημάτων και πόρων. Για τους ίδιους ακριβώς λόγους, μετά το 1949, η συγκρότηση του κράτους έκτακτης ανάγκης, ο έλεγχος των φρονημάτων, οι βίαιες διαδικασίες αποεαμοποίησης, συνιστούσαν την επωφελή συνέχιση του εμφυλίου πολέμου με άλλα μέσα.

Στο πεδίο της οικονομίας, η ανασυγκρότηση της χώρας στηρίχθηκε κυρίως στα κεφάλαια της αμερικάνικης βοήθειας.[407] Η Αμερικανική οικονομική βοήθεια και το καθεστώς επιτροπείας που αυτή συνεπάγονταν, σχετίστηκε με την ανάσχεση του κομμουνιστικού κινδύνου στα 1947 και αργότερα στα 1952 συνδέθηκε με τον συγκεκριμένο ρόλο που επιφυλάχθηκε στην Ελλάδα στο πλαίσιο του αμυντικού σχεδιασμού του ΝΑΤΟ ως πολύτιμος κρίκος της άμυνας της δύσης.[408] Η οικονομική βοήθεια που της δόθηκε σχετίζονταν με τη διακηρυγμένη πρόθεση των ΗΠΑ, (δόγμα Τρούμαν 12 Μαρτίου 1947) να υποστηρίξει τις προσπάθειες του «ελεύθερου κόσμου» που πάλευε να αμυνθεί ενάντια στην υπονόμευσή του από «ένοπλες μειοψηφίες» που εμφορούνταν από κομμουνιστικές ιδές.

Για την Ελλάδα, όπως είδαμε παραπάνω, ανασυγκρότηση δεν σήμαινε τη συνέχιση της βιομηχανικής ανάπτυξης, μιας και ο πόλεμος είχε καταστρέψει την υποτυπώδη βιομηχανική υποδομή που είχε δημιουργηθεί στο μεσοπόλεμο, αλλά την έναρξη της διαδικασίας εκβιομηχάνισης της χώρας με τους όρους που επέβαλαν οι Αμερικανοί επικυρίαρχοι και οι δεσμεύσεις του σχεδίου Μάρσαλ. Η εκβιομηχάνιση αποτέλεσε επιτακτικό αίτημα από την αριστερά των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων και φάνηκε να το υποστηρίζουν ακόμα και τμήματα του αστικού πολιτικού κόσμου

---

[406]Thomadakis Stavros, «Stabilization, Development and Government Economic Authority», στο Iatrides John, Wrigley Linda (eds), *Greece at the Croassroads. The Civil War and its Legacy,* The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1995, σελ. 174

[407]Δημήτρης Χαραλάμπης, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η Δομή της Εξουσίας στη Μετεμφυλιακή Ελλάδα,* Αθήνα, Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 65

[408] Μελέτης Μελετόπουλος, *Ιδεολογία του δεξιού κράτους 1949-1967,* εκδ. Παπαζήση Αθήνα 1993, σελ. 63

τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής, όμως το άμεσο οικονομικό συμφέρον της ανερχόμενης ελληνικής αστικής τάξης βρίσκονταν στο μετακομιστικό εμπόριο και όχι στη βιομηχανία. Τα κεφάλαια που εισέρρεαν επενδύονταν στις διεθνείς μεταφορές και όχι στο εσωτερικό.[409] Άλλωστε η ελληνική αστική τάξη με τον έντονα μεταπρατικό χαρακτήρα της από την εποχή της συγκρότησης της[410] συνέβαλε τα μέγιστα στη διείσδυση του Ευρωπαϊκού καπιταλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο παρουσιάζοντας μεν το άθροισμα των χαρακτηριστικών που διακρίνουν τις αστικές τάξεις των χωρών της περιφέρειας της καπιταλιστικής ανάπτυξης έχοντας όμως και κάποια χαρκατηριστικά των καπιταλιστικών μητροπόλεων. Το ύψος της ξένης βοήθειας τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν τέτοιο που «από την πλευρά των διαθέσιμων αγαθών η χώρα βρισκόταν ήδη στο προπολεμικό επίπεδο χωρίς να υπολογίζεται η εγχώρια παραγωγή».[411] Ωστόσο, ο πακτωλός της ξένης βοήθειας, στο όνομα της αντικομμουνιστικής αποστολής, διοχετευόταν στους ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες στα κέντρα αποφάσεων της Αθήνας και στους τοπικούς παράγοντες εξουσίας στην ύπαιθρο. Ένα μεγάλο τμήμα της αστικής τάξης αλλά και ένας σεβαστός αριθμός μικροαστών που πλούτισαν στην κατοχή, αύξησαν ακόμη περισσότερο τις περιουσίες τους εκμεταλλευόμενοι τα χρήματα του σχεδίου Μάρσαλ. Η σύνθεση των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων άλλαξε σημαντικά και μια νέα γενιά κερδοσκόπων και μαυραγοριτών πρόβαλε στο προσκήνιο, ενώ δημιουργήθηκαν, έτσι νέα μεσαία στρώματα τα οποία στήριζαν την αστική κυριαρχία.[412]

Όπως ήδη είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ο κυριότερος παράγοντας που διαμόρφωσε τις βάσεις και το πλαίσιο λειτουργίας της νέας εθνικής οικονομίας ήταν το κράτος. Από την σχέση τους με τον κρατικό μηχανισμό εξαρτιόταν η ικανοποίηση των ζωτικών συμφερόντων, τόσο των καταστραμμένων από τον πόλεμο μικροαστικών

[409]Μελέτης Μελετόπουλος, *ό. π.,* σελ. 64

[410] Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1832 – 1922),* Θεμέλιο, Αθήνα, 1977, σελ. 355

[411] Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου, ό. π.,* σελ. 116

[412] Δ. Χαραλάμπης, Στρατός και Πολιτική Εξουσία, *ό. π.,* σελ. 65

στρωμάτων, των ανέργων στις πόλεις, των εκτοπισμένων αγροτών, των διανοουμένων και πρωτίστως της νέας αστικής τάξης.[413] Σε συνθήκες όπου οι οικονομικές δραστηριότητες καθορίζονταν σε μεγάλο βαθμό από την αμερικανική οικονομική βοήθεια, ο κρατικός μηχανισμός, ο οποίος έλεγχε τους μηχανισμούς κατανομής των τεράστιων προσόδων που εισέρρεαν επηρέαζε αποφασιστικά τη ζωή της μεγάλης πλειονότητας των πολιτών.[414] Στην μετεμφυλιακή Ελλάδα το κράτος κυριαρχεί και δεσπόζει στην κοινωνία. Πρόκειται για ένα κράτος μόνιμης έκτακτης ανάγκης, που συνδυάζει ως δομικά χαρακτηριστικά, τον προσοδισμό, το αυταρχικό – αντιδημοκρατικό πλαίσιο ελέγχου των κοινωνικών φρονημάτων και την κοινοβουλευτική δημοκρατική λειτουργία.

Στη σκιά του εμφυλίου και των επιπτώσεών του, το γενικό και κύριο χαρακτηριστικό των μεταπολεμικών ετών ήταν η μεγάλη ένταση στις κοινωνικές σχέσεις και η βιαιότητα των κοινωνικών συγκρούσεων.[415] Σ' αυτές τις συνθήκες, η νέα ανερχόμενη αστική τάξη δεν μπορεί να στηρίξει την κυριαρχία της αποκλειστικά στην ωμή και απροσχημάτιστη βία. Αναζητά μια ιδεολογία που θα αποτελέσει το αντίπαλο δέος του κομμουνισμού, θα συνενώσει και θα ενοποιήσει υπό την κυριαρχία της ευρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ο επίσημος λόγος στην μετεμφυλιακή Ελλάδα θα τεθεί στην υπηρεσία της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης. Στοιχεία της ιδεολογίας αυτής προϋπάρχουν στο λόγο των διανοουμένων και των παιδαγωγών του μεσοπολέμου, όμως η ίδια η εθνικοφροσύνη δεν προϋπάρχει του εμφυλίου πολέμου. Είναι η μόνη συνεκτική ιδεολογία που προβάλλει το μετεμφυλιακό κράτος και με βάση αυτήν συγκροτεί την εθνικόφρονα παράταξη χωρίζοντας τους πολίτες του σε

---

[413] Κώστας Βεργόπουλος, *«Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης» : Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940 – 1950. Ένα έθνος σε κρίση,* Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1984, σελ. 535 – 545

[414] Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα, ό. π.,* σελ. 25

[415] Βασίλης Κρεμμυδάς, *«Η Ελλάδα του 1945 – 1967: «Το ιστορικό πλαίσιο» : Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967),* Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σελ. 15

«εθνικόφρονες» και μη.[416] Πρόκειται για ένα αμάλγαμα που συνδυάζει τις αξίες και την κοσμοαντίληψη του χριστιανισμού με τον εθνικισμό. Στο ιδεολογικό πλαίσιο του ελληνικού εθνικισμού, συμβιβάστηκε και αναμίχθηκε ο αστικός εθνικισμός με παραδοσιακές αντιλήψεις περί έθνους και φυλής.[417] Το έθνος συλλαμβάνεται ως έννοια πατριαρχική που στηρίζεται σε πραγματικούς ή φανταστικούς, φυλετικούς[418] και πολιτισμικούς παράγοντες όπως είναι η γλώσσα και η θρησκεία. Συλλαμβάνεται ως έννοια ευρύτερη του αστικού εθνικού κράτος, ασαφής και πολυσήμαντη καθώς περιλαμβάνει στοιχεία και γνωρίσματα μη επιδεχόμενα σαφείς κοινωνιολογικούς και ιστορικούς προσδιορισμούς. Οι εθνικόφρονες διανοούμενοι προβάλλουν πρότυπα ζωής προερχόμενα από παραδοσιακές κοινωνίες καθώς και ό,τι επιλέγουν να ορίσουν ως παραδοσιακές αξίες και συνδέουν, σύγχρονες θεωρήσεις με παλαιότερες αντιλήψεις.

Όπως η εθνικοφροσύνη δεν αποτελεί απλώς συνέχεια της εθνικιστικής ιδεολογίας του μεσοπολέμου για τον ίδιο λόγο και το μετεμφυλιακό κράτος δεν αποτελεί γραμμική συνέχεια του προπολεμικού. Η εθνικοφροσύνη ήταν ο όρος που καθόριζε το πλαίσιο της νομιμότητας στην Ελλάδα για περισσότερο από τρεις δεκαετίες. Μια ιδεολογία που προσδιοριζόταν κυρίως αρνητικά, ως αντικομμουνισμός σε αντιπαράθεση με την κομμουνιστική ιδεολογία, πρόβαλλε ωστόσο και απαιτούσε

---

[416] Ελεφάντης Άγγελος, «Εθνικοφροσύνη: Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967) : 4ο Επιστημονικό Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, Πάντειον Πανεπιστήμιο, (τομ.1),* Αθήνα 1993, σελ. 645

[417] Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού,* Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σελ. 27 – 37

[418] «Εις τας περί ημών κρίσεις ταύτας του Breysing βλέπομεν πρώτον ότι και ούτος ασπάζεται την σήμερον επικρατούσαν επιστημονικήν γνώμην ότι είμεθα απόγονοι των παλαιών Ελλήνων, διότι το ολίγον αλβανικόν και σλαβικόν αίμα, το οποίον ανεμίχθη με το ελληνικόν, αφωμοιώθη υπό τούτου, το οποίον διέσωσε τα κύρια γνωρίσματα του. Ως γνωστόν δε ουδείς εκ των σημερινών πεπολιτισμένων λαών είναι αμιγής». Σπ. Καλλιάφας, «Ημείς και οι γείτονές μας», *Πολιτική Επιθεώρησις, περίοδος Δ΄, έτος Β΄, 3-4, 1-28 Φεβρουαρίου 1946,* σελ. 186

την αποδοχή ενός πλέγματος αξιών που προσπαθούσαν να προασπίσουν οι κυρίαρχες τάξεις, στη χώρα.[419]

Ο αντικομμουνισμός βεβαίως ως πολιτική προοπτική ήταν ο κοινός συντελεστής ολόκληρου του «ελεύθερου κόσμου». Στην Ελλάδα όμως θα διαποτίσει κάθε στοιχείο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, διότι το αυταρχικό, ουσιαστικά, καθεστώς των μεταπολεμικών χρόνων επέλεξε να «νομιμοποιήσει» τους κανόνες και τις πρακτικές του εμφυλίου και να τους καταστήσει κομμάτι ενός, κοινοβουλευτικού, αυταρχικού όμως και συνεχώς παραβιαζόμενου, συστήματος. Οι κομμουνιστές δεν θεωρούνται τμήμα του έθνους αλλά εξωτερική απειλή, πρόκειται για Σλάβους ή σλαβοκίνητους με εγκληματική φυσιογνωμία που επιστρατεύουν το ψέμα και την απάτη για να παρασύρουν τμήματα του λαού στα αντεθνικά τους σχέδια.[420]

Στον εικοστό αιώνα ορισμένες τάσεις στην δυτική διανόηση που εξέφρασαν την αναδίπλωση της αστικής ιδεολογίας μπροστά στο σοσιαλιστικό κίνδυνο, αναζήτησαν στηρίγματα στον χριστιανισμό και τις κοσμοθεωρητικές αξίες μιας προ-αστικής εποχής προβάλλοντας την ενότητα χριστιανικού και ευρωπαϊκού πνεύματος.[421]

Μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο ένα από τα κυρίαρχα ιδεολογήματα του ελληνικού κράτους, το ιδεολόγημα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού απέκτησε μια νέα δυναμική. Στο πλαίσιο της ιστορικής αφήγησης της συνεχούς τρισχιλιετούς ιστορικής πορείας του ελληνικού έθνους, η προσέγγιση Ελληνισμού – Χριστιανισμού είχε γίνει δυνατή με την αποσιώπηση των παγανιστικών και κοσμικών στοιχείων της

---

[419] Ν. Αλιβιζάτος, Καθεστώς «έκτακτης ανάγκης» και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949 στο *«Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση»*, Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη Αθήνα 1984, σελ. 392

[420] «Δεν υπάρχουν Έλληνες κομμουνιστές. Όταν κανείς γίνει συνειδητός κομμουνιστής παύει νάναι Έλληνας». Στρατής Μυριβήλης, Ο κομμουνισμός και το παιδομάζωμα, Τυπογραφεία «Σημαίας», Καλαμάτα, 1948, σελ. 8. Για τη συγκρότηση της εθνικοφροσύνης βλ. Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* τόμος Δ1, 1945 – 1952, Ανασυγκρότηση, εμφύλιος, παλινόρθωση, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009

[421] Γουσίδης Αλέξανδρος, *« Οι Χριστιανικές οργανώσεις»,* Θεσ/νίκη 1989, σελ. 51

αρχαιότητας και, ταυτόχρονα, με την προβολή των ιδεοκρατικών και πνευματοκρατικών εκείνων απόψεων που μπορούσαν να εκληφθούν ως προπομποί των χριστιανικών αληθειών. Στην προσπάθεια του να αντιμετωπίσει ιδεολογικές αξίες που διαπερνούσαν το κοινωνικό σώμα και σχετίζονταν με αιτήματα κοινωνικής προόδου και δικαιοσύνης που συνδέονται με το ΕΑΜ, ο αστισμός θα προσπαθήσει, κυρίως κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας (1950 – 1960), να προβάλλει και ένα θετικό ιδεολογικό πρόταγμα στο όνομα ενός μαχόμενου χριστιανισμού. Το έργο του εκχριστιανισμού της κοινωνίας ανέλαβε μια «αναβαπτισμένη προσαρμογή» της μοναστικής αδελφότητας με την επωνυμία «Ζωή», η οποία δραστηριοποιούνταν από την περίοδο του μεσοπολέμου στον ελλαδικό χώρο. Ο σύλλογος «Ελληνικόν Φως» που ιδρύθηκε το 1948 καλούσε σε συναγερμό για μια κοινωνική ανάπτυξη στο πλαίσιο του χριστιανικού πολιτισμού.[422]

Οι ιδεολόγοι του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, ενισχυμένοι από ανάλογα ιδεολογικά ρεύματα στην Ευρώπη, συγκεντρώνουν τα πυρά τους εναντίον του δαρβινισμού, του φροϋδισμού, του υλισμού, και κάθε τάσης που θα μπορούσε να απειλήσει τους κεντρικούς πυλώνες της εθνικής ιδεολογίας. Η ιδέα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, στηριζόταν πάνω στη σύνδεση πίστης και επιστήμης, εκκλησίας και κόσμου. Αποτελούσε προσπάθεια συμφιλίωσης του χριστιανισμού και των φυσικών επιστημών[423] και είχε ως βασική επιδίωξη να καταστεί η χριστιανική πίστη θεμέλιο της πολιτειακής ύπαρξης.[424] Η Χριστιανοσύνη ήταν η «φέρουσα βάση» και η ηγετική δύναμη στην κοινωνικοπολιτική εξέλιξη της Ελλάδας.

---

422 Μαρία Σιγανού, «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στο εμφύλιο πόλεμο: Το παράδειγμα της Ζωής», *Τα Ιστορικά , Μέλισσα, τ. 25,τχ. 48, Ιούνιος 2008,* σελ. 106

[423]*Διακήρυξις της Χριστιανικής Ενώσεως Επιστημόνων, Δήλωσις,* Αθήνα 1946, σελ. 203 – 204

[424]Maczewski Christof, *Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα,* Μετφ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, Αρμός, Αθήνα 2002, σελ. 59 και Κουτραφούρης Κ., *«Ο Λόγος και το έργο των συνεργαζόμενων χριστιανικών σωματείων από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος του εμφυλίου 1944 – 1949, Πολιτική – Εκκλησιά – Στρατός – Ιδεολογία»,* Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. Νεότερης Ιστορίας του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου

Υπό το βάρος των εξελίξεων του εμφυλίου πολέμου η έκρηξη του αντικομμουνιστικού λόγου θα εκφραστεί με κάθε τρόπο: πολιτικά άρθρα, ομιλίες, αγορεύσεις, φιλοσοφικές και ιστορικές πραγματείες, ακόμη και θεατρικά έργα, ποιήματα και άσματα. Η προσπάθεια της κρατικής «εθνικόφρονος» ιδεολογίας να κατισχύσει των ιδεών των αντιπάλων της αποκτώντας την ιδεολογική κυριαρχία επί του κοινωνικού σώματος της εποχής, που προφανώς δεν ξεχνούσε την πατριωτική και αντιφασιστική στάση του Ε.Α.Μ. και τη συμβολή του στην αντίσταση του ελληνικού λαού στα χρόνια της κατοχής, θα επιστρατεύσει το ψεύδος και την προπαγάνδα με στόχο να συκοφαντήσει και να μειώσει ηθικά τον αντίπαλο διαθέτοντας κοινά χαρακτηριστικά στον πυρήνα του και θέτοντας τους ιδεολογικούς αυτούς όρους σε ολόκληρο το οικοδόμημα της Παιδείας δηλ. αναλυτικά προγράμματα, σχολικά εγχειρίδια, ιδεολογικός έλεγχος εκπαιδευτικών και μαθητών κ.λπ. Οι άξονες γύρω από τους οποίους θα οικοδομηθεί ο αντικομμουνιστικός λόγος της περιόδου 1949 – 1963 θα βασιστούν: α) στην θεώρηση του εμφυλίου[425] πολέμου ως αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Σλάβων, ταύτιση των ανταρτών με την εξωτερική απειλή, ταύτιση κομμουνισμού και σλαβισμού, προδοσία[426] του ΚΚΕ και υποταγή του στις επιδιώξεις της Μόσχας και του πανσλαβισμού, ξεπούλημα της Μακεδονίας στους Βούλγαρους ή στους Γιουγκοσλάβους από το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ – ΚΚΕ, β) ο Εμφύλιος ως αγώνας

[425] Μέχρι το 1974 η επίσημη καθιερωμένη ονομασία του εμφυλίου πολέμου για το ελληνικό κράτος ήταν «συμμοριτοπόλεμος» ή στην ηπιότερη εκδοχή του «ανταρτοπόλεμος». Ο πόλεμος αναγνωρίστηκε ως εμφύλιος από το ελληνικό κράτος μόλις το 1989, σαράντα χρόνια μετά τη λήξη του.

[426] Η σύνδεση του κομμουνισμού με την εξωτερική απειλή και η αντιμετώπιση των κομμουνιστών ως προδοτών και κατασκόπων δεν συνιστά βέβαια ελληνική πρωτοτυπία, αλλά γνώρισμα του αντικομμουνισμού διεθνώς, ιδίως του αμερικανικού στη μακαρθική του περίοδο. Στην ανάδειξή του, ωστόσο, σε κεντρική αιχμή του μεταπολεμικού ελληνικού αντικομμουνισμού συντελεί καθοριστικά το γεγονός ότι το εαμικό κίνημα έχει αναδειχθεί, κατά την περίοδο της κατοχής, σε αναμφισβήτητη και κυρίαρχη πατριωτική δύναμη. Δες σχετικά στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα ό. π. Στρατής Μπουρνάζος: Το κράτος των εθνικοφρόνων – Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα…ό. π.,* τόμος Δ1, σελ. 17 – 18

χριστιανών εναντίον απίστων, γ) ο εγκληματικός χαρακτήρας του κομμουνισμού, ο κομμουνισμός θεωρείται, εκ φύσεως, ταυτισμένος με το έγκλημα και τη βία, ενώ στο πλαίσιο αυτό εκτός από προδότες οι Έλληνες κομμουνιστές χαρακτηρίζονται «ληστοσυμμορίτες», «κομμουνιστοσυμμορίτες», «αιμοσταγείς» κ.λπ., δ) ο κομμουνισμός αντιμετωπίζεται ως απάτη και ψέμα που μπορεί να παρασύρει – εξαπατήσει χιλιάδες λαού, αυτή είναι η βασική εξηγητική αρχή για να ερμηνευθεί η αυξημένη επιρροή του ΕΑΜ στα χρόνια της κατοχής, ε) ο κομμουνισμός θεωρείται ασθένεια, περιγράφεται ως μικρόβιο, ως φοβερή μεταδοτική ασθένεια, που προσβάλει το κοινωνικό σώμα οδηγώντας σε θάνατο, στ) η Αντίσταση, τα Δεκεμβριανά και ο Εμφύλιος αντιμετωπίζονται ως οι τρεις γύροι για την απόπειρα κατάληψης της εξουσίας από το ΚΚΕ, βασική χρησιμότητα του σχήματος είναι η απαξίωση του αντιστασιακού κινήματος, που αποτελεί μεγάλο «αγκάθι» για τον επίσημο πολιτικό λόγο αλλά και ο εξαγνισμός των ταγματασφαλιτών και συνεργασθέντων με τους Γερμανούς κατακτητές την περίοδο της κατοχής και επικουρικά η πλήρης ταύτιση των ΕΑΜ – ΕΛΑΣ – ΕΠΟΝ με το ΚΚΕ ως οχήματά του για την κατάκτηση της εξουσίας.[427]

Ο λόγος της εθνικοφροσύνης εκπορεύτηκε από τα ανώτερα, ηγετικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Ο πιο σημαντικός φορέας της όμως εντός του κοινωνικού σώματος υπήρξαν τα μικροαστικά στρώματα. Η κρατική υπαλληλία. Το μετεμφυλιακό εθνικό κράτος, όπως ήδη αναφέραμε, κατάφερε να εμφανιστεί ως ο πραγματικός εγγυητής επαγγελματικής και κοινωνικής αποκατάστασης σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού, αλλά και ως ρυθμιστής μιας συμβολικής και μυθοποιημένης εθνικής ταυτότητας. Μια εύπλαστη μικροαστική τάξη, που θα αποτελέσει τη σπονδυλική στήλη του νέου κράτους, συγκροτείται κατ' αυτόν τον τρόπο, με τη βοήθεια του κράτους και, σε μεγάλο βαθμό, εντός των ίδιων των μηχανισμών του.[428] Τα μορφωμένα στρώματα της μικροαστικής τάξης, που θα βρουν διέξοδο στην κρατική απασχόληση, με τον απαράβατο όρο να συμπεριφέρονται νομιμοφρόνως, θα συμβάλλουν στην διαμόρφωση του ιδεολογικού περιεχομένου της εθνικοφροσύνης και θα αναλάβουν την

---

[427] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* Στ. Μπουρνάζος: Το κράτος των εθνικοφρόνων – Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές, τόμος Δ1, σελ. 19

[428] Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα,* Θεμέλιο, Αθήνα 2005, σελ. 32

διάδοση του λόγου αυτού εντός του κοινωνικού σώματος, προβάλλοντας συμβολικά συστήματα αξιών, θεσπίζοντας τα πρότυπα της κοινωνικής συμπεριφοράς και διαπλάθοντας ταυτότητες, με τις οποίες θα μπορούσαν να ταυτιστούν τα μέλη του έθνους. «Έτσι η υπαλληλία και όχι μόνον, οι υπερδιογκωμένες ένοπλες δυνάμεις και οι δυνάμεις καταστολής γίνεται το εργαστήρι της εθνικοφροσύνης».[429]

Ο εκπαιδευτικός μηχανισμός ως ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, κλήθηκε να προβάλλει και να νομιμοποιήσει την επίσημη ιδεολογία του, την εθνικοφροσύνη. Κλήθηκε να υιοθετήσει και να νομιμοποιήσει εκπαιδευτικές πρακτικές που ως στόχο είχαν την ιδεολογική συμμόρφωση των λαϊκών κυρίως τμημάτων του πληθυσμού, ενώ η επιστήμη της Παιδαγωγικής να καταστήσει επιστημονικό δηλαδή «αντικειμενικό» και ιδεολογικά «ουδέτερο» το λόγο του μετεμφυλιακού κράτους, απέναντι στην πανθομολογούμενη ανάγκη μεταρρύθμισης και αναδιοργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος σε σύγχρονες αστικές βάσεις. Όπως ήδη είδαμε αμέσως μετά την απελευθέρωση ετέθη το θέμα της δομής και του περιεχομένου της εκπαίδευσης και αναζωπυρώθηκαν οι προπολεμικές διαμάχες. Ωστόσο για μία φορά ακόμα η δημοτική γλώσσα δεν επιλέχθηκε ως γλώσσα της εκπαίδευσης, ενώ το πολωμένο πολιτικό κλίμα οδήγησε σε γενικευμένες διώξεις εκπαιδευτικών, δασκάλων, κατά κύριο λόγο όπως ήδη είδαμε παραπάνω. Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, η οποία σταδιακά θα εδραιωθεί από το 1944 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και θα επικρατήσει πλήρως τις δεκαετίες του 1950 και 1960, θα καταστεί ανασταλτικός παράγοντας έναντι των όποιων προσπαθειών – διεκδικήσεων για σύγχρονη αστικού τύπου μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στη βάση των κοινωνικών – λαϊκών αναγκών της περιόδου.

Το νέο σύνταγμα που ψηφίστηκε το 1952 ενδυνάμωσε την συντηρητική κατεύθυνση της εκπαιδευτικής πολιτικής.[430] Η αναγκαιότητα της ελληνοχριστιανικής διαπαιδαγώγησης της νεολαίας τέθηκε για πρώτη φορά σε συνταγματικό επίπεδο και θεσπίστηκε ως βάση της κρατικής εκπαίδευσης ασκώντας στα μετέπειτα χρόνια

[429] Ελεφάντης Άγγ., *ό. π.,* σελ. 651

[430] Αλέξης Δημαράς, *Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, Από το κοντύλι στον υπολογιστή,* Μεταίχμιο , Αθήνα 2008, σελ. 147

μεγάλη επίδραση στα εκπαιδευτικά δρώμενα της χώρας,[431] ενώ σε ότι αφορούσε τη γλώσσα του εκπαιδευτικού θεσμού το σύνταγμα επανάφερε την καθαρεύουσα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.[432]

Το γεγονός ότι το αυταρχικό μετεμφυλιακό καθεστώς διατήρησε ένα μανδύα δημοκρατικότητας, καθώς και το ότι ένα μεγάλο τμήμα των διανοουμένων εξαρτιόνταν άμεσα ή έμμεσα από τον κρατικό προϋπολογισμό, συνέβαλλαν στην υιοθέτηση, εκ μέρους ενός σημαντικού τμήματος της διανόησης, μιας αποστασιοποιημένης θέσης «αντικειμενικού» παρατηρητή απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα.

Η συστηματική αποφυγή κριτικής παρέμβασης, εκ μέρους των αξιόλογων διανοητών της περιόδου, «…άφησε το πεδίο ελεύθερο σε λιγότερο ακέραιους και δεύτερης ποιότητας στοχαστές και πολιτιστικούς υπαλλήλους, για τους οποίους ποτέ δεν προσφέρθηκαν τόσο γενναιόδωρα μεγάλες δυνατότητες για σταδιοδρομία, προβολή και πλούτο, όσο στα τέλη της δεκαετίας του ’40 και στις αρχές τις δεκαετίας του ’50».[433]

Στα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου το μεγαλύτερο μέρος της πνευματικής ηγεσίας προσδένεται ακόμα στενότερα στο κράτος – στο οποίο παραδοσιακά ήταν προσδεδεμένο – λαμβάνοντας ενεργό ρόλο στον αντικομμουνιστικό αγώνα. Ακόμα σοβαρότερη θα είναι η συμβολή των πνευματικών ιδρυμάτων – θεσμών και συγκεκριμένα της Ακαδημίας Αθηνών και των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, στην ενίσχυση του οπλοστασίου της ιδεολογικής σκευής του κράτους των εθνικοφρόνων.

---

[431]Αλέξης Δημαράς, *«Πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος,(1940-1949), Ιστορία του ελληνικού έθνους,* Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, τόμος ΙΣΤ΄, σελ. 549

[432] Καραφύλλης Αθ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση – Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, ό. π.,* σελ. 124 – 125

[433] Κ. Τσουκαλάς, *ό. π.,* σελ. 44, επίσης για την αντίστοιχη στάση στο χώρο της λογοτεχνίας δες σχετικά τη μελέτη του Β. Μόσχου, *«Οι λογοτέχνες στην ταξική αναμέτρηση της δεκαετίας 1940 – 1950,* Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2019

Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος[434] και ο Κ. Γεωργούλης[435] είναι από τις κυριότερες μορφές που πρωτοστατούν στον αντικομμουνιστικό αγώνα των ιδεών όχι μόνο μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950 αλλά και αργότερα, ενώ στο Πανεπιστήμιο Αθηνών θα παίξει ανάλογο ρόλο ο Σ. Καλλιάφας[436]καθηγητής της Παιδαγωγικής. Αναφερόμαστε σε αυτούς, μεταξύ πολλών άλλων,[437] διότι ο πρώτος θα διατελέσει

[434] Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος κατεξοχήν φιλόσοφος του ελληνικού αντικομμουνισμού, στη συλλογή δοκιμίων του «Ελληνική πορεία» η οποία εκδίδεται το 1952 (Ίκαρος,Αθήνα) και επανεκδίδεται εμπλουτισμένη το 1968 (Βιβλιοπωλείων της Εστίας, Αθήνα), στον απόηχο μιας εγελιανής προσέγγισης περί ιστορικών και μη ιστορικών λόγων, αναπτύσσει ένα είδος πολιτιστικού, και όχι βιολογικού, ρατσισμού, με βάση τον οποίο αποδεικνύει την ιστορική αποστολή του ελληνισμού και την ανωτερότητά του έναντι των Σλάβων. Ο Τσάτσος στα ίδια δοκίμια ανάγει τον κομμουνισμό στο «ασιατικό πάθος» και τον μυστικισμό της Ανατολής και ταυτίζει το ελληνικό με το κλασικό, αναδεικνύοντας τη διαχρονική υπεροχή του ελληνικού πνεύματος. Δες σχετικά Στρ. Μπουρνάζος, *Το κράτος των εθνικοφρόνων, Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,ό. π.,* σελ. 22

[435] Σύντομη βιογραφία του παρατίθεται στο παράρτημα της παρούσας διατριβής. Ο Κ. Δ. Γεωργούλης φιλόσοφος και παιδαγωγός θα συμμετάσχει ενεργά στη θεωρητικοποίηση και εκλαΐκευση της ανυπέρβλητης αντίθεσης ανάμεσα στον ελληνισμό και τον κομμουνισμό υιοθετώντας θέσεις και απόψεις που εγγίζουν τα όρια του βιολογικού ρατσισμού σχετικά με την ανωτερότητα της ελληνικής φυλής και την πανανθρώπινη αποστολή του ελληνισμού ως υπερασπιστή της ελευθερίας έναντι των βαρβάρων Σλάβων και κομμουνιστών. Τις απόψεις του αυτές θα τις αναπτύξει, εκτός του πανεπιστημιακού χώρου και σε διαλέξεις προς αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού και σε μαθήματα στη σχολή διαφωτιστών του Γ.Ε.Σ. (Γενικό Επιτελείο Στρατού). Δες σχ. Στρ. Μουρνάζος *στο ίδιο,* σελ. 20 – 21

[436] Σύντομη βιογραφία του παρατίθεται στο παράρτημα της παρούσας διατριβής.

[437] Στην ίδια κατηγορία ανήκουν οι Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου (δημοσιογράφος – αρχισυντάκτης της εφημερίδας ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ των Αθηνών), Γρ. Γραμματικόπουλος (δημοσιογράφος, εκδότης του περιοδικού «Πίσω από το Παραπέτασμα» 1951 – 1953 στέλεχος του Συμβουλίου μελετών της Υπηρεσίας Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρείας και μισθοδοτούμενος από μυστικά κονδύλια), Σάββας Κωνσταντόπουλος, Βύρων

Υπουργός Παιδείας[438] και επί σειρά ετών Υπουργός σε διάφορα Υπουργεία και βουλευτής, στα 1961 θα εκλεγεί μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, ενώ ο δεύτερος θα περάσει από επιτελικές θέσεις παιδαγωγικού και διοικητικού χαρακτήρα των υπηρεσιών του ΥΠΑΙΘ, και ο τρίτος θα καταλάβει και την 2η έδρα της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1947 σε ηλικία 62 ετών (με την ψήφο του Ν. Εξαρχόπουλου που ουσιαστικά διαδέχεται και ο ίδιος τον επιβάλει). Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος πριν αναλάβει το Υπουργείο Παιδείας είχε χρηματίσει υπουργός Εσωτερικών και Δημόσιας Τάξης στην κυβέρνηση του ναύαρχου Π. Βούλγαρη στα 1945. Ενδεικτικό της μισαλοδοξίας που τον διακρίνει είναι η αναφορά στα απομνημονεύματά του για τη δράση του στο Υπουργείο Εσωτερικών & Δημόσιας Τάξης, όπου όπως καταθέτει θα δημοσιεύσει ένα βιβλιαράκι με τον τίτλο, « Για να γίνωμεν κράτος» τονίζοντας ότι: « Ο τίτλος αυτός κατά πολύ ανταποκρίνεται στα πράγματα. Τότε επάνδρωσα όλες τις νομαρχίες, διόρισα όλους τους δημοτικούς άρχοντες και συγχρόνως τοποθέτησα 1.300 αξιωματικούς Χωροφυλακής και Αστυνομίας Πόλεων σε όλη τη χώρα. Πήρε έτσι το κράτος κάποια μορφή. Μέσα στο χάος άρχισε να λειτουργεί. Ήμουν δικτάτορας στον τομέα μου. Τον ίδιο καιρό, ύστερα από κατάδοση των κομμουνιστών, συνέλαβε η Χωροφυλακή έξω από την Καρδίτσα τον Άρη Βελουχιώτη και τον εξετέλεσε. Ήταν ακόμα τρεις μήνες μετά τα Δεκεμβριανά, ο

Σταματόπουλος (δημοσιογράφος, πρωήν τροτσκιστής που πέρασε σε αντικομμουνιστικές θέσεις χρημάτισε μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού «Διεθνής Ζωή» και στην περίοδο της δικτατορίας Διευθυντής του γραφείου τύπου του πρωθυπουργού Γ. Παπαδόπουλου και υφυπουργός παρά τω Πρωθυπουργώ), Γ. Γεωργαλάς, Σπ. Μελάς, Στρ. Μυριβήλης, Α. Καραντώνης (πεζογράφος – δημοσιογράφος με ιδιαίτερη αντικομμουνιστική δράση από το 1945, χρημάτισε στέλεχος του ΕΙΡ έως το 1974), δες σχετικά στο *Ιστορία της Ελλάδα του 20ου αιώνα, ό.π.*, Στ. Μπουρνάζος: *Το κράτος των εθνικοφρόνων – Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές,* τόμος Δ1, σελ. 20

[438] Για τη θητεία του στο Υπουργείο Παιδείας ο ίδιος ο Κ. Τσάτσος θα γράψει χρόνια μετά στα απομνημονεύματά του ότι μετά τις εκλογές του 1961 και μέχρι το 1962 που του ανατέθηκε από τον Κ. Καραμανλή το Υπουργείο Κοινωνικής Προνοίας, ο Καραμανλής απέφευγε να του αναθέσει Υπουργείο, ακόμα και αυτό το Υπουργείο Παιδείας, θεωρώντας ίσως ότι ο Τσάτσος είχε αποτύχει στο έργο του κατά τη θητεία στο Υπουργείο Παιδείας. Δες σχετικά Τσάτσος Κ., *Λογοδοσία μιας ζωής,* Εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 2000, σελ. 363

τρόμος και ο φόβος της περιοχής».[439] Οι εξομολογήσεις του Κ. Τσάτσου δεκαετίες αργότερα δείχνουν ξεκάθαρα, εκτός από τις ανακρίβειες ως προς τον θάνατο του Άρη Βελουχιώτη που όφειλε να γνωρίζει, ποιες ήταν οι πολιτικές του προτεραιότητες και οι στοχεύσεις την περίοδο εκείνη, τις οποίες αντίστοιχα υπηρέτησε και ως υπουργός Παιδείας στα 1949.

Πρόκειται για ομάδα ανθρώπων – κλειδιά που δρουν ταυτόχρονα σε πολλαπλά επίπεδα, συναιρώντας στο πρόσωπό τους ποικίλες ιδιότητες: του διανοούμενου, του εκλαϊκευτή, του αρθρογράφου ή του εκδότη, του οργανωτή του αντικομουνιστικού αγώνα, του κρατικού συμβούλου, του προπαγανδιστή.[440]

Στη μετεμφυλιακή Ελλάδα η εκπαίδευση μπαίνει, εξ ολοκλήρου σχεδόν, στην υπηρεσία του μετεμφυλιακού κράτους της εθνικοφροσύνης με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον καθηγητή της έδρας της Παιδαγωγικής Σπ. Καλλιάφα, ο οποίος από την έδρα της Παιδαγωγικής θα προβάλλει απόψεις και ιδέες οι οποίες είχαν κριθεί αντιεπιστημονικές, κατά τη συζήτηση της διατριβής του,[441] από την πλειοψηφία των καθηγητών της σχολής της Αθήνας. Στις 29 Αυγούστου του 1947 ο Καλλιάφας εκλέχθηκε καθηγητής στην δεύτερη έδρα της Παιδαγωγικής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, με δεκαέξι ψήφους υπέρ και δύο κατά. Προηγήθηκε θετική εισηγητική έκθεση των δύο εκ των τριών μελών της εισηγητικής επιτροπής, των Θεόφιλου Βορέα, που κατείχε την έδρα της Φιλοσοφίας και του Νικόλαου Εξαρχόπουλου, που κατείχε την έδρα της Παιδαγωγικής, από τις 26 Ιουλίου του 1912. Ο τρίτος της εισηγητικής επιτροπής ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος δεν τον θεώρησε κατάλληλο, όπως και κανέναν άλλον εκ των τριών υποψηφίων. Με δεκαέξι ψήφους υπέρ του και μόνο δύο κατά, ο Καλλιάφας κατέλαβε τη δεύτερη τακτική έδρα

---

[439] Τσάτσος Κ., *Λογοδοσία μιας Ζωής,* Εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 2000, σελ. 301

[440] *Ιστορία της Ελλάδα του 20ου αιώνα, ό. π.,* Στ. Μπουρνάζος: *Το κράτος των εθνικοφρόνων – Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές,* τόμος Δ1, σελ. 20

[441] Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής του Σπ. Καλλιάφα θα συζητηθεί και θα εγκριθεί κατά πλειοψηφία, για περισσότερες πληροφορίες δες σχετικά και στο παράρτημα της παρούσας διατριβής αλλά και Νικολοπούλου Π., αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, *ό. π.,*σελ. 267 – 268

της Παιδαγωγικής, ενώ κανείς δεν ψήφισε τους συνυποψήφιους του, την Σοφία Γεδεών και τον Ευριπίδη Σούρλα.[442]

Το ακαδημαϊκό έτος 1954 – 1955 ο Σπ. Καλλιάφας, θα διδάξει στη Φιλοσοφική, την Θεολογική και στη Φυσικομαθηματική σχολή του Πανεπιστημίου ένα μάθημα που τιτλοφορούνταν: «Εκπαιδευτικά προβλήματα τιθέμενα εκ της μελέτης της ψυχικής συστάσεως και του χαρακτήρας του Έλληνος και εκ της μελέτης της κρισιμότητας της σημερινής ιστορικής περιόδου».

Ο τίτλος, ο οποίος συνέδεε άμεσα το αντικείμενο της παιδαγωγικής έρευνας με συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά προβλήματα της μετεμφυλιακής περιόδου – ένας τίτλος ασυνήθιστα στραμμένος, με βάση τα ακαδημαϊκά δεδομένα, στην πολιτική επικαιρότητα της εποχής – καταδεικνύει και το βαθμό στράτευσης της επιστήμης αυτής στους μηχανισμούς παραγωγής ιδεολογίας, στο μετεμφυλιακό κράτος.

Στην μεταπολεμική Ελλάδα, όπου η όξυνση των ιδεολογικών και κοινωνικών αντιθέσεων κυριαρχεί, ο επίσημος παιδαγωγικός λόγος που εκπορεύεται από την έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά κύριο λόγο, θα τεθεί στην υπηρεσία της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης.[443]

Ο εκπαιδευτικός μηχανισμός ως ο κατεξοχήν ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, καλείται να προβάλλει και να νομιμοποιήσει την επίσημη ιδεολογία του, την εθνικοφροσύνη. Η Παιδαγωγική καλείται να καταστήσει επιστημονικό δηλαδή «αντικειμενικό» και ιδεολογικά «ουδέτερο» το λόγο του μετεμφυλιακού κράτους και να νομιμοποιήσει εκπαιδευτικές πρακτικές που ως στόχο είχαν την ιδεολογική συμμόρφωση των λαϊκών κυρίως τμημάτων του ελληνικού πληθυσμού, όπως ήδη αναφέραμε. Στο πλαίσιο αυτό, η έδρα της Παιδαγωγικής είχε τον έλεγχο της κατάρτισης των εκπαιδευτικών που επρόκειτο να στελεχώσουν και τις δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, και έτσι συνέβαλλε καθοριστικά στον έλεγχο του εκπαιδευτικού μηχανισμού. Ένα μεγάλο τμήμα των μελλοντικών λειτουργών της δευτεροβάθμιας

---

[442] Δες σχετικά και στο παράρτημα της παρούσας διατριβής στη Βιογραφία του Σπ. Καλλιάφα

[443] Νικολοπούλου Παυλίνα, *Η πορεία του επιστημονικού κλάδου της Παιδαγωγικής προς την αυτονόμηση και οι διαδικασίες εδραίωσής του στο ακαδημαϊκό πεδίο. Το παράδειγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου 2008, σελ. 326

εκπαίδευσης διδάσκονταν, όσα η έδρα της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου της Αθήνας πρέσβευε για το σκοπό και το περιεχόμενο της αγωγής, καθώς και για τις μορφές και τις μεθόδους που όφειλαν να χρησιμοποιήσουν στην διδακτική τους πράξη. Σε ότι αφορά τη στοιχειώδη εκπαίδευση, ελέγχοντας το θεσμό της μετεκπαίδευσης των δασκάλων, από όπου προέρχονταν το σώμα των επιθεωρητών της, η έδρα κατάρτιζε όσους ήταν επιφορτισμένοι με τον έλεγχο, την καθοδήγηση και την επιτήρηση των λειτουργών της στοιχειώδους εκπαίδευσης.[444]

Στο μετεμφυλιακό κράτος βέβαια ο ιδεολογικός έλεγχος δεν περιοριζόταν μόνο στην προβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας, αλλά και στον έλεγχο και «εξοστρακισμό» των ιδεολογικών και επιστημονικών του αντιπάλων. Όπως ήδη είδαμε από το 1946 ήδη με βάση το Θ΄ ψήφισμα «περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών» από όσους δρούσαν «αντεθνικά», από όσους δηλαδή θεωρήθηκαν κομμουνιστές ή «συμπαθούντες τον κομμουνισμόν» απολύθηκαν δεκαεφτά καθηγητές ανωτάτων σχολών το ακαδ. έτος 1946 – 1947, και ανάμεσα τους, στη Φιλοσοφική Αθηνών, ο καθηγητής Ν. Βέης και η υφηγήτρια της Παιδαγωγικής και στενή συνεργάτιδα του Ν. Εξαρχόπουλου, Σοφία Γεδεών.

Από το ακαδημαϊκό έτος 1955 – 1956, και για δεκαεννέα χρόνια έως και το 1973 – 1974, λειτουργούν στο Πανεπιστήμιο τα συμβούλια νομιμοφροσύνης και στο πρώτο απ' αυτά, συμμετέχει εκ μέρους της Φιλοσοφικής Σχολής ο Σπ. Καλλιάφας.[445] Είναι χαρακτηριστικό της εποχής και των απόψεων που κυριαρχούσαν στο ανώτατο καθίδρυμα πως ο έλεγχος των κοινωνικών φρονημάτων των φοιτητών αποτέλεσε αίτημα της ίδιας της Σχολής.[446]

---

[444] Γιώργος Γρόλλιος – Χρήστος Τζήκας, *Ηγεμονία, Παιδαγωγική και εκπαιδευτική πολιτική: Το επιστημονικόν βήμα του διδασκάλου (1953-1967),* Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σελ. xii .

[445] Η σύνθεση του πρώτου συμβουλίου νομιμοφροσύνης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών : Πρόεδρος Θρ. Βλησίδης (Φυσικομαθηματική Σχολή) Μέλη : Ηλ. Γάφος (Νομική Σχολή), Σπ. Καλλιάφας (Φιλοσοφική Σχολή).

[446] Νικολοπούλου Παυλίνα, *ό. π.,* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Παν. Πελοποννήσου σελ. 328. Δες σχετικά και στο παράτημα της παρούσας διατριβής: *Πρακτικά Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Απόφαση ανάθεσης στον Διευθυντή της μετεκπαίδευσης των*

Το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων – νομιμοφροσύνης ήταν απαραίτητο προαπαιτούμενο για να εισαχθεί κανείς στο πανεπιστήμιο ή να εργαστεί σε αυτό σε οποιαδήποτε θέση. Τα προσόντα και οι ικανότητες του υποψηφίου, οι σπουδές και η προσφορά του στην επιστήμη του εξετάζονταν μόνο εφόσον είχε κριθεί ως «νομιμόφρων» από το αρμόδιο συμβούλιο. Είτε επρόκειτο για μια θέση βοηθού στο Πανεπιστήμιο είτε για μία θέση καθαρίστριας το συμβούλιο νομιμοφροσύνης αποφάσιζε με βάση: α) Υπεύθυνη δήλωση του ενδιαφερόμενου για τη θέση, ότι είναι νομιμόφρων. β) Απόδειξη ότι ψήφισε στις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946 (αλλιώς όφειλε να εξηγήσει γιατί δεν το έπραξε). Ίσχυε μόνο για τους άντρες αφού οι γυναίκες δεν είχαν το 1946 δικαίωμα ψήφου. γ) Βεβαιώσεις νομιμοφρόνων πολιτών, συνήθως σε θέση προϊστάμενων αρχών του πανεπιστημίου π.χ. τακτικών καθηγητών ή διευθυντών εργαστηρίων για το «υγιές» των φρονημάτων του υποψήφιου. δ) Πιστοποιητικό της Υποδιεύθυνσης της Γενικής ασφάλειας ή της Χωροφυλακής και ε) «πάντα τα μέχρι τούδε υπόψη αυτού στοιχεία». Τα στοιχεία βάση των οποίων έκριναν τους υποψήφιους τα συμβούλια νομιμοφροσύνης χαρακτηρίζονταν ως «άκρως απόρρητα» και οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούσαν να λάβουν γνώση αυτών.[447] Το πιστοποιητικό καθιέρωνε την αρχή της συλλογικής ευθύνης αφού εκδίδονταν μετά από έρευνες που αφορούσαν όχι μόνο το ίδιο το άτομο αλλά και στενούς συγγενείς του.[448] Βεβαίωνε για την ύπαρξη «εθνικού φρονήματος» που στην προκειμένη περίπτωση και με βάση τις νομικά διατυπωμένες προϋποθέσεις για την απόκτησή του, σήμαινε «υγιές κοινωνικό φρόνημα», «νόμιμο φρόνημα» και τέτοιο ήταν το «αντικομουνιστικό φρόνημα».[449]

δημοδιασκάλων καθηγητή Σπ. Καλλιάφα του ελέγχου των φρονημάτων των μετεκπαιδευομένων.

[447]«Πρακτικά συμβουλίου νομιμοφροσύνης 1968», απόφαση 26η,σ. 65, όπως καταγράφεται στο Νικολοπούλου Παυλίνα, *ό. π.,*σελ. 328

[448] Νίκος Αλιβιζάτος, *Καθεστώς «έκτακτης ανάγκης» και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση,* Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη Αθήνα 1984, σ.388-392

[449] Κύρκος Δοξιάδης, «Η ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδ*α», Λεβιάθαν, τχ. 13,* 1993. σ.123.

Ο επιθετικός λόγος της εθνικοφροσύνης ο οποίος επιχειρούσε να νομιμοποιήσει την διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος αυστηρά επιλεκτικού, αυταρχικού, προσκολλημένου στην προγονολατρεία και σε προαστικές αξίες αποδεικνύεται γρήγορα πως δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες για εκβιομηχάνιση και ανάπτυξη της χώρας. Καταδεικνύει τα όρια του ενώ εμφανίζονται αντιστάσεις, ρωγμές και αντιφάσεις στον κυρίαρχο λόγο και αναδεικνύονται οι εγγενείς κοινωνικές αντιφάσεις των κυρίαρχων εκπαιδευτικών επιλογών.

Ο λόγος των σημαντικότερων διανοητών της εθνικοφροσύνης αποτελούσε, σε ότι αφορά την προσπάθεια συγκρότησης ενός θετικού εννοιολογικού συστήματος, ένα συνονθύλευμα προ-καπιταλιστικών αξιών και αξιών που εξυπηρετούσαν την ύπαρξη μιας πειθαρχημένης κοινωνίας. Πολλοί από αυτούς καταγγέλλουν τον βιομηχανικό πολιτισμό της «ευμάρειας» και αυτό αποτελεί μια ενδιαφέρουσα αντίφαση, γιατί ο αντί-υλισμός και ο ελληνοχριστιανικός ιδεαλισμός της σκέψης τους, ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με τις ωφελιμιστικές αξίες των καπιταλιστικών κοινωνιών της αφθονίας, τίθεται στην υπηρεσία μιας άρχουσας τάξης που επιχειρεί τον βιομηχανικό μετασχηματισμό της χώρας.[450] Ο λόγος τους δεν συμβάδιζε και δεν ικανοποιούσε τις στοχεύσεις μιας αναπτυσσόμενης οικονομίας.

Η αντίθεση αυτή θα μπορούσε να ενταχθεί στο γενικότερο πλαίσιο της σφυρηλάτησης, εκ μέρους των επίσημων κρατικών διανοουμένων, ενός εθνικισμού φανατικού και εσωστρεφούς, ο οποίος, σε μεγάλο βαθμό, γυρνούσε την πλάτη στις εξελίξεις της σύγχρονής του ευρωπαϊκής σκέψης.

Η στάση αυτή σηματοδότησε μια καθοριστική αλλαγή. Στο παρελθόν η ελληνική διανόηση δεν είχε πάψει να παρακολουθεί και να μεταφέρει στο εσωτερικό τα σημαντικότερα ιδεολογικά ρεύματα που κυριαρχούσαν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο τα μεγάλα προβλήματα που συζητούνταν στην Ευρώπη ούτε καν έφταναν στην Ελλάδα.[451] Αυτό αφορούσε και την επιστήμη της Παιδαγωγικής, η οποία στο τέλος της δεκαετίας του 1940 είχε αποβεί σε μεγάλο βαθμό κλειστή και φοβική στις ξένες επιδράσεις.[452]

---

[450] Μελετόπουλος Μ., *Ιδεολογία του δεξιού κράτους 1949-1967, ό. π.,* σελ. 39 – 40

[451] Κ. Τσουκαλάς, *ό. π.,* σελ. 37

[452] Κ. Τσουκαλάς, *ό. π.*, σελ. 46

Η εκπαίδευση ωστόσο χειμαζόταν στη χώρα. Το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως ήδη είδαμε, είχε πάψει να λειτουργεί ομαλά κατά τη διάρκεια των χρόνων του πολέμου, της κατοχής και του εμφυλίου και σε πολλές περιοχές η λειτουργία του είχε διακοπεί εντελώς. Το 1951 η κατάσταση στην εκπαίδευση σε κτίρια, υποδομές, εκπαιδευτικό προσωπικό, μαθητική διαρροή βρισκόταν σε δυσμενέστερη κατάσταση σε σχέση με αυτήν του μεσοπολέμου.[453]

Στο πλαίσιο της προσπάθειας για τον καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό της χώρας η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή, όπως θα αναλύσουμε διεξοδικότερα παρακάτω, το 1957 θα επιχειρήσει να λάβει μία σειρά μέτρων για την μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, ώστε να ανταποκριθεί στις νέες κοινωνικοπολιτικές απαιτήσεις. Ένας νέος λόγος ανταγωνιστικός της εθνικοφροσύνης, όπως θα δούμε, θα αρχίσει να αναπτύσσεται. Είναι λόγος ανταγωνιστικός, γιατί αμφισβητεί τα κεντρικά της ιδεολογήματα, αλλά όχι αντίπαλος, αφού κινείται στα πλαίσια του αστικού πλαισίου. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 δημοσιεύεται η μελέτη των Πιέρ Μπουρντιέ και Ζαν –Κλωντ Πασερόν για την ερμηνεία της εκπαιδευτικής ανισότητας με τη θεωρία του Μορφωτικού κεφαλαίου, θεωρία η οποία προσπαθεί να αποκαλύψει τους αόρατους κυρίως κοινωνικούς μηχανισμούς της σχολικής ανισότητας.

Στο βιβλίο τους «Οι Κληρονόμοι» αναφέρονται τα αίτια της ανισότητας τα οποία δεν είναι μόνον τα οικονομικά και κοινωνικά προνόμια που κληρονομεί κάποιος. Υπάρχει και το μορφωτικό κεφάλαιο, στάσεις και συμπεριφορές απέναντι στο σχολείο και την παιδεία, γνωστικά και ιδεολογικά στοιχεία. Οι στάσεις διαφέρουν πολύ από τη μια κοινωνική τάξη στην άλλη. Οι πανεπιστημιακές σπουδές μπορεί να είναι αυτονόητο για μια κοινωνική τάξη, αλλά μόχθος και καταναγκασμός για μια άλλη. Οι συμπεριφορές καθορίζονται επίσης από την κοινωνική θέση της οικογένειας. Η μακρόχρονη και αβίαστη εξοικείωση με ιδέες, τέχνη, κουλτούρα, μέσα από διαδικασίες κοινωνικοποίησης, εμφανίζει κάποια άτομα με αυξημένα φυσικά χαρίσματα, εκλεκτά. Οι παραπάνω στάσεις και συμπεριφορές που έχουν άμεση κοινωνική προέλευση, παίζουν τεράστιο ρόλο και διαιωνίζουν το μύθο των «φυσικών χαρισμάτων». Η άνεση στη μάθηση - αποτέλεσμα της ελεύθερης παιδείας ενός προνομιούχου περιβάλλοντος

---

[453] J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,* Σπουδές πολιτικής επιστήμης, 1966, σελ. 39

– αντιμετωπίζεται σαν ευφυΐα, χάρισμα, σαν το άτομο που γεννήθηκε με τη σφραγίδα του εκλεκτού. Έτσι το σχολείο μεταφράζει το κοινωνικό κεκτημένο σε φυσικό προσόν και μεταβιβάζει τα προνόμια της «αριστείας» στους ήδη προνομιούχους.

Στο δεύτερο έργο των Πιέρ Μπουρντιέ και Ζαν – Κλωντ Πασερόν με τίτλο «Η Αναπαραγωγή», με πορίσματα από έρευνες στο εκπαιδευτικό σύστημα της Γαλλίας, προτείνεται η έννοια συμβολική βία. Συμβολική βία είναι η βία της εξουσίας για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της, είναι η αυθαίρετη επιβολή αντιλήψεων μέσα από θεσμούς, σαν επίσημες θέσεις.

Είναι γεγονός ότι τα άτομα φτάνουν στο σχολείο με διαφορετικές μορφωτικές αποσκευές. Το παιδί της ανώτερης κοινωνικής τάξης είναι εξοικειωμένο με τη γλώσσα του σχολείου, το βιβλίο, τη γνώση και προσαρμόζεται εύκολα στις απαιτήσεις του. Η αυθόρμητη συμπεριφορά, είναι προϊόν συγκεκριμένης κοινωνικής μάθησης η οποία όμως δεν διακρίνεται εύκολα. Η απόσταση που χωρίζει το παιδί της κατώτερης κοινωνικής τάξης από το σχολικό περιβάλλον και το μορφωτικό αγαθό, είναι μεγάλη. Φυσικά γνωρίζει να μιλάει και να εκφράζεται, αλλά δεν έχει μάθει ποιος είναι ο κατάλληλος τρόπος, ο συμβολικός κώδικας του σχολείου.

Η Άννα Φραγκουδάκη στο βιβλίο της «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ» αναφέρει: «Η ανισότητα των επιδόσεων αίρεται με την κατάλληλη εκπαίδευση, με την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση. Βασικό πρόβλημα είναι η γνωστική ικανότητα (μορφωτικό μειονέκτημα), αλλά και η αδιαφορία για τη σχολική εργασία. Οχι η ανικανότητα, αλλά η απουσία κινήτρων για την επιτυχία. Έτσι, πρέπει να μεταδοθούν άμεσα κίνητρα επιτυχίας, προθέσεις άμιλλας και φιλοδοξίες κοινωνικής επιτυχίας».

«Τα άτομα ξεφεύγουν από τον αναπαραγωγικό μηχανισμό, κάποια άτομα ξεφεύγουν. Ενώ η ποσοστιαία παρουσία των παιδιών των εργατών και των αγροτών στην εκπαίδευση μας δείχνει ότι οι κοινωνικές τάξεις δεν ξεφεύγουν εφόσον η ταξική διαίρεση αναπαράγεται στη σχολική επιλογή».

Εκτός αυτών, ακόμα το αυξανόμενο ενδιαφέρον των κυβερνήσεων για την εκπαίδευση μεταπολεμικά, οφείλεται, μαζί με άλλους παράγοντες, σε μεγάλο βαθμό σε μια θεωρία για την οικονομική ανάπτυξη που στοιχειοθετείται στη μεταπολεμική περίοδο στις ΗΠΑ. Ονομάζεται *«θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου»* και συνοψίζεται με δυο λόγια στην άποψη ότι πηγές πλούτου για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας είναι όχι μόνο οι γνωστές (ευφορία της γης, υπέδαφος, πρώτες ύλες κτλ.) αλλά και μια άλλη, η σημαντικότερη απ' όλες, ο άνθρωπος. Πατέρας της θεωρίας αυτής είναι ο Αμερικανός οικονομολόγος Theodore W. Schultz.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και ο οικονομικά χρηστικός στόχος της θα ανοίξουν το δρόμο για πολυάριθμες, εκτεταμένες και μακρόχρονες έρευνες με στόχο να διαπιστωθεί εάν και με ποιους όρους το σχολείο προσφέρει ή όχι ίσες ευκαιρίες σε όλους τους μαθητές.

Οι θεωρίες του μορφωτικού και ανθρώπινου κεφαλαίου που άρχισαν να κυριαρχούν την περίοδο αυτή στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη στα τέλη της δεκαετίας του 1950 κερδίζουν έδαφος και στη χώρα μας. Η πεποίθηση πως η οικονομική και ιδιαίτερα η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας απαιτούσε εξειδικευμένο επιστημονικό και εργατικό προσωπικό και κατά συνέπεια η Παιδεία αποτελούσε την πλέον θετική παραγωγική επένδυση και οι λαϊκές πιέσεις και διεκδικήσεις, θα στρέψουν, όπως θα δούμε, την προσοχή των κυβερνήσεων για μία ακόμα φορά στην εκπαίδευση, προσπαθώντας να ικανοποιηθούν, μέσω των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων, αιτήματα για στροφή στις θετικές επιστήμες, οργάνωση και ανάπτυξη του δικτύου της τεχνικής εκπαίδευσης, πρόσβαση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων στην δευτεροβάθμια & τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Οι νέες θεωρίες αυτές, οι κοινωνικές πιέσεις – διεκδικήσεις και οι σύστοιχες προτάσεις για εφαρμογή αντίστοιχων εκπαιδευτικών πολιτικών έρχονται να ενδυναμώσουν τις προσδοκίες για κοινωνική άνοδο διαμέσου των εκπαιδευτικών μηχανισμών ευρύτερων κοινωνικών ομάδων και να διασταυρωθούν με το αίτημα των λαϊκών τάξεων για είσοδο στις ανώτατες βαθμίδες της εκπαίδευσης. Συνακόλουθα η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας που σημειώνεται στις δεκαετίες του 1950 και 1960 επιβάλλει τη στροφή του ενδιαφέροντος των κυβερνήσεων της περιόδου προς την ανάπτυξη της δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με έμφαση στην ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης.

Κοινωνικές διεκδικήσεις και εκπαιδευτικά κινήματα θα αρχίσουν να αναπτύσσονται προβάλλοντας την ανάγκη εκδημοκρατισμού και μαζικοποίησης της εκπαίδευσης. Στην δεκαετία 1950 – 1960, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η μεταπρατική κυρίως οικονομική ανάπτυξη επέτρεψε την μαζική και ταχύτατη είσοδο των εσωτερικών μεταναστών στην αγορά εργασίας πολλοί εκ των οποίων υπήρξαν υποστηρικτές του ΕΑΜ. Η οικονομική τους ενσωμάτωση που συνεχιζόταν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας δημιουργούσε συνθήκες για κοινωνική συναίνεση και σταδιακή ένταξη πληθυσμού που προερχόταν από την ύπαιθρο και είχε εμπλακεί

πολιτικά στο ΕΑΜ.[454] Η δομή όμως του μετεμφυλιακού κράτους και ο κυρίαρχος λόγος του δυσκόλευε την κοινωνική τους ένταξη και δεν επέτρεπε την άρση του πολιτικού τους αποκλεισμού.

Ευρύτερα κοινωνικά – λαϊκά στρώματα που συγκροτούνταν στα αστικά κέντρα της χώρας λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης και των πολιτικών εξελίξεων ύστερα από την τελική έκβαση του εμφυλίου πολέμου αναζητούσαν μία νέα εθνική και πολιτιστική ταυτότητα[455]στην αναπτυσσόμενη μετεμφυλιακή ελληνική κοινωνία. Επιθυμούσαν να βρουν μια νέα θέση στην εποχή της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης και έστρεφαν τα μάτια τους στη δύση και στα νέα πρότυπα που πρόβαλλε. Πρότυπα ωστόσο, που έρχονταν σε αντίθεση με την ιδεολογία του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Μια ισχυρή αντίφαση κυριαρχεί στο λόγο της κυρίαρχης ιδεολογίας που έχει έντονα χαρακτηριστικά προαστικού λόγου στις διατυπώσεις της, γιατί ενώ καταδικάζει τον αστικό τρόπο ζωής και προβάλλει ως σκοπό της αγωγής τη διάπλαση ανθρώπων που θα τον αρνηθούν, όλη η προσπάθεια της δημιουργίας του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού και της εθνικοφροσύνης εγγράφεται εντός του πλαισίου των αστικών προτύπων ζωής. Πρόκειται για έναν λόγο που εξιδανικεύει το παρελθόν και φοβάται το καινούριο. Οι διανοούμενοι που τον υπηρετούν, αρνούνται κάθε βήμα κοινωνικού εκσυγχρονισμού θεωρώντας ότι φέρνει μαζί του την καταστροφή ενός επιμελώς εξωραϊσμένου παρελθόντος.

Έτσι ο επίσημος λόγος του μετεμφυλιακού κράτους της εθνικοφροσύνης ως λόγος της εκπαίδευσης συναντούσε ανυπέρβλητες δυσκολίες στην πιο σημαντική ίσως αποστολή του εκπαιδευτικού θεσμού: να οργανώσει συστήματα αξιών, να καθορίσει αποδεκτά πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς και να διαμορφώσει ταυτότητες τις οποίες τα νέα μέλη της κοινωνίας θα μπορούν να εσωτερικεύσουν, αναγνωρίζοντας σε αυτές τον εαυτό τους.

Ωστόσο ο επίσημος παιδαγωγικός λόγος όπως και οι εκπαιδευτικές πολιτικές που προβάλλονται και θεσμοθετούνται, διαθλώνται στο επίπεδο της καθημερινότητας στο «μαύρο κουτί» του εκπαιδευτικού θεσμού, σε αυτό που πραγματικά συμβαίνει στις

---

[454] Χαραλάμπης, *ό. π.,* σελ. 196

[455]Αλέξανδρος - Ανδρέας Κύρτσης, «Πολιτισμικές και ιδεολογικές εκφράσεις της μετεμφυλιοπολεμικής νεωτερικότητας» στο: *Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967),* Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994, σελ. 409

σχολικές τάξεις, εκεί όπου η κυρίαρχη παιδαγωγική, οι γενικές και οι ειδικές διδακτικές, το αναλυτικό πρόγραμμα και το σχολικό εγχειρίδιο διαμεσολαβούνται από τον εκπαιδευτικό και τις πρακτικές που ακολουθεί ή τις αξίες που πρεσβεύει.[456] Η αποτελεσματικότητα των σχολικών μηχανισμών, επομένως η αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών πολιτικών και η επιτυχία ή αποτυχία τους, σε σημαντικό βαθμό, κρίνεται σε αυτό ακριβώς το κρίσιμο πεδίο της καθημερινής σχολικής πραγματικότητας. Ο ρόλος των δασκάλων, κατά συνέπεια αναδεικνύεται σε σημαντικό και πολυσήμαντο. Ανάμεσα στον σύνθετο και απαιτητικό κοινωνικό ρόλο που τους είχε επιφυλαχθεί και στην οικονομική ένδεια που βίωναν η αντίθεση ήταν μεγάλη και είχε ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ισχυρών διεκδικητικών αγώνων που στόχευαν στην οικονομική και κοινωνική τους αναβάθμιση, παράλληλα με τις λαϊκές – κοινωνικές διεκδικήσεις για εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που θα αναπτυχθούν την ίδια περίοδο και θα εξετάσουμε παρακάτω.

Η εκπαίδευση την περίοδο 1949 – 1963 υπάγεται στις διαμεσολαβήσεις της οικοδόμησης και εδραίωσης του σχολείου της «εθνικοφροσύνης», το οποίο συγκροτήθηκε ιστορικά ως αποτέλεσμα της κρατικής βίας, η οποία ασκήθηκε διαδοχικά και με διαφορετικές μορφές από το μπλοκ εξουσίας των αστικών πολιτικών δυνάμεων της εποχής των δύο παραδοσιακών συνασπισμών εξουσίας της συντηρητικής – δεξιάς παράταξης (Λαϊκό κόμμα, Ελληνικός Συναγερμός, Ε.Ρ.Ε.) και της κεντρώας παράταξης (κόμμα Φιλελευθέρων, Ε.Π.Ε.Κ., Ε.Κ.), με στόχο την συντριβή κατ' αρχήν των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων και της ιδεολογίας της ΕΑΜικής Αριστεράς. Στο σχολείο της εθνικοφροσύνης και στους μηχανισμούς του θα βασιστούν όλες οι κυβερνήσεις της περιόδου 1949 – 1963 και θα το συντηρήσουν ποικιλοτρόπως καθόλη αυτή την περίοδο. Μόνο που από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 θα αρχίσουν να γίνονται πιο ορατές οι νέες κοινωνικές αντιθέσεις στην επιλεκτική λειτουργία του σχολικού μηχανισμού, γεγονός που θα οδηγήσει στην αμφισβήτησή

[456] Χαράλαμπος Νούτσος, *«Ο δρόμος της καμήλας» και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σελ. 27 – 28 Επίσης: Γιώργος Γρόλλιος, Χρήστος Τζήκας, *ό. π.,* σελ. 8

του, μέσα κι από άλλους δρόμους, καθώς και στην αμφισβήτηση του ιδεολογικού προσανατολισμού του.[457]

4.3 Η Στοιχειώδης και Μέση Εκπαίδευση (μαθητές – εκπαιδευτικοί – σχολικές εγκαταστάσεις)

Στις συνθήκες αυτές η εκπαίδευση και ο σχολικός μηχανισμός θα χρησιμοποιηθούν απροκάλυπτα από το μετεμφυλιακό κράτος των νικητών του εμφυλίου ως προνομιακό πεδίο εφαρμογής πολιτικών χειραγώγησης και ιδεολογικού ελέγχου των συνειδήσεων των εκπαιδευόμενων αυριανών πολιτών.

Ο ασφυκτικός πολιτικός και ιδεολογικός έλεγχος των εκπαιδευτικών θα αποτελέσει το θεμέλιο για την εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής του μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους σε συνδυασμό με την αφόρητη αστυνομοκρατία και ανελευθερία. Το προφίλ του δασκάλου που ευνοούσε και προωθούσε το σύστημα ήταν ένα άβουλο ον το οποίο έπρεπε να μεταδίδει κατά γράμμα ό, τι υπαγόρευαν τα αναλυτικά προγράμματα χωρίς παρεκκλίσεις.[458]

Ακόμα οι ανώμαλες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της εποχής θα αποτελέσουν έναν ακόμα ανασχετικό παράγοντα για την εκπαιδευτική ανέλιξη της χώρας και του λαού. Είναι χαρακτηριστικό της κακής κατάστασης που επικρατούσε αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας από τους Γερμανούς ότι είχαν καταστραφεί 5.000 σχολικά κτίρια, ενώ οι τεράστιες ελλείψεις σε υποδομή και εκπαιδευτικό προσωπικό συνοδεύτηκαν από μια γενική πτώση των ποσοστών φοίτησης των μαθητών τόσο στη στοιχειώδη όσο και στη μέση εκπαίδευση.

Ο επόμενος πίνακας δείχνει το μέγεθος της σχολικής διαρροής διαχρονικά από βαθμίδα σε βαθμίδα:

Διαχρονική ροή του Σχολικού πληθυσμού [459]

---

[457] Χ. Νούτσος, Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* τόμος Δ2, σελ. 130 – 131

[458] Καραφύλλης Αθ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση – Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, ό. π.,* σελ. 125

[459] Πηγή: Κ. Καλαντζής, *ό. π.,* σελ. 117 και Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 189

Σχολικά έτη	Σύνολο εγγραφέντων	Εγγραφέντες σε τρεις κατώτερες τάξεις	Εγγραφέντες σε τρεις ανώτερες τάξεις
1946 – 1947	160.571	105.234	55.337
1947 – 1948	165.674	105.332	60.342
1948 – 1949	174.129	108.544	55.585
1949 – 1950	194.766	111.985	82.781
1950 – 1951	193.866	104.041	89.825

Η αναλογία μαθητών ανά δάσκαλο στα Δημοτικά Σχολεία ξεπερνούσε τον αριθμό 60:1, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των Δημοτικών Σχολείων ήταν μονοτάξια. Ένα σημαντικό ποσοστό μαθητών διέκοπτε τη φοίτηση κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους, το 1950 – 1951 διέκοψαν τη φοίτησή τους στα σχολεία στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης 102.893 μαθητές, ενώ 150.000 – 200.000 δεν πήγαιναν την ίδια περίοδο καθόλου στο Δημοτικό Σχολείο.[460] Υπολογίζεται ότι κατά το σχολικό έτος 1948 – 1949 το 1/3 των σχολείων της στοιχειώδους εκπαίδευσης, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν μονοθέσια, παρέμενε κλειστό.

Αντίστοιχη ήταν η κατάσταση και στη μέση εκπαίδευση όπου τεράστια ήταν τα κενά στο διδακτικό προσωπικό των 348 κλασικών Γυμνασίων της χώρας, του κύριου και σχεδόν μοναδικού τύπου[461] σχολείων της βαθμίδας αυτής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ το 1939 αντιστοιχούσαν 4.559 καθηγητές σε 78.843 μαθητές/μαθήτριες, το 1949 οι καθηγητές δεν ξεπερνούσαν τους 3.500 σε αντιστοιχία 175.000 μαθητών/μαθητριών, ο αριθμός των μαθητών/μαθητριών της μέσης εκπαίδευσης είχε υπερδιπλασιαστεί εντός μιας δεκαετίας, λόγω της αυξημένης ζήτησης για συνέχιση των σπουδών και μετά την αποφοίτηση από το Δημοτικό Σχολείο. Επίσης, ελάχιστα ήταν τα δημόσια τεχνικά – επαγγελματικά σχολεία, Εμπορικές σχολές και Αστικά Σχολεία,

[460] Καλαντζής, *ό. π.,* σελ. 111

[461] Υπήρχαν σχολεία και σχολές που παρείχαν τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης όμως αυτά ελέγχονταν από το Υπουργείο Βιομηχανίας – Εμπορίου και όχι από το ΥΠΑΙΘ και συντηρούνταν κυρίως από την ιδιωτική πρωτοβουλία και τα κληροδοτήματα διαφόρων δωρητών.

όπως ελάχιστες ήταν και οι δημόσιες σχολές τεχνικής κατάρτισης που λειτουργούσαν υπό την εποπτεία διαφόρων υπουργείων: Βιομηχανίας, Συγκοινωνιών, Δημοσίων Έργων, Εμπορίου. Μεγάλη ήταν η μαθητική διαρροή και στη βαθμίδα αυτή, όπως και στη στοιχειώδη εκπαίδευση, με αποτέλεσμα την αύξηση του αναλφαβητισμού. Σύμφωνα με την απογραφή του 1951 το 8% των παιδιών ηλικίας 11 – 14 ετών ήταν αναλφάβητα. Την εικόνα συμπληρώνουν το οξύ διδακτηριακό πρόβλημα, η παντελής έλλειψη διδακτικών μέσων και οργάνων, η ανορθολογική γεωγραφική κατανομή των σχολείων και του διδακτικού προσωπικού, η έλλειψη συντονισμού και αξιοκρατίας στη διοίκηση της εκπαίδευσης και τα αναχρονιστικά για τους κοινωνικοοικονομικούς όρους της μεταπολεμικής περιόδου αναλυτικά προγράμματα.[462]

Στα 1950 – 51 η κατάσταση στη στοιχειώδη εκπαίδευση ήταν η εξής: 8.997 Δημοτικά σχολεία, 18.533 δάσκαλοι, 1.032.525 εγγραφέντες μαθητές και 929.632 φοιτήσαντες. Σε αντιστοιχία οι υπηρετούντες καθηγητές στη μέση εκπαίδευση στα 1950 – 1951 είναι περίπου 4.000 και δεν θα ξεπεράσουν στα 1963 τους 7.000.[463]

Από το συνολικό αριθμό των εφήβων ηλικίας 13 – 19 ετών, που υπολογίζονταν σε 1.000.000, το 1950 – 1951 μέσης βαθμίδας μόρφωση, γενική και επαγγελματική λάμβαναν μόλις 216. 984 μαθητές, εκ των οποίων οι 201.635 φοιτούσαν στα κλασικά Γυμνάσια και τις Εμπορικές Σχολές. Χωρίς καμία μέση μόρφωση παρέμεναν 783.016

---

[462] Ε. Παπανούτσος, «Σχέδιον Εκπαιδευτικού Προγράμματος», *π. Παιδεία, τεύχος 55/Απρίλιος 1951, σελ. 195 – 260, τεύχος 59 – 60/Σεπτέμβριος 1951, σελ. 316 – 329, τεύχος 61/Οκτώβριος 1951, σελ. 378 – 400, τεύχος 62/Νοέμβριος 1951, σελ. 443 – 449 και τεύχος 63/Δεκέμβριος 1951, σελ. 489 – 496* [Η Διεύθυνση] & Ε. Παπανούτσος, «Διαπιστώσεις της στατιστικής», *περιοδικό Παιδεία και Ζωή, τεύχος 43/Οκτώβριος 1955, σελ. 209 – 210 & Εφ. Απογευματινή 27 – 9 – 1954,* «Η εκπαίδευσις εις την Ελλάδα», σελ.1 αλλά και Αλ. Δημαράς, *«Εκπαίδευση – Πόλεμος, κατοχή, εμφύλιος (1940 – 1949)», στο Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, τ. ΙΣΤ, σελ. 549 – 551

[463] Πηγή: Πυρπηρής Π., *Ομοσπονδία λειτουργών Μέσης Εκπ/σης (Ο.Λ.Μ.Ε.) και εκπαιδευτική πολιτική 1949 – 1967,*αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2010, Παράρτημα, Συγκριτικός πίνακας υπηρετούντων καθηγητών/-τριών και μελών ΟΛΜΕ 1949 – 1967

νέοι. Από τους αποφοίτους των Γυμνασίων και των Εμπορικών Σχολών ένα 4 – 5% εισάγονταν σε ανώτατες σχολές.[464]

Οι εξετάσεις από το Δημοτικό στο γυμνάσιο, λειτουργώντας ως φραγμός και διαδικασία αυστηρής ταξικής επιλογής, οδηγούσαν ένα μεγάλο αριθμό μαθητών, που δεν μπορούσε να εισαχθεί στο γυμνάσιο, να τελειώνει την εκπαιδευτική του πορεία με το απολυτήριο του Δημοτικού μόνο.

Ιδιαίτερα στην επαρχία, σύμφωνα με την απογραφή του 1951, οι αναλφάβητοι στον αγροτικό και ημιαγροτικό πληθυσμό άνω των 10 ετών ήταν 33%, το 1/3 δηλαδή του αγροτικού πληθυσμού της χώρας, στις γυναίκες τα αντίστοιχα ποσοστά ξεπερνούσαν το 55%. Επιπλέον στην ύπαιθρο, σε 110 παιδιά τα 95 δε συνέχιζαν σε σχολεία μέσης εκπαίδευσης. Και απ' αυτά τα 95 όμως που φοιτούν μόνο στο Δημοτικό σχολείο, το 40% παίρνει απολυτήριο και το 60% διαρρέει ήδη από την Γ΄ και Δ΄ τάξη. Τέλος, το 15% των παιδιών σχολικής ηλικίας δε φοιτούσε καθόλου στο σχολείο.[465]

Η κατάσταση δε θα μπορούσε να ήταν καλύτερη αν αναλογιστούμε ότι το σύνολο των διατεθέντων για την εκπαίδευση πόρων στο σύνολο των πόρων της οικονομίας ήταν μόλις το 1,36% επί του εθνικού εισοδήματος στα 1954 και δε θα ξεπεράσει το 1,54% , 1.800 εκατ. δραχμές περίπου, στα 1961[466] επί του συνόλου των διαθέσιμων για το έτος αυτό πόρων της οικονομίας, όταν την ίδια περίοδο το 53% των δαπανών του προϋπολογισμού απορροφούσαν οι στρατιωτικές δαπάνες.[467]

---

[464] Κ. Καλαντζής, *ό. π.,* σελ. 117

[465] *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις) 1956 -1965,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα, 1966 (Έκδοση της Επιτροπής Παιδείας της Ε. Δ. Α.), Κοσπεντάρης Γ.: «Η Αγροτική οικονομία και η Γεωργική Εκπ/ση» σελ. 274 – 278 (άρθρο δημοσιευμένο στο *περιοδικό «Νέα Οικονομία», τ. 7,* 1960

[466] Τα στοιχεία από το «Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως 1966 – 1970» του Κ. Ε. Π. Ε.

[467] *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις) 1956 – 1965, ό. π.,* Ιμβριώτη Ρ.: « Η αναγέννηση της Παιδείας επιτακτική εθνική ανάγκη» - Εισήγηση στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της Ε. Δ. Α. σελ. 79 – 86

Την ίδια περίοδο τα ποσοστά επί του εθνικού εισοδήματος που διατίθενται για την Παιδεία σε διάφορες χώρες είναι: Η. Π. Α. 3,4%, Σουηδία 3,2%, Δ. Γερμανία 3,2%, Αγγλία 2,9%. Στην Ελλάδα την περίοδο αυτή (1950 – 1960) δαπανώνται για την εκπαίδευση 5 δολάρια Η. Π. Α. ανά κάτοικο, όταν σε άλλες χώρες τα αντίστοιχα ποσά ήταν: Αγγλία 24,3 δολάρια, Βέλγιο 18,3 δολάρια, Σοβιετική Ένωση 80,3 δολάρια, Η.Π.Α. 56,3 δολάρια.[468]

Κατά την πρώτη μεταπολεμική απογραφή του πληθυσμού της χώρας (1951) η κατάσταση παρουσιάζεται ως εξής:

Επί του συνόλου του πληθυσμού της χώρας 13 ετών και άνω.

Έτος	**1951**
Απόφοιτοι Ανώτατων Σχολών	**1,6%**
Απόφοιτοι Γυμνασίου (εξατάξιου)	**5,5%**
Απόφοιτοι Δημοτικού	**29,8%**
Μη απόφοιτοι Δημοτικού	**63,2%**
Αγράμματοι	**25,8%** [469]

Από τα στοιχεία των παραπάνω πινάκων είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι ο ένας στους τέσσερις Έλληνες ήταν αναλφάβητος και αυτοί που έφταναν να τελειώσουν το Γυμνάσιο ήταν κάτι περισσότερο από ένας στους είκοσι, ενώ τα πολύ χαμηλά ποσοστά αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης συμπληρώνουν την εικόνα της απόλυτης εκπαιδευτικής καθυστέρησης της χώρας και του λαού.

Την ίδια περίοδο το γυναικείο φύλο συγκέντρωνε τα μεγαλύτερα ποσοστά αναλφάβητων και τα μικρότερα ποσοστά πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Αυτή η μεταπολεμική απογραφή ουσιαστικά χώρισε την Ελλάδα σε τρεις γεωγραφικές περιοχές, όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού:

1. στις εκπαιδευτικά καθυστερημένες περιοχές,
2. σε αυτές που βρίσκονται σε μια μεσαία κατάσταση,
3. στις ευνοημένες εκπαιδευτικά.

---

[468] Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση 1821 – 1998,* Gutenberg, Αθήνα, 2006, σελ. 117

[469] Πηγή: Στατιστική Επετηρίδα(Ε.Σ.Υ.Ε. – Απογραφή πληθυσμού 1951)

Την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία οι νομοί με το χαμηλότερο δείκτη εκπαιδευτικού επιπέδου εντοπίζονται στην Ήπειρο: Θεσπρωτία, Άρτα, Πρέβεζα, στη Θράκη: Ξάνθη, Ροδόπη, στα Ιόνια: Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Λευκάδα και στη Θεσσαλία: Καρδίτσα, Τρίκαλα. Στη χειρότερη κατάσταση βρισκόταν ο νομός Ευρυτανίας, που παρουσίαζε το χαμηλότερο δείκτη εκπαιδευτικού επιπέδου.[470]

Είναι χαρακτηριστικά τα όσα θα καταθέσει για την κατάσταση της εκπαίδευσης στη χώρα η Ρ. Ιμβριώτη στην Α΄ Πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε. Δ. Α. στα 1956 τέσσερα χρόνια μετά από την ανάληψη της εξουσίας από τον Αλ. Παπάγο και ένα χρόνο μετά από την ανάληψη της εξουσίας από το διάδοχό του Κ. Καραμανλή: «….Πρέπει να παλέψουμε για την ίδια την ύπαρξη του σχολείου, που ασφυκτιά με την ολοένα αυξανόμενη μείωση των δαπανών για την παιδεία. Έχουμε το μικρότερο ποσοστό προϋπολογισμού για την εκπαίδευση, μόλις 5%,[471] ενώ οι γύρω μας λαοί έχουν ποσοστό 12 -18%. Ο λαός έτσι βυθίζεται σε βαθύ πνευματικό σκοτάδι. Τα παιδιά μας εγκαταλείπουν σχεδόν κατά το 1/3 το Δημοτικό σχολείο από τη Γ΄ τάξη του Δημοτικού, ενώ ένα ποσοστό 13% δεν εγγράφονται καθόλου στο σχολείο. Οι στρατιωτικές δαπάνες υπέρογκες απορροφούν το 53% του προϋπολογισμού και κάθε δαπάνη για την Παιδεία γίνεται αδύνατη. …….η Παιδεία, αντί να είναι το υψηλό δημόσιο λειτούργημα, για το οποίο το κράτος έχει απόλυτα την ευθύνη, καταντάει να πέφτει στα χέρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, ……..Η επίσημη στατιστική λέγει: Οι Έλληνες είναι κατά το 1/3 εγγράμματοι, κατά το 1/3 αγράμματοι και κατά το 1/3 αναλφάβητοι! Τα σχολεία γκρεμίζονται πάνω στις κεφαλές των παιδιών. Τα περισσότερα είναι στάβλοι. Από τα δημόσια κτίρια τα 30% θεωρούνται υποφερτά και τα 40% ακατάλληλα. Τα 77% των Δημοτικών σχολείων είναι μονοτάξια, δηλ. 6 τάξεις με ένα δάσκαλο, αν υπάρχει κι αυτός. Κάθε τάξη έχει συχνά 120 μαθητές, όρθιους και στοιβαγμένους, λείπουν 2.500 αίθουσες. Χρειαζόμαστε 25.000 δασκάλους κι όμως είναι διορισμένοι μόνο 17.000. Αποτέλεσμα: Τελειώνουν το Δημοτικό μόνο το 1/3 των μαθητών. ……Αλλά σήμερα, φίλοι, συμβαίνει κάτι χειρότερο, γίνεται προσπάθεια κι

[470] Πηγές: Στατιστικές για την Εκπαίδευση 1950 – 1960 (Ε.Σ.Υ.Ε.)

[471] Στο ποσοστό υπολογίζονται οι πραγματικές δαπάνες για την παιδεία, αφαιρουμένων των δαπανών για τους μισθούς των ιερέων, τα ενοίκια και τα χρήματα για τα μουσεία που εγγράφονταν στον προϋπολογισμό του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ανεβάζοντας το ποσοστό χωρίς να πηγαίνουν στην Παιδεία.

αυτοί οι λίγοι να αποκλειστούν από τη Μέση Παιδεία. Δίδαχτρα υπέρογκα, διδαχτηριακή κατάσταση απελπιστική. Από τα 432 γυμνάσια που λειτουργούν 52 συστεγάζονται, δηλ. λειτουργούν με μειωμένες ώρες, 29 στεγάζονται σε δημοτικά οικήματα, ολότελα ακατάλληλα, 127 στεγάζονται σε ιδιωτικά σπίτια, που το υπουργείο πληρώνει 1 εκατομμύριο δρχ. το χρόνο, ενώ τις 600 χιλιάδες τις πληρώνουν οι Δήμοι και οι Κοινότητες, 172 γυμνάσια λειτουργούν εκ περιτροπής μαζί με άλλα σχολεία. Στα Τρίκαλα σε 4 αίθουσες του γυμνασίου στεγάζονται 1.400 μαθητές, λείπουν 1.900 αίθουσες. Είναι πανάκριβα τα βιβλία. Μας χρειάζονται 7.500 καθηγητές και υπάρχουν 5.000 μόνο. Αλλά τι χρείαν μαρτύρων έχομεν; Ο Γεν. Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας λέει: «Όσοι δεν είναι εύποροι, δεν πρέπει να σπουδάσουν, δεν μας χρειάζεται πνευματικό προλεταριάτο!». Έτσι φτάσαμε στον πνευματικό Μαλθουσιανισμό, στην ανακοπή δηλ. της νόησης και της μόρφωσης».[472]

Ενώ στα 1957 ο Γ. Κοσπεντάρης θα γράψει: «…..Διδακτήρια ακατάλληλα κατά 60% και πλέον. Ανυπαρξία διδακτικών οργάνων και εποπτικών μέσων διδασκαλίας. Πληθωρικές τάξεις με 80, 100 και 150 παιδιά. Πολλά κενά στο διδακτικό προσωπικό των σχολείων. Εισφορές, εκπαιδευτικά τέλη και δίδακτρα, που δημιουργούν φραγμούς στην Παιδεία, που γίνεται έτσι προνόμιο των ολίγων. Δύο εκατομμύρια αναλφάβητοι Έλληνες άνω των 10 ετών…..».[473]

---

[472] Ρ. Ιμβριώτη, Η Αναγέννηση της Παιδείας επιτακτική εθνική ανάγκη, Εισήγηση εκ μέρους των Εκπαιδευτικών στην Α΄ Πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α. το 1956(δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα ΑΥΓΗ) όπως παρατίθεται στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις, κρίσεις, απόψεις,* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966, σελ. 80

[473] Γ. Κοσπεντάρης: «Η αναμόρφωση της Ελληνικής Παιδείας» *περιοδικό Νέα Οικονομία, Δεκέμβριος 1957, τεύχος 12,* όπως παρατίθεται στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις, Κρίσεις, Απόψεις…..ό. π.*, σελ. 88. Ο Γιάννης Κοσπεντάρης ήταν καθηγητής Μέσης Εκπ/σης με ιδιαίτερη προσφορά στην περίοδο της αντίστασης ως εκπαιδευτικός και γραμματέας της Ν.Ε. του Ε.Α.Μ. Καρδίτσας. Καταγόταν από το Καροπλέσι Αγράφων περιοχή στην οποία είχε δημιουργήσει στη δεκαετία του 1930 την Φιλοπρόοδη Ένωση Καροπλεσίου (Φ.Ε.Κ.) συμβάλλοντας σημαντικά στην πολιτιστική και εκπαιδευτική αναβάθμιση της περιοχής.

Στα 1957 ο τέως Υπουργός Παιδείας στην κυβέρνηση Αλ. Παπάγου Κ. Καλίας θα υπογραμμίσει σε κείμενό του: «...την ανάγκη ανεγέρσεως 6.268 αιθουσών στη στοιχειώδη» και « 1.708 αιθουσών στη μέση εκπαίδευση».[474]

Ενώ λίγα χρόνια αργότερα η Ρόζα Ιμβριώτη και πάλι, στην παροιμιώδη διάλεξη που θα δώσει στις 3 Απριλίου 1963, στην αίθουσα των Φιλελευθέρων, προσκεκλημένη της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών θα χαρακτηρίσει την Παιδεία ως «Παρία του Κράτους» καταθέτοντας, για άλλη μια φορά, αδιαμφισβήτητα στοιχεία για την οικτρή κατάσταση που επικρατούσε στην ελληνική Δημόσια Εκπαίδευση σε αντιδιαστολή με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές χώρες αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες.[475]

Όλη αυτή η κατάσταση δεν ήταν παρά αποτέλεσμα των πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν στη χώρα από την απελευθέρωσή της από την τριπλή ξένη κατοχή στα 1944 και τις συνέπειες του εμφύλιου σπαραγμού

---

[474] Χ. Νούτσος, Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*, σελ. 130

[475] Συγκεκριμένα η Ρ. Ιμβριώτη θα πει: «….Η επίσημη στατιστική του κράτους κατά την απογραφή του 1961 παρουσιάζει έτσι την πνευματική κατάστασή μας. Επί 6.887.000 κατοίκων της χώρας πάνω από 10 ετών, οι 1.220.000 είναι αναλφάβητοι και οι 2.031.600 δεν έχουν τελειώσει το Δημοτικό. Δηλαδή κάπου οι μισοί Έλληνες είναι ανίκανοι να διαβάσουν, να γράψουν και να κάνουν σωστά απλές αριθμητικές πράξεις……εμείς διαθέτουμε το μικρότερο ποσοστό από το ακαθάριστο εθνικό εισόδημα για την Παιδεία. Οι αριθμοί είναι για το 1961. Η Ολλανδία ξοδεύει το 4,2%, η Γαλλία το 3,1%, η Ιταλία το 3,2%, η Δυτική Γερμανία το 2,8%, ενώ εμείς ξοδεύουμε το 1,4% (στοιχεία του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Αναπτύξεως)……Χρειάζονται 8.500 Νηπιαγωγεία για κάπου 340.000 νήπια, και όμως έχουμε μόλις 993 νηπιαγωγεία με 1.112 νηπιαγωγούς και με 35.000 νήπια…….Το Σύνταγμα ορίζει τη Στοιχειώδη Εκπαίδευση υποχρεωτική και δωρεάν. Ο νόμος τη θέλει εξάχρονη. Μα ούτε υποχρεωτική, ούτε εξάχρονη, ούτε δωρεάν γίνηκε ποτέ. Αντίθετα το 13,6% των παιδιών που μπαίνουν στη σχολική ηλικία δεν εγγράφονται στο σχολείο καθόλου. Απ' αυτά πάλι που γράφονται αποχωρεί το ¼ από τη Δ΄ τάξη……Το 1955 φοιτούσαν 895.000 παιδιά στο Δημόσιο Δημοτικό Σχολείο, μα εξακολουθητικά άρχισαν να ελαττώνονται, ώσπου το 1959 φοιτούσαν 839.000. Κανονικά θα έπρεπε να φοιτούν 1.100.000…» Ρ. Ιμβριώτη, Παιδεία, Παρίας του Κράτους στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, ό. π.*, σελ. 80 – 122

που ακολούθησε αλλά και των οικονομικών και εκπαιδευτικών πολιτικών που ακολουθήθηκαν από τις κυβερνήσεις της ίδιας περιόδου.

Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την καθήλωση των κοινωνικών δαπανών, συνεπώς και των εκπαιδευτικών, η υιοθέτηση της πολιτικής αυτής από τις κυβερνήσεις όλου του φάσματος του αστικού πολιτικού κόσμου μετά το τέλος του εμφυλίου απηχούσε, όπως είδαμε, και τις αντίστοιχες δεσμεύσεις τους έναντι των ειλημμένων υποχρεώσεών τους προς τους Αμερικανούς επικυρίαρχους, όπως αυτές είχαν διατυπωθεί από την εποχή της εμπλοκής των Αμερικανών στην Ελλάδα και της χορήγησης της Αμερικανικής βοήθειας μέσω του σχεδίου Μάρσαλ και της σύστοιχης εφαρμογής αντίστοιχων οικονομικών πολιτικών που επεδίωκαν τη νομισματική και δημοσιονομική σταθερότητα θυσιάζοντας ακόμα και τις στοιχειώδεις λαϊκές – κοινωνικές ανάγκες. [476]

Συγκεκριμένα, όπως είδαμε και παραπάνω, το εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας και η εκπαιδευτική αναγέννηση που τόσο επιτακτικά είχε τεθεί ως ανάγκη για τη ριζική αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος μέσα από μια σύγχρονη αστικού τύπου εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, όχι μόνο αναστάλθηκε αλλά με το πρόσχημα του «κομμουνιστικού κινδύνου» οδήγησαν την εκπαίδευση της χώρας και του λαού σε τραγική οπισθοδρόμηση, τη στιγμή που στις χώρες της Ευρώπης γίνονταν άλματα στον αντίστοιχο τομέα. Οι αστικές κυβερνήσεις της περιόδου ακολουθούν και εφαρμόζουν εκπαιδευτικές πολιτικές αντίστοιχες των οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών τους με ξεκάθαρο ταξικό πρόσημο χωρίς την παραμικρή ενσυναίσθηση και ευαισθησία για την κάλυψη των αναγκών και διεκδικήσεων του κοινωνικού σώματος της χώρας.

Έτσι με το νόμο 388/1948 η εκπαίδευση «αναδιοργανώθηκε» και επανήλθε το σύστημα των διδάκτρων και των εκπαιδευτικών τελών καθιστώντας τη φοίτηση πέρα από τις έξι τάξεις του Δημοτικού σχολείου όπου δεν υπήρχαν δίδακτρα, αγοράζονταν όμως τα βιβλία και ο σχολικός εξοπλισμός των μαθητών από τους ίδιους, προνόμιο όσων μπορούσαν να διαθέσουν χρήματα σε μια περίοδο που η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων ζούσε σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας.

Η προσχολική αγωγή ήταν τόσο παραμελημένη που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Παιδικοί σταθμοί δεν υπήρχαν και τα δημόσια Νηπιαγωγεία ήταν ελάχιστα από όσα μας μαρτυρούν τα στοιχεία των στατιστικών για την εκπαίδευση της περιόδου 1950 – 1963. Είναι χαρακτηριστικά όσα καταθέτει ο Γ.

[476] Χ. Χατζηιωσήφ: Η πολιτική Οικονομία της ανασυγκρότησης και του Εμφυλίου στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα* σελ. 9 – 50

Κοσπεντάρης για την προσχολική αγωγή στα 1961 σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Αυγή, σύμφωνα με τον οποίο η νομοθεσία προέβλεπε την ίδρυση και τη λειτουργία νηπιαγωγείων αλλά στην πραγματικότητα η προσχολική αγωγή ήταν ανύπαρκτη στη χώρα μας. Δεν υπήρχει ουσιαστικά κρατική φροντίδα για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας ούτε παιδικοί σταθμοί ούτε Νηπιαγωγεία υπήρχουν για να εμπιστεύονται σ' αυτά οι εργαζόμενες μητέρες τα μικρά παιδιά τους. Οι αριθμοί έδειχαν εύγλωττα την αδιαφορία της Πολιτείας για τη σωματική, την ψυχική και την πνευματική υγεία των παιδιών αυτής της ηλικίας, αφού το 1958 – 1959 από 893 νηπιαγωγεία λειτούργησαν τα 808 με 916 νηπιαγωγούς και 30.119 νήπια.[477]Από 500.000 παιδιά ηλικίας 3 – 6 ετών η κρατική φροντίδα για την προσχολική αγωγή περιελάμβανε 31.000, περίπου δηλ. το 6%. Όπως χαρκτηριστικά τονίζει ο Γ. Κοσιπεντάρης: «Όλων των άλλων μικρών παιδιών η αγωγή κατά το μεγαλύτερο ποσοστό γίνεται στους δρόμους. Το ελληνικό κράτος έχει αναθέσει τη φροντίδα για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών της τρυφερής ηλικίας στους δρόμους….». [478]

Η φοίτηση των παιδιών ήταν υποχρεωτική μόνο στο εξατάξιο Δημοτικό σχολείο και αυτό, όπως φαίνεται από τα στοιχεία, χωρίς να υπάρχει μέριμνα και έλεγχος από την πολιτεία για το μεγάλο ποσοστό εγκατάλειψης του Δημοτικού σχολείου από τους μαθητές, ιδιαίτερα από την Δ΄ τάξη και ύστερα.

Η συνέχιση των σπουδών στις επόμενες βαθμίδες, Γυμνάσιο και Ανώτατες Σχολές, ήταν προνόμιο πολύ λίγων, αφού ένα πλέγμα εξεταστικών και οικονομικών φραγμών απέτρεπε τα παιδιά των ασθενέστερων οικονομικά στρωμάτων του πληθυσμού να συνεχίσουν τις σπουδές τους, αφού στο γυμνάσιο και στις ανώτερες & ανώτατες σχολές ήταν υποχρεωτική η επιβολή εκπαιδευτικών τελών, εξέταστρων, η αγορά βιβλίων.

Το κόστος των σπουδών γινόταν ακόμα μεγαλύτερο αν υπολογιστεί ότι εξαιτίας του μικρού αριθμού γυμνασίων και ανώτατων σχολών, που υπήρχαν μόνο στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ένας μεγάλος αριθμός παιδιών της επαρχίας έπρεπε να επιβαρύνεται με επιπλέον έξοδα, αφού ήταν επιβεβλημένο να μεταναστεύει για να

[477] Στατιστικά στοιχεία Εκπαιδεύσεως 1957 – 1959 Ε.Σ.Υ.Ε.

[478] Γ.Κοσπεντάρη, «Για μια Συγχρονισμένη Εθνική Παιδεία», στο *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση,(Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις), ό. π.*, σελ. 171 – 186.

σπουδάσει, δημιουργώντας μεγάλες απώλειες εισοδήματος σε χιλιάδες ελληνικές οικογένειες.

Οι ταξικοί φραγμοί λοιπόν που ορθώνονταν για τη μεγάλη μάζα των παιδιών του ελληνικού λαού που θα ζητούσαν να γίνουν κοινωνοί των αγαθών της μέσης και ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης φάνταζαν ανυπέρβλητοι την περίοδο αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου.

Η κατάσταση αυτή με βάση και τη συνεχή υποχρηματοδότηση της εκπαίδευσης από την πολιτεία[479] θα συνεχιστεί, με πολύ μικρές βελτιώσεις, ως το 1963 και θα οδηγήσει στη διατύπωση κοινωνικών – εκπαιδευτικών αιτημάτων που θα υποστηριχτούν από πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας καθώς γύρω από αυτά θα αναπτυχθούν έντονοι κοινωνικοί – εκπαιδευτικοί αγώνες καθοριστικής σημασίας για τη φυσιογνωμία και το περιεχόμενο της ελληνικής εκπαίδευσης. Ουσιαστικά η εκπαίδευση και το σχολείο που δομήθηκε στα μετεμφυλιακά χρόνια ήταν για λίγους.[480]

Ακόμα περισσότερο, όπως θα δούμε από τη σχετική εκπαιδευτική νομοθεσία της περιόδου 1949 – 1957, δεν έγινε στον εκπαιδευτικό τομέα καμία διαρθρωτική εξέλιξη, όπου, εκτός από το εξάχρονο Δημοτικό σχολείο, κύρια πηγή της σχολικής μόρφωσης έμεινε το κλασσικό μονολιθικό Γυμνάσιο.

Μεταρρυθμίσεις σχετικά με τα προγράμματα, περιεχόμενα και διδακτικές μεθόδους είχαν συζητηθεί ή πραγματοποιηθεί από ελάχιστα έως καθόλου, αφού ίσχυαν

---

[479] Το ποσοστό των δαπανών των Γενικών Κρατικών Προϋπολογισμών για την εκπαίδευση ανάμεσα στα έτη 1949 – 1963 δε θα ξεπεράσει σε καμία περίπτωση το 7,9% των δαπανών του Γ. Κ. Π. (Στοιχεία από τους Γ. Κ. Π. των ετών 1949 – 1963, Στατιστική επετηρίδα, Ε.Σ.Υ.Ε.). Σύμφωνα με την Ε. Δ. Α. το ποσοστό των δαπανών για την εκπαίδευση ήταν στην πραγματικότητα περίπου 5,5%, για την περίοδο της δεκαετίας του 1950 – 1960, αφού οι Γ. Κ. Π. δεν απηχούσαν την ακριβή πραγματικότητα όσων χρημάτων εκταμιεύονταν τελικά για την εκπαίδευση από τα κρατικά ταμεία. Δες σχετικά στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις – Κρίσεις – απόψεις, ό. π.*, Ιμβριώτη Ρόζα: « Η πολυτεχνική μόρφωσις και ο ρόλος της Μέσης Παιδείας». σελ. 103 (Μελέτη της παιδαγωγού Ρόζας Ιμβριώτη που ανακοινώθηκε σε διάλεξη που έγινε στο Κέντρο Παραγωγικότητας στις 27 Μαρτίου 1958).

[480] Χ. Νούτσος, Το Σχολείο της Εθνικοφροσύνης, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*, σελ. 125

τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα της περιόδου 1931 – 1935 για τη μέση και στοιχειώδη εκπαίδευση, ιδιαίτερα σε ορισμένα σημεία τα αναλυτικά προγράμματα της στοιχειώδους εκπαίδευσης ανάγονταν σε νομοθεσία του 1911.

Αυτή η εκπαίδευση όμως δε μπορούσε να αρκέσει ούτε στις απαιτήσεις της οικονομίας ούτε σε εκείνες της κοινωνίας.[481] Η αναπόφευκτη και νομοτελειακή αντίδραση πλατιών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας και των εκπαιδευτικών επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί με την καταστολή και τον ιδεολογικό έλεγχο.

Οι Κυβερνήσεις της περιόδου 1949 – 1963, από όλο το φάσμα των αστικών πολιτικών δυνάμεων, παρά τις διάφορες υποσχέσεις τους, περισσότερο ενδιαφέρονταν να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τον συντηρητικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης, που στηριζόταν στην καθαρεύουσα, στην θεωρητική κατεύθυνση, στην προγονοπληξία, στην λογοκοπία, στον βερμπαλισμό, στην αποστήθιση και στην ιδεολογική κατήχηση των μαθητών στις αξίες του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού», παρά να λύσουν τα μεγάλα και σύνθετα προβλήματα που σωρεύονταν και έπληττων όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.[482]

Στον αντίποδα των πολιτικών επιλογών των αστικών κομμάτων για την εκπαίδευση την ίδια περίοδο και στο βραχύ χρόνο των δύο πρώτων ετών (1951 – 1952) από την ίδρυση της Ε.Δ.Α. και τη διατύπωση των προγραμματικών της αρχών εξελίσσεται η συγκρότηση της εκπαιδευτικής πολιτικής της εντός των δεδομένων κοινωνικών και ιδεολογικών δομών, του πλαισίου που συγκροτείται σε σχέση με τις κεντρικές κατευθύνσεις και της διαπάλης ατόμων, ιδεών και πρακτικών. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και σε σχέση με την ηλικία, τη βαθμίδα και τις βασικές κατευθύνσεις για κάθε μία από τις βαθμίδες εκπαίδευσης, η δομική διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, όπως προκύπτει από τις προγραμματικές διακηρύξεις της Ε.Δ.Α. την περίοδο 1951 – 1952 διαμορφώνεται ως εξής: Για τα παιδιά ηλικίας από 2 – 6 έτων ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ προτείνεται η δημιουργία δωρεάν κρατικών Παιδικών σταθμών – Νηπιαγωγείων που θα εξασφαλίζουν σωματική και ψυχική υγεία στα παιδιά, ξεκούραση στην εργαζόμενη γυναίκα και θα αποτελούν εστίες πολιτισμού.

[481] Θ. Δ. Χατζηστεφανίδη, *ό. π.*, σελ. 281

[482] Σάμιος Π., *«Οι επιθεωρητές στην Π. Ε. Εκπαίδευση»,* Αθήνα 2013, σελ. 21

Για τα παιδιά ηλικίας 6 – 14 ετών προτείνεται η καθιέρωση ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 8χρονης, ενιαίας, δωρεάν και υποχρεωτικής. Στη βαθμίδα αυτή σύμφωνα με την πρόταση της Ε.Δ.Α. οι μαθητές/μαθήτριες πρωτογνωρίζουν τη φύση και την ανθρώπινη κοινωνία, πρωτοσυνδέουν την πραχτική εργασία με την επιστημονική γνώση και πρωτοριζώνει μέσα τους το συναίσθημα της Ελευθερίας και της Δημοκρατίας, της αγάπης στη δική τους πατρική γη και του σεβασμού προς τους άλλους Λαούς, ενώ προτείνεται κατάλληλος επαγγελματικός προσανατολισμός για τη συνέχιση των σπουδών στη μέση εκπαίδευση.

Για τα παιδιά ηλικίας 14 – 18 ετών προτείνεται η καθιέρωση ΜΕΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ δύο κατευθύνσεων με επιμορφωτικά σχολεία για συμπλήρωση της γενικής και τεχνικής μόρφωσης ή 4χρονη Μέση Παιδεία υποχρεωτική για τις/τους ικανές/ικανούς, προσαρμοσμένη στη ζωή και τις ανάγκες της, επιστημονικά επαγγελματική που θα ολοκληρώνει και ολοκληρώνεται μέσα από γερή γενική μόρφωση, και θα δίνεται ειδική βασική μόρφωση, αγροτική, βιομηχανική, επαγγελματική, καλλιτεχνική, υγειονολογική, νεοελληνική και κλασσικού τύπου.

Ενώ για τους νέους ηλικίας 18 – 22 ετών προτείνεται η καθιέρωση ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ Υποχρεωτικής και δωρεάν για όλους τους ικανούς που θα είναι από τη φύση της επαγγελματική με δωρεάν παροχές στους σπουδαστές/φοιτητές, όπως σπουδαστικός μισθός, εγγραφές δωρεάν, συσσίτια, λέσχες, εργαστήρια, βιβλία δωρεάν, σπίτια του φοιτητή (φοιτητικές εστίες). Η δομική διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος συμπληρώνεται από τα μέτρα κοινωνικής προστασίας και όλα τα υπόλοιπα ζητήματα που περιλαμβάνονται στις προτεραιότητες της Ε.Δ.Α., δηλαδή τις θέσεις της για το δάσκαλο, τη χρηματοδότηση της παιδείας, το γλωσσικό ζήτημα, τα σχολικά βιβλία και τη μόρφωση των ενηλίκων.[483] Στις προγραμματικές θέσεις της Ε.Δ.Α. για την εκπαίδευση είναι εμφανέστατες οι επιρροές και αντιστοιχίσεις από το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία του Ε.Α.Μ. που παραπάνω

[483] Ε.Δ.Α., Προγραμματικές Αρχές της Ε.Δ.Α., Αθήναι, 1952, Αρχείο της Ε.Δ.Α. (Α.Σ.Κ.Ι.), κ.1/1 Προγραμματικές διακηρύξεις του κόμματος της ΕΔΑ (1951-1967), «Προγραμματικές Αρχές του Κόμματος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) » πρβλ. Μ. Μελαχροινούδης, *«Εκπαιδευτική Πολιτική και αριστερά στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η περίπτωση της προδικατατορικής Ε.Δ.Α. (1950 – 1967),* αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Κρήτης – Π.Τ.Δ.Ε., Ρέθυμνο 2006 σελ. 235 – 238

αναφερθήκαμε και ουσιαστικά εν πολλοίς και φυσικά κάτω από εντελώς διαφορετικές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επαναφέρει η Ε. Δ. Α. με τις προγραμματικές της θέσεις για την Εκπαίδευση στο δημόσιο διάλογο και στην αντίστοιχη διαπάλη των ιδεών και προτάσεων για την εκπαιδευτική πολιτική που θα έπρεπε να υιοθετηθεί και εφαρμοστεί στην μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Μέσα στη δίνη του μετεμφυλιακού κράτους στις αρχές της δεκαετίας του 1950 συγκροτείται νέος δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας. Ο νόμος 1811/1951,[484] ο οποίος θα ψηφιστεί έχοντας την έγκριση της Αμερικανικής αποστολής, όριζε με σαφήνεια ότι «δημόσιος υπάλληλος δεν διορίζεται αν μη κέκτηται το προσήκον εις δημόσιον υπάλληλον ήθος. Εις το ήθος περιλαμβάνονται και αι υγιείς κοινωνικαί αντιλήψεις των υπαλλήλων (….). Ακόμα χειρότερα ο συγκεκριμένος δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας θα βασιστεί για την εφαρμογή του σε συγκεκριμένη επιταγή του συντάγματος του 1952 σύμφωνα με την οποία: « Ο Δημόσιος Υπάλληλος οφείλει πίστιν και αφοσίωσιν προς την Πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη, είναι εκτελεστής της θελήσεως του κράτους και υπηρετεί τον λαόν. Ιδεολογίαι σκοπούσαι την διά βιαίων μέσων ανατροπήν του υφιστάμενου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος, αντίκεινται απολύτως προς την ιδιότητα του Δημοσίου Υπαλλήλου».[485] Η συνταγματική αυτή διάταξη μαζί με την αντίστοιχη του άρθρου 16 του συντάγματος του 1952 διακηρύσσει την προσήλωση του μετεμφυλιακού κράτους σ’ αυτές τις εξ ορισμού νομικά ακαθόριστες αξίες, τη θέληση του να αποδιώξει οριστικά, αν όχι να εξαφανίσει, κάθε ριζοσπαστική, «μη εθνικόφρονα», ιδεολογική εκδήλωση από το εκπαιδευτικό σύστημα και τη δημόσια διοίκηση.[486] Είναι χαρακτηριστικό ότι στην παράγραφο 2 του άρθρου 16 του συντάγματος του 1952 οι τιθέμενοι ως στόχοι της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης αφορούν: « την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως των νέων, επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».

---

[484] Ν.1811/1951, ΦΕΚ 141, Α΄, 16 Μαΐου 1951

[485] Σύνταγμα της Ελλάδος 1952, Άρθρο 100, Παράγραφος 1 και 2.

[486] Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974 – Όψεις της ελληνικής εμπειρίας,* Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σελ. 527

Στο πλαίσιο αυτό οι επιθεωρητές ασκούν την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού εγγεγραμμένη εντός των συνταγματικών επιταγών και των πολιτικών προτεραιοτήτων των αστικών κυβερνήσεων της εποχής, όπως καταγράφονται στις δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου, Αντιπροέδρου και Υπουργού Παιδείας στην Κυβέρνηση Σοφ. Βενιζέλου,[487] κατά την ανάληψη των καθηκόντων του στο Υπουργείο Παιδείας την 1η Φεβρουαρίου 1951): «……δεν αρκεί οι διδάσκαλοι να μην είναι απλώς κομμουνισταί ή συνοδοιπόροι, οφείλουν να είναι σημαιοφόροι του εθνικού αγώνος εναντίον του κομμουνισμού. Υπάρχει δυστυχώς μία κατηγορία πνευματικών ανθρώπων που δεν είναι ούτε κομμουνισταί, ούτε συνοδοιπόροι, οι οποίοι ανήκουν εις την εθνικήν οικογένειαν, αλλά είναι δυστυχώς ουδέτεροι, απόντες και άμαχοι εις τον αγώνα της Ελλάδος [...] εναντίον θανασίμων εχθρών [...] Οι άνθρωποι αυτοί, οι οποίοι [..] προσπαθούν να παραμείνουν ουδέτεροι, δεν έχουν το δικαίωμα να είναι ηγέται...».[488] Η εκπαίδευση χρησιμοποιήθηκε για τον ιδεολογικό σωφρονισμό και την πειθαναγκαστική, πολιτική συμμόρφωση των πολιτών. Οι Επιθεωρητές της εποχής έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην εμπέδωση της ιδεολογίας του φόβου και του αυταρχισμού, με τις εγκυκλίους και τις υπηρεσιακές εκθέσεις οι οποίες στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν γεμάτες από χαρακτηρισμούς, σχόλια και παρατηρήσεις άσχετες από τη διαδικασία του μαθήματος και τη λειτουργία του σχολείου.[489] Αυτή την περίοδο οι γυμνασιάρχες και οι Διευθυντές των σχολείων μαζί με τους επιθεωρητές ασκούν την αξιολόγηση των εκπαιδευτικών. Οι γυμνασιάρχες – Διευθυντές σχολείων με το Β.Δ. 12/25 – 6 – 1958 αποκτούν την αρμοδιότητα να επιβάλλουν ακόμα και πειθαρχικές κυρώσεις στους εκπαιδευτικούς. Γι' αυτό ο εκπαιδευτικός που δεν ήθελε να έχει προβλήματα στην υπηρεσιακή του σταδιοδρομία έπρεπε να τα «έχει καλά με το γυμνασιάρχη – διευθυντή του». Ο κομβικός ρόλος των γυμνασιαρχών – διευθυντών ως «μάτι» και «πειθαρχικός βραχίονας» του κράτους σε κάθε σχολείο προκύπτει από το γεγονός ότι η πολιτική εξουσία προσπαθούσε να

[487] Η Κυβέρνηση Σοφοκλή Βενιζέλου παρέμεινε στην εξουσία από τις 3 Νοεμβρίου 1950 μέχρι την 1η Ιουλίου 1951.

[488] Δελτίον της Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 103 Νοέμβριος – Ιούλιος 1951, σελ. 6

[489] Π. Σάμιος, *ό. π.*, σελ. 21

διορίσει γυμνασιάρχες – διευθυντές τους «δικούς της ανθρώπους».[490] Σε περιόδους έντονων πολιτικών αγώνων ή μεταβολής του πολιτικού καθεστώτος οι πίνακες Γυμνασιαρχών – Διευθυντών υφίστανται εξονυχιστικό έλεγχο και τροποποιούνται σύμφωνα με τις προτιμήσεις των φορέων της πολιτικής εξουσίας.[491] Φυσικά τα ίδια ίσχυαν και για την επιλογή των επιθεωρητών.[492]

Ο επιθεωρητής ασκούσε την εποπτεία στα σχολεία μιας περιφέρειας εκπαίδευσης και αξιολογούσε κι αυτός τους εκπαιδευτικούς. Τα κριτήρια αξιολόγησης των εκπαιδευτικών ήταν η επιστημονική συγκρότηση, η διδακτική ικανότητα, η ευσυνειδησία, η συμπεριφορά και η δράση. Ωστόσο στο μετεμφυλιακό κράτος για να μην υπάρχουν αμφιβολίες στους επιθεωρητές και στους εκπαιδευτικούς για το πώς θα αξιολογούν και θα αξιολογούνται θα γραφούν ολόκληρες πραγματείες για το θέμα που αγοράζονταν από τους εκπαιδευτικούς ως απαραίτητα εγχειρίδια για την γόνιμη και απρόσκοπτη υπηρεσιακή τους σταδιοδρομία και εξέλιξη. Έτσι στα 1959 θα εκδοθεί το πόνημα του Γενικού επιθεωρητή Στοιχειώδους Εκπαίδευσης Ι. Αρχιμανδρίτη σύμφωνα με τις οδηγίες του οποίου θα γίνονται οι «αξιολογήσεις» των εκπαιδευτικών και ο τρόπος που περιγράφεται είναι: « Πιστεύει ο δάσκαλος απολύτως εις την πολιτιστική δύναμιν του ελληνισμού; Είναι θερμός θιασώτης του ελληνικού πνεύματος και οι

---

[490] Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 196

[491] Χ. Νούτσος, *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Ιδεολογικός Έλεγχος (1931 – 1973),* Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σελ. 181

[492] Με εξαίρεση τον απευθείας διορισμό επιθεωρητών από τον Υπουργό Παιδείας Α. Παπαδήμο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου για προφανείς λόγους, η επιλογή των επιθεωρητών γινόταν με γραπτούς διαγωνισμούς που προκήρυσσε το ΥΠΕΠΘ. Στη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε έγιναν πέντε τέτοιοι γραπτοί διαγωνισμοί για την επιλογή επιθεωρητών «στοιχειώδους εκπαίδευσης» το 1951, το 1953 και τα έτη 1958, 1961 και 1963 (οι διαγωνισμοί αυτοί διενεργούνταν από το Α. Σ. Δ. Ε. Π.) δες σχετικά Νίκος Μάστορας, Από το βασιλικό διάταγμα του 1915 στην ψηφοφορία των συλλόγων και την επαναφορά της συνέντευξης (*Κείμενο στο πλαίσιο του μεγάλου αφιερώματος του alfavita.gr στον τρόπο Επιλογής Στελεχών της Εκπαίδευσης), Αθήνα, 17 – 12 – 2019* και Χ. Νούτσος, Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1946 – 1952) στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*, σελ. 24

καθόλου πράξεις του φέρουν έκδηλον το χρώμα της εθνικής υπερηφάνειας; Μήπως τα τελευταία χρόνια εκλόνισαν κατά κάποιον τρόπο το εθνικόν του υπόστρωμα; Και συνεχίζει: «……η θέσις του εις την πολιτικήν θα είναι σύμφωνος προς τας θεμελιώδεις επιδιώξεις του προς την αγωγήν, πάντοτε εντός των νομίμων πλαισίων της πολιτείας. Ως ελεύθερος πολίτης ο διδάσκαλος συντάσσεται κι αυτός με ένα κόμμα πολιτικόν, κινούμενον όμως αυστηρώς εντός των εθνικών πλαισίων και δη με κόμμα το οποίον πλησιάζει περισσότερον προς τας γενικάς εθνικάς επιδιώξεις, προς τον σκοπόν τον οποίον αυτός έχει θέσει ως βάσιν και τέρμα των επιδιώξεων δια την ορθήν αγωγήν».[493] Κατά την περίοδο 1950 – 1960 γίνεται ανασυγκρότηση των οργάνων διοίκησης και εποπτείας της εκπαίδευσης. Με το Β.Δ. 12 της 25 – 6 – 1958 ιδρύονται τα εξής Περιφερειακά Συμβούλια: α) Τα Περιφερειακά Υπηρεσιακά Συμβούλια Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΠΥΣΣΕ) στην έδρα κάθε νομού, β) Τα Ανώτερα Υπηρεσιακά Συμβούλια Στοιχειώδους Εκπαίδευσης (ΑΥΣΣΕ) στην έδρα κάθε Γενικού Επιθεωρητή Στοιχειώδους Εκπαίδευσης, γ) Τα Περιφερειακά Υπηρεσιακά Συμβούλια Μέσης Εκπαίδευσης (ΠΥΣΜΕ) στην έδρα κάθε Γενικής Επιθεώρησης Μ.Ε. Το 1959 αναδιαρθρώθηκε η κορυφή του διοικητικού – εποπτικού συστήματος με το νομοθετικό διάταγμα 3971/59, οπότε θεσμοθετείται το Ανώτερο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (ΑΕΣ), με τη συμμετοχή και δύο αιρετών εκπροσώπων των εκπαιδευτικών (συνολικά είχε 23 μέλη). Το διοικητικό του τμήμα είχε τη διοίκηση και εποπτεία του προσωπικού της εκπαίδευσης. Με αυτό το σύστημα διοίκησης ο έλεγχος των εκπαιδευτικών ήταν πλήρης.[494]

Οι επιθεωρητές, που με βάση τους αναγκαστικούς νόμους 1112/1946 και 1857/1951 έπρεπε οι ίδιοι να έχουν «άμεμπτο ήθος» ήταν καθαρά όργανα ελέγχου των εκπαιδευτικών λειτουργών.[495] Στο πολιτικό και εκπαιδευτικό περιβάλλον της

---

[493] Αρχιμανδρίτη Ι. (Γεν. Επιθ. Στοιχ. Εκπ/σεως), *«Τι παρατηρεί, τι ελέγχει, τι αξιολογεί ο Επιθεωρητής κατά την επιθεώρησιν – Τι πρέπει να γνωρίζει ο διδάσκαλος και πως πρέπει να εργάζεται δια να έχει πάντοτε εργασίαν έτοιμη προς επιθεώρησιν»,* Τούλας – Μαυράκος, Πάτρα 1959, σελ. 18 – 22

[494] Σάμιος Π., *ό. π.,* σελ. 23 και Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης,* τόμοι Α΄ και Β΄, Δανιάς, Αθήνα,1987.

[495] Καραφύλλης Αθ., *ό. π.*, σελ. 125

μετεμφυλιακής περιόδου, ο επιθεωρητισμός λειτουργούσε ως βασικό εργαλείο πειθάρχησης, εκφοβισμού, διαφύλαξης του υπερσυντηρητικού ιδεολογικού προσανατολισμού της εκπαίδευσης και κατηγοριοποίησης των εκπαιδευτικών.

Σε μεγάλο βαθμό, ο επιθεωρητισμός, ανάμεσα στα άλλα, λειτουργούσε και ως μηχανισμός συγκάλυψης της σχολικής αποτυχίας και της μαθητικής διαρροής, αποκρύπτοντας τις αδυναμίες του εκπαιδευτικού συστήματος και συσκοτίζοντας τα πολιτικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά αίτια της σχολικής ανισότητας. Επομένως, λειτουργούσε ως μηχανισμός εμπέδωσης αλλά και συγκάλυψης του ταξικού χαρακτήρα του σχολείου.[496]

4.4 Η εκπαιδευτική νομοθεσία, τα αναλυτικά προγράμματα και βιβλία Στοιχειώδους & Μέσης Εκπαίδευσης και τα εκπαιδευτικά προγράμματα των πολιτικών σχηματισμών της περιόδου 1949 – 1963

Πριν ακόμα λήξει ο εμφύλιος πόλεμος η κυβέρνηση, που με άξονα τη συνεργασία των αστικών κομμάτων (Λαϊκού Κόμματος & Κόμματος Φιλελευθέρων) διαχειριζόταν την τελευταία, ιδιαίτερα επώδυνη, διετία του εμφυλίου πολέμου θα επιχειρήσει το 1949 να προβεί σε μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαίδευσης. Ας μη ξεχνάμε ότι τότε αρχίζει η περίοδος που ο σχολικός μηχανισμός κλήθηκε να επιτελέσει δύο κατά κύριο λόγο λειτουργίες, να εδραιώσει την «εθνικοφροσύνη» και να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της αστικής τάξης. Τα σχετικά νομοσχέδια που κατατέθηκαν από τον Υπουργό Παιδείας Κ. Τσάτσο, διαπνέονται από την πολιτική και ιδεολογική σύμπλευση των δύο μεγαλύτερων αστικών πολιτικών κομματικών αντιπάλων (Λαϊκού και Φιλελεύθερου κόμματος), η οποία επισφραγίστηκε το Σεπτέμβριο του 1947 περιορίζοντας στο ελάχιστο την ιδεολογική απήχηση και επιρροή των αστών φιλελεύθερων δημοτικιστών διανοούμενων με κυριότερο εκφραστή τους την περίοδο αυτή τον Ε. Παπανούτσο. Οι αντιδράσεις που συνάντησαν τα νομοσχέδια

[496] Μαριόλης Δ. – Πολυχρονιάδης Δ., Εξ αφορμής ενός διδράχμου, Εκθέσεις εκπαιδευτικών επιθεωρήσεων: το πνεύμα της αξιολόγησης στη μετεμφυλιακή περίοδο. Η περίπτωση της Ζ΄ Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Αθηνών, *περιοδικό Εκπαιδευτική Λέσχη Ιούνιος 2014*

του Κ. Τσάτσου σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις είχαν σαν αποτέλεσμα να μη γίνουν νόμοι του κράτους. [497]

Ο αναγκαστικός νόμος 1823 της 26ης Μαΐου 1951 με υπουργό παιδείας τον Γ. Παπανδρέου και υφυπουργό τον Γ. Μόδη θα καθιερώσει τη διάρθρωση της Γενικής εκπαίδευσης σε δύο βαθμίδες, την εξαετή στοιχειώδη και την εξαετή μέση. Η μέση εκπαίδευση διαιρέθηκε σε δύο ισόχρονους κύκλους σπουδών, το Γυμνάσιον και το Λύκειον (φιλολογικά Λύκεια και φυσικομαθηματικά Λύκεια), κατά το σχήμα 6+3+3 (Δημοτικό – Γυμνάσιο – Λύκειο), το οποίο θα αποτελέσει τα βασικό «καλούπι» της δομής του εκπαιδευτικού συστήματος μέχρι τις μέρες μας. Με τα άρθρα 3 και 19 του νόμου καθορίστηκαν εισιτήριες εξετάσεις από τη μια βαθμίδα στην άλλη.[498] Ο α. ν. 1823/1951 διέπεται καθαρά από το κυριάρχο πνεύμα και την κρατική ιδεολογία της εποχής,[499] αφού σε αυτόν αναφέρεται ότι η μέση εκπαίδευση αποσοκπεί στη « διάπλασιν χρηστών πολιτών εν τω πλαισίω των ιδεωδών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού σκοπόν έχει τούτο μεν να παράσχη την αναγκαίαν δια τον βίον γενικής μόρφωσιν, τούτο δε να προπαρασκευάσει επιστημονικώς τους αφιεμένους να ακολουθήσωσιν ανωτέρας ειδικάς σπουδάς».[500]

Φυσικά ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Σ. Βενιζέλου, Γ. Παπανδρέου είχε ξεχάσει τις εξαγγελίες της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας του 1944 σχετικά με την εκπαίδευση στη μετακατοχική Ελλάδα,[501] και κάτω από το βάρος των εξελίξεων του

---

[497] Πυρπυρής Π., *Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (Ο.Λ.Μ.Ε.) και εκπαιδευτική πολιτική 1949 – 1967,* αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Αθήνα 2010, σελ. 65

[498] Α.Ν.1823 της 26ης Μαΐου 1951 ΦΕΚ 148 Άρθρα 1,2,3,4,5,12,14,19,20 και Α. Δημαράς, *ό. π.,* τ. 173, τόμος Β΄, σελ. 221

[499] Καραφύλλης Αθ., *ό. π.,* σελ. 124

[500] Δημαράς Αλ., *ό. π.,* τόμος Β΄, τεκμήριο 173, σελ. 221

[501] Δες τις εξαγγελίες αυτές στις σελίδες 139 – 140 της παρούσας διατριβής. Οι εξαγγελίες Παπανδρέου για την Παιδεία της 16 – 11 – 1944 όταν μετέβει στο Υπουργείο ΠΑΙΔΕΙΑΣ ως πρωθυπουργός της κυβέρνησης εθνικής ενότητας θα δημοσιευθούν στην εφημερίδα *«Αθηναϊκά Νέα» στις 17 – 11 – 1944* για να ακολουθήσει υμνητικό σχόλιο για την «λαμπροτέραν υπουργικήν θητείαν που ενεφάνισαν τα τελευταία πολιτικά χρονικά» στην

εμφυλίου πολέμου, θα υιοθετήσει τις πιο αντιδραστικές και συντηρητικές θέσεις των εκπαιδευτικών κύκλων της εποχής σχετικά με τη διδασκαλία στην καθαρεύουσα των μαθητών στη Μέση εκπαίδευση, σε αντίθεση με την ισοτιμία Δημοτικής – Καθαρεύουσας που είχε εξαγγελθεί το 1944, το χρόνο σπουδών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε έξι χρόνια σε αντίθεση με την προοπτική καθιέρωσης οχτάχρονου βασικού σχολείου – αίτημα της ΕΑΜικής αριστεράς αλλά και της Δ.Ο.Ε.[502] αλλά και τους εξεταστικούς φραγμούς από βαθμίδα σε βαθμίδα αποτρέποντας έτσι μεγάλο αριθμό μαθητών από το να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη μέση εκπαίδευση.

Βέβαια για να διασκεδαστούν οι εντυπώσεις με τον α.ν. 1825 του 1951 (που συμπληρώθηκε από τον α.ν. 1859/1951) συστήθηκε το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών Ι. Κ. Υ. ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας. Σύμφωνα με τον εισηγητή του νόμου Γ. Παπανδρέου το Ι.Κ.Υ. θα ενίσχυε τα «οικονομικά ανίσχυρα» παιδιά προκειμένου να σπουδάσουν. Πρώτος διευθυντής του Ι. Κ. Υ. διορίστηκε ο Κ. Θ. Δημαράς.[503]

Η δραστηριότητα του Ι.Κ.Υ. από το 1951 που ιδρύεται ως το 1961, που έχουμε τα πρώτα στοιχεία των αποτελεσμάτων της δράσης του, με βάση τα στοιχεία των απογραφών ήταν μάλλον αναιμική, αφού με βάση την απογραφή του 1961 το ποσοστό των αποφοίτων ανώτατων σχολών επί του γενικού πληθυσμού από 13 ετών και πάνω

ίδια εφημερίδα στις 18 – 11 – 1944. *Εφ. Αθηναϊκά Νέα* 17 & 18 Νοεμβρίου 1944. Το κείμενο της ομιλίας του Γ. Παπανδρέου: «Το εκπαιδευτικόν πρόγραμμα της Κυβερνήσεως» θα αναδημοσιευθεί τον Ιούνιο του 1945 στο φυλλάδιο *Προγραμματικαί Αρχαί,* τεύχος 1, σελ. 26 – 33 του κόμματος του Γ. Παπανδρέου και, με ευνόητες παραλήψεις, το 1966 στο βιβλίο του Κωνσταντίνου Λ. Κορέση, *Γεώργιος Παπανδρέου, Η ζωή του,* Καμαρινόπουλος, Αθήνα 1966. Δες σχ. και στο Νούτσος Χ., *Ο δρόμος της καμήλας , ό. π.,*σελ. 33

[502] Πρακτικά ιδρυτικής συνέλευσης ΔΟΕ (5 έως 9 Ιαναουαρίου 1946) και Πρακτικά ΙΗ΄Γενικής συνέλευσης Δ.Ο.Ε. (12 έως 19 Ιουλίου 1946) Αρχείο Δ.Ο.Ε. Δες σχετικά και Νούτσος Χ., *Ο δρόμος της Καμήλας, ό. π.,*σελ. 100 αλλά και Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιαση – Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις: « Η Παιδεία Α΄ βαθμού θα είναι ενιαία, αυτότελη, υποχρεωτική, θα δίδεται δωρεάν και θα είναι οκτάχρονη»* σελ. 50

[503] Χ. Κάτσικας – Κ. Ν. Θεριανός, *«Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004»*, ό. π. σελ. 190

ανέβηκε από 1,6% στα 1951 μόλις στο 2% στα 1961 ενώ το ποσοστό των αποφοίτων Γυμνασίου από 5,5% στα 1951 ανέβηκε μόλις στο 8% στα 1961.

Οπωσδήποτε το Ι.Κ.Υ. έδρασε καταλυτικά όμως αναφορικά με την στελέχωση του κρατικού μηχανισμού του μετεμφυλιακού κράτους με επιστημονικό δυναμικό εκπαιδευμένο και πολιτικά επηρεασμένο από τα Πανεπιστήμια του «ελεύθερου» δυτικού κόσμου, κυρίως της Μ. Βρεττανίας και των Η. Π. Α., για τα οποία χορηγούσε υποτροφίες.

Ακόμα οι επιλογές των ιθυνόντων της εκπαιδευτικής πολιτικής της εποχής δε θα ξεφύγουν στο ελάχιστο από το πλαίσιο των «ιδεωδών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»,[504] σε τέτοιο βαθμό που ο υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου δε θα τολμήσει να επαναφέρει στη θέση του Γενικού Γραμματέα του ΥΠ.Ε.Π.Θ. τον παλαιό συνεργάτη του Ε. Π. Παπανούτσο, ικανοποιώντας τον αντιπολιτευόμενο τύπο, ο οποίος καταγγέλλει τον δημοτικιστή Παπανούτσο ως «άθεο» και «κομμουνιστή», όταν δημοσιεύεται η είδηση ότι πρόκειται να επανέλθει στη θέση του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας. Η περίπτωση του Ε. Π. Παπανούτσου, Δ/ντή της Παιδ. Ακαδημίας Τρίπολης, ο οποίος αμέσως μετά τη δημοσίευση του Θ΄ Ψηφίσματος στις 28 – 8 – 1946, με υπουργική πράξη με αριθμό 78260/20 – 9 – 1946 θα τεθεί «εις ειδικήν κατάστασιν διαθεσιμότητος προς κρίσιν», όπως ήδη έχουμε αναφέρει, μαζί με τους Π. Παπαηλίου και Κ. Σωτηρίου, καθηγητές της Ραλλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Πειραιά και λίγο αργότερα όλοι θα απολυθούν, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της περιορισμένης ανοχής των συντηρητικών κύκλων που καθορίζουν την μορφή της εκπαίδευσης και από την άλλη πλευρά της αδυναμίας και των συμβιβασμών του φιλελεύθερου χώρου να αρθρώσουν λόγο και άποψη. Ο Ε. Παπανούτσος θα επανέλθει στο υπουργείο Παιδείας ως Γενικός Γραμματέας διορισμένος από την κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα το 1950 (από 15 – 4 – 1950 έως 20 – 8 – 1950). Ο ίδιος ο Παπανούτσος στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι: « οι επιθέσεις στο πρόσωπό μου ξέσπασαν στον αντιπολιτευόμενο τύπο από τη στιγμή που ακούστηκε ότι διορίζομαι γενικός

[504] Σε όλα τα νομοσχέδια της περιόδου αναφορικά με την εκπαίδευση δε θα παραλείπεται η επανάληψη κάθε φορά της επωδού: « Η εκπαίδευσης επιδιώκει την διάπλασιν χρηστών πολιτών εν τω πλαισίω των ιδεωδών του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού…» διάταξη η οποία είχε περιληφθεί και στο σχετικό άρθρο του συντάγματος του 1952 για τους σκοπούς και τους στόχους της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης.

γραμματέας του υπουργείου Παιδείας και στόχο είχαν να εξαναγκάσουν την κυβέρνηση να με απομακρύνει για να εξακολουθούν να διοικούν την παιδεία πρόσωπα και ιδέες που είχαν ανασυρθεί και επιβληθεί μέσα στην αναταραχή και τα πάθη του εμφυλίου πολέμου». Πίσω από τα δημοσιεύματα του τύπου βρίσκονται οι καθαρευουσιάνοι Πανεπιστημιακοί Ν. Εξαρχόπουλος, Σπ. Καλλιάφας και Κ. Γεωργούλης εκτοξεύοντας εναντίον του κατηγορίες για συνεργασία με τους κομμουνιστές και καταλυτικές ιδέες στο έργο του Παπανούτσου ενάντια στη Θρησκεία, την Πατρίδα και την οικογένεια. Παρά την υποστήριξη στο πρόσωπο του Παπανούτσου από κορυφαίους πολιτικούς και εκπαιδευτικούς παράγοντες της εποχής, όπως οι Δ. Μπαλάνος, Κ. Άμαντος, Κ. Τριανταφυλλάκος, Γ. Αθανασιάδης – Νόβας, όταν η κυβέρνηση θα ανασχηματιστεί, μετά την παραίτηση του Ν. Πλαστήρα, με πρωθυπουργό τον Σοφ. Βενιζέλο και το υπουργείο Παιδείας θα αναλάβει ο Γ. Παπανδρέου, ο ίδιος θα δεχτεί την παραίτηση του Παπανούτσου, ικανοποιώντας τον αντιπολιτευόμενο τύπο της δεξιάς. Μάλιστα ο Παπανούτσος θα αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι: «…ο Γ. Παπανδρέου είχεν επηρεαστεί από τις ζωηρές επιθέσεις του τύπου και τις υποβολιμιαίες διαβολές κοινών άλλοτε φίλων (όπως του Κ. Γεωργούλη, ο οποίος θα διοριστεί στη θέση του Γενικού Γραμματέα του υπουργείου Παιδείας από τις κυβερνήσεις του Ελ. Συναγερμού και της Ε. Ρ. Ε. 1952 – 1957) εναντίον μου και θεώρησε πολιτικώς σκόπιμο να θυσιαστώ για να ηρεμήσει η εξεγερμένη Δεξιά. Η δικαιολογία που έδωσε για την απομάκρυνσή μου σε δηλώσεις του προς τον τύπο, αλλά και σε σχόλιο της προσωπικής του εφημερίδας, «Η ΕΛΛΑΣ», ήταν ότι με όλο που δεν ασπάζομαι τις κομμουνιστικές ιδέες, δεν υπήρξα και δριμύς πολέμιος του κομμουνισμού κατά τη ρήξη των οπαδών του με το κράτος και επομένως δεν έχω το απαιτούμενο κύρος για να «προΐσταμαι της Εθνικής Παιδείας».[505] Πρόκειται για την πάγια και καθιερωμένη τακτική αποδυνάμωσης κάθε είδους φιλελεύθερης φωνής και αντίληψης δια της συκοφαντίας και της διαβολής που έχει υιοθετηθεί από τα χρόνια του μεσοπολέμου ακόμα από τις ακραία συντηρητικές πολιτικές και επιστημονικές δυνάμεις που λυμαίνονται και επικρατούν στο χώρο της εκπαίδευσης. Την τακτική αυτή άλλωστε την αποδέχτηκαν και την υιοθέτησαν ως ένα βαθμό και οι ίδιοι οι φιλελεύθερεροι αστοί διανοούμενοι, όπως ο Αλ. Δελμούζος, στην

[505] Δες σχετικά Θ. Δ. Χατζηστεφανίδη, *ό. π.,* σελ. 235 – 236 και Ε. Π. Παπανούτσος, *Απομνημονεύματα,* Αθήνα 1982 σελ. 70 – 71, 73

αντιπαράθεσή τους με τις κομμουνιστικές παιδαγωγικές και επιστημονικές αντιλήψεις του Δ. Γληνού, αθωώνοντας τις αστικές πολιτικές για τις ευθύνες τους σχετικά με την εκπαιδευτική καθυστέρηση της χώρας και αποσυνδέοντας τις ευθύνες της κοινωνικής εξουσίας για την εκπαιδευτική αθλιότητα και τις ανισότητες που σημειώνονταν στην ελληνική εκπαίδευση.[506] Άλλωστε οι αστοί φιλελεύθεροι διανοούμενοι στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου δεν θα διστάσουν να πάρουν θέση υπογράφοντας στις 20 Ιουνίου του 1948, ως μέλη της νεοϊδρυθείσας Εθνικής Εταιρείας Λογοτεχνών κείμενο στο οποίο ξεκαθάριζαν ότι: «….στέκονται έξω από κάθε πολιτικό ανταγωνισμό» ενώ διακηρύσσουν ότι: « η ανταρσία είναι ένας αντιεθνικός αγώνας που υποδαυλίζεται από ξένους και που από τους ίδιους ξένους συντηρείται», ενώ «πράξεις σαν το παιδομάζωμα, την αρπαγή των γυναικών και το σταύρωμα των ιερωμένων βρίσκονται σε βαθειάν αντίθεση με τις ευγενικές παραδόσεις της Φυλής μας».[507] Όσο για την πολιτική τακτική και τις ενέργειες του Γ. Παπανδρέου αναφορικά με την αποπομπή του Ε. Παπανούτσου από τον διοικητικό μηχανισμό του ΥΠΑΙΘ επί της υπουργείας του αρκεί να υπενθυμίσουμε την ενεργητική σύμπλευση και συμμετοχή του από το 1944 στα σχέδια του αστικού πολιτικού κόσμου, του παλατιού και των Άγγλων για την πλήρη εξουδετέρωση του ΕΑΜ σε βαθμό που τελικά τον οδήγησαν στην απόλυτη ταύτιση με ιδέες και αντιλήψεις ακραία συντηρητικές, γεγονός που θα επιβεβαιωθεί με τη συμμετοχή του ένα χρόνο αργότερα, στα 1952, στα ψηφοδέλτια του Ελληνικού

---

[506] Φραγκουδάκη Α., *« Εκπ/κή Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι», ό. π.,* σελ. 142 – 155

[507] Το συγκεκριμένο κείμενο υπογράφουν μεταξύ άλλων, ο Η. Βενέζης, ο Κ. Θ. Δημαράς, ο Γ. Θεοτοκάς, η Ά. Θρύλος, ο Π. Κανελόπουλος, ο Μ. Καραγάτσης, ο Α. Καραντώνης, η Μελισσάνθη, ο Γ. Μπεράτης, ο Σ. Μυριβήλης, η Λ. Νάκου, ο Κ. Ουράνης, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, ο Θ. Πετσάλης, ο Μ. Στασινόπουλος, ο Α. Τερζάκης, ο Κ. Τσάτσος, και ο Π. Χάρης: τα ονόματα είναι δηλωτικά της συμπαράταξης πρώην και νυν φιλελεύθερων μπροστά στον νέο κοινό εχθρό. Δες σχ. Στρ. Μπουρνάζος, *«Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* τόμος Δ2, σελ. 20 δες ακόμα Β. Μόσχος*, Οι λογοτέχνες στην ταξική αναμέτρηση της δεκαετίας 1940 – 1950 »,* Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2019

Συναγερμού του στρατάρχη Παπάγου, ώστε να διασωθεί πολιτικά και να καταφέρει να εκλεγεί βουλευτής.

Ο Α.Ν.1823/1951 νομοθετείται από τυπικά φιλελεύθερη κυβέρνηση. Πρωθυπουργός είναι ο Σ. Βενιζέλος ενώ αντιπρόεδρος και υπουργός παιδείας ο Γ. Παπανδρέου. Όμως όλες οι φιλελεύθερες κυβερνήσεις της εποχής έτσι και αυτή βρίσκονται σε ουσιαστική αδυναμία και απροθυμία να υλοποιήσουν και να ασκήσουν μια εκπαιδευτική πολιτική φιλελεύθερης έμπνευσης, όπως την εξέφραζε για παράδειγμα ο Ε. Παπανούτσος. [508]

Οι επιλογές αυτές των κυβερνήσεων του «κεντρώου διαλλείματος» της περιόδου 1950 – 1952 μπορούν να εξηγηθούν αν σκεφτούμε ότι μετά τον εμφύλιο πόλεμο ο νικητής, θα εδραιώσει την κυριαρχία του βασισμένος στις πιο συντηρητικές και αντιδραστικές δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας, οικοδομώντας σχέσεις εξάρτησης με την κυρίαρχη καπιταλιστική μητρόπολη των Η.Π.Α. και προχωρώντας όλο και περισσότερο στη δημιουργία ενός ολόκληρου ανελαστικού – ανελεύθερου μηχανισμού ελέγχου και χειραγώγησης που δεν είναι άλλο από το μετεμφυλιακό κράτος της «εθνικοφροσύνης».

Στο χώρο της εκπαίδευσης, εκτός από το Δημοτικό Σχολείο, το οποίο παρέμεινε εξάχρονο και υποχρεωτικό, όπως είδαμε, χάρη στην επιμονή των κεντρώων – δημοτικιστών διανοούμενων και των οργανωμένων συνδικαλιστικών δυνάμεων των Δασκάλων την περίοδο 1946 – 1949, η δομή και το περιεχόμενο του σχολείου θα παραμείνουν σταθερά προσανατολισμένα στις παρωχημένες εκπαιδευτικές επιλογές του παρελθόντος, αφού θα επανέλθουν και θα παραμείνουν σε θέσεις κλειδιά στον εκπαιδευτικό μηχανισμό, όλοι εκείνοι που στήριξαν το καθεστώς του Μεταξά, όπως οι Εξαρχόπουλος, Γεωργούλης, Καλλιάφας, Σκουτερόπουλος, καθορίζοντας και τις επιλογές των κυβερνήσεων της εποχής αναφορικά με την εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική.

Σ’ αυτό το πλαίσιο η διδασκαλία της Δημοτικής γλώσσας θα περιοριστεί στο Δημοτικό σχολείο, κι αυτή ουσιαστικά μέχρι την Δ΄ τάξη γιατί από την Ε΄ τάξη και

---

[508] Χαραλάμπους Δ., *Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα (1950-1974)* αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1990

μετά αρχίζει η διδασκαλία της απλής καθαρεύουσας, και κάθε προσπάθεια για ανανέωση και εκσυγχρονισμό της Παιδείας της χώρας και του λαού θα αναστέλλεται.

Επιπρόσθετα οι διώξεις και οι κάθε λογής κυρώσεις για τους εκπαιδευτικούς που ανήκαν ή συμπαθούσαν την ΕΑΜική αριστερά θα παραμείνουν και θα ενταθούν με στόχο τον εξοστρακισμό των στοιχείων αυτών από την εκπαίδευση σε μόνιμη και διαρκή βάση,[509] παρά τις προσπάθειες για ειρήνευση και υιοθέτηση μέτρων επιείκειας υπέρ των νικημένων του εμφυλίου πολέμου, τα οποία θα υπονομευθούν έντονα τόσο από τον ξένο παράγοντα όσο και από τα κόμματα της συντηρητικής παράταξης αλλά και τμήματος των αστών φιλελεύθερων πολιτικών.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες που περιγράψαμε το σχολείο της «εθνικοφροσύνης» που οικοδομήθηκε ως αποτέλεσμα των κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων της περιόδου 1944 – 1949 στην Ελλάδα θα παραμείνει σταθερά προσανατολισμένο στο παρελθόν μέχρι το 1964. Ωστόσο στη χάραξη και εφαρμογή των εκπαιδευτικών πολιτικών της περιόδου 1949 – 1952 εγγράφεται η εμφανής ουσιαστική συμφωνία μεταξύ των δύο μεγάλων αντιπάλων του αστικού πολιτικού φάσματος (Λαϊκού κόμματος και Φιλελεύθερων) για τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος με βασικό κορμό το Δημοτικό Σχολείο και το χωρισμένο σε επάλληλους κύκλους Γυμνάσιο, στον πρώτο κύκλο του οποίου θα αποτρέπεται η εγγραφή όλων των αποφοίτων του Δημοτικού λόγω εξεταστικών φραγμών και μη υποχρεωτικότητας. Ο Ε. Παπανούτσος στα σχόλια του για το περιεχόμενο του Α. Ν. 1823, επισημαίνει ότι διακρινόταν: α) για την ασάφειά του στον προσδιορισμό των μορφωτικών επιδιώξεών και τα παιδευτικά αιτήματα του κάθε κύκλου. Ισχυρίστηκε ότι η ασάφεια του μορφωτικού άξονα ήταν σκόπιμη και την απέδωσε στην πρόθεση του νομοθέτη να διαφυλάξει το αναλυτικό πρόγραμμα από κάθε παρείσφρηση επαγγελματικών μαθημάτων και καινοτομιών, όπως η διδασκαλία αρχαίων ελληνικών από μετάφραση, που θα νόθευε το χαρακτήρα της θεωρητικής μόρφωσης που κατά την αντίληψη των

[509] Για το διορισμό εκπαιδευτικού στο Δημόσιο Σχολείο (και γενικότερα για το διορισμό υπαλλήλων στο Δημόσιο) αλλά και για την εγγραφή στις ανώτερες και ανώτατες σχολές (εκτός από επιτυχείς εξετάσεις) ήταν απαραίτητη και η χορήγηση πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων που χορηγούνταν από την αστυνομία κυρίως με βάση τους «φακέλους» που διατηρούσε το υπουργείο Ασφαλείας (Δημόσιας Τάξης). Δες σχετικά και στο Αλιβιζάτος Ν. *ό. π.,* σελ. 526 – 600.

εκπροσώπων του συντηρητικού εκπαιδευτικού ρεύματος έπρεπε να παρέχουν τα γυμνάσια, β) για την άνιση και άδικη κατανομή των σχολείων και τον πολύ μικρό αριθμό νέων σχολείων που θα ιδρύονταν.[510] Οι ενδοαστικού χαρακτήρα διαφορές, όπως χαρακτηριστικά τις παρουσιάζει ο Ε. Παπανούτσος αναφορικά με τη γλώσσα διδασκαλίας στο Γυμνάσιο (Δημοτική και καθαρεύουσα ή μόνο καθαρεύουσα) αλλά και ο τρόπος ένταξης της τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης με ενιαίο τρόπο εντός των βαθμίδων της μέσης εκπαίδευσης ή η καθιέρωση παράλληλου δικτύου τεχνικής επαγγελματικής εκπαίδευσης θα οδηγήσουν σε μια πλήρη υποχώρηση και συνθηκολόγηση των φιλελεύθερων διανοούμενων του παλαιού εκπαιδευτικού Δημοτικισμού με τις συντηρητικές αστικές δυνάμεις, τόσο στα ζητήματα της γλώσσας, ιδιαίτερα όμως στο ζήτημα του περιεχομένου διδασκαλίας του σχολείου. Επιπρόσθετα στο περιοδικό «Αλλαγή» (δημοσιογραφικό όργανο του κεντρώου χώρου) στηλίτευσε έμμεσα το περιεχόμενο του νόμου αμφισβητώντας την αποτελεσματικότητα της επίμονης προβολής των «πατροπαράδοτων ηθικών αξιών με τις οποίες η αντίδραση μπερδεύει [….] τα προνόμια των κρατούντων» και προβάλλοντας τη δημιουργία θέσεων εργασίας και την παροχή παιδείας «αν όχι σε όλους, τουλάχιστον στους ικανούς» ως μέσα άμυνας έναντι των «ανατροπέων», οι οποίοι «για να τραβήξουν τους νέους και τις νέες» είχαν αναθέσει σε αυτούς υπεύθυνα καθήκοντα.[511]

Η αριστερά την περίοδο αυτή, όσο κι αν οι ιδεολογικοί και πολιτικοί της αντίπαλοι επιδιώκουν να ελλείπει από το πεδίο των πολιτικών και ιδεολογικών επίδικων αντικειμένων της πολιτικής συγκυρίας λόγω διώξεων, καθόλου δεν ελλείπει από τον διάλογο για παιδαγωγικά ζητήματα και θέματα εκπαιδευτικής πολιτικής και τις εξ αυτών προκύπτουσες ιδεολογικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις, έχοντας καταγράψει την άποψή της για το σχολείο λίγα χρόνια πρωτύτερα με το σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία αλλά και με τις προγραμματικές θέσεις της Ε.Δ.Α. για την Παιδεία, όπως θα καταγραφούν στα 1951 – 1952 και θα παίξει καθοριστικό ρόλο λίγα χρόνια αργότερα.

---

[510] Δες σχετικά ΥΠΕΠΘ, Τα προβλήματα της μέσης εκπαιδεύσεως, Πρακτικά Συνεδρίου Γενικών Επιθεωρητών Μέσης Εκπαιδεύσεως, 31/3 έως 2/4 1952, σελ. 101 (αρχειακή πηγή)

[511] Δες σχετικά « Το καθήκον μας στη νεολαία», *περιοδικό «Αλλαγή», τεύχος 4, Μάιος 1951,* σελ. 153 – 157

Ας σημειωθεί ότι ως συνέπεια των κρατικών απαγορεύσεων αλλά και των κενών στις συνδικαλιστικές εκπροσωπήσεις, η ίδια η ανάσυνταξη της Αριστεράς θα σηματοδοτηθεί, όχι από καθεαυτό συνδικαλιστικούς αγώνες που οργανώνονται με πολύ μεγάλη δυσκολία, αλλά από το ζήτημα του εκδημοκρατισμού και της Παιδείας – οι αγώνες που ξεσπούν ιδίως για μείωση διδάκτρων θα δώσουν τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή ο λόγος της Αριστεράς με το φοιτητικό κίνημα[512] – και ως ένα βαθμό μαζί με άλλους παράγοντες θα το διαμορφώσουν.

Ωστόσο η παραμονή των κεντρώων πολιτικών δυνάμεων στην εξουσία την περίοδο 1950 – 1952 θα αποτρέψει την εφαρμογή του νόμου 1823, μετά την παραίτηση[513] του εμπνευστή του Γ. Παπαναδρέου από τη θέση του Υπουργού Παιδείας

[512] Λυμπεράτος Μ., *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ – Η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες»,* Στοχαστής, Αθήνα 2012, σελ. 55

[513] Την 1η Ιουλίου 1950 ο Γ. Παπανδρέου και οι υπουργοί του κόμματός του θα παραιτηθούν από την κυβέρνηση και στην ουσία θα την ρίξουν. Ο Γ. Παπανδρέου επικαλέστηκε τους κακούς χειρισμούς της κυβέρνησης στο θέμα της τιμής του σιταριού, αλλά στην ουσία προσπάθησε να αποτρέψει την ψήφιση του εκλογικού νόμου της ενισχυμένης αναλογικής που θα εξαφάνιζε σχεδόν το κόμμα του. Στην καινούρια κυβερνητική κρίση παρενέβη ο βασιλιάς Παύλος στέλνοντας σε όλους τους πολιτικούς αρχηγούς το παρακάτω μήνυμα: «Κύριοι: Δέκα τρεις κυβερνήσεις διεδέχθησαν η μία την άλλην κατά το βραχύ διάστημα της βασιλείας μου. Αι συχναί αυταί αλλαγαί οφείλονται κατά κύριον λόγον εις την βεβαιότητα των κομμάτων ότι έκαστον εξ αυτών θα είναι εις θέσιν να δώση καλυτέραν της χώρας διακυβέρνησιν από εκείνην την οποίαν προσφέρει το εκάστοτε διακατέχον την αρχήν. (…) Κυνηγούμεν το τέλειον και θυσιάζομεν το καλόν, ενώ ο Λαός ζητεί απλώς να του εξασφαλισθή χρηστή και δραστηρία διοίκησις. (επιθυμώ)..να παρουσιάσητε κυβέρνησιν αποτελουμένην από εκπροσώπους όλων ή όσον το δυνατόν περισσοτέρων κομμάτων….». Έτσι, στις 30 Ιουλίου 1950 η κυβέρνηση – έχοντας την στήριξη του Λαϊκού κόμματος και της ΕΠΕΚ – μεταβλήθηκε σε υπηρεσιακή, ψήφισε τον νόμο της ενισχυμένης αναλογικής και προκήρυξε και διενήργησε τελικά εκλογές στις 9 Σεπτεμβρίου του 1951. Δες ακόμα στο Ηλίας Νικολακόπουλος, *Κομματική και εκλογική αποτύπωση του Εμφυλίου, 1950 – 1952 στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό.π.*, τόμος Δ2 σελ. 329 – 342

και την ανάληψη του ΥΠΕΠΘ από τον Ν. Μπακόπουλο το 1951[514] γεγονός που θα επιτρέψει και την επάνοδο του Ε. Παπανούτσου στο ΥΠΕΠΘ.

Την άνοιξη του 1952 ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης του Ν. Πλαστήρα (η οποία είχε προέλθει από τις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951) Ι. Μιχαήλ θα συντάξει νομοσχέδιο για την Παιδεία, το οποίο τελικά δε θα υποβληθεί στη Βουλή λόγω των πολιτικών εξελίξεων,[515] στο οποίο προβλεπόταν η δημιουργία προγυμνασίου

[514] Ξέχωρα από την πετυχημένη προσπάθεια μιας ορισμένης μερίδας «κεντρώων» πολιτικών δυνάμεων, που απέτρεψαν, με πρωτοβουλία του υπουργού Παιδείας Ν. Μπακόπουλου την εφαρμογή του «οπισθοδρομικού» Α. Ν. 1823/1951, και πέρα από τους αθρόους διορισμούς εκπαιδευτικών, την ίδρυση μιας επιπλέον Παιδαγωγικής Ακαδημίας στη Μυτιλήνη (1950) για την εκπαίδευση εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, την ολοκλήρωση πέντε τετρατάξιων εμπορικών σχολών (1951), τη νομοθετική ρύθμιση για την «ανέγερσιν Δημοσίων Σχολών Ναυτικής Εκπαιδεύσεως (1951) και την αύξηση των αποδοχών των εκπαιδευτικών, η πιο σημαντική απόφαση υπήρξε, μετά φυσικά την αποκατάσταση – επαναφορά μέρους των απολυθέντων αριστερών εκπαιδευτικών, η σύσταση και λειτουργία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών (Α. Ν. 1825/1951). Δες σχετικά Χ. Νούτσος, *Το σχολείο της εθνικοφροσύνης, ό. π.,* σελ. 131

[515] Εκτελέσεις των Μπελογιάννη, Μπάτση, Αργυριάδη και Καλούμενου την Κυριακή 30 Μαρτίου 1952. Η υπόθεση και δίκη του Ν. Μπελογιάννη (ανώτερου στελέχους του παράνομου Κ.Κ.Ε. που στάλθηκε στην Ελλάδα από την ηγεσία του Κ. Κ. Ε. με στόχο την ανασυγκρότηση του κόμματος), ο οποίος θα πέσει στα χέρια της Ελληνικής αστυνομίας και θα δικαστεί και καταδικαστεί σε θάνατο με την κατηγορία της κατασκοπείας μαζί με τους παραπάνω συντρόφους του, θα βαρύνει πολύ στις πολιτικές εξελίξεις αναφορικά με το μέλλον της κυβέρνησης Πλαστήρα και την παραμονή της στην εξουσία. Στο πλαίσιο αυτό ενώ στις 14 Νοεμβρίου 1951 οι εφημερίδες της ΕΠΕΚ ανακοίνωσαν ως ανέκκλητο ότι τα έκτακτα στρατοδικεία θα καταργούνταν και ότι αυτόματα μετατρέπονταν όλες οι θανατικές καταδίκες σε ισόβια δεσμά, γεγονός που καθιστούσε αδύνατη την εκτέλεση της θανατικής απόφασης εις βάρος του Μπελογιάννη, που εξέδωσε την ίδια ημέρα το δικαστήριο, το οποίο εκδίκασε την υπόθεση του στελέχους του ΚΚΕ και των 93 άλλων κατηγορουμένων, την επόμενη ημέρα οι μηχανισμοί Ασφαλείας «ανακάλυπταν» κατασκοπευτικούς ασύρματους στην Καλλιθέα και τη Γλυφάδα, που έδιναν πληροφορίες εθνικής σημασίας στην ηγεσία του ΚΚΕ, ακριβώς για να ματαιώσουν την ευκαιρία που φαινόταν να δίνεται στον Μπελογιάννη.

από τις 3 πρώτες τάξεις του γυμνασίου, όπου οι μαθητές οι οποίοι είχαν βαθμό οκτώ (8) στο απολυτήριο του Δημοτικού σχολείου μπορούσαν να εισάγονται χωρίς εξετάσεις. Το νομοσχέδιο προέβλεπε επίσης την εισαγωγή στο προγυμνάσιο μαζί με τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και ορισμένων ωρών από μεταφρασμένο κείμενο. Το απολυτήριο του προγυμνασίου παρείχε στον κάτοχό του τη δυνατότητα να προσληφθεί σε δημόσια υπηρεσία σε θέσεις κατώτερου υπαλληλικού προσωπικού.

Τα γυμνάσια χωρίζονταν σε φιλολογικά και φυσικομαθηματικά με τριετή διάρκεια. Το νομοσχέδιο προέβλεπε το γυμνάσιο ν' αποτελεί αυτόνομη βαθμίδα εκπαίδευσης αποσυνδεδεμένη από την εισαγωγή μ' εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο. Σύμφωνα με το νομοσχέδιο, στην πρωτεύουσα κάθε νομού θα ιδρύονταν μεταγυμνασιακές τάξεις στις οποίες θα φοιτούσαν όσοι σκόπευαν να προχωρήσουν στο πανεπιστήμιο και θα δημιουργούνταν απολυτήριο Baccalaureat, το οποίο θα έδινε το δικαίωμα εγγραφής άνευ εξετάσεων στο Πανεπιστήμιο, εκτός από το Πολυτεχνείο. Η εφαρμογή των διατάξεων του νομοσχεδίου προβλεπόταν να αρχίσει από το 1953 – 1954 και να ολοκληρωθεί κλιμακωτά μέχρι το 1958 – 1959.[516] Ωστόσο η πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα λόγω της υπόθεσης της σύλληψης, δίκης και εκτέλεσης των κομμουνιστών Μπελογιάννη, Μπάτση, Καλούμενου και Αργυριάδη τον Μάρτιο του 1952 δε θα επιτρέψουν την ψήφιση του νομοσχεδίου που δεν έγινε νόμος, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Α. Δημαράς.[517]

Με το νομοσχέδιο του Ι. Μιχαήλ ολοκληρώνονται οι προσπάθειες των κεντρώων πολιτικών δυνάμεων να μεταρρυθμίσουν την ελληνική εκπαίδευση κατά την

Το προεξόφλησε ιταμά ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρέντης, με τη δήλωσή του ότι αν η υπόθεση χαρακτηριζόταν ως κατασκοπεία τότε θα υπαγόταν στα τακτικά δικαστήρια με διαφορετικές ποινές. Δες σχετικά στο Λυμπεράτος Μ., *«Μετά τον Εμφύλιο – Πολιτικές διαδικασίες και κοινωνική πόλωση στις απαρχές της προδικτατορικής περιόδου»,* Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015, σελ. 64 – 66 και ακόμα στο Λυμπεράτος Μ. *«Από το Ε.Α.Μ. στην Ε.Δ.Α.»* Στοχαστής, Αθήνα 2012, σελ. 432 – 468

[516] Δημαράς Α., *ό. π.,* τόμος Β΄, σελ. 222 – 224

[517]Δημαράς Α., *ό. π.,* τόμος Β΄, σελ. 222 – 224

περίοδο 1944 – 1952. Οι προσπάθειες αυτές που καταβλήθηκαν κάτω από τις ανώμαλες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της μετακατοχικής ελληνικής πραγματικότητας, απηχούν σε μεγάλο βαθμό την πραγματικότητα των κοινωνικοπολιτικών και ιδεολογικών συγκρούσεων της εποχής, όχι όμως και τις αναγκαιότητες που υπήρχαν στο επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής που θα ικανοποιούσαν τις ανάγκες της κοινωνίας και οικονομίας στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Οι συμβιβασμοί και οι υποχωρήσεις των πολιτικών δυνάμεων του κέντρου με τις συντηρητικές – αντιδραστικές πολιτικές δυνάμεις της Δεξιάς και τους νοσταλγούς της μεταξικής περιόδου στον εκπαιδευτικό χώρο,[518] μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε απόλυτα το μέγεθος της οπισθοδρόμησης που συντελείται στο χώρο της ελληνικής Παιδείας την περίοδο από το 1949 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1950 αλλά και την κατοπινή επικράτηση των πολιτικών δυνάμεων της συντηρητικής παράταξης, οι οποίες θα κυβερνήσουν αδιάλειπτα επί έντεκα συνεχή χρόνια (1952 – 1963), καθορίζοντας με τις επιλογές τους βασικές παραμέτρους της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της μεταπολεμικής Ελλάδας. Επιπρόσθετα, τρία χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου το 1952, η ιδεολογική πόλωση, το εξαιρετικά ασταθές πολιτικό σκηνικό, η τάση για διαμόρφωση εθνικιστικού πνεύματος που ενισχυόταν και από πολιτικούς του λεγόμενου Κέντρου και η ρευστότητα της κοινωνικής συνείδησης των μεσοστρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας δεν επέτρεψαν τη δημιουργία μεταρρυθμιστικής δυναμικής που θα μπορούσε να οδηγήσει σε πραγματικά ανακαινιστικές παρεμβάσεις στην εκπαίδευση.[519] Οι προσπάθειες άλλωστε της ΕΠΕΚ και του αρχηγού της Ν. Πλαστήρα να κρατήσει αποστάσεις από την αριστερά και τον

[518] Στην ιδεολογική πόλωση που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά την Κατοχή ανάμεσα στο ΚΚΕ και τη Δεξιά παγιδεύτηκαν και οι πολιτικές δυνάμεις του λεγόμενου κέντρου. Αυτές στρατεύτηκαν με την «εθνικόφρονα» συμμαχία στην οποία κυριαρχούσε η Δεξιά από το φόβο μιας κομμουνιστικής δικτατορίας που σε περίοδο ψυχρού πολέμου την ταύτιζαν με τη σοβιετική κυριαρχία στη χώρα μας. Δες Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη χούντα,* Παπαζήσης, Αθήνα 1986, τόμος Α΄ σελ. 12

[519] Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα,* Gutenberg, Αθήνα 1995, σελ. 16

νεοπαγή κομματικό της φορέα την ΕΔΑ, η οποία επικροτούσε και επένδυε στα μέτρα εξειρήνευσης και λήθης των παθών και πληγών που είχε επισσωρεύσει ο εμφύλιος πόλεμος και προσπαθούσε να εφαρμόσει η κυβέρνηση του Ν. Πλαστήρα, στις προτάσεις της για τον σχηματισμό ενός ευρύτατου δημοκρατικού μετώπου απέναντι στην επελαύνουσα και λόγω πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος δεξιά του στρατάρχη Αλ. Παπάγου εξηγούν και τις επιλογές, ως ένα βαθμό, της κυβέρνησης της ΕΠΕΚ να μην προχωρήσει σε εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που ίσως περιόριζαν την εκλογική της επιρροή σε συντηρητικά στρώματα του εκλογικού σώματος ενόψει των επικείμενων βουλευτικών εκλογών που έγιναν τον Νοέμβριο του 1952. Άλλωστε παρά τις επιθέσεις φιλίας προς την ΕΠΕΚ από την ΕΔΑ και τις προτάσεις της δεύτερης για δημιουργία μετώπου των δημοκρατικών κεντρώων και αριστερών δυνάμεων στο πρότυπο του Ε.Α.Μ., βασική πολιτική επιλογή του Ν. Πλαστήρα και τμήματος της ΕΠΕΚ αποτελούσε η οριστική εκδίωξη της Ε.Δ.Α. από το κοινοβούλιο δια της χρήσεως του εκλογικού νόμου του πλειοψηφικού το οποίο τελικά επέβαλε ο Ν. Πλαστήρας με την ψήφο των βουλευτών του κέντρου αλλά και της δεξιάς αντιπολίτευσης του Ελληνικού Συναγερμού το Σεπτέμβριο του 1952 φυσικά πάντα με την παρέμβαση και έγκριση των Αμερικανών και του πρέσβη των Η.Π.Α. στην Αθήνα J. Peurifoy που επεδίωκαν τον σχηματισμό μιας σταθερής και αδιάλλακτης αντικομμουνιστικής κυβέρνησης στην Ελλάδα.[520]

Η νέα κυβέρνηση του τέως στρατάρχη Αλ. Παπάγου με υπουργό Παιδείας τον Κ. Καλλία, που θα προκύψει από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952, θα λάβει ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία και θα εδραιώσει με απροκάλυπτο και συντονισμένο τρόπο την κυριαρχία του «κράτους της Δεξιάς» - «κράτους της εθνικοφροσύνης» αποθεώνοντας τον αντικομμουνισμό, την αστυνομοκρατία και την καταστολή κάθε είδους δικαιώματος (ατομικού, κοινωνικού, δημοκρατικού) το οποίο, σύμφωνα με την αντίληψη της, αντίβαινε στην πολιτική κυριαρχία των νικητών του εμφυλίου πολέμου. Ο νικητής των εκλογών της 16ης Νοεμβρίου 1952 Αλ. Παπάγος στηριζόμενος κυρίως στα μεσαία αστικά στρώματα – τα οποία έχοντας πλουτίσει τη δεκαετία του 1940 επιζητούσαν να διαχειριστούν οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη – σχημάτισε την πρώτη μεταπολεμικά σταθερή

[520] Λυμπεράτος Μ., *«Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ», ό.π.,* σελ. 468 – 489

μονοκομματική κυβέρνηση.[521] Και από τα παιδιά και τους νέους των στρωμάτων αυτών όμως θα υποστηριχθεί λίγα χρόνια μετά το αίτημα για καθιέρωση της Δημόσιας Δωρεάν Παιδείας, όπως θα διατυπωθεί από τα κινήματα κοινωνικής διεκδίκησης που θα αναπτυχθούν και την αριστερά ως η μοναδική διέξοδος για μεγάλο κομμάτι νέων ανθρώπων της δεκαετίας του 1950 για επαγγελματική και κοινωνική ανέλιξη μέσω της κοινωνικής κινητικότητας που μπορούσε να εξασφαλίσει η παροχή δημόσιας – δωρεάν παιδείας από το κράτος στους πολίτες του. Το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού, αν και αποτελούσε μετεξέλιξη της αντιβενιζελικής παράταξης κατόρθωσε να συγκεντρώσει σημαντικό τμήμα της λαϊκής βάσης που εκφραζόταν παραδοσιακά από τη βενιζελική παράταξη και να επιτύχει την προσχώρηση αρκετών πολιτικών στελεχών με προέλευση από το κόμμα Φιλελευθέρων, χωρίς να καταφέρει όμως ν' αποκτήσει τα χαρακτηριστικά κόμματος της κεντροδεξιάς,[522] το οποίο άλλωστε ποτέ δεν επιδίωξε ο ίδιος ο Αλ. Παπάγος και η ηγετική ομάδα του κόμματός του. Η συνεχής διεύρυνση του Δημόσιου τομέα και ο σημαντικός ρόλος του κράτους στον οικονομικό τομέα σταθεροποίησε και διεύρυνε τα κοινωνικά στρώματα που τον υποστήριζαν, διαμορφώνοντας μια εκτεταμένη τάξη – στήριγμα, στην οποία βασίστηκε η κυριαρχία της Δεξιάς μέχρι της αρχές της δεκαετίας του 1960.[523]

Η διακυβέρνηση της χώρας από τον Ελληνικό Συναγερμό δεν έχει να επιδείξει καμία ανανέωση στα πεδία της εκπαιδευτικής πολιτικής και της παιδαγωγικής. Πρώτιστος στόχος τέθηκε η διασφάλιση του εθνικού χαρακτήρα της Παιδείας στη βάση του ακαθόριστου και ασαφούς όρου του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, ώστε να θεμελιωθεί εξ αρχής η ιδεολογία του άρχοντος κοινωνικού συστήματος που είχε δεχτεί έντονες αμφισβητήσεις την προηγούμενη δεκαετία. Η πολιτική ηγεσία του ΥΠΕΠΘ με προεξάρχοντα τον Κ. Γεωργούλη, ο οποίος αναλαμβάνει καθήκοντα Γενικού Γραμματέα του ΥΠΕΠΘ για να παραμείνει στη θέση αυτή επί σειρά ετών, εστιάζει την προσοχή της σε ό, τι αποκαλείτο «λειτουργική αρτίωση» της εκπαίδευσης, δηλαδή στην αριθμητική ενίσχυση του διδακτικού προσωπικού, στο κτηριακό και τον

---

[521] Νικολακόπουλος Η., *Η Καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946 – 1967,* Πατάκης, Αθήνα 2001, σελ. 159

[522] Λιναρδάτος Σπ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα,* Παπαζήσης, Αθήνα 1977, τόμος Γ΄ σελ. 47

[523] Νικολακόπουλος Η., *«Ελεγχόμενη δημοκρατία», στο Ιστορία Νέου Ελληνισμού,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σελ. 18 – 19

εξοπλισμό των σχολείων με εποπτικά όργανα και μέσα διδασκαλίας,[524] με πολύ μικρή επιτυχία και πενιχρά αποτελέσματα, όπως θα δούμε παρακάτω.

Όπως είδαμε η εκπαίδευση αποτελούσε σημαντικό βραχίονα του μετεμφυλιακού κράτους στο επίπεδο του ιδεολογικού ελέγχου. Στη βάση αυτή το ισχύον νομικό και πολιτικό πλαίσιο (νόμος 1811 του 1951 - δημοσιοϋπαλληλικός κώδικας - Σύνταγμα του 1952) θα αποτελέσει τροχοπέδη ακόμα και για τη χρήση του δικαιώματος της απεργίας από τους δημοσίους υπαλλήλους της εποχής (και ιδιαίτερα τους εκπαιδευτικούς, όπως θα δούμε στη συνέχεια), δημιουργώντας ένα κλίμα αφόρητης τρομοκρατίας συνεχίζοντας τον αμίλεικτο ιδεολογικό και πολιτικό έλεγχο σε βάρος των εκπαιδευτικών – μαθητών – φοιτητών που εγκαινιάστηκε από και εξαιτίας του εμφυλίου πολέμου, με στόχο τώρα να διατηρηθεί αλώβητο, ακόμα και απέναντι σε κάθε είδους έστω και καλόπιστη κριτική, το μετεμφυλιακό εκπαιδευτικό οικοδόμημα που ήταν ταγμένο στην αναπαραγωγή του άρχοντος κοινωνικό – πολιτικού και οικονομικού συστήματος της χώρας.

Οι διώξεις λοιπόν και οι κάθε είδους πιέσεις καθώς και ο αφόρητος έλεγχος σε βάρος των εκπαιδευτικών θα ενταθούν σε τέτοιο βαθμό ώστε, το 1953 – 1956 απολύθηκαν άλλοι 1.300 εκπαιδευτικοί, χωρίς δικαίωμα απολογίας ή προσφυγής στο Συμβούλιο Επικρατείας.[525]

Άλλοι 500 εκπαιδευτικοί με απόρρητο έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας μπήκαν το 1955 υπό παρακολούθηση από την Αστυνομία και τους Επιθεωρητές για κάθε σχολική ή εξωσχολική δραστηριότητά τους. Με το έγγραφο αυτό το Υπουργείο Παιδείας διέταζε τους Επιθεωρητές να παρακολουθούν και να καταδίδουν τους συναδέλφους τους στην Αστυνομία.[526]

---

[524] Πυρπυρής Π., *ό. π.*, σελ. 122

[525] Κατσαντώνης Γιάννης, *«Οι δάσκαλοι στους αγώνες για Ψωμί, Παιδεία, Ελευθερία»,* εκδ. Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1981, σελ. 137 και Ιμβριώτη Ρόζα, «Η αναγέννηση της παιδείας επιτακτική εθνική ανάγκη», στο: *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (συζητήσεις-κρίσεις-απόψεις 1956-1965),* εκδ. Προοδευτική παιδεία, Αθήνα,1966, σελ. 81-82

[526] Το έγγραφο και τα πλήρη στοιχεία των εκπαιδευτικών που παρακολουθούνταν υπάρχουν στο: Τουλούπης Φάνης, *«Εκπαίδευση και πολιτική εγκλεισμών»,* Αθήνα, 1997, σελ. 169-184.

Η έκταση των εκκαθαρίσεων των προοδευτικών εκπαιδευτικών, σ' όλες τις βαθμίδες, που περιλαμβάνουν ακόμα και κεντρώους, δίνει στην εκπαίδευση ένα ιδαίτερα ασφυκτικό, συντηρητικό και άμεσα ελεγχόμενο πλαίσιο που αναγκάζει σε διαμαρτυρία ακόμα και τον Αλ. Δελμούζο, ο οποίος σε άρθρο του στιγματίζει την πολιτική αυτή.[527]

Είναι χαρακτηριστικά όσα θα πει, επιβεβαιώνοντας την οικτρή κατάσταση που επικρατούσε στο χώρο της Δημόσιας Εκπ/σης και των εκπαιδευτικών, η Ρόζα Ιμβριώτη στην Α΄ Πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α. το 1956: «….ο δάσκαλος παλεύει αυτή τη στιγμή να ΠΕΡΙΣΩΣΕΙ ΤΗΝ ΙΔΙΑ ΤΟΥ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΣΑΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΑΝ ΠΟΛΙΤΗΣ. Βρίσκεται κάτω από αστυνομικά μέτρα, που του περιορίζουν τη δράση. 3.500 δημοκρατικοί εκπαιδευτικοί απολύθηκαν στα 1946 – 47 και οι 2.000 απ' αυτούς μένουν ακόμα έξω υπηρεσίας. 500 εκπαιδευτικοί ύστερα από εμπιστευτική διαταγή του υπουργείου Παιδείας, βρίσκονται υπό ειδική παρακολούθηση του υπουργείου Ασφαλείας. Ειδικά Συμβούλια απολύουν εκπαιδευτικούς για τα δημοκρατικά τους φρονήματα χωρίς καμιά απολογία. 1.300 περίπου απολύθηκαν από το 1953 – 1956 κι ούτε έχουν το δικαίωμα προσφυγής στο Συμβούλιο Επικρατείας. Είναι ακόμα τόσο γλίσχρα τα μέσα για την ύπαρξή του (του δάσκαλου), που όσο ελαττώνονται, τόσο κι οι σωματικές του δυνάμεις κι η κοινωνική του επιρροή χάνονται. Έτσι ερημώνονται τα διδασκαλεία και οι σπουδαστές ή κι οι δάσκαλοι τρέπονται σε άλλα επαγγέλματα για να κερδίσουν το ψωμί το δικό τους και της οικογένειας τους…..».[528]

Η οικτρή οικονομική κατάσταση της χώρας και η παντελής έλλειψη κοινωνικών δικαιωμάτων με κορυφαίο τη στέρηση του εκπαιδευτικού δικαιώματος δεν

Επίσης άλλα στοιχεία για τις διώξεις των εκπαιδευτικών και πως αυτές μεθοδεύονταν δες σχετικά στο Φ. Κ. Βώρος, *ό. π.,* σελ. 10 – 20

[527] *Εφημερίδα ΒΗΜΑ, 4 – 8 – 1953* και Λάζος Χ., *Ελληνικό φοιτητικό Κίνημα 1821 – 1973,* Γνώση, Αθήνα, 1987, σελ. 317

[528] Εισήγηση της Ρ. Ιμβριώτη, εκ μέρους των εκπαιδευτικών στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της Ε. Δ. Α. το 1956. Όπως δημοσιεύτηκε στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις , Κρίσεις, Απόψεις, ό. π.,*σελ. 79 – 86.

θα αργήσουν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του πρώτου μετεμφυλιακού νεανικού κινήματος στην Ελλάδα, [529] ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση και την συγκρότηση της Ε.Δ.Α. το 1951 ως εκφραστή και συνεχιστή των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που εξέφραζε το Ε.Α.Μ. και το παράνομο και εξοβελισμένο πλήρως από την πολιτική ζωή του τόπου Κ. Κ. Ε.

Στα 1952 τα 3/5 της χώρας δεν διέθεταν καθόλου εκπαιδευτική υποδομή ώστε να καλύψουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μαθητών ακόμα και σε στοιχειώδη εκπαίδευση, αφού σύμφωνα με τις δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας το 1951 Γ. Αθανασιάδη – Νόβα 2.550 σχολεία χρειάζονταν άμεσες επισκευές, ενώ 3.000 κοινότητες στη χώρα δεν είχαν καν σχολείο.[530] Το ίδιο το κράτος αναγνώριζε και υιοθετούσε ως πολιτική επιλογή για τους πολίτες του ότι χωρίς ίδιες δαπάνες ήταν αδιανόητες οι σπουδές. Με μια μέση αναλογία ενός καθηγητή για 90 μαθητές και με μισθό που εξασφάλιζε στους εκπαιδευτικούς μόνο την απαιτούμενη τροφή για τη συντήρησή τους, τα σχολεία λειτουργούσαν με επιστρατευμένους συνταξιούχους ή με προσληφθέντες από τους συλλόγους γονέων καθηγητές οι οποίοι μισθοδοτούνταν από αυτούς. Μάλιστα, έναντι τόσο εκτεταμένων αναγκών, ο «από μηχανής θεός» της αμερικανικής βοήθειας (του σχεδίου Μάρσαλ) είχε αποφέρει μόνο τη δημιουργία 956 νέων σχολικών αιθουσών ενώ περίπου 3.800 είχαν στοιχειωδώς επισκευαστεί, παρότι αυτό είχε αρκούντως διαφημιστεί.[531]

Σύμφωνα με τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Αλ. Παπάγου πρώτο και κύριο μέλημα της στο πεδίο της εκπαιδευτικής πολιτικής θα ήταν το άνοιγμα των κλειστών σχολείων και η ομαλή λειτουργία των υπολοίπων. Σε δεύτερο στάδιο θα αντιμετώπιζε το εκπαιδευτικό πρόβλημα στη βάση του.[532] Παρόλο που ο Ελληνικός Συναγερμός επικεντρώθηκε στο πρώτο στάδιο, τα αποτελέσματα δεν ήταν αντίστοιχα

---

[529] Λυμπεράτος Μ. , *Μετά τον εμφύλιο, ό. π.*,σελ. 100

[530] «Η Παιδεία», άρθρο δημοσιευμένο στο *περιοδικό ΑΝΤΑΙΟΣ, τ. 5 – 6. Ιούλιος 1950,* σελ. 4 – 5

[531] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 100

[532] Προγραμματικές δηλώσεις κυβέρνησης Ελληνικού Συναγερμού για την εκπαίδευση. Δες Βουλή των Ελλήνων: Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, Συνεδριάσεις Α΄- ΛΕ, 12 – 12 – 1952 έως 27 – 3 – 1953, Εν Αθήναις 1953, σελ. 12

της αυξανόμενης κοινωνικής ζήτησης για Μέση Εκπαίδευση. Με αποτέλεσμα στα τέλη του 1954 ο Υπουργός Παιδείας Αχ. Γεροκωστόπουλος, που αντικατέστησε τον Κ. Καλλία, παραδέχθηκε ότι η αύξηση των οργανικών θέσεων των καθηγητών/καθηγητριών, που πραγματοποιήθηκε με το νόμο 2663/1953, δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες των 195.000 μαθητών της Μέσης Εκπαίδευσης και ότι το διδακτηριακό πρόβλημα παρέμενε μεγάλο, παρόλο που στο μεταξύ είχαν επισκευαστεί ή επιδιορθωθεί συνολικά 1.802 σχολικές αίθουσες της Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαίδευσης.[533] Ο Ελληνικός Συναγερμός, χαρακτηρίζοντας καταστροφική ψύχωση τις μεταρρυθμιστικές απόπειρες των προηγούμενων ετών, απέφυγε συστηματικά τον αναπροσαντολισμό του περιεχομένου της εκπαίδευσης. Είναι χαρακτηριστικό των προθέσεων αυτών της κυβέρνησης Αλ. Παπάγου η δήλωση του Αχ. Γεροκώστοπουλου ως Υπουργού Παιδείας στην Κ΄ Γενική συνέλευση της Ο.Λ.Μ.Ε. (15 – 10 Ιουλίου 1954), όπου ο τότε Υπουργός Παιδείας συνόψισε εναργέστατα τους σκοπούς και το ρόλο του σχολείου σύμφωνα με τις αντιλήψεις της κυβέρνησής του: «…Ουδεμία εκτίμησιν τρέφω εις ό,τι αποκαλείται μεταρρύθμισις…..Ατυχώς εις τα θεμελιωδέστερα θέματα του τόπου μας πολυπραγμονούμεν και περί άλλα τυρβάζομεν, ενώ ενός εστίν χρεία. Και το ένα αυτό είναι η εθνική και χριστιανική διαπαιδαγώγησις των παιδιών της Ελλάδας…….Η κυβέρνησης σας ζητεί συνεχή επαγρύπνισιν κατά των υπονομευτών του έθνους……».[534] Σε συνέχεια των δηλώσεων αυτών ο Γενικός Γραμματέας του ΥΠΕΠΘ Κ. Γεωργούλης θα δηλώσει ότι: « το γνησίως Ελληνικό Εκπαιδευτικό ήθος και η ελληνοπρεπής μόρφωση», που παρείχε η μέση Εκπαίδευση αναπλήρωνε την ανεπάρκεια σε τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση. Εξάλλου χωρίς το ήθος αυτό κάθε μεταβολή του τεχνικού ή εξωτερικού μηχανισμού της εκπαίδευσης, όπως ονόμαζε τις αλλαγές στη δομή και στο περιεχόμενό της, ήταν κατά την αντίληψή του καταδικασμένη σε αποτυχία.[535] Στο πλαίσιο αυτό στην εφαρμογή – επιβολή του

[533] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε.,* Δηλώσεις του Υπουργού Παιδείας κ. Γεροκωστόπουλου, τεύχος 63, Νοέμβριος 1954, σελ. 5

[534] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε.,* τεύχος 72 – 73, Μάιος 1955 σελ. 17 – 18

[535] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε.,* Λόγος Κ. Γεωργούλη στη Θ΄ Γ. Σ. της ΟΛΜΕ (1953), τεύχος 36 – 43, Ιούλιος – Οκτώβριος 1953, σελ. 31 – 32

συγκεκριμένου ήθους αποσκοπούσε μάλλον και η νέα εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών, με καταστροφικά αποτελέσματα για τους υπηρετούντες εκπαιδευτικούς, η οποία πραγματοποιήθηκε με την ανασύνθεση των συμβουλίων νομιμοφροσύνης και την εφαρμογή του οικονομικού προγράμματος σταθερότητας του Σπ. Μαρκεζίνη, υπουργού Συντονισμού στην κυβέρνηση Αλ. Παπάγου, για μείωση του προσωπικού των Δημοσίων Υπηρεσιών με τον ν. 2500/1953.

Μοναδικό σημείο συζήτησης παρέμεινε η εφαρμογή ή όχι της προβλεπόμενης από τον Αναγκαστικό Νόμο 1823/1951 διαίρεσης της Μέσης Εκπαίδευσης σε δύο κύκλους, η οποία όπως είδαμε είχε ανασταλεί από τον υπουργό Παιδείας Μπακόπουλο των κεντρώων κυβερνήσεων της περιόδου 1950 – 1952.

Στις 21 Μαρτίου 1953 το Κεντρικό Γνωμοδοτικό Διοικητικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης (Κ.Γ.Δ.Σ.Ε.) πρότεινε τη διαίρεση της Μέσης Εκπαίδευσης σε έναν τριτάξιο κατώτερο και έναν τετρατάξιο ανώτερο κύκλο, θέτοντας ως προϋπόθεση της 7ετούς διάρκειας της Μέσης Εκπαίδευσης τη διατήρηση της εξαετούς Στοιχειώδους Εκπαίδευσης και την υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών/μαθητριών σε αυτήν. Οι εκπρόσωποι του αστικού φιλελεύθερου ρεύματος, με προεξάρχοντα τον Ε. Παπανούτσο, υποστήριξαν τη διαίρεση της Μέσης Εκπαίδευσης σε δύο τριετείς κύκλους. Όμως, η άποψή τους δεν έγινε δεκτή και ασκήθηκε σε βάρος τους έντονη πίεση χαρακτηριζόμενοι ως άνθρωποι του σκότους και της καταστροφής «οίτινες ενισχύουν και προωθούν τους ομοϊδεάτας τους κομμουνιστάς καθηγητάς», και τελικά εκδιώχθηκαν από το Κ.Δ.Γ.Σ.Ε. ως υπεράριθμοι. Η άποψη που κατατέθηκε υπέρ ενός κατώτερου τετραετούς και ενός ανώτερου τριετούς κύκλου στη Μέση Εκπαίδευση δεν έτυχε ιδιαίτερης αποδοχής και τελικά δεν εγκρίθηκε. [536] Όμως ούτε αυτή η διαίρεση εφαρμόστηκε (δηλ. 3 + 4 σχολικά έτη για τη μέση εκπαίδευση), παρόλο που όταν είχε ψηφιστεί είχε την έγκριση του Κ. Γεωργούλη και παρά το γεγονός ότι ήταν σταθερή επιδίωξη του συντηρητικού εκπαιδευτικού ρεύματος το οποίο εξέφραζε ο Κ. Γεωργούλης. Ο λόγος που προβλήθηκε για τη ματαίωση της διαίρεσης αυτής ήταν η σοβαρή ανωμαλία και η πλήρης αποδιοργάνωση που θα συνεπαγόταν η εφαρμογή της και η επαναλαμβανόμενη και διαρκώς αναβαλλόμενη κυβερνητική υπόσχεση περί διασφάλισης των όρων για εύρυθμη λειτουργία της εκπαίδευσης αναφορικά με το τεράστιο πρόβλημα έλλειψης διδακτηρίων αλλά και της ικανοποίησης των

[536] Καλλίας Κ., *Το Εκπαιδευτικό πρόβλημα, Αθήναι 1957,* αναδημοσίευση στο *ΔΕΛΤΙΟΝ της Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 117 – 118, Ιανουάριος 1958,* σελ. 7

μισθολογικών αιτημάτων για υλική αποκατάσταση των εκπαιδευτικών. Αιτία φυσικά για την μη διασφάλιση και ικανοποίηση των παραπάνω όρων και αιτημάτων ήταν η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και ο χαμηλός προϋπολογισμός για την παιδεία που δεν επέτρεπε την αύξηση του εκπαιδευτικού προσωπικού, αλλά και την θεραπεία των τεράστιων ελλείψεων και αναγκών για υλικοτεχνική υποδομή των σχολείων.[537]

Η νεόκοπη κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. θα οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές το 1956 και θα εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική αυτοδυναμία χάρη στον εκλογικό νόμο,[538] σε βάρος του συνασπισμού κομμάτων της αντιπολίτευσης που με τον τίτλο «Δημοκρατική Ένωση» και με τη συμμετοχή της Ε. Δ. Α. θα αμφισβητήσει με σοβαρότητα την παραμονή της συντηρητικής παράταξης στην εξουσία.

Η νομιμοποίηση της Ε. Δ. Α. μέσα από τη συμμετοχή της στη Δημοκρατική Ένωση καθώς και η άνοδος και ένταση των αγώνων για το Κυπριακό, στο οποίο η Ε. Δ. Α. με τις δυνάμεις της έπαιζε καθοριστικό ρόλο, αλλά και οι κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται στη χώρα θα αναδιατάξουν ριζικά το πολιτικό σκηνικό φέρνοντας και μια «άνευ προηγουμένου» άνοιξη στους κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες της εποχής αναδεικνύοντας τη δύναμη του λαϊκού παράγοντα στη βάση της διεκδίκησης σοβαρότατων κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων της περιόδου αυτής.

Από τις βασικές επιλογές της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε. του Κ. Καραμανλή ήταν η οικονομική «εξυγίανσης» της χώρας που απέβλεπε στην ανάπτυξη της οικονομίας, μέσα από την ανάπτυξη της βιομηχανίας, των υποδομών και του εξηλεκτρισμού, με άξονες τη νομισματική σταθερότητα και τη σφιχτή δημοσιονομική πολιτική.

Με δεδομένη την κατάσταση της Ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας ήταν ευνόητο η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. να παραμείνει προσανατολισμένη στη σφαίρα της άγνοιας ή παράβλεψης των κοινωνικών αναγκών και των λαϊκών αιτημάτων. Άλλωστε από την περίοδο αυτή θα εγκαινιαστεί και η τόσο αρνητική για τη χώρα πολιτική της μετανάστευσης του πλεονάζοντος και ενδεούς εργατικού δυναμικού της στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Δυτική Γερμανία, Βέλγιο, Σουηδία), της Αμερικής (Η. Π. Α., Καναδάς) και της Αυστραλίας.

---

[537] Πεσμαζόγλου Στ., *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948 – 1985. Το ασύμπτωτο μιας σχέσης,* Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σελ. 12

[538] Δες σχετικά σελ. 52 – 54 της παρούσας διατριβής.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η οικονομική πολιτική της Ε. Ρ. Ε. θα ξεσηκώσει τέτοιες αντιδράσεις που θα οδηγήσει στην πραγματοποίηση της πρώτης σοβαρής απεργιακής κινητοποίησης των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης τον Ιούνιο του 1957 με οικονομικά και θεσμικά αιτήματα, αναδεικνύοντας παράλληλα και τις σοβαρές ελλείψεις και ανεπάρκειες που υπήρχαν στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης, εξαιτίας των οποίων θα μπορούσαμε με ευκολία να πούμε ότι η εκπαίδευση οδηγούνταν με μαθηματική ακρίβεια στην κατάρρευση. Άλλωστε μετά τον εμφύλιο πόλεμο, όπως είδαμε, το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού, που ανέλαβε την εξουσία στα 1952 αδράνησε όσον αφορά τα εκπαιδευτικά θέματα. Προσπαθώντας να διατηρήσει αλώβητο τον ιδεολογικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης έστρεψε την προσοχή του στη λύση κάποιων καθαρά λειτουργικών ζητημάτων, χωρίς επιτυχία, και δεν προχώρησε σε θέματα ουσίας. Ούτε όμως και τα υπόλοιπα αστικά κόμματα είχαν ως πρωταρχικό τους στόχο την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις εκλογές του 1956 η εκπαιδευτική πολιτική δεν απασχολεί ουσιαστικά τα αστικά πολιτικά κόμματα και ούτε αποτελεί σημείο βασικής πολιτικής αντιπαράθεσης, με εξαίρεση την Ε.Δ.Α. που διαθέτει επεξεργασμένη και δημόσια, από το 1952, πρόταση για την εκπαιδευτική πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα, παρόλο που, όπως είδαμε, παρατηρείται μια σειρά αλλαγών στον οικονομικό τομέα με την εισροή ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων ήδη από το 1953 καθώς και αύξηση της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής, οι ντόπιες οικονομικές δραστηριότητες λειτουργούν ως επί το πλείστον παρασιτικά με αποτέλεσμα να μην εκδηλώνονται έντονες απαιτήσεις για ανακαινιστικές παρεμβάσεις στην εκπαίδευση.

Η εκπαιδευτική πολιτική γίνεται το επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλων, συμπεριλαμβανομένων των αστικών πολιτικών κομμάτων, μόνο όταν η κυβέρνηση της ΕΡΕ ανακοίνωσε τον Ιούλιο του 1956 ότι μελετάει την αύξηση των εκπαιδευτικών τελών. Με αφορμή το αντιλαϊκό αυτό μέτρο όλα τα αντιπολιτευτικά κόμματα, διάφορες οργανώσεις και σωματεία καθώς και οι οργανώσεις της νεολαίας συσπειρώνονται, διαμαρτύρονται έντονα και επεκτείνουν τη συζήτηση για την παιδεία

και σε άλλα θέματα, όπως είναι η αύξηση των εκπαιδευτικών δαπανών, το γλωσσικό θέμα, η τεχνικοεπαγγελματική παιδεία. [539]

Η κοινωνική πίεση, η συνεχώς αυξανόμενη ανεργία, η μελλοντική ένταξη της Ελλάδας στην Κοινή Αγορά, η σύγκριση με την Ευρώπη, καθώς και οι απεργιακές διεκδικήσεις των εκπαιδευτικών είναι κάποιοι από τους λόγους που οδηγούν την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. στην απόφαση να δηλώσει ότι σκοπεύει να προβεί σε μια σειρά από μεταρρυθμιστικά εκπαιδευτικά μέτρα. Στο πλαίσιο αυτό στις 14 Ιουνίου 1957 συστήνει την Επιτροπή Παιδείας με ρόλο γνωμοδοτικό. Να μελετήσει δηλαδή την υπάρχουσα κατάσταση και να προβεί σε προτάσεις.

Η τραγική κατάσταση που επικρατούσε στην εκπαιδευτική πραγματικότητα της χώρας θα τεθεί ακόμα και στο βασιλικό λόγο του Παύλου για τα 10 χρόνια από την ίδρυση του βασιλικού Εθνικού Ιδρύματος το 1957, επιρρίπτοντας όμως με εξοργιστική αυθάδεια και κυνισμό όλες τις ευθύνες για την κατάντια της Παιδείας στο λαό:
« Μεμψιμοιρούμεν όλοι εκ συστήματος δια την εγκατάλειψιν της ελληνικής παιδείας, αλλά αρκούμεθα να μεμφώμεθα τας εκάστοτε κυβερνήσεις. Ο πραγματικός υπεύθυνος είναι η κοινή γνώμη, ο λαός. Ευθύς ως ο λαός ενδιαφερθεί πραγματικώς, θα γίνει η Παιδεία ως διά μαγείας αντικείμενον ιδιαιτέρας προσοχής και στοργής πάσης κυβερνήσεως».[540]

Την ίδια περίοδο στο πλαίσιο της ανάπτυξης έντονου ιδεολογικού και επιστημολογικού προβληματισμού για το ρόλο του σχολείου θεωρήθηκε ότι το σχολείο είχε τη δυνατότητα να συμβάλει στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας, μία θέση η οποία φαίνεται να κυριαρχεί σε όλους τους χώρους, από την

---

[539] Χαραλάμπους Δ., *Εκπαιδευτική Πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μεταπολεμική Ελλάδα 1950 – 1974,* αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή – Τμήμα Φ.Π.Ψ., Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 132 -138

[540] Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία της Εκπαίδευσης στην Ελλάδα,* εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1985, σελ. 85 και Δημαράς Αλ., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.,* τεκμήριο 177, τόμος Β΄, σελ. 228

Ε.Δ.Α. και τους εκπροσώπους της μέχρι τα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας,[541] και την εγχώρια αρθρογραφία.

Στα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας που δημοσιοποιούνται τον Ιανουάριο του 1958 καταγράφεται: «…εκ της καλής και αποδοτικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας εξαρτάται όχι μόνον η προαγωγή του πνευματικού πολιτισμού αλλά και η οικονομική ανόρθωσις της χώρας….[..]….Άνευ καλής εκπαιδεύσεως δεν είναι δυνατόν ούτε το εθνικόν μας εισόδημα να αυξηθεί ούτε να εξασφαλισθεί η κοινωνική μας ευημερία και ευστάθεια».[542]

Στο ίδιο πλαίσιο είναι χαρακτηριστικά όσα θα καταθέσει ο Ηλίας Ηλιού σε σειρά άρθρων του στην Αυγή την περίοδο αυτή απηχώντας τις απόψεις μεγάλου τμήματος της κοινωνίας και της αριστεράς για το θέμα της σύζευξης μεταξύ δωρεάν παροχής παιδείας και οικονομικής ανάπτυξης σε μια αναπτυσσόμενη κοινωνία και οικονομία όπως η ελληνική. Σύμφωνα με τον Η. Ηλιού χρειάζεται η Παιδεία να εμπνέει πίστη στην επιστημονική γνώση και στην εργασία του ανθρώπου με στόχο να καλυτερεύει σταθερά τη ζωή του, αλλά και ν' αυξάνει το ατομικό και το κοινωνικό εισόδημα συμβάλλοντας σε μια ανάπτυξη της οικονομίας που μπορεί να πάρη θυελλώδεις ρυθμούς, και αυτό μόνο κάτω από προοδευτική ηγεσία που επιμελείται της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας μπορεί να συμβεί, ενώ η υποτροφία δεν σημαίνει ούτε φιλανθρωπία ούτε ρουσφέτι, αλλά την πλέον παραγωγική επένδυση και την πλέον αποφασιστική συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και στην αξιοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα σαν του πολυτιμότερου κεφαλαίου.[543] Παράλληλα στα χρόνια 1957 – 1959 αναπτύσονται ευρύτατα αντίστοιχες απόψεις στο πεδίο του εκπαιδευτικού – κοινωνικού διαλόγου για την χρήση της παιδείας ως μέσου που θα βοηθήσει την χώρα

---

[541] Για τη σύσταση και τα πορίσματα της επιτροπής αυτής γίνεται εκτενής αναφορά παρακάτω εντός της παρούσας διατριβής (σελ. 260 – 265).

[542] *Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας, 24 Ιουνίου 1957 – 10 Ιανουαρίου 1958,* Αθήνα Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1958 σελ. 20 και στο Καζαμίας Α., « Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις 1957-1977. Μύθοι και Πραγματικότητες», στο *Πρακτικά Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου: «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα»,* Ρέθυμνο 1986, σελ.11

[543]Ηλιού Η., «Οι νέοι της Ελλάδος», *εφημ. Αυγή, 28, 29, 30 – 6 – 1957*

στην προσπάθειά της για οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη του πολιτισμού. Στο πλαίσιο αυτό η Ρ. Ιμβριώτη θα αρθρογραφήσει στις 25 Ιανουαρίου του 1958 στην εφημερίδα ΑΥΓΗ υποστηρίζοντας ότι οι προτάσεις της Επιτροπής Παιδείας δεν κομίζουν «Γλαύκα εις Αθήνας» εφόσον δεν προβλέπουν μέσω της ανάπτυξης της μέσης Παιδείας την προετοιμασία κατώτερων, μεσαίων και ανώτερων στελεχών για μια προγραμματισμένη ανάπτυξη της χώρας.[544] Η συζήτηση θα συνεχιστεί με τον Γ. Κοσπεντάρη να καταθέτει στα 1959: «Η επιστήμη και η τεχνική υπόσχονται απεριόριστη ανάπτυξη του πολιτισμού και χωρίς όριο άνοδο της υλικής ευημερίας των λαών. Για να πραγματοποιηθεί αυτό αναγκαία η τήρηση κάποιων προϋποθέσεων: εθνική, κοινωνική, πολιτική χειραφέτηση των λαών, ειρηνική συνύπαρξη των δύο αντίθετων κοινωνικών συστημάτων. Το μέσο είναι η παιδεία που θα βοηθήσει τη χώρα στην προσπάθειά της για οικονομική πρόοδο και ανάπτυξη του πολιτισμού. Οι ανάγκες της κοινωνίας είναι αυτές που καθορίζουν την οργάνωση της παιδείας και τα είδη των σχολείων».[545] Στις 11 Μαρτίου 1957 η εφημερίδα Έθνος ξεκινά μια μεγάλη έρευνα

[544] Συγκεκριμένα η Ρ. Ιμβριώτη στο άρθρο της καταθέτει: « …Η Μέση Παιδεία συγκεντρώνει την προσοχή όλων των λαών αυτή τη στιγμή, γιατί αυτή θα ετοιμάσει τα κατώτερα, μεσαία και ανώτερα στελέχη για μια προγραμματισμένη ανάπτυξη της χώρας. Κι όμως αβδηρική υψώνεται η φωνή της επιτροπής: « Τα σχολεία του δεύτερου κύκλου (τα καθαυτό Γυμνάσια) γενικής μορφώσεως πρέπει να είναι υψηλού επιπέδου και ολίγα τον αριθμόν». Προτείνουν να μείνουν σχεδόν τα μισά (230) ουσιαστικά, κι αυτά θα μορφώνουν τους «κοινωνικούς ηγέτας». Καθαρά πνεύμα αντιδημοκρατικό. Δεν έχουν δικαίωμα όλοι να χαρούν τα υλικά και πνευματικά αγαθά, που μπορεί σήμερα η επιστημονική και τεχνική εξέλιξη να θέσει στη διάθεση του λαού. Δεν δικαιούνται όλοι να υψωθούν σε σε δημιουργικά παραγωγικά μέλη της κοινωνίας. Αντίθετα στην Ελλάδα, την κοιτίδα του πολιτισμού, δεν χρειάζονται πνευματικές εφεδρικές δυνάμεις, φοβούνται τάχα το πνευματικό προλεταριάτο, λες και μετριούνται οι πνευματικές ανάγκες της χώρας κι οι επιστημονικές τεχνικές με τη σημερινή υπανάπτυχτη κατάστασή μας……» Ρ. Ιμβριώτη «Γλαύκα εις Αθήνας», άρθρο, *εφημερίδα ΑΥΓΗ, 25 Ιανουαρίου 1958,* δες σχετικά και στο *Εκπ/κή Μεταρρύθμιση, Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις, ό.π.,* σελ. 143 – 146

[545]Κοσπεντάρης Γ., « Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση που δεν έγινε», *Η Νέα Οικονομία, τ. 13ος, έτος ΙΓ',* Αθήνα 1959, σελ.708

που θα δημοσιευθεί σε συνέχειες έως τις 29 Μαρτίου 1957 με το χαρακτηριστικό τίτλο, Η παιδεία: ο μέγας ασθενής της Έλλάδος. Αναφέρεται στην αρχή της έρευνας: « Αν και αναμφισβήτητα συντελέστηκαν μεγάλες πρόοδοι στη ζωή της χώρας είναι γεγονός, εξ ίσου εκτός αμφισβητήσεως, ότι αι πρόοδοι θα ήσαν μεγαλύτεροι αν η Ελλάς διέθετε και το αναγκαίον εκπαιδευμένον προσωπικόν διά να ανταποκριθή εις την έκτασιν της νέας της προσπαθείας…. Είναι γεγονός εκτός αμφισβητήσεως, ότι ο Κομμουνισμός δεν θα υπήρχε εις την Ελλάδα αν το Σχολείον είχε διαφωτίσει επαρκώς την νεολαίαν περί της ουσίας του Κομμουνισμού. Όλα αυτά, η ανάγκη της μορφώσεως τεχνικών διά την δημιουργίαν υψηλότερου επιπέδου ζωής των Ελλήνων, διά να προσεγγίσωμεν την εξέλιξιν της Τεχνικής των άλλων ευρωπαϊκών Λαών, η ανάγκη της δημιουργίας πολιτών με πολιτικήν και κοινωνικήν αγωγήν, η ανάγκη αντιμετωπίσεως του Κομμουνισμού, η ανάγκη της εθνικής αναγεννήσεως δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν άνευ της υπάρξεως υψηλής στάθμης εθνικής παιδείας».[546] Στο ίδιο μήκος κύματος και η εφημερίδα Αθηναϊκή όπου με δημοσίευση αντίστοιχων άρθρων: « Ο μεγάλος ένοχος που κλείνει όλες τις πόρτες στους νέους, ποιος είναι:»[547] και «Εν πλήρει διαλύσει το Υπουργείον Παιδείας»[548] αποδίδεται η υψηλή ανεργία των νέων και η συνακόλουθη «αλητεία και αντικοινωνικότητα» στην έλλειψη επαρκών και σοβαρά λειτουργούντων τεχνικών σχολών αλλά και στις ιδιαίτερα ακριβές ασφαλιστικές εισφορές που επέβαλε το ΙΚΑ στους μαθητευόμενους τεχνίτες. Στο δημοσίευμα καταδικάζεται επίσης η απραξία της κυβερνητικής εκπαιδευτικής πολιτικής, εφόσον πληθώρα διοικητικών πράξεων δεν είχαν πραγματοποιηθεί εξαιτίας της απουσίας λόγω ασθένειας του Υπουργού Παιδείας Π. Λεβαντή ενώ δεν είχε ακόμα συγκροτηθεί η «Επιτροπή εξ ειδικών» ενάμιση μήνα μετά[549] την πρωθυπουργική δέσμευση.

---

[546] *Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ 11 – 3 – 1957* σελ. 1

[547] *Εφημερίδα ΑΘΗΝΑΪΚΗ* έρευνα που δημσιεύθηκε σε συνέχειες από 9 Μαρτίου 1957 έως 14 Μαρτίου 1957

[548] *Εφημερίδα ΑΘΗΝΑΪΚΗ 25 – 4 – 1957* σελ. 1 και σελ. 7

[549] Το Φεβρουάριο του 1957 γνωστοποιήθηκε η πρόθεση του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή να συστήσει Επιτροπή Εξ Ειδικών (Επιτροπή Παιδείας) για τα ζητήματα της Παιδείας:

Η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. για να κατασιγάσει τις αντιδράσεις για την εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική της, όπως είδαμε, θα προχωρήσει, ύστερα από την μαζικότατη σε συμμετοχή απεργία των δασκάλων της Δ.Ο.Ε. του Μαΐου – Ιουνίου 1957, στην προαναγγελθείσα από την αρχή του έτους συγκρότηση της «Επιτροπής Παιδείας» στις 14 Ιουνίου 1957 με σκοπό τη μελέτη και την αντιμετώπιση των προβλημάτων της Παιδείας. Μέλη της Επιτροπής ήταν οι: Αχ. Γεροκωστόπουλος (Υπουργός Παιδείας και Πρόεδρος της Επιτροπής), Χ. Φραγκίστας (καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Ανδρέας Λαιμός (Βουλευτής Χίου), Νικ. Λούρος, Αλέξ. Τσιριντάνης,[550] Λεων. Ζέρβας, Ι. Θεοδωρακόπουλος, Κων. Μπόνης, (καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών), Δ. Πίππας πρύτανης του Ε.Μ.Π., Γεώργιος Παλαιολόγος (γεν. Διευθυντής Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας) και Ε. Π. Παπανούτσος (τ. Γεν. Διευθυντής του Υπουργείου Παιδείας) και Θ. Παρασκευόπουλος (επίτιμος εκπαιδευτικός σύμβουλος). Η Επιτροπή Παιδείας μετά από 53 συνεδριάσεις στο χρονικό διάστημα από 24 Ιουλίου 1957 έως 10 Ιανουαρίου 1958 παρέδωσε την εισηγητική της έκθεση[551] στον πρωθυπουργό, Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος

«Αντιμετωπίζεται και η χάραξις παγίας σταθεράς και ανεξαρτήτου πολιτικής δια την εκπαίδευσιν», *Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 17 – 2 – 1957* σελ. 8 και « Η κυβέρνησις θα παραπέμψη εις Επιτροπή εξ Ειδικών το όλον εκπαιδευτικόν πρόβλημα», *Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 17 – 2 – 1957* σελ. 8

[550] Για το έργο του Αλ. Τσιριντάνη και την επίδραση του χριστιανικού σωματείου ΖΩΗ δες σχετικά στο παράρτημα της παρούσας διατριβής σελ. 537 – 539 και Στρ. Μπουρνάζος, *Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός λογος και Πρακτικές στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό.π.*, τόμος Δ2, σελ. 31 – 33 αλλά και Κουτραφούρης Κ., *Ο Λόγος και το έργο των Συνεργαζόμενων Χριστιανικών Σωματείων από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος του εμφυλίου 1944 – 1949 (Πολιτική – Εκκλησία – Στρατός – Ιδεολογία),* Αθήνα 2015, αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. Νεότερης Ιστορίας του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του ΠΑΝΤΕΙΟΥ Πανεπιστημίου σελ. 21,43, 44, 50, 54, 63 – 66, 79, 88, 99, 101

[551] *Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας 24 Ιουνίου 1957 – 10 Ιανουαρίου 1958,* Προεδρία Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Αχιλλέως Κ. Γεροκοστοπούλου, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι, 1958

υπόσχεθηκε διακομματική συνεργασία για την διαμόρφωση σταθερής εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η «Επιτροπή Παιδείας» αποτέλεσε την πρώτη συστηματική προσπάθεια του μετεμφυλιακού Ελληνικού κράτους να καταγραφούν τα προβλήματα της Παιδείας και να συστηματοποιηθούν κάποιες προτάσεις.

Η Επιτροπή Παιδείας διαπίστωσε ότι τα βασικά προβλήματα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος ήταν: οι πληθωρικές τάξεις, οι ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό, η χαμηλή αποδοτικότητα του συστήματος, η πτώση του επιπέδου σπουδών, η άνιση κατανομή των γυμνασίων στις περιοχές της χώρας, τα απαρχαιωμένα προγράμματα σπουδών, η μεγάλη μαθητική διαρροή, η μη εξασφάλιση του υποχρεωτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης, η μονόπλευρη και μονολιθική κατεύθυνσή της, δηλαδή η ύπαρξη μόνο κλασσικής μέσης Παιδείας.

Στην εισήγηση της Επιτροπής προς την κυβέρνηση τονίζεται ότι η Παιδεία έπρεπε να θεωρείται η πλέον παραγωγική επένδυση και επισημαίνεται μία ακόμα φορά η αναντιστοιχία του εκπαιδευτικού συστήματος με τις αναπτυξιακές οικονομικές ανάγκες της χώρας και τις απαιτήσεις της κοινωνίας. Επίσης τονίζεται η ανάγκη για τη διάθεση των απαραίτητων κονδυλίων για την εκπαίδευση και τη στροφή στην επαγγελματική εκπαίδευση καθώς και για την ίδρυση ενός τρίτου Πανεπιστημίου, απαντώντας με αυτόν τον τρόπο στην αύξηση της ζήτησης για τριτοβάθμια εκπαίδευση που υπήρχε την περίοδο αυτή στη χώρα. Ακόμα διακηρύσσεται πως «η Παιδεία πρέπει να είναι κοινόν αγαθόν και όχι προνόμιον των ολίγων» καθώς και η αναγκαιότητα της σταθερότητας στην εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική, ώστε «το θέμα της Εκπαιδεύσεως παύση ν' αποτελεί αντικείμενο κομματικών ή προσωπικών ανταγωνισμών», τονίζοντας την «ύψιστη υπηρεσία που θα προσφέρει στο έθνος ο πολιτικός κόσμος, αν χαράξει με κοινή συνεννόηση ενιαία εκπαιδευτική πολιτική, προορισμένη να τηρηθεί σταθερά επί μακρόν και να μην ανατραπεί στην πρώτη κυβερνητική μεταβολή».[552]

Όμως από την άλλη πλευρά η Επιτροπή Παιδείας στα πορίσματά της προσπάθησε να κρατήσει τις ισορροπίες με τον «ελληνοχριστιανικό» και τον

[552] Α. Δημαράς, *ό. π.,* τεκμήριο 178 (Εισήγηση της Επιτροπής Παιδείας 10 Ιανουαρίου 1958), τόμος Β΄, σελ. 229 – 233

«κλασσικό προσανατολισμό» του εκπαιδευτικού συστήματος, κερδίζοντας και τις επιδοκιμασίες του τέως Υπουργού Παιδείας Κ. Τσάτσου ως πιστού και εντεταλμένου ταγού των ιδεωδών της ελληνοχριστιανικής μετεμφυλιακής αγωγής των ελληνοπαίδων,[553] τονίζοντας πως η ελληνική Παιδεία υπήρξε και πρέπει να παραμείνει κατά βάση ανθρωπιστική, όχι όμως υπό τη στενή αλλά υπό την ευρεία έννοια του όρου. Προτάθηκε γι' αυτό η παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας και της δημοτικής γλώσσας. Σχετικά με τη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος προτάθηκε η δημιουργία προγυμνασίου (όπως στο νομοσχέδιο του Ι. Μιχαήλ το 1952) και τέσσερα σχολεία ανώτερης δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, κλασσικό φιλολογικοϊστορικό, κλασσικό φυσικομαθηματικό, λύκειο γενικής μόρφωσης με ενισχυμένη τη διδασκαλία ξένων γλωσσών, νυχτερινό γυμνάσιο ή λύκειο για τους εργαζόμενους μαθητές.[554]

Επίσης ένα από τα συμπεράσματα της Επιτροπής Παιδείας κατέγραφε: «Στις δημοκρατικές χώρες, όπως η Ελλάδα, δεν επιτρέπεται το μεγάλο αγαθό της Παιδείας να είναι προνόμιο μόνο των λίγων, που έχουν τα οικονομικά μέσα για σπουδές μεγάλης διάρκειας, είναι ασύμφορο εξάλλου να μην αξιοποιούνται οι ιδιοφυίες που παρουσιάζονται σε σημαντικό αριθμό στα μεγάλα λαϊκά στρώματα. ….Γι' αυτό «ενδείκνυται να παρέχονται από την πολιτεία τα οικονομικά μέσα στους ικανούς

[553] Για τα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας θα γράψει ο Κ. Τσάτσος στα απομνημονεύματά του, χρόνια αργότερα, ότι: « …..αν είχαν εφαρμοσθεί τα πορίσματά της …..αν η Ελλάδα είχε σταθεί σ' αυτά, δεν θα παρουσίαζε σήμερα η ελληνική παιδεία, την εικόνα της υποβάθμισης και της απαθλίωσης που είναι άγνωστο μετά πόσα χρόνια μπορεί να διορθωθεί. Στην Ελλάδα η πολιτική σκότωσε την Παιδεία….», και συνεχίζει βάλλοντας εναντίον της αγραμματοσύνης και της ημιμάθειας των δασκάλων, εξαιτίας της οποίας το διδακτικό προσωπικό μεταβλήθηκε σε συνονθύλευμα από μαρξιστικές γιάφκες και σε ένα συνδικαλισμένο σώμα που δεν πιστεύει στην παιδεία παρά μόνο όσο η παιδεία μπορεί να γίνει όργανο του κόμματος, ενώ τονίζει ότι: « Σε καμμιά χώρα της Δυτικής Ευρώπης δεν παρατηρείται αυτός ο πνευματικός ξεπεσμός, συνδυασμένος με ένα ιεραποστολικό πάθος για ό,τι εντέλλεται ο Μόσκοβος. ……..Από όλα τα κακά που θα συσσωρεύσει η σοσιαλιστική (τρόπος του λέγειν) θεομηνία, αυτό το κακό θα εξαλειφθεί τελευταίο. Πώς θα ζήσουν όλοι αυτοί οι φανατισμένοι αγράμματοι νέοι;» Τσάτσος Κ., *Λογοδοσία μιας ζωής,* Αθήνα,2000, ό.π. σελ. 354 – 355

[554] Δημαράς Α., *ό. π.,* τόμος Β΄, σελ. 229 – 233

άπορους νέους, για να σπουδάσουν ανάλογα με τις κλίσεις τους».[555] Στον επίσημο λόγο του μετεμφυλιακού κράτους ήταν η πρώτη φορά που θα καταγραφεί η ένδειξη ότι η επίσημη πολιτεία αφουγκραζόταν έστω την παλλαϊκή απαίτηση για αύξηση των σπουδών μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης προτείνοντας την παροχή οικονομικών μέσων στους ικανότερους από τα παιδιά των λαϊκών τάξεων για να συνεχίσουν τις σπουδές τους, αφού οι συνεχείς και έντονες αντιδράσεις φοιτητών, μαθητών και κοινωνίας στις αλλεπάλληλες αυξήσεις των μαθητικών και φοιτητικών τελών που είχαν καταγραφεί στα 1950, 1954 και 1956, τις χρονιές που οι κυβερνήσεις αύξησαν τα μαθητικά και φοιτητικά τέλη, είχαν αναδείξει ήδη το αίτημα της εγκαθίδρυσης ενός δημόσιου και δωρεάν εκπαιδευτικού συστήματος για όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για τους Έλληνες πολίτες. Στο πλαίσιο αυτό η εκπαίδευση από το καλοκαίρι του 1956, όταν η κυβέρνηση Καραμανλή θα αυξήσει με το νόμο 3538/1956 τα εκπαιδευτικά τέλη στη Μέση και Ανώτατη εκπαίδευση, και για δέκα περίπου χρόνια τέθηκε στο επίκεντρο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της χώρας παράλληλα με τα φλέγοντα οικονομικά και κοινωνικά αιτήματα των εργαζόμενων την περίοδο εκείνη. Η Επιτροπή παρά το σημαντικό έργο της, δεν επιχείρησε καν την συνολική και ενδελεχή χαρτογράφηση των αναγκών των πανεπιστημίων, αφού ούτως ή άλλως η πρόταση ενός νέου θεσμικού πλαισίου για την οργάνωση και λειτουργία τους δεν ήταν μέσα στις προθέσεις της, δίνοντας έμφαση στις άλλες δύο βαθμίδες της εκπαίδευσης, στις οποίες η κατάσταση θεωρούνταν δραματική.[556]

Ωστόσο ως αποτέλεσμα των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών που είχαν συντελεστεί στη χώρα αλλά και των ιδεολογικών και κοινωνικών αντιδράσεων και της πάλης των ιδεών σε διεθνές επίπεδο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μετά την εμφάνιση των πορισμάτων της Επιτροπής Παιδείας το 1958, όλες οι μεταρρυθμιστικές ενέργειες στην Ελλάδα θα διέπονται εφεξής, έως και την περίοδο της πρώιμης μεταπολίτευσης 1976, από ορισμένες ιδεολογικές και κοινωνικές σταθερές σχετικά με τον κοινωνικο πολιτικό και οικονομικό ρόλο του σχολείου, που συνοπτικά μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: «Το σχολείο, ως θεσμοθετημένη και ορθολογικά οργανωμένη αγωγή, ως

[555] Χατζηστεφανίδης Θ., *ό. π.*, σελ. 292

[556] Παπαδάκης Ν., Η Παλίμψηστη Εξουσία – Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα, Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 302

σύστημα, είναι θετικός παράγων ή βασικός μοχλός στην κοινωνικοποίηση και την πολιτικοποίηση του ατόμου και συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη, στην οικονομική αποτελεσματικότητα και ευρύτερα στην κοινωνική δικαιοσύνη».[557] Ειδικότερα και σύμφωνα με την παραπάνω θέση το σχολείο εκτός των άλλων συντελεί στην κοινωνική δικαιοσύνη με την παροχή ίσων ευκαιριών για ατομική αυτοπραγμάτωση και για αξιοκρατική και επαγγελματική κοινωνική τοποθέτηση ή κινητικότητα. Παράλληλα, στο βαθμό που επιδρά στην δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, το σχολείο συμβάλλει στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Δηλαδή, το σχολείο, από τη μια μεριά αυξάνει τις ευκαιρίες για τη ζωή για τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα (τους κοινωνικά μειονεκτούντες), και από την άλλη μειώνει τις έντονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Κοντολογίς, στα πλαίσια του ιδεολογικού και επιστημολογικού προβληματισμού των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και των μεταρρυθμιστών της περιόδου αυτής, πιστεύεται ότι το σχολείο έχει τη δυνατότητα να εξασφαλίσει την εδραίωση της ιδεώδους κοινωνίας, που είναι φιλελεύθερη, αξιοκρατική και δημοκρατική, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Α. Καζαμίας.[558]

Οι προτάσεις της «Επιτροπής Παιδείας» θα τύχουν ιδιαίτερα αυστηρής κριτικής από τους εκπαιδευτικούς. Η Ο. Λ. Μ. Ε. με ανακοίνωσή της θα χαρακτηρίσει το έργο της επιτροπής υπερβολικά φτωχό και θα επισημάνει ότι παρά τις διαπιστώσεις της η «Επιτροπή Παιδείας» δεν μπήκε στην ουσία του προβλήματος που ήταν η έλλειψη στοιχειωδών μέσων για τη διδασκαλία στα γυμνάσια και τα φοβερά κενά στο προσωπικό ενώ η Δ. Ο.Ε. θα δημοσιεύσει στο Διδασκαλικόν Βήμα[559]την κριτική της για τις προτάσεις της επιτροπής γράφοντας ότι τίποτα το καινούριο δε φέρνουν

---

[557] Καζαμίας Α., Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα 1957 – 1977. Μύθοι και πραγματικότητες, στο *Οι Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (προσπάθειες – αδιέξοδα – προοπτικές),* Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο 1986, σελ. 10 – 11

[558] Καζαμίας Α., *ό. π.,* σελ. 10 – 11

[559] *Διδασκαλικόν Βήμα, περίοδος Γ, Αρ. Φύλ. 365*, 20 – 1 – 1958 άρθρο με τίτλο: «Το έμψυχον και όχι το άψυχον υλικόν», σελ. 1

αναφορικά με την αντιμετώπιση των προβλημάτων της Παιδείας και ιδιαίτερα για το θέμα της βελτίωσης των αποδοχών των εκπαιδευτικών (γεγονός και για το οποίο είχε συσταθεί η Επιτροπή Παιδείας μετά την απεργία των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης τον Ιούνιο του 1957). Το Δ. Σ. της Δ. Ο. Ε. επισημαίνει ότι ακόμα κι αν η βελτίωση των αποδοχών των εκπαιδευτικών συμπεριλήφθηκε στις προτάσεις της επιτροπής, η αξιολόγηση του συγκεκριμένου θέματος δεν ήταν στα πρωτεύοντα ζητήματα με τα οποία θα έπρεπε να ασχοληθεί η κυβέρνηση θεραπεύοντας τα προβλήματα της Παιδείας.[560] Η Ο. Λ. Μ. Ε. είχε από τις 23 Σεπτεμβρίου του 1957 καταθέσει απαντητικό υπόμνημα με τις θέσεις της «επί των θεμάτων του ερωτηματολογίου» που της είχε αποσταλεί από την Επιτροπή Παιδείας το οποίο δημοσιεύθηκε στο Δελτίο της Ο.Λ.Μ.Ε. λίγους μήνες αργότερα.[561] Οι Δ.Ο.Ε. και Ο.Λ.Μ.Ε. είχαν εκφράσει τη δυσαρέσκειά τους αναφορικά με την μη συμμετοχή εκπροσώπων τους στην Επιτροπή Παιδείας. Οι προτάσεις της επιτροπής θα καταλήξουν τελικά να μην υιοθετηθούν στο μεγαλύτερο μέρος τους από την κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. ενώ σύντομα η κυβέρνηση θα προχωρήσει σε νέες εκλογές τις οποίες θα κερδίσει με την Ε. Δ. Α. όμως να παίρνει τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Μοναδική εξαίρεση σε ό,τι αφορά την υιοθέτηση εν μέρει των προτάσεων της επιτροπής Παιδείας αποτελούν τα νομοσχέδια για την αναβάθμιση της τεχνικής εκπαίδευσης που θα ακολουθήσουν(1959).

Οι προτάσεις της Επιτροπής Παιδείας για προσαρμογή της εκπαίδευσης στην οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της χώρας πολεμήθηκαν από μέρους πολιτικών της συντηρητικής παράταξης και από εκπροσώπους της συντηρητικής αντιδραστικής εκπαιδευτικής τάσης. Οι τελευταίοι, παραγράφοντας την αναγκαιότητα

---

[560] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Β΄, σελ. 236 και *Διδασκαλικόν Βήμα,* αρ. φύλλου 365, της 10 – 1 – 1958. Επίσης η δριμεία κριτική της Ο.Λ.Μ.Ε. επί των πορισμάτων της Επιτροπής Παιδείας θα καταγραφεί σε δύο πρωτοσέλιδα άρθρα του Δελτίου της Ο.Λ.Μ.Ε. η σύνοψη του πρώτου με τον ειρωνικό τίτλο «Εκπαίδευσιν δι' όλους τους Έλληνας» επιδόθηκε και στον τύπο με μορφή ανακοίνωσης και δημοσιεύθηκε στο *ΔΕΛΤΙΟΝ της Ο.Λ.Μ.Ε.,* τεύχος 119 – 121/1 – 2 – 1958 ενώ το δεύτερο άρθρο με τον τίτλο « Δι' εν ευτυχέστερον μέλλον» δημοσιεύθηκε στο *ΔΕΛΤΙΟΝ της Ο.Λ.Μ.Ε.,* τεύχος 122 – 123/ 1 – 3 – 1957

[561] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε. τεύχος 113 – 114, 1 – 11 – 1957,* « Το υπόμνημα προς την Επιτροπή Παιδείας» σελ. 5 – 6.

ικανοποίησης των νέων λαϊκών – κοινωνικών αιτημάτων που έμπαιναν επιτακτικά για ικανοποίησή τους από την άρχουσα αστική τάξη κι αξιοποιώντας την συνεχιζόμενη πολιτική και ιδεολογική της αδυναμία να διαμορφώσει τις ιδεολογικές συνιστώσες της, εμφανίστηκαν σαν γνήσιοι θεματοφύλακες των ελληνοχριστιανικών αξιών απορρίπτοντας κάθε συζήτηση για αλλαγές – μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό οικοδόμημα της χώρας. Υπεραμύνθηκαν του κλασικού Γυμνασίου ως σταθερού θεμελίου της εκπαίδευσης, επέμειναν στη θέση πως πρώτιστα μελήματα του σχολικού μηχανισμού έπρεπε να παραμείνουν η καλλιέργεια της χριστιανικής πίστης, η ενστάλαξη της αγάπης για την πατρίδα, «την αθάνατον Ελλάδα μας», η υπακοή στους νόμους και στους «άρχοντες».[562] Την αδυναμία αυτή της αστικής τάξης και της εξουσίας της τη δεδομένη στιγμή να εγγράψει και ικανοποιήσει έστω μέρος των λαϊκών – κοινωνικών αιτημάτων αναφορικά με το εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας θα επιχειρήσει να άρει ο φιλελεύθερος κεντρώος χώρος εγγράφοντας στο πολιτικό του αιτηματολόγιο και τις κυβερνητικές του προτεραιότητες ζητήματα που είχαν να κάνουν με τον εκπαιδευτικό εκσυγχρονισμό της χώρας και την παροχή δημόσιας και δωρεάν Παιδείας ιδιαίτερα από τη στιγμή που η Ε.Δ.Α. θα αναδειχθεί αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του 1958, διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό και την αναπαραγωγή της αστικής πολιτικής κυριαρχίας και εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Στο πλαίσιο αυτό ο Ε. Παπανούτσος (μέλος της «Επιτροπής Παιδείας») θα γράψει στα απομνημονεύματά του ότι η σημασία του έργου της επιτροπής ήταν περισσότερο αρνητική παρά θετική και συγκεκριμένα θα αναφέρει: «…..μου έδειξε, κατά τρόπο που δεν επιδεχόταν πλέον αμφιβολία ότι στο πολιτικό κλίμα και με τα πολιτικά ήθη του τόπου μας μια υπερκομματική ή διακομματική εκπαιδευτική πολιτική είναι για τα χρόνια μας τουλάχιστο, κάτι ανέφικτο. Από την εμπειρία εκείνη εδραιώθηκε πια μέσα μου η πεποίθηση ότι είναι καθαρή ματαιοπονία η προσπάθεια να πεισθούν τα κόμματα της Δεξιάς να εγκαταλείψουν τα νεκρά παραδοσιακά σχήματα και να παραδεχτούν (ή να ανεχτούν) προοδευτικές εκπαιδευτικές ιδέες».[563] Προφανώς ο Ε. Παπανούτσος, θεωρώντας ότι οι προσπάθειες του φιλελεύθερου αστικού προοδευτικού ρεύματος και

---

[562] Νούτσος Χ., *Προγράμματα μέσης εκπαίδευσης και….., ό. π.*, σελ. 270

[563] Παπανούτσος Ε. , *Απομνημονεύματα,* Θεμέλιο, Αθήνα, 1982, σελ. 97 – 98

οι φιλότιμες προσπάθειες του ίδιου, ως μέλους της Επιτροπής Παιδείας, για εύρεση κοινού τόπου δράσεως με τους ακραίους και συντηρητικούς ομολόγους τους μέσα στην επιτροπή Παιδείας απέβη άκαρπη. Άλλωστε σύμφωνα με τον Σ. Μπουζάκη την περίοδο αυτή ο ρόλος των φιλελεύθερων διανοούμενων, οι οποίοι δεν λειτουργούν πλέον ως οργανωμένη ομάδα πίεσης, όπως στο παρελθόν, είναι υποτονικός έως ανύπαρκτος. Ο Δελμούζος δεν έχει ουσιαστική παρέμβαση στα εκπαιδευτικά πράγματα, τα οποία μονοπωλούνται από τους καθαρευουσιάνους παιδαγωγούς της Ερβαρτιανής παράδοσης. Ο τελευταίος εκπρόσωπος του εκπαιδευτικού δημοτικισμού, ο φιλελεύθερος διανοούμενος Ευάγγελος Παπανούτσος, θα εργασθεί ως μέλος της Επιτροπής Παιδείας του 1957, προσπαθώντας να αρθρώσει και να ενσωματώσει στα πορίσματα της επιτροπής αυτής το φιλελεύθερο αστικοδημοκρατικό του λόγο.[564] Ο εκπαιδευτικός συντηρητισμός και η εμμονή στην παραδοσιακή κλασικιστική κατεύθυνση της εκπαίδευσης συνδέεται άμεσα με τους ιδεολογικοπολιτικούς προσανατολισμούς τόσο των μελών της επιτροπής, τους οποίους ο Ε. Παπανούτσος θα χαρακτηρίσει «κατά πλειοψηφία συντηρητικούς»[565] όσο και των συντηρητικών παιδαγωγών που βρίσκονται κοντά στην εξουσία, όπως ο Κ. Γεωργούλης. Στο πλαίσιο αυτό καταλήγει στα παραπάνω συμπεράσματα επιβεβαιώνοντας ότι το εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας αποτελούσε βαθιά ιδεολογικό και πολιτικό πρόβλημα που μόνο με πολιτικές διευθετήσεις, οι οποίες θα προέκυπταν από κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις αλλά και τις αντίστοιχες υιοθετήσεις τους από πολιτικές κυβερνήσεις που θα έχαιραν της λαϊκής εμπιστοσύνης και αποδοχής, θα οδηγούνταν εν τέλει στην επίλυσή του. Άλλωστε η αντίδραση της Ο.Λ.Μ.Ε. και της Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων στην εισαγωγή της διδασκαλίας της δημοτικής γλώσσας στη μέση εκπαίδευση μέσω μεταφράσεων των αρχαίων κειμένων[566] αμέσως μετά τη δημοσίευση

---

[564] Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια, Γενική και Τεχνοεπαγγελματική Εκπαίδευση,* Τόμος Β΄, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959 – 1964 – 1976/77 – 1985, Gutenberg, Αθήνα, 1995, σελ. 20

[565] Παπανούτσος Ε.Π., *Απομνημονεύματα,* Θεμέλιο, Αθήνα, 1982, σελ. 92 – 93

[566] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό.π.*, τόμος β΄, τεκμήριο 178^{α}, «Επαναδρομή εις την κενολόγον φλυαρίαν και θετικά συμπεράσματα – Συμπεράσματα και υποδείξεις της

των πορισμάτων της Επιτροπής Παιδείας αλλά και οι συνεχείς υπαναχωρήσεις από την πλευρά των κεντρώων πολιτικών, όπως ο Γ. Παπανδρέου,[567] στα ζητήματα της εισαγωγής της Δημοτικής ως αποκλειστικής και μοναδικής γλώσσας για την εκπαίδευση όλων των βαθμίδων οδηγούν τον Ε. Παπανούτσο και το φιλελεύθερο εκπαιδευτικό ρεύμα για άλλη μια φορά σε σιωπηρή αποδοχή της υπάρχουσας κατάστασης στην εκπαίδευση αναμένοντας καλύτερες εποχές σε ευθετότερο χρόνο για την μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Τον ευθετότερο αυτόν χρόνο από τις εκλογές του 1958 και μετά θα τον προετοιμάζουν και θα τον εμπλουτίζουν με αιτήματα για την εκπαιδευτική και κοινωνική ανέλιξη της χώρας και του λαού τα κοινωνικά διεκδικητικά κινήματα και οι δυνάμεις της ανερχόμενης αριστεράς με κύριο εκφραστή της την Ε.Δ.Α.

Η Ρ. Ιμβριώτη θα καταθέσει για τις προτάσεις της Επιτροπής Παιδείας ότι στόχος τους είναι να εμποδίσουν να πλησιάσουν τα παιδιά του λαού τη μέση εκπαίδευση αφήνοντας την πλειοψηφία των παιδιών από τα 11 τους χρόνια έξω από κάθε μορφωτική επίδραση. Η Ρ. Ιμβριώτη εκφράζοντας τις θέσεις και τις απόψεις της Ε. Δ. Α. θα συνεχίσει τονίζοντας την ανάγκη της στροφής της ελληνικής εκπαίδευσης προς την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση (Πολυτεχνική μόρφωση) τονίζοντας

Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων σχετικά με τα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας» , σελ. 233 – 235

[567] Είναι χαρακτηριστικές οι δηλώσεις του Γ. Παπανδρέου σε συνέντευξή του στην *εφημερίδα «ΕΘΝΟΣ» στις 8 – 4 – 1957* αλλά και σε ομιλία του στον Ροταριανό Όμιλο στις 13 – 6 – 1957, όπου ο συναρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων υποστηρίζει ότι ο λογοτεχνικός δημοτικισμός ήταν ελεύθερος και λογοδοτούσε μόνο στον χρόνο, «ο οποίος αποδέχεται ή απορρίπτει τους νεολογισμούς του». Με τον όρο εκπαιδευτικό δημοτικισμό εννοούσε κυρίως τη θέση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Κατά τον Γ. Παπανδρέου η εκπαίδευση ως θεσμός που εκφράζει τη ζωή και προετοιμάζει γι' αυτήν, όφειλε να αποδεχθεί τη «διγλωσσία» και να αποδεχθεί το «σχήμα του δημοτικισμού». Επειδή έκρινε (ο Γ. Παπανδρέου) ότι «δεν έχει αποκρυσταλλωθεί η νέα μορφή της δημοτικής γλώσσας» στάθηκε διστακτικός στην άμεση εισαγωγή της διδασκαλίας της δημοτικής σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης περιορίζοντας τη συστηματική διασκαλία της μόνο στο Δημοτικό Σχολείο δηλ. στις τέσσερις πρώτες τάξεις του. Δες σχετικά και στο Γ. Παπανδρέου, « Τα ιδανικά της Παιδείας», *περιοδικό Νέα Εστία, τόμος Β΄, τεύχος 720/1 – 7 – 1957,* σελ. 920

πως έργο της Μέσης Παιδείας είναι να : «…ετοιμάσει τα κατώτερα, μεσαία και ανώτερα στελέχη δια την βιομηχανίαν και τα επαγγέλματα τα υπηρετούντα αυτήν, δια την γεωργίαν και γεωτεχνικήν, δια την ναυτιλίαν και τα συγγενή επαγγέλματα, δια το εμπόριον, τον εξηλεκτρισμόν». Στο πλαίσιο αυτό, τονίζει, θα χρειασθεί, επομένως η εκπαίδευση να αποκαταστήσει πλέον στενή σχέση μεταξύ του σχολείου και της ζωής, στενή σχέση μεταξύ θεωρίας και πράξης. Θα πρέπει ν' απαρνηθεί τον αντιεπιστημονικό, τον βερμπαλιστικό τον αριστοκρατικό χαρακτήρα που έχει, και να λάβει κατεύθυνση συγχρονισμένη, ρεαλιστική, επιστημονική και τεχνική, στη βάση της υποχρέωσης της Παιδείας να δίνει στέρεα γενική μόρφωση, αλλά ταυτόχρονα και επιστημονική τεχνική κατάρτιση σε όλους τους βαθμούς. Στο πλαίσιο αυτό η ολόπλευρη καλλιέργεια του ατόμου που ευαγγελίζεται η αριστερή παιδαγωγική σκέψη και που είναι σύμφωνη με τις θέσεις της μαρξιστικής σκέψης μπορεί να προκύψει μόνο με τον συνδυασμό της επιστημονικά οργανωμένης εργασίας με τη γενική μόρφωση. Ο πολυτεχνισμός εμπεριέχει την κατανόηση της αμοιβαίας εξάρτησης ανάμεσα στους επιστημονικούς κλάδους (φυσική, χημεία, μαθηματικά), με την πρακτική δραστηριότητα, την τεχνική. Η σύνδεση αύτη αποτελεί αξίωμα για την πολυτεχνική εκπαίδευση. Οι ιδέες της πολυτεχνικής εκπαίδευσης, που βρήκαν την εφαρμογή τους μετά το 1917 στη Σοβιετική Ένωση, άντλησαν πολλά στοιχεία από τη νέα παιδαγωγική αντίληψη που είχε γεννηθεί στην Αμερική και είχε εξαπλωθεί στην Ευρώπη περί του σχολείου εργασίας.[568]

Ακόμα τονίζεται η ανάγκη, από τη Ρ. Ιμβριώτη, να καταρτισθεί «ο σχολικός χάρτης της χώρας» στο πλαίσιο ενός προγράμματος οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας και ως συνέχεια αυτού, με εμφανείς τις πολιτικές και ιδεολογικές επιρροές από το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία (Ε.Α.Μ.), τη δουλειά των Ο.Μ.Σ.Α. την περίοδο της κατοχής και της εταιρείας ΕΠ.ΑΝ., μετά την απελευθέρωση και τη σχετική αρθρογραφία από τις στήλες του περιοδικού ΑΝΤΑΙΟΣ. Οι πάγιες και εκπεφρασμένες απόψεις της αριστεράς και της Ε.Δ.Α. για το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία και τη συμμετοχή των κοινωνικών φορέων, δια των εκπροσώπων τους, στο σχεδιασμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών εγγράφονται στις προτάσεις της Ρ. Ιμβριώτη για τη σύνταξη του εκπαιδευτικού σχολικού χάρτη της χώρας μέσω της πρότασης για σύσταση ειδικής επιτροπής από το ΥΠΕΠΘ με τη συμμετοχή εκπροσώπων

[568] Παπαστεφανάκη Ελ., *ό. π.*, σελ. 224

συνδικαλιστικών οργανώσεων και κοινωνικών φορέων (συνδικάτα εκπαιδευτικών, Βιομηχανικό και Τεχνικό Επιμελητήριο, Συνεταιρισμοί) που θα λειτουργεί κεντρικά αλλά με αποκεντρωμένες λειτουργίες (με τη λειτουργία υποεπιτροπών ανά περιφέρεια) προκειμένου να συμβάλλουν στη σύνταξη του σχολικού εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας σε άμεση διασύνδεση με τις οικονομικές, κοινωνικές και εκπαιδευτικές ανάγκες των τοπικών κοινωνιών. Και συνεχίζει η Ρ. Ιμβριώτη προτείνοντας μια πλήρη και συγχρονισμένη μεταρρύθμιση των μεθόδων διδασκαλίας, των αναλυτικών προγραμμάτων, των βιβλίων ακόμα και των σχολικών κτιρίων για να καταλήξει: «…Όλα όσα ανεφέραμεν είναι μακρόπνοα, όμως και επείγοντα. Προϋποθέτουν δικαιοσύνην, ισότητα, συμφώνως προς το Σύνταγμά μας, επί του δικαιώματος προς εκπαίδευσιν. Προϋποθέτουν παιδείαν δημοκρατικήν, η οποία, επί του παρόντος, θα κρατήσει δωρεάν και υποχρεωτικώς τα παιδιά έως 15 χρόνων εις το σχολείον. Παιδείαν, η οποία θα φροντίσει ταυτοχρόνως και δια την σωματικήν υγείαν του παιδιού, παρέχουσα συσσίτιον, σχολιατρικήν υπηρεσίαν, σχολικάς εξοχάς, χώρους αναψυχής, παιδικούς κινηματογράφους, θέατρον, σπορ, σπουδαστικούς μισθούς».[569]

Ουσιαστικά η αριστερά και η ανερχόμενη πολιτική της έκφραση η Ε. Δ. Α. εμφανίζεται δυναμικά πλέον με τις προτάσεις της και τον συντονισμό των κοινωνικών – εκπαιδευτικών αγώνων και διεκδικήσεων στο προσκήνιο με την προβολή του εκπαιδευτικού της προγράμματος, το οποίο εμπλουτίζεται και αποκρυσταλλώνεται στη βάση των επίδικων εκπαιδευτικών αιτημάτων της εποχής του τέλους της δεκαετίας του 1950 έχοντας όμως ως βάση – συνέχεια και παρακαταθήκη τις προτάσεις για την εκπαιδευτική ανέλιξη της χώρας που είχαν κατατεθεί από το Ε.Α.Μ. και επηρεάζοντας καθοριστικά τη διατύπωση εκπαιδευτικών πολιτικών των άλλων πολιτικών χώρων και ιδιαίτερα του φιλελεύθερου αστικού πολιτικού χώρου με τον οποίο η αριστερά βρίσκεται σε πολιτικό ανταγωνισμό αλλά συνάμα και σε όσμωση προσβλέποντας στη δημιουργία πολιτικών μετώπων με στόχο την αλλαγή των πολιτικών – κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που έχουν επιβληθεί από την συντηρητική παράταξη στην μετεμφυλιακή περίοδο. Σύμφωνα με την Ανθή Προβατά, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 παρατηρείται ομοφωνία των πολιτικών κομμάτων

[569] Διάλεξη της Ρ. Ιμβριώτη στο Κέντρο Παραγωγικότητας στις 27 – 3 – 1958, όπως δημοσιεύτηκε στο *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις), ό. π.*, σελ. 92 – 103

πάνω στο ζήτημα ότι βασικός στόχος των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων ήταν η ανάπτυξη της οικονομίας μέσω της ανάπτυξης της εκπαίδευσης. Τόσο το κυβερνόν κόμμα της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (Ε.Ρ.Ε.) το 1959, όσο και η αντιπολίτευση του Κέντρου αλλά και της Αριστεράς θα συμφωνήσουν πάνω στο θέμα: η εκπαίδευση θα βοηθήσει την οικονομική ανάπτυξη. Το ίδιο θα συμβεί και το 1964 – 1965. Σε επίπεδο κοινοβουλευτικό δεν έγινε συζήτηση μεταξύ των κομμάτων κυβέρνησης και αντιπολίτευσης για το είδος της ανάπτυξης που θα επιφέρουν οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και η τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση σε χώρα με υπανάπτυκτη βιομηχανική υποδομή. Επίσης δεν εξετάσθηκε, σε συνεργασία προφανώς με άλλα υπουργεία, το κατά πόσο οι συγκεκριμένες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που προτείνονταν θα μείωναν την ανεργία.[570] Στο πλαίσιο αυτό μελετήτρια αναφέρει ότι: « Η Αριστερά (ΕΔΑ) θα προσθέσει ότι δε φθάνουν οι αλλαγές στην εκπαίδευση αλλά ότι χρειάζεται και ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές ώστε οι αλλαγές στην εκπαίδευση να έχουν αποτελεσματικότερο χαρακτήρα για την ανάπτυξη της χώρας. Αμφισβήτηση όμως της οικονομικής αξίας της εκπαίδευσης και του ρόλου που αυτή μπορούσε να παίξει σε μια δυσανάπτυκτη οικονομία δεν υπήρξε ούτε από την αριστερά».[571] Είναι ενδεικτικές οι συζητήσεις που θ' αναπτυχθούν στο πλαίσιο αυτό με την απελπιστικά τραγική κατάσταση στο χώρο της τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα στα 1959 να περιγράφεται από τον καθηγητή Ξ. Ζολώτα[572] γράφοντας ότι: « Η έλλειψις οργανωτικών και τεχνικών στελεχών, ικανών να εφαρμόσουν την σύγχρονον τεχνολογίαν και η έλλειψις ειδικευμένου εργατικού δυναμικού εις όλους τους κλάδους παραγωγής, καθιστά αδύνατον την αξιοποίησιν του διαθέσιμου ήδη κεφαλαίου διά την προώθησιν της αναπτύξεως», αφού απ' το συνολικό αριθμό των 547 κατώτερων και μέσων επαγγελματικών σχολών (το 80% των οποίων

---

[570] Προβατά Α., *Η ελληνική εκπαιδευτική πολιτική και η ενωμένη Ευρώπη,* Παπαζήσης, Αθήνα, 2005, σελ. 194

[571] Προβατά Α., *Ιδεολογικά ρεύματα, Πολιτικά κόμματα και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1950 – 1965),* Αθήνα, Gutenberg, 2002, σελ. 139 – 177

[572] Ζολώτας Ξ., *Οικονομική ανάπτυξις και τεχνική εκπαίδευσις,* Εκδόσεις Τραπέζης της Ελλάδος, Αρχείο Μελετών και Ομιλιών, Αθήναι 1959, σελ. 12

ήταν ιδιωτικές με υψηλά δίδακτρα) μόνο οι 203 εμόρφωναν εργατικό δυναμικό για τη βιομηχανία, το εμπόριο, τη ναυτιλία και άλλες υπηρεσίες. Τονίζεται επίσης, χαρακτηριστικό του τεχνοκρατικού χαρακτήρα της μελέτης αυτής, η μεγάλη ανάγκη ένταξης ενός ορθολογικού προγραμματισμού τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης μέσα στο γενικό οικονομικό προγραμματισμό: « Ο προγραμματισμός της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαιδεύσεως (ΤΕΕ) πρέπει να θεωρηθεί ως θεμελιώδες στοιχείον του γενικού οικονομικού προγραμματισμού. Ουδείς προγραμματισμός οικονομικής αναπτύξεως επιτρέπεται να θεωρηθεί ως πραγματικός προγραμματισμός, ούτε δύναται να έχει πιθανότητας επιτυχίας, εφ' όσον δεν προβλέπει εις τον προσήκοντα βαθμόν περί της συστηματικής εκπαιδεύσεως του πληθυσμού εις την νεωτέραν τεχνολογίαν και μεθόδους οργανώσεως».[573] Κι ενώ στη Μέση Γενική Παιδεία φοιτούσαν 273.000 μαθητές, στην επαγγελματική φοιτούσαν μόνο 35.000, τη στιγμή που στη Δ. Γερμανία η σχέση ήταν αντίστροφη (1.900.000 στη Μέση Γενική Παιδεία και 2.217.000 στην επαγγελματική, ενώ στο Βέλγιο ήταν 140.000 στη μέση γενική Παιδεία και 176.000 στην επαγγελματική).

Όμως η διαχρονική αποτυχία των ελληνικών κυβενήσεων να αναπροσανατολίσουν το περιέχομενο της ελληνικής εκπαίδευσης από τον κλασσικισμό προς την τεχνικοεπαγγελματική εκπαίδευση εξηγείται αν αναλογιστούμε τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα από το μεσοπόλεμο έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ο Ε. Παπανούτσος, αναφερόμενος το 1950 στην αποτυχία των Αστικών Σχολείων (σχολεία παροχής τεχνικοεπαγγελαματικής εκπαίδευσης), τα οποία ιδρύθηκαν το 1938 και συνεχίστηκε η λειτουργία τους μεταπολεμικά, λέει χαρακτηριστικά: «Ένας από τους βασικούς λόγους αποτυχίας τους και λόγος επίσης βασικός για την αποτυχία μεγάλου μέρους της τεχνικής εκπαιδεύσεως στην Ελλάδα ήταν η μη κατοχύρωση κάποιων τυπικών προσόντων για την κατάληψη κάποιας θέσης είτε στον ιδιωτικό τομέα είτε στο δημόσιο τομέα. Το Αστικό σχολείο δεν οδηγούσε πουθενά. Το απολυτήριό του δεν λαμβανόταν υπόψη ως τυπικό προσόν για την κατάληψη μιας θέσης, ενώ αντίθετα το απολυτήριο του Γυμνασίου και το ενδεικτικό κατωτέρων γυμνασιακών τάξεων, αναφέρονταν συχνά μεταξύ των προσόντων για την κατάληψη διαφόρων μισθωτών θέσεων δημοσίου ή ιδιωτικών επιχειρήσεων». Χαρακτηριστικά δε αναφέρει ο Ε. Παπανούτσος

[573] Ζολώτας Ξ., *Οικονομική ανάπτυξις και τεχνική…..ό. π.,* σελ. 14

ότι επικρατούσε τέτοια σύγχυση ως προς τους εκπαιδευτικούς σκοπούς του γυμνασίου και των εφοδίων που παρείχε, ώστε συχνά το κράτος απαιτούσε και από αυτούς ακόμα τους κλητήρες των γραφείων γυμνασιακές σπουδές και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις διαβάθμιζαν μισθολογικά τους τεχνίτες τους ανάλογα του εάν είχαν ή όχι να επιδείξουν ενδεικτικό φοιτήσεως σε μερικές γυμνασιακές τάξεις ή απολυτήριο γυμνασίου. Και συνεχίζει τονίζοντας ότι η κατάσταση αυτή ήταν φυσικό να προκαλέσει τις υποψίες των γονέων, οι οποίοι έχασαν την εμιστοσύνη τους στα αστικά σχολεία και προτιμούσαν με χίλιες θυσίες να στέλνουν τα παιδιά τους στα γυμνάσια. Έτσι φτάσαμε στο σημείο, μιλώντας για μέση εκπαίδευση να εννοούμε αποκλειστικώς και μόνο το γυμνάσιο.[574] Το γεγονός αυτό ενισχυόταν από τον τρόπο δυστοπικής ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και τον τρόπο συγκρότησης του ελληνικού κράτους.[575] Συγκεκριμένα, τη δεκαετία 1945 – 1955 παρατηρείται μια ασυγκράτητη διόγκωση του κρατικού τομέα. Το κράτος παίζοντας το ρόλο του εργοδότη για μια μεγάλη μερίδα αποφοίτων των Γενικών Γυμνασίων αλλά και πτυχιούχων, δημιουργεί έναν ανορθόλογο και υπερδιογκωμένο κρατικό μηχανισμό, ο οποίος αποτελούσε λύση αποκατάστασης και οικονομικής εξασφάλισης για ένα μεγάλο μέρος των παιδιών της αγροτικής αλλά και μικροαστικής τάξης. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέραμε, η χωρίς προηγούμενο επέκταση της κρατικής εργοδοσίας τη δεκαετία του 1950 αποτελούσε συνάρτηση μιας γενικότερης πολιτικής στρατηγικής, που οδηγούσε στην επιλεκτική κατασκευή μιας τάξης στηρίγματος της υπάρχουσας ηγεσίας.[576] Το γεγονός αυτό σε συνδυσμό με την αδιάλειπτη και συνεχή έλευση ως εσωτερικών μεταναστών στην Αθήνα και στα υπόλοιπα αστικά κέντρα φτωχών αγροτικών στρωμάτων του πληθυσμού της χώρας που συνέρρεαν στις πόλεις προς αναζήτηση καλύτερης μοίρας συνέτειναν στη δημιουργία προσδοκιών και αιτημάτων από όλα αυτά τα στρώματα του πληθυσμού ώστε να μπορούν να έχουν επαγγελματική πρόσβαση στον κρατικό μηχανισμό και τα επαγγέλματα του τριτογενή τομέα που ραγδαία αναπτυσσόταν. Το διαβατήριο για την ένταξη στην κρατική μηχανή, που αποτελεί τον κυριότερο εργοδότη σε μια μη αναπτυγμένη βιομηχανική κοινωνία, παρέχεται με δύο προϋποθέσεις, την

[574] Παπανούτσος Ε., *«Σχέδιον εκπαιδευτικού προγράμματος», ΥΣΕΣΑ (Ιανουάριος 1950),* σελ. 29 – 30

[575] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα πολτικά κόμματα και …..ό. π.*, σελ 126 – 127

[576] Τσουκαλάς Κ., *Η ελληνική τραγωδία….ό. π.*, σελ. 118

πελατειακή σχέση με τους πολιτικούς του εκάστοτε κυβερνώντος κόμματος – και για την συγκεκριμένη περίοδο και την «εθνικοφροσύνη» βεβαιούμενη από το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων – και το πανεπιστημιακό δίπλωμα. Τα χρόνια των δεκαετιών 1950 και 1960 τα παιδιά των εσωτερικών μεταναστών επιζητούν την εισδοχή τους στα ΑΕΙ. Είναι ο δίαυλος για τη μετάβαση σε ασφαλέστερο και μόνιμο επάγγελμα.[577] Ωστόσο το εμπόδιο για την διεκδίκηση μιας καλύτερης θέσης εκκίνησης για πρόσβαση σε αυτά ήταν για όλους αυτούς η έλλειψη παροχής δημόσιας και δωρεάν παιδείας στις δύο επόμενες βαθμίδες της εκπαίδευσης (μέση και ανώτερη/ανώτατη), γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την οικοδόμιση μιας ευρείας διαταξικής συμμαχίας για τη διεκδίκηση και εγκθίδρυση ενός συστήματος δημόσιας και δωρεάν παιδείας για όλους με την καθοριστική συμβολή της ανασυγκροτημένης υπό την Ε.Δ.Α., νικημένης στον Εμφύλιο πόλεμο αριστεράς, όπως θα δούμε.

Κάτω από το βάρος των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που συντελούνταν στη χώρα η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει σε αλλαγές στο παρωχημένο και αναποτελεσματικό εκπαιδευτικό ελληνικό οικοδόμημα.

Στη νέα κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή, που θα προκύψει από τις εκλογές του Μαΐου του 1958, υπουργός Παιδείας θα οριστεί ο Γ. Βογιατζής και θα εισάγει νομοθετικά μέτρα για την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση.

Στην εισηγητική έκθεση του νομοθετικού διατάγματος 3971/1959, η επίδραση των πορισμάτων της «Επιτροπής Παιδείας» είναι εμφανής, ο Γ. Βογιατζής σηματοδότησε τις οικονομικές αλλαγές στις οποίες όφειλε να ανταπεξέλθει το εκπαιδευτικό σύστημα: « Η άσκησις εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής κατά την παρούσαν φάσιν της ζωής του έθνους, δέον να κατευθύνεται υπό των δύο επόμενων βασικών αντικειμενικών σκοπών: α) οργάνωσις της επαγγελματικής και τεχνικής παιδείας προς κάλυψιν της ανάγκης της ταχείας και εντόνου τεχνολογικής προόδου, β) προσφορά της ανθρωπιστικής παιδείας εις όσο το δυνατό ευρύτερα στρώματα του λαού. Η Ελλάς ευρίσκεται κατά την παρούσαν περίοδον εις το στάδιον της εντατικής τεχνικής και οικονομικής αναπτύξεώς της εις όλους τους παραγωγικούς τομείς.

[577] Κριμπάς Κ., Ανώτατη Παιδεία και Έρευνα 1949 – 1974 στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000,* τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 157

Ανακύπτει, άρα, το αίτημα να στραφεί η Εθνική Παιδεία, συστηματικώτερον παρ' ό,τι μέχρι τούτο εγένετο, προς τον τεχνικοοικονομικό τομέα».[578]

Τα νομοθετικά μέτρα που πήρε η κυβέρνηση Καραμανλή από το 1959 ως το 1962 για την εκπαίδευση, ν.3971/2 – 9 – 1959 & ν.3973/2 – 9 – 1959, αφορούσαν στην οργάνωση και λειτουργία της μέσης γενικής και τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης. Με τους νόμους αυτούς μεταφέρθηκαν στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Παιδείας κάθε είδους Τεχνικές σχολές, οι οποίες μέχρι τότε ήταν στη δικαιοδοσία και άλλων υπουργείων όπως το υπουργείο Εμπορίου, Εργασίας κ.ά. ή στα χέρια ιδιωτικών φορέων.

Ο ν. 3971/1959[579] προέβλεπε την ίδρυση Σχολών Υπομηχανικών σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη με διάφορα τμήματα ειδίκευσης, όπως δομικά έργα, συγκοινωνιακά και υδραυλικά έργα, τοπογράφοι κ.λπ., στις οποίες η εγγραφή προϋπέθετε απολυτήριο γυμνασίου και εισαγωγικές εξετάσεις. Ιδρύθηκαν ακόμα Τεχνικές Σχολές τριετούς ή τετραετούς φοίτησης Βοηθών Εργοδηγών (συνολικά 6 σε μεγάλες επαρχιακές πόλεις) στις οποίες εγγράφονταν κάτοχοι ενδεικτικού Γ΄ τάξης εξαταξίου Γυμνασίου ή Ε΄ Τάξης οκταταξίου Γυμνασίου. Ιδρύθηκαν επίσης η ΣΕΛΕΤΕ (Σχολή Εκπαιδευτικών

---

[578] ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ Ν.Δ. 3971/1959, «Περί τεχνικής και επαγγελματικής εκαπιδεύσεως, οργανώσεως της Μέσης Εκπαιδεύσεως και Διοικήσεως της Παιδείας». Βουλή των Ελλήνων και Α. Δημαράς, *ό. π.*, τόμος Β΄, σελ. 238 και Νομοθετικό διάταγμα 3971 της 2ας Σεπτεμβρίου 1959 ΦΕΚ 187, τεύχος πρώτον, Αθήνα 7 Σεπτεμβρίου 1959

[579] Στην εισηγητική έκθεση του νόμου Ν.Δ. 3971/1959, ορίζονται σαν σκοποί της μεταρρύθμισης,αφενός, η οργάνωση της Τεχνικής – Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και, αφετέρου, η προσφορά των αγαθών της ανθρωπιστικής παιδείας εις όσον το δυνατόν ευρύτερα στρώματα του λαού και τονίζεται ότι: «το ελληνικόν έθνος ευρίσκεται εις την πρωτοπορίαν των ηθικών αγώνων και των πνευματικών επιτευγμάτων όλων των λαών, διά της ανανεούμενης ανθρωπιστικής του παραδόσεως, του κλασσικού και του χριστιανικού πολιτισμού, τον οποίον εν ενότητι ως ελληνοχριστιανικόν, δικαίως ο νομοθέτης του ισχύοντος Συντάγματος έθεσεν εν άρθρον 16ον, ως πολιτικόν αστέρα της εκπαιδευτικής πολιτικής των Ελλήνων». ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ Ν.Δ. 3971/1959, «Περί τεχνικής και επαγγελματικής εκαπιδεύσεως, οργανώσεως της Μέσης Εκπαιδεύσεως και Διοικήσεως της Παιδείας». Βουλή των Ελλήνων

Λειτουργών Επαγγελματικής & Τεχνικής Εκπαίδευσης) και ένα πειραματικό τεχνικό λύκειο.

Προβλεπόταν επίσης στα εξατάξια γυμνάσια να δημιουργηθούν επαγγελματικές κατευθύνσεις όπως: τεχνική, αγροτική, οικονομική, ναυτική, ξένων γλωσσών, οικιακής οικονομίας. Όμως, η υποχρηματοδότηση της εκπαίδευσης και η απουσία εξοπλισμού και ειδικού εκπαιδευτικού προσωπικού ακύρωσαν στην πράξη αυτές τις κατευθύνσεις. Ο βασικός προσανατολισμός του εκπαιδευτικού συστήματος με την κυριαρχία του ψευτοκλασικισμού δεν θίχτηκε. Οι μεταβολές που προκαλούνται στην ελληνική εκπαίδευση με τα Ν.Δ. του 1959 είναι εντελώς επιδερμικές, γιατί δε θίγουν την ουσία του εκπαιδευτικού προβλήματος: γλώσσα, αλλαγή προσανατολισμών, προγράμματα, βιβλία, εκπαίδευση διδακτικού προσωπικού κ.λπ.[580] Ουσιαστικά η σύζευξη των κλασσικών σπουδών των παλαιού τύπου κλασσικών Γυμνασίων από τη μια μεριά και της τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης από την άλλη κατάληξαν στη Μέση Εκπαίδευση στην καθιέρωση του «Ενιαίου Γυμνασίου», το οποίο, ως προς τους σκοπούς του ήταν κατά κύριο λόγο γενικής μορφώσεως και κατά δεύτερο λόγο ειδικής και τεχνικής – επαγγελματικής.[581]

Η λύσις αυτή, όπως τόνιζε ο Υπουργός Παιδείας Γ. Βογιατζής, ήταν η οικονομικοτέρα και απλουστέρα, γιατί χωρίς να κλεισθούν τα λειτουργούντα σχολεία και χωρίς να χρειασθεί να ιδρυθούν σε μεγάλο βαθμό επαγγελματικά, εχρησιμοποιήθησαν τα ίδια κτίρια, το ίδιο περίπου προσωπικόν και τα ίδια διδακτικά όργανα, δια τους σκοπούς της γενικής μορφώσεως και ενός μεγάλου μέρους της επαγγελματικής προπαρασκευής των νέων.[582] Τα ενιαία αυτά Γυμνάσια ως προς τη δομή ήταν «ενιαία σχολεία» αλλά είχαν μια ελαφρά τομή ανάμεσα στις δύο τριετείς βαθμίδες, την κατώτερη και την ανώτερη, χωρίς οι δύο αυτοί κύκλοι να είναι αυτοτελείς. Όσοι όμως τέλειωναν τις σπουδές της τρίτης τάξης του Γυμνασίου, έπαιρναν απολυτήριο και μπορούσαν να εγγράφονται σε τεχνικές ή άλλες επαγγελματικές σχολές ή να διορίζονται σε μικρές θέσεις ανάλογων γραμματικών προσόντων ή μπορούσαν να προχωρήσουν σε

[580] Μπουζάκης Σ., *ό. π.*, σελ. 120

[581] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα…., ό. π.*, σελ. 129

[582] Βογιατζής Γ., *Ανακοινώσεις, Δελτίο Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού, τεύχος 8,* Αθήναι 1959, σελ. 14 – 19

γυμνασιακές σπουδές χωρίς εισιτήριες εξετάσεις. Η εγγραφή στη Δ΄τάξη παρείχε τη δυνατότητα επιλογής σε 8 προσφερόμενα προγράμματα, εκ των οποίων τα δύο θα ήταν προπαρασκευαστικά για το Πανεπιστήμιο (κλασικό – πρακτικό). Τα άλλα έξι τμήματα ήταν εμπλουτισμένα με μαθήματα «επαγγελματικού χαρακτήρος». Οι κατευθύνσεις ήταν: κλασική – επιστημονική, πρακτική, τεχνική, οικονομική, αγροτική, οικιακής οικονομίας, ναυτική και ξένων γλωσσών. Τα πτυχία όλων των τμημάτων έδιναν τη δυνατότητα εξετάσεων για τα Πανεπιστήμια. Οι παλιές Εμπορικές Σχολές καταργήθηκαν και αντικαταστάθηκαν από τα οικονομικά τμήματα των Γυμνασίων.[583]

Όσον αφορά τα αναλυτικά προγράμματα, τα οποία συντάχθηκαν τα επόμενα χρόνια, δηλαδή από το 1960 έως το 1963, για τις δύο αυτές βαθμίδες του Γυμνασίου, επικράτησε γενικά σύγχιση. Όπως αναφέρει ο Α. Δημαράς, από τον Απρίλιο του 1961 έως το Νοέμβριο του 1963 στο Υπουργείο Παιδείας σημειώθηκε μία διαδοχή από συντάξεις προγραμμάτων για τη Μέση Εκπαίδευση, αναπομπές, δημοσιεύσεις και αναβολές της εφαρμογής τους.[584] Τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν ήταν πολλά. Σύμφωνα με το νόμο όλες οι ειδικότητες έδιναν τη δυνατότητα συμμετοχής των αποφοίτων στις εξετάσεις των ΑΕΙ, όμως καθώς το εξεταστικό σύστημα δεν υπήρχε πιθανότητα να αλλάξει, δεν μπορούσαν να επιχειρηθούν ριζικές αλλαγές, αλλά προσαρμοσμένες στις απαιτήσεις των εξετάσεων. Για το λόγο αυτό, σύμφωνα με τον Ε. Παπανούτσο δεν αποτολμήθηκαν ριζικές ανατροπές στο πρόγραμμα του παλαιού Γενικού Γυμνασίου.[585] Τα 8 εναλλακτικά προσφερόμενα προγράμματα από την Δ΄ τάξη του Γυμνασίου ήταν απλώς αποχρώσεις του κλασικού Γυμνασίου με διαφορετικό όνομα και με την προσθήκη κάποιων επιπλέον ωρών σε μαθήματα ειδικοτήτων, όπως ξένες γλώσσες, για τα τμήματα ξένων γλωσσών, οικιακής οικονομίας για το αντίστοιχο

---

[583] Δενδρινού – Αντωνακάκη Ν., *« Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959»,* Ανάτυπον από τα Δημοσιεύματα του Δελτίου της Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού του ΥΠΕΠΘ, Αθήναι 1959, σελ. 27

[584] Δημάρας Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε,* Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1974 (επανέκδοση 1987), τόμος β, εισαγωγή σελ. νθ΄

[585] Παπανούτσος Ε.Π., « Η ελληνική εκπαίδευση περιμένει το νομοθέτη της» *περιοδικό ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, τεύχος 78, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1959,* σελ. 168

τμήμα.[586] Συγκεκριμένα για τα Γυμνάσια ξένων γλωσσών και οικιακής οικονομίας το πρόγραμμα του παλαιού Γυμνασίου διαφοροποιήθηκε μόνο με την προσθήκη 15 ωρών διδασκαλίας δεύτερης ξένης γλώσσας (στο σύνολο των τριών ετών Δ΄, Ε΄, ΣΤ΄τάξεων Γυμνασίου) για τα Γυμνάσια ξένων γλωσσών και 15 ωρών στο αντίστοιχο μάθημα, για τα Γυμνάσια οικιακής οικονομίας. Αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν η δημιουργία υπερφορτωμένων εβδομαδιαίων ωρολόγιων προγραμμάτων, επίπονων και για την ηλικία των εφήβων, ενώ οι μικρές τροποποιήσεις του γυμνασιακού προγράμματος, στο οποίο δέσποζαν όπως πάντα οι κλασσικές σπουδές, δεν ήταν ικανές να επιφέρουν βαθύτερες αλλαγές στην παρεχόμενη γνώση. Το νέο Γυμνάσιο λοιπόν που θεσπίστηκε από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959 παρέμεινε κατά κύριον λόγο γενικής μορφώσεως και κατά δεύτερον λόγον ειδικής και επαγγελματικής.[587] Το Γυμνάσιο, όπως ομολογούσαν και οι ίδιοι οι εμπνευστές της μεταρρύθμισης παρέμεινε Γυμνάσιο, γιατί άλλο επαγγελματική και τεχνική σχολή και άλλο Γυμνάσιο με ανθρωπιστική κατά βάση παιδεία.[588] Η Ε.Δ.Α. στη συζήτηση των νομοσχεδίων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. στα 1959 συνέβαλε, με τον προγραμματικό της λόγο και τις προτάσεις της, στην τελική διαμόρφωση των νομοσχεδίων δείχνοντας να συμφωνεί σε βασικά και επιμέρους ζητήματα που επιχειρούσαν να λύσουν τα συγκεκριμένα νομοσχέδια, ανεξάρτητα από το γεγονός της μη ψηφισής τους από τους βουλευτές της,[589] ωστόσο η μη εφαρμογή των αντίστοιχων νόμων αυτών θα οδηγήσουν την αριστερά σε έντονη κριτική για τις εκπαιδευτικές επιλογές και πολιτικές της «Καραμανλικής» οχταετίας (1955 – 1963).

Η Ρ. Ιμβριώτη αναφερόμενη στο Ν.Δ. 3971/1959 στα 1963, τέσσερα χρόνια μετά την ψήφιση και εφαρμογή του νόμου, καταθέτει: Ο Ν.3971/1959 ιδρύει δύο σχολές υπομηχανικών (ουσιαστικά τις επανιδρύει, γιατί είχαν ιδρυθεί το 1917 και

---

[586] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα…ό. π.,* σελ. 130

[587] Παπανούτσος Ε.Π., *το ίδιο*

[588] ΠΡΩΤΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ, «Δηλώσεις», *Δελτίο Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού του ΥΠΕΠΘ, τεύχος 8,* Αθήναι 1959

[589] Για την κριτική των βουλευτών της Ε. Δ. Α. και τη στάση τους στη συζήτηση των νομοσχεδίων του ΥΠΕΠΘ στα 1959 βλ. σχ. στο Μελαχροινούδης Μ., *ό. π.*, σελ. 273 – 296

καταργήθηκαν). Ιδρύει επίσης 6 Τεχνικές Σχολές και τις αυξαίνει με το σταγονόμετρο «προς κατάρτισιν μέσων τεχνικών στελεχών δια την Βιομηχανίαν και γενικώς την παραγωγήν». Θα φοιτούν όσοι έχουν ενδεικτικό της Γ΄ Γυμνασίου. Προτείνει την ίδρυση κατωτέρων τεχνικών σχολών και επαγγελματικών με μονοετή ή τετραετή φοίτηση. Τα τελευταία μένουν ολότελα στο χαρτί, γιατί ούτε οικήματα, ούτε δάσκαλοι υπάρχουν, ούτε βιβλία. Γενικά, ή τεχνική μόρφωση είναι ανύπαρχτη στην Ελλάδα. Φτάνει να σας αναφέρω, ότι το 80% από τις υπάρχουσες είναι ιδιωτικές επαγγελματικές και τεχνικές σχολές και μάλιστα με βαρύτατα δίδαχτρα και καθώς είναι, έξω από λίγες εξαιρέσεις, ασυστηματοποίητες και απροσάρμοστες, ελάχιστα συνεισφέρουν. Απ' τις σχολές αυτές, εκείνοι που παίρνουν απολυτήριο κάθε χρόνο δεν αντιπροσωπεύουν ούτε καν το δέκατο εκείνων που πρωτομπαίνουν ετήσια στα αστικά επαγγέλματα, μα κι απ' αυτούς οι περισσότεροι μεταναστεύουν και ελαττώνουν την αναλογία των ειδικευμένων στην εσωτερική αγορά εργασίας. Ο λίγος αριθμός τεχνικά καταρτισμένων, συνάγεται και από τα ακόλουθα: Το ποσοστό τους κυμαίνεται μεταξύ 3 – 5% του συνολικού εργατικού δυναμικού και μεταξύ 5 – 7% των εργατών βιομηχανίας και αστικών κέντρων. Τα παιδιά της υπαίθρου μένουν στο έλεος του θεού ως τα 14 χρόνια. Μας λένε ότι γίνεται εξωσχολική εκπαίδευση (βραχείας διαρκείας) και ότι υπάρχουν 14 πρακτικές σχολές, μα κι αυτές είναι ιδρυμένες όχι σε γεωργικά κέντρα, και συχνά διδάσκει ένας θεολόγος ή ένας συνταξιούχος Γυμνασιάρχης. Για να δείξουμε τη φτώχεια μας σε αριθμό τεχνιτών, δίνουμε το ακόλουθο ποσοστό: σε κάθε 35 εργάτες ένας μόνο είναι ειδικευμένος απόφοιτος τεχνικής σχολής. Προγραμματισμός κανένας δεν υπάρχει, όλα γίνονται στην τύχη ή σύμφωνα με τα συμφέροντα των ξένων και δικών μας επιχειρήσεων. Το πρόβλημα όμως της Μέσης Παιδείας, γενικής και τεχνικής, είναι ζήτημα προγραμματισμού, καθορισμού της οικονομικής φυσιογνωμίας της χώρας.[590] Η ρύθμιση των θεμάτων της τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης αποτελούσαν έναν από τους βασικούς άξονες των πορισμάτων της Επιτροπής Παιδείας του 1958, ωστόσο η αποσπασματική εφαρμογή των μέτρων που νομοθετήθηκαν και είχαν σχεδιαστεί ως μέρη ενός ευρύτερου συνόλου

[590] Ιμβριώτη Ρ., « Παιδεία, Ο Παρίας του Κράτους», Διάλεξη που δόθηκε στις 3 – 4 – 1963 στην αίθουσα των Φιλελευθέρων με πρωτοβουλία της Εταιρίας Ελλήνων Λογοτεχνών όπως δημοσιεύτηκε στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις), ό. π.*, σελ.120

– πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στα νεοελληνικά εκπαιδευτικά πράγματα – μείωσε την αξία τους και οδήγησε τελικά στη σύνθεση ενός συστήματος που χαρακτηριζόταν από αντιφάσεις, ασυνέπειες και ασυνέχειες.[591]

Είναι χαρακτηριστική και η προσπάθεια που θα επιχειρήσει η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. την ίδια περίοδο για την αναθεώρηση των αναλυτικών – ωρολόγιων προγραμμάτων σπουδών της μέσης εκπαίδευσης, τα οποία ίσχυαν από το 1935, με τα Διατάγματα 624/7 – 9 – 1961 και 672/12 – 9 – 1961[592] για τα οποία ο Ε. Παπανούτσος θα αναφέρει ότι δεν περιέχει (το διάταγμα) ουσιαστικές, αλλά μικρές μόνο και άτολμες τροποποιήσεις του υπάρχοντος καθεστώτος μια και δυστυχώς για όλη την Ελλάδα η διατυμπανιζόμενη αλλαγή του προγράμματος αφήνει ανέπαφα τα σεπτά βάθρα του προαιώνιου κλασσικού μας οικοδομήματος και ουσιαστικά τίποτε δε μεταβάλλει, όταν τα γλωσσικά μαθήματα (αρχαία, νέα, ξένες γλώσσες) πιάνουν το 40% του συνόλου των ωρών, τα μαθηματικά και η φυσική, το μέγα του καιρού μας πνευματικό κεφάλαιο, διεκδικούν μόνο το 20%. Αναρωτιέται αν είναι τούτο σοβαρή στροφή της μέσης Παιδείας μας προς τις θετικές επιστήμες; Όσο για τα μαθήματα της σπουδής του περιβάλλοντος και της αγωγής του πολίτη αναφέρει ότι για να γίνουν στην έκταση και με τη μέθοδο που πρέπει, χρειάζονται χώρο μέσα στο πρόγραμμα και όχι τον πενιχρό αριθμό των δύο δωδεκάδων ωρών, ενώ για τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών επισημαίνει ότι ο συντάκτης του νέου προγράμματος στάθηκε στην επιφάνεια του ζητήματος και δεν μπήκε στο βάθος του, γιατί αν έμπαινε βαθιά θα καταλάβαινε ότι με το να αφαιρέσει μια ώρα από το μάθημα των αρχαίων ελληνικών και να τη δώσει σε άλλο μάθημα, ουσιαστικά δεν μεταβάλλει τίποτα. Θα πει για τη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας και γλώσσας ότι η γλωσσική αναρχία καθιερώνεται, αφού εισάγεται ένα παράταιρο αμάλγαμα: η απλή καθαρεύουσα με τη δικέφαλη Γραμματική

[591] Δημαράς Α., Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, ό. π.,* σελ. 177

[592] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.,* τόμος Β΄, σελ. 241 – 242

και το δικέφαλο Συντακτικό της ενώ η ζωντανή γλώσσα, η Δημοτική του έντεχνου και του επιστημονικού λόγου χαρακτηρίζεται δημώδης.[593]

Στο ίδιο μήκος κύματος θα εκφραστεί και η κριτική από την πλευρά της Αριστεράς αναφορικά με τις αλλαγές στο ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα των κλασικών Γυμνασίων της μέσης εκπαίδευσης. Είναι χαρακτηριστικά όσα θα γράψει ο Γ. Κοσπεντάρης: «….Η κυβερνητική προπαγάνδα και ο τύπος, κάνουν πολύ θόρυβο και μιλούν για «ουσιώδεις αλλαγές». Στην πραγματικότητα, πρόκειται για επουσιώδεις και εντελώς ασήμαντες μεταβολές. Δηλαδή: Καταργούνται τα Λατινικά που διδάσκονταν 2 ώρες τη βδομάδα στην Γ΄ τάξη. Ελαττώνονται οι ώρες των αρχαίων Ελληνικών κατά 1 στην Α΄ και Β΄ τάξη, δηλαδή από 8 γίνονται 7, ενώ στη Γ΄ μένουν 8. Αυξάνονται οι ώρες των Νέων Ελληνικών από 3 σε 4 και στις τρεις τάξεις. Αυξάνονται οι ώρες των μαθηματικών από 3 σε 4 και των Φυσικών κατά 1 στην Α΄ και κατά 2 στην Γ΄ τάξη. Και προστίθεται το μάθημα της Αγωγής του Πολίτου 1 ώρα στη Γ΄ τάξη και το μάθημα της Σπουδής του Περιβάλλοντος 1 ώρα στη Β΄ τάξη. Καμιά ουσιώδης αλλαγή δεν γίνεται στο πρόγραμμα. Δεν αμφισβητούμε την ορθότητα της κατάργησης των Λατινικών, ούτε την αύξηση των ωρών για τα Νέα Ελληνικά, τα Μαθηματικά και τα Φυσικά κατά 1 ώρα. Ούτε την ελάττωση των Αρχαίων κατά 1 ώρα στις 2 πρώτες τάξεις. Λέμε απλώς πως αυτά μαζί με 1 ώρα για τη Σπουδή του Περιβάλλοντος και 1 για την Αγωγή του Πολίτου είναι ημίμετρα που δεν πρόκειται να αλλάξουν την κατάσταση. Μια ώρα Νέα Ελληνικά παραπάνω, που θα τα διδάσκει ο καθηγητής των Αρχαίων ή ο Θεολόγος, οι οποίοι είναι απαράσκευοι επαγγελματικά για τη διδασκαλία του μαθήματος, δεν πρόκειται να βελτιώσει την κατάσταση».[594] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Χ. Νούτσος η κριτική που γίνεται από την αριστερά δε διαφέρει σε τίποτα αν εξαιρέσει κανείς ένα είδος φραστικού λαϊκισμού, από την κριτική των φιλελεύθερων διανοούμενων της αστικής τάξης. Επαναλαμβάνονται κι εδώ τα ίδια ακριβώς επιχειρήματα για το αναλυτικό και το ωρολόγιο πρόγραμμα που

[593] Παπανούτσος Ε. Π., «Το νέο πρόγραμμα», *Παιδεία και Ζωή, τ. 97, Οκτώβριος 1961,* σελ. 194 – 195

[594] Κοσπεντάρη Γ., «Για μια συγχρονισμένη Εθνική Παιδεία», άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημ. ΑΥΓΗ (1961) όπως παρατίθεται και στο *«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις», ό. π.*, σελ. 171 – 186

είδαμε να αντιπαραθέτει ο Ε. Παπανούτσος. Παρόλες τις κριτικές που ασκήθηκαν και τη διερεύνηση, που κατά καιρούς έχει γίνει, των λόγων εκείνων που καθόρισαν την κριτική και τη στάση της αριστεράς για τα εκπαιδευτικά προβλήματα της χώρας αλλά και την εν μέρει ταύτισή της στο συγκεκριμένο ζήτημα με τις απόψεις του φιλελεύθερου κεντρώου χώρου, γεγονός είναι πως, τα πολιτικά κυρίαρχα στρώματα της αστικής τάξης δε θα ευνοήσουν τις «αποφασιστικές μεταβολές» στην εκπαίδευση και κατά συνέπεια τα σχολικά προγράμματα αυτής της περιόδου θα εκφράζουν τις άτολμες τροποποιήσεις του υπάρχοντος καθεστώτος. Η σχολική γνώση θα εξακολουθήσει να είναι βασικά προσανατολισμένη προς τις αξίες του παρελθόντος και να αποτελεί φορέα του κοινωνικού ελέγχου χάρη στην κυριαρχία του «προαιώνιου κλασικού μας οικοδομήματος».[595]

Τέλος οι διαμαρτυρίες των καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής σχετικά με τις αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα σπουδών του Γυμνασίου του 1961 ως ένδειξη της αμφισβήτησης της κυριαρχίας των «κλασικών σπουδών» στη Μέση ελληνική εκπαίδευση, δείχνουν το αντιδραστικό πνεύμα που βασιλεύει στη σχολή αυτή και βοηθούν απλώς να μεγαλοποιούνται οι διαστάσεις των ημίμετρων που έλαβε η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. για την παιδεία και να δημιουργείται η εντύπωση πως πρόκειται για κάτι σοβαρό.

Ωστόσο οι ανάγκες και τα αιτήματα της κοινωνίας και της νεολαίας της εποχής θα εκφραστούν εναργέστατα από την αριστερά και τους εκπροσώπους της σε εκπαιδευτικό – παιδαγωγικό επίπεδο με χαρακτηριστικά όσα καταθέτει ο Γ. Κοσιπεντάρης σχετικά με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες της Ε.Ρ.Ε. του 1959 και τις προσπάθειες αναθεώρησης των ισχυόντων αναλυτικών – ωρολόγιων προγραμμάτων της Μέσης εκπαίδευσης, στα 1961: « Οι εισηγητές αυτών των μέτρων ισχυρίστηκαν πως η α΄ βαθμίδα[596] θα προπαρασκευάζει τα παιδιά για τη ζωή και θα τα εφοδιάζει με «απολυτήριο». Αν πραγματικά ήταν έτσι, θα έπρεπε ο α΄ κύκλος του γυμνασίου να έχει αυτοτέλεια, να έχει τους δικούς του ειδικούς μορφωτικούς σκοπούς, επομένως πρόγραμμα πολύ διαφορετικό από το σημερινό συγχρονισμένο, χωρίς αρχαία ελληνικά στο πρωτότυπο, αλλά μόνο με μεταφράσεις ή προαιρετικά στη Γ΄

[595] Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Κοινωνικός Έλεγχος,* Θεμέλιο, Αθήνα 1979, σελ. 273

[596] Εννοεί τις τρεις πρώτες τάξεις του εξατάξιου Γυμνασίου.

τάξη, για όσους θα ήθελαν να σπουδάσουν φιλολογία κ.λπ. Ένα τέτοιο σχολείο Μέσης παιδείας θα πρέπει να αντλεί τα εκπαιδευτικά του στοιχεία από τον ελληνικό και παγκόσμιο πολιτισμό όλων των εποχών, μα περισσότερο από την σύγχρονη επιστήμη και τεχνική στην πιο προχωρημένη τους μορφή. Γιατί ο Ουμανισμός, που το περιεχόμενό του στηρίζεται μόνο στις πολιτιστικές αξίες της κλασσικής αρχαιότητας, είναι τουλάχιστο λειψός. Ένα τέτοιο σχολείο, θα πρέπει να γίνει σχολείο προσιτό σε όλα τα παιδιά του Λαού και μαζί με το εξάχρονο Δημοτικό σχολείο πρέπει να γίνει σχολείο υποχρεωτικής φοίτησης, χωρίς οικονομικές επιβαρύνσεις και χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις. Μια τέτοια μεταρρύθμιση που θα αφορούσε τη Μέση γενική Παιδεία α΄ βαθμού και θα συμπληρώνονταν με τη γενικώτερη μεταρρύθμιση και ιδιαίτερα εκείνη που θα συντελούσε στην οργάνωση επαγγελματικής και τεχνικής Παιδείας, σύμφωνα με τις ανάγκες της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής με προοπτική τη συνεχή ανάπτυξή τους, θα ανταποκρίνονταν στο αίτημα του ελληνικού λαού για μια συγχρονισμένη εθνική Παιδεία, που θα βοηθήσει αποτελεσματικά το έθνος στην κοινωνική του ανάπτυξη, την οικονομική του πρόοδο και την πνευματική και πολιτιστική του ανύψωση…..».[597] Όλα αυτά κατατίθενται και δημοσιεύονται δύο χρόνια πριν την ανάληψη της εξουσίας από την Ένωση Κέντρου το 1963 και συμβάλουν καθοριστικά, μαζί με τις λαϊκές κινητοποιήσεις και τα κοινωνικά – εκπαιδευτικά αιτήματα που αυτές διατυπώνουν στην υιοθέτηση από την Ένωση Κέντρου ανάλογων αιτημάτων στο εκπαιδευτικό της πρόγραμμα, στην προσπάθειά της να προσεταιριστεί πλατιά λαϊκά στρώματα αλλά και να υποσκελίσει την απεύθυνση και την εξ αυτού εκλογική καταγραφή των δυνάμεων της αριστεράς και του πολιτικού της εκφραστή της Ε.Δ.Α. στις επόμενες εκλογές, αφού στις εκλογές του 1961 θα κατισχύσει και πάλι η Ε.Ρ.Ε. χρησιμοποιώντας μεθόδους «βίας και νοθείας» με την Ένωση Κέντρου υπό τον Γ. Παπανδρέου να αναδεικνύεται σε αντιπολίτευση και την Ε.Δ.Α. να καταλαβάνει την τρίτη θέση στη Βουλή. Είμαστε ήδη στην περίοδο του «ανένδοτου αγώνα» που έχει κηρύξει και διεξάγει η Ένωση Κέντρου και ο Γ. Παπανδρέου με στόχο την κατάληψη της εξουσίας, όπως αναφέρεται στην 1η ενότητα (σελ. 64 – 65) της παρούσας διατριβής.

---

[597] Κοσπεντάρη Γ., «Για μια συγχρονισμένη Εθνική Παιδεία», άρθρο που δημοσιεύθηκε στην *εφημ. ΑΥΓΗ (1961)* όπως παρατίθεται και στο *«Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση – Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις», ό. π.,* σελ. 171 – 186

Είναι χαρακτηριστική για την προώθηση και τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της Ε. Ρ. Ε. της περιόδου 1959 – 1963 και των όποιων μεταρρυθμιστικών προσπαθειών έγιναν, η πραγματικότητα των αριθμών σχετικά με την κατανομή του μαθητικού πληθυσμού της μέσης εκπαίδευσης για το σχολικό έτος 1962 – 1963:

Σχολικό έτος 1962 – 1963

Κλασικά Γυμνάσια	**74%**
Πρακτικά (ή φυσικομαθηματικά Γυμνάσια)	**20,3%**
Ναυτικά Γυμνάσια	**0,6%**
Σχολές Ξένων Γλωσσών	**1,9%**
Εμπορικές Σχολές	**2,9%**
Σχολές Οικιακής Οικονομίας	**0,3%** [598]

Ο αγροτικός τομέας, που για μια χώρα σαν την Ελλάδα υποτίθεται ότι είχε ζωτική σημασία, ήταν ο πιο παραμελημένος, αφού με το Ν. 920 του 1946 είχαν ιδρυθεί μόνο 14 πρακτικές Γεωργικές Σχολές διάρκειας 3 – 6 μηνών με ασήμαντο αριθμό μαθητών. Στη διάρκεια της περιόδου 1949 – 1963 θα ιδρυθούν ακόμα 14 Γεωργικές σχολές του Υπουργείου Γεωργίας, με αποτέλεσμα στην Ανώτατη Γεωργική Εκπαίδευση κατά το έτος 1960 – 1961 όλοι οι φοιτητές του αγροτικού τομέα (Ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθήνας και Γεωπονοδασολογική Σχολή Θεσσαλονίκης ήταν 1.125 φοιτητές, δηλ. το 4% του συνόλου των φοιτητών της εποχής.[599]

Ουσιαστικά ο χαρακτήρας και το περιεχόμενο της Ελληνικής μέσης εκπαίδευσης παρέμενε αναλλοίωτος και αποτελματωμένος, προσανατολισμένος στα κλασσικιστικά πρότυπα του παρελθόντος, ανίκανος να υπηρετήσει τις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες του λαού και της χώρας.

Αν όμως η εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου (1949 – 1963) σχετικά με τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από οπισθοδρόμηση, στασιμότητα και αναποτελεσματικότητα η

[598] Ε. Σ. Υ. Ε. Στατιστικές για την εκπαίδευση έτους 1962 – 1963

[599] Απ. Παπανδρέου, *Η τραγωδία της Εκπαίδευσης,* Τολίδης, Αθήνα, 1985 σελ. 88

αντίστοιχη πολιτική σχετικά με το σχολικό βιβλίο μόνο επικίνδυνη και βλαβερή για την εκπαίδευση των νεοελλήνων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί.

Σχολικά Βιβλία

Στις 21 – 9 – 1949 λίγες μόνο ημέρες από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου ο υπουργός Παιδείας Κ. Τσάτσος θα εκδώσει εγκύκλιο για να τονίσει τη σημασία του μαθήματος της Πολιτικής Αγωγής και του ρόλου που πρέπει να παίζει το σχολείο στην ανανέωση της δημοκρατικής συνείδησης των μαθητών ύστερα από «μια περίοδο βανδαλισμών και αγριοτήτων από τους συμμορίτες». Τα σχολικά βιβλία της Ιστορίας που γράφτηκαν το 1949 και εγκρίθηκαν από το Υπουργείο Παιδείας το 1950 περιείχαν εκτενή αναφορά στα πρόσφατα για την εποχή γεγονότα. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου παρουσιάζεται με θετικό τρόπο, ενώ υπήρχαν και έμμεσα θετικές αξιολογήσεις για τον Α. Χίτλερ, ο οποίος εμφανιζόταν ως δημοφιλής ηγέτης που παρασκεύασε ένα πανίσχυρο στρατό. Η αντίσταση χρεώθηκε ολοκληρωτικά στην εξόριστη βασιλική κυβέρνηση του Καΐρου και στους συμμάχους της και αποσιωπήθηκε η αντιστασιακή δράση του ελληνικού λαού στην κατεχόμενη Ελλάδα και ο ρόλος του ΕΑΜ. Τονίστηκαν οι αγριότητες των βουλγαρικών στρατευμάτων κατοχής στη Θράκη και τη Μακεδονία, ενώ αποσιωπήθηκαν οι αντίστοιχες γερμανικές.

Στα σχολικά εγχειρίδια υιοθετήθηκε ένας «φυλετικός» και «γεωπολιτικός» τρόπος ερμηνείας της ιστορίας. Σ' εγχειρίδιο του 1956 αναφέρεται ότι οι Ρώσοι προκάλεσαν τον εμφύλιο για να πραγματοποιήσουν τη διαθήκη του Μεγάλου Πέτρου, ν' αποκτήσουν δηλαδή έξοδο στη Μεσόγειο.

Συγκεκριμένα στην Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας του Βασίλη Πετρούνια το 20% του συνολικού αριθμού των σελίδων του βιβλίου ήταν αφιερωμένο στον εμφύλιο πόλεμο. Καμιά άλλη ιστορική περίοδος δεν εκτείνεται και δεν αναλύεται τόσο πολύ στο ίδιο βιβλίο. Τα βιβλία ήταν γεμάτα από φορτισμένες φράσεις όπως: «οι μάχες του εθνικού στρατού μας εναντίον των κομμουνιστοσυμμοριτών», «ο σλαυισμός κατά της Ελλάδος», ενώ ο εμφύλιος αποκαλείται «εγκληματική ανταρσία», «συμμοριτοπόλεμος». Την ίδια περίοδο οι σχολικές βιβλιοθήκες γεμίζουν από βιβλία και φυλλάδια του Γενικού Επιτελείου Στρατού, τα οποία ήταν γεμάτα από εικόνες

στρατιωτών με το κομμουνιστικό σφυροδρέπανο στα πηλήκιά τους να καίνε και να λεηλατούν ελληνικά χωριά.[600]

Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου

Από την εποχή της απελευθέρωσης στο πλαίσιο των ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων για τον έλεγχο του σχολικού μηχανισμού είδαμε ότι οι προσπάθειες των αστών φιλελεύθερων διανοούμενων που στελεχώνουν το ΥΠΑΙΘ θα οδηγήσουν τελικά, κάτω από το βάρος των πολιτικών εξελίξεων και της εμφύλιας σύγκρουσης, σε οδυνηρούς και καταστροφικούς συμβιβασμούς των δημοτικιστών φιλελεύθερων διανοούμενων σε ό, τι αφορά τη χρήση της Δημοτικής Γλώσσας, της διάρθρωσης του εκπαιδευτικού συστήματος και των σχολικών βιβλίων που θα χρησιμοποιηθούν από τους μαθητές και εκπαιδευτικούς στα σχολεία της χώρας. Σύμφωνα με τον Στρατή Μπουρνάζο οι διανοούμενοι στις συνθήκες της ακραίας πόλωσης του εμφυλίου πολέμου, πρελούδιο του οποίου υπήρξε η μάχη της Αθήνας το Δεκέμβρη του 1944, με την εξαίρεση των κομμουνιστών και «συνοδοιπόρων» διανοούμενων συντάσσονται με το κράτος των εθνικοφρόνων, εκδηλώνοντας τη νομιμοφροσύνη τους: πρόκειται μάλλον για συμμόρφωση παρά για πεποίθηση. Η ομάδα που εικονογραφεί παραστατικότερα τη συμμόρφωση αυτή είναι οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι, οι οποίοι «σιωπούν φρονίμως», αποστασιοποιούμενοι από την πολιτικοκοινωνική δραστηριότητα, ενώ στην κορύφωση του δράματος, τα έτη 1948 – 1949, θα ταυτιστούν πλήρως με τους ταγούς της εθνικοφροσύνης.[601] Άλλωστε η

---

[600] Πετρούνιας Β., *Ιστορία Νεωτέρας Ελλάδος (ΣΤ΄ Δημοτικού),* Εκδοτικός οίκος Π. Πατσιλινάκου, Αθήνα, 1967 και Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *ό. π.*, σελ. 192 – 193

[601] Χατζηιωσήφ Χ. – Παπαστράτης Π. (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλαδας του 20ου αιώνα, Στ. Μπουρνάζος, Το κράτος των εθνικοφρόνων: Αντικομμουνιστικός Λόγος και πρακτικές, ό. π.,* σελ. 20 Στο ίδιο πλαίσιο στις 20 Ιουνίου του 1948, τα μέλη της νεοϊδρυθείσας Εθνικής Εταιρείας Λογοτεχνών, διευκρινίζοντας ότι «στέκονται έξω από κάθε πολιτικό ανταγωνισμό» διακηρύσσουν ότι η «ανταρσύα» «είναι ανας αντεθνικός αγώνας που υποδαυλίζεται από ξένους και που από τους ίδιους ξένους συντηρείται», ενώ «πράξεις σαν το παιδομάζωμα, την αρπαγή των γυναικών και το σταύρωμα των ιερωμένων βρίσκονται σε βαθειάν αντίθεση με τις ευγενικές παραδόσεις της φυλής μας». Υπογράφουν μεταξύ άλλων,

συντηρητικοποίηση των αστών φιλελεύθερων διανοούμενων έχει ήδη αρχίσει από τον μεσοπόλεμο και την εποχή της διάσπασης του ενιαίου εκπαιδευτικού ομίλου. Η Άννα Φραγκουδάκη θα γράψει χαρακτηριστικά: «Στη δεκαετία του 1926 – 1936, οι φορείς της αστικής εκπαιδευτικής αλλαγής θα εγκαταλείψουν λίγο – λίγο τον πρωτεύοντα κοινωνικό τους ρόλο. Θ' αποσυρθούν στο περιθώριο. Θα περιοριστούν να παρακολουθούν τα γενόμενα και να παρεμβαίνουν με κείμενα μόνο, κι αυτά αποδυναμωμένα. Ο αδρός και πολεμικός τους λόγος έχει χάσει την αμεσότητά του. Τα επιχειρήματά τους τα βαραίνει η αέναη επανάληψη: δείχνουν κι οι ίδιοι μια κούραση να λένε τα ίδια και τα ίδια αυτονόητα σωστά πράγματα, δίχως να μπορούν πια να πείσουν εκείνους που κρατούν την εξουσία. Ακόμα, δεν έχουν πλέον συγκεκριμένους εχθρούς, εκτός απ' τους κομμουνιστές. Χτυπούν απελπισμένα προς όλες τις μεριές τον κομμουνισμό, την αντίδραση, την πλουτοκρατία, την κεφαλαιοκρατία, διαμαρτυρόμενοι πως όλοι αυτοί εμποδίζουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση να ριζώσει. Και ασυνείδητα εγκαταλείπουν λίγο – λίγο την ίδια τη μάχη για την εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση».[602] Στο πλαίσιο αυτό η Άννα Φραγκουδάκη συνεχίζει: « Ο Αλ. Δελμούζος το φοβερό χειμώνα του 1940 – 1941 κρατάει ημερολόγιο όπου φαίνεται σαφώς η έλλειψη τουλάχιστον ουδετερότητας απέναντι στα καθημερινά πολιτικά γεγονότα. Το χαρακτηριστικότερο είναι πως ο καταστροφικός αυτός κυκλώνας του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου τον ωθεί πριν απ' όλα σε συλλογισμούς πολεμικούς εναντίον των κομμουνιστών. Αναθυμάται συχνά στο ημερολόγιο αυτό τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και επιχειρηματολογεί εναντίον του Γληνού και των κομμουνιστών».[603]

ο Η. Βενέζης, ο Κ. Θ. Δημαράς, ο Γ. Θεοτοκάς, η Ά. Θρύλος, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Μ. Καραγάτσης, ο Α. Καραντώνης, η Μελισσάνθη, ο Γ. Μπεράτης, ο Σ. Μυριβήλης, η Λ. Νάκου, ο Κ. Ουράνης, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, ο Θ. Πετσάλης, ο Μ. Στασινόπουλος, ο Α. Τερζάκης, ο Κ. Τσάτσος και ο Π. Χάρης.

[602] Φραγκουδάκη Ά., *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι – Άγωνοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο,* Κέδρος, Αθήνα, 1977, σελ. 144 – 145

[603] Φραγκουδάκη Ά., *ό. π.*, σελ. 134

Η συντηρητική υπαναχώρηση των αστών φιλελεύθερων διανοούμενων καταγράφεται και στο ζήτημα της χρήσης των αναγνωστικών βιβλίων του Δημοτικού αλλά και των βιβλίων του Γυμνασίου, αφού η ηγεσία του ΥΠΕΠΘ (1944 – 1946) και ειδικότερα ο Γενικός Διευθυντής Ε. Παπανούτσος μαζί με το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο (Κ.Δ.Γ.Σ.Ε.) επέλεξαν να ξαναβάλουν στις δύο πρώτες εκπαιδευτικές βαθμίδες τα σχολικά βιβλία του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.) της μεταξικής και κατοχικής περιόδου, αφού απάλειψαν όλα εκείνα τα τμήματα των σελίδων – κείμενα και εικονογράφηση – που υμνούσαν απροκάλυπτα τον Ι. Μεταξά και το καθεστώς του.[604]

Τα αναγνωστικά της εποχής εκείνης αποτελούσαν βασικά βιβλία – πολυεργαλεία αναφορικά με τη διαδικασία της παιδαγωγικής και διδακτικής διαδικασίας και πρακτικής μιας και συμπεριλάμβαναν όλο το ιδεολογικό και επιστημονικό υπόβαθρο της επίσημης κρατικής παιδαγωγικής και διδακτικής πολιτικής και διαπερνούσαν με τα κείμενα τους και τη γλώσσα που ήταν γραμμένα όλο το σύμπλεγμα των βασικών θεωρητικών μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου, Ελληνικής Γλώσσας, Θρησκευτικών, Ιστορίας, Πατριδογνωσίας – Γεωγραφίας, Κοινωνικής & Πολιτικής Αγωγής.

Την περίοδο από το 1947 έως το 1954 κυκλοφορούν στα Δημοτικά Σχολεία της χώρας τα παρακάτω αναγνωστικά ως βασικά εγχειρίδια για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ελληνικής Γλώσσας: 1) Το αναγνωστικό της Β΄ Δημοτικού του 1947, της Αρσινόης Ταμπακοπούλου και της Θεώνης Δρακοπούλου, της γνωστής Μυρτιώτισσας, με τον τίτλο Κρινολούλουδα, 2) το αναγνωστικό για την Γ΄ Δημοτικού, του 1947, με τον τίτλο Ελληνόπουλα, θα επανεκδοθεί εν μέσω εμφυλίου, με αλλαγές στα κείμενα της αρχικής έκδοσης, πρόκειται για προπολεμικό αναγνωστικό του 1937 και είχε εκδοθεί από τον Εκδοτικό Οίκο Δημητράκου καθώς δεν είχε ιδρυθεί ακόμα ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών (κατόπιν Διδακτικών) Βιβλίων, που θα ασκούσε έναν ολοκληρωμένο κρατικό έλεγχο στα σχολικά συγγράμματα. Συγγραφείς του ήταν ο Παύλος Νιρβάνας, γνωστός δημοτικιστής λογοτέχνης και ο Δημ. Ζήσης παιδαγωγός, ενώ την εικονογράφηση είχε κάνει ο ζωγράφος Νίκος Καστανάκης, 3) Το αναγνωστικό Όμορφος Κόσμος, εκδόθηκε από τη ΔΟΕ το 1952, ώστε να μπορέσει να χρηματοδοτήσει την ανέγερση του μεγάρου που θα τη στέγαζε και ήταν γραμμένο από

[604] Χ. Νούτσος, *Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*,σελ. 119

δασκάλους και εικονογραφημένο από τον αυτοδίδακτο επιθεωρησιογράφο Αντώνη Βώττη, χωρίς να απευθύνεται αυστηρά σε μία μόνο τάξη του δημοτικού είχε αρκετή επιτυχία καθώς οι δάσκαλοι το αγόραζαν και το πρότειναν – επέβαλαν για αγορά από τις/τους μαθήτριες/μαθητές τους για να ενισχύσουν την Ομοσπονδία, 4) το Αναγνωστικόν της Ε΄ Δημοτικού το οποίο εκδόθηκε το 1949 για πρώτη φορά και επανεκδόθηκε το 1952, συγγραφείς του είναι οι Ν. Κοντόπουλος, Δ. Κοντογιάννης, Γ. Καλαματιανός, Θ. Γιαννόπουλος, ενώ ξεχωρίζει η εξαιρετική εικονογράφηση από τον Σπ. Βασιλείου που σε αρκετές περιπτώσεις ανακαλεί στη μνήμη των αναγνωστών πρότυπα βυζαντινών εικονογράφων, 5) Το Αναγνωστικόν της Δ΄ Δημοτικού του 1954, των Γ. Μέγα, Κ. Ρωμαίου, Σ. Δουφεξή, Θ. Μακρόπουλου, εικονογράφηση: Αναστ. Αλεβίζου – ΤΑΣΣΟΥ,[605] επιμελητής της έκδοσης είναι ο Ζ. Κωτσίκης, ο πρώτος Πρόεδρος (μεταπολεμικά) του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. και σε αυτό το αναγνωστικό ξεχωρίζει η εικονογράφηση.

Τα αναγνωστικά διαρθρώνονται γύρω από σταθερές θεματικές ενότητες. Η δομή του Αναγνωστικού της Δ΄ Δημοτικού απαρτίζεται από τέσσερις κύκλους σύμφωνα με τις εποχές (Φθινόπωρο, Χειμώνας, Άνοιξη, Καλοκαίρι). Οι θεματικές είναι ενταγμένες στους κύκλους αυτούς ως υποενότητες και αφορούν α) τη ζωή στην ύπαιθρο, β) την Εθνική Ζωή, γ) ιστορίες για ζώα και για δένδρα, δ) τη θρησκευτική ζωή, ε) τη θαλασσινή ζωή, στ) την κοινωνική ζωή, ζ) την αρχαία εθνική ζωή, η) τους μύθους (αρχαιοελληνικούς), θ) την οικογενειακή ζωή, ι) τη μυθολογία, την ιστορία και

[605] Ο Αν. Αλεβίζος – Τάσσος από το 1948 άρχισε να συνεργάζεται με τον Οργανισμό Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ΟΕΣΒ, μετέπειτα Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, ΟΕΔΒ). Καρπός της συνεργασίας του με τον ΟΕΣΒ, υπήρξε η εικονογράφηση πολλών βιβλίων για το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, με πρώτο το Αναγνωστικόν Έκτης Δημοτικού που κυκλοφόρησε το 1949. Επίσης το συγκεκριμένο επειδή ανήκει στα συνταχθέντα και εκδοθέντα μετά την υπουργική προκήρυξη του 1953 αναγνωστικά αποτελεί κατά τη γνώμη μας τη βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκε η ιδεολογικού και πολιτικού τύπου παρέμβαση του μετεμφυλιακού κράτους μέσω των σχολικών εγχειριδίων αλλά και η μετεξέλιξη όλων των υπαρχόντων αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου από το 1954 και μετά. Ο ΤΑΣΣΟΣ υπήρξε μέλος της ΟΚΝΕ και του ΚΚΕ στο μεσοπόλεμο και στη διάρκεια της κατοχής μέλος της ΕΠΟΝ και στη συνέχεια του Ε.Α.Μ.

τη ζωή των αρχαίων Ελλήνων, ια) τις ασχολίες και τα επαγγέλματα (εργασία), ιβ) τη φύση και την αγροτική ζωή, ιγ) τη ζωή των πτηνών και των ζώων.

Ελαφρά διαφορετική είναι η δομή του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού, όπου οι θεματικές ενότητες διαρθρώνονται γύρω από άξονες που αναφέρονται: α) στη θρησκευτική ζωή, β) στην εθνική ζωή και ιστορία, γ) στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, δ) στην ελληνική φύση και την αγροτική ζωή, ε) στους ελληνικούς τόπους, την τέχνη και τον πολιτισμό. Ορισμένες θεματικές ενότητες επαναλαμβάνονται στα αναγνωστικά των Δ΄και Ε΄τάξεων του Δημοτικού.

Στα «Κρινολούλουδα» το αναγνωστικό της Β΄ Δημοτικού οι θεματικές αναπτύσσονται γύρω από τις ιστορίες μικρών παιδιών και των οικογενειών τους. Η καθημερινή ζωή του παιδιού είναι ο συνδετικός ιστός για να αναπτύξει το βιβλίο τη θεματολογία του.

Το αναγνωστικό « Όμορφος Κόσμος » αποτελείται ουσιαστικά από μία σειρά από κείμενα χωρίς συγκεκριμένο δομικό ιστό, εκτός ίσως από την εμφανή ανάγκη να υπάρξουν κάποια κείμενα διδασκαλίας για τις μεγάλες θρησκευτικές και εθνικές εορτές.

Τα « Ελληνόπουλα » τέλος συντίθενται από σύντομες αυτοτελείς σχολικές, οικογενειακές, θρησκευτικές ιστορίες.

Η γλώσσα των Αναγνωστικών είναι η δημοτική για τις μικρές τάξεις, ενώ στις μεγαλύτερες εμφανίζονται κείμενα στην απλή καθαρεύουσα, ως προπαρασκευαστικό στάδιο, όσων μαθητών θα συνεχίσουν τις σπουδές τους, για την καθαρεύουσα που είναι η γλώσσα του Γυμνασίου.

Ωστόσο η επικράτηση μετά τις εκλογές της 31 – 3 – 1946 του Λαϊκού κόμματος και ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τσαλδάρη και η ανάληψη του Υπουργείου Παιδείας από τον Α. Παπαδήμο θα οδηγήσει στην επίταση του φρονηματιστικού χαρακτήρα των σχολικών βιβλίων και θα επιχειρήσει να συρρικνώσει ακόμα περισσότερο τη διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στη στοιχειώδη εκπαίδευση.[606]

Συγκεκριμένα ο Υπουργός Παιδείας Α. Παπαδήμος με εισήγηση του νέου «εθνικόφρονος» Εκπαιδευτικού Συμβουλίου μέλη του οποίου ήταν ο Ι. Σκουτερόπουλος και ο Σπ. Καλλιάφας και κυρίως με βάση την άτυπη αλλά ουσιαστική

---

[606] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, Το σχολείο της «εθνικοφροσύνης» (1945 – 1952),* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμος Δ2, σελ. 120

συνεργασία του με μια ομάδα συντηρητικών παιδαγωγών, που, με προεξάρχοντα τον καθηγητή της Παιδαγωγικής στη Φιλοσοφική Αθηνών Ν. Εξαρχόπουλο, εξέδιδε το Περιοδικό Παιδαγωγική Επιθεώρησις, θα προκηρύξει το καλοκαίρι του 1947 διαγωνισμό για τη συγγραφή νέων «αναγνωστικών» βιβλίων ανάλογου εθνικόφρονος περιεχομένου για τη στοιχειώδη εκπαίδευση. Οι προδιαγραφές της προκήρυξης για το θεματικό περιεχόμενο τους δεν πρωτοτυπούν, εφόσον οι βασικοί κύκλοι του μορφωτικού υλικού και η ενοποιητική τους ιδεολογική κατεύθυνση – η διαχρονική ενότητα του έθνους – παραμένουν αμετάβλητοι.[607] Άλλωστε οι αντιστοιχίσεις του ιδεολογικού και πολιτικού «επιστημονικού» λόγου των συνεργαζόμενων χριστιανικών σωματείων ΖΩΗ – ΣΩΤΗΡΑΣ, όπως εκφράζεται μέσα από τα έντυπά τους, είναι εμφανέστατες σε ό, τι αφορά την ακραία εθνικιστική ιδεολογία και τον χριστιανικού χαρακτήρα φρονηματισμό και αντικομμουνισμό που διέπουν τα σχολικά εγχειρίδια που θα προκύψουν στη βάση της συγκεκριμένης προκήρυξης του ΥΠΑΙΘ.[608] Την ίδια περίοδο η «Χριστιανική Ένωσις Εκπαιδευτικών Λειτουργών» αποτελεί, στην πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, την πιο αντιπροσωπευτική έκφραση του συντηρητικού εκπαιδευτικού ρεύματος και εκδίδει το περιοδικό «Ελληνοχριστιανική Αγωγή» που φτάνει τους 9500 συνδρομητές.[609]Λειτουργεί ως θυγατρική οργάνωση της παρεκκλησιαστικής οργάνωσης – «χριστιανικό σωματείο» ΖΩΗ, η οποία θα φτάσει το 1952 να ελέγχει 1.700 κατηχητικά σχολεία με 140.000 μαθητές. Το Δελτίον που εκδίδει η «Χριστιανική Ένωσις Εκπαιδευτικών Λειτουργών», περιέχει πλήθος άρθρων με φιλοσοφικό και παιδαγωγικό περιεχόμενο που συγκροτούν μια υπερσυντηρητική ιδεολογική ταυτότητα.[610] Η συγγραφή των αναγνωστικών, που ήδη αναφέραμε ότι

---

[607] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, ό. π.*,σελ. 120

[608] Κουτραφούρης Κ., *ό. π., ….κεφ. Εθνικιστική Ιδεολογία* σελ. 103 – 106

[609] Γιανναράς Χ., *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα,* εκδ. ΔΟΜΟΣ , Αθήνα 1999 , σ. 374 – 375.

[610] Μαριόλης Δ., *Εθνική ταυτότητα και ιδεολογία στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού της μετεμφυλιακής περιόδου 1950 -1974,* Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2013, σ. 25

κυκλοφόρησαν την περίοδο 1947 – 1954, υπόκειται εν πολλοίς στις προδιαγραφές της συγκεκριμένης προκήρυξης.

Στα αναγνωστικά είναι εντονότατα τα ιδεολογικά εκείνα στοιχεία που σκοπό έχουν να εμφυσήσουν στους μαθητές μία ευλαβή θρησκευτική – χριστιανική πίστη σε συνδυασμό με τον πατριωτισμό, την αυτοθυσία για την πατρίδα και το σεβασμό στην οικογένεια η οποία παρουσιάζεται ως θεματοφύλακας των αξιών αυτών.

Το τρίπτυχο ΠΑΤΡΙΣ – ΘΡΗΣΚΕΙΑ – ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ και η έννοια της δημιουργίας μιας υγιούς «εθνικόφρονος» συνείδησης στους μετέχοντες της ελληνικής παιδείας αποκτά ιδιαίτερα πολιτικά χαρακτηριστικά, στα αναγνωστικά, ιδιαίτερα στο αναγνωστικό της Ε΄ Δημοτικού, αφού θεωρείται ως προνομιακό πεδίο ιδεολογικής παρέμβασης και πολιτικής χειραγώγησης η ηλικία των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου. Άκρατη και άκριτη πατριδοκαπηλία με στόχο την οικοδόμηση ενός υγιούς εθνικού φρονήματος στη βάση του γνωστού τρίπτυχου. Στη βάση αυτή και αφού ψηφιστεί το Σύνταγμα του 1952 στο οποίο κατοχυρωνόταν, όπως είδαμε, η καθαρεύουσα ως επίσημη γλώσσα της εκπαίδευσης και αναδιατυπωνόταν ο συνθηματολογικός πυρήνας του μεταξικού ιδεολογήματος περί Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού και ανάπτυξης της ηθικής και πνευματικής αγωγής των νέων και της εθνικής τους συνείδησης, ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης Αλ. Παπάγου Κ. Καλλίας τον Ιούνιο του 1953[611] θα προχωρήσει σε νέα προκήρυξη για τη συγγραφή και έκδοση «Αναγνωστικών» βιβλίων του Δημοτικού σχολείου αντιγράφοντας σχεδόν αυτολεξεί όσα διαλάμβανε η ανάλογη προκήρυξη του Υπουργού Παιδείας Α. Παπαδήμου το 1947 για το θεματικό περιεχόμενο και τη γλώσσα των «Αναγνωστικών». Οι μόνες διαφορές ήταν κυρίως τεχνικού χαρακτήρα, και αφορούσαν τη λεγόμενη οικονομία της ύλης και τη μορφή του βιβλίου».[612] Ουσιαστικά τα σχολικά βιβλία και ιδιαίτερα τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου έμειναν ίδια, με ελάχιστες διαφορές, από την εποχή του μεταξικού καθεστώτος έως και τη μεταπολίτευση αναφορικά με τη φιλοσοφία και την ιδεολογία που τα διέπει, επιδεχόμενα κατά καιρούς αλλαγών στο ύφος της γλώσσας (περισσότερη ή λιγότερη

[611] ΦΕΚ 23 – 5 – 1953

[612] Νούτσος Χ., *Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.,* σελ. 123

δημοτική ή καθαρεύουσα), αφού ο συγγραφέας των αναγνωστικών ήταν ουσιαστικά το ίδιο το Υπουργείο Παιδείας και οι πολιτικές του ηγεσίες.

Με αυτό τον τρόπο θα ξεδιπλωθούν στις σελίδες του αναγνωστικού της Ε΄ τάξης του Δημοτικού, κάθε είδους συντηρητικές και εθνικιστικές αντιλήψεις με έντονο ρατσιστικό χαρακτήρα περί του περιούσιου ελληνικού λαού, ο οποίος ως ανώτερος σε πολιτισμό από τους άλλους λαούς, ως λαός εκπολιτιστής, στη μακραίωνη και συνεχή ιστορική του διαδρομή μάχεται εναντίον όσων επιβουλεύονται την ελευθερία του και την πολιτισμική του «ανωτερότητα».

Διάχυτη είναι η επίκληση του βυζαντινορθόδοξου οικουμενισμού ως βάση για τη σύσταση και εδραίωση της «μεγάλης ιδέας» στο σύγχρονο νεότερο ανεξάρτητο βασίλειο των Ελλήνων ως αποτέλεσμα της Ελληνικής εθνεγερσίας του 1821.[613]

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε όλα τα αναγνωστικά απουσιάζουν αναφορές στην περίοδο της Τουρκοκρατίας – Ενετοκρατίας. Στο πλαίσιο ενός α-χρονικού ουσιαστικά αφηγήματος, μιας νικηφόρας αδιάλειπτης και συνεχούς ιστορικής πορείας του ελληνικού έθνους από την αρχαιότητα ως την σύγχρονη εποχή, οι εποχές που θα μπορούσαν να σηματοδοτήσουν μία ασυνέχεια αποσιωπούνται.

Όπως άλλωστε και οι δύσκολες στιγμές της ιστορικής πορείας του Έθνους, εθνικός διχασμός – μικρασιατικός πόλεμος και καταστροφή, σκόπιμα αποσιωπούνται ή παραφράζονται.

Τα αναγνωστικά γράφονται επανεγγράφονται ή επανεκδίδονται σε στιγμές κρίσιμες για τον ελληνικό λαό. Είναι χαρακτηριστικό και ίσως λογικό, λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούν την εποχή αυτή, μέχρι ενός βαθμού, ότι λείπουν οι αναφορές στην εμφύλιο ο οποίος είτε μαίνεται είτε μόλις έχει τελειώσει.

Λείπει όμως και κάθε αναφορά στην αντίσταση απέναντι στον κατακτητή, πλήρης απουσία έστω και αναφοράς στους αγώνες του ελληνικού λαού κατά την κατοχή και την αντίσταση της περιόδου 1941 – 1944 επιχειρείται να αντισταθμιστεί με την κατασκευή ιστοριών στο πλαίσιο του επίσημου αφηγήματος της εποχής που αναδεικνύουν κυρίως τις μάχες στον ελληνοϊταλικό πόλεμο αλλά και αυτές που δόθηκαν από τον εξόριστο ελληνικό στρατό και τη βασιλική κυβέρνηση της εξορίας,

---

[613] Κοντόπουλος Ν., Κοντογιάννης Δ., Καλαματιανός Γ., Γιαννόπουλος Θ., *Αναγνωστικόν της Ε΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1952, σελ. 42 – 76

όπως η μάχη του Ελ Αλαμέιν,[614] ενώ γίνεται αναφορά έστω και υπόρρητη στο πρόβλημα της Κύπρου που αυτή την περίοδο ταλανίζει την ελληνική πολιτική ζωή ως έσχατο στοιχείο του επίσημου ελληνικού αλυτρωτισμού και της μεγάλης ιδέας. Της έκδοσης άλλωστε του αναγνωστικού της Ε΄ Δημοτικού στα 1952 έχουν προηγηθεί τα γεγονότα του δημοψηφίσματος στην Κύπρο το αποτέλεσμα του οποίου δίνει συντριπτική πλειοψηφία υπέρ της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα.

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην ανάπτυξη του εθνικιστικού φρονήματος των μαθητών ταυτίζοντας τον εθνικισμό με τον πατριωτισμό και την ορθόδοξη παράδοση. Στο πλαίσιο του νεοελληνικού εθνικιστικού αλυτρωτισμού υπάρχουν συχνές αναφορές στη Βόρειο Ήπειρο κυρίως, αλλά όχι στην Κύπρο όπου είναι χαρακτηριστικά εμφανείς οι συνέπειες των «ψυχροπολεμικών» διεθνών πολιτικών της περιόδου εκείνης.

Ένας υφέρπων αντικομμουνισμός διακρίνεται, ώστε να είναι περισσότερο αποτελεσματικός στη διαμόρφωση των συνειδήσεων των μαθητών. Έτσι στο αναγνωστικό «Όμορφος Κόσμος» γίνεται έμμεση αναφορά στην μεταφορά παιδιών από το Δημοκρατικό Στρατό σε χώρες εκτός Ελλάδας: « Κι ήρθαν στ' αλήθεια τώρα δράκοι στα χωριά…μας κούρσεψαν τα δόλια μας παιδιά και τάκαμαν σκλαβόπουλα στ' αλήθεια… Αχ ποια μανούλα θα τους δώση τη χαρά;».[615] Ενώ ένα ποίημα που τιτλοφορείται «Παλιές πρωτοχρονιές» αναφέρει πως τα παραμύθια με δράκους των παιδικών χρόνων έγιναν δυστυχώς αλήθεια.

Έμμεση επίσης αναφορά στον εμφύλιο, και προσπάθεια να αναδειχθεί «η μεγαλοψυχία των νικητών» αποτελεί η ιστορία του κυνηγού και του κότσυφα στα «Ελληνόπουλα», όπου ο κότσυφας εξαθλιωμένος αναζητεί λίγη τροφή σε σπίτι που αποδεικνύεται σπίτι κυνηγού. Αντί να το σκοτώσει ο κυνηγός λέει: « Όχι δεν θα πάρω

[614] Κοντόπουλος Ν., Κοντογιάννης Δ., Καλαματιανός Γ., Γιαννόπουλος Θ., *Αναγνωστικόν της Ε΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1952, σελ. 97 – 99

[615] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 26

το ντουφέκι μου. Δεν σκοτώνει κανείς ένα φτωχό και κατατρεγμένο πλάσμα… Όσο βρίσκεται μέσα στο σπίτι μας είναι ο καλός μας ξένος».[616]

Τα στοιχεία της ψυχροπολεμικής προπαγάνδας αναφορικά με τη βοήθεια που λαμβάνει η χώρα από τη μεγάλη Αμερικανική συμπολιτεία αλλά και η προβολή του αμερικανικού ονείρου ως πρότυπου ζωής μέσω των Ελλήνων μεταναστών στις Η.Π.Α., οι οποίοι, πλούσιοι και επιτυχημένοι στην κοιτίδα του σύγχρονου καπιταλισμού, δεν ξεχνούν να βοηθούν τη φτωχή πλην πολυαγαπημένη τους πατρίδα δείχνει καθαρά το πλαίσιο που έχει επιβληθεί από το μετεμφυλιακό κράτος της εθνικοφροσύνης στους όρους συγγραφής των σχολικών εγχειριδίων της εποχής.

Γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί η προαιώνια φιλία των δύο λαών και να δοθεί ιστορικό βάθος στην σχέση με τις ΗΠΑ, ως χώρας ανέκαθεν φιλικής προς την Ελλάδα, όπως φαίνεται στο διήγημα Αμερικάνοι Φιλέλληνες στον «Όμορφο Κόσμο».[617]

Το εύρος των ιδεολογικού και πολιτικού χαρακτήρα παρεμβάσεων των κειμένων των αναγνωστικών θα σφραγιστεί από την καλλιέργεια του μιλιταριστικού προτύπου στο πλαίσιο του εθνικισμού και της πίστης στο βασιλικό θεσμό, αφού οι στρατιώτες που κατατάσσονται στον ελληνικό στρατό καλούνται να δώσουν όρκο πίστεως στο βασιλιά και στην πατρίδα και όχι στο σύνταγμα και τους νόμους ή στο λαό. Χαρακτηριστικά καταγράφονται στις σελίδες του αναγνωστικού της Ε΄ τάξεως του Δημοτικού σε ενότητα που αναφέρεται στην ορκομωσία των νεοσύλλεκτων στρατιωτών του Εθνικού Στρατού: «…Νεοσύλλεκτοι η στρατιωτική ζωή δεν είναι βαρειά όσο νομίζετε. Θα σας αγαπήσωμε όλοι. …..Εμείς οι αξιωματικοί σας. Θα είμαστε πάντα κοντά σας…….σαν καλοί φίλοι πιασμένοι χέρι με χέρι θα κάνωμε σύντομα τίμιο και δυνατό τον Εθνικό Στρατό. Το στρατό που θάναι το καμάρι και η

[616] Νιρβάνας Π. & Ζήσης Δ., *Ελληνόπουλα Αναγνωστικόν της Γ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 67 (στην έκδοση του 1947 είχαν γίνει αλλαγές στα κείμενα του αρχικού αναγνωστικού της έκδοσης του 1937).

[617] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 67 – 70

ελπίδα της μεγάλης πατρίδος. Η δοξασμένη Σημαία πάντα θα μας προστατεύει. Κι ο θεός θα μας ευλογή».[618] Με τον τίτλο «Επαναπατρισμός» τελειώνει το αναγνωστικό « Όμορφος κόσμος», κάνοντας έμμεση αναφορά στον εμφύλιο πόλεμο: «Τώρα που ξαναγύρισε στον τόπο μας η Νίκη γυρίσαμε κι εμείς ξανά στο δόλιο μας χωριό. Κάποια βραδυά μας έδιωξαν οι άπονοι οι λύκοι και δεν αφήκαν τίποτα απ' το νοικοκυριό……Και θαν' η ευγνομωσύνη μας απέραντη, μεγάλη σε κείνον που μας χάρισε το δώρο μας αυτό, να ξαναδούμε ελεύθερο τον τόπο μας και πάλι. Ευγωμοσύνη οφείλουμε στον ένδοξο στρατό».[619]

Έμφαση δίνεται στο αρχαιοελληνικό πρότυπο της αρχαίας Σπάρτης, αλλά και σε μύθους σχετικούς με τη γοργόνα και το Μεγαλέξανδρο ιδιαίτερα χαρακτηριστικούς για τους προσανατολισμούς της εκπαίδευσης με αναφορές ιστορικού χαρακτήρα στα εμφύλια πάθη των Ελλήνων από τη σκοπιά της εθνικοφροσύνης.[620] Μία άκριτη και έντονη προγονολατρεία διατρέχει τις σελίδες των αναγνωστικών ενώ παρατηρείται ιδιαίτερη αδυναμία στους Αισώπιους μύθους.

Τα αναγνωστικά κατηχούν ευθέως υπέρ της πίστης στο Θεό και της ευλάβειας. Ο Θεός είναι πανταχού παρόν κυριολεκτικά. Τα αναγνωστικά ξεκινούν με προσευχές και συχνά τελειώνουν με προσευχή. Η Παναγία παρακολουθεί τα απείθαρχα παιδιά που δεν κάνουν την προσευχή τους και μόνο όταν μετανιώσουν τα βοηθά.[621] Η Ορθοδοξία είναι η κινητήριος δύναμη της νέας κοινωνίας. Όλα τα σημαντικά κοινωνικά και οικογενειακά γεγονότα συνδέονται με την Εκκλησία, η οποία με τη σειρά της βρίσκεται στην καρδιά του νέου πατριωτισμού. Στο πλαίσιο αυτό ο

---

[618] Κοντόπουλος Ν., Κοντογιάννης Δ., Καλαματιανός Γ., Γιαννόπουλος Θ., *Αναγνωστικόν της Ε΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1952, σελ. 83

[619] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 76 – 77

[620] Μέγας Γ., Ρωμαίος Κ., Δουφεξής Σ., Μακρόπουλος Θ., *Αναγνωστικόν της Δ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1955, σελ. 147 – 183

[621] Ταμπακοπούλου Αρ., Δρακοπούλου Θ., *«Κρινολούλουδα» (Αναγνωστικόν της Β΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου),* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 8

πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ παρουσιάζεται ως δραστήριο μέλος της Φιλικής Εταιρείας να θυσιάζεται για την πατρίδα προετοιμάζοντας την επανάσταση.[622] Στα αναγνωστικά η μεταφυσική διάσταση της πίστης προβάλλεται έντονα. Περιγραφές θαυμάτων τωρινών και αλλοτινών είναι συχνές.

Στα αναγνωστικά αυτά, το οικογενειακό πρότυπο είναι εξαιρετικά προαστικό με έντονα τα στοιχεία της πατριαρχίας και της υποδεέστερης θέσης των γυναικών στην κοινωνία. Είναι χαρακτηριστικά όσα καταγράφονται στο αναγνωστικό «Όμορφος Κόσμος»: «Σε λίγο όμως μαθεύτηκε στο χωριό ότι το μονάκριβο αγόρι του Θανάση Πέτροβα πέθανε ξαφνικά! …..Πού να βρεθούν όμως λόγια για παρηγοριά! Λίγο ήταν; Ένα και μοναχό το είχαν μέσα σε τόσα κορίτσια. Τι άλλο τους απόμενε; ……Ήταν απαρηγόρητος!(ο πατέρας) Τ' όνομα του είχε σβήσει για πάντα!».[623] Οι οικογένειες που περιγράφονται είναι κατά κύριο λόγο αγροτικές και τα επαγγέλματα που προβάλλονται είναι τα τεχνικά. Εκτός από αγρότης ο πατέρας, ο μόνος που εργάζεται στην οικογένεια μπορεί να είναι ράπτης, σιδηρουργός, ναυτικός, ξυλοκόπος.[624] Σπάνια εμφανίζονται άνθρωποι ανώτερης μόρφωσης. Το δημοτικό είναι το σχολείο του λαού και ο λαός δεν ήταν μορφωμένος. Ιδιαίτερα οι γυναίκες εμφανίζονται ως «γυναικούλες» του λαού, αμόρφωτες και οπισθοδρομικές.

Τα αναγνωστικά δεν προβάλλουν την αναγκαιότητα να μορφωθούν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Δεν προβάλλουν την ιδεολογία της κοινωνικής κινητικότητας μέσω της γνώσης.

Η ζωή βελτιώνεται μέσω της εργασίας. Η σκληρή εργασία επαινείται, ακόμα κι αν είναι η εργασία μικρών παιδιών, τα οποία συνήθως βοηθούν τους γονείς τους στις αγροτικές δουλειές ή στις οικογενειακές επιχειρήσεις. Γίνεται αναφορά στην παιδική εργασία ως κάτι φυσιολογικό και κοινωνικά αποδεκτό σε μια κοινωνία όπου εγγράφεται η πλήρης απουσία κοινωνικών πολιτικών και δομών κοινωνικού κράτους, με έντονους τους

---

[622] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 62 – 67

[623] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 32 – 33

[624] Όμορφος Κόσμος, *Αναγνωστικόν του Δημοτικού Σχολείου,* έκδοση της Δ.Ο.Ε., Αθήνα 1952, σελ. 39

ταξικούς διαχωρισμούς να παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια. Η φτώχεια και ο πλούτος υπάρχουν στην κοινωνία και παρουσιάζονται ως φυσικά φαινόμενα χωρίς να αναζητώνται οι αιτίες τους.[625] Οι φτωχοί είναι συνήθως είτε τεμπέληδες, είτε άτυχοι. Πολύ συχνά εμφανίζονται ζητιάνοι στα αναγνωστικά και η ελεημοσύνη αναδεικνύεται σε μεγάλη αρετή. Η φιλανθρωπία αναδεικνύεται ως σωτήρια δύναμη απέναντι στις κοινωνικές αντιθέσεις και τη φτώχεια, αφού το επίσημο κράτος είναι απών. Η αρετή της ελεημοσύνης αναδεικνύεται στο πλαίσιο της οικοδόμησης μιας πατριωτικής – χριστιανικής συνείδησης.[626]

Ο πατέρας παρουσιάζεται ως μία μορφή αδιαπραγμάτευτης εξουσίας στην οικογένεια. Σταθερός και ήρεμος, μία πατριαρχική φιγούρα ηγετική, δίκαιη, ανεκτική, αλλά και αυστηρή που προτιμά να νουθετεί αντί να τιμωρεί τα παιδιά. Δεν διστάζει ωστόσο να συμπεριφερθεί αυστηρά και να επιβάλλει την τιμωρία, όταν θεωρεί ότι είναι απαραίτητο, για να οδηγηθούν τα αδύναμα μέλη στον ίσιο δρόμο. Στο πλαίσιο αυτό και με βάση το πατρικό πρότυπο των αναγνωστικών τα αγόρια, και ποτέ τα κορίτσια, καλούνται να αποδεχθούν και να ενσαρκώσουν το πρότυπο του ισχυρού, δίκαιου και ανεκτικού ηγέτη – πατέρα που προβάλλουν τα αναγνωστικά, στον οποίο στρέφουν το βλέμμα τους τα αδύναμα παιδιά για να τα καθοδηγήσει, ενώ δεν υπάρχει σχεδόν η παραμικρή αναφορά σε συλλογικές διαδικασίες δράσης καθώς και σε οποιοδήποτε δικαίωμα πολίτη.[627] Το ζητούμενο εξάλλου είναι να προετοιμαστεί «ο εθνικόφρων» πολίτης, αυτός που θεωρεί το έθνος, ως μία αφηρημένη οντότητα, που στέκει όμως υπεράνω όλων και του εαυτού του ακόμη, και όχι ένας συνειδητός και δραστήριος πολίτης που θα διεκδικεί το κοινό καλό.

---

[625] Νιρβάνας Π. & Ζήσης Δ., *Ελληνόπουλα, Αναγνωστικόν της Γ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 43

[626] Μέγας Γ., Ρωμαίος Κ., Δουφεξής Σ., Μακρόπουλος Θ., *Αναγνωστικόν της Δ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1955, σελ. 95 – 100 & Ταμπακοπούλου Αρ., Δρακοπούλου Θ., *«Κρινολούλουδα» (Αναγνωστικόν της Β΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου),* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 31 – 33

[627] Νιρβάνας Π. & Ζήσης Δ., Ελληνόπουλα, *Αναγνωστικόν της Γ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 20 – 24

Η γυναίκα προετοιμάζεται από μικρή για να γίνει κυρίως και αποκλειστικά «καλή σύζυγος» και μητέρα που θα αναθρέψει «καλούς Έλληνες» και ιδιαίτερα φιλόπατρεις και γενναίους στρατιώτες, μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάζεται ως λιγότερο έξυπνη από τον άνδρα. Είναι αγρότισσα ή αν ζει στις πόλεις είναι ανεπάγγελτη και ασχολείται με τις οικιακές εργασίες. Ο άντρας είναι αυτός που συντηρεί το σπίτι αποκλειστικά, γι' αυτό και η απώλεια του, βυθίζει την οικογένεια στη φτώχεια.[628] Είναι αεικίνητη, εργατική, τρυφερή και αφοσιωμένη στον άντρα και προπάντων στα παιδιά της. Ως γιαγιά εμφανίζεται τρυφερή και σοφή να διηγείται παραμύθια και αλληγορικές ιστορίες στα παιδιά. Το μοναδικό επάγγελμα που εμφανίζεται σπάνια να ασκεί γυναίκα είναι αυτό της δασκάλας.

Τα παιδιά εμφανίζονται ως χαριτωμένα και γλυκά αλλά ταυτόχρονα ως σκανταλιάρικα, αδύναμα, με κακίες και ελαττώματα που η ανατροφή οφείλει να διορθώσει. Η έννοια του χρέους είναι πολύ έντονη στα αναγνωστικά. Λείπει η ανεμελιά και η χαρά της ζωής. Τα παιδιά δεν πειράζει να εργάζονται αλλά είναι κακό να «σπαταλούν» το χρόνο τους σε παιχνίδια και διασκεδάσεις. Το παιδί παρουσιάζεται ως απείθαρχο και άτακτο. Οι περιπέτειες του είναι αποτέλεσμα των ελαττωμάτων του και αποτελούν αφορμή για φρονηματισμό από ενήλικες στοργικούς και συγκαταβατικούς απέναντί του που καλούνται να το διορθώσουν.[629]

Μόλο που τονίζεται ρητά πως, για τις τρεις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου τα αναγνωστικά θα συμπεριλαμβάνουν εξίσου κείμενα της δημοτικής και της καθαρεύουσας, η δημοτική των προδιαγραφών, δηλαδή «του προφορικού λόγου των μορφωμένων ανθρώπων», υποκαθίσταται τελικά από μια «αυθαίρετα πεποιημένη»

---

[628] Ταμπακοπούλου Αρ., Δρακοπούλου Θ., *«Κρινολούλουδα» , Αναγνωστικόν της Β΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1947, σελ. 133

[629] Η ανάλυση για τα αναγνωστικά βασίζεται σε έρευνα - ανακοίνωση των Νικολοπούλου Παυλίνας, Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια), & Πολυχρονιάδη Δ. Υποψήφιου Διδάκτορα του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Πάντειου Πανεπιστημίου, στο 4ο συνέδριο του ΕΚΕΔΙΣΥ (Μάιος 2019) με θέμα: « Πολιτισμικές αξίες, ιδέες και ιδεώδη που ανιχνεύονται στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία». Δημοσιευμένη στα *Πρακτικά του 4ου Συνεδρίου του ΕΚΕΔΙΣΥ,* τόμος 3ος, σελ. 340 – 350

απλή καθαρεύουσα και στα αναγνωστικά του Δημοτικού που θα εκδοθούν με βάση την προκήρυξη Παπαδήμου του 1947 και θα κυκλοφορήσουν αναθεωρημένα το 1949, πρόκειται γι' αυτά από την Δ΄ έως και την ΣΤ΄ τάξη, στα οποία θα αποτυπωθεί ο γλωσσικός τραγέλαφος των εκπαιδευτικών και γλωσσικών επιλογών της «εθνικόφρονος» παράταξης.[630]

Μάταια ο Ε. Παπανούτσος, αν και απολυμένος από το ΥΠΑΙΘ από το Μάιο του 1946, θα ελπίσει ότι με τον νέο υπουργό Παιδείας Κ. Τσάτσο και διάδοχο του Α. Παπαδήμου στα 1949, θα υπάρξουν και «καλές μέρες» στην εκπαίδευση, αφού οι ελπίδες του αυτές θα διαψευστούν. Τα νέα αναγνωστικά θα μπουν στα Δημοτικά σχολεία συνοδευόμενα από μια προκήρυξη διαγωνισμού για επτά «βοηθήματα» στην στοιχειώδη και τέσσερα «σχολικά βιβλία» στη μέση εκπαίδευση. Μέσα στο 1950 θα κυκλοφορήσουν και τα περισσότερα νέα βιβλία του γυμνασίου από τον ΟΕΣΒ. Ουσιαστικά το εύρος της ιδεολογικής επιρροής και απήχησης των δημοτικιστών διανοούμενων είχε περιοριστεί δραστικά, ενώ είχε ταυτόχρονα συρρικνωθεί σε απλό σύνθημα η διακήρυξη της «εθνικοφρόνου» πλέον διοικήσεως της Δ.Ο.Ε. για τη δημοτική ως γλώσσα του Δημοτικού Σχολείου, ύστερα από την ιδεολογική και πολιτική σύμπλευση των Λαϊκών και Φιλελεύθερων που επισφραγίστηκε με το σχηματισμό της κυβέρνησης Θ. Σοφούλη.[631] Άλλωστε η σύμπλευση των Λαϊκών και

---

[630] Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της αλλαγής του περιεχομένου των ίδιων ουσιαστικά αναγνωστικών, ύστερα από τις παρεμβάσεις του Υπουργού Παιδείας Α. Παπαδήμου, όπως καταγράφεται στο Αναγνωστικό της Δ΄ τάξης πριν και μετά την προκήρυξη του ίδιου: α) «Πώς πέταξε ο Τοτός: Για να πετάξει ο Τοτός έγινε μεγάλη ιστορία. Όταν ο θείος του ο αεροπόρος, που τον είχε παρακαλέσει κρυφά ο Τοτός να τον πάρη καμιά μέρα μαζί του με το αεροπλάνο, έκαμε λόγο στο σπίτι γι' αυτή την υπόθεση, σηκώθηκαν όλοι στο πόδι. Και πρώτη απ' όλους η γιαγιά». Γεωργίου Α. Μέγα κ.ά. Αναγνωστικό για την Δ΄ τάξη του Δημοτικού σχολείου, ΟΕΣΒ, Εν Αθήναις, 1947, σ. 175 β) « Πώς επέταξεν ο Τοτός: Δια να πετάξ' ο Τοτός, έγινε μεγάλη ιστορία. Όταν ο θείος του ο αεροπόρος, τον οποίον είχε παρακαλέσει κρυφίως ο Τοτός να τον πάρ' καμμίαν ημέραν με το αεροπλάνον, έκαμε λόγον εις την οικίαν διά την υπόθεσιν αυτήν, εξηγέρθησαν όλοι. Και πρώτη εξ όλων η μάμμη του». Δ. Ζήση, Κ. Ρωμαίου, *Αναγνωστικό της Δ΄ Δημοτικού,* ΟΕΣΒ, Αθήναι 1949, σ. 152 Δες σχετικά στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, ό. π.*, σελ. 121

[631] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, ό. π.*, σελ. 121

των Φιλελεύθερων έγινε για εντελώς διαφορετικούς λόγους από το εκπαιδευτικό ζήτημα και το γλωσσικό που εμεπεριέχεται σ' αυτό.

Αντίστοιχα θα κλείσει και το θέμα της επαναφοράς της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας της εκπαίδευσης με το άρθρο 107 στο σύνταγμα της Ελλάδας που θα ψηφιστεί στα 1952 οδηγώντας τη χώρα σε πισωγύρισμα 41 χρόνων σε ό, τι αφορά το γλωσσικό ζήτημα.

Ακόμα οι ταγοί της «εθνικοφροσύνης» θα φροντίσουν, όπως επισημάνθηκε, να διατυπωθεί και κατοχυρωθεί συνταγματικά, εκτός από τις γλωσσικές τους επιλογές, και το «εκπαιδευτικό ιδεώδες», δηλαδή να τεθούν συνταγματικά όρια ανάμεσα στην «ορθή» εκπαιδευτική γραμμή και τις «αριστερές ιδέες» και μάλιστα να αποτραπεί στο μέλλον το ενδεχόμενο να αμφισβητηθεί αυτή η γραμμή από «αριστερίζοντα κόμματα». Η χριστιανική διδασκαλία και η ελληνική φιλοσοφία ορίζουν αυτή την «ορθή» εκπαιδευτική γραμμή και θα καταγραφεί και στο σύνταγμα του 1952, σύμφωνα με τη δήλωση του βουλευτή (και μετέπειτα Υπουργού Παιδείας) Κ. Τσάτσου στην επιτροπή αναθεωρήσεως του συντάγματος το 1948: « …σήμερον συγκρούεται πράγματι η παράδοσις του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού…..με ένα ιδεολογικόν κόσμον, ο οποίος δεν είναι προϊόν του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού….Οφείλομεν να διαδηλώσωμεν την ρητήν αντίθεσιν μας προς την θεωρίαν του λεγόμενου ιστορικού υλισμού».[632] Για τον Κ. Τσάτσο αυτή η «ρητή αντίθεσις» αφορούσε μόνο τις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης, εφόσον δεν μπορούσε να αποκλειστεί η θεωρία του ιστορικού υλισμού από την ανώτατη εκπαίδευση, επειδή είχε το «προσωπείον της επιστημοσύνης».[633] Ο συνταγματικός περιορισμός της διδασκαλίας και της έρευνας φαινόταν ατελέσφορος στο πανεπιστήμιο για τον νεοκαντιανό καθηγητή της φιλοσοφίας του δικαίου. Προείχε, αντίθετα, η εξασφάλιση και αναπαραγωγή της ιδεολογικής ηγεμονίας στις δύο πρώτες εκπαιδευτικές βαθμίδες, όπου η παρουσία

---

[632] Δ΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, Επιτροπή επί της αναθεωρήσεως του Συντάγματος, *Εστενογραφημένα Πρακτικά της επιτροπής αναθεωρήσεως του συντάγματος,* τ.Γ, Εκ του Εθνικού τυπογραφείου, Εν Αθήναις 1948, σελ. 1102 – 1103

[633] Δ. Αναθεωρητική Βουλή …*ό. π.,* σελ. 1108

ΕΑΜικών εκπαιδευτικών ήταν έως πρόσφατα έντονη.[634] Άλλωστε ο Κ. Τσάτσος είχε προ πολλού κάνει τις επιλογές του ως συνεπής και πιστός ταγός των ιδεωδών του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» και του μετεμφυλιακού ιδεολογικού και πολιτικού αφηγήματος σύμφωνα με το οποίο η χώρα είχε σωθεί από τον κομμουνισμό χάρη στις προσπάθειες όλων των εθνικοφρόνων Ελλήνων και ιδαιτέρως του Ι. Ράλλη (τελευταίου δωσίλογου πρωθυπουργού κατά την περίοδο της κατοχής και ιδρυτή των Ταγμάτων Ασφαλείας), ο οποίος κατά τη γνώμη του Κ. Τσάτσου: « υπηρέτησε εθνικά τον τόπο και συνέβαλε στην αποτροπή της νίκης του κομμουνισμού πριν έρθουν οι Άγγλοι στην Αθήνα».[635]

Στο πλαίσιο αυτό οι μεταγενέστερες συζητήσεις στη βουλή θα ενισχύσουν τις πολιτικές αφετηρίες της εμφυλιακής διαδικασίας για την υπαγωγή του σχολικού μηχανισμού στην «ελληνοχριστιανική ιδεολογία» και γι' αυτό, το άρθρο 16 του συντάγματος του 1952 θα ορίσει, όπως είδαμε, πως « εις πάντα τα σχολεία μέσης και στοιχειώδους εκπαιδεύσεως η διδασκαλία αποσκοπεί την ηθικήν και πνευματικήν αγωγήν και την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».

Στο πλαίσιο αυτό, όπως ήδη αναφέραμε, στα 1953 ο υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης του Αλ. Παπάγου Κ. Καλλίας θα προκηρύξει με σχετική απόφασή του διαγωνισμό για τη συγγραφή αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου,[636] θέλοντας ν' αντικαταστήσει όλα τα προηγούμενα αναγνωστικά, αυτά της περιόδου 1917 – 1935 αλλά και αυτά της μεταξικής περιόδου.

Τα αναγνωστικά αυτά θα εκδοθούν το 1954, όπως ήδη αναφέραμε, και με κάποιες αλλαγές θα μείνουν και θα διαμορφώσουν τις συνειδήσεις γενεών και γενεών νεοελλήνων φτάνοντας να ανιχνεύουμε σπαράγματα της ιδεολογικής τους επιρροής ως

---

[634] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Χ. Νούτσος, ό. π.*, σελ. 122

[635] Τσάτσος Κ., *Λογοδοσία μιας ζωής, ό. π.,* σελ. 315

[636]Δες σχετικά: «Περί προκηρύξεως διαγωνισμού προς συγγραφήν αναγνωστικών βιβλίων πασών των τάξεων των σχολείων Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ αρ. 65 (Παράρτημα 23), 23 – 6 – 1953

τα 1982. Η ήδη πολιτικά και ιδεολογικά φορτισμένη και παιδαγωγικά αποστεωμένη κατάσταση των προϋπαρχόντων αναγνωστικών θα επιδεινωθεί στο έπακρο.

Είναι χαρακτηριστικά όσα επισημαίνει η Άννα Φραγκουδάκη για το περιεχόμενο και το πρότυπο των αξιών και των ιδεών που στοιχειοθετούν την αντίληψη για την παιδαγωγική, την ηθική και την ερμηνεία του κόσμου των συγκεκριμένων βιβλίων: «….Το πρότυπο αυτό είναι τερατώδες. Το δημοτικό μας σχολείο επιδιώκει, τη διαμόρφωση ενός ανθρώπου πριν απ' όλα υποταγμένου, πειθήνιου, δίχως κριτική σκέψη, μοιρολάτρη, δεισιδαίμονα, θρησκόληπτου, ενός πολίτη για τον οποίο ο πατριωτισμός ταυτίζεται με την άκριτη αποδοχή της οποιασδήποτε πολιτικής εξουσίας, εφόσον είναι εξουσία…».[637]

Τα αναγνωστικά είναι για το Δημοτικό σχολείο τα βασικότερα εγχειρίδια για τη διαμόρφωση των μαθητών. Όχι μόνο τη γλωσσική, αλλά, όπως γράφουν όλα τα αντίστοιχα νομικά κείμενα, για την «ηθική, θρησκευτική και εθνική» τους διαμόρφωση, δηλαδή τη γενική ιδεολογική τους διαμόρφωση.

Μολονότι τα αναγνωστικά του 1954 – 1955[638]έχουν ονόματα συγγραφέων, δε θα ήταν λάθος να επισημάνει κανείς ότι τα αναγνωστικά αυτά (εκτός από της Α΄ και Β΄ τάξης) αποτελούν έργο περισσότερο του Υπουργείου Παιδείας και λιγότερο των συγγραφέων τους, γιατί το υπουργείο χρησιμοποίησε τα προτεινόμενα αναγνωστικά και κατασκεύασε δικά του. Το αναγνωστικό της Γ΄ τάξης κατασκευάστηκε με επιλογές από δύο υποβληθέντα αναγνωστικά, της Δ΄ από τέσσερα, της Ε΄ από δύο και της Στ΄ από τέσσερα αναγνωστικά.

---

[637]Φραγκουδάκη Ά., *«Τα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού Σχολείου – ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία»,* Θεμέλιο, Αθήνα , 1978, σελ. 7

[638] Τα αναγνωστικά του Δημοτικού του 1954 – 1955 είναι τα ακόλουθα: Α΄τάξη: *Αλφαβητάριον* των Ι. Κ. Γιαννέλη, Γ. Σακκά (εγκρίθηκε το 1955), Β΄ τάξη: *Αναγνωστικόν Β΄ Δημοτικού* του Β. Γ. Οικονομίδου, Γ΄ τάξη: *Αναγνωστικόν Γ΄ Δημοτικού* των Β. Πετρούνια, Φ. Κολοβού, Σ. Σπεράντζα, Α. Μεταλλινού, Δ΄ τάξη: *Αναγνωστικόν Δ΄ Δημοτικού* των Γ. Μέγα, Κ. Ρωμαίου, Σ. Δουφεξή, Θ. Μακροπούλου, Ε΄ τάξη: *Αναγνωστικόν Ε΄ Δημοτικού* των Γ. Καλαματιανού, Θ. Γιαννοπούλου, Δ. Δούκα, Δ. Δεληπέτρου, Ν. Κοντοπούλου, Στ΄ τάξη: *Αναγνωστικόν Στ΄ Δημοτικού* των Ε. Π. Φωτιάδου, Η. Π. Μηνιάτη, Γ. Μέγα, Δ. Οικονομίδου, Θ. Παρασκευοπούλου

Άλλο ένα χαρακτηριστικό είναι πως οι συγγραφείς τους, με μια δυο εξαιρέσεις, δεν είναι όπως συνέβαινε παλαιότερα σημαντικοί λογοτέχνες και παιδαγωγοί. Στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου που θα εγκριθούν από το υπουργείο Παιδείας την περίοδο 1917 – 1935 θα συναντήσουμε πολλά και σημαντικά ονόματα Ελλήνων λογοτεχνών και παιδαγωγών όπως: Ζ. Παπαντωνίου (Τα ψηλά βουνά), Δ. Βουτυράς, Μ. Παπαμαύρος, Α. Καρκαβίτσας, Γαλ. Καζαντζάκη, Γ. Ξενόπουλος, Α. Δελμούζος, Π. Νιρβάνας, Μ. Τριανταφυλλίδης, Ρ. Ιμβριώτη, κ. ά. οι οποίοι είναι αποκλεισμένοι ή προγραμμένοι από το μετεμφυλιακό κράτος σχετικά με τη συγγραφή εγχειριδίων για τα σχολεία της χώρας.[639] Το κυριότερο προτέρημα των συγγραφέων τους είναι ότι ακολουθούν με περισσή ακρίβεια τις οδηγίες της υπουργικής προκήρυξης. Για τις οδηγίες αυτές, σχετικά με τη γλώσσα στην οποία θα γράφονταν τα αναγνωστικά, και τις επιπτώσεις τους στην παιδαγωγική και μαθησιακή ανάπτυξη των μαθητών θα γράψει ο Αλ. Δελμούζος: «….το χειρότερο όμως είναι που η ζημιά δε θάναι μόνο γλωσσική, αλλά και πνευματική κυρίως πνευματική. Γιατί η δημοτική, όπως και κάθε ζωντανή γλώσσα, είναι βέβαια φαινόμενο κοινωνικό, αλλά και βαθύτατα εσωτερικό, ψυχικό. Όπως τη μαθαίνει σιγά – σιγά (τη γλώσσα) το παιδί με τη μίμηση από τη μητέρα του και το περιβάλλον και με τεράστια προσωπική προσπάθεια, συνυφαίνεται αξεδιάλυτα και συναναπτύσσεται με τον ψυχικό του κόσμο και τις πνευματικές του ικανότητες. Και δεν είναι άμορφος σωρός από λέξεις, φθόγγους και τύπους και από τυχαίους συνδυασμούς των λέξεων σε φράσεις, παρά ολόκληρος ζωντανός οργανισμός».[640] Ουσιαστικά με τη νέα γλωσσική προσπάθεια του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και την ιδιότυπη Δημοτική που ζητούσε να γραφτούν τα νέα αναγνωστικά η γλωσσική αναρχία που επέβαλε η χρήση της διγλωσσίας (Δημοτικής & Καθαρεύουσας) δεν περιοριζόταν και ο απόφοιτος του Δημοτικού Σχολείου δε θα κατείχε στην πραγματικότητα κανένα γλωσσικό όργανο, που να υπηρετεί τις ανάγκες της ατομικής και κοινωνικής ζωής. [641]

Επιπρόσθετα, είναι χαρακτηριστικό της ανοιχτής πολιτικής προπαγάνδας που υλοποιείται μέσω των αναγνωστικών η παρουσίαση που γίνεται στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο που η λήξη του έγινε δέκα περίπου χρόνια πριν από την έκδοση των

[639] Φραγκουδάκη Α., *Τα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου, ό. π.*, σελ. 228 – 229

[640] Δελμούζος Αλ., *Μελέτες και Πάρεργα,* τόμος Β', Αθήνα 1958, σελ. 267

[641] Χατζηστεφανίδης Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπ/σης, ό. π.*, σελ. 112 – 113

αναγνωστικών και είναι φυσικό να υπάρχουν έντονες μνήμες στον ελληνικό λαό: « Οι εχθροί του 1940 ονοματίζονται από τη Δ΄ τάξη και πέρα. Η ναζιστική κατοχή δεν αναφέρεται. Μια φορά μόνο στο αναγνωστικό της Δ΄ τάξης το κείμενο μιλάει για κατοχή, αλλά στρατός κατοχής είναι οι Ιταλοί. Και μια φορά στο αναγνωστικό της Ε΄ τάξης, όπου, χωρίς να αναφέρεται ο όρος κατοχή, αναφέρεται η παρουσία Γερμανών στην Αθήνα και η πείνα. Πρόκειται για μια ιστορία όπου ο Κωστάκης φυλάει το γάλα που του δίνουν στο συσσίτιο, για τον Κύπριο στρατιώτη του αγγλικού στρατού που η οικογένεια κρύβει στο σπίτι της. Η αντίσταση αναφέρεται μία μόνο φορά σε ένα κείμενο με θέμα τη φιλανθρωπία και δίδαγμα τη θεϊκή επέμβαση που στέλνει την «κυρία του Φιλοπτώχου ταμείου» να σώσει τα ορφανά από την πείνα (Ε΄ τάξη). Η φράση για την αντίσταση είναι ή ακόλουθη: «…ο Θοδωράκης και η Φανή ήσαν ορφανά από πατέρα, τον σκότωσαν οι Γερμανοί στην αρχή του 1943, γιατί τον έπιασαν – έλεγαν – σε μια σιδηροδρομική γέφυρα με χειροβομβίδες…» Στα βιβλία αυτά, όπου η έξαρση του ηρωισμού των Ελλήνων έχει τόση συχνότητα και τόσο βάρος, η σημαντικότερη, μαζί με τη γιουγκοσλάβικη, αντίσταση στην Ευρώπη, με τόσους ηρωισμούς και τόσα θύματα, περνάει σε δυο γραμμές, μέσα σ' ένα κείμενο για την ελεημοσύνη. Και μάλιστα μ' εκείνο το «έλεγαν» που αποδυναμώνει τη φράση. Το «έλεγαν» αφαιρεί το βάρος από την πράξη με τις χειροβομβίδες, υπογραμμίζει το «τον σκότωσαν» κι επιτρέπει να διαβαστεί η φράση ουδέτερα. Δηλαδή το «έλεγαν» δίνει στην πληροφορία «τον σκότωσαν» την ένδειξη της αδικίας: τον σκότωσαν ίσως δίχως να φταίει. Αυτή είναι όλη η αντίσταση του ελληνικού λαού.

Όσο για το αναγνωστικό της Στ΄ τάξης είναι αυτό που θα μεγαλώσει γενιές και γενιές Ελλήνων με το γνωστό ιδεολόγημα του πρωθυπουργού Ι. Μεταξά που είπε το ΟΧΙ στους Ιταλούς εισβολείς. Στο συγκεκριμένο αναγνωστικό ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος αναφέρεται μόνο μια φορά παραθέτοντας στη σειρά τα παρακάτω κείμενα: «Το διάγγελμα του αειμνήστου Ιωάννου Μεταξά, προέδρου της κυβερνήσεως» τρεις ώρες μετά την κήρυξη του πολέμου, το διάγγελμα «μετά μιαν ώραν» του «Βασιλέως Γεωργίου του Β΄» και τέλος το λόγο του «στρατάρχου λόρδου Ουέιβελ» που έγινε στις 27 Οκτωβρίου 1947. Δηλαδή ολόκληρη η περίοδος 1940 – 1944 περιορίζεται στην αναφορά του «αειμνήστου» εκείνου προέδρου της κυβερνήσεως που σε τρεις ώρες μέσα αποφάσισε να υπερασπιστεί ο ελληνικός λαός τα εδάφη του, στην αναφορά του Βασιλέως που μια ώρα μετά κάλεσε κι αυτός σε συναγερμό και στην πληροφορία ότι εφτά χρόνια αργότερα ο βρετανός στρατάρχης και λόρδος θυμήθηκε το «θρυλικό ΟΧΙ και ευχήθηκε στους Έλληνες: «Σας ευχόμεθα όλοι ημείς οι παλαιοί συμπολεμιστές σας,

ευτυχή διέξοδον από τα σημερινά σας δεινά». Θα έλεγε κανείς ότι η αναφορά στο 1940 γίνεται μόνο και μόνο για να επιτρέψει την παρεμβολή του λόγου του στρατάρχη – λόρδου, με την οποία γίνεται έμμεση μνεία στον εμφύλιο πόλεμο.

Το τελευταίο γελοιογραφικό παράδειγμα ανοιχτής πολιτικής προπαγάνδας είναι ο πόλεμος της Κορέας. Εκτός από τον εξωφρενισμό, όπως η παρουσία Κινέζων ανάμεσα στους εχθρούς της Ελλάδας, οι συγγραφείς φαίνεται να αγνοούν ότι η Κορέα είναι μια χώρα που κατοικείται από Κορεάτες. Ο πόλεμος γίνεται με Έλληνες και Αμερικανούς από τη μια μεριά και Κινέζους από την άλλη, που μάλιστα αναφέρονται με τα φυλετικά επίθετα «κίτρινοι», «βάρβαροι της Ασίας». Ας σημειώσουμε μόνο ότι το ένα από τα δυο κείμενα που αναφέρονται στον πόλεμο της Κορέας τιτλοφορείται: «Οι νέοι Λεωνίδαι». Στο δεύτερο κείμενο σχετικά με τον πόλεμο της Κορέας αναδεικνύεται εν είδει στρατιωτικής δημοσιογραφικής ανταπόκρισης η ανδρεία και το αήττητον του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος της Κορέας σε συνεργασία με τους Αμερικανούς και Τούρκους συμμάχους στη μάχη της κατάληψης και κατοχής των υψωμάτων Ντικ και Χάρρυ στο κορεατικό μέτωπο στη βάση της εξόφθαλμα προπαγανδιστικής πολιτικής του ΥΠΕΠΘ και των αστικών κυβερνήσεων της εποχής να ιδεολογικοποιήσουν, εντάσσοντάς την στις ηρωικότερες στιγμές του έθνους και της φυλής, την πολιτική επιλογή της αστικής τάξης για την πρόσφατη ένταξη της χώρας στο ΝΑΤΟ, την ίδια ακριβώς περίοδο με τη γείτονα Τουρκία, τονίζοντας έτσι την αναγκαιότητα της διεύρυνσης της βορειοατλαντικής συμμαχίας στην Ανατολική μεσόγειο έστω κι αν ο κομμουνιστικός κίνδυνος αντιμετωπίζεται τη δεδομένη στιγμή στην Άπω Ανατολή.[642]

Ας προσθέσουμε ότι στα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου του 1954 η πολιτική χειραγώγηση, βίαιη και άμεση, αρχίζει από νωρίς και αφορά όλα τα θέματα της προπαγάνδας της πρώτης δεκαετίας μετά το τέλος του εμφυλίου. Τη Βόρειο Ήπειρο, την αμερικανική βοήθεια. Αξίζει να σημειωθεί τέλος ότι οι Αμερικανοί χαρακτηρίζονται με ευνοϊκά επίθετα: «φίλοι», «σύμμαχοι», η «μεγάλη δημοκρατία».

---

[642] Ε. Φωτιάδης, Ηλ. Μινιάτης, Γ. Μέγας, Δ. Οικονομίδου, Θ. Παρασκευόπουλος, *Αναγνωστικόν της Στ΄τάξεως του Δημοτικού Σχολείου,* Ο.Ε.Σ.Β., Αθήνα 1955, σελ. 142 – 145

Το σχέδιο Μάρσαλ περιγράφεται ως θεόσταλτο δώρο που έντυσε τους γυμνούς, χόρτασε τους πεινασμένους, εξόντωσε τα βλαβερά έντομα.[643]

Αλλά ακόμα χειρότερα είναι τα πράγματα στο επίπεδο της συντήρησης ιδεολογημάτων προαστικού (φεουδαρχικού) χαρακτήρα αναφορικά με την οικογένεια, τη θέση της γυναίκας, του άντρα και του παιδιού, της εργασίας, του κοινωνικού κράτους.

Το περιεχόμενο των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου της περιόδου αυτής μοιάζει να έχει ως κύριο και μοναδικό μέλημα πως θα προετοιμάσει τους μαθητές, ώστε να μετατραπούν σε ενήλικες φυσικά υποταγμένους στην ιδέα μιας εξουσίας την οποία δεν πρέπει να κρίνουν ούτε να ελέγχουν.

Μάλιστα για να επιτευχθεί ο παραπάνω στόχος, το πρότυπο του ιδανικού παιδικού χαρακτήρα που προβάλουν τα αναγνωστικά είναι το «καλό και απόλυτα πειθήνιο παιδί» βασισμένο στα πρότυπα μιας παιδαγωγικής απόλυτα βασισμένης στην αυταρχική πειθαρχία με αποκλειστικό μέλημα τη διατήρηση της τάξης, θυσιάζοντας κάθε έννοια ελεύθερης έκφρασης και ανάπτυξης των μαθητών.

Η κοινωνική κρίση καθρεφτίζεται στην ελληνική εκπαίδευση τη δεκαετία 1950 – 1960. Η επανεισαγωγή της καθαρεύουσας στο Δημοτικό Σχολείο και η εκκαθάριση του εκπαιδευτικού σώματος από τους φορείς αριστερής ή αριστερίζουσας ιδεολογίας σηματοδοτούν την εισαγωγή της άμεσης και πρωτόγονης πολιτικής προπαγάνδας στα σχολεία. Πρόκειται για μια μορφή παιδαγωγικής βίας αντίστοιχη στην κοινωνική και πολιτική βία της εποχής, λαμβάνοντας υπόψη μας ότι το σχολείο είναι καθρέφτης των κοινωνικών αξιών πάνω στις οποίες στηρίζεται σε κάθε φάση η κοινωνική και πολιτική ισορροπία.

Όταν σε μια αστική κοινωνία οι ισορροπίες είναι τέτοιες που συνθήματα όπως «ελευθερία» ή «δημοκρατία» να θεωρούνται ανατρεπτικά, τότε το σχολείο ψεύδεται για να προστατέψει την κοινωνική δομή από τη διάδοση των αξιών αυτών.

Ο φόβος της πολιτικής εξουσίας απέναντι στην ελευθερία της σκέψης του λαού που διοικούσε θα μετατραπεί σε φόβο των υπευθύνων του εκπαιδευτικού συστήματος μπροστά στην κριτική σκέψη και ικανότητα των μαθητών, έτσι ώστε να μην αποκτήσουν κριτική ικανότητα και ως πολίτες.

---

[643] Φραγκουδάκη Α., *«Τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου», ό. π.*, σελ. 116 – 118

Ο τύπος του ανθρώπου που περιέχουν και διδάσκουν τα σχολικά αναγνωστικά του 1954 – 1955 είναι το πρότυπο της κοινωνικής υποταγής. Το βάρβαρο περιεχόμενο τους καθώς και ο κυνισμός του υπουργείου Παιδείας ως προς τους πολιτικούς στόχους του περιεχομένου αυτού είναι ο καθρέφτης της τρομερής κρίσης που περνούν οι δομές κι επομένως οι αξίες στην ελληνική κοινωνία της δεκαετίας του 1950 – 1960.[644] Εξαιτίας της κρίσης αυτών των αξιών η εξουσία είναι ανίκανη να πετύχει την εθνική συνοχή με βάση τις αστικές αξίες, γιατί τις φοβάται. Η αίσθηση της πολιτικής ευαλωτότητας της αστικής εξουσίας την οδηγούν στο να μην εμπιστεύεται τη γνώμη της πλειοψηφίας. Επομένως η ίδια η αστική εξουσία καταπατά το αστικό σύστημα διοίκησης, παραβιάζοντας τη λειτουργία του κοινοβουλευτισμού, ενώ η εξουσία βρίσκεται συγχρόνως στα χέρια, των έστω και με παραφθορές, εκλεγμένων αντιπροσώπων αλλά και σε παράλληλα κέντρα και υπόγειους οργανισμούς. Ολόκληρη η κοινωνική δομή ασθενεί. Άλλωστε η γενικευμένη κοινωνική κρίση παραφθείρει πάντοτε τη σχέση των κοινωνικών τάξεων με τις ιδέες και τη σχέση της κυρίαρχης τάξης με τη δική της ιδεολογία. Τη δεκαετία αυτή (1950 – 1960) κυριαρχεί στην Ελλάδα μια κοινωνική αντι – ηθική βασισμένη στα βαθιά ίχνη που άφησε στον κρατικό μηχανισμό η μεταξική δικτατορία (η πολιτική διαφθορά χαρακτηρίζει όλες τις έκτακτες εξουσίες) αλλά και το γεγονός ότι το μεταπολεμικό κράτος διατηρεί τους συνεργάτες των χιτλερικών (σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές χώρες που σταθεροποιούν και στηρίζουν την εθνική τους συνοχή με την καταδίκη και τον αποκλεισμό των συνεργατών ως εχθρών του έθνους). Ως αποτέλεσμα της κυριαρχίας της αντι – ηθικής αυτής, το κράτος, κατά την κοινή αντίληψη, στηρίζεται στις αργυρώνητες υπηρεσίες ύποπτων ατόμων που προσφέρονται σε κάθε εξουσία. Τούτων δοθέντων, το «εθνικό συμφέρον», στ' όνομα του οποίου διοικεί η εξουσία, περιορίζεται στα μάτια των πολιτών σε κάποια στενά συμφέροντα μιας κοινωνικής μερίδας ανοιχτά επιπλέον δεμένης οικονομικά και πολιτικά με ξένες δυνάμεις.

Το ιδεολογικό περιεχόμενο των αναγνωστικών του 1954 αντιστοιχεί στο τεράστιο ιδεολογικό κενό της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης την ίδια περίοδο. Τούτο συμβαίνει διότι στις αρχές της δεκαετίας 1950 – 1960, η ηγετική κοινωνική τάξη είναι ιδεολογικά άοπλη. Δεν πιστεύει στη νομιμότητα, πολύ περισσότερο μάλιστα δεν μπορεί να πείσει

[644] Φραγκουδάκη Ά., *«Τα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου», ό. π.*, σελ. 194 – 195

για τη νομιμότητα και το δίκαιο της διατήρησης της στην εξουσία. Οι αρχές της αστικής ιδεολογίας θεωρούνται επικίνδυνες για την κοινωνική ισορροπία, αφού οι κοινωνικοί μύθοι δε λειτουργούν. Στο πλαίσιο αυτό, η ταύτιση της διαφθοράς με το κοινοβουλευτικό σύστημα είναι πολύ εύκολη και ο δρόμος προς έκτακτες εξουσίες είναι ανοιχτός. Την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία η ηγετική κοινωνική δύναμη είναι οικονομικά ανίσχυρη και εκποιεί την κρατική οικονομία στο ξένο κεφάλαιο. Συγχρόνως είναι πολιτικά ανίσχυρη, αναγκασμένη να καταπατά και να παραφθείρει το δικό της σύστημα κοινοβουλευτικής διοίκησης. Είναι τελείως ιδεολογικά ανίσχυρη. Η αδυναμία αυτή της ηγετικής κοινωνικής δύναμης να πείσει, ότι σωστά και δίκαια βρίσκεται στην εξουσία, της δημιουργεί το αίσθημα του κινδύνου από τη λειτουργία των αστικών ελευθεριών. Στο πλαίσιο αυτό απογυμνώνεται από τους διανοούμενους και καταφεύγει στους υπάλληλους της ιδεολογίας. Πρόκειται για διανοούμενους τρίτης κατηγορίας, που μέσα σε μιαν ατμόσφαιρα κρίσης έχουν αποστολή να υπερασπίζονται ένα πολιτικό καθεστώς στηριγμένο στη βία. Υπ' αυτές τις συνθήκες αντικαθιστούν τους φιλελεύθερους διανοούμενους, που η κρίση και η καταπάτηση των ελευθεριών απομακρύνει από τις ηγετικές θέσεις (η κρίση ωθεί την εξουσία να τους απομακρύνει και η καταπάτηση των ελευθεριών ωθεί τους ίδιους να μη θέλουν να βρίσκονται στις θέσεις αυτές). Οι υπάλληλοι της ιδεολογίας, που παίζουν πλέον το ρόλο των ιδεολόγων της εξουσίας, υπερασπίζονται θερμά την παράδοση σαν το μόνο υγιές στοιχείο της χώρας, ενώ παράλληλα είναι διώκτες κάθε νεωτερισμού και κάθε αλλαγής, αποδίδοντας ανηθικότητα στην εξέλιξη και τον τεχνικό πολιτισμό[645] και, το

[645] Στα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου της περιόδου αυτής καταγράφεται με ιδιαίτερα έντονο τρόπο στα κείμενα τους η προβολή και υιοθέτηση προτύπων και ιδεών που ανάγουν τον τεχνικό πολιτισμό και την εξέλιξή του σε απειλή για τη θρησκεία και τα χρηστά ήθη των Ελλήνων. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά η επίδραση των συνεργαζόμενων χριστιανικών σωματείων ΖΩΗ – ΣΩΤΗΡΑΣ και της πολυποίκιλης δράσης τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις δημοσιεύσεις στα περιοδικά που εξέδιδαν οι οργανώσεις αυτές, όπου καταγράφεται ότι: ««ο άνευ Θεού, ο άνευ θρησκείας και ευγενών ιδανικών πολιτισμός, ο πολιτισμός της ύλης και της μηχανής κατέστρεψε το άτομον, εξεθεμελίωσε την οικογένειαν, απηθλίωσε την κοινωνίαν διέσπασε την ενότητα των εθνών», ενώ είναι συνεχείς η δημοσιεύσεις στα αντίστοιχα περιοδικά σχετικά με την αναγκαιότητα της επιστροφής της Ελλάδας στην αγροτική – γεωργική οικονομία αλλά και στον αντίστοιχο επαγγελματικό προασαντολισμό των νέων ανθρώπων ώστε να μην επιζητούν πανεπιστημιακές σπουδές που

κυριότερο, αντιμετωπίζουν τις αρχές της αστικής ιδεολογίας, όπως την ελευθερία της σκέψης, την ελευθερία του συνέρχεσθαι, την ελευθεροτυπία κ.λπ., σαν ανατρεπτικά στοιχεία. Η εξουσία στηρίζεται πάνω τους, έχοντας παραμερίσει τους διανοούμενους της, και ασκεί με τη συμμετοχή τους άμεση βία στο χώρο των ιδεών. Όπως είναι φυσικό η κοινωνική αυτή ανισορροπία τη δεκαετία 1950 – 1960 δεν μπορούσε ν' αφήσει άθικτο έναν από τους βασικότερους κοινωνικούς θεσμούς, το σχολείο.[646]

Την ίδια περίοδο που το κράτος καταπατά, γιατί τις φοβάται, τις στοιχειώδεις αστικές ελευθερίες, το υπουργείο Παιδείας όχι μόνο κωφεύει στις εκκλήσεις των φιλελεύθερων διανοούμενων για υπερκομματική εκπαιδευτική πολιτική, αλλά αρνείται τις υπηρεσίες τους. Ο υπουργός Παιδείας (Κ. Καλλίας) που υπογράφει την προκήρυξη της συγγραφής των αναγνωστικών του Δημοτικού σχολείου δεν εμπιστεύεται στις υπεύθυνες θέσεις παρά μόνο τους κομματικούς πιστούς του, όπως αναφέρει ο ίδιος ο Αλ. Δελμούζος.

Καταστολή και αστυνομοκρατία στο χώρο της Εκπαίδευσης – προτάσεις και αγώνες για πολιτική αλλαγή και εκδημοκρατισμό της Εκπαίδευσης 1949 – 1963

Πράγματι, την δεκαετία αυτή οι αστοί φιλελεύθεροι διανοούμενοι, συσπειρωμένοι βασικά, γύρω από το περιοδικό *Παιδεία* (αργότερα *Παιδεία και Ζωή*) του Ε. Π. Παπανούτσου, προσπαθούν να συνεχίσουν τον παλιό δημοτικιστικό αγώνα για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, τη δημοτική γλώσσα και την αστικοδημοκρατική λειτουργία του σχολείου. Κάνουν εκκλήσεις στην κυβέρνηση Παπάγου και τον υπουργό της, αλλά όπως αναφέρει ο Αλ. Δελμούζος, «δυστυχώς η φωνή τους δε βρήκε καμιά απήχηση, και νέα περιπέτεια άρχισε χειρότερη απ' ότι θα την περίμενε κανείς….» και συνεχίζει ο Αλ. Δελμούζος: «…Το πρώτο βήμα του υπουργείου Παιδείας ήταν ν' απομακρύνει από την υπηρεσία εκπαιδευτικούς που η παρουσία τους θα εμπόδιζε την εφαρμογή της πολιτικής του. Έτσι με το επιχείρημα της

οδηγούν στην θεσηθηρία και στην ανεργία……δες σχετικά Κουτραφούρης Κ., *ό. π.*, σελ. 97 – 84

[646] Φραγκουδάκη Ά., *«Τα αναγνωστικά του Δημοτικού σχολείου», ό. π.*, σελ. 191 – 193

εθνικοφροσύνης, αχρηστεύονται προσωρινά επιστήμονες που μπορούσαν να προσφέρουν στην εκπαίδευσή μας πολύτιμη εργασία δημιουργική και βαθύτατα εθνική…..».[647]

Ήταν εύλογο, λοιπόν, κάτω από τις συνθήκες που περιγράψαμε και το περιεχόμενο της επίσημης διδασκαλίας του σχολείου της εποχής, να προτάσσεται και να διατηρείται έντονα ο χαρακτήρας της βίαιης καταστολής κάθε είδους ενέργειας των μαθητών – νέων ανθρώπων που φάνταζε στα μάτια της, υπό συνεχή ανησυχία αναφορικά με τη διαιώνιση της κυριαρχίας της, μετεμφυλιακής εξουσίας ως ανατρεπτική για την «εθνικόφρονα» ηθική και κοινωνική σταθερότητα που επαγγελόταν και υπεράσπιζε.

Είναι χαρακτηριστική του κλίματος αυταρχισμού που επικρατούσε στο ελληνικό σχολείο της πρώτης μετεμφυλιακής δεκαπενταετίας η εγκύκλιος της 6 – 3 – 1954 «προς τους Γενικούς Επιθεωρητάς Μέσης Εκπαιδεύσεως», στην οποία καταγράφονται:
« Αφορμήν λαβόντες εξ αιτήσεως κατοίκων Καλλιθέας, οίτινες παραπονούνται ότι μαθηταί σχολείων Μ. Εκπαιδεύσεως συγκροτούσι ποδοσφαιρικάς ομάδας μετ' άλλων εργαζομένων εφήβων και παίζουσι ποδόσφαιρον εις ανοικτούς και κοινοχρήστους χώρους διαταράσσοντες την κοινήν ησυχίαν των πέριξ οικούντων γενόμενοι πολλάκις πρόξενοι ζημιών και φθοράς ξένης περιουσίας δια των ατασθαλιών των και της ρίψεως της σφαίρας επί των υαλοπινάκων των οικιών, των κήπων και των τυχόν διερχομένων διαβατών ως και των εγγύς οικούντων, έτι δε υβρίζουσιν αλλήλους, κατά τρόπον προκαλούντα απέχθειαν και αιδημοσύνην, παραγγέλομεν όπως εις περίπτωσιν καθ' ην ήθελε καταγγελθεί ότι μαθητής τις εφοράθη παίζων ποδόσφαιρον ή άλλας παιδιάς, αι οποίαι απαγορεύονται εις ανοικτούς χώρους παρά της αστυνομίας, συνέρχεται ο Σύλλογος των καθηγητών, και προβαίνει εις την τιμωρίαν αυτού. Είναι απαραίτητον οι διευθυνταί των σχολείων να έχωσιν υπόψη των την παράγραφον 4 του άρθρου 2 της υπ' αριθμ. 2/29 – 8 – 1951 αστυνομικής διατάξεως (Φ.Ε.Κ. 194/29 – 9 – 1951 τόμος Β΄), έχουσαν ούτω: «Απαγορεύομεν απολύτως…..τας συγκεντρώσεις παίδων ως και τας παιδιάς εις τας οδούς, πλατείας και εν γένει κοινοχρήστους χώρους. Το ποδόσφαιρον, κρίκετ, ξύλινα δίτροχα (πατίνια) και άλλαι παρόμοιαι επικίνδυνοι

[647] Δελμούζος Α., *«Η νέα περιπέτεια» στο Μελέτες και Πάρεργα,* Αθήνα, 1958, σελ. 264 – 276

ενοχλητικαί παιδιαί απαγορεύονται εις τας οδούς, πλατείας και ανοικτούς χώρους, καθ' άπασας τας ώρας».

Εν περιπτώσει καθ' ην οι μαθηταί δεν ήθελον συμμορφωθεί προς την ως άνω απαγορευτικήν διάταξιν, είναι επάναγκες να ειδοποιείται το εγγύς αστυνομικόν τμήμα προς επιβολήν της τάξεως. Τους καθ' υποτροπήν υποπίπτοντας εις το παράπτωμα τούτο μαθητάς, ο Σύλλογος των καθηγητών δέον να αποβάλλη εκ του σχολείου και να χαρακτηρίζει την διαγωγήν των αναλόγως προς το μέγεθος του παραπτώματος αυτών, αποφεύγων τα επιεική μέτρα».[648]

Είναι λοιπόν ευνόητο ότι παρά τις επιδερμικές προσπάθειες εκσυγχρονισμού της ελληνικής εκπαίδευσης, που θα σημειωθούν από το 1957 και μετά η κατάσταση που επικρατούσε ήταν εντελώς διαφορετική, αφού ο σχολικός οργανισμός ήταν κατά βάση ένας βαθύτατα συντηρητικός οργανισμός στον οποίο επικρατούσε η πουριτανική ηθική και υπήρχε ακόμα και η μεσαιωνική ποινή της διαπόμπευσης.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της ανακοίνωσης του υπηρεσιακού υπουργού Παιδείας Γεωργίου Ράμμου,[649] ο οποίος έδωσε εντολή οι μαθήτριες των σχολείων στο μάθημα της γυμναστικής και στις γυμναστικές επιδείξεις «να μη φέρουν πλέον σόρτς, αλλά μακράν, κάτωθι του γόνατος, φούσταν – περισκελίδα». Στην ίδια ανακοίνωση εκφράζεται η σκέψη για επέκταση του μέτρου και στις φοιτήτριες.[650] Το ίδιο έτος οι αθηναϊκές εφημερίδες αποτύπωσαν ένα γεγονός που αποτέλεσε τον πυρήνα για την ψήφιση του νόμου 4000/1959 «περί τέντυ – μποϊσμού» και την υπόθεση της ανάλογης ταινίας του ελληνικού κινηματογράφου της εποχής με τον τίτλο «Νόμος

---

[648] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.*, τόμος Β΄ σελ. 227 – 228

[649] Ο Γ. Ράμμος ήταν καθηγητής της Νομικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και υπουργός Παιδείας στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του Κ. Γεωργακόπουλου από 5 – 3 – 1958 έως 17 – 5 – 1958 η οποία διεξήγαγε τις εκλογές της 11ης Μαΐου 1958, ο Κ. Γεωργακόπουλος ήταν πρώην υπουργός Παιδείας του δικτατορικού καθεστώτος του Ι. Μεταξά. Ο Γ. Ράμμος ανήκε στους συντάκτες του περιοδικού «ΑΚΤΙΝΕΣ» οργάνου της «Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων» ενός εκ των βασικών συνεργαζόμενων χριστιανικών σωματείων του δικτύου της παρεκκλησιαστικής οργάνωσης ΖΩΗ δες σχ. Κουτραφούρης Κ., *ό. π.*, σελ. 55

[650] Δημαράς Α., *ό. π.,* τόμος Β΄, σελ. 236 – 237

4000». Νεαροί μαθητές στην πλατεία Κυψέλης έριξαν γιαούρτι σε μια νοικοκυρά. Συνελήφθησαν από αστυνομικούς, κουρεύτηκαν με την ψιλή μηχανή και διαπομπεύθηκαν στην οδό Κυψέλης μέχρι τη στάση Αγγελοπούλου στη συμβολή της οδού Κοδριγκτόνος και Πατησίων, ενώ μπροστά τους προπορευόταν ένας μικρός που κρατούσε πλακάτ, το οποίο έγραφε: «Είμαστε τέντυ – μπόυς. Πετάξαμε γιαούρτι σε μια γυναίκα».[651]

Η καταστολή και η καταπίεση όμως θα απογειωθεί από το 1961 και μετά απαντώντας με τον τρόπο αυτό, από την πλευρά της εξουσίας, στην ριζοσπαστικοποίηση της μαθητικής και φοιτητικής νεολαίας της εποχής και στην άνοδο των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων και διεκδικήσεων από το λαό.

Είναι χαρακτηριστική η επερώτηση που θα καταθέσει η Ε. Δ. Α. στη Βουλή στις 8 – 6 – 1961 σχετικά με την αποβολή τελειόφοιτου αριστούχου μαθητή Γυμνασίου από όλα τα Γυμνάσια της Γ΄ εκπαιδευτικής Περιφέρειας Αθηνών, γιατί μάθαινε ρώσικα και είχε στην κατοχή του σοβιετικά περιοδικά, η κατηγορία ήταν ότι διενεργούσε σοβιετική προπαγάνδα.[652]

Στο πλαίσιο αυτό η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. μετά το 1961 με υπουργό Παιδείας τον Γρ. Κασσιμάτη, θα έχει να αντιμετωπίσει τη συνεχώς αυξανόμενη πίεση του λαϊκού παράγοντα και των δυνάμεων της αντιπολίτευσης γύρω από το ζήτημα της Παιδείας και της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθείται από το μετεμφυλιακό κράτος.

Η σύνδεση της χώρας με την Ε. Ο. Κ. και οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που έχουν συντελεστεί από το 1950 και μετά, όπως η οικονομική ανασυγκρότηση, η είσοδος του ξένου κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία, η εκβιομηχάνιση, ο εξηλεκτρισμός, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση αλλά και η άνοδος των λαϊκών – κοινωνικών διεκδικήσεων, θα επιβάλλουν επιτακτικά πια την υιοθέτηση μέτρων, τέτοιων που θα εγγυώνται τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής εκπαίδευσης. Βασικό χαρακτηριστικό των σχετικών εκδηλώσεων – αντιδράσεων – για μια ακόμη φορά – ήταν η διάχυτη δυσφορία, καθώς σε όλες τις βαθμίδες της

[651] Δημαράς Α., *ό. π.*, τόμος Β΄, σελ. 237

[652] Α. Σ. Κ. Ι. , Αρχείο Ε. Δ. Α., Κοινοβουλευτική Ομάδα, Παιδεία Κουτί 31, Φάκελος 3

εκπαίδευσης το κτηριακό, τα κενά σε διδακτικό προσωπικό και οι ιδιαίτερα χαμηλές αποδοχές του, τα απαρχαιωμένα προγράμματα, τα αμέθοδα βιβλία και τα «μονολιθικά» σχήματα δημιουργούσαν αδιάκοπα αρνητικές εντυπώσεις.[653]

Χαρακτηριστικό των προσπαθειών που θα καταβληθούν στον τομέα αυτό από την τελευταία κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. στη διετία 1961 – 1963 είναι η ιδιαίτερη μέριμνα που δόθηκε στο ζήτημα του εκπαιδευτικού σχεδιασμού και της προσπάθειας σύνδεσης της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, θέμα που είχε ήδη τεθεί επιτακτικά σε άλλη πολιτική και κοινωνική βάση από την Ε. Δ. Α.

Στα πλαίσια αυτά θα ιδρυθεί η Υπηρεσία Μελετών και Συντονισμού στο Υπουργείο Παιδείας με διευθύντρια την κ. Ν. Δενδρινού – Αντωνακάκη. Αναπτύχθηκε συνεργασία με τον Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας – ΟΕΕΣ και με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης – ΟΟΣΑ που ιδρύθηκε το 1961. Δημιουργήθηκαν ακόμα επαφές με τα αμερικανικά ιδρύματα Ford & Rockfeller και ιδρύθηκε το Κέντρο Προγραμματισμού και Έρευνας – ΚΕΠΕ το 1961, στο οποίο ο Κωνσταντίνος Καραμανλής διόρισε διευθυντή τον Ανδρέα Παπανδρέου, καθηγητή του πανεπιστημίου Berkley της Καλιφόρνιας.

Από την άλλη πλευρά οι συνεχώς αυξανόμενες πιέσεις των λαϊκών κινητοποιήσεων και ιδιαίτερα του φοιτητικού κινήματος για αύξηση των δαπανών για την Παιδεία από το 1957 έως το 1962 με αιτήματα αιχμής το 15% για την Παιδεία και τον εκδημοκρατισμό της καθώς και την ανάπτυξη των υποδομών της, σχολικά και πανεπιστημιακά κτίρια, βιβλιοθήκες, πανεπιστημιακές φοιτητικές εστίες και λέσχες, αλλά και οι τραγικές ελλείψεις στο ζήτημα των υποδομών της εκπαίδευσης, θα οδηγήσουν την κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. στα 1962 στην ίδρυση του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων - Ο.Σ.Κ.,[654] ο οποίος ως δημόσια επιχείρηση θα αναλάβει την

---

[653] Δημαράς Αλ., Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 176

[654] Ο Οργανισμός Σχολικών Κτιρίων ιδρύθηκε το 1962 με αρχική διάρκεια πέντε έτη και σκοπό την κάλυψη των μεγάλων ελλείψεων της χώρας σε σχολικές υποδομές. Ο νέος οργανισμός στελεχώθηκε από 50 υπαλλήλους. Στην πρώτη φάση ο Ο.Σ.Κ. κατασκεύασε στην ύπαιθρο ολιγοθέσια σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ στις αστικές περιοχές εξασφάλισε ως επί το πλείστον οικόπεδα για την ανέγερση σχολικών κτηρίων Δημοτικών και Γυμνασίων. Επίσης, ανέλαβε να εκσυγχρονίσει την επίπλωση των σχολικών μονάδων και να εφοδιαστούν με τα απαραίτητα μέσα για τα μαθήματα της γεωγραφίας, της ανθρωπολογίας, της φυσικής,

ανέγερση των σχολικών κτιρίων της χώρας, η έλλειψη των οποίων σε μια χώρα που παρουσίαζε έντονους ρυθμούς αστυφιλίας ήταν τραγική.

Ωστόσο η απουσία πολιτικής βούλησης από την πλευρά της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. τέτοιας που θα απαντούσε στα προβαλλόμενα με ένταση κοινωνικά – εκπαιδευτικά αιτήματα, μέσω των μαθητικών – φοιτητικών κινητοποιήσεων και της πανεκπαιδευτικής απεργίας του 1963, της περιόδου, καθώς και η όξυνση των πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων, με τον ανένδοτο και τη δολοφονία του Γρ. Λαμπράκη, θα οδηγήσουν για άλλη μια φορά την ελληνική εκπαίδευση να αναμένει επιτακτικά τον αστικό εκσυγχρονισμό της.

Στα 1963 η Ε. Δ. Α. θα δημοσιεύσει το πρόγραμμά της για την Παιδεία στο οποίο θα συμπυκνωθούν όλα τα παιδαγωγικά, κοινωνικά και οικονομικά αιτήματα που στοιχειοθετούν τη συγκρότηση μιας ουσιαστικής και προοδευτικής πρότασης αστικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομία στο πρόγραμμα της Ε.Δ.Α. είναι εμφανής, άλλωστε στην πολιτική της η Ε.Δ.Α. έβλεπε άρρηκτα δεμένη την τεχνική εκπαίδευση με την οικονομική πολιτική που απέβλεπε στην πρόοδο του λαού και της χώρας. Προωθούσε και πίστευε στην ελεύθερη οικονομική ανάπτυξη, την εξύψωση του βιοτικού επιπέδου του λαού, την ανάγκη δημιουργίας βαριάς βιομηχανίας και την επέκταση των ελαφρών βιομηχανιών, την εθνικοποίηση ορισμένων τομέων οικονομικής δραστηριότητας, τη λήψη μέτρων προς όφελος των διάφορων κοινωνικών κατηγοριών, περιλαμβανομένης και της «εθνικής αστικής τάξης», η οποία έπρεπε να προστατευθεί έναντι μονοπωλίων και γενικά την ανασυγκρότηση της χώρας, αλλά στα πλαίσια της ανεξαρτησίας.[655] Χαρακτηριστική είναι η κατάληξη λόγου του Ν. Κιτσίκη προς την Α΄πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α. : « Εμείς σαν Ε.Δ.Α. υψώνουμε τη

της χημείας και της γυμναστικής. Στην μετεξέλιξή του και ως το 2013 αποτελούσε την κρατική υπηρεσία, που με διάφορες μορφές (Ν.Π.Δ.Δ. ή Α.Ε. κοινωφελούς χαρακτήρα, ελεγχόμενη από το Δημόσιο) αναλάμβανε την ανέγερση και τον εξοπλισμό των σχολικών κτηρίων της χώρας όλων των βαθμίδων. Διαλύθηκε το 2013 από την κυβέρνηση Σαμαρά – Βενιζέλου αποδίδοντας τα οικόπεδα που είχε στην κυριότητά τους στο Ταμείο Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου εντασσόμενος στη συνέχεια στην ΚΤΥΠ. Α.Ε.

[655] Πολιτική απόφαση της συνδιάσκεψης της Ε.Δ.Α., *εφ. ΑΥΓΗ, 27 – 7 – 1956*

σημαία της ανασυγκροτήσεως, αλλά θέλουμε δίπλα της να κυματίζει η σημαία της ανεξαρτησίας».[656] Γιατί η Ε.Δ.Α. υποστήριζε, όσα είχε καταθέσει ο Δ. Μπάτσης σχετικά με τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης από τα ξένα μονοπώλια οικονομίας, η οποία θα στηριζόταν στον ελληνικό ορυκτό πλούτο και την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας,[657] όπως ήδη έχουμε αναφέρει. Επομένως η αξιοποίηση όλου του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας θα ήταν δυνατή, κατά την άποψή της, σε μια τέτοια οικονομία. Αντίθετα η σπατάλη αυτού του ανθρώπινου δυναμικού στις ξένες αγορές με την εξωτερική μετανάστευση, που συνεχώς αυξανόταν, χαρακτηριζόταν από την Ε.Δ.Α. σαν «γενοκτονία».[658] Αυτός ήταν και ο θεμέλιος λίθος στην κριτική που άσκησε για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. που αφορούσε την Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση (Τ.Ε.Ε.) στα 1959, επ' αφορμής των νομοσχεδίων που κατατέθηκαν από τον Υπουργό Παιδείας Γ. Βογιατζή για την Τεχνική – Επαγγελματική εκπαίδευση στη Βουλή, ενώ για τα υπόλοιπα θέματα που αφορούσαν την κριτική στις ρυθμίσεις της μεταρρύθμισης του 1959, η Ε.Δ.Α. περιορίζεται στην κριτική της σε δευτερεύοντα μόνο σημεία και στις δυσλειτουργίες των μέτρων που είχαν παρθεί, ενώ συμφωνεί απόλυτα με το θέμα της αξιοποίησης του ανθρώπινου παράγοντα και γενικά με όλα τα δομικά χαρακτηριστικά μιας εκπαίδευσης στα πλαίσια της καπιταλιστικής, όμως ανεξάρτητης, οικονομίας όπως προαναφέραμε. Η Ε.Δ.Α. αποδέχεται δηλαδή την τεχνοκρατική αντίληψη, η οποία θέλει την εκπαίδευση στην εξυπηρέτηση της οικονομίας. Άλλωστε το θέμα της τεχνοκρατικής αντίληψης της εκπαίδευσης εμφανίστηκε πρώτα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δ. Βεργίδης, στο

[656] Ν. ΚΙΤΣΙΚΗΣ, «Προβλήματα ανασυγκροτήσεως», εισήγηση στην Α΄ Πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α., *εφ. ΑΥΓΗ, 27 – 7 – 1956*

[657] Δ. Μπάτσης, *Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα…ό. π.*, σελ. 30 – 40

[658] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα, Πολιτικά Κόμματα….ό. π.*, σελ. 139

Ρωσικό σοσιαλισμό το 1926 και μετά το αντέγραψαν οι Δυτικοί Επιστήμονες.[659] Η Ε. Δ. Α. τη συγκεκριμένη εποχή δεν μπορούσε και δεν ήταν επαναστατικό κόμμα αλλά δρούσε στα πλαίσια του κοινοβουλευτικού συστήματος της ιδιότυπης και εξαιρετικά καχεκτικής μετεμφυλιακής δημοκρατίας, έχοντας ως «βαριά σκιά» στη δράση και λειτουργία της την κάλυψη και έκφραση που παρείχε στο παράνομο και εκτός νόμου Κ.Κ.Ε. Οι προτάσεις της για Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή όπως διατυπώνονται από τα πολιτικά της στελέχη και τις κομματικές της αποφάσεις συντείνουν στην άποψη ότι αποτελούσε το μοναδικό κόμμα που προωθούσε αιτήματα περί εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού της ελληνικής κοινωνίας στη βάση των κοινωνικών και λαϊκών αιτημάτων της εποχής και έναντι του «εθνικόφρονος» κράτους και του επίσημου δημόσιου λόγου που αυτό είχε επιβάλλει.[660] Στο πλαίσιο αυτό η Ε.Δ.Α. επιδίωκε την ελεύθερη οικονομική ανάπτυξη και την ανασυγκρότηση της χώρας στα πλαίσια της ανεξαρτησίας και προφανώς δεν ήταν ενάντια σε μια καπιταλιστικού τύπου οικονομία, όχι τόσο γιατί πίστευε σ' αυτήν αλλά προφανώς γιατί δεν εξασφαλίζονταν καν οι όροι για την απρόσκοπτη λειτουργία μιας τέτοιου χαρακτήρα οικονομικής ανάπτυξης υπό το μετεμφυλιακό καθεστώς της Ελλάδας σε αντίθεση με ό, τι συνέβαινε τουλάχιστον σε επίπεδο αντίστοιχων δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Αντίθετα υποστήριζε την ύπαρξη μιας «εθνικής αστικής τάξης» ανεξάρτητης από τα μονοπώλια. Στόχος βασικός η μεγαλύτερη οικονομική αποτελεσματικότητα και η ευρύτερη κοινωνική δικαιοσύνη.[661] Με αυτό το σκεπτικό η Ε.Δ.Α. υποστήριζε ότι η εκπαίδευση θα βοηθήσει στην οικονομική ανάπτυξη, όμως διέβλεπε ότι δεν ήταν δυνατό να στηριχθεί η οικονομική ανάπτυξη μόνο στο σχολείο. Συγκεκριμένα ο Γ. Κοσπεντάρης θα τονίσει: «Το πρόβλημα της Παιδείας και το πρόβλημα της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας, δεν

[659] Βεργίδης Δ., «Σωστές διαπιστώσεις που οδηγούν σε λάθος συμπεράσματα», *περιοδικό Ο Πολίτης, τεύχος 16 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1978),* σελ. 70

[660] Μηχαηλίδης Γ., « Οι θεωρήσεις για την οικονομική ανάπτυξη και τη γεωστρατηγική θέση της Ελλάδας και η εθνική δημοκρατική αλλαγή στα προγράμματα της Ε.Δ.Α.», *περιοδικό Τετράδια Μαρξισμού, τεύχος 9/άνοιξη 2019*

[661] Ι. Πασαλίδης, «Εισήγηση στην Α΄ Πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α.», *εφημερίδα ΑΥΓΗ 22 – 7 – 1956* και Ι. Πασαλίδης, «Πολιτική απόφαση της συνδιασκέψεως της Ε.Δ.Α.», *εφημερίδα ΑΥΓΗ 24 – 7 – 1956*

είναι θέμα καλής και αποδοτικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Η οικονομική καθυστέρηση της χώρας μας δεν οφείλετε μόνο στην έλλειψη ειδικευμένων στελεχών, αλλά στην οικονομική και πολιτική εξάρτηση της χώρας και σε άλλες ιστορικοπολιτικές και κοινωνικές αιτίες…..», τονίζοντας την πάγια θέση της αριστεράς για στενή σχέση της εκπαίδευσης με την οικονομία και τις επιλογές για την οικονομική ανασυγκρότηση και τις οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές που υιοθετούνται από τις κυβερνήσεις, δίνοντας έμφαση στην προγραμματισμένη αξιοποίηση όλων των πλουτοπαραγωγικών δυνάμεων της χώρας με επιστημονική ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας και της βιομηχανίας με στόχο να εξασφαλίζεται δουλειά για τους νέους που θα έχουν επαγγελματική και τεχνική κατάρτιση καταλήγοντας: « Για το λόγο αυτόν το πρόβλημα της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας, δεν είναι πρόβλημα μόνο καλής και αποδοτικής λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως ήθελαν να πιστεύουν μερικοί. Ήταν πρόβλημα ευρύτερο, το οποίο χρειαζόταν μελέτη και συστηματικό προγραμματισμό».[662] Παρατηρούμε επομένως, ότι ο υπερτονισμός του ρόλου του σχολείου, τον οποίο διακρίναμε κυρίως στι θέσεις των εκπροσώπων του φιλελεύθερου εκπαιδευτικού ρεύματος, δεν ακολουθείται από τους αριστερούς. Διότι, αν και ακολουθούν και αυτοί την ίδια τεχνο – οικονομική αντίληψη για τη συμβολή του σχολείου στις ανάγκες της οικονομίας, διαφοροποιούνται όμως στο σημείο των προσδοκιών από το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό σύστημα. Δηλαδή οι μετρρυθμίσεις τις οποίες πρότεινε η Ε.Δ.Α. για την παιδεία δεν αφορούσαν μόνο τις σχολικές ρυθμίσεις και τις επιμέρους μετατροπές στα προγράμματα και στη δομή του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά τις διέβλεπαν μέσα στα πλαίσια ενός ευρύτερου προγραμματισμού, συνάρτηση του προγραμματισμού της οικονομικής ανάπτυξης και του εκδημοκρατισμού της χώρας.[663] Ουσιαστικά η Ε.Δ.Α. πίστευε ότι στο κέντρο κάθε εκπαιδευτικής αλλαγής βρίσκεται η οικονομική και κοινωνική αλλαγή που αυτή (η εκπαιδευτική αλλαγή) εκφράζει και οι αλλαγές στην εκπαίδευση δεν μπορούν να φέρουν ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές, αν δεν συνοδεύονται από οικονομικές αλλαγές. Άλλωστε πως θα μπορούσε να ήταν διαφορετικά από τη στιγμή που η Ε.Δ.Α. λίγα μόλις

[662] Κοσπεντάρης Γ., « Η Επιτροπή Παιδείας, τα γενικά πορίσματα για την εκπαίδευση», στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση…, ό. π.*, σελ. 147 – 153

[663] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα…, ό. π.*, σελ. 190

χρόνια από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, εντός του μετεμφυλιακού πολιτικού πλαισίου των απηνών και ακατάπαυστων διωγμών σε βάρος της αριστεράς, έβαλε ως στόχο και κατάφερε να εκφράσει πλατιά λαϊκά στρώματα της εποχής που στο πλαίσιο της συγκρότησης μιας ευρείας διαταξικής συμμαχίας λαϊκομετωπικού χαρακτήρα (αντίστοιχης του Ε.Α.Μ.) διεκδικούσαν καλύτερους όρους ζωής, εργασίας και παιδείας μέσω των αγώνων τους και της πολιτικής τους εκπροσώπησης της Ε.Δ.Α. Στο πλαίσιο αυτό θα συνταχθεί και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε.Δ.Α. στα 1962 – 1963.

Θα μπορούσαμε να πούμε με ευκολία ίσως, ότι το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε. Δ. Α. είναι προϊόν συντηρητικής απόκλισης ενός αριστερού κόμματος της εποχής εκείνης, κάτω από το βάρος των πιέσεων και των διώξεων που δεχόταν η αριστερά στη μετεμφυλιακή ελληνική πολιτική πραγματικότητα, όμως η επιλογή της Ε. Δ. Α. να παρουσιάσει και να υποστηρίξει ένα τέτοιου είδους εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι πολιτική επιλογή στρατηγικού χαρακτήρα και μας δείχνει τη γείωση του πολιτικού χώρου της Ε.Δ.Α. με τα κοινωνικά και εκπαιδευτικά αιτήματα της εποχής αλλά και το εύρος των κοινωνικών - λαϊκών αγώνων που είχαν αναπτυχθεί γύρω από τη διατύπωση και διεκδίκησή τους, γεγονός στο οποίο η Ε. Δ. Α. είχε συμβάλλει με όλες της τις δυνάμεις και επιχειρούσε και να το εκφράσει στο εκπαιδευτικό της πρόγραμμα.[664]

Συγκεκριμένα στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε. Δ. Α. που κατατίθεται στα 1963 καταγράφεται ολοκληρωμένα μια συνολική πρόταση για τη διεύρυνση του δημόσιου και δωρεάν χαρακτήρα της εκπαίδευσης και τη δημοκρατική λειτουργία της με το άνοιγμά της στα λαϊκά στρώματα μέσω της άμβλυνσης των ταξικών φραγμών που θα επέφερε μια αστικού τύπου δημοκρατική μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης. [665]

---

[664] Δες σχετικά και στο Προβατά Ανθή, «Οι θέσεις της Αριστεράς για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση την Περίοδο 1955 – 1965» στο *Επίκαιρα Θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης (Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης – Πάτρα, 28 – 30 Σεπτεμβρίου 2000),* Επιμέλεια Σ. Μπουζάκης, Gutenberg,Αθήνα, 2001

[665] Πλούσιο υλικό για το Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα της Ε. Δ. Α. (σημειώσεις, στοιχεία, χειρόγραφα) υπάρχει στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) : Αρχείο Ε. Δ. Α., Κουτί 469-471. Όλο το κείμενο υπάρχει στο: *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (συζητήσεις – κρίσεις – απόψεις 1956-1965),* εκδ. Προοδευτική παιδεία, Αθήνα, 1966, σελ. 198-220. Σημαντικά τμήματα του εκπαιδευτικού προγράμματος της Ε. Δ. Α. παρατίθενται στο παράθεμα της παρούσας διατριβής στις σελ. 540 – 548

Στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε.Δ.Α. αποτυπώνεται η επιρροή από το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία του Ε.Α.Μ. του 1944 αλλά ανακλώνται και καταγράφονται σε όλο τους το εύρος οι κοινωνικές – λαϊκές διεκδικήσεις αναφορικά με τα ζητήματα της εκπαίδευσης όπως αυτά αποκρυσταλλώθηκαν μέσα από τους αγώνες και τις λαϊκές διεκδικήσεις των τλευταίων 14 ετών από το 1949 έως το 1963.

Όμως ο αστικός εκσυγχρονισμός που είχε ανάγκη η ελληνική εκπαίδευση και η ελληνική κοινωνία, της οποίας η προϊούσα αστικοποίηση αύξανε συνεχώς τη ζήτηση για σπουδές μέσης και ανώτερης – ανώτατης βαθμίδας, θα επιδιωχθεί από την κυβέρνηση της Ε. Κ. του Γ. Παπανδρέου που θα διαδεχθεί την κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. το Νοέμβριο του 1963.

Η κυβέρνηση της Ε. Κ. που προήλθε από της εκλογές της 8ης Νοεμβρίου 1963 ήταν κυβέρνηση μειοψηφίας και ήταν επόμενο να προχωρήσει σύντομα στις εκλογές το Φεβρουάριο του 1964 επιδιώκοντας την αυτοδυναμία της στη Βουλή.

Η Ε. Κ. πριν την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας διαθέτει επεξεργασμένη πρόταση παιδείας. Πρόκειται για αναλυτικό κείμενο που επεξεργάστηκε μια Υποεπιτροπή Παιδείας, μία από τις πολλές Υποεπιτροπές της Επιτροπής Προγραμματισμού που είχε συστήσει η Ε. Κ., πριν ακόμα γίνει κυβέρνηση, με πρόεδρο τον Ι. Ζίγδη, με μέλη τους Ε. Παπανούτσο, Α. Παππά και Γ. Θεοτοκά. Η πρόταση της Υποεπιτροπής, που συγκροτεί μια ολοκληρωμένη πρόταση εκπαιδευτικής πολιτικής, καλύπτει όλες τις πτυχές της εκπαίδευσης: γλώσσα, δωρεάν παιδεία, δαπάνες για την παιδεία, εκπαίδευση και αποδοχές εκπαιδευτικών, δομή συστήματος, ακαδημαϊκό απολυτήριο, ανώτατη εκπαίδευση, επαγγελματική εκπαίδευση, σχολικά βιβλία, αναλυτικά προγράμματα, απαντώντας σε μεγάλο βαθμό στα εκπαιδευτικά – κοινωνικά αιτήματα της εποχής εκείνης και όπως θα διαπιστώσουμε έχει άμεση σχέση και αρκετές επιρροές από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε. Δ. Α. της ίδιας περιόδου, προτείνοντας την καθιέρωση της Δωρεάν εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες της Δημόσιας εκπαίδευσης.

Στις βασικές προβλέψεις της πρότασης αυτής συγκαταλέγονται τα εξής:

Αύξηση (υπερδιπλασιασμός) των δαπανών για την Παιδεία.

Καθιέρωση της δωρεάν εκπαίδευσης.

Νέα φιλοσοφία για την εκπαίδευση (με αλλαγή των αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων)

Καθιέρωση της Δημοτικής Γλώσσας

Οικονομική αναβάθμιση των εκπαιδευτικών

Καθιέρωση της 9χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης
Καθιέρωση «πιστοποιητικού ωριμότητας» για την εγγραφή στις ανώτατες σχολές, το ακαδημαϊκό απολυτήριο, σύμφωνα με το σύστημα του γαλλικού Baccalaureat.
Αναβάθμιση της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Τ.Ε.Ε.). [666]

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν. Μουζέλης, όταν ο Γ. Παπανδρέου έγινε πρωθυπουργός, οι πιέσεις από την αριστερή πτέρυγα της Ένωσης Κέντρου και η γενική κατάσταση έντονης κινητοποίησης και μαζικής λαϊκής δυσαρέσκειας τον ανάγκασαν να αντιμετωπίσει άμεσα μερικές από τις οικονομικές ανισότητες – χαλαρώνοντας τον ασφυκτικό έλεγχο επί των μισθών και αυξάνοντας τις δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού για την Παιδεία, σημαντικά ποσά διατέθηκαν για την εφαρμογή σειράς μέτρων όπως η επέκταση της υποχρεωτικής παιδείας από τα 6 στα 9 χρόνια, η δωρεάν παιδεία σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, η ίδρυση πανεπιστημίων στις επαρχίες, μέτρα που μπορούν να συγκριθούν κατ' αναλογία με τις προσπάθεις του Ελ. Βενιζέλου στο μεσοπόλεμο για τη μεταρύθμιση του μεταολιγαρχικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ο καταπιεστικός ρόλος της Χωροφυλακής στα χωριά αμβλύνθηκε, ενώ τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, αν και δεν καταργήθηκαν, έπαψαν να ζητούνται σε πολλές περιπτώσεις. Επί πλέον η Αριστερά είχε τώρα τη δυνατότητα να οργανωθεί πιο ελεύθερα, γεγονός που οδήγησε στη θεαματική αύξηση των διαδηλώσεων, στις «πορείες ειρήνης» και άλλες μαζικές εκδηλώσεις.[667]

Στο πλαίσιο αυτό, όταν σχηματιστεί η κυβέρνηση της Ε. Κ. το υπουργείο Παιδείας θα αναλάβει ο πρωθυπουργός Γ. Α. Παπανδρέου με υφυπουργό τον Λουκή Ακρίτα και Γενικό Γραμματέα τον Ε. Π. Παπανούτσο.

Στις 16 Νοεμβρίου 1963 ο πρωθυπουργός και υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου σε συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου θα εισηγηθεί τα παρακάτω μέτρα για την Παιδεία:

---

[666] Σ. Μπουζάκης, *Γ.Α. Παπανδρέου «Ο Πολιτικός της Παιδείας»,* Gutenberg, Αθήνα, 1999, τόμος Β΄, σελ. 40

[667] Μουζέλης Ν., *« Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική»,* Θεμέλιο, Αθήνα 2005, σελ. 243

- Καθιέρωση της δωρεάν Παιδείας σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης με την κατάργηση των εκπαιδευτικών τελών (εξέταστρων – διδάκτρων), τη δωρεάν παροχή διδακτικών βιβλίων και τη δωρεάν μεταφορά μαθητών στα σχολεία.
- Καθιέρωση της 9χρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης.
- Χωρισμό του εξατάξιου γυμνασίου σε δύο αυτοτελείς κύκλους, ένα τριετές γυμνάσιο που διαφοροποιείται σε κοινό, τεχνικό και γεωργικό, και ένα τριετές λύκειο που διαφοροποιείται σε κοινό και τεχνικό.
- Καθιέρωση της «συντεταγμένης» και χωρίς ιδιωματισμούς δημοτικής γλώσσας σ' όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες (στη Μέση Εκπαίδευση παράλληλα με την καθαρεύουσα).
- Καθιέρωση του ακαδημαϊκού απολυτηρίου με αδιάβλητες εξετάσεις για συνέχιση των σπουδών στα Πανεπιστήμια, τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες, τις Σχολές Νηπιαγωγών, την Ακαδημία Σωματικής Αγωγής και τις Σχολές Οικιακής Οικονομίας.
- Καθιέρωση των μαθητικών συσσιτίων.
- Ίδρυση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου με αποστολή την επιστημονική έρευνα των εκπαιδευτικών προβλημάτων, τη μετεκπαίδευση του διδακτικού προσωπικού, των στελεχών της εκπαίδευσης και την καθοδήγηση του εποπτικού προσωπικού.
- Αναθεώρηση των αναλυτικών προγραμμάτων και συγγραφή νέων σχολικών βιβλίων. Στο γυμνάσιο εισάγεται το μάθημα «Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος», στο Λύκειο και τις Παιδαγωγικές Ακαδημίες τα μαθήματα «Στοιχεία Οικονομικής Επιστήμης», «Κοινωνιολογία» και ο θεσμός των κατ' επιλογήν μαθημάτων.
- Εισαγωγή της διδασκαλίας των αρχαίων κειμένων στο 3ετές γυμνάσιο από δόκιμες μεταφράσεις στη δημοτική γλώσσα.
- Αύξηση των ετών φοίτησης (των δασκάλων) στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες από δύο σε τρία χρόνια.
- Ίδρυση τριών Κεντρικών Υπηρεσιακών Συμβουλίων, Πρωτοβάθμιας, Δευτεροβάθμιας και Τεχνικής Εκπαίδευσης.
- Ίδρυση δύο Πανεπιστημιακών Σχολών στα Ιωάννινα και η απόφαση για ίδρυση Πανεπιστημίου στην Πάτρα, στην Κρήτη με έδρα το Ηράκλειο, της Ιονίου

Ακαδημίας με έδρα την Κέρκυρα, παραρτήματος Πολυτεχνικής Σχολής στη Λάρισα και Πανεπιστημίου στην Αθήνα με το όνομα Αττικό.

- Αύξηση των δαπανών για την Παιδεία

Ο πρωθυπουργός και υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου μάλιστα σε δηλώσεις του αμέσως μετά το υπουργικό Συμβούλιο καταθέτει: «….Προβαίνω εις την δήλωσιν ότι η Κυβέρνησις δεν θα φεισθεί δαπανών προκειμένου να δώσει εις τον λαόν μας την Παιδείαν που χρειάζεται και του αξίζει. Ηκούσθη άλλοτε το αίτημα να δοθούν 15% του προϋπολογισμού εις την εκπαίδευσιν. Προβλέπω ότι όταν ολοκληρωθούν τα μέτρα, τα οποία προγραμματίζομεν, το ποσοστό τούτο δε θα επαρκέσει…..».[668]

Οι πρωθυπουργικές εξαγγελίες θα γίνουν πράξη σε πολύ μεγάλο βαθμό κατά τη διάρκεια της παραμονής της Ε. Κ. στην εξουσία μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964 έως και τον Ιούλιο του 1965, με την εισαγωγή της μεταρρύθμισης του 1964, με την οποία καθιερώνεται σε μεγάλο βαθμό, όπως συμπληρώθηκε με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του Ν.309/1976 και του Ν.1566/1985, η μορφή που έχουμε μέχρι και σήμερα στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Ωστόσο μένει να δούμε και να εξηγήσουμε, γιατί ο ίδιος υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου, ο οποίος το 1951 είχε εντελώς διαφορετική στάση στο ζήτημα της εκπαιδευτικής πολιτικής που ακολουθούσε και υλοποιούσε τότε σχετικά με την ελληνική εκπαίδευση, έκανε τέτοια στροφή στα 1963.

Το γεγονός αυτό εξηγείται με βάση τόσο τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που είχαν συντελεστεί στην Ελλάδα την περίοδο 1952 – 1963 αλλά και από την ένταση των κοινωνικών – λαϊκών διεκδικήσεων και αιτημάτων και το φόβο της ανόδου των δυνάμεων της αριστεράς την εποχή εκείνη. Όπως είδαμε ως τώρα, αλλά και θα αναλύσουμε ειδικότερα στα επόμενα κεφάλαια, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950, οι αγώνες για την εκπαίδευση θα αναδειχθούν σε σταθερή πλευρά των κοινωνικών αγώνων με το εκπαιδευτικό πρόβλημα να αναδεικνύεται σε ένα από τα πλέον σημαντικά και κεντρικά πολιτικά ζητήματα, το οποίο ερχόταν όλο και πιο

---

[668] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας),* Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1987, τόμος Β΄, σελ. 259 – 261

δυναμικά στο προσκήνιο.[669] Το ιδιαίτερο πολιτικό και ιδεολογικό βάρος που έχει ο εκπαιδευτικός μηχανισμός στην Ελλάδα και οι συγκρούσεις μέσα σ' αυτόν, δεν μπορούν να ερμηνευτούν αποκλειστικά από την ανάδειξή του σε κυρίαρχο ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους, διαδικασία που χαρακτηρίζει κάθε σύγχρονο καπιταλιστικό κράτος και προφανώς ισχύει και στην Ελλάδα. Το εκπαιδευτικό σύστημα, όπως άλλωστε και κάθε ιδεολογικός μηχανισμός, αποτελεί, όπως είναι γνωστό, πεδίο άρθρωσης ταξικών συμμαχιών ανάμεσα στις κυρίαρχες τάξεις και τις τάξεις – στηρίγματα, μηχανισμό εξασφάλισης της συναίνεσης και ιδεολογικής ενσωμάτωσης των κυριαρχούμενων τάξεων.[670] Η ιδιομορφία σε σχέση με αυτήν τη δεύτερη πλευρά που χαρακτηρίζει την εκπαίδευση έγκειται στην ιδιότυπη υπεραντιπροσώπευση – παρουσία των λαϊκών τάξεων, όπως αυτή αντανακλάται στην κοινωνική προέλευση των φοιτητών. Η κοινωνική σύνθεση του ελληνικού εκπαιδευτικού μηχανισμού είναι αισθητά λαϊκότερη από πολλούς άλλους δυτικών καπιταλιστικών χωρών. Όσο και αν αυτή η ιδιορρυθμία μπορεί να έχει την αφετηρία της στην ιστορική συγκρότηση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, κατά βάση, είναι ιστορικό αποτέλεσμα – υλικό προϊόν της ταξικής πάλης της μεταπολεμικής περιόδου. Είναι άμεσα συναρτημένη με τη μορφή ταξικής κυριάρχησης της αστικής τάξης στην Ελλάδα και τη μορφή του κράτους που επέβαλε μετά τον εμφύλιο με την ανυπαρξία ή τη μη λειτουργία με όρους στοιχειώδους δημοκρατίας των αντιπροσωπευτικών θεσμών και την κρίση ηγεμονικής ιδεολογίας ικανής να ενσωματώσει τις λαϊκές τάξεις, σύμφωνα με τους Χ. Βερναρδάκη και Γ. Μαυρή. Υπάρχει η άποψη ότι η εκπαίδευση και η δωρεάν παροχή της στις λαϊκές μάζες στην Ελλάδα του 1964 παραχωρήθηκε ως αντάλλαγμα για την εξασφάλιση της ανοχής των λαϊκών τάξεων απέναντι στην αμφισβήτηση της εξουσίας της αστικής τάξης.[671] Φυσικά το μετεμφυλιακό κράτος αποκλείει τη συμμετοχή των μαζών,

---

[669] Δημαράς Αλ., Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000,* τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 176

[670] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *ό.π.*, σελ. 141

[671] Σε μια συζήτηση για την «κρίση εξουσίας» στην Ελλάδα που έγινε το 1975 (με τη συμμετοχή των Γ.Βέλτσου, Κ. Βεργόπουλου, Γ. Νοταρά, Ν. Πουλαντζά, Α. Στάγκου, και Κ. Τσουκαλά και δημοσιεύθηκε στο *περιοδικό ΑΝΤΙ, τεύχη 24,26 – 27,* Αύγουστος – Σεπτέμβρης 1975), ο Νίκος Πουλαντζάς έθεσε το πρόβλημα ως εξής: « Είδαμε ότι λόγω της ανυπαρξίας ηγεμονικής ιδεολογίας οι αρχόμενοι βρίσκονται απ' έξω, δεν διαφωτίζονται, δεν έχουν λόγο και εν πάσει περιπτώση υπάρχει πάντα η πάλη των τάξεων. Ωστόσο πρέπει να δωθεί κάπως, κάτι στις τάξεις αυτές ώστε χωρίς να συμμετέχουν να κρατούνται μακριά από μια, ριζική

απογορεύει την παρουσία τους στους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς (κοινοβουλευτικές λειτουργίες, κόμματα, συνδικάτα). Αντικειμενικά λοιπόν η εκπαίδευση παραμένει η μόνη δυνατότητα και διέξοδος όπου μπορούν να διοχετευθούν οι πιέσεις των λαϊκών μαζών. Αυτό εξηγεί κατ' αρχάς το ιδιαίτερο κοινωνικό βάρος και την ιδεολογική αίγλη που αποκτά η εκπαίδευση στην Ελλάδα, δυσανάλογα με άλλες δυτικές χώρες. Εξηγεί επίσης και το διευρυμένο ρόλο της ως νομιμοποιητικού μηχανισμού της εξουσίας. Η άποψη ότι η δημόσια δωρεάν εκπαίδευση παραχωρήθηκε από την άρχουσα τάξη και δεν κατακτήθηκε από τα αρχόμενα λαϊκά στρώματα έρχεται σε αντίθεση με το εύρος και τη διάρκεια των αγώνων που δώθηκαν για την κατάκτησή της από τα λαϊκά στρώματα την περίοδο 1949 – 1963. Η θέση – άποψη αυτή υποτιμά στην ουσία, τους οξύτατους και συχνά αιματηρούς κοινωνικούς αγώνες που αναπτύχθηκαν τόσο στη δεκαετία του 1950 όσο κυρίως στη δεκαετία του 1960. Δεδομένου ότι το θέμα εξουσίας δεν ήταν δυνατό να τεθεί εκ νέου, οι λαϊκές τάξεις «μετατόπισαν» την πάλη τους στην «διεκδίκηση» της δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης για όλους. Το όραμα της «κοινωνικής ανόδου» μέσω της εκπαίδευσης εμφανίζεται υπερβολικά ενισχυμένο λόγω της ήττας, η οποία δεν μετατρέπεται σε εμπεδωμένη ηττοπάθεια λόγω του αναπροσανατολισμού των πολιτικών και ιδεολογικών στοχεύσεων των λαϊκών στρωμάτων που συμμετείχαν στον εμφύλιο με την πλευρά της αριστεράς. Αυτά όλα σε συνθήκες όπου η εκπαίδευση ήταν το μοναδικό μέσο κοινωνικής προαγωγής και εργασιακής αποκατάστασης σε μια χώρα που, ήδη από την εποχή της Αντίστασης, είχε αναγάγει την παιδεία σε κατεξοχήν κοινωνικό αγαθό.[672] Τα λαϊκά στρώματα αυτά τώρα

αμφισβήτηση της εξουσίας. Όπως είπαμε, υπάρχει στην ελληνική κοινωνία μια μεγάλη κινητικότητα. Ο αγρότης μεν δε συμμετέχει, αλλά το σχολικό σύστημα στην Ελλάδα, η βιτρίνα του κράτους, αφήνει τον αγρότη, ας μην το ξεχνάμε, να περάσει σε μικροαστικά στρώματα ή σε άλλα στρώματα. Κάτι που δε γίνεται στις Δυτικές χώρες. Υπάρχει μια αντίφαση. Ενώ η αγροτιά δε μιλάει, δεν συμμετέχει, τεράστιο ποσοστό παιδιών αγροτών μπορούν να πηγαίνουν στο σχολείο. Ένα σχολικό σύστημα, από την άποψή αυτή, πολύ δημοκρατικότερο από άλλες χώρες, που επιτρέπει σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό αγροτών να γίνονται μικροαστοί. Έτσι οι λαϊκές μάζες βλέπουν το κράτος όχι σαν εξουσία αλλά σαν μικροδουλίτσα. Μέσα από τη βιτρίνα του κράτους, βλέπει ο αγρότης ότι το παιδί του θα πάρει μια θεσούλα. Η μεταπρατική αστική τάξη δίνει ένα μέρος του κρατικού μηχανισμού στις αρχόμενες τάξεις, ώστε με την κινητικότητα να υπάρχει μια σχετική συμμετοχή που θα αποτρέπει το ξέσπασμα. Συγχρόνως όμως τραβάει τον ουσιαστικό και μόνιμο χώρο της εξουσίας σε άλλα κέντρα». Ν. Πουλαντζάς 1975 όπως παρατίθεται στο Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *ό. π.,* σελ. 142 – 143

[672] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 102

επιδιώκουν να επιβιώσουν διεκδικώντας καλύτερους όρους ζωής και εργασίας υπό το μετεμφυλιακό κρατικό καθεστώς που τους το αρνείται προτάσσοντας έντονους ταξικού χαρακτήρα φραγμούς στην παροχή μόρφωσης και διατηρώντας σε συνεχή αναστολή ή περιστολή βασικά δημοκρατικά δικαιώματα των πολιτών. Η ιδεολογία της «κοινωνικής ανόδου» είναι βέβαια μορφή της ηγεμονίας (διείσδυσης) της αστικής/μικροαστικής ιδεολογίας μέσα στις κυριαρχούμενες τάξεις. Πρέπει όμως να διευκρινίσουμε ότι η ιδεολογία αυτή δεν επιβάλλεται από τον «απρόσκοπτο» ρόλο των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, αλλά είναι αντικειμενικό αποτέλεσμα της λαϊκής πίεσης προς την εκπαίδευση.[673] Ουσιαστικά θα αναπτυχθούν τόσο έντονες και σκληρές ταξικές συγκρούσεις γύρω από την εκπαίδευση από τα μέσα του 1956 και μετά, όταν, όπως είδαμε και θα δούμε αναλυτικότερα σε επόμενο κεφάλαιο, ξεσπούν οι πρώτοι αγώνες για μείωση των διδάκτρων με κεντρικό σύνθημα «να σπουδάσουν οι φτωχοί» που κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον έντονα ταξικό και πολιτικό χαρακτήρα των κινητοποιήσεων αυτών. Η «μετατόπιση» των κοινωνικών αγώνων γύρω από την εκπαίδευση θα αποτελέσει στρατηγική επιλογή της ανασυγκροτημένης αριστεράς και του πολιτικού της φορέα της Ε.Δ.Α., ο οποίος θα επενδύσει στην ανάπτυξη και στην επιτυχία τους αναγνωρίζοντας την αξία της πολιτικής γείωσης και σύνδεσης της αριστεράς της εποχής με την έκφραση των λαϊκών – κοινωνικών αναγκών και διεκδικήσεων γεγονός που θα οδηγήσει, όπως είδαμε, στην ανάδειξη της Ε.Δ.Α. στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στα 1958. Ήταν προφανές ότι αυτό δεν διέλαθε της προσοχής της αστικής τάξης και του κατεξοχήν φιλελεύθερου εκπροσώπου και υπερασπιστή της Γ. Παπανδρέου, ο οποίος αφουγκραζόμενος τις λαϊκές επιθυμίες και διεκδικήσεις για την εκπαίδευση ήταν αναγκασμένος να τις αποδεχτεί αντιγράφοντας εν πολλοίς και τα αντίστοιχα διεκδικητικά αιτήματα της αριστεράς στον αγώνα ταχύτητας και αντοχής για την κατάληψη της εξουσίας από τη δεξιά που θα αρχίσει ευθύς αμέσως μετά το 1961. Άλλωστε οι τεράστιες διαταράξεις και ανισότητες που επέφερε η ταχεία και ανισόρροπη ανάπτυξη (μαζική έξοδος του αγροτικού πληθυσμού, ταχεία αύξηση εισοδηματικών ανισοτήτων, περιφερειακές ανισορροπίες) δημιούργησαν ισχυρή κοινωνική δυσφορία και αναταρχή που σε συνδυασμό με την ογκούμενη πολιτική ένταση υπονόμευσε σταθερά τις επικρατούσες

---

[673] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *ό. π.*, σελ. 143

σχέσεις κυριαρχίας.[674] Στο πλαίσιο αυτό η ενίσχυση της αριστεράς από το 1958 και μετά θα εντείνει την ανάπτυξη των λαϊκών – διεκδικητικών αγώνων και της ταξικής πάλης αλλά και της καταστολής που θα επιβληθούν από τη Δεξιά και τη Μοναρχία με στόχο κυρίως την πολιτική εξόντωση της αριστεράς, χωρίς να αφήνουν εκτός και τις πολιτικές δυνάμεις του κεντρώου χώρου. Έτσι και ενώ η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. και το παλάτι ήθελαν να απονομιμοποιήσουν την αριστερά και την ενδεχόμενη ανασύνταξη και ανάπτυξη του παλαιού εφιάλτη τους δηλ. του ΕΑΜικού μπλοκ πολιτικών δυνάμεων κατάφεραν να απονομιμοποιήσουν τη Δεξιά και το κράτος.[675] Οι εκλογές της βίας και νοθείας του 1961 έγιναν το σημείο της πυροδότησης των κοινωνικών αγώνων στη δεκαετία του 1960 και της όξυνσης της ταξικής πάλης, εντείνοντας την απέχθεια των λαϊκών μαζών έναντι του μετεμφυλιακού κράτους της δεξιάς και πολιτικοποιώντας στο έπακρο τους κοινωνικούς αγώνες. Οι εκλογές του 1961 αποτέλεσαν μεγάλη καμπή στις πολιτικές εξελίξεις της χώρας επειδή η τακτική του καταναγκασμού, των διώξεων και των διακρίσεων δεν περιορίστηκε μόνο εναντίον των οπαδών και ψηφοφόρων της Ε.Δ.Α. αλλά επεκτάθηκε εναντίον των οπαδών και ψηφοφόρων των κεντρώων πολιτικών δυνάμεων. Αυτή η τυφλή επίθεση εναντίον όλης της αντιπολίτευσης και η απροκάλυπτη επέμβαση του παρα – κράτους στην εκλογική διαδικασία, αποτέλεσε την απαρχή του «Ανένδοτου» της περίφημης πλέον εκστρατείας του βετεράνου πολιτικού ηγέτη Γεωργίου Παπανδρέου ενάντια στην καταπιεστική πολιτική των συντηρητικών που χρησιμοποιούσαν όλα τα μέσα για να παραμείνουν στην εξουσία.[676] Στην περίοδο που εγκαινιάζεται με τις εκλογές του 1961, μέσα στο συνολικό κλίμα των μαζικών αγώνων του «Ανένδοτου», το κίνημα της νεολαίας προσλαμβάνει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις. Το 1962 αποτελεί τομή στην ανάπτυξη του φοιτητικού – λαϊκού κινήματος. Στα πανεπιστήμια η κατάσταση ανατρέπεται. Τα διοικητικά συμβούλια των φοιτητικών συλλόγων, που κυριαρχούνταν μέχρι τότε από την Ε.Κ.Ο.Φ., περνούν στον έλεγχο των δημοκρατικών φοιτητών. Το εκπαιδευτικό πρόβλημα γίνεται αντικείμενο πολιτικών αγώνων και εγκαινιάζει τις μεγάλες

---

[674] Μουζέλης Ν., *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι – περιφέρεια (Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική),* Θεμέλιο, Αθήνα, 2005, σελ. 240

[675] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *ό. π.*, σελ. 148

[676] Μουζέλης Ν., *ό. π.*, σελ. 242

κινητοποιήσεις του 1 – 1 – 4. Την άνοιξη του 1962, η βίαιη εισβολή των αστυνομικών δυνάμεων στους πανεπιστημιακούς χώρους, παραβιάζοντας το ακαδημαϊκό άσυλο, δημιουργεί αυτό το κίνημα. Στους τελευταίους μήνες του 1962 και στις αρχές του 1963 αρχίζουν οι κινητοποιήσεις για το 15% του προϋπολογισμού για την Παιδεία. Οι αγώνες αυτοί ανθούν παράλληλα με τις πρώτες κινήσεις για την Ειρήνη, τον Αφοπλισμό και τις ξένες βάσεις στην Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1963 ιδρύεται η Ε.Φ.Ε.Ε. στο Δ΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο. Το Μάιο του 1963 δολοφονείται ο βουλευτής της Ε.Δ.Α. Γρ. Λαμπράκης από παρακρατικούς με τη συνεργασία και ανοχή της αστυνομίας στη Θεσσαλονίκη σε συγκέντρωση φιλειρηνιστών για τη Διεθνή ύφεση και Ειρήνη γεγονός που θα γίνει αφορμή για τη θεαματική κορύφωση του νεολαιΐστικου κινήματος, την πολιτική μορφοποίηση του οποίου θα αποτελέσει η Δημοκρατική Κίνηση Νέων «Γρηγόρης Λαμπράκης» που θα συγκροτηθεί πανελλαδικά με διαδικασίες βάσης. Οι «Λαμπράκηδες» θα παίξουν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη και οργάνωση του κινήματος, συντελώντας στην υποχώρηση της τρομοκρατίας στην ύπαιθρο και πρωτοστατώντας στις κινητοποιήσεις της περιόδου. Ο Γ. Γιαννουλόπουλος, ένα από τα μαχητικότερα στελέχη του φοιτητικού κινήματος της εποχής και Πρόεδρος της Ε. Φ. Ε. Ε. το 1964 – 1965, επισημαίνει τις πολιτικές επιπτώσεις αυτών των συνθημάτων: «Το 15% είχε σαν σύνθημα ακόμα μεγαλύτερη εμβέλεια από το 1 – 1 – 4. Είχε την εμβέλεια αυτή γιατί, χωρίς ουσιαστικά να είναι, έδειχνε λιγότερο πολιτικό, επέτρεπε σε πάρα πολλούς ανθρώπους να συμμετάσχουν, χωρίς να «εκτεθούν» υπερβολικά….».[677] Στην έκρηξη των μαζικών αγώνων καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι κινητοποιήσεις του «Ανένδοτου» και κυρίως το αγωνιστικό κλίμα που διαμορφώθηκε σ' όλη την Ελλάδα. Ο «Ανένδοτος», τον οποίο είχε κηρύξει ο Γεώργιος Παπανδρέου μετά τις εκλογές της 29ης Οκτωβρίου 1961,[678] είχε ένα βασικό πολιτικό αποτέλεσμα, αφού δημιούργησε μια αγωνιστική ενότητα των μαζών στη βάση πέρα από πολιτική εκπροσώπηση. Αυτό που έχει μεγάλη σημασία είναι ότι οι δημοκρατικές δυνάμεις, δηλαδή η Ένωση Κέντρου και η Ε.Δ.Α., βρέθηκαν στην από δω μεριά του οδοφράγματος και η ενότητα των μαζών που

[677] Λάζος Χ., *Ελληνικό Φοιτητικό κίνημα, 1821 – 1973. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Αγώνες, Γνώση, Αθήνα 1987,* σελ. 328

[678] Δημαράς Αλ., *Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, ό. π.,* σελ. 177

πραγματοποιήθηκε στη βάση ήταν μια μεγάλη παρακαταθήκη. Ουσιαστικά η νεολαία της Ένωσης Κέντρου συμπαρασύρεται και χειραγωγείται από τους Λαμπράκηδες. Τομή στην ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων θεωρείται η κηδεία του Γρ. Λαμπράκη, το Μάιο του 1963. Πρόκειται για τη μεγαλύτερη πολιτική κινητοποίηση της μεταπολεμικής περιόδου. Οι μαζικοί αγώνες της περιόδου 1962 – 1963 θα οδηγήσουν στην πτώση της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. του Κ. Καραμανλή και στην διακοπή της υπερενδεκαετούς παραμονής της δεξιάς στην εξουσία σύμφωνα με τα αποτελέσματα των εκλογών του 1963 και 1964. Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Γ. Παπανδρέου το νέο πολιτικό κλίμα γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στην ύπαιθρο, όπου τα προηγούμενα χρόνια της μετεμφυλιακής περιόδου ήταν δύσκολο να διαβάσεις ακόμα και μετριοπαθείς εφημερίδες του κέντρου και της δεξιάς. Η απελευθέρωση αυτή από την πίεση του αστυνομικού κράτους καθώς και οι παροχές προς τους αγρότες που έκανε ο Γ. Παπανδρέου μόλις ανέλαβε την εξουσία εξηγούν την μεγάλη μετατόπιση ψήφων από τη Δεξιά προς το Κέντρο που θα παρουσιαστεί στις επαρχίες κατά τις επόμενες εκλογές του Φεβρουαρίου του 1964, αφού υποχώρησε ακόμα περισσότερο η φοβία και η αστυνομοκρατία στην ύπαιθρο.[679] Οι οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα στα μέσα του 1960 δημιούργησαν συνθήκες που σταθερά υπονόμευαν το σύστημα πολιτικής κυριαρχίας που επικρατούσε. Οι αυξανόμενες ανισότητες και η μαζική μετακίνηση του πληθυσμού από την ύπαιθρο στις πόλεις και στο εξωτερικό δημιούργησε ένα επίπεδο δυσαρέσκειας που η άρθρωση μεν και διοχέτευσή του προς τις πολιτικές κατευθύνσεις όξυνε ιδιαίτερα τις πολιτικές αντιφάσεις και αποτέλεσε σοβαρή απειλή για το σύστημα της καθοδηγούμενης δημοκρατίας. Με μια διαφορετική διατύπωση θα λέγαμε ότι η άνιση κατανομή πλούτου και πολιτικής ισχύος σε συνθήκες ραγδαίας και πλατιάς πολιτικοποίησης των κατώτερων τάξεων δημιούργησε ένα επίπεδο δυσαρέσκειας που υπονόμευε και απειλούσε τους μηχανισμούς πολιτικού ελέγχου. Οι μηχανισμοί αυτοί, δηλαδή το μείγμα αποκλεισμού και συσσωμάτωσης των κατώτερων τάξεων, δεν μπορούσαν πλέον ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την απειλή αυτή από τα κάτω. Για να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο, το σύστημα έπρεπε είτε να ισχυροποιηθεί με την ολοσχερή κατάργηση της κοινβουλευτικής δημοκρατίας είτε

[679] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *ό. π.*, σελ. 151

να προσχωρήσει σε νέες αρθρώσεις και ανοίγματα.[680] Στο πλαίσιο μιας τέτοιας προσπάθειας εντάσσεται και η παραχώρηση – ικανοποίηση πάγιων και πάνδημων αιτημάτων, που όλο το προηγούμενο διάστημα είχαν με ένταση και αιματηρούς αγώνες διεδκικηθεί συσπειρώνοντας μεγάλα κομμάτια της ελληνικής κοινωνίας, όπως το αίτημα για παροχή Δημόσιας – δωρεάν Παιδείας για όλους του Έλληνες πολίτες σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αίτημα που η ικανοποίησή του εξασφάλιζε τη συσσωμάτωση των κατώτερων τάξεων στο σύστημα δίνοντας τους το «εισιτήριο» για την συμμετοχή τους με καλύτερους όρους στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, απαραίτητη προϋπόθεση για να επιχειρήσουν χιλιάδες παιδιά των λαϊκών τάξεων της εποχής εκείνης το ταξίδι τους για ένα καλύτερο μέλλον και ενδεχόμενα για οικονομική και κοινωνική άνοδο.

Η Ε. Κ., νικήτρια των εκλογών του 1963 και του 1964 επιδίωκε και πέτυχε να εξασφαλίσει τη λαϊκή συναίνεση και στο πλαίσιο αυτό εξηγείται απόλυτα και η υποστήριξη και υλοποίηση του παλλαϊκού αιτήματος για παροχή δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης για όλο το λαό από τον Γ. Παπανδρέου που θριαμβολογώντας αναγορεύτηκε από τους οπαδούς του ως « ο γέρος της Δημοκρατίας», αν και την είχε τόσο σφοδρά καταπατήσει μια εικοσαετία πριν κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών του 1944.

4.5 Ανώτερη & Ανώτατη Εκπαίδευση στην Ελλάδα 1949 – 1963

Η Πανεπιστημιακή εκπαίδευση στην νεότερη Ελλάδα θα καθιερωθεί με την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1837. Μιλώντας για Πανεπιστήμιο στη νεότερη εποχή αναφερόμαστε σ' ένα ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα, εξαρτημένο λίγο ή πολύ από το κράτος, το οποίο αποτελείται από διάφορες σχολές που καλύπτουν ένα ευρύ επιστημονικό φάσμα, λειτουργεί με βάση ένα καθορισμένο θεσμικό πλαίσιο και αποτελεί την κορυφή της εκπαιδευτικής πυραμίδας. Θεσμός στενά συνδεδεμένος στα νεότερα χρόνια με το κράτος, το Πανεπιστήμιο είχε ως κύριο σκοπό την ικανοποίηση των εξειδικευμένων αναγκών μιας κρατικά οργανωμένης κοινωνίας: τη διαμόρφωση ανώτερου υπαλληλικού προσωπικού για τον κρατικό μηχανισμό, την παραγωγή νομικών, γιατρών, εκπαιδευτικών, κληρικών κ.λπ.[681]

---

[680] Μουζέλης Ν., *ό. π.*, σελ. 244

[681] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 26 – 27 και 28

Επίσης το Πανεπιστήμιο Αθηνών υπήρξε ο κατεξοχήν θεσμός παραγωγής Εθνικής Ιδεολογίας σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας τους από το 1837 έως και τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η εδραίωση αρχικά αλλά και στη συνέχεια η ανάπτυξη, η διεύρυνση και η υπεράσπιση των ιδεών του έθνους – κράτους αποτέλεσαν το βασικό στόχο του Πενεπιστημίου.[682]

Στο πλαίσιο αυτό ίδρυση του Πανεπιστημίου θα αποτελέσει όργανο και μέσο για την προώθηση των επιδιώξεων του νεοσύστατου ελληνικού εθνικού κράτους στον χώρο της Ανατολής. Ως τέτοιος θεσμός υψηλού κύρους και ιδεολογικής εμβέλειας το Πανεπιστήμιο Αθηνών φιλοδοξούσε να λειτουργήσει ως όργανο πνευματικής και εθνικής πολιτικής και ως γέφυρα ανάμεσα στη φωτισμένη Δύση και την Ανατολή, διαδίδοντας σε αυτήν τα γράμματα και τον πολιτισμό και δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για μια ευρύτερη πνευματική και πολιτική ηγεμονία της Ελλάδας στο χώρο της Ανατολής. Στο πλαίσιο αυτό οι ιδεολογικοί προσανατολισμοί της Πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στη νεότερη Ελλάδα και η σύνδεση της με την ελληνική αρχαιότητα δεν διεκδικεί βέβαια καμιά προωτοτυπία: έτσι κι αλλιώς η αρχαιότητα, θεωρούμενη ως προγονική κληρονομιά των Νεοελλήνων, αποτελούσε από τα προεπαναστστικά χρόνια το σταθερό και μόνιμο πλαίσιο αναφοράς των λογίων. Με την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών όμως η σχέση αυτή εμφανιζόταν πιο άμεση. Αν το βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής αρχαιότητας ήταν ο υψηλός πνευματικός πολιτισμός της, αυτός δεν μπορούσε να μετακενωθεί στη σύγχρονη Ελλάδα παρά μέσα από το Πανεπιστήμιο. Ένα ίδρυμα που από τη φύση του προοριζόταν να υπηρετήσει, όπως και οι ακαδημίες της αρχαιότητας, τα γράμματα, τη φιλοσοφία, τις επιστήμες. Συνεχίζοντας, κατά κάποιο τρόπο, την παράδοση των ιδρυμάτων αυτών, το Πανεπιστήμιο αναλάμβανε την υποχρέωση να ενοφθαλμίσει τις αξίες του αρχαιοελληνικού πολιτισμού στη νεότερη Ελλάδα να εξυψώσει την Παιδεία, να αποκαθάρει τη γλώσσα και τα ήθη από τα «βαρβαρικά» στοιχεία και γενικότερα να συμβάλει στον «εξελληνισμό» της νεοελληνικής κοινωνίας.[683]

---

[682] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκης Β., Μπάρκουλα Χ., *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 – 1937] και η Ιστορία του,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκελιο 2014, σελ. 10

[683] Λάππας Κ., *ό. π.,* σελ. 104 και 123 – 124

Η ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1949 – 1963 καθορίζεται από την ύπαρξη των δομικών προβλημάτων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, δηλ. μονομερής ψευτοκλασικιστικός χαρακτήρας, έλλειψη υποδομών και οικονομικών πόρων, παντελής απουσία κοινωνικού κράτους τέτοιου που θα μπορούσε να εγγυάται στοιχειωδώς τη δωρεάν παροχή εκπαίδευσης με κάποιες μορφές στους φοιτητές – σπουδαστές, απόλυτη έλλειψη μορφών ανώτερης τεχνικής εκπαίδευσης, απογείωση των ταξικών φραγμών. Όλα αυτά συμβαίνουν ενώ στο ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο επικρατούν συνθήκες ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικών ενσωμάτωσης των λαϊκών αιτημάτων και διεκδικήσεων για καλύτερους όρους ζωής και εργασίας μέσω των πολιτικών των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων σε αρκετές χώρες της Ευρώπης, οι οποίες συντείνουν στην ανάπτυξη και εδραίωση του λεγόμενου κοινωνικού κράτους έως τα 1973 τουλάχιστον. Η περίοδος που εγκαινιάζεται μετά τον πόλεμο είναι η λεγόμενη «χρυσή τριακονταετία» (1945-1974) με την επικράτηση της σοσιαλδημοκρατίας και την οικοδόμηση, κυρίως, στην Ευρώπη του κράτους πρόνοιας, την ακμή του αλλά και την κρίση που πέρασε μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973, όταν και επικρατούν οι τάσεις για παγκοσμιοποίηση και χρηματιστηριακή οικονομία παράλληλα με την εξασθένηση των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων και των συνδικάτων.[684]

Μια σύντομη όμως περιγραφή της Γεωγραφίας των Ανώτατων και Ανώτερων Σχολών της χώρας θα μας βοηθούσε να κατανοήσουμε καλύτερα τη φυσιογνωμία αλλά και τα προβλήματα της Ανώτερης & Ανώτατης Παιδείας μας από το 1949 ως το 1963.

Η Ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα της περιόδου 1949 – 1963 παρεχόταν από τα δύο Πανεπιστημιακά Ιδρύματα Αθηνών και Θεσσαλονίκης, καθώς και από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Παράλληλα υπήρχαν μερικές ακόμα ανώτατες – ανώτερες σχολές:

Ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών, Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (ΑΣΟΕΕ), Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών (ΠΑΣΠΕ), Ανώτατες Βιομηχανικές Σχολές Πειραιά & Θεσσαλονίκης, Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΕΑΣΑ), Ανώτατες Σχολές Οικιακής Οικονομίας (Χαροκόπειος

[684] Μελαχροινούδης Μ., *ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΗΣ Ε.Δ.Α. (1950-1967)* Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης 2006, σελ. 22 – 23

Αθηνών και Αριάδνη Χανίων), Παιδαγωγικές Ακαδημίες και Σχολές Νηπιαγωγών (διετούς φοίτησης για την εκπαίδευση των Δασκάλων και Νηπιαγωγών).

Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες ιδρύθηκαν με το ν. 5802/1933 στις πόλεις: Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Αλεξανδρούπολη, Λαμία, Τρίπολη, Ιωάννινα, Ηράκλειο,[685] ενώ την περίοδο της Γερμανικής Κατοχής στα 1941 – 1942 θα ιδρυθεί η Παιδαγωγική Ακαδημία της Φλώρινας και στα 1950 θα ιδρυθεί άλλη μια Παιδαγωγική Ακαδημία στη Μυτιλήνη. Το ιδεολογικό περιεχόμενο των σπουδών στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες αποτελεί σημείο τριβής ανάμεσα στους συγγραφείς και στους ερευνητές που ασχολήθηκαν με αυτές. Σύμφωνα με τον Π. Παπακωνσταντίνου: «οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες ήταν δημιούργημα της φιλοβασιλικής συντηρητικής παράταξης και διακατέχονταν από την «φιλοσοφίζουσα ερβαρτιανή παιδαγωγική θεωρία» στην αθηναϊκή της έκδοση.[686] Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες υπήρξαν η μοναδική διέξοδος για σπουδές και επαγγελματική αποκατάσταση με διορισμό στο δημόσιο σχολείο των αποφοίτων τους για χιλιάδες φτωχούς νέους και νέες των αγροτικών και εργατικών στρωμάτων του πληθυσμού που λόγω ταξικής θέσης και έλλειψης οικονομικών πόρων κρατιούνταν μακρυά από τα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα και τις σχολές. Οι διετής σπουδές στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες και ο σχετικά άμεσος διορισμός των αποφοίτων τους ενίσχυαν την προτίμηση για σπουδές σε αυτές όσων δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν λόγω οικονομικών δυσκολιών τετράχρονες ή πεντάχρονες

[685] Οι 6 πρώτες Παιδαγωγικές Ακαδημίες θα ιδρυθούν με το Ν. 5802/1933 και με το Ν. 6322/1934 θα γίνουν 7, έτσι Παιδαγωγικές Ακαδημίες θα ιδρυθούν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Αλεξανδρούπολη, Ηράκλειο, Λαμία, Τρίπολη, και Ιωάννινα. Θεμελιωτής και θιασώτης του θεσμού των παιδαγωγικών Ακαδημιών ήταν ο Παιδαγωγός Γ. Παλαιολόγος (επί πολλά έτη διευθυντής της Μαρασλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας Αθηνών). Αντίστοιχα οι Σχολές Νηπιαγωγών θα αρχίσουν να αναπτύσσονται μετά το τέλος του Β΄ παγκόσμιου πολέμου. Δες σχετικά Καραφύλης Αθ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση – Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών,* Κριτική, Αθήνα 2002, σελ. 112 – 117

[686] Παπακωνσταντίνου Π., « Από την παιδαγωγική ιδεολογία στην επιστημονική παιδαγωγική: το περιεχόμενο κατάρτισης του Έλληνα εκπαιδευτικού». Στο Γκότοβος Α., Μαυρογιώργος Γ., Παπακωνσταντίνου Π., *Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη,* Σύγχρονη Εκπαίδευση, Αθήνα, 1986, σελ. 17 – 24

σπουδές.[687] Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες ορίστηκαν με τον Α. Ν. 953/1937 ως Σχολές Ανώτατης Εκπαίδευσης με διετή φοίτηση που θα μπορούσε να επεκταθεί σε τριετή. Ωστόσο με τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας 1623/1953 και 1248/1958 οι Π. Α. θεωρήθηκαν Ανώτερες και όχι Ανώτατες σχολές, γιατί έλειπαν από αυτές τα βασικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα Α. Ε. Ι. Με τη λειτουργία των Π. Α. είχαν, διαχρονικά, διαπιστωθεί πολλές αδυναμίες και ελλείψεις αυτών, όπως υπερφορτωμένο, άκαμπτο και ασυγχρόνιστο πρόγραμμα, ανεπάρκεια χρόνου φοίτησης, ελλιπής πρακτική άσκηση των σπουδαστών, έλλειψη κατάλληλου διδακτικού προσωπικού, γεγονότα που συνέτειναν στην με επίταση διατύπωση του αιτήματος του διδασκαλικού κόσμου για ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημίων και ένταξή τους στα Πανεπιστήμια από την περίοδο του μεσοπολέμου ακόμα.[688]

Στο πλαίσιο αυτό από την απελευθέρωση και μετά θα τίθεται συνεχώς από τη Δ.Ο.Ε. το αίτημα για ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών σε τετραετής πανεπιστημιακές σχολές, όπως ακριβώς είχε τεθεί και καταγραφεί στο Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία της Π.Ε.Ε.Α. στα 1944. Παρόλα αυτά η εκπαίδευση των δασκάλων και νηπιαγωγών θα συνεχίσει να παρέχεται από τις (διετούς φοίτησης) Παιδαγωγικές Ακαδημίες και Σχολές Νηπιαγωγών, οι οποίες θα αποτελέσουν μέχρι το 1982 τα μοναδικά ιδρύματα παροχής ανώτερης εκπαίδευσης για τους εκπαιδευτικούς της Π. Ε.

Το Πανεπιστήμιο Αθηνών συνέχισε ν' αποτελεί το μοναδικό Ίδρυμα παροχής Ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα ως το 1926. Στις αρχικές τέσσερις σχολές του (Φιλοσοφική, Νομική, Θεολογική, Ιατρική) θα προστεθεί η Φυσικομαθηματική σχολή (Φυσικό Τμήμα και Μαθηματικό Τμήμα), αφού αποχωρίστηκε από τη Φιλοσοφική στα 1904. Αργότερα στα 1919 ιδρύθηκε Χημικό τμήμα, το 1922 Φαρμακευτικό, το 1927 το τμήμα Πολιτικών Επιστημών και το 1934 το Φυσιογνωστικό και Γεωγραφικό.

Το 1951 με τον Α. Ν. 1858 και το 1954 με το Ν. Δ. 3107 ιδρύθηκαν αντίστοιχα, το «Τμήμα Αγγλικής γλώσσης και φιλολογίας» και το «Τμήμα Γαλλικής γλώσσης και φιλολογίας».

---

[687] Καραφύλης Αθ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση – Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, ό. π.,* σελ. 115

[688] Δες σχετικά Σ. Ευαγγελλόπουλος, *ό. π.*, σελ 79 – 83

Με το Β. Δ. 2464/1953, έπειτα από πολυετείς προσπάθειες, το αυτοτελές Οδοντιατρικό σχολείο μετατράπηκε σε ιδιαίτερο τμήμα της Ιατρικής Σχολής.

Το Ε. Μ. Π. με προϊστορία που φθάνει ως την Οθωνική περίοδο, ιδρύεται το 1887, έπειτα από μια κοινή πορεία με την Σχολή Καλών Τεχνών διαχωρίστηκε από αυτή το 1910 και με το Ν. 388/1914 απέκτησε τη σημερινή του ονομασία και αναγνωρίστηκε ως ΑΕΙ, ισότιμο με το Πανεπιστήμιο Αθηνών και αυτοδιοικούμενο. Με τον νόμο αυτόν λειτούργησε περίπου δεκαπέντε χρόνια και το 1930 απέκτησε νέο οργανισμό, βάσει του οποίου μετονομάστηκε σε Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών και αναγνωρίστηκε η ισοτιμία της με το ΕΜΠ.[689]

Η Ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών θα ιδρυθεί στα 1920 και θα αναγνωριστεί ως ισότιμη με το Πανεπιστήμιο και το Πολυτεχνείο με το Ν. 6263/1934, ενώ η φοίτηση από τριετής αρχικά θα επεκταθεί σε τετραετή και πενταετή.[690] Η σχολή είχε ως βασικό σκοπό να εκπαιδεύσει το κατάλληλο προσωπικό που θα στελέχωνε τις γεωργικές υπηρεσίες του κράτους, θα εκπονούσε σχέδια συστηματικής γεωργικής εκμετάλλευσης, θα διήυθυνε μεγάλες γεωργικές επιχειρήσεις και θα προήγε την επιστημονική μελέτη στους διάφορους κλάδους της γεωργικής παραγωγής.[691]

Η Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών θα ιδρυθεί στα 1920 αρχικά ως Ανώτατη Σχολή Εμπορικών Επιστημών από τον Ελ. Βενιζέλο στη βάση των προτάσεων του καθηγητή του πανεπιστημίου της Λωζάνης George Pillared, ο οποίος είχε προσκληθεί από τον Ελ. Βενιζέλο στα 1919 για να προετοιμάσει τον κανονισμό λειτουργίας της σχολής. Με τον οργανισμό του 1926 η σχολή θα μετονομαστεί σε Ανώτατη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών (Α.Σ.Ο.Ε.Ε.) ισότιμη προς το Πανεπιστήμιο Αθηνών με σκοπό την παροχή ανώτατης

---

[689] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 – 1937] και η Ιστορία του,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σελ. 257

[690] Σ. Ευαγγελλόπουλος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης,* Τόμος Β΄ , Δανιάς, Αθήνα 1987, σελ. 105 – 110

[691] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.,* σελ. 257

θεωρητικής και εφαρμοσμένης οικονομικής και εμπορικής μόρφωσης.[692]Με το Ν.Δ. 3401/1955 θα αυξηθεί η διάρκεια της φοίτησης στην Α.Σ.Ο.Ε.Ε. από 3 σε 4 έτη.

Οι Ανώτατες Βιομηχανικές Σχολές, με πρώτη αυτή του Πειραιά η οποία θα αρχίσει να λειτουργεί σαν «Ελευθέρα Σχολή Βιομηχανικών Σπουδών» στα 1938, με τη συμπαράσταση και προστασία του «Συνδέσμου των Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών» και του «Συνδέσμου των εν Ελλάδι Ανώνυμων Εταιριών», υπαγόμενη αρχικά στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας με διετή φοίτηση, με τον Α. Ν. 800/1948 θα μετονομαστεί σε Ανωτέρα Βιομηχανική Σχολή με τριετή φοίτηση, με τον ίδιο νόμο ιδρύεται και η αντίστοιχη σχολή της Θεσσαλονίκης (η οποία όμως θα λειτουργήσει στα 1958). Με το Ν. Δ. 3876/1958 οι Ανώτερες Βιομηχανικές Σχολές θα μετονομαστούν σε Ανώτατες και η φοίτηση σ' αυτές θα γίνει τετραετής, με σκοπό την οικονομικοδιοικητική μόρφωση στελεχών της οικονομίας, των κρατικών υπηρεσιών και των κοινωφελών οργανισμών. Στα 1959 οι Ανώτατες Βιομηχανικές σχολές θα υπαχθούν στο Υπουργείο Παιδείας ως ιδρύματα ιδιωτικού δικαίου, ενώ ως ισότιμα Α. Ε. Ι. θα αναγνωριστούν το 1966.[693]

Η Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών θα ιδρυθεί στα 1930 χάρη στις προσπάθειες του Σωματείου « Εκπαιδευτική Αναγέννησις», που συστήθηκε με ενέργειες του καταγόμενου από την Κύπρο βουλευτή Αθηνών Γ. Φραγκούλη, με το όνομα «Ελευθέρα σχολή Πολιτικών, Κοινωνικών και Οικονομικών Επιστημών». Η Σχολή αυτή θα συγχωνευτεί με τη Σχολή που ιδρύθηκε στα 1931 με τη διαθήκη του Αλέξανδρου Πάντου[694] και ονομάστηκε Πάντειος Σχολή Πολιτικών Επιστημών και με το Ν.Δ. 886/1937 και τον Α. Ν. 2026/1939 αναγνωρίστηκε ως Ανώτατη και πήρε τον

---

[692] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.,* σελ. 258

[693] Κριμπάς Κώστας, Ανώτατη Παιδεία και έρευνα 1949 – 1974 στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, ό. π.,* τόμος 9ος, σελ. 156 και Σ. Ευαγγελόπουλος, *ό. π.*, σελ. 113

[694] Ο Αλ. Πάντος καταγόταν από το Βόλο κι ήταν πτυχιούχος της Νομικής Σχολής και της Σχολής Πολιτικών Επιστημών των Παρισίων. Η αγάπη του για να σπουδάζουν οι νέοι Πολιτικές Επιστήμες στην Ελλάδα τον οδήγησε στη σύνταξη της σχετικής διαθήκης το 1915, σε ηλικία 27 ετών. Πέθανε 41 ετών.

τίτλο «Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών». Ο πρώτος κανονισμός της σχολής ψηφίστηκε το 1933 και όριζε τη λειτουργία δύο τμημάτων, του Πολιτικού – Ιστορικού με 10 τακτικές και 6 έκτακτες έδρες και του Κοινωνικού – Οικονομικού με 9 τακτικές και 5 έκτακτες έδρες.[695] Η φοίτηση ήταν τριετής μέχρι το 1963, οπότε, με το Β.Δ. 672/2 – 11 – 1963, επεκτάθηκε σε τετραετή με το 4ο έτος διαχωρισμένο σε Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης.[696]

Η Εθνική Ακαδημία Σωματικής Αγωγής θα ιδρυθεί στα 1939 (Α.Ν. 2057) στην Αθήνα με σκοπό τη θεωρητική και πρακτική άσκηση των καθηγητών Σωματικής Αγωγής με τριετή φοίτηση μέχρι το 1975. Το καθεστώς του Ι. Μεταξά θα δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην οργάνωση των σπουδών της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής στο πλαίσιο των αντιλήψεών του για την προετοιμασία αυτών που θα προασπίσουν την ακεραιότητα και την ασφάλεια του Έθνους διαθέτοντας «σώματα γερά και γερές ψυχές», αφού πρώτα έχει με νόμο Α. Ν. 247/1936 χαρακτηρίσει το μάθημα της Γυμναστικής ως « πρωτεύον κατά την δύναμιν της βαθμολογίας δια την έκδοσιν των αποτελεσμάτων», ενώ το μάθημα της Γυμναστικής θα γίνει υποχρεωτικό με την Υπουργική απόφαση 50860/ 7 Ιουνίου 1938, για να τονιστεί η σπουδαιότητά του.[697]

Οι Ανώτατες Σχολές Οικιακής Οικονομίας θα ιδρυθούν με το Ν. 1785/1951 με τριετή μεταγυμνασιακή φοίτηση σε Αθήνα[698] και Χανιά,[699]αλλά με τις αποφάσεις

---

[695] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.*, σελ. 258

[696] Σ. Ευαγγελόπουλος, *ό. π.*, σελ. 112 – 113

[697] Καγκαλίδου Ζαφειρούλα, *Εκπαίδευση και Πολιτική – Η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, ό. π.,* σελ. 115 – 117

[698] Η Χαροκόπειος Ανώτερη Σχολή Οικιακής Εκπαίδευσης θα ιδρυθεί με το Ν. 3360/1929 με δωρεά του Παναγή Χαροκόπου, ως σχολή μέσης βαθμίδας, η οποία το 1934 με το Ν. 6205 θα γίνει Ανώτερη Οικοκυρική Σχολή με έδρα την Καλλιθέα. Δες σχ. Σ. Ευαγγελλόπουλου, *ό. π.,* σελ 114

[699] Κατά το πρότυπο της Χαροκοπείου Ανωτάτης Σχολής Οικιακής Οικονομίας ιδρύθηκε με το Β. Δ. 25/28-9-1951 η ΑΣΟΟ Χανίων, με την επωνυμία «Αριάδνη».

1623/1953 και 1248/1958 του Συμβουλίου της Επικρατείας, τις οποίες θα δεχθεί το Υπουργείο Παιδείας, θα χαρακτηριστούν ως Ανώτερες Σχολές και όχι Ανώτατες, επειδή ελλείπουν απ' αυτές τα βασικά χαρακτηριστικά που κατά το Σύνταγμα, προσιδιάζουν στα Α. Ε. Ι.[700]

Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1948 – 1974 ουσιαστικά διαμορφώνεται, σε πολύ μεγάλο βαθμό η φυσιογνωμία της Ανώτερης και Ανώτατης εκπαίδευσης στην Ελλάδα με ορατά τα αποτελέσματα της διαδικασίας αυτής ως τις ημέρες μας.

Τα Πανεπιστήμια καθώς και οι ανώτερες και ανώτατες σχολές της εποχής εισήγαγαν τους φοιτητές τους κατόπιν γραπτών εξετάσεων που διενεργούσαν κατ' έτος για τους υποψήφιους φοιτητές χωριστά το καθένα. Δηλαδή δεν υπήρχε ενιαίος και αντικειμενικός τρόπος εισαγωγής στα Α. Ε. Ι.

Η εισαγωγή των εξετάσεων για την είσοδο στα Α. Ε. Ι. ξεκίνησε από την περίοδο του μεσοπολέμου,[701] ως αποτέλεσμα της αύξησης της ζήτησης για ανώτατες σπουδές. Την ίδια περίδο θα ιδρυθεί και το δεύτερο Πανεπιστήμιο της χώρας, το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης[702] στα 1926 απαντώντας στις στοχεύσεις

---

[700] Σ. Ευαγγελόπουλος, *ό. π.*, σελ 114 – 115

[701] Με τον κανονισμό του 1922(του Πανεπιστημίου Αθηνών) καθιερώθηκαν οι εισιτήριες εξετάσεις για την εγγραφή στις σχολές του πανεπιστημίου και η έναρξή τους ορίστηκε από το ακαδημαϊκό έτος 1924 – 1925 για το Χημικό Τμήμα και από το 1926 – 1927 για τις άλλες σχολές του Πανεπιστημίου (μέχρι τότε οι υποψήφιοι εγγράφονταν στο Πανεπιστήμιο με βάση μόνο το απολυτήριο του Γυμνασίου ή Λυκείου, όμως ο μεγάλος αριθμός των σπουδαστών – 3.000 το έτος 1900 και 15.000 το έτος 1925 και η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για ανώτατη εκπαίδευση καθώς και η ποιοτική στάθμη της εκπαίδευσης, επέβαλαν τη λήψη του μέτρου των εισιτηρίων εξετάσεων για την εισαγωγή στα Α. Ε. Ι. Δες σχετικά στο Ευαγγελόπουλος Σπ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης),* τόμος Β', Δανιάς, Αθήνα 1987, σελ. 106

[702] Σύμφωνα με την Άννα Μαχαιρά: « Οι Θεσσαλονικείς αντιτάχθηκαν με σθένος στην ίδρυση ενός πανεπιστημίου παραρτήματος αυτού της Αθήνας, δεν ενέδωσαν στην επιχειρούμενη εξ Αθηνών αντιπαράθεση θετικών και κλασσικών σπουδών, Πολυτεχνείου και Πανεπιστημίου, ήταν πρόθυμοι να τα δεχθούν και τα δύο, δεν επέμειναν καθόλου στα προβλήματα στέγασης

της κρατικής πολιτική για τόνωση της ελληνικότητας της πόλης και της περιοχής της Μακεδονίας, η οποία έχει ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος το 1913 και δευτερευόντως στην αύξηση της ζήτησης για ανώτατες σπουδές. Το νέο Πανεπιστήμιο προκάλεσε εξαρχής την αντίδραση του αρχαιότερου εκπαιδευτικού ιδρύματος της χώρας. Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ήρθε σε μια δύσκολη εποχή, όπου ήταν προφανές ότι η πολιτική αστάθεια και οι αντιπαράθέσεις δεν το άφηναν ανεπηρέαστο. Συνολικά και παρά την ισχυρή θέληση του Βενιζελικού στρατοπέδου, η υλοποίησή του πέρασε από χίλια μύρια κύματα, που φαλκίδευσαν πολλά από τα αρχικά καινοτόμα χαρακτηριστικά του, στο μέτρο κιόλας που παλαιότεροι θεσμοί όπως το Πανεπιστήμιο Αθηνών επιχείρησαν να το ελέγξουν και να το καθυποτάξουν στα δικά τους πρότυπα. Σε μεγάλο βαθμό υπήρξε, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας του, προϊόν συμβιβασμού, όπου διατηρήθηκαν όμως βασικά καινοτόμα στοιχεία του, όπως ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του στο γλωσσικό και όχι μόνο ζήτημα, καθώς και η διάκριση των σχολών σε τμήματα και η απονομή των σχετικών πτυχίων.[703] Ωστόσο στο επίκεντρο των αντιδράσεων βρέθηκε κυρίως η στελέχωση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με προσωπικότητες που βρέθηκαν κατά καιρούς στο επίκεντρο της δίνης του γλωσσικού ζητήματος αλλά και της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, όπως ο Τριανταφυλλίδης, ο Αποστολάκης, ο συνεργάτης του Γληνού Θεοδωρίδης αλλά και ο Δελμούζος αργότερα απειλώντας την μετααβολή των πολιτικών συσχετισμών στους ακαδημαϊκούς κύκλους συμβάλλοντας στη

ή χρηματοδότησης του ιδρύματος, αναζήτησαν, τέλος, με επιμέλεια ιστορικών τους όρους που θα εξασφάλιζαν την καλύτερη διοικητική οργάνωση του Πανεπιστημίου και κατέληξαν να προτιμήσουν το γερμανικό μοντέλο έναντι του γαλλικού. …….Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με πανεπιστημιακούς δασκάλους όπως ο Ιμβριώτης, ο Δελμούζος και ο Κακριδής, υπερασπίστηκε το δημοτικισμό, ενώ τόσο το εκπαιδευτικό προσωπικό όσο και το τοπικό φοιτητικό κίνημα στήριξαν τη δημοκρατία στη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας, όταν το 1937 το καθεστώς έπαυσε τον πρύτανη του Πανεπιστημίου Αβροτέλη Ελευθερόπουλο και λίγο μετά τον καθηγητή Αλ. Δελμούζο. Δες σχετικά στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π., Μαχαιρά Άννα, Η Θεσσαλονίκη του Μεσοπολέμου,* τόμος Β1, σελ. 127 – 128

[703] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.*, σελ. 218

νομιμοποίηση μιας ιδεολογικής τάσης που κινούνταν σε αντίθετες κατευθύνσεις από την αντίστροιχη του Πανεπιστημίου Αθηνών.[704]

Στα 1932 με το Ν. 5343 συντάχτηκε νέος οργανισμός του Πανεπιστημίου Αθηνών βασισμένος στην εργασία του Κ. Καραθεοδωρή καθηγητή του Πανεπιστημίου του Μονάχου και διορισμένου για ένα μικρό χρονικό διάστημα «Κυβερνητικού Επιτρόπου» των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης,[705] ο οποίος με ελάχιστες τροποποιήσεις και συμπληρώσεις ρύθμιζε, βασικά, τη λειτουργία του Πανεπιστημίου μέχρι το 1982, οπότε ψηφίστηκε ο Ν. 1282 «Για τη δομή και τη λειτουργία των Α. Ε. Ι.».[706] Μάλιστα με τον νέο οργανισμό το ίδρυμα απέκτησε και την τελική ονομασία του: Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών.[707]

Αξίζει στο σημείο αυτό να επανέλθουμε στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929 και να αναφερθούμε στο νόμο 5343 του 1930 (Υπουργός Παιδείας ο Γ. Παπανδρέου), ο οποίος θα αποτελέσει τον καταστατικό χάρτη της λειτουργίας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα μας έως και το 1982 που ψηφίστηκε ο νόμος 1268. Με βάση το νόμο 5343 του 1930 προβλέπονται εκλογές για την κατάληψη θέσεων διδακτικού προσωπικού, εισαγωγικές εξετάσεις για τους φοιτητές, 4 έτη φοίτησης, εκμάθηση μια ξένης γλώσσας, ο θεσμός των εντεταλμένων καθηγητών.

---

[704] Παπαδάκης Ν., Η Παλίμψηστη Εξουσία – Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα, Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 127 – 131

[705] Το 1929 ο Ε. Βενιζέλος ξανακαλεί αυτή τη φορά από το Μόναχο τον Κ. Καραθεοδωρή για την διοργάνωση των πανεπιστημίων Αθηνών – Θεσσαλονίκης. […] Στα επόμενα 2 χρόνια εργάζεται ως Κυβερνητικός επίτροπος με βαθμό πρυτάνεως για την οργάνωση των πανεπιστημίων Αθηνών – Θεσ/κης. Δες σχετικά Λιπορδέσης Αθανάσιος, Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής (1883 – 1950): Μια βιογραφία (άρθο), *Θέματα Ελληνικής Ιστορίας*

[706] Σ. Ευαγγελόπουλος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης, Τόμος Β΄,* Εκδόσεις Δανιάς, Αθήνα 1987, σελ. 105 – 114

[707] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.*, σελ. 222

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου από το 1930 έως και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 για την ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση θα είναι ο αμετάβλητος ταξικός της χαρακτήρας. Άλλωστε από την ίδρυσή του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1837 θα εισαχθούν και καθιερωθούν πολιτικές και πρακτικές βαθύτατα ταξικές με την επιβολή διδάκτρων και τελών στους φοιτητές εφόσον το Πανεπιστήμιο αναγνωρίζει ως πρώτιστο σκοπό του τη διαμόρφωση της πνευματικής και επιστημονικής ελίτ της χώρας και η λειτουργία του αποτελεί μοχλό για την εθνική ολοκλήρωσή της και την πνευματική και ιδεολογική υπεροχή των νεοελλήνων στα Βαλκάνια και της Εγγύς Ανατολή.[708] Στο πλαίσιο αυτό στον κανονισμό λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών του 1837 προβλεπόταν η καθιέρωση διδάκτρων και εκπαιδευτικών τελών για τους φοιτητές, κατ' αντιστοιχία με το γερμανικό πανεπιστημιακό εκπαιδευτικό σύστημα από τους θεσμικούς όρους λειτουργίας του οποίου επηρεάζεται βαθύτατα και το ελληνικό πανεπιστημιακό σύστημα, χωρίς όμως να εφαρμοστεί η διάταξη αυτή του προσωρινού κανονισμού μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και την τελική ψήφιση και εφαρμογή του κανονισμού λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1911, με τον οποίο αντικαταστάθηκε ο προσωρινός κανονισμός λειτουργίας του 1837.[709] Η αναστολή είσπραξης των διδάκτρων και εκπαιδευτικών τελών από τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών που προβλεπόταν, σύμφωνα με τον προσωρινό κανονισμό λειτουργίας του 1837, είναι αποτέλεσμα ανάγκης μιας και η «απορία των Ελλήνων» υποχρέωνε το Πανεπιστήμιο, τουλάχιστο στο ξεκίνημά του, να αναβάλει την εφαρμογή του θεσμού που μπορούσε να προκαλέσει δυσχέρειες στους φοιτητές αλλά και στο ίδιο το ίδρυμα. Το γεγονός όμως ότι το ζήτημα αυτό παραμένει σε εκκρεμότητα για αρκετές δεκαετίες δείχνει ότι δεν ήταν μόνο αυτός ο λόγος. Σύμφωνα με τον Κώστα Λάππα:
«Σημαντικό ρόλο στην αναστολή των εκπαιδευτικών τελών έπαιξε και η στάση του κράτους και των πολιτών απέναντι στην εκπαίδευση. Από τα χρόνια της Επανάστασης είχε παγιωθεί η αντίληψη ότι η εκπαίδευση ήταν ένα αγαθό στο οποίο είχαν δικαίωμα όλοι οι πολίτες, ανεξάρτητα από τις οικονομικές τους δυνατότητες και ότι η διάδοσή της αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εθνική αναγέννηση και τη συγκρότηση ενός σύγχρονου κράτους. Ως κοινωνικό και εθνικό αγαθό η εκπαίδευση

[708] Λάππας Κ., *ό. π.,* σελ. 80 – 81

[709] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 60

έπρεπε να παρέχεται από το κράτος με τη μικρότερη δυνατή επιβάρυνση των πολιτών, έτσι ώστε το σχολείο να γίνει, τυπικά τουλάχιστο, προσπελάσιμο σε όλες τις κοινωνικές τάξεις.[…]Κάτι ανάλογο ίσχυσε και για το Πανεπιστήμιο, όπου η αναστολή των εκπαιδευτικών τελών και η μη εφαρμογή των διδάκτρων δημιούργησε για αρκετά χρόνια ένα καθεστώς «δωρεάν εκπαίδευσης».[710] Ωστόσο από τα μέσα του 19ου αιώνα, κυρίως εξαιτίας πιέσεων που ασκούνταν από τις Πανεπιστημιακές αρχές, θα αρχίσουν να επανακάμπτουν σταδιακά τα εκπαιδευτικά τέλη, αρχικά με τη μορφή καταβολής τελών για τα αποφοιτήρια και τα διπλώματα που χορηγούσε το Πανεπιστήμιο και στη συνέχεια για την εγγραφή και την ανανέωση εγγραφής των φοιτητών, τα οποία ενίοτε θα αυξάνονται προϊόντος του χρόνου για να αντιμετωπιστεί ριζικά το ζήτημα της επιβολής εκπαιδευτικών τελών στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών από την κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη στα 1892.[711] Τον Ιούλιο του 1892 με ειδικό νόμο που ψηφίστηκε στη Βουλή (νόμος ΒΝΔ΄) επιβλήθηκαν στους φοιτητές του Πανεπιστημίου, καθώς και στους μαθητές των Γυμνασίων και των Ελληνικών Σχολείων, εκπαιδευτικά τέλη πολύ υψηλότερα από εκείνα που ίσχυαν ως τότε. Με τα τέλη αυτά, που διαμορφώνονταν διαφορετικά από τη μία σχολή στην άλλη – υψηλότερα ήταν τα τέλη στην Ιατρική και στη Νομική – οι φοιτητές επιβαρύνονταν, κατά μέσον όρο, στα τέσσερα χρόνια των σπουδών τους με το ποσό των 1.000 δραχμών περίπου. Πρέπει να σημειωθεί ότι η επιβολή των τελών αυτών από την κυβέρνηση Τρικούπη δεν ήταν ένα μέτρο με καθαρά εκπαιδευτικό χαρακτήρα. Περισσότερο αποσκοπούσε στην αντιμετώπιση των πιεστικών οικονομικών πρβλημάτων που αντιμετώπιζε την εποχή αυτή η χώρα. Ωστόσο η έναρξη της εμφάνισης των πρώτων ταξικών αντιλήψεων για τη συμμετοχή στην εκπαίδευση σε μια κοινωνία, όπως η ελληνική στα τέλη του 19ου αιώνα, η οποία τελούσε υπό το καθεστώς της αστικοποίησής της εμφαίνεται από τη χαρακτηριστική προσπάθεια της κυβέρνησης του Χ. Τρικούπη να παρουσιάσει το μέτρο της αύξησης των εκπαιδευτικών τελών ως μέσο για την αντιμετώπιση του πληθωρισμού των μαθητών της μέσης εκπαίδευσης και των φοιτητών και την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων που απέρρεαν από αυτόν. Το υπάρχον καθεστώς της «δωρεάν εκπαίδευσης», όπως υποστηρίχθηκε από

[710] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 226 – 227

[711] Λάππας Κ., *ό. π.,* σελ. 228 – 232

κυβερνητικούς βουλευτές στα 1892, είχε ως αποτέλεσμα να εγγράφονται στα Ελληνικά σχολεία και τα Γυμνάσια μαθητές «ανίκανοι προς οιανδήποτε μάθησιν», και με τη σειρά του το Πανεπιστήμιο να παράγει στρατιές από ημιμαθείς, θεσιθήρες και αργόσχολους, ζημιώνοντας την ανάπτυξη του εμπορίου, της γεωργίας, της βιομηχανίας. Τα προβλήματα αυτά θα επιλύονταν με τα εκπαιδευτικά τέλη, αφού στο εξής η μέση και η ανώτερη εκπαίδευση δεν θα ήταν προσιτή παρά μόνο σε εκείνους που θα είχαν τα απαραίτητα προσόντα,[712] δηλαδή αυτούς που μπορούσαν να πληρώσουν για να σπουδάσουν. Για την κυβέρνηση Τρικούπη η ανώτατη εκπαίδευση ήταν ένα αγαθό που έπρεπε να πληρώνεται και ασφαλώς δεν ήταν για όλους: προοριζόταν κυρίως για εκείνους που είχαν τη δυνατότητα να επωμιστούν το κόστος της. Όσοι δεν είχαν τα οικονομικά μέσα μπορούσαν να αρκεστούν στην κατώτερη εκπαίδευση και αυτή μόνο έπρεπε να παρέχεται δωρεάν. Με βάση ακριβώς τη λογική αυτή η ίδια κυβέρνηση μερικά χρόνια πριν στα 1885 είχε καταργήσει τα δίδακτρα στα Δημοτικά Σχολεία. Πρόκειται ασφαλώς για μια νέα αντίληψη και στάση απέναντι στην εκπαίδευση, που εντάσσεται στο πλαίσιο των προσπαθειών για τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας που επιχειρήθηκε στα χρόνια αυτά από τη κυβέρνηση Τρικούπη. Μια αντίληψη, πάντως, με ευδιάκριτα ταξικά χαρακτηριστικά, καθώς στο όνομα του εκσυγχρονισμού εισάγονται για πρώτη φορά επίσημα διαδικασίες κοινωνικής επιλογής στην είσοδο των μαθητών στην ανώτερη εκπαίδευση, ενώ δεκάξι χρόνια αργότερα, το 1911, ο θεσμός των εκπαιδευτικών τελών θα ενσωματωθεί στον νέο Οργανισμό λειτουργίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.[713] Τα εκπαιδευτικά τέλη στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση την περίοδο που εξετάζουμε (1949 – 1963) αποτελούσαν παγιωμένο θεσμό, ο οποίος ήταν μόνιμο ζήτημα τριβών, έντονων συγκρούσεων και διαμαρτυριών αλλά και ισχυρών διεκδικητικών αγώνων για την μείωση ή κατάργησή τους από τους φοιτητές. Αν και δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία για την κοινωνική προέλευση των φοιτητών, υπάρχουν στοιχεία για το κόστος των σπουδών και τη διαρροή από το Δημοτικό μέχρι το Πανεπιστήμιο που δείχνουν πόσο απροσπέλαστη ήταν για τα λαϊκά στρώματα η πανεπιστημιακή εκπαίδευση της εποχής, ως απλό δείγμα αυτού παραθέτουμε τον παρακάτω πίνακα κόστους σπουδών

[712] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 233 – 235

[713] Λάππας Κ., *ό. π.*, σελ. 237

για το πανεπιστήμιο τη δεκαετία 1930 – 1940 με την επισήμανση ότι οι τιμές κόστους αναπροσαρμόζονταν:

Είδος δαπανών	Κόστος σε δραχμές
Εξέταστρα εισιτηρίων εξετάσεων	200
Ετήσια Δίδακτρα	2.000 έως 3.500 (ανάλογα με τη σχολή)
Εξέταστρα τμηματικών	200 έως 400 (ανάλογα με τη σχολή)
Εξέταστρα πτυχιακών	750 έως 1.500 (ανάλογα με τη σχολή)
Δικαιώματα για τη λήψη πτυχίου	2.000
Δικαιώματα για τη λήψη διδακτορικού	2.500
Δικαιώματα για τη λήψη επαγγελματικού Παιδαγωγικού Πιστοποιητικού	100
Δικαιώματα για τη λήψη πιστοποιητικού Σπουδών	100
Δικαιώματα για τη λήψη πιστοποιητικού Εγγραφής και κάθε άλλου πιστοποιητικού	50
Δικαιώματα αναγνωρίσεως Διπλώματος Ξένου Πανεπιστημίου	1.000
Ετήσια συνδρομή στην πανεπιστημιακή Λέσχη και τα «νοσήλια»	160 [714]

Αντίστοιχου χαρακτήρα επιβολής ταξικών φραγμών στην εισαγωγή φοιτητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση θα εγκαθιδρυθούν με τον οργανσιμό του 1922 του Πανεπιστημίου Αθηνών με την καθιέρωση των εισαγωγικών εξετάσεων για τις σχολές του Πανεπιστημίου Αθηνών με κύριο επιχείρημα τη μεγάλη αύξηση του φοιτητικού πληθυσμού η οποία επέβαλε την κατάργηση της υπερογδονταετούς ελεύθερης πρόσβασης των αποφοίτων των Γυμνασίων μιας και η επιβολή διδάκτρων για τους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1892 και μετά δεν είχε μειώσει παρά πρόσκαιρα τις εγγραφές των φοιτητών και φοιτητριών. Οι εξετάσεις διεξάγονταν από

[714] Παπαδάκης Νίκος, *Η Παλίμψηστη Εξουσία, Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα,* Gutenberg, Αθήνα 2004, σελ. 668

επιτροπή πανεπιστημιακών καθηγητών σε κάθε σχολή και το μέτρο εφαρμόστηκε για όλο το Πανεπιστήμιο από το ακαδημαϊκό έτος 1926 – 1927. Παρ' όλο που η καθιέρωση των εισαγωγικών εξετάσεων είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του αριθμού των εισακτέων, αποφασίστηκε από το Υπουργείου Παιδείας, η ακόμα μεγαλύτερη μείωση. Για τον σκοπό αυτό επιβλήθηκε στη δεκαετία του 1930 το μέτρο του numerus clausus, του περιορισμένου αριθμού φοιτητών και φοιτητριών, τον οποίο αποφάσιζε το ίδιο το Υπουργείο Παιδείας με διάταγμα ύστερα από πρόταση της Συγκλήτου. Καθιερώνοντας έτσι τον σκληρό ανταγωνισμό μεταξύ των υποψηφιών για όλες τις σχολές του Πανεπιστημίου Αθηνών ως το τέλος της δεκαετίας του 1930. [715]

Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 συντηρητικοί και φιλελεύθεροι διανοούμενοι, όπως ο Αμίλκας Αλιβιζάτος[716] και ο Ε. Παπανούτσος συμμερίζονται την ίδια διαπίστωση για τις πανεπιστημιακές σπουδές, δηλ. ότι η πανεπιστημιακή παιδεία περνάει βαθιά κρίση, εξαιτίας του «τρομακτικού αριθμού» των εγγεγραμμένων φοιτητών και της στάσης της πολιτείας να μην ικανοποιεί τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις της «σωστής» εκπαίδευσής τους,[717] ρίχνοντας τις ευθύνες όχι στις εξαιρετικά χαμηλές δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού για την παιδεία αλλά στις εγγενείς αδυναμίες του συστήματος δηλώντας άρρητα την πλήρη και ουσιαστική αποδοχή από την πλευρά τους του έντονα ταξικού χαρακτήρα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα τον οποίο ήθελαν μάλλον να καταστήσουν ακόμα πιο ταξικό. Φυσικά η αριστερά, τελούσα υπό το καθεστώς των διώξεων του εμφυλίου πολέμου την

[715] Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκη Β., Μπάρκουλα Χ., *ό. π.*, σελ. 212 – 215

[716] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.*, τεκμήριο 170, σελ. 214 « Εκατόν και πλέον ετών αρνητική εργασία – Ο καθηγητής Αμίλκας Αλιβιζάτος σχολιάζει τα εκπαιδευτικά πράγματα σε ένα κείμενο για τα Πανεπιστημιακά προβλήματα»: «….Η δημοτική και μέση εκπαίδευσις απολύτως πανεπιστημιακά προσανατολισμένη προητοίμαζε την «μαθητιώσαν νεολαίαν» αποκλειστικώς δια το Πανεπιστήμιον, και τούτο απέμεινεν η μόνη ελπίς (επαγγελματική ελπίς) διά την σπουδάζουσαν νεολαίαν μας επί δημιουργία αφορήτου πληθωρισμού επιστημόνων δευτέρας και τρίτης ποιότητος.

[717] Χ. Νούτσος, *Το Σχολείο της Εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα ……..ό. π.*, σελ. 125

ίδια περίοδο, έχει καταθέσει τις προτάσεις της μέσω του Σχεδίου για μια λαϊκή Παιδεία στα 1944 αλλά και μέσω της αρθρογραφίας των εκπαιδευτικών στελεχών της, μέσω εντύπων της εποχής, όπως ο *ΑΝΤΑΙΟΣ,* για τον τύπο της εκπαίδευσης και της οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης της χώρας αλλά και για τη δωρεάν πρόσβαση και παροχή της εκπαίδευσης σε όλους τους πολίτες της χώρας, γεγονός που θα αποτελούσε την ασφαλέστερη οδό για το άνοιγμα της μέσης και ανώτερης – ανώτατης εκπαίδευσης στα παιδιά της ευρύτατης κοινωνικής πλειοψηφίας, τα οποία ήταν αποκλεισμένα από αυτές τις βαθμίδες της εκπαίδευσης με επιχειρήματα «πνευματικού μαλθουσιανισμού», ανάλογα των αντιλήψεων Αλιβιζάτου και Παπανούτσου.

Κατοχικές νομοθετικές ρυθμίσεις Ν.Δ.215/1942 και Ν.105/1943 και μεταγενέστερες συνεχείς «διευκολύνσεις», δηλαδή οι νομοθετικές ρυθμίσεις εκείνες που διευκόλυναν την φοίτηση πολλών φοιτητών που καθυστερούσαν την αποφοίτησή τους λόγω δυσμενών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών σε αντιδιαστολή με την απαίτηση των Α.Ε.Ι. και του ισχύοντος νομικού πλαισίου για διαγραφή τους μετά την παρέλευση συγκεκριμένου αριθμού ετών από την αρχική εγγραφή τους στο Πανεπιστήμιο, είχαν εκτινάξει στα ύψη, σύμφωνα με τον πρύτανη του Ε.Κ.Π.Α. Δ. Μπαλάνο και Υπουργό Παιδείας στα 1945, τον συνολικό αριθμό των φοιτητών (πέντε φορές περισσότεροι δηλ. 27.000 απ' όσοι προπολεμικά), μέσα στις πιο δυσμενείς συνθήκες φοίτησης. Το φάντασμα του «επιστημονικού προλεταριάτου» προβάλλεται έτσι ως κοινωνική απειλή.[718] Ουσιαστικά το καθηγητικό προσωπικό του Πανεπιστημίου της Αθήνας απόλυτα προσδεδεμένο και υπερασπιζόμενο τις πολιτικές επιλογές της αστικής τάξης για το σχολικό μηχανισμό την περίοδο αυτή ταυτίζεται απόλυτα και υπηρετεί την αντίληψη ενός κλειστού στους πολλούς σχολικού μηχανισμού και αντίστοιχα ενός Πανεπιστημίου για λίγους κι εκλεκτούς έχοντας ως επιχείρημα την «ανεργία» που μαστίζει τους χιλιάδες αποφοίτους του Πανεπιστημίου. Οι διαφωνίες για την έξοδο από την κρίση ήταν μάλλον διαδικαστικές. Η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου Αθηνών και οι επιμέρους σχολές του θα αρχίσουν μια διελκυστίνδα αρνήσεων και καθυστερήσεων στην εφαρμογή των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων

[718] Δ. Σ. Μπαλάνου, «Πανεπιστημιακά Προβλήματα», *περιοδικό Παιδεία, τεύχος 1,* Αθήνα, 15 – 10 – 1946 και *εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 19 – 1 – 1946*

για τους φοιτητές «παρελθόντων» ετών (Ν. 132/1946 και Ν. 1756/1951),[719] θα προτείνουν ελάχιστη αύξηση του αριθμού των εισακτέων, θα επιδίδονται σε μια προϊούσα αύξηση της δυσκολίας των εξεταζόμενων θεμάτων στις εισιτήριες εξετάσεις και θα αντιδικούν συνεχώς με το Υπουργείο Παιδείας για την εγγραφή των «επιλαχόντων» φοιτητών σε όλη αυτή την περίοδο. Η ταύτιση των πρακτικών αυτών της πανεπιστημιακής κοινότητας με τις αντιλήψεις του συντηρητικού παιδαγωγικού ρεύματος που την τετραετία 1946 – 1950 θα επιχειρήσει να επαναφέρει τις μεταξικές επιλογές σε ό, τι αφορά την σχολική διάρθρωση, όπως είδαμε παραπάνω, και τις σύστοιχες εντονότατου ταξικού χαρακτήρα επιλογές αναφορικά με την προσβασιμότητα των μαθητών στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση είναι πασιφανείς.

Ο Ε. Παπανούτσος, εκφράζοντας το χώρο των φιλελεύθερων διανοούμενων, βλέπει την έξοδο και τη λύση του προβλήματος στην εγκαθίδρυση ενός διπλού εκπαιδευτικού δικτύου (τεχνική – επαγγελματική και γενική εκπαίδευση), στην προσθήκη μιας προπαρασκευαστικής «κολεγιακής» τάξης στο εξάχρονο γυμνάσιο και στην καθιέρωση απολυτηρίων εξετάσεων ειδικού τύπου, όπως π.χ. το γαλλικό Baccalaureat, για το τέλος της μέσης εκπαίδευσης. Θεωρώντας πως η λύση αυτή θα οδηγήσει σταδιακά στην κατάργηση των εισιτηρίων εξετάσεων, άρα και του μέτρου του «περιορισμένου αριθμού» (numerus clausus) των εισακτέων, στην ποιοτική αναβάθμιση της μέσης και τελικά στο χτύπημα της «ανήκουστης παιδευτικής καπηλείας» των ιδιωτικών φροντιστηρίων που είχαν αρχίσει από προπολεμικά να ξεφυτρώνουν σαν τα μανιτάρια στην Αθήνα. Γιατί, όπως θα τονίσει εμφαντικά ο Ε. Παπανούτσος, στα 1947, « οι 2 έως 3 χιλιάδες επαγγελματίες επιστήμονες που δίνει κάθε χρόνο η Πανεπιστημιακή Παιδεία είναι ασύγνωστη πολυτέλεια σε μια μικρή και φτωχή χώρα σαν τη δική μας».[720] Ουσιαστικά ο Ε. Παπανούτσος δείχνει να συμφωνεί και να αποδέχεται στο σημείο αυτό τις θέσεις των συντηρητικών παιδαγωγών και των εκπεφρασμένων και εφαρμοζόμενων κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών για μια Παιδεία κλειστή στους πολλούς με βασικό της κριτήριο την ταξική επιλογή. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η συντηρητικοποίηση των αστών φιλελεύθερων

[719] Χατζηιωσήφ Χ. – Παπαστράτης Π. (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Νούτσος Χ., Το Το σχολείο της εθνικοφροσύνης, ό. π.*, σελ. 125

[720] Ε. Π. Παπανούτσος, Η Διεύθυνση « Πανεπιστημιακή Παιδεία Ι», *περιοδικό Παιδεία, τεύχος 14, Αθήνα 15 – 11 – 1947*

διανοούμενων από το μεσοπόλεμο και μετά και η συμμόρφωσή τους με τις επιδιώξεις και τα προτάγματα των ταγών της εθνικοφροσύνης τους οδηγούν στη διατύπωση αντίστοιχων θέσεων, ιδιαιτέρως την περίοδο αυτή που δεν υπάρχει ουσιαστικά καμιά κοινωνική και πολιτική πίεση για άσκηση και εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών που θα μπορούσαν να αμβλύνουν το καθεστώς των βαθιών ταξικών διακρίσεων στο οικοδόμημα της ελληνικής εκπαίδευσης και το σχολείο και πανεπιστήμιο για λίγους που επιχειρούσαν να εγκαταστήσουν και τελικώς κατάφεραν οι νικητές του εμφυλίου πολέμου. Από μια διαφορετική οπτική βέβαια αυτές οι «2 – 3 χιλιάδες» παύουν να είναι μια «ασύγνωστη πολυτέλεια» και αντίθετα συγκροτούν μια προνομιακή κοινωνική κατηγορία σε σχέση με τους χιλιάδες συνομιλήκους τους που δεν μπόρεσαν ν' αποφοιτήσουν ούτε καν από το δημοτικό σχολείο. Τα πολύ γενικά στοιχεία που δημοσιεύει προς το τέλος του εμφυλίου πολέμου ο Υπουργός Παιδείας Κ. Τσάτσος[721]σε συνδυασμό με άλλα συναφή δεδομένα δείχνουν με ευκρίνεια πως το σχολείο, από την άποψη της συνολικής σχολικής σταδιοδρομίας των παιδιών, ήταν για λίγους.[722] Ο αριθμός των εισακτέων τη χρονιά 1949 – 1950 για τις ανώτατες σχολές αντιπροσώπευε μόνο περίπου το 20% όσων είχαν αποφοιτήσει τον Ιούνιο του 1949 από τα γυμνάσια (δημόσια και ιδιωτικά της χώρας).[723] Το ποσοστό αυτό θα παραμείνει σταθερό έως και το 1957.[724]

Την περίοδο αυτή υπάρχουν συνειδητές εκπαιδευτικές επιλογές των αστικών πολιτικών δυνάμεων και διανοουμένων που δεν αποτελούν απλή αντανάκλαση των δομικών όρων στον σχολικό μηχανισμό και αυτές έχουν να κάνουν με την κοινωνικά διαφοροποιημένη βαρύτητα της διατήρησης μιας σειράς προπολεμικών ρυθμίσεων για

---

[721] Αι ελλείψεις στην Εκπαίδευση (από τις δηλώσεις του κ. Υπουργού Παιδείας», *Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ, Αθήνα, 24 – 7 – 1949*

[722] Χ. Νούτσος, *Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα…ό. π.*, σελ. 127

[723] Ε.Π.Παπανούτσος, «Σχέδιον Εκπαιδευτικού Προγράμματος», *Περιοδικό Παιδεία. Τεύχος 63, Αθήνα 1951,* σελ. 496

[724] Κ. Καλλίας, *Το εκπαιδευτικόν πρόβλημα,* Αθήναι, 1957

τη σχολική φοίτηση. Οι επιλογές αυτές εδράζονται αφενός στις εκκαθαρίσεις εκπαιδευτικών και στην ιδεολογική στροφή προς ένα ορισμένο μορφωτικό παρελθόν[725] και αφετέρου στη διατήρηση ενός πλέγματος συνεχών εξετάσεων από την Α΄τάξη του Δημοτικού Σχολείου έως και τις εισιτήριες εξετάσεις για τις ανώτατες σχολές, σχολικές διαμεσολαβήσεις οι οποίες συντελούν στην περαιτέρω αύξηση της μαθητικής διαρροής, καθώς και στην παντελή αδιαφορία για την μη φοίτηση, ακόμα και στην στοιχειώδη υποχρεωτική εκπαίδευση, πλατύτατων τμημάτων του πληθυσμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις το 1950 ο αριθμός των εγγεγραμμένων παιδιών σ' όλες τις τάξεις του Δημοτικού Σχολείου φτάνει τον αντίστοιχο αριθμό του 1939 - το ποσοστό που δεν ολοκλήρωνε το εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο κυμαινόταν σε πάνω από το 50% όσων γράφονταν στην Α΄τάξη του. Το 1948 – 1949 τα αγόρια που φοίτησαν στην τελευταία τάξη (ΣΤ΄) του Δημοτικού αντιπροσώπευαν περίπου το 47% των αγοριών που γράφτηκαν στην Α΄ τάξη του και τα κορίτσια της ΣΤ΄ τάξης μόλις το 30% των κοριτσιών της Α΄τάξης του.[726] Την απογείωση των ταξικού χαρακτήρα φραγμών στη μόρφωση επέτειναν: ο τριπλασιασμός της τιμής των σχολικών «βοηθημάτων» στα χρόνια 1949 – 1950, η επιβολή πέρα από τα πάγια δίδακτρα, ειδικού τέλους στη μέση εκπαίδευση στα 1950, ο ταυτόχρονος διπλασιασμός των διδάκτρων στις ανώτατες σχολές, το υψηλό κόστος της αγοράς πανεπιστημικών συγγραμμάτων, οι συνεχείς αυξήσεις σε μαθητικά και φοιτητικά τέλη – δίδακτρα (1953, 1956, 1958), η διατήρηση του περιορισμένου αριθμού εισακτέων και μάλιστα έμφυλου σε ορισμένες σχολές (στις δύο Φιλοσοφικές σχολές και στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες), η άτυπη διαίρεση σε δύσκολες, για λίγους σχολές (π.χ. Γεωπονική, Ιατρική, Πολυτεχνείο) και σε εύκολες, για πολλούς (π.χ. Α.Σ.Ο.Ε.Ε., Πάντειος). Ουσιαστικά οι επιλογές αυτές καθιστούν την Ανώτερη & Ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα την περίοδο 1949 – 1963 απροσπέλαστη για τη συντριπτική πλειοψηφία των ελλήνων πολιτών, αφού μετά από την έντονη μαθητική διαρροή των αποφοίτων του Δημοτικού προς τη μέση εκπαίδευση

[725] Χ. Νούτσος, *Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα…ό. π.,* σελ. 129

[726] Ε.Π.Παπανούτσος, «Σχέδιον Εκπαιδευτικού Προγράμματος», *Περιοδικό Παιδεία. Τεύχος 63, Αθήνα 1951,* σελ. 489

για όσους/όσες κατάφερναν να τελειώσουν το Γυμνάσιο πάνω από τους μισούς έμεναν έξω από τις πύλες των ΑΕΙ, με την διαρροή αυτή να έχει έντονα κοινωνικά – οικονομικά και ταξικά χαρακτηριστικά. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η αύξηση της φοιτητικής μετανάστευσης στο εξωτερικό, γεγονός που μας δείχνει τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για πανεπιστημιακές σπουδές την περίοδο αυτή στην Ελλάδα.[727]

Η συγκρότηση της αντίληψης για τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας, η οποία επιχειρήθηκε να εγκατασταθεί τόσο στο νομοθετικό πλαίσιο που διέπει τη συγκρότηση και διάρθρωση της ελληνικής Παιδείας από τις αρχές του 20ου αιώνα, όσο και στις αντιλήψεις της κοινής γνώμης, θα αρχίσει να αμφισβητείται εξαιτίας των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που συντελούνται στη χώρα αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Σύμφωνα με τον Στρατή Μπουρνάζο η σταδιακή συγκρότηση της αντίληψης για τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας διαμορφώνεται από τα τέλη του 19ου αιώνα τόσο με τη σχετική αρθρογραφία του Αλ. Ρίζου Ραγκαβή « Περί Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» στα 1891 όσο και με τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια Ευταξία στα 1899 όπου θα αποκρυσταλλωθεί πλήρως η λογική της ταξικής διαφοροποίησης της εκπαίδευσης και έρχεται να συναιρέσει τις όποιες αντιδράσεις και να λειτουργήσει σαν συνολικός οδηγός για την αναμόρφωση της εκπαίδευσης στη βάση της εφαρμογής κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών. Παράλληλα και όχι σε αντίθεση με την ταξική

[727] Για τα ποσοστά και τους αριθμούς της φοιτητικής μετανάστευσης από την Ελλάδα προς το εξωτερικό στα χρόνια της πρώτης μετεμφυλιακής δεκαπεντετίας ο Κ. Παπαπάνος υπολογίζει σε 10.000 τον συνολικό αριθμό φοιτητών εξωτερικού για το 1953. Αντίθετα, σε σχετική συζήτηση στη Βουλή το 1952 γίνεται λόγος για 4.000 φοιτητές που σπουδάζουν στο εξωτερικό δαπανώντας 7.000.000 δολάρια. Το 1963 σε σχετική επερώτηση βουλευτών της ΕΔΑ (δες παράθεμα Ερώτηση Βουλευτών της Ε.Δ.Α. στη Βουλή για στρατολογικά ζητήματα Ελλήνων σπουδαστών εξωτερικού 16 – 3 – 1963) αναφέρεται ο αριθμός των 6.000 περίπου νέων Ελλήνων που φοιτούν σε Ανώτατες σχολές του εξωτερικού κατά την τελευταία δεκαετία. Δες σχετικά: Παπαπάνος Κ., *Χρονικό – Ιστορία της Ανωτάτης μας Εκπαιδεύσεως,* εκδ. Αμερικανικού Κολεγίου Θηλέων Αθηνών, Αθήναι 1970, σελ. 318, επίσης ΔΕΛΤΙΟΝ Ο.Λ.Μ.Ε. , αρ. φ. 9 της 1 – 3 – 1952 και Ρ. Σωμερίτη, «Έλληνες σπουδασταί εις το εξωτερικόν», *εφ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, Αθήνα 22 – 9 – 1952 ,* καθώς και Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, Κυβερνητική Πολιτική/3. Δραστηριότητα κοινοβουλευτικής ομάδας Ε.Δ.Α. για ζητήματα εκπαίδευσης 1956 – 1967

διαφοροποίηση της εκπαίδευσης, την ίδια περίοδο αναπτύσσεται η αντίληψη της εθνικής αποστολής του σχολείου ενώ η εκπαίδευση συνολικά θα θεωρηθεί η αιτία για τις εθνικές συμφορές αλλά και για τους εθνικούς θριάμβους και η αναδιοργάνωσή της απαραίτητη προϋπόθεση του εθνικού μεγαλείου.[728] Στη βάση αυτή θα τοποθετηθεί ο τέως υπουργός Παιδείας Γ. Κασιμάτης στα 1964 υπερασπιζόμενος την ταξική διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου της κάθε βαθμίδας έναντι των εξαγγελιών της κυβέρνησης της Ε. Κ. στα 1964 για αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα και διεύρυνση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αλλά και δωρεάν παροχή της σε όλες τις βαθμίδες καταθέτοντας: « ..Η λύσις είναι: Επάνοδος εις το Ελληνικόν Σχολείον, από το οποίον εμάθαμεν όλοι γράμματα. Και αναδιάρθρωσις του όλου συστήματος: Εξαετές δημοτικόν σχολείον από του 5ου έτους του παιδιού, τριετές ελληνικόν σχολείον με κατοχύρωσιν του απολυτηρίου του δι' ορισμένας κατωτέρας θέσεις και τριετές ή τετραετές γυμνάσιον με διαίρεσιν εις τμήματα κλασσικόν, πρακτικόν, οικονομικόν, ναυτικόν, γεωργικόν κ.λπ. με εισαγωγικάς εξετάσεις και νέα προγράμματα…».[729]

Ας εξετάσουμε όμως τις βαθμιαίες αλλαγές που συντελέστηκαν στο χώρο της Ανώτερης και Ανώτατης Εκπαίδευσης την περίοδο αυτή, μέσα από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία.

Επί του συνόλου του πληθυσμού της χώρας 13 ετών και άνω.

Έτος	1961	1951
Απόφοιτοι Ανώτατων Σχολών	2%	1,6%
Απόφοιτοι Γυμνασίου (εξατάξιου)	8%	5,5%
Απόφοιτοι Δημοτικού	45,2%	29,8%
Μη απόφοιτοι Δημοτικού	44,8%	63,2%
Αγράμματοι	18,8%	25,8% [730]

[728] Στρατής Μπουρνάζος, *Η εκπαίδευση στο Ελληνικό κράτος στο Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα,* τόμος Α2, επιστημονική επιμέλεια Χ. Χατζηιωσήφ, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σελ. 198 – 199

[729] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.*, τεκμήριο 189α, σελ. 261 – 263

[730] Πηγή: Στατιστική Επετηρίδα – Απογραφή πληθυσμού 1951 και 1961, Ε. Σ. Υ. Ε.

Μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και ως τα μέσα της δεκαετίας του 1950 η περίοδος της στασιμότητας που χαρακτηρίζει την επίσημη ελληνική εκπαιδευτική πολιτική, δε θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την Ανώτερη & Ανώτατη εκπαίδευση στη χώρα, ωστόσο οι ποσοτικές μεταβολές που παρατηρούνται μεταξύ των ετών 1951 – 1961 είναι ενδεικτικές των κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που συντελούνται στη χώρα, αντικατοπτρίζοντας τα αποτελέσματά τους και στην εκπαίδευση.

Οι ανάγκες της ανασυγκρότησης της χώρας αλλά και η συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα καθώς και η αδράνεια του κράτους θα οδηγήσουν την ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση σε τέτοια αποτελμάτωση, ώστε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 η κατάσταση να είναι εκρηκτική στα Α. Ε. Ι. της χώρας από κάθε άποψη.

Η συνεχής άνοδος της ζήτησης για πανεπιστημιακές σπουδές από το μεσοπόλεμο κι έπειτα θα έχει το αποκορύφωμά της στα χρόνια που ακολουθούν το 1960.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

(διδακτικό προσωπικό, φοιτητές – σπουδαστές: 1960 – 1965)

Ακ. Έτος	Διδ. Προσωπικό	Φοιτητές – Σπουδαστές	Αναλογία
1960 – 1961	908	28.302	31,1
1961 – 1962	978	30.617	31,3
1962 – 1963	1.066	35.432	33,2
1963 – 1964	1.110	43.411	39,1
1964 – 1965	1.161	53.305	45,9[731]

Οι εισαγωγικές εξετάσεις για τα πανεπιστήμια γίνονταν από τα ίδια τα ιδρύματα και ο υποψήφιος έπρεπε να μεταβεί και να εγκατασταθεί κάποιο χρονικό διάστημα στην Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη όπου βρίσκονταν και τα μοναδικά τότε ΑΕΙ, προκειμένου να λάβει μέρος σ’ αυτές. Το υψηλό κόστος και ο δισταγμός που

[731] Πηγή: Στατιστική Επετηρίδα (Ανώτατης Εκπαίδευσης) ετών 1960 – 1965, Ε.Σ.Υ.Ε.

προκαλούσε η άγνωστη και απόμακρη πρωτεύουσα ή συμπρωτεύουσα δρούσαν αποθαρρυντικά για τα παιδιά των αγροτικών οικογενειών από την επαρχία.[732]

Η εγγραφή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση κόστιζε πολλά χρήματα για κάθε έτος σπουδών, ενώ τα κακοεκτυπωμένα συγγράμματα και οι πρόχειρες σημειώσεις των καθηγητών πληρώνονταν από τους φοιτητές. Είναι χαρακτηριστική η επερώτηση που θα κατατεθεί από τους βουλευτές της Ε.Δ.Α. Ηλ. Ηλίου, Ν. Κιτσίκη, Κ. Σωτηρίου, Γ. Σπηλιόπουλο, Αθ. Κακογιάννη στη Βουλή στις 4 – 10 – 1958, σύμφωνα με την οποία ερωτάται το ΥΠΑΙΘ: « Περί εφαρμογής των προβλεπομένων στον ιδρυτικό νόμο του Ο.Ε.Σ.Β. για εκτύπωση και παροχή δωρεάν πανεπιστημιακών συγγραμμάτων στη βάση των αποφάσεων του Α΄ Πανελλαδικού Φοιτητικού συνεδρίου, όπου αναφέρεται σχετικά ότι υπάρχει πενεπιστημιακό σύγγραμμα που τιμάται με 1 δρχ. τη σελίδα και κοστίζει 1.500 δρχ. αφού αποτελείται από 1.500 σελίδες.[733] Το ποσό για την εποχή ήταν τεράστιο, αφού σύμφωνα με στοιχεία του Γενικού Κρατικού Προϋπολογισμού (Γ.Κ.Π.) του 1960 ο νεοδιόριστος δάσκαλος αμοιβόταν με μηνιαίο μισθό 1.450 δρχ. Εκτός αυτού οι φοιτητές έπρεπε σε κάθε εξεταστική περίοδο να πληρώνουν «εξέταστρα» σε κάθε καθηγητή, για να έχουν δικαίωμα να εξεταστούν στο μάθημά του. Ακόμα δεν υπήρχε κατοχυρωμένη νομοθετικά η δυνατότητα μεταφοράς των μαθημάτων από έτος σε έτος με αποτέλεσμα να αναγκάζονται να επαναλαμβάνουν το ακαδημαϊκό έτος στο οποίο δεν περνούσαν όλα τα μαθήματα που ήταν υποχρεωτικά με δυσμενείς συνέπειες για τη φοίτηση πολύ μεγάλης μερίδας των φοιτητών. Σε σχετική επερώτηση που θα κατατεθεί από τους βουλευτές της Ε.Δ.Α. Ηλ. Ηλιού, Ν. Κιτσίκη, Μ. Σβώλου, Γρ. Λαμπράκη – συνεργαζόμενος – , Σ. Ηλιόπουλο στη Βουλή στις 26 – 2 – 1962 προς τον Υπουργό Παιδείας ερωτάται σχετικά: «…300 και πλέον φοιτηταί της Φυσικής, της Νομικής, της Οδοντιατρικής και της Ιατρικής Σχολής κυνδυνεύουν να απωλέσουν το Πανεπιστημιακόν έτος 1961 – 1962 και να διακόψουν οριστικώς τας σπουδάς των λόγω οικονομικών δυσχερειών, εν περιπτώσει καθ’ ην οι

---

[732] Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, *ό. π.*, σελ 199

[733] Α.Σ.Κ.Ι. Κουτί 31, φάκελος 3, Δραστηριότητα Κοινοβουλευτικής Ομάδας Ε.Δ.Α. για την Παιδεία, επερώτηση υπ’αριθμ. 369

αρμόδιοι επιμείνουν εις την ανεπιεική και μη δικαίαν εφαρμογήν της διατάξεως περί μεταφοράς μαθημάτων, ζητούν δε όπως υπάρξη δυνατότης μεταφοράς μαθημάτων, ανεξαρτήτως μέσου όρου ή αριθμού μαθημάτων, αναγκασθέντες να υποστηρίξουν το αίτημά των και δι' απεργίαν πείνης. Κρίνοντες απολύτως λογικόν και δίκαιον το αίτημα τούτο, ερωτώμεν τον κ. Υπουργόν όπως πληροφορήση την Βουλήν εάν πρόκειται να λάβη τα προσήκοντα μέτρα προς ικανοποίησην αυτού».[734]

Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει σε άρθρο του ο Ε. Π. Παπανούτσος, σύμφωνα με τον οποίο οι χιλιάδες των νέων που σπουδάζουν στα ΑΕΙ της χώρας, ούτε επαρκείς αίθουσες διδασκαλίας έχουν ούτε ανάλογα εργαστήρια για ασκήσεις, αλλά συνωστίζονται μέσα σε μεγάλα ακροατήρια διδάσκονται το περισσότερο από ανεύθυνες «φυλλάδες» σημειώσεων και άλλο δεν κάνουν παρά να απομνημονεύουν και να εξετάζονται μια – δυο – τρεις – τέσσερις φορές το χρόνο; Τονίζονται τραγικές ελλείψεις σε διδακτικό προσωπικό στα Α.Ε.Ι. αφού, όπως χαρκτηριστικά αναφέρει, οι 8.000 νέοι του Πανεπιστημίου Αθηνών έπρεπε να έχουν, σύμφωνα με τα διεθνή μέτρα, 500 τουλάχιστον δασκάλους. Και έχουν 140. Οι 6.000 του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης έπρεπε να έχουν 380 δασκάλους. Και έχουν 110. Παράλληλα αποκαλύπτονται τα αδιέξοδα που η ίδια η κρατική εκπαιδευτική πολιτική δημιουργεί, αφού το ίδιο το κράτος αποφασίζει να αυξήσει κατά 30% τους νεοεισερχόμενους φοιτητές, χωρίς να φροντίσει παράλληλα ούτε το άψυχο, ούτε το έμψυχο υλικό να πλουτίσει. Η φοιτητική μετανάστευση, που την περίοδο αυτή έχει αυξηθεί με αποτέλεσμα πάνω από 10.000 νέοι να σπουδάζουν στο εξωτερικό συντελεί στην οικονομική αιμοραγία της χώρας σε συνάλλαγμα, αφού πάνω από 8.000.000 δολλάρια φεύγουν κάθε χρόνο από τη χώρα, ενώ αρνητικές είναι οι συνέπειες και για την ανάπτυξη του τόπου ο οποίος χάνει με αυτόν τον τρόπο χιλιάδες νέους επιστήμονες. Οι δαπάνες μάλιστα για την Παιδεία παραμένουν σε τραγικά χαμηλά επίπεδα, εφόσον κατά κεφαλή, με τον πληθυσμό της χώρας μας, διατίθενται όλα κι όλα 6,2 δολλάρια (στο σύνολο το 1,7% του εθνικού μας εισοδήματος), ενώ οι γειτονικοί λαοί, όπως οι Βούλγαροι ξοδεύουν 14,7 δολλάρια και οι Ρουμάνοι 20 δολλάρια, χώρες που έχουν χαμηλότερο εθνικό εισόδημα από την Ελλάδα. Καταλήγει δε τονίζοντας την αναγκαιότητα της αύξησης των δαπανών για την Παιδεία, εκφράζοντας παράλληλα και το πάγιο και συνεχώς διογκούμενο σε λαϊκή υποστήριξη ανάλογο κοινωνικό αίτημα

[734] Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, Φάκελος 3, Δραστηριότητα Κοινοβουλευτικής Ομάδας Ε.Δ.Α, για την Παιδεία.

λέγοντας: « Πώς θα έχουμε εκπαίδευση, αφού δεν αποφασίζετε να ξοδέψετε; Δρόμους αποκτήσαμε, πολυκατοικίες αποκτήσαμε, ξενοδοχεία αποκτήσαμε, όταν αποφασίσατε να ξοδέψετε. Είναι δυνατόν να αποκτήσομε εκπαίδευση χωρίς να πληρώσετε; - Πού θα βρείτε τα χρήματα; - Μα εκεί που τα βρήκατε τότε που αποφασίσατε να εξωραΐσετε τις δύο μας πρωτεύουσες. Δεν αξίζουν και οι ψυχές των νέων μιαν ανάλογη φροντίδα και γενναιοδωρία; Και δεν θα είναι αποδοτικές οι δαπάνες σας εάν επενδύσετε τα κρατικά χρήματα σε ανθρώπους – τουλάχιστον όσο είναι οι επενδύσεις σας σε πέτρες και σε σίδερα;».[735]

Η κατάσταση στην Πανεπιστημιακή εκπαίδευση παρουσίαζε τεράστια προβλήματα τόσο στο περιεχόμενο σπουδών όσο και στον τρόπο διδασκαλίας, ενώ και στους υπόλοιπους τομείς το σύστημα χώλαινε αφάνταστα. Συγγράμματα δεν υπήρχαν, κι όταν υπήρχαν ήταν πανάκριβα. Κάθε πανεπιστημιάκή σχολή είχε μεγάλο αριθμό κενών εδρών, ενώ απουσίαζαν τα εποπτικά μέσα κι οι χώροι διδασκαλίας ήταν ανεπαρκείς και ακατάλληλοι. Οι φοιτητές πλήρωναν υψηλά δίδακτρα, εξέταστρα και επανεξέταστρα διπλά, ενώ δεν υπήρχαν υποτροφίες και το φοιτητικό συσσίτιο ήταν ανύπαρκτο. Οι πανεπιστημιακές σχολές ήταν διασκορπισμένες στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, ενώ δεν υπήρχε φοιτητικό εισιτήριο στις συγκοινωνίες. Δεν υπήρχαν φοιτητικές εστίες – οίκοι. Υπήρχε ένα παλιό κτίριο στην οδό Πατησίων 98, όπου στεγάζονταν μετά βίας 100 άποροι σπουδαστές της επαρχίας. Φοιτητικοί σύλλογοι με καταστατικά (αναγνωρισμένοι δηλαδή) δεν υπήρχαν, κι ασκούνταν αφόρητη κι απροκάλυπτη τρομοκρατία μέσα στ' αμφιθέατρα από καθηγητές, τραμπούκους και χαφιέδες. Ο θεσμός των εκτοπίσεων ήταν σε πλήρη ακμή κι η παραμικρή εκδήλωση μπορούσε να σημαίνει εξορία. Παράλληλα θα πρέπει να σημειωθεί ότι απαραίτητη προϋπόθεση για να εγγραφεί κανείς σε Ανώτατη Σχολή ήταν και το διαβόητο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων.[736]

---

[735] Ε. Π. Παπανούτσου, Μια ανοιχτή εθνική πληγή: Η Παιδεία μας (άρθρο) στην *εφημερίδα Το Βήμα – 16 Δεκεμβρίου 1962* – όπως παρατίθεται στο *Αγώνες και Αγωνία για την Παιδεία,* (του ιδίου), Θεμέλιο, 1980

[736] Α. Λεντάκης, «Το παρακράτος γεννά την ΕΚΟΦ», *Ελευθεροτυπία, 13 – 5 – 1976*

Είναι χαρακτηριστικά και όσα θα αναφέρει η Ρόζα Ιμβριώτη στην εισήγησή της στην πανελλαδική συνδιάσκεψη της Ε. Δ. Α. (1956): «Η Ανώτατη Παιδεία από τη φύση της θεωρητική και επαγγελματική. Συνδέει θεωρία και πράξη. Πολλές αλλαγές και μεγάλες θα χρειασθεί να γίνουν. Όμως εδώ ενδιαφέρει να πνεύσει άνεμος ελευθερίας, δικαιοσύνης και εμπιστοσύνης για καθηγητές και σπουδαστές. Η σκέψη να μην καταδιώκεται. Να μπορούν να φτάσουν ως εδώ όλοι οι ικανοί κι όχι το 2%. Γι' αυτό ζητούμε, όπως θα πούμε παρακάτω, προστατευτικά μέτρα για τη σπουδάζουσα νεολαία, που διαπιστώνεται ότι κατά 10% καταντάει φυματική από τις κακουχίες και την ανέχεια».[737]

Κι όλα αυτά συνέβαιναν στην Ελλάδα, ενώ σε διεθνές επίπεδο συντελούνταν μια πραγματική κοσμογονία αναφορικά με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και πολιτικές σε συνάρτηση με την οικονομική ανασυγκρότηση και την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Γενικότερα οι ηγεσίες σε αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης την ίδια περίοδο απέβλεπαν στη δημιουργία σχημάτων που θα παρείχαν σε μεγαλύτερες από πριν κοινωνικές ομάδες πρόσβαση στις εκπαιδευτικές διαδικασίες, με ίσες για όλους ευκαιρίες, και ταυτόχρονα θα προσανατόλιζαν την εκπαίδευση προς τις οικονομικές απαιτήσεις της νέας εποχής, δηλαδή την επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, τη ριζική αναθεώρηση των προγραμμάτων, την ανάπτυξη του τεχνικο - επαγγελματικού κλάδου, και τις ρυθμίσεις για τη διεύρυνση της πρόσβασης προς την Τρίτη βαθμίδα.[738]

---

[737] Εισήγηση της Ρ. Ιμβριώτη (εκ μέρους των εκπαιδευτικών) στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάκεψη της Ε. Δ. Α. (1956), όπως δημοσιεύτηκε στη *εφημερίδα ΑΥΓΗ,* όλο το κείμενο με τίτλο: « Η αναγέννηση της Παιδείας επιτακτική εθνική ανάγκη» βρίσκεται στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις),* Προοδευτική Παιδεία, Αθήνα 1966 σελ. 79 -86

[738] Καλδή Στ. – Κόνσολας Εμ., « Μια συγκριτική προσέγγιση των Εκπ/κών Μετρρυθμιστικών Μέτρων στην Ελλάδα και στην Αγγλία της τελευταίας εικοσαετίας» εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο «Η Παιδεία στην Αυγή του 21ου αιώνα», θέματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής Γ2, Συγκριτικές Προσεγγίσεις, Πάτρα 2002, αναρτημένη στο διαδικτυακό τόπο του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής Εκπαίδευσης / www.eriande.elemedu.upatras.gr Την περίοδο μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου στη Μεγάλη Βρεττανία ψηφίζεται ο εκπαιδευτικός νόμος του 1944, η οποίος κατέστησε τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση καθολική,

Τα σωρευμένα προβλήματα στο χώρο της Ανώτερης και Ανώτατης εκπαίδευσης επιτείνονταν από την ουσιαστική ανυπαρξία τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης στη μέση βαθμίδα που να καταλήγει σε αντίστοιχες ανώτερες σπουδές.

Οι αναιμικές προσπάθειες των κυβερνήσεων της περιόδου 1949 – 1963 να τονώσουν την τεχνική εκπαίδευση στην Ελλάδα είναι πασιφανείς με χαρακτηριστικό παράδειγμα την προσπάθεια των κυβερνήσεων της Ε. Ρ. Ε. από το 1959 έως το 1963 για τη θεμελίωση τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης δημόσιου χαρακτήρα, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας. Η Ε.Ρ.Ε. αναδιπλώθηκε από τις αρχικές της προθέσεις, προβάλλοντας ως αιτία την οικονομική δυσπραγία, την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας, τη σταθερά του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού που όφειλε η δημόσια εκπαίδευση να υπηρετεί, λόγους ιδεολογικούς και πολιτικούς αλλά και πιέσεις από ισχυρές ομάδες συμφερόντων, όπως η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και η Ο.Λ.Μ.Ε. Η Ο.Λ.Μ.Ε. αν και συγχάρηκε την κυβέρνηση για τη λελογισμένη, όπως την χαρακτήρισε στροφή προς την τεχνική εκπαίδευση,[739]εκτίμησε ότι η νέα σχολική οργάνωση ανταποκρινόταν στις κοινωνικές συνθήκες της χώρας, τονίζοντας πως θα έπρεπε με προσοχή ν' αποφασιστούν οι νέες κατευθύνσεις της δεύτερης βαθμίδας, ώστε να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της ελληνικής οικονομίας, διότι « άλλως κινδυνεύομεν να δημιουργήσωμεν προλεταριάτον […], περισσότερον επικίνδυνον του προλεταριάτου των αποφοίτων των Γυμνασίων».[740] Σύμφωνα με τον Π. Πυρπυρή: «Η

αποτέλεσε δε ένα από τα θεμέλια του κράτους πρόνοιας. Αντίστοιχα στη Γαλλία το 1947 εκφράζονται ανάλογοι προσανατολισμοί με αντίστοιχο νομοθέτημα (σύμφωνα με τις προτάσεις επιτροπής υπό τη διαδοχική προεδρία των Paul Langevin και Henri Wallon, οι οποίες θεωρούνται θεμέλιο της προοδευτικής ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής σκέψης). Δες σχετικά Δ. Αλέξης, Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, ό. π.,* σελ. 178

[739] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε.* τεύχος 153 της 15 – 6 – 1959 σελ. 15 και Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε. τεύχος 154 της 25 – 6 – 1959 σελ. 2 – 3

[740] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε.* τεύχος 155 της 25 – 9 – 1959, « Αι δύο βασικαί προϋποθέσεις επιτυχίας των σκοπών της Παιδείας» σελ. 2 – 4 και στο ίδιο « Αι προϋποθέσεις της επιτυχίας της σχολικής μεταρρυθμίσεως» σελ. 11

επικρότηση της μισής μεταρρύθμισης του 1959 εκ μέρους της Ο.Λ.Μ.Ε. δεν εκπλήσσει αν ληφθούν υπόψη οι πάγιες αντιλήψεις για τον κύριο σκοπό της Μ.Ε. που είχαν οι αρχαιότεροι και υψηλά ιστάμενοι στην εκπαιδευτική και συνδικαλιστική ιεραρχία καθηγητές και τις εξ αυτών εκπορευόμενες ενστάσεις τους απέναντι στη μεταρρύθμιση του 1959».[741] Άλλωστε τις περιοορισμένες αλλαγές που έφερε η μεταρρύθμιση του 1959 και τις αντιδράσεις που οδήγησαν τελικά στην, σε μεγάλο βαθμό, ακύρωσή της επιβεβαιώνουν δημοσιεύματα της εφημερίδας Ακρόπολις του 1962 στα οποία καταγράφεται συνέντευξη Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβούλου, ο οποίος καταφερόμενος κατά των εκσυγχρονιστών του ΥΠ.Ε.Π.Θ., χαρακτήριζε φιάσκο τις τεχνικές σχολές και παραλλήλιζε το Ν.Δ. 3971/1959 με τη μεταρρύθμιση του 1929.[742]

Ουσιαστικά οι προσπάθειες αυτές δεν ήταν αρκετές για να αναστρέψουν το διαμορφωμένο κλασσικιστικό χαρακτήρα της Ανώτατης εκπαίδευσης, αλλά ακόμα περισσότερο ν' απαντήσουν με ολοκληρωμένο τρόπο στα προβλήματα και τις ελλείψεις της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης. Ανάμεσα στα 1950 – 1962 η αύξηση του εθνικού μερίσματος για την παιδεία από 1,45% θα φτάσει το 1,85% (από 347 εκατομμύρια δρχ. θα ανέβει στα 1.812 εκατομμύρια δραχμές). Την ίδια περίοδο δημιουργούνται νέα τμήματα (Φαρμακευτικό, Οδοντιατρική), ανώτερες σχολές, όπως ήδη αναφέραμε, θα γίνουν ανώτατες και θα γίνει προσπάθεια ενίσχυσης των κτηριακών υποδομών των Πανεπιστημίων. Την ίδια περίοδο οι φοιτητές θα φτάσουν και θα ξεπεράσουν τις 50.000.[743] Είναι χαρακτηριστικά τα προβλήματα που ανέκυπταν από τον κλειστό αριθμό εισακτέων στα Α. Ε. Ι. και τον τρόπο επιλογής τους (εξετάσεις χωριστά από το κάθε Α. Ε. Ι. για την εισαγωγή των φοιτητών του).

Παραθέτουμε χαρακτηριστικά από δημοσίευμα της εφημερίδας *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ,* σχετικά με τις εισαγωγικές εξετάσεις του Πολυτεχνείου (1962): «…Η Μαθηματική

---

[741] Πυρπυρής Π., *ό. π.,* σελ. 199 – 200

[742] *Εφημερίδα ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ* 13 – 4 – 1962 σελ. 5

[743] Λάζος Χ., *Ελληνικό Φοιτητικό Κίνημα 1821 – 1973 Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες,* Γνώση, Αθήνα, 1987, σελ. 316

εταιρία, της οποίας μετέχουν διαπρεπείς επιστήμονες του τόπου, απεφάνθη, ότι τινά από τα προβλήματα, τα οποία εδόθησαν υπό των καθηγητών του Πολυτεχνείου εις τους υποψηφίους σπουδαστάς, ήσαν άλλα μεν λανθασμένα, αλλά δε παραπειστικά. Εν τω μεταξύ, ο κ. πρύτανις του Πολυτεχνείου παρεδέχθη ότι, εν πάση περιπτώσει, τα προβλήματα δεν ελήφθησαν εκ της διδαχθείσης ύλης εις τα σχολεία της Μέσης Εκπαιδεύσεως, από τα οποία απεφοίτησαν οι υποψήφιοι. Τ' ανωτέρω θέτουν σοβαρώτατον δίπτυχον θέμα: Πρώτον πρέπει να εξακριβωθεί εάν η σύγκλητος του Πολυτεχνείου συκοφαντείται. Εάν, δηλαδή, ή δεν εγνώριζον να θέσουν προβλήματα ή εν γνώσει των έθεσαν παραπειστικά, προβλήματα. Εάν η καταγγελία είναι ανακριβής, σαφές είναι ότι πρόκειται περί συκοφαντίας επισυρούσης και ποινικάς συνεπείας. Εντεύθεν νομιμοποιείται να εκδηλωθεί το ενδιαφέρον της αρμοδίας εισαγγελικής αρχής δοθέντος ότι το υπουργείον Παιδείας δεν θέλει – αδικαιολογήτως, βεβαίως – ν' αναμιχθεί. Μία επίσημος έρευνα του ζητήματος δι' ενόρκων μαρτυριών αρμοδίων επιστημόνων, θα διευκρινίσει το ζήτημα το οποίον και ηθικής και επιστημονικής τάξεως είναι. Δεύτερον, πρέπει να κληθεί η Σύγκλητος του Πολυτεχνείου να αποσαφηνίσει εάν έχει υπ' όψιν της ή δεν έχει ότι υπάρχει εγκεκριμένον επίσημον πρόγραμμα διδασκαλίας εις τα σχολεία της Μέσης Παιδείας από το περιεχόμενον του οποίου και μόνον δύναται ν' αντλεί θέματα διά τας εισιτηρίους εξετάσεις εις το Πολυτεχνείον. Εφ' όσον 4.200 υποψήφιοι έδωσαν εφέτος εξετάσεις και εξ' αυτών εισήχθησαν 300 πρέπει να πεισθούν οι υπόλοιποι 3.900 νέοι, οι γονείς των και η ευρυτέρα δημοσία γνώμη, ότι εν ανώτατον επιστημονικόν ίδρυμα και γνωρίζει τας επιστήμας που διδάσκονται εις αυτό και δεν κακοπιστεί απέναντι της νεολαίας και σέβεται τους νόμους της Πολιτείας……».[744] Ουσιαστικά το όλο θέμα προέκυπτε από τον τρόπο εισαγωγής των μαθητών στα Α.Ε.Ι. και το συνεχιζόμενο αποκλεισμό της συντριπτικής πλειοψηφίας των αποφοίτων του Γυμνασίου από την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η προσβασιμότητα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και ο τρόπος εισαγωγής σε αυτήν τίθενται πλέον έντονα στις αρχές της δεκαετίας του 1960 από τις κοινωνικές δυνάμεις εκείνες που επιδιώκουν την ανανέωση της ελληνικής κοινωνίας σε επίπεδο οικονομικό και εκπαιδευτικό διεκδικώντας ίσες ευκαιρίες για όλες/όλους τους Έλληνες πολίτες.

[744] Δημαράς Α., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.*, τόμος Β΄ σελ. 246

Η επέλαση της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς στον κοινωνικό και πολιτικό βίο της χώρας και η διαπαιδαγώγησή της μέσα σ' ένα περιβάλλον έλλειψης αστικών και πολιτικών ελευθεριών, αλλά με έντονα τα σημάδια του επιχειρούμενου «εξευρωπαϊσμού», πάντα στα δυτικά πρότυπα προσανατολισμένου και επηρεασμένου έντονα από την παρουσία του Αμερικανικού παράγοντα και του «αμερικανικού ονείρου» ως προτύπου ζωής, θα ωθήσουν χιλιάδες νέους της εποχής μέσω της πίεσης των οικογενειών τους στην αναζήτηση καλύτερης κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης και αποκατάστασης μέσω της Παιδείας και της κοινωνικής κινητικότητας, που αυτή εξασφάλιζε την περίοδο των δεκαετίων του 1950 – 1960. Στην εκκόλαψη και στοιχειοθέτηση τέτοιου είδους ιδεολογημάτων θα συμβάλλει και η έντονη και γοργή αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας και η μεταβολή των κοινωνικών – οικονομικών συνθηκών που παρατηρούνται, κυρίως από το τέλη της δεκαετίας του 1950 και έπειτα, δημιουργώντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη διατύπωση ανάλογων εκπαιδευτικών αιτημάτων που υιοθετούνται από πλατιά λαϊκά στρώματα οδηγώντας στην ανάπτυξη ενός μαζικού, λαϊκού κινήματος πρωτόγνωρου για τα δεδομένα της εποχής και της χώρας. Υπήρξαν όμως συγκεκριμένες διεργασίες που οδήγησαν στην κατάσταση που περιγράφουμε παραπάνω. Στα χρόνια που πέρασαν από τη μετάβαση της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας στη δεύτερη, η παιδεία, ιδίως η ανώτατη, άρχισε να αντιμετωπίζεται από ολοένα και περισσότερα μέλη της ελληνικής κοινωνίας, ιδίως των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων σαν το «μαγικό κλειδί», που ανοίγει τις πόρτες των ελευθέριων και δημοσιοϋπαλληλικών επαγγελμάτων εξασφαλίζοντας έτσι για τους λιγότερο προνομιούχους νέους ανώτερες κοινωνικές θέσεις και μια καλύτερη ποιότητα ζωής από αυτή των γονέων τους. Με άλλα λόγια, η απόκτηση Παιδείας και ιδίως ενός πτυχίου Ανώτατης Σχολής δεν ταυτιζόταν μόνο με την μορφωτική άνοδο αλλά γενικότερα με την κοινωνική κινητικότητα προς τα πάνω.[745]

Περαιτέρω τη δεκαετία του 1960 διατυπώθηκε ολοκληρωμένα η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου. Μια από τις πρώτες συστηματικές παρουσιάσεις της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου έγινε από τον Theodore Shultz στην τοποθέτησή του με τίτλο: «Επένδυση σε Ανθρώπινο Κεφάλαιο», το 1961. Ο Shoultz, στοχεύοντας στην ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομιών των χωρών της Δύσης, υποστήριξε ότι η

[745] Λαμπίρη – Δημάκη Ιωάννα, *Κοινωνική Αλλαγή 1949 – 1974 – Η κοινωνιολογική οπτική του ιστορικού φαινομένου στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού 1770 – 2000, ό. π.* σελ. 192

εκπαίδευση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως καταναλωτική δαπάνη αλλά ως επένδυση. Η εκπαίδευση, σύμφωνα με τον Shultz, διευρύνει τις δυνατότητες απασχόλησης του ατόμου, αυξάνει το εισόδημα του και τροφοδοτεί την οικονομική ανάπτυξη, καθώς προσφέρει στην οικονομία ειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Τα κέρδη για τις καπιταλιστικές οικονομίες που θα ακολυθούσαν και εφάρμοζαν τη θεωρία της «Επένδυσης σε Ανθρώπινο Κεφάλαιο» φάνταζαν κολλοσιαία. Η εκπαίδευση, σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, είναι βασικός μοχλός για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας. Επομένως οι μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση είναι απαραίτητες, γιατί σημαίνουν εξέλιξη της ίδιας της κοινωνίας και πρόοδο των οικονομικών δεικτών αλλά και άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Από τη θεωρία αυτή προέκυψε και το θέμα της ισότητας ευκαιριών. Συγκεκριμένα υποστηρίχθηκε ότι αν αυξηθούν οι ευκαιρίες για εκπαίδευση και στα μη προνομιούχα στρώματα, θα υπάρχει η δυνατότητα της όσο το δυνατό μεγαλύτερης αξιοποίησης του ανθρώπινου δυναμικού μιας χώρας.[746] Η θεωρία αυτή αντανακλά τις τεράστιες κοινωνικο – οικονομικές αλλαγές που συντελούνταν την περίοδο αυτή στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, αφού μετά τον Β΄Παγκόσμιο Πόλεμο και στη διάρκειά του για πολεμικούς σκοπούς, η επιστημονικο – τεχνική επανάσταση, έφερε επαναστατικές αλλαγές στην ποιότητα της εργατικής δύναμης. Εάν οι διάφορες μορφές της παραδοσιακής βιομηχανικής παραγωγής απαιτούσαν 35 – 37% ανειδίκευτους εργάτες με στοιχειώδη επαγγελματική εκπαίδευση, 4 – 8% ειδικευμένους εργάτες και τεχνικούς και μόνο 1 – 2% μηχανικούς με ανώτερη – ανώτατη εκπαίδευση, στα αυτοματοποιημένα σύγχρονα εργοστάσια η σύνθεση του προσωπικού παρουσιάζει μια τελείως διαφορετική εικόνα. Ένα αυτοματοποιημένο εργοστάσιο μπορεί να λειτουργήσει αν έχει 20 – 40% εργάτες με ανώτερη ειδίκευση, 40 – 60% τεχνικούς και 20 – 40% μηχανικούς και άλλους ειδικούς με ανώτερη επαγγελματική κατάρτιση.[747] Επομένως η μεγάλη ανάγκη για ειδικευμένο εργατικό δυναμικό, το οποίο θα ήταν ικανό για τον έλεγχο και το χειρισμό της μοντέρνας τεχνολογίας, ήταν μια από τις βασικές απαιτήσεις της σύγχρονης παραγωγής. Η ανάγκη

[746] T.W.Schultz, *Η οικονομική αξία της της εκπαιδεύσεως,* Παπαζήσης, Αθήνα 1972, σελ. 50

[747] Πετσίνης Λ., *Επιστημονικο – τεχνική και βιομηχανική επανάσταση,* Καστανιώτης, Αθήνα 1977, σελ. 68

παρουσιαζόταν έντονη στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες και είχε ως αποτέλεσμα την εξάπλωση της εκπαίδευσης σε πλατιά στρώματα του πληθυσμού.[748] Ουσιαστικά ο Shoultz με τη θεωρία του επιχείρησε να προσάρμοσει τις παιδαγωγικές αντιλήψεις των αναπτυγμένων καπιταλιστικών κρατών της εποχής για τη λειτουργία και αποδοτικότητα του σχολικού μηχανισμού στην υπηρεσία της ανάπτυξης της οικονομίας και της αύξησης του κέρδους, μέσω της διεύρυνσης της δημόσιας εκπαίδευσης και της παροχής περισσότερων ευκαιριών μόρφωσης – εξειδίκευσης στα λαϊκά στρώματα ακολουθώντας το Κεϋνσιανό μοντέλο ανάπτυξης των καπιταλιστικών οικονομιών. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι την ίδια περίοδο που αναπτύσσονται οι θεωρίες αυτές στον δυτικό κόσμο κυριαρχείται και διαμορφώνεται η πολιτική σκέψη και συνακόλουθα η οικονομική και επιστημονική δραστηριότητα από το βάρος του ψυχρού πολέμου και τον ανταγωνισμό μεταξύ καπιταλισμού και υπαρκτού σοσιαλισμού, οι χώρες του οποίου είχαν να επιδείξουν αξιοσέβαστα επιτεύγματα στο πεδίο της διεύρυνσης της δημόσιας – δωρέαν παιδείας και της ισότητας ευκαιριών που παρείχαν στους πολίτες τους.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτέλεσε τη βάση οικοδόμησης της εκπαιδευτικής πολιτικής όλων των καπιταλιστικών χωρών τις πρώτες δεκαετίες μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Το οικονομικό και κοινωνικό έδαφος στο οποίο άνθησε η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου καλλιεργήθηκε κατά τη διάρκεια της καπιταλιστικής ανάπτυξης μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Από το 1945 ως το 1973 μια σειρά από οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες που δε συνδέονταν άμεσα με την εκπαίδευση, ώθησαν τις καπιταλιστικές οικονομίες σε πρωτοφανή ανάπτυξη, αφού επί τριάντα χρόνια η παραγωγικότητα των αναπτυγμένων οικονομιών αυξανόταν με ρυθμό 6% κάθε έτος. Αντίστοιχα φαινόμενα ανάπτυξης των οικονομιών τους καταγράφονται και στις σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης την ίδια περίοδο.

Η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη προέρχεται ουσιαστικά από τις θεωρίες για την οικονομία και την εργασία, οι οποίες επηρέασαν τα ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης κυρίως τις δεκαετίες 1950 – 1960 έως και τις αρχές της δεακετίας του 1970. Η δεύτερη φάση της εξάπλωσης των οικονομικών σχέσεων την περίοδο 1945 – 1971 βασίστηκε ιδιαίτερα στην οικονομική σκέψη του J. M.

[748] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα…, ό. π.*,σελ. 30

Keynes και στο «μοντέλο εργασίας» του Φορντ.[749] Η θεωρία του Keynes με το χαρακτηριστικό του κρατικού παρεμβατισμού θα επηρεάσει την όλη πολιτική των δυτικών οικονομιών αλλά και τις αναπτυσσόμενες χώρες όπου επενδύονταν τα κεφάλαια των ανεπτυγμένων κρατών. Η πολιτική της εκπαίδευσης που αποβλέπει στην οικονομική ανάπτυξη είναι ένας από τους χώρους κρατικής παρέμβασης.[750] Ο συντονισμός εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας με στόχο τη μείωση της ανεργίας ήταν το ζητούμενο στα μεταπολεμικά παρεμβατικά κράτη της δυτικής Ευρώπης. Ο στόχος περισσότερη εκπαίδευση και μάλιστα τεχνική – επαγγελματική για καλύτερα αποτελέσματα στην εργασία αλλά και μείωση της ανεργίας φαινόταν εφικτός σε χώρες με ανεπτυγμένη βιομηχανική υποδομή.[751] Ο T. W. Schulz ως πατέρας της «Θεωρίας του Ανθρώπινου Κεφαλαίου» συνέβαλε τα μέγιστα για τη δημιουργία κινήτρων για πολλές εκπαιδευτικές μεταρρυθμιστικές προσπάθειες όχι μόνο στα αναπτυγμένα κράτη αλλά και στα αναπτυσσόμενα, δίνοντας οικονομική χροιά στην εκπαίδευση και θεωρώντας τους μετέχοντες σε αυτήν (μαθητές, σπουδαστές, φοιτητές) σαν κεφάλαιο το οποίο θα μπορούσε να επενδυθεί για την ανάπτυξη της χώρας. Σύμφωνα λοιπόν με τους ισχυρισμούς της « Θεωρίας του Ανθρώπινου Κεφαλαίου» η επέκταση της εκπαίδευσης θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας.[752] Στο πολιτικό πεδίο η «Θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου» ήρθε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες των Η. Π. Α. σε εκπαιδευτικό και οικονομικό επίπεδο στο πλαίσιο του ανταγωνισμού τους με την Σοβιετική Ένωση. Η σαφής υπεροχή των Σοβιετικών στην τεχνολογία, με βάση το γεγονός ότι εμφάνισαν το πρώτο Σοβιετικό διαστημόπλοιο το 1957 και έστειλαν τον

---

[749] Μελάς Κ., *Παγκοσμιοποίηση, Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας Μύθοι και Πραγματικότητα,* Θεμέλιο, Αθήνα 1984 και Πελαγίδης Θ.Κ., *Η Διεθνοποίηση της Ελληνικής Βιομηχανίας: Ευελιξία και Αναδιοργάνωση,* Εξάντας, Αθήνα 1997

[750] Προβατά Α., *Η Ελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική και η Ενωμένη Ευρώπη (Ο λόγος για την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση μέσα από την προοπτική ένταξης),* Παπαζήσης, Αθήνα 2005 τόμος Α΄, σελ. 188

[751] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 188 – 189

[752] T.W.Schultz, *Η οικονομική αξία της της εκπαιδεύσεως,* Παπαζήσης, Αθήνα 1972, σελ. 49

πρώτη επανδρωμένη πτήση στο διάστημα το 1961, προβλημάτισε έντονα τις Η. Π. Α. για το είδος και την ποιότητα της εκπαίδευσης την οποία θα πρέπει να παρέχει το κράτος στους πολίτες του και έστρωσαν το δρόμο για τη διατύπωση και ανάπτυξη της «Θεωρίας του Ανθρώπινου Κεφαλαίου» στις Η.Π.Α. και στις χώρες του δυτικού καπιταλισμού.[753] Το διεθνές κύρος της Ε.Σ.Σ.Δ. φθάνει στο απόγειό του, με την εκτόξευση στις 4 Οκτωβρίου του 1957 και στις 3 Νοεμβρίου του 1957 των δύο Σπούτνικ, των δύο πρώτων τεχνητών δορυφόρων της Γης, που εγκαινιάζει μια νέα εποχή για την ανθρωπότητα, τη διαπλανητική εποχή. Η επιτυχία του εγχειρήματος θεωρήθηκε ισχυρό τεκμήριο της σοβιετικής υπεροχής στον επιστημονικό, τεχνικό και εκπαιδευτικό τομέα. Η ΑΥΓΗ στις 10 Οκτωβρίου 1957 αφιερώνει στον πρώτο Σπούτνικ το κύριο άρθρο της: «Ο τεχνητός δορυφόρος σκόρπισε τα σκοτάδια της ψευτιάς και των προκαταλήψεων και απεκάλυψε σε όλο της το μεγαλείο τη δύναμη της σοβιετικής επιστήμης, τη δύναμη του σοσιαλισμού».[754]

Οι οικονομικοί παράγοντες που επηρέασαν την ανάπτυξη ήταν οι τεράστιες νέες αγορές λόγω των καταστροφών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όπως καταναλωτικά αγαθά, ανοικοδόμηση, το σχέδιο Marshall και η επέκταση της βιομηχανίας στην παραγωγή καινούριων αγαθών. Οι τεχνικοί παράγοντες ήταν η χρησιμοποίηση νέων υλικών όπως χημικών, κατασκευασμένων ινών, συνθετικού καουτσούκ, αλουμινίου, μαγνησίου. Τέλος ο σημαντικός πολιτικός παράγοντας ήταν η παρέμβαση του κράτους στην οικονομική δραστηριότητα. Σε αυτή την ατμόσφαιρα οικονομικής ευφορίας, όπου κυριαρχούσε το φαουστικό στοιχείο των ανοιχτών και απεριόριστων προσδοκιών, βασική αιτία ανάπτυξης θεωρήθηκε η εκπαίδευση. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου κατέχει σημαίνουσα θέση στο σύγχρονο επιστημονικό και πολιτικό λόγο.[755] Αυτό συμβαίνει γιατί το άνοιγμα της εκπαίδευσης στα φτωχά λαϊκά στρώματα και η μόρφωσή τους επιφέρει αύξηση των κερδών των καπιταλιστικών οικονομιών ενώ παράλληλα διευρύνει το πλαίσιο ανάπτυξης της ισότητας ευκαιριών στις δημοκρατικές

[753] Προβατά Α. , *ό. π.*, σελ. 187

[754] *Εφ. ΑΥΓΗ* 10 – 10 – 1957 σελ. 1

[755] T.W.Schultz, *Η οικονομική αξία της εκπαιδεύσεως,* Παπαζήσης, Αθήνα 1972, σελ. 50

κοινωνίες του «ελεύθερου» δυτικού κόσμου σε αντιπαράθεση με τις κατακτήσεις των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού στο αντίστοιχο εκπαιδευτικό πεδίο. Οι θεωρίες αυτές επηρέασαν φυσικά και τον ελληνικό χώρο. Στο πλαίσιο αυτό η τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση, συσχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη. Οι πιθανές οικονομικές επιπτώσεις αυτού του είδους σχολικής κατάρτισης και η ανάγκη προώθησής της επισημαίνονται σε εκθέσεις, επίσημες ανακοινώσεις, νομοσχέδια και αναπτυξιακά προγράμματα, στα πορίσματα της Επιτροπής Παιδείας του 1958 αλλά και στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του 1959 και του 1964 για την περίοδο που εξετάζουμε. Το πνεύμα που κυριαρχεί είναι η σύνδεση της εκπαίδευσης με την οικονομική ανάπτυξη και ο ρόλος που η πρώτη μπορεί να παίξει, εφόσον επεκταθεί και οργανωθεί κατάλληλα.[756] Η εκπαίδευση σύμφωνα με τη γνώμη έγκυρων οικονομολόγων της εποχής, όπως του Ξ. Ζολώτα[757] αλλά και πολιτικών, δεν ήταν απλώς μέσο για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου, όπως υποστηριζόταν προπολεμικά αλλά και σημαντικότατη επένδυση, διότι μέσω αυτής θα καλύπτονταν οι ανάγκες της εθνικής οικονομίας σε κατώτερο και μέσο εξειδικευμένο τεχνικό και επαγγελματικό δυναμικό.[758] Επίσης ο Ε. Παπανούτσος, πρωτεργάτης της μεταρρύθμισης του 1964 θα τονίσει: « Μόνο με την Παιδεία των νέων θα κατορθώσει το κράτος να αναπτύξει την οικονομία του, να εξυγιάνει τους κοινωνικούς του θεσμούς και να σωθεί μέσα στη σημερινή θύελλα…..είναι ανάγκη ζωτική για τη χώρα μας να αποκτήσει το συντομότερο σε μεγάλη κλίμακα επαγγελματίες εκπαιδευμένους, έτσι ώστε να στηρίζουν την εθνική της οικονομία ».[759] Παρατηρούμε επομένως μια αλλαγή στις αντιλήψεις και στην αντιμετώπηση της εκπαίδευσης, κυρίως της Τεχνικής – Επαγγελματικής εκπαίδευσης, από μέρους οικονομολόγων, εκπαιδευτικών,

---

[756] Προβατά Α., *Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (1950 – 1960), Ο «Λόγος» για την Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση και Ανάπτυξη,* Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ. 42

[757] Ξ. Ζολώτα, *Οικονομική ανάπτυξις και Τεχνική Εκπαίδευσης,* Τράπεζα της Ελλάδος, Αρχείο Μελετών και Ομιλιών, Αθήνα 1959 σελ. 6

[758] Ξ. Ζολώτας, *το ίδιο* σελ. 7

[759] Ε. Π. Παπανούτσος, *Αγώνες κι αγωνία για την Παιδεία,* Ίκαρος, Αθήνα 1965, σελ. 35 – 37

κοινωνικών σχολιαστών και πολιτικών φορέων. Παράλληλα πρέπει να σημειωθεί, όπως έχει διαπιστωθεί από μελέτη ερευνητή,[760] ότι όλα τα κόμματα της εποχής, τόσο στην μεταρρυθμιστική προσπάθεια του 1959 όσο και σε αυτήν του 1964, ήταν θετικά απέναντι στο προβαλλόμενο θέμα και συναινούσαν για την ανάπτυξη της Τεχνικής – Επαγγελματικής Εκπαίδευσης.[761] Επομένως το σχολείο επρόκειτο να παίξει το δικό του εξισορροπητικό ρόλο σε μια κοινωνία, η οποία αναπτυσσόταν και φυσικά χρειαζόταν την εξέλιξη των θεσμών και των συστημάτων της.

Το 1961 ο ΟΟΣΑ διακήρυττε ότι η επένδυση στην εκπαίδευση τροφοδοτούσε την οικονομική ανάπτυξη με δύο τρόπους: με την επιστημονική καινοτομία και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.[762]

Έτσι δημιουργήθηκε η πεποίθηση ότι η οικονομική ανάπτυξη οφειλόταν κυρίως στην εκπαίδευση, αν και αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το πιο ρομαντικό παραμύθι του 20ου αιώνα.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου προωθήθηκε και από τους Διεθνείς Οργανισμούς του Δυτικού Κόσμου. Στο συνέδριο του Ο.Ο.Σ.Α. το 1961 υποστηρίχθηκε ότι η εκπαίδευση είναι επένδυση και βοηθάει στην οικονομική ανάπτυξη με δύο τρόπους: α) ενθαρρύνει τις τεχνολογικές ανακαλύψεις και β) αυξάνει την παραγωγή. Άλλωστε οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να προλάβουν και να ξεπεράσουν τη Σοβιετική Ένωση στη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της επιστήμης εφόσον τη χρονιά αυτή (1961), όπως ήδη αναφέραμε, ο σοβιετικός Γιούρι Γκαγκάριν[763] θα είναι ο πρώτος άνθρωπος που θα ταξιδέψει στο διάστημα. Σύμφωνα με ερευνήτρια, το 1964 ο Ο.Ο.Σ.Α. δημοσίευσε το βιβλίο του E.F. Denison, σχετικά με

---

[760] Καζαμίας Α., *Η Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και τα παράδοξά της: Μια Ιστορική Θεώρηση,* Ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι 1983, σελ. 434 – 435

[761] Προβατά Α., ό. π. σελ. 42

[762] Χ. Κάτσικας – Κ. Θεριανός, «Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004», Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007, σελ. 200 – 201

[763] Ο Γιούρι Αλεξέγιεβιτς Γκαγκάριν ήταν Σοβιετικός κοσμοναύτης που, στις 12 Απριλίου του 1961, έγινε ο πρώτος άνθρωπος που ταξίδεψε στο διάστημα και μπήκε σε τροχιά γύρω από τη Γη.

το ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου στην παραγωγή. Ο Denison, υποστήριξε ότι η επένδυση μιας χώρας σε εκπαίδευση φέρνει υψηλότερα αποτελέσματα απ' ό, τι η επένδυση σε φυσικό κεφάλαιο. Η αύξηση της εκπαίδευσης σημαίνει κατά τον Denison και αύξηση της εθνικής παραγωγής.[764] Ουσιαστικά ο Denison επαναλαμβάνει και εξειδικεύει τη θεωρία του Schulz. Στο πλαίσιο αυτό τα δύο συνέδρια του Ο.Ο.Σ. Α. στη Χάγη το 1957 και στην Ουάσιγκτον το 1961 έδωσαν την ώθηση για νέους εκπαιδευτικούς σχεδιασμούς με στόχο την επέκταση της εκπαίδευσης για την ανάπτυξη της οικονομίας και των αναπτυσσόμενων και υπανάπτυκτων κρατών του δυτικού καπιταλιστικού κόσμου.[765] Σύμφωνα με την Ανθή Προβατά αυτή ήταν η θεωρία πάνω στην οποία στηρίχθηκε και η εκπαιδευτική πολιτική στην Ε.Ο.Κ., με την οποία η Ελλάδα συνδέθηκε από το 1961 με ειδική συμφωνία σύνδεσης, όπως έχουμε ήδη αναφέρει. Η προσπάθεια εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης των φτωχώτερων χωρών, η οποία προωθήθηκε από τις Η.Π.Α. μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ξεκίνησε στα πλαίσια του Σχεδίου Μάρσαλ.[766] Την εξέλιξη αυτής της πολιτικής επεξεργάστηκε – ανέπτυξε ο Schulz με τη θεωρία του την οποία υιοθέτησε και ο ΟΟΣΑ με τη δημοσίευση του βιβλίου του Denison συμβάλλοντας στην οικονομική ανάπτυξη των καπιταλιστικών χωρών σε διεθνές επίπεδο. Η πολιτική αυτή στις αναπτυσσόμενες χώρες, συνδέθηκε με την αναπτυξιακή στρατηγική και επηρέασε την εκπαιδευτική τους πολιτική. Χαρακτηριστικό στοιχείο της πολιτικής η οποία χαράχθηκε πάνω σε αυτά τα πλαίσια ήταν η απόδοση μεγάλης σημασίας στο ρόλο του σχολείου ως μέσου για την επίτευξη αυτής της ανάπτυξης. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην επαγγελματική εκπαίδευση η οποία καθιερώθηκε ως νέος τύπος δημόσιας εκπαίδευσης. Παράλληλα, στο πλαίσιο αυτό, την ίδια περίοδο παρατηρείται ευρεία σύνδεση της Ελλάδας με παντοειδείς διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι ιδρύθηκαν μεταπολεμικά, δηλαδή Ο.Ο.Σ.Α. (Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης), Δ.Ο.Ε. (Διεθνής Οργάνωση Εργασίας), Δ.Τ.Α.Α. (Διεθνής Τράπεζα Ανασυγκροτήσεως και Αναπτύξεως), ενώ προωθείται η ολοένα στενότερη προσέγγιση της χώρας προς τις Δυτικοευρωπαϊκές Αγορές και η προσχώρησή της σε οικονομικές ενώσεις, όπως το

[764] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 57

[765] OECD. *Policy Conference on Economic Growth and Investment in Education,* Paris, 1962

[766] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 190 – 191

Γ.Σ.Δ.Ε. (Γενικό Σύμφωνο Δασμών και Εμπορίου), η Ε.Ζ.Ε.Σ. (Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών) και τέλος η Ε.Ο.Κ.(Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα).[767]

Στο πλαίσιο αυτό πολλά κράτη επένδυσαν μεγάλα ποσά στα εκπαιδευτικά τους συστήματα. Υπανάπτυκτες χώρες, όπως η Νιγηρία, η Χιλή, η Σιγκαπούρη και η Αλγερία ενίσχυσαν με το 1/3 του προϋπολογισμού τους το εκπαιδευτικό σύστημα. Ανεπτυγμένες χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Σουηδία, η Μεγάλη Βρεττανία επένδυσαν το 15% του προϋπολογισμού τους στην εκπαίδευση.

Παράλληλα, η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έγινε η βάση για τη διαμόρφωση ενός πολιτικού consensus ανάμεσα στα δεξιά και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Πέρα από τις όποιες πολιτικές διαφοροποιήσεις όλοι συμφωνούσαν ότι οι δαπάνες για την εκπαίδευση έπρεπε να αυξηθούν.

Στα πλαίσια αυτά η δράση και ο πολιτικός λόγος της αριστεράς θα είναι καθοριστικός, αφού η Ε. Δ. Α. και οι εκπαιδευτικοί της επιλέγουν να δουλέψουν μέσα στη μάζα των εκπαιδευτικών μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης και των ανώτερων σχολών, με στόχο να εργαστούν όλοι μαζί για τη γρήγορη μόρφωση στελεχών για την ανασυγκρότηση. Ο πολιτικός – εκπαιδευτικός στόχος της Ε. Δ. Α. είναι η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού με την ίδρυση νυχτερινών σχολών και γι' αυτό θα παράσχει κάθε είδους βοήθεια στους γονείς, τις τοπικές οργανώσεις, για να αναγκάσουν το κράτος να τις συντηρεί. Αντίστοιχη θα είναι η βοήθεια της Ε. Δ. Α. στις διεκδικήσεις των γονέων και κηδεμόνων στις διεκδικήσεις τους για την επισκευή των σχολείων,[768] και τον εξοπλισμό τους με τα ανάλογα εποπτικά μέσα. Οι πολιτικοί στόχοι της Ε. Δ. Α. για μείωση των στρατιωτικών δαπανών και αντίστοιχη αύξηση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών δαπανών συμφύρονται αναδεικύνοντας την αναγκαιότητα της διεύρυνσης και κατοχύρωσης του δημόσιου & δωρεάν χαρακτήρα της εκπαίδευσης και της δημιουργίας κοινωνικού κράτους με αυξημένες δωρεάν

[767] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 192

[768] Σε όλη την περίοδο από το 1956 έως το 1963 θα υπάρξει πληθώρα επερωτήσεων και παρεμβάσεων των βουλευτών της Ε.Δ.Α. στη Βουλή αναφορικά με ζητήματα που έχουν να κάνουν με αιτήματα ανέγερσης και επισκευής σχολείων σε ολόκληρη τη χώρα ασκώντας ιδιαίτερη πίεση στις κυβερνήσεις της εποχής Δες σχετικά στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ της παρούσας διατριβής ενδεικτικές επερωτήσεις που υπάρχουν στα Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, φάκελος 3, Δραστηριότητα Κοινοβουλευτικής ομάδας Ε.Δ.Α για την Παιδεία.

παροχές στους εργαζόμενους, τις οικογένειες, τις μητέρες, τους σπουδαστές και τη νεολαία. Η πολιτική δράση της Ε. Δ. Α. εστιάζει, παράλληλα με τις κοινωνικές διεκδικήσεις, την διεκδίκηση της διεύρυνησης των δημοκρατικών ελευθεριών και των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζόμενων και του λαού με αιτήματα αιχμής την επαναφορά των απολυθέντων, των εξόριστων και των φυλακισμένων για τα κοινωνικά τους φρονήματα αλλά και τη λειτουργία των κλαδικών συνδικαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών και όλων των εργαζόμενων. Στο πλαίσιο αυτό θα ενταχθούν και οι οικονομικές διεκδικήσεις των εκπαιδευτικών αλλά και η αναβάθμιση των σπουδών και της επιστημονικής τους συγκρότησης μέσω της δωρεάν επιμόρφωσης τους από την πολιτεία. Αντίστοιχα για την σπουδάζουσα νεολαία θα διεκδικηθεί να εκχωρηθούν σπίτια για τους φοιτητές, λέσχες, βιβλιοθήκες, φτηνά βιβλία, υποτροφίες, εργαστήρια, εγγραφές δωρεάν, ενώ θα αναδειχθούν τα αιτήματα του φοιτητικού κινήματος για πολλές εξεταστικές περιόδους, με στόχο να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις, που θα ευκολύνουν το φτωχό εργαζόμενο φοιτητή να κάνει άνετα τις σπουδές του και να προσέρχεται κανονικά στις εξετάσεις του. Η Ε.Δ.Α. πάλευε για τη δημιουργία κοινωνικών και πολιτικών μετώπων όπου δεξιοί κι αριστεροί θα μπορούσαν να διεκδικούν τα δικαιώματά τους και τις συνδικαλιστικές τους ελευθερίες. Άλλωστε όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Ρ. Ιμβριώτη: «…..Να μπούμε, λοιπόν, στην πρώτη γραμμή για τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των εκπαιδευτικών είναι η καλύτερη θέση μάχης, που πρέπει οπωσδήποτε να την πάρουμε. Με έντονη προσπάθειά μας θα μπορέσουμε να δραστηριοποιήσουμε όλους τους τίμιους εκπαιδευτικούς και να δημιουργήσουμε μια πλατιά ένωση εκπαιδευτικών γύρω από τα κοινά μας προβλήματα. Η πείρα έχει δείξει ότι η πάλη για την πραγματοποίηση των οικονομικών και κοινωνικών διεκδικήσεων είναι αχώριστη από την πάλη για τις δημοκρατικές ελευθερίες, για την ειρήνη, για την εθνική ανεξαρτησία».[769]

[730] Ρόζα Ιμβριώτη: Η Αναγέννηση της Παιδείας επιτακτική Εθνική ανάγκη, Εισήγηση στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της Ε.Δ.Α.(1956), όλο το κείμενο στο *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (Συζητήσεις – Κρίσεις – Απόψεις), ό. π.*, σελ. 79 – 86

Είναι προφανές ότι υπό τις συνθήκες της εποχής που περιγράφουμε θα δημιουργηθεί[770] ένα πρωτόγνωρο μαζικό, διεκδικητικό φοιτητικό κίνημα που θα παίξει καθοριστικό ρόλο στις διεργασίες και τις εξελίξεις που αφορούν την εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών στη χώρα από το 1960 και μετά. Στη δημιουργία του μετωπικού κινήματος αυτού θα συμβάλει καθοριστικά η Ε.Δ.Α. και οι οργανωμένες δυνάμεις της στη νεολαία. Σύμφωνα με έκθεση απολογισμού του γραμματέα της νεολαίας της Ε.Δ.Α. Ν. Σολωμού που κατατέθηκε στο Γ. Σ. της Ε.Δ.Α. τον Οκτώβριο του 1956 αναφέρεται ότι έγινε αποφασιστική στροφή προς τις μαζικές οργανώσεις (εκπολιτιστικοί, αθλητικοί, εκδρομικοί σύλλογοι κ.λπ.) ……έγιναν σημαντικά βήματα για την ενότητα της νεολαίας, όπως η συγκρότηση διακομματικής επιτροπής για τα προβλήματα της νεολαίας….ενώ προβάλλεται ως πρότυπο ενότητας η κοινή δράση των οργανώσεων της νεολαίας, στην οποία η Νεολαία της Ε.Δ.Α. πρωτοστατεί. Η Νεολαία Ε.Δ.Α. – όπως και η παράνομη Ε.Π.Ο.Ν. – είχε προσβάσεις σε ορισμένες από τις οργανώσεις νεολαίας των άλλων κομμάτων της αντιπολίτευσης, όπως του Κόμματος των Προοδευτικών ακόμη και του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ανάμεσα στα μέλη των οργανώσεων αυτών ήταν και αριστεροί ή «συμπαθούντες» που είχαν επαφή με την οργάνωση της νεολαίας της Αριστεράς.[771]

Κύριο πρόβλημα θα παραμείνει η χρόνια καθήλωση των δαπανών για την Παιδεία σε πολύ χαμηλά ποσοστά από τον Γενικό Κρατικό Προϋπολογισμό (Γ. Κ. Π.).

Η προϊούσα αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας σε συνάρτηση με τις οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές που συντελούνται σ’ αυτή, θα οδηγήσουν στη διατύπωση εκπαιδευτικών – κοινωνικών αιτημάτων, τα οποία αφορούν μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, μεσαία αστικά στρώματα αλλά και αγροτικά στρώματα καθώς και τμήματα της ανώτερης αστικής τάξης και έχουν να κάνουν με την καθιέρωση της δωρεάν παροχής της εκπαίδευσης σε όλους τους πολίτες από την πολιτεία και το άνοιγμα της μέσης και ανώτερης – ανώτατης εκπαίδευσης στα κοινωνικά στρώματα που μέχρι τότε αποκλείονταν από αυτές, αιτήματα που θα εκφραστούν μέσα από τους φοιτητικούς – σπουδαστικούς και μαθητικούς αγώνες της

[770] Για τη δημιουργία του φοιτητικού κινήματος στη δεκαετία του 1950 και τους συμμετέχοντες σ’ αυτό αναφερόμαστε αναλυτικά στο οικείο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής …….δες σχ. σελ. 434

[771] Τρίκκας Τ., *ό. π.,* τόμος Α, σελ. 399

περιόδου 1957 – 1964. Στην οικοδόμηση και διατύπωση του αιτήματος για τη δημιουργία ενός σύγχρονου και δημοκρατικού εκπαιδευτικού συστήματος που θα παρέχει δωρεάν τις υπηρεσίες του σε όλους τους Έλληνες πολίτες (σύμφωνα με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα κυρίως, αφού από το 1961 η Ελλάδα θα συνδεθεί οικονομικά με την Ε.Ο.Κ.) θα παίξει καθοριστικό ρόλο και η ιδεολογική επίδραση της αριστεράς, κυρίως μέσα από τη δράση του πολιτικού της φορέα αλλά και μέσα από τη δράση της στο φοιτητικό – σπουδαστικό χώρο.

Οι χαμηλές δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση, οι οποίες χορηγούνται από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1949 – 1963 και η απουσία πολιτικής βούλησης από την πλευρά της συντηρητικής παράταξης σχετικά με την οικοδόμηση ενός στοιχειώδους κράτους πρόνοιας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα θα οδηγήσουν σε αντιδράσεις το εργατικό – συνδικαλιστικό κίνημα της περιόδου. Έτσι εκτός από τους φοιτητές – σπουδαστές και τους μαθητές και οι εκπαιδευτικοί, μέσω των συνδικαλιστικών τους οργανώσεων, θα προβάλλουν δυναμικά αιτήματα για την αύξηση των δαπανών για την Παιδεία, διεκδικώντας: α) την μισθολογική τους αναβάθμιση και την αύξηση των αποδοχών τους, β) την αύξηση των διορισμών εκπαιδευτικού προσωπικού, γ) την αύξηση των δαπανών για κτηριακή υποδομή και εποπτικά μέσα διδασκαλίας των σχολείων, συμβάλλοντας έτσι στην οικοδόμηση των εκπαιδευτικών – κοινωνικών αιτημάτων της εποχής που θα αποκρυσταλλωθούν στο περίφημο αίτημα του 15% προίκα στην Παιδεία, μέσα από τις δαπάνες του Γενικού Κρατικού Προϋπολογισμού (Γ.Κ.Π.).

Την προβολή και μαχητική διεκδίκηση των αιτημάτων αυτών συνέχουν οι πολύμορφες κινητοποιήσεις των εμπλεκόμενων στην εκπαίδευση την περίοδο αυτή. Οι φοιτητές – σπουδαστές κινητοποιούνται με φοιτητικές απεργίες και συλλογές υπογραφών για το 15%, οι μαθητές/μαθήτριες με αποχές – απεργίες από τα σχολεία και συλλαλητήρια με αίτημα την κατάργηση των εκπαιδευτικών τελών – εισφορών που πλήρωναν, και οι εκπαιδευτικοί στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης με απεργιακές κινητοποιήσεις, ορισμένες από τις οποίες θα εξετάσουμε στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

4.6 Η στάση και η δράση των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών

Επιλέχθηκε η εκτενέστερη ανάπτυξη της δράσης των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών κατά την περίοδο της πρώτης μετεμφυλιακης δεκαπενταετίας επειδή

αφενός το πλαίσιο λειτουργίας και η δράση των συγκεκριμένων συνδικαλιστικών οργανώσεων συμβάλει στην διερεύνηση των εκπαιδευτικών πολιτικών που ασκήθηκαν και αφετέρου με τους διεκδικητικούς αγώνες τους οι εκπαιδευτικοί αναπτύσουν και εμπεδώνουν τις συνταγματικά κατοχυρωμένες δημοκρατικές ελευθερίες των πολιτών της χώρας, οι οποίες τελούν υπό περιορισμό και αμφισβήτηση στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού νομικού πλέγματος των έκτακτων μέτρων του εμφυλίου που εν πολλοίς παραμένουν και συνεχίζουν να βρίσκονται σε ισχύ.

Η Δ.Ο.Ε. (Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδας) ιδρύθηκε στα 1922 ενώ η Ο.Λ.Μ.Ε. θα ιδρυθεί στα 1924. Οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες αποτελούσαν την συνδικαλιστική έκφραση των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης αντίστοιχα και ήταν και είναι οι πολυπληθέστερες συνδικαλιστικές οργανώσεις του δημοσιοϋπαλληλικού συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας. Με την ψήφιση του «Διαλυτικού Νόμου»[772] θα τεθούν σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία και τη δράση των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών έως την τελική τους διάλυση, δύο φορές στα 1935 από τη δικτατορική κυβέρνηση Κονδύλη και από την κυβέρνηση Ι. Μεταξά τον Ιούλιο του 1936 με την Κ΄ Συντακτική Πράξη με την οποία εκατοντάδες εκπαιδευτικοί εκδιώχθηκαν ή εξαναγκάστηκαν να δηλώσουν πίστη στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου.[773] Οι δραματικές συνθήκες της κατοχής και της Δεκεμβριανής αναμέτρησης θα λειτουργήσουν ανασχετικά σε ό,τι αφορά τη λειτουργία των συνδιακαλιστικών οργανώσεων των εκπαιδευτικών με τη Δ.Ο.Ε. να επαναλειτουργεί από το 1944 ως συνέχεια της παράνομης λειτουργούσας στα χρόνια της κατοχής Δ.Ο.Ε. και την Ο. Λ. Μ. Ε. να επανιδρύεται στα 1949.

---

[772] Ο Ν. 4879/1931 «περί υπαλληλικών οργανώσεων (Φ.Ε.Κ. 53 Α΄/6 – 3 – 1931), ανάμεσα στις άλλες διατάξεις του, προέβλεπε τη διάλυση της Συνομοσπονδίας Δημοσίων Υπαλλήλων (Σ.Δ.Υ.). Επέτρεπε την ίδρυση και λειτουργία μόνο πρωτοβάθμιων κλαδικών οργανώσεων δημοσίων υπαλλήλων, απαγόρευε τη διεκδίκηση επαγγελματικών αιτημάτων, ενώ έθετε και περιορισμούς στο δικαίωμα του εκλέγεσθαι με στόχο να απομακρυνθούν από τα συνδικάτα οι σοσιαλιστές. Τα παραπάνω οδήγησαν στην παρακμή και διάσπαση πολλών συνδικαλιστικών οργανώσεων των δημοσίων υπαλλήλων. Δες σχετικά Θεοχ. Αθανασιάδης, «Η αντιπαράθεση για τη διοίκηση της εκπαίδευσης», *ΑΥΓΗ - Παιδεία και Κοινωνία τεύχ. 6/Οκτώβριος 2005,* σελ. 16 – 19

[773] Δες σχετικά Εφημερίς της κυβερνήσεως, τεύχος Α΄, Α.Ν. 292/1936, τροποποιητικός του Α. Ν. 120 «περί θέσεως εις διαθεσιμότητα δημοσίων λειτουργών», Εθνικόν Τυπογραφείον, Αθήναι 1936

Από τον Οκτώβριο του 1944 τα συνδικάτα και ο έλεγχός τους θα αποτελέσουν κομβικής σημασίας πεδίο συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων μεταξύ των αστικών πολιτικών δυνάμεων, και των δυνάμεων της ΕΑΜικής αριστεράς. Στο πλαίσιο αυτό από το 1945, ευθύς αμέσως μετά την έκβαση της μάχης του Δεκέμβρη του 1944, εγκαινιάζεται η πρακτική των άμεσων κυβερνητικών επεμβάσεων στη σύνθεση και λειτουργία των εργατικών ενώσεων και της Γ.Σ.Ε.Ε.,[774] ανάλογη της περιόδου Μεταξά με στόχο τον πλήρη έλεγχο των συνδικάτων. Η κατάσταση αυτή θα επιταθεί και θα ολοκληρωθεί ύστερα από την ψήφιση του Γ΄ψηφίσματος τον Ιούνιο του 1946 βάσει του οποίου, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, θα εκκαθαριστούν τα συνδικάτα από χιλιάδες εργαζόμενους ανήκοντες ή συμπαθούντες την ΕΑΜική αριστερά και τις συνδικαλιστικές εκπροσωπήσεις της. Έτσι, η διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950, με ελάχιστες μικρής χρονικής διάρκειας περιόδους, ουσιαστικά διορίζεται από το κράτος με αποφάσεις του Υπουργείου Εργασίας είτε με δικαστικές αποφάσεις.

Στο τέλος του εμφυλίου πολέμου η οικονομική κατάσταση του συνόλου των μισθωτών στρωμάτων της χώρας ήταν ιδιαιτέρως δύσκολη, αφού τα εισοδήματα τους είχαν στην καλύτερη περίπτωση αυξηθεί σε σχέση με τα αντίστοιχα προπολεμικά κατά 350 φορές, ενώ οι τιμές των βιομηχανικών προϊόντων κατά 500 και περισσότερο.[775] Σύμφωνα με τον Δ. Μπάτση και τα στοιχεία του περιοδικού *Ανταίος*, στα 1948 το 95% των εργατοϋπαλλήλων δεν έπαιρναν πάνω από 8 έως 25 δολάρια τον μήνα, σε τμαριθμική σχέση με την αμερικανική αγορά, ενώ στις Η.Π.Α. ο μέσος μισθός ήταν 210 δολάρια.[776] Την ίδια περίοδο 1949 – 1963 πρέπει να τονιστεί ότι οι πολιτικές για την εργασία διαμορφώνονταν στη βάση στατιστικών που όλες τους συντάσσονταν από τους Αμερικανούς, άλλωστε σε όλα τα κλιμάκια του κράτους υπήρχαν εκπρόσωποι των Αμερικανικών Αποστολών με βαρύνουσα γνώμη αποκλείοντας πρωτοβουλίες από τις

[774] Καρπόζηλος Κ., *Συνδικάτα και πολιτική στην Ελλάδα του Εμφυλίου, στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, Βιβλιόραμα,* Αθήνα 2009, τόμος Δ1, σελ. 72

[775] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…ό. π.*, σελ. 176

[776] Μπάτσης Δ., «Οικονομική Αποσύνθεση και Πρόγραμμα Ανασυγκροτήσεως», *περιοδικό ΑΝΤΑΙΟΣ, τεύχος 5 – 6, Φεβρουάριος 1949*

ελληνικές κυβερνήσεις μέχρι του σημείου, όπως αναφέρει σε έκθεσή του ο Κ. Βαρβαρέσος, η καθολική αυτή ανάμειξη τους σε διοικητικά και οικονομικά ζητήματα του ελληνικού κράτους να δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, σχολιάζοντας ότι δεν υπήρχε πουθενά ένα ανάλογο της ελληνικής περίπτωσης σε σχέση με την ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε ξένους.[777] Τα στοιχεία των στατιστικών αυτών απείχαν θεαματικά από την πραγματικότητα όπως, για παράδειγμα, για το κόστος ζωής, γινόταν μια δειγματοληψία σε 500 οικογένειες σε 6 πόλεις της χώρας που διέθεταν, όμως βιομηχανία και συνήθως χαμηλότερη ανεργία από τον μέσο δείκτη ανεργίας, σε υποτιθέμενη συνεργασία με τις ανύπαρκτες υπηρεσίες του ελληνικού υπουργείου Εργασίας, χωρίς να παρέχεται μια επαρκής εικόνα, ιδίως στις εργατουπόλεις που πλήττονταν από την ανεργία και την ημι-απασχόληση. Υπό τις συνθήκες αυτές τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία έδειχαν ότι στα 1949 τα μέσα επίπεδα αμοιβής της εργασίας κινούνταν στο ύψος της απελπιστικής κατάστασης του 1945.[778]

Εκτός του γεγονότος αυτού, οι εργαζόμενοι δεν διέθεταν πραγματική δυνατότητα εκπροσώπησης των συμφερόντων τους στο βαθμό που το συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας ελεγχόταν απόλυτα από τη Δεξιά και τους Αμερικανούς. Από το 1947, με τη διακύρυξη του δόγματος Truman, η Ελλάδα ουσιαστικά τέθηκε υπό την κηδεμονία της ισχυρότερης παγκόσμιας καπιταλιστικής δύναμης, των Ηνωμένων Πολιτειών. Για ένα διάστημα, έως τη σταθεροποίηση του πολιτικού συστήματος υπό τη διακυβέρνηση της συντηρητικής παράταξης το 1952, η αμερικανική παρέμβαση υπήρξε απροκάλυπτη και πολυεπίπεδη. Στη συνέχεια, και καθώς έφθινε το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας που είχε εγκαινιασθεί το 1947, η Ουάσιγκτον προτίμησε να ασκεί την πολιτική επιρροή της με περισσότερο έμμεσο τρόπο.[779] Στο προσωπικό των διαφόρων Αμερικανικών αποστολών υπήρχαν και ειδικοί για τα εργατικά ζητήματα που επιλέχθηκαν από τα μέλη της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας και της Ένωσης Εργατών Βιομηχανίας. Αυτοί βρίσκονταν σε συνεχή συνεργασία με την

[777] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…ό. π.*, σελ. 112 – 113

[778] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…., ό. π.*, σελ. 176

[779] Ριζάς Σ. & Στεφανίδης Ι., *Ο Ξένος Παράγοντας – Οι Ελληνοαμερικανικές σχέσεις 1950 – 1970 στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000,* τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 111

ελληνική Γ.Σ.Ε.Ε. και καθόριζαν όλα τα ζητήματα, από το ύψος των μισθών και των ωρών εργασίας μέχρι και το ζήτημα της εργατικής νομοθεσίας της χώρας, αλλά και τα ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης. Και ίσως θα μπορούσαν να συνεισφέρουν κάτι, αν είχαν απεμπλακεί από τη λογική, με βάση την οποία διαμόρφωσαν την πολιτική μισθών στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, δηλαδή, αυτή της συμφωνίας και της συνεργασίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων. Γιατί τα αμερικανικά πρότυπα που αναπαρήγαγαν δεν αντιστοιχούσαν ούτε στις δομές της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα, ούτε στην ποιότητα της ελληνικής εργοδοσίας.

Κορυφαία επιτυχία της αμερικανικής στρατηγικής σε σχέση με το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα ήταν το Σεπτέμβριο του 1950, στο 10ο Πανελλαδικό Εργατικό Συνέδριο (συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε.) – που οργανώθηκε «τεχνικά» (κατά τα λεγόμενα των Αμερικανών) από την Αμερικανική Αποστολή – να υιοθετήσει ένα συγκεκριμένο οργανωτικό πλαίσιο, το οποίο ανασυγκρότησε το συνδικαλιστικό κίνημα κατά τα «δυτικά πρότυπα» και εκδίωξε πλήρως τους κομμουνιστές από τα επιτελικά όργανα των συνδικάτων. Στο πλαίσιο αυτό στη διάσκεψη του Εθνικού Συμβουλίου, τον Ιανουάριο του 1952, όπου μετείχαν οι επικεφαλείς των συνδικάτων, εξασφαλίστηκε «μια πρωτόγνωρη ενότητα», όπου όλοι οι συμμετέχοντες πείστηκαν ότι τα συνδικάτα έγιναν οι «πανίσχυροι πρωταθλητές των δημοκρατικών ιδεωδών».[780]

Στόχος της υποτιθέμενης αυτής συνεργασίας ήταν η σταθεροποίηση των μισθών και η περιοριστική (αντιπληθωριστική) πολιτική, που κατά τους Αμερικανούς υποτίθεται ότι συμφωνήθηκε μέσα από ελεύθερες διαπραγματεύσεις.[781] Στο 10ο συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. εφαρμόστηκαν μέτρα πλήρους χειραγώγησης και πολιτικού ελέγχου των πρωτοβάθμιων σωματείων και συνδικαλιστικών εκπροσώπων της αριστεράς από τους οποίους ζητήθηκε εμφατικά να καταδικάσουν το Κ.Κ.Ε., στη βάση της απόφασης πολλών εργατικών συνδικάτων (1947) ελεγχόμενων πλήρως από τη δεξιά, να στερούν τα συνδικαλιστικά δικαιώματα όσως εργατών είχαν χαρακτηριστεί ως κομμουνιστές, με αποτέλεσμα την αποχώρηση πολλών αριστερών συνέδρων από το 10ο συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. Αντίστοιχα στο ίδιο συνέδριο εκφράστηκε από

[780] ECA Mission to Greece, Pres Release, 1 March 1952, Truman Doctrines Documents στο Μ. Λυμπεράτος, το ίδιο σελ. 179

[781] Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο……,ό. π.,* σελ. 177

πολιτικούς παράγοντες της εποχής, που παραβρέθηκαν σε αυτό, η κοινή θέση της ανάγκης οι αγώνες των εργατών «να μην παρεμποδίζουν την αναγκαία στο εθνικό εισόδημα παραγωγή», προεξάρχοντος, και διατυπώνοντάς την με μεγάλη σαφήνεια, του Γεωργίου Παπανδρέου.[782]

Η απόλυτα ελεγχόμενη από τη Δεξιά διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. έστηνε συνέδρια Ομοσπονδιών για να εξασφαλίσει τις κατάλληλες διοικήσεις με τη συνδρομή του Υπουργείου Εργασίας. Επιπλέον, δεν φειδόταν να παρεμβαίνει υπέρ των δεξιών κομμάτων, ιδίως από τη στιγμή που σχηματίστηκε η κυβέρνηση Πλαστήρα (1951). Κατήγγειλε, για παράδειγμα ότι τα μέτρα ειρήνευσης που εξήγγειλε στις προγραμματικές δηλώσεις της η κυβέρνηση Πλαστήρα είχαν σκοπό τη διάλυση των συνδικάτων, με την ανασύνταξη που συνεπάγονταν των οργανώσεων της Cominform. Επιπλέον, με δηλώσεις των επικεφαλής της ηγεσίας της, η Γ.Σ.Ε.Ε. ανακοίνωσε ότι θα έκανε τα πάντα ώστε να ακυρωθούν τα μέτρα αυτά. Δεν είναι επομένως καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι η Γραμματεία της Γ.Σ.Ε.Ε. ζήτησε δημοσίως την εκτέλεση του Μπελογιάννη.[783]

Στη γραμματεία της Γ.Σ.Ε.Ε. λειτουργούσαν τελείως πραξικοπηματικά, οι Φ. Μακρής[784] και Ι. Πατσατζής που κατηγορούνταν μέχρι και για πλαστογράφηση των αποφάσεων των ανώτερων συνδικαλιστικών οργάνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η καταγγελία του συνδικαλιστή Δ. Στρατή ότι ο Μακρής χάλκευσε, πριν δώσει στη δημοσιότητα, το εγκεκριμένο από το συνέδριο καταστατικό της Γ.Σ.Ε.Ε., παρατείνοντας το χρόνο σύγκλισης των Συνεδρίων από δύο, όπως είχε αποφασιστεί σε τρία χρόνια, διέγραψαν διάταξη που αφορούσε στον οικονομικό έλεγχο των πεπραγμένων της Διοίκησης της Γ.Σ.Ε.Ε., ενώ πλαστογράφησαν την απόφαση περί αναλογικότητας στις εκλογές των αντιπροσώπων των Σωματείων στο Συνέδριο και

---

[782] Καρπόζηλος Κ., *Συνδικάτα και πολιτική στην Ελλάδα του Εμφυλίου, στο Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα,* Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, τόμος Δ1, σελ. 101 – 102

[783] Ελεύθερα Συνδικάτα 15 Μαΐου 1952

[784] Συνδικαλιστικό στέλεχος της συντηρητικής παράταξης και βουλευτής εκλεγμένος με το Λαϊκό Κόμμα στα 1946, επί πολλά χρόνια Πρόεδρος ή γραμματέας της Γ.Σ.Ε.Ε. δες σχετικά *Καρπόζηλος Κ. Συνδικάτα και πολιτική…, ό. π.*, σελ 73 – 87

πρόσθεσαν στο κείμενο της απόφασης χωρία που καθιστούσαν ανεξέλεγκτο, από κάθε διοικητικό έλεγχο, τον Πρόεδρο της Γ.Σ.Ε.Ε.[785] Όλα τα παραπάνω αποτελούν τη βάση της οικονομικής δυσπραγίας και της φτώχειας στην οποία είχαν καταδικαστεί πλατιά στρώματα εργαζόμενων της χώρας κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαπενταετία και ανάμεσα σ' αυτά ήταν και οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι αποτελούσαν τα πλέον χαμιλόμισθα τμήματα των δημοσίων υπαλλήλων της χώρας.

Κάτω από τις ιδιαίτερα αντίξοες αυτές συνθήκες για την ανάπτυξη διεκδικητικών αγώνων των εργαζόμενων, τον Ιούλιο του 1951 θα ξεκινήσει μεγάλη απεργία των Δημοσίων Υπαλλήλων και οι Αμερικανοί διαπίστωσαν ότι οι αντικομμουνιστικές ηγεσίες στις επίσημες συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν μπορούσαν να απορροφήσουν τις αντιδράσεις. Να σημειωθεί ότι το καλοκαίρι του 1951 η Γ.Σ.Ε.Ε. συμφώνησε να καταγγείλει την απεργία των Δημοσίων Υπαλλήλων.[786] Η αγανάκτηση των Αμερικανών ήταν μεγάλη, γιατί δεν μπορούσε να ελεγχθεί η συνδικαλιστική συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων παρά τον όρκο νομιμοφροσύνης που έδινε ένας υποψήφιος δημόσιος υπάλληλος απέναντι στο καθεστώς αλλά και τη δήλωσή του ότι δεν ανήκει σε παράνομη πολιτική οργάνωση. Αλλά ούτε και τα Συμβούλια Νομιμοφροσύνης, που θεσπίστηκαν για τον διορισμό στο δημόσιο, μπόρεσαν να σταματήσουν τον απεργιακό πυρετό στο χώρο των Δημοσίων υπαλλήλων.[787] Το γεγονός αυτό εξηγείται με βάση όσα έχουμε αναφέρει παραπάνω περί της δημιουργίας μιας ευρείας τάξης στηρίγματος του μετεμφυλιακού καθεστώτος μέσω της διεύρυνσης της παροχής εργασίας από το κράτος δηλ. της δημοσιοϋπαλληλίας, η οποία όσο νοματαγής και νομιμόφρων προς το καθεστώς κι αν ήταν δεν έπαυε να αντιμετωπίζει τα ίδια ακριβώς βιοτικά προβλήματα με αυτά που αντιμετώπιζε η συντριπτική πλειοψηφία των μισθοσυντήρητων εργαζόμενων της χώρας και εξ αυτού του υπαρκτού και ανυπέρβλητου παράγοντα να τολμά να διατυπώνει και να διεκδικεί κυρίως οικονομικού αλλά και συντεχνιακού χαρακτήρα αιτήματα. Η κατάσταση επιδεινωνόταν ακόμα περισσότερο αν συνυπολογιστεί η παντελής απουσία μέτρων

[785] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…., ό. π.*, σελ. 179

[786] *Εφημερίδα ΜΑΧΗ, 15 – 7 – 1951*

[787] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…., ό. π.*, σελ. 181

κοινωνικής πολιτικής σε ό, τι αφορά την προστασία των ανέργων.[788] Ωστόσο το πόσο δύσκολο ήταν για τους εργαζόμενους και την αριστερά να αναδιοργανώσουν το συνδικαλιστικό κίνημα γινόταν έκδηλο από τους περιορισμούς που το ίδιο το Σύνταγμα του 1952 έθετε στα συνδικαλιστικά δικαιώματα των Δημοσίων Υπαλλήλων. Το Σύνταγμα του 1952 καθόριζε ρητά ότι οι δημόσιοι υπαλληλοι είχαν περιορισμένα δικαιώματα επαγγελματικού συνεταιρισμού και τους στερούσε το δικαίωμα της απεργίας. Σύμφωνα με το αιτιολογικό της ειδικής επιτροπής της Βουλής, ο δημόσιος υπάλληλος «ως φορεύς του κράτους……καθίσταται ανώτερος επαγγελματικού συνεταιρισμού δυναμένου να προβεί εις απεργίαν», για να ψηφιστεί η συνταγματική απαγόρευση του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων και των υπαλλήλων των Ν.Π.Δ.Δ. (άρθρο 11, παραγ. 4) και δυνατότητα υιοθέτησης, δια της νομοθετικής οδού, «ωρισμένων περιορισμών» στο δικαίωμά τους να συνεταιρίζονται (άρθρο 11 παραγρ. 3).[789] Να σημειωθεί ότι ανάλογη ρύθμιση ψηφίστηκε αμέσως μετά τις μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων του 1951 και επιδίωκε να εκκαθαρίσει το σώμα των δημοσίων υπαλλήλων με τη μορφή της επικύρωσης του νόμου 516 του 1948 που καθόριζε ότι οι δημόσιοι υπαλληλοι πρέπει να είναι νομιμόφρονες και εθνικόφρονες, ενώ αντίστοιχα θα ακολουθήσει ο νόμος 2500 του 1953 (νόμος Μαρκεζίνη), όπως ήδη έχουμε αναφέρει, με αντίστοιχες στοχεύσεις.[790] Στη βάση όλων των παραπάνω είναι εύλογο ότι οι συνδικαλιστικοί αγώνες και οι διεκδικήσεις των εκπαιδευτικών που αναπτύχθηκαν μέσω των

[788] Για την αντιμετώπιση του οξύτατου προβλήματος της ανεργίας που διογκώθηκε λόγω των αντιπληθωριστικών πολιτικών, ο νόμος 1345/1951 που επιστρατεύθηκε, με τους περιορισμούς που έθετε, στην πραγματικότητα έδινε επίδομα ανεργίας μόνο σε 10.000 από τους 160.000 επίσημα ανέργους, με ένα γλίσχρο επίδομα των 8.000 δραχμών μινιαίως (που ισοδυναμούσε με την αγορά ενός κιλού κρέατος) για έξι (6) μήνες. Και αυτό το πενιχρό επίδομα ήταν αποτέλεσμα του γεγονότος ότι με τον νόμο 1255/1949 οι εργοδοτικές εισφορές στο ταμείο ανεργίας είχαν μειωθεί από 10% στα 1945 σε 1% στα 1949. Δες Σχετικά Αρχείο Αναστασιάδη, Φρουροί της Ειρήνης, 23 – 12 – 1951 στο Μ. Λυμπεράτος, Μετά τον Εμφύλιο…ό. π. σελ. 181

[789] Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974, ό. π.,* σελ. 531 – 532

[790] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον εμφύλιο.., ό. π.,* σελ. 182

συνδικαλιστικών τους οργανώσεων την περίοδο που εξετάζουμε και στους οποίους θα αναφερθούμε εκτενώς παρακάτω, αποτελούν καταλυτικής σημασίας επεισόδια για το πολιτικό και εργασιακό γίγνεσθαι της χώρας κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαπενταετία.

Στο μέτρο που δεν αρκούσαν όλα τα παραπάνω περιοριστικά μέτρα σε ό,τι αφορά τη δράση, τη λειτουργία και την αντιμετώπιση της ανάπτυξης των διεκδικητικών αγώνων των συνδικάτων, το κράτος έφτανε μέχρι του σημείου να καταργήσει ακόμη και ολόκληρα εργατικά συνδικάτα, όπως τη Συνομοσπονδία των Ναυτεργατών Ελλάδος.[791] Απαγορεύτηκαν απεργίες σε τομείς που σχετίζονταν με την εθνική άμυνα (Α.Ν. 1933/1951), ενώ τέθηκαν περιορισμοί στο δικαίωμα στην απεργία, ώστε αυτή να κολάζεται στην περίπτωση που «δεν απόκειται εις την εξουσίαν των εργοδοτών η ικανοποίησις του αιτήματος των απεργούντων μισθωτών». Παράλληλα επιστρατεύθηκαν και μέθοδοι καταγγελίας συνδικαλιστών στην αστυνομία[792] για κατασκοπία και αντεθνική δράση από «ομάδες ασφαλείας» μέσα στα συνδικάτα, όπως και μυστικές συννενοήσεις ανώτερων συνδικαλιστών με την κυβέρνηση και το Υπουργείο Εργασίας.[793] Οι Αμερικανοί και το παλάτι φοβούνταν ιδιαίτερα ότι τα συνδικάτα θα αποτελούσαν εστίες ανασύνταξης της κομμουνιστικής Αριστεράς και για αυτό είχαν δώσει εντολή στους αστούς πολιτικούς να φροντίσουν ώστε να συγκροτηθούν «ελεύθερα συνδικάτα που να αποτελούν δυναμικό παράγοντα στην εθνική ζωή» ή αλλιώς αυτά να καταργηθούν πλήρως. Γιατί, όπως σημείωνε το State Department, οι κακές οικονομικές συνθήκες εξέτρεφαν τον κομμουνισμό, που

[791] Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1940 – 1967,* εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1976, τόμος Β΄ σελ. 93

[792] Σε όλη αυτή την περίοδο θα λειτουργήσει το «συνδικαλιστικό παράρτημα της ασφάλειας» της αστυνομίας πόλεων με εξέχουσα δράση στην καταστολή των απεργιακών αγώνων και κινητοποιήσεων των συνδικάτων των εργαζόμενων αλλά και στην παρακολούθηση και έλεγχο της δραστηριότητας των συνδικαλιστικών στελεχών.

[793] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…, ό. π.*, σελ. 184

εκδηλωνόταν μέσω των εργατικών συνδικάτων.[794] Αντίστοιχες και μεγαλύτερες δυσκολίες αντιμετώπιζαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που σχετίζονταν με επαγγέλματα που αφορούσαν στις διαδικασίες εγχάραξης – διαμεσολάβησης της κυρίαρχης ιδεολογίας όπως ήταν οι εκπαιδευτικοί. Όπως ήδη αναφέρθηκε με βάση το Σύνταγμα του 1952 οι εκπαιδευτικοί ήταν υποχρεωμένοι να καλλιεργούν τις ηθικές κατευθύνσεις του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού,[795] αφού ο δημόσιος υπάλληλος αφοσιωμένος στα εθνικά ιδεώδη όφειλε να αντιτίθεται απόλυτα σε ιδεολογίες που στόχευαν στην «δια βιαίων μέσων ανατροπή του υφιστάμενου πολιτειακού ή κοινωνικού καθεστώτος».[796] Με τις ρυθμίσεις αυτές το Σύνταγμα έδινε την ευχέρεια στις δικαστικές αρχές ή σε ανώτερους διοικητικούς υπαλλήλους να ερμηνεύουν κατά το δοκούν πότε η δράση ενός δημοσίου υπαλλήλου και ιδίως στη διοργάνωση ενδεχόμενων απεργιών συνιστούσε συνταγματική παραβίαση.[797] Χωρίς αυτό να αποτελεί ελληνικό φαινόμενο, την ίδια περίοδο με ευθύνη των Αμερικανών σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, μέσα στο πλαίσιο του ψυχρού πολέμου και του Μακαρθισμού, ο έλεγχος των κοινωνικών φρονημάτων, ιδίως των δημοσίων υπαλλήλων, έγινε κανόνας με τη συνδρομή των ίδιων των μυστικών υπηρεσιών. Στην ίδια τη Μεγάλη Βρετανία δημιουργήθηκε μια μυστική κυβερνητική επιτροπή περί ανατρεπτικών δραστηριοτήτων που εφάρμοσε έναν συνεχή ασφυκτικό έλεγχο των δημοσίων υπαλλήλων για δεκαετίες.[798]

Σύμφωνα με τον Παν. Πυρπυρή: « Μετεμφυλιακά, ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών, ως φορέων διαμεσολάβησης ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τις

---

[794] The Acting Secretary of State to the Embassy in Greece, Washington 18 May 1950, FRUS 1950 vol.V, όπως καταγράφεται στο Μ. Λυμπεράτος, *το ίδιο* σελ. 184

[795] Άρθρο 16, παρ. 2 του Συντάγμοτος του 1952 δες σχ. Αλιβιζάτος Ν., *ό. π.*, σελ. 527

[796] Άρθρο 100, παραγρ. 1 και 2 του Συντάγματος του 1952 δες σχ. Αλιβιζάτος Ν., *ό. π.*, σελ. 527

[797] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…, ό. π.*, σελ. 185

[798] Mazower M., *Σκοτεινή Ήπειρος,* Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σελ. 279

κοινωνικές τάξεις απασχόλησε ιδιαίτερα το κράτος. Οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να συνδράμουν κυρίως στην αποτελεσματική λειτουργία του σχολείου ως μηχανισμού ιδεολογικού ελέγχου, ώστε να στερεωθεί και να συντηρηθεί το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς που θεμελιώθηκε στα «ιδεαλιστικά» ελληνοχριστιανικά ιδεώδη. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1950 κλήθηκαν, παράλληλα με το ρόλο αυτό, να συμβάλουν και στην προώθηση της προβληθείσας από μια μερίδα της κυρίαρχης αστικής τάξης άποψης πως ήταν αναγκαίος ο εκσυγχρονισμός του εκπαιδευτικού συστήματος προκειμένου η χώρα να ανταποκριθεί στα νέα οικονομικοκοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά δεδομένα. Ωστόσο, ο κρίσιμος αυτός ρόλος που καλούνταν να διαδραματίσουν οι εκπαιδευτικοί σπανιότατα συνοδεύτηκε από υλικές και άλλες συμβολικές παροχές ενίσχυσης του κοινωνικού τους κύρους και του επαγγελματικού τους γοήτρου. Η αντίφαση αυτή, σε συνδυασμό με τις μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες της περιόδου[799] αποτέλεσε μια από τις σοβαρότερες αιτίες πραγματοποίησης απεργιακών κινητοποιήσεων παρά τη νομική απαγόρευσή τους, οι άλλες αιτίες ήταν τα συντεχνιακά αιτήματα των εκπαιδευτικών και τα ζητήματα εφαρμογής των εκπαιδευτικών πολιτικών των κυβερνήσεων ιδιαίτερα πριν ή μετά από τις εκάστοτε μεταρρθυμιστικές τους προσπάθειες ».[800] Στο πλαίσιο αυτό δε θα λείψουν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου απεργιακές κινητοποιήσεις της Δ.Ο.Ε. και της Ο.Λ.Μ.Ε. με αιτήματα οικονομικά [801] αλλά και αιτήματα συντεχνιακού χαρακτήρα που

---

[799] Ιορδάνογλου Χρ., *« Η οικονομία 1949 – 1974» στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού,* Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, τόμος 9ος, σελ. 59 – 86 και *Ι. Λαμπίρη – Δημάκη «Κοινωνική Αλλαγή 1949 – 1974», στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού …., ό. π.*, σελ. 181 – 195

[800] Πυρπυρής Π., ό. π. σελ. 6

[801] Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1949 – 1963 θα είναι χαρακτηριστική η πολιτική των κυβερνήσεων έναντι των οικονομικών και μισθολογικών αιτημάτων των εκπαιδευτικών, τα οποία διατυπώνονταν και ενίοτε ωθούσαν και τις δύο εκπαιδευτικές ομοσπονδίες σε απεργιακούς αγώνες, να αγνοούν και να παραπέμπουν στις ελληνικές καλένδες την ικανοποίηση τους. Αποτέλεσμα να διαμορφώνονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα οι μισθοί των εκπαιδευτικών σε σχέση με άλλους πτυχιούχους δημοσίους υπαλλήλους ανάλογων προσόντων. Έτσι στα 1960 η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης δάσκαλοι/δασκάλες αμοίβονταν με μισθούς που άρχιζαν από 1.450 δρχ. και

άπτονταν σε πτυχές της ηθικής εξύψωσης ή του ηθικού υποβιβασμού των εκπαιδευτικών για παροχή προνομίων δηλωτικών της αναγνώρισης του επαγγελματικού τους γοήτρου, όσο και δηλωτικών πολιτικού και οικονομικού εκδημοκρατισμού. Τέτοια ήταν η απαλλαγή των εκπαιδευτικών από υποχρεώσεις ξένες προς τη φύση του επαγγέλματός τους, όπως η είσπραξη των μαθητικών εισφορών από τους καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης και η υποβολή οικονομικών απολογισμών σε υπαλλήλους κατώτερους των καθηγητών, η συμμετοχή των εκπαιδευτικών στη λήψη αποφάσεων για κάθε ζήτημα που άπτετο άμεσα ή έμμεσα του πεδίου της εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως οι σχεδιαζόμενες εκπαιδευτικές μετρρυθμίσεις, η συμμετοχή στη σύνθεση του Δ.Σ. του Ο.Ε.Σ.Β., η κατάργηση του νόμου που προέβλεπε συμμετοχή δικαστικών στα υπηρεσιακά συμβούλια των εκπαιδευτικών, η αύξηση του αριθμού των αιρετών εκπαιδευτικών συμβούλων από έναν σε δύο, η απαλλαγή των δασκάλων από πρόσθετες εξωδιδακτικού χαρακτήρα εργασίες που καλούνταν να προσφέρουν ιδιαιτέρως στις επαρχίες και στα χωριά ως οι μόνοι εγγράματοι δημόσιοι υπάλληλοι, η απαλλαγή των δασκάλων από την πρόσθετη απογευματινή διδακτική εργασία στα μονοθέσια σχολεία της επαρχίας.

Η Δ.Ο.Ε. θα περάσει στα χέρια των «εθνικοφρόνων» συνδικαλιστικών δυνάμεων από το 1946 και μετά και θα εκκαθαριστεί πλήρως από κάθε είδους αριστερό στοιχείο, ενώ στο ίδιο πλαίσιο και με τους ίδιους όρους θα επανιδρυθεί και λειτουργήσει η Ο.Λ.Μ.Ε. από το 1949 και μετά. Ιδιαίτερα η επανίδρυση της Ο.Λ.Μ.Ε.

έφταναν τις 2.935δρχ. ανάλογα με το βαθμό και τα χρόνια υπηρεσίας, ενώ για τις νηπιαγωγούς οι μισθοί άρχιζαν από 1.285 δρχ. και έφταναν τις 2.195 δρχ. Αντίστοιχα στη μέση εκπαίδευση οι καθηγητές/καθηγήτριες ξεκινούσαν με μισθό 2.182 δρχ. και έφταναν στις 3.845 δρχ., ενώ υπήρχε σημαντικά κατώτερος μισθός για τις ειδικότητες των γυμναστών, των ξένων γλωσσών και της οικιακής οικονομίας. Δηλαδή ούτε ενιαίο μισθολόγιο υπήρχε μεταξύ των δύο κλάδων στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, αλλά ούτε καν μέσα στους ίδιους κλάδους υπήρχαν ενιαία μισθολογικά κριτήρια με στόχο την επιβολή του «διαίρει και βασίλευε» από την πλευρά του κράτους και την επιβολή ενός ακόμα προσκόμματος στη δράση και λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων δημιουργώντας τεχνητού χαρακτήρα διασπάσεις και συγκρούσεις μεταξύ των μελών τους που αμοίβονταν από το κράτος με διαφορετικούς μισθούς για την ίδια εργασία. Τα στοιχεία για τους μισθούς των εκπαιδευτικών από τον επίσημο Προϋπολογισμό της Ελλάδας του 1960, Αρχείο Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, Προϋπολογισμός έτους 1960

θα γίνει από συντηρητικούς εθνικόφρονες καθηγητές οι οποίοι θα κρατήσουν στα χέρια τους τον έλεγχο της ομοσπονδίας ως τις αρχές του 1960. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική η τετραήμερη απεργία της Ο.Λ.Μ.Ε. του Μαρτίου του 1955, η οποία θα γίνει ύστερα από έντονη πίεση των τοπικών Ε.Λ.Μ.Ε. προς το Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. Ο αγώνας αυτός είχε διάρκεια μόλις τέσσερων ημερών, κατά την οποία η λειτουργία των σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης ανατέθηκε σε δημοσίους υπαλλήλους από την κυβέρνηση. Η απεργία λύθηκε με απόφαση του Δ.Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε., ύστερα από τη μεσολάβηση στην κυβέρνηση του ισχυρού άνδρα της Γ.Σ.Ε.Ε. Φ. Μακρή. Η υπέρ της λύσης της απεργίας των καθηγητών μεσολάβησή του, παρά τις μέχρι τότε εκδηλώσεις συμπαράστασης του, σχετίζονται πιθανότατα με το ότι η κυβέρνηση, στους κόλπους της οποίας ήταν έντονη η κινητικότητα για τη διαδοχή του Αλ. Παπάγου, είχε ανάγκη να εξασφαλίσει, αν όχι την ενεργό υποστήριξη της Γ.Σ.Ε.Ε. τουλάχιστον τη σιωπηρή αποδοχή του Φ. Μακρή απέναντι στο σχεδιαζόμενο αντιεργατικό νομοσχέδιο που θα καταλήξει να ψηφιστεί ως νόμος 3239/1955. Κινούμενος σε αυτό το πλαίσιο ο Φ. Μακρής διαβεβαίωσε την Ο.Λ.Μ.Ε. ότι θα παρεχόταν στους καθηγητές/καθηγήτριες ιδιαίτερη βαθμολογική διαβάθμιση συνοδευόμενη από ειδικό/ιδιαίτερο μισθολόγιο.[802]

[802] Πράγματι, ύστερα από διαπραγματεύσεις έξι μηνών, και ενώ στο μεταξύ και άλλες υπαλληλικές οργανώσεις είδαν «την θέσιν τους βελτιούμενην», ψηφίστηκε το Ν.Δ. 3379/1955 («Περί προσωπικού της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως», ΦΕΚ 260/26 – 9 – 1955, τ. Α΄) με το οποίο: α) θεσπίστηκε η ιδιαίτερη (ξεχωριστή) βαθμολογική κλίμακα για τους καθηγητές/καθηγήτριες, η οποία παρουσιάστηκε σαν λαμπρή αναγνώριση του έργου των καθηγητών και τακτοποίηση του ζητήματος της ιεραρχικής τους τοποθέτησης στο υπαλληλικό σύνολο, β) αυξήθηκαν οι οργανικές θέσεις των βοηθών γυμνασιαρχών (ανήλθαν σε 500 από 300 που ήταν, ενώ η Ο.Λ.Μ.Ε. ζητούσε 1.000) και των Γενικών Επιθεωρητών σε 35. Με το ίδιο Ν.Δ. θεσπίστηκε συμβολικό ειδικό μισθολόγιο για τους καθηγητές/καθηγήτριες που όμως υπολειπόταν κατά πολύ του αντίστοιχου των δικαστικών και των τεχνικών, παρά το γεγονός ότι εξασφάλισε διαφορά 8 – 10% στις αποδοχές των καθηγητών σε σύγκριση με τους πτυχιούχους διοικητικούς δημοσίους υπαλλήλους.Με κατοπινούς νόμους αυξήθηκαν κατά 560 οι οργανικές θέσεις των καθηγητών. Με το ίδιο Ν.Δ. βελτιώθηκε και η βαθμολογική και μισθολογική κατάσταση των δασκάλων (επιτεύχθηκε η ενιαιοποίηση των κατώτερων βαθμών, Γραμματέων Β΄ και Α΄και Εισηγητών) στο πλαίσιο του δημοσιοϋπαλληλικού κώδικα, η αύξηση των θέσεων στους μεσαίους και ανώτερους βαθμούς, η παροχή του βαθμού του Διευθυντή Β΄ - Α΄ (250 οργανικές θέσεις) και 9 θέσεων

Το εθνικόφρων διοικητικό συμβούλιο της Ο.Λ.Μ.Ε. άλλωστε είχε τους δικούς του λόγους να αναστείλει την απεργία φοβούμενο την απήχηση που διαφάνηκε να έχει στον κλάδο των καθηγητών η υπέρ της απεργίας δραστηριοποίηση αριστερών συνδικαλιστών, όπως του συνδικαλιστή καθηγητή Στ. Κότσιρα.[803] Άλλωστε την περίοδο αυτή, δηλ. από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και μετά η κινητικότητα των μαζών με κύρια αιτήματα τον πολιτικό εκδημοκρατισμό, την αυτοδιάθεση της Κύπρου και την εκπαίδευση παρουσιάζει σταδιακή έξαρση. Στο γεγονός αυτό θα συμβάλλει τα μέγιστα η δράση και η ανάπτυξη της Ε.Δ.Α.

Στο πλαίσιο αυτό, στις θέσεις και στις πρακτικές των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών Δ.Ο.Ε. και Ο.Λ.Μ.Ε., ιδίως κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1950 θα αποτυπωθούν αιτήματα που αφορούν στον εκδημοκρατισμό της εκπαίδευσης και της κοινωνίας. Στις αρχές της «σύντομης δεκαετίας του 1960», όπως ήδη αναφέραμε, η δυναμική του εκδημοκρατισμού ήταν τέτοια ώστε το «παρασύνταγμα» και οι κατασταλτικοί νόμοι δεν ήταν πια τόσο εύκολο να εφαρμοστούν στην έκταση και την ένταση που είχαν χρησιμοποιηθεί ως τότε.[804] Έτσι οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες που διεκδικούσαν την άρση των αδικιών εις βάρος των εκπαιδευτικών που είχαν πληγεί με την Συντακτική Πράξη 59/1945, διευρύνουν το αίτημά τους και για όσους είχαν απολυθεί ως μη νομιμόφρονες κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου με το Θ΄ ψήφισμα και είχαν επαναπροσληφθεί με τα μέτρα επιείκειας της κυβέρνησης Ν. Πλαστήρα (Α. Ν. 1540/1950), μεταξύ αυτών συγκατελέγονταν οι πανεπιστημιακοί Ν. Βέης (καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών στην έδρα της «Μεσαιωνικής και

Γενικών Επιθεωρητών – Διευθυντών Α΄ και η χορήγηση ειδικού εκπαιδευτικού επιδόματος. Δες σχετικά «Δωδεκάμηνος Αγρυπνία», *ΔΕΛΤΙΟΝ Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 76 – 77/ Σεπτέμβριος 1955,* σελ. 9 και *ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, τεύχος 282/11 – 4 – 1955, σελ. 2 και τεύχος 296/10 – 10 – 1955,* σελ. 1 – 4, *τεύχος 279/20 – 10 – 1955,* σελ. 4

[803] Πυρπυρής Π., *ό. π.*, σελ. 137

[804] Αλιβιζάτος Ν., «Η αδύνατη μετρρύθμιση: Σύνταγμα και παρασύνταγμα στη δεκαετία του 1960» στο Ρήγος Αλ. – Σεφεριάδης Σ. – Χατζηβασιλείου Ε. (επιμ.), *Η σύντομη δεκαετία του 1960. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες,* Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σελ. 50

Νεωτέρας Ελληνικής Φιλολογίας»), Χαρ. Θεοδωρίδης και Γ. Ιμβριώτης (καθηγητές του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), ο Ε. Π. Παπανούτσος, ο παιδαγωγός Μ. Παπαμαύρος ο φιλόλογος Γ. Βαλέτας, ο Κ. Σωτηρίου και ο Π. Παπαηλίου της Ραλλείου Παιδαγωγικής Ακαδημίας και χιλιάδες ακόμα εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων φτάνοντας συνολικά τις 4.000 χιλιάδες απολύσεις.[805]

Επιπλέον η δραστηριοποίηση αριστερών εκπαιδευτικών στο συνδικαλιστικό επίπεδο, υπό την ενίσχυση και τον καθοριστικό συντονιστικό ρόλο της Ε.Δ.Α., θα παίξει καθοριστικό ρόλο για τον προσανατολισμό των εκπαιδευτικών ομοσπονδίων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ανάληψη της Προεδρείας του Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. από τον Χ. Περδικάρη στα 1960, παλαιό μακρονησιώτη, αλλά και την αναγόρευση του Στ. Κότσιρα ως επίτιμου Προέδρου της Ο.Λ.Μ.Ε.

Από τη δράση και τη λειτουργία των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών την περίοδο 1949 – 1963 θα σταθούμε στις δύο κορυφαίες, από την άποψη της μαζικότητας στη συμμετοχή και της διάρκειας, απεργιακές στιγμές των ομοσπονδιών αυτών, δηλ. στην απεργία διαρκείας της Δ.Ο.Ε. του 1957 και στην κοινή απεργία των Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε. του 1962 – 1963. Η εξέταση των δύο αυτών απεργιακών κινητοποιήσεων επιλέχθηκε θεωρώντας το χρόνο αλλά και τη μορφή της εκδήλωσής τους ως τομές, αναφορικά με το χρόνο εκδήλωσής τους, τον τρόπο και το περιεχόμενο των αιτημάτων διεκδίκησης, για το συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών της περιόδου 1949 – 1963.

Αυτές οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες, όπως ήδη αναφέραμε, βρίσκονται από τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου κάτω από τον πλήρη έλεγχο των συντηρητικών συνδικαλιστικών – πολιτικών δυνάμεων της εποχής. Από τη 18η Γενική Συνέλευση της Δ. Ο. Ε. τον Ιούλιο του 1946 θα περάσει η διοίκηση της Ομοσπονδίας στα χέρια των «εθνικοφρόνων» συνδικαλιστικών δυνάμεων, αφού το ψηφοδέλτιο της δεξιάς παράταξης θα πάρει 490 ψήφους έναντι 318 του ψηφοδελτίου της δημοκρατικής ενότητας. Η πλειοψηφία της δεξιάς θεωρείται πλασματική, δεδομένου ότι στην πλειοψηφία πήραν μέρος σύλλογοι αντίθετα με τις καταστατικές διατάξεις, όπως τονίζεται σε σχετικό ρεπορτάζ του Ριζοσπάστη (20 – 7 – 1946)[806] και δε θα μπορούσε να ήταν αλλιώς, αφού όπως ήδη αναλύσαμε, η ανοχή, αν όχι συνεργασία, του επίσημου

[805] Φ. Κ. Βώρος, *ό. π.*, σελ. 5 – 31

[806] Νούτσος Χ., *ό. π.*, σελ. 148 – 151 και Αρχείο Δ. Ο. Ε. (Διδασκαλικό Βήμα 1949 – 1963).

κράτους απέναντι στις πρακτικές χρήσης βίας και νοθείας στις διαδικασίες των συνδικάτων από την πλευρά της δεξιάς και ο ασφυκτικός έλεγχος των συνδικαλιστικών οργανώσεων και της συνδικαλιστικής δράσης των εργαζομένων αποτελούσε πάγια πολιτική του μετεμφυλιακού κράτους σε τέτοιο βαθμό που υπήρχε και ειδικό τμήμα των αστυνομικών υπηρεσιών (συνδικαλιστικό της Ασφάλειας), επιφορτισμένο με τον κάθε μορφής έλεγχο και την καταστολή των εκδηλώσεων του συνδικαλιστικού κινήματος των εργαζόμενων της χώρας. Παράλληλα με τις εκκαθαρίσεις στη στοιχειώδη εκπαίδευση από κάθε είδους εκπαιδευτικούς ανήκοντες ή συμπαθούντες στο ΕΑΜ και στο ΚΚΕ αντίστοιχα εκκαθαρίζεται την ίδια περίοδο και η μέση εκπαίδευση, ώστε κατά το χρονικό διάστημα 1946 – 1950, σύμφωνα με τον Χ. Νούτσο: « 587 καθηγητές συνολικά απολύθηκαν ή τέθηκαν σε διαθεσιμότητα – αρχικά με το Θ΄ Ψήφισμα και αργότερα με τον Α.Ν. 516/1948 «περί ελέγχου νομιμοφροσύνης» - ενώ συνεχίστηκαν οι βίαιες πρακτικές παράλληλης εκκαθάρισης με δεκάδες εκπαιδευτικά στελέχη της ΕΑΜικής Αριστεράς να συλλαμβάνονται από την Ασφάλεια και να εκτοπίζονται με αποφάσεις των δευτεροβάθμιων επιτροπών ασφαλείας».[807] Η καθυστέρηση της επανασύστασης της Ο.Λ.Μ.Ε., η οποία επαναλειτουργεί στα 1949, δεκατρία χρόνια μετά την απαγόρευση λειτουργίας της από το μεταξικό καθεστώς, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, είναι απόρροια των διώξεων των αριστερών συνδικαλιστών και της παθητικοποίησης της μεγάλης μάζας των εργαζόμενων και της περιστολής της συλλογικής δράσης υπό το καθεστώς του εμφυλίου πολέμου. Άλλωστε η επανσυσταθείσα Ο.Λ.Μ.Ε. σύμφωνα με τον Παν. Πυρπυρή: « βρίσκεται απόλυτα στα χέρια των εθνικοφρόνων συνδικαλιστικών υποκειμένων», γεγόνος που προφανώς εξασφάλιζε ως ένα βαθμό τον έλεγχο και της συγκεκριμένης ομοσπονδίας από το κράτος, αφού τα συνδικαλιστικά σημαίνοντα στελέχη της Ο.Λ.Μ.Ε. παράλληλα δραστηριοποιούνταν σε τοπικούς συλλόγους «εθνικοφρόνων», είτε συμμετείχαν ενεργά σε οργανώσεις όπου πρωταγωνιστούσαν διανοούμενοι που διαμόρφωσαν τα ιδεολογικά στηρίγματα της πολιτικά κυρίαρχης αστικής τάξης, για παράδειγμα στην Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων,[808] γενικός γραμματέας της οποίας ήταν ο Κ.

[807] *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π.*,Νούτσος Χ. «Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952) τόμος Δ2, σελ. 114 – 118

[808] Πρόκειται για τους συνδικαλιστές της Ο.Λ.Μ.Ε. Κ. Μαντζουράνη (Αντιπρόεδρο, γενικό γραμματέα και μέλος του Δ.Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. κατά την περίοδο 1949 – 1952, τον Π.

Γεωργούλης, μια μεγάλη μορφή του αντικομμουνιστικού αγώνα, και σε συντηρητικά σωματεία, όπως η Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών (Χ.Ε.Ε.Λ.). Επιπρόσθετα την επικυριαρχία του κράτους πάνω στο συνδικαλιστικό κίνημα τη διευκόλυνε και η οργανωτική ατροφία του δεύτερου.[809]

Ακόμα περισσότερο ο ασφυκτικός ιδεολογικός και πολιτικός έλεγχος του μετεμφυλιακού κράτους πάνω στο σώμα των εκπαιδευτικών μέσω των «αξιολογήσεων» των επιθεωρητών δεν άφηνε κανένα περιθώριο για οποιαδήποτε ιδεολογική και πολιτική παρέκκλιση των εκπαιδευτικών από τις αρχές και τους σκοπούς της αποστολής που επεφύλασσε γι' αυτούς το μετεμφυλιακό ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και οι εκφραστές του.

Χαρακτηριστικά παραθέτουμε την άποψη του Γενικού επιθεωρητή Στοιχειώδους εκπαιδεύσεως Ιωάννη Αρχιμανδρίτη σχετικά με το ποια πρέπει να είναι η στάση των εκπαιδευτικών, ώστε να τυγχάνουν ευνοϊκής και θετικής αξιολόγησης κατά την επιθεώρησή τους από τους επιθεωρητές: Ιδεολογικαί πεποιθήσεις – ……έχει σαφή συνείδησιν του σκοπού της αγωγής και των μέσων δια την επιτυχίαν του; Και ακόμα έχει συνείδησιν της αποστολής του, της ιερότητας του λειτουργήματός

Παπασπύρου (μέλος επί σειρά ετών του Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. κατά την περίοδο 1952 – 1956 και αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο την περίοδο 1957 – 1960, τον Π. Ξιφαρά (μέλος του Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. κατά την περίοδο 1949 – 1953 και αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο κατά την περίδο 1954 – 1957, τον Ι. Σταματογιαννόπουλο (για πολλά χρόνια μέλος του Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. και πρόεδρο της Ε.Λ.Μ.Ε. Αττικής), τον Σπ. Τιτόπουλο (για πολλά χρόνια Πρόεδρο της Ε.Λ.Μ.Ε. Θεσσαλονίκης, τον Π. Μέγα (καθηγητή της Ε.Λ.Μ.Ε. Ιωαννίνων) και τον Ε. Μπασουκέα (αιρετό εκπαιδευτικό σύμβουλο την περίοδο 1951 – 1954). Αντίστοιχα ο Ν. Παπανικολάου, ο οποίος στα τέλη της δεκαετίας του 1950 θα χρηματίσει Πρόεδρος του Δ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. αυτοπροβαλλόμενος ως ανεξάρτητος από πολιτικά κόμματα, είχε διατέλεσει γραμματέας του «Συλλόγου Εθνικοφρόνων Πειραιά», ενώ μέλος του ομώνυμου συλλόγου ήταν και ο συνδικαλιστής – καθηγητής της Ε.Λ.Μ.Ε. Πειραιά Αθ. Κουτρούλης. Βλ. *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε. τεύχος 102/Ιούλιος – Οκτώβριος 1950,* σελ. 13 – 16 και *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε. τεύχος 91 – 92/ Μάιος 1956* σελ. 2 και *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε. τεύχος 93/Ιούνιος 1956,* σελ. 15 και *Πλάτων (Περιοδικό),* « Το ιστορικόν της ιδρύσεως της Εταιρείας [Ελλήνων Φιλολόγων]», τεύχος Α, Αθήναι 1949, σελ. 103

[809] Πυρπυρής Π., *ό. π.*, σελ. 25 και σελ. 32

του και του μεγέθους των ευθυνών του; …….Βάσις λοιπόν και αξίωμα όπως ο διδάσκαλος πρωτίστως να είναι Έλλην…….Εις τας τελευταίας δεκαετηρίδας του αιώνος μας εκαλλιεργήθη με κάποιαν υπερτροφίαν ο ατομικισμός και εμεσουράνισεν ο υλικός παράγων. Η ανθρωπότης εζαλίσθη και ζαλισμένη ως ήτο, τη παροτρύνσει νοσηρών ατόμων, ενόμισε προς στιγμήν, ότι θα εύρη την λύτρωσίν της εις τας θεωρίας του υλισμού. …..Αι σειρήνες του διεθνοκομμουνισμού ανέτρεψαν την Εθνικήν πορείαν εκάστου λαού και έδωσαν κατεύθυνσιν προς τον υλικόν πλούτον, την υλιστικήν αντίληψην της ζωής……..Μάλιστα, δια να επιτύχη τον σκοπόν του ο διεθνοκομμουνισμός, δεν εδίστασε να εμφανισθή με το ένδυμα των ανθρωπιστικών και πανανθρωπιστικών ιδεωδών. Ούτω αι Εθνικαί αξίαι της ζωής και ημών των Ελλήνων συνεταράχθησαν και υπέστησαν μίαν εκτροπήν άνευ προηγουμένου, διελθούσαι κρίσιν μεγίστην και παρ' ολίγον να παγιωθή και εις την Πατρίδαν μας ένας αλλόκοτος κόσμος αντιλήψεων περί περιορισμού της ζωής. Φαντασθήτε την Ελλάδα με πολιτισμόν ουχί τον Εθνικόν της, τον ιδικόν της, τον πολιτισμόν που εδημιούργησεν αυτή η ιδία εις τον σημερινόν πολιτισμένον κόσμον με το άπειρον αίμα που έχυσε, αλλά με τοιούτον που εδημιούργησαν ξέναι φυλαί, πρωτόγονοι μέχρι χθες και άγριαι και βδελυραί, ως προς τα μέσα της επιβολής του. Φαντασθήτε τον Έλληνα άνευ ελευθερίας, και εκμηδενισμένον δια την κοινωνικήν ομάδα ή μάλλον δια τους επιτηδείους διοικητάς ταύτης……...Είναι πολύ λεπτή η θέσις του Εκπαιδευτικού. Ουδέποτε πρέπει να εντάσσεται εις κόμμα ως δούλος και τυφλόν όργανον. Ο διδάσκαλος ανήκει εις την Ελλάδα και μόνον εις την Ελλάδα. Δεν είναι κόμμα, αλλά Ελλάς……Τα λόγια αυτά πρέπει να αποτελούν την βάσιν του ιδεολογικού προσανατολισμού των Εκπαιδευτικών μας. Αυτόν τον προσανατολισμόν οφείλουν να κάμουν και της νέας γενεάς που διδάσκουν και της Κοινωνίας, ήτις αυτούς έχει ως παράδειγμα προς μίμησιν…..Ο Επιθεωρητής δια της παρακολουθήσεως οιασδήποτε διδασκαλίας του διδασκάλου, δια της επιθεωρήσεως των αποτελεσμάτων του, δια της συζητήσεως μετ' αυτού, αντιλαμβάνεται ευχερώς, εάν ο ιδεολογικός προσανατολισμός του επιθεωρούμενου είναι πράγματι Εθνικός ή όχι και αναλόγως χαρακτηρίζει τούτον.[810]

[810] Αρχιμανδρίτης Ιωάννης, *Τι Παρατηρεί, τι ελέγχει, τι Αξιολογεί ο Επιθεωρητής κατά την Επιθεώρησιν (Τι πρέπει να γνωρίζει ο διδάσκαλος δια να έχει πάντοτε εργασίαν έτοιμη προς επιθεώρησιν),* Εκδοτικός οίκος ΤΟΥΛΑΣ – ΜΑΥΡΑΚΟΣ, Πάτρα 1959

Στα πλαίσια αυτά θα μπορούσε εύκολα κανείς να υποθέσει ότι οι εκπαιδευτικοί και οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες δηλ. οι βασικοί συνδικαλιστικοί εκφραστές των εκπαιδευτικών, κάτω από τον πλήρη έλεγχο των κυβερνήσεων της εποχής και αποψιλωμένες από χιλιάδες εκπαιδευτικούς, οι οποίοι ήταν ή θεωρήθηκαν πολιτικά τοποθετημένοι στις τάξεις της αριστεράς,[811] όχι μόνο δε θα ανέπτυσσαν κανενός είδους συνδικαλιστική και πολιτική δράση στη βάση της διεκδίκησης εργασιακών – εκπαιδευτικών αιτημάτων, αλλά θα συνεισέφεραν στηρίζοντας την επίσημη εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της περιόδου 1949 – 1963, γεγονός που όχι μόνο δε συνέβη αλλά έγινε ακριβώς το αντίθετο.

Η μελέτη των αρχείων της Δ. Ο. Ε. και της Ο. Λ. Μ. Ε. αυτής της περιόδου αναδεικνύει περίτρανα ότι οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες ήταν οι βασικοί φορείς των αντιδράσεων, σε σχέση με τις υπόλοιπες δημοσιοϋπαλληλικές συνδικαλιστικές οργανώσεις αλλά και με την ΑΔΕΔΥ, το τριτοβάθμιο συνδικαλιστικό όργανο των δημοσίων υπαλλήλων της χώρας, αναφορικά με τα ζητήματα της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της περιόδου αλλά και τα μισθολογικά ζητήματα των δημοσίων υπαλλήλων της χώρας, κομμάτι των οποίων ήταν και οι εκπαιδευτικοί. Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα του Διδασκαλικού Βήματος της 20ης Απριλίου του 1949 που εξιστορεί με γλαφυρό τρόπο τα όσα συνέβησαν κατά την απεργία της ΑΔΕΔΥ που έλαβε χώρα από τις 6 έως τις 18 Απριλίου του 1949, μεσούντως του εμφυλίου πολέμου, διεκδικώντας αυξήσεις στους μισθούς των Δ.Υ. και νέο μισθολόγιο, στην οποία συμμετείχε ενεργά η Δ.Ο.Ε. και η Ο.Λ.Μ.Ε., σύμφωνα με το οποίο: « Η κυβέρνησις δια να λύση την απεργίαν δεν κατέφυγε μόνον εις τον πατριωτισμόν των Δ.Υ. [….] αλλά μετεχειρίσθη και πιεστικά μέσα, τα οποία αντί να μειώσουν ηύξησαν την αγωνιστικήν διάθεσιν και εκείνων ακόμη εκ των Δημοσίων Υπαλλήλων, οίτινες ήσαν και δεν ήσαν απεργοσπάσται. Τα μέτρα ταύτα ήσαν τα εξής:

[811] Μόνο με βάση τα ΦΕΚ από 30 – 9 – 1946 έως 11 – 10 – 1947 παρουσιάζονται να έχουν απολυθεί από το ΥΠΕΠΘ 1.236 άτομα (40 πανεπιστημιακοί, 32 διοικητικοί, 232 καθηγητές μέσης εκπαίδευσης και 932 δάσκαλοι) με βάση το Θ΄ ψήφισμα. Πηγή: ΦΕΚ τ. Γ΄, από 30 – 9 – 1946 έως 11 – 10 – 1947 όπως δημοσιεύεται στο Στ. Ματζούρη: Το Θ΄ ψήφισμα «Περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών», *Επετηρίδα (ακαδ. ετών 2006 – 2007 και 2007 – 2008), Π.Μ.Σ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου Παν. Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών* σελ. 223 – 244, δες ακόμα σελ. 55, 56, 60 – 62 της παρούσας διατριβής.

α) επιστράτευση των Τ.Τ.Τ. (Ταχυδρομικών, Τηλεγραφητών, Τηλεφωνητών), β) Αι διενεργηθείσαι συλλήψεις και γ) η επέμβασις των στρατιωτικών αρχών και η παραπομπή 18 στελεχών εις δίκην ενώπιον του εκτάκτου στρατοδικείου[…] μεταξύ των συλληφθέντων συγκαταλέγεται και ο Πρόεδρός μας (της Δ.Ο.Ε.) Ζαχ. Κωτσίκης, όστις συνελήφθη το εσπέρας εις την οδόν Σταδίου παρά το δικαστικόν μέγαρον….».[812] Ακόμα κι αν ο Ζ. Κωτσίκης, ο οποίος συνελήφθη προσερχόμενος στο Δικαστικό Μέγαρο της οδού Σταδίου για συμπαράσταση σε άλλους συλληφθέντες απεργούς Δημοσίους Υπαλλήλους της απεργίας εκείνης, όπως μας πληροφορεί το Διδασκαλικό Βήμα, τελικά δεν καταδικάστηκε από το έκτακτο στρατοδικείο στο οποίο προσήχθει και απαλλάχτηκε των κατηγορίων, εξαιτίας του διεθνούς σάλου και των διαμαρτυριών ευρωπαϊκών συνδικάτων προς την ελληνική κυβέρνηση της εποχής, το περιστατικό αυτό, απόλυτα σύνηθες για την εποχή, καταδεικνύει περίτρανα την αντίληψη των κυβερνήσεων της εποχής του εμφυλίου αλλά και της μετεμφυλιακής εποχής, για τον τρόπο αντιμετώπισης των συνδικάτων και των απεργιακών διεκδικήσεων των εργαζόμενων. Άλλωστε έναντι της συγκεκριμένης αυτής αντίληψης και πρακτικής των κυβερνώντων και της μετεμφυλιακής επίσημης συνταγματικής απαγόρευσης του δικαιώματος της απεργίας θα τοποθετηθεί επίσημα η διοίκηση της Δ.Ο.Ε. διατυπώνοντας τις παρακάτω απόψεις στα 1952 στο Διδασκαλικό Βήμα: «Αναχρονιστικός, ανελεύθερος και αντιδημοκρατικός θεσμός εισάγεται διά της υπό του ψηφισθέντος συντάγματος περιληφθείσης διατάξεως, συμφώνως προς την οποίαν αφαιρείται το δικαίωμα της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Η συνταγματική αυτή διάταξις αποσιωπεί την στέρησιν δικαιώματος των Δ. Υ., το οποίον ως πολίται κατείχον μέχρι σήμερον και του οποίου ουδεμίαν εμπρηστικήν κατά του κράτους χρήσιν έκαμαν, ως θέλουν να ισχυρίζονται οι συντάκται της διατάξεως αυτής.[….] Δεν έχει όμως το δικαίωμα ο Δ.Υ. να θεωρεί εαυτόν ως πολίτην ελεύθερον. Ο δημόσιος υπάλληλος – ισχυρίζονται – έχει εργοδότην αυτό τούτο το κράτος. Και επειδή οι Δ. Υ. είναι αυτό τούτο το κράτος, δεν δύνανται να απεργούν και να στρέφωνται κατά του κράτους, δηλαδή του εαυτού τους. Ο δημόσιος υπάλληλος είναι εν περίεργον ον μη εξομοιούμενον ουδέ προς τον τελευταίον χειρώνακτα, που θεωρείται πολίτης ελεύθερος. Είναι ο δημόσιος υπάλληλος ένας υποπολίτης, μη απολαυών ελευθερίας, διότι είναι εργάτης ενός εργοδότου σκληρού,

[812] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 105, Αθήνα 20 – 4 – 1949,* σελ. 1

ανάλγητου και βλοσυρού, που λέγεται κράτος. Ως τοιούτος δε υποπολίτης έχει υποχρέωσιν να εργάζεται αγογγύστως κάτω από τας στυγνοτέρας και ανομολογήτους οικονομικάς συνθήκας, να βλέπη ασυστόλως δαπανούμενον το εθνικόν εισόδημα εις ανηθίκους συμβάσεις και επιδιώξεις, να πεινά, αλλά να μην εκδηλώνει την πείναν του, διότι αυτό το απαγορεύει το σύνταγμα».[813] Προφανώς οι Δημόσιοι υπάλληλοι εκπαιδευτικοί και των δύο βαθμίδων της εκπαίδευσης ξεπέρασαν, αν όχι κατήργησαν στην πράξη, διά των απεργιακών τους κινητοποιήσεων τα επόμενα χρόνια τόσο τις νομοθετικές ρυθμίσεις του συντάγματος του 1952 όσο και τις τακτικές και πολιτικές των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων έναντι των απεργιακών τους αγώνων και διεκδικήσεων.

Το εύρος της συμβολής των αγώνων αυτών των εκπαιδευτικών της εποχής θα είναι καθοριστικής σημασίας τόσο για τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής των κυβερνήσεων της εποχής αλλά και για την εξέλιξη του εκπαιδευτικού συστήματος και του επαγγέλματος των εκπαιδευτικών στη χώρα μας με ορατές τις συνέπειες ως τις ημέρες μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι πάγιο αίτημα της Δ. Ο. Ε., ακόμα και μετά το πέρασμα της διοίκησής της στα χέρια των συντηρητικών δυνάμεων, θα είναι η καθιέρωση του οχτάχρονου υποχρεωτικού Δημοτικού σχολείου μέχρι και την υιοθέτηση της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης από τη μεταρρύθμιση του 1964, αίτημα που ανάγεται στις προπολεμικές θέσεις του κλάδου των Δασκάλων και στην επίδραση των θέσεων της Εαμικής αριστεράς και της ΠΕΕΑ αναφορικά με την οργάνωση και λειτουργία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στη χώρα, καθώς και της ανωτατοποίησης των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και Σχολών Νηπιαγωγών της χώρας και την ένταξή τους στα Α. Ε. Ι. (αίτημα που εν μέρει θα ικανοποιηθεί από τη μεταρρύθμιση του 1964).[814]

---

[813] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ.182, Αθήνα, 1 – 1 – 1952,* σελ. 5

[814] Για τα αιτήματα – θέσεις της Δ.Ο.Ε. αναφορικά με την καθιέρωση του οχτάχρονου Δημοτικού Σχολείου και την ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημίων και σχολών Νηπιαγωγών καταγράφεται σε υπόμνημα της Δ.Ο.Ε. για τα «Προβλήματα στοιχειώδους εκπαιδεύσεως» που απευθύνεται στον Υπουργό Παιδείας Αχ. Γεροκωστόπουλο στα 1957, σύμφωνα με τις θέσεις του κλάδου, η αναγκαιότητα της καθιέρωσης του οχτάχρονου Δημοτικού Σχολείου και η ανωτατοποίηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών σε Πανεπιστημιακού τύπου σχολές με άμεση τριετή διάρκεια σπουδών που θα γίνει τετραετής και αντίστοιχο εκπαιδευτικό προσωπικό – καθηγητών πανεπιστημίου που θα αναλάβουν την

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται στη μακρά σειρά των λαϊκών κινητοποιήσεων για την εκπαίδευση από το 1949 έως το 1963 οι χαρακτηριστικές στιγμές των δύο μεγαλύτερων απεργιακών κινητοποιήσεων των εκπαιδευτικών της περιόδου αυτής, ανάλυση των οποίων παραθέτουμε παρακάτω.

Οι σημαντικότερες απεργιακές κινητοποίησεις των εκπαιδευτικών την περίοδο 1949 – 1963

Επιλέγουμε να εξετάσουμε δύο συγκεκριμένες απεργιακές κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών της περιόδου που εξετάζουμε, αυτή της Δ.Ο.Ε. του 1957 και αυτή των Δ.Ο.Ε. – Ο. Λ. Μ.Ε. του 1963, θεωρώντας ότι οι συγκεκριμένες απεργιακές κινητοποιήσεις αποτελούν κομβικούς σταθμούς για την πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος των εκπαιδευτικών της εποχής και επιπρόσθετα διότι οι συνέπειες των συγκεκριμένων απεργιακών κινητοποιήσεων είχαν πολλαπλές επιπτώσεις τόσο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης της εποχής όσο και στο εκπαιδευτικό, πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της χώρας.

Η απεργία της Δ.Ο.Ε. του 1957 ήταν η πρώτη απεργία διαρκείας που εξαγγέλθηκε και πραγματοποιήθηκε από τη Δ.Ο.Ε., η οποία ως τότε συμμετείχε στις απεργιακές κινητοποιήσεις της ΑΔΕΔΥ ή εξαντλούνταν σε μονοήμερες απεργιακές κινητοποιήσεις, με αιτήματα, εκτός από μισθολογικά, και καθαρά εκπαιδευτικά, όπως το διδακτηριακό πρόβλημα και θέματα διοίκησης και αποκέντρωσης της παιδείας αλλά και το τεράστιο ζήτημα των ελλείψεων σε εκπαιδευτικό προσωπικό και των απαραίτητων διορισμών που χρειάζονταν. Τα αιτήματα της απεργίας, η αποκάλυψη της έκτασης της ένδειας υπό την οποία ζούσαν και εργάζονταν χιλιάδες εκπαιδευτικοί της στοιχειώδους εκπαίδευσης, οι τραγικές ελλείψεις βασικών υποδομών και εκπαιδευτικού προσωπικού αναδεικνύουν ποιο ήταν το κόστος για την κοινωνία των έως τότε εφαρμοζόμενων οικονομικών και κοινωνικών πολιτικών των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων αλλά και ποιο θα είναι το κόστος για την εφαρμοζόμενη και

εκπαίδευση των Δασκάλων δες *ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ περ. Γ΄ αρ. φύλ. 355 της 30 – 9 – 1957* σελ. 3 και *ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΝ ΒΗΜΑ περ. Γ΄ αρ. φύλ. 356 της 10 – 10 – 1957* σελ. 2

πολυδιαφησμισμένη από την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. «καραμανλική εξυγίανση», η οποία θα οδηγήσει στο περιβόητο οικονομικό «θαύμα» της οχταετίας 1955 – 1963 με τους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, με τους αριθμούς να ευημερούν και τη συντριπτική πλειοψηφία των εργαζόμενων και του λαού να πένονται. Ο χρόνος εκδήλωσης της απεργίας της Δ.Ο.Ε. τον Ιούνιο του 1957 είναι επίσης κομβικός, διότι αυτή εκδηλώνεται ενάμιση χρόνο μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Κ. Καραμανλή και ένα και πλέον χρόνο μετά την νίκη της Ε.Ρ.Ε. στις εκλογές της 19ης Φεβρουαρίου του 1956 και ενώ ήδη έχουν αρχίσει οι πρώτες μαζικού χαρακτήρα κινητοποιήσεις φοιτητών και μαθητών διατυπώνοντας ανάλογα εκπαιδευτικού χαρακτήρα αιτήματα που έχουν να κάνουν κυρίως με τα θέματα της διεκδίκησης μη αύξησης ή και κατάργησης των διδάκτρων αλλά και θέματα που αφορούν τους όρους φοίτησης στις Πανεπιστημιακές σχολές, τα οποία θα εξετάσουμε αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Διδασκαλικό Βήμα του Μαρτίου του 1957, λίγους μήνες πριν την εκδήλωση της απεργίας, φιλοξενείται δημοσίευμα που εκφράζει τις απόψεις της διοίκησης της Δ.Ο.Ε. αναφορικά με την επίσκεψη αντιπροσωπείας φοιτητών στα γραφεία της ομοσπονδίας και την υποβολή του αιτήματος για ενίσχυση του αγώνα των φοιτητών της εποχής για τη διεκδίκηση τρίτης εξεταστικής περιόδου, στο οποίο η Δ.Ο.Ε. παίρνει υπόρρητα θέση υπέρ της απεργίας των φοιτητών.[815]

Αντίστοιχα η απεργία των Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε. του 1963 είναι η πρώτη κοινή απεργία των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών στη μετεμφυλιακή ιστορία της χώρας. Η απεργία αυτή διακρίνεται και για μια ακόμη πρωτιά διότι υιοθετεί, εκτός των οικονομικών και άλλων εκπαιδευτικών αιτημάτων, και καθαρά πολιτικά αιτήματα, όπως το αίτημα για το 15% για την Παιδεία αναδεικνύοντας για πρώτη φορά στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος της χώρας την αναγκαιότητα της διεκδίκησης εκπαιδευτικών αιτημάτων μέσω της δημιουργίας πανεκπαιδευτικών μετώπων. Είναι ακριβώς το πανεκπαιδευτικό – παλλαϊκό μέτωπο αυτό που οικοδομήθηκε μέσω των απεργιακών κινητοποιήσεων των φοιτητών, των μαθητών και των εκπαιδευτικών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης στα 1962 – 1963 συμβάλλοντας αποφασιστικά στην έξωση της Ε.Ρ.Ε από την εξουσία και στην επιβολή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964. Ο χρόνος εκδήλωσης της απεργίας των Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε.

[815] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 341, Αθήνα 30 – 3– 1957,* σελ. 5

τον Ιανουάριο του 1963 είναι κομβικός και καθοριστικός μέσα στο πλαίσιο μιας περιόδου έντασης των πολιτικών και κοινωνικών αγώνων. Η έναρξη της απεργίας γίνεται λίγους μήνες (Οκτώβριος του 1962) μετά τις αιματηρές συγκρούσεις της αστυνομίας με τους απεργούς – οικοδόμους[816] και λίγες μέρες μετά (Δεκέμβριος 1962) τις μεγαλειώδεις φοιτητικές κινητοποιήσεις για το 15% προίκα στην Παιδεία και ενώ στο προσκήνιο οι σχέσεις μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης ήταν οξυμμένες λόγω του Ανένδοτου αγώνα του Γ. Παπανδρέου και της Ε.Κ. και στο παρασκήνιο γινόταν όλο και πιο σαφής η απόκλιση του Κ. Καραμανλή από το Παλάτι.[817]

Η απεργία της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας του 1957

Τα σωρευμένα και ανεπίλυτα προβλήματα της στοιχειώδους εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών λειτουργών της εκτέθηκαν με ιδιαίτερα αναλυτικό τρόπο στην ΚΗ΄ Γενική Συνέλευση της Δ.Ο.Ε. το καλοκαίρι του 1956 και αφορούσαν εκτός από το μισθολογικό πρόβλημα και τα επαγγελματικά, θέματα διοίκησης, εποπτείας και αποκέντρωσης της παιδείας, τα νυχτερινά σχολεία, όπου επί δύο χρόνια εργάζονταν χωρίς να πληρώνονται οι δάσκαλοι, το ζήτημα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών απ' όπου αποφοιτούσαν 1.500 το χρόνο και διορίζονταν λιγότεροι από 500, ενώ εκκρεμμούσαν πάνω από 4.000 αιτήσεις για διορισμό, το διδακτηριακό πρόβλημα, με τη διαπίστωση, ότι στη χώρα τα περισσότερα σχολεία δεν έχουν διδακτήρια ή αν έχουν, τα περισσότερα απ' αυτά είναι ανήλια και ανθυγιεινά.[818] Την ΚΗ΄ Γ. Σ. της Δ.Ο.Ε. χαιρέτησε με ομιλία του και ο υπουργός Παιδείας Π. Λεβαντής, ο οποίος αναγνώρισε την ύπαρξη των προβλημάτων αλλά για τη λύση τους δεν είπε τίποτα το συγκεκριμένο τονίζοντας ότι η κυβέρνηση καμία υπόσχεση δεν μπορεί να δώσει για την αμοιβή των δασκάλων που εργάζονται στα νυχτερινά σχολεία, ενώ για το διδακτηριακό πρόβλημα,

[816] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 929

[817] Λιναρδάτος Σπ., *Από τον εμφύλιο….., ό. π.,* τόμος Δ΄, σελ. 176 – 184

[818] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 321, Αθήνα 30 – 7 – 1956* « Αι εργασίαι της ΚΗ΄Γεν. Συνελεύσεως των Δημοδιδασκάλων – Περίληψις των Πρακτικών» σελ. 5,6,7,8 και 12 και Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 158

αν και αναγνώρισε την ύπαρξή του, με κυνικό ρεαλισμό δήλωσε ότι για την αντιμετώπιση του προβλήματος χρειάζεται δαπάνη πλεόν του ενός δισεκατομμυρίου δραχμών και γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να υπάρξει προοπτική για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού με ριζικό τρόπο. Η αναλγησία δε του Υπουργού Παιδείας Λεβαντή ξεπερνάει τα όρια της κοροϊδίας απέναντι στους ακροατές του που αποτελούν τους εκλεγμένους εκπροσώπους των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης, αφού διασκεδάζοντας τις ενυπώσεις θα δηλώσει: «Όμως το θέμα είναι προβεβλημένον και το υπουργείον Παιδείας, το παρακολουθεί…[…]Το ζήτημα των αιθουσών διδασκαλίας, δηλαδή το ζήτημα των διδακτηρίων μας αποτελεί ένα εκ των θεμάτων τα οποία πράγματι συγκινούν, διότι γνωρίζομεν ότι αυτή την στιγμήν στεγάζονται παιδιά εις ετοιμόρροπα οικήματα, εις ανθυγιεινά κτίρια, εις σταύλους, εις παράγκες. Το γνωρίζωμεν όλοι και πονούμεν όλοι, όμως το θέμα είναι καθαρώς οικονομικόν και ως τοιούτο αντιλαμβάνεσθε, ότι χρειάζεται πολλήν σκέψιν, πολλάς δυνάμεις διά να καταλήξωμεν εις εν σύστημα αντιμετωπίσεως του προβλήματος εν τω συνόλω του …[…] Υπόσχεσιν συγκεκριμένην δεν δύναμαι να δώσω, διότι το θέμα είναι καθαρός οικονομικόν….».[819] Φυσικά η άρνηση να δωθεί έστω και οποιαδήποτε υπόσχεση για λύση των οικονομικού χαρακτήρα προβλημάτων της στοιχειώδους εκπαίδευσης ήταν αντίθετη με τις προεκλογικές εξαγγελίες του Κ. Καραμανλή των εκλογών του Φεβρουρίου του 1956, ο οποίος είχε υποσχεθεί ότι θα λύσει το μισθολογικό πρόβλημα των δασκάλων, υπόσχεση που επανέλαβε και μετεκλογικά ανακρούοντας πλήρως τις δηλώσεις του αυτές το φθινόπωρο του 1956 δηλώνοντας ότι δεν έχει να δώσει τίποτε στους δημοσίους υπαλλήλους προσθέτοντας ότι το υπάρχον μισθολόγιο των δημοσίων υπαλλήλων ξεπερνούσε το προπολεμικό, ενώ στην πραγματικότητα ο δάσκαλος έπαιρνε το φθινόπωρο του 1956 σχεδόν το 50% του προπολεμικού μισθού.[820]

Το Διδασκαλικό Βήμα διεκτραγωδώντας την άθλια οικονομική κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων, έγραφε ανάμεσα στ' άλλα ότι η πλειονότητα των δημοσίων υπαλλήλων πένεται κυριολεκτικά και έχει άμεση ανάγκη ενίσχυσης για να επιβιώσει, ενώ η αμετακίνητη στάση της κυβέρνησης δημιουργεί τις προϋποθέσεις της σημερινής

[819] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 321, Αθήνα 30 – 7 – 1956* « Ο Λόγος του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας κ. Π. Λεβαντή κατά την ΚΗ΄ Γενικήν Συνέλευσιν, σελ. 2 – 4

[820] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 159 – 160

αναταραχής, εφόσον η κυβέρνηση στηρίζεται για την σφαλερή πολιτική της α) στη διάσπαση των υπαλλήλων και β) στην τρομοκρατία. Η λύση που προτείνεται είναι το Ενιαίο μισθολόγιο για τους κρατικούς λειτουργούς.[821] Η κυβέρνηση για να διασπάσει την απεργιακή κίνηση που προετοιμαζόταν μέσω της κινητοποίησης της ΑΔΕΔΥ, ανάγγειλε ότι έλυνε ορισμένα ζητήματα μερικών κλάδων δημοσίων υπαλλήλων, ενώ σ' άλλους έδινε υπόσχεση για λύση με τον όρο της μη συμμετοχής στην προετοιμαζόμενη από την ΑΔΕΔΥ απεργία. Έτσι η εξαγγελθείσα για τις 18 Οκτωβρίου 1956 απεργία των Δημοσίων Υπαλλήλων δεν πραγματοποιήθηκε. Η διασπαστική ενέργεια των κλάδων αυτών οδήγησε τη Δ.Ο.Ε. να αποσυρθεί από την ΑΔΕΔΥ και να δηλώσει ότι δεν θα επανέλθει αν δεν εξυγιανθεί η κατάσταση και δεν τροποποιηθεί το καταστατικό της ΑΔΕΔΥ, ώστε η ΔΟΕ να μετέχει σ' αυτήν ανάλογα με τον αριθμό των μελών της,[822] με δεδομένο ότι η Δ.Ο.Ε. και η Ο.Λ.Μ.Ε. ήταν οι μεγαλύτερες σε αριθμό μελών συμμετέχουσες στην ΑΔΕΔΥ ομοσπονδίες εργαζομένων του δημοσίου. Η κυβέρνηση αντί να λύσει τα οικονομικά προβλήματα των δημοσίων υπαλλήλων κατέφυγε σε κατασταλτικά μέτρα, διακηρύσσοντας ταυτόχρονα ότι ο προϋπολογισμός αδυνατεί ν' αντέξει σ' ένα νέο βάρος. Η τακτική αυτή ανάγκασε τη διοίκηση της Δ.Ο.Ε. να καταδικάσει μέσω του Διδασκαλικού Βήματος τις οικονομικές πολιτικές της συμπίεσης των μισθών των εργαζόμενων και ιδιαίτερα των δημοσίων υπαλλήλων στο βωμό της συγκράτησης των δαπανών του προϋπολογισμού που πάγια ακολουθούσαν οι κυβερνήσεις της περιόδου τονίζοντας ότι : « Καμμία κυβέρνησις δεν εσκέφθη που ωθούνταν οι δημόσιοι υπάλληλοι με την πλήρην εγκατάλειψίν των. Όλαι αι κυβερνήσεις πανομοιοτύπως οχυρούνται όπισθεν της αμφιβόλου και υπόπτου αδυναμίας του προϋπολογισμού και απορρίπτουν συνεχώς και κατά κανόνα με ασυνήθιστον και σαδιστικήν διάθεσιν πάσαν αίτησιν επιλύσεως του δημοσιοϋπαλληλικού προβλήματος. Τρανοτάτη τούτου απόδειξης είναι η σημερινή κυβέρνησις, η οποία υπερέβαλε κάθε προηγούμενην εις αδιαφορίαν και εξοργιστικήν άρνησιν και συνεχή εμπαιγμόν των δημοσίων υπαλλήλων ».[823]

---

[821] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 325, Αθήνα 10 – 10 – 1956,* σελ. 1

[822] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 160 και *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 326, Αθήνα 20 – 10 – 1956,* σελ. 1

[823] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 328, Αθήνα 15 – 11 – 1956,* σελ. 1

Η αναλγησία της κυβέρνησης ειδικότερα στον εκπαιδευτικό τομέα συνεχιζόταν. Σε συνέντευξή του προς τον ραδιοφωνικό σταθμό Αθήνας ο πρόεδρος της Δ.Ο.Ε. Ι. Κούτρας διεκτραγωδεί την άθλια κατάσταση, παραθέτοντας συγκεκριμένα στοιχεία που αφορούν το σχολικό έτος 1956 – 1957. Ανέφερε ότι: « 5.500 δάσκαλοι παρέμεναν αδιόριστοι από πενταετίας, 1.500 θέσεις σχολείων κενές, υπήρχαν πληθωρικές τάξεις μέχρι ασφυξίας με 80, 100, 150 και 180 μαθητές για κάθε δάσκαλο, ενώ συνεχιζόταν η καθυστέρηση προαγωγών των εκπαιδευτικών και ίδρυσης σχολείων».[824] Την εικόνα αυτή συμπληρώνει το υπόμνημα της Δ.Ο.Ε. για το οξύ «Διδακτηριακό πρόβλημα» που υποβλήθηκε στον Υπουργό Παιδείας στις 6 Νοεμβρίου 1956 και δημοσιεύεται στο Διδασκαλικό Βήμα στις 10 Ιανουαρίου του 1957: «Ευρισκόμεθα προ μίας καταστάσεως, ήκιστα κολακευτικής διά τον πολιτισμόν της χώρας μας, η οποία καυχάται ότι υπήρξεν η κοιτίς τους ανθρωπίνου πολιτισμού, εφ' όσον η νεολαία μας δια να λάβει τα πρώτα της φώτα αναγκάζεται να στεγάζεται εις νάρθηκας εκκλησιών, εις προχείρους αχυροκαλύβας, και εις κοιμητήρια νεκροταφείων ακόμη. Η τραγική αυτή κατάστασις δεν περιορίζεται εις την ύπαιθρον, αλλά δυστυχώς επεκτείνεται και εις την πρωτεύουσαν ακόμη, όπου η νεολαία μας στεγάζεται εις ανθυγιεινά, ανήλια και ακατάλληλα κτίρια, εις τα οποία πολλάκις ως εκ θαύματος δεν εθρηνήσαμεν θύματα».[825] Το 1957 βρήκε τη στοιχειώδη εκπαίδευση με άλυτα και οξυμένα τα προβλήματά της. Δίπλα στα άλλα προβλήματα που περίμεναν τη λύση τους, υπήρχαν 6.500 αίθουσες διδασκαλίας που χρειάζονταν επιδιόρθωση.[826] Το προσωπικό των σχολείων στέναζε κάτω από την οικονομική δυσπραγία και την καθημερινή στέρηση.

---

[824] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 328, Αθήνα 15 – 11 – 1956,* «Ραδιοφωνική συνέντευξη του Προέδρου της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας κ. Ι. Κούτρα μεταδοθείσα στις 2 – 11 – 1956 ώρα 12:00 έως 12:20 από το εθνικόν πρόγραμμα» σελ. 4 – 6

[825] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 333, Αθήνα 10 – 1 – 1957,* σελ. 1

[826] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 346, Αθήνα 21 – 5 – 1957,* σελ. 2

Η διοίκηση της Δ.Ο.Ε. δεν παύει να προβάλλει τα καυτά και χρονίζοντα αιτήματα του κλάδου, δηλ. το μισθολογικό, τη χορήγηση και στους δασκάλους του επιδόματος πρόσθετης εργασίας, πλήρωση με εκπαιδευτικό προσωπικό των κενών σχολείων, προαγωγή και ίδρυση σχολείων, διεύρυνση θέσεων βαθμού διευθυντή β΄ σε 1.000 και απονομή του βαθμού διευθυντή α΄. Η στάση της κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή πάνω στα ζητήματα αυτά ήταν αρνητική, ενώ αναγνώριζε το δίκαιο των αιτημάτων, υποστήριζε ότι ο προϋπολογισμός δεν άντεχε για την ικανοποίησή τους. Στο πλαίσιο αυτό οι αρμόδιοι κυβερνητικοί παράγοντες παρέπεμπαν στο μέλλον τη συζήτηση και λύση των αιτημάτων αυτών.[827] Ενόψει της κατάστασης αυτής η διοίκηση της Δ.Ο.Ε. προκήρυξε 24ωρη απεργία για τις 12 Απριλίου του 1957. Στην απεργία αυτή, όπως πληροφορούμαστε από το Διδασκαλικό Βήμα η συμμετοχή του κλάδου ήταν καθολική και η συμπαράσταση της κοινής γνώμης μεγάλη,[828] προφανώς διότι η παρελκυστική τακτική της κυβέρνησης και ο εμπαιγμός προς τους εκπαιδευτικούς της στοιχειώδους εκπαίδευσης είχε γίνει απόλυτα αντιληπτός, εκτός από τους δασκάλους, σε μεγάλα κομμάτια της κοινωνίας. Η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. όχι μόνο δεν έδειξε καμιά διάθεση για τη λύση των προβλημάτων του κλάδου, αλλά μέσω του Υπουργείου Δικαιοσύνης ζήτησε την ποινική δίωξη των δασκάλων που είχαν απεργήσει.[829] Είναι χαρακτηριστική η δημοσίευση στο Διδασκαλικό Βήμα επιστολής που απεστάλη από τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας Κ. Γεωργούλη, ύστερα από παρέμβαση του Δ. Σ. της Δ. Ο. Ε., προς τον Γενικό Διευθυντή του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την μη ποινική δίωξη απεργών Δασκάλων της απεργίας της 12ης Απριλίου 1957 από την εισαγγελία της περιοχής Λακεδαίμονος – Οιτύλου, εφόσον η υπηρεσία τους δεν είχε προβεί σε πειθαρχικό έλεγχο για τη συμμετοχή τους στην απεργία και για να μην οξυνθούν περαιτέρω τα πράγματα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται.[830] Η συγκεκριμένη επιστολή, προφάνως, εντασσόταν στο πλαίσιο των

[827] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 162 και *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 343, Αθήνα 20 – 4 – 1957,* σελ. 1

[828] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 343, Αθήνα 20 – 4 – 1957,* σελ. 1 – 3

[829] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 162

[830] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 346, Αθήνα 21 – 5 – 1957,* σελ. 8

ενεργειών για εκτόνωση της έντονης δυσαρέσκειας στις τάξεις των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης, η οποία είχε δημιουργηθεί εξαιτίας των εφαρμοζόμενων κυβερνητικών πολιτικών στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης και της αδιαλλαξίας της κυβέρνησης απέναντι στην ικανοποίηση των αιτημάτων της Δ.Ο.Ε., με στόχο να αποφευχθεί η εκδήλωση μιας νέας απεργίας από την πλευρά των Δασκάλων.

Στα πλαίσια της σκληρής πολιτικής λιτότητας, του αυταρχισμού και του αυστηρού (αντιπληθωριστικού) ελέγχου της αύξησης των μισθών και με δεδομένο τις χαμηλές αποδοχές των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως, η Δ. Ο. Ε. με σχετικά υπομνήματά της προς την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. και την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας[831] ζήτησε την ικανοποίηση ενός minimum πλαισίου αιτημάτων που αφορούν την αύξηση του μηνιαίου επιδόματος των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης από 100 δρχ. σε 500 δρχ. και την αύξηση των οργανικών θέσεων Διευθυντών β΄ τάξης, όπως χαρακτηριστικά δημοσιεύεται στο Διδασκαλικό βήμα της 30ης Απριλίου 1957, τονίζοντας ότι για την ικανοποίηση των δύο αυτών αιτημάτων ο κλάδος αναγκάσθηκε να προβεί σε 24ωρη απεργία στις 12 Απριλίου 1957 με καθολική συμμετοχή και φαίνεται ότι η κυβέρνηση δεν κατάλαβε το νόημα αυτής της απεργίας, την οποία η Διδασκαλική Ομοσπονδία, αν χρειαστεί, θα επαναλάβει.[832]

Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα της εφημερίδας *«Αυγή»* της 21ης Μαΐου 1957 σύμφωνα με το οποίο στη Δημοτική Εκπαίδευση είναι ακατάλληλα κατά 60% τα σχολικά κτήρια, 1.000 μονοτάξια Δημοτικά Σχολεία δε λειτουργούν λόγω έλλειψης δασκάλων, υπάρχουν πληθωρικές τάξεις με 80, 100 ή 120 παιδιά, οι δάσκαλοι είναι οικονομικά και ηθικά εξαθλιωμένοι, το πρόγραμμα σπουδών είναι απαρχαιωμένο και παρατηρείται παντελής έλλειψη εκπαιδευτικής πολιτικής από την πλευρά της κυβέρνησης.[833]

---

[831] Ο Υπουργός Παιδείας Π. Λεβαντής θα παραιτηθεί για λόγους υγείας τον Απρίλιο του 1957 και θα τον αντικαθιστά ο αναπληρωτής Υπουργός Παιδείας Δ. Μακρής έως την 1η Ιουνίου 1957 που ορίστηκε υπουργός Παιδείας ο Αχ. Γεροκωστόπουλος

[832] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 344, Αθήνα, 30 – 4 – 1957,* σελ. 1 – 2

[833] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 21 – 5 – 1957,* Α.Σ.Κ.Ι.

Για την αντιμετώπιση της κατάστασης συγκλήθηκε έκτακτη Γενική Συνέλευση των αντιπροσώπων των Συλλόγων Δασκάλων και Νηπιαγωγών της χώρας με απόφαση του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε., με ενδεικτικό των προθέσεων της διοίκησης της Δ.Ο.Ε. όσα περιέχονται στην επιστολή – πρόσκληση που δημοσίευσε στο πρωτοσέλιδό του το Διδασκαλικό Βήμα στις 10 Μαΐου του 1957: « ….ο Έλλην διδάσκαλος ο οποίος έχει την τιμήν να φέρει τον βαθμόν του Τμηματάρχου, λαμβάνει αποδοχάς κατά πολύ μικρότερας από εκείνας που λαμβάνουν οι προνομιούχοι Γραμματείς Β΄ ωρισμένων άλλων υπηρεσιών. Αλλά ερωτάται: Μέχρι πότε θα συνεχισθεί η μισθολογική αυτή ανισότης; Και πώς είναι δυνατόν ο διδάσκαλος, ο πενόμενος και γυμνητεύων να βλέπει επ' άπειρον απαθής και αδιάφορος την εξοργιστικήν αυτήν διαφοροποίησιν του μισθού του; Και μέχρι πότε θα είναι δυνατόν ο διδάσκαλος αυτός να προσφέρει τρίωρον και πλέον νυκτερινήν εργασίαν, πέραν της εξαώρου σχολικής του εργασίας διά την καταπολέμησιν του Αναλφαβητισμού και των αναριθμήτων άλλων πρόσθετων υπηρεσιών που καθημερινώς τον φορτώνουν, όταν αντικρίζει ανά πάσαν στιγμήν την άνισον και απεχθή αυτήν κακομεταχείρισίν του υπό της επισήμου Πολιτείας; Δεν νομίζετε κύριοι αρμόδιοι, ότι το μαχαίρι έφθασε πλέον στο κόκκαλο; Δεν νομίζετε ότι το κακό επαράγινε;…».[834] Οι συνθήκες εργασίας των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης χειροτέρευαν ακόμα περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς το πλέγμα του ασφυκτικού διοικητικού και παιδαγωγικού ελέγχου κάτω από το οποίο τελούσαν οι εκπαιδευτικοί την περίοδο εκείνη, αφού ήταν αδιανόητο για έναν εκπαιδευτικό της εποχής να αρνηθεί την πρόσκληση του επιθεωρητή να διδάξει αμισθί στα νυχτερινά σχολεία για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, εφόσον ήθελε (ο εκπαιδευτικός) να τύχει θετικής αξιολόγησης από τον επιθεωρητή προκειμένου να έχει βαθμολογική και μισθολογική εξέλιξη.

Την Κυριακή 19 και τη Δευτέρα 20 Μαΐου του 1957 η Έκτακτη Γενική Συνέλευση των αντιπροσώπων των τοπικών Διδασκαλικών Συλλόγων της χώρας – μελών της Δ.Ο.Ε., που θα γίνει στο θέατρο «ΚΥΒΕΛΗ» στην Αθήνα κατόπιν

[834] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 345, Αθήνα, 10 – 5 – 1957,* « Η έκτακτος Γενική Συνέλευσις», σελ. 1

εισήγησης του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε.[835] αποφασίζει ομόφωνα να κηρύξει απεργία διάρκειας τις πρώτες ημέρες του Ιούνη.[836]

Μέσα στην έκτακτη Γ. Σ. της Δ.Ο.Ε. θα εκφραστεί δριμύ κατηγορώ όλων των αντιπροσώπων προς την κυβέρνηση, γιατί οι δάσκαλοι αμείβονται χαμηλότερα από όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, χαρακτηριστικό των προτεραιοτήτων της κυβερνητικής πολιτικής της Ε.Ρ.Ε. Η έκτακτη Γ. Σ. θα εκλέξει επιτροπή αγώνα, χωρισμένη σε υποεπιτροπές που θα αναλάβουν θέματα διεκπεραιωτικά και προβολής των αιτημάτων της απεργίας, ενώ το Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. θα συνεπικουρούν, με απόφαση της Γ.Σ., οι Πρόεδροι των Διδασκαλικών Συλλόγων Αθηνών – Πειραιώς στην περίοδο της απεργίας, και θα εγκρίνει ψήφισμα για τον Κυπριακό αγώνα που την περίοδο αυτή βρίσκεται σε έξαρση.

Στις 25 – 5 – 1957 η Δ. Ο. Ε. ανακοινώνει ότι κατόπιν της μη επιλύσεως των αιτημάτων του κλάδου από την κυβέρνηση στις 3 – 6 – 1957 θα ξεκινήσει η απεργία διάρκειας με αιτήματα : α) την αύξηση του πενιχρού μηνιαίου επιδόματος και β) την αύξηση των οργανικών θέσεων διευθυντών β΄ τάξης.

Στις 26 – 5 – 1957 η Δ. Ο. Ε. ανακοινώνει: « Οι Έλληνες Διδάσκαλοι είναι νομοταγείς και υπομονετικοί. Όμως το μαχαίρι έφτασε στο κόκκαλο…..».[837] Έτσι θα ξεκινήσει εξόρμηση των μελών του Δ.Σ. της Δ. Ο. Ε. στην επαρχία και πυρετώδεις προετοιμασίες για την απεργία διάρκειας της 3ης Ιουνίου 1957. Η απεργία επιλέχθηκε να γίνει τον Ιούνιο, περίοδο των εξετάσεων των μαθητών/μαθητριών της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου που επιθυμούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο προφανώς ως μέσο πίεσης των απεργών απέναντι στην κυβέρνηση.

Από τη Δευτέρα 3 Ιουνίου 1957 τα Δημοτικά Σχολεία της χώρας 9.000 συνολικά είναι κλειστά, αφού η απεργία των Δασκάλων έχει καθολική συμμετοχή,

---

[835] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 346, Αθήνα, 21 – 5 – 1957,* «Εισήγησις του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. προς την έκτακτον Γενικήν Συνέλευσιν», σελ. 1

[836] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 346, Αθήνα, 21 – 5 – 1957,* « Η Ιστορική Συνεδρίασις της Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως – Πως ελήφθη η απόφασις δι' απεργίαν », σελ. 1 – 3

[837] Ανακοίνωση Δ. Ο. Ε., *εφημερίδα ΑΥΓΗ 26 – 5 – 1957,* Α. Σ. Κ. Ι.

στην Αθήνα από 2.800 δασκάλους δούλεψαν 11 και από 500 Δημοτικά σχολεία λειτούργησαν 2 μόνο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην απεργία συμμετέχουν και οι δάσκαλοι που υπηρετούν στα γραφεία των επιθεωρητών αλλά και οι αποσπασμένοι σε άλλες υπηρεσίες δάσκαλοι. Στον αγώνα των δασκάλων υπάρχει καθολική συμπαράσταση της κοινωνίας, ενώ από την πλευρά της κυβέρνησης θα γίνουν δηλώσεις του υπουργού Παιδείας κ. Γεροκωστόπουλου «περί απαράδεκτου και παράνομου της απεργίας…» και θα εκτοξευθούν απειλές από την πλευρά του ΥΠ.Ε.Π.Θ., ώστε να επιστρέψουν οι απεργοί δάσκαλοι στα καθήκοντά τους.[838]

Την Τετάρτη 5 – 6 – 1957 η απεργία συνεχίζεται με αμείωτη ένταση και συνοχή, ενώ το ΥΠ.Ε.Π.Θ. δίνει ψευδή στοιχεία για τη συμμετοχή στην απεργία των δασκάλων της επαρχίας . Η Δ. Ο. Ε. απαντά ότι το ποσοστό συμμετοχής των δασκάλων της επαρχίας δεν είναι 50% έως 90%, όπως ισχυρίζεται η κυβέρνηση αλλά υπερβαίνει το 95% και στις κατηγορίες της κυβέρνησης ότι η ηγεσία της Δ.Ο.Ε. παρέσυρε τον κλάδο στην απεργία απαντά ότι την απεργία αποφάσισε η έκτακτη Γ.Σ. των εκλεγμένων αντιπροσώπων του κλάδου.

Την ίδια ημέρα το ΥΠ. Ε. Π .Θ. ανακοινώνει την πρόθεσή του για συντόμευση του σχολικού έτους και κατάργηση των εξετάσεων για τους μαθητές του Δημοτικού καθώς και για απολύσεις των απεργών, των ηγετικών στελεχών τους. Χαρακτηριστικά μέσα τρομοκρατίας και καταστολής με τα οποία αντιμετώπιζε η κυβέρνηση τους απεργούς είναι ότι το υπουργείο Παιδείας έβγαζε ανακοινώσεις, δήθεν ότι η απεργία πλήττει τους μαθητές, ενώ έγιναν και συλλήψεις δασκάλων από αστυνομικά όργανα και πάρθηκαν και τα δαχτυλικά τους αποτυπώματα.[839] Η σύλληψη και διαπόμπευση των απεργών εκπαιδευτικών θα δημιουργήσει τις χειρότερες εντυπώσεις στο Διδασκαλικό σώμα και την κοινή γνώμη, σύμφωνα με δημοσιεύματα της διοίκησης της Δ.Ο.Ε στο Διδασκαλικό Βήμα όπου με εντονότατο τρόπο καταγγέλονται οι βιαιότητες της κυβέρνησης έναντι των απεργών αναφέροντας χαρακτηριατικά: «….Με τέτοια βάναυσα μέσα, που εξεγείρουν την ψυχή και τη συνείδηση του πολίτου και προκαλούν την αγανάκτηση κάθε τιμίου ανθρώπου, ας σπάσει την απεργία η κυβέρνηση. Πρέπει

[838] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 4 – 6 – 1957,* Α .Σ. Κ. Ι.

[839] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.,* σελ. 163

να ξέρει όμως, ότι οι Έλληνες διδάσκαλοι τα σημειώνουν όλα αυτά μέσα στα μύχια της ψυχής των και δεν τα ξεχνούν ποτέ».[840]

Παράλληλα προκαλείται σάλος από τις δηλώσεις του υπουργού των οικονομικών της κυβέρνησης Θηβαίου στον τύπο σχετικά με το νόμο για την προσφορά και τη ζήτηση σύμφωνα με τον οποίο πρέπει να πληρώνονται οι Δάσκαλοι, αφού όπως ο υπουργός θα καταθέσει: « η κυβέρνηση δεν μπορεί να ικανοποιήσει τα αιτήματα των απεργών δασκάλων, γιατί οι αμοιβές των υπαλλήλων καθορίζονται από το νομό της προσφοράς και της ζήτησης και η Παιδεία δεν είναι κάτι που έχει ζήτηση άρα δεν μπορεί να είναι και στις προτεραιότητες της κυβέρνησης οι αμοιβές των εκπαιδευτικών»,[841] δικαιώνοντας πλήρως την απεργία καταδεικνύοντας περίτρανα τις προτεραιότητες της κυβέρνησής του και αποδείχνοντας την αδιαφορία της για την εκπαίδευση, όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται στο Διδασκαλικό Βήμα.[842]

Την ίδια ημέρα θα εκδοθούν ανακοινώσεις του Δημοκρατικού Κόμματος και της Ε.Π.Ε.Κ. που θα καλούν την κυβέρνηση να ικανοποιήσει τα αιτήματα των απεργών ενώ η στάση της Ε.Δ.Α. είναι ολοφάνερα αλληλέγγυα προς τους απεργούς και τα αιτήματά τους, αφού μέσα από τις στήλες της *ΑΥΓΗΣ* θα γίνεται συνεχής προβολή των αιτημάτων της απεργίας αλλά και των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η εκπαίδευση εξαιτίας της εκπαιδευτικής πολιτικής της κυβέρνησης.

Η Κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. σε πανικό προφανώς, με διάταγμα που θα υπογραφεί τη νύχτα της 4ης προς 5ης Ιουνίου 1957 και θα δημοσιευθεί την επόμενη ημέρα 5 – 6 – 1957 θα κηρύξει τη λήξη του σχολικού έτους για τα Δημοτικά Σχολεία από τις 2 – 6 – 1957 αναδρομικά για να καταστήσει την απεργία των δασκάλων ανώφελη.

Επίσης η κυβέρνηση αποφασίζει να προβεί σε απολύσεις εκπαιδευτικών και διακοπή της μισθοδοσίας τους, θεωρώντας ότι όσοι δημόσιοι υπάλληλοι απεργούν υποβάλλουν αυτοδίκαια την παραίτησή τους.

---

[840] *Διδασκαλικόν Βήμα,Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* σελ. 1

[841] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 5 – 6 – 1957* και *Διδασκαλικόν Βήμα αρ. φύλλου 350, 30 – 6 – 1957.*

[842] *Διδασκαλικόν Βήμα,Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* σελ. 1

Παρά τις ανακοινώσεις της κυβέρνησης το Δ. Σ. της Δ. Ο. Ε. συνεδριάζει τη νύχτα της 6ης Ιουνίου 1957 και αποφασίζει τη συνέχιση της απεργίας. Η Δ.Ο.Ε. καταγγέλλει τα καταπιεστικά μέτρα της κυβέρνησης στον ελληνικό λαό. Μετά από αυτό η απεργία λαμβάνει χαρακτηριστικά πάνδημης συμμετοχής, ενώ θερμή είναι η συμπαράσταση του λαού, που με σωρεία τηλεγραφημάτων εργατικών οργανώσεων, συλλόγων γονέων, σωματείων επιστημονικών και επαγγελματικών οργανώσεων, καθώς και δημάρχων, βουλευτών και άλλων παραγόντων εκφράζουν την συμπάθειά τους προς τον αγωνιζόμενο κλάδο.[843]

Παράλληλα η κυβέρνηση αρχίζει συλλήψεις απεργών δασκάλων και παραπομπή τους στη δικαιοσύνη για παράβαση του άρθρου 247 του Ποινικού Κώδικα σε τέτοιο βαθμό, που οι δάσκαλοι της Δράμας[844] μετά τη σύλληψη 20 δασκάλων των χωριών της περιοχής γύρω από τη Δράμα και την προσαγωγή τους στο αυτόφωρο, έπαψαν να κυκλοφορούν στους δρόμους της πόλης για να μη συλληφθούν. Η Δ.Ο.Ε. θα εκδόσει μάλιστα και ευχαριστήρια επιστολή προς τον δικηγορικό σύλλογο της Δράμας λίγες ημέρες αργότερα για την συμπαράστασή του στους τελικώς 17 παραπεμφθέντες σε δίκη δασκάλους της Δράμας, με την κατηγορία της συμμετοχής τους στην απεργία.

Στις διαμαρτυρίες της Δ. Ο. Ε. και των κομμάτων της αντιπολίτευσης, η κυβέρνηση δηλώνει, δια του Υπουργού Παιδείας Γεροκωστόπουλου, ότι δε μπορεί να επέμβει στο έργο της δικαιοσύνης, η οποία «καλώς πράττει», αφού οι ενέργειες των δασκαλών χαρακτηρίζονται ως έκνομες.[845]

Την Παρασκευή 7 – 6 – 1957 σε πρωτοσέλιδό της η εφημερίδα ΑΥΓΗ θα γράψει ότι η απεργία των δασκαλών κρατάει 4 ημέρες με αξιοθαύμαστη συνοχή και αποφασιστικότητα, γιατί οι απεργοί δάσκαλοι που αμοίβονται με 40 έως 50 δρχ.

---

[843] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* « Αι λεπτομέριαι της απεργίας», σελ. 12

[844] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* σελ. 9

[845] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 6 – 6 – 1957*

ημερησίως είναι θύματα των αντιλαϊκών επιλογών της κυβέρνησης και μάλιστα εμπαίζονται και από τις «συναγερμικές» κυβερνήσεις αλλά και από την κυβέρνηση της Καραμανλικής «εξυγιάνσεως». Το ημερομίσθιο του ανειδίκευτου εργάτη την εποχή εκείνη ήταν 50 δρχ. την ημέρα και οι δάσκαλοι σε κάποιες περιπτώσεις έπαιρναν λιγότερα χρήματα και από τους ανειδίκευτους εργάτες.

Οι δάσκαλοι την ίδια ημέρα αναστέλλουν την απεργία τους δίνοντας έτσι ένα ράπισμα στην κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε., όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε σχόλιο της την ίδια ημέρα η εφημερίδα *ΑΥΓΗ.*[846] Ουσιαστικά το ράπισμα στο οποίο αναφέρεται το δημοσίευμα της *ΑΥΓΗΣ* δεν είναι παρά η ξεκάθαρη πολιτική νίκη της απεργίας των δασκάλων μέσα από τα αιτήματα της οποίας, και τη μη ικανοποίησή τους από την κυβέρνηση Καραμανλή, αποκαλύφθηκε πλήρως στην ελληνική κοινωνία η παντελής αδιαφορία της κυβέρνησης για τη Δημόσια Εκπαίδευση και τα προβλήματά της, γεγονός που σύμφωνα με μήνυμα του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε δημοσιευμένο στο Διδασκαλικό Βήμα «αποτελεί ανεπανόρθωτη ήττα για την κυβέρνηση».[847] Επίσης όπως σημειώνεται σε μήνυμα του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. δημοσιευμένο στο Διδασκαλικό Βήμα της 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957: «…Πάντως με όλες τις κυβερνητικές αυθαιρεσίες [εννοεί σε βάρος των απεργών δασκάλων] οι διδάσκαλοι επέτυχαν νίκην περιφανή, διότι ανάγκασαν την κυβέρνηση να λάβει μέτρα, τα οποία μόνο όταν η χώρα βρίσκεται σε κατάσταση πολέμου επιτρέπεται να ληφθούν. Και μόνον αυτό είναι αρκετό να δείξει πόσο τρομοκρατήθηκε η κυβέρνηση από την απεργία…».[848]

Η Δ.Ο.Ε. στην ανακοίνωσή της 30 – 6 – 1957[849] θα κηρύξει τον κλάδο «Εν διωγμώ» και θα καυτηριάσει την πολιτική της κυβέρνησης για την Παιδεία, αφού με

---

[846] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 7 – 6 – 1957*

[847] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* « Η αναστολή της απεργίας », σελ. 9

[848] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 347 – 348, Αθήνα, 30 Μαΐου – 10 Ιουνίου 1957,* « Η αναστολή της απεργίας », σελ.1

[849] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 350, Αθήνα 30 – 6 – 1957,* σελ. 1

κατασταλτικά μέτρα απάντησε στην απεργία των εκπαιδευτικών και καταδικάζει το λαϊκό σχολείο σε αφανισμό και ιδιωτικοποίηση καθώς και τους εκπαιδευτικούς που το υπηρετούν στην εξαθλίωση. Τονίζεται ακόμα ότι η απεργία αυτή ήταν η πρώτη αυτοτελής απεργία των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης της χώρας, αφού η Δ.Ο.Ε. συμμετείχε στις πανυπαλληλικές απεργίες της ΑΔΕΔΥ μέχρι τότε, και καυτηριάζεται η στάση της ΑΔΕΔΥ γιατί δεν υποστήριξε την απεργία των δασκάλων.

Η κυβέρνηση θα ανακοινώσει από την πλευρά της τη συγκρότηση της «Επιτροπής Παιδείας» που στόχο θα έχει να μελετήσει και να προτείνει τις απαραίτητες αλλαγές που πρέπει να γίνουν, ώστε να μεταρρυθμιστεί το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και σύμφωνα με τις δηλώσεις του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή θα πρότεινε και τις λύσεις για το πρόβλημα τις αύξησης των αποδοχών των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης, θέλοντας έτσι να εκτονώσει το άσχημο κλίμα που είχε δημιουργηθεί για την κυβερνητική πολιτική στην κοινή γνώμη.

Σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη στάση της κυβέρνησης και τους χειρισμούς της σχετικά με το θέμα της απεργίας των δασκάλων, ο Πρόεδρος της Δ.Ο.Ε. Ι. Κούτρας θα υποβάλλει την παραίτησή του στο Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. αλλά και στην υπηρεσία[850] στις 23 – 6 – 1957.

Η Δ.Ο.Ε. στην ανακοίνωσή της 20 – 6 – 1957 θα χαρακτηρίσει τη σύσταση της επιτροπής Παιδείας ως παρελκυστική τακτική από την πλευρά της κυβέρνησης και θα καλέσει τους δασκάλους σε συσπείρωση γύρω από την ομοσπονδία τους.[851] Η δραματική κατάσταση της στοιχειώδους εκπαίδευσης και των λειτουργών τους θα

---

[850] Η επιλογή των ομαδικών παραιτήσεων των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης κατά τη διεκδίκηση αιτημάτων τους αποτελούσε την εποχή εκείνη συνδικαλιστικό όπλο. Αν συνυπολογίσουμε ότι η Δ.Ο.Ε. βρισκόταν στα χέρια «εθνικόφρονων» συνδικαλιστικών στελεχών που αντιμετώπισαν, εξαιτίας της απεργίας, τον κίνδυνο της δικαστικής δίωξης και απόλυσής τους, η κίνηση του Προέδρου του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. να υποβάλλει την παραίτησή του «εις ένδειξη διαμαρτυρίας» και να συνταξιοδοτηθεί αποτελούσε αγωνιστική πράξη για τα δεδομένα της εποχής. Δες σχετικά στο *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 350, Αθήνα 30 – 6 – 1957,* «Οι λόγοι της παραιτήσεως του Ι. Κούτρα» σελ. 4 (όπως μας πληροφορεί το Δ. Β. δημοσιεύθηκαν και στις εφημερίδες των Αθηνών στις 24 Ιουνίου 1957).

[851] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 349, Αθήνα 20 – 6 – 1957,* σελ. 5

περιγραφεί όμως, αμέσως μετά τη λήξη της απεργίας, ευκρινέστερα κατά την ΚΘ΄ Γενική Συνέλευση της Δ.Ο.Ε. που συνήλθε στην Αθήνα τον Ιούλιο του 1957. Τα θέματα που απασχόλησαν την ΚΘ΄ Γενική Συνέλευση ήταν αυτά που είχαν οδηγήσει τον κλάδο στην απεργία διαρκείας. Στην έκθεση των πεπραγμένων του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε. για το ομοσπονδιακό έτος 1956 – 1957 αναφέρεται ότι στη διάρκεια του σχολικού έτους που πέρασε προάχθηκαν (δηλ. αύξησαν τις οργανικές θέσεις των δασκάλων που εργάζονταν σε αυτά) μόνο 60 σχολεία, ενώ έπρεπε να προαχθούν 1.300 και αναγέρθηκαν 350 διδακτήρια κι αυτά για μονοτάξια σχολεία.[852] Ο υπουργός Παιδείας Αχ. Γεροκωστόπουλος, εκφράζοντας την εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης, είπε στην ΚΘ΄ Γενική Συνέλευση απευθυνόμενος στους, προ ολίγων ημερών απεργούς, δασκάλους, ότι: «…βρέθηκε στην ανάγκη να τεθεί αντιμέτωπος προς την απεργιακή κίνηση των δασκάλων, διότι πιστεύει πως η απεργία είναι ανεπίτρεπτο μέσο για τη διεκδίκηση αιτημάτων των δημοσίων λειτουργών, αποτελεί απόλυτα απαράδεκτο συνδικαλιστικό όπλο για τους εκπαιδευτικούς, που η κύρια αποστολή τους είναι ο φρονηματισμός και παραδειγματισμός της νεολαίας….»,[853] επιβεβαιώνοντας πλήρως τις πολιτικές και τα ιδεολογικά προτάγματα της εθνικόφρονος πολιτείας που εφαρμόζονταν, όπως διεξοδικά έχουμε αναλύσει, στην εκπαίδευση καθόλη την περίοδο 1949 – 1963.

Ωστόσο οι αγώνες και οι κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών δε θα σταματήσουν εδώ, αφού η κυβερνητική πολιτική στο χώρο της Παιδείας θα συνεχίσει να μην ικανοποιεί βασικά εργασιακά – εκπαιδευτικά αιτήματα, με αιχμή το μισθολογικό και τους διορισμούς εκπαιδευτικού προσωπικού με αποκορύφωμα τη μεγαλειώδη πανεκπαιδευτική απεργία του 1963.

Η κοινή απεργία της Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως & της Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας του 1963

---

[852] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 351, Αθήνα 8 – 7 – 1957,* « Ομοσπονδιακόν έτος 1956 -1957, Έκθεσις των Πεπραγμένων του Δ. Σ. της Δ.Ο.Ε.» σελ. 1 – 7

[853] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 352, Αθήνα 30 – 7 – 1957,* «Ομιλία του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας κου Αχ. Γεροκωστόπουλου στην πανηγυρική συνεδρία της ΚΘ΄Γενικής Συνελεύσεως», σελ. 2

Ανάμεσα στα έτη 1957 και 1963 πολύ λίγα πράγματα έγιναν από την πλευρά του επίσημου κράτους στον τομέα της ικανοποίησης των βασικών αιτημάτων των εκπαιδευτικών της Δημόσιας εκπαίδευσης και γενικότερα για την Παιδεία στην Ελλάδα.

Με την εξαίρεση της προσπάθειας για μεταρρύθμιση της τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης (1959) και κάποιες δειλές προσπάθειες μεταρρύθμισης των ωρολόγιων – αναλυτικών προγραμμάτων της Μέσης εκπαίδευσης (δες σχετικό κεφάλαιο της παρούσας διατριβής) η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων της Ε.Ρ.Ε. παρέμεινε αμετάβλητη έχοντας να αντιμετωπίσει σωρευμένα προβλήματα πολλών χρόνων και μια κοινωνική πραγματικότητα που άλλαζε με αιχμή του δόρατος των κοινωνικών διεκδικήσεων τις φοιτητικές – μαθητικές κινητοποιήσεις σχετικά με το θέμα της χορήγησης του 15% των εσόδων του Γενικού Κρατικού Προϋπολογισμού (Γ. Κ. Π.) για την παιδεία με αύξηση των δαπανών για την παιδεία από το 7 % που βρίσκονταν περίπου.

Η επέλαση της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς στην Ελλάδα και η ανάπτυξη των κοινωνικών διεκδικήσεων σε μια χώρα που δεν είχε να επιδείξει τίποτα σχεδόν σε επίπεδο κοινωνικών παροχών, όταν στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 είχαν γίνει αλματώδη βήματα προόδου στον τομέα της οικοδόμησης κοινωνικού κράτους, θα είναι καθοριστική για τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις στη χώρα.

Όπως ήδη αναφέραμε ένα πρωτόγνωρο κίνημα νεολαίας που οικοδομήθηκε μέσα στους χώρους του Πανεπιστημίου και θα επηρεαστεί βαθιά από την ιδεολογική και πολιτική δράση της αριστεράς, θα διεκδικήσει την αύξηση των δαπανών για την Παιδεία, την οικοδόμηση σύγχρονου – προοδευτικού κοινωνικού κράτους αλλά και τη διεύρυνση των πολιτικών και κοινωνικών ελευθεριών του λαού που ζει ακόμα υπό το καθεστώς των απαγορεύσεων και της καταστολής του μετεμφυλιακού κράτους παλεύοντας να τους αποσείσει. Η απάντηση της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. θα είναι η σκλήρυνση της στάσης της απέναντι στους πολιτικούς της αντιπάλους και ο φόβος που απέρεε από τη δράση του παρακράτους που είχε στη διάθεσή της. Είναι χαρακτηριστικό της πολιτικής όξυνσης και του βαρέως πολιτικού κλίματος που καταγράφεται την περίοδο αυτή ότι το καλοκαίρι του 1962 το κυβερνών κόμμα αποφάσισε την διατήρηση των «έκτακτων μέτρων» του εμφυλίου, παρά την κατάργηση του στρατοπέδου πολιτικών εξορίστων του Αγίου Ευστρατίου και ορισμένων άρθρων

του Γ΄ Ψηφίσματος,[854] ενώ σχεδόν ταυτόχρονα, δηλαδή το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1962 αποδύθηκε σε σύντονη προσπάθεια ελέγχου των ηγεσιών όλων των συνδικαλιστικών οργανώσεων με αντιδημοκρατικές μεθόδους,[855] προφανώς για να προλάβει το ξέσπασμα απεργιακών κινητοποιήσεων στο πλαίσιο των γενικευμένων φοιτητικών κινητοποιήσεων για την Παιδεία και τη συλλογή υπογραφών του «εθνικού δημοψηφίσματος» που διεξήγαν οι φοιτητές με αίτημα την αύξηση των δαπανών και χορήγηση του «15% για την Παιδεία». Χαρακτηριστική για τα όσα διαδραματίζονταν σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο θα είναι η προτροπή του υπουργού Παιδείας Γ. Κασιμάτη προς τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες ν' αναλάβουν παράλληλα με το κράτος το έργο της εκκαθάρισης των μελών τους, όπως διατυπώθηκε στην ομιλία του απευθυνόμενος προς τους καθηγητές της Λ΄Γενικής Συνέλευσης της Ο.Λ.Μ.Ε. το καλοκαίρι του 1962: « ..Διατί να μην υπάρξη μία πειθαρχική εξουσία, η οποία πέραν από την […] κρατικήν πειθαρχικήν εξουσίαν, να λειτουργή εσωτερικώς με σκοπόν […] την λύτρωσιν των ιδικών σας συνειδήσεων και την εκκαθάρισιν των ιδικών σαν ψυχών; Διατί να μην μπορεί να λειτουργεί μία τοιαύτη εξουσία δια να γίνη ο κλάδος και ο ιδικός σας […] αδάμας άξιος του ονόματος και της αποστολής [του]; Ιδού το μέγα έργον το οποίο σας προσφέρομεν».[856] Φυσικά οι παραινέσεις αυτές του υπουργού Παιδείας, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, δεν θα πτοήσουν καθόλου τους εκπαιδευτικούς στο ζήτημα της διεκδίκησης των αιτημάτων τους, ούτε θα τους αποκόψουν από την αλληλεπιδραστική διάδραση μεταξύ των αιτημάτων του φοιτητικού κινήματος και των εκπεφρασμένων και διατυπωμένων διεκδικήσεων των επίσημων συνδικαλιστικών εκφράσεων των εκπαιδευτικών, της Ο.Λ.Μ.Ε. και της Δ.Ο.Ε., ώστε να συγκλίνουν στο αίτημα της αύξησης των δαπανών για την Παιδεία στο 15%, αίτημα που την περίοδο αυτή αποκτά χαρακτηριστικά καθολικής πολιτικής συσπείρωσης απέναντι στις εκπαιδευτικές πολιτικές επιλογές της Ε.Ρ.Ε. και του

[854] Τρίκκας Τ., *ό. π.*,σελ. 926 – 928

[855] Λιναρδάτος Σπ., *Από τον εμφύλιο….., ό. π.*, τόμος Δ΄, σελ. 165 – 170 και 182 – 183

[856] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 209, 25 – 9 – 1962,* « Ο λόγος του υπουργού Παιδείας Γ. Κασιμάτη στη Λ΄ Γ. Σ. (9 – 14/7/1962)», σελ. 2 – 4

μετεμφυλιακού κράτους. Άλλωστε ανάλογες κυβερνητικές πρακτικές δεν είχαν πτοήσει και τους φοιτητές οι οποίοι την περίοδο αυτή έχουν βγει έντονα στο προσκήνιο με τις φοιτητικές κινητοποιήσεις για την Παιδεία να κορυφώνονται στα τέλη του 1962 και στις αρχές του 1963.

Στο πλαίσιο αυτό οι φοιτητές, οι οποίοι από το 1956 έως το 1963 είχαν αναπτύξει έντονη πολύμορφη και άοκνη δράση αναδεικνύοντας ως πρώτο θέμα διεκδίκησης από την κοινωνία το θέμα της αύξησης των δαπανών για την Παιδεία και της δωρεάν παροχής της σε όλους τους Έλληνες πολίτες, διοργανώνουν στις 7 – 12 – 1962 μεγαλειώδη συγκέντρωση και πορεία που θα καταλήξει στο ΥΠ.Ε.Π.Θ. διεκδικώντας το 15% για τη Παιδεία.

Μετά τη μεγαλειώδη συγκέντρωση και διαδήλωση των φοιτητών με διοργανώτρια τη Δ.Ε.Σ.Π.Α., η Ε.Δ.Α. με δηλώσεις του Προέδρου της Ι. Πασσαλίδη χαιρετίζει τη συγκέντρωση και δεσμεύεται να φέρει το θέμα στη βουλή.[857]

Στις 21 – 12 – 1962 στην Πανσπουδαστική συνδιάσκεψη της Θεσσαλονίκης (Πανσπουδαστικό συνέδριο) θα εκφραστεί μαζική συμπαράσταση υπέρ των αιτημάτων των φοιτητών από εκπροσώπους της Ο.Λ.Μ.Ε., της Δ.Ο.Ε. και τρία Δημοτικά συμβούλια (Αθηνών – Νίκαιας – Αγ. Δημητρίου) τα οποία θα στείλουν ψηφίσματα συμπαράστασης για την Παιδεία. Στο συνέδριο ανακοινώνεται ότι έχουν μαζευτεί 264.000 υπογραφές υπέρ του 15% για την Παιδεία.[858]

Την ίδια περίοδο οι ελλείψεις στο χώρο της εκπαίδευσης είναι τόσο μεγάλες που δημιουργούν εκρηκτικές καταστάσεις.

[857] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 8 – 12 – 1962,* σελ. 1

[858] *Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 21 – 12 – 1962 σελ.* 1 και 3

Οι ελλείψεις στην κτηριακή υποδομή των σχολείων της χώρας είναι πρωτοφανείς, ώστε σε ορισμένες περιπτώσεις φτάνουμε να έχουμε θύματα[859] από την ακαταλληλότητα των σχολικών κτηρίων.[860]

Χαρακτηριστικό των ελλείψεων και της φτώχειας που επικρατεί, ειδικά στην επαρχία, είναι ή έκθεση του Σχολίατρου Λάρισας, ο οποίος διαπιστώνει ότι το 20% των μαθητών της Λάρισας είναι άποροι (στερούνται τροφής, ρούχων ακόμα και εσωρούχων).[861]

Μέσα στο κλίμα των φοιτητικών και μαθητικών κινητοποιήσεων[862] που επεκτείνονται σε όλη τη χώρα στις 12 – 12 – 1962 η Ε. Δ. Α. θα φέρει το θέμα στη

---

[859] Δημαράς Αλ., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.,* τεκμήριο 184, σελ. 248 Στην προσπάθειά του να επισκευάσει τη στέγη του μονοθέσιου Δημοτικού Σχολείου Σιταίνης Κυνουρίας, όπου υπηρετούσε, θα χάσει τη ζωή του ο 32χρονος δάσκαλος Β. Μπουρνάκης, ύστερα από πτώση. Το γεγονός απασχόλησε έντονα τους εκπαιδευτικούς, την κοινή γνώμη, και τον τύπο της εποχής αναφορικά με τις τεράστιες ελλείψεις που υπήρχαν στο χώρο της Δημόσιας Εκπαίδευσης σύμφωνα με τα Δημοσιεύματα του Διδασκαλικού Βήματος. Δες σχετικά *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 506, Αθήνα 22 – 12 – 1962,* «Οι Αφανείς» σελ. 1 και «Διά τον αείμνηστον Βασ. Μπουρνάκην» σελ. 4

[860] Ανθρώπινες ζωές θα κινδυνεύσουν και από την κατάρρευση ορόφου διδακτηρίου της Θεσσαλονίκης στις 9 – 9 – 1961, στο οποίο στεγάζονταν 4 δημοτικά σχολεία. Η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε., για ν' αντιμετωπίσει την άσχημη κατάσταση στο χώρο της σχολικής στέγης, θα ιδρύσει στα τέλη του 1962 τον Οργανισμό Σχολικών Κτιρίων με αντικείμενο την εκπόνηση μελετών και την ανέγερση σχολείων στη χώρα, αλλά η εφ. ΑΥΓΗ την 1 – 12 – 1962 θα γράψει σε σχετικό της δημοσίευμα ότι παρά την ίδρυση του Ο. Σ. Κ. και τις εξαγγελίες της κυβέρνησης, η κατάσταση στο χώρο των σχολικών κτιρίων είναι τραγική, αφού η Ελλάδα διαθέτει συνολικά το 1/10 των πόρων που διαθέτει το Μεξικό μόνο για κτίρια Δημοτικών Σχολείων.

[861] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 8 – 12 – 1962* σελ. 1

[862] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 5 – 12 – 1962* σελ. 1 σε σχετικό δημοσίευμα αναφέρει: Κορυφώνονται οι κινητοποιήσεις των φοιτητών με 35.000 απεργούς φοιτητές – σπουδαστές με αίτημα τον διπλασιασμό των κονδυλίων για την Παιδεία και επαρκή εργαστήρια, αμφιθέατρα, χώρους

Βουλή, οπού θα διαπιστωθεί ότι οι δαπάνες για την παιδεία βρίσκονται στο 7,76% των εσόδων του Γ. Κ. Π. (μαζί με τις επενδύσεις στο χώρο της Παιδείας) και η Ελλάδα είναι τελευταία στις δαπάνες για την Παιδεία επί του εθνικού εισοδήματος, μεταξύ των χωρών του Ο.Η.Ε.[863]

Κοντά στις φοιτητικές και μαθητικές κινητοποιήσεις οι οποίες αντιμετωπίζονται από την κυβέρνηση με κατασταλτικά μέτρα[864] θα προστεθούν και οι κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών, οι οποίοι θα ξεκινήσουν Γενικές Συνελεύσεις στα πρωτοβάθμια σωματεία τους στη Μέση και Στοιχειώδη εκπαίδευση διεκδικώντας 1.000 δρχ. αύξηση του επιδόματος που παίρνουν ανεξαρτήτως βαθμού. Μάλιστα οι καθηγητές της Μέσης εκπαίδευσης δηλώνουν ότι αν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους θα παραιτηθούν ομαδικά από την υπηρεσία. Άλλωστε η αγανάκτηση που υπήρχε στις τάξεις των εκπαιδευτικών εξαιτίας των εφαρμοζόμενων κυβερνητικών πολιτικών στο χώρο της δημόσιας εκπαίδευσης ήταν έντονη, όπως φαίνεται από τη μελέτη του Δελτίου της Ο.Λ. Μ.Ε. στα 1962 – 1963 και η αιτία ήταν οι εμβαλωματικές λύσεις που δίνονταν από την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. στα χρονίζοντα προβλήματα της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Πέρα από την ανεπαρκή αντιμετώπιση του έντονου

σπουδών και ικανό εκπαιδευτικό και βοηθητικό προσωπικό, επίσης συνεχίζονται οι κινητοποιήσεις των μαθητών των μέσων τεχνικών σχολών και των μαθητών των νυχτερινών γυμνασίων.

[863] Η *εφ. ΑΥΓΗ στις 4 – 12 – 1962* σελ. 1 σε σχετικό δημοσίευμα αναφέρει: S. O. S. Η Παιδεία κινδυνεύει: Εκτός από τις άθλιες συνθήκες στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση …..Στην Ευρυτανία υπάρχουν 60 κλειστά Δημοτικά Σχολεία λόγω ελλείψεως δασκάλων……στη μέση εκπαίδευση τη φυσική και τα μαθηματικά τα διδάσκουν γυμναστές και θεολόγοι, ενώ στα κεφάλια των μαθητών πέφτουν τα ταβάνια των ερειπίων που χρησιμοποιούνται σαν σχολεία. Για τις στρατιωτικές δαπάνες δίνεται το 45% των εσόδων του Γ. Κ. Π., ενώ για την Παιδεία μόλις το 6,8%.

[864] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 15 – 12 – 1962* σελ. 1: Η κινητοποίηση των φοιτητών και μαθητών του Πειραιά (20.000) βάφεται στο αίμα από την αστυνομία, ενώ στην εφ. ΑΥΓΗ της 18 – 12 – 1962 σελ. 1: δημοσιεύεται ότι συγκεντρώθηκαν 20.000 φοιτητές και μαθητές στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών παρά την αστυνομική απαγόρευση.

και χρόνιου διδακτηριακού προβλήματος, στις πάγιες τακτικές του ΥΠ.Ε.Π.Θ. ήταν η ανάθεση της διδασκαλίας πρωτευόντων μαθημάτων σε καθηγητές/καθηγήτριες ποικίλων ειδικοτήτων προκειμένου να αντιμετωπιστεί η έλλειψη καθηγητών, ζήτημα που προέκυψε από την άρνηση των διοριστέων να αποδεχθούν το διορισμό τους εξαιτίας των πενιχρών αμοιβών. Στο πλαίσιο αυτό ο Υπουργός Παιδείας Γ. Κασιμάτης απευθυνόμενος στη Λ΄ Γενική συνέλευση της Ο.Λ.Μ.Ε. το καλοκαίρι του 1962 και απαντώντας σε διαμαρτυρόμενους συνδικαλιστές – καθηγητές απάντησε: «…Ναι, ανετέθη και θα ξανανατεθεί.[…] Πρέπει να ξέρετε ότι αυτό το οποίον συμβαίνει σήμερον με τους Φυσικούς, πιθανόν πολύ γρήγορα να συμβή και με τους άλλους κλάδους».[865] Ενδεικτικό της πλήρους αδιαφορίας της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε για τα ζητήματα της κάλυψης των χιλιάδων κενών σε εκπαιδευτικό προσωπικό με μόνιμους διορισμούς εκπαιδευτικών, οι οποίοι βέβαια δεν μπορούσαν, ούτε κατ' ελάχιστο, να επιβίωσουν με το μισθό που θα έπαιρναν αποδεχόμενοι τον διορισμό τους, είναι το γεγονός ότι ένα χρόνο αργότερα από τις δηλώσεις αυτές του Υπουργού Παιδείας, το Σεπτέμβριο του 1963 και 6 μήνες μετά την απεργία των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε. είδε το φως της δημοσιότητας νομοσχέδιο του ΥΠ.Ε.Π.Θ. με το οποίο ο υπουργός Παιδείας μπορούσε ν' αναθέτει υπερωριακή απασχόληση στα δημόσια σχολεία της Μέσης Εκπαίδευσης σε συνταξιούχους μαθηματικούς και φυσικούς ως 70 ετών, σε υπαλλήλους άλλων υπουργείων και σε ιδιωτικούς εκπαιδευτικούς.[866] Τη γενικευμένη δυσφορία των εκπαιδευτικών και τις αντιδράσεις τους επέτειναν στα μέσα Νοεμβρίου του 1962 οι ανακοινώσεις του υπουργού Οικονομικών Σπ. Θεοτόκη προς την Εκτελεστική Επιτροπή της ΑΔΕΔΥ ότι από 1 – 12 – 1962 θα χορηγείτο σε όλους του δημοσίους Υπαλλήλους επίδομα και τέταρτης τριετίας. Δήλωσε ακόμα ότι από 1 – 3 – 1963 θα χορηγείτο: α) αύξηση του επιδόματος υπερωριακής απασχόλησης και εξόδων κινήσεως στους δημοσίους υπαλλήλους των υπουργείων Εσωτερικών, Εμπορίου και Στρατιωτικών, β) ποσοστό 10% επί του μισθού των Οικονομικών υπαλλήλων για ενεργούμενες βεβαιώσεις και εισπράξεις

[865] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 209, 25 – 9 – 1962,* « Ο λόγος του υπουργού Παιδείας Γ. Κασιμάτη στη Λ΄ Γ. Σ. (9 – 14/7/1962)», σελ. 3 – 4

[866] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 223, 25 – 9 – 1963,* «Τα κενά εις διδακτικόν προσωπικόν. Πράξις απογνώσεως», σελ. 9

(επαναχορήγηση), γ) συνολικό ποσό 50 εκ. δραχμών ως ενίσχυση του Μετοχικού Ταμείου Πολιτικών Υπαλλήλων και 25 εκ. δραχμές στο Ταμείο Προνοίας Δημοσίων Υπαλλήλων, δ) η 3η δόση του επιδόματος των εκπαιδευτικών. Χορηγήθηκε ακόμα επίδομα 900 δραχμών στους Γεωπόνους υπαλλήλους του Δημοσίου.[867] Η διαμορφωμένη μισθολογική κατάσταση στο Δημόσιο συνάντησε μεγάλες αντιδράσεις στις τάξεις των εκπαιδευτικών[868] διότι θεωρούσαν ότι για άλλη μια φορά αδικούνταν και αντιμετωπίζονταν άνισα σε σχέση με άλλους ισότιμους σε προσόντα κλάδους δημοσίων υπαλλήλων, όπως των Γεωπόνων. Επιπρόσθετα την ίδια περίοδο η Ο.Λ.Μ.Ε. επέκρινε έντονα τόσο τις πρακτικές των ανώτατων σχολών κατά τις εισιτήριες σ' αυτά εξετάσεις, όσο και την έλλειψη αντίδρασης από πλευράς του ΥΠ.Ε.Π.Θ. στο ζήτημα της «εκτός της διδασκομένης εις τα Γυμνάσια ύλης» θεμάτων στα οποία το Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο κάλεσε να διαγωνιστούν οι υποψήφιοι φοιτητές του. Μάλιστα τον Οκτώβριο του 1962 η Ο.Λ.Μ.Ε. χαρακτήρισε παράνομες τις διενεργηθείσες εξετάσεις υπογραμμίζοντας την ηθική πλευρά του ζητήματος κατηγορώντας τα Α.Ε.Ι. ότι με τις πρακτικές τους: « εκτός ύλης θέματα, ανακοίνωση της εξεταστέας ύλης λίγες μόνο ημέρες πριν τις εξετάσεις» καθιστούσαν αυθαιρέτως και αναρμοδίως υποχρεωτική τη φοίτηση των μαθητών σε φροντιστήρια – γεγονός που ευνοούσε μόνο τους οικονομικά ισχυρούς και παρέλυε το έργο των καθηγητών της Μέσης εκπαίδευσης και ακόμα διέβαλαν την Μέση εκπαίδευση «ως μη παρέχουσαν εφόδια δια την είσοδον εις τα Α.Ε.Ι.», καλλιεργώντας την χρησιμοθηρική αντιμετώπιση της γνώσης. Μάλιστα η Ο. Λ. Μ.Ε. ισχυρίστηκε ότι η ανακοίνωσή της για το ζήτημα των εισαγωγικών εξετάσεων στα Α.Ε.Ι. ήταν αυτή που έδωσε το έναυσμα σε εφημερίδες των Αθηνών να τοποθετηθούν επί του θέματος. Η Ο. Λ.Μ.Ε. όχι μόνο αντέκρουσε τον ισχυρισμό του Ε.Μ.Π. σύμφωνα με τον οποίο η στάση της οφειλόταν στον φιλοκυβερνητικό προασανατολισμό της, αλλά έδωσε και στίγμα του νέου

[867] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 213, 25 – 11 – 1962,* σελ. 16

[868] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 510, Αθήνα, 1 – 3 – 1963,* σελ. 3 Συγκριτικός Πίνακας αποδοχών Διδασκάλων και οικονομικών υπαλλήλων (στον οποίο πίνακα φαίνεται καθαρά η τεράστια μισθολογική διαφορά μεταξύ ομοιόβαθμων δημοσίων υπαλλήλων με χαρκατηριστικό παράδειγμα τη διαφορά μισθού μεταξύ δασκάλων και οικονομικών υπαλλήλων του 8ου βαθμού να κειμένεται από 842 έως 1.180 δρχ. (ανάλογα με τα επιδόματα που εισέπραταν οι οικονομικοί δημόσιοι υπάλληλοι για τις εργασίες που προσέφεραν).

ιδεολογικοπολιτικού προσανατολισμού της και ζήτησε επίσης αλλαγή του συστήματος εισαγωγής στα Α.Ε.Ι.[869] Ακόμα η διοίκηση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. καταγγελόταν από την Ο.Λ.Μ.Ε. και τις Ε.Λ.Μ.Ε. της χώρας για πλήθος αυθαιρεσιών και παραλείψεων που εξευτέλιζαν την έννοια της Δημοκρατίας, όπως: παράνομες αποσπάσεις εκπαιδευτικών, μεροληπτικός καταρτισμός των επιτροπών στις εξετάσεις των ιδιωτικών σχολείων, μη έγκαιρη επόπτευση πολλών καθηγητών, οι οποίοι έτσι έχαναν το δικαίωμα προαγωγής, έλλειψη ευθύνης κατά τη διοίκηση, με αφορμή ακυρωτικές αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας σε πράξεις της διοίκησης της εκπαίδευσης και την άρνηση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. να καταρτίσει ένα είδος επετηρίδας στους προαγόμενους καθηγητές, ενώ την ίδια περίοδο ο βουλευτής της Ενώσεως Κέντρου Δ. Παπαμιχαλόπουλος ισχυρίστηκε πως η Ε.Ρ.Ε., τροποποιώντας με πράξη Υπουργικού Συμβουλίου (υπ.αρ. 142/14 – 11 – 1962, ΦΕΚ 196/1962) τα προβλεπόμενα από το Ν.Δ. 3971/1959 προσόντα των υποψηφίων μελών του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου στόχευε στην πλήρωση των θέσεών του με καθαρά κομματικά κριτήρια.[870] Τέλος η Ο. Λ. Μ. Ε. διακηρύσσοντας ότι η έλλειψη εκπαιδευτικού προσωπικού οφειλόταν στην αδυναμία των καθηγητών/καθηγητριών, ιδιαίτερα των φυσικομαθηματικών, ν'αποδεχθούν τον διορισμό τους λόγω των εξαιρετικά χαμηλών αποδοχών,[871] προέβαλε τον κίνδυνο στο άμεσο μέλλον να μείνει η Μέση εκπαίδευση χωρίς διδακτικό προσωπικό προτείνοντας, για άλλη μια φορά, την ικανοποίηση του αιτήματος της οικονομικής αναβάθμισης – εξίσωσης των καθηγητών/καθηγητριών με

[869] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 211, 25 – 10 – 1962,* σελ. 2, 5 – 7 και 14 – 15 επίσης *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 212, 10 – 11 – 1962,* σελ. 7 – 8

[870] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 211, 25 – 10 – 1962,* σελ. 13 και *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 216, Φεβρουάριος – Μάρτιος 1963,* σελ. 49 – 51 και *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 217, 25 – 4 – 1963* σελ. 4 – 5

[871] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 212, 10 – 11 – 1962,* «Η πινακίς», σελ. 1 – 2

τους τεχνικούς δημοσίους υπαλλήλους και της αύξησης του ειδικού επιδόματος κατά 1.000 δρχ. χαρακτηρίζοντας το αίτημα αυτό εθνικό.[872]

Στο πλαίσιο αυτό στις 29 – 12 – 1962 η 31η Έκτακτη Γ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. στην Αθήνα αποφασίζει απεργία διάρκειας. Η σύνταξη της Ο.Λ.Μ.Ε., ανοιχτά πλέον, με την πολιτικοποιημένη απεργιακή κινητοποίηση των φοιτητών που εκτυλισσόταν την ίδια περίοδο είναι εμφανέστατη με βάση το γεγονός ότι στην έκτακτη Γ. Σ. της Ο.Λ.Μ.Ε. δόθηκε ο λόγος, για πρώτη φορά στην έως τότε ιστορία της Ο.Λ.Μ.Ε., σε εκπρόσωπο των φοιτητών, στον Πρόεδρο της Δ.Ε.Σ.Π.Α.

Στη Γ. Σ. αντιπροσωπεύονται 53 από τις 54 Ε.Λ.Μ.Ε. μέλη της Ο.Λ.Μ.Ε. Ως βασική αιτία της δεινής κατάστασης της Μέσης εκπαίδευσης προβλήθηκε η εξευτελιστική αμοιβή των λειτουργών της. Στο πλαίσιο αυτό οι αντιπρόσωποι των 7.000 καθηγητών της Μέσης εκπαίδευσης αποφασίζουν να κατέβουν σε απεργία διάρκειας, εξυμνώντας τους αγώνες των φοιτητών και των μαθητών και αναφέροντας ότι υπάρχουν 6.000 χαμένες ώρες διδασκαλίας μόνο στην Αθήνα από έλλειψη καθηγητών, εφόσον θα έπρεπε να είναι διορισμένοι τουλάχιστο 10.000 καθηγητές και υπάρχουν μόνο 7.000. Οι καθηγητές είναι οι τελευταίοι σε αμοιβές δημόσιοι υπάλληλοι και ζητούν την μισθολογική εξίσωσή τους με τους άλλους δημοσίους υπαλλήλους αντίστοιχων προσόντων.[873] Επίσης πολλοί καθηγητές δηλώνουν ότι θα ήταν

---

[872] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 211, 25 – 10 – 1962,* « Μία και μόνη λύσις», σελ. 1 – 2

[873] Από στοιχεία του Γενικού Κρατικού προϋπολογισμού του 1960 και της Ο. Λ. Μ. Ε. καταγράφουμε ότι την εποχή εκείνη ο πρωτοδιόριστος καθηγητής έπαιρνε 2.015 δρχ. το μήνα, ο επιστημονικός κλάδος δηλ. φιλόλογοι, μαθηματικοί, κ.λπ. ενώ 1.700 δρχ. το μήνα έπαιρναν όσοι από τους καθηγητές ήταν στον μη επιστημονικό κλάδο, δηλ. γυμναστές, ξένων γλωσσών, οικιακής οικονομίας κ.λπ. Ο πρωτοδιοριζόμενος γεωπόνος έπαιρνε μισθό 2.250 δρχ. το μήνα και ειδικό επίδομα 1.850 δρχ. έτσι έφτανε να έχει διαφορά μισθού από τον πρωτοδιοριζόμενο καθηγητή γύρω στις 1.550 δρχ., αφού για τους καθηγητές υπήρχε επίδομα μόλις 550 δρχ. είναι ευνόητο λοιπόν, γιατί ένα από τα βασικά αιτήματα της απεργίας είναι η αύξηση του επιδόματος των εκπαιδευτικών στις 1.000 δρχ. εκτός των άλλων αιτημάτων. Επίσης είναι χαρακτηριστικό των ελλείψεων που υπήρχαν σε εκπαιδευτικό προσωπικό, η πρόσληψη καθηγητών από τους συλλόγους γονέων κάθε σχολείου που είχε ανάγκη. Οι καθηγητές αυτοί με τη σύμφωνη γνώμη του ΥΠ.Ε.Π.Θ. εντάσσονταν στο πρόγραμμα των Δημόσιων Σχολείων και παρείχαν κανονικά τις υπηρεσίες τους στο δημόσιο

προτιμότερο να είχαν γίνει χωροφύλακες. Παρόλο που τα αιτήματα της απεργίας ήταν κυρίως οικονομικά και είχαν, όπως είδαμε, διατυπωθεί λίγους μήνες πριν, για πρώτη φορά, η ικανοποίησή τους συνδέθηκε με την αντίστοιχη ικανοποίηση του πανεθνικού αιτήματος της καθολικής αύξησης πιστώσεων για την Παιδεία (15%), όσο και με το αίτημα της παροχής στους καθηγητές/καθηγήτριες άρτιων παιδαγωγικών σπουδών και συνεχούς παιδαγωγικής και επιστημονικής επιμόρφωσης.[874]

Τα βασικά αιτήματα της απεργίας της Ο.Λ.Μ.Ε. είναι : α) η μισθολογική εξίσωση των καθηγητών με τους δημόσιους τεχνικούς υπαλλήλους και β) η αύξηση του ενιαίου επιδόματος κατά 1.000 δρχ.[875] Σε κινητοποιήσεις με αντίστοιχα αιτήματα προσανατολίζεται και η Δ.Ο.Ε. της οποίας η οικονομική – μισθολογική κατάσταση των μελών της ήταν αντίστοιχη και χειρότερη με αυτήν των καθηγητών/καθηγητριών της Ο.Λ.Μ.Ε.

Στις 19 – 1 – 1963 αρχίζει η απεργία διάρκειας της Ο.Λ.Μ.Ε. σε όλη την επικράτεια,[876] ενώ η Δ.Ο.Ε. την ίδια ημέρα προκηρύσσει απεργία σε Αθήνα – Πειραιά – Θεσσαλονίκη με απόφαση για επέκταση της απεργίας σε ολόκληρη τη χώρα από την επόμενη εβδομάδα.[877] Σύμφωνα με τον δάσκαλο Γ. Κατσαντώνη: « Στις 4 Γενάρη 1963 με ανακοίνωσή της η διοίκηση της Δ.Ο.Ε. τόνιζε, ότι προήλθε στην απόφαση να αποδυθεί ο κλάδος σε έντονο αγώνα με αποχή από τα καθήκοντα στο δεύτερο

σχολείο μισθοδοτούμενοι από τους γονείς. Φυσικά αυτοί δεν μπορούσαν ν' απεργήσουν και αναφέρονται τέτοιες περιπτώσεις στον τύπο της εποχής. Γ.Κ.Π. 1960 Γενικόν Λογιστήριον του Κράτους

[874] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 215, 10 – 1 – 1963,* σελ. 1 – 6

[875] *Α. Δημαράς, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, ό. π.*, τόμος β΄, σελ. 251 (Ανακοίνωση της Ο. Λ. Μ. Ε. 15 – 12 – 1962).

[876] *Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 19 – 1 – 1963,* « Αρχίζει σήμερον η απεργία διαρκείας των εκπαιδευτικών. Εκδηλώσεις συμπαραστάσεως», σελ. 8

[877] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 508, (Έκτακτος έκδοσις),* Αθήνα, 17 – 1 – 1963, « Προς την Νίκην – Ανακοινωθέν Δ.Ο.Ε. σελ. 1

δεκαπενθήμερο του Γενάρη. Ο αγώνας αυτός υπήρξε ο μεγαλύτερος σε ένταση και διάρκεια από τους αγώνες του κλάδου σε όλη την εώς τότε συνδικαλιστική του ιστορία. Κράτησε 20 ημέρες η απεργία. Άρχισε στις 19 Γενάρη με την απεργία των δασκάλων Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης και κλιμακωτά κατέβαιναν σε απεργία και οι άλλες περιφέρειες ώστε στις 23 Γενάρη όλος ο κλάδος βρισκόταν σε απεργία. Συγκινητική υπήρξε η συμπαράσταση του λαού. Χρηματικές προσφορές συλλόγων σημειώνονταν, όπως π.χ. των τραπεζικών υπαλλήλων, επαγγελματιών κ.λπ. και σωρεία τηλεγραφημάτων συμπαράστασης στέλνονταν στη διοίκηση της Δ.Ο.Ε. από μέρους σωματείων εργαζομένων, ιδρυμάτων, ιδιωτικών εκπαιδευτικών, ποικιλώνυμων οργανώσεων κ.λπ. Στις 6 Φλεβάρη μάλιστα η συμπαράσταση εκφράστηκε και με συγκέντρωση γονέων και κηδεμόνων στο θέατρο Κεντρικό, για να διαμαρτυρηθούν στην κυβέρνηση για τη μη επίλυση των αιτημάτων των δασκάλων. Η κυβέρνηση με ανακοίνωσή της στις 5 Φλεβάρη τόνιζε ότι η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων απαγορεύεται και προειδοποιούσε ότι θα παρθούν τα επιβαλλόμενα μέτρα ενάντια σε όσους δεν επανέλθουν στο έργο τους. Μπροστά στην αλύγιστη αποφασιστικότητα του κλάδου αναγκάστηκε η κυβέρνηση να καταφύγει στο μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης στις 7 Φλεβάρη του 1963. Ο κλάδος, διατηρώντας ακέραιες τις λογικές και δίκαιες διεκδικήσεις του, αναγκάστηκε να επανέλθει».[878]

Η κυβέρνηση με ανακοίνωσή της στις 18 – 1 – 1963 χαρακτηρίζει τον απεργιακό αγώνα των εκπαιδευτικών «αντισυνταγματικό» και «αντιπαιδαγωγικό»,[879] ενώ ο Γενικός Δ/ντης Εκπ/σης του ΥΠ. Ε. Π. Θ. Γεωργούντζος, με τηλεγράφημα του στις εκπαιδευτικές αρχές της χώρας, δίνει εντολή να ασκηθεί κάθε είδους πίεση προς τους εκπαιδευτικούς για να μην απεργήσουν. Μαζί με τους εκπαιδευτικούς

[878] Κατσαντώνης Γ., *ό. π.*, σελ. 178 – 179

[879] *Α. Δημαράς, ό. π.,* τεκμήριο 186^{α}, σελ. 252, (Κυβερνητική ανακοίνωση 18 – 1 – 1963). Με πρόβλεψη του συντάγματος του 1952 οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν μπορούσαν να απεργήσουν, ως δημόσιοι λειτουργοί.

συμπαρατάσσονται και οι φοιτητές και μαθητές των γυμνασίων,[880] οι οποίοι ανακοινώνουν κινητοποιήσεις.

Στις 20 – 1 – 1963 η Ο.Λ.Μ.Ε. θα ανακοινώσει ότι η συμμετοχή την πρώτη ημέρα της απεργίας ήταν: Αθήνα 98,5%, Πειραιάς 99,6%, Επαρχίες 100% και η Δ.Ο.Ε. αντίστοιχα : Αθήνα 98%, Πειραιάς 100%, Θεσσαλονίκη 100%.[881]

Στις 22 – 1 – 1963 κατέρχονται σε 48ωρη απεργία οι 6.000 ιδιωτικοί εκπαιδευτικοί (Ο.Ι.Ε.Λ.Ε.) σε ένδειξη συμπαράστασης, ενώ από τις 23 – 1 – 1963 η Δ.Ο.Ε. επεκτείνει την απεργία σε όλη τη χώρα με συνολικό αριθμό 36.000 απεργών εκπαιδευτικών (Ο.Λ.Μ.Ε. – Δ.Ο.Ε. – Ο.Ι.Ε.Λ.Ε.) σε όλη την Ελλάδα.

Η υποστήριξη των απεργών από το λαό και την κοινή γνώμη είναι μαζική και ενθουσιώδης, ενώ τα αιτήματά τους χαρακτηρίζονται δίκαια ακόμα και από φιλοκυβερνητικές εφημερίδες[882]ενώ δε θα λείψουν και οι προσπάθειες συκοφάντησης των απεργών εκπαιδευτικών μέσω του κυβερνητικού τύπου.[883]

---

[880] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 19 – 1 – 1963,* «Κλείνουν τα σχολεία. Αμέριστη συμπαράσταση γονέων, φοιτητών, μαθητών, κοινής γνώμης», σελ. 1

[881] *Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ 20 – 1 – 1963,* «Καθολική η συμμετοχή των εκπαιδευτικών εις την απεργίαν», σελ. 1 και 11

[882] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 186γ, Σχόλιο της εφημερίδας *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*: Έχουν δίκιο. «….Δεν υπάρχει δε άλλη βασιλική οδός άγουσα εις την καλήν εκπαίδευσιν εκτός του γοήτρου και της καλής αμοιβής των λειτουργών της. Αυτό χίλια εκπαιδευτικά προγράμματα δεν αρκούν για να το αντικαταστήσουν …..», σελ. 253 – 254

[883] Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 186δ, Σχόλιο της εφημερίδας *ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ*: Το καθήκον των εκπαιδευτικών. «…….ουδείς έχει το δικαίωμα, υπό τον εκβιασμόν της απεργίας, να θέσει εν κινδύνω την οικονομικήν σταθερότητα και το πρόγραμμα των κρατικών επενδύσεων, εξ ου εξαρτάται το μέλλον της χώρας.[….]Κατόπιν τούτου, θέλομεν να πιστεύωμεν, ότι οι εκπαιδευτικοί, η αποστολή των οποίων έχει σχέσιν με το μέλλον της χώρας, θα ακούσουν την κυβερνητικήν σύστασιν και θα επανέλθουν εις τα υψηλά καθήκοντά των.[…] Πολλά περισσότερα έχουν να κερδίσουν οι εκπαιδευτικοί, εάν αρθούν εις το ύψος της αποστολής των», σελ. 254

Η αλληλεγγύη στον αγώνα των εκπαιδευτικών θα εκφραστεί με ποικίλους τρόπους , ψηφίσματα συμπαράστασης, οικονομικές ενισχύσεις προς την Ο.Λ.Μ.Ε. και τη Δ.Ο.Ε., ενώ η κυβέρνηση θα απαντήσει με τρομοκρατία και απειλές για δικαστικές διώξεις σε βάρος των απεργών.

Η συνέχιση της απεργίας με άκαμπτο το φρόνημα των απεργών και υψηλά ποσοστά συμμετοχής θα οδηγήσει την κυβέρνηση να δηλώσει στις 24 – 1 – 1963 ότι, «..δε συνομιλεί με τους απεργούς θεωρώντας αντισυνταγματικές τις ενέργειές τους, ενώ ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών Λάρισας ασκεί ποινική δίωξη (25 – 1 – 1963) εναντίον όλων των απεργών εκπαιδευτικών της περιοχής του, οι οποίοι εκλήθησαν για ανάκριση.[884]

Η συμπαράσταση στην απεργία εκδηλώνεται όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και από το εξωτερικό με ψήφισμα συμπαράστασης στον απεργιακό αγώνα των Ελλήνων εκπαιδευτικών από τη Διεθνή Συνομοσπονδία Εκπαιδευτικών [885]αλλά και τηλεγράφημα συμπαράστασης από πολιτικούς πρόσφυγες εκπαιδευτικούς.[886] Ειδικότερα ανακοινώσεις και ψηφίσματα συμπαράστασης εξέδωσαν οι καθηγητικές σχολές των Πανεπιστημίων Αθηνών και Θεσσαλονίκης, η Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονέων Μαθητών Ελλάδος (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.), η Ελληνική μαθηματική Εταιρεία, εκατοντάδες επαγγελματικές οργανώσεις. Πραγματοποιήθηκε, όπως ήδη αναφέραμε, πανελλήνιο δημοψήφισμα με τη μορφή συλλογής υπογραφών πρωτοστατούντων των φοιτητών και της Δ.Ε.Σ.Π.Α., όπου, όπως ανακοινώθηκε, συλέχθηκαν 1.000.000 υπογραφές, μέσα σε ένα μήνα, υπέρ του 15% για την Παιδεία και του πανεκπαιδευτικού αγώνα. Ο απόηχος της απεργίας ξεπέρασε τα ελληνικά σύνορα, όπως φαίνεται από τις εκδηλώσεις συμπαράστασης της Ο.Ε.Λ.Μ.Ε. Κύπρου (Οργάνωσις Εκπαιδευτικών Λειτουργών Μέσης Εκπαιδεύσεως Κύπρου), της Διεθνούς Ομοσπονδίας Εκπαιδευτικών Συνδικαλιστικών Οργανώσεων (Πράγας) και άλλων αριστερών συνδικαλιστικών οργανώσεων, ενώ θορυβημένη εμφανίστηκε η ελεγχόμενη

[884] *Εφημερίδα Αυγή 25 – 1 – 1963* σελ. 1

[885] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 25 – 1 – 1963* σελ. 3

[886] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 23 – 1 – 1963* σελ. 3

από τη Δεξιά «Διεθνής Ομοσπονδία των Καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης», μέλος της οποίας ήταν η Ο. Λ.Μ.Ε. από το 1959.[887]

Στις 29 – 1 – 1963 και ενώ η απεργία συνεχίζεται με αμείωτη ένταση για 11η ημέρα στη Βόρειο Ελλάδα συστήνεται ταμείο αλληλοβοήθειας από τους απεργούς δασκάλους και καθηγητές για να αντιμετωπίσουν τα οξυμμένα οικονομικά τους προβλήματα. Το σύνθημα των απεργών είναι: « ή Τώρα ή Ποτέ ». Η κυβέρνηση δε δείχνει διάθεση για λύση, αλλά ούτε και οι απεργοί ζητούν διάλογο με την κυβέρνηση. Οι καθηγητές απειλούν με ομαδικές παραιτήσεις αν η κυβέρνηση δεν ικανοποιήσει τα αιτήματα της απεργίας, ενώ σε αντίστοιχη ανακοίνωσή της η Δ.Ο.Ε. δηλώνει: «…ούτε οι απειλές των εισαγγελέων, ούτε η περικοπή των αποδοχών μας πρόκειται να μας πτοήσουν…..Θα νικήσωμεν!.....».[888]

Ο υπουργός οικονομικών της κυβέρνησης Θεοτόκης δίνει εντολή την 29η Ιανουαρίου 1963 να μην καταβληθεί ούτε το πρώτο δεκαπενθήμερο της μισθοδοσίας των εκπαιδευτικών του Φεβρουάριου, δεν είχε καταβληθεί και το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Ιανουαρίου, ενώ φουντώνουν οι εκδηλώσεις συμπαράστασης και αλληλεγγύης της κοινής γνώμης προς τους απεργούς εκπαιδευτικούς με οικονομικές ενισχύσεις από επιστημονικές, επαγγελματικές οργανώσεις αλλά και οργανώσεις γονέων. Η Ε. Δ. Α. θα καταθέσει επερώτηση στη βουλή για τις χαμηλές δαπάνες που διατίθενται για την Παιδεία και τους εκπαιδευτικούς.[889]

Στις 30 – 1 – 1963 οι Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε. δηλώνουν ότι το ποσοστό συμμετοχής στην απεργία είναι 100% και ο αγώνας των εκπαιδευτικών είναι αγώνας εθνικός και λαϊκός, ενώ την ίδια ημέρα στην εφημερίδα *ΑΥΓΗ* θα δημοσιευτεί σε κύριο

---

[887] *Δελτίον Ο.Λ.Μ.Ε., τεύχος 216, Φεβρουάριος – Μάρτιος 1963,* σελ. 20 – 29, 32 – 33, 35 – 39

[888] Ανακοίνωση Ο. Λ. Μ. Ε. 29 – 1 – 1963, ανακοίνωση Δ. Ο. Ε. 29 – 1 – 1963

[889] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 29 – 1 – 1963,* σελ. 1: Στην επερώτηση που καταθέτει η Ε. Δ. Α. στη βουλή για την Παιδεία και τα προβλήματά της ο βουλευτής Ευφραιμίδης δηλώνει ότι ήδη έχει διακοπεί η χορήγηση του β΄ δεκαπενθήμερου του μισθού τους στους απεργούς εκπαιδευτικούς και ο εκπαιδευτικός κόσμος δοκιμάζεται από την αντεργατική πολιτική της Ε. Ρ. Ε.

άρθρο ότι η κυβέρνηση λειτουργεί με μίσος προς τους εκπαιδευτικούς και ότι: «..η παράνομη κυβέρνηση ακολουθεί αντιλαϊκή πολιτική».[890]

Η εκτελεστική επιτροπή της Ε. Δ. Α. την επόμενη ημέρα θα εκδώσει «Πανεθνικό Προσκλητήριο» υπέρ των απεργών εκπαιδευτικών στο οποίο καυτηριάζεται η κυβερνητική πολιτική για την Παιδεία και δηλώνεται πλήρης συμπαράσταση στους απεργούς.[891]

Ήδη στην κοινή γνώμη ως συνέπεια της απεργίας των εκπαιδευτικών έχει αναδειχθεί και συζητείται ευρέως το θέμα των αμοιβών των εκπαιδευτικών σε σχέση με τους άλλους δημόσιους υπαλλήλους καθώς και το θέμα των ελλείψεων σε εκπαιδευτικό προσωπικό σε συνάρτηση με τις χαμηλές δαπάνες που διατίθενται από την κυβέρνηση για την Παιδεία με καθοριστική τη συμβολή των φοιτητικών αγώνων της Δ.Ε.Σ.Π.Α. στο τελευταίο.[892]

Η Ρόζα Ιμβριώτη θα γράψει στην *ΑΥΓΗ* (2 – 2 – 1963)[893] σε άρθρο της με τίτλο: « Η ψυχή του Δασκάλου γρηγορεί..» ότι το νόημα και ο σπόρος της απεργίας των εκπαιδευτικών είναι η αναγέννηση της παιδείας και θα καλέσει όλους σε αντίσταση κατά της κρατικής αδικίας που πληγώνει το μέγιστο αγαθό την Παιδεία και τους λειτουργούς της.

---

[890] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 30 – 1 – 1963,* σελ. 1: Το συγκεκριμένο δημοσίευμα της ΑΥΓΗΣ αναδεικνύει το πολιτικό διακύβευμα της περιόδου τον Ανένδοτο αγώνα της Ε. Κ., αφού οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης θεωρούν ότι η κοινοβουλευτική πλειοψηφία της Ε. Ρ. Ε. που προήλθε από τις εκλογές του 1961 ήταν προϊόν βίας και νοθείας.

[891] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 31 – 1 – 1963,* σελ. 1

[892] *Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ* την επομένη ημέρα της έναρξης της απεργίας στις 20 – 1 – 1963 σελ. 1: Οι φοιτητές εξορμούν στην επαρχία προς συλλογή υπογραφών για το δημοψήφισμα για το 15% για την Παιδεία – Κινητοποιήσεις των Ελλήνων φοιτητών της Αμερικής έξω από το ελληνικό προξενείο της Νέας Υόρκης υπέρ του 15% για την Παιδεία – Ρεπορτάζ για την ολοκληρωτική συμμετοχή των εκπαιδευτικών στην απεργία που άρχισε στις 19 – 1 – 1963.

[893] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 2 – 2 – 1963* σελ. 1 και 3

Στις 3 – 2 – 1963 η Ε. Δ. Α. ζητά να έρθει το θέμα της Παιδείας στη βουλή, ενώ στην εφημερίδα *ΑΥΓΗ* δημοσιεύεται παλλαϊκό προσκλητήριο κινητοποίησης υπέρ των απεργών και τονίζεται ότι όλος ο ελληνικός λαός ασχολείται με το θέμα της Παιδείας και συμπαραστέκεται στους απεργούς εκπαιδευτικούς καθώς και ότι είναι πια πανελλήνια αξίωση να ικανοποιηθούν οι εκπαιδευτικοί. Παράλληλα αρχίζουν να διοργανώνονται συγκεντρώσεις συμπαράστασης των γονέων υπέρ των απεργών εκπαιδευτικών.[894]

Από την πλευρά της η κυβέρνηση με ανακοίνωση καλεί τους εκπαιδευτικούς να επιστρέψουν στα καθήκοντά τους και δηλώνει ότι τα οικονομικά της χώρας δεν επιτρέπουν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους.

Στη Φλώρινα θα βγει η πρώτη καταδικαστική απόφαση κατά απεργών εκπαιδευτικών από τα δικαστήρια της πόλης.

Με διάβημά της η ΑΔΕΔΥ καλεί την κυβέρνηση να πάψει τη δικαστική δίωξη προς τους απεργούς εκπαιδευτικούς.

Η επιτροπή αγώνα της Ο.Λ.Μ.Ε. υπενθυμίζει με ανακοίνωσή της τα πορίσματα της επιτροπής που συγκροτήθηκε το 1961 σχετικά με το θέμα των μισθών των εκπαιδευτικών και ζητά τη δημοσίευση των πορισμάτων της.[895]

---

[894] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 3 – 2 – 1963* σελ. 1

[895] Την επιτροπή αυτή «Επιτροπή Διαιτησίας εξ Ανωτάτων Κρατικών Λειτουργών» αποτελούσαν προσωπικότητες και υπηρεσιακοί παράγοντες αποδεκτοί από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. και από τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες και συγκροτήθηκε έπειτα από συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών ότι θα αποδεχτούν και θα εφαρμόσουν τα πορίσματά της σχετικά με το θέμα των αυξήσεων στις αμοιβές των εκπαιδευτικών, μετά από τις κοινές απεργιακές κινητοποιήσεις των ΔΟΕ – ΟΛΜΕ της περιόδου 1960 – 1961 για την κατανομή των 832 εκ. δραχμών που είχαν προβλεφθεί στον κρατικό προϋπολογισμό του 1960 ως πρόσθετες αμοιβές των Δ. Υ. Οι 24ωρες απεργιακές κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών για το θέμα αυτό θα οδηγήσουν αρχικά την κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. να παραπέμψει το θέμα των μισθολογικών και βαθμολογικών αιτημάτων των εκπαιδευτικών ομοσπονδίων στην «Επιτροπή εξ υπουργών» της κυβέρνησης με επικεφαλής τον Αντιπρόεδρο της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε. Π. Κανελόπουλο που συγκροτήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1960. Η επιτροπή αυτή μελέτησε συνολικά το θέμα των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων και αποφάνθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί υφίστανται αδικίες, ωστόσο η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. δεν ικανοποίησε τα αιτήματα των εκπαιδευτικών

Στις 4 – 2 – 1963 η Ιερά σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος με ανακοίνωσή της εκφράζεται υπέρ των απεργών εκπαιδευτικών και ζητά από την κυβέρνηση να δώσει λύση στο θέμα. Η ανακοίνωση της Ιεράς Συνόδου είναι ενδεικτική του εύρους της απεύθυνσης και αποδοχής που είχε η απεργία των εκπαιδευτικών σε πλατιά στρώματα της κοινής γνώμης που προκαλούν και το ενδιαφέρον της ιεραρχίας της εκκλησίας μέχρι του σημείου να εκδώσει σχετική ανακοίνωση για το θέμα ώστε να διαγράφεται η παρουσία και το ενδιαφέρον της για τις ανάγκες του ποιμνίου της.

Μετά από 18 ημέρες απεργίας των εκπαιδευτικών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης της χώρας, στις 5 – 2 – 1963 σε δημοσιεύματα των εφημερίδων της εποχής καταγράφονται παλλαϊκές συγκεντρώσεις γονέων υπέρ των απεργών εκπαιδευτικών, ενώ η κυβέρνηση απειλεί τους γονείς των μαθητών με επαναφορά της «εισφοράς» των γονέων για φοίτηση των παιδιών τους στα δημόσια σχολεία, τα εκπαιδευτικά τέλη συνέχιζαν να υπάρχουν, και τους απεργούς εκπαιδευτικούς με σκληρά μέτρα.

Με διαδικαστικά τερτίπια η Βουλή δε συζητά το θέμα της Παιδείας σε συζήτηση «προ ημερησίας διατάξεως», παρά τις καταγγελίες της Ε. Δ. Α.[896]

Ο Γεν. Δ/ντής Εκπ/σης του ΥΠ. Ε. Π. Θ. Γεωργούντζος καλεί τους επιθεωρητές και τους Γυμνασιάρχες[897] της Αττικής στο υπουργείο για να τους ζητήσει να ασκήσουν την επιρροή τους για να λήξει η απεργία. Από τους 40 Γυμνασιάρχες των

ομοσπονδιών. Στα 1961 με νέες απεργιακές κινητοποιήσεις διεκδικήθηκαν εκ νέου μισθολογικές αυξήσεις και τότε συγκροτήθηκε η Επιτροπή Διαιτήσιας εξ Ανωτάτων Κρατικών Λειτουργών. Η επιτροπή λειτούργησε και παρέδωσε τα πορίσματά της στην κυβέρνηση λέγοντας να δοθούν αυξήσεις στους εκπαιδευτικούς, όμως η κυβέρνηση δε δημοσίευσε ποτέ τα πορίσματα της επιτροπής αυτής. Δες σχετικά *Δελτίον ΟΛΜΕ* τεύχος 163/ 25 – 1 – 1960 σελ. 1 – 5, και 9 – 13, τεύχος 164/ 20 – 2 – 1960 σελ. 1 – 2 και 6 – 8, τεύχος 175/ 25 – 10 – 1960 σελ. 1 και 11, τεύχος 178/15 – 12 – 1960 σελ. 6, τεύχος 189/ 25 – 6 – 1961 σελ. 1 και 12, τεύχος 190/10 – 9 – 1961 σελ. 1 και *[Ο.Λ.Μ.Ε.]: Έκτακτος Έκδοσις, Πρακτικά της ΚΘ΄ Γ.Σ.* 10 – 15 Ιουλίου 1961, Αθήναι 1962, σελ. 7 και *Δελτίον ΟΛΜΕ,* τεύχος 184/10 – 3 – 1961 σελ. 9

[896] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 5 – 2 – 1963* σελ. 1: Η Ε. Δ. Α. με ανακοίνωσή της καταγγέλλει το Προεδρείο της Βουλής και την κυβέρνηση για φίμωση της αντιπολίτευσης.

[897] Η Αττική την εποχή εκείνη είχε συνολικά 40 Γυμνάσια

Γυμνασίων της Αττικής που κλήθηκαν θα ανταποκριθούν στην πρόσκληση του ΥΠ. Ε. Π. Θ. μόνο 12 και έτσι η προσπάθεια του ΥΠ. Ε. Π. Θ. για δημιουργία ρήγματος στις τάξεις των απεργών εκπαιδευτικών θα πέσει στο κενό, αφού και αυτοί οι 12 γυμνασιάρχες του απαντούν ότι μόνο η Ο. Λ. Μ. Ε. είναι αρμόδια να αποφασίσει για τη λήξη της απεργίας και όχι εκείνοι. Το γεγονός της μη προσέλευσης της πλειοψηφίας των Γυμνασιαρχών της Αττικής στην πρόσκληση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. να συμβάλλουν στην λήξη της απεργίας λειτουργώντας ως απεργοσπαστικός μηχανισμός καταδεικνύει την εξαιρετικά δυσμενή θέση στην οποία είχε βρεθεί η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. εξαιτίας της απεργίας των εκπαιδευτικών αλλά και την αδυναμίας της να συνάψει συμμαχίες ακόμα και με τα «ανώτερα» ιεραρχικά κλιμάκια της υπαλληλικής γραφειοκρατίας του ίδιου του Υπουργείου Παιδείας.

Ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου Γ. Παπανδρέου θα καταθέσει πρόταση στη βουλή για αύξηση των επιδομάτων των εκπαιδευτικών (5 – 2 – 1963), ενώ η Δ.Ε.Σ.Π.Α. και σύλλογοι γονέων διοργανώνουν εκδηλώσεις συμπαράστασης[898] για τους απεργούς εκπαιδευτικούς. Η πρόταση του Γ. Παπανδρέου έρχεται να υπερκεράσει την απορριφθήσα από την κυβερνητική πλειοψηφία πρόταση της Ε. Δ. Α. να συζητηθεί το θέμα της Παιδείας στη Βουλή εκμεταλλευόμενος το κλίμα που έχει δημιουργηθεί υπέρ των απεργών στην κοινή γνώμη προφανώς για προσπορισμό ψήφων και διεύρυνσης της εκλογικής απεύθυνσης του κόμματος της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Στις 6 – 2 – 1963 η απεργία των εκπαιδευτικών μπαίνει στη 19η ημέρα και συνεχίζεται με αμείωτη ένταση, αφού οι εκπαιδευτικοί απορρίπτουν το τελεσίγραφο της κυβέρνησης για να επιστρέψουν στη θέση τους, ενώ οι συγκεντρώσεις των γονέων υπέρ των απεργών συνεχίζονται σε όλη τη χώρα. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος του πρωτοσέλιδου της εφημερίδας *ΑΥΓΗ* (6 – 2 – 1963) όπου χαρακτηριστικά επισημαίνεται: Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΜΕΤΑΤΡΕΠΕΤΑΙ ΣΕ ΑΓΩΝΑ ΟΛΟΥ ΤΟΥ ΛΑΟΥ, [899]ενώ ανακοινώνεται παμφοιτητική συγκέντρωση συμπαράστασης προς τους απεργούς για την 8 – 2 – 1963.

---

[898] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 509, Αθήνα 20 – 2 – 1963,* «Τηλεγραφήματα συμπαράστασης προσώπων και φορέων στην απεργία των εκπαιδευτικών», σελ. 2 – 3

[899] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 6 – 2 – 1963* σελ. 1 και 5

Η Ο.Ι.Ε.Λ.Ε. συγκεντρώνει χρήματα για τους απεργούς της δημόσιας εκπαίδευσης και ετοιμάζεται για νέα απεργία συμπαράστασης, ενώ εκδηλώνεται συγκινητική πανελλήνια συμπαράσταση[900] ηθική και οικονομική για τους απεργούς εκπαιδευτικούς.

Αυτή η συμπαράσταση της κοινωνίας θα εκφραστεί σε ογκώδη συγκέντρωση των γονέων της Αττικής, που θα γίνει στο θέατρο ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ της Αθήνας στις 7 – 2 – 1963 και θα αποδείξει περίτρανα την αποτυχία των προσπαθειών της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. να στρέψει την κοινή γνώμη ενάντια στους απεργούς.

Έτσι ενώ ηθοποιοί και θιασάρχες της Αθήνας δηλώνουν ότι θα διαθέσουν μέρος των αποδοχών τους υπέρ των απεργών, η κυβέρνηση σε αδιέξοδο μετά από 20 ημέρες απεργίας στις 7 – 2 – 1963 δηλώνει ότι σκέφτεται την επιστράτευση των απεργών.

Η Ο.Λ.Μ.Ε. αμέσως δηλώνει ότι σε περίπτωση επιστράτευσης θα υποβληθούν ομαδικές παραιτήσεις, από τους απεργούς εκπαιδευτικούς.[901]

Η κυβέρνηση μέσα σε κλίμα πανικού ανακοινώνει από το ραδιόφωνο κατασκευασμένη ανακοίνωση από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. ότι δήθεν 25 γυμνασιάρχες, χωρίς να αναφέρει τα ονόματά τους, δηλώνουν ότι διαχωρίζουν τη θέση τους από τον αγώνα της Ο.Λ.Μ.Ε.

Η Ο.Λ.Μ.Ε. απαντά καταγγέλλοντας την κυβέρνηση για τα ψεύδη της.[902]

Πληθαίνουν οι οικονομικές συνδρομές από την πλευρά των απλών πολιτών που συμπαραστέκονται στους απεργούς, ενώ πληθαίνουν και οι εισαγγελικές απειλές σε βάρος τους.

---

[900] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 509, Αθήνα 20 – 2 – 1963,* «Συγκινητικαί εκδηλώσεις του Ελληνικού λαού προς τον αγωνιζόμενον Διδασκαλικόν κλάδον (δωρεές – ενισχύσεις απεργών)», σελ. 4

[901] *Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ 7 – 2 – 1963,* « Οι καθηγηταί θα υποβάλλουν ομαδικές παραιτήσεις», σελ. 1 και 5

[902] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 7 – 2 – 1963* σελ. 1

Η συγκέντρωση των γονέων στο θέατρο ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ εγκρίνει ψήφισμα υπέρ των απεργών[903] ενώ μερίδα των γονέων προτείνει στο ψήφισμα να συμπεριληφθούν και αιτήματα σχετικά με το 15% για την παιδεία.

Η έξοδος από την κρίσιμη κατάσταση θα έρθει για την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. στις 7 – 2 – 1963 με την απόφασή της για πολιτική επιστράτευση[904] των απεργών εκπαιδευτικών και παράταση του σχολικού έτους για τρεις εβδομάδες, αποδείχνοντας έτσι την πλήρη αδυναμία της, καταφεύγοντας σε μεταξικού τύπου μέτρα για την καταστολή της απεργίας.[905]

Οι αντιδράσεις στην πολιτική επιστράτευση των απεργών εκπαιδευτικών είναι άμεσες, αμέσως ανακοινώνεται παμμαθητική απεργία με στόχο την άρση της επιστράτευσης των απεργών και πανσπουδαστική συγκέντρωση στα προπύλαια του πανεπιστημίου της Αθήνας.

Η πανσπουδαστική συγκέντρωση θα γίνει (8 – 2 – 1963) με συμμετοχή μαθητών και λαού με σύνθημα ΟΧΙ ΑΛΛΗ ΚΑΤΟΧΗ – ΑΕΡΑ[906] ενάντια στην πολιτική επιστράτευση των απεργών εκπαιδευτικών, αφού ήδη στον φοιτητικό τύπο της εποχής έχουν δημοσιευθεί εντονότατες διαμαρτυρίες για την απόφαση για πολιτική επιστράτευση των απεργών δασκάλων και καθηγητών, οι οποίες συμβολίζουν, για ακόμα μια φορά, την απαξίωση των εκπαιδευτικών ζητημάτων από την κυβέρνηση.[907]

---

[903] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 510, Αθήνα 1 – 3 – 1963,* « Οι Γονείς και η Απεργία – Το εγκριθέν ψήφισμα», σελ. 7 – 8 και Δημαράς Α., *ό. π.,* τεκμήριο 186ε, σελ. 254 – 255

[904] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ. Γ΄, Αρ. Φ. 509, Αθήνα 20 – 2 – 1963,* «Πολιτική επιστράτευσις Λειτουργών Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως», σελ. 1

[905] Η πολιτική επιστράτευση των απεργών βασιζόταν σε νόμους της δικτατορίας Μεταξά (α.ν. 245/1936, α.ν.1861/1939, α.ν. 1984/1939, α.ν.1986/1939), Δες σχετικά Α. Δημαράς, *ό. π.*,τόμος β΄, σελ. 255

[906] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 9 – 2 – 1963,* σελ. 1

[907] *Πανσπουδαστική, φ. 43 – 44 της 1 – 2 – 1963* (Αρχείο ΕΜΙΑΝ), σελ. 1 – 3

Από την πλευρά των κομμάτων της αντιπολίτευσης η Ε. Δ. Α. με ανακοίνωσή της θα καταγγείλει την κυβέρνηση για το φασιστικού τύπου μέτρο της πολιτικής επιστράτευσης[908] και θα καταθέσει στη βουλή πρόταση μομφής εναντίον της κυβέρνησης, η οποία δε θα στηριχθεί από την αξιωματική αντιπολίτευση της Ε. Κ., παρά τις δηλώσεις του αρχηγού της Ε. Κ. Γ. Παπανδρέου ότι η κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. πρέπει να ντρέπεται για το μέτρο της επιστράτευσης.

Η πολιτική επιστράτευση των απεργών θα αρθεί[909]λίγες ημέρες αργότερα (27 – 2 – 1963) από την κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε., η οποία θα χάσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της από την Ε. Κ. στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1963, κλείνοντας έτσι τον ενδεκαετή κύκλο της παραμονής της συντηρητικής παράταξης στην εξουσία.

Οι απεργίες των εκπαιδευτικών την περίοδο 1949 – 1963 δεν ήταν ούτε κάτι απλό και εύκολο, ούτε κάτι κοινό για την εποχή. Οι υλικοί όροι λειτουργίας εκατοντάδων σχολείων και κυρίως η μισθολογική – βαθμολογική καθήλωση προπάντων των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης – οι διαμαρτυρίες τους και οι απεργίες τους δεν σταμάτησαν αυτή την περίοδο – έκαναν ορατή την αντίφαση ανάμεσα στη ρητορική της συνταγματικής ιδεολογίας και στην καθημερινότητα της ζωής τους, ενώ συχνότατα οι επίσημες κυβερνητικές διακηρύξεις ή ενέργειες για την εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών θεωρήθηκαν από το σύνολο των εκπαιδευτικών προσπάθεια καταστρατήγησης ή υπονόμευσης των κεκτημένων του κλάδου (π.χ. διάρκεια φοίτησης στο Δημοτικό σχολείο).[910] Άλλωστε η «ηθική και διοικητική αυτοτέλεια» της εκπαίδευσης άρχισε να αποτελεί μετά τον εμφύλιο κρίσιμο διακύβευμα για τον εθνικόφρονα συνδικαλισμό των εκπαιδευτικών με ιδιαίτερη έμφαση στο συνδικαλισμό των εκπαιδευτικών της στοιχειώδους εκπαίδευσης.

Στο πλαίσιο αυτό, δεν επρόκειτο για απλές μορφές διεκδίκησης συντεχνιακών αιτημάτων ή συμφερόντων των εκπαιδευτικών και αυτό όχι γιατί δεν υπήρχαν συντεχνιακά αιτήματα ή συμφέροντα που οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες

---

[908] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 8 – 2 – 1963,* « Φασιστική επιστράτευσις των απεργών», σελ. 1 και 5

[909] *Διδασκαλικόν Βήμα, Περ.Γ΄, Αρ. Φ. 510, Αθήνα 1 – 3 – 1963,* «Ήρθη η πολιτική επιστράτευση των εκπαιδευτικών (27 – 2 – 1963)», σελ. 1

[910] Χατζηιωσήφ Χ. – Παπαστράτης Π., *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π., Νούτσος Χ. Το σχολείο της εθνικοφροσύνης,* τ. Δ2 σελ. 124

υπερασπίζονταν, αλλά γιατί δεν υπήρχαν κατοχυρωμένα εργασιακά και συνδικαλιστικά δικαιώματα για τους εργαζόμενους εκπαιδευτικούς, όπως δεν υπήρχαν ανάλογα δικαιώματα και για τους εργαζόμενους των άλλων κλάδων. Αυτά ακριβώς τα συνδικαλιστικά δικαιώματα για συμμετοχή στα συνδικάτα των εκπαιδευτικών και διεκδίκηση των αιτημάτων τους μέσω απεργιακών κινητοποιήσεων, πέρα και έξω από τις συνταγματικές και νομικές απαγορεύσεις που ιφίσταντο αναιρώντας στην ουσία βασικά δημοκρατικά δικαιώματα των εκπαιδευτικών, διεκδικούνταν μέσω των απεργιακών κινητοποιήσεων των εκπαιδευτικών την περίοδο αυτή. Υπ' αυτές τις συνθήκες η εκδήλωση απεργιών τέτοιας μορφής από τους εκπαιδευτικούς της δημόσιας εκπαίδευσης αποτελούσε πρακτική έντονης αμφισβήτησης και προσπάθεια απονομιμοποίησης του κυρίαρχου ιδεολογήματος της εθνικοφροσύνης τόσο για το χαρακτήρα και το ρόλο του Δημόσιου σχολείου και των εκπαιδευτικών που το υπηρετούσαν όσο και για την ίδια την πολιτική κυριαρχία της κυβερνώσας δεξιάς παράταξης.

Οι εκπαιδευτικοί τη δεκαετία του 1950 και 1960 εργάζονταν κάτω από βαρύτατες συνθήκες εργασίας και υπό ένα πλέγμα απαγορεύσεων – καταστολής που πήγαζε τόσο από τις συνέπειες του εμφυλίου πολέμου, αλλά και από το ρόλο που προόριζε για τον εκπαιδευτικό η κρατική εξουσία, ως φορέα διατήρησης και αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι εκπαιδευτικοί της στοιχειώδους εκπαίδευσης ως το τέλος της δεκαετίας του 1960 εργάζονταν στα σχολεία της επαρχίας πρωί και απόγευμα, υπήρχε η λεγόμενη απογευματινή εργασία υποχρεωτική για εκπαιδευτικούς και μαθητές, ενώ επιβαρύνονταν ακόμα περισσότερο από τις πρόσθετες εργασίες και υποχρεώσεις που διεκπεραίωναν ως οι μοναδικοί εγγράμματοι δημόσιοι υπάλληλοι κυρίως στην επαρχία.

Η κατάσταση αυτή συμπληρώνεται αν αναλογιστούμε τις κάθε είδους διώξεις που είχαν επιβληθεί από τις εμφυλιοπολεμικές και μετεμφυλιακές κυβερνήσεις στο σώμα των εκπαιδευτικών, με αποτέλεσμα την «εκκαθάριση» του σώματος των εκπαιδευτικών από τα στοιχεία εκείνα που στρατεύθηκαν ή συμπαθούσαν το αριστερών πολιτικών αντιλήψεων κίνημα της εθνικής αντίστασης της περιόδου 1941 – 1944.

Τέλος οι προσπάθειες των μετεμφυλιακών κυβερνήσεων να ελέγχουν με διοικητικά και αυταρχικά μέτρα τη λειτουργία των συνδικάτων των εργαζομένων αλλά και η ψήφιση του συντάγματος του 1952, το οποίο έβαζε περιορισμούς στην

απρόσκοπτη συνδικαλιστική δράση των δημοσίων υπαλλήλων, συμπληρώνουν την εικόνα των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών μέσα στις οποίες δόθηκαν οι απεργιακοί αγώνες των εκπαιδευτικών στα 1957 και 1963.

Οι απεργιακοί αυτοί αγώνες δεν ήταν παρά μέρος των ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών αγώνων της εποχής μέσα από τους οποίους τα κοινωνικά υποκείμενα της εποχής εκείνης διεκδίκησαν καλύτερες συνθήκες δουλειάς, με υψηλότερες αμοιβές και εργασιακά δικαιώματα, δημοκρατικά – συνδικαλιστικά δικαιώματα χωρίς περιορισμούς, καθώς και την οικοδόμηση ενός στοιχειώδους κράτους πρόνοιας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Με τις συγκεκριμένες απεργίες των εκπαιδευτικών σε μεγάλο βαθμό κατοχύρωθηκε το αμφισβητούμενο από τις κυβερνήσεις της εποχής δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων στην απεργία, εφόσον οι εκπαιδευτικές ομοσπονδίες ήταν από τις μαζικότερες συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων και ακόμα ήταν καθοριστική η συμβολή τους στην ανάδειξη και προβολή των αιτημάτων για καλύτερη δωρεάν παρεχόμενη Παιδεία με δημοκρατικό σύγχρονο χαρακτήρα για όλους τους Έλληνες.

Οι σημερινές κατακτήσεις τόσο σε επίπεδο εργασιακών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζόμενων εκπαιδευτικών άλλα και στο επίπεδο της φυσιογνωμίας του σύγχρονου δημόσιου σχολείου εδράζονται στους αγώνες των εκπαιδευτικών εκείνης της εποχής.

4.7 Το μαθητικό – φοιτητικό – σπουδαστικό κίνημα της περιόδου 1949 – 1963

Όπως είδαμε παραπάνω η οικονομική κατάσταση στη χώρα μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου χαρακτηριζόταν από την γενικευμένη φτώχεια που μάστιζε πολύ μεγάλο κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας και τα πολύ αυξημένα ποσοστά ανεργίας που εγγράφονται αδιάλειπτα σε ολόκληρη την περίοδο 1949 – 1963, παρά την θεαματική άνοδο ορισμένων οικονομικών δεικτών και του κατακεφαλή εισοδήματος και του ΑΕΠ της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό το 1951 το ύψος των ανέργων νέων έφτανε στο μισό των 300.000 επίσημων ανέργων της χώρας, με ολόκληρες περιοχές, όπως ο Πειραιάς χωρίς παιδικές στέγες, με ημερομίσθιο που κινούνταν στο 60 – 70% των ενήλικων εργατών, με μεγάλα ποσοστά παιδικής εργασίας αλλά και νέων εργαζόμενων που δούλευαν με φυματίωση, η κατάσταση στους χώρους εργασίας των νέων ήταν εκρηκτική. Αλλά και

χιλιάδες παιδιά, ιδίως στην ελληνική ύπαιθρο, δεν μπορούσαν να συντηρηθούν από τις οικογένειές τους και είχαν άμεση ανάγκη χρηματικών ενισχύσεων για να επιβιώσουν.[911] Ο αποκλεισμός χιλιάδων νέων από τη μέση εκπαίδευση εξαιτίας ενός απαγορευτικού πλέγματος οικονομικών, ταξικού χαρακτήρα, φραγμών αλλά και η αδυναμία πρόσβασης στην ανώτερη και ανώτατη εκπαίδευση για τους ίδιους λόγους και σε ακόμα μεγαλύτερη έκταση χαρακτήριζαν το εκπαιδευτικό τοπίο της εποχής. Επιπρόσθετα, λόγω των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου, εκατοντάδες σπουδαστές ήταν εκτοπισμένοι, ενώ τα παιδιά που βρίσκονταν σε φυλακές ανηλίκων πολιτικών κρατουμένων, στερούνταν κάθε δυνατότητα μόρφωσης. Είναι ενδεικτικό του μεγέθους του προβλήματος ότι, όταν το Υπουργείο Παιδείας προσπάθησε να εφαρμόσει ένα στοιχειώδες εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τέτοια παιδιά, μόνο στη Λέρο, το 1951, υποβλήθηκαν 2.500 αιτήσεις.[912] Αλλά και το πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων, καθιστούσε απροσπέλαστη την ανώτατη εκπαίδευση. Σύμφωνα με δηλώσεις του ο Υπουργός Δημοσίας Τάξεως Κ. Ρέντης υπεραμύνθηκε των πιστοποιητικών αυτών, αφού εξασφάλιζαν την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού.[913] Την ίδια στιγμή, σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, συνέπεια των απαιτήσεων της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας, ο ακραίος εθνοκεντρισμός και η αρχαιολατρία[914] είχαν αναχθεί σε βασικό μηχανισμό αναπαραγωγής της γνώσης και αποκλεισμού των αριστερών νέων.[915] Οποιαδήποτε κριτική για το περιεχόμενο της γνώσης επέσυρε την απειλή ποινικοποίησης και αποβολής από τα σχολεία και τις πανεπιστημιακές

---

[911] ΕΛΙΑ, Αρχείο Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας, Κέντρο Κοινωνικής Πρόνοιας νομού Ευρυτανίας προς Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας, Καρπενήσι 8 Οκτωβρίου 1951, δες σχετικά και στο Μ. Λυμπεράτος*, Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.* σελ. 101

[912] *Εφημερίδα ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ 25 – 9 – 1951*

[913] *Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 15 – 12 – 1951*

[914] Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα, *Το Εκπαιδευτικό του Πρόγραμμα,* Αθήνα 1947, σελ. 9 – 10

[915] Σωτηρίου Κ., Η Παιδεία, *περιοδικό Ανταίος, τ. 5 – 6, Ιούλιος 1950,* σελ. 4 – 8

σχολές.[916] Επιπλέον, υπήρχε και το πρόβλημα της υποχρεωτικής στράτευσης των φοιτητών. Ένας νέος φοιτητής που βρισκόταν στο 1ο ή το 2ο έτος των σπουδών του έπρεπε να διακόψει τις σπουδές του για να στρατευθεί. Αναβολές δίνονταν μόνο σε ορισμένους τελειόφοιτους και σε περιορισμένο αριθμό. Οι στρατευμένοι φοιτητές κατά 95% γίνονταν έφεδροι αξιωματικοί με υποχρεωτική τριετή θητεία, οπότε η πρόσκτηση πτυχίου όσων συνέχιζαν τις σπουδές τους καθυστερούσε ανάλογα.[917] Όλα αυτά συνέβαιναν σε μια χώρα που, ήδη από την εποχή της Αντίστασης, είχε αναγάγει την παιδεία σε κατεξοχήν κοινωνικό αγαθό, όπως καταγράφεται στο Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία των Ε.Α.Μ. & Ε.Π.Ο.Ν. Επομένως, το ζήτημα της Δωρεάν παροχής της Δημόσιας Εκπαίδευσης ήταν φυσικό να αναχθεί σε έναν από τους πρωταρχικούς άξονες αναφοράς των νεανικών (μαθητικών – σπουδαστικών – φοιτητικών) κινητοποιήσεων της περιόδου αποτελώντας την προμετωπίδα της ανασύνταξης ολόκληρου του κοινωνικού κινήματος της χώρας, ιδιαίτερα την περίοδο αυτή που ο μοναδικός δρόμος επαγγελματικής αποκατάστασης και κοινωνικής ανόδου, για χιλιάδες φτωχούς νέους, ήταν οι σπουδές.[918]

Στη διάρκεια των ετών 1945 – 1950 δεν υφίσταται φοιτητικό κίνημα, αφού ουσιαστικά ο χώρος είναι διαλυμένος, το αριστερό κίνημα σε σκληρό διωγμό, σε έξαρση οι εκτελέσεις αριστερών, γεμάτες οι φυλακές και τα ξερονήσια, οι τόποι εξορίας και βασανισμού.

Μέσα στα πλαίσια της ήττας των κομμουνιστικών – αριστερών δυνάμεων στα 1949 και της καταστολής κάθε είδους αντιπολιτευόμενης φωνής απέναντι στους νικητές του εμφυλίου πολέμου, θα αρχίσει να οργανώνεται και να δρα το φοιτητικό – σπουδαστικό κίνημα από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και μετά. Οι αιτίες – αφορμές δεν θα αργήσουν να υπάρξουν εξαιτίας φυσικά της εφαρμογής συγκεκριμένων κυβερνητικών πολιτικών στο χώρο της εκπαίδευσης αλλά και της εισόδου στην πολιτική κονίστρα του Κυπριακού προβλήματος και των αντίστοιχων προσπαθειών του

---

[916] Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο…..ό. π.*, σελ. 102

[917] *Εφημερίδα ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, 4 – 10 – 1951*

[918] Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες …….ό. π.*, σελ. 142 – 144

Κυπριακού λαού για την αυτοδιάθεση και εθνική του αποκατάσταση. Σύμφωνα με μαρτυρία του Θ. Μαλικιώση, φοιτητή της εποχής και μέλος της νεολαίας της Ε.Δ.Ν.Ε.(Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας), «το 1951 η αύξηση των διδάκτρων πήρε εκρηκτική άνοδο προς τα πάνω. Αναπτύχθηκε ένα απεργιακό Κίνημα που πήρε καθολικό πανελλαδικό χαρακτήρα. Κράτησε περίπου σαράντα μέρες».[919] Την πρώτη, λοιπόν, μαζική εκδήλωση προκάλεσε η πανελλαδική απεργία των εξαθλιωμένων καθηγητών και δασκάλων, την άνοιξη του 1950, που υποχρέωσε, μετά από απόφαση της κυβέρνησης, τους κηδεμόνες των μαθητών, μετά από την άρνηση της κυβέρνησης να καλύψουν τις αυξήσεις που ζητούσαν οι εκπαιδευτικοί, αναλαμβάνοντας μεγάλο τμήμα του κόστους των σπουδών,[920] με το ύψος των ετήσιων διδάκτρων να ανέρχεται στο ενάμισι του μηναίου μισθού ενός δημοσίου υπαλλήλου.[921] Αμέσως ξεκίνησε μαθητική αποχή διότι όχι μόνο αυξήθηκαν τα τέλη[922] αλλά η κυβέρνηση εξάγγειλε και

---

[919] Κουσίδου Ν. - Σταυρόπουλος Σ., *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος 1950 - 1953, Απόπειρα Ιστορικής Καταγραφής,* Φιλιππότης, Αθήνα 1993, σελ. 58 – 79 και 545

[920] Το επίπεδο των δημοσίων δαπανών – επενδύσεων για την Παιδεία ήταν εξαιρετικά χαμηλό (σχεδόν ανύπαρκτο) σύμφωνα με τον Ι. Ζίγδη, όπως γράφει στο « Το μακροπρόθεσμο πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως», *Νέα Οικονομία, αρ. φύλ. 8, Ιούνιος 1949,* σελ. 116 – 119, ενώ όπως αναφέρει ο Ξ. Ζολώτας στην *εφημερίδα ΒΗΜΑ, 22 – 1 – 1950,* υπήρχε σκέψη για ακόμα μεγαλύτερες περικοπές των δαπανών του προϋπολογισμού.

[921] Τα δίδακτρα ανέρχονταν στο ύψος των 225.000 δρχ., την εποχή που ο μισθός του πρωτοδιόριστου καθηγητή ήταν 520.000 δρχ. Ενώ οι εφημερίδες έλεγαν ότι τα χρήματα των μαθητικών και φοιτητικών εισφορών ξεπερνούσαν το ύψος του επιδόματος των εκπαιδευτικών και το περίσσευμα θα πήγαινε στο δημόσιο ταμείο, Κ. Σωτηρίου «Η Παιδεία», *Ανταίος, τεύχος 5 – 6,* Ιούλιος 1950, σελ. 7 – 8

[922] Τα εκπαιδευτικά τέλη στη Μέση εκπαίδευση καθιερώθηκαν με το Ν. 3485/1928 για τα 4τάξια τότε Γυμνάσια. Το 1931 καθιερώθηκε η υποχρεωτική εισφορά για την ανέγερση και επισκευή σχολείων, το ύψος της οποίας καθοριζόταν από τους Συλλόγους Γονέων και Κηδεμόνων (Ν. 5019/1931). Με τα χρήματα αυτά ενισχύθηκε το Πρόγραμμα Οικοδόμησης Διδακτηρίων, μια από τις πιο σημαντικές πτυχές της μεταρρύθμισης του 1929, το οποίο πρόγραμμα συνέβαλε αποφασιστικά στην αναβάθμιση των σχολικών κτηρίων. Με τον Α. Ν.

την εφάπαξ καταβολή τους από τους γονείς και όχι σε δόσεις, όπως μέχρι τότε γινόταν.[923] Το εύρος της απεύθυνσης των μαθητικών αγώνων και η έντασή τους θα αποτυπωθούν στον τύπο της εποχής[924] συμπολιτευόμενο[925] και αντιπολιτευόμενο. Ο γενικευμένος σάλος που προκλήθηκε από την μαθητική αποχή οδήγησε την κυβέρνηση αφενός στο να αυξήσει τις κατηγορίες όσων μαθητών/μαθητριών θ' απαλλάσονταν από την υποχρέωση καταβολής τους και αφετέρου να ανακοινώσει ότι θα προέβαινε σε μείωσή τους ενδεχομένως δε και σε κατάργησή τους, μετά την ψήφιση του νέου μισθολογίου των Δημοσίων Υπαλλήλων.[926] Ουσιαστικά οι εφαρμοζόμενες κυβερνητικές εκπαιδευτικές πολιτικές και το γεγονός της αύξησης των μαθητικών

283/1936 (τροποποιήθηκε αργότερα με τον Α.Ν. 500/1937) καθιερώθηκε διαφορετικό ύψος εκπαιδευτικών τελών για τις τάξεις του κατ' όνομα οκταταξίου Γυμνασίου, ενώ αργότερα καθιερώθηκαν και τέλη εγγραφής (αντίστοιχες αυξήσεις των εκπαιδευτικών τελών για μαθητές και φοιτητές θα γίνουν το 1953, το 1956 και το 1961), δες σχετικά Αχ. Γερωκοστόπουλος: Συνεδρίασης ΚΖ΄, 27 – 11 – 1957, στο *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής. Συνεδριάσεις Α΄ - ΛΘ, 15 – 10 – 1957 έως 13 – 12 – 1957,* Αθήνα 1976, σελ. 521 – 542

[923] Η αύξηση των εκπαιδευτικών τελών είχε επιβληθεί μετά από κοινή απόφαση των κυβερνήσεων Ιανουάριος – Απρίλιος 1950 τόσο με την Ανώτατη Συνομοσπονδία Γονεών Μαθητών Ελλάδας (Α.Σ.Γ.Μ.Ε.) όσο και με τις εκπαιδευτικές ομοσπονδίες (Δ.Ο.Ε. – Ο.Λ.Μ.Ε.), προκειμένου να παρασχεθεί άμεσα στους εκπαιδευτικούς ειδικό επίδομα βάσει των Αναγκαστικών νόμων του 1949 δες σχετικά Π. Πυρπυρής, *ό. π.*, σελ. 90

[924] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 4 – 5 – 1950* «Επεξετάθη η αποχή των μαθητών εκ των σχολείων συνεπεία της επιβληθείσας εισφοράς».

[925] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 7 – 5 – 1950* «Οι μαθηταί των γυμνασίων συνεχίζουν με την αυτήν εμμονήν και αποφασιστικότητα την αποχήν εκ των μαθημάτων των».

[926] *Εφ. ΕΜΠΡΟΣ 16 – 5 – 1950,* «Συζητήσις δια το ζήτημα της εισφοράς των μαθητών», σελ. 6

τελών – εισφορών απέκλειαν από την εκπαίδευση το 70% περίπου των μαθητών, και ήταν αυτές που προκάλεσαν, τον Μάιο του 1950, την πρώτη μετεμφυλιακή πανελλαδική κινητοποίηση των μαθητών και των γονέων τους. Η αποχή και οι κινητοποιήσεις μαθητών – γονέων έληξαν ύστερα από συμφωνία μεταξύ των ενδιαφερόμενων μερών (ΥΠΕΠΘ, ΔΟΕ, ΟΛΜΕ, ΑΣΓΜΕ) για καταβολή του ποσού των μαθητικών εισφορών σε 11 δόσεις (από το Μάιο του 1950).[927] Επίσης μετά τη λήξη της μαθητικής αποχής και η ΟΛΜΕ ισχυρίστηκε ότι το ύψος της αύξησης ήταν υπερδιπλάσιο της αναγκαίας και ότι το πλεόνασμα θα εισερχόταν στον προϋπολογισμό των εσόδων του κράτους. Τόνισε πως η διαιώνιση των άθλιων συνθηκών στα σχολεία και το καθεστώς της ανάληψης των αμοιβών των προσωρινών (αναπληρωτών) καθηγητών στα Γυμνασιακά Παραρτήματα από τους γονείς οδηγούσαν στην ιδιωτικοποίηση της Μέσης εκπαίδευσης γεγονός που εγκυμονούσε εθνικούς κινδύνους,[928] ενώ μετά τη λήξη της αποχής των μαθητών ακολούθησε νέα απεργία που κηρύχθηκε στη Μέση εκπαίδευση, στα τέλη του Νοεμβρίου του 1950, γεγονός που έδειξε ότι το πρόβλημα της υποχρηματοδότησης της Δημόσιας Εκπαίδευσης από τον Γενικό Κρατικό Προϋπολογισμό δεν λύθηκε και ούτε επρόκειτο να λυθεί μέσω των εφαρμοζόμενων κυβερνητικών πολιτικών. Ήδη όμως η επέκταση του μέτρου της αύξησης των διδάκτρων και στα Πανεπιστήμια θα οδηγήσει σε κινητοποιήσεις και τους φοιτητές την ίδια περίοδο.[929] Στο πλαίσιο αυτό θα είναι καθοριστική για τη δυναμική και την πολιτικοποίηση των αιτημάτων του φοιτητικού – μαθητικού κινήματος η εμπλοκή των φοιτητών στις κινητοποιήσεις[930] αυτές με το σύνθημα «ΝΑ

[927] *Δελτίον ΟΛΜΕ, τεύχος 101/Μάρτιος – Ιούνιος 1950,* σελ. 11 – 12, 24 – 28 και *Δελτίον ΟΛΜΕ τεύχος 102/Ιούλιος – Οκτώβριος 1950* σελ. 30 – 31.

[928] *Δελτίον ΟΛΜΕ, τεύχος 101/Μάρτιος – Ιούνιος 1950,* «Η εισφορά των μαθητών» σελ. 24

[929] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 10 – 5 – 1950,* « Μετά τους μαθητάς διαμαρτύρονται οι φοιτηταί. Η Σύγκλητος προ των διαμαρτυριών των φοιτητών απεφάσισεν όπως μη διπλασιάση τα δίδακτρα των φοιτητών».

[930] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 4 – 10 – 1950*, « Συγκέντρωσις διαμαρτυρίας των φοιτητών κατά του αντιφοιτητικού μέτρου του διπλασιασμού των διδάκτρων».

ΣΠΟΥΔΑΣΟΥΝ ΟΙ ΦΤΩΧΟΙ», όταν την 1η Δεκεμβρίου του 1950 κατεβαίνουν πλέον σε αποχή διαρκείας[931] 12.000 φοιτητές όλων των πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, με ένταση[932] που θα φτάσει να χρησιμοποιήσουν ακόμα και το όπλο της απεργίας πείνας[933] διαμαρτυρόμενοι για τον διπλασιασμό των διδάκτρων τους και διεκδικώντας δωρεάν συγγράματα.[934] Επιπλέον στα έξοδα των μαθητών – φοιτητών και των οικογενειών τους έπρεπε να συνυπολογιστούν και τα χρήματα για τα φροντιστήρια των εισαγωγικών εξετάσεων στο Πανεπιστήμιο αλλά και τις τμηματικές ετήσιες εξετάσεις.[935] Πέραν αυτών, υπήρχε και το τεράστιο πρόβλημα της φοιτητικής μέριμνας, αφού για τη στέγαση των φοιτητών, το Πανεπιστήμιο Αθηνών διέθετε ελάχιστες θέσεις. Το δε φοιτητικό συσσίτιο,[936] παρότι ήταν πολύ χαμηλής ποιότητας, κόστιζε περίπου το ¼ του ημερομισθίου ενός ανειδίκευτου εργάτη.[937] Στα βασικά αιτήματα προστέθηκε και η κριτική του πανεπιστημιακού

---

[931] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 1 – 12 – 1950*, « Οι φοιτηταί κατέρχονται από σήμερον εις απεργίαν διαρκείας, διότι παρά τας δοθείσας εις αυτούς υποσχέσεις ουδέν μέτρον έλαβον οι αρμόδιοι δια την ματαίωσιν του διπλασιασμού των διδάκτρων».

[932] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 10 – 12 – 1950*, « Συνεχίζουν την απεργίαν οι φοιτηταί»

[933] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 14 – 12 – 1950*, « Δια το ζήτημα των διδάκτρων απεργίαν πείνης εκήρυξαν οι φοιτηταί εις το κτίριον της πανεπιστημιακής λέσχης».

[934] Ένα βιβλίο Ανατομίας της Ιατρικής κόστιζε όσο ένας μέσος μηνιαίος μισθός ενώ σχεδόν καμιά Σχολή δεν είχε δικά της αναγνωστήρια δες σχετικά στο *Μ. Λυμπεράτος, Μετά τον Εμφύλιο….ό. π.,* σελ. 103

[935] Δες σχετικά υποσημείωση 713 παρούσας διατριβής

[936] Σύμφωνα με την εφημερίδα Προοδευτική Αλλαγή, το συσσίτιο δινόταν σε 400 περίπου άπορους φοιτητές και με την κυβέρνηση Πλαστήρα, τον Οκτώβριο του 1951, διεκόπη αφού διαγράφτηκε από τον προϋπολγισμό το σχετικό κονδύλι, *ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, 9 – 11 – 1951*

[937] Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον εμφύλιο…..ό. π.*, σελ. 104

συστήματος, η απουσία εργαστηρίων, η απόλυτη κυριαρχία της «έδρας», ο φατριασμός σε επίπεδο εκλογής καθηγητών, οι αντιεπιστημονικές πρακτικές σε επίπεδο προγραμμάτων, τα ξεπερασμένα και ηθικολογικά συγγράματα.[938] Είχαν επίσης τεθεί την ίδια περίοδο και απασχολούσαν την κοινωνία και τον τύπο της εποχής ζητήματα όπως η ποιότητα των εισαγωγικών εξετάσεων, η εξάρτηση της δευτεροβάθμιας από την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η ανάγκη διεύρυνσης του αριθμού των εισακτέων στα πανεπιστήμια. Από την άλλη πλευρά εκτεταμένο κοινωνικό πρόβλημα συνιστούσαν οι ασφυκτικές πειθαρχικές διαδικασίες μέσα στα Πανεπιστήμια που οδηγούσαν συνήθως σε στέρηση του φοιτητικού δικαιώματος στους «απείθαρχους» φοιτητές και την καθημερινή παρουσία της αστυνομίας ακόμα και στις αίθουσες διδασκαλίας.[939] Μέσα στα πλαίσια αυτά θα παρατηρηθούν οι πρώτες προσπάθειες για ενιαία παρουσία του φοιτητικού προοδευτικού χώρου από τα 1951, ας σημειωθεί ότι δεν υπήρχαν οργανωμένοι και αναγνωρισμένοι φοιτητικοί σύλλογοι ή μαθητικές κοινότητες με τη μορφή που τους γνωρίζουμε σήμερα, ενώ μέχρι το 1956 οι κυριότερες και μαζικότερες κινητοποιήσεις της νεολαίας που υλοποιούνται, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, έχουν σχέση με το Κυπριακό, που θα δώσει ευκαιρία για κάποιες κοινές συσπειρώσεις των φοιτητών, δημιουργώντας έτσι το υπόβαθρο των μελλοντικών τους κινητοποιήσεων.[940]

Όπως ήδη αναφέραμε από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 με την ενεργό συμμετοχή των νόμιμων αριστερών νεολαιϊστικων οργανώσεων προοδευτικού χαρακτήρα που ήταν η Νεολαία Ένωσης Αριστερών Δημοκρατών του Γιάννη

---

[938] Παπανούτσος Ε., « Η ανώτατη εκπαίδευση» *περιοδικό Παιδεία, αρ. 15, Δεκέμβριος 1947* σελ. 14 – 16, όπου ο Ε. Παπανούτσος σημειώνει ότι αν ήθελε κάποιος να βελτιώσει την απαράδεκτη εικόνα των Πανεπιστημίων έπρεπε ο αριθμός και το είδος των εδρών κάθε σχολής να καθοριστεί επιτέλους με κριτήρια υπερπροσωπικά.

[939] *ΑΝΤΑΙΟΣ περιοδικό, τεύχος 1, περίοδος Β΄, Ιανουάριος 1951,* σελ. 26, Το περιοδικό ΑΝΤΑΙΟΣ είχε προβεί σε καμπάνια με ειδικά ερωτηματολόγια που ζητούσαν τη γνώμη των σπουδαστών για τα συγκεκριμένα θέματα.

[940] Για το Κυπριακό και τους σχετικούς με αυτό φοιτητικούς αγώνες δες στο Γιαννουλόπουλος Γ. ό. π. σελ. 325 – 361 και στο Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 318 – 321

Σοφιανόπουλου, η Νεολαία του Σ.Κ. – Ε.Λ.Δ. των Αλέξανδρου Σβώλου – Ηλία Τσιριμώκου, η Φιλελεύθερη Αριστερή Νεολαία (ΦΑΝ) των Φίλιππα Χατζήμπεη – Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, η Ριζοσπαστική Αριστερή Νεολαία (ΡΑΝ) του Μιχάλη Κύρκου, η Νεολαία του Σοσιαλιστικού Κόμματος του Γιάννη Πασαλίδη, η Νεολαία της Ε.Π.Ε.Κ του Ν. Πλαστήρα και η παράνομη ΕΠΟΝ, που ήταν συνδεδεμένη με τον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ»,[941] και ιδιαίτερα μετά τη συγκρότηση και λειτουργία της Ε.Δ.Α. και της νεολαίας της (Ε.Δ.Ν.Ε. και μετά τη διάλυση αυτής η Ν.ΕΔΑ) και την ενιαιομετωπική λογική που ακολούθησε στο ζήτημα της συγκρότησης και ανάπτυξης του φοιτητικού – μαθητικού κινήματος, οι μαθητές και οι φοιτητές μέσα από πολύμορφες κινητοποιήσεις διεκδικούν αιτήματα που έχουν χαρακτήρα κυρίως οικονομικό και στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών της εκπαίδευσης. Στις προσπάθειες αυτές για ενιαιομετωπική συγκρότηση του φοιτητικού κινήματος μέσω της συνεργασίας των οργανώσεων νεολαίας των κομμάτων του κέντρου και της αριστεράς θα αντιταχθεί σθεναρά η ηγεσία του κόμματος της Ε.Π.Ε.Κ. και κορυφαία πολιτικά της στελέχη τα οποία θα παίξουν καθοριστικό ρόλο για τη διάλυση της ΕΔΝΕ και τον χαρακτηρισμό της ως παράνομης κομμουνιστικής οργάνωσης αποφεύγοντας έτσι την επέκταση της συνεργασίας της με τη νεολαία της ΕΠΕΚ, που είχε δρομολογηθεί από την άνοιξη του 1952 και μετά. Είναι χαρακτηριστικά όσα θα καταθέσει στη Βουλή στις 11 Σεπτεμβρίου 1952 ο υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης του Ν. Πλαστήρα, Κ. Ρέντης απαντώντας σε ερώτηση βουλευτών σχετικά με τη διάλυση της ΕΔΝΕ: «....είναι όνειδος για τη χώρα να υπάρχουν στα σχολεία και στα πανεπιστήμια τόσοι κομμουνιστές νέοι».[942] Οι προτεραιότητες και ο σχεδιασμός του φοιτητικού – μαθητικού κινήματος, όλο το επόμενο διάστημα έως το 1963, ξεκινώντας από τη διεκδίκηση οικονομικών αιτημάτων, όπως καταγράφονται στον τύπο της εποχής και ιδιαίτερα στην εφημερίδα *ΑΥΓΗ,*[943] σχετικών με την αύξηση των

[941] Κουσίδου Ν. - Σταυρόπουλος Σ., *ό. π.*, σελ.29

[942] Λυμπεράτος Μ., *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ, ό. π.,* σελ. 506

[943] *Εφ. ΑΥΓΗ 3 – 11 – 1953*, « Οι φοιτηταί προχωρούν προς την κήρυξιν απεργίας κατά της αυξήσεως των διδάκτρων», σελ.1 και Εφ. ΑΥΓΗ 13 – 11 – 1953 « Απεργούν από σήμερα οι φοιτηταί της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής », σελ.1 και *Εφ. ΑΥΓΗ 10 – 12 – 1953*, « 1500

διδάκτρων με διαμαρτυρίες, αποχές, απεργίες και απεργίες πείνας στοχεύουν στον επηρεασμό της κοινής γνώμης της εποχής υπηρετώντας το σχεδιασμό για πολιτικοποίηση των αιτημάτων και του αγώνα τους που θα αποκρυσταλλωθεί και οδηγηθεί τελικά στη διατύπωση και διεκδίκηση του αιτήματος για χορήγηση δημόσιας και δωρεάν Παιδείας για όλους σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, με τη χορήγηση του 15% του Γενικού Κρατικού Προϋπολογισμού για την Παιδεία αλλά και για διεύρυνση των πολιτικών ελευθεριών μέσα κι έξω από το πανεπιστήμιο με το σύνθημα του 1 – 1 – 4 λίγα χρόνια αργότερα.

Σε όλες τις κινητοποιήσεις που προέκυψαν η αριστερά και η νεοσύστατη ΕΔΑ στην πορεία έπαιξαν έναν σημαίνοντα ρόλο. Αυτό συνέβη γιατί οι προτάσεις και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της αριστεράς και του πολιτικού της φορέα (ΕΔΑ) στην πορεία της δεκαετίας του 1950, που διεκδικούσε, όπως είδαμε, ενιαίο σχολείο, 8χρονη Δημοτική Εκπαίδευση, υποχρεωτική και δωρεάν, 4 χρόνια υποχρεωτική παραμονή στη Μέση εκπαίδευση, επιμορφωτικά σχολεία για όσους διέκοπταν λόγω αδυναμίας στο δημοτικό, αποτελούσαν πόλο έλξης και συσπείρωσης για το νεολαιίστικο κίνημα της εποχής. Το ίδιο πρόγραμμα για τα ΑΕΙ υποστήριζε ότι το κράτος όφειλε να επιτρέψει ώστε όλοι οι ικανοί να σπουδάζουν με παροχή σπουδαστικού μισθού, δωρεάν εγγραφές, συσσίτια, φοιτητικές λέσχες και δωρεάν διανομή βιβλίων.[944] Σύμφωνα με τις προγραμματικές αρχές του κόμματος της Ε.Δ.Α. (Αθήνα 1952) το κράτος όφειλε να δώσει το 10% του προϋπολογισμού του για την Παιδεία.

Επιπλέον η Ε.Δ.Α. μέσω των νέων που διέθετε στις οργανώσεις της πλαισίωσε και οργάνωσε τις διεκδικήσεις των μαθητών, ιδίως των νυχτερινών σχολείων[945] που υπολογίζονταν πάνω από 15.000. Γιατί πέρα από τις σημαντικές ελλείψεις σε

φοιτηταί της Ιατρικής εκήρυξαν τριήμερη απεργία» σελ. 3 και *Εφ. ΑΥΓΗ 18 – 12 – 1953,* «Υπόμνημα φοιτητών της ιατρικής για την επίλυσιν των ζητημάτων τους» σελ. 3

[944] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 4 – 11 – 1952*

[945] Υπάρχει πληθώρα επερωτήσεων των βουλευτών της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Δ.Α. προς τις κυβερνήσεις της περιόδου αυτής αναφορικά με τις κινητοποιήσεις και τα αιτήματα των μαθητικών κινητοποιήσεων των μαθητών των νυχτερινών Γυμνασίων της Αθήνας Α.Σ.Κ.Ι. κουτί 31 φάκελος 3 Δραστηριότητα Κοινοβουλευτικής ομάδας ΕΔΑ για την Εκπαίδευση δες σχετικά στο παράθεμα της παρούσας διατριβής.

προσωπικό, τα σχολεία λειτουργούσαν σε ενοικιαζόμενα κτήρια χωρίς μηχανολογικά εργαστήρια (για τις τεχνικές νυχτερινές σχολές) και οι μαθητές ήταν αναγκασμένοι να καταβάλουν υψηλά δίδακτρα με αποτέλεσμα να παρατηρείται συνεχείς μαθητική διαρροή που υπερέβαινε το 20% του συνόλου σε ετήσια βάση. Το μαθητικό κίνημα ζητούσε πραγματική δημόσια δωρεάν εκπαίδευση, κρατικό έλεγχο στις ιδιωτικές σχολές, αλλά και το κράτος να υποχρεώνει τους βιομήχανους να προσλαμβάνουν τους μαθητές αυτούς στις επιχειρήσεις τους.[946]

Ταυτόχρονα επιστημονικά περιοδικά, φίλα προσκείμενα στην Ε.Δ.Α. ή το Κ.Κ.Ε., όπως ο *«Ανταίος»*,[947] διεξήγαγαν έρευνες και κινητοποιούσαν τους φοιτητές στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Επιπλέον, η Ε.Δ.Α. με την πολιτική της δουλειά και τη γείωση που απέκτησε στους χώρους των κοινωνικών κινημάτων και των εργατικών σωματείων βοήθησε καθοριστικά στην αποκρυστάλλωση και ανάδειξη αιτημάτων χιλιάδων οικογενειών για δημιουργία δικτύου οργανωμένων παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων σε όλες τις γειτονιές και τα χωριά της χώρας, δημοτικό σχολείο που θα παρείχε και στοιχειώδη επαγγελματικό προσανατολισμό, με πρακτικές εφαρμογές, και παροχής από το κράτος, ακόμα και σε εκείνους που διέκοπταν το σχολείο για βιοποριστικούς λόγους, επιμόρφωσης τουλάχιστον μέχρι τα 18 τους χρόνια. Αναγκαιότητες και αιτήματα τα οποία προϊούσης της δεκαετίας του 1950 θα απασχολούν όλο και περισσότερες οικογένειες των αγροτικών, εργατικών και μεσαίων στρωμάτων που διαβιούν, όπως είδαμε, υπό καθεστώς ένδειας είτε στα αστικά κέντρα της χώρας είτε στην ύπαιθρο. Η Ε. Δ. Α. θα εγγράψει στον πολιτικό της λόγο και θα εκφράσει τα αιτήματά αυτά συμβάλλοντας καθοριστικά στην οργάνωση διεκδικητικών αγώνων για την ικανοποίησή τους. Ειδικά για το περιεχόμενο των σπουδών στη Μέση Εκπαίδευση η Ε.Δ.Α. στις αρχές της δεκαετίας του 1950 ζητούσε ισόρροπη προσφορά της γνώσης και ποικιλία στα μαθήματα, απορρίπτοντας τον στείρο αρχαιελληνισμό και ιστορικισμό, που χαρακτήριζε το σχολείο της εποχής. Επίσης διεκδικούσε όχι πάνω

---

[946] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο…..ό. π.*, σελ. 105

[947] ΑΝΤΑΙΟΣ Δεκαπενθήμερο περιοδικό για τη μελέτη των προβλημάτων ανοικοδόμησης, Στην κληρονομιά των γόνιμων στοιχείων του 20ου αιώνα έχει εξέχουσα θέση ο ΑΝΤΑΙΟΣ, το περιοδικό που στη σύντομη ζωή του, από το Μάιο του 1945 έως το «βίαιο θάνατό» του το 1951, κατόρθωσε να αποθησαυρίσει εκείνη την επιστημονική και πολιτική σκέψη που εμφανίστηκε στον τόπο μας τη δεκαετία του 1930 και άνθισε μέσα στους αγώνες της αντίστασης και στα μετά την απελευθέρωση χρόνια. Το περιοδικό ΑΝΤΑΙΟΣ βρίσκεται ολόκληρο στο Ε.Λ.Ι.Α.

από 40 μαθητές ανά τάξη, αθρόες προσλήψεις εκπαιδευτικών, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των μαθητών, υποδομές, γυμναστήρια, αίθουσες κ.λπ. Στην ανώτατη εκπαίδευση η Ε.Δ.Α. ζητούσε να μην αποτελούν οι εισαγωγικές εξετάσεις μηχανισμό συρρίκνωσης αυτών που είχαν τις βεβαιωμένες ικανότητες από το Γυμνάσιο. Για τους ενήλικους νυχτερινά σχολεία, λαϊκές βιβλιοθήκες και δημόσιες διαλέξεις ώστε να επιμορφώνονται δια βίου. Επιπλέον, επάνοδο των δασκάλων και των καθηγητών που είχαν εξοριστεί ή ανανήψει, κάλυψη των οργανικών κενών στην εκπαίδευση, εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.[948]

Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητο να αναφερθούμε στην ανάπτυξη ιδεολογημάτων και τη διαμόρφωση πάγιων αντιλήψεων στις συνειδήσεις των νεοελλήνων, οι οποίες αποτέλεσαν τη βάση στην οποία εδράζονται τα κίνητρα των ενεργών πολιτών της μετεμφυλιακής εποχής για την κινητοποίηση και συμμετοχή τους σε κινήματα διεκδίκησης για διεύρυνση και κατοχύρωση της παροχής Δημόσιας Δωρεάν Παιδείας για όλους τους πολίτες της χώρας, όπως αυτό το κίνημα που αναπτύχθηκε στις δεκαετίες του 1950 και 1960.

Ο όρος κοινωνική κινητικότητα φανερώνει τη μετακίνηση ενός ατόμου μέσα στον κοινωνικό χώρο, την αλλαγή δηλαδή της θέσης του μέσα στο υφιστάμενο σύστημα κοινωνικής στρωμάτωσης.[949] Η αντίστοιχη ορολογία ανάγεται στον Ρωσο – Αμερικανό Κοινωνιολόγο P. A. Sorokin (1889 – 1968), ο οποίος είχε διαμορφώσει και τη σχετική θεωρία ήδη από το 1927.[950] Συνήθως γίνεται διάκριση ανάμεσα σε δύο βασικές μορφές κοινωνικής κινητικότητας: την οριζόντια και την κάθετη. Η οριζόντια κινητικότητα (horizontial mobility) αναφέρεται στη δυνατότητα του ατόμου να μετακινηθεί από μια συγκεκριμένη θέση σε μια άλλη μέσα στο ίδιο κοινωνικό στρώμα, ενώ η κάθετη κινητικότητα (vertical mobility) σημαίνει αντίθετα μετακίνηση από ένα

---

[948] *Εφημερίδα ΑΥΓΗ 5 – 11 – 1952* και Μ. Λυμπεράτος, *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 105 – 106

[949] Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *Προς μίαν ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας,* τόμ. Α' Αθήνα, 1974, σελ. 67

[950] Sorokin P.A., *Social and Cultural Mobility (1927),* Free Press, New York, 1959, p. 23

κοινωνικό στρώμα σε άλλο. Η τελευταία δηλαδή συνοδεύεται από αύξηση ή μείωση του κοινωνικού γοήτρου, οπότε έχουμε ανοδική ή καθοδική κινητικότητα.[951] Στο πλαίσιο αυτό η διεύρυνση των δυνατοτήτων που παρέχονται σε παιδιά με κατώτερη κοινωνική προέλευση να μεταπηδήσουν σε ένα κοινωνικό στρώμα ανώτερο από αυτό των γονέων τους μέσα στα πλαίσια κρατικών εκπαιδευτικών πολιτικών και μάλιστα μιας εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης είναι καθοριστικής σημασίας. Σύμφωνα με τον Ι. Πυργιωτάκη: « Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι υφίσταται στενή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική κινητικότητα και το εκπαιδευτικό σύστημα μιας χώρας, αφού το μορφωτικό επίπεδο ενός ατόμου έχει καθοριστική σημασία για την κατάταξή του σε μια κοινωνική βαθμίδα κι αφού το ύψος των αποδοχών του καθορίζεται, κατά κύριο λόγο, με βάση την εκπαιδευτική βαθμίδα, από την οποία έχει αποφοιτήσει. Ιδιαίτερα η είσοδος στα «ανώτερα» επαγγέλματα προϋποθέτει απαραίτητα την απόκτηση πανεπιστημιακού τίτλου ».[952] Για το λόγο αυτό « το πανεπιστημιακόν πτυχίον αντιπροσωπεύει για τους νέους το «μαγικό κλειδί» δια του οποίου ελπίζουν να ανοίξουν – και κατά κανόνα ανοίγουν – τας θύρας της μεσαίας, ενίοτε και της ηγέτιδος τάξεως: θύρας αι οποίαι παραμένουν μέχρι σημείου τινός κλεισταί δια τους περισσοτέρους εκ των μη πτυχιούχων συνομιλήκων των της αυτής προελεύσεως, όπως γράφει η Ι. Λαμπίρη – Δημάκη.[953] Πρέπει βέβαια να διευκρινιστεί ότι η εκπαίδευση αποτελεί αναμφισβήτητα τη σημαντικότερη και την ασφαλέστερη δικλείδα κοινωνικής ανόδου, όχι όμως και τη μοναδική. Ο ασφαλέστερος όμως και ο συνηθέστερος δρόμος για την κοινωνική ανέλιξη του ατόμου είναι αυτός που περνά μέσα από τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος. Η κοινωνική κινητικότητα οριοθετείται έτσι από τις δυνατότητες του ατόμου για σχολική επιτυχία και από τις ευκαιρίες πρόσβασης στην ανώτερη και στην

[951] Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *ό. π.*, σελ. 67

[952] Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, *Οι Εκπ/κές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)*/ Πυργιωτάκης Ι., *Οικογενειακή κοινωνικοποίηση και ανισοκατανομή ευκαιριών κοινωνικής κινητικότητας – Μια αγνοημένη πραγματικότητα στην ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της Ελλάδας,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1986, σελ. 173

[953] Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *ό. π.,* σελ 72

ανώτατη παιδεία.[954] Σύμφωνα με τον Ι. Πυργιωτάκη: « Από τότε που άρχισε να εντοπίζεται η κοινωνική αυτή λειτουργία του σχολικού συστήματος, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις παίρνουν σημαντική θέση στα διάφορα πολιτικά προγράμματα και το σχολείο τοποθετήθηκε στο επίκεντρο της κοινωνικής έρευνας και των πολιτικοϊδεολογικών ανταγωνισμών. Μέσα από την προοπτική αυτή το δίκαιο αίτημα για «ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση» γίνεται βασικός στόχος και άμεση επιδίωξη όλο και περισότερων κοινωνικών ομάδων».[955] Φυσικά η ισότητα αυτή εξασφαλίζεται με την κατοχύρωση του δικαιώματος όλων των παιδιών για φοίτηση στο σχολείο, με τον καταρτισμό κοινού και ενιαίου αναλυτικού προγράμματος, με την εξασφάλιση της απαραίτητης υλικο – τεχνικής υποδομής των σχολείων και του κατάλληλου διδακτικού προσωπικού. Όλα αυτά συμπεριλαμβάνονται στην έννοια αυτή. Εκπαιδευτική ισότητα όμως σημαίνει, πέρα από όλα αυτά, ισότιμη σχολική επίδοση και ισότιμη κατανομή εκπαιδευτικών τίτλων (διπλωμάτων και πτυχίων) μεταξύ των διάφορων κοινωνικών τάξεων,[956] αφού μόνο με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η ισότητα στις ευκαιρίες για κοινωνική ανέλιξη.

Στην ανάπτυξη και μαζικοποίηση του φοιτητικού – σπουδαστικού αλλά και του μαθητικού κινήματος συντελεί καθοριστικά η αντίληψη που φαίνεται να παγιώνεται αυτή την περίοδο στις αντιλήψεις της πλειοψηφίας των νεοελλήνων περί κοινωνικής κινητικότητας μέσω της εκπαίδευσης. Σε αυτό συμβάλλει και η προϊούσα ανασυγκρότηση της χώρας σε συνδυασμό με την συνεχή αύξηση της ζήτησης για σπουδές δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που θα ήταν ικανές, σύμφωνα με την παραπάνω αντίληψη, να οδηγήσουν σε καλύτερη οικονομική και κοινωνική αποκατάσταση των φορέων της, στο πλαίσιο της ιλιγγιώδους ανάπτυξης της καταναλωτικής συνείδησης και των αντίστοιχων συνηθειών των νεοελλήνων της εποχής.

Κατά την ακαδημαϊκή χρονιά 1981/82, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της συντριπτικής πλειοψηφίας των φοιτητών/-τριών που απάντησαν στην ερώτηση:

---

[954] Λαμπίρη – Δημάκη Ι., *ό. π.,* σελ. 70

[955] Πυργιωτάκης Ι., *ό. π,* σελ. 173

[956] Μιχαλακόπουλος Γ., Το πρόβλημα της εκπαιδευτικής ανισότητας: Ένα σχέδιο προσέγγισης, *περιοδικό Νέα Παιδεία, τεύχ. 21,* Αθήνα, Άνοιξη 1982, σελ. 60

«νομίζετε ότι στη σημερινή ελληνική κοινωνία τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να μεταπηδούν σε μια κοινωνική τάξη ανώτερη από αυτή στην οποία βρίσκονται οι γονείς τους;», η καταφατική απάντηση συγκέντρωσε συνολικά το 95% των φοιτητών/-τριών.

Διαπιστώθηκε μάλιστα ότι δεν υπήρχε στην απάντηση αυτή σχέση ανάμεσα στην κοινωνική προέλευση των φοιτητών και στην αντίληψή τους για τις πιθανότητες κοινωνικής ανόδου. Στην ίδια έρευνα, η οποία διεξήχθη την περίοδο εκείνη από την πανεπιστημιακό Ιωάννα Λαμπίρη - Δημάκη, τονίζεται κι ένα άλλο εξ ίσου σημαντικό εύρημα. Στην ερώτηση: «με ποιους τρόπους επιτυγχάνεται η κοινωνική άνοδος στη σημερινή ελληνική κοινωνία;» φοιτητές και φοιτήτριες θεωρούσαν την περίοδο αυτή 1981 – 1982, τη μόρφωση κύριο μέσο κοινωνικής ανόδου, εννοώντας, βέβαια ότι οι πανεπιστημιακές σπουδές, ειδικότερα, συντελούν στην κοινωνική άνοδο. Τονίζοντας ότι χωρίς να γνωρίζουμε τον αριθμό των συμμετεχόντων στην έρευνα, δηλ. το εύρος του δείγματος αλλά και την έλλειψη σχετικών ερευνών – πηγών για το θέμα θα προσπαθήσουμε να δικαιολογήσουμε τη δημιουργία μιας τέτοιας ευρύτατα διαδεδομένης πεποίθησης στις συνειδήσεις των νεοελλήνων, θεωρώντας ιδιαίτερα σημαντική τη συμβολή τέτοιων αντιλήψεων – ιδεολογημάτων στην ανάπτυξη διεκδικητικών κινημάτων για την παροχή δωρεάν Δημόσιας Εκπαίδευσης για όλες/όλους αντίστοιχων αυτών που αναπτύχθηκαν την περίοδο που εξετάζουμε.

Πρόκειται, βέβαια, για πεποίθηση που «χρώσταγε» τα οικοδομικά υλικά του σχηματισμού της στην περίοδο 1949 – 1963 και ακόμη προγενέστερα στην οποία, πράγματι, η εκπαίδευση διαδραμάτισε αποφασιστικό ρόλο στην ένταξη εκατοντάδων χιλιάδων νέων από όλα τα κοινωνικά στρώματα στις πολλαπλές νέες θέσεις εργασίας που «αναφύονταν» κατά χιλιάδες. Γιατί ως γνωστόν στη χώρα μας, στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, μέχρι και τις αρχές περίπου της δεκαετίας του 1980, η αναδιάρθρωση της Ελληνικής οικονομίας, το «άνοιγμα» του δημόσιου τομέα και η διόγκωση του τριτογενούς τομέα, των υπηρεσιών έδωσαν την ευκαιρία στον εκπαιδευτικό μηχανισμό να διαδραματίσει κυριαρχικό ρόλο στην ένταξη χιλιάδων νέων παιδιών εργατών και φτωχών αγροτών, της βασανισμένης ελληνικής υπαίθρου, στις νέες θέσεις του καταμερισμού εργασίας. Οι πανεπιστημιακοί τίτλοι και τα διπλώματα αποκτούν την ίδια περίοδο τη λειτουργία που είχαν παλαιότερα οι «τίτλοι ευγενείας» για την κατάληψη μιας ευνοημένης επαγγελματικής θέσης και φυσικά μαγνητίζουν, ιδιαίτερα, εκείνα τα τμήματα του πληθυσμού που προσπαθούν να «σπρώξουν» τα παιδιά τους - μέσω της εκπαίδευσης - στην «άλλη» πλευρά του λόφου, εκεί όπου απουσιάζει η χειρωνακτική εργασία, η ανασφάλεια και τα χαμηλά

εισοδήματα. Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χ. Νούτσος: « Η κυρίαρχη παραδοσιακή πρακτική ιδεολογία για την προτεραιότητα της ανταλλακτικής αξίας των σχολικών τίτλων έναντι της αυταξίας της σχολικής γνώσης, δηλαδή η απόκτηση σχολικών τίτλων για την αγορά εργασίας – κυρίως πτυχίων – ανεξάρτητα από το επίπεδο της σύστοιχης σχολικής κατάρτισης, μπορούσε ασφαλώς να αναπαράγεται διευρυμένα σε μια μετεμφυλιακή κοινωνία που όφειλε αναγκαστικά να αναπτυχθεί οικονομικά μέσα στο διεθνές καπιταλιστικό πλαίσιο.[957]

Η εκπαίδευση για τους φτωχούς και μεσαίους αγρότες της εποχής, αλλά και για τα λαϊκά στρώματα των πόλεων ήταν μια επένδυση για τα παιδιά τους προστατευμένη από τον πληθωρισμό, που φλόγιζε την ελπίδα να τα δουν να περνούν στην άλλη όχθη, στα μεσαία και ανώτερα στρώματα. «Να φύγει», «να σπουδάσει», «να γίνει δάσκαλος, γιατρός, καθηγητής, δημόσιος υπάλληλος», «χορτάρι να βοσκήσω, αλλά να σπουδάσει». Η ιδεολογία της κοινωνικής ανόδου αποκτά αυτή την περίοδο μια άνευ προηγουμένου εμβέλεια.[958] Ειδικότερα και σύμφωνα με την Ανθή Προβατά, στο τέλος της δεκαετίας του 1950 και στην αρχή της δεκαετίας του 1960, παρατηρείται έντονη κινητικότητα των κατώτερων τάξεων. Η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, η εισβολή της τεχνικής ανάπτυξης (ηλεκτρισμός – δρόμοι κ.λπ.) στα χωριά, επιτρέπει στο φτωχό αγροτικό πληθυσμό τη σύγκριση με το επίπεδο ζωής της πόλης και τη μίμηση ενός υπερκαταναλωτικού προτύπου, τελείως αντίθετου με την παραγωγική ικανότητα της χώρας. Παράλληλα με την είσοδο του ξένου κεφαλαίου στη χώρα και την ανάπτυξη της υποδομής επικοινωνίες – συγκοινωνιακό δίκτυο, ενθαρρύνθηκε η καταναλωτική νοοτροπία και δημιουργήθηκαν στον πληθυσμό ανάγκες και προσδοκίες που ξεπερνούσαν κατά πολύ την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, ενώ ενισχυόταν με κάθε τρόπο η μιμητική κατά τα δυτικά πρότυπα καταναλωτική τάση της κρατούσης τάξεως στις δεκαετίες 1950 – 1960. Επιπρόσθετα σημαντικό στοιχείο της περιόδου αυτής είναι

---

[957] Χατζηιωσήφ Χ. – Παπαστράτης Π. (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, ό. π., Νούτσος Χ., Το σχολείο της εθνικοφροσύνης (1945 – 1952),* σελ. 124

[958] Χ. Κάτσικας, «94.000 λευκές κόλλες στις Πανελλαδικές Εξετάσεις» άρθρο δημοσιευμένο στην *ιστοσελίδα alfavita, 12 – 7 – 2010*

η ραγδαία αύξηση της τριτογενούς απασχόλησης.[959] Όπως αναφέρουν τα στατιστικά δεδομένα η απορροφητικότητα εργασίας του τομέα των υπηρεσιών σε σχέση με την αύξηση του πληθυσμού ήταν η μεγαλύτερη από όλους τους τομείς της οικονομίας: ο συντελεστής απορροφητικότητας εργασίας του τομέα αυτού σε σχέση με την αύξηση του πληθυσμού ήταν 0,24 στην περίοδο 1951 – 1961, 0,45 στην περίοδο 1961 – 1971 και 0,43 στην περίοδο 1971 – 1981. Η συνέπεια της υψηλής αυτής απορροφητικότητας ήταν ότι ενώ το ποσοστό της τριτογενούς απασχόλησης στο σύνολό του πληθυσμού ήταν περίπου 9% το 1951, στα 1981 το αντίστοιχο ποσοστό έφθασε το 15%.[960]

Η οικοδόμηση της αντίληψης, στα μυαλά της συντριπτικής πλειοψηφίας των νεοελλήνων, περί κοινωνικής κινητικότητας μέσω του σχολικού μηχανισμού και των σπουδών επιβεβαιώνονται και από σχετική έρευνα που διεξήχθη την άνοιξη (Μάρτιος – Απρίλης) του 1980 από τον Γ. Κελπανίδη όπου ρωτήθηκε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 3.000 μαθητών της Γ΄ Γυμνασίου, σε στατιστικά τυχαίο δείγμα 60 Γυμνασίων από όλη την Ελλάδα, με γραπτό ερωτηματολόγιο στο οποίο ερωτήθηκαν οι μαθητές/μαθήτριες λίγες εβδομάδες πριν από το τέλος της σχολικής χρονιάς, οπότε η απόφαση τους για το δρόμο που θα ακολουθούσαν να θεωρηθεί ότι είχε ωριμάσει, ώστε οι απαντήσεις τους να έχουν ένα υψηλό βαθμό εγκυρότητας. Σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν το 75,3 % των ερωτηθέντων δήλωσε ότι θα δώσει εξετάσεις για το Γενικό Λύκειο (υπήρχαν τότε εξετάσεις εισαγωγής στο Γενικό Λύκειο). Στην ίδια έρευνα παρατηρήθηκε ότι η σύγκριση της υποομάδας των μαθητών από χαμηλό κοινωνικό στρώμα με υψηλούς βαθμούς διαλέγει σε μεγαλύτερο ποσοστό την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία σε σύγκριση με την υποομάδα των μαθητών από υψηλό κοινωνικό στρώμα με χαμηλούς βαθμούς, αντίστοιχα σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό των οικογενειών των κατώτερων στρωμάτων είχε υψηλές εκπαιδευτικές προσδοκίες, ενώ αντίθετα ένα όχι ασήμαντο ποσοστό των οικογενειών των ανώτερων στρωμάτων δεν προσδοκούσε ότι τα παιδιά του θα πάνε στην ανώτατη εκπαίδευση. Επίσης τα αποτελέσματα της έρευνας

[959] Προβατά Α., *ό. π.*, σελ. 123, 106, 107

[960] Φωτόπουλος Τ., *Εξαρτημένη Ανάπτυξη, Η Ελληνική Περίπτωση,* Εξάντας, Αθήνα 1985, σελ. 97 – 98

επιβεβαίωσαν τη διάχυτη έφεση της ελληνικής κοινωνίας για πρόσληψη τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.[961]

Στο πλαίσιο αυτό και έχοντας ως στόχο την βελτίωση των όρων της καθημερινής τους ζωής και εργασίας χιλιάδες άνθρωποι που προέρχονταν από αγροτικές ή εργατικές οικογένειες θα επιχειρήσουν να διεκδικήσουν την κοινωνική τους άνοδο – αλλαγή τάξης μέσω της εκπαίδευσης και των σπουδών που θα τους εξασφαλίσουν ένα μη χειρωνακτικό και προσοδοφόρο επάγγελμα, αντίληψη που θα υπηρετήσουν οι ίδιοι αλλά και θα ενσταλλάξουν στους απογόνους τους. Για να σπουδάσει κάποιος όμως την περίοδο που εξετάζουμε όφειλε ή να έχει χρήματα εξ ιδίων πόρων ή να διεκδικήσει τη δωρεάν παροχή της μόρφωσης από τα Δημόσια Σχολεία και Πανεπιστήμια της χώρας για όλες/όλους, γεγονός που εξηγεί, ως ένα βαθμό, και την ανάπτυξη των αντίστοιχων διεκδικητικών αγώνων του μαθητικού και φοιτητικού – σπουδαστικού κινήματος της εποχής και το εύρος της απεύθυνσής τους στην ελληνική κοινωνία.

Τα βασικότερα προβλήματα στην ελληνική εκπαίδευση της περιόδου 1949 – 1963, όπως ήδη αναλύσαμε, ήταν η έλλειψη πολιτικής βούλησης για την ανάπτυξη ενός δωρεάν παρεχόμενου στους πολίτες της χώρας δημόσιου εκπαιδευτικού συστήματος, που θα απαντούσε στις βασικές ανάγκες της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας και στις ανάγκες των πολιτών της, αλλά και η έλλειψη πολιτικής ελευθερίας μέσα στα πλαίσια της οποίας θα αναπτύσσονταν και θα εκλαϊκεύονταν τα αγαθά της Παιδείας.

Παρά το γεγονός ότι, όπως ήδη αναφέραμε, είχαν γίνει προσπάθειες για την ανάπτυξη της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, στο βασικό τομέα της πολιτικής ελευθερίας μέσα και κάτω από την οποία θα έπρεπε να ανθεί η εκπαιδευτική διαδικασία σε όλες τις βαθμίδες της και ιδιαίτερα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η περίοδος 1949 – 1963 δεν έχει να επιδείξει μεγάλα και θαυμαστά επιτεύγματα αναφορικά με την εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική.[962] Η έλλειψη πολιτικών ελευθεριών και

---

[961] Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, *Οι Εκπ/κές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές)/Κελπανίδης Μιχάλης, Η Κοινωνική ζήτηση για μεταγυμνασιακή εκπαίδευση: Εμπόδιο ή ευκαιρία για εκπαιδευτική μεταρρρύθμιση;,* Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο 1986, σελ. 189 – 191

[962] Λάζος Χρήστος, *Ελληνικό Φοιτητικό Κίνημα 1821 – 1973,* Γνώση, Αθήνα 1987, σελ. 316

στοιχειώδους δημοκρατικής λειτουργίας μαζί με τα τεράστια εκπαιδευτικά προβλήματα που απέκλειαν χιλιάδες νέους ανθρώπους από το δικαίωμα στη μόρφωση και περίμεναν την αντιμετώπισή τους μέσω μιας προωθημένης εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης αστικού εκσυγχρονισμού της ελληνικής εκπαίδευσης, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, είναι το επίδικο και αυτό που θα κινητοποιήσει χιλιάδες μαθητές – σπουδαστές και φοιτητές σε αγωνιστικές κινητοποιήσεις τις δεκαετίες του 1950 και 1960 τέτοιας έντασης, εύρους και απεύθυνσης που θα οδηγήσουν τον Ι. Πασαλίδη – Πρόεδρο της Δ. Ε. της Ε.Δ.Α. να δηλώσει στις 7 – 12 – 1962: « Η πάλη των μαθητών – φοιτητών για τη σωτηρία και την αναγέννηση της Παιδείας χαράσσσει τις διαστάσεις ενός αληθινά ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ. Στην εποχή μας η πρόοδος είναι συνυφασμένη με την επιστήμη, με την πάλη κατά του σκοταδισμού και της καθυστερήσεως. Με την ΠΑΙΔΕΙΑ. Αλλά κι αυτή είναι τέκνο της Δημοκρατίας και της Ειρήνης. Χαιρετίζουμε τον εμπνευσμένο αγώνα των μαθητών φοιτητών που από μιαν άλλη ευρεία σκοπιά δείχνει την ανάγκη της Δημοκρατικής Στροφής». [963]

Από το 1954 είχε ανασυγκροτηθεί και λειτουργούσε ως ανώτερο πανσπουδαστικό συντονιστικό όργανο η Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών (Δ.Ε.Σ.Π.Α.). Η Δ.Ε.Σ.Π.Α θα διοργανώσει το Α΄ και το Β΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο (Οκτώβριος - Νοέμβριος 1957 και Απρίλιος 1959), ενώ «με τις αποφάσεις της θα συμβάλει καθοριστικά στη μορφοποίηση και πολιτικοποίηση των διεκδικήσεων του φοιτητικού κινήματος και στον καλύτερο προσανατολισμό τους».[964]

Όπως ήδη αναφέραμε στην αμέσως μετά τη λήξη του εμφυλίου περίοδο η είσοδος του Κυπριακού προβλήματος στην πολιτική ζωή της χώρας αποτέλεσε έναν από τους αρχικούς πόλους ανασύνταξης και μαζικοποίησης του φοιτητικού κινήματος. Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Α. Λεντάκης για τις φοιτητικές κινητοποιήσεις για το Κυπριακό: «Το 1952 έγινε για πρώτη φορά μετά τον Εμφύλιο, ένας μαζικός αγώνας στην Ιατρική (απεργία). Αποτέλεσμα να εκτοπιστούν οι επικεφαλείς της κινητοποίησης. Στα τέλη του 1952 και κυρίως το 1953, αρχίζουν οι πιο μεγάλοι

[963] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 931

[964] Μητροφάνης Γ., *« Το Φοιτητικό Κίνημα» Πολιτικά Κινήματα - Οργανώσεις Νεολαίας, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού,*…τ. 9ος, ό. π. , σελ.143.

μαζικοί αγώνες που γνώρισε το φοιτητικό κίνημα. Ήταν τα παμφοιτητικά συλλαλητήρια για το Κυπριακό που συνεχίστηκαν μέχρι το 1955. Γίναν εκατοντάδες μαχητικά συλλαλητήρια, ιδιαίτερα το 1954 – 1955 με αίτημα την Ένωση. Οι αγώνες αυτοί για το Κυπριακό στάθηκαν αποφασιστικός σταθμός για τη μαζικοποίηση και την οργάνωση του φοιτητικού κινήματος. Το αίτημα ήταν πανεθνικό και συγκίνησε το πανελλήνιο. Παράλληλα, λόγω της φύσης του, απαιτούσε μεγάλες κινητοποιήσεις. Αποτέλεσμα ήταν η ενεργοποίηση των φοιτητικών συλλόγων και της Δ. Ε. Σ. Π. Α., που αποτελούσε μη αναγνωρισμένη επίσημα ομοσπονδία και για κείνη τη φάση το ανώτατο πανελλήνιο φοιτητικό όργανο. Η Δ. Ε. Σ. Π. Α. ουσιαστικά λειτουργούσε σαν να ήταν η μετά από λίγα χρόνια συγκροτηθείσα Ε. Φ. Ε. Ε. (Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας), κι έτσι πραγματικά ήταν. Στα 1954 οι αγώνες γίνανε τόσο έντονοι, εξαιτίας των βιαιοτήτων των Άγγλων ιμπεριαλιστών (βασανιστήρια, εκτελέσεις), που η κατάσταση ξέφυγε απ' τα χέρια των συλλόγων. Η όξυνση του εθνικού ζητήματος της Κύπρου διευκόλυνε κατά πολύ την κατάσταση της ανάπτυξης του φοιτητικού κινήματος.[965] Συλλαλητήρια άρχισαν να οργανώνονται στην Αθήνα από ομάδες πρωτοβουλίας των φοιτητών που τον τελευταίο καιρό συγκάλεσαν πανελλήνια συλλαλητήρια παρά την αντίδραση των «εκλεγμένων» διοικήσεων. Αυτοί οι αγώνες, αποτελούν τη μαγιά ή σωστότερα την κολυμπήθρα όπου αναβαπτίστηκε το φοιτητικό μας κίνημα, μετά τον Εμφύλιο. Τρία βασικά στοιχεία προέκυψαν απ' αυτούς τους αγώνες: 1) Μαζικότητα. 2) Μαχητικότητα και αγωνιστικότητα. 3) Συνδικαλιστική πείρα και ηγετικά στελέχη». [966]

Το θέμα της Κύπρου βρέθηκε στην ημερήσια διάταξη της ελληνικής πολιτικής ζωής μετά τον εμφύλιο, γιατί οι Κύπριοι με επικεφαλής του αγώνα τους τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Γ΄ ζητούσαν επιτακτικά από την ελληνική κυβέρνηση να υιοθετήσει ψήφισμα υπέρ της Ένωσης του νησιού, που ήταν Βρετανική αποικία, με την Ελλάδα. Η ανάπτυξη ενωτικού κινήματος είχε ξεκινήσει από τα τέλη του 1948 και αποτελούσε τον κατεξοχήν φόβο των Βρετανών για τα συμφέροντά τους στην περιοχή.[967] Υπό την

---

[965] Ζήλιας Σ. - Ιερεμίας Αλ. - Καρατζάς Χρ., *Ιστορία του φοιτητικού μας κινήματος,* Νέο Φοιτητικό Κίνημα, Αθήνα, 1975, σελ. 53

[966] Λεντάκη Α.. «Το παρακράτος γεννά την ΕΚΟΦ….κ.λπ.» όπως παρατίθεται στο Λάζος Χ., *ό. π.* σελ. 321 – 322

[967] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 243

πίεση των Βρετανών και Αμερικανών οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 1949 έως το 1954, όχι μόνο δεν θα υιοθετήσουν και υποστηρίξουν το αίτημα των Κυπρίων για Ένωση τους με την Ελλάδα αλλά ούτε καν θα θέσουν το θέμα της αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού στη Γ. Σ. του Ο.Η.Ε. Αποτέλεσμα της στάσης των ελληνικών κυβερνήσεων θα είναι η ανάπτυξη ενός μαζικού ενωτικού κινήματος στην Ελλάδα που θα διεκδικεί την Ένωση της Κύπρου – αυτοδιάθεση του Κυπριακού Λαού με τη διοργάνωση μαζικών και μαχητικών συλλαλητηρίων στην Αθήνα και σε ολόκληρη την Ελλάδα. Στις κινητοποιήσεις αυτές θα παίξουν καθοριστικό ρόλο οι φοιτητές σε όλη τη δεκαετία του 1950 αλλά και αργότερα, με την πρώτη μεγάλη κινητοποίηση των φοιτητών για την Κύπρο να σημειώνεται στις 12 Ιανουαρίου του 1950, ενώ στο δημοψήφισμα που έγινε στην Κύπρο τρεις ημέρες αργότερα στις 15 Ιανουαρίου 1950 και οργανώθηκε από την εκκλησία της Κύπρου, η συντριπτική πλειοψηφία του Κυπριακού λαού τάχθηκε υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα. Στις 13 Μαρτίου του 1950 η έλευση του Μακαρίου στην Αθήνα με στόχο να πιέσει την ελληνική κυβέρνηση να θέσει το ζήτημα της Κύπρου στον ΟΗΕ θα οδηγήσει στην εκδήλωση συγκεντρώσεων των φοιτητών στο Προαύλιο του Πανεπιστημίου, όπως και στις 25 Μαρτίου του ίδιου χρόνου τις οποίες η αστυνομία θα διαλύσει με τη βία. Η τήρηση «αψόγου στάσεως» έναντι των συμμάχων Βρετανών από την πλευρά των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου στο Κυπριακό ζήτημα, ώστε να μην διαταραχθούν οι ελληνοβρετανικές και ελληνοαμερικανικές σχέσεις και να μη διαραγούν οι δεσμοί εξάρτησης και υποτέλειας της χώρας με τους δυτικούς συμμάχους της θα διευκολύνει τη νεοσύστατη Ε.Δ.Α. και την αριστερά να αναλάβουν καθοριστικό ρόλο στον τομέα της οργάνωσης και των διεκδικήσεων για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα στη βάση της αυτοδιάθεσης του κυπριακού λαού. Η Ε.Δ.Α., απεξαρτημένη από τον οποιονδήποτε πολιτικό έλεγχο Βρετανών και Αμερικανών, ήταν εκείνη η οποία ανέλαβε να εκφράσει, οργανώσει και αναπτύξει το πάνδημο αίτημα για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και να του προσδώσει τη μορφή μαζικών αγώνων, όπως αυτοί εκδηλώθηκαν ολόκληρη τη δεκαετία του 1950. Επιπλέον για πρώτη φορά αριστεροί νέοι και η ΕΔΑ είχαν το πλεονέκτημα να κινηθούν σε συνθήκες σχετικής πολιτικής ελευθερίας δεδομένου ότι το Κυπριακό αποτελούσε «εθνικό ζήτημα», και το μετεμφυλιακό κράτος δυσκολευόταν να το αντιμετωπίσει ως μορφή κομμουνιστικής συνωμοσίας, τη στιγμή, μάλιστα, που αποτελούσε εμφανώς το υπομόχλιο ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών

διεκδικήσεων. Οι όποιες απόπειρες να αντιμετωπιστεί δραστικά και με τη βία υπέσκαπταν τον αστικό λόγο και επέκτειναν αναγκαία την απήχηση και το πολιτικό περιεχόμενο των αγώνων αυτών. Ως προς την οργάνωση και προετοιμασία των νεανικών – φοιτητικών κινητοποιήσεων πολύ σημαντικός ήταν ο ρόλος της παράνομης ΕΠΟΝ, όπου από τα 1950 ένα μεγάλο τμήμα της δουλειάς της οργάνωσης στα πανεπιστήμια αφορούσε στην προετοιμασία των συγκεντρώσεων και των εκδηλώσεων για την Κύπρο.[968]

Η δράση των φοιτητών μέσα από τους συλλόγους τους, όπως είδαμε, δε θα μείνει μόνο στο Κυπριακό ζήτημα αλλά από τις αρχές του 1951 και στα 1952 θα γίνουν μεγάλες φοιτητικές κινητοποιήσεις και απεργίες πείνας φοιτητών με αίτημα τη μείωση ή κατάργηση των διδάκτρων στις σχολές των ΑΕΙ, όπου καθοριστικό ρόλο, όπως ήδη αναφέραμε, θα παίξει η ανασυγκροτούμενη ηττημένη στον εμφύλιο αριστερά, μέσω του νόμιμου πολιτικού της φορέα της Ε. Δ. Α.[969] Οι εκδηλώσεις συμπαράστασης στον κυπριακό αγώνα, που έπαιρναν πολλές φορές το χαρακτήρα της νεολαιίστικης έκρηξης και ξεσπάσματος της συσσωρευμένης αγανάκτησης απέναντι στην ασφυκτική κρατική καταπίεση και καταστολή,[970] που όπως ήδη αναφέραμε, είχαν ξεκινήσει από τις αρχές του 1950 κορυφώνονται το 1956 και εκδηλώνονται σε πανελλαδικό επίπεδο (Ιανουάριος,[971] Μάρτιος και Μάιος[972]), με τη φοιτητική και μαθητική νεολαία να

---

[968] Λυμπεράτος Μ., *Μετά τον Εμφύλιο, ό. π.*, σελ. 246 – 247

[969] Δες σχετικά Α. Σ. Κ. Ι. , Αρχείο Ε. Δ. Α. κουτιά 295, 297, 298, 299 (Φοιτητικοί - σπουδαστικοί σύλλογοι)

[970] Βερναρδάκης Χ. & Μαυρής Γ., *Κόμματα και Κοινωνικές..., ό. π.*, σελ.139

[971] *Εφ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 19 – 1 – 1956*, « Η σπουδάζουσα νεολαία και ο λαός της Τρίπολης διαδηλώνουν σε μεγαλειώδη συγκέντρωση με την ευκαιρία του Κυπριακού δημοψηφίσματος», Δες σχετικά στο Κουσίδου Ν. – Σταυρόπουλος Σ., *« Αριστερή Νεολαία Ελλάδος» …, ό. π.*, σελ. 44

[972] Στις 9 Μαΐου 1956 θα σημειωθούν στην Αθήνα βίαιες συγκρούσεις διαδηλωτών και αστυνομίας σε διαδήλωση διαμαρτυρίας με αφορμή τον απαγχονισμό των Κυπρίων

πρωτοστατεί. Οι κινητοποιήσεις αυτές θα διευρύνουν το πλαίσιο των αιτημάτων τους με τον εμπλουτισμό, εκ μέρους των φοιτητών, με διεκδικήσεις που είχαν να κάνουν με θέματα, όπως συγγράμματα, φοιτητική εστία, σίτιση, δίδακτρα, εξεταστικοί περίοδοι κ.λπ.

Στο πλαίσιο αυτό τον Ιανουάριο του 1956 οι φοιτητές πραγματοποιούν εικοσιτετράωρη απεργία για το θέμα του περιορισμού των εξεταστικών τους περιόδων από τέσσερις (4) σε δύο (2).[973] Το σημαντικότερο ζήτημα όμως, που προκύπτει το 1956 με αφορμή την κατάθεση νομοσχεδίου, μέσα στο καλοκαίρι με τα σχολεία και πανεπιστήμια σε διακοπές, από τους υπουργούς Οικονομικών και Παιδείας για την αύξηση των εκπαιδευτικών τελών είναι το ζήτημα των διδάκτρων και εκπαιδευτικών τελών για τους μαθητές – φοιτητές της δημόσιας εκπαίδευσης. Η κατάθεση και ψήφιση αυτού του νομοσχεδίου θα δώσει το έναυσμα για να ξεκινήσουν οι πρώτοι ουσιαστικοί και μαζικοί αγώνες για μείωση των διδάκτρων, ένα θέμα, που με το σύνθημα «να σπουδάσουν οι φτωχοί», είχε ήδη τεθεί και τώρα αναδεικνύεται ως κεντρικό αίτημα.[974] Το θέμα και αίτημα αυτό θα φέρει κοντά σ' ένα ενιαίο μέτωπο πάλης τις νεολαίες των

αγωνιστών Καραολή και Δημητρίου και θα αφήσουν στο πεδίο των διαδηλώσεων τέσσερις (4) νεκρούς (3 διαδηλωτές και 1 αστυφύλακα) και δεκάδες τραυματίες. Δες σχετ. Στο Μητροφάνης Γ., *«Το Φοιτητικό Κίνημα…, ό. π.*, σελ.143

[973] *Εφ. ΑΥΓΗ 27 – 1 – 1956*, « Οι πρωτοετείς φοιτηταί των Ανωτάτων Σχολών κατέρχονται σήμερα σε απεργία διαμαρτυρίας κατά του περιορισμού των εξεταστικών περιόδων »

[974] *Εφ. ΑΥΓΗ 11 – 8 – 1956*, «Η Παιδεία προνόμιο των λίγων» σελ. 1 και *Εφ. ΑΥΓΗ 11 – 8 – 1956,* «Συνεχίσθησαν χθες οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά της αυξήσεως των εκπαιδευτικών τελών» σελ. 6

κομμάτων,[975] θα προκαλέσει έντονες αντιδράσεις[976] και θα ωθήσει την κοινή γνώμη[977] να ενδιαφερθεί περισσότερο για την εκπαίδευση.[978]

---

[975] *Εφ. ΑΥΓΗ 9 – 8 – 1956*, « Αυξήσεις και στις τιμές των σχολικών βιβλίων!». Όπου στο δημοσίευμα αναφέρεται η κοινή ανακοίνωση των νεολαιών των κομμάτων Φ.Δ.Ε., Φιλελευθέρων, Προοδευτικού, Ε.Δ.Α., Ε.Π.Ε.Κ. και Δ.Κ.Ε.Λ., στην οποία οι πολιτικές νεολαίες της εποχής διαμαρτύρονται «εντόνως και καλούμεν όλους τους νέους της Ελλάδος εις σταυροφορίαν διά την ματαίωσιν της αντεθνικής αυτής ενεργείας της κυβερνήσεως».

[976] *Εφ. ΑΥΓΗ 23 – 8 – 1956*, «Η παιδεία αποκλειστικό προνόμιο του πλούτου»… Στις συζητήσεις στην Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως της Βουλής θα καταγραφεί η άποψη της αντιπολίτευσης με την οποία προειδοποιεί «την κυβέρνησιν ότι εάν δεν αποσύρη το νομοσχέδιο θα αναγκασθή να αποχωρήση από την Επιτροπή» και επίσης να καταγράφεται η άποψη βουλευτών της συμπολίτευσης με την οποία αναγνωρίζουν ότι «το νομοσχέδιο προκαλεί την ψυχική αντίδρασιν...θα ψηφίσουν βεβαίως υπέρ γιατί δεν θέλουν να πέσει η κυβέρνησις» ή ακόμα ότι «η αύξησις των εκπαιδευτικών τελών είναι οδυνηρή για τις περισσότερες οικογένειες...το νομοσχέδιο είναι ατυχές...έκκλησιν στην κυβέρνησιν ή να προβή σε ουσιώδεις τροποποιήσεις ή να αποσύρη το νομοσχέδιο».

[977] *Εφ. ΑΥΓΗ 11 – 8 – 1956*, «Η Παιδεία προνόμιο των λίγων», όπου δημοσιεύονται δήλωσεις του προέδρου του Ιατρικού Συλλόγου Αθηνών, στην οποία καταγράφεται: «Μια τοιαύτη απόφασις θα αποκλείση την πανεπιστημιακή εκπαίδευσιν εις τους ανήκοντας εις πτωχοτέρας τάξεις και θα καταστήση ταύτην δυνατήν μόνον εις τα πλουσιόπαιδα» και του προέδρου της Ομοσπονδίας Γονέων και Κηδεμόνων, στην οποία καταγράφεται: «Η ενέργεια αυτή της κυβερνήσεως μας ευρίσκει αντίθετους καθ' όσον πλήττει αδιακρίτως ευπόρους και απόρους», σελ.1

[978] *Εφ. ΑΥΓΗ 3 – 8 – 1956,* Ιμβριώτη Ρ., « Πνευματικός μαλθουσιανισμός» και *Εφ. ΑΥΓΗ 12 – 8 – 1956,* « Να αποσυρθή το αντιλαϊκό και αντιεκπαιδευτικό σχέδιο Ν.Δ. περί αυξήσεως των εκπαιδευτικών τελών - Νέες διαμαρτυρίες συλλόγων και Δημοτικών Συμβούλων», σελ.6 και *Εφ. ΑΥΓΗ 19 – 8 – 1956,* «Αντί να μειώση αμέσως τις στρατιωτικές δαπάνες η κυβέρνησις αυξάνει τα εκπαιδευτικά τέλη - Εντονώτατες διαμαρτυρίες γονέων και κηδεμόνων », σελ.6 και *Εφ. ΑΥΓΗ 21 – 8 – 1956,* «Ν' αποσυρθή το νομοσχέδιο που επιβάλλει τις νέες

Άλλωστε η εκτεταμένη φτώχεια που, όπως είδαμε, συνέχισε να μαστίζει πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας δεν μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητες χιλιάδες ελληνικές οικογένειες που αντιμετώπιζαν το φάσμα του πλήρους αποκλεισμού των παιδιών τους από τη μέση και ανώτερη – ανώτατη εκπαίδευση λόγω οικονομικής αδυναμίας. Το νομοσχέδιο προέβλεπε τον τρόπο «με τον οποίο αυξάνονται και ενοποιούνται το ειδικό τέλος και η ειδική εισφορά που καταβάλλουν οι μαθητές των σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως, δημοσίων και ιδιωτικών».

Έτσι, καθορίστηκαν οι εισφορές για τους μαθητές και τις μαθήτριες των τριών πρώτων τάξεων των σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως σε 380 δρχ. και για τους μαθητές και τις μαθήτριες των δύο επόμενων τάξεων σε 560 δρχ. και θα εξακολουθούσαν να καταβάλουν σε όλες τις τάξεις 60 δρχ. για το σχολικό ταμείο, 25 δρχ. για εκπαιδευτικά τέλη και 3 δρχ. για μαθητική πρόνοια. Ακόμα επιβλήθηκε πρόσθετη εισφορά από 500 δρχ. στους μαθητές των ιδιωτικών σχολείων Μέσης Εκπαιδεύσεως.[979] Σε δημοσιεύματα του τύπου των επόμενων ημερών υπολογίζονταν ότι οι οικονομικές υποχρεώσεις των μαθητών με τη νέα σχολική χρονιά θα έφθαναν τις 800 και 1000 δραχμές και αν προστεθούν τα έξοδα για βιβλία και γραφική ύλη, θα έφθαναν στο ποσό των 1.100 έως 1.400 δρχ. το χρόνο. Επιπρόσθετα στα ιδιωτικά σχολεία τα δίδακτρα μαζί με την εκπαιδευτική εισφορά και τα εκπαιδευτικά τέλη αυξήθηκαν στις 6.000 έως 8.000 δρχ., ενώ στους μαθητές των ιδιωτικών νυχτερινών σχολείων επιβλήθηκε η φορολογία των 500 δρχ. Φυσικά δεν έμεινε έξω η ανώτατη εκπαίδευση, αφού και στην ανώτατη εκπαίδευση τα δίδακτρα και τα διάφορα τέλη αυξήθηκαν από 75% έως 200%.[980] Στο πλαίσιο αυτό ήταν προφανές ότι θα ξεσηκωθούν έντονες αντιδράσεις και λίγους μήνες μετά τις αιματηρές συγκρούσεις για το Κυπριακό, συγκεκριμένα στις 16 Οκτωβρίου 1956, πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη φοιτητική κινητοποίηση για τη

επιβαρύνσεις στην εκπαίδευσιν» σελ.3 και *Εφ. ΑΥΓΗ 31 – 8 - 1956,* « Κατά της αυξήσεως των εκπαιδευτικών τελών», σελ. 4

[979] *Εφ. ΑΥΓΗ 2 – 8 – 1956*, «Κατετέθη στην επιτροπή της Βουλής σχέδιο Ν.Δ. περί της αυξήσεως των εκπαιδευτικών τελών»

[980] *Εφ. ΑΥΓΗ 4 – 8 – 1956* ,« Η κυβέρνησις υποχρεώνει τους νέους να μένουν αγράμματοι!»

μείωση των διδάκτρων, μία κινητοποίηση που με διάφορες μορφές θα διαρκέσει πάνω από ένα μήνα για να λήξει στις 24 Νοεμβρίου του 1956 και με τους φοιτητές να προειδοποιούν ότι θα επανέλθουν.[981] Το αίτημα των φοιτητών όπως χαρακτηριστικά διατυπώνεται από τις στήλες του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής» είναι πλέον ξεκάθαρα πολιτικό: « Το σύνθημα πρέπει να είναι: εξασφάλιση του δικαιώματος της μορφώσεως για όλους ανεξαρτήτως της οικονομικής τους καταστάσεως με μοναδικό κριτήριο την ικανότητα και την επιμέλεια».[982] Ουσιαστικά τον Οκτώβριο του 1956 το φοιτητικό κίνημα περνά σε νέα φάση. Στη φάση αυτή ανάπτυξις του φοιτητικού κινήματος θα παίξει καθοριστικό ρόλο η νεολαία της Ε.Δ.Α. Η σπουδαστική οργάνωση της Ν.ΕΔΑ συμμετέχει ενεργά στο φοιτητικό κίνημα. Τα μέλη και τα στελέχη της δραστηριοποιούνται στη Δ.Ε.Σ.Π.Α. και τους φοιτητικούς συλλόγους. Το ίδιο συμβαίνει και με την παράνομη ΕΠΟΝ, που αυτή την περίοδο είναι ισχυρότερη από τη Ν.ΕΔΑ. Όλα σχεδόν τα μέλη και τα στελέχη της ΕΠΟΝ θα «περάσουν» στη Ν.ΕΔΑ μέσα στην επόμενη διετία. Με πρωτοβουλία των φοιτητών της αριστεράς, που δρουν οργανωμένα στις ανώτατες σχολές, έχει ιδρυθεί ο Σύλλογος Εργαζομένων Φοιτητών – Σπουδαστών (Σ.Ε.Φ.Σ.).[983] Με το σύλλογο αυτό οι αριστεροί σπουδαστές παρεμβαίνουν πιο άμεσα και πιο μαζικά στο φοιτητικό κίνημα που αναπτύσσεται. Σε μια εποχή που ουσιαστικά μόνο η Δ.Ε.Σ.Π.Α. υπάρχει στο φοιτητικό χώρο (η Ε.Φ.Ε.Ε. θα δημιουργηθεί αργότερα), ο Σ.Ε.Φ.Σ. αναλαμβάνει εκ των πραγμάτων το ρόλο ενός ευρύτερου σπουδαστικού φορέα.[984] Μάλιστα ο Σ.Ε.Φ.Σ. με προκήρυξή του που κυκλοφορεί στις 27 Οκτωβρίου 1956, καλεί τους φοιτητές να

---

[981] *Εφ.ΑΥΓΗ 27 – 11 – 1956,* « Αποφασισμένοι να αποδυθούν σε νέους αγώνες οι φοιτηταί αν δεν επιλυθούν τα αιτήματά των », σελ.6

[982] *Πανσπουδαστική, φ. 2 της 12 – 11 – 1956* σελ. 3

[983] Ο Σ.Ε.Φ.Σ. ιδρύθηκε την άνοιξη του 1956. Στην πρώτη σύνθεση του διοικητικού του συμβουλίου Πρόεδρος ήταν ο Απόστολος Κακλαμάνης. Μέλη του Δ. Σ. του υπήρξαν, σε διάφορες περιόδους, ο Κ. Σοφούλης, ο Βαγγ. Κωτούλας, ο Δημ. Τσεμπελίκος, η Ρόη Ντακούρη, ο Αριστ. Χρυσαφίδης. δες σχ. στο Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 457

[984] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 457

επιμείνουν στον απεργιακό αγώνα μέχρι την πλήρη δικαίωσή τους. Η προκήρυξη αναφέρεται και στον πρώην υπουργό Παιδείας Κ. Τσάτσο: «Ο υπουργός Παιδείας δύναται να έχει τον τίτλο του καθηγητού ή οποιονδήποτε άλλον θέλει. Ένα τίτλο δεν πρόκειται να έχει πλέον: του πνευματικού ανθρώπου. Μόνος του τον αρνήθηκε».[985] Η επέκταση της απεργίας των φοιτητών εκτός του ΕΚΠΑ και στην ΑΣΟΕΕ και στην Πάντειο και η στήριξη που θα λάβει από κοινωνικούς φορείς (Ιατρικός Σύλλογος Αθηνών, Ομοσπονδία Εργατών Μετάλλου) δεν θα πτοήσει την κυβέρνηση και τον υπουργό Οικονομικών Θηβαίο να προβεί στην περιβόητη δήλωσή του – απάντηση σε ερώτημα φοιτητή, μέλους της αντιπροσωπείας της Δ.Ε.Σ.Π.Α που συναντήθηκε με τον υπουργό, που ήταν: « Να μη σπουδάσουμε και μεις οι φτωχοί;» λαμβάνοντας την απάντηση από τον υπουργό Οικονομικών της Ε.Ρ.Ε: «Ας γενιόσαστε πλούσιοι.», χαρακτηριστικό της αναλγησίας του Υπουργού Οικονομικών της Ε.Ρ.Ε., άλλωστε ανάλογη απάντηση θα δώσει και στους απεργούς δασκάλους τον Ιούνιο του 1957, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, ενδεικτικό για τον τρόπο και την αντίληψη με την οποία αντιμετώπιζε η Ε.Ρ.Ε. τις κοινωνικές διεκδικήσεις των εργαζόμενων και της νεολαίας. Σε σχόλιο της εφημερίδας ΑΥΓΗ της 13 Νοεμβρίου του 1956 αναφέρεται: «(η κυβέρνηση)….Για να εξοικονομήση, χάριν του αντιπαραγωγικού προϋπολογισμού της, 54 εκατομμύρια δραχμών, εδιπλασίασε τα εκπαιδευτικά τέλη και εστέρησε από χιλιάδες νέους το δικαίωμα για μόρφωση….».[986] Η ένταση της φοιτητικής απεργίας του 1956 και η μαζικότητά της θα αντιμετωπιστεί από την κυβέρνηση με ωμή αστυνομική βία, καταστολή και εισβολές της αστυνομίας στις πανεπιστημιακές σχολές προκειμένου να εκκενωθούν από τους απεργούς φοιτητές πολλοί εκ των οποίων είχαν αρχίσει απεργία πείνας μέσα στις σχολές τους. Η Ν. ΕΔΑ που είχε δώσει ιδιαίτερο βάρος στην κοινή δράση με τις οργανώσεις νεολαίας των άλλων κομμάτων της αντιπολίτευσης, με τις οποίες είχε τακτική επικοινωνία, τους πρότεινε να υποστηρίξουν από κοινού τον αγώνα των φοιτητών και στο πλαίσιο αυτό οι νεολαίες των κομμάτων Φ.Δ.Ε., Φιλελευθέρων, ΔΚΕΛ, ΕΠΕΚ, Αγροτικού, Λαϊκού, Προοδευτικών και Ε.Δ.Α. απευθύνουν στις 20 Νοεμβρίου 1956 προς την κυβέρνηση, τη βουλή και τους αρχηγούς των κομμάτων κοινό «υπόμνημα». Στο υπόμνημα αυτό τονίζεται: «Κατόπιν της δραματικής εξελίξεως, που έλαβεν η υπόθεσις της αυξήσεως των διδάκτρων δια της

[985] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 457

[986] *Εφ. ΑΥΓΗ 13 – 11 – 1956* σελ. 3

επί ένα μήνα συνεχούς αποχής εκ των μαθημάτων, δια της κηρύξεως υπ' αυτών απεργίας πείνης, [κατόπιν] της αρνήσεως της κυβερνήσεως όπως επανεξετάση το θέμα, και των υπ' αυτής λαμβανομένων μέτρων όπως καταπνίξη βιαίως την συνεχιζομένην καθολικήν εξέγερσιν του φοιτητικού κόσμου, αιτούμεθα από την Εθνικήν Αντιπροσωπείαν και ιδαιτέρως από τους αρχηγούς των κομμάτων της αντιπολιτεύσεως όπως επαναφέρουν το θέμα κατ' απόλυτον πρόταξιν, δια να δοθεί λύσις και να ματαιωθεί το αντικοινωνικόν μέτρον». Το θέμα θα έρθει στη Βουλή σε συζήτηση προ ημερησίας διατάξεως με τον Γ. Παπανδρέου να χαρακτηρίζει «απολύτος βάσιμον» το αίτημα των φοιτητών, ενώ με ανάλογο πνεύμα θα τοποθετηθούν και οι Σ. Βενιζέλος, Π. Κανελλόπουλος, Στ. Αλλαμανής, Κ. Τσαλδάρης, και Μπαλτατζής. Εκ μέρους της Ε.Δ.Α., ο Β. Εφραιμίδης, διακοπτόμενος συνεχώς από τον Πρόεδρο της Βουλής, γιατί «δεν είχε τον λόγο» (ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του κόμματος Ηλ. Ηλιού απουσίαζε), ζήτησε «να ανακαλέσει αμέσως η κυβέρνηση το μέτρο [της αύξησης των διδάκτρων], το οποίο η κοινή γνώμη θεωρεί επικίνδυνο για την Παιδεία».[987] Χαρακτηριστικό των προσπαθειών αλλά και της ενιαιομετωπικής πολιτικής τακτικής που ακολουθεί η Ε. Δ. Α. από τη ίδρυσή της είναι το γεγονός ότι μέσα σε πέντε χρόνια από την ίδρυσή της και μόλις επτά χρόνια από το τέλος του εμφυλίου πολέμου οι εκπρόσωποί της συνυπογράφουν κοινό υπόμνημα με τους εκπροσώπους κομμάτων όχι μόνο του κέντρου αλλά και της δεξιάς.[988] Το θέμα της Παιδείας και της χρηματοδότησής της έχει γίνει πρώτο θέμα στην κοινή γνώμη χάρη στη μαζικότητα και ένταση των αγώνων του φοιτητικού κινήματος που ουσιαστικά καθοδηγούνται και οργανώνονται από την Αριστερά, σε συνεργασία με τις πολιτικές νεολαίες και τις δυνάμεις του κεντρώου χώρου, εξασφαλίζοντας την ηγεμονική ιδεολογικού χαρακτήρα θέση της αριστεράς της εποχής εκείνης στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του φοιτητικού κινήματος στη χώρα, γεγονός που θα διαιωνίζεται αρκετές δεκαετίες μετά.

---

[987] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 460

[988] *Εφ. ΑΥΓΗ 22 – 8 – 1956,* « Υπόμνημα όλων των οργανώσεων νέων επεδόθη στους βουλευτάς» μάλιστα, όπως αναφέρει το δημοσίευμα και η νεολαία της Ε.Ρ.Ε. πήρε θέση συμμετέχοντας σε επιτροπή των πολιτικών οργανώσεων των νέων που επέδωσε υπόμνημα στην Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως για το θέμα και μάλιστα «επεσκέφθη τον γενικό γραμματέα του υπουργείου Παιδείας και του ανέπτυξε το γενικό αίτημα της σπουδαζούσης νεολαίας για την ματαίωσιν της αυξήσεως των τελών».

Τελικά βέβαια το νομοσχέδιο που είχε γίνει νόμος του κράτους από τις 23 Αυγούστου 1956 και ψηφίστηκε με τους βουλευτές της αντιπολίτευσης να υπογραμμίζουν ότι: «η Παιδεία καθίσταται ουσιαστικά απρόσιτος για τον λαό» και να αποχωρούν μετά την κατ' αρχήν ψήφισή του[989] δεν ανακλήθηκε, ενώ οι εξελίξεις στο Κυπριακό θα θέσουν σε δεύτερη μοίρα τα προβλήματα των σπουδών. Οι φοιτητές βγαίνουν στους δρόμους ξανά για το ζήτημα της Κύπρου και στις 15 Δεκεμβρίου του 1956, αστυνομικές δυνάμεις επιτίθενται στο κέντρο της Αθήνας εναντίον φοιτητών που διαδηλώνουν φωνάζοντας: « Κάτω το Σύνταγμα Ράντκλιφ – Αυτοδιάθεση και μόνον αυτοδιάθεση».[990] Την ίδια εποχή ιδρύεται και η «Πανσπουδαστική» περιοδικό που θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη δράση του φοιτητικού – σπουδαστικού και μαθητικού κινήματος. Το φοιτητικό περιοδικό «Πανσπουδαστική», όργανο της αριστεράς, με το πρώτο του φύλλο να εκδίδεται τον Μάιο του 1956 θα συνεχίσει τη λειτουργία του αδιάλειπτα έως το 1967, οπότε διέκοψε την έκδοσή του εξαιτίας της επιβολής της δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Η «Πανσπουδαστική» θα αποτελέσει κορυφαίο πόλο έλξης για τους φοιτητές της εποχής, κέντρο ζυμώσεων και στοχασμού, αφού από τις στήλες της θα προχθεί όχι μόνο ο πολιτικός διάλογος γύρω από τα

[989] *Εφ. ΑΥΓΗ 24 – 8 – 1956*, «Εψηφίσθη χθες κατ' αρχήν και άρθρο το αντιλαϊκό νομοσχέδιο περί αυξήσεως των εκπαιδευτικών τελών».

[990] Πρόκειται για την προσπάθεια των Βρετανών να οδηγήσουν το αίτημα του Κυπριακού λαού για ένωση – αυτοδιάθεση στην ουσιαστική εγκατάλειψη όταν, με την ανοχή και εν μέρει συνεργασία της ελληνικής κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή, θα προτείνουν την παραχώρηση συντάγματος αυτοκυβέρνησης στην Κύπρο, την ίδια στιγμή που ο Μακάριος Γ΄ έχει απαχθεί και συλληφθεί από τις Βρετανικές αποικιοκρατικές δυνάμεις και έχει εξοριστεί στη νήσο Μαχέ των Σεϋχελλών, στην προσπάθεια τους να κάμψουν τον αντιαποικιακό αγώνα του Κυπριακού λαού. Το γεγονός της σύλληψης και εξορίας του Μακαρίου θα γεννήσει θύελλα αντιδράσεων στην Αθήνα. Ενώ ο Μακάριος κρατείται σε συνθήκες απομόνωσης στις Σεϋχέλλες, το Λονδίνο ελπίζει, μάταια όμως, ότι θα βρει άλλους πειθήνιους συνομιλητές που θα δεχτούν τις προτάσεις του. Στο πλαίσιο αυτό αποστέλεται στην Κύπρο ο Βρετανός νομομαθής λόρδος Radcliff, στον οποίο η βρετανική κυβέρνηση Eden ανέθεσε την εκπόνηση του συντάγματος αυτοκυβέρνησης, ο οποίος πραγματοποιεί χωρίς αποτέλεσμα δύο ταξίδια στην Κύπρο, αφού κανείς δεν δέχεται να συζητήσει μαζί του, εφόσον δεν απελευθερώνεται ο Μακάριος. Δες σχετικά Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 329 – 331

φοιτητικά – εκπαιδευτικά ζητήματα, αλλά θα αποτελέσει και ατμομηχανή για την πολιτιστική άνθιση που παρατηρείται την εποχή αυτή σε όλα τα επίπεδα της ελληνικής κοινωνίας και ιδιαίτερα στους χώρους της νεολαίας, με προεξάρχουσα στην προσπάθεια αυτή την αριστερά της εποχής.[991] Την πρωτοβουλία για την έκδοσή της «Πανσπουδαστικής» είχε η παράνομη οργάνωση της ΕΠΟΝ Σπουδαστών, που τα στελέχη και τα μέλη της άρχισαν να περνάνε στη Σπουδάζουσα της Ν. ΕΔΑ. Ψυχή του εγχειρήματος ήταν το στέλεχος της ΕΠΟΝ Άγγελος – Αρώνης, που αναζήτησε νόμιμη «κάλυψη» στο πρόσωπο ενός άλλου ΕΠΟΝΙΤΗ του Β. Μαντέλη, που δεν είχε φάκελο στην ασφάλεια. Με εκδότη τον Μαντέλη και συντακτική ομάδα εκτός απ' αυτόν και τον Αρώνη, τους Γ. Παραδόπουλο και Β. Τσάνη, το πρώτο φύλο της «Πανσπουδαστικής» κυκλοφόρησε στις 31 – 5 – 1956. Από το 4ο φύλλο της, καθήκοντα αρχισυντάκτη ανέλαβε ο δημοσιογράφος Γ. Ριζόπουλος. Διευθυντές διετέλεσαν διαδοχικά στη δεκάχρονη διαδρομή της οι Σ. Δαμιανάκος, Γ. Χατζόπουλος, Μαν. Μυλωνάκης, στελέχη της Ν. Ε.Δ.Α. και αργότερα της Δ. Ν. Λ. (Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη).[992] Το κύριο άρθρο του πρώτου φύλλου της «Πανσπουδαστικής», με το χαρακτηριστικό τίτλο «Ξεκίνημα», εκφράζει τους σκοπούς και της δεκαπενθήμερης εφημερίδας – αλλά και των οργανωμένων δυνάμεων του φοιτητικού κινήματος: « Η φωνή μας εναρμονισμένη στον τόνο της στυγνής πραγματικότητας, αντιπροσωπεύει το αγκομαχητό του σπουδαστικού μας κόσμου. Διότι, δίχως προκαταλήψεις και μοιρολατρισμούς, όπως ίσως σπεύσουν να δικαιολογήσουν μερικοί, η σπουδαστική μας νεότης ριζοβολεί μέσα στην ασθένεια και την κακομοιριά και δηλητηριάζεται από τοξίνες που προκαλούν τον αργό μαρασμό. Αν όμως επιμείνουμε περισσότερον εις τα δεδομένα, θα ιδούμε ότι, μέσα σ' αυτή την αδιαφορία και την αρρωστημένη ατμόσφαιρα των σχολείων, ζει και αναπνέει ένας αισιόδοξος και εργατικός λαός. Είναι τα νιάτα των θρανίων. Υπακούοντας μόνο στο ένστικτο της νεότητος, το γεμάτο σφρίγος και θέλησιν διά προκοπήν, μαχητικόν και ερεθισμένον από την δίψα της μαθήσεως, παρουσιάζει σήμερα μίαν ελπιδοφόρο σελίδα

[991] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 330 – 336

[992] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 457 – 458

της ελληνικής μας πατρίδος».[993] Αλλά οι έντονες αντιδράσεις και οι αγώνες του μαθητικού – φοιτητικού κινήματος δε θα σταματήσουν, αφού πρώτοι οι φοιτητές, τον Ιανουάριο του 1957, με κύριο αίτημα την καθιέρωση τρίτης εξεταστικής περιόδου ξεκινούν αποχή από τα μαθήματα, για να προχωρήσουν σταδιακά σε απεργία διαρκείας, η οποία κράτησε όλο το Μάρτιο του 1957. Στη συνέχεια οι μαθητές των γυμνασίων, με αφορμή την αύξηση των εκπαιδευτικών τελών και εισφορών, κατέβηκαν και πάλι σε απεργία το Μάιο του 1957, μία απεργία που θα απλωθεί σε ολόκληρη τη χώρα, με επεισόδια και συγκρούσεις μεταξύ μαθητών και μαθητριών με τις δυνάμεις της αστυνομίας.[994]

Αν όμως η επιμονή των μαθητών και φοιτητών στις κινητοποιήσεις τους και στη διεκδίκηση των αιτημάτων τους μέσω αυτών είναι σταθερή, εξίσου σταθερή θα παραμείνει και η πολιτική επιλογή της συντηρητικής παράταξης και της Ε.Ρ.Ε. στην επιβολή όλο και υψηλότερων εκπαιδευτικών τελών και εισφορών για τη Μέση και Ανώτατη εκπαίδευση με χαρακτηριστικό παράδειγμα την απόφαση της υπηρεσιακής κυβέρνησης του Κ. Γεωργακόπουλου, πρώην υπουργού Παιδείας του μεταξικού καθεστώτος, να επιβάλει εισφορές ακόμα και στους άπορους μαθητές τον Μάιο του 1958 με ιδιαίτερα δυσμενείς συνέπειες για πολλές κοινωνικές κατηγορίες μαθητών και των οικογενειών τους έως και το 1964, όταν θα θεσμοθετηθεί η δωρεάν παροχή της Δημόσιας Εκπαίδευσης σε όλες τις βαθμίδες από την κυβέρνηση της Ε. Κ.[995]

---

[993] *Πανσπουδαστική,* Φύλλο 1, Μάιος 1956 (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 1

[994] *Εφ. ΑΥΓΗ 10 – 5 – 1957,* «Δυνάμεις χωροφυλακής επετέθησαν με κλόμπς κατά απεργών μαθητών και μαθητριών στην Θεσσαλονίκη», σελ. 6

[995] Η κοινοβουλευτική ομάδα της Ε.Δ.Α. θα καταθέτει πάμπολες επερωτήσεις στη Βουλή αναφορικά με την υπαγωγή στις διατάξεις του νόμου περί απορίας των οικογενειών των μαθητών ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ώστε να απαλλαγούν από την υποχρέωση καταβολής μαθητικών εισφορών για τη φοίτησή τους στη μέση εκπαίδευση. Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, φάκελος 3, Δραστηριότητα κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Δ.Α. για ζητήματα Παιδείας 1956 – 1967, δες σχετικά στο Παράρτημα της παρούσας διατριβής.

Αν όμως οι μαθητικές και φοιτητικές κινητοποιήσεις ήταν έντονες μαζικές και μαχητικές σε ό, τι αφορά τη διεκδίκηση αιτημάτων που είχαν να κάνουν με τα ζητήματα της παροχής δημόσιας και δωρεάν Παιδείας, την ίδια περίοδο οι κινητοποιήσεις τους για το Κυπριακό ζήτημα ξεπερνούν σε ένταση[996] και μαζική συμμετοχή κάθε προηγούμενο, αφού θα συσπειρώσουν πλατιά λαϊκά στρώματα και πανεθνική υποστήριξη.

Το φοιτητικό κίνημα συνέχεια ανεβαίνει και, όπως είδαμε, το 1955 – 1956 γίνεται αγώνας και πάλι για τα δίδακτρα, ενώ το 1956 – 1957 κοντά στους αγώνες ενάντια στις αυξήσεις των διδάκτρων γίνονται αγώνες για την καθιέρωση τρίτης εξεταστικής περιόδου.[997] Είναι χαρακτηριστικός ο αυταρχισμός και ο κυνισμός με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι φοιτητές και οι αγώνες τους από την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. και την πολιτική ηγεσία του ΥΠΕΠΘ. Όπως δημοσιεύεται στο φοιτητικό περιοδικό «Πανσπουδαστική», τον Μάιο του 1956 στις διεκδικήσεις των φοιτητών για την κατάργηση του αντιδημοκρατικού – αντισπουδαστικού νόμου 3234/1955, που «ορίζει δύο μόνον εξεταστικάς περιόδους», ο οποίος είχε ψηφιστεί με την έναρξη του ακαδημαϊκού έτους 1955 – 1956, και στα αιτήματά τους για κατοχύρωση τρίτης εξεταστικής περιόδου, μη αύξηση ή και κατάργηση των διδάκτρων και των τελών εγγραφής, διότι όπως καταγράφεται στο περιοδικό …….«Οι φοιτηταί – ας σημειωθή ότι πολλοί εξ αυτών εργάζονται και όλοι σχεδόν ευρίσκονται εις οικονομικήν δυσχέρειαν ή και απορίαν – ανέλαβον αγώνα εναντίον της υπάρξεως και εφαρμογής του», θα εισπράξουν την ακόλουθη απάντηση από τον τότε Υπουργό Παιδείας κ. Γεροκωστόπουλο: «Μπορεί να είμαι σχιζοφρενής αλλά ο νόμος δεν αλλάζει». Πορείες, διαδηλώσεις, απεργίες των φοιτητών, διαμαρτυρίες «δια του τύπου», αλλαγή υπουργού ως συνέπεια των εκλογών του Φεβρουαρίου του 1956, δεν θα δώσουν κανένα θετικό αποτέλεσμα παρά μόνον την απάντηση δια στόματος του νέου υπουργού Παιδείας

[996] *Πανσπουδαστική, φ. 6, της 1 Μαΐου 1957,* σελ. 3 και σελ. 1 όπου φιλοξενείται στο πρωτοσέλιδο του περιοδικού συνέντευξη του Μακαρίου Γ΄

[997] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α. κουτιά 295, 297, 298, 299(Φοιτητικοί – σπουδαστικοί σύλλογοι) και Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 322

(Λεβαντή) ότι «σήμερον οι νέοι έχουν άνεσιν και ευπορίαν, τρέφονται με κρέας και βούτυρο ενώ εις την εποχήν μου μελετούσαν με το λυχνάρι».[998]

Φυσικά τα ασύστολα ψεύδη του Υπουργού Παιδείας της Ε.Ρ.Ε., τα οποία δεν αφορούν σε καμία περίπτωση τον τρόπο διατροφής της συντριπτικής πλειοψηφίας των νέων της εποχής και ιδιαίτερα των φοιτητών θα καταγγελθούν από τις στήλες του περιοδικού της «Πανσπουδαστικής», διότι όπως καταγράφεται σχετικά με τα φοιτητικά συσσίτια, «για να πάρεις μέρος στα συσσίτια χρειάζεται να είσαι κανονικά φοιτητής, δηλαδή να έχεις περάσει τα μαθήματα της προηγούμενης χρονιάς, να είσαι άπορος Α΄ κατηγορίας, να μην είσαι πρωτοετής (οι πρωτοετείς δεν τρώνε), κι ακόμα να διαθέτεις ένα ανεπίληπτο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων».[999]

Την περίοδο 1957 – 1958 οργανώνονται και ιδρύονται επίσημα όλοι οι φοιτητικοί σύλλογοι, ενώ γίνονται κινητοποιήσεις για την κατοχύρωση εγγραφών στα Α. Ε. Ι. χωρίς καταβολή τελών και το φθινόπωρο του 1957 συγκροτείται το Α΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο, το οποίο θα βάλει τα θεμέλια του ιστορικού γίγνεσθαι του φοιτητικού κινήματος. Καταγράφεται στις στήλες του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής»: Το 1ο Πανσπουδαστικό – παμφοιτητικό συνέδριο αποτελεί «ιστορικό σταθμό εις τα φοιτητικά χρονικά της χώρας μας» μια και « η σπουδάζουσα νεολαία της Ελλάδας με πραγματικόν ενθουσιασμόν εδέχθη την σύγκλισίν του[…], ως αφορμή μιας μεγαλυτέρας εξορμήσεως δια την επίλυσιν των ποικιλομόρφων προβλημάτων της», ενώ στο ίδιο τεύχος πληροφορούμαστε ότι ο Πρόεδρος της Δ.Ε.Σ.Π.Α. (Διοικούσα Επιτροπή Σχολών Πανεπιστημίου Αθηνών) Απόστολος Κακλαμάνης, «υπέβαλεν την παραίτησίν του[…] εις ένδειξιν διαμαρτυρίας δια την εγκατάλειψιν της Ανωτάτης Εκπαιδεύσεως και την τραγικήν κατάστασιν από οικονομικής κυρίως απόψεως εις την οποίαν ευρίσκονται οι φοιτηταί των Πανεπιστημίων και των λοιπών σχολών εις την χώραν μας».[1000]

---

[998] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 1, Μάιος 1956* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 2

[999] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 3, 4 Δεκεμβρίου 1956* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 3

[1000] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 8, 29 Νοεμβρίου 1957* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.),, σελ. 1 – 3

Παρά την αστυνόμευση και τους τραμπουκισμούς, τις απόπειρες διάσπασης, το Α΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο κατόρθωσε να προχωρήσει στις εργασίες και να κάνει για πρώτη φορά μια ολοκληρωμένη εξέταση και σφαιρική τοποθέτηση των φοιτητικών προβλημάτων, όπως συνθήκες διαβίωσης και σπουδών, δίδακτρα, εγγραφές, προγράμματα, βιβλία, εποπτικά μέσα, που ήταν σχεδόν ανύπαρκτα, θέματα που αφορούσαν τις Γραμματείες, τη Σύγκλητο και τους καθηγητές. Εκτός από τα άμεσα πρακτικά αποτελέσματα, όπου οι φοιτητές αποκτούσαν εμπειρία και αυτογνωσία, επέτρεψε στη φοιτητική ηγεσία και στους εκλεγμένους εκπροσώπους να θέσουν τα προβλήματα τους στην πολιτική ηγεσία του τόπου. Ιδιαίτερα στον τομέα της κριτικής του πλαισίου της περιστολής των δημοκρατικών ελευθεριών και δικαιωμάτων των φοιτητών εξαιτίας της εφαρμογής του παρασυνταγματικού πλέγματος των νομικών απαγορεύσεων του μετεμφυλιακού κράτους, οι φοιτητές οδηγούνται σε έντονη αμφισβήτηση των επιλογών αυτών, όπως καταγράφεται σε δημοσίευμα του περιοδικού «Πανσπουδαστική» τον Μάρτιο του 1958 στο οποίο: οι φοιτητές χαρακτηρίζουν την τακτική της «φιλοπροόδου πολιτείας»…… «αντιπνευματικήν και ανεδαφικήν» και αντιγράφουν με ειρωνικά σχόλια για «την …..ριζικήν ανόρθωσιν της παιδείας…» το ακόλουθο απόσπασμα από τις ανακοινώσεις του Πανεπιστημίου: « Τα κοινωνικά φρονήματα προκειμένου να χρησιμοποιηθώσι δια την επιτροπή ατελών εγγραφών, θα απευθύνωσι εις το γραφείον ατελών εγγραφών Πανεπιστημίου Αθηνών, άλλως ΔΕΝ ΘΑ ΣΥΖΗΤΩΝΤΑΙ ΑΙ ΑΙΤΗΣΕΙΣ».[1001] Άλλωστε η δεινή οικονομική κατάσταση και η φτώχεια πολλών οικογενειών ανάγκαζε χιλιάδες σπουδαστές να εργάζονται παράλληλα με τις σπουδές τους προκειμένου να επιβιώσουν με όρους εργασίες εξαντλητικούς και χωρίς εργασιακά δικαιώματα τα οποία διεκδικούσαν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο δημοσίευμα της «Πανσπουδαστικής» στις 19 Μαρτίου του 1958 σύμφωνα με το οποίο, οι φοιτητές του Πολυτεχνείου διαμαρτύρονται για τις συνθήκες πρακτικής τους άσκησης και καταγγέλλουν το «αποκαρδιωτικόν φαινόμενον, να εργάζονται σπουδασταί επί οκτάωρον με αμοιβήν ένα πιάτο φαγητόν (κυριολεκτικώς), όπως ηθέλησεν να επιβάλει ο μεγαλοβιομήχανος κ. Μποδοσάκης» [….] «Οι Σπουδασταί, όμως, είχαν αρκετό φιλότιμο ώστε να

[1001] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 11, 5 Μαρτίου 1958,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 1

αποποιηθούν την ευγενή προσφοράν του φιλεύσπλαχνου κ. Αθανασιάδη».[1002]Λίγα χρόνια αργότερα θα διατυπωθεί και διεκδικηθεί το αίτημα για εξάωρη εργασία για τους εργαζόμενους φοιτητές.[1003] Ήδη στα πάγια αιτήματα των φοιτητών για σίτιση, κατοχύρωση μαθημάτων, απαλλαγή από τα δίδακτρα, «καθιέρωσις φοιτητικού εισιτηρίου εις όλα τα συγκοινωνικά μέσα και εις τα δημόσια θεάματα» καθώς και στην Εθνική βιβλιοθήκη, αύξηση του αριθμού των υποτροφιών, όπως καταγράφονται σε δημοσίευμα της «Πανσπουδαστικής», θα προστεθεί αρκετά έντονα η ανάγκη κατοχύρωσης του ασύλου και των δημοκρατικών ελευθερίων.[1004]

Στις εκλογές του Μαΐου του 1958 τα κόμματα και η πολιτική ηγεσία αναγκάσθηκαν, να συμπεριλάβουν τα αιτήματα της σπουδάζουσας νεολαίας μετά από οργανωμένη καμπάνια όμως. Συμπερασματικά, την περίοδο αυτή ο αγώνας των φοιτητών είναι πολυμέτωπος και εδώ φαίνεται καθαρά και η έναρξη της πολιτικοποίησης των φοιτητικών αιτημάτων, που συμπορεύεται πια με τις προσδοκίες και τους οραματισμούς του ελληνικού λαού.[1005]

Στο Α΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο ανάμεσα στα άλλα θέματα εντάχθηκε και η συζήτηση για την αυτοδιάθεση της Κύπρου, που αντικατέστησε το σύνθημα «Ένωση». Στο θέμα αυτό καταγγέλθηκε η κυβέρνηση σαν «δειλή και άτολμη», ενώ οι Αμερικάνοι χαρακτηρίστηκαν «αρνητές της ελευθερίας και έμποροι των ιδεωδών του κυπριακού λαού». Επίσης με αποφάσεις του συνεδρίου ζητήθηκε ακόμα η επέκταση των υποτροφιών σε όλους όσους συγκέντρωναν βαθμό από 6,5 και πάνω, η δωρεάν μετακίνηση των φοιτητών με τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς (Μ. Μ. Μ.), η παροχή δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, η δημιουργία Αθλητικού Φοιτητικού

[1002] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 12, 19 Μαρτίου 1958,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 2

[1003] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 29, 15 Μαΐου 1961,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 2

[1004] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 13 της 6ης Μαΐου 1958,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.) σελ. 4

[1005] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 323

Κέντρου και η συνεργασία του ελληνικού φοιτητικού κινήματος με την IUS (Διεθνή Φοιτητική Ένωση).[1006]

Την προώθηση των αιτημάτων αυτών ανέλαβε η Εκτελεστική Επιτροπή του Συνεδρίου, που δυστυχώς δεν προώθησε ούτε ένα από τα αιτήματα αυτά σ' όλο το διάστημα των 16 μηνών που μεσολάβησε μέχρι το Β΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο, την άνοιξη του 1959, παρά τις συνεχείς διαμαρτυρίες,[1007] παμφοιτητικές κινητοποιήσεις και απεργίες πείνας που διοργανώνονται για τα ίδια αιτήματα σε όλη τη διάρκεια του 1959.[1008] Η Επιτροπή Παιδείας που, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, θεσμοθετήθηκε από την κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή το Μάιο του 1957 και καταθέτει τα πορίσματά της στις αρχές του 1958 δεν απαντά σε κανένα από τα αιτήματα των φοιτητών, οι οποίοι, όπως πληροφορούμαστε μέσα από τα φύλλα της «Πανσπουδαστικής», συνεχίζουν να διεκδικούν την αύξηση των δαπανών για την Παιδεία, εκδημοκρατισμό, κατοχύρωση του ασύλου, ενώ παράλληλα εξειδικεύουν και τις κατά σχολές διεκδικήσεις τους, οι οποίες ενσωματώνονται στο γενικότερο πλαίσιο, τονίζοντας: τις ελλείψεις ανάγκες της Φιλοσοφικής σχολής,[1009] το αίτημα του Συλλόγου φοιτητών της Ιατρικής για κατάργηση του αντισπουδαστικού νόμου «ο

[1006] Η Διεθνής Ένωση Φοιτητών (I. U. S.) ήταν η μία από της δύο διεθνείς φοιτητικές οργανώσεις της εποχής και είχε φιλοκομμουνιστικό προσανατολισμό σε αντίθεση με τη Διεθνή Διάσκεψη Φοιτητών (I. S. C.) που είχε φιλοδυτικό προσανατολισμό. Η προτίμηση του Α΄ Πανσπουδαστικού Συνεδρίου στην πρώτη είναι χαρακτηριστική των πολιτικών τάσεων που επικρατούσαν στους κόλπους του.

[1007] *Πανσπουδαστική, φ. 18 της 28 – 3 – 1959* (ΕΜΙΑΝ) σελ. 3, όπου δημοσιεύται αναφορά για την Γεωπονική Σχολή και το Πολυτεχνείο σχετικά με τη σίτιση στα φοιτητικά πανεπιστημιακά εστιατόρια καταγγέλοντας «την μικράν ποσότητα εκάστης μερίδος, την κακήν ποιότητα των φαγητών, την έλλειψιν της απαιτούμενης καθαριότητας, την έλλειψιν των απαραιτήτων σκευών σερβιρίσματος, την έλλειψιν υπηρετικού προσωπικού».

[1008] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α. κουτιά 295, 297, 298, 299(Φοιτητικοί – σπουδαστικοί σύλλογοι)

[1009] *Πανσπουδαστική, Φ. 1, 31 Μαΐου 1956, Φ. 3, 4 Δεκεμβρίου 1956, Φ. 5, 12 Απριλίου 1957,* σελ. 2, *Φ. 7, 22 Μαΐου 1957, Φ. 10, 15 Φεβρουαρίου 1958* σελ. 1 – 3, *Φ. 12, 19 Μαρτίου 1958*

οποίος προβλέπει και ιδιαίτερον έτος, έβδομον, πρακτικής εξασκήσεως των φοιτητών της ιατρικής», πρακτική εργασία η οποία όπως καταγγέλεται θα είναι άμισθος,[1010] οι διεκδικήσεις και η απεργία των φοιτητών της Γεωπονικής για «δικαίωμα στις εξετάσεις» και κατάργηση του ορίου βαθμολογίας του 6 (σημειώνεται ότι οι φοιτητές της Γεωπονικής για να έχουν δικαίωμα επανεξέτασης τον Σεπτέμβριο θα πρέπει να έχουν περάσει όλα τα μαθήματα εκτός από 3 τον Ιούνιο και με βαθμό πάνω από 6),[1011] τις απαιτήσεις των φοιτητών της φυσικομαθηματικής για βελτίωση του προγράμματος της σχολής και λειτουργίας εργαστηρίων, σημειώνοντας ότι οι φοιτητές καλούνται να παρακολουθήσουν δύο μαθήματα ταυτόχρονα και επισημαίνοντας ότι το ανατομείο «αδυνατεί να λειτουργήσει» και ότι είναι « άνευ θερμάνσεως και υλικού»,[1012] το αίτημα για ανταλλαγές με πανεπιστήμια του εξωτερικού, μείωση του αριθμού παρουσιών στη γυμναστική, διαχωρισμό του φυσιογνωστικού τμήματος σε βιολογικό και σε γεωλογικό, καθώς επίσης και δημιουργία 5ου έτους οικονομικών και στατιστικής για τους μαθηματικούς.[1013]

Είναι χαρακτηριστικές οι επερωτήσεις που καταθέτει η Ε. Δ. Α. στη βουλή για την διαδραστική αλληλεπίδραση μεταξύ των αιτημάτων του φοιτητικού κινήματος και της αριστεράς της εποχής, όπου, όπως ήδη αναφέραμε, στις 4 Οκτωβρίου 1958 ζητείται από την Ε. Δ. Α. να υπαχθεί η έκδοση των φοιτητικών συγγραμμάτων στον Ο. Ε. Σ. Β. και να διανέμονται αυτά δωρεάν στους φοιτητές, αλλά και στις 27 Νοεμβρίου 1958, όταν η Ε. Δ. Α. ζητά την καθιέρωση δωρεάν μεταφοράς των φοιτητών – σπουδαστών της χώρας, υιοθετώντας σχετικό αίτημα του Α΄ Πανσπουδαστικού Συνεδρίου.[1014]

[1010] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 5, 12 Απριλίου 1957,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 2

[1011] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 19, 21 Απριλίου 1959,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 1

[1012] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 19, 21 Απριλίου 1959,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 3 – 4

[1013] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 19, 21 Απριλίου 1959,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 5

[1014] Α. Σ. Κ. Ι. Αρχείο Ε. Δ. Α. Κοινοβουλευτική Ομάδα, Κουτί 31, φάκελος 3 (Παιδεία)

Η αλληλεπίδραση αυτή φοιτητικού κινήματος και Ε. Δ. Α. θα συνεχιστεί αδιάλειπτα έως την επιβολή της δικτατορίας της 21ης Απριλίου 1967 και μέσα από τις επερωτήσεις που κατατίθενται από την κοινοβουλευτική ομάδα της Ε. Δ. Α. προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα για τη δράση του φοιτητικού κινήματος της εποχής για την ανάπτυξη και προβολή των αιτημάτων του.

Χαρακτηριστικά η Ε. Δ. Α. στις 26 Οκτωβρίου 1962 θα ζητήσει με σχετική επερώτηση[1015] που κατέθεσε στη βουλή την καθιέρωση της μεταφοράς μαθημάτων από το ένα έτος στα επόμενα, κάτι που σήμερα θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη κατάκτηση του φοιτητικού κινήματος.

Σύμφωνα με τον Δ. Μπουλούκο, δραστήριο στέλεχος του φοιτητικού κινήματος την περίοδο που εξετάζουμε, το φοιτητικό κίνημα οριοθετείται στις ακόλουθες φάσεις: Α) Η περίοδος που προηγείται της κατοχικής και μεταπελευθερωτικής γενιάς, που εκτείνεται μέχρι το 1954 – 1955. Η περίοδος αυτή καθορίζεται από την εμπλοκή του φοιτητικού κινήματος με τις κινητοποιήσεις και τους αγώνες για το Κυπριακό ζήτημα. Β) Η περίοδος του 1955 – 1962, περίοδος κατά την οποία συγκροτείται και διαμορφώνεται η φυσιογνωμία της γενιάς του 1 – 1 – 4 μέσα από τους αγώνες και τις εμπειρίες της, και Γ) την περίοδο 1962 – 1967, που σημαδεύεται με την ανάπτυξη και ριζοσπαστικοποίηση του φοιτητικού κινήματος σαν παλλαϊκού σε μαζικότητα και προοδευτικού σε προσανατολισμό, αντιμοναρχικού ρεύματος, αμφισβήτησης του πολιτικοκοινωνικού κατεστημένου.[1016]

Το φοιτητικό κίνημα έθεσε περισσότερο επιτακτικά τα προβλήματα και τα αιτήματα που το απασχολούν στο Β΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο στις 19 με 25 Απριλίου 1959. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την άνοδο της Ε.Δ.Α. στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στις εκλογές του 1958, δημιούργησε κλίμα έντασης σε όλες τις μετωπικές συγκρούσεις του προοδευτικού χώρου με τη δεξιά, με αποτέλεσμα το φοιτητικό κίνημα να έρθει σε έντονη αντιπαράθεση με τη δεξιά και τον εκφραστή της στους φοιτητικούς χώρους, που δεν είναι άλλος από την Ε.Κ.Ο.Φ. (Εθνική Κοινωνική Οργάνωση Φοιτητών).

[1015] Α. Σ. Κ. Ι. Αρχείο Ε. Δ. Α. Κοινοβουλευτική Ομάδα, Κουτί 31, φάκελος 3 (Παιδεία)

[1016] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 323

Η Ε. Κ. Ο. Φ. θα αποκτήσει μεγάλη δύναμη, έχοντας στη διάθεσή της όλο σχεδόν τον κρατικό μηχανισμό, θα κυριαρχήσει στο φοιτητικό κίνημα για πολύ μεγάλο διάστημα ως το 1963, θα το αποπροσανατολίσει, θα το διασπάσει δημιουργώντας παρασυλλόγους και διαλύοντας με τη βία τις προσπάθειες ενιαίας συγκρότησης της φοιτητικής έκφρασης στα πανσπουδαστικά συνέδρια και παράλληλα, σε έντονη αντιπαράθεση μ' αυτό, θα δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες που θα την εξοστρακίσουν για πάντα σχεδόν από το φοιτητικό χώρο, πολύ αργότερα όμως.[1017]

Σε όλη αυτή την περίοδο το φοιτητικό κίνημα, σταδιακά και παράλληλα με τις γενικότερες πολιτικές ανακατατάξεις που συντελούνται στη χώρα, αρχίζει να διεκδικεί τη θέση του και να προβάλλει συγκεκριμένα αιτήματα που θα αποκρυσταλλωθούν και θα γίνουν συνθήματα παλλαϊκά, όπως το «1 – 1 – 4» και το «15% προίκα στην Παιδεία». Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να διακρίνουμε δύο στάδια ανάπτυξης του φοιτητικού κινήματος την περίοδο αυτή: α) το συνδικαλιστικό – οργανωτικό και β) το πολιτικό – πολιτιστικό, στάδια που έχουν και τις ανάλογες χρονικές συμπτώσεις. Συγκεκριμένα, από το 1955 έως το 1960 η προσπάθεια περιορίζεται κύρια στο συνδικαλιστικό – οργανωτικό επίπεδο με την ίδρυση φοιτητικών συλλόγων, τη διεξαγωγή Πανσπουδαστικών Συνεδρίων, την παγίωση της λειτουργίας της Δ. Ε. Σ. Π. Α και την προσπάθεια για επίσημη αναγνώρισή της. Συγκεκριμενά η Δ. Ε. Σ. Π. Α. από το 1957 ζητά να αναγνωρισθεί ως σωματείο από τις δικαστικές αρχές και τελικά αναγνωρίζεται ως επίσημο σωματείο το 1960.[1018] Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι τα προσκόματα που έμπαιναν από την πλευρά του μετεμφυλιακού κράτους στην οργανωμένη έκφραση και δράση των πολιτών και ιδιαίτερα των νέων, βασίζονταν όχι μόνο στο παρασυνταγματικό νομικό πλέγμα των απαγορεύσεων και κατασταλτικών αντικομμουνιστικού χαρακτήρα διατάξεων που ίσχυαν, αλλά και σε πάγιες τακτικές και πρακτικές καθυστέρησης των οργάνων του επίσημου κράτους προκειμένου να αποφευχθεί με κάθε τρόπο η νόμιμη λειτουργία οργανώσεων των πολιτών που αμφισβητούν τον επίσημο κρατικό λόγο της «εθνικόφρονης» πολιτείας και διεκδικούν της αναθεώρηση – αλλαγή των πολιτικών που υλοποιούσε. Φυσικά όταν αυτό δεν

[1017] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 325

[1018] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α., κουτιά 295, 297, 298, 299 (Φοιτητικοί – σπουδαστικοί σύλλογοι)

αρκούσε επιστρατεύονταν και άλλου είδους επιλογές ως «αντίπαλο δέος» στην πολιτική δραστηριοποίηση των μαζών. Στο πλαίσιο αυτό η απάντηση από την πλευρά του κράτους και της Δεξιάς παράταξης που ελέγχει τα Πανεπιστήμια είναι, όπως είδαμε, η δημιουργία και δράση της Ε. Κ. Ο. Φ.

Η οργανωτική – συνδικαλιστική προσπάθεια αυτή δε θα αργήσει να φέρει τους καρπούς της, αφού ήδη από το 1957 έχει διαμορφωθεί το πρώτο πρακτικό λειτουργίας της Ε. Φ. Ε. Ε. (Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας), που θα ιδρυθεί αργότερα. Τώρα μέσα από ένα πλήθος διεκδικήσεων κύρια οικονομικών, που είναι και τα βασικότερα, και μορφωτικών,[1019] που αφορούν το περιεχόμενο των σπουδών, οι φοιτητές αρχίζουν να δείχνουν εντονότερα τη φυσιογνωμία της πολιτικοποίησής τους. Σ' αυτό συμβάλλει και η εφαρμοζόμενη εκπαιδευτική πολιτική της Ε. Ρ. Ε., αλλά και η ένταση της καταστολής, που υιοθετείται από το μετεμφυλιακό κράτος και τους εκφραστές του, λίγο πριν αλλά κυρίως μετά την εκλογική άνοδο της Ε. Δ. Α. στα 1958.

Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής» τον Μάιο του 1957 που τονίζεται η «αντίδρασις του φοιτητικού κόσμου εναντίον της εκθέσεως Μακρυνιώτη (αρχηγού χωροφυλακής)» με την οποία εισηγείται «να απαγορευθή η ένταξις των κάτω των είκοσι ετών Νέων εις τας πολιτικάς οργανώσεις προς αποφυγήν της διαφθοράς των» σύμφωνα με τους αρθρογραφούντες, συνδυάζεται το μέτρο αυτό με την γενικότερη αντιλαϊκή και αντιεκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης της ΕΡΕ, με ιδιαίτερες αναφορές στον αντισπουδαστικό νόμο του 1955.[1020]

Ωστόσο παρά τις έντονες φοιτητικές κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες από το 1956 έως το 1961 τα δίδακτρα των Πανεπιστημιακών Σχολών αυξήθηκαν κατά 130%.[1021] Το γεγονός αυτό είναι η περίτρανη απόδειξη της ιδεολογικής και πολιτικής

[1019] Σύμφωνα με δημοσίευμα της Πανσπουδαστικής στις 15 – 2 – 1958 αναφέρεται ότι: « Το σύνολο του φοιτητικού κόσμου επικροτεί την πρωτοβουλία σπουδαστών της φυσικομαθηματικής να ζητήσουν από «το Υπουργείον Παιδείας τον εκσυγχρονισμόν της Ανωτάτης Παιδείας», *Πανσπουδαστική, Φ. 10, 15 Φεβρουαρίου 1958,* σελ. 1 – 3

[1020] *Πανσπουδαστική, φ.7 της 22 – 5 – 1957,* (Αρχείο ΕΜΙΑΝ) σελ. 2

[1021] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α., κουτί 291, φάκελος 1, Ανακοίνωση Δ. Ε. Σ. Π. Α. της 8 – 9 – 1961

εμμονής της κυβερνώσας δεξιάς παράταξης στην εφαρμογή βαθύτατα ταξικών εκπαιδευτικών πολιτικών αποκλεισμού από το κοινωνικό αγαθό της Παιδείας μεγάλων κομματιών του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού παρά το γεγονός των τεράστιων πιέσεων και κοινωνικών αγώνων που αναπτύσσονται την περίοδο αυτή με αίτημα την παροχή Δωρεάν Παιδείας από την πολιτεία. Η πολιτικοποίηση των αιτημάτων των φοιτητών και η παγκοινωνική αποδοχή τους θα συντελέσουν τα μέγιστα στην αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών στα 1958 αλλά και στην έξωση της Ε.Ρ.Ε. από την κυβέρνηση με τις εκλογές του 1963.

Το Β΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο θα συζητήσει ολόκληρο το θέμα της παιδείας και ιδιαίτερα της ανώτατης. Στην απόφασή του τονίζει την ανάγκη να εκσυγχρονιστεί η Παιδεία χωρίς να αγνοηθεί και η εθνική πολιτιστική μας παράδοση. Ζητά να αναπροσανατολιστεί η Παιδεία και να γίνει καθολική η κατώτερη και προσιτή η μέση και ανώτερη. Βασικό αίτημα του συνεδρίου είναι να διπλασιαστεί το κονδύλι του προϋπολογισμού για την εκπαίδευση. Αναλυτικότερα αξιώνει: για τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αυξημένες επιχορηγήσεις από το κράτος, αύξηση του επιστημονικού διδακτικού προσωπικού, μείωση των οικονομικών επιβαρύνσεων των σπουδαστών, αύξηση του αριθμού και των ποσών των υποτροφιών, στέγη, τροφή, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, έκδοση των φοιτητικών συγγραμμάτων από ειδικό οργανισμό,[1022]επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων του. Το Β΄

[1022] Ήδη από τις στήλες του φοιτητικού περιοδικού της Πανσπουδαστικής καταγράφεται ότι έχει διατυπωθεί αίτημα για «πανεπιστημικό τυπογραφείο» κατά «μίμηση όλων των ευρωπαϊκών χωρών», ενώ παράλληλα καταγγέλονται ανοιχτά οι καθηγητές που «εκβιάζουν» την αγορά των συγγραμάτων τους με «αθέμιτα και αήθη μέσα προκειμένου να εξασφαλίσουν την κατανάλωσιν των περισπούδαστων συγγραμάτων των» δες Πανσπουδαστική, φ. 6 της 1 – 5 – 1957 σελ. 11 ενώ στα 1958 επαναδιατυπώνεται το αίτημα με τη μορφή «Ίδρυσις Οργανισμού Εκδόσεως Πανεπιστημιακών Συγγραμμάτων» , όπως πληροφορούμαστε από την Πανσπουδαστική στο φ. 13 της 6 – 5 – 1958, σελ. 4 ενώ, όπως πληροφορούμαστε από το φ. 14 της 26 – 11 – 1958, σελ. 4 συστήνεται σχετική επιτροπή «δια να μελετήσει το θέμα της εκδόσεως των Πανεπιστημιακών συγγραμμάτων και σημειώσεων», αλλά όπως τελικά πληροφορούμεθα από την καταγγελία που δημοσιεύεται στην *Πανσπουδαστική, φ. 15 της 17 – 12 – 1958,* σελ. 1 «ουδεμία πρόοδος υπήρξε στο θέμα».

Πανσπουδαστικό συνέδριο δίνει ώθηση στους διεκδικητικούς αγώνες των φοιτητών.[1023]

Το Β΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο συζήτησε το πρόβλημα της παιδείας συνολικά, κυρίως της ανώτατης. Βασικό αίτημα του Συνεδρίου είναι η ανταπόκριση της παιδείας στις συγκεκριμένες οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες του τόπου και ο διπλασιασμός του κονδυλίου του προϋπολογισμού για την εκπαίδευση. Οι αποφάσεις του αξιώνουν για τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα αύξηση των σχετικών δαπανών του κράτους, αύξηση του διδακτικού προσωπικού, μείωση των διδάκτρων και των άλλων οικονομικών επιβαρύνσεων των φοιτητών, αναπροσαρμογή των προγραμμάτων σπουδών, μειωμένο φοιτητικό εισιτήριο, για τους φοιτητές, φθηνότερα συγγράμματα, μέτρα για τη στέγαση των φοιτητών, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και σίτισή τους.[1024]

Στην άρνηση της επίσημης πολιτείας να υιοθετήσει τις προτάσεις των φοιτητών η απάντηση του φοιτητικού κινήματος δε θα είναι άλλη από την ένταση των κινητοποιήσεών του και έτσι το ακαδημαϊκό έτος 1959 – 1960 συγκλονίστηκε από μαζικές – μαχητικές κινητοποιήσεις, τα παμφοιτητικά συλλαλητήρια[1025] στην επιτυχία και στα αιτήματα των οποίων αναφέρεται το περιοδικό της ΠΑΝΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗΣ, και τα οποία, εκτός από καθαρά συνδικαλιστικό περιεχόμενο έχουν πλέον και πολιτικό, ενώ σταθερά το φοιτητικό κίνημα έχει ως άξονα αναφοράς του το Κυπριακό, που στο τέλος της δεκαετίας του 1950 οδηγείται προς την διευθέτησή του στη βάση των απαιτήσεων των Βρετανών και Αμερικανών γεγονός που καταγγέλεται από τους φοιτητές.[1026] Με δεδομένη την κοινωνική σύνθεση των σπουδαστών – πολύ μεγάλο

[1023] Λιναρδάτος Σ., *ό. π.*, σελ. 475 – 476

[1024] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 622

[1025] *Πανσπουδαστική, φ. 16 της 13 – 2 – 1959, φ. 17 της 9 – 3 – 1959, φ. 18 της 28 – 3 – 1959* όπου γίνεται αναφορά σε επιτυχή Πανσπουδαστικά συλλαλητήρια.

[1026] *Πανσπουδαστική, φ. 16 της 13 – 2 – 1959,* σελ. 1 « σύμπας ο φοιτητικός κόσμος καταδικάζει τας επαισχύντους συμφωνίας Ζυρίχης – Λονδίνου».

μέρος τους προέρχονταν από τα φτωχότερα στρώματα της υπαίθρου, από αγροτικές οικογένειες και μικροαστικές οικογένειες των πόλεων – τα αιτήματα που αφορούσαν τους οικονομικούς όρους των σπουδών και της διαβίωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα όπου βρίσκονταν οι πανεπιστημιακές σχολές αποκτούσαν πρωταρχική σημασία.[1027] Το φοιτητικό κίνημα που, όπως ήδη αναφέραμε, ως τότε είχε ως κύριο άξονα τους αγώνες για το Κυπριακό, σε αξιόλογη έκταση αυθόρμητους, τώρα αναπτύσσεται και οργανώνεται από τους «συνδικαλιστικούς» φορείς του με βάση τα ζητήματα των όρων ζωής και σπουδών. Άλλωστε σε αυτούς τους τομείς η οξύτητα των προβλημάτων ήταν ιδιαίτερα φανερή, όπως και στα ζητήματα των ακαδημαϊκών ελευθεριών, της τρομοκρατίας απέναντι στον συνδικαλισμό αλλά και των προβλημάτων διάρθρωσης, διοίκησης και λειτουργίας των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων στη βάση της αναγκαιότητας του εκσυγχρονισμού και εκδημοκρατισμού της Παιδείας.[1028]Την ίδια περίοδο σημειώνεται αληθινή έκρηξη δημιουργίας φοιτητικών συλλόγων, «τοπικών»[1029] κυρίως, με χαρακτήρα αλληλοβοηθητικό, στην αρχή, ενώσεων που αποτελούν θεσμικό μόρφωμα της εποχής.

Την περίοδο αυτή ιδρύονται οι σύλλογοι Κρητών σπουδαστών, Πειραιωτών Φοιτητών, Επτανησίων, Ευρυτάνων, Αιτωλοακαρνάνων κ. ά. Η αλληλεγύη των μετοίκων αυτών της μόρφωσης εκδηλώνεται με τους πιο διαφορετικούς τρόπους: εξεύρεση συγκατοίκων για το ίδιο ενοικιασμένο δωμάτιο, αλληλοδανεισμός πανεπιστημιακών συγγραμμάτων κ.λπ. Προέκταση των αισθημάτων αλληλεγγύης γίνεται το συλλογικό πνεύμα της μαχητικής διεκδίκησης απέναντι στις πρυτανικές αρχές και το κράτος και η διεξαγωγή κοινών αγώνων (από το 1958 έχει συγκροτηθεί η Ομοσπονδία Τοπικών Σπουδαστικών Συλλόγων Ελλάδος – ΟΤΣΣΕ), που βαθμιαία πολιτικοποιούνται. Πρώτος ο Σύλλογος Πειραιωτών φοιτητών εκδίδει ψήφισμα κατά των πυρηνικών βάσεων. Και η Δ.Ε.Σ.Π.Α. οργανώνει εβδομάδα εκδηλώσεων κατά των πυρηνικών όπλων.[1030] Ανάλογα, την περίοδο αυτή, στο φοιτητικό περιοδικό της

[1027] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 622

[1028] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 52

[1029] *Πανσπουδαστική, φ. 2 της 12 – 11 – 1956,* σελ. 3 «οι τοπικοί σύλλογοι Λευκαδίων και Στερεολλαδιτών δηλώνουν την συμπαράστασή τους στις φοιτητικές διεκδικήσεις».

[1030] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 622 – 623

«Πανσπουδαστικής» θα διατυπώνεται επαναλαμβανόμενα το αίτημα του αγώνα «για κατάπαυση των πυρηνικών δοκιμών»,[1031]για την αποφυγή εγκατάστασης βάσεων εκτόξευσης ατομικών πυραύλων,[1032]αλλά και καταδίκης των πυρηνικών δοκιμών,[1033] ενδεικτικό του εύρους της πολιτικοποίησης του φοιτητικού κινήματος, το οποίο πλέον ασχολείται και με ευρύτερα θέματα εκτός αυτών της Παιδείας. Στο πλαίσιο αυτό το ακαδημαϊκό έτος 1959 – 1960 χαρακτηρίζεται, όπως ήδη αναφέραμε, από την κλιμάκωση και την μαζικοποίηση των φοιτητικών κινητοποιήσεων. Ξεχωρίζουν αυτές για τη μείωση των διδάκτρων – εξέταστρων, για το φοιτητικό εισιτήριο, οι απεργίες της ΑΣΟΕΕ και των Χημικών,[1034] η πανσπουδαστική απεργία διαρκείας του Δεκεμβρίου του 1959 εναντίον της κατάργησης των ατελειών και της μεταφοράς των μαθημάτων τον επόμενο χρόνο. Μεγάλη φοιτητική διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας, στις 10 Δεκεμβρίου του 1959, αντιμετωπίζει τη βία των αστυνομικών δυνάμεων που επιτίθενται για να την διαλύσουν. Αποκορύφωμα των κινητοποιήσεων ήταν η πορεία των σπουδαστών της Σχολής Υπομηχανικών από τη Θεσσαλονίκη στον Σκαραμαγκά,

---

[1031] *Πανσπουδαστική, φ. 7 της 22 – 5 – 1957,* σελ. 1

[1032] *Πανσπουδαστική, φ. 11 της 5 – 3 – 1958,* σελ. 1

[1033] *Πανσπουδαστική, φ. 22 της 24 – 2 – 1960,* σελ. 6

[1034] *Πανσπουδαστική, φ. 16 της 13 – 2 – 1959* σελ. 4 δημοσιεύεται: Διαμαρτυρίες για «το παραφορτωμένο πρόγραμμα των 45 – 50 ωρών εβδομαδιαίως» (παρακολούθησης μαθημάτων από τους φοιτητές που ήταν υποχρεωτικά, αντίστοιχα θα γίνουν διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις για τη μη διδασκαλία σημαντικών μαθημάτων και κάλυψης των αντίστοιχων εδρών: στην ΑΣΟΕΕ όπου δεν διδάσκεται η πολιτική οικονομία και στο Πολυτεχνείο όπου «δεν προκηρύσσεται Διαγωνισμός Πληρώσεως της έδρας της Αναλυτικής Χημείας (αφότου απέθανεν ο αείμνηστος καθηγητής Σ. Χορς)» δες σχ. *Πανσπουδαστική, φ. 18 της 28 – 3 – 1959,* σελ. 1 και *φ. 22 της 24 – 2 – 1960* σελ. 3

που κράτησε 23 ημέρες και κατέληξε σε απεργία πείνας,[1035]αποτελώντας ίσως την πιο τραγική και πρωτότυπη σπουδαστική εκδήλωση διαμαρτυρίας.[1036]

Ωστόσο η ένταση και η μαζικότητα αλλά και η επιμονή των φοιτητικών αγώνων και κινητοποιήσεων θα οδηγήσουν το φοιτητικό κίνημα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 στις πρώτες του νίκες, όπως η καθιέρωση του μειωμένου φοιτητικού εισιτηρίου στις αστικές συγκοινωνίες το Σεπτέμβριο του 1961,[1037] αίτημα που είχε τεθεί και διεκδικηθεί ήδη από το Β΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο (1959), το οποίο είχε ζητήσει μεταξύ των άλλων φοιτητικών αιτημάτων του και την καθιέρωση του μειωμένου (κατά 50%) φοιτητικού εισιτηρίου για τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς (Μ. Μ. Μ.), αίτημα που αρχικά είχε απορριφθεί από τον Θεμ. Κονίτσα υφυπουργό συγκοινωνιών της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε. στα 1959.

Όμως, όπως χαρακτηριστικά καταθέτει ο Χ. Λάζος: « Η πολιτικοποίηση του φοιτητικού κινήματος και ο αριστερός πολιτικός του προσανατολισμός θα φέρει την αντίδραση από την πλευρά της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. και του μετεμφυλιακού κράτους που επεμβαίνει δυναμικά και μέσα από ένα πλήθος απαράδεκτων μεθοδεύσεων καταφέρνει να παραβιάσει τη θέληση των φοιτητών, να επιβάλλει τρομοκρατία, νοθεία και να κυριαρχήσει στα συμβούλια των φοιτητικών συλλόγων.[1038]Έτσι το τέλος του 1960 μέχρι το Γ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο (Δεκέμβριος 1960) και το 1961 ήταν η μαύρη περίοδος για το φοιτητικό συνδικαλισμό».[1039] Αυτό ήταν η συνέπεια της ανάπτυξης του διεκδικητικού κινήματος των φοιτητών, που συσπειρώνονται γύρω από τους συλλόγους τους, «κεντρικούς» και «τοπικούς», μεταφέροντας το πεδίο της αντιπαράθεσης στο εσωτερικό των σπουδαστικών συνδικαλιστικών φορέων. Το

[1035] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 623

[1036] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.* σελ. 57

[1037] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α., κουτιά 295, 297, 298, 299(Φοιτητικοί – σπουδαστικοί σύλλογοι)

[1038] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 58

[1039] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 326

Σπουδαστικό της Ασφάλειας ενίσχυε την ακροδεξιά Ε.Κ.Ο.Φ. στις προσπάθειές της για την άλωση των φοιτητικών συλλόγων. Χρησιμοποιώντας γνωστές μεθόδους – βία, τρομοκρατία, νοθεία – η Ε.Κ.Ο.Φ. καταφέρνει να θέσει υπό τον έλεγχό της πολλά φοιτητικά συμβούλια στο υπόλοιπο της χρονιάς του 1960 και μέχρι το Γ΄ Πανσπουδαστικό συνέδριο – παρωδία του Δεκεμβρίου του 1960. Σ' όλη αυτή την περίοδο η Σπουδαστική οργάνωση της Ν.ΕΔΑ, που οικοδομεί σχέσεις συνεργασίας και συμμαχίας με δυνάμεις της νεολαίας του Κέντρου και του Κόμματος των Προοδευτικών, γίνεται η ψυχή των φοιτητικών αγώνων.[1040] Οι αγωνιστικές κινητοποιήσεις αυτής της περιόδου είχαν άμεσα θετικά αποτελέσματα, στην μερική ή και αποφασιστική προώθηση πολλών γενικών και μερικών αιτημάτων του φοιτητικού και μαθητικού κινήματος με αποτέλεσμα να κινητοποιηθούν φασιστικές δυνάμεις, με την ανοχή και τη βοήθεια του κρατικού μηχανισμού προκειμένου να ελέγξουν τον φοιτητικό συνδικαλισμό μέσω της δράσης της Ε.Κ.Ο.Φ.[1041] Η Ε. Κ. Ο. Φ. ιδρύθηκε ως νόμιμη ένωση τον Ιανουάριο του 1960 στην Αθήνα και στη συνέχεια το Μάρτιο του 1961 στη Θεσσαλονίκη. Η ΕΚΟΦ δημιουργήθηκε με σκοπό να εκφράσει τη δεξιά πολιτική στο φοιτητικό χώρο και να αντιστρέψει την ιδεολογική και πολιτική πλειοψηφική επιρροή των αριστερών και δημοκρατικών δυνάμεων.[1042]Οι πολιτικές εξελίξεις και η εκτράχυνση και ένταση των διώξεων από την πλευρά του κράτους και η συνεργασία των οργάνων του με νεοφασιστικές οργανώσεις, οι οποίες κάνουν πιο εμφανή την παρουσία τους, ενώ το 1960 βαδίζει προς το τέλος του, θα προκαλέσουν τις αντιδράσεις του οργανωμένου δημοκρατικού φοιτητικού κινήματος αλλά και της Ε.Δ.Α. Η Ε.Δ.Α. έχει φέρει το θέμα των νεοφασιστικών οργανώσεων στη Βουλή, με αφορμή την πανηγυρική εμφάνισή τους κατά την υποδοχή του προέδρου των Η.Π.Α. Eisenhower, στην οποία τμήματα της «Οργανώσεως Εθνικής Νεολαίας» (Ο.Ε.Ν.) είχαν παραταχθεί στους δρόμους και συνεργάζονταν με την αστυνομία για την τήρηση της τάξης. Οι Βουλευτές της Ε.Δ.Α. Ηλ. Ηλιού, Β. Ευφραιμίδης, και Αντ. Μπριλάκης

[1040] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 623

[1041] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 57

[1042] Μητροφάνης Γιώργος, *Το φοιτητικό κίνημα – Πολιτικά Κινήματα – Οργανώσεις Νεολαίας στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000,* τόμος 9ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σελ. 144

ζήτησαν τότε με ερωτησή τους προς τον υπουργό Εσωτερικών να πληροφορήσει τη Βουλή για τα μέτρα που έλαβε ή θα λάβει « κατά της φασιστικής οργανώσεως η οποία, όπως εδήλωσε η ίδια, δρα κατά στρατιωτικόν τρόπον και τηρεί την τάξιν με την συμπαράστασιν της αστυνομίας». Στην ερώτηση δεν δόθηκε απάντηση. Στις 29 Νοεμβρίου του 1960 εικοσιένας βουλευτές της Ε.Δ.Α., της Δημοκρατικής Ενώσεως, της Νέας Αγροτικής Κινήσεως και ένας ανεξάρτητος κατέθεσαν επερώτηση για την εμφάνισιν του νεοφασισμού εις την Ελλάδα, με τας ποικιλομόρφους οργανώσεις του, και την σοβαράν απειλήν που διαγράφεται ως εκ τούτου διά τους δημοκρατικούς θεσμούς, τον κοινοβουλευτισμόν και την ομαλήν δημοκρατικήν ζωήν της χώρας. Την επερώτηση συνόδευε κατάλογος εννέα παρακρατικών οργανώσεων, μερικές από τις οποίες έχουν αρχηγούς που υπηρέτησαν στα τάγματα ασφαλείας στην κατοχή.[1043]

Στο πλαίσιο αυτό, το Γ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο, θα συγκληθεί στη Θεσσαλονίκη το Δεκέμβριο του 1960 μέσα σ' ένα κλίμα που το σφράγιζαν οι προκλήσεις και επιθέσεις της Ε.Κ.Ο.Φ., το οποίο βρίσκεται κάτω από τον πλήρη έλεγχό της, με αποτέλεσμα το περιεχόμενο του συνεδρίου να είναι υμνολογίες στην κυβέρνηση της Ε. Ρ. Ε. και τον πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή,[1044] αοριστίες στα ερωτήματα για τον απολογισμό δράσης, προσπάθεια υποκλοπής των κατακτήσεων του φοιτητικού κινήματος της περιόδου 1956 – 1960, τρομοκρατία και ξυλοδαρμοί δημοκρατικών φοιτητών. Η Ε. Κ. Ο. Φ. με την πλήρη συνεργασία του Σπουδαστικού της Ασφάλειας, που λειτουργούσε εμφανώς και νόμιμα μέσα στα πανεπιστήμια, εξελίχθηκε σε μια ιδιαίτερα βίαιη οργάνωση.[1045] Η αντίδραση των δημοκρατικών φοιτητών απέναντι στην κατάσταση αυτή και η επίθεση μελών της Ε. Κ. Ο. Φ. στα γραφεία της εφημερίδας «Μακεδονία»,[1046] η οποία κατάγγειλε την αστυνόμευση και

[1043] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 811

[1044] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 58

[1045] Μητροφάνης Γ., *Το φοιτητικό κίνημα – Πολιτικά κινήματα – Οργανώσεις Νεολαίας στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού, ό. π.*, σελ. 144

[1046] Μετά από τρεις μήνες ανάλογη επίθεση θα επιχειρηθεί και στην Αθήνα, όταν: « Μαινόμενοι φοιτητές συνοδευόμενοι από αστυνομικούς με πολιτικά», όπως αναφέρει η

την τρομοκρατία που επικρατούσε στο συνέδριο, θα οδηγήσει στη διακοπή του συνεδρίου με την παρέμβαση δημοκρατικών φοιτητών. Στις 21 Δεκεμβρίου 1960 το συνέδριο διαλύθηκε, αφού οι δημοκρατικοί σύνεδροι αποχώρησαν ομαδικά καταγγέλλοντας ότι το συνέδριο μεταβλήθηκε σε παρασυναγωγή της Ε.Ρ.Ε. Το συνέδριο κατήγγειλαν ο Σύλλογος Φοιτητών της Νομικής Σχολής Αθηνών, ο Σύλλογος Φοιτητών Πειραιώς, ενώ ανακοινώσεις με τις οποίες αποδοκίμασαν τα όσα έγιναν στο συνέδριο εξέδωσαν και οι οργανώσεις Νεολαίας της Ε. Δ. Α. της Δημοκρατικής Ενώσεως και του Κόμματος των Προοδευτικών. Μάλιστα το Κεντρικό Συμβούλιο της Νεολαίας της Ε.Δ.Α. στην ανακοίνωσή του τονίζει: « Το Πανσπουδαστικό Συνέδριο αντί να επιδείξει αγωνιστική προβολή και διεκδίκηση των άλυτων σπουδαστικών προβλημάτων μετετράπη σε χώρο τραμπουκισμών – ξυλοδαρμών κατά παντός διαφωνούντος προς την κυβέρνηση. Τα έκτροπα του Συνεδρίου της Θεσσαλονίκης ήρθαν να επιβεβαιώσουν πανηγυρικά τον μεγάλο κίνδυνο που έγκαιρα η ΕΔΑ αποκάλυψε και κατήγγειλε: Τον κίνδυνο του νεοφασισμού».[1047] Η «Πανσπουδαστική» που ο ρόλος της γινόταν όλο και πιο σημαντικός,[1048] στο πρώτο φύλλο της του καινούριου χρόνου (1961) απηύθυνε με κύριο άρθρο της προσκλητήριο για νέους αγώνες, με πιο προωθημένο, τώρα, πολιτικό χαρακτήρα: « Ο φοιτητικός κόσμος θα αποδεχθεί αυτόν το διασυρμό; Θα αποδεχθή την αυτοτελμάτωση και καταπρόδωση των αιτημάτων του; Θα νομιμοποιήσει τις αντιφοιτητικές, αντισυνδικαλιστικές,

---

ΑΥΓΗ, κινήθηκαν απειλητικά στις 3 Απριλίου 1961, εναντίον των γραφείων της εφημερίδας της Ε.Δ.Α., αλλά το προσωπικό τους έκλεισε το δρόμο». Δες σχ. Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 812

[1047] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 813

[1048] Σύμφωνα με τον Γ. Μητροφάνη: Η παρουσία του περιοδικού της *ΠΑΝΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗΣ* αρχίζει από το 1955 αλλά το 1961 δρομολογείται ο μετασχηματισμός του σε έντυπο προωθημένου πολιτιστικού και πολιτικού προβληματισμού, που η απήχησή του φαίνεται και από το γεγονός ότι υποστηρίχτηκε με τη συνεργασία σημαντικών εκπροσώπων των γραμμάτων και των τεχνών (Σεφέρης, Ελύτης, Ρίτσος, Γιάννης Μόραλης κ. ά.). Στη νέα πορεία της η *ΠΑΝΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗ,* με την οργάνωση εκδηλώσεων και συζητήσεων, απέκτησε το χαρακτήρα ενός κέντρου προβληματισμού και ανταλλαγής ιδεών, που επηρέασε σημαντικά την ιδεολογική και πολιτιστική συγκρότηση του φοιτητικού κινήματος της εποχής. Δες σχετικά στο Μητροφάνης Γ, *Το φοιτητικό κίνημα – Πολιτικά κινήματα – Οργανώσεις Νεολαίας στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού, ό. π.*, σελ. 145

αντιδημοκρατικές μεθόδους και ενέργειες; Θα δεχθή την αργή αλλά συστηματική αποδιοργάνωση των συλλόγων του, τον διασυρμό των φοιτητικών οργανώσεων και των συνδικαλιστικών του θεσμών; Θα δεχθή να μετατρέπονται οι φοιτητικοί σύλλογοι από όργανα διεκδικήσεως των αιτημάτων του σε όργανα καταπροδώσεως και διασπάσεως των αγώνων του, εξαπατήσεως και καταδημαγωγήσεώς του, σε λιβανιστήρια της κυβερνητικής πολιτικής».[1049] Η ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα φόβου στα πανεπιστήμια και τις ανώτατες σχολές που υπήρχε στις αρχές του 1961 και το καθεστώς της βίας και της τρομοκρατίας που είχε επιβάλει η παρακρατική Ε.Κ.Ο.Φ. σε συνεργασία με το «Σπουδαστικό» της ασφάλειας θα αρχίσουν να κλονίζονται από τις οργανωμένες αντιδράσεις του φοιτητικού κινήματος. Τα προβλήματα των σπουδών πολιτικοποιούνται πολύ πιο άμεσα, η πάλη για την επίλυσή του κι ο αγώνας για τη Δημοκρατία συγκλίνουν και αλληλοτροφοδοτούνται. Ο Μάρτιος και Απρίλιος του 1961 είναι οι κρίσιμοι μήνες για το φοιτητικό κίνημα. Αρχίζει έντονος αγώνας για την αποτίναξη της δυνάστευσης των συλλόγων από την Ε.Κ.Ο.Φ. και την υπεράσπιση του ασύλου. Η τρομοκρατική παρέμβαση των ΕΚΟΦιτών στις αρχαιρεσίες του Συλλόγου των Φοιτητών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών προκαλεί ισχυρές γενικότερες αντιδράσεις.[1050] Στο πλαίσιο αυτό και μέσα από τις στήλες του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής» οι φοιτητικοί σύλλογοι «καταδικάζουν την τρομοκρατία, την βία, τους τραμπουκισμούς και την προσπάθεια εξαγοράς συνειδήσεων από την γνωστή Ε.Κ.Ο.Φ.».[1051] Στον αγώνα του φοιτητικού κινήματος κατά της Ε.Κ.Ο.Φ. θα παίξει σημαντικό ρόλο η «Σπουδάζουσα» – η Οργάνωση της Νεολαίας της Ε.Δ.Α. στα Πανεπιστήμια και στις ανώτατες σχολές – η οποία υπήρξε ηγεμονική δύναμη. «Η Σπουδάζουσα ήταν ο κορμός της Ν.ΕΔΑ. Μήτρα της ήταν η παράνομη μέχρι το 1958 ΕΠΟΝ, η οποία αυτοδιαλύεται τότε, και όλοι (σωστός χείμαρρος) μπαίνουν στην ΕΔΑ».[1052] Είναι χαρακτηριστικά όσα αναφέρει ο Κ. Ρούσος, γραμματέας τότε της Ν. ΕΔΑ της Νομικής, περιγράφοντας τα χαρακτηριστικά της

[1049] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 59 και Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 813 – 814

[1050] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 920

[1051] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 30, Ιούλιος 1961 (*Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 1

[1052] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 920

σύνθεσης των φοιτητών τόσο της Σπουδάζουσας της Ν.ΕΔΑ όσο και του προοδευτικού φοιτητικού κινήματος, εν γένει, της εποχής: «Ήταν παιδιά από τις επαρχίες της χώρας, αλλά και από τις φτωχογειτονιές των πόλεων. Παιδιά που οι οικογένειές τους πεινούσαν στην κυριολεξία, και που με δυσκολίες και αγώνα τα 'βγαζαν πέρα στις σπουδές και στη ζωή […] Απλά και άμεσα ήρθαν σε σύγκρουση με την κρατούσα πολιτική, κοινωνική και οικονομική κατάσταση που στεκόταν εμπόδιο σε κάθε προσπάθεια βελτίωσης των συνθηκών ζωής και μόρφωσης […] Μαζί με τα παιδιά από τα χωριά και τις φτωχογειτονιές συντάχθηκαν και παιδιά από αστικές οικογένειες (παιδιά των κολεγίων), που οι σπουδές τους μέχρι τότε τους επέτρεπαν να ιδούν καθαρά τα προβλήματα του καιρού και οι ψυχικές τους αρετές υπαγόρευαν να συνταχθούν με το δίκιο».[1053]

Η περίοδος, μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1961 έως τις αντίστοιχες εκλογές του 1963, που καταλύουν την πολιτική κυριαρχία της συντηρητικής παράταξης φέρνοντας στην εξουσία την Ε. Κ. του Γ. Παπανδρέου ήταν μια περίοδος ιδιαίτερα εντυπωσιακή σε φοιτητικές κινητοποιήσεις. Άλλωστε το 1961 με τις βουλευτικές εκλογές που θα γίνουν, τα αποτελέσματα των οποίων θα καταγγελθούν από την αντιπολίτευση Ε. Κ. και Ε. Δ. Α. ως προϊόν βίας και νοθείας, οι πολιτικοί αγώνες για εκδημοκρατισμό της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της χώρας θα ενταθούν με πρωταγωνιστές τους φοιτητές και το φοιτητικό κίνημα. Η ένταση των επιθέσεων σε βάρος των φοιτητών τόσο από την πλευρά του κράτους όσο και από την πλευρά της Ε.Κ.Ο.Φ. – Ε.Ρ.Ε. σε σύμπραξη με τις αστυνομικές δυνάμεις θα αναδεικνύεται συνεχώς από τις στήλες του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής» ζητώντας «την κατάργηση του Σπουδαστικού της ασφάλειας» και την απομάκρυνση όλων των αστυνομικών από τους χώρους του Πανεπιστημίου, ενώ συνεχώς καταγγέλουν «τους φοιτητάς ενεργά μέλη της Ε.Κ.Ο.Φ. – Ε.Ρ.Ε.».[1054] Μάλιστα ο γενικός γραμματέας της Δ.Ε.Σ.Π.Α. Γιάννης Γιαννουλόπουλος βγάζει σπρώχνοντας τον έξω από αίθουσα της Νομικής αστυνομικό του «Σπουδαστικού» της ασφάλειας, ενώ οι κινητοποιήσεις για

[1053] Ρούσος Κ., « Η Σπουδάζουσα της Ν.ΕΔΑ», *Το Δελτίο της ΕΜΙΑΝ, τ.χ. 1/2005* όπως παρατίθεται στο Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 920 – 921

[1054] *Πανσπουδαστική, φ. 37 της 16 Απριλίου 1962,* σελ. 24

την υπεράσπιση του ασύλου επεκτείνονται σε όλες τις σχολές.[1055] Το εκλογικό πραξικόπημα του 1961 και ο ανένδοτος αγώνας που ακολούθησε για την πτώση της Δεξιάς άλλαξαν τον προσανατολισμό του φοιτητικού κινήματος, που συνδέθηκε πλέον άμεσα με το ευρύτερο λαϊκό κίνημα για την προάσπιση των δημοκρατικών ελευθεριών.[1056]

Η Δ.Ε.Σ.Π.Α. καταγγέλλει την κυβέρνηση και τον Υπουργό Παιδείας Κασιμάτη για συνεργασία με τους παρακρατικούς της Ε.Κ.Ο.Φ. Με ανακοίνωσή της, στις 9 Μαρτίου του 1962, καλεί τον Κασιμάτη να καταδικάσει την παράνομη δράση της τρομοκρατικής αυτής οργάνωσης και να αρθεί υπεράνω κομμάτων σε μια προσπάθεια για τη λύση των φλεγόντων φοιτητικών προβλημάτων, τα οποία χρονίζουν. Οι Νέοι, επίσης του κόμματος των Προοδευτικών κατηγορούν τον Υπουργό Παιδείας ότι με τις ενέργειές του στον πανεπιστημιακό χώρο σε περίοδο αρχαιρεσιών των διοικητικών συμβουλίων των συλλόγων επιδιώκει την «ενδυνάμωση των εκλεκτών της Ε.Κ.Ο.Φ. – ΕΡΕ».[1057] Στις 7 Μαρτίου του 1962 στη Νομική Σχολή θα ξεκινήσει ο αγώνας για την προάσπιση του ακαδημαϊκού ασύλου, των ελευθεριών και της Δημοκρατίας. Οι φοιτητές ανάγκασαν την αστυνομική δύναμη να πισωγυρίσει στην προσπάθειά της να μπει στο κτήριο της Νομικής, χρησιμοποιώντας συνθήματα όπως «Έξω από το σπίτι μας», «Δεν περνάει ο φασισμός», «Ζήτω η Δημοκρατία», «Ζήτω η Ελευθερία».[1058] Η δημοκρατική πλειοψηφία της Δ.Ε.Σ.Π.Α. αποφασίζει την οργάνωση, στις 6 Απριλίου του 1962, παμφοιτητικής συγκέντρωσης στο θέατρο Χατζηχρήστου για τα σπουδαστικά προβλήματα και την κατοχύρωση του ασύλου, ενώ στην ανάπτυξη και ενδυνάμωση του φοιτητικού κινήματος πρωτοστατούν οι συνεργαζόμενοι συνδικαλιστές της Ν.ΕΔΑ, των Νέων του Κόμματος των Προοδευτικών και μεγάλου

[1055] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 921

[1056] Μητροφάνης Γιώργος, *ό. π.,* σελ. 144

[1057] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 921

[1058] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 64

μέρους της ΟΝΕΚ.[1059] Στην παμφοιτητική συγκέντρωση της 6ης Απριλίου του 1962, που έχει εντυπωσιακή επιτυχία, το σύνθημα 1 – 1 – 4 που θα δονήσει στο εξής κλειστούς χώρους, δρόμους και πλατείες κάνει την πρώτη του εμφάνιση δημόσια.
«Για πρώτη φορά μετά τον εμφύλιο το φοιτητικό κίνημα άρθρωσε τέτοιου είδους συγκρουσιακό λόγο», τονίζει ο Γ. Γιαννουλόπουλος.[1060] Στο ψήφισμα που εκδόθηκε από την φοιτητική συγκέντρωση της 6ης Απριλίου 1962 οι φοιτητές κατήγγειλαν τις βάρβαρες επιθέσεις εναντίον τους και διεκήρυξαν α) ότι η ανάπτυξις της επιστήμης και του πολιτισμού είναι αδύνατη χωρίς ελευθερίαν σκέψεως, λόγου και ερεύνης, β) εζήτησαν την κατάργησιν του φασιστικού καθεστώτος που επικρατεί στο Πανεπιστήμιο, καθεστώς απειλών, πιέσεων επί συνδικαλιστών, εκφοβισμών, δωροδοκιών, τρομοκρατήσεως και παρακολουθήσεως υπό των οργάνων ασφαλείας, ακόμη και εντός των αιθουσών διδασκαλίας, γ) αξίωσαν την κατάργηση του σπουδαστικού τμήματος της ασφάλειας, την αποχώρηση εντός επταημέρου όλων των αστυνομικών οργάνων από τους πανεπιστημιακούς χώρους, άλλως θα εφαρμόσουν το άρθο 114 του Συντάγματος. Τέλος οι φοιτητές κάλεσαν τις διοικήσεις των ανώτατων σχολών και τους καθηγητές τους να τους συμπαρασταθούν. Έκαναν επίσης έκκληση στη Βουλή, στον τύπο, στον πολιτικό και πνευματικό κόσμο να ενισχύσουν ενεργητικά, θετικά και δυναμικά τον αγώνα τους. Οι φοιτητές αποφάσισαν τη δημιουργία συντονιστικού οργάνου όλων των συλλόγων για την αποκατάσταση των ακαδημαϊκών ελευθεριών, του πανεπιστημιακού ασύλου και της δημοκρατίας.[1061] Η συγκέντρωση τελείωσε με τον όρκο του σπουδαστή, ο οποίος καθιερώθηκε από τότε: « Ορκίζομαι να φυλλάτω το Σύνταγμα και τη Δημοκρατία πιστός στις παραδόσεις της ελληνικής νεολαίας και να προασπίζω τις ακαδημαϊκές ελευθερίες και το ακαδημαϊκό άσυλο. Ζήτω η Δημοκρατία»[1062] καταδεικνύοντας την έμφαση που έδινε πλέον το φοιτητικό κίνημα στη διεκδίκηση της διεύρυνσης των δημοκρατικών ελευθεριών και ατομικών δικαιωμάτων απέναντι στο κατασταλτικό πλαίσιο της «καχεκτικής» δημοκρατίας του

[1059] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 922

[1060] Γιαννουλόπουλος Γ., «Μέρες 1 – 1 – 4», *Αρχειοτάξιο, τεύχος 9/2007,* σελ. 91

[1061] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 922 – 923

[1062] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 66

μετεμφυλιακού κράτους. Το φοιτητικό κίνημα είχε πάρει πια μια νέα προέκταση, από τα ειδικά προβλήματα κατά κλάδους οδηγήθηκε στα αιτήματα και τις διεκδικήσεις κατά σχολή αποκρυσταλλώνοντας τελικά παμφοιτητικά αιτήματα, τα οποία συσπείρωναν και κινητοποιούσαν το σύνολο των φοιτητών συνδυάζοντας την πάλη για τη διεύρυνση των δημοκρατικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.[1063] Στις 11 Απριλίου του 1962 γίνονται νέες, αιματηρές συγκρούσεις γύρω από το Πανεπιστήμιο ανάμεσα σε φοιτητές και αστυνομικούς, ενώ το φοιτητικό περιοδικό της «Πανσπουδαστικής» καταγράφει: «…..Οι αστυνομικοί ρίχουν το σύνθημα: ‘‘Επάνω τους!’’ Πώς να τους αντιμετωπίσουν οι σπουδαστές; Με τα χέρια, γυμνά, ακάλυπτα, στέκονται προσοχή. Ο Εθνικός ύμνος γεμίζει τον αέρα[…] Τίποτε δεν συγκρατεί τους αστυνομικούς. Χτυπούν όπου βρουν. 120 παιδιά χτυπημένα, άλλα περισσότερο άλλα λιγότερο».[1064] Η Δ.Ε.Σ.Π.Α. καλεί τους φοιτητές σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας για την επομένη (12 Απριλίου 1962) και η αστυνομία την απαγορεύει. Το ίδιο βράδυ στη Βουλή η ΕΔΑ και τα άλλα κόμματα της αντιπολίτευσης ζήτησαν συζήτηση προ ημερησίας διάταξεως στιγματίζοντας τις εγκληματικές, όπως τις χαρακτήρισαν, επιθέσεις της αστυνομίας κατά των φοιτητών. Ο Πρόεδρος της Ε.Δ.Α. Ι. Πασαλίδης τόνισε ότι η κυβέρνηση καθοδηγεί τα εγκλήματα κατά της σπουδάζουσας νεολαίας καταργεί το πανεπιστημιακό άσυλο και το Σύνταγμα. Είναι χαρακτηριστικό το δημοσίευμα της «Πανσπουδαστικής» στις 13 Απριλίου του 1962 για τη δημοσιότητα που είχε λάβει το θέμα και για το ενδιαφέρον που επιδείκνυε η κοινή γνώμη εξαιτίας της μαζικότητας και μαχητικότητας των φοιτητικών κινητοποιήσεων αλλά και την ένταση της βίας και καταστολής από την πλευρά του κράτους και της κυβέρνησης : « Όλη η Ελλάδα είναι σκυμμένη πάνω από τις έκτακτες εκδόσεις των εφημερίδων. Όλες οι σελίδες είναι γεμάτες φωτογραφίες από τις σημερινές συγκρούσεις για τη Δημοκρατία. 80 σοβαρά τραυματισμένοι. 250 συλληφθέντες. Αυτός είναι ο απολογισμός της μάχης 10.000 σπουδαστών και της αστυνομίας[…]».[1065] Η κυβέρνηση σε συνεννόηση με τη Σύγκλητο κλείνουν το Πανεπιστήμιο για ένα δεκαήμερο. Στις 16 Απριλίου 1962

[1063] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 60

[1064] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 924

[1065] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 924

πραγματοποιήθηκε και πάλι φοιτητική συγκέντρωση, σε κλειστό χώρο, στο θέατρο «Ακροπόλ». Με ψήφισμά τους οι φοιτητές καταγγέλουν το όργιο βίας και αίματος κατά των σπουδαστών. Ζητούν την επαναλειτουργία του Πανεπιστημίου και την παραίτηση του πρύτανη Φωκά που συμφώνησε με την κυβέρνηση για το κλείσιμό του. Τα συνθήματα 1 – 1 – 4 και Δημοκρατία κυριαρχούν. Το σύνθημα 1 – 1 – 4 ήταν ακριβώς το γενικό πανσπουδαστικό αίτημα που συσπείρωσε σε μια κοινή συνδικαλιστική και πολιτική βάση όλους τους φοιτητές.[1066] Ξεκίνησε ο συνδικαλιστικός αγώνας από τα ειδικά προβλήματα των κλάδων μέσω των συλλόγων, στη συνέχεια γενικεύτηκε κατά ίδρυμα μέσω των συντονιστικών οργάνων για να καταλήξει στον κοινό παμφοιτητικό αγώνα κάτω από τη σημαία της Ε.Φ.Ε.Ε. Το πολιτικό σύνθημα 1 – 1 – 4 και οι πολιτικές προεκτάσεις των φοιτητικών αγώνων ήταν άμεσα συνδεδεμένα με τα σπουδαστικά προβλήματα. Στη συνείδηση του κάθε φοιτητή αποκαλύπτονταν απροκάλυπτα ο ρόλος της κυβέρνησης και της δεξιάς παράταξης σαν σύνολο από την αντιεκπαιδευτική και αντιφοιτητική της πολιτική. Ο καθένας συνειδητοποιούσε την ανάγκη να παλέψει για τη Δημοκρατία, για τις συνδικαλιστικές ελευθερίες, για την αλλαγή της εκπαιδευτικής πολιτικής.[1067] Εξάλλου οι καινούριες κοινωνικές απαιτήσεις για διεύρυνση της πρόσβασης στα Πανεπιστήμια σε συνδυασμό μάλιστα και με τα ογκούμενα προβλήματα αποσχόλησης των πτυχιούχων, προοιώνιζαν μάλλον όξυνση των συνθηκών λειτουργίας του συστήματος,[1068] πυροδοτώντας τις διεκδικήσεις και την ένταση των αγώνων των φοιτητών.

Απέναντι στην έκρηξη των κοινωνικών και πολιτικών διεκδικήσεων της κοινωνίας και των νέων η κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. θα αντιτάσει μόνιμα και σταθερά το αντίπαλο δέος του τρόμου και της καταστολής. Στο πλαίσιο αυτό το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1962 ο φοιτητικός κόσμος είναι και πάλι σε αναβρασμό. Η κυβέρνηση χρησιμοποίησε τις θερινές διακοπές για να αιφνιδιάσει τους σπουδαστές. Τον

[1066] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 67

[1067] Ζήλιας Σ. – Ιερεμίας Αλ. – Καρατζάς Χρ., *ό. π.*, σελ. 67

[1068] Δημαράς Αλ., Σχολική Εκπαίδευση – Οι νέες μεταρρυθμίσεις, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770 – 2000, ό.π.,* σελ. 177

Αύγουστο του 1962 κατέθεσε στην επιτροπή εξουσιοδοτήσεως της Βουλής νομοσχέδιο με το οποίο ουσιαστικά καταργείται η αυτοτέλεια των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και παρέχονται στον Υπουργό Παιδείας ευρύτατες εξουσίες, μεταξύ των οποίων και η διάλυση φοιτητικών συλλόγων.[1069] Παρόλο που τα πανεπιστήμια είναι κλειστά, οι φοιτητές αντιδρούν άμεσα και στις 17 Αυγούστου του 1962 συγκαλείται η Α΄ Πανσπουδαστική συνδιάσκεψη, που καταγγέλλει ως αντισυνταγματικό το νομοσχέδιο, το οποίο η κυβέρνηση αποσύρει. Αλλά η κατάθεσή του έχει πυροδοτήσει τις εξελίξεις που ακολουθούν.

Η δράση του φοιτητικού κινήματος σ' αυτή την περίοδο είναι έντονη, συνεχής, πυκνή. Ο τύπος αδυνατεί να παρακολουθήσει την καθημερινή, σχεδόν, εκδίπλωσή της: «Τετράωρη προειδοποιητική απεργία στη Φυσικομαθηματική, Πανσπουδαστική Συνδιάσκεψη», σημειώνει η «Πανσπουδαστική», «γεγονότα στη Θεσσαλονίκη, συγκεντρώσεις με βροχή, απεργία διάρκειας και συγκέντρωση στην Οδοντιατρική, αστυνομικές αβρότητες (φοιτητής σέρνεται από τα πόδια στο δρόμο) στο Θέατρο Αθηνών, οι μαθητές των Τεχνικών Σχολών και νυχτερινών Γυμνασίων απεργούν, αναταραχή στη Σιβιτανίδειο, απεργία στην Πάτρα, νέες συγκεντρώσεις και πορείες στη συμπρωτεύουσα κατάληψη του Χημείου από τους σπουδαστές, απεργία διαρκείας στο Πολυτεχνείο και την Ανωτάτη Εμπορική, πανσπουδαστική συγκέντρωση στα Προπύλαια.[1070]

Στο πλαίσιο αυτό και μετά τη συνεδρίαση της Δ.Ε.Σ.Π.Α. της 3ης Δεκεμβρίου 1962 με ανακοίνωση που εκδίδεται από την Δ.Ε.Σ.Π.Α. κηρύσσεται η Παιδεία σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και καλούνται οι φοιτητές σε συγκέντρωση στο χώρο των Προπυλαίων. Πρόκειται για την μεγαλειώδη – ιστορική φοιτητική κινητοποίηση της 7ης Δεκεμβρίου 1962, όπου η φοιτητική συγκέντρωση με βασικό αίτημα το «15% προίκα στην Παιδεία» κατευθύνεται στο Υπουργείο Παιδείας και ο δημόσιος διάλογος που επακολούθησε ανάμεσα στον Γρ. Κασιμάτη Υπουργό Παιδείας, από το μπαλκόνι του Υπουργείου του και στο ζωηρότατο νεανικό – σπουδαστικό πλήθος, που ηλεκτρισμένο περίμενε στην πλατεία Μητροπόλεως, ήταν ενδεικτικό της αδυναμίας,

[1069] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 928

[1070] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 929 – 930

αν όχι και της αλαζονείας, του Κασιμάτη να κατανοήσει τη δυναμική του φοιτητικού κινήματος και ακόμα κάτι το μοναδικό στην ιστορία των ελληνικών φοιτητικών συγκεντρώσεων.

Στις προσπάθειες του υπουργού Παιδείας της Ε. Ρ. Ε. να δικαιολογήσει την πολιτική της κυβέρνησής του στο χώρο της εκπαίδευσης και την άρνησή της να δώσει το 15% για την Παιδεία, το συγκεντρωμένο φοιτητικό πλήθος θα απαντήσει με το σύνθημα: Μάθημα στο «Μον Παρνές», το πολυτελές ξενοδοχείο και καζίνο που μόλις είχε λειτουργήσει στην Πάρνηθα.[1071] Είναι μια συγκέντρωση πιο ογκώδης και μαχητική από τις άλλες που προηγήθηκαν και σύμφωνα με τον Τ. Τρίκκα: «σηματοδοτεί την ανοιχτή πολιτικοποίηση του φοιτητικού κινήματος – τη σύζευξη του πολιτισμικού και του δημοκρατικού χαρακτήρα του, ενώ για πρώτη φορά ακούγονται, με τέτοια ένταση και από τόσους πολλούς, τα συνθήματα: ‘‘Προίκα στην Παιδεία και όχι στη Σοφία’’,[1072] ‘‘Μάθημα στο Μον Παρνές’’ και το κορυφαίο, ιστορικό, σύνθημα,

[1071] Α. Δημαρά, *ό. π.*, τόμος β΄, τεκμήριο 185, σελ. 248 – 251

[1072] Πρόκειται για την υπόθεση της «προικοδότησης», με ειδικό νόμο που ψηφίστηκε στη Βουλή στις 16 Μαρτίου 1962, με 9.000.000 δρχ. (300.000 χιλιάδες δολάρια Η.Π.Α.) της Πριγκίπισσας Σοφίας της Ελλάδος για το γάμο της με τον Πρίγκιπα και μελλοντικό Βασιλιά της Ισπανίας Χουάν Κάρλος, οι γάμοι των οποίων τελέστηκαν στην Αθήνα το Μάιο του 1962 με βασιλική μεγαλοπρέπεια, την οποία επωμίστηκε και πλήρωσε ο ελληνικός λαός ξοδεύοντας αμύθητα ποσά σε μια εποχή που οι ελλείψεις στο χώρο της Δημόσιας Εκπαίδευσης ήταν τεράστιες. Τον νόμο περί προικοδοτήσεως της Πριγκήπισσας Σοφίας δεν ψήφισαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης με τον εκπρόσωπο της Ε.Δ.Α (βουλευτή Ι. Παπαδημητρίου) να δηλώνει ότι: « είναι απαράδεκτη πρόκληση να δίνει η Κυβέρνηση προίκα στον Δον Χουάν Κάρλος και συγχρόνως να δηλώνει ότι δεν αναπροσαρμόζει το μισθολόγιο». Ακόμα σύμφωνα με τον Αλ. Δημαρά στην υπόθεση της αύξησης του αναβρασμού και της αντίδρασης των φοιτητών και της κοινής γνώμης συνέβαλε περισσότερο η γνωστοποίηση του γεγονότος ότι το ποσοστό για την Παιδεία που θα εγγραφόταν στον προϋπολογισμό του 1962 ήταν μικρότερο από το ποσοστό που δόθηκε στον αντίστοιχο προϋπολογισμό του 1961 Δες σχ. στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους,* Δημαράς Αλ. «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, τόμος ΙΣΤ΄ σελ. 553

που σφράγισε την εποχή ‘‘ 15% στην Παιδεία’’».[1073] Τα σύνθημα « 15% στην Παιδεία», «Προίκα στην Παιδεία» και « Μάθημα στο Μον – Παρνές» θα χρησιμοποιηθούν και ως πρωτοσέλιδα στις εκδόσεις του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής».[1074] Στο πλαίσιο αυτό σύσσωμη σχεδόν η αντιπολίτευση στις 11 Δεκεμβρίου 1962 επέκρινε στη Βουλή την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. γιατί δεν ανταποκρινόταν στο αίτημα των σπουδαστών για αύξηση των κονδυλίων για την Παιδεία,[1075] ενώ ο τύπος της εποχής αφιερώνει πρωτοσέλιδα και άρθρα για το ζήτημα της Παιδείας.[1076] Το σύνθημα του «15% στην Παιδεία» αγκάλιασε όχι μόνο τους φοιτητές και τους μαθητές, που το μετέφεραν με μαχητικότητα και ενθουσιασμό σ’ όλη τη χώρα, αλλά και τους γονείς τους. Οι φοιτητές και μαθητές συνέλεξαν χιλιάδες υπογραφές μέσω ενός δημοψηφίσματος – συλλογή υπογραφών υπέρ του 15% για την Παιδεία προκειμένου να πιέσουν τις κυβερνήσεις της εποχής για την υιοθέτηση του συγκεκριμένου αιτήματος. Σύμφωνα με τον Στ. Στεφάνου: Η διεκδίκηση του 15% πλουτίζει το κίνημα της ελληνικής νεολαίας με μια μακρόχρονη θεσμική προοπτική που δεν συνοψίζει απλώς, μονολεκτικά, τα αιτήματα της σπουδάζουσας και της μαθητικής νεολαίας. Διατυπώνει τα πρώτα ψίγματα μιας άλλης δημοσιονομικής

[1073] Τρίκκας Τ., *ό. π.*, σελ. 930

[1074] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 42, Δεκέμβριος 1962,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν) σελ. 1

[1075] Βουλή των Ελλήνων, *Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Συνεδριάσεις Α΄ - ΛΗ΄, 14 – 11 – 1962 έως 28 – 1 – 1963,* σελ. 338 – 363

[1076] Από τον τύπο της εποχής ενδεικτικά: *Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ 8 – 12 – 1962*: « Το όλον θέμα της Παιδείας[…] εις την Βουλήν», σελ. 8 και *Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ 12 – 12 – 1962*: « Η εθνική Παιδεία θυμίζει περίοδον κατοχής», σελ. 1 – 5 και *Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 9 – 12 – 1962*: «Η κυβέρνησις χαρακτηρίζει τελείως αδικαιολόγητον την φοιτητικήν αναταραχήν και ανεδαφικόν το αίτημα περί 15% εκ του προϋπολογισμού δια την παιδείαν», σελ. 1 και *Εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 12 – 12 – 1962*: « Ο αρχηγός του Κέντρου κατηγορεί την κυβέρνησιν ότι θεωρεί την εκπαίδευσιν όχι ως επένδυσιν αλλά ως φορτικήν αξίωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας», σελ. 1 και 9

αντίληψης και, προφανώς, μιας άλλης επενδυτικής πολιτικής: με κέντρο τον άνθρωπο, τον πνευματικό εξοπλισμό του, την ανάπτυξη των δυνατοτήτων του, τη διεύρυνση των οριζόντων του […] Συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, επιστημονικές συζητήσεις, πλούσια αρθρογραφία, πικετοφορίες, συνθήματα στους τοίχους, και, τέλος, τα τραπεζάκια στις πλατείες, τις γειτονιές με το ψηφοδέλτιο του δημοψηφίσματος[= συλλογή υπογραφών υπέρ του 15%], το ψηφοδέλτιο στους χαρτοφύλακες των φοιτητών και στις σάκες των μαθητών και μαθητριών, το ψηφοδέλτιο στους κόρφους των μανάδων στις κωμοπόλεις και τα χωριά. Ένα εκατομμύριο υπογραφές ανακοίνωσαν οι οργανωτές. Φανταστικός αριθμός, που ίσως ενέχει κάποια υπερβολή. Πάντως οι πολλές εκατοντάδες χιλιάδες είναι αριθμός αναμφισβήτητος.[1077] Το 1 – 1 – 4 θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για τα φύλλα του φοιτητικού περιοδικού της «Πανσπουδαστικής» μετά τον Οκτώβρη του 1962 και ο όρκος που έδωσαν οι φοιτητές για την υπεράσπιση της Δημοκρατίας και της ακαδημαϊκής ελευθερίας θα εμφανίζεται τακτικά εφεξής στα φύλλα της. Πρόκειται για τον όρκο που έδιναν οι φοιτητές μεγαλόφωνα και με υψωμένες γροθιές στη διάρκεια των φοιτητικών κινητοποιήσεων της περιόδου 1962 – 1963 και δημοσιεύεται στην «Πανσπουδαστική», « Ορκίζομαι να φυλάττω το Σύνταγμα και τη Δημοκρατία, πιστός στις παραδόσεις της Ελληνικής Νεολαίας, και να προασπίζω τις Ακαδημαϊκές Ελευθερίες και το Ακαδημαϊκό Άσυλο. Ζήτω η Δημοκρατία».[1078]

Την ίδια περίοδο κάνει έντονη την παρουσία του και το μαθητικό κίνημα. Όπως ήδη αναφέραμε, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της Ε.Ρ.Ε. του Κ. Καραμανλή του 1957 – 1959 στόχευε στην αναβάθμιση της Τεχνικής – Επαγγελματικής Εκπ/σης, όπως επισημαίνεται όμως στην «Πανσπουδαστική», στα 1960, τεράστια είναι τα προβλήματα στην τεχνική εκπαίδευση (έλλειψη βιβλίων, εργαστηρίων) και ότι δωρεάν – δημόσιες είναι μόνο οι σχολές Σεβαστοπούλειος, Σιβιτανίδειος και Βιοτεχνική.[1079] Το μαθητικό κίνημα, όπως ήδη αναφέραμε από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 έχει επιδοθεί σε σειρά πολύμορφων κινητοποιήσεων για το ζήτημα της μείωσης –

[1077] Στεφάνου Στ., «Η νεολαία το 1963: 40 χρόνια τώρα……», *Το Δελτίο της Ε.Μ.Ι.Α.Ν., τεύχος 1/2005* σελ. 8

[1078] *Πανσπουδαστική, φ. 41 Οκτώβριος 1962,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 23

[1079] *Πανσπουδαστική, φ. 24 της 23 Μαΐου 1960,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), σελ. 3

κατάργησης των διδάκτρων & τελών που επιβάλονταν στις/στους μαθήτριες/μαθητές των Δημόσιων Σχολείων της χώρας αναιρώντας το δικαίωμα της συντριπτικής πλειοψηφίας των νέων της εποχής για πρόσβασή τους στη μέση εκπαίδευση. Επιπρόσθετα οι κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που σημειώνονται στη χώρα, στις οποίες αναφερθήκαμε εκτενώς, οδηγούν χιλιάδες παιδιά φτωχών οικογενειών που συνωθούνται πλέον στα αστικά κέντρα της χώρας να εργάζονται ενώ παράλληλα φοιτούν στα νυχτερινά δημόσια σχολεία με στόχο την πρόσκτηση γνώσεων και αποδεικτικών που ενδεχόμενα, και σύμφωνα με τις αντιλήψεις της κοινής γνώμης της εποχής, θα τους βοηθούσαν στην καλυτέρευση των όρων της εργασίας τους και της ζωής τους. Στο πλαίσιο αυτό και με αιχμή του δόρατος τις κινητοποιήσεις των μαθητών νυχτερινών γυμνασίων,[1080] οι οποίοι από τις αρχές του 1960 ζητούν τη δωρεάν φοίτηση (μείωση – κατάργηση των διδάκτρων και των μαθητικών εισφορών), με αποκορύφωμα την απεργία (αποχή) των μαθητών νυχτερινών γυμνασίων του Απριλίου 1962 διατυπώνονται τα αιτήματα:

- Κατάργηση του 7ου έτους φοίτησης στα σχολεία
- Κατάργηση της μαθητικής εισφοράς
- Μείωση οικονομικών επιβαρύνσεων για τους εργαζόμενους μαθητές
- Καθιέρωση εξάωρης εργασίας για τους μαθητές νυχτερινών Γυμνασίων
- Εκσυγχρονισμός της Παιδείας σύμφωνα με τις ανάγκες της εποχής [1081]

[1080] Ο θεσμός των νυχτερινών σχολείων (Δημοτικών & Γυμνασίων) την περίοδο πριν και μετά το 1960 ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος και συγκέντρωνε μεγάλους αριθμούς μαθητών, με βάση τα στατιστικά στοιχεία της εκπαίδευσης της εποχής, γεγονός που εξηγείται εξαιτίας των υψηλών ποσοστών εγκατάλειψης των σχολείων από τα παιδιά σχολικής ηλικίας, εξαιτίας των κοινωνικών – οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζε η χώρα και ο λαός, με αποτέλεσμα πολλά παιδιά να φοιτούν στα νυχτερινά σχολεία όταν μπορούσαν τα ίδια με τη δουλειά τους να ανταποκριθούν στα έξοδα των σπουδών τους.

[1081] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α., Κουτιά 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307 (Μαθητές – Μαθητικό Κίνημα)

Φυσικά η δράση και επιρροή της Ε. Δ. Α.[1082] στους χώρους της μαθητικής νεολαίας και του μαθητικού κινήματος της εποχής υπήρξε καθοριστική τόσο για το συντονισμό των αγώνων τους όσο και για την προβολή και διεκδίκηση των αιτημάτων τους. Οι επιτροπές αγώνα των μαθητών κατά τη περίοδο έντασης των μαθητικών κινητοποιήσεων (1962 – 1963) φιλοξενούνται στα γραφεία του φοιτητικού περιοδικού της αριστεράς «Πανσπουδαστική». Η « Πανσπουδαστική» χρησιμοποιείται από την Ε.Δ.Α. και την αριστερά ως κέντρο συναντήσεων και ποικίλων ζυμώσεων που συμβάλλουν στον συντονισμό των κινητοποιήσεων και κοινών δράσεων του μαθητικού και φοιτητικού κινήματος. Σύμφωνα με τον Χ. Λάζο: «Στα γραφεία της «Πανσπουδαστικής» θα συναντηθούν δημοκρατικοί φοιτητές και μαθητές σ' ένα χώρο συνεδριάσεων – εργασίας που λειτουργεί και ως λέσχη συζητήσεων και ευρύτερου προβληματισμού προάγοντας τις σχέσεις φιλίας, πέρα από κομματικές εντάξεις, γεγονός που θα ενισχύσει τη βούληση ενότητας για άλλα θέματα, καθώς και την πολιτική συνειδητοποίηση φοιτητών και μαθητών που συμμετέχουν στο φοιτητικό και μαθητικό κίνημα της εποχής».[1083] Άλλωστε στις στήλες του περιοδικού «Πανσπουδαστική» καθόλη τη διάρκεια της έκδοσής του θα δημοσιεύονται αιτήματα και διεκδικήσεις των μαθητών, όπως το ζήτημα της ασφάλισης των μαθητών των τεχνικών σχολών για τυχόν ατυχήματα με ιδιαίτερη αναφορά στη Διπλάρειο Σχολή της Αθήνας όπου, όπως καταγράφεται: «όλες οι μέχρι σήμερον ενέργειες που έγιναν προς ασφάλισιν των μαθητών λόγω χρήσεως από τους ιδίους των μηχανημάτων έμειναν άκαρπες προσκρούσασαι εις την άρνησιν και την αδιαφορίαν των αρμοδίων του

[1082] Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, Κυβερνητική Πολιτική, Φάκελος 3: Επερώτηση στη Βουλή - Κατάθεση 16 – 4 – 1962, υπομνήματος της Συντονιστικής Επιτροπής των Εργαζόμενων μαθητών & Σπουδαστών Νυκτερινών Γυμνασίων, Ερωτώντες – Καταθέτοντες βουλευτές Ν. Κιτσίκης, Γρ. Λαμπράκης (συνεργαζόμενος), Λ. Κύρκος, Α. Μπριλάκης, Μ. Σβώλου (το περιεχόμενο της επερώτησης και το σχετικό υπόμνημα της Συντονιστικής επιτροπής των Εργαζόμενων μαθητών & Σπουδαστών Νυκτερινών Γυμνασίων δες στο παράρτημα της παρούσας διατριβής).

[1083] Λάζος Χ., *ό π.,* σελ. 332

Ι.Κ.Α.»,[1084] ενώ γίνεται ιδιαίτερη μνεία στην αύξηση των εκπαιδευτικών τελών (για τους μαθητές) στην έλλειψη βιβλιοθήκης και εργαστηρίων σε πολλές τεχνικές σχολές, διεκδικήσεις δηλαδή οι οποίες ταυτίζονται με τις φοιτητικές – σπουδαστικές, ενώ από το 1958 διατυπώνεται ξεκάθαρα η ανάγκη της οργάνωσης των διεκδικητικών αγώνων των μαθητών μέσω της ίδρυσης «Σύλλογου Σπουδαστών και Πτυχιούχων Τεχνικών Σχολών», « δια την προώθησιν και επίλυσιν των ζητημάτων που αφορούν τους σπουδαστάς των Τεχνικών Σχολών».[1085] Οι οργανωτικού χαρακτήρα αυτές προσπάθειες αλλά και η εντεινόμενη πίεση από τις εφαρμοζόμενες κυβερνητικές ρυθμίσεις την περίοδο 1956 – 1963 σε ότι αφορά τα μαθητικά τέλη – δίδακτρα και τις συνεχείς αυξήσεις τους, όπως είδαμε, αλλά και η απουσία εκπαιδευτικών πολιτικών που θα ενίσχυαν την αύξηση της φοίτησης των μαθητών στη μέση εκπαίδευση και θα αντιμετώπιζαν τα τεράστια προβλήματα της τεχνικής εκπαίδευσης στη χώρα θα οδηγήσουν στην ενδυνάμωση του μαθητικού κινήματος που κάνει ιδιαίτερα αισθητή την παρουσία του στο πεδίο των κοινωνικών αγώνων και διεκδικήσεων την περίοδο αυτή.

Οι φοιτητικές και μαθητικές κινητοποιήσεις της περιόδου 1961 – 1963 συγκλόνισαν και συνέβαλλαν πολύ στην πολιτική ωρίμανση και του φοιτητικού κινήματος και της ελληνικής κοινωνίας στη μετάβασή της από την αποδοχή των σκληρών – αντιδημοκρατικών και άτεγκτων όρων πολιτικής και κοινωνικής διευθέτησης που είχαν επιβληθεί από τους νικητές του εμφυλίου πολέμου στη χώρα και το λαό, σε μια προσπάθεια δημοκρατικότερης και ηπιότερης προσέγγισης σε σχέση με τον κοινωνικό και πολιτικό βίο των Ελλήνων, την οποία εξέφραζε η Ε. Κ. και υποστήριζε η Ε. Δ. Α.

Στο πολιτικό σκηνικό της χώρας, οι εκλογές του 1961, η δολοφονία το Μάιο του 1963 του βουλευτή της Ε. Δ. Α. Γρ. Λαμπράκη, ο ανένδοτος αγώνας του Γ. Παπανδρέου και η άνοδος του αριστερού κινήματος, αναδιατάσσουν το πλαίσιο των επιδράσεων και των πολιτικών στοχεύσεων των φοιτητικών – μαθητικών αγώνων. Τα συνθήματα της εποχής που κατεξοχήν συναρπάζουν τις λαϊκές μάζες και ενισχύουν την πολιτικοποίησή τους ήταν το «1 – 1 – 4» το τελευταίο άρθρο του Συντάγματος του

[1084] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 8, 29 Νοεμβρίου 1957,* σελ. 2

[1085] *Πανσπουδαστική, Φύλλο 11, 5 Μαρτίου 1958,* (Αρχείο Ε.Μ.Ι.Α.Ν.) σελ. 1 – 2

1952 σύμφωνα με το οποίο η τήρηση και υπεράσπιση του επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων και το «15% προίκα στην Παιδεία».

Το φοιτητικό – μαθητικό κίνημα της περιόδου 1961 – 1963 με τον έντονο πολιτικό προσανατολισμό του θα παίξει σημαντικό ρόλο, ως καταλύτης, στην ανάπτυξη των πολιτικών – κοινωνικών αγώνων της εποχής και με τα εμπνευσμένα συνθήματά του θα ασκήσει τεράστιες πολιτικές πιέσεις, στις κυβερνήσεις και στους πολιτικούς σχηματισμούς της εποχής, σχετικά με την υιοθέτηση και επιβολή των αιτημάτων για «δημόσια δωρεάν Παιδεία για όλους» και «15% προίκα στην Παιδεία» κάτω από τα οποία συσπειρώνονταν τεράστιος αριθμός πολιτών.

Ο Γ. Παπανδρέου, ως αρχηγός της νεόκοπης Ε. Κ. και διεκδικητής της εξουσίας από την Ε. Ρ. Ε., σχεδόν είκοσι χρόνια μετά από την τελευταία θητεία του ως Πρωθυπουργός, κουβαλώντας το βάρος των Δεκεμβριανών και αμφισβητούμενος, από ένα κομμάτι της αριστεράς, αναφορικά με τις προθέσεις του για γνήσιο και ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της χώρας, δεν ήταν δυνατό να μην υιοθετήσει τις θέσεις του φοιτητικού κινήματος αναφορικά με την Παιδεία και τη γενναία μεταρρύθμιση – εκσυγχρονισμό που είχε ανάγκη για ν' ανταποκριθεί στις ανάγκες των καιρών και των Ελλήνων της εποχής.

Άλλωστε, όπως χαρακτηριστικά δηλώνει ο Γ. Γιαννουλόπουλος: « Όταν ο Γ. Παπανδρέου, μετά τον Απρίλιο του 1962, αποφάσισε να απευθυνθεί στο λαό, για να αμφισβητήσει ανοιχτά την εξουσία της δεξιάς και του Θρόνου στηρίχτηκε στη δυναμική του φοιτητικού κινήματος σε μια εποχή που δεν υπήρχε οργανωμένο και ισχυρό Κέντρο ή Νεολαία Κέντρου…».[1086]

Το φοιτητικό κίνημα μέσα από τους εντόνους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες της εποχής διεκδικώντας με μαζικό και καθοριστικό τρόπο δημόσια και δωρεάν παιδεία για όλους, σφράγισε με τους αγώνες του τις πολιτικές και ιδεολογικές παρακαταθήκες της νεολαίας και του φοιτητικού κινήματος της χώρας μέχρι τις ημέρες μας.

Καθοριστικό σημείο τομής στην ανάπτυξη του φοιτητικού κινήματος είναι το Δ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο που στοχεύει και επιτυγχάνει την ίδρυση της Ε.Φ.Ε.Ε. τον Απρίλιο του 1963. Το Συνέδριο αυτό και η αναπόφευκτη δυναμική που δημιουργεί,

[1086] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 328

θα διεξαχθεί, σε κλίμα πολιτικής έντασης και έντονων απεργιακών κινητοποιήσεων, λίγους μήνες μετά την πολιτική επιστράτευση των εκπαιδευτικών στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης για να τους εξαναγκάσουν να σταματήσουν την απεργία τους και ενώ διαρκούν οι μαθητικές κινητοποιήσεις, με αιχμή εκείνες των μαθητών των νυχτερινών γυμνασίων. Λίγους μήνες αργότερα το Νοέμβριο του 1963 η υπερδεκαετής παραμονή της συντηρητικής παράταξης στην εξουσία θα τερματιστεί και ένας νέος πολιτικός κύκλος θα ανοίξει για τη χώρα και το λαό.

Η «Αναγέννηση της Παιδείας» που επαγγελλόταν το Δ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο περιέχει θέματα όπως ο αναλφαβητισμός, το γλωσσικό ζήτημα, η δωρεάν Παιδεία, ενώ στην ίδρυση της Ε. Φ. Ε. Ε. η στάση του συνεδρίου ήταν σαφής αναφορικά με την ίδρυση ενός γενικού συντονιστικού φορέα του κινήματος, που να το καθοδηγεί σε πανεθνική κλίμακα και να το συνδέει με το αντίστοιχο διεθνές. Η αδυναμία αυτή του φοιτητικού κινήματος, παρά τις απόπειρες που είχαν γίνει στο παρελθόν για την ίδρυση ενός ανώτατου οργάνου, οφειλόταν κυρίως στο ότι δεν είχαν ακολουθηθεί δημοκρατικές διαδικασίες.

Από το τέλος του 1962 θα συγκροτηθεί Προπαρασκευαστική επιτροπή, αποτελούμενη από εκπροσώπους των περισσότερων φοιτητικών συλλόγων, η οποία θα δουλέψει εξαντλητικά για την προετοιμασία και την επιτυχή διεξαγωγή του Δ΄ Πανσπουδαστικού Συνεδρίου. Δρώντας με ενιαιομετωπική λογική (συμπαράταξη κεντρώων και αριστερών φοιτητικών δυνάμεων) το φοιτητικό κίνημα θα καταφέρει τελικά να περιφρουρήσει τις κατακτήσεις του και να κληροδοτήσει στις επόμενες γενιές την οργανωτική και πολιτική του εμπειρία ως παρακαταθήκη. [1087] Σε όλη αυτή την περίοδο από το 1956 έως το 1963, όπως ήδη αναφέραμε, και επιβεβαιώνεται από τα δημοσιεύματα της «Πανσπουδαστικής» οι φοιτητές αγωνίστηκαν έντονα και μαζικά με όλα τα μέσα που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν, πορείες, διαδηλώσεις, απεργίες, απεργίες πείνας, για να διεκδικήσουν τα αιτήματά τους έχοντας να αντιμετωπίσουν πειθαρχικές διώξεις, απειλές, προσπάθειες δωροδοκίας, αποβολές, άρση της απαλλαγής των διδάκτρων, ξυλοδαρμούς από τα μέλη της Ε.Κ.Ο.Φ. ή την αστυνομία, τραυματισμούς, συλλήψεις, καταγγέλοντας κάθε προσπάθεια «μέσω μυστικών

[1087] Λάζος Χ., *ό. π.*, σελ. 337 – 340

αστυνομικών» και «αποφάσεων» για κατάλυση του πανεπιστημιακού ασύλου,[1088] καταφέρνοντας τελικά να προκαλέσουν με τους αγώνες και τα αιτήματά τους το ενδφιαφέρον αλλά και τη συστράτευση πολύ μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας της εποχής.

Το Δ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο θα αποτελέσει το κορύφωμα της δράσης του φοιτητικού κινήματος της περιόδου αυτής και σημαντικό σταθμό για την εξέλιξή του.

Είναι χαρακτηριστικό της πολιτικής πίεσης που ασκούσε το φοιτητικό κίνημα στις κυβερνήσεις της εποχής το αίτημα που υποβάλλει η προπαρασκευαστική επιτροπή του Δ΄ Πανσπουδαστικού συνεδρίου στον υπουργό Παιδείας της κυβέρνησης της Ε. Ρ.Ε. (Γρ. Κασιμάτη) να παραβρεθεί και να χαιρετήσει το συνέδριο αλλά και να το ενισχύσει οικονομικά με την παροχή 150.000 δρχ.

Φυσικά, ο υπουργός Παιδείας όχι μόνο αρνείται να δώσει την οικονομική ενίσχυση αλλά και να παραβρεθεί στο συνέδριο με την αιτιολογία ότι 10 από τους 31 σπουδαστικούς συλλόγους της χώρας δε συμμετέχουν σ' αυτό και γι' αυτό καταγγέλλεται ως ψεύτης από τους φοιτητές (σχετικά με τη μη συμμετοχή των 10 σπουδαστικών συλλόγων).[1089]

Η στάση βέβαια του υπουργού Παιδείας της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε. εξηγείται αν ανατρέξουμε στην «Εισηγητική Έκθεση της Προπαρασκευαστικής Επιτροπής» του Δ΄ Πανσπουδαστικού συνεδρίου, η οποία ήταν κόλαφος για την κυβερνητική εκπαιδευτική πολιτική της Ε. Ρ. Ε. και γενικά της Καραμανλικής οχταετίας.

Σύμφωνα με αυτή την εισηγητική έκθεση: «….Το αίτημα του 15% αφορά την κάλυψη των σημερινών στοιχειωδών αναγκών της Παιδείας. Το αίτημα αναπροσαρμόζεται στα νέα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας[1090] και

[1088] *Πανσπουδαστική, φ. 35 της 22 Φεβρουαρίου 1962* σελ. 6 και *φ. 36 της 19 Μαρτίου 1962* σελ. 5, και *φ. 37 της 16 Απριλίου 1962* σελ. 5 και *φ. 42 Δεκέμβριος 1962* σελ. 19 και *φ. 43 – 44 της 1 Φεβρουαρίου 1963* σελ. 8

[1089] Α. Σ. Κ. Ι., Αρχείο Ε. Δ. Α. κουτιά 295, 297, 298, 299(Φοιτητικοί – σπουδαστικοί σύλλογοι)

[1090] Πρόκειται για τη συμφωνία σύνδεσης Ελλάδας – Ε. Ο. Κ. που είχε υπογραφεί το 1962

τις απαιτήσεις της εποχής μας. Επιβάλλεται ο άμεσος διπλασιασμός των δαπανών για την Παιδεία και η ετήσια αύξησή τους κατά ποσοστό 5% ανώτερο από την ετήσια αύξηση του εθνικού εισοδήματος. Έτσι μόνο θα μπορέσουμε να φτάσουμε το ποσοστό ίσο προς 4% του Α.Ε.Π., που σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. επιβάλλεται…..Αν πιστεύουμε στην Αναγέννηση της Παιδείας και λαχταράμε να τη δούμε να ζωντανεύει, πρέπει να στηριχθούμε στις ακόλουθες αρχές:

1. Η Παιδεία μας πρέπει να καλλιεργεί και να εξυψώνει τη ζωή του ελληνικού λαού, απελευθερώνοντας τις κρυμμένες μέσα του δυνάμεις.

2. Άμεσος σκοπός της Παιδείας είναι να πλάσει τον δημιουργικό άνθρωπο.

3. Η Παιδεία πρέπει να είναι δημοκρατική. Αυτό σημαίνει ότι όλοι πρέπει να μορφώνονται, ότι σε όλους να παρέχονται τα αναγκαία μέσα και ότι πρέπει να υπηρετεί το κοινωνικό σύνολο, το Έθνος.

4. Υπέρτατο ιδανικό της Παιδείας η απελευθέρωση του ανθρώπου.

5. Η Παιδεία πρέπει να στηρίζεται στα πραγματικά ζωντανά και γόνιμα στοιχεία που βρίσκουμε στο άτομο, στο σύνολο, στον πολιτισμό. Γι' αυτό η δημοτική γλώσσα που είναι το αληθινό εκφραστικό όργανο της νεοελληνικής ζωής, πρέπει να είναι η αφετηρία για τη μόρφωση των Ελλήνων.

6. Η Παιδεία μας πρέπει να κάνει τον Έλληνα κοινωνό σε κάθε μεγάλη πνευματική και ηθική κατάκτηση της ανθρωπότητας.

7. Η Παιδεία πρέπει να δώσει την ικανότητα στο νέο άνθρωπο να τοποθετηθεί δυναμικά απέναντι στη ζωή». [1091]

Κι όλα αυτά 19 χρόνια μετά την αντίστοιχη διακήρυξη (σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία) της Π.Ε.Ε.Α. (Ε. Α. Μ. – Ε. Π. Ο. Ν.) με τις διακηρύξεις της οποίας συσχετίζονται άμεσα οι αντίστοιχες διακηρύξεις της εισηγητικής έκθεσης του Δ΄ Πανσπουδαστικού Συνεδρίου, αποτελούν συνέχειά τους και τις επεκτείνουν.

Άλλωστε η ενιαιομετωπική πολιτική αντίληψη (συμπαράταξη όλων των δημοκρατικών φοιτητικών δυνάμεων, κεντρώων και αριστερών), η οποία απογείωσε το φοιτητικό κίνημα κάνοντάς το να έχει τεράστια απήχηση και απεύθυνση στην ελληνική κοινωνία, δεν απείχε πολύ από την ανάλογη μετωπική πολιτική αντίληψη του Ε. Α. Μ. και την αντίστοιχη της Ε. Δ. Α., οι επιτυχίες της οποίας και η εκλογική της επιρροή, ιδιαίτερα από το 1958 και μετά, έπρεπε επειγόντως να αντιμετωπιστούν και

[1091] Α. Δημαράς, *ό. π.*, τόμος β΄, τεκμήριο 188, σελ. 257 – 259

να καμφθούν με πολιτικά ή τρομοκρατικά μέσα, προτού αμφισβητηθεί το καθεστώς και η πολιτική κυριαρχία των νικητών του εμφυλίου πολέμου.

Το μαθητικό – φοιτητικό και σπουδαστικό κίνημα ήταν αυτό που διατύπωσε και επέβαλλε το αίτημα για δημόσια και δωρεάν Παιδεία για όλους με αυξημένες κρατικές δαπάνες, παίρνοντας την υπόθεση στα χέρια του και καθορίζοντας τις εξελίξεις αναφορικά με τη φυσιογνωμία της ελληνικής εκπαίδευσης της περιόδου 1949 – 1963.

Ενότητα 5η

Συμπεράσματα – Επιμύθιο

Στην προσπάθειά μας να καταγράψουμε, να παρουσιάσουμε και να αναλύσουμε, όσο ήταν δυνατό εντός της παρούσας διατριβής, όλες τις πτυχές της εκπαιδευτικής πολιτικής που συνθέτουν τη διαμόρφωση και οικοδόμηση του μεταπολεμικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας καθώς και της ιδεολογίας που διαμορφώνει τις εκπαιδευτικές επιλογές των νεοελλήνων καταλήξαμε στα ακόλουθα συμπεράσματα.

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1949 – 1963 η ελληνική εκπαίδευση χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια μεγάλου μέρους των εμπλεκόμενων με αυτήν να οικοδομήσουν ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα, με δημόσιο και δωρεάν χαρακτήρα που θα ανταποκρίνεται στις βασικές ανάγκες της οικονομικής και κοινωνικής ανασυγκρότησης της χώρας και του λαού μετά το τέλος της δεκαετίας των πολέμων και των καταστροφών, δηλ. της δεκαετίας του 1940 – 1950.

Με δεδομένο ότι μετά τον αιματηρό εμφύλιο πόλεμο και την ήττα της αριστεράς, δεν επιτρέπονται περιθώρια για δημοκρατικά ανοίγματα, η διάθεση αυτή του μεγαλύτερου κομματιού των εμπλεκόμενων με την εκπαίδευση θα μετατραπεί και θα προβληθεί ως επιτακτική ανάγκη για τον εκπαιδευτικό οργανισμό της χώρας, από το Νηπιαγωγείο ως το Πανεπιστήμιο, στη βάση των χρόνιων ελλείψεων και αγκυλώσεων που παρατηρούνται στην ελληνική εκπαίδευση, ως συνέπεια των συνεχών μεταρρυθμίσεων και αντιμεταρρυθμίσεων της περιόδου του μεσοπολέμου, οι οποίες δε θα οδηγήσουν την ελληνική εκπαίδευση στον αστικό εκσυγχρονισμό της πριν από το 1964, χρονιά που η Ε. Κ. θα εφαρμόσει την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ν.Δ. 4379/1964.

Οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις αντικατοπτρίζονται στην επίσημη κρατική πολιτική για την εκπαίδευση της περιόδου 1949 – 1963. Τομή αποτελεί το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία των ΕΑΜ – ΕΠΟΝ – Π.Ε.Ε.Α. που κατατίθεται στα 1944 και με το οποίο επιχειρείται από το Ε.Α.Μ. να λυθεί ολοκληρωτικά το πρόβλημα του αστικού εκσυγχρονισμού του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος σε προοδευτική βάση, ύστερα από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1930.

Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμοί, κάτω από το βάρος των εξελίξεων της εμφύλιας σύρραξης, θα επιτείνουν τα προβλήματα και τις αγκυλώσεις και στο χώρο της εκπαίδευσης. Ειδικότερα θα σηματοδοτηθούν από την εγκαθίδρυση σύστοιχων ιδεολογικού και πολιτικού χαρακτήρα ρυθμίσεων που αφορούν το περιεχόμενο και τη λειτουργία του σχολείου, ώστε αυτός να ταυτίζεται και να επιτελεί τον αναπαραγωγικό του ρόλο στο πλαίσιο της επίσημης κρατικής – πολιτικής ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης.

Το σχολείο της εθνικοφροσύνης θα συγκροτηθεί ως το αποτέλεσμα της συμφωνίας των δύο παραδοσιακών αστικών πολιτικών συνασπισμών εξουσίας (Λαϊκών και Φιλελεύθερων στην αρχή της περιόδου, Ε.Π.Ε.Κ. – Κόμμα Φιλελευθέρων και Ε.Σ., Ε.Ρ.Ε. και Ε.Κ. στη συνέχεια), της κρατικής βίας, των μαζικών – συνεχών εκκαθαρίσεων αριστερών – κομμουνιστών εκπαιδευτικών, της επιβολής παρωχημένων ιδεολογημάτων για το εθνικό παρελθόν, ως μορφωτικής κατεύθυνσης και περιεχομένου του σχολείου και της επίτασης παραδοσιακών θεσμικών συντελεστών της εκπαιδευτικής διαδικασίας, οι οποίοι όξυναν περαιτέρω την επιλεκτική, ταξικού χαρακτήρα, λειτουργία του σχολικού μηχανισμού.

Με αυτές τις πρακτικές οι αστικές πολιτικές δυνάμεις επεδίωξαν από κοινού να εξασφαλίσουν αφενός τη συντριβή των κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων και της ιδεολογίας της ΕΑΜικής Αριστεράς και αφετέρου τη διευρυμένη αναπαραγωγή της εξουσίας τους μέσω της ιδεολογικής και επιμεριστικής λειτουργίας του σχολικού μηχανισμού τον οποίο ήλεγχαν απόλυτα.

Οι κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, όπως μορφοποιήθηκαν στις επιλογές και την εφαρμογή της κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής, υποδεικνύουν ταυτόχρονα και τις τομές και τις διαφορές στην άσκηση και εφαρμογή εκπαιδευτικών πολιτικών από το τέλος του εμφυλίου πολέμου στα 1949, τις πρώτες μετεμφυλιακές εκλογές του Μαρτίου του 1950 έως το τέλος του «κεντρώου» πολιτικού διαλείμματος στα 1952.

Η κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμού αρχικά και της Ε.Ρ.Ε. στη συνέχεια θα στηριχτούν στο σχολικό μηχανισμό που είχε εγκαθιδρυθεί με τα χαρακτηριστικά της εθνικοφροσύνης και θα τον συντηρήσουν ποικιλοτρόπως για περισσότερο από μια δεκαετία, ως το 1964.

Με τον νόμο 388 του 1948 που ψηφίζεται, μεσούντος του εμφυλίου πολέμου, η εκπαίδευση «αναδιοργανώθηκε» και επανήλθε το σύστημα των διδάκτρων και των εκπαιδευτικών τελών καθιστώντας τη φοίτηση πέρα από τις έξι τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, (όπου δεν υπήρχαν δίδακτρα, αγοράζονταν όμως τα βιβλία και ο σχολικός εξοπλισμός των μαθητών από τους ίδιους), προνόμιο όσων μπορούσαν να διαθέσουν χρήματα σε μια περίοδο που η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων ζούσε σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας. Πριν ακόμα λήξει ο εμφύλιος πόλεμος η κυβέρνηση, που με άξονα τη συνεργασία των αστικών κομμάτων (Λαϊκού Κόμματος & Κόμματος Φιλελευθέρων) διαχειριζόταν την τελευταία, ιδιαίτερα επώδυνη, διετία του εμφυλίου πολέμου (1947 – 1949) θα επιχειρήσει το 1949 να προβεί σε μεταρρύθμιση της Μέσης Εκπαίδευσης. Πρόκειται για την αρχή της περιόδου που ο σχολικός μηχανισμός κλήθηκε να επιτελέσει δύο κατά κύριο λόγο λειτουργίες: α) να εδραιώσει την «εθνικοφροσύνη» και να συμβάλλει στην αναπαραγωγή της αστικής τάξης. Τα σχετικά νομοσχέδια που κατατέθηκαν από τον Υπουργό Παιδείας Κ. Τσάτσο, διαπνέονται από την πολιτική και ιδεολογική σύμπλευση των δύο μεγαλύτερων αστικών πολιτικών κομματικών αντιπάλων (Λαϊκού και Φιλελεύθερου κόμματος), η οποία επισφραγίστηκε το Σεπτέμβριο του 1947 περιορίζοντας στο ελάχιστο την ιδεολογική απήχηση και επιρροή των αστών φιλελεύθερων δημοτικιστών διανοούμενων με κυριότερο εκφραστή τους την περίοδο αυτή τον Ε. Παπανούτσο. Οι αντιδράσεις που συνάντησαν τα νομοσχέδια του Κ. Τσάτσου, κυρίως από πανεπιστημιακούς κύκλους, σε συνδυασμό με τις πολιτικές εξελίξεις είχαν σαν αποτέλεσμα να μη γίνουν νόμοι του κράτους.

Στο πλαίσιο αυτό, με κύριους εκφραστές τους εκπροσώπους του συντηρητικού εκπαιδευτικού ρεύματος και έναν ιδιαίτερα σκληρό πυρήνα συντηρητικών καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών και εκπαιδευτικών συμβούλων που την περίοδο αυτή διευρύνουν περαιτέρω την επιρροή τους, ως αποτέλεσμα των εκκαθαρίσεων των ΕΑΜικών στοιχείων σε όλα το φάσμα της εκπαίδευσης, θα υπάρξει ιδεολογική και πολιτική συστράτευση της συντριπτικής πλειοψηφίας του αστικού πνευματικού κόσμου της χώρας με την συντηρητική παράταξη και τις εκπαιδευτικές της επιλογές, αν και όχι πάντα ανέφελη, ενώ όσοι/όσες αντιδρούν έστω και σε επίπεδο απλής

κριτικής των εκπαιδευτικών επιλογών της περιόδου είτε περιθωριοποιούνται (Δελμούζος Α., Παπανούτσος Ε.) είτε διώκονται ως συμπαθούντες ή οπαδοί του εκτός νόμου Κ.Κ.Ε. Άλλωστε από την εποχή της δικτατορίας Μεταξά οι αστοί φιλελεύθεροι διανοούμενοι του εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, όπως αυτός εκφράστηκε από τον ενιαίο Εκπαιδευτικό όμιλο ως τα 1927, χρονιά της διάσπασής του, συμβιβάζονται και σταδιακά περιθωριοποιούνται ή συνεργάζονται τόσο με το Μεταξικό καθεστώς όσο και με το αστικό μετεμφυλιακό κράτος, υπέρ της εδραίωσης του οποίου παίρνουν ανοιχτά θέση κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

Στη βάση αυτή όλες οι φιλελεύθερες κυβερνήσεις της περιόδου (1949 – 1963), χωρίς αυτό να ισχύει για την κυβέρνηση της Ε.Κ. του Νοεμβρίου του 1963, βρίσκονται σε ουσιαστική αδυναμία και απροθυμία να υλοποιήσουν και να ασκήσουν μια εκπαιδευτική πολιτική φιλελεύθερης έμπνευσης, όπως την εξέφραζε για παράδειγμα ο Ε. Παπανούτσος.

Οι αρχές της δεκαετίας του 1950 θα σηματοδοτηθούν από τις προσπάθειες των κεντρώων κυβερνήσεων για μεταρρύθμιση και εκσυγχρονισμό του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, οι οποίες όμως θα πέσουν στο κενό υπό τις συνθήκες που περιγράψαμε πιο πάνω αλλά και κάτω από το βάρος των πολιτικών εξελίξεων και των νωπών ακόμα συνεπειών του εμφυλίου πολέμου καθώς και των συμβιβασμών μεταξύ κεντρώων (φιλελεύθερων) και συντηρητικών αστικών πολιτικών δυνάμεων.

Παρά την διελκυστίνδα των αντιπαραθέσεων μεταξύ φιλελεύθερων και συντηρητικών αστικών πολιτικών δυνάμεων και αντίστοιχων εκπαιδευτικών ρευμάτων και την εκπεφρασμένη αντίθεση της έντονα διωκόμενης αριστεράς στις στοχεύσεις τους, το αστικό πολιτικό σύστημα με σύμπνοια φρόντισε να κατοχυρώσει συνταγματικά τις επιλογές του για επιβολή ιδεολογικού ελέγχου αλλά και κατίσχυσης της κρατικής ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης επί των ιδεών των αντιπάλων του. Προτεραιότητα του αστικού πολιτικού συστήματος εξουσίας της εποχής ήταν ν' αποκτήσει ιδεολογική κυριαρχία επί του κοινωνικού σώματος, με την υιοθέτηση και επιβολή σύστοιχων ιδεολογικών όρων σε ολόκληρο το οικοδόμημα της Παιδείας (αναλυτικά προγράμματα, σχολικά εγχειρίδια, ιδεολογικός έλεγχος των εκπαιδευτικών και μαθητών – φοιτητών – σπουδαστών) στο πλαίσιο του «ελληνοχριστιανικού» πολιτισμού, που επιλέγεται την περίοδο αυτή από τις αστικές πολιτικές δυνάμεις ως όχημα για την πνευματική και εκπαιδευτική πορεία της χώρας και του λαού.

Στόχος όλων αυτών των προσπαθειών και πολιτικών των αστικών πολιτικών δυνάμεων, ύστερα από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, ήταν να ξεχαστεί η πατριωτική

και αντιφασιστική στάση του Ε.Α.Μ. και της αριστεράς και η συμβολή τους στην αντίσταση του ελληνικού λαού στα χρόνια της κατοχής και συνακόλουθα να περιθωριοποιηθούν οι προτάσεις του για την εκπαιδευτική – κοινωνική και οικονομική ανέλιξη της χώρας και του λαού.

Στο πλαίσιο αυτό ο εκπαιδευτικός μηχανισμός ως ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, κλήθηκε να προβάλλει και να νομιμοποιήσει την επίσημη ιδεολογία της εθνικοφροσύνης. Κλήθηκε να υιοθετήσει και να νομιμοποιήσει εκπαιδευτικές πρακτικές που ως στόχο είχαν την ιδεολογική συμμόρφωση των λαϊκών κυρίως τμημάτων του πληθυσμού, ενώ η επιστήμη της Παιδαγωγικής κλήθηκε να καταστήσει επιστημονικό, δηλαδή «αντικειμενικό» και «ιδεολογικά» ουδέτερο το λόγο του μετεμφυλιακού κράτους, απέναντι στην πανθομολογούμενη ανάγκη μεταρρύθμισης και αναδιοργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας σε σύγχρονες αστικές βάσεις, όπως είχε τεθεί μετά την απελευθέρωση από το Ε.Α.Μ. με βάση το Σχέδιο για μια Λαϊκή Παιδεία και τις προτάσεις των αριστερών παιδαγωγών της εποχής. Η ιδεολογία της εθνικοφροσύνης, η οποία σταδιακά θα εδραιωθεί από το 1944 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και θα επικρατήσει πλήρως τις δεκαετίες του 1950 και 1960, θα καταστεί ανασταλτικός παράγοντας έναντι των όποιων προσπαθειών – διεκδικήσεων για σύγχρονη αστικού τύπου μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος στη βάση των κοινωνικών – λαϊκών αναγκών της περιόδου και θα οδηγήσει στην οικοδόμηση ενός σχολείου για λίγους, με εντονότατα τα στοιχεία της ταξικής επιλογής.

Το νέο σύνταγμα που ψηφίστηκε το 1952 ενδυνάμωσε την συντηρητική κατεύθυνση της εκπαιδευτικής πολιτικής, όπως αναπτύξαμε στο οικείο κεφάλαιο.

Το γεγονός ότι το αυταρχικό μετεμφυλιακό καθεστώς διατήρησε ένα μανδύα δημοκρατικότητας, καθώς και το ότι ένα μεγάλο τμήμα των διανοουμένων εξαρτιόνταν άμεσα ή έμμεσα από τον κρατικό προϋπολογισμό, συνέβαλλαν στην υιοθέτηση, εκ μέρους ενός σημαντικού τμήματος της διανόησης, μιας αποστασιοποιημένης θέσης «αντικειμενικού» παρατηρητή απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα.

Η κοινωνική κρίση καθρεφτίζεται στην ελληνική εκπαίδευση τη δεκαετία 1950 – 1960. Η επανεισαγωγή της καθαρεύουσας στο Δημοτικό Σχολείο και η εκκαθάριση του εκπαιδευτικού σώματος από τους φορείς αριστερής ή αριστερίζουσας ιδεολογίας σηματοδοτούν την εισαγωγή της άμεσης και πρωτόγονης πολιτικής προπαγάνδας στα σχολεία, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα σχολικά εγχειρίδια των αναγνωστικών του Δημοτικού Σχολείου, στα οποία εκτενώς αναφερθήκαμε. Πρόκειται για μια μορφή

παιδαγωγικής βίας αντίστοιχη στην κοινωνική και πολιτική βία της εποχής, λαμβάνοντας υπόψη μας ότι το σχολείο είναι καθρέφτης των κοινωνικών αξιών πάνω στις οποίες στηρίζεται σε κάθε φάση η κοινωνική και πολιτική ισορροπία. Όταν σε μια αστική κοινωνία οι ισορροπίες είναι τέτοιες που συνθήματα όπως «ελευθερία» ή «δημοκρατία» θεωρούνται ανατρεπτικά, τότε το σχολείο ψεύδεται για να προστατέψει την κοινωνική δομή από τη διάδοση των αξιών αυτών. Ο φόβος της πολιτικής εξουσίας απέναντι στην ελευθερία της σκέψης του λαού που διοικούσε θα μετατραπεί σε φόβο των υπευθύνων του εκπαιδευτικού συστήματος μπροστά στην κριτική σκέψη και ικανότητα των μαθητών, έτσι ώστε να μην αποκτήσουν κριτική ικανότητα και ως πολίτες.

Παρόλα αυτά ο επιθετικός λόγος της εθνικοφροσύνης στο εκπαιδευτικό επίπεδο, ο οποίος επιχειρούσε να νομιμοποιήσει την διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος αυστηρά επιλεκτικού, αυταρχικού, προσκολλημένου στην προγονολατρεία και σε προαστικές αξίες αποδείχθηκε γρήγορα πως δεν ήταν δυνατό να υπηρετήσει τις ανάγκες για εκβιομηχάνιση και ανάπτυξη της χώρας καταδεικνύοντας τα όριά του, ενώ εμφανίζονται αντιστάσεις, ρωγμές και αντιφάσεις στον κυρίαρχο λόγο αναδεικνύοντας έτσι τις εγγενείς κοινωνικές αντιφάσεις των κυρίαρχων εκπαιδευτικών επιλογών. Η βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας, η οποία σημειώνεται στις δεκαετίες του 1950 και 1960, επιβάλλει τη στροφή του ενδιαφέροντος των κυβερνήσεων της περιόδου προς την ανάπτυξη της δημόσιας δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με έμφαση στην ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης. Στο πλαίσιο αυτό θα είναι καθοριστική η εμφάνιση εκπαιδευτικών κινημάτων και κοινωνικών διεκδικήσεων που θ' αρχίσουν ν' αναπτύσσονται προβάλλοντας την ανάγκη εκδημοκρατισμού και μαζικοποίησης της εκπαίδευσης, ενώ αντίστοιχα θα συμβάλλουν σε αυτό και οι προτάσεις του αριστερού εκπαιδευτικού ρεύματος όπως και του φιλελεύθερου εκπαιδευτικού ρεύματος.

Η διακυβέρνηση της χώρας από τον Αλ. Παπάγο και τον Ελληνικό Συναγερμό δεν έχει να επιδείξει καμία ανανέωση στα πεδία της εκπαιδευτικής πολιτικής και της παιδαγωγικής. Ουσιαστικά από το 1949 ως το 1957, δεν έγινε στον εκπαιδευτικό τομέα καμία διαρθρωτική εξέλιξη ή μεταρρύθμιση, όπου, εκτός από το εξάχρονο Δημοτικό Σχολείο, κύρια πηγή της σχολικής μόρφωσης έμεινε το κλασσικό Γυμνάσιο κι αυτό κλειστό για τη μεγάλη μάζα των παιδιών, εφόσον ούτε υποχρεωτικό ήταν ούτε δωρεάν. Μεταρρυθμίσεις σχετικά με τα προγράμματα, περιεχόμενο και διδακτικές μεθόδους είχαν συζητηθεί ή πραγματοποιηθεί από ελάχιστα έως καθόλου, αφού ίσχυαν τα

αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα της περιόδου 1931 – 1935 για τη μέση και στοιχειώδη εκπαίδευση, ιδιαίτερα σε ορισμένα σημεία τα αναλυτικά προγράμματα της στοιχειώδους εκπαίδευσης ανάγονταν σε νομοθεσία του 1911.

Η Ε.Δ.Α. από την εποχή της ίδρυσής της (1951 – 1952), μέσω των προτάσεών της για την Παιδεία και την κατάθεση του εκπαιδευτικού της προγράμματος, επαναφέρει στο δημόσιο διάλογο και διατυπώνει το αίτημα για Δημόσια & δωρεάν Παιδεία για όλους σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης για λόγους ιδεολογικούς και πολιτικούς. Στο πλαίσιο αυτό η διαφορά της πρότασης της Ε.Δ.Α. από εκείνης των κεντρώων πολιτικών δυνάμεων που διατυπώνεται την ίδια περίοδο, είναι ότι η πρώτη επαναφέρει το αίτημα για Δημόσια & δωρεάν Παιδεία για όλους σε όλες τις βαθμίδες ενώ η δεύτερη επιμένει στη δωρεάν Παιδεία μόνον γι' αυτούς που έχουν την «σφραγίδα της δωρεάς» δηλ. τους «άριστους». Η πρόταση της Ε.Δ.Α. είναι αποτέλεσμα και της διάδρασης με το εκπαιδευτικό – λαϊκό και νεολαϊΐστικο κίνημα στη δράση και την οργάνωση του οποίου συμβάλλει καθοριστικά. Εκείνη των κεντρώων πολιτικών δυνάμεων εκφράζει τους αστούς διανοούμενους του παλαιού εκπαιδευτικού Δημοτικισμού που πρότειναν ένα περιορισμένο άνοιγμα της μέσης εκπαίδευσης στα λαϊκά στρώματα με την ανάπτυξη ενός διπλού δικτύου τεχνικής εκπαίδευσης παράλληλου με αυτό του κλασικού γυμνασίου.

Στις εκπαιδευτικές πολιτικές που θα επιλεγούν από τους φορείς της εξουσίας του μετεμφυλιακού κράτους θα παίξουν καθοριστικό ρόλο οι αντίστοιχες οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές που θα επιλεγούν για την ανασυγκρότηση και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, μετά την απελευθέρωσή της από τον κατοχικό ζυγό και τη λήξη του εμφυλίου πολέμου. Ο χαρακτήρας της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας που επιβλήθηκε από τις νικήτριες αστικές πολιτικές δυνάμεις μετά τον εμφύλιο, σε αντιδιαστολή με τις προτάσεις και στοχεύσεις της ηττημένης αριστεράς, θα αποβεί καθοριστικός και για το πλαίσιο εκπαιδευτικών πολιτικών που θα υιοθετηθούν από τις κυβερνήσεις από το 1949 έως το 1963. Στο πλαίσιο αυτό και με σοβαρό ανασχετικό παράγοντα για την οικονομική ανασυγκρότηση – ανάπτυξη της χώρας τα οικονομικά συμφέροντα των πλουτισάντων επί κατοχής, συνεργασθέντων με τους Γερμανούς κατακτητές, και νυν διαχειριστών της μετεμφυλιακής πολιτικής και οικονομικής εξουσίας, προτεραιότητα για τις αστικές μετεμφυλιακές κυβερνήσεις αποτέλεσε η νομισματική σταθερότητα και η προάσπιση των οικονομικών προνομίων μιας μικρής οικονομικής ελίτ και δευτερεύουσα επιλογή η ανάπτυξη της οικονομίας προς όφελος του κοινωνικού συνόλου και η δημιουργία κράτους πρόνοιας στη χώρα. Άλλωστε οι

πολιτικές του Μεταξικού καθεστώτος σε οικονομικό επίπεδο για την ανάπτυξη βιομηχανίας στη χώρα και τις σύστοιχες εκπαιδευτικές πολιτικές που εφάρμοσε το καθεστώς Μεταξά επανέρχονται και ολοκληρώνονται μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου ώστε σε οικονομικό επίπεδο στα μέσα της δεκαετίας του 1950 ολοκληρώνεται η πλήρης υπαγωγή της ελληνικής οικονομίας στην εξάρτησή της από το ξένο κεφάλαιο και στη μετατροπή της σε οικονομία νεοαποικιακού τύπου. Συνακόλουθα επανακάμπτουν πλήρως και οι αντίστοιχες εκπαιδευτικές πολιτικές και πρακτικές του μεσοπολέμου και ιδίως του Μεταξικού καθεστώτος εδραιώνοντας την επιλεκτική – ταξική λειτουργία του εκπαιδευτικού μηχανισμού που ήταν κλειστός για τη μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών του ελληνικού λαού. Άλλωστε την ίδια περίοδο το πλεονάζον άνεργο ή ημιαπασχολούμενο εργατικό δυναμικό της χώρας θα τραπεί με τις επίσημες κρατικές ευλογίες στην εξωτερική μετανάστευση, ενώ η συνεχώς αυξανόμενη αστικοποίηση του πληθυσμού, η εγκατάλειψη της υπαίθρου και η μεταβολή των παραδοσιακών οικονομικών δομών της χώρας, θα οδηγήσουν στη διαμόρφωση νέων συνθηκών αλλά και απαιτήσεων αναφορικά με τη λειτουργία και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στη χώρα.

Ωστόσο στη δεκαετία του 1950 αποτελεί πολιτική επιλογή των αστικών κυβερνήσεων, η εντός του σχεδίου Μάρσαλ και των οικονομικών σχεδιασμών των Αμερικανών επικυρίαρχων, ανάπτυξη του εξηλεκτρισμού της χώρας, μέσω της κρατικής Δ.Ε.Η. καθώς και η ανάπτυξη εγχώριας, κυρίως ελαφράς, βιομηχανίας προστατευόμενης αρχικά, με στόχο αυτή κάποια στιγμή να καταστεί ανταγωνιστική θέτοντας σε παράλληλη τροχιά συζητήσεις και σχεδιασμούς για την ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης και της μεταρρύθμισης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Αυτήν την περίοδο της δεκαετίας του 1950 ενώ δεν υπάρχει κανενός είδους «κράτος πρόνοιας» παρατηρείται μια υπερδιόγκωση του κρατικού μηχανισμού πάνω σε μια ανορθολογική δομή, ως συνέπεια της δημιουργίας ενός κράτους στηρίγματος των αστικών πολιτικών επιλογών και των νικητών του εμφυλίου πολέμου, εξασφαλίζοντας εργασία σε μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού που μεταναστεύει στις πόλεις δημιουργώντας έτσι μια τάξη άμεσα ελεγχόμενη – τάξη στήριγμα – του κράτους της εθνικοφροσύνης. Στο πλαίσιο αυτό ο διορισμός στο κράτος αποτελούσε για τους αποφοίτους του Γυμνασίου αλλά και τους πτυχιούχους του Πανεπιστημίου αποκατάσταση, οικονομική εξασφάλιση και ενίοτε κοινωνική ανέλιξη.

Στη μετεμφυλιακή Ελλάδα το κράτος κυριαρχεί και δεσπόζει στην κοινωνία. Πρόκειται για ένα κράτος μόνιμης έκτακτης ανάγκης, που συνδυάζει ως δομικά χαρακτηριστικά, τον προσοδισμό, το αυταρχικό – αντιδημοκρατικό πλαίσιο ελέγχου των κοινωνικών φρονημάτων και την κοινοβουλευτική δημοκρατική λειτουργία. Από τις αντιφάσεις και τις ανάγκες που γεννά η λειτουργία των πολιτικών και οικονομικών όρων του κράτους αυτού και της τάξης στηρίγματος που το ίδιο είχε φροντίσει να δημιουργήσει θα συγκροτηθεί μια μορφή διαταξικής συμμαχίας των μικροαστικών – αγροτικών – εργατικών στρωμάτων του πληθυσμού διεκδικώντας Δημόσια και Δωρεάν Παιδεία για όλους σε όλες τις βαθμίδες, αίτημα που θα υποστηριχθεί μαζικά και μαχητικά από την κοινωνία στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ο στόχος των διεκδικήσεων αυτών των ενεργών πολιτικών υποκειμένων είναι η οικονομική και κοινωνική τους αποκατάσταση εντός του πλαισίου του, αλλά και υπερβαίνοντας εν πολλοίς όσα όριζε, κράτους της εθνικοφροσύνης, εφόσον οι πολιτικοί – κοινωνικοί και οικονομικοί όροι της λειτουργίας του δεν προέβλεπαν την ένταξη όλων των κατηγοριών και τάξεων του ελληνικού λαού στην όσο το δυνατό δικαιότερη κατανομή παροχών κοινωνικού χαρακτήρα, όπως ήταν το δικαίωμα για πρόσβαση όλων δωρεάν στη μόρφωση.

Στο πλαίσιο αυτό η αδήριτη ανάγκη του εκσυγχρονισμού της οικονομίας και των κοινωνικών δομών της χώρας, μέσα σ' ένα διεθνές περιβάλλον που η εκπαίδευση και οι επενδύσεις σ' αυτήν άρχιζαν να παίζουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο, είχε τις συνέπειες της και στην ελληνική εκπαίδευση. Οι συνέπειες αυτές θα οδηγήσουν στην εκκίνηση αμφισβητήσεων τόσο της επιλεκτικής λειτουργίας του σχολικού μηχανισμού της εποχής όσο και του ιδεολογικού προσανατολισμού του ιδιαιτέρως από την εποχή που οι κοινωνικές αντιθέσεις θα αρχίσουν να γίνονται πιο ορατές και η κριτική επ' αυτών θα είναι περισσότερη ανεκτή στο πλαίσιο του «καχεκτικού» μετεμφυλιακού πλέγματος δημοκρατικών ελευθεριών που υπήρχε σε όλη την περίοδο 1949 – 1963.

Ουσιαστικά η κινητικότητα στο χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης θα αρχίσει να παρουσιάζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1950 κάτω από την πίεση της αλλαγής των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και του λαϊκού παράγοντα. Οι εκτεταμένες κινητοποιήσεις μαθητών και φοιτητών για το ζήτημα των διδάκτρων στη δημόσια εκπαίδευση, τα οποία σε όλο το διάστημα της δεκαετίας του 1950 αυξάνονται ραγδαία καθιστώντας απροσπέλαστη για μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας τη μέση και ανώτερη – ανώτατη εκπαίδευση, καθώς και οι απεργιακές κινητοποιήσεις των εκπαιδευτικών, με στόχο την οικονομική ενίσχυσή τους και την υλικοτεχνική ενίσχυση

του σχολικού μηχανισμού, που την περίοδο αυτή παρουσιάζει τεράστιες ελλείψεις, θα οδηγήσουν στην συγκρότηση από την κυβέρνηση της Ε.Ρ.Ε. της «Επιτροπής Παιδείας» στα 1957.

Η «Επιτροπή Παιδείας» αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια του μετεμφυλιακού κράτους να καταγραφούν τα προβλήματα της Παιδείας και να συστηματοποιηθούν προτάσεις με εκπεφρασμένο στόχο, της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε., την άσκηση μιας «εθνικού» χαρακτήρα διακομματικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Στόχος ο οποίος αποτελούσε προσχηματική εξαγγελία εφόσον στην «Επιτροπή Παιδείας» δεν συμμετέχουν εκπρόσωποι των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών Δ.Ο.Ε. & Ο.Λ.Μ.Ε. αλλά ούτε εκπρόσωποι όλων των πολιτικών κομμάτων της εποχής με την Ε. Δ. Α. φυσικά να εξαιρείται, αν και εκπροσωπείται στη Βουλή και μάλιστα το 1956 εκλέγει βουλευτές μέσω της Δημοκρατικής Ένωσης. Ωστόσο ως αποτέλεσμα των λαϊκών διεκδικήσεων και της αλλαγής των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και των δομών της ελληνικής κοινωνίας, από τη δημοσίευση των πορισμάτων της «Επιτροπής Παιδείας» και μετά το 1958 όλες οι μεταρρυθμιστικές ενέργειες στην Ελλάδα θα διέπονται εφεξής, έως και την περίοδο της πρώιμης μεταπολίτευσης, από ορισμένες ιδεολογικές και κοινωνικές σταθερές σχετικά με τον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό ρόλο του σχολείου. Αυτές συνοπτικά διατυπώνονται ως η αντίληψη ότι το σχολείο είναι θετικός παράγοντας ή βασικός μοχλός στην κοινωνικοποίηση και την πολιτικοποίηση του ατόμου και συμβάλλει ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη, στην οικονομική αποτελεσματικότητα και ευρύτερα στην κοινωνική δικαιοσύνη. Ειδικότερα και σύμφωνα με την παραπάνω θέση το σχολείο εκτός των άλλων συντελεί στην κοινωνική δικαιοσύνη με την παροχή ίσων ευκαιριών για ατομική αυτοπραγμάτωση και για αξιοκρατική και επαγγελματική κοινωνική τοποθέτηση ή κινητικότητα. Παράλληλα, στο βαθμό που επιδρά στην δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, το σχολείο συμβάλλει στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Δηλαδή, το σχολείο, από τη μια μεριά αυξάνει τις δυνατότητες πληρέστερης διαβίωσης για τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα (τους κοινωνικά μειονεκτούντες), και από την άλλη μειώνει τις έντονες κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Κοντολογίς, στα πλαίσια του ιδεολογικού και επιστημολογικού προβληματισμού των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων και των μεταρρυθμιστών της περιόδου αυτής, πιστεύεται ότι το σχολείο έχει τη δυνατότητα να εξασφαλίσει την εδραίωση της ιδεώδους κοινωνίας, που είναι φιλελεύθερη, αξιοκρατική και δημοκρατική.

Οι προτάσεις της «Επιτροπής Παιδείας» για προσαρμογή της εκπαίδευσης στην οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα της χώρας πολεμήθηκαν από πολιτικούς της συντηρητικής παράταξης και από εκπροσώπους της συντηρητικής αντιδραστικής εκπαιδευτικής τάσης. Οι τελευταίοι, παραγράφοντας την αναγκαιότητα ικανοποίησης των νέων λαϊκών – κοινωνικών αιτημάτων που έμπαιναν επιτακτικά για ικανοποίησή τους από την άρχουσα αστική τάξη κι αξιοποιώντας την συνεχιζόμενη πολιτική και ιδεολογική της αδυναμία να διαμορφώσει τις ιδεολογικές συνιστώσες της, εμφανίστηκαν σαν γνήσιοι θεματοφύλακες των ελληνοχριστιανικών αξιών απορρίπτοντας κάθε συζήτηση για αλλαγές – μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό οικοδόμημα της χώρας. Υπεραμύνθηκαν του κλασικού Γυμνασίου ως σταθερού θεμελίου της εκπαίδευσης, επέμειναν στη θέση πως πρώτιστα μελήματα του σχολικού μηχανισμού έπρεπε να παραμείνουν η καλλιέργεια της χριστιανικής πίστης, η ενστάλαξη της αγάπης για την πατρίδα, «την αθάνατον Ελλάδα μας», η υπακοή στους νόμους και στους «άρχοντες». Επίσης υπερασπίστηκαν σθεναρά την ταξική και επιλεκτική λειτουργία του εκπαιδευτικού μηχανισμού αδιαφορώντας σε ό, τι αφορά την ικανοποίηση των λαϊκών αιτημάτων για άνοιγμα της εκπαίδευσης και διεύρυνση του δημόσιου και δωρεάν χαρακτήρα της. Την αδιαφορία αυτή της αστικής τάξης και της εξουσίας της τη δεδομένη στιγμή να εκφραστεί ενιαία και να εγγράψει και ικανοποιήσει έστω μέρος των λαϊκών – κοινωνικών αιτημάτων αναφορικά με το εκπαιδευτικό πρόβλημα της χώρας θα επιχειρήσει να άρει ο φιλελεύθερος κεντρώος χώρος, θα εγγράψει στο πολιτικό του αιτηματολόγιο και τις κυβερνητικές του προτεραιότητες ζητήματα που αφορούν τον εκπαιδευτικό εκσυγχρονισμό της χώρας και την παροχή δημόσιας και δωρεάν Παιδείας, διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό και την αναπαραγωγή της αστικής πολιτικής κυριαρχίας και εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα ιδιαίτερα από τη στιγμή που η Ε.Δ.Α. θα αναδειχθεί αξιωματική αντιπολίτευση στις εκλογές του 1958 και θα συνεχίσει να παίζει όλο και πιο σημαντικό ρόλο, ιδεολογικά και οργανωτικά, στην ανάπτυξη ενός πολύμορφου μαζικού και έντονα πολιτικοποιημένου εκπαιδευτικού – λαϊκού κινήματος.

Οι αλλαγές στο οικονομικό – παραγωγικό επίπεδο που θα σημειωθούν στην ελληνική κοινωνία και οικονομία από το 1949 έως το 1959 θα οδηγήσουν τις κυβερνήσεις της εποχής στην πρώτη σοβαρή προσπάθεια για την ενίσχυση της λειτουργίας, της μέχρι τότε σχεδόν σε εμβρυώδη μορφή, τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης (1959), απαντώντας στη συνεχή αύξηση των αναγκών της ελληνικής οικονομίας για εξειδικευμένο εργατοτεχνικό προσωπικό, χωρίς βέβαια να

αμφισβητηθεί ή να ανατραπεί ο κλασσικιστικός χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης και χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία, αφού τα νομοσχέδια του 1959 για την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση της κυβέρνησης της Ε. Ρ. Ε. δε θα φέρουν ουσιαστικές ή θεαματικές αλλαγές στον τομέα αυτό.[1092]

Η ουσιαστική ακύρωση της μεταρρύθμισης του 1959 από την ίδια την κυβέρνηση που την εισηγήθηκε και ψήφισε αποδεικνύει ότι η στροφή στην «παραδοσιακή» ιδεολογία και τις αξίες στο χώρο της γενικής εκπαίδευσης, έπληξε τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες για οικοδόμηση τεχνικής – επαγγελματικής εκπαίδευσης και ιδιαίτερα τις προσπάθειες για διεύρυνση και άνοιγμα της μέσης και ανώτερης – ανώτατης εκπαίδευσης σε όλα τα κοινωνικά στρώματα. Μάλιστα η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959 αποτελεί μια χαμένη ευκαιρία για την ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων στη μετεμφυλιακή Ελλάδα καταδεικνύοντας την αδυναμία της συντηρητικής παράταξης της δεξιάς να εκφράσει στο σύνολό τους πλέον τα συμφέροντα της αστικής τάξης και του άρχοντος κοινωνικού σχηματισμού που εκπροσωπούσε. Η αδυναμία της Ε.Ρ.Ε. να προβεί στην οικοδόμηση κοινωνικών και πολιτικών συμμαχιών στη βάση της συμφωνίας που εκφράστηκε επί της αρχής και της φιλοσοφίας που εισήγαγε η μεταρρύθμιση αυτή τόσο από την πλευρά του αστικού φιλελεύθερου χώρου όσο και από την πλευρά της αριστεράς οδήγησε σε έντονη κριτική και αντιδράσεις από την πλευρά της αριστεράς κυρίως για το είδος της Παιδείας αλλά και το αντίστοιχο είδος της οικονομίας που καλούνταν η Παιδεία να υπηρετήσει.

Άλλωστε η Ε.Δ.Α. υποστήριζε, όσα είχε καταθέσει ο Δ. Μπάτσης σχετικά με τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης από τα ξένα μονοπώλια οικονομίας, η οποία θα στηριζόταν στον ελληνικό ορυκτό πλούτο και την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, καθορίζοντας και τις εκπαιδευτικές πολιτικές που θα υπηρετούσαν μια τέτοιου είδους οικονομική ανάπτυξη. Το εύρος και το είδος της οικονομικής ανάπτυξης αυτής θα έδινε τη δυνατότητα αξιοποίησης όλου του ανθρώπινου δυναμικού. Αντίθετα η σπατάλη αυτού του ανθρώπινου δυναμικού στις ξένες αγορές με την εξωτερική μετανάστευση, που συνεχώς αυξανόταν, χαρακτηριζόταν από την Ε.Δ.Α. σαν «γενοκτονία». Αυτός ήταν και ο θεμέλιος λίθος στην κριτική που άσκησε για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. που αφορούσε την Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση (Τ.Ε.Ε.) και τη μη

[1092] Για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959 δες σχετικά σελ. 279 – 285 της παρούσας διατριβής

εφαρμογή της, ενώ για τα υπόλοιπα θέματα που αφορούσαν την κριτική στις ρυθμίσεις της μεταρρύθμισης του 1959, η Ε.Δ.Α. περιορίζεται στην κριτική της σε δευτερεύοντα μόνο σημεία και στις δυσλειτουργίες των μέτρων που είχαν παρθεί, ενώ συμφωνεί απόλυτα με το θέμα της αξιοποίησης του ανθρώπινου παράγοντα και γενικά με όλα τα δομικά χαρακτηριστικά μιας εκπαίδευσης στα πλαίσια της καπιταλιστικής, όμως ανεξάρτητης, οικονομίας όπως προαναφέραμε. Η Ε.Δ.Α. αποδέχεται δηλαδή την τεχνοκρατική αντίληψη, η οποία θέλει την εκπαίδευση στην εξυπηρέτηση της οικονομίας.

Ωστόσο οι ειδικές οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό οδηγούν στην καθυστέρηση και τη στασιμότητα την ελληνική εκπαίδευση, αλλά και στην ακύρωση κάθε είδους εκπαιδευτικής αλλαγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πρώτη προσπάθεια για τη σύνταξη νέων αναλυτικών προγραμμάτων για τη μέση εκπαίδευση που έγινε το 1961, δέκα χρόνια και πλέον μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου, η οποία ουσιαστικά θα ακυρωθεί.

Η ραγδαία ανασυγκρότηση του ηττημένου αριστερού – κομμουνιστικού κινήματος μέσα στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία, κυρίως μέσα από τη δράση της Ε. Δ. Α. και η ένταση των λαϊκών διεκδικήσεων για καλύτερους όρους ζωής και δημοκρατικά δικαιώματα, θα διαμορφώσουν τους όρους εκείνους που θα χαρακτηρίσουν την ένταση και την ποιότητα των λαϊκών αιτημάτων και διεκδικήσεων γύρω από τα ζητήματα της Παιδείας, κυρίως από το 1956 έως το 1963.

Παράλληλα η πορεία της αστικής τάξης στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας μπορεί να μας προσφέρει το ερμηνευτικό κλειδί και για την καθυστέρηση που παρουσιάζεται στην ανασυγκρότηση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Η αστική τάξη βγαίνει από τον εμφύλιο πόλεμο πολιτικά και ιδεολογικά αδύναμη και γι' αυτό το λόγο οι μόνες πολιτιστικές αξίες που θα μπορούσε να προτείνει ήταν οι αξίες του παρελθόντος που προσπάθησε με κάθε τρόπο να τις ανασύρει στην επιφάνεια. Είναι χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή το άρθρο του Γ. Α. Βλάχου στην «Καθημερινή» της 4ης Ιουνίου 1950 όπου ανάμεσα στα άλλα γράφει πως «αν αξίζωμεν τίποτε, αξίζωμεν γιατί έχομεν αυτό το παρελθόν, αυτήν την ιστορίαν, αυτούς τους πατέρας, αυτές τις δόξες, αυτά τα παθήματα. Και αυτά όλα φόρτος βαρύς….είναι για το σύνολον η μεγάλη Εθνική μας περιουσία, το Κεφάλαιον και αι ηθικαί περγαμηναί…». Αυτός ο υπερτονισμός της παράδοσης δεν ήταν βέβαια αρκετός να συμβάλει στον έλεγχο των νέων ιδεολογικών κατευθύνσεων που από τα χρόνια του

μεσοπολέμου άρχισαν να κερδίζουν έδαφος στο ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο. Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου ο αντικομμουνισμός εμφανίστηκε ως ιδεολογία με οικουμενικούς στόχους που δικαιολογούσε την οπισθοχώρηση στη στείρα μήτρα των ελληνοχριστιανικών παραδόσεων. Η επίκληση των αξιών της παράδοσης σε συνδυασμό με την ιδεολογία του αντικομμουνισμού αποτέλεσε το ιδεολογικό στήριγμα για τη νομιμοποίηση της απροκάλυπτης τρομοκρατίας που άσκησαν οι κυβερνήσεις της περιόδου που εξετάζουμε, καθώς και για τη δημιουργία ενός ευρύτατου μηχανισμού καταπίεσης που λειτούργησε αποτελεσματικά για την εφαρμογή των πολιτικών, οικονομικών και αστυνομικών μέτρων των κυβερνήσεων της περιόδου αυτής.

Οι μεταβολές στις οικονομικές δομές που παρατηρούνται στη δεύτερη φάση της οικονομικής ανάπτυξης αυτής της περιόδου ήταν επόμενο να συμβάλλουν σε μια ορισμένη μεταβολή των κοινωνικών δομών και αντίστοιχα να γεννήσουν νέες ανάγκες και αιτήματα αναφορικά με την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθούσαν οι κυβερνήσεις της περιόδου, όμως στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής και των εκπαιδευτικών θεσμών της εποχής παίζει κυρίαρχο ρόλο το πολιτικό πεδίο και δευτερευόντως το κοινωνικό και οικονομικό πεδίο και οι ανάγκες της κοινωνίας.

Παρουσιάζεται έτσι το φαινόμενο να μην υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα στα θεσμικά πλαίσια, στον τρόπο άσκησης της πολιτικής εξουσίας και στις προσπάθειες για την οικονομική, πολιτική και γενικότερη κοινωνική ανανέωση. Για να αντιμετωπιστεί και να ανατραπεί πολιτικά η κατάσταση αυτή η ηττημένη στον εμφύλιο πόλεμο αριστερά θα επιλέξει συνειδητά, από την εποχή της ίδρυσης της Ε.Δ.Α., τη συμπόρευση με τις δυνάμεις του κεντρώου πολιτικού χώρου και την οικοδόμηση ενιαιομετωπικών πολιτικών προτάσεων μέσω μιας διαρκούς όσμωσης και κοινής δράσης με όλα τα κομμάτια της ελληνικής κοινωνίας που επεδίωκαν την ανανέωση, τον εκδημοκρατισμό και τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Στο πλαίσιο αυτό η κριτική επί της μεταρρύθμισης των αναλυτικών προγραμμάτων του 1961 που γίνεται από την αριστερά δε διαφέρει σε τίποτα αν εξαιρέσει κανείς ένα είδος φραστικού λαϊκισμού, από την κριτική των φιλελεύθερων διανοούμενων της αστικής τάξης. Επαναλαμβάνονται τα ίδια ακριβώς επιχειρήματα για το αναλυτικό και το ωρολόγιο πρόγραμμα που αντιπαραθέτει ο Ε. Παπανούτσος. Παρόλες τις κριτικές που ασκήθηκαν και τη διερεύνηση, που κατά καιρούς έχει γίνει, των λόγων εκείνων που καθόρισαν την κριτική και τη στάση της αριστεράς για τα

εκπαιδευτικά προβλήματα της χώρας αλλά και την εν μέρει ταύτισή της στο συγκεκριμένο ζήτημα με τις απόψεις του φιλελεύθερου κεντρώου χώρου, γεγονός είναι πως, τα πολιτικά κυρίαρχα στρώματα της αστικής τάξης δε θα ευνοήσουν τις «αποφασιστικές μεταβολές» στην εκπαίδευση και κατά συνέπεια τα σχολικά προγράμματα αυτής της περιόδου θα εκφράζουν τις άτολμες τροποποιήσεις του υπάρχοντος καθεστώτος. Η σχολική γνώση θα εξακολουθήσει να είναι βασικά προσανατολισμένη προς τις αξίες του παρελθόντος και να αποτελεί φορέα του κοινωνικού ελέγχου χάρη στην κυριαρχία του προαιώνιου κλασικού μας οικοδομήματος. Αυτός βασικά είναι ο λόγος που καθυστερεί η αναδιοργάνωση της ελληνικής εκπαίδευσης και γίνονται οι πρώτες δειλές απόπειρες τροποποίησης του προσανατολισμού της στις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η τάση επιτάχυνσης των μεταβολών των οικονομικών και κοινωνικών δομών και κυρίως η συνειδητοποίηση του γεγονότος ότι η πολιτική που ασκούσε η δεξιά ανέκοπτε κάθε προσπάθεια οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανανέωσης, κάθε είδους εκδημοκρατισμό και εκσυγχρονισμό της ζωής της χώρας και στο πλαίσιο αυτό κάθε ουσιαστικό εκσυγχρονισμό και της εκπαίδευσης θα έχει καθοριστικές επιπτώσεις για την ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων και μαζικών κινημάτων που θα διεκδικήσουν διεύρυνση των πολιτικών ελευθεριών και του δικαιώματος παροχής δωρεάν μόρφωσης σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, κάτι που δεν επιθυμούσε να εκφράσει και να παραχωρήσει η κυβερνώσα δεξιά παράταξη. Μετά την απελευθέρωση η αυτόνομη συγκρότηση των Κεντρώων πολιτικών σχηματισμών δε συνοδεύτηκε από μια ανοδική πορεία, παρά το γεγονός της απουσίας ισχυρής αριστεράς σε επίπεδο κοινοβουλίου, εξαιτίας της πολυδιάσπασης των δυνάμεών του, των αλληλοσυγκρουόμενων φιλοδοξιών των ηγετών του και της αδυναμίας του να συγκροτήσει μια ενιαία πρόταση, εναλλακτική ιδεολογία, απέναντι στη μεθοδολογία και τις οικονομικές επιλογές του εθνικόφρονος συντηρητισμού. Η ενιαία συγκρότηση των πολιτικών δυνάμεων του Κέντρου θα γίνει μετά το 1958 και την εκλογική επιτυχία της Ε.Δ.Α. και την ανάδειξή της σε αξιωματική αντιπολίτευση, ως απάντηση της αστικής τάξης στην άνοδο της αριστεράς και της εξ αυτής προκύπτουσας επικίνδυνης πολιτικής κατάστασης για το αστικό πολιτικό σύστημα των νικητών του εμφυλίου πολέμου. Η ένταση των ταξικών ανταγωνισμών, θα εκφραστεί τόσο σε επίπεδο κινηματικών διαδικασιών στις αρχές της δεκαετίας του 1960, με την άνθιση του φοιτητικού κινήματος της νεολαίας για διεκδίκηση δημόσιας δωρεάν παιδείας και πολιτικών ελευθεριών όσο και σε πολιτικό επίπεδο με την απογείωση των

αυταρχικών μεθόδων του μετεμφυλιακού κράτους, τις εκλογές βίας και νοθείας του 1961 και την συγκρότηση της Ένωσης Κέντρου και τη διαφοροποίησή της από τις πολιτικές στοχεύσεις και μεθόδους της κυβερνώσας δεξιάς παράταξης της Ε.Ρ.Ε. εκφράζοντας και τις αντίστοιχες διαφοροποιήσεις εντός της αστικής τάξης και του άρχοντος κοινωνικού σχηματισμού και των συμμαχιών του. Η είσοδος στο πολιτικό προσκήνιο του λαϊκού παράγοντα και η ένταση των διεκδικήσεων του σε ότι αφορά τα ζητήματα της εκπαίδευσης, τα οποία για πρώτη φορά στη ιστορία του νεότερου ελληνικού κράτους, μονοπωλούν σχεδόν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης οδηγούν την Ε. Κ. στην υιοθέτηση πολλών από τα διεκδικούμενα αιτήματα για μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης.

Στα πλαίσια αυτά θα παίξει καθοριστικό ρόλο η αμφισβήτηση της επίσημης κρατικής εκπαιδευτικής πολιτικής και η πίεση που θα αρχίσει να ασκείται για αλλαγές στο χώρο της εκπαίδευσης από τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις λαϊκές κινητοποιήσεις για τα ζητήματα της εκπαίδευσης. Δεδομένου ότι το θέμα εξουσίας δεν ήταν δυνατό να τεθεί εκ νέου, οι λαϊκές τάξεις «μετατόπισαν» την πάλη τους στην «διεκδίκηση» της δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης για όλους. Το όραμα της «κοινωνικής ανόδου» μέσω της εκπαίδευσης εμφανίζεται υπερβολικά ενισχυμένο λόγω της ήττας, η οποία δεν μετατρέπεται σε εμπεδωμένη ηττοπάθεια λόγω του αναπροσανατολισμού των πολιτικών και ιδεολογικών στοχεύσεων των λαϊκών στρωμάτων που συμμετείχαν στον εμφύλιο με την πλευρά της αριστεράς. Αυτά όλα σε συνθήκες όπου η εκπαίδευση ήταν το μοναδικό μέσο κοινωνικής προαγωγής και εργασιακής αποκατάστασης σε μια χώρα που, ήδη από την εποχή της Αντίστασης, είχε αναγάγει την παιδεία σε κατεξοχήν κοινωνικό αγαθό. Τα λαϊκά στρώματα αυτά τώρα επιδιώκουν να επιβιώσουν διεκδικώντας καλύτερους όρους ζωής και εργασίας υπό το μετεμφυλιακό κρατικό καθεστώς που τους το αρνείται προτάσσοντας έντονους ταξικού χαρακτήρα φραγμούς στην παροχή μόρφωσης και διατηρώντας σε συνεχή αναστολή ή περιστολή βασικά δημοκρατικά δικαιώματα των πολιτών. Η ιδεολογία της «κοινωνικής ανόδου» είναι βέβαια μορφή της ηγεμονίας (διείσδυσης) της αστικής/μικροαστικής ιδεολογίας μέσα στις κυριαρχούμενες τάξεις. Πρέπει όμως να διευκρινίσουμε ότι η ιδεολογία αυτή δεν επιβάλλεται από τον «απρόσκοπτο» ρόλο των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, αλλά είναι αντικειμενικό αποτέλεσμα της λαϊκής πίεσης προς την εκπαίδευση. Ουσιαστικά θα αναπτυχθούν τόσο έντονες και σκληρές ταξικές συγκρούσεις γύρω από την εκπαίδευση από τα μέσα του 1956 και μετά, όταν, όπως είδαμε, ξεσπούν οι πρώτοι μαζικού χαρακτήρα αγώνες για μείωση των διδάκτρων με κεντρικό σύνθημα «να

σπουδάσουν οι φτωχοί» που κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον έντονα ταξικό και πολιτικό χαρακτήρα των κινητοποιήσεων αυτών. Άλλωστε η εμμονική στάση της κυβερνώσας Ε.Ρ.Ε. και η αναλγησία με την οποία αντιμετωπίζει τις λαϊκές διεκδικήσεις και κινητοποιήσεις της περιόδου με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις απαντήσεις που λαμβάνουν οι απεργοί φοιτητές και οι απεργοί εκπαιδευτικοί δια στόματος του Υπουργού Οικονομικών της κυβέρνησης της Ε.Ρ.Ε. Θηβαίου[1093] στις διεκδικήσεις τους οδηγούν στην πολιτικοποίηση των αγώνων και κοινωνικών διεκδικήσεων για την Παιδεία. Η «μετατόπιση» των κοινωνικών αγώνων γύρω από την εκπαίδευση θα αποτελέσει στρατηγική επιλογή της ανασυγκροτημένης αριστεράς και του πολιτικού της φορέα της Ε.Δ.Α., ο οποίος θα επενδύσει στην ανάπτυξη και στην επιτυχία τους αναγνωρίζοντας την αξία της πολιτικής γείωσης και σύνδεσης της αριστεράς της εποχής με την έκφραση των λαϊκών – κοινωνικών αναγκών και διεκδικήσεων γεγονός που θα συντελέσει, στην ανάδειξη της Ε.Δ.Α. στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στα 1958. Ήταν προφανές ότι αυτό δεν διέλαθε της προσοχής της αστικής τάξης και του εκπροσώπου και υπερασπιστή της Γ. Παπανδρέου, ο οποίος αφουγκραζόμενος τις λαϊκές επιθυμίες και διεκδικήσεις για την εκπαίδευση ήταν αναγκασμένος να τις αποδεχτεί αντιγράφοντας εν πολλοίς και τα αντίστοιχα διεκδικητικά αιτήματα της αριστεράς και του λαϊκού κινήματος στην πορεία για την κατάληψη της εξουσίας από τη δεξιά που θα αρχίσει ευθύς αμέσως μετά το 1961 με τη μορφή του Ανένδοτου αγώνα.

Από την άλλη πλευρά η επέλαση της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς στον κοινωνικό και πολιτικό βίο της χώρας και η διαπαιδαγώγησή της μέσα σ' ένα περιβάλλον έλλειψης αστικών και πολιτικών ελευθεριών, αλλά με έντονα τα σημάδια του επιχειρούμενου «εξευρωπαϊσμού», πάντα στα δυτικά πρότυπα προσανατολισμένου και επηρεασμένου έντονα από την παρουσία του Αμερικανικού παράγοντα και του «αμερικανικού ονείρου» ως προτύπου ζωής, θα ωθήσουν χιλιάδες νέους της εποχής μέσω της πίεσης των οικογενειών τους στην αναζήτηση καλύτερης κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης και αποκατάστασης μέσω της Παιδείας και της κοινωνικής κινητικότητας, που αυτή εξασφάλιζε την περίοδο των δεκαετιών του 1950 – 1960. Στην εκκόλαψη και στοιχειοθέτηση τέτοιου είδους ιδεολογημάτων θα συμβάλλει και η έντονη και γοργή αστικοποίηση του πληθυσμού της χώρας και η μεταβολή των

[1093] Δες σελ. 408 & 461 της παρούσας διατριβής

κοινωνικών – οικονομικών συνθηκών που παρατηρούνται, κυρίως από το τέλη της δεκαετίας του 1950 και έπειτα, δημιουργώντας τις αναγκαίες προϋποθέσεις για τη διατύπωση ανάλογων εκπαιδευτικών αιτημάτων που υιοθετούνται από πλατιά λαϊκά στρώματα οδηγώντας στην ανάπτυξη ενός μαζικού, λαϊκού κινήματος πρωτόγνωρου για τα δεδομένα της εποχής και της χώρας.

Οι φοιτητικοί αγώνες, οι οποίοι θα ενταθούν από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 θα συμβάλλουν καθοριστικά στη δημιουργία ενός ρωμαλέου, διεκδικητικού και βαθύτατα πολιτικοποιημένου μαζικού κινήματος που θα επηρεάσει τις λαϊκές μάζες και θα επιβάλλει μια νέα προσέγγιση των ζητημάτων της Παιδείας στην μεταπολεμική ελληνική κοινωνία.

Συγκεκριμένα την περίοδο αυτή θα αμφισβητηθεί ο μέχρι τότε δομημένος ταξικός χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης και θα επιχειρηθεί η μεταβολή του, μέσω της συνεχούς λαϊκής πίεσης για άνοιγμα της εκπαίδευσης στις λαϊκές μάζες, οι οποίες επιδιώκουν την κοινωνική και οικονομική τους αποκατάσταση στη μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα της μετεμφυλιακής Ελλάδας.

Άλλωστε οι διεθνείς εξελίξεις ευνοούν την καπιταλιστική ανάπτυξη, αφού μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου θα περάσουμε σε μια νέα φάση ανάπτυξης του καπιταλισμού και του ιμπεριαλισμού, ο οποίος θα δώσει ώθηση και έκφραση σε νέους τρόπους για να ξεπεραστεί η θεμελιώδης αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγική ικανότητα και στην καταναλωτική ικανότητα, που είναι εγγενής του καπιταλιστικού συστήματος. Στις δεκαετίες του 1950, 1960 και 1970, η τεχνοκρατική αντίληψη για την εκπαίδευση εξαπλώθηκε μέσω του σχεδίου Μάρσαλ και του Ο.Ο.Σ.Α. σε όλη την Ευρώπη αλλά και σε φτωχότερες χώρες του λεγόμενου τρίτου κόσμου. Στις αναπτυσσόμενες χώρες η θεωρία του «Ανθρώπινου Κεφαλαίου» προώθησε την ιδέα του εκσυγχρονισμού του εκπαιδευτικού συστήματος στα δεδομένα της εποχής. Τη δεκαετία του 1960 πολλοί θεωρητικοί της εκπαίδευσης, υποστήριξαν ότι η συγκεκριμένη θεωρία είχε θετικές πολιτικές συνέπειες, καθώς υποστήριζε την επέκταση της εκπαίδευσης και μέσω αυτής ικανοποιούσε το λαϊκό αίτημα για ίσες ευκαιρίες σε όλους. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου προωθήθηκε και από τους Διεθνείς Οργανισμούς του Δυτικού Κόσμου. Στο συνέδριο του Ο.Ο.Σ.Α. το 1961 υποστηρίχθηκε ότι η εκπαίδευση είναι επένδυση και βοηθάει στην οικονομική ανάπτυξη με δύο τρόπους: α) ενθαρρύνει τις τεχνολογικές ανακαλύψεις και β) αυξάνει την παραγωγή. Άλλωστε οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν με κάθε τρόπο να προλάβουν και να ξεπεράσουν τη Σοβιετική Ένωση στη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της

επιστήμης, εφόσον στα 1961 ο Σοβιετικός Γιούρι Γκαγκάριν ήταν ο πρώτος άνθρωπος που ταξίδεψε στο διάστημα.

Η ανάγκη ανοικοδόμησης και εκσυγχρονισμού της Δυτικής Ευρώπης, μετά τον καταστροφικό Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, θα προσφέρει τεράστιες ευκαιρίες στο μητροπολιτικό (αμερικανικό) κεφάλαιο για την κατάληψη νέων αγορών.

Έτσι η μητρόπολη θα αναλάβει «την ανάπτυξη της ελαφράς βιομηχανίας καταναλωτικών αγαθών στην περιφέρεια», της οποίας η ανάπτυξη, «ανάπτυξη της υπανάπτυξης» σύμφωνα με τον Andre Gunder Frank, συνεχίζει να «εμποδίζεται» και να χαρακτηρίζεται από την επέκταση της παραγωγής αγαθών προς εξαγωγή, από την παραγωγή αγαθών πολυτελείας, από την αποτελμάτωση του αγροτικού τομέα, από την καταστροφή των παραδοσιακών μεθόδων παραγωγής και από τη διόγκωση του αριθμού των ανέργων.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ταιριάζουν απόλυτα στην ελληνική πραγματικότητα της περιόδου 1949 – 1963, αφού η ένταξη της χώρας στον παγκόσμιο καπιταλιστικό οικονομικό παραγωγικό μηχανισμό διέπεται από τις εξαρτήσεις της εγχώριας αστικής τάξης από τις εξωτερικές εκείνες δυνάμεις, που βοήθησαν στη διάσωση και εδραίωση της κυριαρχίας της αστικής τάξης την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Στο πλαίσιο αυτό στην Ελλάδα στο τέλος της δεκαετίας του 1950 και στη δεκαετία του 1960, υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις, θα υιοθετηθεί η θεωρία του «Ανθρώπινου Κεφαλαίου» από τις εκάστοτε κυβερνήσεις της περιόδου (Ε.Ρ.Ε. και Ε.Κ.). Γενικότερα αναπτύχθηκε μια τεχνοκρατική άποψη για την εκπαίδευση, η οποία εξαπλώθηκε, γιατί αφενός εξυπηρετούσε την αντίληψη, η οποία ήθελε την επέκταση της εκπαίδευσης για να βοηθήσει την ανάπτυξη της οικονομίας και αφ' ετέρου ικανοποιούσε το λαϊκό αίτημα: Δημόσια και Δωρεάν Παιδεία για όλους και καθιέρωση Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης. Ο Ξ. Ζολώτας υπήρξε από τους σημαντικότερους υποστηρικτές της θεωρίας του «Ανθρώπινου κεφαλαίου» ως κατ' εξοχήν εκπρόσωπος και εκφραστής του μεταπολεμικού οικονομικού εκσυγχρονιστικού οράματος της καπιταλιστικής ανάπτυξης του κεφαλαίου μέσω και των διεθνών οικονομικών οργανισμών και των διευθετήσεων που αυτά επέβαλλαν για τη σύζευξη των οικονομικών και εκπαιδευτικών πολιτικών των χωρών του δυτικού κόσμου. Επίσης ο Ε. Παπανούτσος υποστήριξε το ίδιο θέμα για τους ίδιους λόγους και βλέποντάς το ως ευκαιρία για την αναθεώρηση του μονολιθικού και αντιοικονομικού κλασικιστικού χαρακτήρα της μέσης εκπαίδευσης και επιπλέον ως μοναδική ευκαιρία για διακομματικές συνεννοήσεις μεταξύ των αστικών πολιτικών δυνάμεων ικανές να οδηγήσουν στην εκκρεμούσα, επί

δεκαετίες, αστική εκσυγχρονιστική μεταρρύθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Παράλληλα η αριστερά της εποχής και συγκεκριμένα η Ε.Δ.Α. δεν φάνηκε να έχει αντιρρήσεις στη γενικότερη τεχνοκρατική αντίληψη, η οποία προωθούσε μια εκπαίδευση με οικονομίστικο χαρακτήρα, άλλωστε τον οικονομικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης και την αναγκαιότητα της σύνδεσης της με την οικονομία ευαγγελίζονταν και η Ε. Δ. Α. προβάλλοντας την πολυτεχνική εκπαίδευση, σύμφωνα με το σοβιετικό πρότυπο της εποχής, η οποία θα ήταν ικανή να συμβάλλει στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής οικονομίας και κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό η Ε.Δ.Α. υποστήριξε την υιοθέτηση τέτοιου είδους αντιλήψεων και λογικών ασκώντας κριτική σε επιμέρους θέματα. Στην υιοθέτηση των θεωριών του «Ανθρώπινου Κεφαλαίου» στην Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 1960 θα συντείνει το γεγονός ότι από τη δεκαετία του 1950 θα μπουν τα θεμέλια για μια περίοδο « ανάπτυξης » της χώρας στα πλαίσια της παγκόσμιας ιμπεριαλιστικής στρατηγικής των Η. Π. Α., που έκαναν την πρώτη τους δοκιμή στρατηγικής στη χώρα μας, με συνέπεια τον έλεγχο και τη σε μεγάλο βαθμό διάβρωση του ελληνικού κρατικού μηχανισμού. Ο ελληνικός κρατικός μηχανισμός θα επιφορτισθεί με το καθήκον και την αποστολή να διαφυλάξει τη χώρα και την αστική τάξη από τον κίνδυνο της αλώσεως από τον «εσωτερικό» κομμουνιστικό εχθρό. Το αποτέλεσμα στην Ελλάδα είναι να οδηγηθεί η χώρα λίγα χρόνια αργότερα στην κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών και στην επιβολή της επτάχρονης δικτατορίας των Συνταγματαρχών.

Την ίδια περίοδο, αρχές της δεκαετίας του 1960, στη θεωρία του «Ανθρώπινου Κεφαλαίου» στηρίζεται και η εκπαιδευτική πολιτική των χωρών – μελών της Ε.Ο.Κ. με την οποία η Ελλάδα θα συνδεθεί με συμφωνία μελλοντικής ένταξης από το 1961, ολοκληρώνοντας τους νέους «εθνικούς προσανατολισμούς» της χώρας που είχαν εκφραστεί με την πρόσδεση της χώρας σε διεθνείς στρατιωτικοοικονομικούς συνασπισμούς όπως το ΝΑΤΟ και το Συμβούλιο της Ευρώπης.

Ακόμα η αναζήτηση από πλατιά στρώματα του πληθυσμού μιας νέας ουσιαστικά κοινωνικής θέσης, σε μια χώρα που αναδυόταν από τα ερείπια ενός δεκάχρονου πολέμου σε συνδυασμό με τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που συντελούνται στη χώρα, θα οδηγήσουν στην οικοδόμηση της μέσης συνείδησης των νεοελλήνων, σύμφωνα με την οποία μέσω της εκπαίδευσης θα μπορούσε κάποιος να αποκατασταθεί οικονομικά και κοινωνικά σε τέτοιο βαθμό που θα μπορούσε να αλλάξει ακόμα και κοινωνική τάξη.

Τα ιδεολογήματα αυτά, όσο κι αν σήμερα φαντάζουν ανέφικτα ή γραφικά, την περίοδο 1949 – 1963 συνέγειραν πολύ μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της χώρας που πάλευε κάτω από αντίξοες συνθήκες για την επιβίωση και την προκοπή του.

Οι κοινωνικές λοιπόν διεκδικήσεις των ανθρώπων της εποχής μέσα από την πολιτική και συνδικαλιστική δράση μεγάλων κομματιών της ελληνικής κοινωνίας εμπλεκομένων με την εκπαίδευση (φοιτητών – σπουδαστών, μαθητών, εκπαιδευτικών, γονέων, πολιτικών σχηματισμών) συντείνουν στην αποκρυστάλλωση αιτημάτων σχετικά με την εκπαίδευση με στόχο την οικοδόμηση ενός δημόσιου, δωρεάν παρεχόμενου σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, εκπαιδευτικού συστήματος, ανοιχτού και δημοκρατικού για τις λαϊκές μάζες που την εποχή αυτή αναζητούν μια καλύτερη θέση κάτω από τον ήλιο της αναπτυσσόμενης οικονομικά, έστω και στρεβλά, Ελλάδας.

Η αριστερά, μέσω του νόμιμου πολιτικού της φορέα της Ε. Δ. Α. το 1958 θα είναι η κοινοβουλευτική αξιωματική αντιπολίτευση, η οποία στο χώρο της εκπαίδευσης θα παίξει καθοριστικό ρόλο, αφού θα υποβάλει, θα ενισχύει, θα υιοθετεί και θα προβάλλει τα κοινωνικά – λαϊκά αιτήματα της περιόδου αναφορικά με τη δημιουργία ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος, δωρεάν παρεχόμενου από την πολιτεία σε όλους τους πολίτες, με κάθε μορφή και σε κάθε επίπεδο, αναδεικνύοντας τις χρόνιες αγκυλώσεις, τα προβλήματα και τις τραγικές ελλείψεις του εκπαιδευτικού συστήματος και της εφαρμοζόμενης αντίστοιχης εκπαιδευτικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1949 – 1963.

Στον αντίποδα αυτών των θέσεων οι κυβερνήσεις της συντηρητικής παράταξης Ελ. Συναγερμός – Ε. Ρ. Ε., οι οποίες κυβερνούν αδιάλειπτα από το 1952 έως το 1963, δε θα ξεφύγουν στο ελάχιστο από την υπεράσπιση και διατήρηση ενός παρωχημένου – βαθιά αντιδραστικού και ταξικού εκπαιδευτικού συστήματος, τις αδυναμίες και αγκυλώσεις του οποίου επιτείνουν οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου και η συνεχής υποχρηματοδότηση.

Είναι χαρακτηριστική η απουσία πολιτικής βούλησης από την πλευρά των κυβερνήσεων της περιόδου 1949 – 1963 να καθιερώσουν ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες του ελληνικού λαού και θα είναι δωρεάν και ανοιχτό σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, ακόμα κι όταν το αίτημα αυτό ήταν υπερώριμο και με επίταση προβαλλόμενο από μεγάλα κομμάτια της ελληνικής κοινωνίας, ιδιαίτερα από το 1961 έως το 1963, όταν οι φοιτητικές – μαθητικές και εκπαιδευτικές κινητοποιήσεις ήταν στην ημερήσια διάταξη για το «15% προίκα στην

Παιδεία» και για την καθιέρωση της δωρεάν παιδείας με την κατάργηση των εισφορών – τελών στη δευτεροβάθμια & τριτοβάθμια εκπαίδευση. Το σύνθημα του «15% στην Παιδεία» αγκάλιασε όχι μόνο τους φοιτητές και τους μαθητές, που το μετέφεραν με μαχητικότητα και ενθουσιασμό σ' όλη τη χώρα, αλλά και τους γονείς τους. Η διεκδίκηση του 15% πλούτισε το κίνημα της ελληνικής νεολαίας με μια μακρόχρονη θεσμική προοπτική που δεν συνοψίζει απλώς, μονολεκτικά, τα αιτήματα της σπουδάζουσας και της μαθητικής νεολαίας. Διατυπώνει τα πρώτα ψήγματα μιας άλλης δημοσιονομικής αντίληψης και, προφανώς, μιας άλλης επενδυτικής πολιτικής: με κέντρο τον άνθρωπο, τον πνευματικό εξοπλισμό του, την ανάπτυξη των δυνατοτήτων του, τη διεύρυνση των οριζόντων του. Χάρη στους αγώνες του φοιτητικού – μαθητικού κινήματος, το θέμα της Παιδείας και της χρηματοδότησής της θα γίνει πρώτο θέμα στην κοινή γνώμη της εποχής. Οι αγώνες του φοιτητικού κινήματος της εποχής, ιδιαίτερα από το 1956 ως το 1964, καθοδηγούνται από την αριστερά σε συνεργασία με τις δυνάμεις του κεντρώου χώρου, εξασφαλίζοντας την ηγεμονική ιδεολογικά θέση της αριστεράς της εποχής εκείνης στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του φοιτητικού κινήματος της χώρας, γεγονός που θα διαιωνίζεται αρκετές δεκαετίες μετά. Στο πλαίσιο των έντονων λαϊκών αγώνων και διεκδικήσεων για την Παιδεία για πρώτη φορά στη μεταπελευθερωτική ιστορία της χώρας συμπτύσσεται Πανεκπαιδευτικό – Παλλαϊκό μέτωπο με πολιτικά αιτήματα που εκφράζονται με την κοινή απεργία διάρκειας των εκπαιδευτικών ομοσπονδιών στις αρχές του 1963 σε σύζευξη με τους αντίστοιχους αγώνες φοιτητών – μαθητών για δημόσια – δωρεάν – Παιδεία και αύξηση του ποσοστού των δημοσίων δαπανών για την Παιδεία στο 15% του Γ.Κ.Π. Με αυτό τον τρόπο συντείνουν στη διατύπωση και υιοθέτηση προτάσεων εφαρμογής συγκεκριμένων εκπαιδευτικών πολιτικών, συμβάλλοντας στην έξωση της Ε.Ρ.Ε. από την εξουσία και στην επιβολή της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1964 από την Ε.Κ.

Ακόμα η συνεχής αύξηση της ζήτησης από το κοινωνικό σύνολο για σπουδές δευτεροβάθμιας & τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, λόγω κυρίως της προϊούσας αστικοποίησης του πληθυσμού της χώρας και των οικονομικών αλλαγών που συντελούνται σ' αυτή, θα είναι καθοριστικής σημασίας, αναφορικά με την επί χρόνια σχεδιαζόμενη (ήδη εξαγγέλλεται η σταδιακή αύξηση της υποχρεωτικής φοίτησης από 6 σε 8 χρόνια από το 1944 – κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας), αλλά ποτέ θεσμοθετούμενη επέκταση της υποχρεωτικής φοίτησης των ελληνοπαίδων στο σχολείο από 6 σε 8 ή 9 χρόνια.

Ωστόσο η ένταση των κινητοποιήσεων, ιδιαίτερα του φοιτητικού – σπουδαστικού και μαθητικού κινήματος και η υιοθέτηση από μεγάλα κομμάτια της ελληνικής κοινωνίας των αιτημάτων για δημόσια – δωρεάν Παιδεία με αυξημένες δημόσιες δαπάνες γι' αυτήν και εκσυγχρονισμό – μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, θα οδηγήσει και τις κεντρώες πολιτικές δυνάμεις της εποχής, να αποδεχθούν και να υιοθετήσουν – εκφράσουν το μεγαλύτερο μέρος των εκπαιδευτικών αυτών αιτημάτων, αντιγράφοντας σε αρκετά σημεία τις αντίστοιχες προτάσεις της αριστεράς, και να τα εντάξουν στο κυβερνητικό τους πρόγραμμα για την Παιδεία, το οποίο θα υλοποιηθεί με τη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964.

Ουσιαστικά όλη την περίοδο από το 1949 έως το 1963 διαμορφώνονται οι όροι και οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα οικοδομηθεί το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και σε μεγάλο βαθμό υφίσταται ως τις ημέρες μας.

Στα πλαίσια αυτά θα καθιερωθεί από το 1964 η εννιάχρονη υποχρεωτική φοίτηση, η δωρεάν Παιδεία σε όλες της βαθμίδες της εκπαίδευσης και το σύστημα των ενιαίων (πανελλαδικού τύπου) εξετάσεων για την εισαγωγή στα Α. Ε. Ι. με κλειστό αριθμό υποψηφίων, η μεταβολή του οποίου εξαρτάται πάντα από τις εκάστοτε κυβερνητικές αποφάσεις. Το επί πολλά χρόνια άλυτο γλωσσικό πρόβλημα με την απαράδεκτη κατάσταση της διαιώνισης της ύπαρξης δυο διαφορετικών ειδών γραπτού και προφορικού λόγου στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην καθημερινή ζωή θα επιχειρηθεί να αντιμετωπιστεί με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1964, αλλά θα συνεχίσει να ταλαιπωρεί χιλιάδες νεοέλληνες μέχρι το 1974.

Η αντίληψη περί κοινωνικής κινητικότητας που εξασφάλιζε η παροχή ανώτερης & ανώτατης εκπαίδευσης, σύμφωνα με τις αντιλήψεις των νεοελλήνων της εποχής, οι οποίοι για πρώτη φορά στη σύγχρονη ελληνική ιστορία πάλεψαν και στρατεύθηκαν με μαζικούς όρους την περίοδο 1949 – 1963, διεκδικώντας Δημόσια – Δωρεάν δημοκρατική Παιδεία για όλους τους Έλληνες στα πλαίσια ενός ευνομούμενου – δημοκρατικού κράτους που θα παρέχει βασικά κοινωνικά δικαιώματα στους πολίτες του, παραμένει εδραιωμένη στις συνειδήσεις μεγάλου τμήματος των Ελλήνων, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη των όποιων αγώνων για την υπεράσπιση και διεύρυνση της Δημόσιας – Δωρεάν εκπαίδευσης στη χώρα μας.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΗΓΕΣΙΑ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ 1949 – 1963

30 – 9 – 1949 έως 6 – 1 – 1950 (κυβέρνηση εθνικής ενότητας Αλ. Διομήδη – Αντιπρόεδροι Κ. Τσαλδάρης & Σ. Βενιζέλος), ΥΠΕΠΘ: Κ. Τσάτσος, Γεν. γραμματέας ΥΠΕΠΘ Αθ. Μίχας, Γεν. Διευθυντής: Ε. Παπανούτσος

6 – 1 – 1950 έως 21 – 3 – 1950 (κυβέρνηση Ι. Θεοτόκη), ΥΠΕΠΘ: Γ. Οικονόμος

22 – 3 – 1950 έως 15 – 4 – 1950 (κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου), ΥΠΕΠΘ: Γ. Αθανασιάδης – Νόβας, Γεν. Διευθυντής: Ε. Παπανούτσος

15 – 4 – 1950 έως 21 – 8 – 1950 (κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα), ΥΠΕΠΘ: Γ. Αθανασιάδης Νόβας, Γενικός Γραμματέας: Γ. Τζομπανάκης και στη συνέχεια Ε. Παπανούτσος, Γενικός Διευθυντής: Δ. Σ. Μπαλάνος

21 – 8 – 1950 έως 9 – 9 – 1950 (κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου), ΥΠΕΠΘ: Ν. Μπακόπουλος, Γενικός Γραμματέας: Ε. Παπανούτσος

13 – 9 – 1950 έως 2 – 11 – 1950 (κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου – Γ. Παπανδρέου – Κ. Τσαλδάρη), ΥΠΕΠΘ: Ν. Μπακόπουλος, Γενικός Γραμματέας: Ε. Παπανούτσος

3 – 11 – 1950 έως 1 – 7 – 1951 (κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου), ΥΠΕΠΘ: Ν. Μπακόπουλος έως 31 – 1 – 1951 από 1 – 2 – 1951 ΥΠΕΠΘ: Γ. Παπανδρέου, Υφυπουργός: Γ. Μόδης και από 2 – 7 – 1951 ΥΠΕΠΘ: Ν. Μπακόπουλος, Γενικοί Γραμματείς: Τζομπανάκης – Παρασκευόπουλος

29 – 7 – 1951 έως 27 – 10 – 1951 (κυβέρνηση Σ. Βενιζέλου), ΥΠΕΠΘ: Ν. Μπακόπουλος

27 – 10 – 1951 έως 10 – 10 – 1952 (κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα – Σ. Βενιζέλου), ΥΠΕΠΘ: Ι. Μιχαήλ και από 11 – 9 – 1952 έως 11 – 10 – 1952 ΥΠΕΠΘ: Μ. Πατρίκιος, Υφυπουργός: Γ. Μόδης

11 – 10 – 1952 έως 19 – 11 – 1952 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Δ. Κιουσόπουλου), ΥΠΕΠΘ: Χ. Φραγκίστας

19 – 11 – 1952 έως 5 – 10 – 1955 (κυβέρνηση Αλ. Παπάγου) ΥΠΕΠΘ: Κ. Καλίας έως 10 – 4 – 1954 και από 11 – 4 – 1954 ΥΠΕΠΘ: Αχ. Γεροκωστόπουλος, Γενικός Γραμματέας: Κ. Γεωργούλης

6 – 10 – 1955 έως 29 – 2 – 1956 (κυβέρνηση Κ. Καραμανλή) ΥΠΕΠΘ: Αχ. Γεροκωστόπουλος, Γενικός Γραμματέας: Κ. Γεωργούλης, Τεχνική Σύμβουλος: Ν. Δενδρινού – Αντωνακάκη

29 – 2 – 1956 έως 4 – 3 – 1958 (κυβέρνηση Κ. Καραμανλή) ΥΠΕΠΘ: Π. Λεβαντής (παραιτήθηκε για λόγους υγείας τον Απρίλιο του 1957), Αναπληρωτής Υπουργός:

Δ. Μακρής, Γενικός Γραμματέας: Κ. Γεωργούλης, Τεχνική Σύμβουλος: Ν. Δενδρινού – Αντωνακάκη και από 3 – 6 – 1957 ΥΠΕΠΘ: Αχ. Γεροκωστόπουλος, Γενικός Γραμματέας: Μ. Καλλιγάς

4 – 3 – 1958 έως 17 – 5 – 1958 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Κ. Γεωργακόπουλου), ΥΠΕΠΘ: Ν. Λιανόπουλος και από τις 22 – 3 – 1958 ΥΠΕΠΘ: Γ. Ράμμος, Γενικός Γραμματέας: Χριστοφιλόπουλος

17 – 5 – 1958 έως 20 – 9 – 1961 (κυβέρνηση Κ. Καραμανλή), ΥΠΕΠΘ: Γ. Βογιατζής, Γενικός Γραμματέας: Ν. Καρμίρης, Τεχνική Σύμβουλος Εκπαιδευτικής Διοίκησης: Ν. Δενδρινού – Αντωνακάκη, Γενικός Διευθυντής Γενικής Εκπαίδευσης: Δ. Γκιζέλης(από Σεπτέμβριο του 1959)

20 – 9 – 1961 έως 2 – 11 – 1961 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Κ. Δόβα): ΥΠΕΠΘ: Χρ. Στράτος

4 – 11 – 1961 έως 19 – 6 – 1963 (κυβέρνηση Κ. Καραμανλή), ΥΠΕΠΘ: Γρ. Κασιμάτης, Γενικός Γραμματέας: Χρ. Σολομωνίδης

19 – 6 – 1963 έως 28 – 9 – 1963 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Π. Πιπινέλη), ΥΠΕΠΘ: Χρ. Στράτος, Γενικός Γραμματέας: Δ. Νιάνιας (από 20 – 8 – 1963)

28 – 9 – 1963 έως 7 – 11 – 1963 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Στ. Μαυρομιχάλη), ΥΠΕΠΘ: Ι. Σόντης

7 – 11 – 1963 έως 31 – 12 – 1963 (κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου), ΥΠΕΠΘ: Γ. Παπανδρέου

31 – 12 – 1963 έως 19 – 2 – 1964 (υπηρεσιακή κυβέρνηση Ι. Παρασκευόπουλου), ΥΠΕΠΘ: Γ. Κουρμούλης

19 – 2 – 1964 έως 15 – 7 – 1965 (κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου), ΥΠΕΠΘ: Γ. Παπανδρέου, Υφυπουργός: Λ. Ακρίτας και από 29 – 4 – 1965 ο Γ. Μυλωνάς, Γενικός Γραμματέας: Ε. Παπανούτσος

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης - Π.Ε.Ε.Α.

Η Π. Ε. Ε. Α. θα αποτελέσει την προσπάθεια του Ε. Α. Μ. να συγκροτηθεί μια κυβέρνηση στην απελευθερωμένη από τις δυνάμεις του (Ε. Λ. Α. Σ.) Ελλάδα. Στις 11 Μαρτίου 1944 συγκροτήθηκε η Π. Ε. Ε. Α. Την αποτέλεσαν, σε μια πρώτη, προσωρινή όπως χαρακτηρίστηκε σύνθεση, ο στρατηγός Ευριπίδης Μπακιρτζής, ως πρόεδρος και γραμματέας εξωτερικών, ο Γ. Σιάντος ως γραμματέας εσωτερικών, ο Η. Τσιριμώκος ως γραμματέας δικαιοσύνης, ο στρατηγός Εμμ. Μάντακας ως γραμματέας στρατιωτικών και ο Κ. Γαβριηλίδης ως γραμματέας γεωργίας. Για τη σύνθεση της Π. Ε. Ε. Α. έγινε προσπάθεια από την πλευρά του Ε.Α.Μ. να μην έχει στενά εαμική σύνθεση. Με τη παραπάνω σύνθεσή της η Π. Ε. Ε. Α. αποτέλεσε το πρόπλασμα για τη συγκρότηση μιας ευρύτερης επιτροπής που συγκροτήθηκε στις 29 – 4 – 1944 με Πρόεδρο και γραμματέα εξωτερικών – Παιδείας & Θρησκευμάτων - Λαϊκής Διαφώτισης τον Αλ. Σβώλο, τον Ευριπίδη Μπακιρτζή αντιπρόεδρο και γραμματέα επισιτισμού, τον Γ. Σιάντο γραμματέα εσωτερικών, τον Ηλ. Τσιριμώκο γραμματέα δικαιοσύνης, τον Κ. Γαβριηλίδη γραμματέα γεωργίας, τον Εμμ. Μάντακα γραμματέα στρατιωτικών, τον Αγγ. Αγγελόπουλο γραμματέα οικονομικών, τον Π. Κόκκαλη γραμματέα κοινωνικής πρόνοιας, τον Ν. Ασκούτση γραμματέα συγκοινωνιών, και τον Στ. Χατζήμπεη γραμματέα εθνικής οικονομίας. Η έδρα της Π.Ε.Ε.Α. ήταν η Βίνιανη της Ευρυτανίας και από της πρώτες ενέργειες της ήταν η σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου στους Κορυσχάδες Ευρυτανίας. Το εθνικό συμβούλιο ήταν η πρώτη προσπάθεια σύγκλησης βουλής των αντιπροσώπων του ελληνικού λαού μετά την 4η Αυγούστου του 1936. Ουσιαστικά ήταν μια βουλή με θεσμικές και νομοθετικές δικαιοδοσίες και προήλθε με καθολική ψηφοφορία στις ελεύθερες περιοχές που ελέγχονταν από το Ε. Α. Μ. – Ε.Λ.Α.Σ., μάλιστα για πρώτη φορά θα ψηφίσουν και οι γυναίκες με καθολικό δικαίωμα ψήφου στην Ελλάδα, αλλά και από τη συμμετοχή εκπροσώπων των μαζικών οργανώσεων ακόμα και παλαιών βουλευτών της τελευταίας εκλεγμένης βουλής του 1936.

……..

Γεωργούλης Κωνσταντίνος – σύντομη βιογραφία

Ο **Κωνσταντίνος Γεωργούλης**, Έλληνας εθνικιστής, Ελληνοδιδάσκαλος, σχολάρχης, κλασικός φιλόλογος, καθηγητής, γυμνασιάρχης, παιδαγωγός, εκπαιδευτικός σύμβουλος, γενικός επιθεωρητής Μέσης Εκπαιδεύσεως, Γενικός Γραμματέας του υπουργείου Παιδείας, φιλόσοφος, ιστορικός της φιλοσοφίας και συγγραφέας, γεννήθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1894 στην Καλαμάτα και πέθανε την Παρασκευή 16η Φεβρουαρίου 1968 στην Αθήνα. Ο πατέρας του Κωνσταντίνου, ο Δημήτριος Γεωργούλης, ήταν έμπορος δερμάτων. Ο Κωνσταντίνος, που είχε μικρότερο αδελφό τον Αξιωματικό του Στρατού και μετέπειτα βουλευτή υφυπουργό και υπουργό, Σπύρο Γεωργούλη, ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές στη γενέτειρά του και κατόπιν μετά από επιτυχείς εξετάσεις εισήχθη στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και σπούδασε Φιλολογία. Αποφοίτησε με βαθμό *Άριστα* και το 1915 διορίσθηκε Ελληνοδιδάσκαλος στην Σέριφο. Το 1916 μέχρι το 1923 υπηρέτησε σχεδόν συνεχώς ως έφεδρος ανθυπολοχαγός, αρχικά στο μέτωπο της Μακεδονίας στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου και κατόπιν στη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας με το βαθμό του Υπολοχαγού.

Το 1917, ο Γεωργούλης διορίστηκε Σχολάρχης και το 1919 μετατέθηκε στη Βαρυμπόμπη Τριφυλίας. Το 1921 προήχθη σε καθηγητή του Γυμνασίου Μεσσήνης και το 1924 μετατέθηκε στο Α' Γυμνάσιο Καλαμάτας. Το 1928 προήχθη σε Γυμνασιάρχη και τοποθετήθηκε σε Γυμνάσιο των Σερρών, ενώ το 1929 μετατέθηκε ως Διευθυντής στο Γ' Γυμνάσιο Αρρένων Θεσσαλονίκης. Το 1930, με κρατική υποτροφία, ταξίδεψε κι έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στη φιλολογία, στη φιλοσοφία στα μαθηματικά και στα παιδαγωγικά στα Πανεπιστήμια του Freiburg, όπου παρακολούθησε μαθήματα του Γαίγκερ, των Χούσσερλ, Μάρτιν Χάιντεγκερ, και του Σπράγγελ, οι οποίοι βρίσκονταν τότε στην πρωτοπορία της ευρωπαϊκής σκέψης, καθώς και του Βερολίνου. Επέστρεψε στην Ελλάδα το 1933. Συμμετείχε στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940 και στον Ελληνογερμανικό πόλεμο έως τον Απρίλιο του 1941 και την κατάρρευση του μετώπου, ως λοχαγός υπασπιστής της Ι Αναπληρωματικής Διοικήσεως.

Το 1940 προήχθη σε Γενικό Επιθεωρητή Μέσης Εκπαιδεύσεως, Διευθυντής του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδεύσεως κατά την ορολογία της εποχής. Το 1951, συνεργάστηκε ως σύμβουλος εκπαιδεύσεως με τον τότε Υπουργό Παιδείας Γεώργιο

Παπανδρέου και το 1952 ανέλαβε τη Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Παιδείας μέχρι το 1957. Ήταν ο συντάκτης ενός νομοσχεδίου για την εκπαίδευση. Κατά την περίοδο της θητείας του ασχολήθηκε με τη σύσταση και οργάνωση της επαγγελματικής εκπαιδεύσεως, ενώ σε συνεννόηση με το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας προχώρησε στην ίδρυση ναυτικών γυμνασίων. Εισήγαγε στην Ελλάδα την διδασκαλία του Επαγγελματικού Προσανατολισμού με Βασιλικό Διάταγμα που συνέταξε ο ίδιος. Ασχολήθηκε με την κατάρτιση του προγράμματος του Τεχνικού γυμνασίου, όπως ονομάστηκε το πρώτο σχολείο αυτού του είδους στην Ελλάδα, το Ζάννειο Τεχνικό Γυμνάσιο, καθώς και με την οργάνωση του θεσμού της λαϊκής επιμορφώσης, ενώ με το διάταγμα *«Περί μέτρων προς καταπολέμησιν του Αναλφαβητισμού»* προσπάθησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του αναλφαβητισμού μεγάλου μέρους της τότε Ελληνικής κοινωνίας. Ο Γεωργούλης, που παρακολουθούσε σταθερά τις υποδειγματικές διδασκαλίες των καθηγητών του Βαρβακείου, παρέμεινε στη θέση του Διευθυντού του Διδασκαλείου Μέσης Εκπαιδεύσεως μέχρι τον 1964, οπότε συνταξιοδοτήθηκε και απεχώρησε από την Υπηρεσία. Ο Γεωργούλης περιλαμβάνονταν μεταξύ των ιδρυτικών μελών και στην πρώτη Γενική Συνέλευση εκλέχθηκε Γενικός Γραμματέας της *«Εταιρείας Ελλήνων Φιλολόγων»* και ταυτόχρονα είχε την ευθύνη της εκδόσεως του περιοδικού *«Πλάτων»*, ενώ πρόεδρος της εταιρείας εκλέχθηκε ο Χαρίτων Χαριτωνίδης, καθηγητής της κλασικής Φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η προσφορά του Γεωργούλη στην Ελληνική κοινωνία με τα μαθήματά του στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο της *«Εταιρείας των φίλων του Λαού»*.

Ο Γεωργούλης έως τα τέλη της δεκαετίας του 1930 ήταν υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας στον χώρο της Παιδείας και πολιτικός υποστηρικτής του Αλέξανδρου Παπαναστασίου κι είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ευάγγελος Παπανούτσος στα απομνημονεύματά του μας πληροφορεί γι' αυτόν: *«...άρχισε από την άκρα αριστερά., και μεταπήδησε στην ολιγαρχική... συντήρηση»*. Ο Γεωργούληςε υπήρξε υπέρμαχος της κλασικής παιδείας, θεωρείται ο εισηγητής του πνεύματος του *«Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού»* στην παιδεία, καθώς υποστήριξε σθεναρά την σύνταξη αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών προς αυτή την κατεύθυνση, λόγος για τον οποίο ήλθε σε ιδεολογική σύγκρουση με όσους υποστήριζαν προοδευτικότερη κατεύθυνση στην εκπαίδευση, με αποκορύφωμα την περίοδο της εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως του 1964. Εκείνο το χρόνο ο Γεωργούλης, ως πρώην Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, με μια σειρά από άρθρα του που δημοσιεύθηκαν στην Αθηναϊκή εφημερίδα

«Η Καθημερινή» προσπάθησε να αποδομήσει το νομοθετικό κείμενο που έφερε προς ψήφιση η Κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου με υπουργό Παιδείας τον ίδιο τον Γ. Παπανδρέου και Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου τον Ευάγγελο Παπανούτσο. Ο Γεωργούλης σ' ένα άρθρο του, το καλοκαίρι του 1964, με τίτλο: *«Ο κυβερνητικός μονόλογος επί της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης»* αναφέρει: *«..Η μεταρρύθμιση επιδιώκει δύο σκοπούς. Αφ' ενός επιζητεί να επεκτείνει την γλωσσοπλαστικήν προπαγάνδαν εις τα σχολεία και αφ' ετέρου επιχειρεί να διακόψει πάσαν γνήσιαν επαφήν της ελληνικής νεότητος με την ελληνοχριστιανικήν παράδοσιν»*, ενώ υποστηρίζει ότι η κατάργηση της διδασκαλίας του αρχαίου κειμένου από το πρωτότυπο συνδέεται με μια προσπάθεια να προαχθούν άλλα, *«διεθνιστικού»* τύπου, πρότυπα στη θέση της Ορθοδόξου Ελληνικής παραδόσεως, προερχόμενα από *«σοσιαλιστικά καθεστώτα»*.

Ως υπεύθυνος του περιοδικού *«Πλάτων»* ο Γεωργούλης, μαζί με κύκλους της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών και την Εταιρεία Ελλήνων Φιλολόγων, αποτέλεσαν το αποκαλούμενο *«συντηρητικό μπλοκ»* που αντιπαρατέθηκε σε ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής και ιδεολογικού προσανατολισμού με το αποκαλούμενο *«προοδευτικό μπλοκ»* του Ευάγγελου Παπανούτσου, του περιοδικού *«Παιδεία και Ζωή»* και του περιοδικού *«Φιλόλογος»*, οργάνου του συλλόγου των αποφοίτων της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Στις 22 Αυγούστου του 1966 ο Γεωργούλης ασχολήθηκε με την επίσκεψη στην Ελλάδα του Γάλλου μαρξιστή Ζαν Πωλ Σαρτρ για τον οποίο αναφέρει: *«...Αι περί των ελληνικών [πολιτικών] πραγμάτων δηλώσεις του [επισκεφθέντος την Ελλάδα] Γάλλου φιλοσόφου Ζαν-Πωλ Σαρτρ δεν πρέπει να προξενήσουν εις κανένα έκπληξιν. Όσοι έχουν παρακολουθήσει το τελευταίον στάδιον της πνευματικής του εξελίξεως, θα ήσαν εις θέσιν να προαναγγείλουν ποίον θα ήτο το περιεχόμενον των δηλώσεών του [περί της εκτός νόμου καταστάσεως του ΚΚΕ] πριν ο ίδιος προβή εις την ανακοίνωσίν των. Κατά τον Σαρτρ, αφ' ότου με το ογκώδες βιβλίον του "Κριτική του διαλεκτικού λόγου", το εκδοθέν κατά το 1960, ηθέλησε να υποτάξη τον υπαρξισμόν εις τον Μαρξισμόν, όχι μόνον η δημιουργική λογοτεχνία αλλά και η φιλοσοφική σκέψις πρέπει να είναι "δεσμευμένη", δηλαδή υποδουλωμένη εις τον κομμουνισμόν. Εφ' όσον λοιπόν η σημερινή εν Ελλάδι κατάστασις δεν επιδοκιμάζεται από τους μαρξιστάς, υποχρεωμένος ήτο και ο Σαρτρ, επί τη βάσει του δόγματος της δεσμεύσεως, να εκφέρη αρνητικόν χαρακτηρισμόν. [...]»*.

Ο Κ. Γεωργούλης, για τη δράση του στα πεδία των μαχών, τιμήθηκε

- Χρυσούν Σταυρό του Φοίνικος
- Χρυσούν Αριστείο Ανδρείας.

Συγγραφικό έργο

Έγραψε αναλυτικές μελέτες για αρχαία κείμενα, φιλοσοφικές εργασίες, εισαγωγές σε εκδόσεις έργων και πονήματα σχετικά με τη φιλολογία, την παιδαγωγική, τη γλωσσολογία και τα μαθηματικά. Έγραψε ακόμη δεκάδες άρθρα για το *«Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ήλιος»* και το περιοδικό *«Πλάτων»*, ενώ εργάστηκε ως συντάκτης και είχε τη γενική επιστημονική εποπτεία στη *«Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια»*, όπου δημοσίευσε 41 λήμματα για θέματα Παιδαγωγικής, Γενικής και Ειδικής Διδακτικής και Φιλοσοφίας.

Αυτοτελείς εκδόσεις

- «Η μελέτη των ανθρωπιστικών γραμμάτων», το 1938,
- «Αριστοτέλης ο Σταγειρίτης», εκδόσεις «Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Χαλκιδικής», Θεσσαλονίκη, 1962,
- «Γενική Παιδαγωγική», μεταθανάτια έκδοση, το 1973,
- «Γενική Διδακτική», μεταθανάτια έκδοση, σύνθεση σημειώσεων και κειμένων του
- «Ιστορία της ελληνικής φιλοσοφίας», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Φιλοσοφία της ιστορίας», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Αριστοτέλους φυσική ακρόασις», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Φιλοσοφικά μελετήματα περί θρησκείας», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Η ουσία και η διδακτική των θρησκευτικών», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Αι σύγχρονοι φιλοσοφικαί κατευθύνσεις», εκδόσεις «Παπαδήμας»
- «Γενική παιδαγωγική», εκδόσεις «Παπαδήμας».

Μεταφράσεις /Εισαγωγές /Πρόλογοι

- «Πρώτην Φιλοσοφίαν του Αριστοτέλους-εισαγωγή-Τα μετά τα Φυσικά», μετάφραση εκτενής εισαγωγή, το 1935,

- «Πολιτεία» του Πλάτωνα στη δημοτική γλώσσα, με εισαγωγή 140 σελίδων και 246 σελίδες σημειώσεων το 1939.
- «Αριστοτέλους-Φυσικά», μετάφραση.
- «Συμπόσιον Πλάτωνος-πρόλογος», 1939
- «Πλάτων-Νόμοι, Πρόλογος», εκδόσεις «Πάπυρος», 1963.

……..

Καλλιάφας Σπυρίδων – σύντομη βιογραφία

Ο **Σπυρίδων Μ. Καλλιάφας** Έλληνας εθνικιστής, παιδαγωγός, πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Σχολής που δίδαξε ως καθηγητής στη Μέση εκπαίδευση, πανεπιστημιακός καθηγητής, γεννήθηκε στις 14 Νοεμβρίου 1885 στο χωριό Δοβριάνη της Βορείου Ηπείρου (σημερινής Αλβανίας) και πέθανε στις 4 Φεβρουαρίου 1964 στο νοσοκομείο *«Ευαγγελισμός»* στην Αθήνα.

Πατέρας του ήταν ο Μιχαήλ Καλλιάφας, ενώ είχε και δύο μικρότερα αδέλφια, ένα από τα οποία ήταν ο γεννημένος το 1888, Ιωάννης Καλλιάφας. Η οικογένεια Καλλιάφα έζησε στο χωριό Νεοχώριο της τότε επαρχίας Μεσολογγίου, όπου ο Σπύρος παρακολούθησε τα μαθήματα του Δημοτικού σχολείου, ενώ παρακολούθησε τα μαθήματα και αποφοίτησε από το Γυμνάσιο του Μεσολογγίου στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Από το Φθινόπωρο του 1902 φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία αποφοίτησε το 1907, και στη συνέχεια δίδαξε ως καθηγητής σε σχολεία Μέσης εκπαιδεύσεως.

Από το 1916 έως το 1919, με υποτροφία του Όθωνα Σταθάτου, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης στην Ελβετία, στο οποίο παρακολούθησε μαθήματα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής. Το 1926 υπέβαλε προς έγκριση την διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Στο συμβούλιο κρίσης συμμετείχαν οι καθηγητές: Θ. Βορέας, Μ. Βολονάκης, Εμ. Πεζόπουλος, Ν. Εξαρχόπουλος, Ν. Βέης, Κ. Άμαντος, Αντ. Κεραμόπουλος, Σωκ. Κουγέας, Θεοφ. Κακριδής, Κων. Λογοθέτης και Ερρ. Σκάσσης οι οποίοι ζήτησαν από τον υποψήφιο να γίνουν τροποποίησεις στο σώμα της διατριβής και με την τελική επιμονή και

παρέμβαση του Ν. Εξαρχόπουλου, ο οποίος θα δώσει χρόνο στον Σπ. Καλλιάφα να τροποποιήσει τη διατριβή του κατόπιν των υποδείξεων του εισηγητή Θ. Κακριδή και των υπολοίπων επικαλούμενος και τη γνώμη του νομικού συμβούλου του Πανεπιστημίου περί του σύννομου των προτάσεών του) σε έκτακτη συνεδρίαση της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών στις 11 Ιουνίου 1926 (Πρακτικά συνεδριάσεων Φιλοσοφικής Σχολής Ε.Κ.Π.Α. τόμος 14ος Ε΄ Έκτακτη συνεδρία της Φιλοσοφικής Σχολής - Ηλεκτρονική Βιβλιοθήκη ΠΕΡΓΑΜΟΣ: https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/45237 αρχειακή πηγή). Τελικά την 1η Νοεμβρίου 1926 ο Σ. Καλλιάφας αναγορεύτηκε διδάκτορας της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με θέμα διδακτορικής διατριβής: «Ποίον πνεύμα οφείλει να διέπη την εκπαίδευσιν ημών. Περί της εφαρμογής του θεσμού της αυτοδιοικήσεως εν τοις σχολείοις» και με βαθμό «Άριστα». Ωστόσο η έγκριση της διατριβής του συνάντησε έντονες αντιδράσεις. Οι περισσότεροι καθηγητές έκριναν ότι την διακρίνει η έλλειψη μεθόδου και επιστημονικότητας, καθώς και άγνοια πραγμάτων και διαστρέβλωση της ιστορικής αλήθειας. Απορρίπτουν ομόφωνα το πρώτο κομμάτι της εργασίας στο οποίο ο Καλλιάφας αναφέρεται στα «ελαττώματα της ελληνικής φυλής» υποστηρίζοντας ότι τους Έλληνες διακρίνει ο ατομικισμός και η έλλειψη πολιτικών φρονημάτων γι' αυτό και θεωρεί τον ελληνικό πολιτισμό κατώτερο από τον ρωμαϊκό. Η σχολή αντιδρά έντονα σε αυτή τη θέση κρίνοντας την περισσότερο ως πολιτική διακήρυξη και λιγότερο ως επιστημονική εργασία και θέτουν ως όρο για να ψηφίσουν την διατριβή την απάλειψη του πρώτου μέρους. Ο Εξαρχόπουλος, ο οποίος είναι ο εισηγητής καθηγητής θα υπερασπιστεί το δεύτερο μέρος της διατριβής υποστηρίζοντας ότι: «…καταδεικνύει διατί πρέπει να εισαχθή η αυτοδιοίκησις εις τα σχολεία.» Το επιχείρημα αυτό δεν πείθει τους καθηγητές και συνοψίζοντας ο κοσμήτορας Θεόφιλος Κακριδής θα υποστηρίξει ότι: « Εφόσον ακούω ότι πάντων των συναδέλφων η γνώμη είναι ότι το πρώτον μέρος της διατριβής του υποψηφίου πρέπει να αποκοπή τελείως ή να τροποποιηθεί ριζικώς, εφόσον το δεύτερο μέρος αυτής, το ειδικόν μέρος, παρουσιάζει κενά, ιστορικάς ανακριβείας, εφόσον ομολογεί ότι ο υποψήφιος πολλάς μερικότητας πολλά μεμονωμένα φαινόμενα ανάγει εις γενικότητας και αποδίδει εις πάντα Έλληνα, αρχαίον και νεώτερον τα ελαττώματα των ολίγων, εφόσον ως ήκουσα το πρώτο μέρος θεωρείται ως βάσις σφαλερά επί της οποίας εστηρίχθη ο υποψήφιος και εις την σύνταξιν του υπολοίπου, εφόσον και το δεύτερον μέρος ουδέν σχεδόν νέον παρουσιάζει, ουδέ φαίνεται να προάγη πράγματι την επιστήμην συμφωνώ με την γνώμην του κ. Άμαντου ότι πρέπει να παρακληθή ο

υποψήφιος να αποσύρη τη διατριβή του να την επεξεργασθή σύμφωνα με τας υποδειχθείσας μεταβολάς και να την υποβάλη αργότερον αρτιωτέραν». Παρ' όλα αυτά η διατριβή θα εγκριθεί κατά πλειοψηφία υπό τον όρο α) να απαλειφθεί το πρώτο μέρος β) να συμπληρωθεί το δεύτερο με την ιστορία του θεσμού της σχολικής αυτοδιοίκησης στην Ευρώπη και στην Ελλάδα και γ) «να μετριασθώσιν αι εν τω δευτέρω μέρει υπάρχουσαι δριμείαι λέξεις και φράσεις». Όπως σημειώνει ο καθηγητής Σ. Κουγέας: «Αν άλλος ήτο ο συγγραφεύς και άλλος ο επικριτής αλλοίοι θα ηκούοντο χαρακτηρισμοί. Αλλ' εγώ δεν θα χαρακτηρίσω ούτε ως αντεθνικήν ούτε ως υβριστικήν την διατριβήν του κ. Καλλιάφα. Θα χαρακτηρίσω αυτήν μόνον αναξίαν εγκρίσεως». Η προσωπική διαδρομή του Σπ. Καλλιάφα στο χώρο της ελληνικής εκπαίδευσης είναι γνωστή στους καθηγητές και επηρεάζει την διαδικασία της κρίσης.

Μέχρι την εκλογή του στην καθηγητική έδρα της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, εργάστηκε ως καθηγητής σε Ελληνικά Γυμνάσιο, σε Διδασκαλεία, στη *«Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή»* και ως επόπτης στα σχολεία της *«Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας»* Αθηνών.

Επιστρέφοντας στην Ελλάδα μετά τις μεταπτυχιακές του σπουδές διορίστηκε μέχρι το Δεκέμβριο του 1920, διευθυντής του Διδασκαλείου Ιωαννίνων. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1920 ανέλαβε τη διδασκαλία των Παιδαγωγικών μαθηματών στο *«Μαράσλειο Διδασκαλείο»* στη θέση του καθηγητού Ζήση Ζαμάνη, ο οποίος δεν δέχθηκε τη μετάθεση του στο Διδασκαλείο Τριπόλεως και παραιτήθηκε ιδρύοντας ιδιωτικό σχολείο στο Φάληρο. Το 1923 μετά την πολιτειακή μεταβολή που επήλθε ο Καλλιάφας παύθηκε από τα διδασκαλικά του καθήκοντα στο *«Μαράσλειο Διδασκαλείο»* και από τις 16 Φεβρουαρίου 1924 ανέλαβε καθήκοντα τακτικού καθηγητού στο *«Ριζάρειο Ιεροδιδασκαλείο»*. Το 1928 έθεσε υποψηφιότητα για τη θέση του καθηγητή στην έδρα της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στην οποία εκλέχθηκε ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ενώ ο Καλλιάφας δεν έλαβε ούτε μία ψήφο. Παρέμεινε στη θέση του καθηγητή στο Ριζάρειο μέχρι τις 12 Δεκεμβρίου του 1929 όταν καταργήθηκε το Ιεροδιδασκαλείο.

Ο Καλλιάφας διατέλεσε Υποδιευθυντής της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Αθηνών και το 1938, διορίστηκε Ανώτατος εκπαιδευτικός σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας, την περίοδο του καθεστώτος της *«4ης Αυγούστου»* του Ιωάννη Μεταξά. Τον ίδιο χρόνο όταν καταργήθηκε η διδασκαλία του μαθήματος *«Αγωγή του Πολίτου»* στα γυμνάσια

θηλέων, η δικαιολόγηση του μέτρου έγινε με την προσφυγή σε αντιλήψεις της προαστικής ιδεολογίας για το ρόλο και τον προορισμό της γυναίκας ενώ ο Καλλιάφας αρθρογράφησε προβάλλοντας ανάλογες απόψεις του Ιταλικού καθεστώτος για το ίδιο θέμα. Ο Ευάγγελος Παπανούτσος γράφει ότι την Άνοιξη του 1938, ο Καλλιάφας ως μέλος του *Ανώτατου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, [Α.Ε.Σ.]*, επισκέφθηκε για επιθεώρηση την Παιδαγωγική Ακαδημία Ιωαννίνων και ανακάλυψε ότι διδάσκει Ψυχανάλυση και άλλες ανατρεπτικές θεωρίες, όπως έγραψε στην έκθεση του προς το Υπουργείο Παιδείας. Ο Καλλιάφας στη διάρκεια της Κατοχής της Ελλάδος από τις δυνάμεις του Άξονα διορίστηκε, σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας. Τον Ιούνιο του 1945, λίγο μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος, απολύθηκε από τη θέση του και αναδιορίστηκε ως παρανόμως απομακρυνθείς.

Στις 29 Αυγούστου του 1947 ο Καλλιάφας εκλέχθηκε καθηγητής στην δεύτερη έδρα της Παιδαγωγικής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, με δεκαέξι ψήφους υπέρ και δύο κατά. Προηγήθηκε θετική εισηγητική έκθεση των δύο εκ των τριών μελών της εισηγητικής επιτροπής, των Θεόφιλου Βορέα, που κατείχε την έδρα της Φιλοσοφίας και του Νικόλαου Εξαρχόπουλου, που κατείχε την έδρα της Παιδαγωγικής, από τις 26 Ιουλίου του 1912. Ο τρίτος της εισηγητικής επιτροπής ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος δεν τον θεώρησε κατάλληλο, όπως και κανέναν άλλον εκ των τριών υποψηφίων. Με δέκα έξι ψήφους υπέρ του και μόνο δύο κατά, ο Καλλιάφας κατέλαβε τη δεύτερη τακτική έδρα της Παιδαγωγικής, ενώ κανείς δεν ψήφισε τους συνυποψήφιους του, την Σοφία Γεδεών και τον Ευριπίδη Σούρλα.

Στις 11 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους ο Καλλιάφας έδωσε τον νενομισμένο όρκο, ανέλαβε τα καθήκοντα του και για τα επόμενα δύο Ακαδημαϊκά έτη συνυπήρξε με τον Νικόλαο Εξαρχόπουλο, διδάσκοντας Παιδαγωγική και Ψυχολογία σε τρεις – στη Φιλοσοφική, τη Θεολογική και τη Φυσικομαθηματική – από τις πέντε σχολές του Πανεπιστημίου. Μετά τη συνταξιοδότηση του Εξαρχόπουλου, ο Καλλιάφας ανέλαβε τη διεύθυνση του Εργαστηρίου Πειραματικής Παιδαγωγικής καθώς και του Πρότυπου σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών με βοηθούς τη Φωτεινή Ψαλλίδα, τη Μαρία Τενεζάκη και το μετέπειτα Καθηγητή της Παιδαγωγικής Ιωάννη Μαρκαντώνη. Το Ακαδημαϊκό έτος 1953-54 κατείχε τη θέση του Κοσμήτορα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου. Ο Καλλιάφας συνταξιοδοτήθηκε την 31η Αυγούστου του 1956 και του δόθηκε ο τίτλος του Ομοτίμου καθηγητή.

Μεταπολεμικώς ο Καλλιάφας ήταν ομιλητής σε συνέδριο της *«Ηπειρωτικής Εταιρείας»* Αθηνών και στην ομιλία του αναφέρθηκε στο στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου, τον πρώτο κατοχικό πρωθυπουργό. Σκιαγραφώντας την προσωπικότητα του Στρατηγού Τσολάκογλου είπε μεταξύ άλλων: *«....Εις εμέ δε παρακαλώ να επιτραπεί να εξάρω εν και μόνον έργον του ανδρός, το κατά την γνώμην μου σπουδαιότερον υπό εθνικήν άπόψιν, την σύναψιν δηλαδή της προς τους Γερμανούς ανακωχής κατά την άνοιξιν του 1941. Εάν δεν είχεν εγκαίρως συναφθή η ανακωχή εκείνη, λαμβανομένης υπ' όψιν και της νυν αχαριστίας των τότε συμμάχων μας, πιθανότατα ή μάλλον βεβαίως η ακεραιότης του εδάφους Πατρίδος υπό βαρύτατου πένθους εσπαραγμένης και εις ερείπια κατακείμενης και η πολιτική αυτής ελευθερία θα ανήκον σήμερον εις το παρελθόν. ...{...}... μόνον το έργον τούτο υπήρξε τοιούτο, ώστε, ως νομίζομεν, είναι επιτετραμμένον να λεχθή, ότι είναι άξιος ανδριάντος τιθεμένου εις περίοπτον τόπον της πρωτευούσης...».*

Ήταν μέλος και το 1958 εκλεγμένος σύμβουλος στο Διοικητικό Συμβούλιο του Φιλολογικού Συλλόγου *«Παρνασσός»*, το 1959 διατέλεσε εκλεγμένος Πρόεδρος της *«Ηπειρωτικής Εταιρείας»* Αθηνών καθώς και μέλος και εκλεγμένος σύμβουλος στην *«Πανελλήνια Ένωση Ψυχικής Υγιεινής»*. Περιλαμβάνονταν μεταξύ των συντακτών της Εγκυκλοπαίδειας *«Πάπυρος»*.

Δημοσίευσε άρθρα για θέματα παιδείας σε ημερήσιες εφημερίδες των Αθηνών και ειδικά, επιστημονικά και μη, περιοδικά. Ως παιδαγωγός υπήρξε ένθερμος οπαδός του σχολείου εργασίας και προσπάθησε να καθιερώσει τη μέθοδο αυτή στην Ελλάδα και στην ψυχολογία επέβαλε βασικές έννοιες της επιστήμης. Ως φιλόσοφος ακολούθησε την πνευματοκρατία, την οποία προσπάθησε να θέσει στην υπηρεσία της παιδαγωγικής. Ο Καλλιάφας ασχολήθηκε στη Φιλοσοφία με την αναίρεση του υλισμού και τη θεμελίωση της χριστιανικής κοινωνικής – ηθικής θεώρησης της ζωής. Άφησε αξιόλογο συγγραφικό έργο και μετέφρασε έργα του Gaudig για το σχολείο εργασίας. Ήταν συντάκτης άρθρων για το χριστιανικό περιοδικό *«Ακτίνες»* της Οργάνωσης Θεολόγων *«Ζωή»*.

Σημαντικότερα από τα έργα του είναι:

- «Γενική Παιδαγωγική»,
- «Η σύγχρονη παιδαγωγική στη θεωρία και την πράξη», το 1923,

- «Σώμα και ψυχή, ύλη και πνεύμα», το 1929,
- «Η Θρησκεία και η Διδασκαλία των Θρησκευτικών», το 1930,
- «Χαρακτήρες ή Ψυχολογικοί τύποι. Παιδαγωγικά και Κοινωνικά πορίσματα», το 1935, το οποίο δίδασκε στην έδρα της Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών,
- «Πως πρέπει να παρασκευάζεται Τις εις το Διδάσκειν», το 1935,
- «Σκέψεις Τίνες. Περί της Ανωτέρας Εκπαιδεύσεως των Θηλέων και Αποχαιρετισμός των Απολυομένων Μαθητριών», το 1936,
- «Το περί ψυχής πρόβλημα», 1η έκδοση το 1938, δεύτερη έκδοση το 1951 από τις εκδόσεις *«Βιβλιοθήκη Αποστολικής Διακονίας»*,
- «Περί της βουλήσεως», το 1940,
- «Ψυχολογία του βάθους», το 1945,
- «Πρόγραμμα των μαθημάτων των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως», Μάρτιος 1949,
- «Εισαγωγή εις την χαρακτηρολογίαν του Ernst Kretschmer», το 1950,
- «Νοημοσύνη και ευφυΐα», το 1951,
- «Υλισμός και Σύγχρονος Βιολογία και Ψυχολογία», το 1952,
- «Χαρακτηρισμός της Εποχής μας και άλλαι τινές επίκαιροι πραγματείαι», το 1953.

Στο έργο του αναφέρεται στη διάκριση μεταξύ του δημοσίου και ιδιωτικού βίου και γράφει: *«...Είς εκ των πρώτων αναγκαίων όρων της αυτοβελτιώσεως είναι η εκβολή της βδελυράς και ολεθρίας διδασκαλίας, ήν επενόησε το διέπον την εποχήν μας νοσηρόν πνεύμα, ότι τάχα, πρέπει να διαχωρίζεται ως δια σινικού τείχους από τον δημόσιον ο ιδιωτικός βίος, ότι επομένως είναι δυνατόν να διάγη τις τον μεν δημόσιον βίον ανεπίληπτον, τον δε ιδιωτικόν αισχρόν...»*. Μάλιστα επικαλείται τον Πλούταρχο ο οποίος αναφερόμενος στην αναλόγου είδους υποκρισία που επικράτησε κατά την παρακμήν της Αρχαίας Ελλάδος είπε: *«Ου μόνον, ων λέγουσι και πράττουσι δημοσία οι πολιτευόμενοι ευθύνας διδόασιν, αλλά και δείπνον αυτών πολυπραγμονείται και γάμος και κοίτη και παιδιά και σπουδή πάσα»*.

- «Η ύλη και η διδακτική των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου: πρώτον και δεύτερον σχολικόν έτος» το 1954,
- «Ένδον Σκάπτε», το 1955,

- «Το Νόημα της 28 Οκτωβρίου 1940», το 1956,
- «Ανθρωπολογικαί Μελέται», το 1957,
- «Επίτομος γενική παιδαγωγική», το 1958,
- «Το παιδαγωγικό πρόβλημα της γενετησίου ορμής», το 1958,
- «Τα πρώτα πέντε παιδικά έτη», εκδόσεις *«Χριστιανική Ένωση Εκπαιδευτικών Λειτουργών» [Χ.Ε.Ε.Λ.]*,
- «Θεωρία και Πράξις του Σχολείου Εργασίας»,
- «Περί τινών ελαττωμάτων και τινών προτερημάτων του πολιτισμού των Ηνωμένων Πολιτειών» το 1963,
- «Η κοινωνική σημασία της συγχρόνου τέχνης» το 1963,
- «Αθεΐα και υπεροψία», το 1964, κυκλοφόρησε σε αυτοτελή έκδοση ανατυπωμένη από το περιοδικό *«Ελληνοχριστιανική Αγωγή»*.
- «Συγχρονισμένοι και Ασυγχρόνιστοι», το 1964, κυκλοφόρησε σε αυτοτελή έκδοση ανατυπωμένη από το περιοδικό *«Ελληνοχριστιανική Αγωγή»*.

……..

Πρακτικά Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

Απόφαση ανάθεσης στον Διευθυντή της μετεκπαίδευσης των δημοδιασκάλων καθηγητή Σπ. Καλλιάφα του ελέγχου των φρονημάτων των μετεκπαιδευομένων

«Ο κ. Τωμαδάκης[…] εκ της διαχύτου φήμης ότι πολλοί των μετεκπαιδευομένων δημοδιδασκάλων δεν εμφορούνται ακραιφνών εθνικών φρονημάτων, προτείνει εις την Σχολήν να μεριμνήση κατά πάντα δυνατόν τρόπον, ώστε πάντες όσοι κρίνονται άξιοι μετεκπαιδεύσεως να διαπνέωνται υπό αναμφισβήτητων εθνικών φρονημάτων διότι άλλλως συνδιδασκόμενοι ούτοι μετά των φοιτητών ικανά μαθήματα και επικοινωνούντες ούτως και άλλως μετ' αυτών υπάρχει κίνδυνος να ασκώσιν επ' αυτών ολεθρίαν επήρειαν. Πλην δε τούτου και των εθνικοφρόνων μετεκεπαιδευομένων τα φρονήματα είναι δυνατόν να κλονίζωνται και εν γένει να διαταράσσηται το έργον της μετεκπαιδεύσεως. Προς την γνώμην ταύτην του κ. Τωμαδάκη συνεφώνησαν πάντες οι παρόντες καθηγηταί, εξέφρασαν δεν την γνώμην ότι αρμόδιος να ελέγξη τα κοινωνικά φρονήματα των μετεκπαιδευομένων δημοδιδασκάλων και να ασκή την προσήκουσαν εποπτίαν (sic) είναι ο διευθυντής της μετεκπαιδεύσεως κ. Καλλιάφας. Ούτως δε λαβών τον λόγον είπε τα ακόλουθα. […] ο καθηγητής της Παιδαγωγικής καθήκον έχει να

παρακολουθή την διαγωγήν των μετεκπαιδευομένων μόνον κατά τον χρόνον της φοιτήσεως, ουδέν δε έχει δικαίωμα, άνευ αποχρώντος λόγου, να εξετάζη το παρελθόν. Επειδή δε και ημείς θεωρούμεν το πράγμα εκ των σημαντικωτάτων ευκταίον θα ήτο να ενισχύση ημάς εις την εκπλήρωσιν του ειδικού τούτου καθήκοντος η Σεβαστή Σχολή και η ανωτάτη διοικητική αρχή του Παν/μίου η Σύγκλητος επιλαμβανομένη της υποθέσεως ταύτης και αποφασίζουσα παν όπερ θα ήτο δυνατόν να αποβαίνη ωφέλιμον ειδικώς υπό την έποψιν της εξακριβώσεως και της καλλιεργείας ακραιφνών εθνικών φρονημάτων και εις αυτούς τούτους τους μετεκπαιδευομένους δημοδιδασκάλους και εις τους φοιτητάς […]Η Σχολή αποδεχθείσα την γνώμην ταύτην αποφασίζει να υποβάλλη δια του κ. Κοσμήτορος το ζήτημα εις την Σύγκλητον». ΠΦΣΠΑ, τ. 24ος, συνεδρία 22 Δ/μβρίου 1952, σ. 282-283.

……

Η επίδραση του χριστιανικού σωματείου ΖΩΗ και ο καθηγητής Αλέξανδρος Τσιριντάνης

Ο Αλέξανδρος Τσιριντάνης καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτέλεσε ηγετική προσωπικότητα της Χριστιανικής Ένωσης Επιστημόνων και γενικότερα του δικτύου της «ΖΩΗΣ». Η αδελφότητα Θεολόγων «Η ΖΩΗ» αναλαμβάνει ενεργό ρόλο στον αντικομμουνιστικό αγώνα κατά τα χρόνια του εμφυλίου και μετέπειτα εγκαθιστώντας άμεση επαφή με το παλάτι και αναπτύσσοντας έντονη εξωστρεφή δράση (κατηχητικά σχολεία, φιλανθρωπική δραστηριότητα, εκδοτικές δράσεις), ενώ διατηρεί παραδοσιακά στενές σχέσεις ώσμωσης αλλά και αμοιβαίας καχυποψίας με την εκκλησία. Πολιτική εμπροσθοφυλακή του όλου δικτύου της «ΖΩΗΣ» αποτελεί ο σύλλογος «Ελληνικόν Φως» ο οποίος ιδρύεται το 1948, από τον Αλ. Τσιριντάνη, ιθύνοντα νου της Χριστινικής Ενώσεως Επιστημόνων (ΧΕΕ) και τον επικεφαλή της «ΖΩΗΣ» Σεραφείμ Παπακώστα, ενώ το παλάτι έχει άμεση ανάμειξη στη δράση του: ο βασιλιάς Παύλος του παραχωρεί κτίριο στην Αθήνα για να στεγαστεί και ο γραμματέας του Γ. Κανελλάκης, μετέχει στο Διοικητικό του Συμβούλιο. Η δραστηριότητα του «Ελληνικού Φωτός» και της «ΖΩΗΣ» διαθέτουν όλα τα χαρακτηριστικά της καλά οργανωμένης προπαγανδιστικής εκστρατείας κατά του κομμουνισμού και θα έχουν στη διάθεσή τους την αμέριστη υποστήριξη του μετεμφυλιακού κρατικού μηχανισμού στην προβολή και διάδοση του έργου τους. Η «ΖΩΗ» θα τύχει πλήρους φορολογικής απαλλαγής και θα απαλλαγεί από την

υποχρέωση καταβολής χαρτοσήμου για τις δραστηριότητές της ενώ εκτελεί συνεχή αγώνα εναντίον του υλισμού και του κομμουνισμού δρώντας οριζόντια στην κοινωνία και ιδιαίτερα στη νεολαία. Στην προσέγγιση της «ΖΩΗΣ» και των ανακτόρων θα συμβάλλουν ο Αλ. Τσισριντάνης και ο πρωθιερεύς των Ανακτόρων Ιερώνυμος Κοτσώνης (μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος διορισμένος από την στρατιωτική δικτατορία των Συνταγματαρχών στα 1967). Είναι χαρακτηριστικές οι απόψεις που θα δημοσιεύσει κατά καιρούς η «ΖΩΗ» στα έντυπά της για την εκπαίδευση, τους εκπαιδευτικούς και την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση: « Η διαβόητος ‘’εχπαιδευτική’’ μεταρρύθμιση, σύστημα απ’ αρχής μέχρι τέλους υλιστικόν – οι πρωτεργάται της υπήρξαν τα δυναμικώτερα στελέχη του άθεου κομμουνισμού» (Επί των γεγονότων, περιοδικό ΖΩΗ, Αθήνα, 9 Οκτωβρίου 1948, τ. 1633, σελ. 280) και για να δείξει πόσο, κατά τη γνώμη της, έχει «αλλοιώσει» τους δασκάλους η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, παρατίθεται και μια στατιστική σύμφωνα με την οποία: « 18 στους 20 καπετανέους είναι δημοδιδάσκαλοι, τέκνα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του Γληνού» (Επί των γεγονότων, περιοδικό ΖΩΗ, Αθήνα, 4 Δεκεμβρίου 1946, τ. 1552, σελ. 256) ενώ θα δημοσιευτεί και αίτημα της «ΖΩΗΣ» για «εκκαθάριση του σχολείου» (Επί των γεγονότων, περιοδικό ΖΩΗ, Αθήνα, 14 Μαρτίου 1946, τ. 1528 σελ. 55) από τις θεωρίες των υλιστών καθηγητών. Η «ΖΩΗ» και η Χριστιανική Ένωσης Επιστημόνων είναι αυτές που θα δώσουν, πολύ περισσότερο από την επίσημη εκκλησία, την ιδεολογική μάχη κατά της αθεΐας και του υλισμού. Το 1946 θα εκδοθεί η Διακήρυξις της Χριστιανικής Ενώσεως Επιστημόνων, θεωρητικό κείμενο που αντιπαρατίθεται μετωπικά στον υλισμό, το Διαφωτισμό και την αθεΐα. Το κείμενο θα συνοδευτεί με δήλωση υποστήριξης ελλήνων επιστημόνων, λογοτεχνών, καλλιτεχνών. Υπογράφουν 222 επιφανείς επιστήμονες – λογοτέχνες – καλλιτέχνες ανάμεσά τους οι: Φ. Κουκουλές, Β. Κριμπάς, Γ. Μαριδάκης, Σ. Μαρινάτος, Α. Ορλάνδος, Σ. Παπαλουκάς, Δ. Πικιώνης, Άγγ. Τερζάκης, Π. Χάρης και βέβαια όλος ο κύκλος της ΧΕΕ: Μ. Γερουλάνος, Δ. Κωτσάκης, Στ. Μπολτέτσης, Γ. Ράμμος, Αλ. Τσιριντάνης, Δ. Χαροκόπος. Το περιεχόμενο της Διακηρύξεως αλλά και της «Δηλώσεως» παραμένει σε ιδεολογικοθεωρητικό επίπεδο, αποφεύγοντας τις αναφορές όχι μόνο στο ΕΑΜ ή το ΚΚΕ αλλά και τον κομμουνσιμό ή τον μαρξισμό. Ωστόσο, στη δεδομένη συγκυρία, τα Χριστούγεννα του 1946, εκλαμβάνεται ως αντικομμουνιστικό σάλπισμα, όπως δείχνει η ομοβροντία αντιδράσεων σε όλο τον Τύπο της Αριστεράς, αλλά και η ομιλία του ίδιου του Ν. Ζαχαριάδη, σε συγκέντρωση κομματικών στελεχών στην Αθήνα για την επέτειο του θανάτου του Λένιν. Τα επόμενα χρόνια η ΧΕΕ θα προχωρήσει στην

επεξεργασία μιας χριστιανικής πολιτικής για την κοινωνία, εξέλιξη που μπορεί να συσχετιστεί και με τις κινήσεις για τη δημιουργία ελληνικού χριστιανοδημοκρατικού κόμματος, οι οποίες τελικά δεν ευοδώθηκαν. Κουτραφούρης Κ., *Ο Λόγος και το έργο των Συνεργαζόμενων Χριστιανικών Σωματείων από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος του εμφυλίου 1944 – 1949 (Πολιτική – Εκκλησία – Στρατός – Ιδεολογία),* Αθήνα 2015, αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. Νεότερης Ιστορίας του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του ΠΑΝΤΕΙΟΥ Πανεπιστημίου σελ. 21,43, 44, 50, 54, 63 – 66, 79, 88, 99, 101

……..

Δημοσιουπαλληλικός κώδικας του 1951: ο νόμος θέσπιζε τρεις κατηγορίες υπαλλήλων και 13 βαθμούς, καθένας από τους οποίους υποδήλωνε όχι την ονομασία της θέσης που είχε ο υπάλληλος, το είδος δηλαδή της παρεχόμενης από αυτόν εργασίας (τον τίτλο του) αλλά ένα ορισμένο ύψος στη βαθμολογική κλίμακα. Σύμφωνα με το άρθρο 40 στην Α΄ κατηγορία και στους πρώτους 9 βαθμούς (με κατώτερο εισαγωγικό τον 9ο και ανώτερο τον 1ο) κατατάσσονταν οι δημόσιοι υπάλληλοι για τον διορισμό των οποίων απαιτείτο «πτυχίον ή δίπλωμα ανωτάτης ή ανωτέρας σχολής». Στη Β΄ κατηγορία (και στους βαθμούς από τον 11ο (κατώτερο) έως τον 4ο (ανώτερο) κατατάσσονταν όσοι είχαν απολυτήριο γυμνασίου ή άλλου «ισότιμου σχολείου ή άλλης μέσης ή κατωτέρας σχολής» ή ορισμένη ειδικότητα ή εμπειρία, ενώ στη Γ΄ (με εισαγωγικό βαθμό τον 13ο και καταληκτικό τον 8ο) εκείνοι για το διορισμό των οποίων δεν απαιτείτο κάποιο από τα παραπάνω προσόντα. Πέραν των τριών αυτών κατηγοριών και 13 βαθμών, ο νόμος προέβλεπε και ειδικές θέσεις ταξινομημένες σε δύο ακόμη βαθμούς. Στις ειδικές θέσεις βαθμού Α΄ εντάσσονταν οι Πληρεξούσιοι Υπουργοί Α΄ τάξης και οι Γενικοί Διοικητικοί επιθεωρητές, ενώ σε εκείνες του β΄ βαθμού εντάσσονταν οι Πληρεξούσιοι Υπουργοί Β΄ τάξης (υφυπουργοί), οι Γεν. Γραμματείς, οι Νομάρχες και οι Εκπαιδευτικοί Σύμβουλοι. Η βαθμολογική εξέλιξη των δημοσίων υπαλλήλων δεν ήταν ακώλυτη και δεν κατοχύρωνε το δικαίωμά τους να εξαντλούν κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας τους την βαθμολογική ιεραρχία. Η βαθμολογική εξέλιξη εξαρτιόταν από το περιεχόμενο των εκθέσεων υπηρεσιακής ικανότητας και περιοριζόταν από το γεγονός ότι ορισμένοι βαθμοί (οι βαθμοί 1,3,5 και 6) δεν ήταν ενιαίοι, δηλαδή οι μισθωτοί του δημοσίου δεν μπορούσαν να ανέλθουν σε αυτούς αν δεν υπήρχε οργανικό κενό. Τέλος ο νόμος παρείχε την ευκαιρία σε κάθε κρατική υπηρεσία (κάθε υπουργό) να καθορίσει τον αριθμό των υπαλλήλων ανά κλάδο οι οποίοι δεν θα εξαντλούσαν τη βαθμολογική κλίμακα (άρθρο 40), γεγονός που άφηνε περιθώρια άσκησης πιέσεων εκ

μέρους των ομάδων συμφερόντων. Δες σχετικά Χ. Φθενόπουλος, Σύστημα υπαλληλικού δικαίου, τ. Α΄ Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1965, σελ. 204 – 207, Διδασκαλικόν Βήμα, τεύχος 115/ 10 – 9 – 1949, σελ. 3 – 5 και Π. Πυρπυρής, ό. π. σελ. 56

……..

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Ε.Δ.Α. όπως κατατίθεται στα 1963

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Καταγγέλλει την κατάσταση που επικρατεί στην εκπαίδευση σαν έγκλημα απέναντι του Έθνους. Επισημαίνει πως η σύνδεση με την ΕΟΚ θέτει νέες προτεραιότητες για την εκπαίδευση που πρέπει γρήγορα να αντιμετωπιστούν. Η Ε. Δ. Α. θέτει πρώτο και άμεσο αίτημα την αναγέννηση της Παιδείας με νέο περιεχόμενο, νέες μεθόδους και νέο πνεύμα.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ:

Α. Αρχές του νέου σχολείου: Η μόρφωση είναι δικαίωμα του λαού. Το Κράτος έχει χρέος να εξασφαλίσει σχολείο για όλα τα παιδιά. Η επιστήμη θα διαλύσει το σκοταδισμό, τη μυστικοπάθεια και το μεσαιωνικό σχολαστικό πνεύμα που κυριαρχούσαν στην εκπαίδευση. Γλώσσα για όλη την Παιδεία θα είναι η Δημοτική η οποία είναι η αβίαστη, η φυσική και επιστημονικά νόμιμη συνέχεια της αρχαίας ελληνικής.

Β. Τα ιδανικά του νέου σχολείου: Το νέο σχολείο θα στηρίζει και θα αναπτύσσει την αγάπη για τη ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, την ΕΙΡΗΝΗ, την ΕΘΝΙΚΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ, την ΕΡΓΑΣΙΑ και το βαθύ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟ.

Γ. Ανθρωπιστικές σπουδές και τεχνική μόρφωση: Στόχος της παιδείας είναι να σπάσει το διαχωρισμό μεταξύ ανθρωπιστικών σπουδών και τεχνικής μόρφωσης. Κάθε ολοκληρωμένος πολίτης χρειάζεται γερή και πλήρη γενική μόρφωση και ταυτόχρονα γνώση των τεχνικών επιτευγμάτων και δυνατοτήτων της εποχής. Μόνο έτσι ο άνθρωπος θα είναι ολόπλευρα καλλιεργημένος και δημιουργικός.

Δ. Η Οργάνωση της Παιδείας: Ένας ο λαός, ένα και το σχολείο του. Από το Νηπιαγωγείο μέχρι το Πανεπιστήμιο χωρίς οικονομικές ή άλλες διακρίσεις. Διαφοροποίηση μόνο μετά τη Μέση Παιδεία για να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες της ανασυγκρότησης και οι κλίσεις των παιδιών. Στα πλαίσια αυτά σε κάθε βαθμίδα:

1. Προσχολική Αγωγή: Χρειάζονται νηπιαγωγεία, σταθμοί, εξοχές που θα ανακουφίσουν την εργαζόμενη μητέρα. Χρειάζονται 8.500 νηπιαγωγεία για 340.000 παιδιά.

2. Οκτατάξιο βασικό σχολείο δωρεάν και υποχρεωτικό: Η επιστήμη επιβάλλει το 9χρονο υποχρεωτικό και δωρεάν βασικό σχολείο (6 χρόνια δημοτικό + 3 χρόνια Γυμνάσιο). Επειδή όμως δεν υπάρχουν οι συνθήκες και οι δυνατότητες αυτό να γίνει αμέσως, η Ε. Δ. Α. διεκδικεί το 8χρονο βασικό σχολείο με 4χρονη Μέση Παιδεία.

3. Η διδακτέα ύλη: Τα πρώτα 5 χρόνια το παιδί πρέπει να αποκτήσει τους πρώτους βασικούς μηχανισμούς μάθησης (ανάγνωση, αρίθμηση, γραφή κ.λπ). Στα επόμενα 3 χρόνια η γερή γενική μόρφωση θα συνδυάζεται με την πολυτεχνική κατάρτιση. Τελειώνοντας το 8χρονο σχολείο και ανάλογα με τις κλίσεις τους τα παιδιά είτε θα προχωρούν στις σπουδές είτε θα βγαίνουν στην παραγωγή και θα συμπληρώνουν τις γνώσεις τους σε βραδινές, ειδικές, κατώτερες επαγγελματικές σχολές.

4. Το ωριαίο πρόγραμμα: Στις τρεις τελευταίες τάξεις θα πρέπει να ισορροπεί και να ακολουθεί τις εξής βάσεις:

- Ανθρωπιστικός Κύκλος: 39,5% (γλώσσα το 25%).
- Κύκλος Φυσικομαθηματικών : 32,5% (μαθηματικά το 20%).
- Σχέδιο – Μουσική: 6,2%
- Σωματική Αγωγή: 6,5%
- Πολυτεχνική εκπαίδευση: 15,3%

5. Η μόρφωση του διδακτικού προσωπικού του Βασικού Σχολείου: Η Ε. Δ. Α. ζητάει την αναδιοργάνωση των παλιών και ίδρυση νέων Παιδαγωγικών Ακαδημιών με τετράχρονη φοίτηση πανεπιστημιακού επιπέδου. Επίσης πρέπει να ιδρυθούν άμεσα δύο Ανώτερα Ινστιτούτα Παιδαγωγικών Ερευνών (στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Θεσ/νίκης).

6. Η Μέση Παιδεία τετράχρονη, δωρεάν, απαλλαγμένη από οποιαδήποτε οικονομική επιβάρυνση: Θα ετοιμάζει τα μεσαία στελέχη και θα ετοιμάζει τους σπουδαστές για τις ανώτερες θεωρητικές και τεχνικές σπουδές. Θα συνδυάζει τη θεωρητική μόρφωση με την πολυτεχνική εκπαίδευση και την επαγγελματική διδασκαλία. Θα υπάρχουν τύποι σχολείων: κλασικής, γεωργικής, βιομηχανικής, εμπορικής, ναυτικής, ξένων γλωσσών και τεχνικής κατάρτισης.

7. Ωριαίο Πρόγραμμα Μέσης Παιδείας:

Στις μέσες Σχολές με βάση τις συνολικά 5.424 ώρες διδασκαλίας το πρόγραμμα θα διαμορφωνόταν ως εξής:

- Ανθρωπιστικός Κύκλος: 1200 ώρες
- Μαθηματικά, φυσική, χημεία, σχέδιο: 1.361 ώρες
- Αστρονομία, γεωγραφία, βιολογία: 405 ώρες

- Ξένες γλώσσες: 348 ώρες
- Φυσική Αγωγή: 302 ώρες
ΣΥΝΟΛΟ ΩΡΩΝ: 3.616 ώρες
Πολυτεχνική-τεχνική εκπαίδευση: 1.808 ώρες
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΩΡΩΝ: 5.424 ώρες

8. Οι καθηγητές και η μόρφωσή τους: Οι παλιοί καθηγητές θα συμπληρώσουν τη μόρφωσή τους με δίμηνη ή τρίμηνη επιμόρφωση στα Πανεπιστήμια και τα Ινστιτούτα. Οι νέοι καθηγητές θα καταρτίζονται στα Πανεπιστήμια. Όλοι θα διδάσκονται φιλοσοφία, κοινωνιολογία και παιδαγωγικά.

Ε. Η Υγεία των μαθητών και η σωματική αγωγή: Ένδυση, τροφή, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη δωρεάν σε όλα τα παιδιά. Συσσίτια, λουτρά, παιδικές κατασκηνώσεις, σανατόρια, παιδικές κλινικές, γυμναστήρια αλλά και σχολικά κτίρια πρέπει να είναι στην πρώτη προτεραιότητα της εκπαιδευτικής πολιτικής.

ΣΤ. Μάχη κατά του αναλφαβητισμού: Σχολεία αναλφαβήτων σε όλη τη χώρα που θα εξελιχτούν σε σχολές αγραμμάτων με ξεχωριστούς πόρους και εκπαιδευτικούς μόνιμους. Σε κάθε ηλικία ο λαός θα πρέπει να μπορεί να μάθει γράμματα ή να συμπληρώσει τις γνώσεις του.

Ζ. Ιδιωτική εκπαίδευση: Αυστηρός έλεγχος στην ίδρυση ιδιωτικών σχολείων. Πλήρης κατοχύρωση των εκπαιδευτικών που εργάζονται σε αυτά (μισθός, σύνταξη).

Η. Εξωσχολικός αθλητισμός: Να απαλλαγεί από τζόγους και παραποιήσεις. Να επιστρέψουμε στο «νους γερός, μέσα σε γερό κορμί». Να απλωθεί σε όλη τη χώρα ο ερασιτεχνικός αθλητισμός μαζί με ίδρυση Συλλόγων, χορωδιών, χορευτικών συγκροτημάτων, λαϊκά θέατρα κ.λπ.

Θ. Οι θέσεις της Ε.Δ.Α. για μερικά ακόμα σημαντικά ζητήματα: Με ειδικά παραρτήματα θα αναπτυχθούν οι θέσεις της Ε. Δ. Α. για τα εξής ειδικά ζητήματα:

- ΑΝΩΤΑΤΗ ΠΑΙΔΕΙΑ: Δημιουργία νέων σχολών ή διαίρεση των παλιών σε διάφορα τμήματα, ανανέωση στις μεθόδους και την ύλη σύμφωνα με τις σύγχρονες εξελίξεις.
- ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ: Χρειάζονται νέα βιβλία στηριγμένα στις επιτεύξεις της επιστήμης και της τεχνικής.
- ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ: Συμμετοχή των εκπαιδευτικών και των γονέων στη διοίκηση της εκπαίδευσης.
- ΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΣΗ ΠΑΙΔΕΙΑ: Η βάση για την ανάπτυξη της χώρας.
- ΜΕΤΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΜΟΡΦΩΣΗ: Βάθεμα, εκσυγχρονισμός των γνώσεων με προώθηση της έρευνας με κάθε τρόπο.

Ι. Εφαρμογή του εκπαιδευτικού προγράμματος: Βαθμιαία εφαρμογή του παραπάνω προγράμματος σε βάθος 5 – 7 χρόνων.

ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

Α. Πανεθνικό Αίτημα: Οι τελευταίοι αγώνες των φοιτητών, των μαθητών, των εκπαιδευτικών ανέδειξαν την ανάγκη αλλαγών στην εκπαίδευση ως πανεθνικό αίτημα. Έχει ήδη χαθεί πολύτιμος χρόνος. Η ένταξη στην ΕΟΚ δημιουργεί ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη στροφής στην εκπαίδευση.

Β. Γενικά χαρακτηριστικά: Η αποσύνθεση είναι τραγική. Τρομακτικές ελλείψεις σε εκπαιδευτικό προσωπικό, κτίρια, εποπτικά μέσα. Από άποψη περιεχομένου, αντιεπιστημονική, ανεδαφική, αντιλαϊκή, αντεθνική με πλήρη άγνοια των νέων συνθηκών και αναγκών. Αποτέλεσμα η μεγάλη διαρροή του μαθητικού πληθυσμού και η αγραμματοσύνη.

Γ. Τι λένε τα δεδομένα:

1. Δαπάνες για την παιδεία: Τα χρήματα που δαπανώνται για την Παιδεία στην Ελλάδα κατατάσσουν τη χώρα στις τελευταίες θέσεις μεταξύ των χωρών της ΕΟΚ.

2. Διδακτηριακή κατάσταση και διδακτικό προσωπικό: Το 60% των σχολικών κτιρίων είναι ακατάλληλα και έχουν ανάγκη από σοβαρές επιδιορθώσεις. Ο συνωστισμός είναι αφόρητος και η αναλογία μαθητών/εκπαιδευτικών απαράδεκτη σε όλες τις βαθμίδες . Λείπουν 9.000 δάσκαλοι και 4.500 καθηγητές.

3. Η διάρθρωση της Παιδείας αντιδημοκρατική: Η προσχολική αγωγή είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Το Δημοτικό σχολείο έχει πληθώρα προβλημάτων με αποτέλεσμα τη μαθητική διαρροή. Στη Μέση εκπαίδευση συνεχίζουν λιγοστά παιδιά που κατανέμονται άνισα στους τύπους των γυμνασίων.

Στο Πανεπιστήμιο φτάνουν ακόμα λιγότερα παιδιά. Για τις φτωχότερες τάξεις η μόρφωση αποτελεί άπιαστο όνειρο. Από πλευράς περιεχομένου η εκπαίδευση είναι ξεκομμένη από τις εθνικό – δημοκρατικές παραδόσεις του λαού μας καθώς και από τις σύγχρονες εξελίξεις. Τα βιβλία και τα συγγράμματα είναι γεμάτα φασιστικές και αντιδημοκρατικές θεωρίες.

Η Τεχνική Παιδεία βρίσκεται σε πολύ χαμηλή στάθμη στον τόπο μας: Για την Τεχνική Παιδεία δαπανώνται τα 4,5% του προϋπολογισμού έναντι 20% για την Κλασική. Το 80% των Επαγγελματικών Σχολών είναι ιδιωτικές, νυχτερινές οι περισσότερες και όλες με βαριά δίδακτρα. Αποτέλεσμα αυτών πολύ λίγα παιδιά να επιλέγουν την επαγγελματική – τεχνική εκπαίδευση. Στην Ανώτατη Τεχνική Εκπαίδευση υπάρχουν μεγάλες ελλείψεις αποφοίτων.

Δ. Συμπεράσματα:

1. Οι συνέπειες: Η καθυστέρηση στην Παιδεία έχει σοβαρές συνέπειες για το σήμερα και το μέλλον της πατρίδας. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο είναι ανασχετικός παράγοντας σε κάθε πρόοδο του λαού.

2. Ο σκοταδισμός των κυβερνήσεων της ΕΡΕ: Τα χρόνια που κυβέρνησε η ΕΡΕ αγνόησε τις ανάγκες της πατρίδας και του λαού μας. Όταν ο λαός ξεσηκώθηκε και απαίτησε αλλαγές η Κυβέρνηση Καραμανλή χρησιμοποίησε κάθε μέσο, ακόμα και την επιστράτευση, για να καταπνίξει τις διεκδικήσεις των εκπαιδευτικών, των φοιτητών και των μαθητών.

3. Μόνος δρόμος η πάλη για την εκπαιδευτική αναγέννηση: Ο πανεθνικός ξεσηκωμός για την εξασφάλιση σύγχρονης και δημοκρατικής παιδείας θα είναι αγώνας μακροχρόνιος και δύσκολος, είναι όμως ο μόνος που μπορεί να βοηθήσει τη χώρα να ξεφύγει από την καθυστέρηση.

ΑΜΕΣΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ: Διεκδικήσεις και βήματα που πρέπει να γίνουν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα.

Α. Τι μπορεί και πρέπει να γίνει μέσα σε 3 χρόνια:

1.Γενναία αύξηση των δαπανών για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης. Το 15% καλύπτει απλώς τις σημερινές ελλείψεις.

2. Γενναία επιχορήγηση για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού.

3. Καμία τάξη με περισσότερους από 30 – 50 μαθητές.

4. Νοσοκομειακή περίθαλψη όλων των μαθητών. Εξετάσεις κάθε εξάμηνο.

5. Δωρεάν βιβλία και γραφική ύλη σε όλους τους μαθητές.

6. Νέα κατάλληλα κτίρια.

7. Εξοπλισμός των σχολείων με μέσα, εργαλεία, εποπτικά μέσα, χάρτες κ.λπ.

8. Πυκνό δίκτυο παιδικών και βρεφικών σταθμών.

9. Δωρεάν ιματισμός στα άπορα παιδιά.

10. Ίδρυση ειδικών σχολείων για τα σωματικά και πνευματικά ανάπηρα παιδιά.

11. Οργανισμός για τα παραστρατημένα, εγκληματικά παιδιά.

12. Συγγραφή νέων σύγχρονων, επιστημονικών βιβλίων.

13.Την καθοδήγηση της προσπάθειας να αναλάβουν δύο Ανώτερα Ινστιτούτα Παιδαγωγικών Ερευνών.

Β. Τι μπορεί να γίνει μέσα στο 1963:

1. Προσχολική ηλικία:

- Όλοι οι παιδικοί, βρεφικοί σταθμοί να περιέλθουν στο Υπουργείο Παιδείας.

- Στις εργατικές γειτονιές των μεγάλων πόλεων να ιδρυθούν 100 νηπιαγωγεία και ισάριθμοι παιδικοί σταθμοί. Το ίδιο και στην υπόλοιπη Ελλάδα.
- Να διορισθούν όλες οι αδιόριστες νηπιαγωγοί.
- Να δίνεται τροφή σε όσα γίνεται περισσότερα νηπιαγωγεία.
- Να λειτουργήσουν άλλα δύο διδασκαλεία νηπιαγωγών.

2. Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση:

-Άμεση απαλλαγή όλων των μαθητών από κάθε εισφορά. Δωρεάν βιβλία και γραφική ύλη στους απόρους. Χορηγία κάθε χρόνο 15.000 δρχ. στα δημοτικά και 25.000 δρχ. στα γυμνάσια. Κόστος Προϋπολογισμού 250 εκ. δρχ.

-Περίπου 700.000 μαθητές χρειάζονται ενίσχυση τροφής. Άμεσα συσσίτια για 300.000 παιδιά στις πιο άπορες περιοχές. Κόστος: 600 εκ. δρχ.

-Περίπου 500.000 παιδιά χρειάζονται ιματισμό. Τα 50.000 από αυτά να πάρουν τώρα ιματισμό (παπούτσια, ρούχα κ.λπ). Κόστος: 30 εκ. δρχ.

-Να σταλούν σε κατασκηνώσεις 100.000 παιδιά. Κόστος: 40 εκ. δρχ.

-Πάνω από 500.000 παιδιά έχουν αδενοπάθεια. Παρακολούθηση και φροντίδα άμεσα.

3. Διδακτήρια και εξοπλισμός:

- Μελέτες, σχεδιασμός και εργασίες ώστε μέσα σε 10 χρόνια το κάθε σχολείο να έχει δικό του κατάλληλο διδακτήριο.
- Να εγκαταλειφθούν όλα τα επικίνδυνα κτίρια. Να ενοικιαστούν κατάλληλα κτίρια και να απαγορευτεί η εκ περιτροπής λειτουργία πάνω από 2 – 3 σχολείων μαζί.
- Επισκευές (100 εκ. δρχ.), συντήρηση (50 εκ. δρχ.) και καθαριότητα (60 εκ. δρχ. για διορισμό 5.000 υπηρετικού προσωπικού) από τον Προϋπολογισμό.
- Σαν πρώτη δόση να δοθούν 100 εκ. δρχ. για έπιπλα και όργανα διδασκαλίας.

4. Διδακτικό προσωπικό:

- Διπλασιασμός του μισθού των δασκάλων και των καθηγητών.

-Διορισμός όλων των αδιόριστων και αποκατάσταση όλων των διωχθέντων εκπαιδευτικών για πολιτικούς λόγους. Ελεύθερη είσοδος σπουδαστών στις καθηγητικές σχολές. Να διοριστούν υφηγητές και καθηγητές στις σχολές αυτές. Οι φοιτητές των σχολών να μισθοδοτούνται και να διορίζονται αμέσως.

- Για τα κενά τις Δημοτικής Εκπαίδευσης να λειτουργήσουν μέσα στο 1963 τρεις ακόμα Παιδαγωγικές Ακαδημίες και εν συνεχεία να ιδρυθούν και άλλες.
- Να ιδρυθούν δύο Παιδαγωγικά Ινστιτούτα στα δύο Πανεπιστήμια.
- Να στέλνονται στο εξωτερικό επί μια 5ετία κάθε χρόνο 500 εκπαιδευτικοί για παιδαγωγικές σπουδές. Κόστος: 25 εκ. δρχ.

- 1.000 δάσκαλοι και 500 καθηγητές κάθε καλοκαίρι να κάνουν δίμηνα σεμινάρια με αποζημίωση 100 δρχ. την ημέρα. Κόστος: 10 εκ. δρχ.
- Υιοθέτηση όλων των βαθμολογικών αιτημάτων των εκπαιδευτικών.
- Οι συντάξεις των εκπαιδευτικών να υπολογίζονται με βάση τις αποδοχές των εν ενεργεία εκπαιδευτικών.

5. Μέση Τεχνική Παιδεία:

- Άμεση νομοθετική κατοχύρωση των επαγγελματικών προσόντων όλων των αποφοίτων Μέσων Τεχνικών Σχολών.
- Βελτίωση συνθηκών διδασκαλίας. Βιβλία από τον ΟΕΣΒ, εποπτικά μέσα, εργαστήρια κ.λπ.
- Κατάλληλο πρόγραμμα μαθημάτων με αύξηση ωρών θεωρητικής και πρακτικής άσκησης και περιορισμό των άσχετων μαθημάτων.
- Μείωση κατά 50% των διδάκτρων και των εισφορών. Δωρεάν για τους άπορους.

6. Γενικά:

- Αναπροσαρμογή διδακτέας ύλης με βάση την επιστήμη και συγγραφή νέων βιβλίων.
- Να καταργηθούν οι επιτροπές νομιμοφροσύνης. Στα υπηρεσιακά συμβούλια να παίρνουν μέρος αιρετοί αντιπρόσωποι εκπαιδευτικών και γονέων.
- Να αγκαλιαστεί η προσπάθεια των γονέων και των φορέων για ίδρυση και λειτουργία πολιτιστικών συλλόγων (χορός, χορωδίες κ.λπ.).
- Βραδινά παιδαγωγικά μαθήματα και συμβουλές στους γονείς ανά σχολείο.
- Διαφώτιση του κοινού για το ρόλο της παιδείας με εκδηλώσεις, συζητήσεις κλπ.
- Να δοθεί επιχορήγηση 5 εκ. δρχ. για τις σχολές αναλφάβητων και να γραφτούν ειδικά βιβλία.
- Να καταργηθεί ο 7^{ος} χρόνος στα νυχτερινά Γυμνάσια. Να καθιερωθεί η 6ωρη εργασία για τους εργαζόμενους φοιτητές και σπουδαστές.
- Να κατοχυρωθεί το άσυλο και η ελευθερία της σκέψης στην Ανώτατη Παιδεία.

Α. ΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ:

7. Ανώτατη Παιδεία:

- Πλήρωση όλων των κενών θέσεων στα Πανεπιστήμια. Πρόσληψη βοηθητικού προσωπικού.
- Νέο ωρολόγιο πρόγραμμα με συνέπεια και ορθολογισμό.
- Έκδοση όλων των βιβλίων, συγγραμμάτων και σημειώσεων από τον ΟΕΣΒ σε φθηνές και προσιτές τιμές.

- Εμπλουτισμός των βιβλιοθηκών με διδακτικά βιβλία και άμεση λειτουργία 2 αναγνωστηρίων με 1.500 θέσεις.

- Εμπλουτισμός και ανανέωση των εποπτικών μέσων στα εργαστήρια.

Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΦΟΙΤΗΤΩΝ:

- Μείωση διδάκτρων κατά 50% σε όλες τις Σχολές.

- Ενίσχυση του ΙΚΥ ώστε να δίνει υποτροφίες στο 40% των σπουδαστών και να αυξηθούν τα τροφεία κατά 25%.

- Να βοηθηθούν οι εργαζόμενοι φοιτητές από το Υπουργείο Εργασίας: κατοχύρωση 6ωρης εργασίας, άδειες στις εξετάσεις, υποτροφίες κ.λπ.

- Ατέλεια εγγραφής και διευκολύνσεις στους άπορους φοιτητές.

- Να καταργηθούν τα εξέταστρα, άσκηστρα και οι επιβαρύνσεις. Επίδομα εξετάσεων στους καθηγητές.

- Άμεση λειτουργία 2 φοιτητικών εστιών για 1.000 φοιτητές.

- Συσσίτιο σε όλους τους άπορους φοιτητές ανεξάρτητα το βαθμό απορίας.

- Ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη σε όλους τους σπουδαστές.

- Δημιουργία φοιτητικών κατασκηνώσεων.

- Λειτουργία φοιτητικού εισιτηρίου για αστικές και υπεραστικές συγκοινωνίες, επέκτασή του στα θεάματα, στον αθλητισμό, στα μουσεία κ.λπ.

- Εκπτώσεις 30% στα βιβλία για τους φοιτητές.

- Αθλητικά όργανα στο γυμναστήριο του Πανεπιστημίου.

Γ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ:

Να διορίζονται στις διάφορες θέσεις νέοι κατά προτίμηση. Να απαγορευτεί η κατάληψη θέσεων από συνταξιούχους.

Δ. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ:

- Το κράτος να καλύψει τις δαπάνες όλων των ιδρυμάτων εφόσον οι πόροι τους δεν αρκούν.

- Αύξηση της κρατικής επιχορήγησης των Ανώτατων Ιδρυμάτων.

- Να κατοχυρωθεί η αυτονομία όλων των ΑΕΙ.

- Να γίνει υποχρεωτική η εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας.

- Να γίνονται εκπαιδευτικές ανταλλαγές με όλες τις χώρες και κυρίως με τις γειτονικές.

- Να καταργηθεί ο επαίσχυντος θεσμός των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων.

- Να διαλυθεί το Σπουδαστικό της Ασφάλειας και η νεοφασιστική ΕΚΟΦ. Να κατοχυρωθεί η ακαδημαϊκή ελευθερία και το Πανεπιστημιακό άσυλο.

- Να θεσπιστεί η 12μηνη στρατιωτική θητεία για τους φοιτητές.

Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (συζητήσεις – κρίσεις – απόψεις 1956-1965), εκδ. Προοδευτική παιδεία, Αθήνα, 1966, σελ. 198-220.

……

Δραστηριότητα κοινοβουλευτικής ομάδας Ε.Δ.Α. για ζητήματα της εκπαίδευσης 1956 – 1967

Α.Σ.Κ.Ι., Κουτί 31, Κυβερνητική Πολιτική, Φάκελος 3

1.Ερώτηση 2 – 7 – 1956, Ερωτών βουλευτής Ν. Κιτσίκης

Οι κάτοικοι του χωριού Δάρα Μεσσηνίας έχτισαν μόνοι τους με ίδια έξοδα το σχολείο του χωριού τους παρόλα αυτά το ΥΠΕΠΘ δεν διορίζει δάσκαλο στο σχολείο του χωριού τους και αναγκάζονται να προσλαμβάνουν αυτοί και να μισθοδοτούν συμβασιούχο δάσκαλο……..**Υπόμνημα των κατοίκων του Καινούριου χωρίου, κοινότητος Δάρα, Μεσσηνίας δια την λειτουργίαν δημοσίου σχολείου και τον διορισμόν διδασκάλου.**

«……και η ανάγκη από κινήσεως ιδίου σχολείου και ο επαρκής αριθμός των μαθητών, διεπιστώθη από του αρμοδίου επιθεωρητού και επί τούτο δια της υπαριθμόν οκτώ/8 της 23 – 7 – 1954 πράξεως του περιφερειακού συμβουλίου στοιχειώδους εκπαιδεύσεως Μεσσήνης περί ιδρύσεως σχολείου εις το χωρίον μας και δευτέρας εισηγήσεως του ιδίου συμβουλίου υπαριθμόν 6 της 28 – 7 – 1955. Και παρά τας αναφοράς των κατοίκων εις το Υπουργείον Παιδείας ουδεμία μέριμνα έγινε και το σχολείο εξακολουθεί να λειτουργεί με διδάσκαλον επί συμβάσει……..»

1. Ερώτηση 856/31 – 1 – 1959, Ερωτώντες βουλευτές Β. Θανασέκου και Χρ. Φιλίππου

Η κοινότης Ανατολή του Ν. Φθιώτιδος δεν έχει Δημτικόν Σχολείον. Επειδή δε τα γειτονικά χωρία Δάφνη και Μάρμαρα, που έχουν Δημοτικά Σχολεία, απέχουν πολύ και αι προς αυτά οδοί είναι σχεδόν αδιάβατοι, ιδίως κατά την χειμερινήν περίοδον, η οποία διαρκεί αρκετά εις την ορεινήν αυτήν περιοχήν, τα παιδιά της εν λόγω κοινότητας εμποδίζονται να παρακολουθήσουν τα μαθήματα. Σημειοτέον ότι το οικόπεδον του

παλαιού κατεστραμμένου Διδακτηρίου παραμένει αναξιοποίητον. Παρακαλείται ο ερωτώμενος κ. Υπουργός επί της Εθνικής Παιδείας να μας πληροφορήση πώς πρόκειται να αντιμετωπίσει τόσον το ζήτημα της επανασυστάσεως και λειτουργίας Δημοτικού Σχολείου εις Ανατολήν, όσον και της ανεγέρσεως Διδακτηρίου εις το εκεί υπάρχον οικόπεδον.

2.Ερώτηση 1069/ 5 – 3 – 1959, Ερωτώντες Βουλευτές Γ. Αυγερόπουλος, Μ. Σβώλου, Σ. Ηλιόπουλος, Δ. Γιαχνής

…. Παρακαλείται ο ερωτώμενος κ. Υπουργός επί της Εθνικής Παιδείας να μας πληροφορήση πώς πρόκειται να αντιμετωπίσει τόσον το ζήτημα της ανεγέρσεως Δημοτικού Σχολείου εις την περιοχή Αναγέννηση του Δήμου Αιγάλεω (Αττικής) …επισυνάπτεται σχετικό υπόμνημα των κατοίκων της περιοχής……

3.Ερώτηση – Κατάθεση 11 – 10 – 1960, αναφοράς του Αντιπροέδρου του συνδέσμου Βαρέως Αναπήρων Πολέμου 1940 – 1941 και εντεύθεν, ερωτώντες – καταθέτοντες βουλευτές Γ. Αυγερόπουλος, Β. Θανασέκου, Γ. Πρίφτης, Β. Ευφραιμίδης, Ελ. Μπενά

Αναφορά του Αντιπροέδρου του συνδέσμου Βαρέως Αναπήρων Πολέμου 1940 – 1941 και εντεύθεν, διαμαρτυρομένου διότι όχι μόνον εστερήθησαν οι ανάπηροι και τα θύματα πολέμου της ατελούς εγγραφής των τέκνων των εις τα δημόσια σχολεία καθώς και της ολοσχερούς απαλλαγής αυτών εκ της μαθητικής εισφοράς – δικαιωμάτων που απήλαυον δυνάμει του Ν. 4042/29 και του Ν.Δ. 1040/43, αλλά κατόπιν της υπ' αριθμ. Σ/568/225/12 – 3 – 1960 εγκυκλίου του κ. Υπουργού επί της Κοινωνικής Προνοίας, εν αντιγράφω επισυναπτομένης, αφηρέθη επί πλέον από αυτούς και η ευχέρεια αποκτήσεως πιστοποιητικού απορίας διά την εν λόγω ατελή εγγραφήν. Διά του ιδίου μέτρου εστερήθησαν των δικαιωμάτων αυτών και οι πολύτεκνοι καθώς και άλλαι ομοειδείς κατηγορίαι. Το μέτρον έχει επισύρει την κατακραυγήν όχι μόνον των αμέσως πληττομένων, αλλά και ολοκλήρου της κοινής γνώμης, η οποία μετ' ιδιαιτέρας συμπαθείας περιβάλλει τους αναπήρους και τα θύματα πολέμου, τους πολυτέκνους και τας ομοειδείς κατηγορίας, με την αντίληψην ότι θα έπρεπε ούτοι να ετύγχανον στοργικοτέρας μεταχειρίσεως εκ μέρους της Πολιτείας και όχι να εστερούντο κεκτημένων δικαιωμάτων, ως τα ανωτέρω….

4.Ερώτηση – Κατάθεση 16 – 4 – 1962, υπομνήματος της Συντονιστικής Επιτροπής των Εργαζόμενων μαθητών & Σπουδαστών Νυκτερινών Γυμνασίων, Ερωτώντες – Καταθέτοντες βουλευτές Ν. Κιτσίκης, Γρ. Λαμπράκης (συνεργαζόμενος), Λ. Κύρκος, Α. Μπριλάκης, Μ. Σβώλου

Αναφερόμενοι εις τας συναφείς υπ' αριθμ. 2421/20 – 8 – 1961 και 880/30 – 3 – 1962 ερωτήσεις Βουλευτών του κόμματός μας, συνηγορούμεν και πάλιν θερμότατα υπέρ της ικανοποιήσεως των εις αυτό διατυπουμένων λογικών και δικαίων αιτημάτων των εργαζόμενων Μαθητών – Σπουδαστών (κατάργησης του 7^{ου} έτους φοιτήσεως εις τα Νυκτερινά Γυμνάσια – θέσπισης εξαώρου εργασίας δια τους εργαζομένους μαθητάς – κατάργησις μαθητικής εισφοράς – μείωσης όλων των οικονομικών επιβαρύνσεων διά τους εγαζομένους μαθητάς – εξσυγχρονισμός της Παιδείας μας ώστε ν' ανταποκριθεί εις τας ανάγκας της εποχής.

Στην ίδια ερώτηση συμπεριλαμβάνεται το ακόλουθο ψήφισμα – υπόμνημα

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Η Συντονιστική επιτροπή χαιρετίζει με ενθουσιασμό και συγκίνηση και τη δεύτερη μέρα της απεργίας των μαθητών των Νυκτερινών Γυμνασίων η καθολική επιτυχία της οποίας φανερώνει την ενότητα και την αποφασιστικότητα των εργαζόμενων μαθητών στη διεκδίκηση των δικαίων αιτημάτων τους. Σφίγγει θερμά το χέρι όλων των συναδέλφων, που αψηφώντας τας απειλάς και σε πολλάς περιπτώσεις τας συλλήψεις εκ μέρους των αστυνομικών οργάνων, έδωσαν με θάρρος το παρόν στο μεγάλο προσκλητήριο για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους στη μόρφωση.

Καταγγέλει την βάναυσο συμπεριφορά των αστυνομικών οργάνων έναντι των μικρών βιοπαλαιστών και κάμει έκκλησι προς όλους τους πνευματικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες της χώρας προς τους καθηγητάς προς τους γονείς και κηδεμόνας να συμπαραστσθούν στους εργαζόμενους μαθητάς στο δίκαιο αγώνα τους.

Καλεί τον Υπουργόν της Παιδείας να προβή εις την άμεσον κατάργησιν του αντιμαθητικού μέτρου της 7ετούς φοιτήσεως. Οι εργαζόμενοι μαθηταί αποφασισμένοι να συνεχίσουν τον αγώνα των δι' όλων των εις την διάθεσίν των νομίμων μέσων, βέβαιοι όντες διά την νικηφόρον έκβασίν του.

Εκ της Συντονιστικής Επιτροπής

5.Ερώτηση Βουλευτών της Ε.Δ.Α. στη Βουλή για στρατολογικά ζητήματα Ελλήνων σπουδαστών εξωτερικού 16 – 3 – 1963

….στην οποία ερώτηση εμπεριέχεται το **Υπόμνημα του Πανελλήνιου Συλλόγου Γονέων Ελλήνων Σπουδαστών Εξωτερικού (παράρτημα Βορείου Ελλάδος)** όπου αναφέρεται: «…….Η έλλειψης επαρκών Ανωτάτων Σχολών εις την χώραν μας και οι περιορισμοί εισδοχής σπουδαστών εις αυτάς, απετέλεσαν τους βασικότερους λόγους δια τους οποίους ηναγκάσθησαν κατά την τελευταίαν δεκαετίαν να εκπατρισθούν δια να φοιτήσουν εις Ανωτάτας σχολάς του εξωτερικού 6.000 περίπου νέοι…….»

ΑΡΧΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΑ – ΑΡΘΡΑ

Ελληνόγλωσσα

Αγγελής Β. : «Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα….», Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006

Αθανασιάδης Θεοχ.: «Εκπαιδευτικοί και εξουσία», Η αντιπαράθεση για τη διοίκηση της εκπαίδευσης (1930), Περιοδικό Παιδεία και κοινωνία (ένθετο της εφ. ΑΥΓΗ) τεύχος 6/ Οκτώβριος 2006

Αλιβιζάτος Νίκος: Καθεστώς «έκτακτης ανάγκης» και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη Αθήνα 1984

Αλιβιζάτος Ν.: «Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922 – 1974) – Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας», Θεμέλιο, Αθήνα 1995

Αλιβιζάτος Ν.: «Η αδύνατη μετρρύθμιση: Σύνταγμα και παρασύνταγμα στη δεκαετία του 1960» στο Ρήγος Αλ. – Σεφεριάδης Σ. – Χατζηβασιλείου Ε. (επιμ), Η σύντομη δεκαετία του 1960. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες, Καστανιώτης, Αθήνα 2008

Αρχιμανδρίτης Ιωάννης: Τι παρατηρεί, τι ελέγχει τι αξιολογεί ο Επιθεωρητής κατά την Επιθεώρησιν (Τι πρέπει να γνωρίζει ο διδάσκαλος και πως πρέπει να εργάζεται δια να έχει πάντοτε εργασίαν έτοιμη προς επιθεώρησιν), Εκδοτικός οίκος ΤΟΥΛΑΣ – ΜΑΥΡΑΚΟΣ, Πάτρα 1959

Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), Πρακτικά συνεδριάσεων, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990

Ασδραχάς Σπ. Ιστορικά απεικάσματα, Θεμέλιο, Αθήνα 1995

Βεργόπουλος Κ.: «Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης»: Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση, Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1984

Βεργίδης Δ.:«Σωστές διαπιστώσεις που οδηγούν σε λάθος συμπεράσματα», περιοδικό Ο Πολίτης, τεύχος 16 (Ιανουάριος – Φεβρουάριος 1978)

Βερναρδάκης Χ. – Μαυρής Γ.: Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην Προδικτατορική Ελλάδα, Εξάντας, Αθήνα 1991

Βογιατζής Γ.: Ανακοινώσεις, Δελτίο Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού, τεύχος 8, Αθήναι 1959

Βογιατζόγλου Αθηνά, Ποίηση και πολεμική. Μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα, Κίχλη, Αθήνα 2015

Βουρνάς Τ.: «Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας», Εκδόσεις Α/φων Τολίδη

Βώρος Φ.Κ.: Από την Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Ένα κεφάλαιο μεγαλείου και οδύνης – Διώξεις εκπ/κών για πολιτικούς λόγους 1931 – 1974
(Περιοδικό: Εκπαιδευτικά, τεύχος 14, Αθήνα 1989)

Bloch M. Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού (μτφρ. Κ. Γαγανάκης), Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1994

Γαβρόγλου Κ., Καραμανωλάκης Β., Μπάρκουλα Χ.: Το Πανεπιστήμιο Αθηνών [1837 – 1937] και η Ιστορία του, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014

Γάτος Γιώργος: 41 γράμματα του Γληνού στον Δελμούζο – Το μεγάλο πάθος του εκπαιδευτικού Δημοτικισμού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003

Γέμτος Πέτρος: Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών, Παπαζήσης, Αθήνα 2004
Γιανναράς Χ.: Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα, ΔΟΜΟΣ , Αθήνα 1999

Γιανουλόπουλος Γ. Ν.: «Ο Μεταπολεμικός Κόσμος – Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945 – 1963)», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1992
Γιαννουλόπουλος Γ.: «Μέρες 1 – 1 – 4», Αρχειοτάξιο, τεύχος 9/2007

Γκότοβος Α., Μαυρογιώργος Γ., Παπακωνσταντίνου Π.: Κριτική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Πράξη, Σύγχρονη Εκπαίδευση, Αθήνα 1986

Γκόντζου Χ. – Αναστασάκου Κ. : Οι Εκπαιδευτικοί στην Αντίσταση, Δίπτυχο, Αθήνα 1985

Green Andy: Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους, Gutenberg, Αθήνα 2010

Γληνός Δ., Άπαντα, τόμος Α΄ 1898 – 1910, Εκδοτική επιμέλεια, εισαγωγή, σημειώσεις Φίλππος Ηλιού, Θεμέλιο, Αθήνα 1983

Γουσίδης Αλέξανδρος: « Οι Χριστιανικές οργανώσεις», Θεσσαλονίκη 1989

Γρόλλιος Γ. – Τζήκας Χρ.: Ηγεμονία, Παιδαγωγική και εκπαιδευτική πολιτική: Το επιστημονικόν βήμα του διδασκάλου (1953-1967), Μεταίχμιο, Αθήνα 2002

Δαφνής Γρ.: «Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961», Εκδόσεις Γαλαξίας, Αθήνα 1961

Δελμούζος Αλέξανδρος: Δημοτικισμός και Παιδεία, Εκδοτική Εταιρεία «ΑΘΗΝΑ» Α.Ι. Ράλλης & Σία, Αθήναι – Ευριπίδου 6, 1927
Δελμούζος Αλέξανδρος: Παιδεία και Κόμμα, Αλικώτης και Υιοί, Αθήνα 1947
Δελμούζος Αλέξανδρος: Μελέτες και Πάρεργα, Αθήνα 1958

Δενδρινού – Αντωνακάκη Ν.: « Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959», Ανάτυπον από τα Δημοσιεύματα του Δελτίου της Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού του ΥΠΕΠΘ, Αθήναι 1959

Δημαράς Αλέξης: «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε», Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1974 (επανέκδοση 1987), τόμ. Α – Β
Δημαράς Αλέξης: «Πόλεμος, Κατοχή, Εμφύλιος (1940-1949), Ιστορία του ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, τόμος ΙΣΤ΄

Δημαράς Αλέξης & Βάσω Βασιλού – Παπαγεωργίου, Από το κοντύλι στον υπολογιστή, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008

Δερτιλής Γ. Β.: Ιστορία του Ελληνικού κράτους 1830 – 1920, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείου της Εστίας, Αθήνα 2005

Δήμου Γ. Η.: Φροντιστηριακή Δραστηριότητα στην Ελλάδα. Εμπειρική διερεύνηση του φαινομένου, Gutenberg, Αθήνα, 1999

Δούσης Ε. : Η Ιστορία μου, Τα απομνημονεύματα ενός δραστήριου Μαρουσιώτη δάσκαλου 1888 – 1975, Πολιτεία, Αθήνα 2015

Δοξιάδης Κύρκος: «Η ιδεολογία στη Μεταπολεμική Ελλάδα», Λεβιάθαν, τχ. 13, 1993

Ελεφάντης Άγγελος: «Εθνικοφροσύνη: Η ιδεολογία του τρόμου και της ενοχοποίησης», στο Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967) : 4ο Επιστημονικό Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, Πάντειον Πανεπιστήμιο, (τομ.1), Αθήνα 1993
Ελεφάντης Άγγελος: Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης ΚΚΕ και αστισμός στον μεσοπόλεμο, Θεμέλιο, Αθήνα 1999

Ευαγγελλόπουλος Σπ.: «Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης», Εκδ. Δανιά, Αθήνα 1987

Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ – ΚΡΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΨΕΙΣ, Προοδευτική Παιδεία (έκδοση του τμήματος Παιδείας της Ε. Δ. Α.), Αθήνα 1966

Ζίλιας Σύλλας, Ιερεμίας Αλέκος, Καρατζάς Χρήστος: Ιστορία του φοιτητικού μας κινήματος, Νέο Φοιτητικό Κίνημα, Αθήνα 1975

Ζίγδης Ι.: « Το μακροπρόθεσμο πρόγραμμα ανασυγκροτήσεως», Νέα Οικονομία, αρ. φύλ. 8, Ιούνιος 1949

Ζολώτας Ξ. : Ανασυγκρότησις και βιωσιμότης, Παπαζήσης, Αθήναι 1948

Ζολώτας Ξ: Οικονομική ανάπτυξις και τεχνική εκπαίδευσις, Εκδόσεις Τραπέζης της Ελλάδος, Αρχείο Μελετών και Ομιλιών, Αθήναι 1959

Η Δίκη των Τόνων (Η πειθαρχική δίωξη του καθηγητή Ι. Θ. Κακριδή) – Πρακτικά της πειθαρχικής δίωξης του Ι. Θ. Κακριδή από το Πανεπιστήμιο Αθηνών), Αθήνα, 1998, Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Θεριανός Κ.: «4η Αυγούστου και εκπαίδευση», εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο: «Η Εκπαίδευση στην Ελλάδα και Ισπανία σε Δημοκρατικά και Αυταρχικά Καθεστώτα:Misiones Pedagogicas.Δικτατορία του Φράνκο και του Μεταξά και η κατοχή στην Ελλάδα», που οργάνωσε το Π. Μ. Σ. του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών, 19 – 20 Μαΐου 2008 – Περιοδικό: Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης, τεύχος 90, Αθήνα 2009

Ίγκερς Γκέοργκ, Η Ιστοριογραφία στον 20ο αιώνα, Νεφέλη, Αθήνα 2006

Ιορδάνογλου Χ.: «Η οικονομία 1949 – 1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα» στο Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000(Παναγιωτόπουλος Β. επιμέλεια), τόμος 10, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004

Ιορδάνογλου Χ.: Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, 2008 – 2009 Π. Μ. Σ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας Παντείου Πανεπιστημίου Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2020, τόμος 9ος – τόμος 10ος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000

Καγκαλίδου Ζαφειρούλα: « Εκπαίδευση και Πολιτική – Η περίπτωση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου», Εκδ. οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1999

Καζαμίας Α.: «Συγκριτική παιδαγωγική: επιστημολογία, ιδεολογία και προβληματική», στην Παιδαγωγική – Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1990

Καζαμίας Α.: «Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις 1957-1977. Μύθοι και Πραγματικότητες», στο Πρακτικά Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου: «Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα» (προσπάθειες – αδιέξοδα – προοπτικές), Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Ρέθυμνο 1986

Καζαμίας Α.: Η Εκπαιδευτική Κρίση στην Ελλάδα και τα παράδοξά της: Μια Ιστορική Θεώρηση, Ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι 1983

Καλαντζής Κ.: Παιδεία εν Ελλάδι, 1935 – 1951, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002

Καλδή Στ. – Κόνσολας Εμ., «Μια συγκριτική προσέγγιση των Εκπ/κών Μετρρυθμιστικών Μέτρων στην Ελλάδα και στην Αγγλία της τελευταίας εικοσαετίας» εισήγηση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο «Η Παιδεία στην Αυγή του 21ου αιώνα», θέματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής Γ2, Συγκριτικές Προσεγγίσεις, Πάτρα 2002, αναρτημένη στο διαδικτυακό τόπο του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής Εκπαίδευσης / www.eriande.elemedu.upatras.gr

Καλλιάφας Σπ.: «Ημείς και οι γείτονές μας», Πολιτική Επιθεώρησις, περίοδος Δ΄, έτος Β΄, τεύχος 3 - 4, 1-28 Φεβρουαρίου 1946

Καραβίδας Ι.: Δημόσια Επιχείρησις, Αθήνα Ιανουάριος 1954

Καραβίδας Ι.: Πολιτική εξηλεκτρισμού, Αθήνα Δεκέμβριος 1955

Καράγιωργας Σ. – Πάκος Θ.: Η Ελλάδα σε εξέλιξη, « Κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες», Εξάντας, Αθήνα 1986

Καραφύλλης Αθανάσιος: «Νεοελληνική εκπαίδευση – Δυο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών», Κριτική, Αθήνα 2002

Κασιμάτης Γρ.: Έτος Αγώνων, Εκδόσεις Το Παρόν, Αθήνα 1965

Κατηφόρης Γ.: «Η νομοθεσία των βαρβάρων», Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1975

Κάτρης Γ.: « Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα (1960 – 1970)», Παπαζήσης, Αθήνα 1974

Κατσαντώνης Γ. : Οι Δάσκαλοι στους Αγώνες για ψωμί – παιδεία – ελευθερία, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981

Κατσταντώνης Γ. : Η αριστερή παράταξη των Δασκάλων στο Μεσοπόλεμο, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988

Κάτσικας Χ. – Θεριανός Κ.: «Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2004», Εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2007

Κάτσικας Χ.: «94.000 λευκές κόλλες στις Πανελλαδικές εξετάσεις», άρθρο δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα alfavita, 12 – 7 – 2010

Κελπανίδης Μιχάλης: Η Κοινωνική ζήτηση για μεταγυμνασιακή εκπαίδευση: Εμπόδιο ή ευκαιρία για εκπαιδευτική μεταρρρύθμιση;/Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Οι Εκπ/κές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1986

Κονδύλης Παναγιώτης: Η παρακμή του αστικού πολιτισμού, Θεμέλιο, Αθήνα 1991

Κορδάτος Γ.: Δημοτικισμός και λογιωτατισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος, Μπουκουμάνης, Αθήνα, 1974

Κοσπεντάρης Γ.: « Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση που δεν έγινε», Η Νέα Οικονομία, τ. 13ος, έτος ΙΓ΄, Αθήνα 1959

Κουσίδου Ν. - Σταυρόπουλος Σ.: «Αριστερή Νεολαία Ελλάδος 1950 – 1953», Απόπειρα Ιστορικής Καταγραφής, Φιλιππότης, Αθήνα, 1993

Κουτραφούρης Κ.: « Ο Λόγος και το έργο των συνεργαζόμενων χριστιανικών σωματείων από την απελευθέρωση μέχρι το τέλος του εμφυλίου 1944 – 1949, Πολιτική – Εκκλησιά – Στρατός – Ιδεολογία», Αδημοσίευτη Διπλωματική Εργασία στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. Νεότερης Ιστορίας του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου

Κρεμμυδάς Βασίλης: «Η Ελλάδα του 1945 – 1967: «Το ιστορικό πλαίσιο»: Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994

Κύρτσης Αλέξανδρος – Ανδρέας: «Πολιτισμικές και ιδεολογικές εκφράσεις της μετεμφυλιοπολεμικής νεωτερικότητας» στο Η Ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967), Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994

Clogg Richard: «Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας», Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984

Λαμπίρη – Δημάκη Ι.: Προς μίαν ελληνικήν Κοινωνιολογίαν της Παιδείας, Αθήνα 1974

Λάζος Χ.: Ελληνικό Φοιτητικό κίνημα, 1821 – 1973. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Αγώνες, Γνώση, Αθήνα 1987

Λάππας Κώστας: Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2004

Λέφας Χ.: Ιστορία της εκπαιδεύσεως, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Εν Αθήναις 1942

Λουτσίδης Γ.: «Η πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή το 1958 και οι επιπτώσεις της στις πολιτικές εξελίξεις της εποχής», στο «Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940 -1960», Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2014, Εκδόσεις Βιβλιόραμα

Λυμπεράτος Μιχάλης: «Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ», Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2011

Λυμπεράτος Μιχάλης: «ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ, Πολιτικές διαδικασίες και κοινωνική πόλωση στις απαρχές της προδικτατορικής περιόδου», Εκδόσεις Νότιος Άνεμος, Αθήνα 2015

Λυμπεράτος Μ. : «Αριστερά και διαδικασίες περιφερειακής ολοκλήρωσης: η ΕΔΑ και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) (1959 - 1961). Στο Αριστερά και Αστικός Πολιτικός Κόσμος 1940 -1950, Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδόσεις Βιβλιόραμα

Λυμπεράτος Μ.: «Η Επανάσταση του 1821 και το Ε.Α.Μ. – Η έμπνευση, οι επιδράσεις, οι αναλογίες », Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2021

Λυμπεράτος Μ., Η Παιδεία στην Αντίσταση: Σταθμός στην ιστορία του εκπαιδευτικού κινήματος στην Ελλάδα, Εφημερίδα ΑΥΓΗ, 17 – 11 – 2013

Λιναρδάτος Σπ.: «Από τον Εμφύλιο στη Χούντα», Παπαζήσης, Αθήνα 1986

Λιπορδέσης Αθανάσιος: Κωνσταντίνος Καραθεοδωρής (1883 – 1950): Μια βιογραφία (άρθο), Θέματα Ελληνικής Ιστορίας (ιστοσελίδα)

Mazower Mark: «Στην Ελλάδα του Χίτλερ – Η εμπειρία της Κατοχής», Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994

Mazower Mark.: Σκοτεινή Ήπειρος, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998

Μάστορας Νίκος: « Από το βασιλικό διάταγμα του 1915 στην ψηφοφορία των συλλόγων και την επαναφορά της συνέντευξης » (Κείμενο στο πλαίσιο του μεγάλου αφιερώματος του alfavita.gr στον τρόπο Επιλογής Στελεχών της Εκπαίδευσης), Αθήνα, 17 – 12 – 2019

Μαραβέγιας Ν. – Ανδρέου Γ.: «Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση της ελληνικής οικονομίας. Από τη σύνδεση στην ΕΟΚ στη συμμετοχή στην ΟΝΕ» στο «Η Ελλάδα στον 19ο και 20ο αιώνα. Εισαγωγή στην ελληνική κοινωνία», Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα 2010

Μαριόλης Δ.: Η αδύνατη ταξική ανακωχή – Η πολιτική του Ε.Α.Μ. στα Υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2015

Μαριόλης Δ., Εθνική ταυτότητα και ιδεολογία στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού της μετεμφυλιακής περιόδου 1950 -1974, Αδημοσίευτη Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία στο πλαίσιο του Π.Μ.Σ. του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Πάντειου Πανεπιστημίου

Μαριόλης Δ. – Πολυχρονιάδης Δ.: Εξ αφορμής ενός διδράχμου, Εκθέσεις εκπαιδευτικών επιθεωρήσεων: το πνεύμα της αξιολόγησης στη μετεμφυλιακή περίοδο. Η περίπτωση της Ζ΄ Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Αθηνών, περιοδικό Εκπαιδευτική Λέσχη Ιούνιος 2014

Maczewski Christof: Η Κίνηση της «Ζωής» στην Ελλάδα, Μετφ. π. Γ. Δ. Μεταλληνός, Αρμός, Αθήνα 2002

Μαργαρίτης Γ.: Ιστορία του Ελληνικού εμφυλίου πολέμου 1946 – 1949, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2001

Ματζούρη Στ.: Το Θ΄ ψήφισμα «Περί εξυγιάνσεως των δημοσίων υπηρεσιών», Επετηρίδα (ακαδ. ετών 2006 – 2007 και 2007 – 2008), Π.Μ.Σ. Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας του Παντείου Παν. Πολιτικών & Κοινωνικών Επιστημών

Meynaud Jean: «Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946 – 1965, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2002

Μελάς Κ.: Παγκοσμιοποίηση, Νέα Φάση Διεθνοποίησης της Οικονομίας Μύθοι και Πραγματικότητα, Θεμέλιο, Αθήνα 1984

Μελαχροινούδης Μ.: Εκπαιδευτική πολιτική και αριστερά στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η περίπτωση της προδικτατορικής Ε.Δ.Α. (1950 – 1967), αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2006

Μελετόπουλος Μελέτης: Ιδεολογία του δεξιού κράτους 1949-1967, Παπαζήσης, Αθήνα 1993

Μηλιός Γ. – Κυπριανίδης Τ.: «Το Κυπριακό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο», Περιοδικό Θέσεις, τ. 25, περίοδος Οκτώβριος – Δεκέμβριος 1988

Μηλιός Γ.: Ο Ελληνικός Κοινωνικός Σχηματισμός, Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, Αθήνα 2000 (πρώτη έκδοση 1988)

Μητροφάνης Γ. « Το Φοιτητικό Κίνημα», Πολιτικά Κινήματα - Οργανώσεις Νεολαίας, Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, τόμος 9ος

Μιχαλακόπουλος Γ.: Το πρόβλημα της εκπαιδευτικής ανισότητας: Ένα σχέδιο προσέγγισης, περιοδικό Νέα Παιδεία, τεύχ. 21, Αθήνα, Άνοιξη 1982

Μόσχος Βασίλης: « Οι λογοτέχνες στην ταξική αναμέτρηση της δεκαετίας 1940 – 1950 », Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2019

Μουζέλης Ν.: «Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης», Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1978

Μουζέλης Ν.:«Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική», Θεμέλιο, Αθήνα 2005

Μπαμπανάσης Σ.: « Ανάπτυξη και απασχόληση». Περιοδικό Τεχνικά χρονικά, τεύχος 8 – 9, Μάιος 1981

Μπαμπανάσης Σ.: «Η διαμόρφωση της φτώχειας στην Ελλάδα του 20ου αιώνα (1900 – 1981)», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 42 – 43, Μάιος - Δεκέμβριος, 1981

Μπάτσης Δ.: Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα, Εκδόσεις ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ, Αθήνα 1947 και ΚΕΔΡΟΣ, Αθήνα 1977

Μπουζάκης Σ.: «Νεοελληνική Εκπαίδευση», Gutenberg, Αθήνα 1991

Μπουζάκης Σ.: Σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση - Μια συγκριτική προσέγγιση της συντηρητικής στροφής στην εκπαίδευση, στο: Μπουζάκης, Σ. (επιμ.). Συγκριτική Παιδαγωγική ΙΙΙ. Θεωρητικά, μεθοδολογικά προβλήματα και σύγχρονες τάσεις στη διεθνή εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα 1993

Μπουζάκης Σ. (επιμ.): Ιστορικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης. (Πρακτικά 2ου επιστημονικού συνεδρίου Ιστορίας εκπαίδευσης, Πάτρα, 4-6/10/2002), Δημαράς, Α.: Η συγκριτική προσέγγιση στην ιστορία της εκπαίδευσης Αθήνα, 2004, Gutenberg

Μπουζάκης Σ.: Γεώργιος Α. Παπανδρέου (1888 – 1968) Ο Πολιτικός της Παιδείας, Gutenberg, Αθήνα, 1999

Μπουζάκης Σ.: Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια, Γενική και Τεχνοεπαγγελματική Εκπαίδευση, Τόμος Β΄, Μεταρρυθμιστικές προσπάθειες 1959 – 1964 – 1976/77 – 1985, Gutenberg, Αθήνα, 1995

Μυριβήλης Στρατής: Ο κομμουνισμός και το παιδομάζωμα, Τυπογραφεία «Σημαίας», Καλαμάτα 1948

Νικολαΐδης Λ.: « Η προσπάθεια εκβιομηχάνισης έχει τα θεμέλιά της στο πρόγραμμα του 1948, περιοδικό Οικονομικός Ταχυδρόμος, τεύχος 920 (9 και 16 Δεκεμβρίου 1971)

Νικολακόπουλος Η.: «Ο Συναγερμός του Αλ. Παπάγου», Περιοδικό "Επτά Μέρες της Καθημερινής" «Η Ελλάδα τον 20ο αιώνα 1950 – 1960», Νοέμβριος 1999
Νικολακόπουλος Η.: «ΕΛΕΓΧΟΜΕΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΕΩΣ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ», στο ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ 1950 - 2004, Θεμέλιο, Αθήνα 2004
Νικολακόπουλος Η.: «Ελεγχόμενη δημοκρατία», στο Ιστορία Νέου Ελληνισμού, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000

Νικολακόπουλος Η. : «Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946 - 1967», Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001

Νικολινάκος Μ.: Μελέτες πάνω στον ελληνικό καπιταλισμό, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1976

Νικολοπούλου Παυλίνα: Η πορεία του επιστημονικού κλάδου της Παιδαγωγικής προς την αυτονόμηση και οι διαδικασίες εδραίωσής του στο ακαδημαϊκό πεδίο. Το παράδειγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου 2008

Νούτσος Χ.: Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και Ιδεολογικός Έλεγχος (1931 – 1973), Θεμέλιο, Αθήνα 1979
Νούτσος Χ.: Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός Έλεγχος(1931 – 1973), Ερμής, Αθήνα, 1977

Νούτσος Χ.: Ο Δρόμος της Καμήλας και το Σχολείο – Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944 – 1946, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003

Πανεπιστήμιο Κρήτης – Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, «Οι Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές), Ρέθυμνο 1986

Παντελάκης Ν.: Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας – Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889 – 1956), Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1991

Παπαδάκης Νίκος: « Η Παλίμψηστη Εξουσία – Κράτος, Πανεπιστήμιο και Εκπαιδευτική Πολιτική στην Ελλάδα », Gutenberg, Αθήνα, 2004

Παπαδημητρίου Δέσποινα: «Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων – Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922 - 1967», Σαββάλας, Αθήνα 2006

Παπανούτσος Ε.Π.: «Σχέδιον εκπαιδευτικού προγράμματος», ΥΣΕΣΑ, Αθήνα (Ιανουάριος 1950)
Παπανούτσος Ε. Π.: Αγώνες και αγωνία για την Παιδεία, Ίκαρος, Αθήνα, 1965
Παπανούτσος Ε.Π.: Απομνημονεύματα, Θεμέλιο, Αθήνα 1982
Παπανούτσος Ε.Π.: « Η ελληνική εκπαίδευση περιμένει το νομοθέτη της» περιοδικό ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, τεύχος 78, Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1959

Παπαπάνος Κ.: Χρονικό – Ιστορία της Ανωτάτης μας Εκπαιδεύσεως, εκδ. Αμαρικανικού Κολεγίου Θηλέων Αθηνών, Αθήναι 1970

Παπαστεφανάκη Ελευθερία: Αριστερή Παιδαγωγική Σκέψη στην Ελλάδα (1910 – 1951), Από το Αστικό Σχολείο Εργασίας στον Πολυτεχνισμό, ΕΚΚΕ ebooks, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2020

Παπαστράτης Πρ.: «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα στις παραμονές του εμφυλίου πολέμου» στο Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945 – 1949, μετφρ. Αριστέα Παρίση (επιμ. L. Bearentzen κ. ά.), Ολκός, Αθήνα, 2002

Παπαστράτης Προκόπης: «Από τη Μεγάλη Ιδέα στη Βαλακανική Ένωση» Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης (Επιμέλεια Γ. Μαυρογορδάτος – Χ. Χατζηιωσήφ)

Παπαστράτης Πρ.: «Σχέσεις Πανεπιστημίου και Κράτους στις αρχές του 20ου αιώνα», Άρθρο στην Εφ. ΑΥΓΗ, 21 – 6 – 2007 (βασισμένο στην ομότιτλη εισήγηση του Πρ. Παπαστράτη στο συνέδριο του Πανεπιστημίου Αθηνών: « Πανεπιστήμιο και Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7 – 8 Ιουνίου 2007

Παπαστράτης Πρ. « Η διαδικασία της απελευθέρωσης, το προοίμιο του Δεκέμβρη», στο Π. Παπαστράτη, Μ. Λυμπεράτου, Λ. Σαράφη (επιμέλεια), Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά – Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας, Πρακτικά συνεδρίου, Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, Αθήνα 2016

Πελαγίδης Θ.Κ.: Η Διεθνοποίηση της Ελληνικής Βιομηχανίας: Ευελιξία και Αναδιοργάνωση, Εξάντας, Αθήνα 1997

Πεσμαζόγλου Β.: « Μεταφορά Τεχνολογίας, εξάρτηση κι ανάπτυξη: μια γενική θεώρηση», Περιοδικό Σύγχρονα θέματα, τεύχος 2, Σεπτέμβριος 1978

Πεσμαζόγλου Στ.: Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα 1948 – 1985. Το ασύμπτωτο μιας σχέσης, Θεμέλιο, Αθήνα 1987

Πετσίνης Λ.: Επιστημονικο – τεχνική και βιομηχανική επανάσταση, Καστανιώτης, Αθήνα 1977

Πολυμέρης Βόγλης: Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002

Πολυχρονοπούλου Π.: Παιδεία και πολιτική στην Ελλάδα, Καστανιώτης, Αθήνα 1980

Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας 24 Ιουνίου – 10 Ιανουαρίου 1958 – Προεδρία Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Αχιλλέως Κ. Γεροκωστοπούλου, Αθήναι, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1958

Προβατά Ανθή: Ιδεολογικά Ρεύματα Πολιτικά Κόμματα και Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση (1950 – 1965) – Ο «Λόγος» για την Τεχνική – Επαγγελματική Εκπαίδευση και Ανάπτυξη, Gutenberg, Αθήνα 2002

Προβατά Ανθή: Η Ελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική και η Ενωμένη Ευρώπη (Ο λόγος για την τεχνική – επαγγελματική εκπαίδευση μέσα από την προοπτική ένταξης) τόμοι Α – Β, Παπαζήσης, Αθήνα 2005

Προβατά Ανθή, Οι Θέσεις της Αριστεράς για την Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση την περίοδο 1955 – 1965, Επίκαιρα Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης (Επιμέλεια Σ. Μπουζάκης), Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης – Πάτρα 28-30 Σεπτεμβρίου 2000, Gutenberg,Αθήνα, 2000

Πυργιωτάκης Ι., Οικογενειακή κοινωνικοποίηση και ανισοκατανομή ευκαιριών κοινωνικής κινητικότητας – Μια αγνοημένη πραγματικότητα στην ιστορία των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της Ελλάδας,/Πανεπιστήμιο Κρήτης, Φιλοσοφική Σχολή – Τομέας Παιδαγωγικών Σπουδών, Οι Εκπ/κές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα (Προσπάθειες, αδιέξοδα, προοπτικές), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ρέθυμνο, 1986

Πυρπυρής Π.: Ομοσπονδία Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (Ο.Λ.Μ.Ε.) και εκπαιδευτική πολιτική 1949 – 1967, αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Αθήνα 2010

Ριζάς Σ.:«Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο: κοινοβουλευτισμός και δημοκρατία», Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008

Ρούσος Κ.: « Η Σπουδάζουσα της Ν.ΕΔΑ», Το Δελτίο της ΕΜΙΑΝ, τ.χ. 1/2005

Σάμιος Π.: «Οι επιθεωρητές στην Π. Ε. Εκπαίδευση», Αθήνα 2013

Σακελλαρίου Χ., Μιχάλης Παπαμαύρος: Η ζωή – Οι διώξεις – Το έργο του, Gutenberg, Αθήνα 1985

Σακελλαρόπουλος Σπ. (επιμ.): Έτσι αγαπάμε εμείς την Ελλάδα. Πλήρη πρακτικά και ιστορικό των δικών Μπελογιάννη. Τα σήματα Βαβούδη, Τόπος, Αθήνα 2016

Σβορώνος Ν. : «Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας», Θεμέλιο, Αθήνα 1986

Σβορώνος Ν.: Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1982

Σιγανού Μαρία : «Ιδεολογικές συνιστώσες του θρησκευτικού λόγου στο εμφύλιο πόλεμο: Το παράδειγμα της Ζωής», Τα Ιστορικά , Μέλισσα, τ. 25,τχ. 48, Ιούνιος 2008

Σιούτας Αθ.: Ιστορική ανασκόπηση του τρόπου συγγραφής και έγκρισης των διδακτικών βιβλίων, Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου, τεύχος 11

Schultz T.W. : Η οικονομική αξία της της εκπαιδεύσεως, Παπαζήσης, Αθήνα 1972

Στεφάνου Στέφανος: «Η νεολαία το 1963: 40 χρόνια τώρα……», Το Δελτίο της E.M.I.A.N., τεύχος 1/2005

Σφήκας Θ.: Οι Άγγλοι εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα, Φιλίστωρ, Αθήνα 1977

Σωτηρίου Κ.: Η Παιδεία μας σήμερα, Αθήνα, 1946

Σωτηρίου Κ.: Η Παιδεία, περιοδικό Ανταίος, τ. 5 – 6, Αθήνα Ιούλιος 1950

Τουλούπης Φάνης: Οι Αγώνες των Δασκάλων κατά τον 20ο αιώνα και η προσφορά τους, Επτάλοφος, Αθήνα 2002

Τουλούπης Φάνης: Εκπαίδευση και πολιτική εγκλεισμών, Επτάλοφος, Αθήνα 1997

Τρίκκας Τάσος: ΕΔΑ 1951 – 1967, Το νέο πρόσωπο της Αριστεράς (Τόμος Α – Η Ανασυγκρότηση, Τόμος Β – Η Δεκαετία των άκρων), Θεμέλιο, Αθήνα 2009

Τσάτσος Κ.: Λογοδοσία μιας ζωής, (Τόμος Α – Τόμος Β), Οι εκδόσεις των φίλων, Αθήνα 2000

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος: Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, Αθήνα, 1977

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος: Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα, Θεμέλιο, Αθήνα 2005

Farge Arlette: Η γεύση του αρχείου, Νεφέλη, Αθήνα 2004

Φθενόπουλος Χ.: Σύστημα υπαλληλικού δικαίου, τ. Α΄ Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1965

Φραγκουδάκη Άννα: «Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι διανοούμενοι», Κέδρος, Αθήνα 1977
Φραγκουδάκη Άννα: Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης – Θεωρίες για την κοινωνική ανισότητα στο σχολείο, Παπαζήσης, 1985
Φραγκουδάκη Άννα: Τα αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου (ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία), Θεμέλιο, Αθήνα, 1978
Φωτόπουλος Τ.: Εξαρτημένη ανάπτυξη, η ελληνική περίπτωση, Εξάντας, Αθήνα 1985

Φωτόπουλος Τ.: «Πόσο είναι εξαρτώμενη από το ξένο κεφάλαιο η ελληνική οικονομία», περιοδικό Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος, Ιούλιος 1975

Hobsbawm Eric: Για την Ιστορία, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, Αθήνα 1998

Χαραλάμπης Δ.: «Στρατός και πολιτική εξουσία η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα», Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1985
Χαραλάμπης Δ. : «Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός» Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα 1989
Χαραλάμπης Δ.: «Η θέση του στρατού στη δομή της κρατικής εξουσίας στην Ελλάδα μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.» Περιοδικό Θέσεις, Τεύχος 4, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1983

Χαραλαμπίδης Μενέλαος, Δεκεμβριανά 1944 – Η μάχη της Αθήνας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2014

Χαραλάμπους Δ.: Εκπαιδευτική πολιτική και εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα (1950 – 1974) αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1990

Χατζηιωσήφ Χ.: «Απόψεις γύρω από τη βιωσιμότητα της Ελλάδας και το ρόλο της βιομηχανίας», Ανάτυπο από το «Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο», τόμος δεύτερος, Ρέθυμνο 1986

Χατζηιωσήφ Χρήστος: Η γηραιά Σελήνη – Η βομηχανία στην Ελλάδα 1830 – 1940, Αθήνα, 1993, ΘΕΜΕΛΙΟ

Χ. Χατζηιωσήφ – Π. Παπαστράτης (επιστημονική επιμέλεια), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα, τόμοι Α1 – Α2, Β1 – Β2, Γ1 – Γ2, Δ1 – Δ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009

Χατζηστεφανίδης Θ.: «Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης», Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1986

Ψυρούκης Ν.: Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1940 – 1967, Τόμοι Α –Β – Γ, εκδόσεις ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ (πρώτη έκδοση 1976), Αθήνα 1983

Ξενόγλωσσα

Burdieu P. – Passeron J.C.: Les heritiers, Paris, Les edition de Minuit, 1964

Burdieu P. - Passeron J.C.: La Reproduction, Paris, Les edition de Minuit, 1970

D. Dendrinou – Antonakaki: Greek education, New York 1995

Durkheim E.: Sociologie et Education (Paris, P.U.F., 1973)

Frank G. A.: Latin America Underdevelopment or Revoloution (New York Monthly Review, 1969)

Kazamias A. and Massialas B.: Traditional and Change in education: A comparative study, New Jersey, Prentice Hull, 1965

Kazamias A.: «The politics of educational reform in Greece: Law 309/1976», Comparative education Review, 22 February 1978

Kazamias A. – Schwartz K.: «Intellectual and Ideological Perspectives in comparative education: an Interpretation, Comparative education Review, 21 June – October 1977

OECD. Policy Conference on Economic Growth and Investment in Education, Paris, OECD, 1962

Sorokin P.A., Social and Cultural Mobility (1927), Free Press, New York, 1959

Thomadakis Stavros: «Stabilization, Development and Government Economic Authority», στο Iatrides John, Wrigley Linda (eds), Greece at the Croassroads. The Civil War and its Legacy, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1995

Schultz W. T.: The Economic Value of Education (New York, Columbia Univercity Press, 1963)

Schultz W. T.: "Investment in Human Capital", American Economic Review, 51 (March 1971)

Περιοδικά – Εφημερίδες

Το Επιστημονικό Βήμα του Διδασκάλου (Αρχείο Δ. Ο. Ε. Εκδόσεις των ετών 1953 – 1967)

Εκπαιδευτικά Περιοδικά: α) Παιδεία, Παιδεία και Ζωή β) Σχολείο και Ζωή, γ) Νέο Σχολείο (Εκδόσεις των ετών 1946 – 1963), Αλλαγή 1951, δ) Νέα Οικονομία 1950, ε) ΑΝΤΑΙΟΣ, στ) Ελεύθερα συνδικάτα ζ) ΠΑΝΣΠΟΥΔΑΣΤΙΚΗ 1955 – 1967 (Αρχείο Εταιρείας Μελέτης Ιστορίας Αριστερής Νεολαίας – Ε.Μ.Ι.Α.Ν.), η) ΠΛΑΤΩΝ (1949)

Διδασκαλικό Βήμα (Αρχείο Δ.Ο.Ε. & Αρχείο Χ. Φλωράκη– Εκδόσεις ετών 1945 – 1963)

Δελτίο της Ο.Λ.Μ.Ε. (Αρχείο Ο.Λ.Μ.Ε. & Ε. Λ. Ι. Α. – Εκδόσεις ετών 1949 – 1963)

Δελτίο Υπηρεσίας Μελετών και Συντονισμού του ΥΠΕΠΘ – Εκδόσεις των ετών 1959 – 1963

Ημερήσιος Τύπος της Εποχής (Αθηναϊκές εφημερίδες 1949 – 1963, ΑΘΗΝΑΪΚΗ, ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΝΕΑ, ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, ΑΥΓΗ, ΕΘΝΟΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΑΙΜΑ, ΕΘΝΙΚΟΣ ΚΥΡΗΞ, ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ, ΤΟ ΒΗΜΑ)

ΑΡΧΕΙΑ

Αρχείο Βουλής των Ελλήνων (Βιβλιοθήκη της Βουλής), Πρακτικά Βουλής των Ελλήνων (1949 – 1963) σχετικά με την Παιδεία

Αρχείο Ε.Σ.Υ.Ε. – Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας (Στατιστικές για την Ελληνική Εκπαίδευση ετών 1949 – 1963 και Απογραφές πληθυσμού 1951 – 1961)

Αρχείο Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους – Στοιχεία Γενικών Κρατικών Προϋπολογισμών 1949 – 1963

Αρχείο Κ.Ε.Π.Ε., Πρόγραμμα οικονομικής αναπτύξεως 1966 – 1970 Κ. Ε. Π. Ε.

Α . Σ. Κ. Ι.

Ε. Λ. Ι. Α.

Ε.Μ.Ι.Α.Ν.

ΑΡΧΕΙΟ Ημερήσιων Εφημερίδων Αθηνών

ΑΡΧΕΙΟ Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδας

ΑΡΧΕΙΟ Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης

Γ. Α. Κ. (Αρχεία Υπουργείου Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων)